CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE
VOL. VIII

ACADEMIA
DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA“

La elaborarea întregii serii a lucrat un colectiv de la Institutul de Istorie „N. Iorga“ al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice format din: Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu şi Ion Totoiu

CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE

VOL. VIII

Volum îngrijit de
MARIA HOLBAN
(redactor responsabil)

M. M. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU * *PAUL CERNOVODEANU*

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ
BUCUREȘTI, 1983

Îngrijitorul seriei din partea editurii
ELENA CURTOV

Coperta și supracoperta:
VAL MUNTEANU

INTRODUCERE

Volumul VIII din seria *Călători străini* continuă firul volumului VII oprit doar aparent de imposibilitatea includerii ultimelor decenii ale veacului al XVII-lea, din cauza materialului mult prea bogat ce îl alcătuia. De drept anii 1689—1699 aparţin volumului precedent, dar din motivul arătat mai sus ei deschid volumul de faţă, care merge de la 1689 pînă la 1716 inclusiv, acoperind o perioadă de 27 de ani. Se pot distinge aşadar două perioade, una pînă la pacea de la Carlowitz, împreună cu formalităţile ratificării sale, şi în sfîrşit cu trecerea pe la noi a mediatorului principal al păcii, lordul Paget, care a trebuit să aştepte pînă în 1702 eliberarea sa din postul de ambasador britanic la Poartă, datorită dorinţii sultanului de a-l reţine cît mai mult la îndemînă. A doua perioadă, în care intră campania de la Prut din 1711, se întinde pînă în anii 1714—1716, fatali lui Brîncoveanu şi Cantacuzinilor, prelungindu-se pînă în decembrie 1716 cînd a fost pornit la Sibiu domnul ţării, Nicolae Mavrocordat ca prizonier al imperialilor. Această limită este impusă de *Istoria revoluţiunilor* lui del Chiaro, care se încheie cronologic cu acest moment.

Printre călătorii primei perioade reîntîlnim pe iezuitul Dunod, întrevăzut doar în legătură cu Stepancić şi pe misionarii Giorgini şi Renzi, care au apărut incidental la persoana a III-a în volumul precedent, şi care au acum prilejul să se manifeste direct în toată complexitatea lor, de astă dată nu atît în calitatea lor de misionari, cît de informatori secreţi ai celor două tabere creştine rivale, adică Imperiul habsburgic şi Republica polonă, Giorgini ţinînd legătura cu comandantul militar al Transilvaniei, iar Renzi cu marele hatman Jablonowski. Problema la ordinea zilei pe scară europeană era aceea a încheierii unei păci între Liga Creştină şi Poarta otomană. Dar aici se ciocneau două ofensive ale păcii, Liga creştină urmărind o *pace generală,* în timp ce agenţii lui Ludovic al XIV-lea foloseau toate mijloacele pentru a realiza măcar acum acea pace separată cu Polonia care ar putea să arunce toate forţele turceşti contra imperialilor, miraj constant al diplomaţiei de la Versailles, ignorînd atît potenţialul real al forţelor polone, cît şi vastitatea pretenţiilor lor.

Dar politica ambiguă şi şovăitoare a lui Sobieski, oscila veşnic între doi poli contrari: lupta contra turcilor ca aliat al împăratului, şi lupta contra acestuia ca aliat mai mult ori mai puţin declarat al Porţii. Îndemnurile din partea lui Ludovic al XIV-lea nu lipseau. Dar chiar şi înaintea unei atare înţelegeri, exista un fel de învoială secretă. Regele Soare admitea la nevoie ca Sobieski să se înfăţişeze contra turcilor, dar cu condiţia absolută ca din aceasta să nu rezulte vreun folos pentru imperiali. Această convenţie pur verbală formulată de cumnatul regi-

nei Poloniei marchizul de Béthune, ambasadorul curţii de la Versailles, care mai avusese un rol de prim plan şi în asigurarea legăturilor cu răsculaţii din Ungaria şi simpatizanţii din Transilvania, ar putea părea la prima vedere cu totul absurdă şi irealizabilă. Dar numai în teorie căci în fapt se referea la o eventuală ocupare de către Sobieski a ţărilor române, preludiu la o pătrundere şi în Transilvania şi o eventuală imixtiune în Ungaria, în dauna împăratului Leopold.

În 1689 Ludovic al XIV-lea se afla în război cu împăratul. Turcii care fuseseră la pămînt pînă atunci prinseseră ceva suflet. Sugestia încheierii unei păci separate cu polonii spre a se putea întoarce cu toate forţele contra imperialilor, a fost primită favorabil de marele vizir. În acest sens se agitase şi Imre Thököli, şeful răsculaţilor din Ungaria, gonit din ţară de acţiunea de pacificare (destul de efemeră) inaugurată în sfîrşit de Habsburgi, şi care lupta acuma la Dunăre, avîndu-şi centrul militar la Vidin. Contactul strîns cu ambasadorul francez de la Constantinopol, prezenţa frecventă în tabăra sa a unor militari francezi, făceau din el un fel de pion al Franţei în jocul de şah de la Poartă. Rolul lui Thököli în purtarea tratativelor pentru pacea separată turco-polonă reiese încă şi mai evident din faptul că emisarul însărcinat cu purtarea corespondenţei dintre Constantinopol şi Varşovia era chiar agentul lui Thököli, pe nume Mihai Nagy de Lessenyiei (numit în depeşele franceze M. de Lasseney sau Lasheny). În ianuarie 1689, el străbătea Ţara Românească şi Moldova cu scrisori către regele Poloniei din partea marelui vizir şi a hanului tătarilor, împreună cu o scrisoare personală a lui Thököli către marele hatman Jablonowski (vezi biografia lui Giorgini din vol. de faţă). Marele vizir oferea restituirea Cameniţei după distrugerea prealabilă a fortificaţiilor sale în schimbul părăsirii Ligii Creştine, propunere ce va fi repetată în diferite variante şi după aceea. În interesul lui Thököli se mai cerea libera trecere a 40 000 de tătari spre Transilvania. De la Versailles veniseră instrucţiuni foarte precise ambasadorului Girardin să se sîrguiască pentru o pace turco-polonă. Murind însă acesta, sarcina discuţiilor cu marele vizir îi revenea însărcinatului cu afaceri Wohner, care potrivit aprecierii ambasadorului următor Castagnères, pare să fi arătat oarecare naivitate (mai tîrziu calificată de *rea credinţă*), în formularea şi discutarea condiţiilor eventualei păci turco-polone sugerată şi de Thököli. Căci răspunzînd propunerii neechivoce a cedării Cameniţei, Wohner mai comunica marelui vizir şi alte pretenţii ale Poloniei: cesiunea Moldovei *sau* (?) Valahiei şi strămutarea tătarilor din Bugeac (raportul din 1 iunie 1689 în Hurmuzaki, *Supl.* I, 1, p. 276), măcar că vizirul refuza să ia în discuţie orice alte sugestii în afară de chestiunea Cameniţei. În ciuda acestor dificultăţi, a fost totuşi retrimis în Polonia agentul lui Thököli (Mihai Nagy Lessenyei) cu răspunsurile amintite trecînd pe la Vidin ca să-l informeze pe Thököli de stadiul negocierilor. Plecat la 31 mai la prînz, el nu a putut ajunge la Varşovia înainte de două săptămîni. Nu putem şti, ci doar bănui că la trecerea sa prin Iaşi în iunie a răsuflat ceva din misiunea sa, aşa cum se întîmplase în ianuarie, cînd fratele Giorgini putuse să informeze pe generalul Veterani de toate declaraţiile făcute de emisar domnului C. Cantemir, avînd ca tălmaci pe secretarul Andrei Wolff. Cu toate că răspunsul pe care avea să-l trimită din Polonia Lessenyei nu avea nimic concludent, întrucît consta în formularea de contrapropuneri la cele aduse de el, s-ar părea că venirea sa determinase o serie de conciliabule şi

consfătuiri la care participase foarte activ marele hatman Jablonowski. Într-o scrisoare a lui Lessenyei către Thököli a cărei dată nu o cunoaștem, trimisă din Polonia și transmisă mai departe de domnul Moldovei C. Cantemir [și care se află rezumată tocmai la 23 august de Wohner scriind din Sofia] — agentul lui Thököli se arăta foarte optimist. Totul era bine. Jablonowski a fost de trei ori la el. Ofertele (contrare) ale nunțiului Pallavinici și ale ambasadorului imperial Jerowski au rămas fără succes. Dar această citire a fost destul de necompletă, căci scrisoarea fiind cifrată nu a putut fi înțeleasă, cu excepția celor arătate mai sus și a fost trimisă înapoi „principelui" pentru a-i afla cuprinsul (!?) (Hurmuzaki, *Supl.* I, 1, pp. 279—289). Este mai explicit răspunsul din 2 august al lui Béthune către Wohner, subliniind că punctul principal îi constituie restituirea Camenițel. Dar cetatea va trebui predată cu fortificațiile sale intacte. În cazul acesta s-ar putea renunța la Țara Românească (Valahia) dar în schimb s-ar căuta modalități *(des tempéraments)*, pentru Moldova. În rîndul al treilea ar veni chestiunea tătarilor din Bugeac. Regele ar putea fi dispus să trateze pacea și fără includerea moscoviților. Cît privește încetarea ostilităților, este preferabil un armistițiu *de fapt* unui armistițiu declarat, menit a trezi bănuieli la „aliații" Poloniei. Un armistițiu *de fapt* ar putea fi obținut de miniștrii Franței în sensul că regele Poloniei nu ar ataca cetatea Camenița în cursul acestei campanii și nu ar intra în Țara Românească și în Bugeac, iar vizirul ar porunci marelui han să se întoarcă în Crimeea fără a mai face incursiuni pe de lături, ci să treacă direct în Ungaria să dea ajutor turcilor. Această comunicare era însoțită de o sugestie cuprinsă într-un pasaj greșit descifrat de Wohner și reprodus ulterior de ambasadorul Castagnères ca exemplu de nepricepere. Iată tălmăcirea sa exactă: „Din Moldova partea către Nistru să fie dată Poloniei, cea dinspre Dunăre moscoviților (!), iar Țara Românească revendicată în egală măsură de împărat și de poloni să fie dată lui Thököli..." (*Ibidem*, p. 280).

Acestea fiind bazele noii cotituri încercate, se înțelege că o acțiune neizbutită a lui Jablonowski contra Camenițel în august (vezi notița introductivă la Avril p. 96) risca să spulbere întreaga combinație ce îi fusese destăinuită numai lui, și pe deasupra regele îi mai recomandase să ocupe cît mai mult teritoriu din Moldova în previziunea păcii iminente, pentru a fi în stăpînirea acestuia la scadența finală. Căci concomitent cu aceste sondări și tocmeli turco-polone, împăratul pornise și el niște tratative preliminare de pace generală care ar fi inclus și Polonia, dacă s-ar fi ajuns la o înțelegere în privința Moldovei și Țării Românești. Oricum, polonii sperau să dobîndească țara întreagă de la turci la încheierea unei păci separate. Cum corespondența dintre ambasada franceză de la Constantinopol cu cea de la Varșovia trecea prin Moldova, a cărei soartă era pusă în cumpănă, atît de o eventuală trecere a tătarilor chemați în sprijinul lui Thököli, cît și de pretențiile polone, era natural ca domnul Moldovei să se intereseze pe toate căile de cuprinsul acelor depeșe, și totodată să caute să neutralizeze primejdia prin aderarea la imperiali, ce nu aveau veleități asupra Moldovei, în vreme ce Polonia se silea să ocupe cît mai mult din teritoriul ei în anticiparea momentului hotărîtor al păcii viitoare.

Aceste preocupări apar în volum în legătură cu activitatea secretă a misionarilor italieni Giorgini și Renzi, și cu observațiile iezuitului francez, Philippe Avril. Dar această activitate nu este expusă în rapoarte către Propagandă cu referire la misiunile lor de la Trotuș și

Iaşi. De la Renzi avem un singur raport cu privire la toate misiunile din Moldova ţinînd de Propagandă, care pare mai degrabă o dare de seamă a prefectului misiunilor, decît a unui simplu misionar. Despre celelalte informaţii, adică cele transmise lui Jablonowski nu s-a păstrat nici o însemnare scrisă, dar existenţa lor e atestată de propria declaraţie a marelui hatman polon către Propagandă, recomandîndu-l cu căldură în nov. 1692, cînd aminteşte că Renzi a fost închis de domn *„pentru servicii aduse creştinităţii, transmiţînd scrisori tainice“*. De la Giorgini nu ne-a parvenit nici o comunicare către Propagandă, în schimb printre hîrtiile rămase de la Veterani la Urbino, se află şi informaţiile secrete privind scopul misiunii lui Lessenyei în Polonia: chemarea tătarilor în sprijinul lui Thököli! Legătura cu Veterani va fi continuată şi cu înlocuitorul său, Heissler, de la care însă nu s-a păstrat corespondenţa, într-o arhivă personală asemenea acelei a lui Veterani, de la Urbino. Dar se ştie din declaraţiile făcute de Renzi lui Beauquesnse în aprilie 1690, de rolul lui Giorgini de intermediar între domn (C. Cantemir) şi comandantul militar imperial al Transilvaniei. Dacă vom observa că informarea lui Veterani din 26 februarie este *pornită din iniţiativa secretarului domnesc, Andrei Wolff,* propriul tălmăcitor al declaraţiilor de o sinceritate atît de naivă ale emisarului lui Thököli făcute domnului, care nu putea contempla cu indiferenţă perspectiva revărsării puhoiului de tătari prin Moldova, şi că legătura odată stabilită între domn şi imperiali va continua tot astfel, ne vom putea întreba cu drept cuvînt dacă acea mărturisire sub sigiliul confesiunii a lui A. Wolff nu a fost cumva poruncită chiar de către domn. Artificiu necesar pentru a nu se descoperi decît în parte în aşteptarea ecoului firesc al mesajului astfel despersonalizat. Mai urmează peste o lună şi alte informaţii de la Galaţi, privind forţele turcilor şi tătarilor şi starea de spirit a boierilor faţă de imperiali, acestea aparţinînd în întregime lui Giorgini ca informator aţitrat al lui Veterani. Dacă nu avem şi urmarea lor, faptul se datoreşte înlocuirii lui Veterani la începutul verii. Ştim însă că la începutul lui iunie, acelaşi emisar al lui Thököli trece din nou prin Iaşi, de astă dată cu propunerile de pace separată polono-turcă referitoare la pretenţiile polone asupra Moldovei. Este probabil că şi acum emisarul s-a arătat tot atît de comunicativ ca în ianuarie, şi că punctul privitor la o cesiune a Moldovei l-a hotărît pe domn să încheie acordul preliminar cu imperialii din 18 iulie (1689), în aşteptarea tratatului din februarie 1690.

Dacă poziţia lui Giorgini pare relativ simplă, în schimb cea a lui Renzi oferă probleme aproape insolubile. În aparenţă nimic mai coerent decît linia sa de acţiune, de la sosirea sa în Moldova (1679) pînă la domnia lui Constantin Duca (1693). Fără a ţine prea mult seama de Vito Piluzzi, superiorul său, el a ştiut să-şi aleagă locul ce i-a convenit, şi anume cel de la Iaşi, cu posibilităţi infinit superioare celorlalte misiuni catolice din Moldova. Acolo şi-a asigurat bunăvoinţa domnilor Dumitraşcu Cantacuzino şi C. Cantemir (pentru primul din ei vezi declaraţiile lui Dluski din *Călători VII,* p. 372, precum şi Memoriul anonim din 1685?, p. 397) fiind foarte bine văzut în perioada întocmirii raportului său din februarie 1691, în care e menţionată contribuţia domnului la refacerea bisericii catolice din Iaşi. Dar mai înainte de aceasta el a avut prilejul de a sta mai mult la Liov (unde s-au retras provizoriu misionarii din Moldova ca urmare a campaniei nenorocite din 1686), şi să intre în legătură cu marele hatman Jablonowski, care era pala-

tinul „Rusiei“, adică al acelei regiuni, şi care era şi protectorul atitrat al iezuiţilor şi al cultului catolic din Moldova. Mai tîrziu, în 1689, cînd s-a înapoiat Renzi de la Roma, unde fusese chemat ca să se justifice de o serie de învinuiri, la care a putut contribui şi Giorgini, duşmanul său încă de la venirea în Moldova, el se opreşte iar la Liov înainte de a ajunge în iunie la Iaşi. Este tocmai momentul pertractărilor secrete ale domnului cu imperialii, care nu au putut rămîne ascunse spiritului său iscoditor îndreptat cu acuitate asupra activităţii adversarului său. L-a informat el pe Jablonowski despre acordul din iulie, şi tot astfel pe iezuitul Avril, care venea în Moldova, recomandat în mod special de acesta? Rămîne deschisă chestiunea discutată în biografia lui Avril, despre gradul informării acestuia, care *reconstituie în 1691 condiţiile tratatului din febr. 1690* (!) pe care îl confundă cu acordul din iulie 1689. În toamna aceluiaşi an, Renzi porneşte la executarea ordinului Propagandei privind arestarea lui Giorgini ca misionar recalcitrant şi expedierea sa din ţară. Dar pentru aceasta el ar fi trebuit să aibă concursul domnului şi al generalului Heissler, care bineînţeles nu l-au dat, aşa că duşmanul său a rămas netulburat să-şi continuie şi mai departe rolul său, în vreme ce Renzi se înapoia la Iaşi aşteptînd alte prilejuri. În februarie 1690, tot folosind serviciile lui Giorgini, se încheie tratatul cu imperialii, iar în aprilie Renzi poate da toate amănuntele asupra cuprinsului său secretarului Beauquesne de la ambasada din Constantinopol venit la Iaşi, şi să denunţe participarea „franciscanului apostat“ (Giorgini) şi refuzul domnului de a coopera la capturarea lui. Domnul nu a ştiut nimic atunci despre acest demers al lui Renzi, dovadă favoarea atestată în raportul din februarie 1691. Ce s-a întîmplat curînd după aceea, adică între febr. 1691 şi nov. 1692, data recomandării către Propagandă din partea lui Jablonowski, nu se poate şti. Este probabil că a fost cuprins şi el în valul de bănuieli din decembrie 1691 căruia i-au căzut jertfă Miron Costin şi fratele său, hatmanul Velicico. Captivitatea lui nu pare să fi durat foarte mult, data certificatului către Propagandă constituind doar o limită extremă. E probabil că acesta a fost cerut pentru a întîmpina campania duşmanilor săi la Roma. *Serviciile* menţionate constau probabil în informarea constantă a marelui hatman polon. Dar cum trebuia găsită o formulă mai elocventă, se sublinia faptul că Renzi a fost închis de domnul Moldovei „pentru *servicii aduse creştinităţii,* transmiţînd scrisori tainice“. Se poate ca informaţiile să se fi referit şi la forţele turcilor şi tătarilor, întocmai ca acelea pe care le trimitea şi Giorgini lui Heissler. Nu ştim dacă Renzi a plecat cumva un timp în Polonia, dar la începutul lui 1693, cît mai trăia C. Cantemir, el era la Iaşi. Pînă aici nu se iveşte nici o nedumerire, Renzi procedînd cu consecvenţă potrivit cu interesele şi resentimentele sale. Dar după venirea în scaun a lui Constantin Duca, ştirile despre Renzi devin absolut contradictorii. Într-un raport al ambasadorului francez de la Constantinopol, Castagnères-Châteauneuf, din martie 1694, el apare ca asociat cu Nicolae de Porta la violarea secretului corespondenţei diplomatice franceze în trecere prin Moldova. El nu este desemnat pe nume, ci doar ca un franciscan italian, *misionar la Iaşi,* care — potrivit cu declaraţia regelui Ian Sobieski — ar avea o înţelegere cu rezidentul Veneţiei din Polonia ca să deschidă toate scrisorile adresate rezidentului francez! Declaraţie destul de ciudată, aşa cum s-a arătat în *Observaţiile critice* la Renzi. Cum se împacă această nouă ipostază cu legătura cea veche faţă de Jablonowski? Sau cumva acest spio-

naj se făcea pe seama lui Jablonowski, a cărui politica nu coincidea cu a regelui în privința păcii separate cum rezultă din atacul zadarnic dat Cameniței în august 1689 și care voia să urmărească de aproape toate propunerile Porții transmise de ambasada din Constantinopol, într-un moment cînd împăratul pregătea și el o consultare a aliaților în vederea unor negocieri de pace? Amestecul lui Thököli în tratativele pentru o pace separată putea de asemenea fi considerat ca neoportun pentru interesele „creștinătății" adică ale catolicismului. O altă posibilitate atinsă în treacăt în *Observațiile critice* amintite, întrevedea chiar pe rege ca beneficiar al acestui spionaj datorat eventual neîncrederii în sinceritatea politicii franceze față de el. În orice caz nu se vede prea bine cum putea în mod practic să se poarte corespondența lui Renzi cu rezidentul Veneției de la Varșovia, pe cînd informarea lui Jablonowski se putea face ușor prin Liov. Din toate aceste complicații este de reținut faptul asocierii făcute de ambasador între franciscanul de la Iași și Nicolae de Porta, autorul dovedit al perlustrării depeșelor sale. Că aceasta se făcea cu știința și din porunca domnului rezultă foarte clar din spusele lui Neculce cu privire și la rezidentul lui Thököli și la soarta acestuia. Asadar s-ar explica îndeajuns amestecul lui Renzi în descifrarea depeșelor confidențiale. Dar ceea ce nu se poate explica în nici un chip este faptul relatat de emisarul polon trimis la Poartă (pentru a negocia direct pretențiile Poloniei în legătură cu pacea separată în credința că ar putea obține condiții mai bune decît cele comunicate de ambasadorul francez), și anume că în timpul cît aștepta la Iași venirea unui trimis al hanului, mergînd să-l vadă pe acest franciscan de la Iași (=Renzi) a zărit pe masa lui o *declarație de vasalitate a domnului către împăratul Leopold I*, redată de emisar din memorie, la care se observă că lipsesc și data și iscălitura! Diplomatul francez de la Varșovia, abatele de Polignac care difuzează și exploatează acest text crede că este o copie a unui act valabil. (Ar putea tot atît de bine să fie un concept al unei redactări ulterioare, sau o reconstituire a declarației lui C. Cantemir din anii precedenți). Momentul acestei descoperiri se situează la sfîrșitul lui octombrie 1693, dar explozia acestei bombe cu întîrziere nu are loc decît după înapoierea emisarului polon (Rzewuski) la Varșovia prin februarie, cînd ajunge acest fapt la cunoștința regelui indignat de intruziunea împăratului în zona de influență pe care i-o recunoscuse formal lui, și gata la o ruptură răsunătoare cu el, și la înlocuirea domnului Moldovei de către Poartă la cererea sa. La 18 martie 1694, deci trei săptămîni după ce ambasadorul francez de la Constantinopol reușise să identifice pe autorul interceptării depeșelor sale cu Nicolae de Porta, el raportează la Versailles despre această misterioasă declarație de vasalitate însoțită de comentariile rezidentului francez de la Varșovia, abatele de Polignac, din care însă ambasadorul nu reține mare lucru. De fapt el ia apărarea domnului Moldovei și subliniază marele interes al lui Polignac pentru Thököli, pe care ar vrea să-l instaleze ca domn în Moldova! El sugerează că ar putea fi vorba de o intrigă contra domnului, și declară că va cere Propagandei înlăturarea franciscanului de la Iași ale cărui legături cu rezidentul Veneției fuseseră menționate de Sobieski. Acest lucru avea să aibă urmări. Pentru stăvilirea rechemării lui Renzi de către Propagandă avea să depună stăruințe domnul, și în cele din urmă să recurgă la acea convocare extraordinară a tuturor misionarilor din Moldova precum și a tuturor catolicilor de la Iași, pentru a da o atestare solemnă a meritelor și a bunelor

purtări ale lui Renzi, întărită de marele hatman al Moldovei, Nicolae Costin, şi de marele spătar, Vasile Cantacuzino la 8 august 1695, două zile înainte de uciderea capugiului venit la Iaşi pentru primirea haraciului, de către „joimirii“ de la Neamţ, la 10 august. În ciuda tuturor presupunerilor rămîne întreagă întrebarea privind rostul acelei declaraţii scrise de pe masa lui Renzi. Şi tot astfel incertitudinea despre soarta sa sub Antioh Cantemir, despre care avem doar afirmaţia prefectului Cardi după mai bine de trei decenii.

Mult mai bine s-a descurcat Nicolae de Porta, a cărui contribuţie directă la volumul de faţă este destul de modestă, dar a cărui activitate, cum s-a văzut, a ajuns şi la cunoştinţa regelui soare. El se agită la Constantinopol şi Pera, apoi la Iaşi, Bucureşti, iarăşi la Iaşi (în 1695) şi din nou la Bucureşti. Apoi iar la Constantinopol de unde încearcă să-şi găsească un rost la Viena, dar unele informaţii comunicate acolo de lord Paget nu sînt în favoarea lui. Şi aşadar înapoi la Bucureşti, unde o duce destul de bine ca bibliotecar şi traducător de opuscule şi calendare. S-ar putea chiar ca acel personaj nenumit de del Chiaro, care îşi făcuse un monopol din tălmăcirea acestora şi conspectarea gazetelor străine, şi care sub Ştefan Cantacuzino a inspirat interzicerea totală a primirii oricăror cărţi sau reviste străine, să fie chiar el. Despre el va mai fi vorba în volumul IX al Seriei de *Călători*, cu referire la anii petrecuţi în Oltenia sub imperiali, ca membru al administraţiei acestora spre desperarea locuitorilor.

Precum s-a văzut, cei doi misionari franciscani, iezuitul călător şi dubiosul de Porta alcătuiesc un grup prin legăturile vrute şi nevrute dintre ei. Legături din ură, din întîmplare, din interes. Nu mai întîlnim asemenea complexe organice în această primă parte a volumului. Călătorii din Ţara Românească apar izolaţi. Trecerea lui Lessenyei prin Bucureşti (a cărui scrisoare este adresată lui Thököli, şi nu lui Apafi, cum credea editorul ei, Veress), are tangenţe cu situaţia din Moldova, şi nu cea din Ţara Românească. Abia dacă aluzia lui Brîncoveanu la veleităţile lui Thököli la domnia Ţării Româneşti aduce o notă mai actuală.

Prin Marsigli şi reminiscenţele sale din campania imperialilor din Transilvania şi Banat, se face legătura cu momentul lui Veterani din volumul precedent. E un fel de paralelism între ivirea acestor doi comandanţi, aparţinînd aceluiaşi tip de om civilizat, pe care francezii îl numesc în secolul XVII „honnête homme“, rude de altminteri între ei, cu acelaşi spirit deschis spre realităţile din Ţara Românească şi problemele domnului ei. Marsigli mai avea în plus curiozitatea istoricului pentru trecutul acestei ţări, cu monumentele sale antice, care s-a concretizat în dialogul său cu stolnicul Constantin Cantacuzino, preocupat şi el de problema trecutului îndepărtat.

Descrierea ospăţului lui Brîncoveanu, alături de evocarea ospitalităţii sale fastuoase de către Chishull în 1702, sau a ceremoniilor strălucite ale sfinţirii bisericii Sf. Gheorghe din Bucureşti în 1708 (cu patriarhii de Ierusalim şi Alexandria, acesta din urmă adus în careta poleită a domnului, centenar fragil ce avea să moară în zilele următoare) aşa cum le-a văzut pelerinul rus Vîşenski, se adaugă la fresca bogată de o măreţie nespusă, întunecată de umbra soartei neîndurate, pe care o înfăţişează cu genială simplitate pana, sau mai bine zis penelul lui del Chiaro. Figura lui Brîncoveanu străbate tot volumul de faţă fie direct, de-a lungul audienţelor acordate pelerinilor ruşi, sau agenţilor lui Fran-

cisc Rákóczi II, sau suedezului, Hyltéen, fie indirect în legătură cu campania din 1711 şi cu încercarea sa de mediaţie prin Hrisant Notara, şi în cele din urmă cu prăpădul inutil de la Stănileşti pentru care este făcut răspunzător de către cei care îi purtau răspunderea în realitate.

Ca şi în volumul precedent asistăm la spectacolul neconvingător al soliilor solemne polone din 1700 şi 1712, prima din ele pentru ratificarea păcii de la Carlowitz, cînd regele August al II-lea credea că va mai putea rupe ceva de la turci (!), şi a doua după înfrîngerea de la Stănileşti, cînd ocrotitul ţarului se străduia să se desolidarizeze în aparenţă de acesta, deşi trupele moscovite continuau să-i asigure tronul contra partidei lui Stanislaw Leszczynski, şi el umbla să obţină de la Poartă recunoaşterea sa de rege al Poloniei, în ciuda demersurilor suedezo-polone ale lui Poniatowski, vorbind în numele lui Carol al XII-lea şi al regelui pribeag Stanislaw. Încă de la început această solie a lui Chometowski părea menită insuccesului. De aceea şi domnul Moldovei, Nicolae Mavrocordat, rugat de sol să-l informeze despre situaţia (foarte încurcată) de la Poartă, şi să-l ajute dîndu-i o recomandare către marele dragoman, Enache Mavrocordat, s-a mărginit la nişte sfaturi generale de „prudenţă şi înţelepciune“, ferindu-se de orice l-ar putea compromite în duelul ce se purta între marele vizir, cîştigat (adică mituit) de ruşi, şi seraschierul de la Bender ce juca acum cartea lui Carol al XII-lea contra vizirului. Pînă să ajungă solia la Poartă a fost răsturnat marele vizir, şi membrii soliei trimişi sub pază la Adrianopol. (nov. 1712). La 21 decembrie Poarta declara război ţarului, pentru ca apoi în februarie 1713 să se pună la cale contra lui Carol al XII-lea „calabalîcul“ de la Bender, iar *în iunie* Ali paşa să pretindă tribut de la ruşi, şi *în iulie* să se încheie cu ei pacea de la Adrianopol (!). La înapoierea soliei prin Iaşi, acelaşi Nicolae Mavrocordat a primit-o „cu aceeaşi curtenie“ potrivit cu solul, dar după declaraţia capelanului Gosciecki, primirea ar fi fost mai grozavă, iar domnul s-ar fi scuzat că la venire nu a fost lăsat să purceadă după voia sa, ci aşa cum i s-a impus de către „facţiunea de la Bender!“ În ciuda faptului că polonii protestaseră contra instalării unui paşă la Hotin, solul se arată foarte satisfăcut de felul cum e primit de acel paşă. Un amănunt, greu de crezut, dat de Gosciecki, îl arată pe domn într-o lumină sinistră. Supărat de faptul că dintr-o eroare a unui căpitan al său a ieşit prea de vreme în întîmpinarea solului şi a trebuit să-l aştepte, a poruncit să i se taie capul pînă la înapoierea sa din petrecerea protocolară a solului la ieşirea din oraş. Numai stăruinţele solului l-ar fi salvat pe acel biet nenorocit. Solul nu pomeneşte de acest incident datorat, poate invenţiei poetice a capelanului care povestea odiseea soliei în versuri emfatice.

Aceeaşi atenţie pătimaşă la amănuntele ceremonialului caracterizează şi solia anterioară a lui Leszczynski. Ca şi Gninski în 1677, marele sol din 1700 este desemnat de Dietă dintre opozanţii de frunte ai regelui în persoana lui Rafael Leszczynski, ginerele lui Jablonowki, a căruri autoritate o întrecuse pe a fostului rege, Ian Sobieski. La ultimul popas, la Podul Iloaiei, solul trimite cereri ultimative marelui hatman, apoi domnului de felul cum înţelege să fie primit. Urmează tocmeli nesfîrşite. Turculeţ „cel mic“ şi interpretul polon bat drumul pînă la Iaşi şi înapoi de nenumărate ori, timp de două zile (24 şi 25 februarie) pînă să se ajungă la stabilirea ceremonialului întîmpinării solului, care între altele pretindea să se tragă clopotele şi să bubuie tunurile. I s-au acordat şi clopotele, dar nu salutul tunurilor din cauza pre-

zenței unor agale, făgăduindu-se însă o compensație. Primirea în Iași are loc în ziua de 26 febr. A doua zi cu forțe noi solul pornește ofensiva ceremonialului ospățului. Același du-te vino amețitor între cvartirul solului și curte, aceeași amenințare cu abținerea de la ospăț... A trecut de mult ora fixată pentru acesta cînd în sfîrșit se rezolvă și ultima discuție privind treptele de la scară pe care avea să le coboare domnul în întîmpinarea solului. Ar fi fost totuși probleme mai importante de discutat: de pildă cea a tătarilor din Bugeac, cuprinsă în capitulațiile turcești, dar despre care domnul era informat că Poarta o va eluda, precum s-a și întîmplat. Dar deși discuțiile deșarte amintite ocupaseră mai bine de două zile și jumătate, spațiul rezervat unei convorbiri particulare asupra și acestui subiect nu a depășit timpul necesar pentru așezarea la masă. Iar comunicarea domnului cu privire la chestiunea tătarilor a fost primită de sol cu un zîmbet superior. La ospăț a luat parte și fratele domnului, beizadeaua Dumitrașcu (Cantemir) care a ținut un discurs pe latinește despre prietenie, firește prietenia cu polonii. După acele tocmeli laborioase, cordialitatea aceasta de comandă era totuși bine venită. Dar mai sugestivă pentru prezența sa a fost înmînarea de către pisarul polon al domnului, a *Poemei polone* a lui Miron Costin, unui membru al soliei.

Față de asemenea defilări solemne în stilul caracteristic al magnaților poloni cu care se obișnuiseră moldovenii, trecerea soliei imperiale a contelui de Oettingen în decembrie 1699 pentru ratificarea tratatului de la Carlowitz în plină iarnă (decembrie 1699) pe Dunărea destul de agitată, pe niște îmbarcații nepotrivite pentru cursul inferior al fluviului, constituia pentru Țara Românească riverană un eveniment unic. Descrierea întregii călătorii de la Viena la Constantinopol și înapoi a fost făcută de abatele Simperto, capelanul contelui, desigur din însărcinarea acestuia. Solia consta din 3 000 de persoane, un loc însemnat revenind eclesiasticilor, nu mai prejos de acela al muzicanților „capelei" sale, care vor străluci la recepțiile ambasadei imperiale și vor cînta și în fața marelui vizir și probabil a sultanului invizibil după o perdea. Călătoria pe Dunăre a fost plină de peripeții, datorată stării îmbarcațiilor, mult inferioare șeicelor turcești, și stării vremei. Mai era și problema trecerii pe la Porțile de Fier. La locurile mai grele se adopta un procedeu mai puțin ingenios. Se legau vasele imperiale de șeicele turcești. Una din nave era afectată doar clericilor, și se pare că a fost mai încercată ca celelalte, rămînînd fără vîsle. Frigul era cumplit. Într-o dimineață unul din marinarii sîrbi ce trebuiau să însoțească năvile imperiale pînă la Vidin, a fost găsit înghețat. De la Vidin încolo echipajul era compus din români. Dar la Șiștov se renunță la restul drumului pe apă și se continuă pînă la Rusciuc pe uscat. Însemnări cu privire la Țara Românească sînt puține și lipsite de relief. Căpitanul de Cerneți îl întîmpină pe sol cu daruri din partea domnului la hotarul Țării Românești. La Rusciuc un boier îi aduce un cal frumos, bogat înșeuat din partea domnului. Solul îi dăruiește în schimb nava sa personală prinsă de sloiuri și îl fericește încredințîndu-i un lot de prizonieri ce trebuiau repatriați (pe seama domnului). Sate întregi, în frunte cu preoții lor ortodocși vin să-l salute aducînd daruri... Restul drumului e mai variat și mai interesant. Dar fără îndoială șederea la Constantinopol oferă mănunchiul cel mai bogat de știri despre capitală, cu spectacolul ciumei și al incendiilor, cu procesiunile mult prea frecvente de înmormîntări ce pun pe gînduri și pe cei mai fataliști, cu lumea rezidenților străini, împărțită și ea în constelații majore și minore, cu grupul puterilor mediatoare de o parte și solul Poloniei în oarecare

izolare de alta, cu marele dragoman plin de importanță venind călare în caftan violet, și cu ambasadorul imperial părăsind orașul în careta sa de gală în haine roșii purpurii. Apar pete de culoare și în povestea tristă a prizonierilor, unii din ei răpiți sau uciși în mod misterios, alții venind să se refugieze la ambasada imperială, unde se celebrau de zor cununiile religioase ale unora dintre ei ce fuseseră obligați de stăpînii lor să-și ia nevastă și care aveau și copii nebotezați. Tuturor acestora li se dădea numele împăratului, Leopold, sau al solului, Wolffgang. Mai era și problema mult mai spinoasă a renegaților de nevoie, doritori să se reîntoarcă în lumea lor, și recurgînd pentru aceasta la singurul mijloc posibil: evaziunea pe un vas creștin din port. Alternînd cu notarea scrupuloasă a liturghiilor simple și pontificale, cu muzică, sau fără, e însemnat schimbul de amabilități dintre exc. Sa și marele vizir. Capela contelui e chemată să cînte înaintea vizirului, iar acesta poftește pe imperiali la un spectacol cu dansatori și acrobați și apariția unei dansatoare persane de o măiestrie unică. Pentru întrevederile sale cu marele vizir solul trebuia să apuce o cale destul de lungă, pornind din Pera pînă la locul unde îl așteptau caicele bogate avînd a-l duce cu escorta sa pe malul opus unde încălecau cu toții spre a fi conduși de ceaușul vizirului pînă la destinație. Cum aceste pregătiri necesitau un timp de așteptare, a fost desemnat pentru acest popas palatul fostului domn al Moldovei, Constantin Duca. Pentru această alegere este sigur că el a depus mari stăruințe. Se poate urmări în Jurnalul lui Simperto felul abil în care a știut să exploateze o situație atît de favorabilă cu lingușiri, cafele și narghilele, ba reținînd cu plecată insistență pe conte cînd acesta la înapoierea de la vizir voia doar să descalece și să pornească mai departe. Atenții răsplătite din plin cu sprijinul obținut la dobîndirea domniei în scurtă vreme, după cum a arătat și I. Neculce foarte clar. Drumul de înapoiere a contelui de Oettingen a trecut prin Bulgaria și Țara Românească, unde a fost primit de domn în ianuarie 1701 și a zăbovit patru zile, cum reiese dintr-o scrisoare a stolnicului către lordul Paget, care mai rămăsese încă pe malurile Bosforului. De la București a fost escortat pînă la Brașov de însoțitori dați de domn.

Tot așa se va purcede și la trecerea lui Paget în anul următor, despre care vorbește și Radu Greceanu, care îi închină un capitol special din cronica sa. Mai sînt alte două relatări proprii lui Paget: una oficială, scrisă tot pentru excelența sa, dar vădind alături de tributul de deferență indispensabil pentru patronul temporar al autorului (capelanul său de ocazie, Edmund Chishull), și un interes deosebit pentru starea protestanților din Transilvania încăpuți sub regimul autoritar și bigot al imperiului habsburgic. Aceștia au prins prilejul trecerii sale pe la ei pentru a-i adresa fostului ambasador la Viena și apoi la Poartă, și direct, și indirect prin cei din preajma sa, un apel la o intervenție a Angliei protestante pe lîngă curtea de la Viena, aliată în mod paradoxal cu Liga de la Augsburg în cursul ultimului război cu Ludovic al XIV-lea. Chishull își citează pe informatorii săi: pastori și profesori reformați, majoritatea maghiari. De altminteri și numele unor localități săsești sînt redate în formă maghiară, deși se vede că autorul a folosit pentru completarea informațiilor sale și Chorografia Transilvaniei a lui Reicherstorfer. Pentru Țara Românească a fost folosită Istoria lui Rycaut la mica expunere ce urmează îndată după trecerea hotarului spre Transilvania. Tot astfel cînd părăsește Transilvania propriu-zisă, dă un fel de schiță sumară a celor aflate despre ea. Cît privește reacțiile sale directe, avem un

exemplu sugestiv în atitudinea sa față de pictura bisericească ortodoxă, cînd se trezește în el iconoclasmul fundamental al protestantismului intransigent. Textul său e un amestec de observații proprii imediate, de înregistrare corectă a itinerariului și programului excelenței sale în forma cea mai respectuoasă și fără comentarii, și în sfîrșit un scurt rezumat al esenței documentării dintr-o fază ulterioară. Așa cum se înfățișează textul lui Chishull în ediția postumă îngrijită de fiul său, lasă impresia că a fost scris pentru lordul Paget care ocupă, în acest text, primul loc. Se poate ca existența itinerariului latin al călătoriei să-l fi îndemnat la renunțarea la planul său inițial. Sau poate s-a produs o răcire a raporturilor dintre ei, determinînd separarea lor în Olanda, unde Chishull și-a reluat libertatea cu toată deferența. Aceasta nu se desminte de-a lungul întregului jurnal solemn, fără nici o relaxare. Nici ospățul pomenit cu amănunte de Radu Grecianu, gata să se arate scandalizat de libațiile generoase ale englezilor și de euforia care a urmat, nu își află un ecou corespunzător în însemnările sale.

Imaginea Transilvaniei, așa cum a văzut-o în grabă Chishull sub administrația imperială, nu mai seamănă de loc cu cea din anul 1704 cînd satele Transilvaniei l-au declarat principe pe Francisc Rákóczi II și cetele răsculaților au înlocuit trupele regulate ale lui Rabutin. În intervalul 1705—1710 trec prin țările noastre diferiți emisari ai tînărului „principe" cu ambiții regale, bătînd drumurile spre Poartă, spre tătari, spre pașa de Timișoara, iar mai tîrziu spre Carol al XII-lea și spre țar. Căci planurile pretendentului la coroana Ungariei se pierdeau în vaste combinații lipsite de consecvență. De pildă solul său principal, potrivit instrucțiunilor primite, denunța la Poartă planurile rușilor îndreptate contra acesteia, în vreme ce Rákóczi încheia un tratat secret cu țarul (!) care îi oferea coroana Poloniei! După Poltava este cuprins de altă himeră și trimite emisari la Bender pentru o mediație pe care ar întreprinde-o el între țar și Carol al XII-lea. Dar emisarii lui mai denunțau la Poartă și pe Brîncoveanu, cu care fățiș căutau să lege prietenie. Aceste manevre subterane nu apar în rapoartele cuprinse în volumul de față, dar pot fi găsite în documentele colecției Hurmuzaki. În dările de seamă ale soliilor redate de noi, este vorba mai ales de arătarea precisă a drumului urmat, a întîlnirilor cu cîte un grup de răsculați unguri refugiați de preferință în Moldova, în sfîrșit de audiența la domn. Acesta își arăta bunăvoința, dar cu prudență, pentru că Poarta ținea la pace și nu voia să se compromită față de imperiali. În zadar trimitea Ludovic al XIV-lea pe Des Alleurs în Banat și apoi pe lîngă Rákóczi cu subsidii socotite insuficiente și risipite în consecință. Însăși poziția lui era ambiguă, regele soare nevrînd nici el să se compromită, sau să se angajeze ferm în vreo privință, acțiunea lui Rákóczi, întocmai ca cea a lui Thököli în trecut, fiind folosită doar ca o diversiune. Între consilierul francez și tînărul pretendent nu exista nici o unitate de vederi. Des Alleurs semnala cu naduf cheltuirea subsidiilor pe lux și vanități, ba chiar pe cumpărarea unui castel pentru principe, caracterul neserios și aristocratic al cercului de conducere în contrast cu cel popular al mișcării curuților, acapararea principelui de către Berchenyi și clica lui, nesinceritatea cu care se purtau tratative cu rușii și polonii în ascuns de trimisul francez, etc., în vreme ce Rákóczi se plîngea de spiritul răuvoitor în care sînt concepute rapoartele lui Des Alleurs și stăruia pentru înlocuirea lui de către curtea din Versailles. Aceasta însă l-a menținut pînă la sfîrșitul lui 1709 cînd a fost numit ambasador la Constantinopol în locul contelui

de Ferriol, ale cărui excentricități îi atrăseseră reputația de om nebun, confirmată și de încăpățînarea cu care refuza să părăsească palatul ambasadei, continuînd să mai trimită depeșe în Franța și după sosirea noului titular.

Călătoria acestuia s-a făcut prin Maramureș și Moldova, unde a fost primit de noul domn, Nicolae Mavrocordat, cu care s-a înțeles de minune, și odată ajuns la Constantinopol l-a ajutat la cererea lui, aplanînd conflictul cu voievodul de Kiev, Iosif Potocki, provocat de refuzul său de a ceda la pretențiile exagerate ale suedezilor și polonilor refugiați în Moldova, mai obținînd și de la Carol al XII-lea retragerea reclamației sale contra domnului. Cînd foarte curînd acesta va fi totuși mazilit și urmărit pentru niște exacțiuni puse în seama sa de către agenții succesorului său, el se va refugia la ambasada franceză unde va rămîne mai bine de o lună, beneficiind și de sprijinul lui Des Alleurs la Poartă. Țelul principal al misiunii acestuia era de a îndemna pe turci la un război contra moscoviților. În timpul șederii sale pe malurile Bosforului, Poarta le-a declarat de trei ori război: în 1711, 1712 și 1713. De partea cealaltă luptau ambasadorii Angliei și Olandei, (chipurile ca puteri foste mediatoare ale păcii de la Carlowitz, dar în realitate la persuasiunea lui Șafirov) cît și agenții țarului cu mijloace bănești considerabile, folosind dibăcia amintitului vice-cancelar moscovit, ostatec al păcii de la Prut (1711) pînă la pacea de la Adrianopol din iulie 1713, care a pus capăt acelei crize prelungite.

Dacă frămîntările din anii 1703—1711 din Transilvania cu alternanțele politice, de care a trebuit să se țină seama, nu au afectat soarta Țării Românești și a Moldovei, în schimb victoria țarului de la îndepărtata Poltava s-a răsfrînt în mod direct asupra stării Moldovei, și prin repercusiunile sale ulterioare și asupra Țării Românești. Venirea lui Carol al XII-lea la Bender; sosirea în două valuri a ostașilor suedezi și poloni în Moldova, mai întîi chiar în 1709, sub Mihai Racoviță, cînd s-au instalat la Cernăuți și prin mănăstirile apropiate și au fost atacați de cavaleria lui Kropotov, ceea ce a constituit un „casus belli" pentru otomani, și un motiv de înlăturare a domnului, bănuit a fi îndemnat pe ruși la aceasta, — și apoi în 1710, cînd trece lotul principal din care făcea parte și Weismantel, care a descris greutățile drumului lor pînă în Moldova, adevărată țară a făgăduinții pînă la venirea lor — hotărîrea de a purta război în afară, pornind de pe teritoriul moldovenesc, expus astfel unor represalii inevitabile, amestecul tot mai stăruitor al hanului tătar în acest colț de lume, și nevoia de a găsi hrană și locuință pentru oaspeții turbulenți, gata să se înfrupte din tot ce era la îndemînă, creau probleme greu de rezolvat. Cînd s-a produs curînd o invazie grozavă de lăcuste, oamenii simpli au asociat-o cu venirea „svezilor". Și, din păcate, o dată cu lăcustele au venit și seceta, molima vitelor, și ca o încununare a relelor, și războiul.

Încă de la 1710 el bătea de ușă. La frontieră, rușii cereau alungarea regelui și extrădarea cazacilor rebeli. Regele ar fi dorit, un asemenea război, iar încălcarea frontierei de către Kropotov oferea un prilej bine venit tocmai în momentul cînd trebuia reînnoită pacea cu rușii care expirase în 1709. Dar în mod neașteptat pacea a fost întărită din nou de marele vizir cu condiția ca regele să fie escortat pînă în Polonia de către turci, iar de acolo pînă în Suedia *de către moscoviți* (!). Condiție care i s-a părut neacceptabilă principalului interesat, care a refuzat să plece. Deși marele vizir a luat toate măsurile ca să-l izoleze la Bender, fără a-i

lăsa nici un mijloc de a comunica cu cei din preajma sultanului, el a reușit să trimită sultanului, prin Stanislaw Poniatowski, un memoriu foarte explicit (al doilea după cel din 1709 înfățișat de agentul suedez Neugebauer, trimis anume la Stambul în 1709, prin care denunțase planurile expansioniste ale țarului) demascînd de astă dată reaua credință a marelui vizir. Lichidarea acestuia de către sultan și numirea unui alt mare vizir — mai întîi Numan Pașa, doritor de pace, apoi Mehmet Baltadgi reprezentînd dimpotrivă partida războinicilor — nu a schimbat situația regelui, cum s-ar fi crezut. Protestarea sa energică după încheierea cu atîta grabă a păcii de la Prut a readus cu și mai multă străşnicie sistemul de izolare practicat contra lui în trecut, pentru a zădărnici orice încercare de a-l informa pe sultan despre cele întîmplate. Toți mesagerii erau opriți sau dispăreau fără urmă. Negustorii, și ei erau împiedicați de a trece spre capitală. Pînă în cele din urmă neîndeplinirea de către țar a predării Azovului a provocat prăbușirea marelui vizir. Dar succesorul său continuă același joc. Deși Turcia declară război, ea dă înapoi. Marele vizir și muftiul sînt mituiți de Şafirov, ambasadorii Angliei și Olandei intervin pentru pace, Azovul este predat in extremis de ruși, care mai făgăduiesc recunoașterea suzeranității otomane asupra cazacilor, și evacuarea de trupe rusești a Poloniei, și se încheie *o pace pe 25 de ani,* în august 1712. Dar la 1 noiembrie din același an se produce o schimbare diametrală. Un al treilea memoriu al regelui i-a deschis ochii sultanului asupra practicii vizirului de a dosi rapoartele către sultan care nu îi conveneau lui. Şi acest mare vizir este lichidat în același fel ca cei precedenți, și la 21 decembrie sultanul, care dorea războiul, dar era frînat de mufti, îi smulge acestuia avizul favorabil fără de care nu putea fi proclamat războiul, pe care îl declară acum. Dar și această hotărîre e de scurtă durată. Convins că rușii sînt mai tari, sultanul îi cere regelui să plece, și la începutul anului 1713 are loc „calabalîcul de la Bender", în vreme ce în toată Moldova, boierii și locuitorii sînt puși să captureze pe suedezii și polonii din slujba regelui și să-i predea stăpînirii, și în ultimă analiză tătarilor. Numai cunoscînd toate aceste manevre oculte poate fi înțeleasă situația descrisă de ofițerul suedez Weismantel într-un chip mai pătimaș, deși își dă seama de unde pornise porunca. Dar mărturia sa este plină de contradicții. Într-un loc recunoaște samavolniciile ostașilor polono-suedezi refugiați în Moldova, precizînd însă că era vorba doar de poloni întotdeauna nedisciplinați și abuzivi, și nu de suedezi, altfel struniți, — în altul afirmă că plîngerile moldovenilor către turci erau pure minciuni. Dar el însuși se minunează că acești oaspeți nedoriți s-au făcut stăpîni în țară și au reușit să obțină mazilirea „bunului domn" (Nicolae Mavrocordat). Mai departe se bucură cu oarecare cinism de mijlocul ingenios al suedezilor de a folosi pe conducătorii tătari, bine mituiți, ca niște ocrotitori împotriva moldovenilor, cu prilejul acțiunii de izgonire a ostașilor străini în urma poruncii trimise de Poartă domnului.

Dar acestea nu sînt singurele contradicții, și lucrul se explică, întrucît Jurnalul de Campanie nu a fost redactat dintr-o dată, ci în etape, ultima din ele — cea care corespunde pregătirii Jurnalului pentru o eventuală tipărire, care nu a mai avut loc — situîndu-se foarte probabil la sfîrșitul vieții lui Weismantel. Tînărul ofițer de douăzeci de ani care a început să însemne drumurile și popasurile primei sale expediții nu mai este același cu autorul acestui „Dagbok" în ultima sa formă, sub titlul său fără sfîrșit, de o emfază atît de evidentă, cu judecăți absolute de un ri-

gorism arogant și pretențios. Contrastează în mod strident înțelegerea omenească de la început cu spiritul de superioritate agresivă în care compară comportarea oamenilor simpli întîlniți de el în Moldova, rămași în viața lor tradițională, cu cea încătușată în tiparele rigide ale unui protestantism intolerant și îngust, avînd ca model viața unor gospodari nordici, datori să acumuleze comori peste comori în ceruri și pe pămînt. Peste însemnările din tinerețe se așterne judecata unui om acrit și conformist, gata să condamne tot ce nu intră în acele tipare. Portul țărancelor din Moldova, de o linie atît de simplă și severă dar cu catrința strînsă în brîu, ce nu semăna cu fustele înfoiate din occident, e declarat scandalos. Cu asemenea condamnări, de o virtute rebarbativă exorcizează el după mulți ani amintirea neștearsă a fetelor tinere istețe și nespus de frumoase la care se uitase el odinioară cu încîntare, fără însă a fi luat în seamă. La acestea se adaugă otrava amintirii acelei izgoniri din 1713—1714.

Dar alături de această schimbare de diapazon surprindem o scădere calitativă a textului Descrierii față de cel al Jurnalului propriu zis. Apar aprecieri naive și absurdități evidente. Datele precise sînt înlocuite de un material de umplutură ce recurge la senzațional sau la un pitoresc lipsit de rigoare. Sînt atribuite moldovenilor practici valabile pentru ruteni, sau pentru locuitorii ținuturilor de sub dependența turcilor sau a tătarilor, sau pur și simplu înregistrate din auzite și necontrolate în nici un fel. Am putut situa în notița biografică locul din Descriere unde se face trecerea de la o redare a celor văzute la o acceptare a tuturor știrilor fanteziste pentru completarea manuscrisului pe placul eventualilor cititori. Am subliniat totodată unele afirmații uluitoare, de exemplu aceea că țăranul este *asemenea unui baron* pentru că poate înfige plugul oriunde vrea, sau că numai lenea îl împiedică de a folosi belșugul de vînat ce îi stă la îndemînă *pentru vînătoarea cu șoimi!* Dar aceste scăderi nu afectează decît o parte minoră a textului, anume adaosurile mai tîrzii ce nu mai oglindesc realitatea, ci judecata autorului despre aceasta. Șederea lui Weismantel în Moldova a durat din mai 1710 pînă în ianuarie 1714. În acest răstimp el a mai lipsit mergînd în expediția dramatică din Ucraina, în februarie-iunie 1711, și în cea din Polonia din iulie-septembrie 1712. Despre campania de la Prut din 1711 a avut informații indirecte venite din tabăra turcească unde participau la luptă și trupe suedeze.

Despre această campanie nu poate fi vorba fără a se ține seama de prezența indirectă, stăruitoare și neabătută a regelui suedez implicat în înfruntarea ruso-turcă ce trebuia să hotărască propria lui soartă. Nu se desminte nici acum orgolioasa sa intransigență ce opunea la toate cumpenele refuzul de a le lua în seamă, fie ele fenomene ale naturii, sau efectul fulgerător al unor uneltiri obscure. Călător pe la noi în împrejurări vitrege, el e figura centrală a scrisorilor lui Jeffries, Fabrice și Poniatowski, primii doi rezidenți respectiv ai Marei Britanii și Holsteinului, iar ultimul ținînd legătura ca auxiliar al regelui cu tabăra turcească. E vrednic de semnalat că majoritatea scrisorilor lui Fabrice erau adresate vestitului baron Görtz, pe atunci ministru factotum al Holsteinului. La scrisorile acestora trebuie adăugată și versiunea dată de La Motraye în *Călătoriile* sale, publicate în limba engleză în 1723 și în cea franceză în 1727. Scrisorile au deci calitatea unor dări de seamă imediate, în timp ce versiunea amintită este construită din mărturii împrumutate ce dublează propria sa experiență cu substanța acestora. Cum

în apendicele ultimului volum sînt reproduse scrisorile lui Fabrice despre vestitul „calabalîc de la Bender“, iar în altă parte e descrisă, de către Poniatowski, venirea regelui la marele vizir după încheierea păcii de la Prut, episoade povestite întocmai și de La Motraye, cititorul poate urmări aceeași narațiune de două ori. Dar meritul acestor reproduceri de către călătorul francez în vestita sa carte este că ele au precedat cu mai bine de trei decenii publicarea scrisorilor lui Fabrice într-un volum tipărit tocmai în 1760. Din materialul oferit de la Motraye a cules Voltaire elementele cele mai sugestive ale figurii lui Carol al XII-lea, așa cum a rămas în lanterna magică a istoriei.

Dintre suedezii ce mai apar în volum, afară de Weismantel, întîlnim pe Briant la Iași și Hyltéen la Iași, București, Tîrgoviște și în Transilvania. Dialogul lor cu cei doi domni și unele observații rapide asupra împrejurărilor merită includerea lor în seria noastră.

Campania de la Prut ocupă un loc însemnat în volumul de față. Sînt înfățișate diferitele mărturii ale participanților din ambele tabere, de natură diferită: pagini din Jurnale de campanie, fragmente de memorii, mai mult ori mai puțin fanteziste, rapoarte militare, scrisori, descrieri, ba directe, ba indirecte, în sfîrșit este dată și versiunea oficială moscovită din septembrie 1711, reluată cu modificări ulterioare în Jurnalul lui Petru cel Mare. Textul acesta cu acel al scrisorilor țarului din timpul campaniei lărgesc cîmpul cercetărilor privind condițiile în care a fost ea pornită. Nu toate mărturiile au aceeași valoare. Un spațiu apreciabil a fost rezervat controlului critic al unora din ele. A fost analizată veracitatea „memoriilor“ lui Moreau de Brasey ce au stîrnit entuziasmul lui Pușkin, care le-a și tradus pe rusește (după care poetul moldovean, Donici, s-a apucat de o versiune românească întreruptă însă destul de repede). Pușkin compara pe autor cu un personaj episodic al lui Walter Scott, Dalgetty din Old Mortality (figură de mercenar pedant mai degrabă decît fanfaron, cu acea nuanță de glumă neserioasă caracterizînd pe scriitorul memoriilor intitulate „Memorii . . . satirice și *amuzante“*). Dar în afara lumii de ficțiuni, istorici conștiincioși le-au considerat ca absolut veridice, citîndu-l pe autor ca martor ocular al campaniei. În această calitate apare în toate bibliografiile acesteia. Ba chiar în volumul XI, 1 al *Scrisorilor și hîrtiilor lui Petru cel Mare*, tipărit relativ recent, unele lacune de informație din aparatul critic sînt completate după afirmațiile gratuite de o flagrantă fantezie ale glumețului anonim, ce amesteca multe invenții la cîteva grăunțe de adevăr. O cronologie aberantă, născută dintr-o confuzie dintre stilurile vechi și nou ce apar în „memorii“, a dus la o *sporire cu 22 de zile a timpului scurs de la venirea lui Petru cel Mare în Moldova pînă la părăsirea ei!* Ea nu se explică decît prin faptul că autorul a folosit *două relatări*, corectînd în mod greșit cronologia lor, în credința că una din ele ar fi utilizat stilul vechi, iar cealaltă pe cel nou. Numai că de fiecare dată presupunerea era diametral opusă realității, ca și modificările introduse în redarea fantezistă a datelor inițiale. Implicațiile acestei răstălmăciri sînt evidente. La prima vedere s-ar putea ivi îndoieli serioase privind participarea anonimului (Moreau de Brasey) la campanie. Dar atestarea rezidentului francez de la Varșovia, Baluze, confirmă prezența sa, dar nu veracitatea spuselor sale primite doar sub o formă dubitativă: „Zice că . . . Dacă ar fi să-i dăm crezare . . .“ etc. Rolul de prim plan pe care și-l atribuie, rodomontadele sale alternînd cu scene pur fictive, aruncă îndoială asupra tuturor spuselor sale. Că a luat parte la campanie

rezultă din atestarea amintită. Dar în ce calitate? Căci cea de „brigadier“ pe care o asumă, mai falsificînd şi lista comandanţilor pe care o anexează în chip de piesă justificativă, nu poate înşela pe nimeni. Faptul de a-şi atribui merite inexistente nu ar vicia întreaga mărturie, dacă nu ar denatura toate faptele şi evenimentele în acest scop. E destul să menţionăm falsificarea datei afacerii „de la pichet“, petrecută în realitate înainte de sosirea ţarului în Moldova, şi strămutată în ajunul banchetului din tabăra imperială la care a participat şi domnul Moldovei. Asemenea exemple sînt destul de numeroase. Dar lăsînd de o parte toate invenţiile referitoare la prezenţa sa la diferitele consilii de război, răzbate ca un ecou al nemulţumirii ofiţerilor străini, al căror contract a fost denunţat îndată după trecerea Nistrului. Impresie confirmată de amiralul Juel şi de o citire mai atentă printre rînduri a textului generalului Allard.

Înlăturarea ficţiunilor şi a înfloriturilor anecdotice dau mai mult relief problemei esenţiale, anume a condiţiilor în care a fost pornită acea campanie. Scrisorile lui Petru cel Mare dinaintea sosirii sale la Iaşi lămuresc foarte bine schimbarea ce s-a produs în mod necesar în planul iniţial conceput în chip teoretic, dînd ca premise sigure sosirea la Dunăre înainte de trecerea turcilor. Acuzarea de zăbavă pe care o aruncă lui Şeremetev, Dolgoruki, etc. nu este menţinută în relatările oficiale ale campaniei, adică broşura lui Golovkin şi *Jurnalul* ţarului, redactat peste un deceniu, în care apar alte acuzări îndreptate contra lui Janus, lui Brîncoveanu şi a creştinilor de sub jugul turcesc, care nu s-au răsculat, aşa cum prevedea planul, ce aştepta de la ceilalţi efortul principal.

Extenuarea soldaţilor veniţi în marş forţat de la mari depărtări a contribuit desigur la schimbarea dispozitivului iniţial. Lipsa de alimente a fost hotărîtoare. Dar decizia de a distrage din corpul principal cavaleria lui Rönne spre a o trimite asupra Brăilei şi înaintarea cu forţe insuficiente pe drumul încercat în 1686 de către Sobieski, cu urmările cunoscute au fost cauza adevărată a înfrîngerii. Momentul crucial a fost acela al întîlnirii cu Toma Cantacuzino ce stăruia pentru expediţia contra Brăilei, care ar fi rezolvat problema aprovizionării, după socotelile ţarului. Dar tot atunci i s-au înfăţişat şi propunerile de pace ale Porţii pe care le-a refuzat, deşi în acel moment putea să-şi dea seama de lipsa catastrofală de alimente şi de furaj. Declaraţia din *Jurnal* că ar fi vrut să rămînă la Iaşi pînă la aducerea alimentelor necesare şi organizarea unor magazii în acest sens, şi că a renunţat la acestă primă hotărîre la rugămintea lui Dimitrie Cantemir, pare în contrazicere cu sfatul dat de acesta lui Şeremetev înainte de sosirea ţarului. Corespondenta ţarului este de mare interes pentru momentul de la Iaşi, hotărîtor pentru mersul campaniei. Despre atitudinea lui Cantemir apar sugestii în scrisorile scrise din Iaşi către ţar de către Sava Raguzinski. Substratul de intrigi ce inspiră bănuielile lui Cantemir contra mitropolitului, care şi el intrase în legătură cu ţarul fără ştirea domnului — mitropolitul Ghedeon al Moldovei, întocmai ca Antim al Ţării Româneşti, avînd o politică proprie antiturcească — se vădeşte încă de pe acum. Oferta mitropolitului de a-l găzdui pe ţar la Iaşi, este dramatizată de domn impresionîndu-l în mod deosebit pe Raguzinski. Domnul se temea de o concurenţă a arhipăstorului său, şi voia să se asigure de ţar contra eventualelor intervenţii ale boierilor opozanţi. Pe de altă parte despre gîndurile ascunse ale lui Toma Cantacuzino, sosit în acelaşi timp dar pe

drumuri diferite cu Gheorghe Castriotul venit din partea lui Brîncoveanu, însoțit de reprezentantul lui Hrisant Nottara, ca eventuali mediatori ai păcii — se întreabă cu grijă Șeremetev, observînd climatul de suspiciune dintre Toma și Castriot, și tăcerea acestuia dintîi în așteptarea sosirii țarului, pentru a trata direct cu el. Se pare totuși că încă de mai înainte fusese vorba de o eventuală trimitere în Țara Românească a unui detașament pentru procurarea de alimente *manu militari* (în eventualitatea necooperării lui Brîncoveanu) și că Toma a cerut să mai se zăbovească pentru a lua și el parte la ea. (Vezi scrisoarea țarului din 21 iunie și scrisoarea lui Șeremetev către țar din 22 iunie). Din ideia acestui detașament s-a înfiripat corpul expediționar al lui Rönne după îndemnul lui Toma. (În anexa volumului e redată scrisoarea lui Rönne către Brâncoveanu). În consiliul de la Iași cu țarul el a stăruit să se trimită un corp de trupă în Țara Românească *așa cum se trimisese și la Iași* în sprijinul domnului (!), folosind și argumentul convingător al existenței depozitelor de alimente, lipsite de pază, fapt confirmat pare-se de Castriot, reprezentantul lui Brîncoveanu (!). Confirmare ce se referea desigur la *existența* acelor depozite de alimente strînse pentru țar, și *nu la oportunitatea expediției*. Este probabil că acum a pledat și Cantemir în sensul expediției pentru a-l pune în încurcătură pe dușmanul său din Țara Românească. Dar oare s-a pronunțat și pentru pornirea *imediată* contra turcilor părăsind planul unei opriri mai lungi la Iași?

În broșură se spune hotărît că țarul și-a schimbat planul inițial de oprire la Iași la îndemnul lui Dimitrie Cantemir și al moldovenilor. Această afirmație apare mai învăluită în Jurnal, care este rezultatul contopirii unei părți a Jurnalului de campanie al lui Șeremetev cu acea broșură din 1711. Dar în Jurnalul lui Șeremetev erau redate destul de clar informațiile pe care le dăduse Cantemir relativ la venirea turcilor la Dunăre. Acum, în Jurnalul împăratului relatarea este mai încurcată. Îndemnul lui Cantemir este însoțit de un element nou: *„Dar între timp țarul a aflat că nu toți turcii au trecut Dunărea* și de aceea domnul și marii dregători ai țării au rugat pe M. S. să întîmpine pe dușman la Dunăre ... “ etc. (În realitate schimbarea planului nu s-a datorat unui plus de informații, ci stăruințelor lui Toma Cantacuzino sprijinite și de Cantemir, care vedea în expediția de la Dunăre o acțiune contra lui Brîncoveanu!). În broșura lui Golovkin nu se arată alți răspunzători ai situației create. Dar în Jurnal apare o acuzație gravă îndreptată contra generalului Janus, și aceasta este în dezacord cu Jurnalul lui Șeremetev! Se căutau țapi ispășitori. Generalul Janus este acuzat de rea credință și lipsă de conștiință ostășească! În sfîrșit în partea finală a Jurnalului țarului, care aparține unei faze mai tîrzii, apare învinuirea adusă lui Brîncoveanu și creștinilor din împărăția turcească. Tot acolo se mai poate citi și concluzia neașteptată a lui Petru cel Mare, că în cele din urmă a *fost mai bine așa,* ca să se producă această înfrîngere pentru ca să nu se încurce rușii într-un război nesfîrșit cu turcii, care i-ar fi abătut de la obiectivele din nord. Aceasta este și părerea amiralului Juel, care l-a văzut pe împărat la trecerea Nistrului după încheierea campaniei. Impresiile lui și judecata sa asupra imprudenței pornirii campaniei în condițiile de atunci ale Moldovei pot fi opuse cu folos considerațiilor din Jurnalul țarului. Cît despre afirmația că victoria ar fi fost asigurată dacă nu s-ar fi lipsit de cavaleria lui Rönne, și dacă ar fi avut concursul Țării Românești, ea face abstracție de elementul de-

cisiv din campaniile de la Prut adică cea a lui Sobieski în 1686 şi cea de acum, 1711, anume de tătari, adevăraţii învingători ai celor două expediţii, ajutaţi, este drept, de condiţiile naturale din acele momente.

Este curios că mai bine de şapte ani după campania de la Prut, cînd puteau fi cunoscute împrejurările adevărate în care s-a desfăşurat, o minte lucidă ca aceea a lui del Chiaro, şi-a însuşit acea părere greşită că participarea lui Brîncoveanu ar fi adus victoria creştinilor. Cum această apreciere este asociată cu laudele cele mai apăsate la adresa ţarului, a lui Toma Cantacuzino şi a lui Dimitrie Cantemir, se naşte bănuială că acestea au un tîlc, şi că fostul secretar al lui Brîncoveanu şi al Cantacuzinilor, rămas fără rost, îşi îndreaptă privirile către împăratul din nord spre care aveau să pornească doamna Păuna cu fiii săi. Bănuială care ne îndeamnă să ne aplecăm cu atenţie asupra mărturiei lui del Chiaro, pentru a regăsi omul, aşa cum poate fi ghicit din povestirea lui confundîndu-se cu decorul, asemenea cu zugravul ce se înfăţişează într-un colţ al frescei monumentale, prezenţă modestă şi aproape anonimă. Prezenţă transparentă de martor aproape despersonalizat. El apare doar din cînd în cînd, oarecum la întîmplare şi numai spre a da mărturie. A aflat de la domniţe de vedenia profetică a surorii lor mai mare înainte de a-şi da sufletul. A fost de faţă cînd a venit vechilul văduvei stolnicului să cerşească nişte mălai pentru hrana ei. Stătea de vorbă cu domnul Nicolae Mavrocordat cînd acesta a poruncit pe greceşte marelui armaş să ucidă pe un boier, şi şi-a dat osteneala să tălmăcească ordinul pe latineşte pentru lămurirea lui del Chiaro. Uneori părăseşte locul său din frescă şi acţionează în mod concret. De pildă atunci cînd îl salvează pe predicatorul de curte Abramios. Judecăţile pe care le rosteşte sînt mai mult generale şi fără darea în vileag a numelor celor vizaţi. Adesea sînt înfăţişate ca aparţinînd unei conştiinţe colective, şi sînt citate în mod imparţial, fără pathos. Mărturia lui e ca o oglindă ţinută de o mînă ieşind din umbră. Toată lumina este îndreptată asupra scenei, nu asupra naratorului. Din aceste mărturii pot fi trase unele concluzii. Martorul a fost în legăturile cele mai cordiale cu patronii săi pe rînd, şi s-ar părea chiar că avea pentru ei o adevărată afecţiune (exceptîndu-l pe N. Mavrocordat, cu care însă a trăit în relaţii foarte bune, atît cît îngăduia firea rece a domnului). Dar iată că în altă ipostază acest martor iese din umbră, dar nu din anonimat şi capătă consistenţă. Îl surprindem în caracterizarea ostilă a curţii lui Brîncoveanu datorată suedezului Hyltéen, în care apare sub desemnarea de „secretarul italian". În scena redată de Hyltéen, el capătă trăsături noi, neaşteptate. El este prieten cu suedezul, şi ca atare gata să se solidarizeze afectiv cu el oarecum contra domnului, pe care îl înfăţişează în convorbirea cu Hyltéen într-un mod lipsit de respectul cuvenit unui om venerabil, care era şi stăpînul său. Nimic din cuvioşia cu care avea să evoce figura gravă a domnului menit unui inevitabil destin. Desigur Hyltéen nu inspiră o prea mare încredere. Lăudăros, grandoman şi oportunist, lipsit de scrupule excesive, şi căutîndu-şi propriul folos, păstrîndu-şi toată solicitudinea pentru persoana sa, şi potrivind adesea mărturia sa cu interesul său, ceva din eul său tulbure vine să altereze imaginea cu care ne obişnuisem a unui del Chiaro jovial, sincer şi uneori duios, cu un amestec de naivitate ingenuă şi de înţelepciune sfătoasă. Se mai iveşte şi întrebarea dacă ştirile externe cu care se lăuda Hyltéen nu proveneau de la secretar, sau dacă transmiterea la Poartă a informaţiilor socotite de el ca fiind în favoarea suedezilor, şi pe care curtea

nu le găsise interesante, nu s-a făcut tot prin el. Rămîne desigur îndoiala asupra exactității versiunii lui Hyltéen cu privire la el, și bineînțeles a implicațiilor ce rezultă din ea. Oare prevenirea lui Hyltéen de scopul chemării sale la curte de către Șerban Greceanu nu i se datora tot lui? Cu toate exagerările suedezului, momentul descris de el, al venirii lui Enache Văcărescu de la Poartă este de un mare interes. Existența a două tendințe opuse, una nedeclarată fățiș a stolnicului (și a Cantacuzinilor), cealaltă a boierilor influențînd politica personală a domnului, înclinînd — după insinuarea lui Hyltéen — spre interesele imperialilor, este legată de acesta de o urzeală de intrigi minore în care joacă și el un rol poate mai mult fictiv. A avut și secretarul italian vreun amestec în comunicările tainice cu care se laudă emisarul? Se știe că se urma de nevoie o politică de basculă între Poartă și imperiali. Dizgrațierea lui Ferrati pentru informațiile pe care le trimitea comandantului imperial în Transilvania, se datora poate și faptului că acestea aveau vreo tangență cu interesele Cantacuzinilor. Aderarea medicului la tabăra acestora reiese destul de clar din spiritul în care relatează lui Tige cum a decurs mazilirea domnului și desemnarea lui Ștefan Cantacuzino la domnie. Este semnificativ faptul că relatarea paralelă a lui del Chiaro, scrisă negreșit de el imediat asupra faptelor și apoi cuprinsă în cartea sa din 1718 nu are aceste reticențe. Dar rămîne obiecția posibilă că nu cunoaștem versiunea lui decît în mărturia cuprinsă în acea carte, după încheierea actului al doilea al tragediei Cantacuzinilor. Oricum, din filmul desfășurat de Hyltéen reținem apropierea între atitudinea generală de dezaprobare superioară a stolnicului, ridicînd din umeri fără cuvinte, și exclamația secretarului „Che matto"!, relevată și de N. Iorga în *Istoria Literaturii române în secolul al XVIII-lea* I. Totodată s-ar părea din spusele lui del Chiaro că el era în raporturi mai apropiate cu stolnicul și apoi și cu noul domn, Ștefan Cantacuzino decît fusese cu domnul mazilit. Nu o dată este vorba de șederea sa la masă cu stolnicul sau cu domnul Ștefan Cantacuzino, în vreme ce bunăvoința lui Brîncoveanu se manifesta în forme mai distante și solemne. Deși apar elemente comune la Hyltéen și del Chiaro, există o diferență esențială între spiritul în care este înfățișată curtea domnului de către aceștia. La Hylteen asistăm la un scenariu de comedie italiană, comedie de intrigă, cu scrisori cifrate (poate fictive) iscodiri tainice șoptite tîrziu noaptea, în care e desvăluită consultarea particulară a domnului cu sfetnicii săi în urma informațiilor aduse de Văcărescu privind situația lui Carol al XII-lea la Poartă, și în sfîrșit cu apariția în culise a unui iezuit dubios, adevarat Don Bazilio, lipsit de credibilitate. La del Chiaro asistăm la o tragedie ce se îndreaptă ineluctabil spre țelul său fatal. Dar cele spuse despre propagarea indiscretă a știrilor celor mai tainice și flecăreala vinovată ce dădea în vileag într-o clipă comunicările primite la curte, concordă cu declarațiile suedezului. Firește că la Florentin nu poate fi vorba de comedie. Dar tot spre comedie, de astă dată în Moldova ne duce și dialogul altui suedez: agentul oficial al lui Carol al XII-lea la Iași, Briant, sau De Briant, cu domnul Nicolae Mavrocordat, deși acesta nu ar putea fi rînduit printre eroii de comedie, (cel puțin în ce privește manifestarea sa în Țara Românească, după prăbușirea Cantacuzinilor). În Moldova, în a doua domnie, în condiții foarte vitrege după campania de la Prut, cu pretențiile imperioase ale polono-suedezilor impuse de palatinul de Kiev, Iosif Potocki, și cu știrile contradictorii de la Poartă privind poziția lui Carol al XII-lea, supusă unor fluctuații amețitoare,

atitudinea domnului variază şi ea într-un chip tot atît de ameţitor, de la ifosul cel mai semeţ la protestările cele mai supuse către regele suedez, adresate fie direct cancelarului von Müllern, fie prin intermediul lui Briant, care de altminteri îl îndeamnă la aceasta ca expedient mai comod în împrejurările date. Elementul de comedie din acel dialog poate fi suprins mai bine în schimbul de replici latineşti dintre domn şi agent, culminînd cu cea ameninţătoare din momentul „tumultului de la Iaşi". O faţetă asemănătoare apare şi în relatarea lui Hyltéen asupra pseudo-confidenţelor domnului, pe care el le exploatează ca să-şi arate dibăcia proprie, în care scop el nu şovăie să se substituie colegului Briant, pe care îl umbreşte cu bună ştiinţă. Declaraţiile sale enigmatice din ultima sa scrisoare cu privire la rezultatul final al trecerii sale pe la Iaşi, îndreptăţesc această bănuială, la care se referă poate Briant în scrisoarea sa desnădăjduită din 23 aprilie 1714.

Înfăţişarea oamenilor şi a evenimentelor este însoţită în unele mărturii şi de o judecată morală. Această apreciere — la Weismantel de pildă — este generală, fără a se opri la indivizi, ci înglobînd pe toţi locuitorii ţării laolaltă, boieri şi ţărani, fără deosebire. La del Chiaro este ba generală, cînd evocă spiritul de la curtea domnului, ba particulară şi anonimă, cînd se referă la figuri individuale, dar nenumite, înfăţişate în cîteva trăsături semnificative, ba în sfîrşit analitică şi afectivă totodată, cînd se opreşte asupra figurilor domnilor pe care i-a cunoscut, sau a stolnicului, a mitropolitului Antim ... etc. Peste acestea se suprapun impresii adesea contrastante din faze deosebite. Surprinde de pildă în portretul stolnicului, atît de admirativ, menţionarea necontrazisă a otrăvirii lui Şerban Cantacuzino de către acest sfătuitor înţelept. Surprinde de asemenea evocarea entuziastă şi stăruitoare a predecesorului lui Brîncoveanu într-o lucrare ce punea accentul pe evenimentele contemporane observate direct de autor. Cînd anume a început el această reconstituire, de ce şi pe ce bază? Sub pana sa domnul capătă dimensiuni legendare şi devine o figură eroică. Pentru contemporani autorul combină o judecată afectivă cu o luciditate totuşi prezentă. Doar în redarea figurii lui Mavrocordat ne întîmpină exclusiv luciditatea, fără o participare sufletească a memorialistului. Astfel şi Mavrocordat apare în volumul de faţă cu o fizionomie dublă în dipticul domniei din Moldova şi a celei din Ţara Românească. Prima caracterizată prin efectul nesiguranţei rezultînd din oscilările politicii otomane în anii 1711—1712, cealaltă prin crunta imitaţie a stilului de guvernare al marilor viziri. Şi aici apar oscilări tainice, dictate de înfrîngerile turceşti, încercînd să intre în legături cu imperialii prin intermediul misionarului catolic Iavich trimis de el în Transilvania (aşa cum mai fusese într-o misiune similară din porunca lui Ştefan Cantacuzino). Este subliniată frica de care a dat dovadă, fugind peste Dunăre la prima alarmă, şi crunta sa răzbunare asupra boierilor şi a mitropolitului Antim pentru că nu l-au însoţit atunci. Sînt arătate cu imparţialitate metodele sale de guvernare de stil constantinopolitan, spre înfricoşarea celor ce ar putea să nu adere la vederile sale. Instalarea masivă a rudelor greceşti în dregătoriile ţării, stoarcerile de bani şi pasivitatea faţă de jafurile tătarilor vin să completeze bilanţul domnului luat prizonier de imperiali. Această versiune a lui del Chiaro se opune aceleia datorată suedezilor Briant şi Hyltéen. Oare acest portret întunecat explică atitudinea ulterioară a veneţianului Apostol Zeno, patron şi susţinător al autorului Istoriei Revoluţiunilor ... încă dinaintea publicării sale precedată de o dare de seamă foarte elo-

gioasă compusă de el și difuzată în „*Giornale de'letterati d'Italia*" în 1718, pentru ca ulterior, în 1726, să se cutremure la ideia că acesta ar putea să vină pe capul lui la Viena să-l încurce cu firea lui imprudentă și încurcă-lume? Același Zeno cu vreo trei ani mai înainte se grăbea să reteze orice veleitate a prietenului său, medicul Schendos Van der Bech de a-i scrie despre polemica stîrnită de pamfletul îndreptat de acesta contra lui N. Mavrocordat, reinstalat în domnie încă din 1719 și considerat de curtea de la Viena drept „un principe înțelept și drept". Dar acest moment aparține volumului următor. Cel de față se încheie cu capturarea lui Mavrocordat.

În anexă figurează o descriere indirectă compilată după diverși scriitori, asemenea celor întîlnite și pînă acum, intitulată *Descriere curioasă* .. Între aceasta și relatările directe din corpul volumului se situează și descrierea exploatărilor aurifere din antichitate cu referire la timpul prezent a lui Köleseri, care este călător, întrucît a venit de patru ori în Țara Românească, dar descrie metodele antice ale băieșilor aurari din Transilvania. Despre Țara Românească este vorba doar incidental.

La capătul acestor rînduri se cuvine să arătăm: ce aduce nou acest volum? O confruntare a unor mărturii izolate dar convergente ce luminează două faze hotărîtoare ale istoriei noastre în contextul istoriei generale a ofensivei anti-otomane atît pe teren diplomatic, cît și pe teren militar în preajma tratatului de la Carlowitz și a campaniei de la Prut, o revalorizare critică a mărturiilor cuprinse în volum, o comparație a dării de seamă a mazilirii lui Brîncoveanu trimisă de Ferrati în Transilvania, cu cea redactată de del Chiaro probabil după o însemnare imediată reluată apoi in *Istoria revoluțiunilor* scrisă în 1718, includerea unor texte inedite la noi, ca de pildă relatarea abatelui Simperto a călătoriei soliei imperiale spre Constantinopol pentru ratificarea tratatului de la Carlowitz, itinerariul latin al lordului Paget prin Țara Românească și Transilvania, după un manuscris din arhivele engleze comunicat de P. Cernovodeanu ca și scrisoarea inedită a secretarului acestuia, și încă altele, o versiune directă și completă a originalului german al Jurnalului generalului Allard, și un fragment al memoriilor amiralului danez Just Juel, tradus pentru noi din limba daneză de către d-na Lydia Löwendal-Papaie, pentru care îi mulțumim, și mai multe fragmente mai semnificative din autobiografia lui Marsigli, un text mai curios al lui Vatatzes pentru care datorăm mulțumiri lui P. Năsturel și M. Carataș, și în sfîrșit, o încercare de a înfățișa cu fizionomia lor proprie nu lipsită de contradicții oameni atît de diferiți ca Weismantel și del Chiaro, Moreau de Brasey, Hyltéen, și alții.

MARIA HOLBAN

IEZUITUL ANTIDE DUNOD

(1640—1696)

Iezuitul Antide Dunod — despre care a mai fost vorba în volumul VII, în legătură cu *Relația anonimă* latină din 1688, scrisă de fapt de episcopul de Nicopol, Anton Stepancić, dar sub inspirația directă a iezuitului — era francez din Burgundia intrat în slujba împăratului Leopold I, dominat de iezuiți. El este prins în obiectivul istoriei mai întîi în anul 1685, cînd este pusă în cumpănă soarta Transilvaniei, cu unele implicații și în rosturile Țării Românești, apoi în 1687/1688, cînd stă mai bine de șase luni în Țara Românească, acreditat pe lîngă Șerban Cantacuzino, pe care neputîndu-l domina, caută să-l sape. Vanitos și ahtiat să se afle în treabă, își acordă o importanță exagerată în Transilvania, ba dînd directive unui general din Ungaria Superioară în numele împăratului (și al său), ba discutînd vehement cu altul (Caprara) în numele principelui Transilvaniei, și al său ca redactor al tratatului de la Ibașfalău (Dumbrăveni), convins că îngenuncherea Transilvaniei e opera sa, cînd în realitate ea se datora acțiunii de intimidare a oștilor împărătești. Repetînd apoi în Țara Românească procedeele folosite de el în Transilvania, intră în legătură cu o parte din boierii opuși domnului într-un moment cînd acesta trata pentru sine și fiul său recunoașterea domniei ereditare de către împărat. Totodată culege tot felul de zvonuri și de dovezi contra lui pentru a-l compromite în ochii împăratului și ai cardinalului Buonvisi, sufletul noii ligi antiturcești, care i se arăta favorabil. Iar cu groful Ladislau Csáki ce vine oarecum în chip de arbitru între el și domn, el lucrează de mult mînă în mînă.

Acesta, vechi ocrotit al domnului, pe lîngă care se și retrăsese prin 1681, și la care vine apoi în mai multe rînduri ca agent al împăratului, are un rol destul de însemnat pentru a nu fi omis din această reconstituire a tocmelilor din 1687—1688 ce corespund celor din Transilvania din 1685.

Dunod vine în Țara românească în calitate de sol imperial în toamna anului 1687. Scrisoarea sa de acreditare poartă data de 1 septembrie și leagă misiunea lui de răspunsul trimis de domn prin călugărul del Monte la întrebările adresate de împărat la 5 februarie, răspuns înfățișat la Viena la 12 iunie. Instrucțiunile domnului către del Monte poartă data de 16 aprilie. Este o mare asemănare între chestionarul adus de acest emisar de ocazie, ce poate fi reconstituit din răspunsurile primite, și cel sugerat împăratului, de Buonvisi, în noiembrie 1686, îndemnîndu-l „la trimiterea grabnică în Valahia a unei persoane de încredere pentru a trata cu acel principe bine dispus față de împărat, ca să afle ce ajutoare poate da ca ostași, proviant, ⟨material pentru⟩ poduri și altele, pentru a îndrepta acțiunea noastră din primăvară, fie de-a dreptul către Belgrad sau către Timișoara, spre a avea o comunicare liberă cu el, întreruptă ⟨acum⟩ doar de aceste cetăți din urmă. M. Sa mi-a răspuns că tratativele cu Transilvanul ⟨= Apafi⟩ ar fi putut înlesni niște tratative cu Valahul ⟨Șerban⟩, la care eu am replicat că mai degrabă cele cu Valahul le-ar fi putut înlesni pe celelalte,

·ăci în cazul acela transilvanii s-ar fi învoit la toate văzîndu-se înconjurați de peste tot și feriți de invaziile ce le-ar putea pricinui turcii".

Chestionarul lui del Monte cuprindea cam aceleași puncte: planul domnului de acțiune în Balcani, resursele sale ca bani, alimente, locuri de încartiruire și de întreținere a armatei imperiale pe timpul iernei, dispoziția sa de a se alătura acțiunii creștine. În instrucțiunile domnului mai apărea o condiție esențială la acest punct: cucerirea prealabilă de către imperiali a cetății Timișoara. Aceasta intra de altminteri și în vederile lui Buonvisi. Pentru o acțiune a imperialilor la Dunăre concursul lui Șerban era neprețuit. Legăturile sale la Constantinopol și în lumea ortodoxă, înrudirea sa cu fostul patriarh de Constantinopol, Dionisie, prestigiul de care se bucura și la turci, înțelegerea sa cu Gheorghe Brancović, fratele mitropolitului Sava, care se visa viitorul despot al sîrbilor eliberați, a căror răscoală iminentă o pregătea, făceau din el pivotul necesar al unei atare acțiuni. Despre sprijinul dat de domn creștinilor de sub jugul otoman și despre sentimentele sale antiturcești putea da mărturie contele Csáki, ce zăbovise la București, unit cu domnul prin același sentiment de ură contra lui Apafi, prigonitorul mitropolitului Sava Brancović, precum și al grupului de opozanți catolici din Transilvania: Csáki, Pasko, etc. închiși de turci la pîra sa și eliberați doar tîrziu la intervenția interpretului imperial Mamuca della Torre. Urma ca domnul să obțină de la Poartă înlocuirea lui Apafi prin Csáki. La venirea la Constantinopol a contelui Caprara ca plenipotențiar pentru pace, în jurul lui gravitau atît promotorii mișcării de eliberare, cît și grupul de exilați transilvani urmărind alungarea lui Apafi, cu participarea și a lui Brîncoveanu, nepotul domnului trimis de acesta la Constantinopol pentru treburile sale și urmîndu-i instrucțiunile. Veriga dintre ei o constituia G. Brancović, potrivit cu memoriile acestuia folosite de istoricul I. Radonić.

În ajunul campaniei din 1683 la care trebuia să participe și Șerban ca auxiliar, el l-a trimis pe Csáki în Polonia și la împărat, în slujba căruia acesta a și intrat din acel moment. Prin el se va face legătura dintre imperiali și Șerban îndată după victoria răsunătoare de la Viena, care avea să determine în martie 1684 încheierea Ligii Sfinte și plănuirea unor acțiuni militare comune în care Polonia urma să opereze pe toată întinderea mergînd pînă la Dunăre, folosind si concursul Moldovei și Țării Românești dornice de eliberare, acestea neputînd avea nici un contact cu stăpânirile împărătești.

În aceste condiții este trimis Csáki în Polonia și Țara Românească, la Șerban, cu propuneri de colaborare la viitoarea campanie a polonilor contra turcilor. El se înapoiază în Polonia (trecînd prin Suceava la Ștefan Petriceicu destul de strîmtorat), la sfîrșitul lui februarie 1684, cu cereri de bani și trupe de la domnul Țării Românești, dar e trimis de Sobieski la împărat la Linz, care îl trimite înapoi la Sobieski, din lipsă de bani. După o acalmie dictată de propunerile de negocieri turco-polone, se ajunge abia la începutul toamnei la pornirea campaniei polone din 1684 oprită de ploile continue, care au împiedecat trecerea Nistrului, și de venirea tătarilor, determinînd retragerea regelui în condiții destul de grele. Ca urmare la acestea Șerban pare să se depărteze de poloni, și să caute să se apropie mai degrabă de împărat. Cel puțin așa era interpretată de Sobieski menținerea comunicărilor lui Șerban cu Csáki ca avînd de scop nesocotirea pretențiilor sale asupra celor trei țări: Transilvania, Țara Românească si Moldova în folosul împăratului. Spre a tăia nodul gordian al acestei rivalități privind în primul rînd Transilvania, împăratul pornește o acțiune rapidă diplomatico-militară pentru captarea Transilvaniei prin argumente fără replică, folosind pentru aceasta serviciile iezuitului Dunod cu care colaborează în mod mai puțin vizibil Ladislau Csáki.

La 15 februarie este iscălită la Viena plenipotenţa dată de împărat iezuitului A. Dunod pentru a trata intrarea Transilvaniei sub suzeranitatea împăratului ca rege al Ungariei, renunţînd la cea otomană, şi pentru a determina aderarea ei la Liga creştină. Mai este menţionată, dar în mod secundar şi încheierea unei alianţe între Transilvania şi Ţara Românească sub autoritatea necondiţionată a împăratului ca rege al Ungariei, odinioară suzeran asupra celor două ţări. Ca. atare este arbitru suprem în eventualele litigii dintre ele. În felul acesta acapararea Transilvaniei o cuprindea şi pe cea viitoare a Ţării Româneşti. Dar, punct extrem de sugestiv, se mai specifica în acel proiect de alianţă şi libera trecere a forţelor imperiale prin Transilvania în Ţara Românească atunci cînd ar fi necesar. Înarmat cu această plenipotenţă Dunod soseşte la Făgăraş în aprilie şi înfăţişează lui Apafi diploma imperială de extindere asupra Transilvaniei a suzeranităţii străvechi a împăratului, rege al Ungariei, sau mai bine zis a înglobării Transilvaniei în monarhia habsburgică în calitate de parte integrantă a Ungariei medievale. Neajungînd la nici un rezultat concret cu principele, care spre a cîştiga timp trimitea delegaţi cu contrapropuneri la Viena, Dunod încheie un acord secret cu cancelarul Mihail Teleki, diriguitorul de fapt al politicii transilvane, la Cîrţişoara la 14 aprilie 1685, prin care i se promit lui Teleki o serie de dăruiri şi privilegii, atît lui, cît şi urmaşilor săi. La 26 aprilie Dunod se grăbeşte să adreseze o scrisoare-program comandantului militar din Ungaria superioară, generalul conte Schultz, prescriindu-i o serie de mişcări şi acţiuni hotărîte de împărat împreună cu Dunod (!) înainte de venirea lui în Transilvania, la care mai adaugă şi unele recomandări proprii referitoare la rolul atribuit lui Csáki, ce se afla la armata lui Schultz. Se observă că în acea scrisoare e vorba şi de trecerea forţelor imperiale prin Transilvania şi Ţara Românească spre Dunăre şi este scos în evidenţă şi viitorul rol al lui Şerban Cantacuzino în ofensiva iminentă de la Dunăre, ca şi cum ar exista o înţelegere fermă cu acesta, şi este subliniată condiţia esenţială pusă de el pentru participarea sa: cucerirea prealabilă a Timişoarei, care corespunde unui element real. Dar arătarea cifrelor mirifice ale armatei ce avea să coopereze cu imperialii, prin chiar exagerarea ei implică limpede că nu avem a face cu date precise cuprinse într-un contract bine definit, ci mai degrabă cu aprecieri bazate pe evaluarea posibilităţilor declarate de Csáki sau de Gh. Brancović şi alţi agenţi lucrînd la o insurecţie a creştinilor balcanici. Aşadar s-ar părea că asupra acestui punct nu se ajunsese la o formulare concretă a unor promisiuni ferme din partea lui Şerban, ce aveau probabil a fi obţinute ulterior de la acesta de către Csáki. În concluzie misiunea lui Dunod avea deci în vedere şi Ţara Românească, măcar că nu acesta era scopul său principal, numai că aici se aplicase metoda proprie împăratului, menţionată de Buonvisi în noiembrie 1686 de a trata mai întîi problema transilvană, spre a determina prin aceasta situaţia Ţării Româneşti. Abia la sfîrşitul anului următor, după conferinţa secretă de la Viena privind Transilvania şi Ţara Românească se va îndrepta Csáki spre aceasta din urmă, stîrnind emoţia cea mai vie atît lui Sobieski cît şi lui Apafi, care vor îndrepta îndată pîri la Poartă contra lui Şerban. Informaţiile privindu-l pe acesta, pe baza cărora a fost schiţat planul expus de Dunod lui Schultz, sînt fără îndoială cele adunate de Csáki în cursul trecerii sale la Bucureşti în anul 1684. În 1685, în vreme ce Dunod ducea tratative cu principele Transilvaniei şi cu cancelarul său, Csáki se afla la armata generalului Schultz cum rezultă din scrisoarea lui Dunod către acesta la 26 aprilie.

Se poate ca ecouri ale planurilor imperiale de înglobare a Transilvaniei şi Ţării Româneşti în monarhia habsburgică să fi trezit unele aprehensiuni ale lui Şerban, foarte atent la menţinerea unui echilibru în politica sa între turci pe de o parte şi suveranii rivali: Leopold şi Sobieski, şi astfel să se arate receptiv la propunerile transilvane, *căci la 1 iunie se iscăleşte la Făgăraş un tratat de alianţă*

între Apafi și Șerban, dar nu în sensul prescris de împărat, ci cu un caracter independent și defensiv de apărare reciprocă. Actul a fost semnat pentru domn de către fratele său, Matei, care venise și în anul precedent la Apafi pentru diferite chestiuni interesînd raporturile dintre cele două țări, dar cu scopul real de a culege informații despre intențiile lui Apafi, și poate de a determina oarecare normalizare a relațiilor dintre cei doi principi. Amănunt important, chiar în articolul 2 era declarată renunțarea lui Șerban la orice legătură cu Csáki. De observat că Apafi avea să ceară și de la Dunod îndepărtarea lui Csáki de la armata imperială de la hotarul Transilvaniei.

Căci iezuitul reapăruse în Transilvania prin octombrie cu cereri imperative de a opri o pătrundere în Transilvania a polonilor cu care ar mai fi putut încerca Apafi să prevină o ocupare a țării de către imperiali. Acum are loc declarația: *Volentes, nolentes, vos proteget Sua Majestas*, în fața statelor Transilvaniei. Sub amenințarea intrării trupelor imperiale în Transilvania, Apafi încheie cu Dunod la 27 oct. tratatul de la Ibașfalău (Dumbrăveni), obligîndu-se să furnizeze bani si alimente în cantități impresionante pentru acea armată, cu condiția ca ea să nu intre în țară. Dar curînd s-au ivit la iernat în Maramureș și Chioar trupele lui Veterani și Carafa, și principele a apelat la Dunod ca să obțină de la generalul Carafa rechemarea lor precum și îndepărtarea lui Csáki. Scrisorile lui Dunod din Cașovia, descriind cum a decurs demersul său pe lîngă generalii Carafa și Caprara sînt destul de curioase. Printr-o ironie involuntară a împrejurărilor, singura cerere primită (cu destul ifos) a fost cea privitoare la Csáki. Discuția vehementă purtată de el cu generalul Caprara, timp de trei ore invocînd tratatul de la Ibașfalău, după cum susține el în scrisoarea sa către Apafi, n-a avut alt rezultat decît să-l indispună pe acesta, care în primăvara următoare avea să izbucnească în fața delegatului transilvan Balint cu cuvintele: „Împăratul nu l-a pus pe Dunod ca să-i comande armata. Și acest Dunod vrea să-mi dea *mie* porunci, vrea ca *eu* să depind de el? Asta nu se va întîmpla niciodată. Să-și citească el breviarul și să nu comande armata!" Sentimente desigur împărtășite și de generalul Schultz la primirea scrisorii din 26 aprilie. Rănit în vanitatea sa care era considerabilă, Dunod se arată gata să comunice împăratului scrisoarea pe care i-o trimisese Teleki, plîngîndu-se de procedeele violente ale lui Carafa. Totodată îl asigură că se vor aduce unele ușurări la plata banilor, fixînd și un plafon al numărului de ostași (10 000) avînd a primi hrană, adăugînd: „Pentru asemenea sacrificii împăratul va fi recunoscător *et in centuplum restituet!*" Nesinceritate evidentă, cunoscînd planurile împăratului, ca și intervenția ipocrită pentru îndepărtarea lui Csáki, cu care lucra mînă în mînă. Acesta, trecînd și el la Viena, va porni de acolo la sfîrșitul anului 1685, sau la începutul celui următor, spre Țara Românească prin Polonia și Moldova. A trecut discret prin aceste țări, dar la București nu a fost primit de domn pe motivul că este supraveghiat de turci, dar desigur mai ales din cauza angajamentului său din 1 iunie, și poate și pentru a evita de a-și preciza poziția față de politica de acaparare a imperialilor într-un moment mai puțin prielnic pentru campaniile creștine din anul precedent. I-a trimis însă răspuns printr-o terță persoană că rămîne alături de creștini. A mai transmis și, pare-se, că e gata să se alăture cu 20 000 de ostași ai săi la venirea unei armate imperiale de 10 000 de oameni. Orizontul era destul de neclar după insuccesul polon de la Boian și întîrzierea cuceririi Budei. Trecerea lui Csáki spre Țara Românească nu rămăsese totuși neobservată, stîrnind furtuni la Apafi și la Sobieski. Primul a cerut informații lui Cantemir care nu știa nimic despre vreo trecere a sa prin Moldova, dar Apafi s-a grăbit să-l pîrască și pe el la Poartă împreună cu Șerban Cantacuzino. La trecerea prin București a delegatului transilvan ce ducea tributul la Poartă, Șerban i-a jurat că se ține de tratatul de la 1 iunie, dar acesta a raportat lui Apafi că totuși Csáki zăbovise la București

cinci zile, și a primit îndată poruncă de la Apafi să-l pîrască pe domn ca ține un servitor la Csáki pentru trimiterea corespondenței dintre ei și că Csáki are bani la el cu care tocmește ostași pentru el, și că el este un al doilea Mihai Viteazul! Iar Sobieski s-a plîns că Csáki trecuse prin Polonia *pe furiș*, dovadă a duplicității împăratului în chestiunea Țării Românești ce trebuie să-i revină lui... etc. amenințînd cu părăsirea Ligii creștine. Lucru raportat la Roma de cardinalul Buonvisi. Ulterior s-a aflat că Csáki, la înapoierea sa prin Polonia a fost la rege căruia i-a raportat scopul (aparent) al misiunii sale, anume de a-l menține pe Șerban în credința sa față de creștini, explicînd și motivele de securitate pentru care trecuse fără ostentație la ducere. Această chestiune măruntă a fost discutată și cu împăratul și a ocupat trei rapoarte ale nunțiului Buonvisi la Roma! Oratorul venețian de la Viena, pomenind la 7 aprilie 1686 de înapoierea lui Csáki adaugă că va fi trimis din nou la Șerban cu bani și alte lucruri necesare și că a fost expediat de la Viena în grabă și generalul imperial Scherffenberg. S-a afirmat deci de unii istorici că raidul acestuia din luna mai de la Satu Mare pînă la Cluj, însoțit și de Csáki cu 1 300 de călăreți, ar fi fost inspirat de Șerban, cu corectivul totuși că acele forțe trebuiau să traverseze Transilvania și să ajungă în Țara Românească pentru a se uni cu oastea domnului, după modelul oarecum prescris generalului Schultz în anul precedent. În cursul expediției lui Scherffenberg, Șerban i-ar fi scris acestuia cerîndu-i „Qualche assistenza di milizia". S-a trimis la el un emisar în iulie 1686. Sobieski a atribuit acestei demonstrații expectativa lui Șerban, care nu s-a putut alătura campaniei din Moldova, și l-a făcut răspunzător pe împărat de insuccesul ei. În realitate pare mai logic de văzut în acea demonstrație un mijloc de presiune asupra Transilvaniei spre a o sili să accepte închinarea, fapt care s-a și produs la 28 iunie. Tactica aceasta va mai fi folosită și în alte împrejurări: o primă încercare de persuasiune și intimidare totodată, urmată de o lovitură brutală și hotărîtoare. Cam aceasta va fi metoda folosită și față de Șerban la care e trimis în sept. 1687.

În pragul misiunii lui Dunod în Țara Românească el a mai îndeplinit o însărcinare mai puțin lămurită, anume un demers pe lîngă patriarhul de Constantinopol, Calinic VII, mergînd la el, după cum afirmă Radonić, pentru a-l atrage de partea coaliției creștine. Ca urmare la aceasta, la 8 februarie 1687, împăratul adresează un apel patriarhului ca să se alăture la „tratatum nostrum". Dar din analiza acestei scrisori reiese că patriarhul se mărginise la o declarație de dragoste părintească „pentru noi și pentru cauza comună a creștinătății cu prilejul tratativelor purtate pentru acea cauză de venerabilul și cucernicul preot, credinciosul nostru prețuit de noi, Antide Dunod". Declarația fusese probabil orală, deoarece împăratul nu se referă la o comunicare scrisă, folosind doar verbul *Audivimus*, am aflat. Și deci împăratul îl invită să adere la ligă mai înainte ca să ajungă „barbarii" a dobîndi forțe superioare creștinilor. „În care scop noi am lăsat deplina facultate prea ilustrului general și comandant militar al nostru, iubitul Șerban (Servano) Cantacuzino, principe al Valahiei transalpine, ca unindu-se iute și nestingherit *(cito ac libere)* cu legiunile creștine ce îi sînt vecine, să intre sub augusta noastră protecție".

Nu este totuși fără interes faptul că moscoviții invitați de poloni și imperiali să adere la ligă au fost îndemnați stăruitor de către patriarhul de Constantinopol să se abțină din cauza primejdiei pentru ortodocși din partea acelei ligi catolice. Referirea la Șerban Cantacuzino în scrisoarea împăratului către Calinic îndreptățește bănuiala că Dunod s-a folosit de sprijinul lui, și poate și de acela al lui Gh. Brancović pentru acel demers pe lîngă patriarh, nu știm cît de direct. Cardinalul Buonvisi aprecia mult faptul că Șerban era rudă de aproape cu fostul patriarh Dionisie. E posibil ca Dunod să fi trecut chiar pe la domn cu acest prilej. În felul acesta s-ar lămuri și cauza pentru care în scrisoarea împăratului

din 1 septembrie 1687, care deschide seria tratativelor scrise purtate cu Şerban, împăratul foloseşte în formula de acreditare a solului său cuvintele: „pe acest arătător al acestei cărţi, pe cinstitul şi credinciosul, iubitul nostru Antide Dunod, *iarăşi îl trimitem la prinţia ta*". Nu ştim dacă acest *iarăşi* apare şi în textul original latin, şi prin ce cuvînt anume este exprimat, căci nu s-au păstrat aceste texte decît în versiune românească. Îndoiala este posibilă, căci felul în care este el prezentat, cu excepţia acelui *iarăşi* ar pleda pentru o primă luare de contact a domnului cu solul imperial. E de observat că în această primă scrisoare nu se face nici o menţiune a contelui Csáki, care nu va apare în cursul negocierilor decît într-o etapă următoare. Împăratul defineşte la 1 septembrie rostul lui Dunod, care avea să-i înfăţişeze lui Şerban „poftitul prilej ce se arată ca să aducă declaraţia lui efectul său" (= adică la traducerea sa în fapt), căci „oastea noastră este acum aşezată în vecinătatea acelei părţi". Pentru cele ce *„din voia noastră va vorbi cu Prinţia ta, să aibi deplină credinţă* de un lucru aşa de sfînt şi folositor, chemînd şi pe alţi prinţipi şi noroade în soţietate" .. În sfîrşit domnul să se înţeleagă de toate cu gheneralul armelor noastre (ducele Carol de Lorena) etc.

Documentele din această serie nu sînt grupate după un criteriu strict cronologic, ci după unul formal în „scrisori pecetluite" şi în altele de alt caracter Din prima categorie avem scrisoarea de acreditare a lui Dunod, sus-amintită (I) din 1 septembrie, apoi manifestul din 7 septembrie care oferă analogii vădite cu scrisoarea către Calinic din 8 februarie (II). Manifestul se adresează „noroadelor... apăsate cu al turcilor greu jug" pe care îi îndreaptă spre „prea luminatul şi de oaste purtătorul nostru, drept iubitorul Şerban Cantacuzino... cu deosebită a noastră carte... credinţă i-am lăsat şi deplină putere i-am dat cu ai lui vecini creştini şi cu toţi alţii... spre a-i aduce spre partea noastră pofta ne este, *şi la dînsul pentru lucrurile care i se va părea ca* o *povaţă părtaş pe cinstitul, credinciosul şi nouă iubitul Antidie a isprăvi îl trimitem,* făgăduind" (garantarea legilor, privilegiilor, credinţei religioase etc.) Aşadar domnului îi era dat iezuitul drept tutore!

După aceste documente (I) şi (II) urmează la rînd (III) *privileghiurile cele făgăduite de Leopold împăratul lui Şerban Cantacuzino voievod prin Groful Ceachi, anul 1688.* Textul începe cu lămurirea liminară: Cele ce primeşte (= adică ce admite din cererile domnului) împăratul ..etc. făcute şi îngăduite prea înălţatului... Şerban Cantacuzino, prinţul Ţării Româneşti apoi (IV) *Scrisori pecetluite aduse de groful Ceáchi,* adică de fapt scrisoarea lui Leopold din 16 februarie ce răspunde soliei domnului din 5 decembrie purtată de Anton Stepancić care se înapoiază acum însoţit de Groful Csáki trimis „ca deputat" către el „ce o rugăm să pună credinţă la toate ce numitul grof va făgădui despre partea noastră". Urmează (V) *Mulţumirile* domnului pentru acele privileghiuri (de la III), care sînt evocate acum, dar nu în ordinea originală a celor zece puncte din acel text, ci sistematizate în alt fel după o logică lăuntrică, urmînd astfel: 1, 5, 6, 3, 2, 7, 4, 8, 10, omiţîndu-se punctul 9 referitor la azilul asigurat domnului la Sibiu cu familia sa. Unele din puncte sînt însoţite de rezerve sau restricţii. De ex. la punctul 8 plata de 75 000 de lei să fie redusă la 50 000; la punctul 10, oastea imperială (al cărei număr de 6 000 de oameni nu mai este pomenit aici) să vină neîntîrziat, dar numai atunci *cînd* va fi chemată şi *cîtă* va fi chemată. Pentru numărul ce va fi chemat se va da hrană, dar nu leafă, nefiind bani destui nici pentru „lefecii" domnului în număr suficient. Cu adaosul semnificativ că trimiterea oastei este „împlinirea făgăduinţei... de protecţie, pază şi apărare de vrăjmaşii împărăteşti şi ai ţării". Spre deosebire de punctele *Privileghiurilor* înfăţişate de două ori, mai întîi sub forma de enunţ simplu (la III) apoi sub cea de specificare comentată (la V), cele din capitolul urmînd îndată sub acelaşi (V) intitulat: *Cele ce prin soli a poftit împăratul... de la Şerban Vodă,* sînt înfă-

țișate de la început odată cu răspunsul domnului la fiecare din ele în parte. Ele privesc 1) Jurămîntul de credință al domnului, 2) Oastea cerută domnului, 3) Zahereaua, specificînd cantitățile și locurile de livrare, 4) Lemnul și materialul pentru poduri, 5) Informații tainice despre vrăjmaș, și „moduri" de a-i dejuca planurile, etc. În adaosul final, sau *Apendice* sînt înfățișate serioase rezerve în legătură cu primejdia foarte reală a tătarilor ce constituie o piedică la o declarație fățișă imediată de sustragere de sub dominația otomană. Urma ca solii să înfățișeze împăratului această primejdie constantă a tătarilor „pentru a căror zăticnire și sminteală cu dumnealor cinstiții soli: adică dumnealui groful Vladislav Ceàchi și cu sfinția sa părintele Dunod s-a vorbit, și modurile ce ni s-au părut și am cunoscut probabile care și cît pot fi, acestor cinstiți soli s-au spus, cărora am lăsat din gură să spună și să dezlege mai pe larg". Aceste cuvinte urmate de iscălitura Șerban Cantacuzino Voievod, constituie încheierea la răspunsul final ce trebuia dus împăratului de către solii săi. Nu cunoaștem data la care a fost atins acest punct final, dar ea a precedat cu puțin trimiterea soliei domnului la 18 mai 1688.

Se nasc două întrebări: *De ce a mai fost nevoie de acea solie,* dacă toate răspunsurile au fost încredințate solilor imperiali? *De ce s-a așteptat atîta pentru a se stabili precis drepturile și obligațiile domnului român,* cînd Dunod era în țară de mai bine de șase luni?

Analiza documentelor pare să indice următoarea desfășurare. Într-o primă fază nu s-a precizat nimic. Domnul avea să afle de la Dunod dorințele împăratului. Cît privește cererile sale de la împărat, se pare că le-a tratat prin Csàki Acesta i-a trimis într-o scrisoare la o dată nedeterminată acea listă cu punctele în forma modificată la Viena. Dovadă că este așa e că domnul la primul prilej a adus amendamente punctelor 8 și 10, cînd le-a discutat, probabil odată cu lista dorințelor sau poftelor împăratului aduse de Csàki la venirea sa prin aprilie Lista acestora s-a păstrat împreună cu răspunsurile domnului. Acestui moment aparțin și acele *Mulțămiri* pentru ..privileghiuri, reprezentînd oarecum răspunsurile la lista trimisă de Csàki care trebuia să constituie baza diplomei imperiale mult așteptate. Este probabil că domnul a primit acele *privileghii* încă înainte de 5 decembrie cînd îl trimite pe Stepancić cu mulțumiri generale, expresii de devotament și probabil cererea diplomei făgăduite. Despre cele cinci puncte ale dorințelor împărătești nu fusese încă vorba. Dar aici se ivește o ciudățenie.

Primul din aceste puncte privește jurămîntul de credință către împărat. Dar este greu de crezut că abia acum se punea acea problemă. Este mai normal de presupus că ea a fost ridicată de Dunod încă de la început ca împuternicit al împăratului, dar că nu s-a putut ajunge la un acord asupra acestui punct, domnul susținînd punctul de vedere expus de el în Răspunsul său la punctul (I) al textului adus în aprilie de Csàki. Din textul împăratului ar reieși că el nu a primit nici declarația că *Țara Românească este o parte a Crăiei ungurești,* asupra căreia stăruie acuma împăratul. Și poate nu a fost de acord să presteze acest jurămînt înaintea lui Dunod. Obiecția principală era însă cea dintîi, și asupra ei revine în adaosul final sau Apendice despre primejdia tătarilor. Este probabil că în urma informațiilor trimise de Dunod, poate chiar prin solul Stepancić (bineînțeles fără știrea domnului), a fost hotărîtă trimiterea lui Csàki spre a obține el acceptarea tuturor dorințelor exprimate ulterior în acel text. Atùul principal pe care se bizuia acesta era diploma mult așteptată de domn, cît și exercitarea unor presiuni morale asupra lui. Discuția dintre domn și soli a trebuit să fie destul de strînsă, înaintînd pas cu pas, pentru ca la urmă să apară acel *Apendice,* nelegat aparent de vreunul din punctele discutate pînă atunci, și aruncînd în discuție primejdia concretă a tătarilor. Se lăsa o portiță deschisă discuțiilor viitoare prin faptul încredințării acestei probleme meditațiilor celor doi soli.

Dar la surpriza acelui Apendice a răspuns o alta, cu oarecare întîrziere, anume *trimiterea* unui fel de ultimatum, botezat în versiunea română „Suplică". Această somaţie *nu a fost deci înmînată* de Csáki domnului ci *trimisă după plecarea solilor* cu răspunsurile domnului. Textul ei nu s-a păstrat, dar se pare că emana chiar de la împărat! Dovadă că terenul fusese pregătit dinainte. Situaţia creată de această somaţie neaşteptată a determinat trimiterea soliei a doua a domnului compusă din Stepancić, Gh. Brancović, probabil pentru a raporta despre eforturile depuse pentru mobilizarea creştinilor balcanici, şi V. Naghi care trebuia să se înapoieze cu răspunsul. Instrucţiunile date solilor cuprind tot 10 puncte, dar diferite în mare parte de cele discutate în urmă. Iată lista lor. 1) Zelul şi meritele domnului faţă de imperiali, începînd încă dinainte de asediul Vienei, 2) Mulţumiri pentru „făgăduinţele" împărăteşti prin scrisoarea lui Csáki (anexată în copie), 3) Cererea diplomei promisă de Csáki, 4) Protestare contra „Suplicei" *„care întru purcesul dumnealui Groful ne-a fost trimisă nouă"*, 5) Denunţarea calomniilor lui Dunod, 6) Cifra haraciului, 7) Pîrile duşmănoase ale ardelenilor, 8) Colaborarea oastei române cu armatele imperiale „de va fi să meargă pe la părţile ce hotărăsc cu Valahia... dar părţile cele despre Bugeac să se întărească cu puternică mînă ca să poată apăra ţara (= de tătari), 9) Dispoziţii privind pe solii domnului, 10) Cum trebuie să fie incluse Moldova şi Ţara Românească într-o eventuală pace cu turcii.

Aşadar se ofereau posibilităţi de reluare a dialogului, însă răspunsul împăratului este destul de tăios (VII): Întrucît domnul „nu se leagă acum a împlini tocmelile" este în zadar a se da acum „diploma cu cele ce atîrnă de dînsa". Nu este discutată cifra haraciului. Sînt admise punctele 7 şi 8, la care se mai adaugă darea zaherelei etc. la o eventuală împresurare a Belgradului, si punctul 10 despre pace. Cît priveşte punctul 4 despre Suplică, el este tratat chiar la început cu destulă acreală într-un fel de dojană dezamăgită ce precede motivarea refuzului diplomei. Tot pe acelaşi ton este expediată şi reclamaţia contra lui Dunod. Nu este fără interes a se reda aici atît plîngerea domnului, (Gen. Cantacuzinilor, p. 238), cît şi răspunsul împăratului (ibidem p. 245).

[Reclamaţia] Pentru părintele Dunod (solii) vor putea arăta şi dovedi, pentru că el însuşi din gura sa şi din condeiul său avea să cunoască deci, că aici mai mult a ispitit turburări între domn şi boieri au mişcat şi amestecat, decît cevaşi cu temei vorbe. Ştim şi aceasta că fără îndoială cîte a scris la prea sfinţita împărăteasca mărire spre scăderea cinstii noastre, care nădăjduim că vremea toate le va arăta mincinoase, precum şi aceasta ce zicem: că noi avem înţelegere cu tătarii, şi că ei de zisa noastră spînzură, şi că mişcările lor din sfatul nostru sînt, care nu numai că este minciună, ci încă nici poate dovedi; *ale cărui scrisori trimitem pentru dovadă unele, iar altele nu;* ce nici unui mirean nu s-ar cuveni a le scrie, necum unui preot.

[Răspunsul împăratului] Acea după urmă jalbă a dumnealor solilor împotriva presviterului Dunod, acele toate va porunci mărirea împărătească de se va face cercetare, şi dacă se va afla vinovat, va fi certat. *Ci nu este a se gîndi au a se cugeta ca să iasă vreun cuvînt strîmb de la un preot, şi de la un om întreg* (= integru) *ca acesta*, carele cu adevărat n-a fost cu acea inimă ca să strice cu orice mod măriei sale prinţipelui; numai din singura voinţa lui s-a nevoit ca să slujească măririi împărăteşti, trebii creştineşti, şi Măririi Sale Prinţipelui, şi ca să-şi aducă a lui nevoinţă la efect, *după porunca ce-a avut s-a nevoit şi pentru aceea de nimeni nu este a fi bănuit!*

Aşadar răspunsul împăratului se încheie cu elogiul iezuitului. Despre scrisorile doveditoare nu se face nici o menţiune, iar aşazisa cercetare, promisă era

dinainte anulată de cuvintele de laudă ale cesarului. Dar domnul nu putea bănui că însuşi solul său, Stepancić adresase cardinalului Buonvisi în mare taină pamfletul ucigător compus de el împreună cu Dunod pentru a ilustra tirania domnului şi duşmănia sa contra catolicismului, invocînd piedicile aduse reclădirii bisericuţii catolice din Bucureşti şi condamnarea judelui Andrei de Cîmpulung, catolic credincios, ca să fie bătut prin pieţele oraşului după ce i se va fi potrivit barba ca acea a papii Inocenţiu XI.

Terminarea neconcludentă a negocierilor începute de Dunod, a dus ca în cazul Transilvaniei din 1685—1686 la o demonstraţie militară poruncită de împărat: trecerea trupelor generalului Veterani prin Ţara Românească determinînd trimiterea la Viena a unei solii de închinare. Dar amestecul lui Dunod nu se opreşte aici. El aleargă cu poşta la Braşov pentru a-l convinge pe Veterani să reintre cu armata în Ţara Românească, stăruind mult în acest sens, dar fără succes. După înlocuirea lui Veterani prin generalul Heissler, de către curtea din Viena, poate şi la şoaptele lui Dunod, acesta din urmă împreună cu Constantin Bălăceanu, ginerele lui Şerban, mort în octombrie (1688), a cărui moştenire umbla să o capete de la imperiali, ca tutore al fiului nevîrstnic al acestuia, reuşesc să obţină de la generalul Heissler acea înaintare brutală în Ţara Românească ale cărei urmări dezastruoase sînt cunoscute. Nu mai avem decît cîteva ştiri sporadice despre el. La 7 ianuarie 1689 el a fost consultat împreună cu Stepancić la Viena în privinţa situaţiei Ţării Româneşti în legătură cu discutarea păcii cu turcii'

El moare la Praga în 1696, purtînd titlul de episcop (catolic) de Vidin.

De la Dunod s-au păstrat cîteva texte directe publicate în *Monumenta Comitialia Transilvaniae*, t. 18, adică acordul de la Cîrţişoara cu M. Teleki, tratatul de la Ibaşfalău (Dumbrăveni) cu Apafi, precum şi scrisorile sale către generalul imperial Schultz şi către principe şi cancelar. Alexandru Xenopol i-a atribuit textul anonim al *Relaţiei despre Ţara Românească din 1688*, scris de Stepancić după inspiraţia lui.

Indirect el e prezent într-o serie de documente, de ex. scrisoarea împăratului către patriarhul de Constantinopol, Calinic VII, redată de I. Radonić în: *Istoria sîrbilor din Ungaria* (în limba sîrbească) Novi Sad 1909, pp. 37—39, sau documentele publicate de N. Iorga în *Genealogia Cantacuzinilor*, Bucureşti, 1902. Despre rolul său în Transilvania cf. I. Lupaş *Sfîrşitul suzeranităţii otomane în Transilvania* în „Analele Academiei Române“, MSI, seria 3, t. XXV, 1942—1943 De asemenea şi I. Moga, *Rivalitatea polono austriacă şi orientarea politică a Ţărilor române la sfîrşitul secolului XVII*, Cluj, 1933. În general este menţionat de mai toţi istoricii români cu referire la misiunea sa din Transilvania din 1685, făra a se stărui însă asupra persoanei sale. În mod greşit s-a afirmat că ar fi fost trimis şi în Ţara Românească în 1685. De un interes deosebit, atît pentru misiunea lui Dunod, cît şi pentru faza premergătoare acesteia, este comunicarea lui I. Radonić la Academia Română în 1914: *Situaţia internaţională a Principatului Ţării Româneşti în vremea lui Şerban Cantacuzino (1678—1688)*, „An. Ac. Române“, MSI, seria 2, t. XXXVI, care foloseşte şi memoriile inedite ale lui Gheorghe Brancović şi urmăreşte şi documentele din *Genealogia Cantacuzinilor*, fără însă a pătrunde manevrele lui Dunod, explicînd afirmaţiile sale referitoare la o înţelegere a domnului cu tătarii drept o simplă eroare! De mare folos este şi lucrarea lui V. Zaborovski: *Politica externă a celor trei principate de la asediul Vienei (1683) pînă la moartea lui Şerban Cantacuzino*, Bucureşti, 1925, datorată şi prezenţei unui aparat critic foarte bogat. Însă eroarea persistentă acceptată atunci de toţi istoricii de a atribui Relaţia anonimă lui del Monte duce la unele confuzii în urmărirea desfăşurării tratativelor cu Şerban din 1687/1688.

[ÎNVOIALA SECRETĂ DE LA CÎRŢIŞOARA][1]

p. 329 *1685, aprilie 14, Cîrţişoara.*

Eu subscrisul preot, sol al sacrei maiestăţi împărăteşti şi regeşti la prea măritul principe al Transilvaniei, avînd puteri depline, am promis şi prin cele de faţă promit în numele împărătesc şi regesc prea înălţatului domn, domnul comite Mihail Teleki, general suprem al Transilvaniei:

1—a. Iertare, graţiere, remisiune şi amnistie pentru toate cele întreprinse de el în orice fel în trecut, contra împăratului, fie în rebeliunea ungară, fie în slujba turcilor sau a francezilor sau polonilor, astfel încît toate să fie date uitării pe veci, atît în privinţa lui, cît şi a moştenitorilor săi, şi dinpotrivă îi promit:

p. 330 2—a. Dăruirea ce i se va face a unui domeniu însemnat din Ungaria // aparţinînd lui Tekeli (= Thököli), atunci cînd bunurile acestui Tekeli vor fi atribuite fiscului regesc şi în posesiunea împăratului.

3—a. Restituirea tuturor bunurilor aparţinînd zisului mărit Teleki, ocupate de turci în Ungaria sau Transilvania, după ce vor fi recuperate de la turci, precum şi ale consîngenilor săi.

4—a. O pensiune anuală ce va fi determinată de mărinimia împărătească şi plătită anual în taină în modul ce va fi stabilit ulterior.

5—a. Asigurarea ocrotirii împăratului contra tuturor duşmanilor pe care ar putea să-i dobîndească pe motivul slujbei faţă de împărat, şi promisiunea că nu îl va jertfi acestora pentru orice fel de motiv, şi nici nu va extrăda persoana sa.

6—a. Un refugiu în ţinuturile împărăteşti şi o întreţinere vrednică de serviciile sale în cazul în care ar fi alungat din Transilvania şi lipsit de bunurile sale pe motivul serviciilor aduse împăratului.

7—a. Eliberarea din captivitate, dacă ar fi ca să se întîmple pentru slujba anume a împăratului.

8—a. Întreaga şi deplina libertate a exercitării religiei sale, atît pentru el cît şi familia sa, astfel ca să nu sufere vreodată vreo molestare sub orice pretext sau cuvînt.

9—a. Taina asupra tuturor celor de mai sus, şi chiar cu jurămînt reciproc, prestat atît de mine, cît şi de el însuşi, astfel ca să nu poată fi desvăluite cele de mai sus nici unui om, fie în general, sau în particular, iar eu [desvăluindu-le] numai împăratului şi cardinalului nostru Bonvisi, după obţinerea de la ei a promisiunii că vor păstra secretul şi nu îl vor desvălui nimănui.

Toate cele de mai sus şi fiecare în parte le-am promis şi le promit în numele de mai sus, precum şi executarea şi împlinirea credincioasă a tuturor şi fiecăreia în parte pe baza unei executări şi împliniri reciproce a promisiunii reciproce făcută mie de zisul mărit conte Teleki.

1—a. Că va promova războiul cu turcii pe cît va putea şi în modul cel mai bun în favoarea creştinătăţii şi slujba împăratului, pe viitor.

2—a. Că în acest scop se va îngriji de joncţiunea forţelor transilvane cu cele împărăteşti

3—a. De aprovizionarea după putinţă a acestor forţe împărăteşti,

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul publicat în Monumenta Comitialia Transilvaniae, 18, p. 329, ş.u.

4—a. De trecerea acestora prin Transilvania în caz de nevoie pentru binele obştesc şi cauza comună *şi cea particulară a domnului Ţării Româneşti*

5—a. De completarea tratatului propus cu împăratul // ca rege al Ungariei şi a altui tratat propus pentru admiterea principelui Transilvaniei în alianţa obştească a creştinătăţii, adică va depune din partea sa toată diligenţa ce îi va fi posibilă şi cu bună credinţă pentru împlinirea acelor ultime patru condiţiuni a căror execuţie nu depinde întru totul *(absolute)* de el. În mărturia tuturor şi fiecăreia în parte din acestea [de mai sus] s-a încheiat acest compromis şi de o parte şi de alta prin cele de faţă. Au subscris în satul Cîrţişoara în casa prea măritului Teleki în ziua a 14-a a lui aprilie 1685 p. 331

Mihail Teleki, mp (P.H.)
Antidius Dunot mp, preot, sol plenipotenţiar împărătesc (P. H.)

ANTIDE DUNOT CĂTRE GENERALUL IMPERIAL CONTELE SCHULTZ[2]

1685, aprilie 26, Mediaş

Prea mărite conte, eu subsemnatul plenipotenţiar sol al împăratului la principii Transilvaniei şi Ţării Româneşti[3] pentru a le oferi ocrotirea imperială, preluarea apărării lor, ba chiar a dispune şi invadarea teritoriului turcesc, am promis[4] în acest scop sus-zişilor principi în numele împăratului şi pe baza autorităţii de care sînt învestit în această privinţă, venirea şi sosirea cît mai rapidă a excelenţei voastre cu oastea sa de cel puţin 10 000 de oameni, oaste compusă, sau avînd a fi compusă în cea mai mare parte din germani, mai ales cu armătură uşoară, şi în mai mică măsură din unguri, [care va merge] în părţile Debreţinului şi apoi în părţile timişorene, pentru a îndeplini acolo operaţiile scrise mai jos. Pentru această venire în acele părţi E. V. trebuie că a şi primit, şi de fapt a şi primit, după cum am auzit ordine chiar de la împărat, potrivit cu promisiunile ce mi le-a făcut înainte de plecarea mea de la curte, cu clauzula că dacă s-ar primi de la consiliul de război ordine contrarii, să nu li se dea ascultare nicidecum. p. 331

Aşadar după ce au fost rezolvate în mod favorabil cu sus-zişii principi treburile pentru binele obştesc, am sosit cu mare promptitudine la Satu Mare împreună cu trimisul prea înălţatului principe al Transilvaniei, ca să încerc să trec pînă la E. V. şi să-i // fac cunoscute mai pe larg şi amănunţit intenţiunile împăratului şi să-i desvălui dispoziţiile turcilor, tătarilor şi ale acestor regiuni şi să-i arăt cele ce trebuie făcute pentru acea ocrotire şi înaintare *(invasione)*. La toate acestea E. V. nu va putea să nu acorde o crezare deplină în virtutea scrisorii credenţiale a împăratului, îndreptată către E. V. pe care o am în mîinile mele, dar pe care nu pot să i-o trimit şi despre care E. V. este informată de către d. Csáki. p. 332

Dar cum nu ne-a fost posibilă dorita noastră trecere prin Ungaria, şi sîntem constrînşi să apucăm drumul spre Viena prin Polonia, pentru motive ce vor fi expuse de către prea ilustrul domn baron de Vallis[5], şi

[2] Ibidem, p. 331 ş.u.
[3] Vezi Observaţii critice (2).
[4] Idem.
[5] Corect: Wallis, ofiţer în slujba imperialilor.

cum nu am un cifru [comun] cu E. V., de aceea am fost silit să scriu cele de față sus-zisului d. de Vallis, cu rugămintea să le transcrie în cifru și să le transmită excelenței voastre care va binevoi să le acorde crezare deplină, ca și cum ar fi fost scrise și subscrise de mîna mea proprie.

Așadar la primirea acestora, E. V. să-și adune îndată trupe, măcar și pînă la 9 000, atît călărime, cît și pedestrime cu cîte tunuri va putea. Din Satu Mare să scoată pe ungurii ce sînt acolo și să-i ia cu sine împreună cu d. Csáki, căruia să-i dea comanda acestor unguri, și să coboare cît mai iute la orașul Debrețin, de la care va avea aprovizionarea necesară, ca și de la transilvani la vremea sa, apoi să meargă la [cetatea] Timișoara și să o împresoare, și să nu lase să se introducă ceva [în cetate] pînă la venirea forțelor mai mari [destinate] asediului său, ocupînd totuși în prealabil castelul de la Lipova.

Din Satu Mare să trimită doi ofițeri de credință neîndoioasă la preamăritul d. Teleki, generalul suprem al Transilvaniei, care să meargă de-a dreptul la Șimlău *(Somlio)* la d. Francisc Bialis[6], căpitanul acestui loc, care le va da o escortă pînă la sus-zisul d. Teleki, dintre care unul să meargă apoi la principele Țării Românești, și să vestească atît sus-zisului domn Teleki, cît și zisului principe, sosirea excelenței voastre și să afle și de la unul și de la celălalt informațiile [necesare] și drumul pe care să-l urmeze excelența voastră, care va aștepta înapoierea lor în părțile timișorene, de unde nu va pleca pînă nu se va organiza asediul, afară de cazul în care ar fi chemată E. V. fie de către principele Transilvaniei, fie de al Țării Românești pentru apărarea lor și împotrivirea ce ar fi de opus tătarilor, de va fi necesară, despre care totuși sus zișii principi cred că nu va fi nici o primejdie. //

p. 333 Dar în trecerea pe lîngă orașul Debrețin și pretutindeni să se păstreze o disciplină militară strictă, să nu fie devastate culturile de pe cîmp, nici chiar în părțile turcești, să nu intre soldații în orașul Debrețin și să nu-i pricinuiască nici o supărare *(molestia)*, E. V. să-i arate ocrotire și prietenie, să se ferească de a cere bani de la acesta, căci va furniza în mod spontan aprovizionarea și toate cele ce va putea acum, și mult mai multe în viitor, precum mi-au promis reprezentanții *(deputati)* săi, așadar să-i trateze ca pe niște credincioși ai împăratului și E. V. să se folosească de concursul lor, și să fie încredințată că va primi de la acel oraș „servicii" *(servitia)* întrecînd infinit sumele pe care le pretinde de la el.

Motivele pentru care E.V. trebuie să execute cu fidelitate și promptitudine cele de mai sus sînt acestea:

1—a. Fiindcă așa am stabilit cu sus-zișii principi, ca în primul rînd și înainte de toate să fie făcută acea împresurare și apoi asediul Timișoarei, după ocuparea prealabilă a Lipovei necesară pentru trecerea *(pro passu)* și pentru transportul proviziilor.

2—a. Fiindcă de acest asediu atîrnă declarația fățișă a zișilor principi împotriva turcilor și joncțiunea forțelor lor cu cele imperiale ceeace ei nu pot face înainte de aceasta, fără un pericol evident de dezastru.

3—a. Fiindcă prin ea sînt zăvorîte Oradea, Agria și toată Ungaria de sus și e oprit orice ajutor al turcilor și trecerea spre părțile acestea.

4—a. Fiindcă odată pornit acel asediu de către forțele bavareze îndată E. V. va trece Dunărea cu forțele române care pînă în 8 zile după

[6] Căpitan genovez comandant al Șimleului ce aparținea Transilvaniei.

trecere vor spori pînă mai bine de 50 000 cu bulgari, silistrieni şi rasiani (= sîrbi), care cu toţii aşteaptă cu nerăbdare pe E. V. şi pe principele Ţării Româneşti, care va conduce acea expediţie şi care m-a încredinţat[7] (*mihi dedit fidem* = mi-a promis), fiind sigur de adăugirea acestora, că în orice moment cînd va hotărî împăratul, sau E. V., va aduce în stăpînirea sa Constantinopolul şi toate ţinuturile transdanubiene numai ca E. V. să vină cu 10 000 de oameni, nici nu cere mai mult.

Aşadar să judece E. V. însemnătatea acestei trebi şi ce prilej grozav are de glorie şi înlesnirea de a-i înghesui pe turci din spate în vreme ce serenisimul de Lorena [îi atacă] din faţă şi veneţienii dintr-o coastă, şi să ştie că de acea executare fidelă şi promptă depinde cu siguranţă năruirea totală, a turcilor şi aşadar să nu o scape din vedere sau să o amîne.

Să nu se teamă de piedeci, nu vor veni nicidecum tătarii ocupaţi în Crimeea cu cazacii şi moscoviţii, care îi atacă din luna februarie, în afară de aceia care au iernat în comitatul Timişoarei, care abia sînt 1 500. Nu va veni nici o oaste turcească // de această parte a Dunării, şi nici nu va putea fi prezentă dacă E. V. se va grăbi. Garnizoanele peste tot sînt puţin numeroase, Oradea, după pornirea asediului Timişoarei, va fi împresurată sau asediată de către forţele transilvane; principele Ţării Româneşti se va îngriji de [ridicarea] unui pod peste Dunăre, toţi vor fi însufleţiţi de prezenţa E. V. căreia aş mai avea multe de comunicat, timpul însă nu-mi îngăduie aceasta, mă grăbesc spre curte şi apoi cît de curînd spre E. V. . . etc. Dat la Mediaş 26 aprilie 1685.
Nici unui om [de pe pămînt] să nu-i desvăluie E. V. cele de mai sus, ci să se grăbească.

p. 334

ANTIDE DUNOD CĂTRE PRINCIPELE TRANSILVANIEI, MIHAI APAFI[8]

1685, decembrie 11, Caşovia

p. 393

Prea înălţate principe, prea îndurătoarele rînduri ale condescenţei înălţimii voastre date la Sibiu în ziua de 3 a lunii de faţă, le-am primit la Caşovia, şi din scrisoarea // trimisă de mine prea măritului comite Teleki din Satu Mare, şi mai pe larg de la măriţii domni trimişi de înălţimea voastră, aceasta[9] însăşi a înţeles că nu am putut obţine nimic de la d. general Carafa[10], decît doar rechemarea domnului comite Csáky[11], şi aceasta prin d. Vallis, căci el însuşi nici nu a vrut să mă vadă, nici să mă audă, aşadar [trebuie] să merg de-a dreptul la împărat pentru măsurile de îndreptare *(remediis)*, nesperînd mai multă favoare de la d. Caprara[12] decît de la d. Carafa pentru satisfacerea voastră. În aşteptare *(interim)* conjur prea plecat pe înălţimea voastră ca să binevoiască să

p. 394

[7] Vezi Obs. Crit.
[8] Ibidem, pp. 393—394.
[9] = Înălţimea sa, (Apafi).
[10] Antonio Carafa, 1646—1693, Generalul comandant operînd în Ungaria superioară, care a pătruns cu trupele sale la iernat în Chioar şi Maramureş.
[11] Acesta venise în Transilvania odată cu trupele imperiale. Vechi duşman al lui Apafi, simpla sa prezenţă era un mijloc de presiune asupra aceluia.
[12] Enea Silvio Caprara, 1631—1701, superiorul lui Carafa, militar strălucit, dar plin de orgoliu, neiubit de subalternii săi.

suspende orice acte de ostilitate întru respingerea molestărilor aduse de imperiali supușilor săi, pînă ce vom avea în această privință hotărîrea îndurătoare a împăratului, de la care înălțimea voastră poate spera în mod cert toată gratitudinea pentru ajutoarele alimentare prestate armatei sale într-o nevoie atît de mare în care e silit pentru binele comun să împovăreze greu pe proprii săi supuși, deja sărăciți cu desăvîrșire, precum au văzut în tot locul prin Ungaria domnii soli ai voștri; așadar să fie încredințată înălțimea voastră că aceasta se întîmplă nu din vreo rea voință, ci din pură necesitate, pentru ușurarea căreia sper că înălțimea voastră va fi împinsă de compasiune pînă ce toate vor fi rezolvate favorabil *(componentur)* cu împăratul. Pînă atunci rămîn al înălțimii voastre

cel mai supus și umil serv al său,
Antide Dunod, pater.

DUNOD CĂTRE MIHAIL TELEKI[13]

p. 394 *1685, dec. 17, Cașovia*

Prea mărite comite,

Străluciții voștri soli au avut o primire mai politicoasă din partea domnului Caprara decît din a domnului Carafa, după cum a putut afla înălțimea voastră din raportul acestora, căci a lăsat cu prudență toată chestiunea voastră la hotărîrea împăratului, de la care sînt de sperat numai lucruri bune, însă Carafa, deși subordonat domnului de Caprara, a rezolvat în mod absolut negativ toate [cererile] cu excepția rechemării domnului Csáki.

Eu însă am avut [o primire] mai aspră de la primul decît de la al p. 395 doilea, căci d. Carafa mi-a interzis doar accesul // [la el], în vreme ce Caprara m-a chemat, fără a fi fost rugat, ci numai pentru a mă trata cu ocări și insulte. M-am războit cu el timp de trei ore, dar înarmat cu răbdare și rațiune am învins și l-am readus la rațiune, după cum se poate conchide din modul în care a discutat chestiunea cu străluciții voștri [trimiși]. Așadar plin de speranță eu purced la împărat, și rog cu stăruință înălțimea voastră ca să nu se producă nimic dușmănos între noi, și să nu se desfacă de ambele părți prietenia legată în mod reciproc între ele. Despre aceasta va da mai multe lămuriri aducătorul celor de față, d. Balintit...

Acum să îngăduie E. V. ca să înfățișez înălțimii voastre umila mea supunere și serviciile mele devotate și să mă creadă

al excelenței voastre cea mai umilă și devotată slugă
Antidius Dunod, preot, mp.

Să-și amintească înălțimea voastră promisiunea ce mi-a făcut-o că nu va permite turcilor să scoată din Deva zece mii de cîble (? *cumulorum*) de grîu ce au ei acolo, mulțumită cărora fiind aprovizionată armata, care pentru noi este nevoia primordială, se vor putea ușor găsi remedii la toate și pune frîu la aviditatea ofițerilor noștri.

---

[13] Ibidem, pp. 394—395.

OBSERVAŢII CRITICE

A fost oare Dunod trimis ca sol în anul 1685 în Transilvania şi *Ţara Românească*, aşa cum afirmă I. Lupaş şi mai toţi istoricii români, pe baza declaraţiei lui Dunod către generalul Schultz, cum că este delegat ca sol la principii Transilvaniei *şi Ţării Româneşti?*

Trebuie semnalat faptul că plenipotenţa lui Dunod din februarie 1685 este redată în mod deosebit de I. Lupaş în *Documente Istorice Transilvane* (Cluj, 1940) p. 411 faţă de *Diplomatarium Alvinczianum*, I, p. 5. În varianta dintîi ea este datată din *15* febr. spre deosebire de 5 febr. din *Diplomatarium*. Tot astfel în *Documente* nu este precizat principele la care este trimis Dunod ca să trateze (*cum illustrissimo principe* (!)) în vreme ce în *Diplomatarium* se citeşte: *cum illustrissimo principi (= principe) Transilvaniae*. Titlul în *Documente* este: *Plenipotentia patris Dunod*, faţă de *Diplomatarium: Plenipotentiales R. P. Dunod*. În sfîrşit în *Documente*, între textul plenipotenţei şi cuprinsul tratatului propus se citeşte declaraţia următoare: „Postea pater Dunod nobiscum in castro Ebessfalva talem conclusionem fecit, cum iam copiae caesareae fines regni ingressae fuerant quam tamen conclusionem non servarunt". Este limpede că varianta corectă este cea din *Diplomatarium*. Cum numele principelui era precizat în textul plenipotenţei, aceasta nu ar fi putut fi folosită în mod valabil pentru tratative cu alt principe, de ex. Şerban în legătură cu acea alianţă a Transilvaniei cu Ţara Românească sub egida habsburgică dorită de împărat. Această misiune paralelă, depinzînd de cea din Transilvania nu a mai avut loc acum, după cum rezultă din convorbirea dintre Leopold cu cardinalul Buonvisi spre sfîrşitul lui 1686. A urmat în ianuarie 1687 misiunea lui del Monte în spiritul Ligii Sfinte, după care a fost folosit Dunod în spiritul imperialismului habsburgic. (1687/1688). Dar situaţia se schimbase radical de la prima apariţie a lui Dunod în Transilvania în 1685, soldată abia în aprilie prin înţelegerea tainică cu Teleki, pe baza căreia trimite (26 aprilie) scrisoarea-program către generalul Schultz, fără vreo adeziune a principelui Transilvaniei şi pleacă înapoi la Viena. Iar la 1 iunie se încheie la Făgăraş o alianţă *defensivă* între Transilvania şi Ţara Românească, într-un sens cu totul *opus* celui dorit de împărat şi care infirmă în mod evident pretinsul acord pe care l-ar fi încheiat chipurile acum Dunod cu *ambii principi*, cum declară el în scrisoarea de la 26 aprilie (vezi punctele 1 şi 2 ale acesteia). La punctul 4 nu mai e vorba decît de principele român. Este de altfel şi punctul cel mai important şi cel mai revelator. Dar în ciuda cuvintelor *mihi dedit fidem* în sensul unui angajament personal şi direct luat în faţa lui, se vede bine că aici nu este decît ecoul convorbirilor lui Şerban cu Csáki din 1684, într-un moment de mare optimism pentru marile realizări viitoare ale Ligii Sfinte. Erau mai mult nişte oferte generale condiţionate de prezenţa creştinilor la Timişoara, pe baza cărora ar fi urmat să se încheie un acord concret. Din aceste semi-promisiuni şi din înţelegerea conspirativă cu Teleki din 14 aprilie a făurit Dunod aşa-zisul acord cu *ambii principi!* În sensul acesta invocă o serie de promisiuni. Promisiunea sa către ambii principi privind venirea lui Schultz cu 10 000 de oameni. Promisiunea împăratului faţă de el (Dunod!) privind ordinele date lui Schultz. În sfîrşit promisiunile lui Şerban privind măreţele acţiuni viitoare la Dunăre. Întreaga scrisoare sună fals. Avea el în adevăr o scrisoare credenţială către general, pe care însă nu o putea înfăţişa (?), dar despre care ştia contele Csáki ce se afla în oastea acestuia? Faţă de general el adoptă o atitudine oarecum superioară. A vrut să vină pînă la el ca să-i comunice intenţiile împăratului, să-i dezvăluie dispoziţiile turcilor, tătarilor, şi acelea ale acestor locuri (?) şi să-l înveţe ce trebuie să facă (!). Neputînd ajunge la el, dictează textul scrisorii unui ofiţer imperial ca să-l cifreze şi să-l înainteze la destinaţie, fără însă a reda şi cuprinsul scrisorii credenţiale (!).

Dacă se va reflecta la rolul rezervat căpitanului F. Bialis, comandantul Șimleului, genovez catolic mult lăudat de misionarii Propagandei, în slujba principatului Transilvaniei, care consta în asigurarea unei legături imediate cu cancelarul Teleki, și se va ține seama de art. 4 al obligațiilor secrete asumate de acesta cu vreo 12 zile mai înainte, se va înțelege că acest îndemn către general este un început de valorificare a acordului de la Cîrțișoare.

Scrisoarea din 26 aprilie, care nu a avut urmări concrete, rămîne totuși ca un document al metodelor lui Dunod, precum și a vanității sale excesive și a unei mari iscusințe în arta implicațiilor și a ambiguității.

O întrebare ce se pune în chip firesc este aceea privind *natura intrigilor pornite de Dunod printre boieri contra domnului.* Este vorba oare de intrigi mărunte printre boieri oarecari, sau cumva chiar de rude de-ale domnului? N. Iorga a arătat în studiul istoric *Despre Cantacuzini*, p. CXXXV și urm. marea furtună stîrnită de Șerban în jurul testamentului mamei sale, Elina Postelniceasa, din 1681 și reînnoit de ea cu limbă de moarte înainte de a-și da sufletul la 2 martie 1686. Șerban, întrucît își luase partea de moștenire, nu urma să mai moștenească bucăți în toate moșiile, ci să primească doar: *„cîteva moșii deosebite pentru partea fetelor lui. Ea dictă prin Brîncoveanu numele acestor moșii, și acest zapis întregitor al diatei fu scris iarăși de Ludescu și întărit de duhovnicul bolnavei, și de însuși mitropolitul țării, cucernicul Teodosie“*. Domnul însă cînd prinde de veste, bagă spaima în toți și distruge diata stricînd împărțeala făcută. Mitropolitul și duhovnicul amenințați cu întemnițarea și cu ocna au sfîrșit prin a spune că *„așa zisa diată din 1681 întărită în 1686, nu a fost auzită de nimeni ca viind din partea Elinei, ci a fost culeasă din șoaptele ei de Brîncoveanu“*. Concluzia firească a fost că acesta, mai mult ca ceilalți avea a se teme de mînia strașnică a domnului. Alături de frații acestuia, despuiați abuziv de drepturile lor legitime, el era adînc nemulțumit. În cursul tratativelor dintre domn și imperiali, ce se va deschide în toamna anului următor, se pare că el nu urmează linia acestuia în privința jurămîntului de credință cerut de soli, ci împreună cu Mihai Cantacuzino consimte să-l depună, căutînd poate o consolidare din afară a poziției sale. Acțiune săvîrșită desigur fără știrea domnului și care stabilea un fel de complicitate cu Dunod, Csáki neapărînd în Țara Românească decît prin aprilie 1688, și plecînd la începutul lui mai. Dealtminteri avînd în vedere vechea legătură dintre Csáki și domn. i-ar fi fost mai greu aceluia să participe la acest act clandestin.

Dar alături de dezbinarea datorată moștenirii din 1686, afectînd pe moștenitori o alta avea să se ivească, afectînd pe toți marii boieri cu un rol virtual în alegerea domnului. Încă de la începutul tratativelor cu imperialii, prima din cererile domnului a fost aceea de a i se întări prin „atnamea“ domnia în Țara Românească pentru el și fiul său. În lista de „privileghiuri“ trimisă de Csáki, ea apare la art. 1 Dar se ivește oarecare ambiguitate, căci art. 5 prevede că: „Urmarea domniei Țării Moldovei *și a Țării Românești*, casei Cantacuzinești va fi, pînă oricine din dînșii va trăi, *și care din acea stemă se va părea mai harnic cu voia și aceluia se va da“*. Formulare ce pare să slăbească articolul 1 și trădează o mare ambiguitate. Ce înseamnă că „domnia se va da“? Cine o va da? Împaratul sau „țara“, adică boierii? Aceștia aveau și ei un cuvînt de spus. Dunod a procedat, desigur, la un anumit moment la un sondaj iscoditor printre boierii din tabăra opusă Cantacuzinilor (cu care prilej a trebuit să obțină în copie acel fragment din cronica lui Radu Popescu, privind cruzimile domnului și tirania sa, ce va fi utilizat curînd în Relația anonimă latină despre Țara Românească, menită a discredita pe domn). Un amestec tainic al boierilor în tratativele cu imperialii străbate parcă și într-o cronică anonimă ceva mai tîrzie, intitulată *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 la martie 1717*, scrisă de un adversar al Cantacuzinilor, în care pomenind ultima solie a lui Șerban la Viena, adică cea de închi-

nare din octombrie 1688 sînt arătate o seamă de cereri neîntemeiate ce au fost respinse la Viena „*cum spun cei ce au fost acolo*". pe motive ce aduc un ecou al tezei boierilor. La punctul privind monopolul Cantacuzinilor asupra domniilor române se obiectează că „acesta nu este obiceiul creștinilor (!) să pue tot dintr-un neam domni... etc., ci din alegerea țării să se pue, că pot fi și oameni rai dintr-un neam pe care obștea nu-i va pohti... și domn rău să-i tirănească mai rău decît în zilele păgînilor de turci"... Iar la punctul despre puterea absolută a domnului neoprit de nimeni, se obiectează că *acesta este un obicei rău păgînesc* (ce nu poate fi primit)... etc. Vezi părerea emisă în *Istoria României*, III, București, 1964, p. 203, de P. P. Panaitescu cum că acele răspunsuri erau date „*poate și la sugestia unor boieri din Țara Românească*". Reclamația domnului contra lui Dunod se referea la intrigile lui printre boieri, și la calomniile cum că ar fi în unire cu tătarii (a căror primejdie o subliniase în adaosul la răspunsurile din mai 1688). Scrisorile doveditoare invocate de domn la 18 mai, la punctul 5 se raportau desigur la calomniile amintite. Pare curioasă declarația că a trimis dintre scrisori unele, *dar pe altele nu* (!?) Oare pentru a păstra la îndemînă acele dovezi? Și mai curios este faptul că în răspunsul împăratului este vorba parcă în treacăt de o cercetare ce se va face în urma învinuirilor aduse, *fără nici o aluzie la acele scrisori.* Să fi fost cumva dosite de Stepancić? Sau efectul pamfletului acestuia fusese hotărîtor în această privință?

LUIGI FERDINANDO MARSIGLI

(1658—1730)

Luigi Ferdinando Marsigli (sau Marsili), fiul contelui Carlo Marsigli și nepot prin alianță al generalului Frederigo Veterani, s-a născut la 20 iunie 1658 la Bologna. La vîrsta de 15 ani a urmat la Veneția și Padova cursuri de matematică, botanică și anatomie.

În 1676, după moartea mamei sale, s-a stabilit la Roma în casa unchiului său contele Alfonso Ercolani, unde și-a făcut relații printre învățații de la curtea pontificală.

În cursul unei călătorii la Neapole a făcut experiențe științifice în împrejurimi (Pozzoli, Agnano) iar la întoarcere s-a oprit la Florența. După cercetări efectuate la biblioteca marelui duce, s-a stabilit apoi la Bologna, studiind matematicile și arta fortificațiilor militare. În 1678 a ajuns unul din cei opt consuli „anziani".

Dar aflînd că dogele Veneției trimitea un nou bail la Poartă în persoana lui Pietro Civrani, l-a urmat pe acesta ca secretar la Constantinopol (31 iulie 1679) unde a intrat în legătură cu turci mai luminați, ca scriitorul Husein efendi și geograful Abubekir efendi, învățîndu-le și limba. În paralel cu activitatea sa diplomatică ce l-a pus în legătură cu rezidentul austriac Kuniz, Marsigli a desfășurat și o intensă activitate de cercetare istorică și științifică. Astfel, a strîns informații de prima mînă cu privire la cîrmuirea și organizarea militară a Imperiului otoman și a consacrat o monografie de interes geografic Bosforului tracic, publicată la Roma în 1681 sub titlul *Osservazioni intorno al Bosforo Tracico, ovvero Canale di Constantinopoli.*

Bailul Civrano fiind rechemat și înlocuit cu Giovanni Battista Donato, Marsigli s-a hotărît să se întoarcă în Italia, trecînd prin Grecia, Serbia, Bosnia și Dalmația spre a cerceta felul de viață al popoarelor balcanice din Imperiul otoman.

În 1680 se afla la Roma unde se retrăsese regina Cristina a Suediei căreia i-a închinat lucrarea sa asupra Bosforului tracic. Remarcat de papa Inocențiu al XI-lea căruia i-a transmis informații asupra forțelor armate otomane, Marsigli a obținut de la secretarul de stat Cibo o recomandare către nunțiul apostolic din Viena, cardinalul Buonvisi, în vederea înrolării sale în armata imperială.

Curtea din Viena neliniștită de succesele recente dobîndite de răsculații maghiari de sub conducerea lui Imre Thököly, sprijiniți de Poartă și de Franța, a trimis pe Marsigli la Györ, în Ungaria, spre a ridica în calitatea lui de inginer militar planul acestei cetăți și a fortifica valea rîului Raab. În cursul acestei misiuni, Marsigli a căzut prizonier în mîinile tătarilor (2 iulie 1683) care l-au dus în tabăra principelui Transilvaniei Mihail Apafi I.

Vîndut lui Ahmed pașa de Timișoara, fost defterdar al Porții, a urmat ca rob armata otomană în înaintarea ei spre Viena. A asistat la asediul capitalei habsburgice, fiind de două ori pe punctul de a fi ucis împreună cu ceilalți robi. În cursul retragerii armatei otomane în Ungaria, după despresurarea Vienei, Marsigli a ridicat planurile cetății Buda și a podului de la Eszég (Osijek) pe care

le-a predat ducelui Carol de Lorena după eliberarea sa din robie (25 martie 1684), obținută cu sprijinul lui Pietro Civrani.

Intrînd din nou în slujba Imperialilor cărora le-a dat informații asupra forțelor armate otomane, Marsigli a luat parte la asediul cetății Neuhaüsel (Ersekujvár, Nove Zámky), iar în 1686 la eliberarea cetății Buda, izbutind să salveze chiar în timpul luptelor manuscrisele arabe și turcești din moschei.

În anul următor, Marsigli a intrat în Transilvania odată cu trupele imperiale de sub comanda ducelui Carol de Lorena care venea să ocupe această țară din ordinul Curții imperiale. Ulterior a fost trimis la Roma să anunțe papei Inocențiu al XI-lea capitularea Agriei (Eger).

După ocuparea Vidinului, Marsigli fiind însărcinat să ridice un pod peste Dunăre pentru a asigura trecerea armatei imperiale în Țara Românească, a cercetat ruinele podului lui Traian pe care le-a descris ulterior în lucrarea sa intitulată *Lettera intorno al ponte fatto sul Danubio sotto l'impero di Trajano.* A însoțit pe markgraful Ludovic de Baden cînd acesta a trecut în Oltenia, unde a încheiat la Brîncoveni un tratat cu Constantin vodă Brîncoveanu pentru aprovizionarea și încartiruirea trupelor imperiale. După confiscarea tezaurului răposatului domn Șerban Cantacuzino, păstrat la mănăstirea Bistrița, Marsigli a urmat armata imperială la Brașov de unde Ludovic de Baden l-a trimis înapoi prin Țara Românească spre a deschide un drum pe malul drept al Dunării între Kladovo și Belgrad. Petrecînd iarna din anul 1688—89 în insula Greben, Marsigli a cercetat ruinele romane de pe malurile Dunării pe care le-a descris apoi în lucrarea *Danubius Pannonico-Mysicus.*

După înfrîngerea imperialilor la Zărnești (11/21 august 1690), a însoțit pe Ludovic de Baden cînd acesta a trecut prin Banatul Timișoarei în Transilvania, mergînd împotriva lui Imre Thököly care s-a retras în mare grabă, lăsînd principatul în stăpînirea habsburgică.

În urma pierderii Belgradului și a situației războiului din Apus cu Franța, Curtea din Viena, arătîndu-se dispusă să primească mediația ambasadorilor Angliei și Olandei în vederea încheierii păcii cu turcii, a însărcinat pe Marsigli să urmărească negocierile în calitatea fictivă de secretar al noului ambasador al Angliei la Poartă, William Hussey. La 23 aprilie 1691 a căpătat o scrisoare de recomandare de la lordul William Paget, ambasadorul regelui Wilhelm al III-lea la Viena, spre a se putea deplasa nestingherit în Imperiul otoman. Dar tratativele cu turcii, începute în iunie 1691, nu au înregistrat progrese. Poarta se ferea de a lua vreo hotărîre, așteptînd să obțină un succes militar spre a-și impune condițiile. Numai înfrîngerea catastrofală suferită de trupele otomane la Salankemen (Slankemen) (9/19 august 1691) a determinat pe dregătorii turci să continue tratativele.

Trimis să informeze Curtea imperială asupra propunerilor otomane, Marsigli a luat drumul obișnuit prin Țara Românească. Aici a fost primit cu toată ospitalitatea de Constantin Brîncoveanu la curtea domnească din București, după cum mărturisea în scrisoarea adresată cancelarului Kinsky (18/28 septembrie 1691). Domnul care reușise să intercepteze corespondența lui Thököly și a ambasadorului francez la Poartă, Châteauneuf, l-a asigurat pe Marsigli că nu va permite trecerea oștirii rebele maghiare prin țara sa. Chiar după plecarea emisarului imperial, Brîncoveanu a păstrat mai departe legături epistolare cu acesta, trimițîndu-i la 30 septembrie și la 8 octombrie 1691 scrisori prin care îl informa despre mișcările trupelor otomane la Dunăre, acțiunile tătarilor din Moldova și uneltirile lui Châteauneuf împotriva continuării tratativelor de pace. În raportul înaintat împăratului Leopold I la 5/15 octombrie privind rezultatele călătoriilor sale în Imperiul otoman și în Țara Românească, Marsigli i-a relatat buna

lui primire de către Brîncoveanu și dispozițiile favorabile ale domnului față de imperiali.

Cu prilejul trecerii sale prin principatul muntean, Marsigli a făcut cunoștință și cu învățatul stolnic Constantin Cantacuzino, întreținînd cu acesta corespondență și cerîndu-i unele lămuriri pentru acel *Tratato istorico-naturale-geografico delle Dacie* pe care-l pregătea și care a fost tipărit în 1726 sub titlul *Danubius pannonico-mysicus* în 6 volume in-folio.

Părăsind Țara Românească, Marsigli a trecut prin pasul Turnu Roșu în Transilvania, luînd contact cu generalul Veterani la Lipova și cu pașalele de Ineu și Oradea precum și cu markgraful Ludovic de Baden. Aflînd însă că marele vizir renunțase să vină la Belgrad spre a continua tratativele, după cum făgăduise, Marsigli s-a hotărît să se întoarcă la Adrianopol, trecînd prin București unde a avut o nouă convorbire cu Constantin vodă Brîncoveanu. Dar cînd a ajuns în Turcia, tratativele erau rupte din cauza intransigenței Imperialilor care pretindeau Porții recunoașterea stăpînirii lor asupra Transilvaniei și Ungariei. Nu i-a mai rămas așadar decît să-și continue cercetările științifice pe malurile Bosforului și să studieze manuscrisele grecești și turcești din Biblioteca Seraiului.

De frică să fie denunțat de lordul Paget că nu fusese niciodată în slujba Angliei și aflînd că Châteauneuf ceruse arestarea sa, Marsigli a izbutit să părăsească Imperiul otoman cu ajutorul ambasadorului Olandei, Iacob Celyer, travestit în negustor olandez. A străbătut din nou Țara Românească și Transilvania în drum spre Viena.

În calitatea sa de inginer militar, Marsigli a luat parte la operațiile Imperialilor din Serbia, Baćka și Banat unde a fost asediată Timișoara (1696). În vederea reluării tratativelor de pace, a fost însărcinat să facă mai multe proiecte pentru stabilirea noii granițe între imperiul habsburgic și cel otoman.

După semnarea Tratatului de la Carlowitz (1699), la a cărei pregătire a lucrat, Marsigli a făcut parte din comisia însărcinată cu delimitarea noilor hotare (1699—1701) pe care le-a urmărit pe teren, lăsînd și unele descrieri păstrate în manuscrisele sale în care se ocupă și de țările române.

A luat parte ca general la războiul pentru succesiunea Spaniei, distingîndu-se în luptele de pe Rin. Tras la răspundere pentru capitularea cetății Brisach (6 septembrie 1703), Marsigli a fost judecat și condamnat, deși nevinovat, la degradare și confiscarea averii. Abia în 1706 i s-a recunoscut nevinovăția, dar nu a mai fost reintegrat în armată.

S-a retras la Cassis în Provence, iar mai tîrziu s-a întors la Bologna, unde a întemeiat în 1727 Institutul de Științe căruia i-a dăruit cărțile și manuscrisele sale. După o călătorie la Londra și Amsterdam s-a întors la Bologna (1727).

La 1 noiembrie 1730 a încetat din viață în orașul său natal, după ce a întemeiat acolo două Academii. A fost și membru al Academiei de Științe din Paris și al Societății regale din Londra.

În timpul vieții sale, Marsigli a publicat mai multe lucrări științifice ca Alosyii Ferdinandi Comiti Marsigli *Danubialis Operis Prodromus. Ad Regiam Societatem Anglicanam Auspicio.* Anni novi 1700; *Lettera intorno al Ponte fatto sul Danubio sotto l'impero di Trajano,* Roma, 27 aprilie, 1715; *Danubius Pannonico-Mysicus, Observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, phisicis perlustratus.* Haga-Amsterdam, 1726 în 6 volume. Această din urmă lucrare a fost tradusă în limba franceză apărînd la Haga tot în 6 volume la 1744.

Doi ani după moartea lui Marsigli a apărut *Stato militare dell'Imperio Ottomano, incremente e decremento del medesimo,* Haga-Amsterdam, 1732.

Marsigli a pus să se traducă din limba turcă și a revăzut lucrarea *Relazione dell'assedio di Viena, fedelmente dall'idioma turca tradotta* (publicată în *Scritti*

inediti di Luigi Ferdinando Marsigli raccolti e publicati nel il centenario dalla morte a cura del comitato Marsigliano, Bologna, 1930, R. Academia delle scienze dell'Istituto di Bologna, p. 136—165).

Marsigli este şi autorul unei lucrări despre asediile cetăţii Buda de către Imperiali (1684—1686), apărută la Budapesta în 1907.

În timpul şederii sale în Imperiul otoman, Marsigli a strîns un fond de manuscrise orientale, îmbogăţit în cursul războiului Imperialilor în Ungaria, ce a alcătuit mai tîrziu nucleul fondului oriental al Bibliotecii Institutului de Ştiinţe din Bologna, catalogat la Viena în 1702 şi completat apoi cu un supliment. Marsigli a scris şi o *Lettera-prefazione al catalogo dei manoscritti orientali*, publicată de Albano Sorbelli în *Scritti inediti*... p. 172—186, care cuprinde unele ştiri despre viaţa autorului.

El a lăsat şi multe lucrări inedite, cu caracter ştiinţific şi istoric, păstrate în Biblioteca Universităţii din Bologna. Manuscrisele acestea au fost cercetate de L. Frati care a publicat *Il Catalogo dei manoscritti di L. F. Marsigli conservati nella Biblioteca Universitaria di Bologna*, Florenţa, 1928.

Dintre lucrările inedite privitoare la ţara noastră cităm *Discorso nella miniera del sale in Transilvania e del fonte igneo in detta provincia (1690)* (în volumul 88 al manuscriselor lui Marsigli); *La populazione din Transilvania composta di varie nazioni di diverse lingue, religioni, usi e vestiti* (în vol. 15 al manuscriselor); *Relazione militare di Transilvania* (vol. 54) şi *Relazioni delli confini della Transilvania fatti con l'Imperio Ottomano fra l'anno 1700—1701.*

În 1741 s-a publicat la Haga, lucrarea *La Hongrie et le Danube. En XXXI Cartes très fidèlement gravées d'après les dessins originaux et les Plans levéz sur les lieux par l'Auteur même*, în care se cuprind şi hărţi cu indicarea localităţilor româneşti de pe malul stîng al Dunării ca Orşova, Turnu Severin, Giurgiu precum şi două hărţi ale Ţării Româneşti şi Transilvaniei.

Marsigli a lăsat şi o autobiografie păstrată într-un manuscris în Biblioteca Universităţii din Bologna. A fost folosită parţial de eruditul Giovanni Fantuzzi în a sa monografie *Memorie della vita del Generale Conte L. F. Marsigli*, Bologna, 1770. Fantuzzi a copiat manuscrisul introducînd, împreună cu Ercole Maria Zanetti, unele corectări şi emendări. În 1930 eruditul Emilio Lovarini a înlăturat aceste intervenţii, păstrînd sintaxa şi stilul lui Marsigli precum şi ortografia coruptă a numelor proprii, publicînd lucrarea sub titlul: *Autobiografia di L. F. Marsigli mesa in luce nel il centenario della morte di lui dal comitato marsiliano*, Bologna, 1930 (R. Academia delle scienze dell'istituto di Bologna).

În această lucrare, Marsigli dă unele amănunte asupra expediţiei ducelui Carol de Lorena în Transilvania (1691), stăruind asupra împrejurărilor în care a avut loc capitularea cetăţilor Şimleu şi Cluj. Însoţind apoi pe markgraful Ludovic de Baden în Transilvania descrie urmărirea lui Thököly pînă la pasul Buzău, zugrăvind în mod dramatic silniciile la care au fost supuşi românii, confundaţi în învălmăşeala luptelor cu răsculaţii maghiari. Expunerea sa simplă şi sobră cuprinde şi unele amănunte noi despre discuţiile purtate cu Constantin vodă Brîncoveanu în cursul călătoriilor emisarului habsburgic în Ţara Românească. Prin datele variate pe care le cuprinde, autobiografia lui Marsigli completează relaţia generalului Veterani, ajutîndu-ne să urmărim etapele ocupării Transilvaniei de imperiali şi politica Casei de Austria faţă de Ţara Românească în timpul luptelor imperialilor pentru ocuparea Transilvaniei.

De viaţa şi activitatea lui Marsigli s-au ocupat foarte mulţi cercetători; amintim doar pe cei care au relevat legăturile sale cu ţara noastră, ca de pildă, Alberto Gianola, *Luigi Ferdinando Marsigli e la Transilvania*, Bologna, 1930; Maria Emilia Amaldi, *La Transilvania attraverso i documenti del Conte Luigi Ferdinando Marsili*, Roma, 1930; Carlo Tagliavini, *Luigi Ferdinando Marsigli e*

la scrittura „runica" dei Siculi (Székelyek) di Transilvania, Bologna, 1930 (extras din revista „Il comune di Bologna", nr. 4, aprilie 1930); Mario Ruffini, *L'influsso italiano in Valachia nel epoca di Constantin Brancovan (1688—1714)*, în „Acta Historica", München, XI (1974), p. 152—154.

La noi, N. Iorga în *Manuscripte din bibliotecile străine relative la istoria românilor* în „An. Acad. Rom., Mem. Secţ., ist., s. II, t. XXI, Bucureşti, 1899, p. 625 şi urm. a publicat în extras, după un manuscris inedit, părţile privitoare la ţările române, cuprinse sub titlul *Della milizia ottomana*. Tot el l-a folosit în *Istoria Românilor prin călători*, II, pp. 52, 96—97. A fost de asemenea comentat de Ramiro Ortiz, *Per la storia della cultura italiana* Bucureşti, 1916, p. 187—194; Dinu Adameşteanu, *Il primo arheologo della Romania, L. F. Marsigli*, în revista „Roma", XXI (1942), p. 1—9; Marcel Romanescu, *Cantemir, Montesquien şi Marsigli* în volumul omagial *„În amintirea lui Constantin Giurescu la 25 de ani de la moartea lui (1875—1918)*, Bucureşti, 1944, p. 413—434; Virgil Cândea, *Un dialogo culturale nel 600; Marsigli-Cantacuzino*, „Il Veltro", Roma, XIII (1969), nr. 1—2, p. 133—137; Ana Toşa-Turdeanu, *Opera cartografică a lui Marsigli şi importanţa ei pentru ţara noastră*, în „Studii şi cercetări de bibliologie", XIII (1974), p. 211—231 şi Constantin Şerban, *Ecouri româneşti în opera lui Luigi Ferdinando Marsigli (250 de ani de la moarte)* în „Revista de istorie", 33 (1980), nr. 11, p. 2169—2187

Al. Marcu a tradus unele fragmente din autobiografia lui Marsigli sub titlul: *Date ce ne privesc în autobiografia contelui Marsigli* în volumul omagial *Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împliniri vîrstei de 60 de ani*, Cluj, 1931, p. 247—263.

RELAŢIA CĂLĂTORIILOR PRIN TRANSILVANIA ŞI ŢARA ROMÂNEASCĂ[1]

p. 82 *⟨1687—1696⟩*

⟨1687⟩. Acolo[2] ducele[3] a ţinut mai multe consfătuiri pentru a hotărî pe unde să intre în Transilvania. Şi părerile fiind împărţite, s-a hotărît să urmeze drumul de la Şimleu la Cluj.

Apropiindu-se într-un marş scurt de cetatea mai sus arătată Şimleu care era cel dintîi loc întărit cu trupe transilvănene, am fost detaşat împreună cu cîţiva comandanţi aleşi pentru a face recunoaşterea poziţiei şi fortificaţiilor. Şi găsind accesul liber, căci, mă apropiasem fără nici o rezistenţă, am înaintat pînă sub ziduri. Acolo era comandant un genovez şi acesta, în loc de a se purta ca un inamic, mi-a trimis vin, brînză şi felurite băuturi răcoritoare. Şi fiind doritor să stea de vorbă cu mine, i-am acordat o întîlnire la capul podului cetăţii. [Comandantul cetăţii işi arată neputinţa de a o apăra neavînd forţe suficiente şi este dispus de a se pune sub protecţia împăratului].

După succesul ⟨obţinut în cursul⟩ acestei expediţii, m-am întors în tabără şi am spus ducelui că făcusem recunoaşterea şi că supusesem Şimleul. Bucurîndu-se de aceasta, i-am prezentat raportul ⟨meu⟩ pe care l-a ascultat cu multă plăcere. A dat ordin ca în dimineaţa următoare să pornească în marş mai multe batalioane şi două tunuri, iar mie mi-a poruncit să merg înainte pentru a declara începerea operaţiilor[4].

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de F. Lovarini, în *Autobiografia di L. F. Marsigli*, Bologna, 1930, p. 82 şi urm.

[2] lîngă Debrecen (Ungaria).

[3] Carol al V-lea de Lorena, comandant militar al imperialilor.

[4] *con la chiamata della vicina ostilità.*

Cum nu era nici o îndoială cu privire la capitulare iar Înălţimea sa ⟨ducele⟩ dorea să obţină mai multe informaţii atît cu privire la buna credinţă a acelui comandant cît şi la înaintarea ⟨noastră⟩ precum şi asupra situaţiei din Transilvania, mi-a dat ordin să le dobîndesc chiar din gura aceluia, ceea ce am şi făcut de îndată ce am intrat în castel unde ofiţerii din batalioanele noastre mai sus arătate au găsit pregătit un prînz foarte gustos.

Între timp, solii s-au dus la duce cu propuneri dilatorii[5] care urmăreau un singur scop: ⟨acela⟩ de a întîrzia intrarea victorioasă a armatei ⟨imperiale⟩ în ţara aceea. După ce a ridicat cîteva pălănci în jurul cetăţii pentru ⟨a o pune în stare de⟩ apărare împotriva Oradiei, această ⟨armată⟩ a pornit fără zăbavă în marş spre Cluj.

Aşezîndu-şi tabăra în faţa acestei cetăţi pe care nu o credeam atît de slabă ci foarte puternică judecînd după amintirea dîrzei şi vajnicei rezistenţe întîmpinate acolo de garnizoana imperială în timpul războiului precedent[6], ducele fără a declara începerea ostilităţilor a dat ordin de înaintare, în plină zi unei baterii de patru tunuri mari înspre locul unde era o biserică pentru a începe să facă acolo, fără întîrziere, o breşă. Hotărîrea aceasta a surprins atît de mult pe locuitori încît aceştia au ieşit afară din cetate pentru a duce tratative; dar ei căutînd să amîne supunerea cetăţii, ducele a dat ordin bombardierilor bateriilor de tunuri şi obuzierelor să se pregătească să deschidă focul. Văzînd aceasta, orăşenii, speriaţi de această hotărîre atît de fermă, au predat îndată cheile şi au introdus o garnizoană germană în cetate.

Apoi ducele însuşi a detaşat pe contele Veterani să ocupe mai multe localităţi mai puţin însemnate, ceea ce s-a şi realizat din fericire. p. 84

Iar el, îndreptîndu-şi grosul trupelor către Sibiu[7] unde se retrăsese principele[8] şi magnaţii din cîrmuirea ţării, a dat ordin să-l asedieze dacă nu ar capitula potrivit dispoziţiilor tratatului care se negocia[9]. Dar informaţiile obţinute asupra acestei cetăţi[10] fiind contradictorii, iar ducele nevoind să rămînă în incertitudine într-un anotimp atît de înaintat, voia să mă trimită pe mine sub pretextul unei misiuni la principele Apafi care se afla înlăuntrul cetăţii.

Dar cînd eram pe punctul să execut ordinul acesta, au sosit în tabăra noastră de la Blaj[11] delegaţii care aveau împuternicirea de a supune împăratului întreaga Transilvanie, afară de cetăţile Braşov şi Făgăraş.

---

[5] Delegaţii transilvăneni Gheorghe Bánfi, Petre Alvinczi şi Sigismund Bálint nu au acceptat cererile ducelui de Lorena cu privire la încartiruirea trupelor imperiale în Transilvania şi la cedarea unor oraşe transilvănene pe tot timpul războiului dintre Imperiul otoman şi Imperiul Habsburgic, întrucît s-ar fi făcut vinovaţi de trădare faţă de ţară şi ar fi încălcat drepturile principelui.

[6] Pentru a împiedeca ocuparea Transilvaniei de către turci după căderea Oradiei, imperialii au preluat apărarea cetăţilor Secuieni, Chioar şi Gherla, iar la 26 septembrie 1662 au intrat în Cluj care a fost apoi asediat de trupele otomane ale lui Kuciuk Mehmed paşa şi ale principelui Transilvaniei Mihail Apafi I (23 aprilie 1662). *Monumenta comitialia regni Transilvaniae*, XIII, p. 142—143 doc. XIV b, 5 mai 1662.

[7] *Ermstat.*

[8] *Abaffi* = Mihail I Apafi, principele Transilvaniei (1661—1690).

[9] E vorba de tratatul de la Blaj (27 octombrie 1687), impus de Carol de Lorena principelui Mihail Apafi. Pentru acest moment vezi *Călători*, VII, p. 466.

[10] *piazza.*

[11] *Blaustauna* (!)

Între timp, venind iarna, ducele şi-a împărţit armata în cvartiruri care mai apoi au fost rînduite mai bine de generalul conte Caraffa . . .[12].

p. 119 ⟨1688⟩. În răstimpul acesta m-am străduit împreună cu peste o sută de oameni să cercetez toate antichităţile romane aflate în apropiere ⟨de Cladova⟩ şi mai ales urmele podului lui Traian după cum se va arăta în Tratatul meu despre Dunăre[13].

În locul unde fusese podul pomenit mai sus, atît de vestit, urma să se construiască un altul peste Dunăre, dar într-o poziţie mai potrivită pentru marşuri. Şi eu, care aveam în grija mea lucrarea aceasta, simţeam o plăcere nespusă din respect pentru o operă antică renumită. Dar ⟨poziţia⟩ fiind prea expusă vîntului, nu era potrivită, astfel că am fost nevoit să caut o alta, cale de două ceasuri în amonte, printre insulele mari[14] ale Dunării. Şi acolo am mai întîmpinat o mare greutate din cauza albiei stîncoase a fluviului din apropierea cataractelor Porţilor de Fier unde, neputînd acosta, am pus să se împletească mai multe galioane de nuiele umplute cu pietre // care să menţină, prin propria lor greutate, întocmai ca nişte ancore, podul de bărci împotriva acelui curent atît de năvalnic şi vijelios.

Românii văzînd că începea acolo să se lucreze la pod şi crezînd că este imposibil să reuşim, rîdeau de noi şi sperau că în lipsa acelui pod trupele împăratului nu s-ar putea folosi de cvartiruri de iarnă în ţara lor.

După ce podul acesta a fost sfîrşit cu bine, principele Ludovic[15] a primit vizita fastuoasă a unui sîrb, Branković[16], care se socotea stăpînul legitim şi ereditar al întregii Serbii şi pe acest temei atrăsese şi supunerea acelei populaţii, cu atît mai mult cu cît se bucura de ajutorul domnului Ţării Româneşti[17]. Şi astfel a fost căpetenia şi instigatorul acelei rebeliuni a sîrbilor pe care am menţionat-o în alt loc cînd împăratul mi-a dat ordin prin marele cancelar al Curţii contele Strattmann[18] să o cercetez. Înălţimea sa principele de Baden, luînd în consideraţie toate acestea, fără a-şi arăta neîncrederea în vizita lui prefă-

---

[12] Antonio Caraffa (1646—1693), feldmareşal imperial.

[13] Marsigli a descris podul lui Traian în *Lettera intorno al ponte fatto sul Danubio sotto l'imperio di Trajano indirizzata al R. P. O. Bernardo di Montfaucon, Roma*, 27 aprilie 1715 şi în *Antiquitates romanae militares ad utramque ripam Danubii*, publicată în *Danubius Pannonico-Mysicus*...; Amsterdam, 1726, vol. II, p. 25—32.

[14] *Isole Grandi.*

[15] Ludwig Wilhelm (1655—1707), markgraf de Baden, general-locotenent imperial, apoi Feldmareşal; în 1688 comanda oastea care trebuia să sprijine armata principală ce asedia Belgradul.

[16] *Brancovik serbiano* = Gheorghe Branković (1645—1711), fratele mitropolitului Sava Branković fost agent diplomatic al Transilvaniei şi al Ţării Româneşti la Istanbul. Părăsind pe principele Apafi, care pornise prigoana contra fratelui său, mitropolitul Sava, Gheorghe Brancovici a trecut de partea imperialilor, fiind ridicat de Leopold I, chiar la rangul de baron şi apoi de conte. Nutrind însă ambiţia de a ajunge „despot al sîrbilor“, el a complotat împotriva imperialilor în 1687—88, încercînd să provoace o răscoală a sîrbilor din teritoriile ocupate de Casa de Austria. Găsit vinovat, a fost condamnat (1689) şi ţinut în captivitate vreme de 22 de ani, la Eger şi Viena, pînă la moarte (1711), Cf. Iovan Radović, *Grof Gheorghe Brancovici i negovo vreme*, Belgrad, 1911.

[17] Şerban Vodă Cantacuzino.

[18] *Strattman.* Theodor Heinrich Strattmann (m. 1693), Cancelar al Curţii din 1683.

cută, a dat ordin să fie condus la Sibiu, în Transilvania; și de acolo a fost dus la Viena în stare de arest perpetuu.

Armata a trecut Dunărea pe pod și și-a așezat prima tabără la Cerneți[19] în Țara Românească. De acolo a cerut alimente domnului acelei țări și cum începea iarna, a cerut și cvartiruri pentru oaste. Dar dacă ⟨domnul⟩ român făgăduia tot, după aceea nu respecta nimic. Au început între timp zăpezile și ploile ⟨iar⟩ toate rîurile erau lipsite de poduri; nu era nici urmă de case și grajduri, iar țăranii fugiseră toți în codrii din porunca domnului lor. In această situație atît de ciudată, nu a apărut decît un boier numit Bălăceanu[20], român și el. Acesta, sub cuvînt că vrea să ridice în domnia ⟨țării⟩ pe cumnatul său[21], care era fiul lui Șerban Vodă răposat de curînd[22], voind să-și încerce norocul, a venit să se pună sub ocrotirea armatei imperiale căreia i-a făgăduit cu ajutorul partizanilor săi, alimente pentru ca oastea să nu se hotărască să plece din Țara Românească, ceea ce ar fi fost împotriva propriilor sale interese. //

Cu nesfîrșite greutăți, armata a ajuns la frumosul palat din Brîncoveni[23] pe rîul Olt și ⟨care era⟩ domeniul principelui domnitor Constantin Brîncoveanu. Și atunci înălțimea sa m-a trimis împreună cu 200 de călăreți la mănăstirea Bistrița[24], așezată sub munții Transilvaniei și mi-a dat ordin să sechestrez tezaurul răposatului Șerban Vodă ⟨pentru a-l pune⟩ la dispoziția fiului lui care fugise din închisoarea în care îl ținea domnul, cu ajutorul lui Bălăceanu, cumnatul lui. p. 121

A urmat sechestrarea tezaurului, dar cu atîta naivitate, încît am fost admonestat mai ales de ministrul Curții din cauză că nu deschisesem acele lăzi foarte grele care m-ar fi despăgubit de ostenelile mele după ce aș fi văzut ce era înlăuntru. Dar eu, care nu mă așteptam la aceasta, m-am mulțumit să le sigilez, să închid odăile, să pun strajă și să mă întorc în marș la Brîncoveni. Aici am găsit pe înălțimea sa care terminase negocierile și iscălise un tratat cu domnul Țării Românești pentru ca armata să rămînă în siguranță în țară în timpul iernii.

Încrezîndu-se în acest tratat, înălțimea sa a înaintat ⟨mai departe⟩ și fiind dornic să-și serbeze căsătoria cu principesa de Saxa[25], a lăsat comanda întregii armate generalului Heissler[26], după ce i-a destăinuit mai întîi bazele tratatului încheiat cu ⟨domnul⟩ român. De aici, îndreptîndu-se spre Transilvania, m-a luat cu el la Brașov de unde m-a trimis înapoi în Țara Românească pentru ca să reiau drumul spre Or-

---

[19] *Cernes* = Cerneți (jud. Mehedinți).

[20] *Balachiano* = Constantin Bălăceanu, fiul marelui vornic Badea Bălăceanu, a fost postelnic (11 iunie 1677), agă (1682—1688) și membru al soliei trimise de Șerban Cantacuzino la Viena.

[21] Tînărul Gheorghe Cantacuzino căruia imperialii i-au încredințat doar bănia Craiovei după anexarea Olteniei, m. 1718.

[22] Șerban Cantacuzino a murit la 29 octombrie 1688. După Radu Popescu (ed. C. Grecescu, p. 187) și Dimitrie Cantemir *(Viața lui Constantin Vodă Cantemir*, ed. N. Iorga, p. 72) ar fi fost otrăvit de frații lui din motive politice.

[23] Palatul din Brîncoveni (jud. Olt), clădit înainte de 1518, a fost refăcut în 1634 de Matei Basarab.

[24] *Bistriz* = Mănăstirea Bistrița (jud. Vîlcea), ctitoria boierilor Craiovești (sfîrșitul sec. XV), refăcută de ei în 1519 și reparată de Constantin Brîncoveanu (1683).

[25] Sybille von Sachsen-Lauenburg.

[26] *Aisler*, Donatus Johann Heissler, general comandant al trupelor imperiale din Transilvania.

șova și Greben[27], insulă așezată puțin mai jos sub cataracta Dunării, numită Tatalia[28]; căci în locul acela aș fi început să iau măsuri pentru a deschide un nou drum de la Belgrad la Kladovo[29], prin Serbia, aproape de malul Dunării.

Trecînd prin Țara Românească pentru a executa ordinul acesta, am luat contact cu generalul Heissler care mi-a spus, exagerînd, că domnul român nu respecta tratatul încheiat cu principele Ludovic și că de fapt nu se dăduseră dispozițiile cuvenite pentru aprovizionarea cît și pentru încartiruirea trupelor. Astfel am petrecut toiul iernii, în corturi, cu multe lipsuri și suferințe.

După această convorbire m-am dus în insula Greben; și acolo am ridicat îndată o căsuță[30]; cu străduința unui maistru priceput și cu ajutorul mai multor ingineri care mi-au fost puși la dispoziție, am făcut tot posibilul pentru a trasa șoseaua sus arătată. După ce am stabilit traseul izbutind să tai o mică porțiune din munte, l-am desenat îndată și am trimis schița la Curtea din Viena precum și ducelui de Baden. Cu aprobarea lor am primit ordin să mă pun pe lucru, după cum se vede în volumul meu cu hărți[31].

În ultimele luni de iarnă, stînd degeaba în acel loc retras, m-am străduit să strîng toate informațiile cu privire la antichitățile romane aflate pe malurile Dunării. De asemenea am cercetat speciile și migrațiile peștilor care se găsesc în număr atît de mare în cataractele Dunării, etc. Și atunci m-am hotărît să trec la realizarea ideii mele despre opera mea dunăreană pe care am încheiat-o acum[32].

La sfîrșitul lunii februarie ⟨1690⟩ m-a chemat generalul Veterani la Niš printr-un curier expres.

[Primind ordin de la împărat ca armata să se retragă la Belgrad, consiliul de război a hotărît să-l trimită pe Marsigli la Viena pentru a arăta greutățile pe care le comporta această operație.]

p. 124 Întorcîndu-mă la Niš... contele Veterani m-a trimis la Greben pentru ca să încep și să termin repede șoseaua plănuită și de îndată ce ar fi isprăvită, să ridic un pod mare peste Dunăre mai jos de Palanka și de Rama...

[Dar pe cînd Marsigli se afla în tabăra lui Veterani de la Jagodina], a venit vestea din Transilvania că Heissler, comandantul acelei provincii, fusese înfrînt[33] și luat în robie și că Transilvania însăși era în primejdie de a fi pierdută din cauza răscoalelor care începuseră acolo.

Înălțimea sa principele de Baden... mi-a dat ordin să mă duc îndată la Smederevo și să ridic în localitatea din față, la Kovin un pod mare ca cel pe care îl făcusem anul trecut pe Dunăre; Căci el se // hotărîse să pornească cu toate forțele sale spre Transilvania după ce

p. 125

---

[27] *Greben*, pe malul drept al Dunării în amonte de Orșova, însemnat de L. F. Marsigli sub forma de *Creben* în lucrarea sa *La Hongrie et le Danube*, Haga, 1741, planșa XIV.

[28] Neidentificat, poate Porțile de Fier.

[29] *Fetislam*, denumire turcă a portului dunărean Kladovo (R.S.F. Iugoslavia).

[30] *tugurio.*

[31] *La Hongrie et le Danube. Par Mr. le Comte de Marsigli en XXXI Cartes très fidèlement gravées d'après les dessins originaux et les planes (sic) levez sur les lieux par l'auteur même*, Haga, 1741.

[32] E vorba de lucrarea *Danubius Pannonico Mysicus*, Amsterdam, 1726.

[33] În bătălia de la Zărnești (11/21 august, 1690).

a dat ordin contelui Guidobaldo[34] să capituleze de îndată ce s-ar fi aflat în primejdie[35] şi să întărească garnizoana de la Belgrad.

S-a făcut podul şi armata care a luat drumul Palancăi[36], a străbătut Banatul Timişoarei de-a lungul rîului Caraş[37] pînă la Caransebeş. Îndată ce a sosit acolo, principele Ludovic m-a trimis cu 500 de husari la Orşova, cu ordin de a trece întreaga garnizoană, muniţiile şi tunurile ei în fortul Carlo, pe o insulă bine situată, puţin mai jos de Orşova veche. Toate acestea le proiectasem în primăvara trecută, pe cînd mă aflam la Curte etc. pentru a împiedeca trecerea celei dintîi flote navale importante a turcilor, căci noi nu dispuneam de forţe tot atît de importante pe Dunăre spre a ne împotrivi.

Dărîmarea Orşovei vechi şi transportul întregului armament în insula sus arătată s-a realizat în condiţii foarte bune; de asemenea neam apărat bine împotriva flotei navale turceşti. Aceasta nu a mai putut domina Dunărea şi nici măcar insula, înainte ca aceasta să ajungă în mîinile noastre din care a ieşit apoi prin căderea Belgradului, căci atunci a fost silită să se predea printr-o convenţie care nu a fost respectată de turci.

După ce am executat toate ordinele date de principele Ludovic, m-am dus în grabă în tabăra sa pe care am găsit-o în Transilvania, la Poarta de Fier.

Înălţimea sa a hotărît să mergem la Sibiu[38]. Şi pe măsură ce înainta, Thököly[39] se retrăgea către părţile de nord ale Ţării Secuilor. Şi principele Ludovic, urmărindu-l mereu, a ajuns să-şi aşeze tabăra lîngă Odorhei, adică în apropierea de partea de miazăzi a provinciei Ciuc. Dar acolo, bănuind cu prudenţa unui căpitan experimentat că Thököly ar încerca un contramarş şi că ar ajunge pe şoseaua (Miercurea) Ciuc şi Sf. Gheorghe[40] de-a lungul Mureşului, sau de-a lungul Oltului spre Făgăraş şi Sibiu, fie pe un drum, fie pe celălalt, în partea Transilvaniei vecină cu turcii, mi-a comunicat în cea mai mare taină această presupunere a sa şi mi-a dat ordin să fac o recunoaştere folosind călăuze încercate. // p 126

Socotind eu că ar fi posibil ca Thököly să urmărească acest obiectiv, am arătat că s-ar putea închide complet şoseaua Miercurea Ciuc şi Sf. Gheorghe, astupînd prin tăieri de copaci cele cîteva trecători înguste pe unde trebuia Thököly să coboare în cîmpia Mureşului. Şi întradevăr detaşînd ofiţeri, săpători şi oameni în locurile pe care hotărîsem să le astupăm, totul a reuşit foarte bine, spre marea supărare a acelui răzvrătit. Şi modul în care s-a executat această lucrare se vede în scrierile mele.

În felul acesta, principele de Baden, fiind asigurat că una din cele două şosele era inaccesibilă inamicului, nu mai avea de păzit decît aceea care ducea de-a lungul rîului Olt, prin Făgăraş şi Sibiu; iar pentru a

---

[34] Guidobaldo sau Guido von Stahremberg (1657—1737). S-a distins la asediul Belgradului (1688), fiind numit comandant al acestei cetăţi şi înaintat general.

[35] Stahremberg se afla la Niš, asediat de armata otomană a marelui vizir Köprülü Ahmed paşa.

[36] Palanka pe Dunăre, la est de Kovin.

[37] *Cavasso,* lectură greşită pentru *Carasso.*

[38] *Ermsat* adică Hermanstadt (Sibiu).

[39] *il Tekly.* Imre Thököly (1657—1705), conducătorul răsculaţilor maghiari împotriva Habsburgilor.

[40] *Giortz* (= Gyorgy Szent Miklos adică Sf. Gheorghe, jud. Covasna).

fi mai rapid și mai ager nu numai în urmărirea inamicului, ci pentru a-i tăia și această singură șosea, a detașat chiar în timpul bătăliei, tunuri și infanterie, trimițîndu-le toate spre Mediaș.

În timp ce stătea gata să încerce cu cavaleria această operație, a primit nefericita știre a căderii Belgradului[41]. Aceasta a tulburat atît de mult sufletul înălțimei sale încît a convocat consiliul de război chiar în timpul nopții. Arătîndu-se în acest consiliu că s-ar putea ca Thököly, informat de acest eveniment nou, să se oprească în colțul acela întărit de natură pentru a nu se expune primejdiei urmăririi de către cavaleria noastră și a da astfel timp turcilor biruitori să treacă prin Banatul Timișoarei și să vină prin Poarta de Fier, năvălind în Transilvania și punînd în mare primejdie și Ungaria, s-a hotărît să mă cheme la consiliul de război nu numai pentru a-mi comunica hotărîrea ce se luase de a părăsi toată partea de nord a Transilvaniei, ci și pentru a mi se încredința dărîmarea în întregime a cetății Brașov și retragerea garnizoanei la Făgăraș.

p. 126—129 [Marsigli s-a conformat ordinului primit și s-a îndreptat spre Brașov. A înaintat pînă în apropierea Oltului unde a prins un predicator ce i-a destăinuit că într-un sat din apropiere poposeau vreo cincizeci de răzvrătiți ai lui Thököly. Aceștia au fost atacați, puși pe fugă sau capturați. Cu acest prilej a fost eliberat un oarecare Ticher, sergent major din regimentul generalului Rabutin, care a comunicat lui Marsigli că în apropierea acelui loc, în spatele unui deal, își așezase Tkököly tabăra unde se aflau și munteni, „moldoveni și tătari". După ce a studiat poziția adversarilor, Marsigli s-a înapoiat în tabăra imperialilor aducînd la cunoștință prințului de Baden posibilitatea de a-l înfrînge sau alunga pe Thököly din Transilvania. Comandantul a fost de acord cu planul lui Marsigli și i-a întărit trupele cu 500 de husari cu care acesta se pune în urmărirea lui Thököly ce și-a părăsit în grabă tabăra retrăgîndu-se peste Olt, pe podul de la Haghig. Regimentul lui Marsigli cucerește podul și palanca din apropiere].

p 130 Apoi, după ce a trecut de miezul nopții ⟨principele⟩ mi-a dat ordin să urmăresc inamicul cu oamenii mei, germani și maghiari, fără să mă mai angajez în nici o altă acțiune; trebuia numai să-l acoper și să-i trimit informații.

Astfel, urmărind fuga lui Thököly, am ajuns la un deal din fața pasului Buzău[42], care pătrunde, printre munți, în Țara Românească și acolo, văzînd focuri, și auzind zgomot de marș, am înțeles că inamicul își căuta scăparea în munți.

După ce am trimis informația aceasta înălțimei sale, ⟨principele⟩ a stat mult la îndoială; dar, pornind cu un ceas înainte ⟨de a se lumina⟩ de ziuă, s-a îndreptat spre locul unde mă aflam. Ducîndu-mă în întîmpinarea sa și asigurîndu-l că nu mai erau inamici în cîmpie și că toți fugiseră prin trecătoare, la adăpostul ⟨întunericului⟩ nopții, a detașat o mie de călăreți mai odihniți decît ai mei pentru a le urmări ariergarda; dar era prea tîrziu ⟨pentru a ajunge din urmă⟩ pe cei care o luaseră bine la fugă.

În felul acesta, acea Transilvanie pe care voia să o lase în părăsire, cu ⟨cetățile⟩ dărîmate, s-a văzut eliberată de inamici și înapoiată stăpî-

---

[41] Căderea Belgradului a avut loc la 8 octombrie 1690.
[42] *passo di Bozza.*

nirii imperiale; pentru aceasta înălțimea sa mi-a mulțumit și m-a copleșit cu laude care erau mai presus de meritele mele.

Apoi înălțimea sa a început să întărească garnizoanele și să ia toate măsurile cu putință pentru a pune rînduială în Transilvania. Apoi a confiscat toate bunurile celor care trecuseră de partea răsculaților; și m-a trimis pe mine în persoană, cu cincizeci de dragoni, să cercetez trecătorile prin care inamicul ar putea pătrunde în Transilvania ⟨venind⟩ fie din Moldova, fie din Țara Românească. Și de aceea mi-a dat ordine potrivite pentru toate granițele ca să se execute tot ce el ordona și să mi se pună la dispoziție săpători spre a închide trecătorile acelea; în ciuda zăpezilor, au fost bine închise deși cam tîrziu; ceea ce a fost cauza pătrunderii turcilor și tătarilor de la Oradea în Transilvania, la Cluj, după cum pe de altă parte a încercat și Thököly să facă din spre Țara Românească. Dar, întrucît acele trecători închise l-au obligat să piardă mult timp pentru a le deschide, vigilența generalului Veterani (numit de principele Ludovic generalul provinciei) a avut timp să i se împotrivească; iar pe de altă parte, același principe //, întărit cu cîteva regimente, pornind pe neașteptate de la Satu Mare și Cluj, s-a bătut în apropiere de Cluj cu tătarii prin a căror înfrîngere și fugă a eliberat din nou Transilvania și a arătat tuturor că în țara aceea inamicul nu era de temut, fiind atît de depășit de vigilența și valoarea armatelor imperiale. p. 131

Apropiindu-se sfîrșitul ⟨lunii⟩ februarie ⟨1691⟩ și găsind toate lucrurile din Transilvania în bună rînduială și îndeplinind misiunea ce mi se încredințase de a închide trecătorile sus arătate — după cum se vede din scrierile mele —, am părăsit cetatea Gurghiu[43] unde mă retrăsesem în timpul năvălirii tătarilor, salvînd prin informațiile mele și regimentul de infanterie al ⟨principe⟩lui de Baden care fusese predat inamicului prin trădarea ardelenilor...

[Urmează relatarea călătoriei lui Marsigli prin Ungaria la Viena de unde a fost trimis în misiune diplomatică la Istanbul pentru a media pacea între Liga Sfîntă și turci. După conferința de la Adrianopol, Marsigli s-a întors la Viena pentru a informa pe împărat asupra rezultatelor tratativelor. Cu acest prilej a trecut din nou prin Țara Românească și Transilvania].

⟨1691⟩ M-am pregătit să merg cu poșta prin Țara Românească și Transilvania, drum care deși mai lung era totuși mai sigur și mai lesnicios. p. 150

Așadar, am intrat în Bulgaria pe drumul Karnobadului[44], trecînd prin munții Balcani, și am mers prin această țară pînă la Dunăre, la Rusciuc și am trecut la Giurgiu[45] unde am pus mai întîi piciorul în Țara Românească, și m-am dus la București, capitala sa. Și deși domnul[46] nu se afla acolo, cu toate acestea mi-am zorit trecerea, ceea ce nu au vrut să-mi îngăduie dregătorii de acolo sub cuvînt că nu știau ce cuprind poruncile Porții. Dar aflînd domnul de grabnica mea sosire, a venit îndată la București. El a trimis un mare număr de ostași, dregători și slujitori ai curții să mă aducă, m-a primit cu mare alai și dovezi de cinstire într-o sală frumoasă[47], punînd să se închidă ușile, a început

---

[43] *fortezza di Giorgino,* de la forma maghiară Georgény (în Secuime) cetate distrusă în timpul lui Francisc Rákokzy.

[44] Oraș în R. P. Bulgaria.

[45] *Giorszt.*

[46] C. Brîncoveanu.

[47] La Curtea Veche.

să mă întrebe despre schimbările de la Poartă, despre urmările marii victorii a imperialilor și despre simțămintele turcilor privind pacea. Apoi s-a scuzat față de mine de cele întreprinse de el împotriva Transilvaniei[48], chiar a arătat că are oarecare merite față de împărat[49], datorită dușmăniei pe care o arătase atunci lui Thököly[50], și a vrut să mă încredințeze că // fusese sluga plecată și supusă a maiestății sale imperiale.

p 151

M-a cinstit apoi cu un ospăț măreț la care au luat parte mai mulți arhiepiscopi de rit ortodox, mai mulți dregători ai săi și mai mulți boieri ai țării. Bucatele au fost alese și vinurile de mare preț, și toate provenind din acea țară; muzica, deși împărțită în muzică creștină, turcească și persană, a fost totuși foarte plăcută prin diversitatea sa. Slugile erau mai mult turci, care stăteau în picioare în jurul mesei. Domnul a închinat cu glas încet în sănătatea împăratului[51]; și a făcut să treacă aceeași urare, dar tot în șoaptă, printre toți acei care stăteau în preajma lui. Apoi a fericit soarta care îi îngăduia să ajute — măcar și din porunca Porții — pe un slujitor al împăratului; și cînd am adus o îndreptare la cuvintele sale amintindu-i că în ordinul Porții eram arătat ca slujitor al regelui Angliei[52], el a adăugat zîmbind că și dacă aș fi spus eu că sînt englez, el m-ar fi socotit tot drept german. Apoi a închinat paharul făcînd cu glas tare urare în sănătatea regelui Wilhelm și a Statelor Olandei și chiar turcii înșiși au fost alături de noi.

După ce s-a sfîrșit ospățul, domnul s-a retras cu mine într-o altă odaie, unde stînd turcește pe perne am vorbit de lucruri felurite, timp de două ceasuri, cu cafea și tutun. Cînd m-am despărțit, în sfîrșit, de el, mi-a dăruit un cal și a poruncit să fiu însoțit pînă la gazda mea cu aceleași dovezi de cinste ca la venire. Domnul Constantin Cantacuzino[53], fratele răsposatului domn[54] și îndrumătorul întregii cîrmuiri a Țării Românești, a venit să mă vadă și să se scuze de cele săvîrșite împotriva Transilvaniei.

După ce am scris ambasadorilor și Porții mai întîi de sosirea mea la București și apoi de urmarea mai departe a călătoriei mele (după cum se vede etc.), am intrat în Transilvania prin pasul ⟨Turnul⟩ Roșu[55] și apoi m-am dus la Sibiu pentru a căpăta știri și informații sigure asupra locului unde s-ar afla tabăra armatei imperiale. Am urmat apoi drumul de-a lungul rîului Mureș, și am ajuns la Lipova, la tabăra mareșalului conte Veterani[56] care ocupase acea cetate cu cîteva zile mai înainte.

Veterani a primit chiar în clipa în care am sosit scrisori de la principele Ludovic[57], care îi dădeau de știre că mergea cu toate forțele sale pentru a ataca Oradea; de aceea m-am hotărît pentru // drumul Ineului[58],

p. 152

[48] Acțiunea care a culminat cu lupta de la Zărnești, 1690, ca urmare a intrării lui Heissler în Țara Românească în 1689.

[49] Leopold I.

[50] *Tekly* = Tököli (sau Thököli, grafia fiind variabilă). Acesta instalat ca principe al Transilvaniei nu s-a putut menține. Nu o dată sprijinit de ambasadorul francez de la Poartă, el a încercat să obțină Țara Românească pîrîndu-l pe Brîncoveanu la turci.

[51] Adică a împăratului creștin.

[52] Wilhelm III de Orania, stathuder al Statelor Olandei și rege al Angliei (1689—1702).

[53] Constantin Cantacuzino stolnicul.

[54] Șerban Cantacuzino (1678—1688).

[55] Porta Rosa.

[56] Era unchiul lui Marsigli.

[57] Ludwig Wilhelm de Baden, comandantul armatelor imperiale.

[58] *Jenu.*

prin partea de sub stăpînirea turcilor, întrucît paşapoartele marelui vizir îmi garantau siguranţa.

Ajungînd aşadar la Ineu, a trebuit să mă duc la acel paşă, care era doritor să stea de vorbă cu mine. Mi-a hotărît el însuşi un cvartir anume unde m-am odihnit puţin noaptea, fiind mereu ţinut treaz de către patrulele pe care turcii le făceau necontenit, de frică de a fi luaţi pe nepregătite de contele Veterani.

În zorii zilei mi-am urmat din nou drumul spre Batăr[59] şi de acolo m-am îndreptat spre Oradea Mare; neputînd ajunge acolo mai înainte de lăsarea nopţii, am socotit că pentru siguranţa mea era mai bine să stau ascuns într-o pădure, de teamă să nu fie cumva bande fie de imperiali sau de turci, care ar putea în întunerecul nopţii să încerce împotriva mea un atac pe care nu l-aş putea nicidecum ocoli.

În ziua următoare am intrat după cîteva ceasuri, în cetatea Oradiei Mari; am văzut că tot poporul se îngrămădea pe străzile sale deoarece credea că eu aş fi un tătar; şi socotind ei că, deşi Lipova era pierdută, totuşi unul din oamenii lor venise pînă aici, nu mai puteau de bucurie.

Am fost dus la paşă, un bărbat foarte aspru, de neam asiatic şi oştean viteaz. Cum m-a văzut, m-a rugat să-i spun pentru care cuvînt venisem acolo.

I-am răspuns: „Pentru a întîlni pe principele de Baden, potrivit hotărîrii Porţii". El a răspuns: „Ce are de făcut în părţile acestea principele de Baden?" Am adăugat: „Împresurarea acestei cetăţi, şi el nu poate şi nici nu trebuie să fie prea departe".

A rămas încremenit şi încurcat la această veste, dar stăpînindu-se, şi-a ascuns întrucîtva neliniştea. A pus să se pregătească prînzul, dar abia începuse să guste din bucate, că cetatea s-a cutremurat de trei salve de tun, şi îndată paşa a încălecat cu toţi ostaşii săi cei mai buni, cu steagurile desfăşurate. Dar întorcîndu-se apoi după puţin timp a spus că fuseseră nişte husari. Însă abia şi-a reluat masa că cetatea s-a cutremurat de cinci salve; şi cum paşa voia să iasă din nou, i-am spus că voiam să-l urmez, pentru a trece apoi cu un steag alb desfăşurat, la trupele imperiale. El a răspuns că nu voia să mă lase înainte de a fi recunoscut ce fel de oameni erau; deoarece dacă erau husari, nu trebuia să mă încred în ei, dar // văzînd că erau germani şi că ridicau toate p 153 vitele din acel loc, mi-a dat voie să trec la ei, escortat de cinci turci chibzuiţi care m-au însoţit pînă pe culmea dealului cu vii. Acolo am făcut trei strigări cu glas tare şi în limba germană; la ultima s-au desprins zece germani şi zece unguri şi m-au dus la acel unic campament al avangărzii, unde le-am făcut cunoscut că trebuia să trec în părţile de sub stăpînirea împăratului. Şi în timp ce-mi cercetau paşapoartele au fost suspendate ostilităţile. Apoi am fost dus înaintea colonelului conte Slik care comanda atunci avangarda, şi acesta m-a luat cu el, în marşul său grăbit ducînd cu el şi o pradă bogată, pînă la tabăra sa, unde m-a ospătat cu bucate foarte alese. Aflînd apoi că principele Ludovic era mai în urmă, la o depărtare de trei zile de marş, am vrut să merg înaintea lui cu poşta, şi am ajuns noaptea lîngă un lac unde era tabăra sa... Deodată m-a auzit vorbind lîngă cortul său şi a zis: „Nu e acesta glasul contelui Marsigli?..."

Acolo acel principe mi-a dat ordine şi instrucţiuni împreună cu patru mii de taleri ungureşti pentru nevoile călătoriei mele.

---

[59] *Fekete Bator.*

p. 154 Soarele era spre asfințit cînd mi-am luat rămas bun de la toți, încărcat de daruri și urări de noroc, mi-am reluat din nou călătoria, împreună cu ciaușul, mergînd cu poșta spre Oradea Mare. Cînd m-am apropiat de acest loc, am fost înconjurat de străjile care se ascundeau pe afară; și ele m-au dus în fața cetății care era toată sub arme. Arătîndu-se pașa sus pe un bastion a vrut să vorbească cu mine ceea ce a dat ceaușului meu prilejul de a se apropia de el cu o barcă mică și de a-i spune că peste o zi sau două va fi împresurat de armatele imperiale. Atunci el, știind că eu ca slujitor al regelui Angliei, prieten al Porții, nu i-aș fi refuzat acest ajutor prietenesc, m-a rugat să primesc pe lîngă mine trei persoane, împreună cu doi turci, care trebuiau să meargă la Constantinopol. Eu i-am primit, pentru păstrarea bunelor legături, și toți împreună am înaintat în acea noapte pînă la o pădure în care ne-am oprit pînă în zorii zilei; apoi am pornit spre Ineu.

Am plecat în ziua următoare de la Ineu pentru a merge la Lipova; și cînd ne-am apropiat de ea, am poposit puțin pe un deal frumos, lîngă un izvor răcoros, pentru a ne întrema cu merindele pe care le aveam cu noi. În acea clipă am zărit de departe un țăran pe care am poruncit să-l aducă înaintea mea; și l-am întrebat ce mai era nou; mi-a spus: „Treceți de acest deal și veți vedea o priveliște grozavă". Acolo zăceau peste 60 de trupuri de creștini cărora li se tăiase capul abia cu un sfert de ceas mai înainte. De aceea temîndu-mă să fie ⟨pe acolo⟩ tătari sau răsculați[60], am poruncit celor care veneau cu mine să înainteze unul după altul ca și cum ar fi negustori, și în această ordine au mers de asemenea germanii și husarii.

Abia înaintasem puțin, că am și descoperit de departe praful ridicat de o ceată numeroasă de călăreți; și deși poruncisem oamenilor să fie cu băgare de seamă, măcar că urmaseră călătoria încet, cu toate acestea nu a fost cu putință să aflăm dacă cei care veneau asupra noastră erau tătari, turci sau rebeli.

p. 155 Cei doi ofițeri turci de la Oradea Mare mi-au spus că aceia erau rebeli, și că ei erau cunoscuți de toți aceștia și voiau să înainteze pentru a le împărtăși vestea sosirii mele; și într-adevăr dînd pinteni cailor, urmați de mine și de toți ceilalți care erau cu mine, au alergat iute în trapul cailor să-i întîlnească. Cînd ne-am apropiat, primul din cei doi turci înșiși, a întrebat dacă era Arrat. „Eu sînt" răspunse unul. Turcul a adăugat: „Lasă-mă dragă frate, să te îmbrățișez". „Bucuros" i-a răspuns celălalt, dar chiar în clipa în care trebuia să primească îmbrățișarea, a descărcat pistolul astfel că turcul a căzut mort de pe șea. Celălalt turc vrînd să-și ajute tovarășul, a rămas și el ucis de lovituri de archebuză.

Ceaușul meu nu și-a pierdut firea și a luat firmanul sultanului[61] și întîmpinînd cu bărbăție focul dușmanilor strigă: „Actul de dovadă, actul de dovadă"[62]. Și eu, cu pașaportul principelui Ludovic în mînă, strigam și eu: „dacă voi sînteți germani, iată eu sînt din partea imperialilor". Dar totul a fost în zadar, căci ucigîndu-i calul cu mai multe focuri de pușcă, mi-au dat cu iataganul o lovitură puternică la cap, o alta la braț și alta la frunte. Văzînd acestea, cei ce mai rămăseseră dintre

---

[60] Răsculați unguri luptînd alături de turci.
[61] Sultanul Ahmed al II-lea (1691—1695).
[62] *Fede, fede!* adică actul de dovadă sau încredințare a suspendării ostilităților în vederea tratativelor de pace.

însoțitorii mei au luat-o la fugă, și eu, aproape să-mi dau duhul pe cîmp, cu pașaportul la picioare, înroșit tot de sîngele meu, așa cum se mai vede și astăzi, nu știam dacă am fost atacat de turci sau de creștini. Dar pe cînd mă aflam în această cumpănă a vrut Dumnezeu ca să mă recunoască un căpitan, comandantul acelor sîrbi care veniseră să se răzbune împotriva măcelului săvîrșit de tătari, și îndată aruncîndu-se la picioarele mele a îngenunchiat pe pămînt și mi-a cerut iertare. Apoi mi-a legat rănile cu o eșarfă și m-a dus la Lipova, unde comanda contele de Guttenstein, care a pus să mi se dea un chirurg bun și să fiu îngrijit cu atîta sîrguință încît în puține zile am fost în stare să-mi pot urma călătoria mai departe într-o lectică, înapoindu-mi-se banii, scrisorile și toate cele ce-mi fuseseră luate cu acel prilej.

Pe cînd mă aflam la Lipova, Tököli a trimis de la Timișoara să mă salute și să mi se spună că mi-ar da o escortă sigură pînă la Belgrad. Dar eu, temîndu-mă de vreo trădare din partea unui bărbat atît de nelegiuit — așa cum mai uneltise el și altădată — m-am prefăcut că primesc propunerea sa, și am răspuns că nu-mi voi urma călătoria fără o escortă alcătuită din turci și în felul acesta l-am lăsat mereu să creadă că voi apuca drumul pe la Timișoara. Dar în răstimp, fiind înștiințat că ambasadorii și marele vizir[63] nu se porniseră potrivit cu cele puse la cale, nu am socotit că e nevoie să mă duc la Belgrad, unde trebuia să se afle tabăra otomană, de aceea am apucat din nou, într-o lectică, drumul meu dintîi prin Transilvania, odihnindu-mă toată acea zi la Sibiu, pentru a mă vindeca mai bine de răni, și am scris domnului Țării Românești, marelui vizir și ambasadorilor (după cum se vede etc.).

În ziua următoare, mi-au sosit scrisori de la Adrianopol, cu știrea că marele vizir nu voise să se miște din acea cetate, potrivit cu cele hotărîte, deoarece comandanții armatei turcești învinse, adunați la Belgrad, arătaseră Porții că imperialii, deși învingători, înduraseră cu toate acestea pierderi mai multe decît ei, și că de aceea se și retrăseseră în spre Buda, deoarece aveau nevoie de întăriri și de odihnă, și că întrucît Belgradul era în afară de primejdie în anul acela, nu puteau sfătui pe marele vizir să se îndrepte el însuși spre hotare pentru a trata pacea, care s-ar putea trata și încheia cu mai mare folos pentru Poartă... potrivit cu norocul anului următor.

De aceea m-am hotărît... să mă întorc de la Sibiu la Adrianopol, pe același drum pe care-l urmasem la venire; și stînd de vorbă în doi[64] cu domnul Țării Românești la trecerea mea prin București mi s-a adeverit știrea despre răsturnarea tuturor celor stabilite pînă atunci, și / mi s-a mai raportat hotărîrea luată de a rupe tratativele de pace. p. 157

Cu toate acestea m-am dus la Adrianopol... etc.

[Convins că marele vizir dorea continuarea războiului, Marsigli s-a decis după bătălia de la Salankemen să se înapoieze la Viena. De frică de a nu fi oprit de a pleca din instigarea ambasadorului Franței[65], obține prin ambasadorul Olandei[66] un pașaport pentru un negustor olandez avînd a merge în Țara Românească însoțit de un ciauș.]

Și după ce am căpătat pașaportul mi-am lăsat casa deschisă, spunînd servitorilor mei că mă duceam pe Bosfor[67] și că mă voi reîntoarce a

---

[63] Hagi Ali pașa din Merzifun (1692—1693).
[64] *abbocandomi privatamente.*
[65] Pierre Antoine de Castagnères marchiz de Chateauneuf (1689—1699).
[66] Iacob Colyer (1689—1718).
[67] *Canale de Mar Nero.*

treia zi; mi-am luat depeşele şi ducîndu-mă în casa ciauşului mi-am scos hainele mele bune şi mi-am cumpărat altele de rînd[68] şi la venirea nopţii am plecat cu poşta de la Constantinopol; am apucat drumul spre Kirkilise. Şi lăsînd la stînga mea Adrianopolul, am trecut din nou munţii Balcani în vecinătatea Mării Negre, şi intrînd în ţinutul Dobrogei[69] la capătul Bulgariei, am trecut Dunărea la Rusciuc, şi intrînd în Ţara Românească pe acelaşi drum pe care l-am pomenit de mai multe ori, am sosit la Bucureşti unde am vorbit în particular cu domnul Ţării Româneşti. Apoi mi-am urmat drumul prin Transilvania, pe la Sibiu şi către Alba Iulia; m-am dus la mareşalul conte Veterani, şi după ce mi-am luat rămas bun de la el, am mers tot cu poşta prin Cluj, Baia Mare, Satu Mare, Tokaj şi în sfîrşit străbătînd Ungaria de Sus, — am ajuns la graniţa Austriei . . .

p. 184 ⟨1695⟩ Între timp ne-a parvenit ştirea sigură că sultanul[70] ar fi ajuns la Belgrad şi că ar fi gata să treacă Dunărea pe podul de la Pančevo[71]; şi ţinîndu-se un consiliu în această (chestiune) s-a hotărît ca armata să înainteze pentru a trece Bega; sosind aici, armata a început să se încoloneze ⟨pentru a trece⟩ pe mai multe poduri spre a-şi aşeza tabăra în ţinutul Timişoarei. Aici, îmbolnăvindu-mă de friguri, a trebuit să stau în pat şi am auzit, spre marea mea surprindere, că unii (ofiţeri) erau împotriva continuării acestui marş sub motivul că erau ape multe peste care nu se putea trece. Fiind informat despre aceasta, am arătat că nu era adevărat în afară de mai susmenţionata Vinza Bara[72] pentru al cărui pod fuseseră transportate în şaizeci de care materialele necesare construcţiei lui în trei ceasuri; şi că pentru restul ⟨marşului⟩ trebuia să te temi mai degrabă de lipsa de apă ⟨necesară⟩ nevoilor taberei, atît în spre Timişoara cît şi spre Lipova unde se putea ajunge după patru zile uşoare de marş spre a folosi magaziile ⟨de acolo⟩. Iar dacă sultanul ar porni de la Timişoara spre Lipova, el ar trebui fie să se retragă, fie să dea bătălia; ⟨am mai arătat⟩ că la Lipova ar urma ⟨să se facă⟩ joncţiunea cu armata lui Veterani, formîndu-se astfel una din armatele cele mai formidabile care au fost vreodată în Ungaria.

În cele din urmă a învins viclenia, fie teama sau vreo altă patimă personală; căci sub acest fals pretext de a nu se putea continua marşul din cauza mlaştinilor, s-a dat ordin ca întreaga armată să treacă din nou Tisa pentru a căuta un alt vad mai sus de Kanizsa; din această ⟨cauză⟩ s-a pierdut atîta timp încît sultanul a putut cuceri cu sabia în mînă Lipova, luînd în robie garnizoana. Şi după ce a luat din localitatea aceea mulţime de alimente, tunuri şi muniţii pentru război, i s-a dat foc.

Deşi continuam să fiu bolnav, eram dus pe o litieră urmînd armata cu durerea ⟨în suflet⟩ că Veterani şi Transilvania fuseseră lăsaţi în puterea sultanului şi că ⟨unii⟩ voiau să-mi pună în spinare ⟨învinuirea⟩ că nu executasem o recunoaştere îndestul de amănunţită a drumului[73] şi că adusesem armata într-o astfel de încurcătură încît era obligată să treacă din nou peste poduri. Am declarat că acestea erau pretexte min-

---

[68] Marsigli se dădea drept negustor.
[69] *paese di Dobra.*
[70] Mustafa al II-lea, sultan otoman (1695—1703).
[71] *Pancua.* Pančevo, oraş în R. S. F. Iugoslavia, pe Timiş, la nord de Belgrad.
[72] Lîngă Piska Bara în amonte de Orşova. Vezi Marsigli. *La Hongrie et le Danube*, pl. XIV.
[73] *la marcia.*

cinoase ⟨invocate⟩ împotriva intereselor împăratului și împotriva mea și că dacă erau alte motive pentru a părăsi ceea ce părăsiseră, nu trebuiau să se folosească de astfel de expediente împotriva mea, căci nu eram vinovat de altceva decît de a fi voit să salvez Lipova pentru împărat și pe Veterani.

Contele Caprara voia mai mult ca toți ⟨ceilalți⟩ să-mi arunce în spate aceste calomnii, potrivit sfatului dat de abatele Bonini care întotdeauna încercase să-l asmută împotriva mea. După ce m-am mai însănătoșit, m-am dus să-l văd pe malul Mureșului unde m-a primit, spunîndu-mi că trebuie să-mi stăpînească limba punîndu-mi cătușe la picioare și că trebuia să știu că el ⟨Caprara⟩ era mareșal. Am răspuns că știam aceasta, după cum mai știam că marșul acela fusese cauza nenorocirii și că întrucît nu se putea crede că pămîntul s-a schimbat atît de repede, va veni vremea să se vadă cine a avut dreptate, și că bucurîndu-se de precădere față de mine în calitate de mareșal, îmi putea pune lanțuri la picioare și că în gradele noastre superioare aveam amîndoi ca mai mari pe Dumnezeu și pe împărat...

p. 188

⟨1696⟩ Toate dispozițiile în legătură cu campania[74] nu au avut alt obiectiv decît acela de a asedia Timișoara prin a cărei cucerire electorul de Saxa[75] spera să cîștige glorie și merite corespunzătoare spre folosul creștinătății și al Casei de Austria; și pentru o asemenea acțiune s-a hotărît să se concentreze ⟨trupele⟩ pe malul Mureșului la Cenad unde s-a construit un pod și totodată s-au pregătit magazii pentru aprovizionare.

p. 189

[Marsigli a fost însărcinat de electorul de Saxa să găsească un loc potrivit pentru trecerea armatei].

p. 192

M-am străduit ⟨să-mi execut⟩ misiunea mea importantă de teren de a găsi un ⟨loc de⟩ trecere peste Tisa în apropiere de Titel pentru ⟨a ajunge printr⟩-un marș cît mai scurt la Timișoara și mi-am aruncat ochii asupra așezării de la Zabalj pentru toate motivele care se vor vedea într-o scriere separată. Și am dus acolo pe generalul Truchsess[76] cu ofițerii superiori...

Hotărîndu-se așadar asedierea Timișoarei sub comandamentul electorului de Saxa, s-a socotit necesar (să se stabilească) comunicația cea mai scurtă cu putință între Petrovaradin[77] și Timișoara și Titel la vărsarea Tisei în Dunăre. Împotriva părerii unanime ⟨aceasta⟩ s-a înfăptuit cu cea mai mare tehnică și cu muncă multă, între atîtea ape ⟨curgătoare⟩, după cum se arată în planuri, atît în ce privește construcția podului cît și varietatea lucrărilor de fortificație ⟨ridicate⟩ pentru a-l apăra.

Am fost numit comandant al acestui pod pentru a păzi trecerea cu un corp de trei mii de infanteriști și opt sute de călăreți; întrucît sultanul se arătase cu întreaga sa armată spre Becicherecul Mare[78] și că flota turcilor, ce pătrunsese pe Tisa, aducea vaselor noastre pagubele pe care le prevăzusem și le arătasem în consiliu, deși se afla acolo generalul Guido Stahremberg cu un efectiv bun de peste o mie de oameni pentru a acoperi confluența Tisei cu Dunărea și a mă ajuta la Valjova, dacă

---

[74] din 1696.

[75] *l'elettore di Sassonia* = Frederic-August von Sachsen-Wettin (1670—1733), elector de Saxa (1694—1733) și rege al Poloniei sub numele de August II (1697—1706, 1709—1733).

[76] Veit Truchsen, conte, general imperial.

[77] *Peter Varadino* = Petrovaradin, oraș pe Dunăre (R. S. F. Iugoslavia).

[78] *Begkerek*, astăzi Zrenianin, oraș pe rîul Bega (R. S. F. Iugoslavia).

sultanul ar fi încercat să ne înlăture, cu toate forțele sale, de pe podul atît de necesar de pe Tisa.

A început totuși asediul Timișoarei; dar sultanul înaintînd între rîul Bega și Timiș, electorul ⟨de Saxa⟩ a trebuit să ridice asediul, greu și din cauza transportului îndelungat cu alimente, socotind că ar fi mai bine să meargă în întîmpinarea puternicului inamic. Dar aceasta a provocat o acțiune militară defavorabilă creștinilor a cărei cauză a fost atribuită poziției favorabile ocupate de turci sau măsurilor proaste cu privire la ordinea de bătaie a creștinilor sau neorînduielii în care aceștia au atacat

p. 193 // pe acei ⟨turci⟩. Acolo a fost rănit mareșalul Heissler[79] avînd un picior rupt de o lovitură de muschetă. Fiind dus de acolo pînă la Seghedin prin cîmpie în plină arșiță fără să se fi luat nici o măsură de precauție, ⟨rana⟩ s-a gangrenat. Și eu, fiind chemat acolo, de la postul meu, spre a deschide o nouă trecere pe Bega pentru trupele care veneau din Brandenburg, am găsit pe generalul Heissler într-o stare nenorocită.

[După ce i s-a tăiat piciorul, generalul a murit].

⟨Trupele din⟩ Brandenburg care se pregăteau să treacă rîul Bega aduceau un ajutor însemnat armatei ⟨imperiale⟩, ca și mine, cu efectivul meu de la Valjievo pe care l-am trecut cu bărcile. Căci podul acela a fost aruncat pe Bega și înzestrat cu mai multe tunuri de campanie.

Ieșind din bălți sau din mlaștini pe o cîmpie întinsă, mi-am rînduit bine ⟨trupele⟩ în ordine de bătaie pentru a ține piept cavaleriei ușoare turce și tătare care venea să mă atace; nu m-a putut împiedeca să fac joncțiunea cu grosul armatei de care se temeau. Dar cunoașterea ținutului și a terenului dintre mlaștini mi-a asigurat succesul care ar fi avut un răsunet mai mare în fața lumii dacă nu l-ar fi supărat pe mareșalul Caprara din cauza dușmăniei ⟨ce nutrea⟩ față de mine.

Aceste marșuri și contramarșuri de la Tisa și de la Dunăre pînă la Timișoara și prin tot ținutul care ținea de cetatea aceasta a dat prilej întregii armate să mărturisească că Marsigli sfătuise să se execute în campania precedentă acest marș care ar fi putut salva Lipova, pe Veterani, Caransebeșul și ar fi dus la victorie.

Electorul de Saxa își mușca mîinile văzînd că nu voiau să-mi execute planul nici să se folosească de dispozițiile pe care le luasem pentru el. Și ajungînd la Viena, a spus împăratului: „Dacă s-ar fi luat în seamă, în campania precedentă, cele propuse de Marsigli, treburile maiestății voastre și faima mea s-ar fi aflat într-o stare mai bună; nici bietul cavaler nu ar fi suferit atîtea persecuții".

AMINTIRI DIN CĂLĂTORIA ÎN TRANSILVANIA[80]

p. 181 Pe cînd mă aflam eu în Transilvania un bărbat foarte învățat din familia Bethlen[81] care începuse să scrie istoria principilor Transilvaniei[82] de cînd Poarta supusese plății tributului această provincie atît de fru-

[79] *Aister*. Donatus Iohann Heissler, general imperial.

[80] Traducerea s-a făcut după *Lettera-Prefazione al catalogo dei manuscritti orientali* publicată de A. Sorbelli în *Scritti inediti di Luigi Ferdinando Marsigli*, Bologna, 1930, p. 181.

[81] Nicolae Bethlen (1642—1716) cancelar al Transilvaniei.

[82] Marsigli confundă aici două lucrări: *Historia de rebus Transylvanicis (1526—1609)* a istoricului Wolfgang (Farkas) Bethlen (1639—1679) și *Emlékiratai* (Memorii) pentru perioada 1659—1690, aparținînd într-adevăr lui Nicolae Bethlen.

moasă, roditoare şi bogată şi bine aşezată şi pînă la principele Mihai Apafi[83] care trăia atunci, mi-a spus că o mare parte din biblioteca de la Buda fusese transportată în ţara sa cînd Suleiman[84], cu cunoscuta sa viclenie, s-a făcut stăpînul Budei[85]. De acolo el a ridicat pe maghiarii de diferite categorii[86], aşezîndu-i în Transilvania. În această împrejurare au transportat şi unele cărţi şi publicaţii şi manuscrise.

Naţiunea săsească care este una din multele ⟨naţiuni⟩ care alcătuiesc populaţia Transilvaniei şi care a avut întotdeauna obiceiul să-şi trimită fiii să înveţe în universităţile cele mai renumite din Germania a dat întotdeauna o deosebită atenţie celor care aveau înclinaţie către ştiinţă şi mai ales braşovenilor care se aflau în partea cea mai înaintată a Transilvaniei din spre Grecia; cu prilejul ocupării Constantinopolului de către turci, s-au refugiat ⟨aici⟩ multe fonduri şi mai ales cărţi de care au ţinut seamă locuitorii din oraşul acela ca şi de atîtea altele aduse mai tîrziu de la Buda. Dar cu trei sau patru ani înainte ca armatele glorioase ale împăratului să readucă această provincie la străvechea vasalitate faţă de coroana Ungariei un incendiu[87] groaznic s-a deslănţuit, astfel că, printre alte fonduri pe care le-a distrus au fost şi cărţile şi manuscrisele aduse de la Constantinopol şi de la Buda . . .

p. 185

Alfabetul cirilic[88] este încă folosit în Ţara Românească numită în limba ţării „Zara romagnească" sau Ţara Românească căci de fapt toată acea populaţie trăgîndu-se din străvechile colonii romane aşezate acolo care au populat Daciile vorbesc o limbă italiană coruptă aşa cum se întîmplă şi în toată Moldova. Şi deşi din cauza timpului scurt ⟨pe care l-am avut la dispoziţie⟩ nu am adunat decît unele mici fragmente imperfecte ⟨acestea⟩ mi-au folosit în orice caz pentru a pune într-o ordine mai bună genealogia acelor principi şi notiţa despre „Deratia"[89] şi despre tătarii care locuiesc acolo pînă acum, astfel că ar trebui să fie tipărite împreună cu hărţile geografice deja terminate şi perfecţionate pentru fixarea graniţelor dintre cele două împărăţii stabilite potrivit dispoziţiilor ⟨tratatului de⟩ pace de la Carlowitz[90]. Părintele Mabillon[91] de strălucită amintire a stăruit în mod deosebit asupra acestor fragmente ale relaţiei mele, fiind informat că mai multe diplome ale străvechilor regi ai Bosniei se aflau în posesiunea mea, dar moartea lui mi-a răpit meritul de a sluji un erudit atît de mare.

---

83 *Mihail Abaffi* = Mihail Apafi I (1661—1690).

84 Suleiman I cel Măreţ (1520—1566).

85 După prăbuşirea Ungariei la Mohács (29 august 1526) Suleiman I a intrat în Buda (12 septembrie 1526) care a ajuns în 1541 capitala unui paşalîk.

86 *di qualunque ordine.*

87 La 29 mai 1453 Constantinopolul a fost ocupat de Mehmed II Fatih.

88 *Il carattere illirico.*

89 Neidentificat.

90 *Carlowitz.* Prin pacea de la Carlowitz (26 ianuarie 1699) turcii renunţau la Transilvania, păstrînd însă Banatul.

91 Dom Jean Mabillon (1632—1707), călugăr benedictin francez, întemeietorul diplomaticei, autor al celebrului tratat *De re diplomatica* şi a culegerii *Actes des saints de l'ordre de Saint Benoît.*

OSMAN AGA DIN TIMIŞOARA

(1657 — după 1725)

Tîlmaciul turc Osman aga s-a născut în 1657 la Timişoara ca cel de al doilea fiu al unui ofiţer turc Ahmed aga bin Mahmud și al unei turcoaice din Slankamen.

La vîrsta de nouă ani, și-a pierdut părinţii. Datorită protecţiei unui prieten al tatălui său, Piri aga, comandantul escadronului întîi de cavalerie al cetăţii Timișoara, a fost primit în această unitate cu gradul de odabaşî, avînd dreptul să poarte titlul de aga conferit ofiţerilor turci de rang inferior.

Sub ordinele lui Piri aga, a luat parte la luptele de gherilă împotriva haiducilor şi catanelor sîrbeşti care făceau razii pînă sub zidurile Timișoarei ca aliaţi ai imperialilor.

După doi sau trei ani, în iunie 1688, Osman aga a fost trimis cu unitatea sa să însoţească pînă la Lipova un transport de bani expediat de Poartă pentru achitarea soldelor ienicerilor, cuirasierilor şi tunarilor din garnizoana cetăţii Arad. Dar, în timp ce ce afla în misiune la Lipova, imperialii sub comanda generalului Caraffa au asediat această cetate, tăind toate drumurile care duceau spre Timișoara, Arad, Radna și Şoimuş. Lipsit de orice posibilitate de a se înapoia la Timișoara, Osman aga s-a văzut constrîns să ia parte la apărarea Lipovei socotită drept poarta de intrare în Transilvania.

După lupte înverşunate în cursul cărora două din porţile cetăţii Lipova au fost ocupate de oştenii maghiari şi sîrbi, iar oraşul și cetatea exterioară au căzut pradă flăcărilor, autorităţile otomane au hotărît să se predea pentru a-și salva viaţa (12/22 iunie 1688).

Ca toţi ofiţerii turci, Osman aga a fost luat prizonier de război, ajungînd în stăpînirea unui locotenent auditor din regimentul Baden, un oarecare Fischer. Trimis de acesta la Timişoara pentru a-i aduce răscumpărarea, a fost jefuit la înapoiere de haiduci maghiari și a izbutit numai datorită iscusinţei sale să scape cu viaţă și să-și recapete banii. Dar Fischer după ce i-a încasat a refuzat să-l pună în libertate silindu-l să-l urmeze în expediţia din Croaţia. După o încercare neizbutită de evadare a fost dus la închisoarea din Sisak şi vîndut unui negustor de sclavi, fiind pe punctul de a ajunge rob pe galerele veneţiene. După o nouă tentativă a fost aruncat în închisoarea de la Ivanić al cărui comandat, generalul conte Otto von Stubenberg, l-a luat în serviciul său, ajungînd pînă la urmă în stăpînirea generalului Christophor Tidmayr von Schallenberg, membru al Consiliului Aulic de război. De acum înainte, timp de şapte ani, a dus o viaţă liniştită, însoţindu-şi stăpînul în călătoriile acestuia în Bavaria, Italia şi Ungaria. Încheierea tratatului de pace de la Carlowitz (1699) i-a oferit prilejul mult aşteptat de a se înapoia în patrie. Travestit în ofiţer și făcînd uz de un paşaport fals, a izbutit să scape din nenumăratele primejdii ce-l pîndeau în cursul călătoriei sale de la Viena pînă la Belgrad.

Întors la Timişoara după o absenţă de unsprezece ani, Osman aga și-a reluat postul de odabaşî al escadronului întîi. Datorită cunoaşterii limbii germane pe

care şi-o însuşise foarte bine în captivitate, a ajuns tîlmaci al divanului Timişoarei, post pe care l-a ocupat timp de şaptesprezece ani sub unsprezece paşale În această calitate, a luat parte în 1700 la delimitarea noii granițe a eyaletului Timişoarei. În 1707 a fost trimis în misiune oficială pe lîngă principele Transilvaniei, Francisc Rákóczi al II-lea pentru a reglementa incidentele de la Kecskemét, Cenad şi Turda. În cursul acestei misiuni a însoțit pe Rákóczi de la Munkács pînă în Transilvania. La Dej s-a despărțit de principe — care se ducea la Bistrița şi la Tîrgu Mureş spre a fi înscăunat de dietă — şi a coborît pe valea Someşului Mic pînă la Cluj de unde a pornit spre Alba Iulia. Prin Poarta de Fier a Transilvaniei a intrat în Banat, îndreptîndu-se prin Caransebeş spre Timişoara

Osman aga a mai îndeplinit diferite misiuni diplomatice pe lîngă generalii imperiali din Transilvania, Arad, Szegedin şi Petrovaradin, urmînd reglementarea paşnică a diferitelor incidente de frontieră din Transilvania, Ungaria şi Bosnia. Ca răsplată pentru activitatea sa care a pregătit încheierea tratatului turco-austriac din martie 1709, Osman aga a obținut trei timaruri în kazaua Pančevo.

Dar această fericită perioadă a vieții sale, încununată de succesul dobîndit în cursul unei misiuni pe lîngă generalul imperial Nehem la Petrovaradin (1709), a luat sfîrşit odată cu reînceperea noului război austro-turc. În urma capitulării Timişoarei (12 octombrie 1716) asediată de trupele generalului Eugeniu de Savoia, Osman aga şi-a pierdut întreaga avere. După ocuparea cetății de austrieci s-a mutat la Belgrad, leagănul familiei sale. Dar după un an soarta l-a lovit şi mai rău. În timpul asediului acestei cetăți (1717), cînd a sărit în aer arsenalul şi-a pierdut soția şi mare parte din familie. Refugiat la Vidin, pare să fi lucrat cîtva timp ca tîlmaci la cancelaria acestui port. După pacea de la Pasarowitz (iunie 1718) s-a retras la Istanbul, ajungînd interpret al rezidentului imperial la Poartă.

În clipele de răgaz, Osman aga a lucrat la redactarea memoriilor sale pe care le-a încheiat la 19 mai 1724 şi la alte lucrări cu caracter memorialistic şi istoric.

Manuscrisul autobiografiei lui Osman aga, scris de propria sa mînă a fost descoperit la Istanbul de orientalistul vienez Alfred Kramer care l-a dus în Occident. Se păstrează la Londra (British Museum, ms. or. 3213). Redactate într-o limbă care se abate deseori de la regulele stricte ale gramaticei turco-osmane. memoriile care constituie lucrarea de căpetenie a lui Osman aga, prezintă greutăți atît la descifrare cît şi la traducere. Cu sprijinul cunoscutei „Deutsche Forschungsgemeinschaft", turcologii Richard F. Kreutel şi Otto Spiess le-au publicat în traducere germană sub titlul *Leben und Abenteuer des Dolmetschers Osman Aga* în lucrările Seminarului de Orientalistică al Universității din Bonn (Neue Serie, Band 2). În 1963 aceiaşi turcologi au publicat în colecția „Osmanische Geschichtsschreiber", condusă de R. F. Kreutel, o nouă versiune intitulată *Der Gefangene der Giauren. Die abenteuerlichen Schicksale des Dolmetschers Osman Aga aus Temeschwar von ihm selbst erzählt*, Graz, Wien, Köln: Styria.

Alături de *Cartea de Călătorie* a lui Evlia Celebi — memoriile lui Osman aga reprezintă una din foarte rarele lucrări din istoria literaturii turce consacrate acestui gen.

În autobiografia lui Osman aga istoricii vor găsi informații asupra vieții zbuciumate din Banat în timpul războiului dintre Imperiul otoman şi Imperiul habsburgic (1683—1699) şi asupra grelei soarte a captivilor de război turci, precum şi amănunte despre predarea cetății Lipova.

Informații asupra misiunilor lui Osman aga ca tîlmaci al divanului din Timişoara se găsesc într-o altă lucrare al cărui manuscris a fost descris de cunoscutul orientalist Gustav Flugel în catalogul său *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien*, vol. II, Viena, 1865, p. 276 ş.u. sub no. 1078. Întrucît manuscrisul nu are titlu, nici intro-

ducere iar numele autorului nu apare nici la sfîrşit, în colophon, G. Flugel l-a considerat ca o „istorie a Timişoarei şi a lui Ali paşa în timpul şederii sale acolo şi pînă la mazilirea şi înlocuirea sa prin Muhamad paşa". F. Babinger (*Geschichtsschreiber der Osmanen und ibre Werke*, Leipzig, 1928, p. 249 nr. 2) a luat de bună opinia lui G. Flugel fără să observe că acesta făcea o confuzie între guvernatorul Timişoarei Ali paşa din Izmir şi marele vizir Ali paşa din Čorlu pe care-i contopea.

Manuscrisul original, păstrat în Biblioteca Naţională din Viena (Codex Mxt 657) a fost publicat în traducere germană de Richard F. Kreutel în colaborare cu Friedrich Kornauth în colecţia „Osmanische Geschichtsschreiber" sub titlul *Zwischen Pashas und Generälen*, Graz, Wien, Köln, 1966. F. Kreutel atribuie această lucrare lui Osman aga pe baza asemănării de limbă, stil şi grafie cu autobiografia acestuia, avînd în comun aceleaşi greşeli de gramatică. Dealtfel paternitatea lui Osman aga rezultă şi din faptul că după ce la începutul lucrării se vorbeşte de el la persoana a treia în rest se trece la persoana întîia.

Lucrarea, încheiată la 9 mai 1725 un an după autobiografie, începe cu o scrisoare a lui Francisc Rákóczi al II-lea către paşa din Timişoara, Ali paşa din Izmir, prin care îi cere ajutor. Refuzul Porţii, dornică de a menţine pacea cu imperialii, a încurajat incidentele de frontieră în Banat, Transilvania, Ungaria şi Bosnia. Primele au făcut obiectul misiunei lui Osman aga pe lîngă Rákóczi, prilejuind trecerea acestuia prin Crişana şi Transilvania. În dorinţa de a-şi atribui o importanţă deosebită, Osman aga reproduce convorbirile sale cu principele Transilvaniei şi cu generalii unguri Alexandru Károlyi şi Nicolae Bercsényi precum şi cu ambasadorul Franţei marchizul Desalleurs.

Redactată din memorie după trecerea a 18 ani, relaţia misiunilor diplomatice ale lui Osman aga *cuprinde unele erori de datare*. Acestea se referă la unele evenimente relatate, ca expediţia generalului imperial Louis d'Herbeville în Transilvania împotriva curuţilor, care a avut loc în 1705 şi nu în 1707. Alte erori privesc unele documente reproduse în lucrare, ca scrisoarea lui Rákóczi către Ali paşa din Timişoara ce nu a putut fi redactată la 24 august 1703 ci cu un an mai tîrziu la 13 octombrie 1704, întrucît principele se referă în acest document la ridicarea asediului cetăţii Sighet, eveniment care a avut loc în septembrie 1704.

Osman aga este şi autorul unei istorii a Germaniei *Nemce Tarihi* care trebuia să îmbrăţişeze epoca de la Carol cel Mare pînă la Carol al VI-lea, dar care a rămas neterminată, încheindu-se cu anul 1662. Păstrată într-un singur exemplar depistat de F. Kreutel la Istambul, poartă data de 1135 (12 octombrie 1722—30 septembrie 1723). A rămas pînă acum inedită şi necercetată.

Osman aga a mai lăsat două colecţii de note diplomatice şi de rapoarte asupra misiunilor sale pe lîngă diferiţi generali imperiali, urmate de o scurtă descriere a luptelor din 1716 şi anume lupta de la Petrovaradin (2 august 1716) şi cucerirea Timişoarei (12 octombrie 1716) de Eugeniu de Savoia. Cuprind şi transcrierea convorbirilor rezidentului imperial la Istambul cu dregătorii otomani. Intitulate *Kitab-i Insa* (Carte de diplomatică) aceste colecţii se află în Biblioteca Naţională din Viena (Oesterreichische Nationalbibliothek, Codex Mxt 175). Tot aici se păstrează şi o colecţie de scrisori presupuse a fi adunate de Osman aga sau aflate numai în posesia sa, întrucît numele său figurează pe ultima pagină a manuscrisului (Codex Mxt 147), fără nici o altă menţiune. Alte scrisori care emană în mod cert de la Osman aga se găsesc cuprinse în manuscrisele contelui Ludovic Ferdinand Marsigli (Biblioteca Universităţii din Bologna, Fond Marsigli, tom LXIV: *Litterae Germanicae ab Ibrahim Bassa, Ibrahim Effendi et interprete Osman aga*, 8 decembrie 1700—19 martie 1701. Vezi Alberto Gianola, *Luigi Ferdinando Marsigli e la Transilvania*, Bologna, 1930). O scrisoare a lui Osman aga scrisă în

limba germană se află la Kriegsarchiv din Viena (Vezi microfilmul de la Direcția generală a Arhivelor Statului Buc. M 32/1967 rola IV—5). Alte scrisori în limba turcă au fost incluse în Registrul de documente turcești de la începutul secolului XVIII păstrat în Biblioteca liceului Gheorghe Lazăr din Sibiu nr. 7773 pp. 30—32, 35—36, 63 și urm.

De Osman aga s-au ocupat turcologii F. Babinger, *op. cit.*, p. 249; R. Kreutel în: *Leben und Abenteuer des Dolmetschers Osman Aga* și în prefețele lucrărilor *Der Gefangene der Giauren* pp. 9—16 și *Zwischen Paschas und Generälen* pp. 5—15 precum și în studiul care nu ne-a fost accesibil *Der Orient in der Forschung*, Wiesbaden, 1967, pp. 434—443 și B. Lewis, *The use by muslim Historians of non-muslim Sources* în *Historians of the Middle East*, ed. B. Lewis și P. M. Holt, Londra, 1962.

La noi viața și lucrările lui Osman aga au fost cercetate de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru în studiul *La condition des captifs turcs dans l'Empire des Habsbourgs (1688—1699) d'après les mémoires de Osman aga* în „Studia et Acta Orientalia“ VIII, București, 1971, pp. 125—144 și în recenziile la lucrările lui R. Kreutel și Otto Spiess în „Orientalische Literaturzeitung“ 1964, nr. 9/10, pp. 389—492 și 1968, nr. 3/4, pp. 178—181.

OSMAN AGA DIN TIMIȘOARA

[Memorii][1]

1688 p. 20

În sfîrșit în anul 1687[2] cînd fericitul Kogja Djafer pașa[3] era comandantul[4] cetății Timișoara, au venit de la Înalta Poartă la începutul lunii Sa'ban[5] soldele pentru ienicerii din garnizoana cetății Arad, pentru cuirasierii și pentru tunarii sultanului[6] // care trebuiau să fie aduse de la Timișoara la Arad. Dar cum noi eram înconjurați de jur împrejur de ținuturi dușmane și astfel drumurile erau nesigure, fericitul pașă a detașat unitatea mea, adică escadronul întîi și mi-a dat ordin să însoțesc cu oamenii mei banii pînă la Lipova. p. 21

---

[1] Traducerea s-a făcut după microfilmul manuscrisului memoriilor lui Osman aga (Londra, British Museum ms. or. 3213) folosindu-se și traducerea germană a lui Richard F. Kreutel și Otto Spiess, *Der Gefangene der Giauren*, Graz, Wien, Köln, 1962.

[2] În text 1098 H. (= 17 noiembrie 1686 — 7 noiembrie 1687). Osman aga a greșit cu un an. Cucerirea Lipovei pe care o descrie mai jos a avut loc în anul hegirei 1099 (7 noiembrie 1687—26 octombrie 1688).

[3] Kodja (bătrînul) Dja'fer pașa a fost numit comandantul (muhafîz) cetății Timișoara după răscoala ostașilor din această garnizoană care au ucis pe predecesorul său Gürdji Kör Ibrahim pașa învinuit de a-i fi asuprit (M. Guboglu, *Cronici turcești privind țările române* II, București, 1974, p. 373). În 1690 Dja'fer pașa a recucerit Lipova de la imperiali (*Ibidem*, p. 396), iar în calitate de comandant suprem *(serasker)* al trupelor otomane trimise în Transilvania împotriva imperialilor, a dat foc Clujului și cetăților și pălăncilor dintre Satu Mare și Sibiu. În 1692 a fost numit comandant *(muhafîz)* al cetății Belgrad, fiind înlocuit la Timișoara cu vizirul Topal Huseiyn pașa.

[4] muhafîz, adică „cel care păzește“ comandant de cetate.

[5] 1—10 Sa'ban 1099 H = 21—22 iunie 1688 ceea ce se potrivește cu data cucerirei Lipovei de imperiali care a avut loc la 12/22 iunie 1688; deci banii pentru solde au sosit la Timișoara la începutul lunii iunie 1688.

[6] Suleiman al II-lea (1687—1691).

Potrivit ordinului, am pornit aşadar călare cu steagul meu şi cu oamenii mei spre cîmpia de la Baba Huseyin[7] şi cu un ceas înainte de înserare cînd îmi aliniam cei optzeci de oameni ai mei, a venit înălţimea sa Dja'fer paşa în persoană şi ne-a inspectat; apoi mi-a predat banii şi ne-a pornit la drum urîndu-mi noroc.

Aşadar am pornit călări şi întrucît distanţa de la Timişoara pînă în cetatea Lipovei este de zece ceasuri de drum, mi-am lăsat caii să se uşureze doar de două sau de trei ori dar încolo nu am descălecat de loc.

De dimineaţă am sosit la poarta cetăţii Lipova ⟨numită⟩ Poarta Timişoarei[8] şi am predat banii pentru a fi păstraţi în cetate. Noi am fost încartiruiţi în casele agalei şi timarioţilor[9] din Lipova şi (am găsit) o primire ospitalieră.

Acum Lipova este vestită pentru viile ei[10] şi atunci era tocmai vremea cireşelor. Erau acolo din belşug cele mai minunate şi gustoase cireşe; ocaua costa atunci doar o akce[11], dar nimeni nu se sinchisea şi în piaţă se găseau grămezi de cireşe. Aşadar am hotărît cu toţii să (mai) rămînem (aici) şi să ne săturăm de cireşi.

În ziua aceea, cu puţin (timp) înainte de lăsatul serii cînd eram cu toţii mulţumiţi în cvartirurile noastre, au venit husari maghiari din Transilvania de-a lungul Mureşului către cetate; au slobozit cîteva focuri de puşcă şi s-au împrăştiat.

p 22 În // cetatea interioară s-a sunat de îndată alarma şi fiecare (bărbat) din cetate care avea un cal a încălecat şi a pornit în urmărirea inamicului într-o goană nebună. În cursul acestei urmăriri, ajungînd în dreptul cetăţii Şoimuş[12] care se afla pe malul celălalt al Mureşului mai sus de Lipova, pe un munte înalt, ne-au strigat oamenii din această cetate — care făcuseră din reşedinţa lor aşezată pe o înălţime o ambuscadă pentru duşmani — să nu mergem mai departe pentru că inamicul voia să ne întindă o cursă. În urma acestei înştiinţări şi pentru că se întuneca nu am mai putut lua nici un prizonier. Ne-am întors în cetatea noastră şi ne-am retras în cvartirurile noastre.

Noi, cei nou veniţi care eram aici ca oaspeţi, nu bănuiam ce avea să se întîmple între timp cu Lipova. Dar beiul din Lipova şi autorităţile locale trebuie să fi avut informaţii despre aceasta. Totuşi ei nu au destăinuit nimic nimănui şi au ţinut totul ascuns pentru că numărul oamenilor din cetate în stare de a lupta nu era îndestulător. Căci în diferite ciocniri căzuseră vreo sută şi mai bine de oameni, sau fuseseră luaţi în prinsoare, astfel că nu mai rămăseseră acum nici trei sute de oameni cu totul.

---

[7] Cîmpie lîngă Timişoara.

[8] *Temeşvar kapusu,* una din cele cinci porţi ale Lipovei în afară de care mai erau Poarta Podului, Poarta Acapilor, Poarta Apei şi Poarta Battal care nu era folosită. Vezi relaţia lui Evlia Celebi în vol. VI al colecţiei de faţă, p. 506.

[9] deţinători de feude *(timar)* cu îndatoriri militare. Evlia Celebi *(Călători străini,* VI, p. 507) arată că în sangeacul Lipova erau pe la jumătatea veacului al XVII-lea 31 zaimi şi 455 timarioţi.

[10] La sfîrşitul secolului al XVI-lea istoricul Filippo Pigafetta *(Călători străini* (III, p. 558) scria că teritoriul Lipovei producea „vinul cel mai bun" din ţară. Şi Evlia Celebi *(ibidem),* menţionează viile de la Lipova.

[11] *Akce,* monedă otomană de argint care valora iniţial 1/50 guruş sau piastru. În secolul al XVII-lea titlul *akce-lei* s-a redus cu 70%.

[12] *Solymos,* cetate dispărută lîngă satul Şoimuş, aşezat pe malul drept al Mureşului în apropiere de Lipova.

În afară de noi, timişorenii, mai sosise la Lipova încă un agă cu şaptezeci sau optzeci de oameni din cavaleria cetăţii Ineu pentru a duce acolo ştiutele trimiteri de bani, astfel, adunînd la un loc pe localnici şi pe cei (veniţi) din afară rezultă o forţă combatantă de cinci sute de oameni.

Dar în dimineaţa zilei următoare a răsunat pe neaşteptate de pe ⟨dealul⟩ Cioaca Dănţuş[13] pe care se aflau viile de la Lipova sunetul trompetelor germane şi toată populaţia din cetate a tresărit (de spaimă). Fiecare (ostaş) s-a aruncat // pe calul său şi a vrut (să iasă) afară în cîmp deschis, dar porţile cetăţii erau bine zăvorîte şi nimeni nu mai putea ieşi. p. 23

Era generalul Caraffa[14] care înainta cu ostaşii săi germani. În iarna trecută îşi aşezase în cvartirurile de iarnă[15] din Transilvania cele optsprezece regimente germane de infanterie şi de cavalerie care se aflau sub comanda sa. De acolo plecase în primele zile de primăvară şi mersese de-a lungul malului Mureşului pînă la Lipova (şi) pusese să i se aducă pe Mureş în jos parcul de artilerie, muniţiile şi tunurile.

Aşadar în timp ce în zorii acelei zile la Lipova localnicii înspăimîntaţi alergau care încolo, fiecare căutînd să afle de la celălalt ce se întîmplase, — noi, cei din afară, am făcut planul să trecem călare peste Mureş spre Rodna şi Ineu. Dar cînd am ajuns la podul de pe Mureş, a trebuit să constatăm că, atît de la Şoimuş cît şi din defileul Mureşului, înaintau o mie pînă la două mii sau chiar mai mulţi haiduci[16] şi cătane şi închideau drumurile. Prin aceasta orice drum ne era închis şi acum trebuia să rămînem în cetate la bine sau la rău.

Am dat foc podului de pe Mureş pentru că cetatea exterioară nu era apărată dinspre rîu, pe cînd cetăţuia propriu zisă — adică fortificaţiile interioare — erau constituite din palisade şi aveau un perimetru restrîns, înconjurat de un şanţ (plin) cu apă şi (erau) prevăzute cu trei sau patru bastioane mici pe care se aflau patru pînă la cinci tunuri. Dimpotrivă, fortificaţiile exterioare erau (formate dintr-) o construcţie vastă, alcătuită dintr-un şir de ziduri cu cîteva tunuri şi curtine. Incinta aceasta înăuntrul căreia se aflau o mie sau două mii de case era deschisă spre Mureş; // zidurile mergeau de jur împrejur de la Mureş înapoi pînă la (acest) rîu. p. 24

Aşadar după cum am anunţat, generalul (Caraffa) împreună cu ostaşii lui au înconjurat cetatea din toate părţile şi a început asediul fără să se slobozească nici o singură lovitură de tun şi nici un foc de puşcă, în timp ce, din cetatea interioară se trăgea neîncetat din tunuri şi din puşti pînă seara. Mai multe trupe de apărare au pornit în marş, s-au furişat prin locurile cu grădini către avanposturile germane şi au deschis focul asupra acestora. Aşa a trecut ziua.

Dar în cursul zilei acesteia şi în noaptea următoare, generalul a dus din tabăra germană nouă piese de artilerie grea şi patru mortiere şi a pus să le aşeze la cinci sute de paşi de zidul cetăţii exterioare.

---

[13] *Cisaca Tantusu.*

[14] Antonio Caraffa (1646—1693) general feldmareşal imperial, comandant al oştilor imperiale din Ungaria Superioară.

[15] În iarna 1687—1688 generalul Caraffa aşezase garnizoane în principalele oraşe din Transilvania cedate imperialilor de cancelarul Mihail Teleki.

[16] *Hayduk,* denumire dată în Ungaria trupelor de pedestraşi mercenari. Mai tîrziu termenul de haiduci a fost aplicat bandelor înarmate care luptau împotriva turcilor din Peninsula Balcanică.

Cu aceste nouă tunuri și cu mortierele au început germanii să bombardeze cetatea a doua zi cînd se crăpa de ziuă; și pînă în vremea rugăciunii de după amiază făcuseră o breșă suficient (de mare) în zidurile cetății exterioare. Sub paza mai multor steguleţe (de ostaşi) breşa aceasta a fost umplută din interior cu pămînt, perne și saltele dar cu toate acestea a fost doborîtă în curînd de o nouă salvă de tun. Așa s-a desfășurat bătălia cu (diferite) alternative și după rugăciunea de după amiază a urmat un asalt din exterior. Pe cînd trupele germane ajunseseră la breşă, cei mai mulţi dintre oamenii noştri au alergat în grabă acolo și au apărat breșa cu focuri de arme și granate de mînă. Dar prin (manevra) aceasta celelalte poziţii au rămas descoperite şi s-a primit ştirea că husarii maghiari şi sîrbi // şi haiducii se urcaseră cu scările lîngă Poarta cea Mare și, lîngă Poarta Timișoarei, forțaseră porţile și pătrunseseră mai departe. Aşadar a trebuit, vrînd, nevrînd, să renunţăm la lupta pentru breșă și acum voiam să ne retragem în cetatea interioară. Dar, cînd ne-am apropiat, am văzut că ostaşii maghiari şi sîrbi ne tăiaseră calea și ocupaseră și ulițele. În aceste împrejurări nu ne mai rămînea nimic altceva (de făcut) decît să ne croim drum prin mijlocul dușmanilor. Ne-am deschis astfel drum cu armele spre cetatea interioară și am ajuns cu bine acolo, dar am avut mari pierderi în morţi şi răniţi.

În ziua următoare s-a luptat cu avînt pînă seara și germanii au ocupat cetatea exterioară. În timpul acesta s-au aprins pretutindeni incendii, provocate în parte de otomani și de (ostașii) din afară și întregul oraș a ars toată ziua și toată noaptea. Întrucît cetatea și orașul erau despărțite unul de altul numai printr-un șanț, turnul porții și mai multe case din cetatea interioară au luat foc; și astfel s-a întins incendiul care se ridica în vîlvătăi. Avînd în vedere îngustimea cetăţii şi a uliţelor care erau înţesate numai cu vite, cai şi oameni, ne temeam să nu pierim în flăcări. S-au trimis oameni pentru a stinge turnul care ardea și casele. Dar aceștia, fiind cățărați pe minarete și în podurile caselor, erau o țintă bună pentru puștile infanteriștilor germani din afară și au fost împușcați unul după altul, astfel că noi ne-am găsit la mare ananghie.

Dealtfel de partea cealaltă a şanţului, în apropierea cetăţii, se afla un caravanserai de piatră al cărui etaj superior arsese, astfel că nu mai rămăseseră în picioare decît cele patru // ziduri. Acolo și-au adus germanii mortierele și au început să arunce înăuntru granate în timp ce (trăgînd) de pe acoperișurile caselor peste șanț, ne împroşcau mereu cu un puternic foc de infanterie. Au pierit astfel timp de trei zile şi (trei) nopţi un mare număr de oameni şi de vite. Mie mi s-a încredinţat un bastion şi anume poziţia de luptă cea mai înverşunată din cetate. Acolo încărcam singur tunurile și le slobozeam sau trebuia să mă arunc (singur) în luptă cu pușca (în mînă).

Autoritățile locale de la Lipova au văzut atunci ele înșile cum stăteau lucrurile și în cele din urmă s-au sfătuit asupra predării cetății. Ea a fost încuviinţată şi s-a ridicat pe crenelurile cetăţii steagul alb al capitulării. Cînd (cei de) afară l-au văzut și au anunțat pe ofițeri, lupta a încetat și germanii au trimis un parlamentar. La întrebarea acestuia ce voiam (noi), i s-a răspuns din cetate: „Noi vrem să predăm cetatea. Prezentaţi-ne ostateci potriviţi şi noi de asemenea vă vom trimite oameni pentru a negocia capitularea".

După aceea au fost detașați doi ofițeri germani — doi căpitani — și (trimiși) în cetate. La sosirea lor, au fost trimise afară din cetate două

agale din Lipova cărora begul de Lipova le-a dat ca dar pentru generalul Caraffa un cal negru din grajdul său particular, împodobit cu o șea și cu un harnașament de argint.

Cînd cele două agale au ajuns înaintea acestuia au fost întrebate (de Caraffa) ce doresc și au răspuns: „Întrucît ați venit cu armata imperială în fața cetății noastre pentru a o asedia și a o cuceri și cum noi nu mai sîntem în stare să rezistăm mai departe, vrem să vă predăm cetatea cu condiția să ne dați liberă trecere pînă la Timișoara, nouă, împreună cu rudele noastre și cu avutul nostru și cu rezervele noastre de alimente". p. 27

La acestea, generalul a răspuns: „De o asemenea capitulare cum vreți voi nu poate fi vorba. Eu vreau însă să vă acord o capitulare sub condiția să plecați fără arme și bagaje, împreună cu rudele voastre și să rămînă în grija și la voința noastră dacă vă punem în libertate sau dacă vă oprim ca prizonieri".

Reprezentanții noștri nu au fost de acord și au obiectat că o astfel de capitulare ar fi cu neputință. Toate străduințele și încercările lor au rămas totuși fără rezultat. Generalul a dat drumul negociatorilor trimiși împreună cu calul și le-a spus: „Atunci duceți-vă (înapoi) și luptați mai departe".

Așadar negociatorii noștri s-au întors în cetate (iar) ostatecii prezentați de germani au plecat afară (din cetate) și lupta a trebuit reluată.

În timpul armistițiului, ofițerii germani și ostașii ieșiseră din șanțurile (lor) și se așezaseră lîngă șanțul cetății pentru a mînca și a bea. Vicleni cum erau, aruncau pietre și bucăți de lemne în șanțuri, își puneau cîinii să stea în două labe iar unii (din ei) încercau adîncimea șanțului cu lăncile. În felul acesta ei voiau să ia măsuri și să aprecieze (adîncimea șanțului) în caz de asalt // spre a pune mîna pe cetate în scurt timp prin astfel de stratageme de război. p. 28

Cînd bătălia era din nou în toi, cetatea interioară a fost lovită cu foc greu de arme (timp de) o zi și o noapte și au rezultat mari pierderi în animale și oameni. Din grijă pentru femeile și copiii lor și pentru alte rude și neamuri, autoritățile locale s-au hotărît în unanimitate să înalțe din nou steagul capitulării și să ceară armistițiu. Au fost trimiși oameni afară și s-a încheiat capitularea în condițiile stabilite de general.

Încă din noaptea aceea trupele germane au ocupat poarta cetății în partea din afară, în timp ce partea dinăuntru a rămas otomanilor. În urma condițiilor capitulării a început retragerea fără arme a bărbaților și femeilor din cetate pe care am privit-o din bastionul meu.

Ostașii germani se așezaseră pe două rînduri din tabăra lor pînă la cetate astfel că ei au format între lagăr și cetate (ca) o uliță pe un parcurs de mai bine de un sfert de ceas. Au fost lăsați să iasă din cetate bărbați cu soțiile și copiii lor cîte patru sau cinci — în unele cazuri și mai mulți sau mai puțini — și la poartă li s-au luat armele pe care le aveau cu ei.

Pe cînd mergeau mai departe fără arme, au fost împinși la o parte cu brutalitate de către ostașii care stăteau de-a lungul drumului ici și colo, izolați sau cîte doi, indiferent dacă era bărbat, femeie sau copil, și jefuiți pe loc. Dacă vreunul (din ei) se împotrivea sau se apăra, ei îl omorau // și furau tot ce găseau la el. Astfel de exemple au fost curînd imitate de ceilalți germani și astfel aceștia au ucis afară, pe drumul (care ducea) spre lagăr mulți bărbați și femei și i-au jefuit. p. 29

Unii chiar le spintecau trupurile și le cercetau dacă nu ar fi înghițit bani. Trupurile goale rămîneau zăcînd pe drum.

Ofițerii germani voiau, ce-i drept, să împiedice aceste cruzimi dar nu și-au putut impune (autoritatea). După cum am văzut eu însumi, generalii au împușcat de sus, de pe caii, chiar bărbați care jefuiseră și uciseseră un musulman. Totuși ceilalți nu se sinchiseau de aceasta și au jefuit mai departe (pe turci).

Cînd în cele din urmă am plecat și eu împreună cu begul, cu kadiul și cu notabilii din Lipova — șaizeci de oameni cu totul — am fost păziți și conduși de generali și de ofițeri care mergeau călări înaintea noastră și în spatele nostru. Totuși ostașii trăgeau de haine, la dreapta și la stînga, pe unii dintre ai noștri și voiau să-i rețină.

Cînd am ajuns la cortul generalului Caraffa, nu mai era nimeni acolo în afară de noi, astfel că nu știam nimic de ceea ce s-a putut întîmpla cu cei care veniseră înaintea noastră. În ziua aceasta ca și în noaptea următoare am fost înconjurați și păziți de ostași. Apoi în dimineața următoare a venit un general care ne-a numărat cu de-amănuntul și după aceea ne-a trimis mai departe cîte doi, trei sau chiar cinci oameni (împreună) cu cîțiva ostași. Generalii[17] și coloneii[18] ca și ceilalți ofițeri pînă la locotenent au fost luați toți în prinsoare. Generalul Caraffa p. 30 n-a lăsat liber nici un singur musulman care fusese // în cetatea Lipova: ofițeri bogați sau săraci, tineri, tinere și alte femei. A lăsat numai vreo sută de oameni săraci, bărbați bătrîni și femei care au fost încărcați în căruțe și trimiși la Timișoara.

Împreună cu un musulman din Ineu am fost predat unui german și trimis ofițerilor din regimentul de infanterie al generalului principe Ludovic[19]. În cortul în care am fost aduși am văzut doi ofițeri, amîndoi cu gradul de locotenent. Discutau unul cu celălalt care din ei să capete pe unul din noi, dar nu se puteau înțelege. În cele din urmă și-au scos zarurile și ne-au tras la sorți.

Întrucît prin capitulare se acordaseră cetății Lipova condiții atît de înjositoare, în desperarea sa fiecare (musulman) a strîns în grabă atîtea lucruri cîte putea duce cu sine, iar restul a rămas în cetate. Totul se petrecuse într-o zăpăceală cumplită; nimănui nu-i păsa de avutul lui și de proviziile lui ci fiecare se străduia numai să-și scape viața. Toți au luat-o la fugă și și-au lăsat în urmă odăile și lăzile deschise. Într-adevăr am văzut cu proprii mei ochi cum cele mai grozave obiecte de preț — ca să nu mai vorbim de alte lucruri — zăceau din belșug, risipite și nebăgate în seamă, iar lăzile descuiate. Desigur, cîțiva oameni, în speranța de a putea păstra totul, împachetaseră o mulțime de lucruri și le duceau în spate.

Și tovarășul meu de acum, un om de rînd din cavaleria cetății p. 31 Ineu, în iluzia deșartă de a putea ridica de aici o pradă ușoară // a luat cu el o mulțime de lucruri și le-a scos afară (din cetate). Dar stăpînul său de acum și-a însușit de îndată tot ce acesta avea asupra sa; și, pentru a vedea dacă nu mai avea încă ceva la el, l-a pus să se dezbrace și i-a scotocit toate (hainele).

---

[17] *pașalar*, titlu dat ofițerilor superiori din armata otomană. Aici este o greșeală a lui Osman aga, căci la Lipova nu a fost nici un pașă în timpul asediului.

[18] *Mirayalar*, grad militar atribuit coloneilor din armata otomană.

[19] Ludwig Wilhelm markgraf de Baden (1655—1707) general imperial supranumit „der Türkenlouis".

Eu însă prevăzusem tot ce se va întîmpla și îmi scosesem dinainte armele și portul și îmbrăcasem haine obișnuite. Căci trebuia să ținem seama de faptul că husarii și haiducii din jurul cetăților de graniță ne cunoșteau pe fiecare dintre noi întrucît înainte de a fugi ei făcuseră parte din supușii noștri. Dacă le-am fi fost predați de către germani, trebuia să ne temem că ne-ar stoarce la nesfîrșit bani de răscumpărare. Așadar eu nu păstrasem nimic din lucrurile mele ci purtam acum, ca toți oamenii de la graniță, o scurtă de postav verde închis, pantaloni strîmți de postav roșu aprins cu dungi roșu deschis, o cingătoare din găitan de culoarea cîrmîzului și o căciulă de blană de aceiași culoare pe care o întorsesem pe dos. În afară de aceasta, mă învelisem cu o haină albă de ploaie și mă mîzgălisem cu praf pe față și în jurul ochilor.

Bărbatul care ajunsese stăpînul meu se numea locotenentul Fischer și era locotenent auditor (adică jude regimentar) în regimentul de infanterie al principelui Ludovic...

Mi-a pus în lanț o mînă și un picior și mi-a desemnat apoi un loc în fața cortului sub trăsură. Ca rație zilnică îmi dădea o jumătate de pîine cazonă (aceasta este pîinea militară furnizată de stat) și mi-a dat în seamă diferite munci, ca de pildă să țesal caii și să curăț ferestrele trăsurii. Seara mă trimitea întotdeauna la corpul de gardă; dormeam acolo și apoi în dimineața următoare mă aducea din nou și mă punea să muncesc pentru el... p. 32

Trupele germane au rămas mai bine de zece zile la Lipova. Apoi au plecat pe Mureș în jos, pornind spre Szegedin...

În chipul acesta am mers de-a lungul Mureșului în direcția Cenad[20] și Szegedin, cînd însă trupele germane au ajuns la Felnac[21] mai jos de Arad, stăpînul meu a trimis după mine și mi-a cerut banii de răscumpărare... Eu nu mi-am trădat adevăratul rang, ci am pretins că eram un om sărac, și astfel ne-am înțeles în cele din urmă (să-i dau) șaizeci de ducați.

El voia să aibă un chezaș și am găsit pentru aceasta un bărbat din unitatea mea, un oarecare Muhzir oglu Ibrahim care fusese atribuit ca prizonier unui alt ofițer din același regiment[22] și care a preluat pentru mine (răspunderea) de chezaș cu condiția să-i aduc și banii lui de răscumpărare — nouă ducați. Așadar ne-am înțeles să vin după șapte zile la Szegedin și stăpînul meu mi-a dat un înscris corespunzător în limba latină și în limba germană, pecetluit. În afară de mine mai erau acolo încă patru musulmani care căzuseră la învoială cu privire la banii de răscumpărare și care aduseseră cîte un chezaș; astfel că eram cinci oameni care trebuia să venim la Szegedin la sorocul stabilit.

Am plecat la 28 Sa'ban[23] din lagărul germanilor și am mers înapoi pe Mureș în sus la Arad. După vreo trei zile de drum, de pe înălțimea de la Arad am pornit drept spre miazăzi. Pe // drumuri desfundate ne-am îndreptat, după cum ne-am priceput, spre Timișoara și am mers pînă în seara acelei zile, astfel că am parcurs un drum de vreo șase ceasuri. Cu aproximativ trei ore înainte de (a ajunge la) Timișoara, am înoptat într-o pădure, căci atunci cele mai multe raiale din provincia Timișoarei se împrăștiaseră în toate părțile și satele lor se pus- p. 34

---

[20] *Csanad* — Cenadul Mare, comună, jud. Timiș.
[21] *Fönlak* = Felnac, comună, jud. Arad.
[22] E vorba de regimentul de infanterie al principelui von Baden.
[23] = 28 iunie 1688.

tiiseră, întregul ţinut era ca mort şi prin urmare foarte nesigur, astfel că o asmenea călătorie pe jos se arăta (a fi) extrem de anevoioasă.

Între timp am sosit cu bine împreună cu tovarăşii mei în dimineaţa celei de a doua zi (de călătorie) la Timişoara unde fiecare s-a dus la casa lui sau la gazda lui.

Am stat la Timişoara numai patru zile în care (timp) mi-am strîns banii de răscumpărare şi am cumpărat alte daruri. Apoi mi-am înştiinţat tovarăşii şi la 2 Ramazan[24] ne-am întîlnit iarăşi şi împreună am plecat cu banii noştri de răscumpărare la Cenad. După trei zile, — era tocmai a şaptea zi a sorocului nostru — am ajuns la Szegedin...

1699

[După 11 ani petrecuţi ca prins de război în Imperiul Habsburgic, Osman aga s-a întors la Timişoara unde Sarî Ahmed paşa l-a numit odabaşî].

p. 204 Atunci a venit chiar la scurtă vreme după încheierea păcii[25] un înalt dregător al cancelariei de la Curtea sultanului[26] şi a făcut o cercetare temeinică asupra situaţiei trupelor din cetatea Timişoarei. El a pus să se întocmească un nou registru[27] de bază şi formulare şi să se inventarieze satele zeameturilor[28] şi timarelor[29] ca şi hassurile[30] sultanului şi mai ales întreaga suprafaţă clădită precum şi cele patruzeci de steaguri de pedestrime şi de cavalerie. Leafa trupelor provinciei — în afară de ieniceri, cuirasieri şi tunari — se ridica cu totul la 340 de pungi[31] care erau procurate în parte chiar din veniturile dărilor provinciei Timişoara iar (altă) parte din remiterile de bani (proveniţi) din veniturile fiscale ale Vidinului.

Atunci conducerea provinciei a trimis (la Poartă) un act prin care cerea pentru mine un post de tîlmaci cu un salar de 60 akce. După aceea a venit de la înalta Poartă numirea mea în slujba de tîlmaci al cancelariei din Timişoara şi paşa[32] m-a instalat în această slujbă.

Cîtva timp după aceea trebuia să aibă loc delimitarea noii granițe a eyaletului Timişoarei şi în // acest scop tîlmaciul înaltei Porţi[33] care lucrase şi la stabilirea graniţei din sangeacul Bosniei a venit la Timişoara. Dar el a murit aici de ciumă şi astfel am fost detaşat de paşă la comisia[34] de delimitare a graniţei pentru care am prestat timp de opt luni slujbă destul de istovitoare.

---

[24] 2 Ramazan 1099 = 1 iulie 1688.

[25] Pacea de la Carlowitz (26 ianuarie 1699).

[26] Mustafa II (1695—1703).

[27] *defter.*

[28] *zeamet,* feud care aducea posesorului *(zaim)* un venit anual de 20 000—100 000 aspri.

[29] *Timar,* feud care aducea posesorului *(sipahi)* un venit anual pînă la 20 000 aspri.

[30] *hass (Khass),* feud care aducea un venit de peste 100 000 aspri. În afară de hass-urile sultanului erau şi hass-uri ale vizirilor şi ale comandanţilor militari.

[31] *kise.* Punga avea cinci sute de piaştri sau guruşi, deci leafa trupelor din eyaletul Timişoarei se ridica la 170 000 de piaştri.

[32] Sarî Ahmed paşa, muhafîz de Timişoara şi apoi beglerbegul Rumelei.

[33] Ibrahim aga, kapidji başî, însărcinat cu demarcarea graniţei dinspre Imperiul habsburgic.

[34] Comisia pentru fixarea graniţei între Imperiul otoman şi Imperiul habsburgic a fost înfiinţată prin art. V al tratatului turco-austriac.

În vremea aceasta s-au înapoiat și solii pe care amîndouă împărățiile îi trimiseseră și au fost schimbați la graniță. Cînd solul Înaltei Porți. Ibrahim pașa[35] a intrat la Belgrad i s-a încredințat dregătoria de *muhafîz* al Timișoarei . . .

[Ibrahim pașa i-a dat lui Osman aga timarul Uzdin din kazaua Pancevo].

Mai tîrziu i s-a încredințat (lui Ibrahim pașa) dregătoria de beglerbeg al Rumeliei și în locul lui a venit Kodja Huseyin pașa care fusese odinioară căpetenia bostangiilor sultanului și acum a ajuns muhafîzul Timișoarei cu trei tuiuri.

Fusesem cu totul timp de șaptesprezece ani în slujba de tîlmaci pe lîngă unsprezece pașale — cele mai multe cu trei tuiuri — Bunăvoința lui Allah . . . mi-a îngăduit (să scriu) nenumărate scrisori (să-mi îndeplinesc) îndatoririle mele de slujbă în toate ținuturile cu putință la generalii din Transilvania, Arad, Szegedin și Petrovaradin și am luat parte la negocieri foarte importante fără să-mi atrag nici o singură dată un cuvînt de dojană sau o privire încruntată a stăpînului meu. Dimpotrivă fiecare (pașă) m-a copleșit cu noi dovezi de protecție și bunăvoință.

Și cu generalii eram în relații bune. Am cîștigat bunăvoința și prețuirea lor și am căpătat de la ei multe daruri. În felul acesta s-a păstrat pacea și buna vecinătate așa cum se cuvine. Și nutreau atîta încredere și atîta considerație față de mine încît, în cele mai importante împrejurări, trimiteau mai întîi o scrisoare pașalei (de Timișoara) și apoi îndată și mie, iar în multe rînduri mi-au scris mie direct.

Traduceam apoi în scris aceste scrisori sau le citeam îndată la prima vedere cu glas tare stăpînului meu, pașa. Apoi, pașa îmi dădea poruncă potrivită în spiritul căreia redactam răspunsul, pașa îl aproba și cu aceasta chestiunea era lichidată . . .

[CĂLĂTORIA ÎN CRIȘANA ȘI TRANSILVANIA][36]

1707

. . . . . Pentru aceste trei chestiuni[37], numitul tălmaci[38] a plecat într-o zi din Timișoara împreună cu zece însoțitori, anume cu reprezentanții negustorilor și cu un slujitor al său. p. 29

[35] După încheierea tratatului de la Carlowitz, Ibrahim pașa a fost trimis ca mare sol la Viena (1 ianuarie 1700). In mai iunie 1701 a fost numit muhafîz de Timișoara, apoi beglerbeg de Rumelia (sfîrșitul anului 1702) și în sfîrșit pașă de Belgrad (1707).

[36] Traducerea s-a făcut după microfilmul manuscrisului turc al lui Osman aga (Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek, Codex Mxt 657) folosind și lucrarea lui Richard F. Kreutel, *Zwischen Paschas und Generälen*, Verlg Styria, Graz, Wien, Koln, 1966.

[37] Privind reținerea a cincizeci și cinci de negustori turci la Kecskemét pentru a-și vinde acolo mărfurile la prețuri foarte joase, jefuirea de către husarii unguri din Makó a unui număr de două sute cincizeci de vite la Cenad și uciderea mai multor musulmani în apropiere de Turda. Vezi R. Kreutel, *op. cit.*, p. 28.

[38] Osman aga.

Cînd a intrat în Cenad[39] venise generalul curuţilor, Alexandru Károlyi[40] împreună cu trupe maghiare tocmai de la Arad în ţinutul Cenad şi Makó[41] şi s-a trimis de pe malul celălalt[42] înştiinţare că tălmaciul divanului din Timişoara, din însărcinarea înălţimii sale Ali paşa[43], trebuia să meargă la Rákóczi[44] în diferite chestiuni şi în această privinţă i se trimisese o scrisoare generalului. Ca răspuns la această înştiinţare a venit o invitaţie la o întrevedere în suburbia (localităţii) Makó.

[După convorbirea sa cu Károlyi, Osman aga s-a întors la Cenad şi de acolo s-a îndreptat spre Debreczin şi Munkács unde a fost primit de Rákóczi, care l-a invitat să-l însoţească la Ungvár spre a discuta cu generalul Bercsényi, regentul Ungariei].

p. 38 În ziua următoare mi s-a pregătit o trăsură cu patru cai şi mi-a fost trimisă. Am luat cu mine numai pe ceauşul divanului Ahmed şi un slujitor. Am poruncit celorlalţi oameni ai mei să meargă împreună cu cvartirmaistrul lui Károlyi dincolo de Munkács la Satu Mare şi să mă aştepte acolo. Tocmai atunci veniseră magnaţii din Transilvania şi poftiseră la ei pe Rákóczi pentru ca să-l înscăuneze rege[45] al Transilvaniei şi a hotărît să rămînă cîteva zile în cetatea Ungvár[46] şi apoi să plece în Transilvania...

[La Ungvár, Osman aga a discutat chestiunea negustorilor de la Kecşkemét cu generalul Berczényi].

p. 46 În ziua a treia, Rákóczy a pornit în călătoria sa în Transilvania. Mi s-a pus la dispoziţie o trăsură cu patru cai şi mi s-a dat un însoţitor pentru a se ocupa de tot ce era trebuincios. Prefectul curţii lui Rákóczi a venit, mi-a adus salutări de la acesta şi de la Bercsényi[47] şi mi-a comunicat: „Principele nostru călătoreşte în Transilvania şi domnia voas-

---

[39] *Cenad,* cetatea de pe malul stîng al Mureşului ocupată de turci.

[40] Károlyi Alexandru (Sándor), (1668—1743). A fost comite suprem de Satu Mare şi membru al Instanţei de judecată a Ungariei Superioare (1699). A sprijinit răscoala curuţilor, ajungînd în octombrie 1703 generalul lui Francisc Rákóczi şi comandantul suprem al armatei acestuia. Convingîndu-se mai tîrziu că războiul nu mai poate continua, a luat parte la tratativele şi încheierea păcii de la Satu Mare (1711).

[41] *Makova,* astăzi Makó (Ungaria) la 25 km de Szegedin.

[42] al Mureşului.

[43] Ali paşa din Izmir, favoritul puternicului muftiu Feyzullah, a fost candidatul secret al acestuia la dregătoria de mare vizir şi agă al ienicerilor. La sfirşitul anului 1702 a ajuns muhafîz de Timişoara şi apoi de Belgrad, Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches,* Pesta 1834—1836, vol. VII, p. 100.

[44] Conducătorul curuţilor.

[45] *Kral.* Eroare a lui Osman aga. Rákóczy a fost ales principe al Transilvaniei, şi nu rege, pe cînd se afla la asediul cetăţii Ungvár.

[46] *Ungivar* (Ungvár, astăzi Uzgorod în R. S. Ucraina).

[47] Contele Nicolae (Mikloş) Bercsényi (1664—1726). La Eperjes a făcut cunoştinţă cu Francisc Rákóczi al II-lea, ajungînd primul său sfetnic şi adevăratul cap al răscoalei, adică general suprem şi primul secretar al consiliului gubernial. Împreună cu Ştefan Csáki şi cu Ştefan Sennyey, a luat parte la tratativele de pace de la Nagy Szembat, dar fără rezultat; iar în 1706 a fost însărcinat cu diferite misiuni diplomatice în Anglia şi Olanda. În 1707 a ajuns locţiitorul principelui şi a participat alături de acesta la negocierile de la Varşovia cu Petru cel Mare. După bătălia de la Trencsin a continuat lupta împotriva imperialilor pînă la înfrîngerea totală a curuţilor. Refuzînd să recunoască tratatul de pace de la Satu Mare, s-a refugiat în Polonia (1711—1716) şi apoi la Bender. La chemarea sultanului Ahmed al III-lea a venit la Hotin şi de acolo în tabăra marelui vizir de la Dunărea de jos. Dar expediţia susţinută de trupele turceşti de la Orşova şi Mehadia pînă la Făget a dat greş (1717) astfel că l-a urmat pe Rákóczi în Turcia. A murit la Rodosto la 6 noiembrie 1726. Scrisorile şi memoriile lui Bercsényi au fost publicate de Thaly Kálmán între 1778 şi 1782 în şapte volume.

tră veniți de asemenea cu noi. Cît despre chestiunile pentru care ați fost trimis aici răspunsul va veni și vă va fi înmînat după o zi sau două de călătorie". Nu-mi mai rămînea nimic de răspuns.

Rákóczy cu vreo mie sau două mii de oameni din infanteria și cavalerie sub (comanda) ofițerilor lor a pornit mai departe spre Transilvania.

În trei sau patru zile de călătorie am ajuns la Satu Mare // unde am făcut un popas de o zi. Acolo mi-am găsit oamenii cu caii noștri și cu cvartirmaistrul lui Károlyi. În aceeași zi la plîngerea noastră a sosit răspunsul trimis de Bercsényi, semnat și pecetluit, cum că se ordonase în scris eliberarea negustorilor de la Kecskémet[48] și se pregătea încă o cercetare cu privire la vitele de măcelărie luate din teritoriul islamic la Makó, iar cel de al treilea caz urma să fie discutat în Transilvania. În afară de cazul de la Kecskemét nu se rezolvase așadar nimic...

p. 47

După două sau trei zile, am ajuns în apropierea graniței Transilvaniei și am rămas o zi într-un sat maghiar, căci era iarnă și nu puteam face decît patru sau cinci ceasuri de călătorie pe zi. În afară de aceasta ni se alăturau mereu pe drum trupe maghiare din Transilvania și din Ungaria de Mijloc astfel că numărul ostașilor crescuse la șapte sau opt mii. În fiecare sat unde poposeam peste noapte, iată ce se întîmpla: acolo unde nu găseau lemne de foc, smulgeau acoperișurile de pe casele locuitorilor și își // hrăneau caii cu paiele vechi și cu stuful cu care erau acoperite casele. Rupeau toate lemnele de la gardurile grădinilor, de la hambare și de la pereții odăilor și se încălzeau cu ele. Cînd plecam a doua zi dimineața nu se mai putea recunoaște decît după cîteva ruine că fusese acolo un sat; nu mai rămăsese nici o urmă. Aceasta era așadar dreptatea pe care o făceau să domnească în (cursul) acestui marș spre Transilvania //.

În timpul șederii noastre într-unul din aceste sate, Rákóczi a trimis după mine și mi-a spus că vrea să-mi vorbească. Mareșalul curții m-a condus la Rákóczi care își instalase cartierul său general într-o casă maghiară nenorocită. Cînd am intrat la el, m-a primit stînd în picioare. Buzduganul său aurit și cușma sa de samur era pe o masă. El însuși stătea în mijlocul odăii și a deschis convorbirea urîndu-mi bun sosit. I-am mulțumit și am răspuns:

p 48

— „Am așteptat această audiență. În chestiunile noastre nu s-a emis nici o hotărîre care să ne mulțumească. Ce spuneți despre aceasta"?

După aceea el a întrebat:

— „Nu vi s-a spus nimic de către generalul Bercsényi și nu v-a parvenit nici o hotărîre scrisă"?

— „Ba da", am replicat eu. „La Satu Mare mi s-a adus în cutare zi un răspuns care trebuia să cuprindă hotărîrea (voastră) în cele trei cazuri; dar hotărîrea aceasta pe care mi-a dat-o nu este satisfăcătoare. Cererea ... a rămas nerezolvată".

Și cînd m-a întrebat de ce nu a fost rezolvată eu am indicat chestiunea de la Kecskémét cu cazul boilor de tăiere ...

[După discutarea acestei chestiuni, Osman aga întreabă pe Rákóczi].

— „Cum stăm cu cel de al treilea (caz) în care, lîngă orașul Turda în Transilvania negustori musulmani au fost uciși în mod public și toți banii și tot avutul lor a fost jefuit, — corespunde aceasta prieteniei?... *Acum moștenitorii musulmanilor uciși au prezentat un arz în divanul* de la Timișoara și au cerut satisfacție. Doi dintre oamenii aceștia se află

p 50

[48] *Kecsemét*, oraș în R. P. Ungară.

aici în escorta mea. Dacă îi veți întreba, veți afla îndată cum s-a petrecut aceasta".

El a răspuns:

— „Știți că în Transilvania, în cetăți și în alte locuri, stau dușmanii noștri, germanii. Dacă oamenii care nu au la mînă nici un fel de salvconduct de la mine sînt uciși acolo și jefuiți de ostașii mei, nu sîntem răspunzători. Căci ce caută negustorii voștri și supușii voștri în ținuturi unde se află trupele germane"?

I-am replicat:

— „Germanii păzesc pacea și prietenia cu noi și de aici decurge, în virtutea înaltului tratat[49], și libertatea comerțului între partea noastră și partea lor. Dimpotrivă, cu voi Înalta Poartă nu a încheiat încă nici un tratat de pace și prietenie și nu a făcut nici o făgăduială. Cu toate

p. 51 acestea // în baza înscrisului pe care l-ați trimis, negustorii noștri au fost lăsați (să circule) în ținuturile voastre și au călătorit departe, dincolo de cetățile germanilor, fără ca aceștia să fi spus vreun cuvînt"...

[În urma insistențelor lui Osman aga, Rákóczi a răspuns]:

— „Pentru oamenii care se duc în ținuturile germanilor nu-mi iau nici o răspundere. Cel care nu are la mînă nici un salvconduct din partea mea, va fi ucis și jefuit de trupele noastre oriunde îl vor întîlni"...

[Osman aga se plînge de lipsa de considerație arătată de Rákóczi față de Poartă].

Cu aceasta s-a încheiat convorbirea și eu am plecat. Cînd mă întorsesem la locuința mea, a venit prefectul curții (lui Rákóczi) și mi-a adus o sută de galbeni unguresti ... ca bani de drum.

M-am dus apoi la vecinul nostru, generalul francez marchizul Des Alleurs[50] cu care am avut o lungă convorbire.

— „Această comportare a lui Rákóczi și a ungurilor față de Înalta Poartă" — am spus eu — „nu este într-adevăr cuviincioasă.... Dacă eu mă întorc acum acasă și povestesc totul, milostivul meu stăpîn va

p. 53 trimite pe // reclamanți la Înalta Poartă; totul se va aduce înaintea divanului sultanului și acolo se vor lua cu siguranță măsuri potrivite. Era oare necesar să se ajungă atît de departe? Ce spuneți la aceasta?"

Generalul a apărat partea cealaltă, cînd a spus:

— „În această privință nu trebuie să ne mirăm de purtarea principelui. Pînă acum el s-a arătat întotdeauna binevoitor față de Imperiul otoman și acesta era — și este și acum — pentru Imperiul otoman un prilej să se răzbune pe dușmanul lui ereditar, așa cum se ivește numai o dată la o sută de ani. Dar se vede — cum știți desigur — că nu se pune nici un preț pe aceasta, ci dimpotrivă (turcii) ajută pe propriul lor dușman ...

[Osman se plînge de unguri, de dragul cărora a pornit Kara Mustafa împotriva Vienei spre dezastrul știut]. Înalta Poartă nu a tras nici un folos de la nimeni și toate pagubele îngrozitoare i-au venit numai de

p 54 la unguri. Și de data aceasta nu este nimic altceva decît că // Rákóczi și aliații lui, din cauza dușmăniei lor împotriva împăratului german au nevoie de cineva care să le întărească spatele... Nu i se poate pretinde Înaltei Porți care este în pace cu Germanii, să-și rupă tratatul de pace ... etc.

---

[49] Prin articolul XVI al tratatului de la Carlowitz se garanta libera circulație a negustorilor în teritoriile supuse Casei de Austria și, reciproc, în Imperiul otoman.

[50] Vezi în volumul de față pp. 305—308 biografia sa.

— „Desigur“, a replicat generalul, „dar situația este acum cu totul alta decît înainte. Astăzi ungurii aceștia au ajuns atît de departe încît au nu mai puțin de optzeci de regimente de infanterie și cavalerie și nu duc lipsă de nimic. Ei spun chiar că dacă Imperiul otoman li s-ar arăta dușman, s-ar putea lua la întrecere cu amîndouă părțile (!) În asemenea împrejurări nu ar fi cuminte din partea Înaltei Porți să nu tragă folos dintr-o asemenea situație, îndepărtîndu-se de un vechi vecin atît de puternic care își oferă sprijinul și în locul acestuia să lucreze mînă în mînă cu dușmanul. Dacă voi ați folosi această ocazie și ați porni la luptă împotriva dușmanilor voștri, germanii, și apoi trupele noastre franceze // i-ar ataca dintr-o parte și cele maghiare și ale voastre din alta, germanii nu ar avea puterea să se apere și v-ar fi ușor să recuceriți în scurt timp țările pe care le-ați pierdut. Cunoașteți totuși proverbul: «Trebuie să bați fierul cît este cald». Odată ce s-a răcit, nu mai folosesc toate ciocanele“.

p. 55

[La aceasta răspunde Osman că Poarta hotărăște].

. . . „Iar noi trebue să ne interesăm în marginile împuternicirilor noastre numai de administrația provinciei. Cînd la vremea sa principele Rákoczi a scris muhafîzului nostru, înălțimea sa Ali pașa, și l-a rugat să lase pe negustori să călătorească pentru afaceri comerciale în ținutul maghiar // pașa n-a scris, la Înalta Poartă în această chestiune sau nici nu s-a gîndit la aceasta, ci i-a dat aprobarea, deși nu este nici o relație de prietenie sau nici un tratat cu Rákóczi, numai la simpla cerere a acestuia, l-a făcut însă atent că trebuie să răspundă pentru pagubele eventuale. Documentul privitor la această chestiune se află în arhivele cetății Timișoara și în virtutea acestui înscris cerem noi astăzi despăgubirea negustorilor noștri. Dacă ați vrea să arătați principelui situația aceasta de fapt, Înalta Poartă ar considera aceasta ca o dovadă de prietenie din partea voastră“.

p. 56

La aceasta el mi-a făgăduit:

— „Bine, eu voi vorbi cu el“.

Mi-am luat rămas bun și m-am întors la locuința mea.

În această localitate am rămas trei zile și în ziua următoare am vizitat din nou pe solul francez și am stat de vorbă cu el. Mi-a spus cu privire la făgăduiala sa din ziua precedentă:

— „Am avut o lungă întrevedere cu principele Rákóczi și am raportat tot ce mi-ați spus; dar el nu vrea să mai audă nimic despre aceasta“.

Apoi mi-a transmis diferite vorbe răsunătoare ale lui Rákóczi, printre care și o aluzie în sensul că „chiar dacă chestiunile pentru care a venit aici Osman aga nu au fost rezolvate, el a primit totuși o sută de guldeni ca bani de drum“.

[În replică Osman declară că el nu a cerut nimic, etc. și că „francezii și ungurii vor să împingă cu orice preț Înalta Poartă împotriva imperialilor. Cum aceasta nu le-a reușit, s-au îndreptat în altă parte și ne-au arătat răceală . . .“

p. 57

În ziua următoare am plecat și am intrat în Transilvania prin defileul de la Jibou. Dar eu am mers încă preț de o zi de drum și m-am

despărțit apoi de unguri pentru a mă duce la Cluj[51] pe cînd Rákóczi a plecat la Bistrița[52].

Acolo se adunaseră magnații din Transilvania care printr-o hotărîre comună au ridicat pe Rákóczi la rangul de Principe al lor. După ce a prestat jurămîntul, potrivit vechilor obiceiuri, pe constituția lor, au dispus să se proclame în ținutul pe care îl stăpînesc, în toate orașele și satele, că acest principe Francisc Rákóczi este voievodul (aceasta înseamnă rege)[53] al Transilvaniei. Și potrivit obiceiului lor, au trimis cîțiva soli cu documente scrise din oraș în oraș și din sat în sat și din cătun în cătun; (aceștia) au convocat populația prin sunete de goarnă și bătăi de tobă și le-au citit cu voce tare în public, de sus de pe cai, înscrisurile pe care le aduseseră cu ei prin care se proclama (alegerea) noului voievod al Transilvaniei și se aduceau la cunoștință ordinele acestuia.

p. 58 Cînd aceasta a ajuns la urechile generalului Rabutin[54] în cetatea Sibiu[55], acesta a pus de îndată să se zugrăvească un portret al lui Rákóczi și să se redacteze un mandat de arestare, să se ridice o spînzurătoare în piața principală din Sibiu și călăul să atîrne de această (spînzurătoare) portretul și documentul. Totodată generalul a poruncit ca proprii săi curieri să străbată călări orașul Sibiu cu un ordin special în timp ce, în toate piețele și ulițele și ulicioarele, trîmbițașul sufla din goarnă și crainicii vesteau strașnicul ordin: „Rákóczi este un trădător față de împăratul și regele său, un răzvrătit mișel și un tîlhar nemernic. Cușma de principe al Transilvaniei care i se cuvine este această spînzurătoare. Oricine ar îndrăsni să numească omul acesta principele Transilvaniei va fi socotit ca un nemernic de curuț și pedepsit, fie el bărbat sau femeie!"

În timp ce ungurii din cetăți țineau mai departe cu germanii, cîțiva magnați maghiari din țară s-au alăturat lui Rákóczi. În felul acesta a trecut iarna și în anul următor[56] s-a întors din ținutul german în Transilvania comandantul Herbeville[57] împreună cu mai mulți generali și cu peste 20 000 de ostași și noul voievod și magnații din Transilvania și-au luat valea. Cel dintîi a părăsit Transilvania și s-a retras în Ungaria de Mijloc și la granița polonă, iar magnații transilvăneni s-au răspîndit în diferite direcții, s-au îndreptat spre Țara Românească și spre Moldova și în provincia Timișoara și de acolo au cerut iertare în scris germanilor

---

[51] Osman aga s-a despărțit probabil de Rákóczi la Dej și a urmat valea Someșului spre Cluj, pe cînd principele a urmat cursul rîului Șieu spre Bistrița.

[52] *Bistirice*. Aici s-a întîlnit Rákóczi cu magnații din Transilvania care îl aleseseră principe la dieta de la Alba Iulia (6 iulie 1704).

[53] *kral*. Osman aga confundă titlul de principe *(voyvoda)* cu cel de rege *(kral)* pe care l-a purtat numai Ioan Zápolya în calitate de rege al Ungariei.

[54] Jean-Louis de Bussy-Rabutin (1642—1717), conte francez, ajunge general și comandant militar al Transilvaniei (april 1696) și apoi feldmareșal (1704).

[55] În aprilie 1707, generalul Rabutin nu era la Sibiu, ci în ținutul dintre Raab și Buda.

[56] Osman aga confundă evenimentele din anul 1705 cu cele din 1707. Expediția generalului Herbeville în Transilvania a avut loc în toamna anului 1705, încheindu-se cu înfrîngerea curuților la Jibou (11 noiembrie 1705) care a dus la restabilirea stăpînirii habsburgice în țară. A doua expediție a imperialilor în Transilvania a avut loc în 1707 sub comanda generalului Rabutin care a intrat în țară la 3 octombrie, iar la 23 noiembrie a anunțat împăratului că eliberase Transilvania de dușmanii Casei de Austria.

[57] În 1707 Louis d'Herbeville nu mai era în Transilvania, fiind numit comandant militar în Bavaria.

De îndată ce le-a fost acordată, s-au întors iar unul după altul în vechile lor reşedinţe şi au jurat credinţă imperialilor.

Eu pornisem atunci dincolo de Cluj de-a curmezişul Transilvaniei spre Alba Iulia şi m-am îndreptat apoi prin Poarta de Fier[58] spre Caransebeş[59] de unde am ajuns cu poşta la Timişoara. Acolo, cînd m-am înfăţişat înălţimei sale măritul paşă şi i-am povestit şi i-am adus la cunoştinţă cu de-amănuntul tot (ce se întîmplase), înălţimea sa măritul paşă s-a arătat foarte mirat şi a spus: „O astfel de purtare este totuşi o lipsă de cuviinţă din partea acestui Rákóczi!“.

p. 59

---

[58] *Temürkapu*/Demirkapu, trecătoare în Carpaţii Transilvaniei între Haţeg şi Caransebeş.

[59] *Sebeş* = Caransebeş.

MIHAI NAGY LESSENYEI

(? — p. 1690)

Mihai Nagy Lessenyei a fost unul dintre agenții cei mai activi ai lui Emeric Thököly, șeful răsculaților maghiari, care îl folosea în diferite misiuni avînd drept scop final căpătuirea sa în Transilvania, ba chiar în Țara Românească sau Moldova, fiind susținut cu toată hotărîrea de ambasada franceză din Constantinopol. Drumurile sale spre regele Poloniei, Ian Sobieski, sau spre hanul tătarilor, treceau prin țările noastre, străbătute în mare grabă spre a duce și aduce propuneri și contrapropuneri pentru acțiuni militare și politice gîndite în sensul acesta. Cele cîteva rînduri scrise de el din București în ianuarie 1689 nu sînt adresate principelui Transilvaniei, M. Apafy cum credea editorul A. Veress, ci lui Thököly, la Vidin, după cum rezultă din context. Căci în cuvintele schimbate cu domnul, acesta nu uită să amintească de încercarea lui Thököly de a obține domnia Țării Românești. Lucru tăgăduit de altminteri de Leșsenyei cu multă diplomație, fără însă a trece dincolo de afirmarea că acele vorbe fuseseră scoase de turci pentru a stoarce mai mulți bani domnului și că Thököly nici nu s-ar gîndi la așa ceva. Pentru a înțelege tîlcul misiunii lui Lessenyei din acest moment, e nevoie de plusul de lămuriri oferit de informațiile secrete din Moldova, comunicate imperialilor în Transilvania de către misionarul Giorgini, care a prins firul negocierilor încercate acum, pentru a determina o trecere masivă a tătarilor spre Transilvania în vederea instalării acolo a lui Thököly ca principe în locul lui Apafy complet dominat de imperiali. Pentru realizarea acestui plan, trebuiau convinși polonii să lase drum liber tătarilor, încheind un acord secret care i-ar fi scos de fapt din liga creștină la care aderaseră. Totodată turcii încercau prin promisiuni să obțină neamestecul moscoviților și al cazacilor care ar fi putut împiedica expediția tătarilor, năvălind în Crimeea de cum s-ar pune în mișcare. Dar pivotul central era totuși Polonia. Așadar emisarul lui Thököly venea înarmat cu o serie de scrisori: două către regele Poloniei, una din partea marelui vizir, cealaltă din a marelui han, precum și una din partea lui Thököly către marele hatman, Jablonowski. În sfîrșit o scrisoare a regelui-soare către rezidentul francez din Polonia cu promisiunea pentru Polonia a restituirii cetății Camenița în schimbul îngăduinței lăsate tătarilor să treacă în Transilvania. Aceste îndemnuri erau urmarea misiunii aceluiași Lessenyei la Ludovic al XIV-lea în cursul lunii august (1688), ducînd scrisori din partea sultanului, a marelui vizir și a lui Thököly, — nu desigur pentru a-l îndemna să declare război împăratului, căci acesta se purta încă din septembrie 1687 — ci pentru a-i solicita concursul la o acțiune în sprijinul lui Thököly. Dovadă că este așa, este că regele răspunzînd sultanului și marelui vizir, le-a cerut să intre în Transilvania și să-l instaleze acolo pe Thököly, trimițînd în acest scop o mare sumă de bani sultanului și marelui han. Dar aflarea de către români a acestor planuri de a abate asupra lor potopul nimicitor al tătarilor nu putea decît să-i umple de groază, după cum reiese din informațiile lui Giorgini. Însă acțiunea proiectată a dat greș.

Moscoviţii s-au mişcat, şi tătarii crîmleni masaţi în Bugeac s-au grăbit spre casă, rămînînd în Bugeac doar tătarii localnici, mai lipsiţi de vlagă. Degeaba trimite Thököly în februarie ca emisar special pe contele Sandor (comandantul cavaleriei sale la Chilia, unde se afla marele han, cu care s-a reîntors la Adrianopol la marele vizir la începutul lui martie, spre a se consfătui cu toţii. A trebuit să se renunţe la această soluţie.

S-a revenit deci la vechea idee a unei păci separate a Poloniei cu Poarta. În sensul acesta au fost redactate instrucţiunile trimise de la Versailles lui Girardin la Constantinopol la 21 ianuarie (1689), deci înainte de a se profila insuccesul planului atît de şubred, pus la cale în anul precedent. Instrucţiuni asemănătoare au fost expediate negreşit şi la Varşovia. Urma să se discute condiţiile eventualului acord. Dar murind ambasadorul Girardin, fratele acestuia, abatele Girardin îl trimite pe însărcinatul cu afaceri, Wohner, la Adrianopol, la marele vizir, ca să afle răspunsul acestuia la condiţiile pretinse de Polonia pentru încheierea unei păci separate. Acestea erau în număr de trei: restituirea Cameniţei, obţinerea Moldovei sau a Ţării Româneşti şi scoaterea tătarilor care se stabiliseră în Moldova (= adică în Bugeac). La punctul al doilea marele vizir a exclamat cu ironie „De ce nu şi Adrianopolul?“ Cît privea pe al treilea, el s-a arătat „mirat că emisarul care a mers la han, în loc să aducă vorba de un tratat particular cu Polonia, mai cerea şi unele satisfacţii pentru moscoviţi“.

S-ar părea că acest emisar era chiar Lessenyei, căci după ce se afirmă că acel „expres“ al contelui Thököly a sosit la Adrianopol, se adaugă că tot Lessenyei (M. de Lasseney) a fost expediat cu răspunsul constînd din redarea întocmai în cifru a convorbirii avută cu marele vizir. Probabil că el mai ducea şi o scrisoare a marelui vizir către hanul tătarilor. Lessenyei a plecat din Adrianopol la 31 mai la prînz, cu o gratificaţie de o sută de scuzi, cai de poştă şi scrisori către domnii Ţării Româneşti şi Moldovei să-i facă rost de toate cele necesare drumului. I s-a poruncit să treacă pe la Vidin ca să-l informeze pe Thököly de cele tratate, pentru ca acela scriind în Polonia să se exprime în acelaşi sens. Despre această nouă trecere a lui Lessenyei prin Ţara Românească şi Moldova nu mai avem ecouri directe ca pentru cea din ianuarie descrisă de Giorgini, şi care ni-l înfăţişează ca un om destul de naiv ca să destăinuiască lui Constantin Cantemir scopul misiunii sale, adică revărsarea puhoaielor tătare asupra Moldovei pînă să ajungă în Transilvania. Avem doar o redare indirectă a raportului său din Varşovia cu privire la succesul misiunii sale pe care îl consideră deplin. (Pentru alte amănunte vezi bibliografia lui Avril din volumul de faţă, p. 101). În realitate răspunsul lui Béthune către Wohner din 2 august (*Hurmuzaki*, Supliment I, 1, p. 277) este destul de dilatoriu punînd ca primă condiţie o declaraţie pozitivă a Porţii că cetatea Cameniţa va fi restituită aşa cum se află, deci fără distrugerea fortificaţiilor sale, după care ar putea fi numiţi comisarii ambelor părţi pentru punctul 2 cu privire la Ţara Românească şi Moldova, şi punctul 3 despre tătarii crîmleni stabiliţi în Bugeac. Cît priveşte satisfacerea moscoviţilor, Polonia e dispusă să renunţe la acest punct. In sfîrşit nu este primită ideia unui armistiţiu făţiş, ci se propune o suspensiune de arme *de facto*, pe garanţia trimisului francez. La o analiză mai atentă se vede că se caută motive de amînare a unui răspuns ferm. Era de ales între o pace separată cu turcii şi o alianţă de familie cu împăratul, între adoptarea politicii indicate de regele soare care nu se străduia pentru acea pace separată decît în vederea implicării Poloniei într-un alt război. Apoi avînd în faţă dovezile slăbiciunii turcilor, se punea întrebarea de unde ar veni cîştigul mai mare, dintr-o pace separată, sau cumva din pacea generală? Socoteală pe care şi-o va face Sobieski şi în anii următori. În aceste tocmeli a jucat un rol şi informaţia trimisă de Thököly şi de hanul tătarilor că turcii erau gata să cedeze Cameniţa cu fortificaţiile sale. Mai tîrziu la venirea noului

ambasador francez la postul său, acesta l-a acuzat pe Wohner de a fi comunicat în mod exagerat polonilor că turcii ar fi gata să cumpere pacea separată cu orice preţ, ceea ce ar fi sporit peste măsură pretenţiile acestora. Dar adevărul e că Thököly şi hanul tătar au jucat ei acest rol. Poate pentru că în această a doua fază nu mai putea fi vorba de instalarea lui Thököly în Transilvania, unde imperialii ocupau toată ţara, şi el se gîndea serios la Moldova, aşa cum a şi mărturisit noului ambasador, Castagnères cînd au putut sta de vorbă la Sofia. O curiozitate vrednică de subliniat este faptul că *la aceeaşi dată* erau expediate de la ambasada franceză din Polonia două răspunsuri, unul iscălit de Béthune, rezumat mai sus, şi altul semnat de Béthune şi Gravel în care după punctul privind restituirea Cameniţei cu fortificaţiile sale se adăuga sugestia „unei împărţiri a Moldovei, astfel ca malul *Dunării să rămînă al moscoviţilor* şi cel al Nistrului Poloniei, şi ca Ţara Românească asupra căreia au pretenţii deopotrivă şi împăratul şi polonii, să fie dată contelui Thököly"! Această sugestie de ultim moment se datoreşte evident zelului lui Lessenyei, potrivit unor instrucţii tainice ale lui Thököly. O eroare de descifrare a lui Wohner, care a cetit Nipru în loc de Nistru, a fost aspru criticată de Castagnères, fără a observa eroarea mult mai flagrantă din original cu privire la malul Dunării. E mai probabil vorba de malul mării de Azov, adică de cetatea Azovului propusă moscoviţilor de către turci, potrivit cu destăinuirile lui Lessenyei făcute lui Constantin Cantemir în ianuarie 1689. Tocmelile acestea vor urma şi mai departe. Firul lor străbate informaţiile secrete ale lui Giorgini, reminiscenţele romanţate ale lui Avril, activitatea subterană a lui Renzi şi manevrele oculte ale lui Nicolaie de Porta, analizate în acest volum.

Scrisoarea lui Lessenyei din Bucureşti, din ianuarie 1689, a fost publicată de A. Veress în *Documente* ... vol. XI, p. 312 şi urm.

SCRISOARE[1] DIN BUCUREŞTI[2]

1689, ianuarie 10, Bucureşti

... Din pricina drumurilor rele şi a revărsării apelor, pe care am fost nevoit să le ocolesc, iar în unele locuri m-am nevoit să le trec, ajungîndu-mi apa pînă la aripa şeii, n-am putut veni mai de vreme aici, ci numai în seara lui 7 al lunii. A doua zi, fiind în faţa voievodului[3], am băgat de seamă neîncrederea sa faţă de M. T., căci în cele din urmă a scăpat şi astfel de vorbe, că l-au informat turcii că ar rîvni M. T. scaunul de aici, despre care lucru am dat răspuns M. sale să nu gîndească astfel despre M. T., căci propăşirea sa se ţine nu numai prin atanameaua Strălucitei Porţi, ci o ajută şi principii şi regii creştini, de aceea nu doreşte M. Ta să-şi lege norocul de acest scaun. Apoi nu ştie M. S. că turcii numai de aceea îl sperie, ca să pună M. Sa să deie mai mulţi bani, ceea ce şi M. Sa a primit că aşa este, şi m-a rugat ca la întoarcere să vin

---

[1] E redată versiunea românească a lui A. Veress din *Documente* ... XI, p. 312, Textul orig. maghiar, p. 311.

[2] Editorul arată pe adresant ca fiind principele Transilvaniei, Apafi, dar din cuprins se vede limpede că e vorba de Thököly.

[3] Constantin Brîncoveanu. Se ştie că la moartea lui Şerban Cantacuzino ambasadorul Franţei a stăruit la Poartă spre a obţine domnia Ţării Româneşti pentru Thököly, şi numai cu mari sume de bani a putut fi neutralizată această acţiune. Vezi şi Hurmuzaki, *Supliment* I, p. 275, unde este vorba de asemenea de atitudinea domnului faţă de trimisul lui Thököly, de astă dată contele Sandor.

pe aici, fiindcă eu am fost cu steagurile la Strălucita Poartă, şi va avea vorbe tainice cu mine.

În ceasul acesta a poruncit M. S. cai de poştă şi călăuză, de aici i-am trimis înapoi... etc.[4] Şi despre propunerile domnului Gaspar Sandor[5] a spus aşa voievodul, că dacă se întoarce domnia sa, sau dacă trec eu mai repede, atunci M. S. va da răspuns amănunţit... neguţătoria slobodă va publica-o pretutindeni M. S. etc.

Aici vin tot felul de oameni... Hanul tătarilor[6] însuşi este în Bugeac, oştile lui împrejur şi înăuntru lîngă Dunăre... au sosit şi catanele lui Blasiu Kis[7] cu scrisori, dar neavînd vreme, nu am putut înţelege cuprinsul scrisorilor. Ajunge atît că şi aceia vorbesc în public aici că dacă poate veni peste Dunăre M. Ta, ei se alătură Măriei Tale, căci nu au nici o cinste înaintea nemţilor, nu le dau nici cuartir, nici leafă. Ieri seară a venit incognito un ofiţer neamţ din Braşov[8] care numai decît s-a înfăţişat voievodului în straie româneşti... etc.

---

[4] Adică din Bucureşti de unde a trimis înapoi călăuza şi caii primiţi de la turci, la Vidin. Sensul e întunecat de omisiunea din text semnalată prin acel *etc.*

[5] Comandantul cavaleriei lui Thököly, trimis de acesta în diferite rînduri la Adrianopol, la marele vizir, sau la hanul tătarilor, cu care pretendentul antihabsburgic avea legături foarte strînse. În 1691 va fi trimis la Paris într-o misiune tainică.

[6] = Selim Ghirai I (1684—1691).

[7] Din slujba principelui Transilvaniei, Mihai Apafi. Mulţi dintre supuşii acestuia se gîndeau să treacă în anumite condiţiuni de partea lui Thököly.

[8] Venind desigur din partea lui Veterani. E subliniat în primul loc caracterul clandestin al acestui emisar venit incognito şi apărînd în port românesc.

ANTONIO GIORGINI

(ca. a. 1660 — p. 1691)

Conventualul italian Antonio Giorgini, misionar al Congregației de Propaganda Fide, a apărut în mod indirect în vol. VII de Călători, în legătură cu biografiile lui Vito Piluzzi, Angelini și Dluski. El a fost adus în Moldova în 1679 de către Vito Piluzzi, numit arhiepiscop în partibus de Marcianopol, care l-a recomandat și a scris cu chiar mîna sa cererea acestuia de a fi trimis ca misionar. Din aceeași echipă mai făceau parte doi misionari: Brunacci din Cremona și Antonio Renzi din Stipite. Înainte de plecare, arhiepiscopul, aflînd de unele datorii sau obligații neîmplinite ale lui Giorgini, i-a pus în vedere că nu va putea pleca în misiune înainte de satisfacerea lor, dar a primit răspunsul că totul fusese lichidat. În cursul drumului spre Moldova s-au produs unele incidente exploatate apoi de Giorgini contra lui Renzi. Ecoul lor, nu tocmai clar, a fost consemnat de confratele mai bătrîn din Moldova, fratele Angelini ajuns prefect, în raportul său din 1682, în care se afirmă și o doză de naivitate nelipsită de patimă. Din diferite indicii poate fi reconstituită ambianța sufletească a misiunii din Moldova, în cei doi ani scurși de la reîntoarcerea monseniorului Vito, (care primise și calitatea de vicar apostolic), pînă la încetarea acestei calități prin apariția în noiembrie a episcopului catolic titular, monseniorul Dluski. În tot acest răstimp poziția lui Giorgini fusese absolut excepțională. Capelan al vicarului apostolic, bucurîndu-se de întreaga sa încredere, și lăudat de el în toate comunicările către Propagandă, el ajunge să-l monopolizeze și să se interpună oarecum între acesta și ceilalți membri ai misiunii. Cînd vine noul episcop, Dluski, se pare că Giorgini a avut față de el o atitudine ofensatoare, dacă e să dăm crezare afirmației episcopului. La retragerea monseniorului de Marcianopol de la Bacău, pleacă și Giorgini în Transilvania, stabilindu-se apoi în imediata ei proximitate la misiunea de la Trotuș. Care va fi fost activitatea sa din Transilvania nu se poate ști în stadiul actual de informație, pînă la publicarea exaustivă a rapoartelor și a corespondenței din arhiva Propagandei pornită de Calinescu, Pall și Găzdaru. S-ar părea că prof. Pall deține unele texte inedite ale lui Giorgini, ca și ale lui Renzi (vezi Dipl. Ital., IV). Deocamdată, pe baza materialului publicat știm doar că Renzi a reușit să se desvinovățească la Roma în 1689 de pîrîile la care pare să fi contribuit și Giorgini, și că la reîntoarcerea sa în Moldova, el avea poruncă din partea Propagandei de a-l *aresta* pe Giorgini și trimite pe sus ca misionar recalcitrant, fără a se arăta natura vinovăției sale. Acuzațiile episcopului Dluski contra tuturor misionarilor conventuali determinaseră o serie de reacții în lanț. Mai interveniseră și niște rapoarte care puneau în cauză purtarea unor misionari din Transilvania, printre care și Giorgini. Dar misiunea lui Renzi, la a cărei împlinire va porni în toamna anului 1689, nu va putea fi dusa la capăt, el neputînd obține concursul nici al domnului, nici al generalului comandant al Transilvaniei. Din materialul cuprins în volumul de față reiese că domnul tratase în cursul verii aderarea sa la sistemul politic al Imperiului habsburgic, iar generalul imperial întreținea cu Giorgini raporturi tainice, acesta fiind infor-

matorul său continuu. În 1691 tensiunea ajunge la culme. Misionarul de la Iași, Renzi îl declară pe Giorgini „călugăr apostat", (vezi în volumul de față p. 113). Dar Renzi el însuși are un rol destul de asemănător cu al lui Giorgini, cu simpla deosebire că în loc de imperiali el informează pe poloni în persoana marelui hatman Jablonowski. Și în privința lui apar o serie de îndoieli.

Paginile pe care le redăm din corespondența lui Giorgini adresată lui Veterani, se află în arhiva acestuia din urmă de la Urbino, de unde au fost copiate de A. Veress și colaboratorii săi. Ele ne îngăduie să urmărim o lature a activității sale. Pentru o imagine mai completă ar fi nevoie și de rapoartele și corespondența adresată de el Propagandei. Dar măcar și în modul acesta fragmentar, informațiile transmise de el lui Veterani ne lămuresc și asupra lui și asupra unor puncte vrednice de interes: rolul secretarului Andrea Wolff, tălmaciul domnului, atitudinea lui Iordache Ruset atît de asemănătoare cu a adversarului său, Miron Costin, la perspectiva unei ofensive imperiale, îngăduind și o participare a moldovenilor ... etc.

Pentru o apreciere a rolului său cu privire la actul din 8 iulie 1689 arătînd cele 5 condiții ale închinării tainice a lui Constantin Catemir împăratului Leopold, vezi și biografia lui Avril, p. 97—98. A fost cumva el însuși la domn? Sau acesta i-a trimis acea declarație la Trotuș?

Avea vreun amestec în aceste tocmeli și Iordache Ruset pe care îl aflăm în termeni destul de confidențiali cu Giorgini? Întrebări fără răspuns deocamdată. Despre activitatea ulterioară a lui Giorgini nu mai știm nimic. Ea ar trebui urmărită în arhiva Propagandei putînd oferi informații inedite. Textele originale traduse de noi se află publicate de Veress în *Documente*... XI, pp. 317—320; 334—335

INFORMAȚII SECRETE DIN MOLDOVA[1]

(1689)

1689, februarie 26, Trotuș p 317

În ziua de 15 ianuarie de curînd trecut a sosit la Iași, capitala Moldovei d. Michele Nagy Lessenyei[2], care aderă ca general la partida Thököli, cu o scrisoare de la primul vizir[3] îndreptată către domnul Moldovei[4], în care îi poruncea domnului să-l trimită grabnic în Polonia pe acel Michele, ceea ce a și executat pînă în 5 zile. De asemenea acel Michele avea la el 3 scrisori: una a primului vizir către regele Poloniei[5],

[1] Traducerea s-a făcut după textele italiene, copiate de A. Veress după originalele din arhiva de la Urbino și publicate în *Documente*, XI p. 317 ș.a.

[2] Reprezentant al lui Thököli însărcinat cu misiuni în Polonia și Franța. Vezi biografia sa în volumul de față. În corespondența ambasadorului francez de la Constantinopol apare sub numele de M. de Lasseney. Calitatea sa e exprimată prin cuvintele „quale s'aggrega general di Thököli". Mai departe este vorba de Thököli ca „figlio aggregato" al lui Lessenyei.

[3] Mare vizir în februarie 1689 era Bekri Mustafa pașa (m. vizir, 2 VI 1688—10 XI. 1689.

[4] Constantin Cantemir. Pentru atitudinea sa influențată de tratativele unei păci polono-turce și de rivalitatea dintre Polonia și Imperiul; vezi și relațiile lui Avril, Renzi, din volumul de față.

[5] I. Sobieski. Acesta a încercat și înainte, și în cursul, și după campania din 1683 să mențină un fel de înțelegere cu Thököli, atribuindu-și un rol de arbitru în conflictul care îl opunea împăratului, dar fără a obține vreun rezultat, și reușind doar să trezească bănuielile acestuia.

cealaltă de la marele han al tătarilor[6] către rege, și a treia a lui Thököli către marele hatman al Poloniei, Jablonowski, și cuprinsul scrisorilor era acesta: Că dacă polonii ar purta război împotriva M. Sale Cezaree, sau dacă nu ar pune piedică turcilor și tătarilor, atunci cînd aceștia s-ar duce contra germanilor, turcii promit să restituie polonilor Camenița în starea în care au ocupat-o. Mai avea o scrisoare către rezidentul Franței[7] care e în Polonia, căci acest Michele în luna august a anului trecut a fost cu scrisori de la Sultan, de la marele vizir și de la Thököli către regele Franței, prin care îl rugau pe acesta să pornească război contra imperiului, ceea ce s-a și făcut[8]. Regele sus-numit i-a dat lui Michele scrisorile către sultan, marele han și Thököli, prin care regele îi ruga să intre în Transilvania și să-l facă pe Thököli principe al acelei țări, și în acest scop regele a trimis o mare sumă de bani sultanului și marelui han. Aceste cuvinte întocmai, și altele asemănătoare le-a spus Michele domnului Moldovei printr-un tălmaci, iar tălmaci a fost domnul Andrei[9], secretar pentru limba maghiară, și acest secretar fiind catolic, mi-a destainuit acestea mie, fr. Giorgini, misionar apostolic. Domnul Moldovei l-a întrebat pe Michele ce ar fi răspuns dacă ar fi fost interogat care e cauza pentru care se duce în Polonia. El a replicat așa: că întrucît Thököli, fiul său „aggregato" (?) a vîndut în trecut niște proprietăți ale sale din Polonia, el se duce acuma într-acolo ca să le răscumpere. Acest Michele avea o scrisoare de la regele Franței adresată rezidentului[10] său în Polonia, al cărui cuprins era acesta: Ca rezidentul să facă toate sforțările pe lîngă M. Sa (= Sobieski) pentru ca Polonii — dacă cumva nu ar vrea să pornească război contra germanilor, cel puțin să nu împiedice pe turci și pe tătari și le va fi restituită Camenița, și toate acestea le-a destăinuit Michele prin mijlocirea tălmaciului domnului Moldovei. De asemenea a raportat Michele acelui domn că dacă tătarii și turcii nu ar fi molestați de poloni, moscoviți și cazaci, ar intra 40 de mii de oameni în Transilvania // cu Thököli pentru a-l face principe al acelei țări, iar alții uniți cu turcii ar merge spre Belgrad. În același timp cînd a plecat spre Polonia sus-zisul Michele, primul vizir și marele han au trimis din Adrianopol soli tainici către marele duce al Moscovei[11], și

p. 319

---

[6] Selim Ghirai I (1684—1691).

[7] Ambasador în Polonia era Béthune, cumnatul regelui Ian Sobieski, rechemat un moment, dar revenit apoi la vechiul său post prin 1684. Nu pare probabil să fie vorba aici de adjunctul său du Teil care exercita un fel de supraveghere discretă a superiorului său, și care apăruse oficial ca trimis al regelui Angliei (!) Iacob al II-lea Stuart. Calitate de care nu se mai putea prevala în 1689 (după revoluția din Anglia din 1688), și trecerea acestei țări în tabăra ostilă Franței.

[8] De fapt războiul a început în sept. 1687 cu cotropirea Palatinatului. El se purta pe Rin. Așadar obiectul misiunii din august 1688 nu putea fi cel arătat aici. El poate fi dedus din răspunsul obținut, anume acordarea de ajutoare bănești și politice lui Thököli, pentru o acțiune la Dunăre.

[9] Andrei Wolff a realizat o carieră frumoasă ca secretar al domnilor Moldovei și apoi al lui Brîncoveanu.

[10] La acea dată mai era ambasador la Varșovia marchizul de Béthune. Vezi biografia sa în *Călători*, VII.

[11] Titlul de mare cneaz a fost înlocuit prin cel de țar încă din veacul precedent. La data acestei scrisori tronul era ocupat de doi țari, frații Ivan și Petru, fiii lui Alexe Mihailovici, sub regența surorii lor Sofia. La sfîrșitul anului 1689 a fost lichidată această situație, cîrmuirea trecînd asupra lui Petru, în timp ce fratele său mai mare, Ivan, neapt pentru domnie trăia deoparte liniștit, iar Sofia era închisă în marea mînăstire, asemenea unei cetăți, numită a Fecioarei, din Moscova.

către cazaci, ca să nu ridice armele împotriva lor atunci cînd s-ar duce contra imperiului, căci au promis moscoviţilor să le restituie Azovul, cetatea de la Marea Neagră, ca să meargă din Moscova la Constantinopol, iar cazacilor, nu se poate încă şti ce le-au promis. Şi acestea le-a raportat numitul Michele principelui sus-numit. Mai raportează sus-menţionatul că dacă nu ar încheia el această treabă cu polonii, şi deasemenea cu moscoviţii şi cazacii, solii turci şi tătari ar fi aduşi fără doar şi poate la mare consternare şi disperare, întrucît — deşi fac toate sforţările pentru a strînge o oaste bună — ei ar avea puţină armată, şi fără nici o valoare, şi că speranţa lor e la tătari. Acestea le-a destăinuit domnului Moldovei prin tălmaci, şi acel tălmaci le-a comunicat părintelui Giorginí sub sigiliul confesiunii, dar cu condiţia ca acel părinte să le poată comunica domnului general conte Veterani. La 5 febr. din nou a expediat Thököli, pe Gaspar Sandor, căpitanul suprem al călărimii sale, cu scrisori de ale marelui han, adresate sultanului Kalga care se află la Chilia, cetate pe ţărmul Dunării, acesta înfăţişînd scrisorile către sultan Kalga, a fost reţinut de el, şi a trimis în locul lui în Polonia pe un grec îmbrăcat ca român, cu scrisori către sus-amintitul Michele Nagy, şi a plecat în ziua de 13 a lunii de faţă; acest lucru mi-a fost spus de către dumnealui Iordache[12], în clipa de faţă mare vistier al Moldovei. În luna ianuarie a fost dumnealui Constantin Postelnicul[13] (adică marele mareşal) în Bugeac pentru nişte treburi ale ţării Moldovei, şi s-a întîlnit cu marele han, şi marele han l-a întrebat pe el, care era drumul cel mai bun pentru a intra în Transilvania. Sus-zisul Constantin i-a răspuns că s-ar putea întîmpla să fie foarte grea intrarea în Transilvania din cauza munţilor Carpaţi, şi că o zi nu ajunge pentru a ieşi la loc deschis din acei munţi, şi că nu este loc pentru a sta acolo cu armata; însă marele han a răspuns că nu era greu pe drumul de la Comăneşti spre Ciuc şi Şepşi. Acestea mi le-a destăinuit marele vistier, care în clipa de faţă se află într-un sat[14] vecin cu Trotuşul. Thököli a promis marelui han, punîndu-şi capul, că dacă îi va da 40 000 de tătari, el va bate pe germani şi îi va alunga // din Transilvania: acest lucru l-a desvăluit marele vistier, căci a primit scrisori din Adrianopol. În Bugeac se şi află acum 8 sultani cu 40 de mii de tătari care aşteaptă cu îngrijorare încheierea negocierilor dintre Polonia şi Moscova, precum şi cele cu cazacii: dacă acestea ar urma după dorinţa lor, ei ar face negreşit toate sforţările pentru a intra în Transilvania. Domnul Moldovei a plecat în ziua de 15 a lunii de faţă, din Iaşi cu un agă spre Cameniţa, pentru a introduce acolo provizii în acea cetate, şi zisul agă va rămîne în sus-zisa cetate şi vor mai merge acolo încă 5 morlahi: begul cel mare al morlahilor, care are sub comanda sa 1 000 de tătari nu va mai intra în Polonia, întrucît are o oprelişte din partea marelui han: sus-amintitul agă avea cu sine 130 de turci, pe care îi va ţine cu sine la Cameniţa. Moldovenii nu doresc altceva — atît nobilii cît şi nenobilii — decît să vadă arma-

p 320

---

[12] Iordache Ruset, frate cu fostul domn Antonie Ruset, deţine dregătoria de m. vistier în tot timpul domniei lui Constantin Cantemir (1685, aug. 25—1693, nov. 18). El este apoi iar m. vistier sub Antioh Cantemir (1695, dec. 8—1700 sept 14). Pentru rolul său şi intrigile sale vezi *Dicţionarul marilor dregători* p. 436, ş.a

[13] Constantin zis Ciobanul a fost m. postelnic în mai multe rînduri sub mai mulţi d mni: 1670—1676; 1680—1685, aug. 25; 1687, feb. 20 — a. 1688 aug. 20 cînd apare ca *fost* m. postelnic. Deci la data acestei scrisori el *nu* mai era postelnic ci *fost* postelnic.

[14] Probabil Caiuţi (jud. Bacău).

tele împăratului, zicînd că dacă ar veni, ei ar fi primiı care ar intra în Bugeac, şi aceasta s-ar întîmpla fără doar şi poate, ei ne mai putînd trăi din cauza molestărilor necurmate ce suferă de la tătari. Se zice că în zilele trecute a fost arestat un român *(valacho)* în Focşani, în partea muntenească, cu scrisori către tătari (şi că era din Braşov din Transilvania) fratele sus-zisului Michele, şi că a fost dus la domnul Ţării Româneşti.

Domnul Moldovei în reşedinţa sa din Iaşi are 150 de seimeni pedestri cu toţii, însă aceştia nu sînt cu leafă, ci scutiţi de orice dare. De asemenea are 200 de „Leferi", toţi călare, cu leafă. În Galaţi pe malul Dunării sînt 50 de călăraşi, adică soldaţi, care sînt cu toţii călăreţi pentru slujba domnului, pentru a duce scrisori din acest oraş la Constantinopol şi alte locuri necesare. În Fălciu, pe malul Prutului sînt 60 de seimeni, toţi pedeştri, sub comanda căpitanului Ioan Catolicul *(Giovanni Cattolicus)*. La Huşi *(Vise)*, nu prea departe de Prut, cel mult o leghe, sînt 40 de seimeni pedeştri. În Roman 200 de „Leferi", adică soldaţi, toţi călare, care sînt cu leafă. În Piatra 40 de soldaţi călare. La Neamţ 60 de asemenea călare. La Trotuş 38 de seimeni pedeştri. La Focşani erau 130 de seimeni pedeştri, care au fugit cu toţii în partea muntenească, acel oraş fiind pe jumătate al domnului Moldovei, şi cealaltă jumătate a domnului Ţării Româneşti, ele fiind separate printr-un pîrîu, numit Milcov. Acel oraş nu este mai departe de munţii Carpaţi decît de o zi de drum, ca şi de Dunăre, adică de Brăila. Mai sînt 100 de soldaţi într-un sat numit „Tulikuesti"[15], în vecinătatea Galaţilor, care e la mai puţin de o jumătate de zi de drum pînă la Prut în faţa Bugeacului. Şi în sfîrşit mai sînt 100 în satul numit „Kuolin"[16].

Din Trotuş în Moldova 26 febr. 1689.

p. 334 *1689, martie 26, Galaţi*

La 19 ale lunii de faţă a sosit aici în Galaţi, dumnealui Teodosie, capuchehaia adică rezidentul domnului Moldovei pe lîngă Poarta otomană. A raportat că marele împărat, sultanul Soliman e în Adrianopol, ca şi fiul (!) său, sultanul Mahomet, împăratul depus[17] ... etc. Thököli e la „Kia" (= Kilia), această ştire mi-a fost dată de un negustor, care s-a reîntors de acolo şi care şade la Brăila. Seraschierul[18] din aceste locuri e la Baba (= Babadag) cu 200 sau mai puţini soldaţi. Mai e acolo şi Aga Ienicerilor, cu o sută de mii de ieniceri. Turcii au şi început să distribuie „i tenaci di stramo di grandezza simili a qualli de Polachi e di valore doi per ogni paro".

Din tabăra din Galaţi, 26 martie 1689.

p. 335 *1689 martie 29, Galaţi*

Pentru a putea da excelenţei voastre o dare de seamă precisă ... trimit un negustor catolic de al nostru pînă la Bucureşti ... etc. Cu privire la tătari se dă ca sigur că aceia care au venit cu marele han s-au dus în Crimeea, de teama ce o au de moscoviţi şi de cazaci, iar marele han a rămas la Chilia, oraş la malul Dunării, iar tătarii din Bugeac şi cei nogai *(di Noaio)* s-au dus în Bugeac. Aceştia sînt atît de speriaţi,

---

[15] Probabil Tuluceşti, la capătul de nord al lacului Brateş (jud. Galaţi).

[16] Oare Călieni? Cam în dreptul vărsării Bîrladului în Siret. (jud. Vrancea)

[17] Soliman al II-lea era fratele, nu fiul sultanului depus Mehmed („Mahomet") IV. A domnit între 1687 şi 1691.

[18] Mustafa Buikli paşa. Cifra soldaţilor săi e puţin plauzibilă.

încît dacă ar auzi măcar și o rumoare, este mare îndoială că s-ar pune pe fugă. Ca număr unii spun 40 000, alții 50, dar *di sincero* nu am putut afla numărul, însă sper să-l aflu de sărbătorile Paștilor cînd va veni aici la Galați catolicul nostru, Domnul Ioan Sîrbul (Giovanni Serbo)... etc. Adevărat este că tătarii nogai au oarecare vitejie, dar cei din Bugeac sînt de slabă ispravă *(di poco momento)*... etc. Este adevărat că turcii ar vrea să se îngrijească a pregăti o oaste bună pentru campania viitoare, dar ei nu pot aduna mai bine de 50 000 cel mult, dar ei nu vor fi luptători de seamă, ei mărginindu-se să trimită la război bătrîni de 70 de ani și tineri de 14—15 ani, și alții care nu au văzut niciodată arme de luptă, și de aceea bărbații turci pricepuți afirmă cu siguranță că dacă germanii vor continua războiul contra turcilor, vor ieși biruitori... etc. Toată nădejdea turcilor e la tătari, dacă vor vedea că iese gălăgie *(și vederanno il rumore)*, cu siguranță că sau se vor pune pe fugă, sau se vor îngriji să se închine... Deunăzi *(l'altro giorno)* a fost aici în Galați dumnealui Mironașcu[19], care mi-a spus că dacă Exc. V. va intra cu armata cezaree, Moldova cu siguranță va fi toată de partea armatei cezaree, și puțini vor fi pentru domn: cel mult mi-a zis el, trei boieri, care sînt marele mareșal (= postelnicul), marele logofăt[20] și ginerele său[21], iar ceilalți vor fi cu siguranță cu Exc. V. Mi-a spus să scriu Exc. V^e^. că pentru Dumnezeu! să nu facă pace cu turcii, ci dimpotrivă război, că fără nici o îndoială vor fi biruitori, și că dacă s-ar face pace nu vor putea niciodată avea asigurată Transilvania, și nici Ungaria... etc. Mi-a arătat o scrisoare și de la Samuel Kalnoki[22], în care îl vestea că francezii au prefăcut în pulbere Filipsburgul[23]... că românii s-au închinat m-ții sale (= Împăratul) și i-au făgăduit anual 100 de pungi de taleri, și ca ei să aibă alegerea liberă a domnului, pe care apoi M. S. să-l confirme, articol pe care nu trebuia să-l scrie Kalnoki, ținînd seama de Mironașcu, care e credincios creștinilor și îndeosebi m-ții sale, dar de teama domnului Moldovei care e un dușman netăgăduit[24]... etc.

La Galați, la 29 martie 1689.

---

[19] = Miron Costin, fără altă dregătorie în acest moment în afară de cea de m. staroste de Putna.

[20] = Teodosie Dubău, m. logofăt 1685 martie — 1693 apr.

[21] = Gavrilaș Miclescu.

[22] Nobil catolic din Transilvania, căpitan al celor Trei Scaune secuiești. A fost în corespondență cu stolnicul C. Cantacuzino, Miron Costin, etc. În Transilvania ocupată de trupele imperiale, dar fără înlăturarea principelui, ținut în tutelă, rolul său era apreciabil ca element credincios împăratului.

[23] În Palatinat. A capitulat în toamna anului 1687 după o rezistență de o lună. Informația dată privește distrugerea ulterioară a acestei cetăți o dată cu distrugerea sistematică a orașelor din Palatinat, poruncită de Louvois.

[24] *Qual particolare non doveva il Kalnoki scrivere con riguardo del Mironasco, che è fedele dei Cristiani et in particolare di S. Maestà, ma per timore del prencipe di Moldavia, Qual è inimico positivo*... etc. Pentru propriile negocieri ale domnului cu imperialii ceva mai tîrziu, prin intermediul aceluiași Giorgini vezi *obs. crit.* la relația lui Avril.

IEZUITUL PHILIPPE AVRIL

(? — după 1694)

Iezuitul francez Philippe Avril — care a trecut prin Moldova prin vara anului 1689, în urma unui concurs de împrejurări care l-au silit să se abată din calea sa spre China, încotro pornise cu vreo patru ani mai înainte — nu pare să fi avut o curiozitate reală pentru împrejurările de la noi, ce nu l-au interesat decît în măsura în care aveau vreo tangență cu propria sa persoană. Se știe că ordinul iezuiților împînzise cu misionari tot globul, începînd cu America latină. Africa nu fusese nici ea uitată. Orientul se bucura și el de un interes deosebit. La 1644 iezuitul Paul Beke cu gîndul la convertirea tătarilor, și poate ulterior a chinezilor, se oprise ca primă etapă în Moldova (vezi *Călători*..., V). La mijlocul veacului iezuiții francezi conduceau misiuni în Persia și Siam. Ei pătrund și în China. Părintele Avril îl pomenește și pe părintele Couplet reîntors în Franța după 30 de ani de apostolat la chinezi. Însă drumul pînă în China era primejdios. Trebuia aflată o cale pe uscat mai lesnicioasă decît cea prin oceanul Indian și prin India. Aceasta a fost misiunea încredințată lui Ph. Avril de către Ordinul său și de către Ludovic al XIV-lea. Poziția Ordinului față de Regele-Soare era destul de delicată. Confesorul regelui era iezuit (tradiție veche de aproape un secol). Dar în tabăra adversă, împăratul era cu totul în mina iezuiților, în vreme ce regele Franței purtase încă din 1682 un fel de război rece cu papa pe chestiuni de prestigiu.

În relatarea călătoriei lui Avril din 1685—1690 nu lipsesc adulațiile cele mai pompoase la adresa monarhului francez. El nu pare să fi avut vreun rol sau însărcinare particulară din partea curții de la Versailles. Patronajul regelui se rezuma la acordarea unor ajutoare bănești, la furnizarea unor obiecte de cult, în sfîrșit la înarmarea misionarilor cu scrisori de recomandare în care misionarii iezuiți erau dați doar drept „matematicieni“ ai regelui, fără a se pomeni de apartenența lor la Societatea lui Isus, ai cărei membri nu puteau să pătrundă în unele state, ca Turcia, de pildă.

Călătoria spre China, așa cum fusese plănuită, avea ca bază de pătrundere în extremul orient ținuturile tătarilor de la care se putea ajunge la marginea Chinei, folosind caravana negustorilor ce se forma la o anumită dată a anului la Moscova. Se călătorea de preferință iarna pentru a utiliza mijlocul de transport ultra-rapid al săniilor. Părintele Avril, împreună cu tovarășul său de misiune părintele Barnabé, misionar încercat, cunoscător al orientului, au apucat un drum destul de ocolit prin Mingrelia și Kurdistan pînă la Marea Caspică, și de acolo pe Volga în sus pînă la Astrakan de unde s-au îndreptat spre Moscova. Dar miniștrii moscoviți, care tocmai voiau să trimită o solie regelui Ludovic al XIV-lea — prilej pentru solul lor de a face și vaste negustorii cu blănuri scumpe — țineau să-i dea acestuia drept însoțitori pe iezuiții francezi ce aduseseră scrisori de recomandare din partea acestui monarh. Ei au pretextat deci că ar mai fi nevoie și de alte precizări ce trebuiau aduse din Franța, spre a-i trimite împreună cu convoiul ambasadorului moscovit. Însă părinții, nevrînd să se asocieze acelei

ambasade care le inspira oarecare neîncredere, au mers doar pînă la Varşovia, unde a rămas părintele Avril, în vreme ce părintele Barnabé, s-a îndreptat spre Franţa avînd a face rost acolo de documentele şi obiectele necesare. La reîntoarcerea din Franţa, părintele Barnabé şi grupul de iezuiţi destinaţi misiunii pier într-un naufragiu în care s-au pierdut şi actele şi banii şi obiectele ce le duceau cu ei. Părintele Avril află trista veste la Dantzig (Gdansk) unde se dusese în întîmpinarea confraţilor săi. Dar se produce un fel de minune. Unul din părinţii iezuiţi care întîrziase la plecarea grupului, şi care scăpase astfel de soarta acestuia a venit ulterior să-l întîlnească pe părintele Avril la Varşovia. Este părintele Beauvoillier, care îl va însoţi în Moldova.

Se iveşte acum o nouă posibilitate: folosirea trimiterii ca sol polon în Persia a unui personaj foarte priceput, oriental prin originea sa armeană, dar occidental prin formarea sa în Portugalia, ceva intermediar între un negustor şi un diplomat, iscusit, bun cunoscător al limbilor orientale. Acest ambasador, contele Syri se oferea să ia cu sine pe cei doi părinţi iezuiţi ca membri ai convoiului său. Însă pe drum, o întîrziere datorată îmbolnăvirii lui Beauvollier compromite tot planul. Contele pleacă înainte, dar cînd pornesc la rîndul lor cei doi iezuiţi spre a-l ajunge din urmă, ei sînt opriţi la Smolensk ca indezirabili şi somaţi să plece înapoi. Salvaţi de un sol polon, Lazinski, care îi duce cu sine la Moscova în calitate de capelani ai săi, ei sînt socotiţi suspecţi acolo şi opriţi pe loc, în vreme ce contele Syri este silit să plece fără zăbavă. Deşi se bucurau de simpatia ministrului atotputernic al ţarevnei Sofia, cneazul Galiţin, nici acesta nu poate face nimic pentru ei. Se încheia tocmai atunci o alianţă cu Brandenburgul şi cu imperialii, şi prezenţa unor francezi era privită cu neîncredere. Somaţi să părăsească ţara, ei se reîntorc la Varşovia. Aici obţin protecţia marelui hatman şi palatin al Rusiei, contele Jablonowski, care caută să le uşureze obţinerea paşapoartelor necesare călătoriei spre Viena şi Buda, dar în faţa obstacolelor ridicate de ambasadorul imperial de la Varşovia (contele Jerowski), îi îndeamnă să se îndrepte prin Moldova spre Constantinopol, de unde urmau să ia drumul Persiei, şi de acolo pe al Chinei.

Înainte de a trece mai departe, trebuie arătat spiritul în care este concepută întreaga relatare şi locul pe care îl ocupă călătoria în Moldova în economia ansamblului. Autorul nu urmăreşte în volumul său preciziunea, ci pitorescul, incidentul senzaţional sau chiar fantastic, cînd pomeneşte de pildă, de victoria cîştigată asupra diavolului care chinuia pe unul din noii prozeliţi botezaţi de el în Polonia. O bună parte din conţinut este compilată după autori anteriori, sporită pe alocuri de descrieri amănunţite ale saniei, de pildă, înfăţişată în gravură, sau stăruind în mod tot atît de inutil asupra comportării urşilor cărora le place mierea etc. Din tot acest balast pot fi salvate o serie de informaţii preţioase despre comerţul moscovit cu „Tartaria Mare“ (= *Chitai*) şi cu China (= *Chitai-Chitai*), despre formarea caravanelor de negustori, durata unei călătorii etc. Deşi informaţiile şi explicaţiile ocupă mult mai mult spaţiu decît călătoria propriu-zisă, autorul se menţine neîncetat pe primul plan, în legătură cu împrejurările politice si diplomatice de natură a-i favoriza sau contraria socotelile. Lăsîndu-l pe părintele Barnabé să se lupte cu problemele imediate, Avril se îndeletniceşte în aşteptare cu grija duhovnicească a unor persoane sau cercuri alese şi cu apariţii la curte, unde este prezentat de marchizul de Béthune regelui la Jawarow, sau însoţeşte curtea la dieta de la Grodno, înainte de a-l întîlni pe părintele Beauvollier şi a porni din nou spre Moscova. În această parte a călătoriei (Cartea a IV-a, *Voyage de Moscovie*) aventurile se ţin lanţ, ba cu descrierea situaţiei politice, ba cu episoade edificatoare ca acela al execuţiei tînărului francez catolic ucigaş fără voie de dragul religiei, asistat cu eroism de părintele Beauvollier, ba cu descrierea comportării urşilor din Lituania etc. Comparată cu această bogăţie de

amănunte (unele împrumutate), călătoria prin Moldova este aproape inexistentă. Ideea de a-i da o amploare artificială consacrîndu-i o carte întreagă — ultima — *(Voyage de Moldavie)* nu se explică decît prin dorința autorului de a-l proslăvi pe protectorul său Jablonowski, lăudat din belșug și în text și în prefața volumului. În cursul elaborării volumului, dat la lumină tocmai în 1692, legăturile lui Avril cu palatinul Rusiei se strînseseră încă și mai mult. Contele își trimisese și ultimul fiu la Paris, ceea ce implica desigur o corespondență asiduă cu Franța. Aflarea după reîntoarcerea în Franța despre tratatul secret al lui C. Cantemir cu imperialii din 15 februarie 1690 i-a oferit părintelui iezuit un prilej de a „broda" asupra acestui subiect, confundînd acel tratat cu „complotul" despre care i se șoptise ceva în iulie 1689 la Iași. Știrea despre uciderea fraților Costin din dec. 1691 (în preajma tipăririi volumului) a determinat probabil o restructurare in extremis a textului cu interpolarea masivă semnalată de noi mai departe, și cu introducerea ulterioară în cuprinsul ei a celor 5 articole ale „tratatului" secret. Se observă neglijențe destul de sugestive. Miron Costin este numit „m. log" deși era doar *fost* m. log., fiind pe atunci staroste de Putna. Fratele său marele hatman Velicico este atătat doar ca rudă a sa, etc. Dar mai sînt și alte lipsuri. De pildă: pseudo-înfrîngerea lui Ludovic al XIV-lea la Dunăre (!). În cursul întregii lucrări se observă o eclipsă a spiritului de precizie. Datele cronologice sînt mai frecvente în cartea I la început. În cartea următoare avem doar 2 date: plecarea din Erevan la 23 aprilie 1686 și îmbarcarea pe Volga spre Saratov la 19 octombrie. În cartea a III-a, iarăși două date, sosirea la Varșovia prima oară, la 12 martie 1687 și plecarea din nou spre Moscova la sfîrșitul lui august, sau începutul lui septembrie. Indiferența aceasta parcă mai sporește încă în ultimele două cărți, pînă la plecarea din Constantinopol, cînd din nou apar date mai apropiate în cursul călătoriei pe mare. Concluzia ce se desprinde este că la începutul (și la sfîrșitul) peregrinărilor sale, părintele Avril a ținut un carnet de însemnări, sau un jurnal, de care s-a lăsat cînd s-a mai depărtat de civilizația occidentală. Dacă povestirea sau descrierea pot fi reconstituite aproximativ din memorie, și uneori completate din imaginație, datele cronologice nu pot fi improvizate și de aceea de la un timp încolo ele nu mai apar deloc.

Întreaga descriere a drumului prin Moldova este de o neprecizie uimitoare. Lipsește orice dată a sosirii sau plecării din țară. Abia dacă se menționează că de la Iași la Galați s-au făcut 4 zile și că după trecerea Dunării restul drumului pînă la tabăra de la Babadag s-a efectuat în 5 ore. O redare mai precisă aflăm numai în descrierea ceremonialului cu care a fost primit de domn precum și a cuvintelor acestuia, tălmăcite în stilul elegant al limbajului de curte francez, după traducerea în latina universală a colegiilor iezuite de către Nicolaie Costin. Aceasta a fost țesătura inițială peste care au fost brodate ulterior desene mai complicate.

Ocrotirea oferită de Jablonowski iezuiților pentru trecerea lor prin Moldova, reprezenta o realitate concretă. O parte din țară se afla ocupată de poloni și asculta direct de marele hatman care avea legături amicale și cu domnul Moldovei Constantin Cantemir. Prestigiul și influența lui Jablonowski, prețuit și cultivat de curtea franceză încă înainte de alegerea ca rege a lui I. Sobieski (la care a contribuit și el nu în mică măsură) se tradusese pe plan extern prin includerea lui pe lista celor onorați cu pensii apreciabile (nu întotdeauna plătite la zi) din partea Regelui-Soare. Insuccesele campaniilor în Moldova din mijlocul deceniului al nouălea, a căror răspundere era purtată de Sobieski, crease la acesta o bănuială bolnăvicioasă, fiind încredințat că marele hatman ar încerca să-l eclipsese, sporindu-și propriul renume, în vreme ce regele îmbătrînit și bolnav, nu se mai încumeta să conducă vreo campanie, dar nici nu lăsa pe alții să-l înlocuiască. Se punea problema unei păci neapărate cu turcii. Pace separată? cum îndemna Ludovic

al XIV-lea sau pace generală? cum încerca Leopold I, cam tot în vremea aceasta. Jablonowski avea legături cu Franța dar era și protectorul iezuiților și al misionarilor catolici care serveau cauza Ligii Creștine contra turcilor. Adeziunea sa la o politică sau alta putea fi hotărîtoare. Față de șovăirile și inconsecvența regelui, mînat de sentimentele și resentimentele sale proprii, sporite de ale reginei care căuta să strîngă averi mari și să-și căpătuiască copiii, gata oricînd să-și renege convingerile sau legămintele anterioare, îndată ce împăratul ar binevoi să consimtă la o încuscrire, dînd tînărului Iacob Sobieski o mireasă din neamul său — poziția palatinului Rusiei era mult mai constantă și prestigiul său mai întreg. De aceea și nobilimea polonă aștepta mai mult de la el decît de la rege. Prin cei doi gineri ai săi, palatinul de Plock și cel de Posnania (Leszczynski, viitorul sol mare la Poartă în anul 1700), el se bucura de o mare influență în sînul nobilimii. În anii următori va ajunge castelan de Cracovia. După moartea regelui a umblat zvonul că regina (care acaparase frînele conducerii în ultimii ani de boală ai regelui) s-ar gîndi să păstreze tronul luîndu-l de soț pe Jablonowski (!), văduv încă din *1686*.

Momentul cînd apare palatinul Rusiei în narațiunea lui Avril coincide cu acela al ținerii la Varșovia a unor conciliabule în trei: Regele, marchizul de Béthune și Jablonowski pentru a stabili în taină poziția Poloniei față de propunerile de pace separată ale marelui vizir, comunicate de agentul lui Thököli (Lessenyei) și sprijinite și de hanul tătarilor. Au fost probabil și unele dificultăți care l-au determinat pe Jablonowski să meargă la acel agent *de 3 ori!* Contrapropunerile și stăruințele nunțiului Pallavicini și ale solului imperial Jerowski, de care amintește agentul maghiar, dovedesc că și în tabăra adversă se adulmecase ceva din cele puse la cale. În această situație nu este de mirare că solul Jerowski a refuzat pașapoartele cerute de Jablonowski pentru iezuiții francezi.

În textul lui Avril apar unele contradicții; de pildă, el afirmă că nu îl cunoscuse pe Jablonowski înainte de a-i cere protecția, dar că după aceea a avut norocul să trăiască în preajma lui *timp de 2 luni* (*Voyages*, ed. cit., p. 12). Ceva mai departe el declară că Jablonowski care (ca palatin al Rusiei) își avea reședința la Liov, reîntorcîndu-se la el a poftit pe cei doi iezuiți să-l urmeze acolo, unde *i-a găzduit în palatul său două luni de zile* (ibidem, *notă* marginală). Dar textul corespunzător notei marginale este mai puțin categoric. Nu mai e vorba de 2 luni ci de o aproximație „*aproape* 2 luni" (Nous y demeurâmes près de 2 mois en attendant le retour des courriers). Dintre cele trei versiuni deosebite care se află pe aceeași pagină, prima pare cea mai verosimilă. Spațiul de 2 luni reprezintă *întreg intervalul dintre prima luare de contact* la Varșovia, și despărțirea *finală* de la Liov, cuprinzînd deci atît intervențiile repetate pe lîngă ambasadorul imperial Jerowski, la Varșovia, cît și mai apoi așteptarea la Liov a răspunsului la scrisorile palatinului trimise la Camenița și în Moldova. Potrivit cu această interpretare mai logică, sosirea răspunsurilor de la Camenița și din Moldova nu a putut întîrzia atît (= 2 luni!) cît pretinde autorul, a cărui amintire este neprecisă după trecerea a 2—3 ani de la evenimentele povestite. Acest punct va fi discutat cu prilejul cercetării datei probabile a trecerii sale prin Moldova. Discrepanța dintre cele 3 versiuni ale lui Avril nu se poate explica decît printr-o redactare în cel puțin 2 etape. În prima etapă este vorba de o durată totală de 2 luni, cuprinzînd atît timpul petrecut la Varșovia cît și cel următor la Liov. În a doua apare oarecare nedumerire și îndoială și se adoptă formula aproximativă: *aproape*. La redactarea finală, aproximația dispare și nota marginală afirmă în mod absolut că *șederea la Liov a fost de 2 luni* (!). Vom vedea mai departe și alte exemple de asemenea intervenții posterioare în redactarea textului, care îi modifică total și structura și sensul. Observăm și erori datorate unei înțelegeri greșite. De pildă, părintele Avril credea că era de ales între două itinerarii: ori pe la Camenița, ori prin Moldova, ca și cum primul l-ar fi exclus pe al doilea! Dar și în cazul

adoptării traseului prin Camenița, drumul ar fi urmat în mod inevitabil prin Hotin spre Iași, deci *tot prin Moldova.* Deosebite erau doar punctele de pătrundere în țară, itinerariul al doilea continuînd de la Jablonow la Sniatyn, apoi prin codrul „Bucovinei" pînă la Cîmpulungul ocupat încă de cîțiva ani de poloni, în urma campaniilor acestora din Moldova din mijlocul deceniului. Mai apar și afirmații gratuite, ca aceea pe care o atribuie el palatinului, motivînd ocuparea regiunei Cîmpulung ca măsură preventivă contra eventualelor incursiuni ale moldovenilor în posesiunile sale. Este de la sine înțeles că nu putea exista o alternativă Camenița *sau* Moldova, și că trecerea prin Cîmpulung era singura care îngăduia înlocuirea escortei de pînă acolo cu alta, tot de moldoveni, pînă la Iași. În cazul trecerii prin Camenița, ar fi urmat ca pașa de acolo să dea el o escortă pînă la Iași. Trimiterea în scopul arătat a celor doi curieri la Iași și la Camenița apare deci ca plauzibilă. Dar atacul surpriză încercat în prima jumătate a lui august, de către Jablonowski împreună cu hatmanul Lituaniei, Sapieha, împotriva cetății Camenița, în urma unor promisiuni făcute de tătarii lipcani de acolo, îngăduie bănuiala că emisarul trimis prin iulie la pașa de Camenița avea în realitate o misiune secretă de a stabili contacte cu tătarii din acel loc, în vederea unei acțiuni iminente Se știe din depeșele solilor francezi Béthune și Gravel din 24 și 31 august că acea încercare a dat greș și că ea se datora inițiativei personale a lui Jablonowski, în opoziție cu linia ultrasecretă a politicii regelui stabilită de acord cu el, și cunoscută doar lui, dintre ceilalți mari dregători ai Coroanei (*Hurmuzaki* XVI, pp. 233—235). Urmărirea păcii separate la care lucra în taină ambasadorul lui Ludovic al XIV-lea la Constantinopol a răsuflat totuși și la Iași, unde domnul știa de această amenințare iminentă fără însă a-și trăda gradul de informație Aceasta era situația la venirea celor doi „matematicieni" ai regelui, primiți de domn cu alaiul ce s-ar fi cuvenit unor soli de seamă.

Dați în grija unei escorte de moldoveni care i-a condus de la Jablonow pînă la Cîmpulung, călătorii au pornit mai departe însoțiți de altă trupă dată de comandantul polon de acolo. Față de peripețiile rătăcirilor anterioare, această parte a odiseei lor putea să pară săracă prin comparație. Dar autorul a avut grijă să mai adauge și aici cîte o pată de culoare mai vie. Prin păduri el observă diferite figuri care i se par a aparține unor cete de tîlhari. Totuși dialogul lor cu moldovenii din escortă pare să infirme o asemenea bănuială. Mai tîrziu, la plecarea din Moldova, după trecerea Dunării și sosirea la tabăra seraschierului, la Babadag, reținerea neașteptată a călătorilor din cauza unor suspiciuni minore este dramatizată la maximum.

Lipsa de aventuri din cursul călătoriei pînă acolo a fost compensată de un element de-a dreptul senzațional: aflarea despre iscălirea de către Constantin Cantemir a unui *tratat secret cu imperialii,* foarte scurtă vreme înainte de sosirea lui Avril. Dar cînd anume a ajuns el în Moldova? Și iată-ne iarăși în fața întrebării-cheie tratată și în studiul remarcabil al lui C. Giurescu (*Tratatul lui C. Cantemir cu austriecii,* București, 1910) în care se propune ca dată a sosirii lui Avril sfîrșitul lunii iunie. Dar aceasta este în contradicție cu următoarele jaloane. Pe de o parte la mijlocul lui iunie cel mai de vreme a trebuit să soseacă Mihai Lessenyei la Varșovia și începeau conciliabulele în legătură cu răspunsul formulat de marele vizir la sugestia unei păci separate, la care a luat o parte activă marele hatman Jablonowski, ducîndu-se de trei ori la Lessenyei cu acest prilej. Dacă se socotește timpul necesar călătoriei de la Varșovia la Liov, apoi așteptarea acolo a reîntoarcerei curierilor trimiși la Camenița și în Moldova, în sfîrșit durata călătoriei iezuiților pînă la Iași, se vede bine că sosirea nu a putut fi anterioară datei de 8 iulie, adică data declarației de închinare a lui C. Cantemir comunicată prin intermediul lui Giorgini imperialilor din Transilvania. Pe de altă parte se poate face o socoteală inversă, pornind de la porunca marelui vizir către seras-

chierul de la Babadag de a lăsa pe iezuiți să-și urmeze drumul. Acest ordin este amintit de Wohner la 23 august. Dacă se acceptă afirmația lui Avril că șederea forțată la Babadag a durat cinci săptămîni încheiate, și se scad deci 35 de zile, adăugînd 3 zile pentru călătoria de la Iași la Galați și Babadag, se ajunge la o dată aproximativă de cca 18 iulie pentru plecarea iezuiților din Iași. Cum șederea acolo a durat exact opt zile, urmează să sosirea ar trebui situată pe la 10 iulie. Cum Avril nu se putuse referi în realitate la semnarea *tratatului* secret cu imperialii, care va avea loc doar peste cîteva luni, — la 15 februarie 1690 — se poate explica eroarea sa printr-o confuzie pe care o face el cu declarația domnului Moldovei trimisă generalului Heissler și comunicată la 8 iulie de acesta consiliului de război de la Viena. Acea declarație transmisă prin fratele Giorgini, misionarul de la Tg. Trotuș consta în afirmația că el e gata sub anumite condiții a depune omagiul împăratului și verbal și în scris. Erau anexate 5 articole formulate în scris, dintre care cel mai semnificativ se referea la legămîntul împăratului de a împiedica o eventuală cotropire sau anexare a Moldovei de către poloni. Dar tocmai acest text, care explică mai bine ca orice motivarea acelei supuneri, a fost înlăturat din versiunea însușită (și agravată, pe alocuri) de către consiliul de război din Viena. Articolele sînt rezumate în regestul consiliului de război din 28 iulie adresat lui Heissler. Este vrednic de subliniat că redarea celor 5 articole — așa cum sînt înfățișate de părintele Avril — *are la bază acele anexe la declarația domnului,* trimisă prin Giorgini la Sibiu. Dar articolul principal, inspirat de teama anexiunii la Polonia, este răstălmăcit de Avril în sensul pornirii unei acțiuni contra garnizoanelor polone din Moldova cum ar fi din Cîmpulung, Neamț, Suceava, Soroca. Această interpretare îi aparține în întregime lui. În realitate nu este vorba nicidecum de un complot, ci de acceptarea închinării către împărat, drept singura cale de a scăpa de spectrul cesiunii din partea Porții la încheierea păcii separate, ce părea iminentă. Domnul a putut prinde cîte ceva din mesajele schimbate între Varșovia și Poartă. Agentul lui Thököli nu era prea subtil Asa cum răsuflase secretul misiunii din februarie, a putut să răsufle și acela din iunie. De altminteri, chiar scrisoarea despre succesul misiunii din Polonia a fost înaintată la Constantinopol de către curierii lui Cantemir. Așadar, domnul aflînd de cele puse la cale, sfătuit probabil de atotputernicul mare vistier Iordache Ruset, care în vremea aceasta făcea diferite confidențe politice fratelui Giorgini, misionarul de la Trotuș din vecinătatea moșiei acestuia, Caiuți, a expediat de urgență prin mijlocirea misionarului adeziunea sa condiționată la sistemul habsburgic, de teama unei catastrofe mai mari.

Dar cine l-a informat pe Avril chiar la sosirea sa la Iași? Răspunsul va fi oferit de analogia situației din primăvara anului următor, descrisă la 16 aprilie 1690 de Beauquesne, secretarul ambasadorului Castagnères, trimis de acesta la Iași să aștepte pe solul hanului tătar în vederea unui demers comun la regele Poloniei Hanul zăbovind, a fost așteptat 12 zile la Iași de către secretar, care a putut în răstimp culege informații prețioase, comunicate de el ambasadorului și expuse de acesta cu întîrziere în raportul său către Ludovic al XIV-lea din 23 august. Iată pasajul referitor la negocierile cu Heissler: „El (= secretarul) a aflat că domnul Moldovei și boierii principali ai țării, înafară de fostul logofăt și de cîțiva din partida sa, depuneau toate silințele pentru a primi pe nemți la ei, că domnul a intrat în tratative cu generalul Heissler („Heusler“) căruia îi trimisese, în înțelegere cu boierii, doi „baroni“ ai țării numiți „Petrascus și Ioannes Bocus“ (= jitnicerul P Iurașcu și clucerul Ioan Buhuși) cu împuternicirea de a-i oferi țara; că generalul Heissler le-a cerut 50 de pungi, 100 de cai și 200 de boi drept tribut, că aceste condiții fiind refuzate de moldoveni, imperialii au reținut pe boieri și i-au pus sub pază; că cel care a început această negociere era *un franciscan renegat, care a continuat-o și mai departe*. Secretarul meu a avut aceste informații de

la *2 franciscani ai Congregației de Propaganda Fide*, dintre care unul întreține o corespondență secretă cu marele hatman al Poloniei, și că amîndoi sînt foarte nemulțumiți de domn și de generalul Heissler din cauza refuzului lor de a le îngădui arestarea franciscanului renegat. „De cum a sosit secretarul meu ‹la Iași›, au fost date ordine precise pentru ca acești călugări să nu dea ochii cu el, dar aceste porunci au sporit încă și mai mult dorința lor de a da informații împotriva acestui domn... [Secretarul l-a găsit și pe Bei (= domn) pătruns de toate falsele știri pe care le răspîndesc nemții, fie despre] pretinsa suspensiune de arme între M.V. și împărat, fie despre împăcarea dintre principii de Saxa și de Luneburg..." etc. „În sfîrșit întreaga țara era atît de încredințată de slăbiciunea turcilor, încît nu mai era în cumpănă decît alegerea la care din doi să se închine, la nemți sau la poloni? Și ei s-ar hotărî în favoarea acelora care ar putea mai ușor să-i apere de urgia tătarilor".

Franciscanul *„renegat"* este fratele Giorgini care refuzase să părăsească Moldova la porunca Propagandei, comunicată prin dușmanul său Renzi, pe care îl acuzase el la Roma, și care a pornit în toamna acelui an 1689 spre hotarul Transilvaniei ca să-l captureze, dar fără succes, neputînd obține concursul domnului si nici pe acela al generalului imperial din Transilvania (v. biografia lui Renzi). Cei doi franciscani fideli Congregației sînt Renzi — care precum se știe îl informa pe Jablonowski — și foarte probabil prefectul misiunii care își avea reședinta la Iași. Cunoscînd aceste fapte nu va fi greu de reconstituit rolul lui Renzi și în iulie 1689 la trecerea lui Avril. De altminteri, în acel moment, Renzi abia se întorsese din Italia trecînd prin Polonia și chiar *prin Liov*, poate tocmai cînd se aflau acolo Jablonowski și cei doi iezuiți. Nu știm cît de precisă era informația lui Renzi în acea fază. Avril definește gestul domnului drept un „complot". Se poate ca informațiile primite de el atunci să nu fi avut amploarea celor expuse ulterior în lucrarea sa dată la tipar. Căci este evident că *el reconstituie momentul din 1689 după informații ulterioare*, completîndu-le lacunele, după un fel de probabilitate care să îl satisfacă. Se poate ca aceasta să fie și originea redării fanteziste a articolului principal din 8 iulie, cel privind apărarea Moldovei de cotropirea polonă. Este foarte curios cît de bine se suprapun unele amănunte descrise de secretar la 16 aprilie 1690, cu cele aparținînd împrejurărilor din vara anului 1689, expuse de părintele Avril în 1692. Două puncte merită o atenție mai susținută: cel referitor la atitudinea lui Miron Costin în chestiunea tratatului și cel la zvonurile false cu privire la Ludovic al XIV-lea răspîndite de „nemți" în Moldova. La Avril se vădește oarecare inventivitate. Afirmațiile gratuite se succed. *Tratatul* ar fi fost semnat *la Iași*, unde ar fi venit *un sol sau agent imperial* îndreptat anume în acest scop. În mod destul de curios chiar după obținerea acelui tratat, el ar mai fi rămas la Iași unde... „răspîndea... știri false... pe socoteala Franței pentru a-și ajunge mai ușor țelul" (!). [Se poate însă pune întrebarea, de ce odată ce-și atinsese țelul — mai era nevoie să continue a întîrzia în Moldova și a purta acea campanie de zvonuri, cu atît mai mult cu cît sosirea iezuiților *cu care ar fi dat ochii la Iași*, după cum lasă a se înțelege părintele Avril, l-ar fi încurcat foarte mult]. P. Avril s-ar fi grăbit să nege pretinsa înfrîngere a francezilor la Dunăre (!) „chiar înainte de a fi aflat ceva despre tratat". [Dar ceva mai înainte el se lăuda că ar fi descoperit „complotul" domnului *îndată* după sosirea sa la Iași]. În cursul șederii sale de *8 zile*, el ar fi avut timpul să afle de informațiile mincinoase ale acelui agent rămas anonim, și să le spulbere, determinînd o schimbare diametrală a opiniei boierilor și chiar a domnului cu privire la situația dominantă a lui Ludovic al XIV-lea, uitînd pesemne cele spuse de el cu privire la primirea sa nespus de măgulitoare la curte și la atitudinea domnului *care de la început a și adus vorba despre cuceririle regelui*... etc. Iar în audiența de plecare, domnul s-ar fi arătat chiar *mai măgulitor* decît la

cea dintîi! Dar în pasajul menținut și în textul tipărit, se spunea pur și simplu că audiența de despărțire a decurs cu același ceremonial ca cea de primire.

Un punct ce trezește serioase îndoieli este existența reală a acelui „agent" venit la Iași să smulgă semnarea tratatului. Se știe că în iulie 1689 adeziunea lui Constantin Cantemir fusese trimisă prin Giorgini, misionarul de la Tg. Trotuș Oare venise acesta la Iași și a putut fi confundat de părintele Avril cu un emisar habsburgic? Căci nu poate fi vorba de alt intermediar în acest moment. Dovadă și declarațiile celor doi franciscani conventuali care au denunțat aceste negocieri secretarului francez. Un altul este faptul că în versiunea lui Avril este vorba tot timpul de un *tratat propriu-zis*, propus în același timp boierilor și domnului. S-ar părea chiar, propus *mai întîi* boierilor. Aceștia îl semnează cu toții, în afară de Miron Costin și de cîțiva boieri din partida lui. Față de raportul din 16 aprilie 1691 al secretarului francez în care atitudinea lui Miron Costin este definită fără patos, ca o abținere de la sforțările majorității marilor dregători „ce se sileau să primească pe nemți la ei", nepomenindu-se de amenințările domnului pentru a-l sili să se alăture semnatarilor zeloși, expunerea lui Avril folosește toate resursele unui dramatism retoric acumulînd presiunile mai întîi, pentru a îi smulge *jurămîntul de tăcere*, apoi pentru a-i impune *semnarea tratatului*, amenințîndu-l *în repetate rînduri* ba de *a-l ucide*, ba chiar de a-i *extermina tot neamul*. Dar dacă autorul se referă sub numele de tratat, la declarația domnului trimisă de acesta lui Heissler în *iulie 1689*, acea declarație nu comporta nici o semnătură de boier, nefiind încă decît un demers preliminar. Iar acea insistentă serie a presiunilor, și repetare neobosită a amenințărilor ne lămuresc că aici nu mai este vorba de reconstituirea unui moment care ar fi precedat acel pseudo-tratat din 8 iulie, ci de o întreagă campanie de intimidare desfășurată în timp, pînă la semnarea tratatului real de la 15 februarie 1690. Dar cu acest act înfăptuit mult după plecarea iezuitului nu putea avea Avril nici un fel de tangență. Un alt fapt ce pare să contrazică versiunea lui Avril cu privire la teroarea exercitată de Constantin Cantemir contra lui Miron Costin este existența unui hrisov dat de domn în martie 1690 în favoarea fostului mare logofăt sau mai bine zis, a drepturilor soției lui, nepoata domnului Simion Movilă, în care este recunoscută slujba dreaptă și credincioasă a acestuia. Este drept că hrisovul e cu puțin posterior semnării tratatului de la Sibiu și că poate să reflecte mulțumirea domnului după împlinirea voiei sale. (Vezi Șerban Cioculescu, *Constantin Cantemir și Miron Costin* în „România literară", 8 ianuarie 1970; vezi și notița din *Dicționarul marilor dregători*, p. 389, n. 26).

Coincidența că fiul lui Miron Costin, Nicolaie, care era logofăt al treilea, cu însărcinarea de a introduce pe solii străini, a fost desemnat ca să-l conducă pe p. Avril la curte și să-i servească drept tălmaci în cursul audienței, a putut să creeze în mintea unora impresia greșită că de la el ar fi aflat acesta despre existența „tratatului" și despre intimidarea sistematică încercată contra fostului mare logofăt Miron. Însă din cele arătate mai sus, rezultă destul de limpede că informatorul său fusese franciscanul conventual Renzi.

O citire mai atentă a textului tipărit, îngăduie concluzia că versiunea sa inițială a fost alterată prin includerea unei interpolări masive care începe cu cuvintele. „De altfel, era în interesul domnului..." și se termină cu fraza despre starea de plîns a Moldovei „țara cea mai devastată din toate țările Europei". Textul inițial cuprindea doar descrierea audienței solemne de primire și menționarea celei de plecare, după scurgerea a 8 zile de așteptare a pașapoartelor. Domnul era înfățișat în culori prietenești, arătîndu-se apropiat, prevenitor, fără ifos. Dar peste această primă redare a figurii sale, așa cum o văzuse Avril în vara anului 1689, se așterne un alt chip, acela al tiranului care i-a ucis pe frații Costinești în decembrie 1691, care a „complotat" contra regelui Poloniei și chiar s-a ridicat

contra lui, „temîndu-se că dacă țara sa va fi supusă acestei coroane, regele ar putea să se răzbune pentru necredința sa"... Părere naivă, căci o eventuală cedare a Moldovei de către Poartă, ar fi dus la încorporarea ei neapărată statului polon, cu desființarea absolută a oricărei existențe sau domnii proprii. Am arătat mai sus că tocmai această perspectivă îl îndemnase pe domn să adopte de urgență formula închinării față de împărat. Interpolarea masivă în limitele arătate de noi constă dintr-un istoric tendențios al raporturilor lui Constantin Cantemir cu polonii *pînă la momentul tipăririi* volumului (decembrie 1691—1692). Semnalăm unele indicii doveditoare. Vorbind de comportarea domnului la pornirea campaniei polone (din 1686), autorul precizează „acum 4 sau *5 ani*", ceea ce îl situează pe vorbitor în 1691. Mai departe, vedem cum în interpolarea amintită este inclusă o alta mai tîrzie (Vezi în dreptul trimiterii 22, redarea textului nu tocmai fidel al tratatului). Articolele tratatului sînt introduse de fraza: Acest tratat *de curînd încheiat* și pe *care îl semnaseră toți boierii*... etc. care s-ar putea referi la tratatul din 15 februarie 1690, expresia *de curînd* fixîndu-l în raport cu data încheierii finale a textului (sfîrșit 1691). Legătura acestei ultime interpolări cu narațiunea în curs este foarte stîngace. Autorul este silit să se reîntoarcă la ⟨tratatul⟩ „încheiat înainte de sosirea noastră la Iași" și la acel mitic agent care capătă tot mai multă consistență aparentă, prin acumularea de amănunte fictive. Autorul își încheie tributul cuvenit polonilor, proorocind cu zel, dar fără bucurie, viitoarea ruinare a Moldovei din cauza atitudinii condamnabile a domnului. Există un argument categoric împotriva afirmației lui Avril că ar fi aflat *la Iași* de semnarea „tratatului". Dacă el ar fi descoperit în adevăr o asemenea taină, cum de nu a comunicat-o deîndată celor de la ambasada franceză și mai întîi abatelui de Girardin, fratele ambasadorului defunct, rămas să gireze afacerile pînă la sosirea noului ambasador Castagnères, și care a intervenit pentru eliberarea sa din tabăra seraschierului de la Babadag. Ph. Avril a rămas destulă vreme în contact direct cu ambasada care i-a făcut rost de îmbarcare pe vasul de război ce îl adusese pe Castagnères din Franța și care avea să ducă înapoi pe văduva ambasadorului defunct precum și rămășițele pămîntești ale acestuia. Dovada cea mai bună că el nu a făcut o atare revelație se află în scrisoarea lui Castagnères către rege (vezi mai sus p. 97—98). În iunie 1690 știrea despre o asemenea negociere era socotită destul de senzațională pentru a fi comunicată în toate amănuntele suveranului francez, ceea ce nu s-ar fi întîmplat dacă faptul ar fi fost cunoscut cu un an mai înainte. De altminteri, la 23 martie 1690 ambasadorul francez este dispus să acorde oarecare încredere lui Constantin Cantemir „deși unii ar fi dorit să mă facă să-l bănuiesc". Bănuială în legătură desigur cu tratatul secret semnat la 15 februarie 1690, deci cu vreo 5 săptămîni mai înainte.

Atitudinea personală a autorului este contradictorie. Pe de o parte el înfățișează prin prisma polonă retragerea lui Cantemir la venirea lui Sobieski în 1686, afirmînd că în timp ce îl ținea pe rege cu vorba, el fugea *cu toți locuitorii, care au luat cu ei tot ce au putut duce* (!). Este omisă cu desăvîrșire primirea prietenească a polonilor de către locuitorii din Iași în frunte cu mitropolitul Dosoftei, căutînd a se scuza în felul acesta purtarea polonilor după intrarea lor în capitală (sau mai bine zis, atunci cînd s-au retras dîndu-i foc). Pe de alta, el constată starea de plîns în care a fost adus orașul Iași datorită silniciilor soldaților poloni. Avînd a se pronunța într-un fel, el găsește o formulă deosebit de ingenioasă. „Această silnicie... *oricît ar fi fost de îndreptățită* (!) a contribuit nu puțin la îndîrjirea contra Poloniei a moldovenilor dar mai ales a marilor boieri greci..." Ph. Avril se referă probabil la boierii Rusetești aparținînd familiei rivale și dușmane, Costineștilor.

Poate că în această timidă notă de dezaprobare aflăm un ecou al propriilor impresii ale călătorului confruntat cu trista realitate pe care o constată, fără a-și

permite a o judeca. Constatarea stării de fapt aparţine probabil textului iniţial, iar justificarea devastărilor polone fazei a doua, determinate de înfăţişarea tratatului şi a duplicităţii (!) domnului.

Primirea solemnă şi afectuoasă a iezuiţilor în urma recomandaţiilor în termeni superlativi de către Jablonowski era destul de neobişnuită pentru a da de gîndit. În climatul de nelinişte datorat nălucii unei cesiuni a Moldovei concretizată în corespondenţa înfrigurată dintre Varşovia şi Poartă cu intervenţii din partea lui Thököli şi a tătarilor, sosirea celor doi iezuiţi francezi cu o escortă de 30 de ostaşi moldoveni ai palatinului Rusiei, a trebuit să acrediteze bănuiala că ei erau nişte agenţi importanţi ai diplomaţiei franceze, pe care el i-a primit ca pe nişte soli oficiali. Nu ar fi exclus ca să fi şi încercat să întîrzie plecarea lor la Constantinopol sub pretextul întocmirii paşapoartelor lor. Se poate chiar ca acea reţinere în tabăra seraschierului la Babadag să nu fi fost întîmplătoare, ci ca interceptarea scrisorii socotite suspectă să fi fost pusă la cale pentru a încetini şi discredita pe agenţii posibili ai negocierilor în curs. Dar acestea, bineînţeles, sînt simple presupuneri. Joc gratuit ce şi-l îngăduie uneori istoricii pe marginea materialului mai reticent.

La 23 august 1689 Wohner raporta din Constantinopol că domnul Moldovei răspunzînd marelui vizir cu privire la o scrisoare cifrată a lui Lessenyei (vezi Introducerea la volum, p. 7) a mai adăugat că „a pus să fie conduşi doi străini pînă la Babadag, dintre care unul este francez, celălalat polon (?), ei urmînd a merge mai departe la Constantinopol". Este vorba evident de Avril şi Beauvoillier. Wohner adăugă la rîndul său „paşa mai circumspect nu a voit să-i lase să treacă fără un ordin al vizirului şi a trimis un curier expres către acesta, care a fost expediat înapoi cu ordinul de a-i escorta cu toată cinstea pînă la Galata".

Caracterul echivoc al trecerii celor doi iezuiţi prin Moldova a avut îndată ecou la Constantinopol, chiar înainte de sosirea lor acolo. Solul veneţian din Viena, Girolamo Venier comunica Dogelui la 4 septembrie informaţiile primite din capitala otomană purtînd data de 21 iulie (desigur stil vechi, deci = 1 august). După alte ştiri, privitoare între altele la scrisorile lui Thököli către Ludovic al XIV-lea trimise prin Polonia, urmau rîndurile acestea: „... Din Moldova se dă stirea *(si ha)* că doi iezuiţi francezi au trecut prin Moldova, şi mulţi sînt de părere că ar fi şi sosit aici şi s-ar afla în taină în palatul ambasadei franceze, dar se dă ca sigur de diverşi corespondenţi că doi iezuiţi francezi cu scrisori de ale regelui Franţei s-au dus — nu se ştie de unde — în Moscovia la generalul Galiţin al oastei moscovite *(doppo del General Galizzio nell'Essercito Moscovitico)*, şi se zice că după ce i-au înmînat scrisorile ce le aveau, au luat scrisori de recomandare de la Galiţin către hatmanul *(al Harman)* din Polonia, şi acesta i-a expediat îndată, aşa cum se străduiau, la domnul Moldovei, numit Cantemir (!), ca să-i facă să ajungă cît de curînd la marele vizir Mustafa paşa la Sofia, zicînd că au scrisori de la rege pentru acesta, şi că trebuie să se întîlnească cu marele vizir după ce vor fi venit aici la noul ambasador al Franţei. Se zice că unul din ei este iezuitul Benien (= Benier) care nu făcea altceva în trecut decît să trateze şi să uneltească cu turcii şi rebelii unguri contra Creştinătăţii. Pe deasupra se dă ca sigur că pe lîngă hanul tătarilor s-ar afla un sol *(internuncio)* polon tratat cu mare cinste..." (Se vede cum informaţia din Moldova, care se mărginea la semnalarea trecerii celor doi iezuiţi, polarizează în jurul său alte informaţii din Moscova şi Polonia, amplificate pe parcurs).

Reîntors în Franţa Ph. Avril s-a apucat să dea o descriere a călătoriei sale publicate de el în 1692, adică după 2 ani de la înapoierea sa, ca un fel de omagiu lui Jablonowski, căruia îi era dedicată, avînd în frunte portretul acestuia. Titlul său era: *Voyage en divers Etats d'Europe et d'Asie, entrepris pour découvrir un nouveau chemin à la Chine, contenant plusieurs remarques curieuses de Physi-*

que de Géographie, d'Hydrographie et d'Histoire. Avec une description de la grande Tartarie, et des différents Peuples qui l'habitent. À Paris, MDCXCII (400 pagini in 4° cu hărţi şi desene). Se împarte în 5 cărţi: *Voyage d'Orient, Voyage de Tartarie, Voyage de la Chine, Voyage de Moscovie, Voyage de Moldavie.* Ultima carte cuprinde şi drumul pe mare, de la Constantinopol la Marsilia. Partea ce priveşte propriu-zis Moldova a fost reprodusă de Papiu Ilarian în *Tesauru de Monumente Istorice,* Bucureşti, 1862, vol. II, pp. 182—192, însoţită de o traducere românească, fără a se cuprinde partea referitoare la oprirea călătorilor de către seraschier la Babadag, pe care am integrat-o în fragmentul tradus în volumul de faţă. O altă reproducere se află în „Arhiva Istorică" I_2 1865, p. 15. N. Iorga a analizat mărturia lui Ph. Avril în *Istoria Românilor prin Călători,* vol. II, pp. 23—27.

Călătoria a fost retipărită în 1693, tot la Paris. De asemenea au apărut traduceri în limbile engleză, olandeză şi germană (Londra 1693, Utrecht 1694, Hamburg 1705; ediţia olandeză este însoţită de ilustraţii noi).

CĂLĂTORIA ÎN MOLDOVA[1]

1689

[Autorul însoţit de tovarăşul său de misiune, iezuitul Beauvoillier, ajunge la Liov reşedinţa marelui hatman Jablonowski[2]].

p. 327 Îndată ce am sosit la Liov el ⟨Jablonowski⟩ a trimis curieri, unul la domnul Moldovei[3] şi celălalt la paşa din Cameniţa[4], care erau cei mai în măsură ca să înlesnească drumul nostru în vremuri aşa de primejdioase ca acele prin care treceam atunci . . .

p. 333 Întorcîndu-se cei doi curieri — pe care îi aşteptam de foarte multă vreme — cu răspunsurile cele mai favorabile ce le puteam spera, hatmanul a socotit că e mai bine să ne trimită pe drumul ce trece prin Moldova decît pe cel ce trece prin Cameniţa, fie că-l credea pe acela mai puţin primejdios decît pe acesta din urmă, fie că avea mai puţină încredere

[1] Traducerea s-a făcut după volumul lui Ph. Avril, *Voyage en divers Etats d'Europe*... ed. 1692, p. 333 ş.u. (Pentru titlul complet vezi notiţa introductivă). În versiunea noastră au fost suprimate unele lungimi constînd din vorbărie goală. Omisiunile au fost indicate prin ...

[2] Acesta controla întreaga parte din vestul Moldovei ocupată de poloni. În Moldova el întreţinea informatori luaţi dintre misionari.

[3] Constantin Cantemir (1685—1693). Raporturile sale cu Jablonowski fuseseră reluate după campania polonă din 1686 în care domnul s-a ferit să se alăture lui Sobieski pentru a cruţa viaţa fiului său, ostatec la Poartă. El a încercat să se strecoare dintr-o situaţie fără ieşire, retrăgîndu-se personal, fără a manifesta vreo ostilitate faţă de poloni, pe care îi informa în taină şi după aceea despre anumite primejdii, care s-au adeverit foarte curînd. Pentru poloni, care veniseră foarte nepregătiţi, bizuindu-se pe acţiunea imperialilor pentru a neutraliza pe turci, şi pe a moscoviţilor pentru tătari, mai aşteptînd ca tot greul acelei expediţii să fie dus de românii înşişi, abţinerea lui Cantemir a fost socotită de Sobieski o trădare, ca şi expectativa lui Şerban Cantacuzino, şi declarată drept cauza insuccesului său (datorat în realitate intervenţiei nestingherite a tătarilor şi proastei organizări a întregii expediţii).

[4] Este desigur o legătură între trimiterea acelui aşa-zis curier, sau mai degrabă spion la paşa de Cameniţa şi încercarea iminentă a lui Jablonowski de a ocupa prin surprindere cetatea printr-o înţelegere tainică cu tătarii lipcani din garnizoană. Iniţiativă personală cu atît mai ciudată cu cît era în absolută contradicţie cu condiţiile păcii separate avînd a consta la început într-o suspensiune de arme *de facto* şi cu hotărîrile luate de acord cu regele la Varşovia în cursul lunii iunie.

în pașa de Camenița, pe care nu-l cunoștea, decît prin voievodul moldovean, care îi era prieten[5]. p. 334

În urmă ne-am dat seama că această hotărîre a fost pentru noi o binefacere deosebită a providenței cerești căci la cîteva zile după sosirea noastră la Iași, care este capitala Moldovei, am aflat că niște armeni, care nu putuseră să ni se alăture, pentru a călători împreună cu noi din Polonia pînă la Constantinopol, au întîlnit, din nenorocire, în apropierea Cameniței, o ceată de tătari, care după ce i-au despuiat de tot ce aveau, i-au bătut, cumplit, lăsîndu-i pe jumătate morți.

Dar el nu s-a mulțumit să ne echipeze și să ne dea tot ceea ce ne putea fi de trebuință pentru cheltuielile călătoriei noastre, ci ne-a mai silit să luăm pe unul din oamenii săi, care să ne fie călăuză și tălmaci pînă la Constantinopol, și o escortă de 30 de // călăreți moldoveni, cărora le-a poruncit să nu ne părăsească pînă ce nu ne vor fi încredințat personal voievodului. A scris acestui principe și altor persoane care puteau să ne înlesnească drumul, folosind termeni atît de călduroși, încît pretutindeni am fost primiți ca proprii săi copii. p. 335

...Astfel, copleșiți de dovezile dărniciei marelui palatin al Rusiei și însoțiți de mai mulți servitori ai lui, am străbătut o parte din Podolia și din Pocuția și am ajuns, în sfîrșit, la castelul Jablonow, de la care și-a luat numele ilustra familie Jablonowski. De aici ne-am luat escorta[6] care ne-a însoțit pînă la un orășel din Moldova, numit // Cîmpulung[7] pe care hatmanul îl ocupase încă de la începutul războiului dintre poloni și turci pentru a ține astfel în frîu pe moldoveni și a-i împiedica să facă incursiuni pe domeniile sale (!). p. 336

Pînă să ajungem la Cîmpulung am fost nevoiți să trecem prin renumitul codru al Bucovinei[8] care are o întindere de peste patruzeci de leghe, și este vestit prin marile victorii, pe care le-a dobîndit, acum cîțiva ani, hatmanul polon asupra turcilor și tătarilor veniți cu trupe foarte numeroase sub comanda sultanului Galga, cu gîndul de a năvăli în Polonia.

Trecerea prin acest codru e nespus de anevoioasă, drumurile sînt foarte rele și înguste, pămîntul este pretutindeni pătruns de apă și plin

---

[5] Pentru raporturile din 1685 și acuzațiile aduse atunci domnului, vezi *Călători* VII, îndeosebi biografia lui del Monte. Cît privește alegerea între cele două drumuri arătate, trebuie observat că nu exista un drum propriu zis de la Camenița spre Constantinopol. Atunci cînd turcii trimeteau provizii sau trupe la Camenița, drumul urmat de ei era tot prin Moldova. De la Camenița puteau cel mult răzbate curierii pașei prin părțile expuse garnizoanei din Soroca, și mai departe prădăciunilor cetelor de tătari cutreerînd în libertate tot orizontul ce se deschidea de la Tighina de jur împrejur. Stilul unor asemenea expediții primejdioase nu se potrivea unor călători de felul celor 2 iezuiți.

[6] În oastea polonă existau cîteva unități de asemenea ostași voluntari din Moldova, după cum atestă atît cavalerul de Beaujeu cît și renumele lui Turculeț.

[7] *Campolongo*. Vezi în *Călători* VII, relatarea campaniilor polone din Moldova din 1685 și 1686. Explicația lui Avril este de o mare naivitate. În realitate polonii au ocupat o parte din vestul Moldovei în vederea anexării sale totale sau parțiale.

[8] *Forêt des Boukovines*. Numirea aceasta înseamnă: pădure de fagi. Călătorii poloni desemnează astfel mai mulți codri în diferite regiuni ale Moldovei. Aici însă este vorba de o localizare care coincide oarecum cu Codrul Cosminului. (Vezi *Hurmuzaki* XVI, pp. 94—99, informațiile din scrisoarea lui Béthune din 13—26 oct. 1685 despre luptele din 2—12 oct. ale trupelor polone și lituaniene împotriva tătarilor conduși de han și de sultan Galga. Departe de a fi o victorie, înaintarea polonilor curînd încercuiți, a fost urmată de o retragere foarte critică).

de mlaştini care fac ca aceste căi să fie aproape de neumblat; totuşi am fost nevoiţi să trecem pe acolo, şi să urmăm acele drumuri strîmbe şi supărătoare al căror sfîrşit părea că nu-l vom mai vedea niciodată. Dar nu greutăţile drumului ne pricinuiau cea mai mare supărare: gîndul că ar putea să dea hoţii peste noi ne înfricoşa cu mult mai mult. După ce ne-am înfundat//cîtva în acea fioroasă singurătate, am dat peste
p. 337 mai multe asemenea cete răzleţe, dar cum cei ce ne escortau nu le erau necunoscuţi, de îndată ce se arătau din faţă înaintea acestor fîrtaţi, îi şi risipeau fără nici o zăbavă.

În felul acesta am scăpat nevătămaţi şi teferi din codrul Bucovinei şi am intrat în cîmpiile Moldovei pe care am înaintat cîtva timp, cu mai multă plăcere decît umblasem prin codrii întunecoşi pe care abia îi părăsisem.

Moldova este una din ţările cele mai frumoase şi mai fermecătoare din Europa. Aici vezi cîmpii întinse, udate de mai multe rîuri, dintre care cel mai însemnat este Moldova, ce şerpuieşte aproape ca Sena, şi pare că prin toate cotiturile sale ea caută să răspîndească pretutindeni belşugul. Şi în adevăr toate aceste ape ar face din cîmpiile Moldovei o regiune foarte roditoare şi ar contribui cu siguranţă ca această ţară să ajungă una din cele mai mănoase şi mai bogate din Europa, dacă n-ar fi atît de expusă atacurilor turcilor şi tătarilor; dar trupele pe
p. 338 care le trimit neîncetat şi unii şi alţii pentru apărarea Cameniţei / au pustiit-o în aşa hal, încît în multe părţi stă pămîntul nelucrat, pentru că n-au mai rămas locuitori care să-l muncească, şi mai ales în partea de răsărit, (care se mărgineşte cu Ţara tătărească[9] unde ţăranii şi toţi aceia care nu locuiesc în vreun oraş întărit, sînt nevoiţi a-şi face bordee sub pămînt, pentru a scăpa de furia acestor duşmani neîmpăcaţi cu tot ce e creştin.

După ce am trecut şi de aceste cîmpii, fără nici o păţanie, am ajuns la Cîmpulung, unde am schimbat escorta care ne-a însoţit şi ea tot cu atîta noroc şi devotament ca şi cea dintîi, pînă în capitala Moldovei.

Cînd ne apropiam de aceasta, am trimis înainte pe tălmaci, potrivit ordinelor primite de la marele hatman al Poloniei ca să-l asigure pe voievod, o clipă mai devreme de respectul nostru pînă vom putea fi în măsură a o face noi înşine.

Noi ce e drept aveam mare nădejde în recomandarea marelui hatman al Poloniei şi în scrisorile ce ne dăduse pentru acest domnitor; dar dacă am fi putut prevedea răsunetul pe care aveau să-l aibă n-am fi pregetat să-l rugăm pe acest palatin să fie mai cumpătat în recomandările sale şi să ne cruţe mai mult modestia. Voievodul, care lua mai mult în seamă recomandările stăruitoare ale marelui hatman decît condiţia noastră de eclesiastici, a depăşit toate limitele în onorurile ce ne-a arătat, încît nu ştim dacă ar fi putut face mai mult pentru solii celui mai mare suveran din lume.

De cum a fost înştiinţat de sosirea noastră, ne-a şi dat o casă bună pentru găzduirea noastră, şi chiar în aceeaşi zi a trimis la noi pe unul din secretarii săi[10], ca să ne arate bucuria ce avea de sosirea noastră şi ne-

[9] Adică Bugeacul în care se infiltraseră tătarii mîrzacului rebel Cantemir la începutul secolului al XVII-lea, în ciuda sforţărilor hanului Crimeii şi chiar ale Porţii de a-i alunga înapoi în Crimeea.

[10] Cei doi secretari ai domnului pentru limbile latină şi polonă erau polonul Kienarski şi cotnăreanul Andrea Wolff. Cum primul era socotit omul polonilor, este mai probabil ca cel trimis să-i primească să fi fost acesta din urmă

răbdarea sa de a ne vedea cît mai degrabă. În adevăr, chiar de a doua zi, dimineața a trimis după noi careta domnească, escortată de cincizeci de soldați, împreună cu fiul marelui logofăt[11] spre a ne sluji de tălmaci.

Am fost conduși în chipul acesta pînă la palat, unde ne aștepta domnul. Toată oastea, în arme, era înșirată în cea mai frumoasă ordine pînă la intrarea palatului, unde am coborît din caretă. Aici ne-au întîmpinat doi boieri, care ne așteptau ca să ne conducă la audiență. Îndată ce am descins, ei ne-au ridicat de subțiori ca să ne ajute să suim scara, de // vreo treizeci de trepte la capătul căreia am dat de sala cea mare unde se adună de obicei marii boieri[12]. În acea clipă ei se aflau adunați acolo în număr destul de mare; trecînd pe lîngă ei i-am salutat și am mers apoi pînă la odaia domnului; la ușă ne-a întîmpinat maestrul de ceremonii[13] care ne-a introdus. p. 340

Abia am intrat, că domnul s-a și sculat de pe tron și a venit spre noi pentru a ne primi și a ne îmbuna cu tot felul de măguliri cu care ne-a copleșit apoi timp de mai bine de două ceasuri cît a ținut convorbirea noastră cu el.

Noi l-am salutat după cuviință, la care ne-a răspuns în chipul cel mai onorabil cu putință. Poruncindu-ne apoi să ne așezăm, a adus vorba despre cuceririle regelui[14] pe care noi i le-am povestit cu de-amănuntul cu multă plăcere, și care au părut că îl mișcă nespus de mult, după cum am putut înțelege din cuvintele îndatoritoare cu care ne-a concediat. Căci, atunci părea a-și fi uitat cu totul rangul și demnitatea sa. El ne-a zis: „Iubiți părinți, deoarece regele ai cărui supuși aveți cinstea de a fi și sub ale cărui auspicii // mergeți să propovăduiți Evanghelia pînă la marginile lumii, este un monarh atît de desăvîrșit, încît el singur este obiectul admirației pămîntului întreg, vă rog să-mi faceți favoarea de a-mi dărui prietenia voastră, ca să am mulțumirea de a număra de aici încolo printre ceilalți prieteni ai mei doi matematicieni supuși ai celui mai mare monarh din lume“. p. 341

Noi nu ne așteptam să ni se facă atîta cinste la curtea acestui domn, dar chiar dacă am fi putut prevedea ce avea de gînd să facă, ne-ar fi fost cu neputință să-l obligăm a face mai puțin, după recomandările atît de călduroase ale marelui hatman al Poloniei, care îi scrisese atît lui cît și tuturor demnitarilor cunoscuți, ca să ne socotească întocmai ca pe proprii săi copii și să se îngrijească de noi ca de lumina ochilor din cap.

De altfel, era în interesul domnului să se poarte astfel[15], pentru a acoperi prin aceasta complotul pe care ⟨tocmai⟩ atunci îl urzea împotriva Poloniei, și pe care, în ciuda tuturor precauțiunilor luate pentru a-l ține ascuns, noi l-am descoperit în această intrigă, pe care solul Jerowski[16] căuta să ne-o ascundă // împiedicîndu-ne să trecem prin Moldova. p. 342

---

[11] Nicolaie Costin, fiul *fostului* m. logofăt Miron Costin.

[12] *Les barons de l'état,* adică boierii de divan.

[13] Desigur marele postelnic.

[14] Ludovic al XIX-lea. De observat nepotrivirea între afirmațiile de aici și cele din urmarea interpolată într-o fază ulterioară și care începe în dreptul notei 15.

[15] Aici începe adaosul la text despre care este vorba în notița introductivă.

[16] Solul împăratului Leopold I în Polonia care refuzase să dea pașapoartele cerute de iezuiți pentru trecerea lor prin imperiu.

Constantin Cantemir, domnul Moldovei, după mîhnirea ce pricinuise acum vreo patru ani sau cinci ani[17] regelui Poloniei, se temea, cu drept cuvînt, că dacă țara sa va fi supusă acestei coroane, regele ar putea să se răzbune pentru necredința ce-i arătase în campania din Bugeac[18]: Atunci domnul făgăduise regelui, care înaintase pînă la Iași, capitala țării sale, să-i jure credință, să recunoască solemn atîrnarea sa de Polonia, și să dea armatei polone toate proviziile trebuincioase; dar, pe cînd ținea pe rege cu vorba la o leghe de oraș prin solii ce-i trimitea unul după altul, el fugea pe altă parte cu toți locuitorii, care au luat cu ei tot ce au putut duce (!). Regele a intrat după aceasta în acest oraș, cu toată armata sa, care a făcut multe stricăciuni aducîndu-l în starea de plîns în care l-am văzut și noi.

Această silnicie a soldaților poloni, oricît ar fi fost de îndreptățită, a contribuit nu puțin la îndîrjirea contra Poloniei a moldovenilor, dar p. 343 mai ales a numeroșilor // greci[19] care sînt boierii cei mai de seamă ai acestei mici curți. Ei ascultară cu bucurie propunerile pe care a venit să le facă din partea împăratului, (Leopold I), un sol anume trimis, și făgăduiră prin jurămînt pe sfintele evanghelii (că vor păstra) o taină de nepătruns. Domnul îl sili la același jurămînt și pe vestitul Miron, mare logofăt al țării[20], care împreună cu toată familia sa și cu hatmanul Moldovei, ruda sa[21], părea cu totul legat de interesele Poloniei, dar nu-l putu sili să semneze acest tratat decît după ce l-a amenințat în mai multe rînduri, că îi va tăia capul și-i va extermina toată familia, care este cea mai de seamă din această țară.

Acest tratat de curînd[22] încheiat și pe care-l semnaseră toți boierii, cuprindea cinci articole.

Articolul dintîi prevedea ca Moldova să stea sub protecția și dependența împăratului, drept care domnul va fi dator să plătească un tribut de 50 000 de scuzi.

Al doilea, ca împăratul să dea trupe suficiente pentru a izgoni pe p. 344 poloni din Cîmpulung și din celelalte cetăți // ale Moldovei în care țin garnizoane[23] și să-i trimită ajutoare ori de cîte ori va fi război cu Polonia.

---

[17] Adică în 1686. Autorul socotește această dată pornind de la momentul predării la tipar a relatării sale și nu de la cel al prezenței sale în Moldova.

[18] Pentru spiritul în care este judecat rolul lui C. Cantemir în campania din 1686, vezi discuția din notița introductivă unde este subliniată și prima impresie personală a călătorului, oarecum în contradicție cu versiunea oficială polonă însușită cu unele rezerve în final.

[19] Aluzie desigur la Rusetești, despre a căror influență atotputernică a putut fi informat de către Nicolaie Costin. La trecerea lui Avril, Iordache Ruset era m. vistier (1686—1693). Restul cu referire la tratarea de către ei a propunerilor acelui sol imperial venit la Iași (!) îi aparține exclusiv lui Avril.

[20] Miron Costin era *fost* m. logofăt. Pentru raporturile sale cu domnul în acest moment, vezi mai sus p. 99.

[21] Velicico Costin a fost hatman din iunie 1685 pînă la 22 august 1689. Neprecizia amintirilor lui Avril apare și aici cînd îl declară doar rudă (și nu frate) al lui Miron.

[22] Oare autorul se referă aici, la situarea acelui moment în raport cu data redactării finale a relatării sale (1691—1692)? Lucrul nu ar fi exclus, întrucît se vede limpede că întreg acest pasaj, despre cele 5 articole ale tratatului, a fost introdus în text după redactarea sa. Dovadă fraza de legătură „Acesta este deci tratatul... etc. Însă cuvintele ce urmează: „*ce fusese încheiat cu puțin înainte de sosirea noastră la Iași*" readuc confuzia inițială.

[23] În 1689 Cîmpulungul, Suceava și Soroca aveau asemenea garnizoane. Cea din Soroca era constituită de cazaci credincioși Poloniei. În cursul războiului polono turc 1683—1699, purtat cu numeroase întreruperi, întreaga regiune dintre Carpați și Siret ajunsese să fie controlată de poloni.

Al treilea, ca împăratul să facă astfel ca prin tratatul de pace ce-l va încheiat cu Poarta, să fie trimis înapoi domnului fiul mai mare[24] al acestuia pe care sultanul îl ține ostatec la Constantinopol.

Al patrulea, ca domnia Moldovei, să fie ereditară în familia domnului.

Al cincilea, în sfîrșit, ca împăratul să lase schismaticilor liberul exercițiu al religiei lor, și să nu silească niciodată pe Moldoveni să se unească cu biserica Romei[25].

Acesta este deci ⟨tratatul⟩ ce fusese încheiat cu puțin înainte de sosirea noastră la Iași; agentul care venise aici pentru încheierea tratatului a fost foarte încurcat cînd ne-a văzut, temîndu-se ca nu cumva să lămurim curtea asupra știrilor false pe care el le răspîndea pe seama Franței pentru a-și ajunge mai ușor țelul. Ceea ce, de altfel, am și făcut, chiar mai înainte de a fi aflat ceva despre tratat, arătînd cît de ridicolă era știrea răspîndită de el // despre o totală înfrîngere a francezilor la Dunăre (!)[26], pe care el o răspîndise cu intenția de a convinge, cum spera el, și mai mult despre puterea împăratului. p. 345

Am avut chiar mulțumirea de a vedea această curte schimbîndu-și cu totul părerea în privința Franței, în timpul scurt cît am petrecut acolo, și arătînd față de ea cu totul altfel de sentimente decît acelea pe care le avusese înainte de venirea noastră. Așa se explică, desigur, că la audiența noastră de despărțire, domnul s-a arătat chiar mai atent și mai măgulitor decît la audiența dintîi. Trebuie să credem că cele făcute atunci îl pun în mare încurcătură acum; dar răul era făcut și nu știu dacă va întîrzia prea mult, și dacă polonii sau turcii, spre a-l răsplăti de intenția de a ieși de sub dominația lor, nu vor desăvîrși ruina acestei țări, care, fără să fi purtat război cu cineva, este astăzi, țara cea mai devastată din toate țările Europei.

Se împliniseră opt zile de cînd ne ținea domnul în Iași pentru a ne da scrisorile și pașapoartele de care aveam nevoie pentru a ne duce la seraschier[27], care se afla cu tabăra lîngă Dunăre, la // hotarele Moldovei. Ele au fost în sfîrșit pecetluite și ni s-au înmînat la ieșirea noastră de la audiența de despărțire pe care domnul ne-a dat-o cu aceeași ceremonie cu care fuseserăm primiți la cea dintîi. [Urmează scrisoarea hatmanului Poloniei]. p. 345

Am plecat de la Iași cu escorta ce ne-a dat domnul și după patru zile de drum am ajuns la Galați, un oraș mic așezat la Dunăre; aici am găsit o barcă pregătită pentru noi, care ne-a dus cu bine în tabăra turcească[28] aflată la o depărtare de cinci ceasuri de drum de acolo*. p. 348

Chehaia[29] seraschierului de cum a fost înștiințat de sosirea noastră, ne-a rînduit o casă în tîrgul cel mai apropiat de tabără, unde a trimis p. 348

---

[24] Antioh Cantemir.

[25] Pentru textul celor 5 articole din tratatul original semnat la 15 febr. 1690, vezi studiul lui C. Giurescu citat mai sus. Pentru acel agent mitic vezi discuția din notița biografică.

[26] Franța declarase război împăratului Leopold în 1688, dar luptele nu s-au purtat în apropierea Dunării ci a Rinului. La sfîrșitul lui aprilie 1689 se comenta de către Cancelarul Mih. Teleki scriind lui Constantin Stolnicul, o înfrîngere a francezilor la Rin — (Veress *Documente* XI, p. 344).

[27] Mustafa Buikli pașa.

[28] La Babadag.

* Partea care urmează a fost omisă de editorul român Papiu Ilarian în reproducerea dată de el în *Tesauru*.

[29] *le lieutenant du Seraschier.*

cîțiva ieniceri pentru a ne păzi și a ne feri de vexațiunile pe care ni le-ar fi putut aduce soldații din armată. El a avut față de noi aceste atenții pentru că aflase de la oamenii care ne însoțiseră că eram francezi și că regele[30] ne făcuse cinstea să ne trimită cu titlul de matematicienii săi.

A doua zi seraschierul căruia noi îi cerusem audiență pentru a-i înmîna scrisorile pe care ni le încredințase domnul, ne-a trimis un ceauș urmat de trei ieniceri cu doi cai turcești, frumos înșeuați pentru a ne duce acolo . . . etc.

Cum fusesem nevoiți să ne schimbăm portul[31] pentru a putea străbate în mai mare siguranță aceste țări schismatice și necredincioase, unde portul nostru ne-ar fi expus la multe neajunsuri etc. . . . am fost din nou siliți să ne înfățișăm sub aparențe care nu ne plăceau . . .

Am pornit deci cu mare alai, conduși de slujitorii seraschierului să ducem scrisorile domnului Moldovei. Seraschierul care ne aștepta în cortul său, înconjurat de toți icoglanii[32] săi bogat gătiți, ne-a primit cu gravitate și sobrietate după obiceiul turcesc și după ce a răspuns cu destulă politeță salutării noastre, ne-a spus că poruncise chehaiei sale să ne satisfacă cererile. Noi am rămas mai mulțumiți de primirea acestui chehaia al armatei turcești decît de aceea a seraschierului, și el ne-a primit cu mai multă bunăvoință. Deși grec și apostat, ne-a arătat tot timpul cît de mult ne cinstea. A poruncit să ni se aducă mai întîi băuturile și parfumurile obișnuite, s-a uitat cu plăcere la titlurile noastre de matematicieni și cum știa puțină geometrie și astronomie, ne-a silit să-i vorbim destul de mult despre aceste științe și ne-a pus chiar cîteva întrebări din aceste materii.

p. 351 În timp ce ne sîrguiam să i le // explicăm, am văzut intrînd în cort un tînăr zorit, care după ce i-a sărutat caftanul i-a înmînat din partea seraschierului cîteva scrisori care fuseseră interceptate cu cîteva zile mai înainte în apropierea Camenițel și pe care le primise chiar în acel ceas. Fuseseră capturate asupra unui polon travestit în tătar și cum s-a observat o coroană pe pecetie s-a crezut că regele Poloniei era adevăratul autor și că noi care de abia părăsisem țara acestui principe, am cunoaște fără îndoială cuprinsul lor.

Cu această convingere nenorocită a intrat în cortul unde ne aflam secretarul seraschierului, care era un biet renegat, și ne-a arătat aceste scrisori a cărei taină, ascunsă sub un cifru pe care el nu-l înțelegea, voia din răsputeri să ne-o smulgă nouă. El ne-a sucit în tot felul pentru a încerca să deslege taina, ne-a pus mai multe întrebări care să ne dea de gol și nu a trecut cu vederea nimic din ceea ce a crezut el că ar putea să ne încurce. Totuși, am scăpat cu fața curată în ciuda

p. 352 întrebărilor sale răuvoitoare, și după ce am arătat chehaiei cît de opusă era menirea noastră tuturor intrigilor din lumea pe care noi o părăsisem de mult pentru a ne îndeletnici numai cu slujba lui Dumnezeu cel adevărat, — i-am spus pentru a-l lămuri cu desăvîrșire, că aceste scrisori pe care le recunoscusem, erau de la ambasadorul pe care regele, stăpînul nostru, îl ținea în Polonia[33], și că erau îndreptate către acela pe care îl

[30] Ludovic al XIV-lea.
[31] Ca în tot cursul drumului, cu excepția timpului petrecut în Polonia.
[32] Paj, copil de casă.
[33] Marchizul de Béthune.

trimitea chiar atunci ⟨regele⟩ la Poartă[34], care va afla cu mirare mare, că i-a fost oprit pe nedrept curierul care i le aducea. I-am arătat totodată, de față și cu secretarul său, deosebirea dintre coroanele folosite în Apus la steme și le-am explicat în general felul în care se cifrează o scrisoare, ceea ce i-a lăsat pe deplin mulțumiți și i-a convins îndeajuns că nu eram în stare de a le dezvălui taina cifrelor pe care le vedeam, și care le trezeau atîtea bănuieli.

Oricît au părut de convinși de buna noastră credință totuși această întîmplare nefericită le-a trezit tot felul de bănuieli împotriva noastră; dar cum titlurile noastre de matematicieni ne aduseseră oarecare considerație în ochii lor, ei au poruncit să fim conduși pînă la casa noastră cu același alai cu care venisem, totuși, pentru a nu ne pierde din ochi ne-au dat cîțiva ieniceri noi[35]; cu ordin de a ne observa de aproape și de a nu ne lăsa să vorbim cu nimeni. Această măsură de pază luată de ei nu a împiedicat pe renegați, pe care zvonul despre sosirea noastră îi adusese la căință, să vină să ne vadă în ascuns; și cum ni se păreau foarte conștienți de starea nenorocită în care se vedeau nevoiți să trăiască după ce își părăsiseră din lașitate credința, am căutat să-i îmbărbătăm și i-am îndemnat să ia măsurile trebuitoare pentru ca să scape cît mai curînd. Chiar și turci, mînați de nu știu ce curiozitate, au înșelat de mai multe ori prezența nelipsită și vigilența străjilor noastre. Noi am avut mai multe convorbiri cu ei asupra religiei și cu acest prilej ne-am îndreptat cu totul ideia greșită atît de răspîndită, de obicei că un musulman nu se vîră într-o discuție religioasă și că nu-i este îngăduit să ridice nici o îndoială asupra religiei oricît ar fi dorit ei să se lămurească asupra adevărului aceleia pe care o urmează și să cunoască // și celelalte care îi sînt potrivnice. p. 354

Dar, cum cei mari păstrau tăcerea cea mai desăvîrșită asupra soartei noastre și ne țineau mereu în mare supraveghere, dar fără să se poarte rău cu noi, am cerut o nouă audiență chehaiei pentru a afla ce hotărîre a luat în ce ne privește. Ne-a primit cu aceeași afabilitate ca și prima oară și după ce a vorbit cu noi aproape patru ceasuri, asupra mai multor probleme de matematică, ne-a asigurat că pentru slobozirea noastră nu se mai aștepta decît înapoierea unui curier care fusese trimis la marele vizir[36], și fără de a cărui învoire nu îndrăzneau să ne dea voie să trecem mai departe.

Acest răspuns nu era însă în realitate decît un refuz și dacă noi nu am fi plecat decît după întoarcerea curierului pe care spunea că îl trimisese, am fi rămas multă vreme în tabără unde ne țineau: dar domnul abate Girardin, fiind înștiințat de un spion pe care îl ținea, despre felul cum se purtaseră turcii cu noi, după ce s-a plîns marelui vizir, ne-a obținut libertatea după care oftam de cinci săptămîni împlinite. // Seraschierul — căruia i se trimisese un curier anume cu porunca să ne dea drumul, de cum ne-a făcut cunoscută porunca primită de la Poartă, fără să mai întîrziem nici o clipă am trecut Dunărea, și în loc să urmăm dru- p. 355

---

[34] Domnul de Castagnères-Chasteauneuf, noul ambasador trimis după moartea lui Girardin. Pînă la venirea sa o parte din corespondența cu Franța era asigurată de fratele ambasadorului defunct, abatele de Girardin.

[35] Este posibil ca acest amănunt să fie tot atît de imaginar ca și apostolatul cu care se laudă Avril în preajma taberei seraschierului.

[36] Mustafa Zade Köprülü, fiul primului mare vizir din această familie, căruia îi urmase Ahmed, fratele mai mare al lui Mustafa. A fost mare vizir în intervalul *1689—1691*, murind în lupta de la Salankemen.

mul prin Rumelia, unde ne temeam de vreo nouă pățanie, ne-am îmbarcat pe acest fluviu pentru a merge la Chilia care este un oraș mic din Basarabia unde ni se spusese că am găsi o șeică gata să pornească spre Constantinopol.

Cînd coboram spre vărsarea acestui fluviu am întîlnit barca ce purta solda ienicerilor. Această întîlnire a fost spre folosul nostru. Căci unul din ienicerii care își luase sarcina să ne conducă, și-a dat toată silința pentru a putea fi înapoi la timp spre a-și primi solda.

De cum am ajuns patronul șeicei, înștiințat de gîndul nostru, a venit să ne ofere un loc bun pe vasul său; ne-am înțeles cu el asupra trecerii noastre și ne-am pregătit să plecăm a doua zi, în urma asigurărilor pe care ni le-a dat că nu va zăbovi mai mult. În adevăr el // și-a ținut
p. 356 cuvîntul cu foarte mare punctualitate; a ridicat ancora chiar la vremea pe care ne-o arătase și după ce am ajuns la una din Gurile Dunării, am așteptat acolo o zi întreagă vîntul prielnic înainte de a înfrunta marea. Și în același timp căpitanul nostru cu tot echipajul nu a închis ochii și au fost siliți să stea de veghe toată noaptea pentru a nu se lăsa surprinși de cazaci, care vin adeseori pînă la această gură să dea năvală asupra vaselor pe care cred că le pot ataca cu folos. În acest scop ei dau tîrcoale pretutindeni pe niște luntre foarte ușoare și așa de mici că numai un singur om poate să stea înăuntru. Ele sînt acoperite deasupra cu o piele bine întinsă care împiedică apa să pătrundă înăuntru. Un cazac e așezat la mijloc cu două vîsle de fiecare parte pentru a mîna luntrea și cu armele sale lîngă el pentru a se lupta cînd ar fi nevoie. Cîteodată se adună cîte o sută din aceste luntre mici în jurul unei corăbii pentru a pune stăpînire pe ea; astfel poți oricînd fi surprins de acești pirați primejdioși, dacă nu ești în stare să te aperi bine și dacă nu veghezi mereu.

p. 357 A doua zi pornindu-se vîntul de miază-noapte ne-a dus curînd în plină mare, la care nu am ajuns decît cu greu, fiindcă Dunărea e foarte puțin adîncă la gurile sale și trebuie mereu să fii cu sonda în mînă și să te păzești cît poți pentru a ocoli bancurile de nisip din care ar fi foarte greu să te despotmolești așa cum am făcut chiar noi încercarea de îndată ce am ridicat ancora. În a treia zi de navigație am descoperit spre seară cu mare bucurie coastele Asiei <Mici> și am găsit farul care se află la intrarea Bosforului.

FRANCESCO ANTONIO RENZI DIN STIPITE

(? — p. 1697)

Minoritul conventual Francesco Antonio Renzi, venit ca misionar în Moldova în 1679, a stîrnit încă de mult curiozitatea istoricilor prin aspectele contradictorii ale unei personalități destul de complexe, oferind un subiect bogat pentru cercetări viitoare. Nu se cunosc bine împrejurările venirii sale, și nici ale sfîrșitului său dramatic (după o mărturie mai tîrzie, și poate neîntemeiată). G. Călinescu în *Alcuni missionari* (p. 45) afirmă cu hotărîre că el ar fi venit în 1678 cu grupul de misionari trimis de Congregație sub conducerea minoritului Antonio Ferrari, care și-a întrerupt călătoria în Polonia în împrejurări destul de neobisnuite. El ar fi dat banii lor de drum cu împrumut unei doamne polone care întîrzia să-i înapoieze. Grupul de 5 s-a despărțit, doi din frați au ajuns în Moldova, anume Nicolô Bariona și încă unul. Ceilalți doi l-au așteptat pe Ferrari și s-ar fi înecat cu el la trecerea Nistrului. Grupul de misionari fusese desemnat de Congregație la 6 aprilie 1677. La 2 ianuarie 1678 Bariona scria că Ferrari se află la Cracovia. În aprilie era la Lublin la nunțiul din Polonia, pentru a obține probabil bani de drum. Bariona ajunge la misiune în Moldova — nu în octombrie cum se afirmă (*ibidem*, p. 39, n. 4) ci prin aprilie—mai, căci la Roma se știa la 20 iunie 1678 de sosirea lui în Moldova. Lista misionarilor propuși în 1677 cuprindea pe Nic. Bariona, pe Giov. Bat. Volponi și pe Fr. Ant. Renzi, pe lîngă alți doi: M. Lilla și Lor. Torrichia. Ar fi fost deci 5 misionari dar nu este numit prefectul Ferrari. Însă în ședința Congregației din 20 iunie se precizează că misionarii erau 5 cu prefect cu tot, și că dintre ei *doi* au sosit în Moldova, ceilalți doi rămînînd cu prefectul. Înseamnă deci că atunci cînd a fost inclus Ferrari, a fost scos unul din misionari, adică Renzi. Din acea listă prefectul și misionarii Lilla și Torrechia nu mai apar în Moldova, fiind cei înecați cu Ferrari la trecerea Nistrului. Angelini menționează în august 1678 faptul că cei doi misionari, care au supraviețuit, din lotul trimis cu noul prefect au fost instalați la Iași și la Baia. În adevăr Bariona servește la Iași, iar Volponi la Baia (vezi scrisoarea lui A. Rossi din iunie 1678 și raportul lui Angelini din 1682). Rămîne întrebarea, *cînd* a sosit în Moldova Renzi, despre care pomenește Piluzzi în 1680 ca funcționînd la Iași și care e încondeiat de Angelini în mod destul de confuz în raportul său din 1682. Se știe că Piluzzi, numit arhiepiscop de Marcianopol, a dus cu sine la plecarea sa din Roma doi misionari recomandați de el, și pentru care a scris cu propria sa mînă cererile adresate Congregației. Aceștia erau Brunacci din Cremona și Antonio Giorgini din Torre. Dar din raportul lui Angelini rezultă că și Renzi *a călătorit împreună cu Piluzzi*. La aceasta se referă fraza: *ha maltratato Monsegniore per la strada* havendoli in tutti luoghi burlato e con scherni *in Viena* fù querelato per una donna. Monsignor lo licentio *in Leopoli*... etc. (Vezi *Călători* VII, p. 340). De altminteri și Piluzzi scriind din Viena la 25 iunie 1679 arăta că a sosit în ziua de 16 iunie împreună cu *trei* misionari („Columna lui Traian", 1883, p. 258). Rezultă în mod evident că și Renzi a venit în 1679 și nu

în 1678. Informaţiile defavorabile lui Renzi din cursul drumului i-au fost date fără îndoială lui Angelini de către Giorgini, care era în duşmănie cu el. Între alte acuzaţii destul de confuze din raport, mai este și aceasta că Renzi critica cu vehemenţă pe subalternii şi servitorii Monseniorului. Reiese deci că exista o tensiune reală între Monsenior, cu fidelii săi de o parte, şi misionarul de la Iași, Francesco Antonio Renzi. Acesta fusese trimis de el la Huşi, loc destul de ingrat, cu o biserică prăpădită şi fără locuinţă pentru preot, și mai era silit să alerge si la Bîrlad spre a oficia și acolo. Dar iată că în vară misionarul Bariona cere voie să meargă la Roma, şi neobţinînd-o, pleacă totuşi înainte de 14 august 1680, cînd scrie Piluzzi că a aflat că acela se și află în Polonia. Liberîndu-se astfel locul de la Iaşi, Renzi s-a mutat acolo din proprie iniţiativă, părăsindu-şi enoriaşii de la Huşi şi fără a cere aprobarea Monseniorului Vicar Apostolic (Piluzzi) Exact acelaşi lucru se mai întîmplase şi pe vremea prefecturii lui Antonio Rossi în 1678, cînd acesta fusese silit să-l trimită pe Volponi la Baia unde fusese destinat Bariona, care a preferat să ocupe el locul de la Iaşi. Monseniorul a trebuit să accepte cu indignare faptul împlinit. Este probabil că Renzi a știut să folosească toate posibilităţile oferite de capitală pentru a se menţine în acel post, reușind să capteze şi bunăvoinţa domnului, Gheorghe Duca, al cărui fiu Constantin, ajunge unul din elevii săi. Postul de la Iaşi ar fi convenit de minune si lui Angelini, care nu a avut niciodată un loc statornic al său în Moldova ci stătea mai mult în secuime, de unde era trimis cu diferite misiuni minore în Polonia, sau îl însoţea pe Piluzzi pînă la Liov cînd acesta apuca drumul Italiei, sau în sfîrşit pornea el însuşi la nunţiul din Polonia cu speranţe mereu desminţite. Cînd s-a întors de la Varşovia la sfîrşitul lui 1680, locul de la Iaşi îi aparţinea lui Renzi. În jurul acelei biserici se ţesuseră multe intrigi. Din vremea lui Bandini ea fusese monopolizată de iezuiţi, mai tîrziu la începuturile deceniului al optulea se pornise campania lui Parčević pentru a-i scoate pe iezuiţi şi a declara acea biserică drept parohială. După declanşarea războiului turco-polon din 1672 şi deschiderea lungii perioade de jaf şi violenţă, cînd Moldova era călcată de turci, tătari şi poloni, iezuiţii s-au retras din Iaşi şi Cotnari, care erau citadelele lor de nădejde. Dar după aparenta pacificare a tratatului de la Žurawna, ilustrată prin vestita misiune la Poartă a lui Gninski în vara anului 1677, iezuiţii prind iar suflet, şi în anul următor apar doi părinţi poloni ca să reocupe bisericile din Iaşi şi Cotnari. Însă poporenii din Iaşi, informaţi probabil de Bariona, pe care voia prefectul să-l trimită la Baia, au protestat zicînd că Bariona se legase să stea un an, şi că ei de altminteri, nu îi vor pe iezuiţi care nu îşi ies din obiceiurile lor pentru a se îngriji de ei, şi că trebuie deci ca acel loc să fie „împărţit", să fie adică două biserici: una a iezuiţilor şi una a orăşenilor. Ulterior însă iezuiţii s-au retras din nou în Polonia. Renzi instalat la Iaşi în 1680 s-a substituit şi în rosturile pedagogice ale iezuiţilor. Rechemat de Congregaţie, probabil în urma raportului din 1682, el rămîne la Iaşi invocînd primejdia drumurilor. În 1683 îl aflăm mai departe la Iaşi, unde prezenţa sa e atestată şi în anii critici 1685, 1686, 1687. După plecarea lui Gheorghe Duca, el pare să fie bine văzut de Dumitraşcu Cantacuzino, deoarece episcopul Dluski prezintă îndepărtarea sa de către domn drept rezultatul unei lucrături ticluite de Renzi împreună cu Piluzzi (Vezi *Călători* VII, biogr. lui Dluski). Şi Dluski — ca mai înainte clanul advers din 1682 — vorbeşte de viaţa scandaloasă a lui Renzi. Nu se precizează însă în ce a constat elementul scandalos al purtării sale. Într-o relaţie anonimă nedatată în care sînt criticaţi misionarii conventuali, şi lăudaţi iezuiţii, a căror prezenţă ar fi mult dorită, este menţionat în mod oblic şi Renzi, pe care „domnul l-a rugat în mai multe rînduri să-i vîndă din iepele sale de prăsilă, căci nici domnul, nici. alţii nu aveau altele mai bune". Domnul poate fi Dum. Cantacuzino sau Cantemir (1685—1693). Prezenţa lui Renzi la Iaşi este ates-

tată și în anii 1685—1687, dar nu se știe cît va fi fost de continuă în cursul încercărilor din timpul războiului turco-polon, și mai ales al dezordinelor însoțind retragerea lui Ioan Sobieski, cînd orașul a fost incendiat. Este de presupus că a fugit și el ca toți cei ce puteau să afle un refugiu în locuri mai retrase. În 1687 el se află în Polonia. Într-o relație anonimă pe care o putem ușor atribui lui Piluzzi, după înapoierea sa la Roma, și care a fost publicată cu data probabilă [c. 1687] se spune că nunțiul polon aflat la Liov, „cardinalul Pallavicini a trimis înapoi <= în Moldova> pe prefectul Cremona cu părinții Lucioli și Renzi; lui Renzi i-a dat ca termen 6 luni pînă la înapoiere, și acum aud că s-ar afla la Liov". De altminteri în acest oraș se refugiase și episcopul de Bacău, Dluski, desigur după retragerea lui Sobieski din toamna anului 1686 și pățania lui din partea tătarilor. Situația din țară era destul de primejdioasă. Peste celelalte calamități se iviseră bande de tîlhari din mercenarii fără căpătîi. De aceea, misionarii nu se prea grăbeau să se întoarcă la posturile lor. Prefectul Cremona (sau Brunacci, căci purta amîndouă aceste nume) nu pare să fi plecat din Liov (*Alcuni Missionari*, p. 43, n. 9). El moare acolo înainte de mai 1688. Și Renzi va fi însărcinat după aceea să realizeze moștenirea rămasă de la el în Polonia, care revenea de drept Propagandei sau misiunii de la Iași. Această însărcinare va fi împlinită de el la reîntoarcerea sa din Italia, unde apare la sfîrșitul lui 1688 ca să se justifice în fața conducerii Propagandei de învinuirile ce se acumulaseră contra sa. Încă din 5 aprilie 1688 se luase act în Congregația generală de 14 *capete de acuzare* formulate contra lui. În descărcarea lui fusese adusă o atestație din partea catolicilor de la Iași și o mărturie a lui Vito Piluzzi. După venirea sa la Roma este ridicată în Congregația generală de la 10 noiembrie chestiunea *calomniilor* ce i se aduseseră. Vito Piluzzi depune mărturie pentru el și este înfățișată — desigur chiar de Renzi — o *relație a sa cuprinzînd* o *descriere a Moldovei* (Arh. de Prop. Fide, vol. 58, ff 187 v°—191). Ar fi de cel mai mare interes să poată fi publicată această descriere (semnalată de D. Găzdaru, *op. cit.*, p. 85, n. LXVIII).

Cum se explică gestul lui Piluzzi, al cărui cuvînt atîrna greu în cumpănă, și care nu era omul să dea un certificat de complezență? Căci insinuarea lui Dluski care îi asocia pe amîndoi în reclamația sa din 1685 nu merită nici o atenție, fiind formulată dinadins în mod ambiguu cu cea mai mare rea credință. S-ar părea că încrederea lui Piluzzi în fostul său capelan, Giorgini, scăzuse, judecînd după felul impersonal în care îl menționează în relația anonimă citată mai sus (*Alcuni miss.* p. 38). De altminteri contra lui aveau să se ridice multe reclamații în anii următori și Renzi însuși avea să capete o misiune specială din partea Propagandei de a-l captura (!).

Pornind înapoi la începutul anului 1689, Renzi este la Veneția la 6 februarie și la Viena la 7 martie. În Moldova ajunge tocmai în iunie, folosind probabil trecerea sa prin Polonia pentru efectuarea formalităților necesare ridicării moștenirii lăsate de Brunacci. A venit cumva Renzi pocăit și a cerut de îndată în acest spirit locul de la Huși, pe care îl disprețuise în 1680? Căci se spune (*op. cit.*, p. 46) că sosind la Iași el a cerut misiunea de la Huși! O asemenea cerere nu putea fi adresată decît noului prefect Volponi care nu a primit decretul de numire decît la 16 august la Sîngiorgiu în Transilvania, cînd s-a grăbit să vină la Iași, unde s-a reîntors și în octombrie pentru a face repartiția misionarilor. Era limpede că prefectul avea să păstreze pentru sine locul de la Iași, întrucît odinioară viceprefecții (în lipsa unui prefect) stăteau acolo. Renzi a cerut deci de nevoie misiunea de la Huși (4 oct.) dar fără a sluji efectiv la ea, după cum reiese din informațiile păstrate. În octombrie el pornește de zor în Transilvania după Giorgini, rechemat de S. Congregație. În anul următor el începe reclădirea din temelie a bisericii din Iași, ceea ce implică prezența sa în cursul procesului de construcție,

precum și în cel premergător de stringere a mijloacelor materiale în natură sau bani, obținute de la domn și de la marii boieri, printre care apar pe listă cot la cot marele hatman Velicico Costin și dușmanul acestuia, marele vistier Iordache Ruset. El însuși contribuia cu cei 16 taleri din moștenirea lui Brunacci pentru care cerea încuviințarea Propagandei. Deci odată mai mult reușește să rămînă în capitală

O altă problemă pe care încearcă să o rezolve cu binele, este aceea a lichidării unei alte „moșteniri" rămase de la Brunacci. Este vorba de chestiunea stăpînirii unei pivnițe lăsate bisericii din Iași de părinții secretarului domnesc Andrei Wolff, pe vremea cînd acolo slujeau iezuiții. Aceștia o considerau ca a lor. Renzi obiectează în 1691 că de opt ani iezuiții au părăsit Moldova, și că acea pivniță trebuie să fie spre folosul bisericii la care slujește el de 13 ani (!) (în realitate din vara anului 1680, după plecarea lui Bariona). Dar cu acest prilej nu se punea numai chestiunea venitului, destul de neimportant în sine, al acestei posesiuni minore a bisericii, ci însăși aceea a raporturilor cu iezuiții, rămași deocamdată în Polonia, dar cu intenția de a reveni. Renzi, foarte abil, cere instrucțiuni Congregației și se înțelege deocamdată prin corespondență cu Andrei Wolff, acum secretarul lui Brîncoveanu la București. El se credea sigur de cîștig de cauză în eventualitatea unei judecăți, invocînd atît sprijinul domnului (Constantin Cantemir) cît și al boierilor divaniți. Rămîne desigur întrebarea cîți dintre cei cu aplecare către Polonia ar fi fost împotriva iezuiților poloni susținuți de rege și de magnații republicii polone, în primul rînd de hatmanul Jablonowski.

Însă situația înfățișată în raportul lui Renzi din februarie 1691 — raport destul de neobișnuit în forma aceasta din partea unui misionar altul decît prefectul, care pare să fi fost atras și mai departe de Transilvania — se schimbă curînd. În decembrie 1691 sînt executați din porunca domnului frații Miron și Velicico Costin. Este vreo legătură între acest fapt și închiderea lui Renzi de către domn „pentru servicii aduse creștinității, transmițînd scrisori tainice", despre care scrie marele hatman Jablonowski Propagandei în noiembrie 1692, recomandîndu-l călduros pe Renzi venit în Polonia după încheierea acestei faze? Nu se poate ști dacă acele informații transmise de Renzi nu priveau cumva tratatul secret încheiat de Constantin Cantemir cu imperialii, despre care pomenește și iezuitul francez Philippe Avril (Vezi contribuția acestuia în volumul de față) sau poate chiar tratativele încercate de domn cu Moscova pe care voia s-o desprindă de alianța cu Polonia. Dar care era rostul certificatului dat de marele hatman polon? Dacă Renzi nu s-ar mai fi înapoiat de loc în Moldova, s-ar putea crede că era o recomandare pentru numirea lui în vreun alt post, întrucît era rău văzut de domn. Raționament valabil și dacă el s-ar fi întors doar după numirea ca domn a lui Constantin Duca, în *aprilie* 1693. Dar Renzi era înapoiat la Iași încă din *ianuarie* 1693, cît mai trăia Constantin Cantemir. Înseamnă deci că acea recomandare fusese cerută de Renzi pentru alte scopuri, și anume pentru a întîmpina sau răspunde la campania de denigrări pornită de Dluski manevrat de neobositul Bărcuță, sau mai bine zis, condusă efectiv de acesta cu împuternicirea lui Dluski care îi dăduse (în noiembrie 1691) o scrisoare acreditîndu-l ca purtătorul său de cuvînt în fața Propagandei. Așadar, în 1692, Bărcuță își țese la Roma pînza sa de paianjen cu concursul, în Moldova și în Polonia, a unui număr de foști bursieri („alumni") ai Propagandei, aparținînd unor familii cu stare din Cotnari sau Baia, deprinse a profita de administrarea bunurilor bisericilor catolice (constînd în genere din vii) și avînd acuma pretenția de a se face stăpîni nemijlociți pe aceste surse de venituri de care erau lipsiți din cauza misionarilor străini. Aceștia erau declarați inutili odată ce puteau fi numiți parohi dintre localnici cu studii superioare la Roma. Dar în realitate nu toate comunitățile catolice din Moldova aveau vii, ci doar unele: Cotnari, Baia, Suceava. Și la Cotnari era stăpîn absolut parohul „național" Bărcuță. Pentru celelalte se sconta obținerea de subsidii de la Propagandă (care în realitate nu prea

făcea față unor asemenea obligații, după cum stau mărturie lamentațiile lui Angelini și declarațiile mai răspicate ale lui Renzi). În ianuarie 1693 se simt efectele activității subterane dirijate de Bărcuță. „Misionarii cu toții sînt acuzați de delăsare a datoriei și în general de dezordini“ de tot felul, sub această etichetă putînd fi cuprinse orice păcate. Terenul unor asemenea învinuiri fusese pregătit de același Bărcuță, cu vreo două decenii mai înainte, cînd se dusese la Roma ca purtător de cuvînt al lui Parčević. Prefectul Volponi se alarmează. Îndată se agită ca să culeagă de pretutindeni mărturii despre purtarea exemplară a misionarilor. El aleargă la comunitățile catolice din vestul țării, cele de la Bacău, Trotuș, Baia, lăsînd lui Renzi grija celor de la Bîrlad și Galați, unde de altminteri se duce și el mai apoi. Renzi personal se bizuia în primul rînd pe considerația de care se bucura din partea foștilor săi elevi, printre care se număra și domnul. La 24 iulie 1693 scriind la Roma, el declară cu un orgoliu exagerat: „În vremea aceea [adică a venirii sale în Moldova] nu mai era un altul care să vorbească sau să știe limba latină decît boierul Mironașcu Costin, mare logofăt și ocrotitor al ritului catolic, om de 40 de ani; azi toată floarea boierimii vorbește latinește și mulți dintre ei mai sînt și foarte buni filozofi; apoi călugării noștri erau puțin stimați, iar azi ei se bucură de cea mai mare venerație... Principele Constantin, domnul de acum, în vîrstă de 23 de ani e discipolul meu. Hatmanii, serdarii, *secretarii cifrului* și alți Senatori [= mari dregători] sînt discipolii mei și fiii mei spirituali. Niciodată în Moldova nu au existat Principi sau „senatori“, discipoli ai părinților catolici cum sînt acuma, și acestea sînt roadele misiunii mele!“. Dar certificatul acesta pe care și-l dădea, nu oprea în loc acțiunea pornită de Bărcuță, care acuma îndrepta și atacuri directe contra lui în mod special, acuzîndu-l de a fi fost amestecat într-un complot contra domnului, folosind desigur împrejurarea amintită și de Jablonowski că Renzi fusese închis de Constantin Cantemir.

Aflînd la Viena de moartea lui Dluski, Bărcuță a și cerut să fie numit vicar apostolic și recomandat la episcopia de Bacău. Deocamdată însă urmărea parohia de la Iași pentru sine. La Cotnari s-ar fi căpătuit vreuna din rudele sale. În fața acestei situații, Renzi recurge din nou la metodele din trecut. Catolicii din Iași atestă (1 nov. 1694) purtarea sa exemplară și îl „recuză“ pe Bărcuță (*ibidem*, p. 46). Printre ei iscălesc și Gio-Antonio Marini ragusanul, N. D. Porta (care nu este altul decît Nicolaie de Porta ce apare și în volumul de față), și venețianul George Navone „cameriere di Sua Altezza“. Boierii Costinești dau și ei la 12 decembrie o mărturie călduroasă iscălită de Ioan Costin serdarul, Nicolaie Costin, hatmanul Moldovei și Petru Costin logofătul. Însă S. Congregație îl recheamă insistent pe Renzi la Roma. Atunci intervine însuși domnul (în iulie 1695). Sînt convocați prefectul și *toți misionarii* din „provincie“ precum și toți catolicii din Iași pe ziua de 8 august, ca în prezența a doi mari boieri, Nicolaie Costin marele hatman și Vasile Cantacuzino marele spătar, să dea mărturie despre purtarea lui Renzi. Cei doi boieri au întocmit apoi certificatul în favoarea acestuia (*ibidem*, p. 46). Convocarea misionarilor fusese făcută de prefect. Misionarul de la Trotuș, Bernardino Silvestri a primit de la el la 29 iulie un bilet începînd astfel: „Dragă părinte, cunoașteți bine obiceiurile din Moldova, încălecați la iuțeală“ [spre a fi la 8 august la Iași pentru ancheta poruncită de domn în privința lui Renzi]. Acel drum s-a schimbat pentru Silvestri într-un vis rău, căci pe cînd erau la Iași s-a produs atacul orașului de către o trupă de poloni din garnizoana Cetății Neamțului, în cursul căruia a fost prins și ucis capugibașiul venit ca să primească haraciul. Iată episodul cum e relatat de Silvestri într-o scrisoare scrisă cîteva zile după aceea: „Am trecut printr-o mare primejdie a vieții, căci în ziua de 20 [după st. nou] a lunii de față spre orele 7 seara, după orologiul italian, a fost invadat orașul de către poloni din trei părți și una din ele era vecină cu reședința noastră,

deci de teamă am fugit îndată la o mănăstire vecină, și cît fugeam gloanțele archebuzelor treceau deasupra capetelor noastre, dar slavă domnului noi nu am pățit nimic și nici lumea *(gente)* cealaltă, ci numai turcii și tătarii dintre care au fost prinși 5, și un dregător *(Principal)* turc a fost decapitat pentru că nu a vrut să se lase prizonier, și au fost prădate toate lucrurile lor iar bogățiile în bani, giuvaere, mărfuri și cai se urcă la 150 de mii de taleri... și nu erau mai mulți de 300 de poloni cu numele, căci de fapt erau în cea mai mare parte moldoveni. Și acuma din cauza aceasta stau toți cu mare frică și se tem mult de distrugerea totală a acestei țări". Povestirea e mai completă la colegul lui Silvestri, misionarul Bevilacqua de la Fărăoani: „În ziua de sîmbătă, sărbătoarea Sf. Laurențiu stil vechi [= 10 august] cam spre orele opt, polonii din Neamț și Cîmpulung s-au năpustit pe neașteptate asupra Iașilor, și au venit de-a dreptul într-un loc vecin cu reședința noastră, despărțit doar de un mic gărduleț unde erau mulți turci cu capugibașiul, adică Marele Mareșal al Porții, și după o scurtă luptă, neputîndu-l face prizonier i-au tăiat capul și apoi s-au dus în cvartirul turcilor și la vamă și la negustori și au prădat totul. De asemenea în Caravanserai și în piața de făină, au luat prizonier pe rezidentul Marelui Han împreună cu 2 tătari și 5 turci. Prada se urcă la o valoare de 100 de pungi...". (Vezi și I. Neculce.)

Scurtă vreme după aceea, tînărul domn a fost mazilit. Cu el dispărea sprijinul principal al lui Renzi. Cînd vine în 1696 noul prefect Felice Antonio Zavoli, înlocuitorul lui Volponi, el își atribuie parohia de la Iași. Renzi va fi cerut stăruitor de comunitatea catolică de la Galați (27 febr. 1696) care se adresează în sensul acesta Congregației. Trebuie văzut aici un gest de prețuire, cum e interpretat faptul în *Alcuni Missionari* (p. 46—47), sau este cumva o întoarcere contra sa a propriilor sale arme din trecut? Noul domn, Antioh Cantemir (1697—1700) guvernează cu partida Rusețeștilor, dușmanii Costineștilor ce fuseseră la putere sub predecesorul său. Mărturiile contemporane publicate pînă acum păstrează o tăcere totală asupra soartei ulterioare a lui Renzi. Abia în 1730, prefectul misiunilor din Moldova care era și vicar apostolic de Bacău, Romualdo Cardi, într-o scrisoare din 20 iulie către Propagandă, în care își varsă focul contra unor adversari, invocă împotriva partidei acestora pretinsa faptă a lui Antioh Cantemir care ar fi pus să-l ucidă pe Renzi „con fuoco in un fondo d'oscurissimo carcere" (Pall, *Le Controversie*..., p. 305). Despre rolul de informator al lui Jablonowski, a fost vorba mai sus. Despre cel de iscoditor vigilent al secretului corespondenței dintre ambasada franceză din Varșovia și cea din Constantinopol, vezi mai jos observațiile critice, precum și biografiile lui Ph. Avril, Antonio Giorgini și mai ales Nicolae de Porta.

Precum s-a spus, Renzi a înfățișat Propagandei în 1638 o descriere a Moldovei care însă a rămas inedită. Nu a fost publicat decît raportul său din 19 februarie 1691 de către Fr. Pall în *Le Controversie*, ... „Dipl. Ital." IV, pp. 293—296. Cîteva extrase din scrisorile sale au fost redate de G. Călinescu în diverse note la *Alcuni Missionari*. Tot acolo, în partea introductivă, este schițată pe scurt, (p. 46—47) un fel de fișă biografică, redînd mai ales atestările date în favoarea sa, care dovedesc prețuirea de care se bucura la domn și la boieri. Apare însă oarecare confuzie cînd e vorba de venirea sa în Moldova și de scandalurile din Polonia, pe care G. Călinescu le crede *posterioare* (!) venirii sale la Iași (!)

De Renzi s-a ocupat în treacăt și Fr. Pall în *Le Controversie*. De asemenea este amintit și de P. P. Panaitescu în *Influența polonă*. O biografie propriu-zisă pe baza materialului cunoscut, completat cu cel păstrat în arhiva Propagandei, nu a fost încă publicată, după cîte știm, deși Fr. Pall își propunea să dea o asemenea prezentare pe baza materialului descoperit de el în acea arhivă.

RAPORT CĂTRE PROPAGANDĂ DESPRE SITUAȚIA DIN MOLDOVA[1]

1691 februarie 19, Iași

Am primit anul trecut, înainte de Duminica Patimilor[2] (după calendarul vechi după care slujim noi în Moldova), o scrisoare a domniei voastre[3], la care nu am putut răspunde îndată, pentru că mi-a fost predată chiar în clipa cînd pornea caravana negustorilor spre Crimeea; dar după ce am vizitat Căușanii, oraș din Bugeac, unde am găsit douăsprezece familii de catolici și Tighina, oraș și cetate stăpînită de turci, unde am găsit șapte familii de catolici, și Ciubărciu, oraș în care am găsit optzeci de familii de catolici (acest oraș este așezat pe malul rîului Nistru între Bugiac și cîmpiile pustii[4]), m-am întors după două luni la Iași și am răspuns . . .

p 293

Mai întîiu, la Iași se află peste cincizeci de familii de catolici, și mereu se înmulțește numărul lor, căci se înapoiază cei care fugiseră din cauza războaielor, care încotro, unii în Turcia, alții în Țara Tătărească, sau în Polonia sau în Transilvania.

La Huși, de asemenea sînt cincizeci și mai bine de familii, dar acestea locuiesc în păduri, din cauza fluxului și refluxului continuu de tătari. Biserica este năruită, un clopot s-a furat, rămîne un clopot îngropat în pămînt.

În orașul Bîrlad sînt peste douăzeci de familii, și acestea locuiesc în oraș. Se află aici o biserică de lemn acoperită cu paie, un clopoțel mic, de care ne slujim în clipa de față și un clopot mare îngropat de cincisprezece ani. În aceste două orașe și la Ciubărciu este cu totul și lumea toată un singur licențiat, adică un sacristan mirean care, în lipsa unui preot, recită rugăciunile și vestește zilele de sărbătoare și privigherile.

p 294

In Galați este o biserică de lemn acoperită cu țiglă, sînt două clopote mici. Sînt douăsprezece case sau familii de catolici. Acolo se adună de asemenea mulți negustori catolici și mai ales ragusani. În clipa de față se mai află acolo preotul, întreținut de domnul Marco Tomaso, catolic destul de bogat, și de domnul Pietro Bavali, de asemenea catolic, și de domnul Giorgio Medeni[5], ragusan locuind la Galați.

La Fălciu singurul catolic este domnul Ioan Petrovich din Bosnia, căpitan de margine, și guvernator al orașului. Nu este acolo biserică, decît doar capelă pe care o are la el în casă; mai este o doamnă catolică măritată cu un schismatic și o fiică a ei, de asemenea catolică.

La Bacău sînt douăsprezece familii de catolici în oraș și cam treizeci de familii în jurul orașului, locuind la vii. Este o biserică de lemn, mai e și acum un preot acolo. La acea biserică se duc și cîteva familii de catolici care locuiesc la Trebiș, sat al episcopiei catolice.

---

[1] Traducerea s-a făscut după textul italian publicat de Fr. Pall în „Dipl Ital.", IV, pp. 293—296.

[2] 6 aprilie 1690

[3] Secretarul Propagandei: Odoardo Cibo.

[4] *Campi deserti.*

[5] Marco Tomaso, Pietro Bavali și Giorgio Medeni erau negustori ragusani la Galați. În scrisoarea sa din 15 iunie 1688 Fra Antonio Giorgini, misionar la Galați, se plîngea cardinalilor Propagandei de intrigile și de viața licențioasă a acestuia din urmă. (Fr. Pall, *loc. cit.*, p. 294 n. 1).

În satul Fărăoani se află o biserică de lemn cu clopot; sînt cam 160 de familii de catolici. Acest sat, dimpreună cu biserica, au stat sub ascultarea părintelui Rossi[6] aproape patru ani.

La Trotuş se află o biserică de piatră, un clopot, şi sînt cam treizeci de case de catolici; acolo este un dascăl[7]. Într-un sat numit Bahna[8], la o milă italiană depărtare de oraş, sînt cam 18 familii de catolici. Într-un alt sat numit Grozeşti, la o depărtare de o jumătate milă italiană sînt cam patruzeci de familii de catolici. Într-un alt sat învecinat numit Bogdăneşti sînt 30 de familii de catolici.

În satele de pe rîul Siret adică: Săbăoani, Răchiţeni, Tămăşeni Teţcani[9] şi Adjudeni, cinci sate între care la mijloc se află o biserică de piatră în plin cîmp; sînt cam 200 de familii de catolici, nu este nici dascăl şi e fără preot.

La Neamţ, se află o biserică de lemn, fără clopot şi fără obiecte de cult; sînt cam cinci familii de catolici.

Oraşul Cotnari şi oraşul Baia sînt pustii de tot.

La Suceava sînt garnizoanele domnilor poloni. Au luat o mănăstire — episcopie a armenilor[10] — şi şi-au făcut acolo cetatea. Comandantul, care se numeşte Giovanni Friderico von Harstallen[11], este luteran, cîţiva căpitani ai regimentului sînt catolici şi cei mai mulţi dintre soldaţi sînt catolici. Capelan acolo este un preot polon.

Într-un ţinut sau comitat între munţi numit Cîmpulung[12] sînt diferite case de catolici, şi — deoarece acest comitat de cinci ani încoace

p. 295

dă dajdie şi ascultare Poloniei — se află acolo o companie de poloni drept garnizoană, printre care sînt mulţi catolici.

Familii de catolici se mai găsesc răspîndite şi în alte locuri, unde s-au pus sub protecţia vreunui boier[13] sau altul, din pricina dărilor şi a corvezilor. Multe familii care erau fugite de mulţi ani din Moldova în Transilvania au trecut din Transilvania în Moldova, din cauza intrării contelui Emeric Thököly[14] în Transilvania în vara trecută, şi este nevoie de preoţi pentru administrarea tainelor. Dar deoarece populaţia este sărăcită, este aproape cu neputinţă ca ea să-i poată întreţine. Şi aici în Moldova este o foarte mare lipsă, dovadă că grîul se vinde cu 18 taleri imperiali un *„rubbio“*[15] şi meiul cu 14 taleri imperiali măsura din cauza marelui număr de lăcuste prăsite şi născute în Moldova, care au distrus nu numai semănăturile dar şi fîneţele, şi mulţimea lor era atît de mare, încît timp de două luni de zile fără încetare nu s-a văzut soarele, căci în afară de cele care au rămas în Moldova, ele au umplut şi au potopit şi Transilvania, şi Polonia şi Podolia şi Ucraina

---

[6] A fost misionar la Galaţi în două rînduri. Mai întîi în intervalul 1667—1672, cu o întrerupere, cînd a fost mutat la Săbăoani. La a doua sa venire în Moldova a ocupat scurtă vreme locul de la Galaţi, trecînd apoi la Cotnari. Vezi biografia sa în *Călători* VII.

[7] *Maestro della chiesa* în loc de preot.

[8] *Bano*, Apare în alte relaţii ca Bahana, Bohana, etc. Vezi „Dipl. Ital.“ IV, p. 294 n. 5 (jud. Bacău)

[9] *Stezgnani* (!) Ca şi celelalte patru sate este în jud. Roman.

[10] = Mănăstirea Zamca.

[11] *Harstal.* Vezi *Hurmuzaki* XV_2, pp. 1448—1449.

[12] *Campo-Longo.* Ocupat la înapoierea din campania din 1686.

[13] *Signori.* Nu ştim în ce măsură diferă situaţia acestora de cea a rumînilor obişnuiţi.

[14] *Hemerico Tocholy.* Şeful răsculaţilor maghiari contra imperialilor.

[15] rubbio = măsură de capacitate folosită în Italia, socotită la 282,96 l, la Perugia şi 294,49 la Roma.

și Moscovia. Noi ne hrănim cu grînele pe care le aduc tătarii din Bugeac pentru a le vinde.

Au și trecut doi ani la 1 ianuarie de cînd am plecat de la Roma, și pînă acum n-au mai apărut nici n-au venit subsidiile de la S. Congregație, și misionarii sînt nevoiți să-și caute hrana în alte ținuturi și nici chiar părintele prefect[16] nu poate să-i silească să trăiască în locurile ce le-au fost rînduite, cînd nu au hrana necesară traiului. Acum două săptămîni, același părinte prefect a plecat în Transilvania, atît pentru a vedea dacă au sosit la Sibiu subsidiile de la S. Congregație, cît și pentru a vedea dacă obiectele de cult și cărțile misiunii s-au prăpădit sau s-au rătăcit, ca și lucrurile noastre pe care, din cauza războaielor, le păstrăm în Transilvania pentru mai multă siguranță ...

La inițiativa și stăruința atît a domnului[17] cît și a divanului, și la rugămințile populației catolice din Iași, am început, la 16 august <16>90 să clădesc biserica din Iași, și am pus temelia de piatră înaltă de patru „brațe"[18] deasupra pămîntului și pe temelia de piatră urmează clădirea din bîrne, din care pînă acum am pus 270 de bîrne. Și această clădire o fac eu cu milostenia binefăcătorilor; domnul, deși schismatic, mi-a dat șase ⟨galbeni⟩ unguresti[19]; Velicico Costin mare vornic[20] al Moldovei mi-a dat opt mii de bucăți de șindrilă pentru a o înveli; domnul Iordache[21], mare vistier, mi-a dat șase taleri imperiali și alți binefăcători mi-au cumpărat 15.000 de cuie pentru acoperișul bisericii. Pentru aceeași clădire am cheltuit (în afară de milosteniile mele) cei 16 galbeni unguresti pe care i-am ridicat din moștenirea părintelui de bună amintire Francesco Antonio Brunacci[22]. Dacă Sacra noastră Congregație ar binevoi să consimtă să renunțe la ei pentru clădirea acestei biete biserici, ar face o faptă bună pentru că în aceste vremuri atît de nenorocite mi se înapoiază banii destul de greu. De aceea sper că îndurarea prea eminenților domni cardinali va consimți să-și dea concursul la ducerea la împlinire a milosteniei[23].

În moștenirea părintelui Brunacci am găsit o pivniță sau depozit de vin al bisericii din Iași, care depozit fusese lăsat de tatăl și de mama domnului Andrei Wolff[24] de la Cotnari, și deoarece în acele timpuri părinții iezuiți cîrmuiau această biserică, ei țineau acest depozit sub privegherea lor, și sînt treisprezece ani de cînd am venit eu în Moldova și populația catolică mi-a dat mie biserica. Eu n-am cerut de la părinții iezuiți nici pivniță, nici vii, nici alte lucruri pentru a nu înmulți certurile. Dar deoarece de opt ani încoace părinții iezuiți au părăsit Moldova, și s-au dus în Polonia, și eu și părintele prefect achităm datoriile acestei pivnițe, ar trebui ca atît biserica precum și noi să aflăm vreun fo-

p 296

---

16 = Giovanni Battista Volponi. Vezi biografia sa în *Călători VII.*

17 = Constantin Cantemir.

18 *Braggio.* Măsură de lungime de cca. 1,62 m, reprezentînd distanța dintre amîndouă brațele întinse.

19 *Hungari.*

20 *Gran giudice.* A fost m. vornic al Țării de Sus 1689, sept. — 1691 aug.

21 Iordache Ruset, m. vistier 1685—1693.

22 Francesco Antonio Brunacci din Cremona, prefect al misiunilor din Moldova și Țara Românească. La 17 martie 1688, cardinalul Pallavicini, nunțiu în Polonia, anunță moartea lui Brunacci survenită la Liov, de unde voia să se ducă la Eperjes, în Ungaria Superioară („Dipl. Ital.", IV, p. 294, nr. 5).

23 Propaganda a aprobat ca Renzi să folosească acești bani pentru reconstruirea bisericii (ibidem, n. 6).

24 *Andrea Wolfi.* A fost secretarul curții din Iași și apoi al lui Constantin Brîncoveanu la București.

los din aceasta. Aceiaşi părinţi au scris acum patru ani şi jumătate din Polonia în Moldova domnului Andrei Spada (în limba moldovenească[25], Andrei Balosca[26]) ca să ia el această pivniţă sub grija sa, şi de atunci încoace nu a dat bisericii decît şapte taleri imperiali, şi aceştia pe seama scutirii pivniţei, care se scuteşte de biruri, ea ţinînd de biserică, potrivit cu scrisoarea şi privilegiile pe care le-am obţinut de la domn; nu vrea să dea nimic bisericii pentru chirie, ci voia să trimită banii în Polonia, părinţilor iezuiţi. Aceiaşi părinţi iezuiţi, cînd erau la Iaşi împreună cu mine, îmi dădeau pentru scutirea de dări a numitului depozit 80 de funţi de ceară pe fiecare an, şi acum nu vor să dea nimic. Boierii divăniţi şi boierimea mă îndeamnă să fac pîră înaintea domnului, dar numitul domn Andrei Spada fiind catolic, nu am vrut să încerc nimic pînă acum, ci mai degrabă să cer milostenie pentru amintita clădire de la alţi binefăcători. Domnul Andrei Wolff — cumnatul numitului „Baloscha", aflat acum în slujba domnului Ţării Româneşti[27] la Bucureşti, mi-a scris din a sa pornire să iau banii de la Balosca, cumnatul său, pentru dugheană. În conformitate am trimis domniei voastre acelaşi document alăturat aici[28]; acest Andrei Wolff, în calitate de moştenitor al binefăcătorilor, este administratorul acestei dugheni. Cu toate acestea, eu nu am vrut să intentez nimic pe cale de judecată, fără încuviinţarea şi voia Sacrei Congregaţii. Rog să binevoiţi a-mi porunci ce trebuie să fac în această pricină, dacă trebuie să iau pe seama bisericii această dugheană sau nu; căci dacă vor ca eu să o iau pe seama bisericii, ajunge numai să spun două cuvinte domnului, căci o va da fără nici o dezbatere, dar pînă ce nu vor porunci prea eminenţii cardinali nu voi face nimic.

Sper ca biserica să fie gata în toamnă şi această biserică are o lungime de 36 de paşi, şi o lărgime de 15 paşi; se vor face trei altare... Iaşi, în Moldova, 19 februarie 1691.

OBSERVAŢII CRITICE

Vrem să discutăm aici o chestiune în legătură cu descoperirea interceptărilor corespondenţei dintre ambasadorii francezi de la Poartă şi de la Varşovia, efectuate în Moldova de N. de Porta, secretarul tînărului domn Constantin Duca. Este vorba de asocierea pe care o face ambasadorul Castagnères între îndrăzneaţa faptă a lui de Porta, violînd secretul acelei corespondenţe referitoare la tratativele mai mult ori mai puţin secrete ale unei păci separate polono-turce (comunicînd chiar conţinutul ei dragomanului ambasadei olandeze) şi rolul foarte neclar al unui misionar franciscan italian (nenumit) de la Iaşi, la care ambasadorul extraordinar polon Rzewuski în trecere prin acel oraş ar fi văzut pe masă o declaraţie scrisă de închinare a domnului Moldovei către împăratul Leopold. Castagnères informînd pe Ludovic al XIV-lea despre stadiul chestiunii interceptărilor după aflarea vinovatului (= de Porta pe urmele, probabil, ale indiciilor ce duceau la ambasada olandeză) arată în continuare în altă scrisoare reacţiile paralele de la curtea din Varşovia, aşa cum rezultă ele din scrisoarea

---

[25] Mai bine zis: maghiară

[26] Andor Palozska, secretarul curţii din Iaşi pentru limba maghiară. (Se explică astfel jocul de cuvinte paloş = spadă în traducerea numelui).

[27] Constantin Brîncoveanu, (1688—1714).

[28] Scrisoarea lui Andrei Wolff către Francesco Antonio Renzi cu data de 22 decembrie 1690, la Fr, Pall, *op. cit.*, pp. 291—292.

primită de el de la abatele de Polignac, dar care se situează în altă fază, cînd nu se cunoştea încă numele făptaşului. Este arătată prima mijire de îndoială în mintea abatelui. Cităm întocmai din textul din 18 martie 1694, reprodus de Hurmuzaki, *Supl.* I, p. 323: „D. abate de Polignac descoperise unele alterări ale peceţilor de pe scrisorile mele care au trecut prin Polonia prin grija domnului *(Bey)* Moldovei, şi primise şi altele transmise cu mai multă fidelitate prin grija rezidentului contelui Thököly. Aşadar l-am bănuit pe domnul Moldovei că ar avea un amestec în această perfidie. D. abate de Polignac nu ştia încă atunci cînd mi-a scris că eu l-aş fi descoperit pe adevăratul autor. Ceea ce i-a întărit bănuielile a fost o indicaţie *(un avis)* pe care i-a dat-o regele Poloniei că la Iaşi se află un părinte franciscan italian în calitate de misionar, care este înţeles cu rezidentul Veneţiei de la curtea Poloniei ca să deschidă toate scrisorile sale (= ale lui Polignac) şi că domnul Rzewusky trecînd prin Iaşi ca să vină aici, văzuse o hîrtie pe masa acestui franciscan, pe care erau scrise cuvintele următoare: „Eu subsemnatul Gospodar (= domn) al Moldovei, promit împăratului romanilor Leopold I că îi voi fi credincios ca un bun vasal şi îi voi face servicii în războiul de faţă, din toate puterile mele şi prin toate mijloacele potrivite stării de faţă a lucrurilor". Domnul de Polignac îmi vorbeşte de acest text ca de o *copie*, al cărei original *crede* că a fost iscălit de domnul *(Bey)* Moldovei. Această ştire — a adăugat el — a făcut o mare impresie asupra spiritului regelui Poloniei, şi nu numai că i-a sporit nemulţumirea faţă de împărat care făgăduise să nu pretindă nimic în privinţa Moldovei, dar a aprins în el dorinţa pătimaşă ca perfidia acestui domn să fie pedepsită de Poartă, care să pună în locul lui pe un altul mai puţin nevrednic şi mai puţin legat de interesele Casei de Austria. Dacă acest text are un temei serios, nu ar mai trebui căutat alt autor al interceptărilor scrisorilor mele decît domnul *(bey)* Moldovei". Am încheiat citatul Dar ulterior, după îndoiala exprimată prin acel *dacă*, ambasadorul mai revine odată cu alte argumente împotriva validităţii acelui „bilet". Cum toate scrisorile din ultimele trei luni au sosit cu peceţile intacte, ambasadorul este dispus să-l scoată din cauză pe domn. „Aşadar eu nu pot atribui această abatere *(manquement)* decît lui Nicolo de la Porta *şi acelui franciscan italian* pe care voi căuta să pun să fie alungat din Moldova". După această apărare discretă a domnului, Castagneres scoate în relief uşurinţa lui Polignac, gata să răstoarne situaţia existentă *pentru a căpătui în ultimă analiză pe Thököly!* „Cît priveşte biletul care a fost citit pe masa acestui agent stipendiat (*«pensionnaire»*) ar fi fost de dorit ca domnul Rzewuski să-mi fi împărtăşit şi mie acea ştire: împrejurările faptului ar fi dat o mare greutate mărturiei sale, dar cum nu a spus nimic <atunci>, turcii vor găsi un motiv suficient ca să nu-l creadă <acum> şi nu-şi vor putea închipui ca o persoană de calitatea d-lui Rzewuski să fi intrat în casa unui călugăr. Ei vor crede mai degrabă că acesta a fost un artificiu al călugărului ca să-l discrediteze pe domnul Moldovei, care de altminteri este socotit îndeobşte de această curte (= adică de Poartă) drept un om prudent şi foarte legat de îndatoririle sale. Domnul abate de Polignac, încredinţat de temeinicia acestei ştiri *(la solidité de cet avis)* [adică a declaraţiei domnului] a conceput ideea de a face rost contelui „Tekeli" (= Thököly) prin autoritatea Maiestăţii Voastre de Principatul Moldovei şi de ajutoarele însemnate ale Poloniei, care ar contribui de acord cu Poarta la restabilirea ungurilor în vechea lor libertate. Dar religia ar constitui un mare obstacol la numirea lui într-un post în care turcii nu trimit drept cîrmuitori decît unii de aceeaşi religie cu moldovenii".

Însă abatele scrisese şi el regelui la Versailles, încă de la 16 ianuarie (*Hurmuzaki* XVI, p. 304): „Regele Poloniei mi-a spus un lucru despre care este bine ca M. V. să fie informată şi care trebuie să creeze o impresie foarte bună (?) *et qui doit faire un très bon effet*", anume că domnul Rzewuski i-a

scris că fiind la Iași și ducîndu-se să-l vadă pe misionarul franciscan italian *care deschide toate scrisorile noastre (!)*, *el a găsit pe masa lui* o hîrtie scrisă pe latinește în termenii aceștia: Eu subsemnatul Gospodar (= domn) și Palatin (= voievod) al Moldovei... etc. (vezi mai sus p. 121).

Sînt mai multe lucruri curioase. Deschiderea scrisorilor pare să fie acceptată ca un lucru normal, după cum se exprimă Polignac: *en rendant visite au missionnaire cordelier italien qui ouvre toutes nos lettres* (ca și cum aceasta ar fi fost o misiune încredințată chiar de poloni acelui misionar și executată conștiincios). Solul polon *merge la el în vizită.* Deci nu este considerat suspect! Dar politica lui Sobieski a fost foarte oscilantă. Să fie cumva vorba de un moment cînd Polonia fusese iarăși cîștigată de planurile Ligii Creștine, de care se desprindea acum din nou? Și Renzi, informatorul lui Jablonowski care îl informase și pe Beauquesne în 1690 contra lui C. Cantemir, să fi fost pus chiar de poloni să surprindă secretul corespondenței dintre reprezentanții francezi? Doar așa ar putea să aibă un sens indicația dată de Sobieski lui Polignac.

Este curios că față de Castagnères, abatele a vorbit de acel text ca de o *copie* (destul de neconvingătoare, întrucît nu știe, ci doar *crede* că originalul ar fi fost iscălit de domn) dar scriind regelui el nu mai formulează nici o rezervă. Ne putem întreba cît de desinteresați erau cei doi ambasadori. Căci citind expunerea lui Castagnères, asistăm în realitate la o adevărată pledoarie în favoarea domnului, la adăpostul acelui raționament atribuit turcilor, ca un simplu artificiu de stil, argumentarea fiind de fapt cea a ambasadorului. Motivele lui Polignac sînt fluturate la lumină. Se întrevede în transparență posibilitatea ca totul să fie *o intrigă pentru a-l face pe Tököly domn al Moldovei!* De altminteri în altă scrisoare a sa, el va sublinia și unele trăsături suspecte ale trimisului polon Rzewuski, cel ce văzuse acea declarație scrisă la Iași. Înainte de a trece mai departe vor trebui aduse unele lămuriri.

Misiunea lui Rzewuski la Poartă. După scurta campanie polonă din Moldova din 1691, terminată printr-o retragere fără glorie, părăsind o bună parte din armament, dar consolidînd stăpînirea polonă din Neamț și Suceava și întărind mănăstirile de la munte, au reînceput tîrguielile cu turcii în toamna anului 1693 pentru o pace separată, dorită și patronată de francezi. Dar dialogul nu reușea să se înfiripe. Turcii ofereau Camenița și nimic mai mult. Polonii voiau să păstreze și partea din Moldova ocupată de ei cu cetățile Neamț, Suceava și Soroca și nu încetau să stăruie în acest sens la Castagnères și la regele Franței. Castagnères se convinsese că turcii nu vor ceda, dar nu îl putea convinge nici pe Polignac, nici curtea de la Varșovia. În sfîrșit, polonii hotărăsc să trimită un sol propriu — Rzewuski — pentru tratative directe cu Poarta. Acesta venind cu pretențiile cunoscute, respinse încă de mai înainte de vizir, trezește bănuielile, atît ale acestuia, cît și ale lui Castagnères, întrucît se pretinde împuternicit *să trateze și o pace generală*, nu numai una separată! Dar numai aceasta din urmă putea conveni politicii franceze doritoare să degajeze toate forțele otomane spre a le arunca împotriva imperialilor. Dar tot el mai declara că nu ar avea puteri depline pentru *a semna* eventual pacea, care nu putea fi încheiată de poloni decît după *votul unanim al dietei*. În ultimul moment înainte de plecare a declarat că s-ar mulțumi cu Hotinul, Cernăuții și altă cetate de lîngă hotar, probabil Soroca cu porțiunea de teritoriu dintre Prut și Nistru, pînă în locul de maximă apropiere între ele. Castagnères înviorat a și început noi demersuri pe această bază, cu asentimentul lui Ludovic al XIV-lea. Solul polon, la plecare, pare să fi potrivit însă lucrurile în așa fel cu hanul ca să fie convocați într-un congres la Iași toți membrii Ligii Creștine — ceea ce însemna urmărirea păcii *generale* într-un loc ferit de supravegherea ambasadorului francez! Cel puțin aceasta era concluzia trasă de el. Deci Rzewuski trezise numai bănuieli, provocate de atitu-

dinea sa ambiguă. Pînă și hanul i-ar fi trimis răspuns că este un mincinos! (*ibidem*, p. 329).

Identificarea misionarului de la Iași. În momentul acela nu se aflau la Iași decît doi misionari franciscani italieni: Giov. Bapt. Volponi, prefectul misiunii, complet inexistent și Fr. Ant. Renzi, care își asigurase un rol dominant (vezi biografia). Așa cum s-a arătat, el informa în taină pe Jablonowski înainte de 1692, probabil încă din 1689. Tot lui îi putem atribui informarea lui Ph. Avril în iulie 1689 și apoi în primăvara următoare, pe a secretarului francez (Beauquesne) cînd s-a oprit la Iași în trecere spre Polonia. Toate aceste demersuri indică o linie consecventă de demascare a manevrelor imperialilor și a acordului (apoi și a tratatului) încheiat de Const. Cantemir cu ei. Pentru serviciile sale el primea o „pensie" (= recompensă bănească) cum rezultă din termenul de „pensionnaire" folosit de Castagnères în scrisoarea sa.

Discutarea motivelor ce le-ar fi avut Renzi de a-l demasca pe domn. La o primă vedere s-ar părea că el era consecvent, procedînd sub Const. Duca așa cum făcuse mai înainte sub Const. Cantemir. În realitate situaţia era cu totul alta. Renzi era favorizat și ocrotit de domn și de dregătorii mari ai ţării care îi fuseseră elevi. Numai mulţumită acestui sprijin putea ţine piept intrigilor lui Bărcuţă, sau ostilităţii din Polonia unde episcopul Dluski dusese o campanie violentă contra misionarilor italieni din Moldova, care erau criticaţi cu asprime și de rege. Ce sens ar fi avut deci o demascare a domnului, care nu va înceta nici după aceea să-l ocrotească prin toate mijloacele, culminînd cu acea consultare obștească a catolicilor care să ateste meritele lui?

Analiza versiunii lui Polignac. Nu se spune că misionarul (= Renzi) *a arătat* acel „bilet", ci că acela *a fost văzut de Rzewuski pe masa călugărului.* Dar cum de a ajuns Rzewuski la misionar? A fost cumva să-l vadă, și negăsindu-l acasă a dat peste acel bilet? În ce scop l-ar fi păstrat Renzi? Polignac credea că ar fi o *copie*, dar după ce fel de act? *Lipsesc din el elementele principale:* data, locul și iscălitura. Ar putea fi un simplu concept sau formular, sau poate chiar copia unei declarații mai vechi a lui Const. Cantemir de pildă, pe vremea cînd a încheiat tratatul său din 15 februarie despre care Renzi a dat în aprilie o serie de amănunte foarte exacte.

Care e rolul rezidentului Veneţiei? El nu apare decît în scrisoarea către Castagnères și nu e pomenit în cea către Ludovic al XIV-lea. De ce? Oare pentru că Polignac își dădea seama că nu prea avea realitate?

Precum se știe Veneţia făcea parte din Liga Creștină și ca atare era interesată să fie informată de mișcările taberei adverse (= Franţa și Turcia) și deci acuma și de negocierile purtate în vederea păcii separate polono-turce, lucru ce nu-i putea conveni lui Sobieski în acest moment. Dar ce mijloace ar fi avut Renzi de a-i transmite discret acelui rezident, tocmai la Varșovia, rezultatul perlustrărilor sale? Așa-zisa înţelegere cu rezidentul Veneţiei este doar răspunsul încercat de rege în problema interceptărilor misterioase de pe la sfîrșitul anului 1693 și începutul celui următor? Dar poate să mai fie și altă explicaţie. Regele nu se afla în raporturi atît de confidenţiale cu rezidentul Veneţiei pentru ca să fi aflat de la el despre acea „înţelegere". Și de asemenea la Varșovia rezidentul nu pare să fi avut vreun rol activ în tragerea sforilor, sau să fi desfășurat vreo acţiune proprie. Dar dacă ne gîndim la ceea ce s-a petrecut în 1683, cînd *corespondenţa ambasadorului francez Vitry era interceptată și copiată chiar de slujbașii curţii*, și folosită contra lui pentru a dovedi încercarea lui de a zădărnici lucrările Dietei, am putea presupune că și „prelustrarea" de la Iași a putut fi organizată la un moment dat tot de curtea polonă după 1691 pentru a afla ce se ascunde sub aparenţa bunelor oficii oferite de rezidenţii regelui-Soare. Auzind de noile interceptări, Sobieski i-a vorbit de rolul acelui misionar, dar nu a

putut mărturisi, evident, pentru cine se făcea, sau mai bine zis, se făcuse acel spionaj şi a aruncat numele rezidentului Veneţiei, singurul mai plauzibil în acea conjunctură politică. În felul acesta s-ar explica şi acea acceptare normală a faptului care pare altminteri atît de stranie, şi că solul polon mergea în chipul cel mai firesc să-l viziteze la trecerea sa prin Iaşi. Căci, dacă Renzi ar fi fost un agent al imperialilor, este fără îndoială că solul polon ar fi fost prevenit de acest lucru şi oprit de a-l vedea.

În versiunea lui Polignac—Castagnères i se atribuia acelui misionar două roluri simultane care se exclud reciproc: pe de o parte el e omul rezidentului Veneţiei, deci al Ligii, şi *ipso facto* al împăratului. Pe de alta, el e cel ce destăinuie declaraţia de vasalitate către imperiu a lui Const. Duca, (!) determinînd reacţia violentă a regelui.

Interceptările corespondenţei dintre cei doi diplomaţi francezi au pornit înainte de 23 septembrie 1693, cînd curierul domnului care ducea scrisorile lui Castagnères a fost „prădat de tătari în Moldova", înainte de a ajunge la Cîmpulung, iar scrisorile pierdute (*Hurmuzaki*, *Supl.* I, pp. 313, 314 şi Doc. XVI 299—300). Ele cuprindeau o dare de seamă a stadiului negocierilor pentru o pace separată polono-turcă în care era vorba de pretenţiile Poloniei asupra „unei părţi din Moldova". Ulterior corespondenţa nu se mai pierdea pe drum, ci era cercetată în taină la Iaşi. Într-o altă fază, încă şi mai tîrzie, se va adopta un alt sistem pentru paralizarea schimbului de scrisori al diplomaţilor francezi: înapoierea corespondenţei expediate întrucît „lipsea" emisarul lui Thököli de la Iaşi, Sigismund „secuiul", însărcinat cu trimiterea poştei mai departe la Varşovia. Acesta fusese arestat şi ucis pentru a nu stărui în acuzările sale (*ibidem*, Polignac către rege, la 22 sept.) destăinuind fapte compromiţătoare pentru domn (v. şi Neculce). Castagnères refuza însă să admită această posibilitate, după cum nu a vrut să ţină seama nici de declaraţiile emisarului, cît mai era în viaţă, că se simte ameninţat de duşmănia marelui hatman (Nicolae Costin). Această implicare (în chestiunea interceptărilor) a persoanelor din cercul „discipolilor şi fiilor spirituali" cu care se lăuda Renzi în iulie 1693, poate da de gîndit. A fost oare şi Renzi amestecat în acel lanţ de complicităţi din jurul domnului, din care a fost scos în evidenţă numai N. de Porta, ca şi cum totul s-ar fi rezumat doar la rolul său de „tălpiz"? Poate că tot acestei chestiuni i se datorește şi ordinul de rechemare al lui Renzi, probabil în urma intervenţiei în acest sens a lui Castagnères, aşa cum anunţase în scrisoarea sa. Şi nu este exclusă bănuiala că tocmai de aceea a recurs domnul la măsura aceea cu totul nouă şi nemaiauzită a convocării misionarilor din toată ţara şi a tuturor credincioşilor lor din Iaşi pentru a atesta meritele şi buna purtare a lui Fr. Ant. Renzi.

GEORG FRANZ KREYBICH

(1662-cca 1736)

Georg Franz Kreybich s-a născut la 17 aprilie 1662 în satul Steinschönau din Boemia ca fiu al lui Georg și Eva Kreybich, trăgîndu-se dintr-o veche familie de țărani germani ai cărei ascendenți se ridică pînă în secolul al XV-lea.

Învățînd meseria de sticlar (șlefuitor de cristal) cu cumnatul său Cristof Keyder, a făcut în 1681 călătoria sa de calfă, însoțind pe un alt cumnat al său, Cristof Piltzen, care făcea negoț cu cristaluri de Boemia. Prin Bavaria, Salzburg și Carintia a ajuns la Leibach unde s-a oprit un an, apoi după un popas la Viena, s-a stabilit în Moravia, lucrînd într-o sticlărie. Întors în Boemia a ajuns maestru sticlar la Kreibitz.

În cursul călătoriilor întreprinse pentru a-și desface marfa, Kreybich a străbătut Brandenburgul, Pomerania, țările baltice (1686), Prusia, Pomerania și Lituania (1687). În 1688 se afla la Londra în timpul „glorioasei revoluții" care a înlăturat pe Iacob II. A fost apoi în Olanda, Danemarca, Suedia și Rusia unde a asistat la izbucnirea conflictului dintre Petru cel Mare și sora lui, țarevna Sofia și la exilarea primului ministru Galîțin, protectorul lui (august-septembrie 1689).

Începînd din 1691, Kreybich a făcut mai multe călătorii în Ungaria, Transilvania și Țara Românească, însemnînd o serie de informații despre luptele dintre austriaci și turci și răscoala curuților din 1703. Una dintre cele mai bogate în informații a fost călătoria sa din 1698 în Țara Românească, cînd a luat parte la ospățul de nuntă al domniței Ilinca, fiica lui Constantin vodă Brîncoveanu, cu Scarlat Mavrocordat, fiul lui Alexandru Exaporitul. În decursul peregrinărilor sale în Imperiul otoman, Kreybich a mai trecut prin Țara Românească în 1700, 1707 și 1710. După un pelerinaj la Roma a străbătut din nou și Transilvania. Ultima oară, 1710, Kreybich a luat parte la tîrgul anual care se ținea la Cîmpulung-Muscel. Acolo s-a îmbolnăvit grav, plecînd apoi la Sibiu unde a îndurat greutățile provocate de izbucnirea unei mari epidemii de ciumă. Ultima sa călătorie a avut loc între 1719—1721 în Transilvania, după care moartea fiului său (1729) și nenorocirile care au urmat, au pus capăt peregrinărilor sale.

Ajuns la bătrînețe, Kreybich și-a încheiat viața după anul 1736, ca judecător și învățător în satul său. În ultimii ani ai vieții, și-a însemnat călătoriile pe filele unui catastif, în care a mai adăugat — pe lîngă altele — o relatare a răscoalei țăranilor din Boemia la 1680 și privilegiile acordate de contele Norbert Oktavian Kinsky sticlarilor din Steinschönau la 26 ianuarie 1694. Manuscrisul a fost descoperit la 1870 în colecția lui Augustin Conrathsen din Leitmoritz de către cercetătorul Ludwig Schlesinger, care l-a publicat sub titlul de *Reisebeschreibung eines deutsch bömischen Glasschneiders* în „Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen", vol. VIII, Praga, 1870, pp. 220—235. Partea privitoare la nunta domniței Ilinca Brîncoveanu a fost publicată în original și în traducere, cu un scurt comentariu introductiv de Nicolae Vătămanu, *Un meșter sticlar din*

Boemia la curtea domnească din București în „Materiale de istorie și muzeografie", editate de Muzeul de istorie a orașului București, vol. I, 1964, pp. 391—394.

Din jurnalul de călătorie a lui Kreybich, redactat într-un stil foarte sec, mai de grabă de contabilitate negustorească, numai călătoria din 1698 la București este mai viu înfățișată, restul informațiilor fiind de natură mai mult personală. legînd evenimentele istorice la care a fost martor de peripețiile propriei sale vieți.

Totuși datorită unor amănunte pe care le dă și mai ales pentru interesul comercial pe care l-a arătat față de țările noastre în care și-a desfăcut cel mai adesea marfa, Kreybich prezintă un deosebit interes pe lîngă cel al dezvoltării comerțului de sticlărie din Boemia în faza negoțului itinerant

⟨DESCRIEREA CĂLĂTORIILOR ÎN TRANSILVANIA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ⟩[1]

1692

p. 227 De aici[2] am călătorit eu și tovarășul meu de drum Korffel la Oradea Mare, iar cumătrul Weydlich s-a întors acasă cu mîna rănită.

La Oradea Mare poposise generalul Heissler[3] cu 16 regimente și după 6 săptămîni de bombardament, ⟨cetatea⟩ s-a predat în grabă[4].

După aceasta am însoțit patru regimente în Transilvania pînă la Sibiu și Brașov și am cîștigat ⟨prin negoț⟩ multe mărci.

Dar la drumul de întoarcere eram cît pe aci să fim omorîți într-o stație de poștă, dacă n-am fi fost destul de prevăzători, și n-ar fi venit acolo un locotenent colonel, deoarece tîlharii prădaseră în aceeași zi două trăsuri și stîlciseră în bătaie pe oameni în chip înfiorător, iar șeful poștii el însuși un prefăcut[5] îi întreținea pe bandiți. Ei ne-au urmărit de dimineață și au tras în noi și au rănit pe unul ⟨din ai noștri⟩ cu cuțitul de două ori. În același moment au sosit cîțiva unguri din nobilime și tîlharii au luat-o la fugă. Și aceasta s-a întîmplat în prima stație de poștă de la Baia Mare din comitatul Satu Mare; și de aici ne-am întors acasă[6].

1693

p. 227 A noua călătorie am făcut-o eu din nou în Ungaria cu cumătrul Korffel și cu cumătrul Abels Gaspar pînă la Cașovia. De aici, cumătrul Pilz s-a dus la Belgrad unde era armata comandantului și spre Transilvania și din nou înapoi acasă.

1694

p. 227 A unsprezecea călătorie am făcut-o singur în Transilvania și am călătorit de acasă la Breslau, Brieg, Oppeln, Cracovia în Polonia, apoi din Polonia în Ungaria la Barthfeld, Eperies, Cașovia, Tokay, Satu Mare,

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul german publicat de dr. Ludwig Schlesinger, *Reisebeschreibung eines deutschbömischen Glasschneiders,* în „Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen", vol. VIII, Praga, 1870, pp. 227—231.

[2] = Cașovia.

[3] Donat Heissler, comandant militar imperial în Transilvania.

[4] Știri privitoare la asediul Oradiei din primăvara anului 1692 în *Hurmuzaki*, Documente..., XVI, p. 275, nr. DCXVIII.

[5] Scheine.

[6] La Steinschönau, în Boemia.

Cluj, Sibiu și de aici din nou înapoi. Și de la Brașov am luat cu mine cinci studenți și un felcer pînă la Breslau și de aici au mers ei cu căruțele la Lipsca.

1695

A douăsprezecea călătorie — a patra în Transilvania — a fost nefericită. De abia sosisem la Sibiu și apucasem să fiu găzduit, cînd au venit cîțiva soldați învinși care fugiseră din luptă, de la Lugoj, unde generalul Veterani[7] fusese înfrînt de turci; ei erau cu capetele însîngerate și cu spinările zdrelite, grav răniți și au fost găzduiți în oraș. Și se mai zvonea acolo pe deasupra, că vor veni turcii. Din cauza aceasta m-am dus la Brașov, dar și acolo erau zvonuri că turcii sînt chiar la Făgăraș la 6 ceasuri de Brașov. Atunci am strîns toată sticlăria ce o aveam cu mine din două căruțe, ascunzîndu-o într-o pivniță boltită, adînc, sub pămînt. Toate acestea s-au dovedit pînă la urmă doar zvonuri lipsite de temei, dar eu mă îndreptasem spre casă. Dacă ar fi să le înfățișez pe toate, ar fi multe de scris despre ce s-a mai întîmplat. În această călătorie m-a însoțit și fratele meu Elissei, a fost însă foarte bolnav, dar l-am adus cu bine acasă cu ajutorul lui Dumnezeu. p. 227

1696

A treisprezecea călătorie — deci a cincea în Ungaria și Transilvania — am făcut-o numai cu o căruță, deoarece nu aveam siguranță din pricina turcilor. Oamenii erau înfricoșați și cumpărau puțin, încît nu am poposit timp prea îndelungat. De altfel eu eram singur, deoarece nici un alt sticlar nu s-a încumetat la drum. p. 227

1697—1698

În a paisprezecea călătorie — a șasea în Transilvania — am vîndut sticla pe care o ascunsesem la Brașov, atunci cînd a fost înfrînt generalul Veterani la Lugoj, și era în anul 1697. p. 228

Și din nou în acest an, la sfîrșitul lui octombrie, după ce am stat acasă numai trei săptămîni, am plecat în a cincisprezecea călătorie în Transilvania și Țara Românească. Deși nu fusese încă încheiată pacea cu turcii, mi s-a trimis un pașaport din partea domnului Țării Românești[8], în care mi se asigura trecerea cu o escortă sigură, așa cum s-a și făcut. Căci am fost primit cu cinste pretutindeni, deoarece un consilier orășenesc din Brașov — la care am fost găzduit — fusese trimis la domn cu un dar din partea întregului oraș pentru căsătoria celui mai mare dintre fiii domnului[9], ceea ce a fost foarte binevenit. Și eu, de asemenea, am făcut un mic dar de pahare și astfel am avut cinstea de a prînzi la masa de nuntă, la care au luat parte domnul, patriarhul[10] și cei mai de seamă dregători; iar după ce domnul a cumpărat pahare pentru 200 de taleri[11], mi s-a dăruit postav englezesc pentru o șubă. A fost veselie și aveai ce vedea, tot lucruri vrednice a fi văzute, căci după terminarea

---

[7] Contele Federigo Veterani, căzut în bătălia de la Lugoj (23 septembrie 1695). Vezi biografia sa în *Călători* VII.

[8] = Constantin Brîncoveanu.

[9] Eroare în text. Este vorba de fapt de nunta domniței Ilinca, cea de a treia fiică a domnului, cu paharnicul Scarlat, fiul dragomanului Alexandru Mavrocordat, care a avut loc în februarie 1698, cf. *Istoria Țării Românești*... de marele logofăt Radu Greceanu în *Cronicari munteni,* II, București, 1961, p. 330.

[10] Dosithei II Notara, patriarh al Ierusalimului (1669 ian. 23—1707 febr. 7).

[11] *Löwen Thaler.*

ospățului, în aceeași sală în care se prînzise, a fost ridicată o cetate[12], împresurată de turci, iar în cetate erau nemți. Turcii băteau cetatea cu tunuri și bombarde și-i sileau să se predea și să ceară pace. Și s-au făcut și multe alte jocuri și tot felul de dansuri, turcești, arăbești, chinezești, tătărești, franțuzești, spaniole și leșești și au ținut toată noaptea pînă la ziuă; nu le pot descrie pe toate cîte au fost.

După aceasta m-am întors din nou în Transilvania și am ajuns acasă de abia la 3 iunie 1698.

1699

p. 228 În anul 1699 am călătorit din nou în Transilvania și aceasta a fost în primăvara cînd s-a încheiat pace pe 20 de ani între împăratul nostru[13] și turci la Karlowitz.

1700

p. 228 În anul 1700, în ianuarie, am călătorit din nou în Transilvania. De acolo am luat un pașaport de la generalul Rabutin[14] și am călătorit în Țara Românească. Aici am obținut un alt pașaport de la voievod și din partea unui pașă turcesc care se afla atunci acolo și am călătorit la Constantinopol... Și călătoria mea a fost din Țara Românească peste Dunăre la Rusciuc și de la Rusciuc la Rasgrad... La Constantinopol am stat 14 săptămîni și totuși am adus înapoi o ladă de sticlărie pînă în Țara Românească. Dacă ar fi să descriu tot ceea ce s-a întîmplat la Constantinopol și în timpul călătoriei, mi-ar lua o jumătate de carte.

1701

p. 229 ... În anul 1701 am călătorit din nou în Transilvania și Țara Românească și am avut intenția să merg din nou la Constantinopol... [dar își vinde marfa la Adrianopol și se întoarce fără a mai merge mai departe].

1703

p. 230 În anul 1703 am călătorit din nou în Transilvania. Atunci Docey Ferentz a atacat prin surprindere[15] pe soldații nemți și i-a măcelărit pe toți de n-au scăpat decît trei, și dacă nu aș fi aflat la timp aș fi căzut și eu în mîinile lor. După aceea m-am întors la Debreczin trecînd prin mare pericol și în vremea aceea a început răscoala, întreaga țară s-a răzvrătit.

În anul 1704 am trimis numai o căruță cu trei ucenici în Transilvania iar eu am rămas acasă. Aceștia au trebuit să se înapoieze prin Moldova din pricina curuților.

1705

p. 230 În anul 1705, la 10 august, am călătorit din nou în Ungaria și am dorit din nou să mă duc la Constantinopol... În timp ce m-am oprit la Petervaradin, a sosit un curier din Transilvania și mi-a adus știrea cea bună că la Jibou[16], la granița ungară, curuții au fost înfrînți.

---

[12] Imitație după spectacolele care aveau loc la Constantinopol, unde se dădeau reprezentații mimate înfățișînd atacuri de cetăți și lupte între oștiri cf. Nicolae Vătămanu, *Un meșter sticlar din Boemia la curtea domnească din București* (1698) în „Materiale de istorie și muzeografie", vol. I, Buc., 1964, p. 393.

[13] Leopold I împărat al Austriei.

[14] Jean Louis Rabutin, conte de Bussy, comandant militar imperial al Transilvaniei.

[15] În cursul răscoalei curuților contra stăpînirii habsburgice.

[16] *Schibo* (Zibo). Aici s-a dat bătălia între curuți și trupele austriace comandate de generalul Rabutin (11 noiembrie 1705).

După aceea m-am hotărît să trec prin ținuturile turcești[17] pe la Timișoara și Caransebeș înăuntru (= în Transilvania), dar am trecut cu foarte mare pericol. Acolo am vîndut totul bine și m-am întors acasă prin Moldova și Polonia.

În anul 1706 nu am putut călători deoarece curuții au năvălit din nou în Transilvania și au făcut mari răutăți.

1708

În anul 1708 am călătorit din nou în Transilvania, în ținuturile turcești și în Țara Românească și tot pe același drum m-am întors prin Stiria și Croația. **p 230**

1709—1710

În anul 1709 am călătorit iarăși în Transilvania în noiembrie[18], dar în 1710 m-am îmbolnăvit la bîlciul care se ținea în fiecare an la Cîmpulung[19]. La 1 august fiind încă bolnav am plecat la Sibiu iar la 8 august a izbucnit ciuma[20] și într-o singură noapte s-au molipsit cinci case și au murit de îndată 15 inși. Atunci a fost hotărît de către comandant ca oamenii sănătoși și orășenii să-și caute refugiul în locuri sigure. Cu acest prilej a fugit cea mai mare parte a populației din oraș și s-a adăpostit în sate și orașe. A trebuit și eu să mă las dus ca bolnav și am plecat împreună cu cinci căruțe la Brașov, dar cînd a aflat comandantul de acolo că a apărut ciuma în Sibiu, a poruncit ca oamenii care sosesc de la Sibiu să fie trimiși îndărăt, dincolo de pădure și să rămînă 6 săptămîni în carantină. Dar pentru că felcerul comandantului care îi servea drept camerier fusese la mine, și mi-a luat sînge, i-a adeverit comandantului că nu am o boală molipsitoare, ci numai o simplă febră, și astfel, rugîndu-mă ca de un prieten, am obținut doar atîta, ca eu să fiu obligat să plec din oraș, dar să fie încunoștiințat comandantul unde mă aflu. Atunci m-au dus la o grădină a gazdei mele, în preajma orașului, într-un conac de țară unde m-am simțit mai bine; aici am zăcut eu între 12 august și 1 septembrie. **p. 230**

După aceea am fost lăsat să viu din nou în oraș unde am zăcut pînă în martie, înainte de a mă vindeca de boala mea.

Dar toată lumea și doctorul și preotul s-au îndoit de vindecarea mea; a fost însă foarte grea, pentru că în primul rînd de trei săptămîni n-am avut scaun și dacă nu m-aș fi bucurat de o așa bună îngrijire, ar fi fost îndoielnic să scap . . .

1712—1713

În anul 1712 la 26 februarie am călătorit din nou în Transilvania și m-am întors din nou la 30 iulie acasă și îndată după aceea la 20 august am plecat din nou iar la 1 noiembrie 1713 m-am înapoiat. **p. 230** **p. 231**

1714

În anul 1714 la 17 iunie am călătorit iarăși în Transilvania și am rămas acolo timp de 16 luni. **p 231**

---

[17] Banatul se afla încă în mîinile turcilor.

[18] *„Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó"*, vol. IV (1684—1783), Brașov, 1918, p. 502, menționează prezența sticlarului Kreybich în 1709 la Brașov și arată modul în care și-a transferat 500 fiorini renani la Viena, prin intermediari.

[19] *Comlung* = Cîmpulung-Muscel.

[20] Asupra epidemiei de ciumă de la Sibiu din 1709, vezi Dr. Pompei Samarian, *Din epidemiologia trecutului românesc, Ciuma*, Buc., 1932.

1715

p. 231 În anul 1715 am călătorit din nou în Transilvania; în acest an a început războiul turcilor cu veneţienii[21].

1716

p. 231 În anul 1716 am călătorit iarăşi în Transilvania. În acest an turcii au început război[22] cu împăratul nostru[23] şi au năvălit cu armată puternică la Petervaradin şi au început să bombardeze straşnic, dar le-a mers prost, deoarece au fost respişi de armatele imperiale cu mari pierderi; acestea au cucerit peste un an Timişoara şi de acolo s-au dus la Belgrad.

1717

p. 231 În anul 1717 am călătorit iarăşi în Transilvania. În acest an Timişoara a trecut la ai noştri şi încă alte cîteva localităţi, iar ai noştri s-au dus la Belgrad.

1718

p. 231 În anul 1718 am călătorit din nou în Transilvania şi din Transilvania iarăşi în Ungaria prin Arad, Timişoara şi Belgrad unde am sosit în ziua cînd s-a retras armata turcească de acolo[24] . . .

1719—1721

p. 231 În anul 1719 la 16 octombrie am călătorit încă o dată în Transilvania şi m-am înapoiat acasă la 12 mai 1721 şi am rămas acasă de la această dată încolo.

---

[21] Războiul turco-veneţian (1715—1718).

[22] Războiul austro-turc (1716—1718).

[23] Carol al VI-lea (1685—1740) împărat 1711—1740.

[24] În faţa trupelor imperiale conduse de prinţul Eugeniu de Savoia. Belgradul fiind cedat atunci imperialilor prin pacea de la Passarowitz (1718).

GEORG PHILIPP SCHREYER

(? — 1701)

Asupra lui Georg Philipp Schreyer, originar din Weimar, secretar al lordului William Paget ambasadorul Angliei la Poarta otomană, între 1693—1701, se cunosc puţine date biografice, extrase doar din corespondenţa sa şi a amintitului diplomat.

El a călătorit pentru prima oară în Ţara Românească şi în Transilvania în iarna anului 1694, fiind trimis în Anglia, trecînd prin Viena, să ducă nişte scrisori din partea stăpînului său. A fost primit cu multă ospitalitate la Bucureşti de stolnicul Constantin Cantacuzino, adevărat *factotum* al politicii externe a principatului muntean în acea vreme, şi a avut mai multe întrevederi cu secretarul de limbă italiană al lui Vodă Brîncoveanu, Giovanni Candido Romani, acel „Ioan Romanul sau Frîncul" traducător de calendare astrologice italiene pentru domn. În Transilvania a avut parte de aceeaşi bună primire din partea generalului Veterani, comandantul suprem al trupelor imperiale din provincia de peste Carpaţi. La întoarcerea sa din Anglia, în mai 1695, Schreyer a împrumutat aceeaşi rută spre a se înapoia în Turcia.

Încă din 1694 se pornise o corespondenţă amicală între Brîncoveanu, Cantacuzino şi Paget datorată nevoii de a se asigura transmiterea misivelor diplomatice ale ambasadorului englez pe ruta Constantinopol-Viena prin Ţara Românească, în cadrul mediaţiei de pace iniţiate de Anglia şi Olanda între puterile coalizate în „Liga Sfîntă" şi turci. Odată cu răspunsurile din capitala Imperiului habsburgic, Paget primea şi gazete străine trimise cu amabilitate de corespondenţii săi români. În amintitul schimb epistolar este menţionată şi persoana lui Schreyer, de pildă în scrisorile din 8 decembrie 1694 trimise atît de Brîncoveanu cît şi de Cantacuzino lui Paget, relatînd primirea cordială făcută secretarului la Bucureşti.

În urma întîlnirii dintre Schreyer şi Cantacuzino s-au stabilit relaţii amicale între dînşii, menţinute şi mai tîrziu prin corespondenţă. Astfel ne-au parvenit 16 scrisori ale secretarului ambasadorului englez trimise dregătorului muntean în intervalul 11 iulie 1692 — 29 decembrie 1697 şi doar două din misivele acestuia din urmă adresate numitului secretar, datînd din 9 şi 13 aprilie 1699. Comunicările lui Schreyer adresate stolnicului priveau acţiunile navale turceşti în arhipelag, schimbările intervenite în comandamentul trupelor imperiale şi preluarea conducerii operaţiilor militare de către Eugeniu de Savoia, încercările turcilor de a-şi ajuta aliaţii tătari în Marea Neagră ş.a. Unele epistole aveau şi un caracter mai personal, fiind însoţite de daruri, stolnicul primind uneori de la Schreyer postav englezesc, lunete pentru observaţii astronomice ş.a.; Cantacuzino îi trimitea în schimb gazete din Veneţia şi Viena ce urmau a fi apoi puse şi la dispoziţia ambasadorilor englez şi olandez la Poartă.

Despre Schreyer ştim că a mai fost trimis odată la Viena în vara anului 1698 de către lordul Paget spre a face cunoscut cabinetului imperial consimţă-

mîntul Porţii la începerea discuţiilor de fond în tratativele de pace şi care aveau să ducă la încheierea tratatului de la Carlowitz (16/26 ianuarie 1699).

În scrisorile pe care stolnicul le-a adresat lui Schreyer la 9 şi 13 aprilie 1699, îşi manifesta regretul de a nu fi putut întîlni pe lordul Paget la Rusciuc, în drumul acestuia de întoarcere de la Carlowitz la Constantinopol, întrucît era suferind, dar că atît Vodă Brîncoveanu cît şi el însuşi trimiseseră pe marele portar Matei Clironomos şi pe secretarul domnesc Andreas Wolf ca să-l întîmpine pe ambasador cu vin, fructe şi alte produse locale. Dar nici aceştia n-au ajuns la timp, deoarece diplomatul englez a trecut pe acolo mai devreme decît se crezuse.

Ultima ştire despre Schreyer priveşte moartea sa — survenită la 29 aprilie 1701 după o scurtă suferinţă — şi anunţată de lordul Paget stolnicului Cantacuzino în scrisoarea trimisă din Constantinopol la 13 mai 1701.

Despre călătoria lui în Ţara Românească şi Transilvania nu sîntem informaţi decît din scrisorile sale către lordul Paget, dintre care nu s-a păstrat decît aceea trimisă din Sibiu la 7/17 decembrie 1694. Textul integral al menţionatei scrisori este inedit; păstrîndu-se în arhiva Paget, proprietatea marchizului de Anglesey, depusă în custodie la Biblioteca şcolii de studii orientale şi africane de pe lîngă Universitatea din Londra; un rezumat al scrisorii este inclus în studiul lui E. D. Tappe, *Documents concerning Rumania in the Paget Papers* în „The Slavonic and East European Review", XXXIII (1954), nr. 80, p. 204.

Despre moartea lui Schreyer pomeneşte şi Chishull în Jurnalul său (Vezi biografia sa în volumul de faţă).

Cît priveşte persoana lui Schreyer şi relaţiile stabilite cu stolnicul Cantacuzino, se mai întîlnesc ştiri în afara studiului lui E. D. Tappe, p. 204 şi 209 şi la Ludovic Demény şi Paul Cernovodeanu, *Relaţiile politice ale Angliei cu Moldova, Ţara Românească şi Transilvania în secolele XVI—XVIII*, Bucureşti, 1973, pp. 193—194 şi 202; Paul Cernovodeanu, *Arhiva diplomatică a lordului William Paget (1637—1713)* în „Revista Arhivelor", nr. 1/1975.

MYLORD[1]

Sibiu, *decembrie 1694*

Am spus în scrisoarea mea din 29 noiembrie[2] că doream să plec din Bucureşti a doua zi de dimineaţă, dar aceasta nu s-a putut face decît spre seară cînd domnul Constantin[3] a pus să fiu însoţit pînă la o mănăstire grecească la o jumătate de oră depărtare de oraş[4], unde la 1 decembrie, la ivirea zorilor, tovarăşii mei de drum (un ceauş cu un altul călare) au venit să mă ia. Este adevărat că vara acest drum se face în 3 sau 4 zile, dar pe timpul acesta nu-l puteam face în mai puţin de 6 zile şi jumătate. Pe lîngă atenţiile de care m-am bucurat la Bucureşti, domnul Constantin a mai adăugat-o şi pe aceea de a porunci ceauşului să mă scutească de cheltuieli tot timpul drumului, ⟨lucru⟩ de care mi-am dat seama la primul nostru popas cînd nu mi-a îngăduit să plătesc ceva; dar se pare

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez inedit al scrisorii originale aflate la Univ. of London, Library of the School of Oriental & African Studies, *Paget Papers*, Bundle nr. 47, VI/281.
[2] Textul acestei misive nu s-a păstrat în arhiva Paget.
[3] Stolnicul Cantacuzino.
[4] Probabil mănăstirea Cotroceni, ctitorie a Cantacuzinilor.

că ceauşul îşi avea tainul[5] său, căci cîteodată m-a pus să plătesc o ocă sau două de vin ce le băusem şi care probabil depăşeau tainul; de altminteri, s-a achitat foarte bine de poruncile ce i-au fost date.

Nu am dat nimic secretarului de care am amintit, care a venit de 5 sau 6 ori la mine, cu toate că suferea de gută şi locuinţele noastre erau destul de departate una de alta; el este acela care pregăteşte pachetele[6] pentru excelenţa voastră (am văzut sosind unul de la d. Bruyninx[7] cu gazete din 20 noiembrie, pe care nădăjduiesc că excelenţa voastră l-a primit de atunci) şi am aflat atunci că el este secretarul de limbă italiană pe lîngă Măria Sa; numele său este Giovanni Candido Romano[8]. Dacă excelenţa voastră porunceşte să-i dau ceva la întoarcerea mea, aş putea primi poruncile sale prin scrisori.

Am sosit în dimineaţa aceasta la ora 9 şi am tras la casa generalului V⟨eterani⟩[9] care nefiind încă sculat, oamenii săi m-au făcut să aştept o oră în anticameră: în sfîrşit am văzut intrînd un ofiţer din garnizoană; l-am rugat să spună excelenţei sale că aşteptam aici să-i vorbesc; ceea ce a şi făcut, şi mai întîi am fost chemat; i-am predat scrisoarea excelenţei voastre[10] şi după ce a citit-o, a spus cu privire la Doria[11] că ştia foarte bine că era un şarlatan şi că nu merita să mai vorbim despre el şi nici nu şi-a îngăduit răgazul să citească hîrtiile pe care le ţineam gata să i le arăt.

În ceea ce privea plecarea mea la Viena, mi-a spus că excelenţa voastră nu i-a scris nimic în scrisoare; totuşi pentru că excelenţa voastră îl asigura că putea da crezare la ceea ce îi voi spune, este gata să mă lase să-mi urmez călătoria şi a dat poruncă, mai întîi căpitanului de cavalerie care mă introdusese ⟨la dînsul⟩, să vorbească cu şeful de poştă ca să-mi dea caii necesari, astfel că voi pleca mîine dacă va vrea Dumnezeu.

Am întîlnit prima gardă imperială la trecerea prin Turnu-Roşu, de unde doi soldaţi, care sînt obişnuiţi cu acest fel de treabă, m-au în-

---

[5] Adică o alocaţie fixă.

[6] Este vorba de pachetele cu scrisori transmise de la ambasada engleză din Viena pentru Constantinopol, însoţite uneori de epistolele lui Brîncoveanu şi Cantacuzino adresate lordului Paget şi de gazetele din Veneţia şi Viena, trimise pentru informarea diplomatului britanic la Poartă şi a colegului său olandez, Colyer,

[7] Jacob Jan Hamel-Bruyninx, secretar de ambasadă (19. XI. 1692 — 15. XII. 1694), apoi ambasador al Olandei la Viena (29. XI. 1700 — 27. II. 1738).

[8] Adică Ioan Romanul sau Ioan Frîncul, autorul *Foletului Novel*, cf. N. Vătămanu, *Medici şi astrologi la curtea lui Brîncoveanu* în „Viaţa medicală", XIII (1966), nr. 1, pp. 53—54.

[9] Federigo Veterani, comandantul general al trupelor imperiale din Transilvania.

[10] Este vorba de scrisoarea adresată generalului Veterani de lordul Paget din Constantinopol la 1/11 nov. 1694, în care făcea aluzie la cererea de răscumpărare făcută de ofiţerul imperial Doria, căzut în captivitate la turci *(Paget Papers*, Bundle nr. 8, doc. 1, f. 1—1 v°) Schreyer mai avea cu sine o scrisoare de recomandare a ambasadorului britanic din 19/29 oct. 1694 către autorităţile din Transilvania, în care cerea protecţie pentru emisarul său în drum spre Viena *(Ibidem*, doc. 6, f. 10).

[11] Acest personaj care se dădea drept membru al cunoscutei familii italiene Doria, se numea în realitate Pietro Bocardo şi datorită pretinsei sale origini ilustre, fusese primit să lupte ca ofiţer în armata imperială sub comanda generalului Veterani. Vezi amănunte în scrisorile generalului din 3 ianuarie şi 20 august 1693 adresate respectiv lordului Paget şi lui Bocardo *(Paget Papers*, Bundle no. 47, VI/2).

soțit pînă la casa generalului. Aș fi dorit să mă extind ceva mai mult ⟨în scrisoare⟩, dar oamenii care m-au adus aici grăbesc reîntoarcerea lor și-mi cer scrisorile; de aceea trebuie să las restul pentru cel dintîi prilej. Sînt al excelenței voastre prea plecată și credincioasă slugă

G. Schryer

Generalul Veterani pleacă la Viena după sărbători. Sînt vești aici că o parte a garnizoanei din Lipova a făcut prizonier un agă de ieniceri care dorea să se ducă la Timișoara și asupra căruia s-a găsit o mare sumă de bani.

IOAN KOMÁROMY

(*mijlocul sec. XVII—1711*)

La 11 octombrie 1683 în tabăra de lîngă Buda, principele Transilvaniei, Mihai Apafi a emis un act de privilegiu prin care Ioan Komáromy de fel din Beiuş a fost scutit de dări şi alte obligaţii faţă de stat. Se arată în această diplomă că Ioan Komáromy, după ce şi-a terminat studiile la vestitul colegiu reformat din Sárospatak, a slujit la cancelaria principelui transilvan şi a îndeplinit diferite misiuni la Poartă. El a fost apoi secretarul lui Mihail Teleki, atotputernicul cancelar al Transilvaniei în timpul lui Apafi. Komáromy a participat în 1690 la bătălia de lîngă Zărneşti, unde a căzut prizonier. Se angajează însă ca secretar al lui Emeric Thököly pe care apoi l-a însoţit la Belgrad, (1697) la Constantinopol şi Asia Mică (1701). După moartea lui Thököly în 1705, Komáromy, întors acasă, s-a pus în slujba lui Francisc Rákóczi al II-lea şi a mişcării de eliberare antihabsburgică. El a murit în 1711.

Komáromy a început descrierea călătoriei sale la 8 octombrie 1697, continuîndu-şi însemnările pînă în toamna anului 1705, cînd a murit în Asia Mică, la Nicodemia, Emeric Thököly, pe care îl însoţise. Aceste însemnări au fost mai întîi publicate de Ivan Nagy sub titlul: *Komáromi Jánosnak törökországi diáriumja s experientiája* (Experienţa vieţii şi jurnalul lui Ioan Komáromy despre călătoria în Turcia) în volumul *Magyar történelmi naplók a XVI—XVIII szazadbán* (Jurnale istorice din sec. XVI—XVIII), Pesta, 1861, apoi de I. Szamota în *Régi magyar utazók Európában* (Călători maghiari de odinioară în Europa), Becicherecul Mare, 1893, ediţie după care s-a făcut şi traducerea de faţă.

CĂLĂTORIA PE DUNĂRE[1]

1697

Dunărea intră între munţi ... Lăsăm pe malul stîng satul numit Moldova[2] un însemnat loc de trecere al haiducilor, unde ei pătrund în ţinutul Almajului care se întinde pînă la Orşova, munţii Transilvaniei, Caransebeş şi ţinutul Zempalanca. Mai sus se găseşte Ostrovul Golubaţ[3] unde ne-am[4] retras cînd generalul Heissler a asediat Belgradul. p. 321

[E descrisă cetatea Golubaţ de pe malul sîrbesc]. În faţa ei pe malul stîng a fost pe vremuri o cetate. Aici sînt livezi foarte întinse şi

[1] Traducerea s-a făcut după textul maghiar al descrierii călătoriei publicată sub titlul: *Komáromy Jánosnak törökországi diariumja s experientiája* şi reprodus de J. Szamota în *Régi Magyar utazók Európában*, 1893.

[2] În jud. Caraş-Severin.

[3] Insula se numeşte Ostrovul Moldovei şi aparţine R. S. România. Cetatea ruinată Golubaţ se află în R. S. F. Iugoslavia.

[4] = Răsculaţii maghiari.

vii frumoase. Pe cîmpia din apropiere a avut regele Sigismund o luptă cu turcii, dar a fost atît de rău înfrînt, încît a fost nevoit să treacă în grabă Dunărea într-o barcă.

Ceva mai la vale, din grotele aflate pe malul Dunării, ies în fiecare primăvară niște musculițe[5] foarte mărunte și otrăvitoare, acoperind repede pămîntul pe o întindere de mai multe mile și ucigînd mare mulțime de vite, și mai ales bivoli. În aceste împrejurări trebuie să fie unse vitele cu osînză dreasă cu pelin, și să fie afumate cu bălegar. Dar trebuie mai ales apărat botul lor, pentru ca să nu le intre musculițele pe nări. În primele trei zile după apariție ele sînt nespus de periculoase, dar uneori roiurile lor persistă și cîte 15—20 de zile, mai ales dacă nu pier de ploi sau de vînturi puternice. Vitele înțepate de ele se umflată, și se întîmplă să moară și oameni de înțepăturile lor.

Mult au mai pătimit de ele și caii mei...

Mai încolo, pe partea dreaptă a Dunării sînt niște construcții romane, al căror zid de piatră se mai vedea ici-colo. Mai la vale pe malul stîng e o așezare veche, părăsită, numită Drencova[6]. Aici cursul Dunării ajunge tot mai repede și tot aici începe și porțiunea cu chei și locuri primejdioase [=pragurile].

p. 322 ... Dacă se continuă navigația prin repezișuri deosebit de periculoase pe partea dreaptă a Dunării se poate ajunge cu privirea pînă la Poreci[7] și la munții înalți de piatră de marmoră albă, albastră, galbenă, neagră și multicoloră. Satul Poreci, împreună cu palanca sa, se află pe ostrovul Dunării, fiind populat de turci și sîrbi. Insula este bogată în viță de vie și pomi fructiferi. Bogăția în morun, cegă și nisetru este aici uimitoare. În sat stau totdeauna cîteva sute de oameni, gata să tragă la edec în susul curentului printre vîrtejurile Dunării, corăbiile încărcate, care altfel n-ar putea să înainteze. La un vas trag cîte 50—60 și chiar o sută de oameni. În aceste chei nu oricine se încumetă să rămînă în luntre cînd aceasta coboară la vale... Coborînd mai jos pe Dunăre se văd „cele trei turnuri"[8]... [Urmează legenda lor].

p. 323 Puțin mai la vale se ridică în mijlocul Dunării o stîncă de care s-au sfărîmat multe vase, și i se zice din această pricină „Stînca însîngerată"[9]. Aici Dunărea, strînsă între niște stînci îngrozitoare, începe deodată să se îngusteze într-atît încît poți trage cu pistolul de pe un țărm pe celălalt. E lucru de mirare, unde să fie toată apa aceea din albia cea lată de mai înainte? Dar după cum am citit eu în cărți, o parte din ea curge pe sub munte în altă direcție și se varsă în Marea Adriatică.

În acest defileu, în peretele de stîncă de pe malul stîng se găsește acea peșteră ciudată în care susnumita ⟨fecioară⟩ greacă Elena[10] își păstra comorile. De la malul Dunării, după cum arată fundațiile, ea se lega pe o bună porțiune prin ziduri și turnuri de acea stîncă uriașă.

---

[5] = Musca columbacă.

[6] Sat în jud. Caraș-Severin.

[7] Grup de insule. Pe una din ele se afla satul Poreci, distrus de turci la 1813.

[8] *Tri-Kule*, Ruinele unei întărituri din sec. XV, lîngă satul Svinița.

[9] Stînca Prigrada, lungă de aproape 500 de stînjeni. Lîngă ea nu se poate naviga cu luntre cu vîsle. Chiar și vapoarele trec cu cel mai mare risc. Se amintește naufragiul vasului turcesc „Silistra" în 1862.

[10] Figură legendară. Amintită în această descriere în legătură cu clădirea cetății Semendria („Smederova").

În această grotă[11] se află un izvor, și are o deschizătură laterală prin care poate ieși fumul. Printr-o altă deschizătură ce se afla în partea superioară, puteau intra în grotă cei ce veneau din spre părțile Almajului. Nemții (= austriecii) au așezat și în această peșteră o puternică strajă, întărită cu șanțuri și armament, de unde cu puștile puteau să împiedice circulația navelor pe Dunăre în sus. Turcii însă, după un asediu greu, au scos pe nemți, au zidit gura peșterii și în fața au spînzurat pe popa sîrbilor din Poreci care fusese călăuza austriacilor. Și eu l-am văzut atîrnînd de un copac. Am umblat și în peșteră, care atunci duhnea rău din cauza cadavrelor nemților.

Mai jos în apropiere este acel loc unde împăratul Hadrian a închis navigația pe Dunăre cu lanțuri. Se mai vede încă temelia acelui turn acolo unde se termină Clisura Dunării ... [E menționată pe malul drept placa lui Traian, atribuită greșit lui Hadrian]

Ajungem la Orșova, care se află pe malul Dunării din spre ținutul Almajului, acum e părăsită. În fața se află locul unde a fost puternicul șanț de odinioară: de bună seamă că a fost cîndva un pod acolo, căci n-am văzut nicăieri un loc mai potrivit pentru un pod peste Dunăre. Puțin mai la vale se află și insula Orșovei[12], unde nemții puseseră garnizoană, dar aceasta a fost alungată de turci și acum e ocupată de turcii de la Kanizsa[13]. Aici se varsă rîul Cerna în Dunăre și se deschide drum către Transilvania și Caransebeș. p. 324

Aici, am fost nevoiți a doua zi să încălecăm cu toții, deoarece vasul cobora prin Porțile de Fier, și nimeni dintre noi n-a rămas pe vas, ca să fie acesta mai ușor, căci aici Dunărea curge cu o iuțeală de necrezut, și din cauza salturilor aproape continue peste stînci ascuțite și îndesate una în alta — peste care, // poți și trece cu piciorul, cînd scade apa Dunării — vasul îndată ce se lovește de o stîncă din lipsă de cîrmaci se și sfărîmă. Cînd sînt trase în susul Dunării corăbiile încărcate, o bună parte din încărcătură este coborîtă pe țărm, și dusă cu căruțele cît ține curentul repede, și trebuie să tocmești un cîrmaciu[14] în satul sîrbesc care se găsește într-una din insulele ce se află între insula Orșovei și Porțile de Fier. p. 325

Cu alt prilej, am coborît eu pe aici și cu corabia, și Dumnezeu m-a lăsat totuși să scap cu viață, ... Acolo unde acest curent se apropie de sfîrșit, se află palanca turcească, și pe lîngă ea sînt mulți oameni de ajutor, care obișnuiesc să tragă în sus vasele cu provizii ale împăratului. La Porțile de Fier, începînd de la Stînca însîngerată, se pescuiește mult morun și cegă, după cum se și văd în multe locuri uneltele de prins morunul, și aici poți găsi oricînd, din belșug, tot felul de pește viu.

Aici pe malul stîng, începe granița Țării Românești, și mergînd mai la vale, pe dreapta, dăm de castelul turcesc Fetislam sau Cladova, iar pe stînga, în Țara Românească, se află Cerneții, și mai jos puternica cetate străveche, azi părăsită, numită Severin, al cărei ținut alcătuia altădată un banat deosebit, iar astăzi în locul lui este acela al Craiovei, în Țara Românească.

---

[11] Este peștera Veterani, lîngă satul Dubova. Mai înainte se numea Prescobara.

[12] = Ada-Kale.

[13] Canija = Nagy-Kanizsa, oraș în Ungaria de apus, fost vreme îndelungată sub dominația turcească.

[14] = Pilot.

Aici a fost podul de piatră al împăratului Traian; se mai văd şi acum la cele două capete rămăşiţele construcţiei. În toată viaţa mea n-am văzut cărămizi mai mari, mai rezistente, şi ziduri de piatră mai puternice ca acestea. Traian, împăratul roman, a pus să fie construit acest pod grozav atunci cînd a mers împotriva lui Decebal în Transilvania. Acest pod putea să fie socotit a opta minune a lumii: este clădit pe 20 de picioare clădite din piatră, avînd de la temelie în sus 150 de picioare în înălţime şi 110 în lăţime iar depărtarea lor de la unul la altul este de 170 de picioare.

[În continuare a descris malul drept al Dunării.]

NICOLO DE PORTA

(a doua jum. a sec. XVII — 1734)

Nicolo de Porta a fost fiul unui notar public din Chios, Michele di Porta, care l-a dat la învăţătură spre a-şi însuşi cunoştinţele necesare în limbile latină şi italiană. În 1689 se afla la Constantinopol în slujba negustorului englez Becker, fiind convertit la anglicanism de un alt comerciant, prieten cu Becker, anume Purnell; convertirea a avut loc în anul 1691 săvîrşindu-se cu oarecare solemnitate în capela ambasadorului englez la Poartă, Sir William Hussey, în reşedinţa sa de la Pera. De Porta a părăsit apoi pe protectorul său englez, dar a rămas mai departe, în capitala imperiului otoman fiind găzduit de un negustor olandez şi îndeplinind slujba de secretar al lui Jakob Colyer, ambasadorul Olandei la Poartă. Gazda sa l-a recomandat unui conaţional din Adrianopol, anume Croesen, prin mijlocirea căruia tînărul grec a fost angajat mai apoi (în 1693) ca secretar de limbă italiană pe lîngă persoana lui Constantin Duca, domn al Moldovei (Din scrisoarea inedită a lordului William Paget adresată din Constantinopol la 1 aprilie 1697 fostului dragoman imperial la Poartă, Marc Antonio Mamuca della Torre, aflat la Viena, cf. University of London, Library of the School of Oriental & African Studies, *Paget Papers*, Bundle no. 16, doc. 2, f. 2—3). Activitatea lui de Porta la curtea domnească din Iaşi a fost destul de suspectă, ambasadorul Franţei la Poartă, marchizul de Châteauneuf (= Castagnères), l-a acuzat a fi interceptat unele din comunicările pe care i le adresase abatele de Polignac, reprezentantul Franţei la Curtea din Varşovia, trimiţînd copii după cuprinsul lor, dragomanului ambasadei olandeze din Constantinopol, Telis (*Hurmuzaki,* supl. I, vol. I, p. 321, doc. CDLXXIII din 27 feb. 1694.) În urma plîngerii lui Chateauneuf, marele vizir Mustafa a poruncit domnului Moldovei să-l aresteze pe de Porta şi să-l trimită la Poartă împreună cu hîrtiile sale (*Ibidem,* l.c.). Constantin Vodă Duca i-a răspuns că vinovatul părăsise de două luni Moldova, făgăduind totuşi să-l prindă dacă se va mai întoarce în ţară (*Ibidem,* p. 323, doc. CDLXXVI, din 18 martie 1694). Însuşi cronicarul Ioan Neculce face aluzie la acest incident în Letopiseţul său, descriindu-l pe „Nicolae Deport" ca un ...„grec... om învăţat şi tălpiz (= şi falsificator), de ştia despecetlui cărţile", (ed. Iordan, 1959, p. 19) Cronicarul spune foarte limpede că acea despecetluire era făcută împreună de către domn şi el, greşind numai în privinţa corespondenţei atribuite exclusiv lui Thököly (*Tucul-grof)* care „pe cea vreme scria... de la Poartă la franţuji de le treimite pen Ieşi pe la Duca Vodă", cînd în realitate se pare că erau urmărite comunicările trimişilor francezi din Constantinopol şi Varşovia. Inaugurarea acestei „perlustrări" a corespondenţei diplomatice franceze coincide cu un moment de reluare foarte activă a tocmelilor dintre Varşovia şi Constantinopol prin intermediul reprezentanţilor respectivi pentru o pace separată polono-turcă, în care era din nou vorba de ştirbiri ale Moldovei cerute de poloni. Dar în acelaşi timp la Constantinopol reprezentanţii Angliei şi ai Olandei urmăreau să promoveze nişte preliminare pentru o pace generală între Poartă şi puterile Ligii Creştine. De aceea

istețul secretar nu se mulțumea să copieze cuprinsul scrisorilor spre informarea domnului, ci mai găsise mijlocul să valorifice informațiile sale și în afară, ceea ce a dus la descoperirea autorului acestui spionaj. Procedeu desigur mai puțin pe placul domnului, care totuși — de teama unor revelații foarte neoportune — a trebuit să-l căpătuiască la iuțeală în Țara Românească, la socrul său. Lucrul însă nu a rămas acoperit, și la mazilirea sa, boierii care îi aruncau în față uciderea capugi-bașiului la Iași de către joimirii de la Neamț chemați anume de el (vezi biog. lui Renzi p. 116) îl mai întrebau: „Pentru ce-i despecetluit cărțile lui Tucul-grof și i-ei omorît omul?“ Talentele lui de Porta erau multiple. Din textul lui Neculce reiese că el se pricepea la refacerea peceților, dar desigur că tot el era cel ce descifra textele cifrate, pe care le tălmăcea și le copia. În scrisoarea misionarului Renzi din 24 iulie 1693 sînt înșirați pe rînd discipolii săi și fii săi spirituali: „domnul... hatmanii, ... serdarii, *secretarii cifrului*.'. etc.“. Nu cumva este desemnat aici de Porta? Iscălitura sa apare la 1 nov. 1694 pe actul de atestare al catolicilor din Iași în favoarea lui Renzi și contra acuzațiilor lui Bărcuță. Aici se ivește o ciudățenie greu de explicat. Cum de mai putea el semna acel act la Iași la acea dată, cînd la 18 martie 1694 Castagnères raporta din Adrianopol că domnul i-a scris că nu l-a putut aresta pe de Porta, întrucît acela *a plecat de 2 luni din țară*... repetînd același lucru în răspunsul său către marele vizir. (Vezi și obs. crit. la biogr. lui Renzi).

Nicolo de Porta s-a adăpostit în 1694 la curtea lui Constantin Brîncoveanu domnul Țării Românești (N. Dobrescu—C. Giurescu, *Documente privitoare la Constantin Brîncoveanu*, Buc., 1907, p. XIII—XIV), intrînd în slujba de secretar. Curînd a devenit omul de încredere al învățatului dregător Constantin Cantacuzino stolnicul, care l-a însărcinat chiar cu alcătuirea catalogului cărților bibliotecii sale de la Mărgineni (C. Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist român Constantin Cantacuzino stolnicul*, Buc., 1967, p. 28). Dar în cursul verii 1696, aflăm din scrisorile lordului Paget, ambasadorul Angliei la Constantinopol, adresate dragomanului Mamuca della Torre, la 19 iunie, 1 august și alta fără lună și zi, că descurcărețul grec se afla din nou în capitala Imperiului otoman, tot în serviciul lui Constantin Duca, care între timp fusese mazilit din domnia Moldovei și se stabilise în reședința sa de pe malurile Bosforului (*Paget Papers*, Bundle, no. 13, doc. 25, f. 84; doc. 49, f 88—88 v.; Bundle no. 14, doc. 36, f. 38—38 v.). Ulterior în scrisoarea amintită din 1 aprilie 1697 diplomatul britanic revenea cu unele precizări cu privire la persoana lui de Porta, menționînd că după ce a slujit pe Duca, el și-a încercat norocul și în Țara Românească, dar după ce a revenit la Constantinopol, se hotărîse acum să plece la Viena; de aceea Paget recomanda lui Mamuca multă prudență și-l făcea foarte atent asupra persoanei fostului secretar domnesc, considerat versatil și *agent dublu, în slujba turcilor*.

Nu știm în ce au constat, mai tîrziu, tribulațiile lui de Porta, dar, oricum, el a revenit în Țara Românească.

Într-adevăr îl reîntîlnim aici, fiind folosit la aranjarea fondului de cărți al Academiei domnești de la Sf. Sava, potrivit mărturiei lui Marc Porfiropulos din Cipru, directorul acestei instituții de învățămînt, din 28 februarie 1714 (*Hurmuzaki*, vol. XIV_1, p. 573, doc. DLXVIII); opera de catalogare înfăptuită de el era încheiată la 24 aprilie 1714 (C. Dima-Drăgan, *op. cit.*, p. 29).

În timpul domniei lui Ștefan Cantacuzino (1714—1716), de Porta și-a păstrat atribuțiile de bibliotecar și traducător de cărți (*Ibidem*, p. 29), iar după mazilirea și executarea protectorului său la Poartă, el a rămas în slujba lui N. Mavrocordat, care îl folosise contra lui Cantacuzino și a pornit apoi prin el o corespondență secretă cu comandantul imp. din Transilvania. La capturarea lui Mavrocordat, s-a declarat omul imperialilor (vezi *Călători* IX).

După cucerirea Olteniei de austrieci, de Porta a fost numit secretarul banului Gheorghe Cantacuzino iar în 1726 consilier (C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei sub austrieci*, II, 1944, p. 179). Din cauza purtării sale neomenoase față de olteni, atît cu prilejul conscripției cît și la strîngerea birurilor, de Porta și-a atras ura țării („ein Odium des Landes"), din care cauză și-a cerut pensionarea (*Ibidem*, pp. 398—400, 466).

În 1731 a fost mutat la Sibiu unde a ocupat același post.

Sentimentele sale față de români se vădesc într-un memoriu redactat în anul 1697 în timpul războiului imperialilor cu turcii încheiat prin pacea de la Carlowitz (1699). Memoriul adresat cabinetului de la Viena și intitulat: *Discorso toccante la maniera di governo che usano i Turchi per conservare la Moldavia e Valacchia e la forma con la quale si potrebbero conquistare e mantenere questi principati dell'arme imperiali, descritto ad instanza del fù conte Chinski*, arată mijloacele prin care imperialii ar putea cuceri Țara Românească, stăruind asupra foloaselor pe care această anexiune ar putea-o aduce partidei creștine și în deosebi Casei de Austria.

A fost publicat de N. Iorga în *Documente geografice*, I, București, 1900 (extras din „Buletinul Soc. Geografice", 1899, pp. 20—28).

Este probabil că acest „Discurs" din 1697 a fost compus în vederea solicitării unui post la Viena, a cărui obținere a trebuit să fie împiedicată de fișa nefavorabilă trimisă de Lord Paget lui Mammuca della Torre. Așadar de Porta nu și-a putut împlini atunci dorința de a trece în slujba imperialilor. „Discursul" a fost scos la lumină, foarte probabil de el însuși mult mai tîrziu, la strămutarea sa în Oltenia, ca o dovadă de zel fierbinte încă din 1697.

De Porta este și autorul unor însemnate dări de seamă asupra stării Olteniei sub austrieci, cuprinse de C. Giurescu, în *Materiale pentru istoria Olteniei sub austrieci*, vol. II, publicat de C. C. Giurescu, București, 1944, pp. 41—47, 69—101 O parte din ele urmează să apară în traducere în volumul IX al seriei de față

[„DISCURS"[1]]

1697

[p. 20] *Discurs asupra felului de cîrmuire pe care îl folosesc turcii pentru a păstra Moldova și Țara Românească și chipul în care s-ar putea cuceri și păstra aceste principate de către armatele imperiale, discurs scris de Nicolò de Porta la cererea răposatului conte Kinski[2], 1697.* p 2

Împărăția turcească este alcătuită din elemente atît de amestecate și de crunte încît acel care le cîrmuiește este silit să fie un tiran pentru a le putea ține în frîu, iar îndurarea care în alte părți este ⟨dătătoare de⟩ viață ar fi pentru ⟨împărăția⟩ otomană aducătoare de moarte.

De aceea, acolo unde domnește ea, ⟨are⟩ ca maximă pentru păstrarea stăpînirei sale să se scape de nobilime ca una care neputînd răbda

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de N. Iorga în *Documente geografice*, partea I (extras din „Buletinul geografic", trimestrul IV, București, 1900, pp. 20—28.

[2] *Chinski* Contele Franz-Ulrich Kinsky (1634—1699) a fost consilier imperial etc., ambasador în Polonia, plenipotențiar la pacea de la Nymegen (1676), mare cancelar al Boemiei, primul delegat al regatului la alegerea împăratului Iosif I. Precizarea că „Discursul" din 1697 a fost compus la cererea *răposatului* conte Kinsky arată că textul a fost scos la iveală la o dată posterioară anului 1699.

p. 21 prin însăşi firea sa decît o conducere moderată // ar turbura cîrmuirea pentru a scutura jugul barbariei, în timp ce mulţimile de rînd, cufundate în belşugul şi îmbuibarea care le sînt date dintr-un plan bine socotit, uită de trecut, se bucură de clipa trecătoare şi nu se turbură de nesiguranţa viitorului.

La hotarele unei puteri duşmane şi rivale sultanul caută să se asigure în Ţara Românească şi în Moldova, sărăcindu-le şi asuprindu-le, dar în aşa chip încît esenţa cîrmuirii ⟨sale⟩ să pară dreaptă, pentru ca nu cumva desperarea popoarelor înjosite, alungînd frica, să le împingă la răzvrătire. ⟨Sultanul⟩ numeşte în principatele amintite drept domn un guvernator, de cele mai multe ori un străin, un grec sărac bătut de vînturi, care atîrnă de bunul său plac, ⟨avînd⟩ o autoritate de tiran şi nefiind de fapt decît un simplu vechil. Şi acesta ⟨care este⟩ sau fiul altui ⟨domn⟩ mort sau al vreunuia mazilit mai înainte, ajunge să cîrmuiască ⟨ţara⟩ datorită unor făgăduieli şi daruri masive cu care cumpără protecţia celor puternici şi a favoriţilor seraiului; în întrecerea sa cu atîţia alţi competitori, ⟨el⟩ se foloseşte de autoritatea sa despotică, îşi jupoaie supuşii pentru a-şi ţine făgăduielile şi a da plocoane sultanului; le ia averile pentru a-şi păstra ⟨domnia⟩ prin noi daruri, îi asupreşte pentru a-şi agonisi bani care să-i ajungă, atît pentru a se întreţine cu fast după ce va fi mazilit, cît şi pentru a-şi recîştiga scaunul pierdut, numeşte dregători după bunul său plac şi neavînd încredere în pămînteni, care nu-l iubesc, şi ⟨nici⟩ în cei folosiţi de înaintaşul ⟨său, care îi sînt⟩ cu bănuială şi sînt urîţi de popor chiar din timpul domniei trecute, ridică ⟨în dregătorii⟩ străini, greci şi oameni săraci care, fiind supuşi întocmai ca şi domnul cumpenelor soartei, se aruncă cu aceeaşi lăcomie asupra averei supuşilor jupuiţi, pentru a ⟨putea⟩ duce un trai strălucit, chiar după căderea lor; astfel că aceşti nenorociţi sclavi prinşi sub un îndoit jug, rămîn lipsiţi de putere, fără braţe şi fără suflet.

p. 22 Astfel înfăptuieşte Poarta ⟨acea⟩ slăbire ⟨a supuşilor⟩ pretinsă de statele tiranice, mascîndu-şi tirania cu o paradă de dreptate pentru ca acel popor neluminat să atribuie propria sa mizerie domnilor urîţi de el şi să socoată că desele schimbări de cîrmuire poruncite de sultan au de scop uşurarea lui, şi ⟨Poarta aşadar⟩ se bucură de o stăpînire sigură asupra acestor ţări, pentru că domnul ⟨fiind⟩ străin şi fără legături ⟨în ţară⟩ poate fi înlăturat la un semn al sultanului — care ţine la el rudele lui cele mai apropiate, aproape ca nişte ostateci, — şi nu poate face ⟨deci⟩ nici o mişcare, iar poporul asuprit uită, în desperare, şi de sine însuşi şi rabdă jugul ⟨impus⟩ de domn.

De aceea acei domni, bucurîndu-se în prezent de o stăpînire absolută, poruncile lor nefiind supuse nici unui apel, nu se vor pleca niciodată — decît doar prin forţă — partidului creştin la care pot găsi ascultare ⟨supuşii⟩ asupriţi şi care pedepseşte crimele ⟨făptuite⟩ chiar şi de domnii puşi să cîrmuiască. Dimpotrivă poporul, avînd o aplecare spre creştini pentru faptul că ei cîrmuiesc cu îndurare, urăşte atît ⟨de mult⟩ pe domni şi pe dregători, în cea mai mare parte greci, ca pe unii care, nenorociţi prin soarta ⟨lor⟩, găsesc acolo în asuprirea lor foloase, demnităţi şi dregătorii, astfel încît ⟨locuitorii⟩ ar răbda ⟨chiar⟩ să fie jupuiţi, numai să poată ei stîrpi acest neam (vorbesc de cel grecesc) care le este duşman de moarte printr-o repulsie înăscută.

Ţara se întinde ⟨acoperită⟩ de păduri dese şi de codri uriaşi; înăuntrul acestora se află risipite micile lor oraşe şi sate şi dacă au vreun ⟨oraş⟩ la şes, el are alături vreo pădure unde se ascund ⟨locuitorii⟩ şi

unde își îngroapă alimentele și uneltele și tot ce au. Dacă ar intra ⟨în țară⟩ o armată dușmană ⟨și ar rămîne⟩ pe din afara acelor codri întunecoși, ea nu ar avea cu ce să se hrănească. În codri nu pot merge decît puțini, și aceștia vor fi uciși de localnicii neîncrezători care se ascund în codri și silesc pe dușman să se risipească el însuși în cîmpii.

Au belșug de toate precum se și vede, în grîu //, vite și celelalte pe care le trimit în țările vecine. Cumpătarea cu care trăiesc locuitorii și modestia ⟨pretențiilor⟩ în îmbrăcăminte le îngăduie să rămînă și mai departe oameni cu stare, iar ⟨posibilitatea⟩ de transport a mărfurilor, datorită înlesnirii ⟨ce l-o dă⟩ de a le transporta pe Dunăre, îi îmbogățește încă și mai mult. p. 23

Și s-ar putea apăra și singuri deoarece au în acele păduri multe mănăstiri care le slujesc la nevoie de locuri de adăpost, și în vremea din urmă domnul Țării Românești[3] și înaintașul lui au clădit mai multe mănăstiri în poziții potrivite pentru ridicarea unor cetăți.

Avînd în vedere acestea, cred că trebuiesc patru lucruri pentru a pune stăpînire pe aceste provincii[4].

Să se caute, în tot chipul, de a-l avea în mînă pe domnul pus în scaun, care, după cum s-a mai spus, nu va ține niciodată sincer cu creștinii.

Să se aleagă ca domn un boier băștinaș de al lor, după placul lor, dar devotat celor care îl sprijină. Să fie alungat pînă și numele de grec, spre mulțumirea poporului. Și să nu fie ocupată țara cu armată germană, să nu se predice sau să se introducă religia catolică în ciuda și dauna religiei lor.

Astfel muntenii și moldovenii își vor urma noua lor căpetenie ca o turmă risipită pînă atunci și astfel eliberați de tirania acelor stăpîni și a grecilor, și aflînd o stare mai bună sub ocrotirea creștinilor și dobîndind prin ajutorul lor o putere nouă își vor face din piepturile lor scuturi vii pentru apărarea propriei lor libertăți. Vor sluji la asigurarea pazei Transilvaniei și vor sta ca un zăgaz puternic împotriva furiei dușmanilor. Apoi întinderea cea mare și rodnicia acelor ținuturi precum și libertatea de care se vor bucura acele popoare, vor atrage pe mulți ca să vină // să se așeze aici cu locuința și s-ar putea întemeia aici adevărate colonii și ridica întărituri zdravene la hotare. p. 24

În Moldova se află un port numit Galați de o deosebită însemnătate; el domină Dunărea și taie drumul tătarilor spre Transilvania și Polonia. Țara Românească are un alt port numit Giurgiu așezat în fața Rusciucului și care domină de asemenea o bună parte din cursul Dunării, ⟨fiind⟩ locul de trecere al turcilor spre Transilvania; în afară și de alte poziții potrivite pentru ridicarea unor cetăți; la care lucru s-ar grăbi să-și dea ajutorul și acele populații și Maiestatea Sa ar putea să sprijine mai statornic apărarea acelor țări; deși ele se pot ajuta și singure după cum s-a văzut pe vremea lui Sigismund Báthori și a generalului imperial Basta, alcătuind un bastion pentru alte cuceriri[5] și controlînd cursul Dunării.

---

[3] Constantin Brîncoveanu (1688—1714) și Șerban Cantacuzino (1678—1688).

[4] Posibilitate întrevăzută în urma succeselor militare ale imperialilor în ajunul păcii de la Carlovitz.

[5] *Antemurale all'altre conquiste*. Este vorba de cuceririle viitoare ale imperialilor. De observat și sugestia de mai sus a unor colonizări cu străini.

În starea de acum nu se tem de nimic altceva decît de expedițiile de pradă ale tătarilor; împotriva acestora care sînt acum reținuți de luptele cu rușii, ar contribui ei înșiși cu propriile lor forțe pentru a le da lovitura de grație și a-i stîrpi din Bugeac, provincie care aparține Moldovei.

Apoi, odată luată în stăpînire Țara Românească, s-ar ușura ocuparea Nicopolului, cetate slabă, dar cu poziție bună, care bine fortificată ar sluji la întărirea Țării Românești și toate acestea laolaltă ar atrage după ele liniștea și pacea Transilvaniei și a Ungariei.

Cucerirea Țării Românești este ușoară din motivele arătate mai sus, dar e încă și mai ușoară datorită întîmplărilor din urmă. Ultimul domn răposat, numit Șerban Cantacuzino, avea patru frați și un nepot de soră[6]. Pe toți aceștia, și pe frați și pe nepot îi pusese în dregătoriile cele mai // cu vază și cu greutate, din țară; apoi a murit, lăsînd un fiu nevîrstnic[7] și din cauza vîrstei fragede a fiului, s-a urcat în scaun nepotul, marele logofăt Brîncoveanu, cu ajutorul aurului pe care l-a dat din plin turcilor. A fost întărit de Poartă și e sprijinit de boierii mai cu vază din țară aproape toți înrudiți prin sînge, dar mai ales de cei patru frați pomeniți mai sus, și care îi sînt unchi, așa că dată fiind rudenia lor de sînge în asemenea grad și vîrsta fragedă a nepotului lor de frate, numit Gheorghe, precum și autoritatea covîrșitoare a celuilalt nepot care s-a și înscăunat, l-au sprijinit din calcul. Acum marele agă al țării, numit Bălăceanu[8], ginerele domnului răposat, dorind cu patimă ridicarea cumnatului său Gheorghe, a stîrnit turburări, dar fiind slab față de partida dușmană, a alergat la protecția împăratului.

Generalul Heissler a intrat cu un corp de armată, împreună cu Bălăceanu, în Țara Românească, dar s-au înapoiat[9] cu armata mult scăzută și singura lor ispravă a fost că au dus pe soția răposatului domn[10] și pe fiul Gheorghe sub ocrotirea prea îndurătoare a împăratului, pentru ca noul domn să nu se poată răzbuna, vărsînd sîngele lor, așa cum le-a luat averile ca urmare a uneltirilor sus-numitului Bălăceanu.

Dar eu întreb: Generalul Heissler a intrat acolo ca prieten sau ca dușman? Dacă ar fi venit ca prieten, nu trebuia să aducă cu el pe Bălăceanu, deoarece domnul, supărat de purtările lui, nu ar fi putut // crede alt nimic decît că i s-a pus la cale mazilirea și să-i primească întocmai ca pe niște dușmani, cum s-a și întîmplat, căci ascunzîndu-se domnul, poporul s-a retras și el în păduri și germanii au rămas fără provizii și fiind tot mereu hărțuiți de localnicii pricepuți, au fost nevoiți să se întoarcă în țara lor.

Iar dacă ar fi venit ca dușman, ar fi trebuit să și pună mîna pe domn pe neașteptate și fără șovăire să ridice în scaun pe Gheorghe, căci astfel cei patru unchi pomeniți mai sus și ceilalți boieri, văzîndu-l pe Brîncoveanu în puterea germanilor și pe Gheorghe care le era de asemenea nepot sau rudă — dar mai legat de ei — ridicat în scaun și cu forțe la îndemînă, s-ar fi supus noii cîrmuiri, iar poporul, necioplit, aplecat din fire spre creștini și dușman al grecilor și turcilor, care îl

---

[6] Constantin stolnicul, Mihai spătarul, Matei aga și Iordachi spătarul și Constantin Brîncoveanu.

[7] Gheorghe Cantacuzino.

[8] *Băleziano* = Constantin Bălăceanu.

[9] în ianuarie 1690.

[10] Doamna Maria, fiica lui Ghencea Rustea vornicul, a doua soție a lui Șerban Cantacuzino. S-a instalat la Sibiu.

asupreau, văzînd că s-a așezat, fără a ști cum, o cîrmuire mai blîndă, ar fi urmat pe noua căpetenie ca turma de oi pe păstorul ei.

Acest Gheorghe Cantacuzino a trăit mai departe în Transilvania ocrotit mereu de mila împărătească și își păstrează într-una tot mai vii legăturile sale cu partida sa din Țara Românească; din care cauză se înfiripă pe fiece an cîte o uneltire tainică.

Dar aceste turburări pot fi cauza unei înlesniri la supunerea țării, dacă Maiestatea Sa va binevoi să se folosească de ele, va trebui să intre cu un corp de cavalerie ușoară[11] în acel principat, în sprijinul lui Gheorghe, să pună îndată mîna pe domn și făcîndu-l pe Gheorghe domn, să izgonească de îndată orice urmă de dușmani; să alunge de la cîrmă pe grecii urîți de toți și să ceară de la supuși doar o ascultare rațională[12].

Astfel boierimea văzînd că domnul a și fost înscăunat de forțele creștinilor în persoana lui Gheorghe, se va // împăca cu înălțarea noului stăpîn și poporul fără judecată[13] și iubitor de creștini, cum am spus, văzîndu-se ușurat fără vărsare de sînge, de nenorocirile sale, punînd umărul pentru Gheorghe va socoti că luptă pentru propria sa soartă

p. 27

Și acesta este, după părerea mea, singurul mijloc de a supune acea țară, deoarece atîta timp cît acel domn va trăi în libertate, nu va veni niciodată din propria lui voință sub ocrotirea imperială, căci creștinii, cum am mai spus, controlează cu o dreptate îndurătoare actele de cîrmuire și de aceea aflînd acei supuși ascultare la împărat, așa cum nu o află la turci, ei s-ar răscula și l-ar răsturna din domnie. Dar chiar dacă s-ar arăta acel domn gata să primească din a sa pornire ocrotirea împărătească, nu ar face-o decît sub amenințarea forței și într-o atare împrejurare ar da el tribut Maiestății Sale, dar în același timp ar da în taină și Porții, pentru a-i cîștiga bunăvoința, dacă s-ar ivi prilejul să-și restabilească stăpînirea absolută sub ocrotirea Turciei; prin aceasta ar împovăra de două ori mai mult popoarele acelea și le-ar face să urască ocrotirea creștinilor care acum e plăcută. Și dimpotrivă Gheorghe, știind că izbînda lui și menținerea lui în scaun se datoresc și atîrnă de împărat și că el însuși e urît de Poartă, ca fiind cauza pierderilor suferite de turci, ar rămîne nevoit să-și asigure păstrarea bunăvoinței imperiale printr-o supunere plină de credință.

Dacă Majestatea Sa ar consimți la această expediție, ar trage foloase nespus de mari, numai să nu ocupe țara, cu forțe armate ci să-i lase să se cîrmuiască singuri (liber); astfel ar putea scoate de aici oameni, alimente și bani de cheltuială și să țină tot mereu în Transilvania un corp de cavalerie ușoară[14] de 30 000 de oameni, gata să sară la orice act de dușmănie și să îndeplinească orice treabă, ceea ce e mai mult decît îndestulător pentru a reprima uneltirile dușmănoase. Acei domni sînt ca niște căpetenii și sprijinitori ai religiei // ortodoxe în țările otomane și de aceea Poarta, văzîndu-i că se răscoală, nu s-ar mai încrede în acel neam și acesta fiind numeros, ar stîrni neîncredere și astfel s-ar isca turburări.

p. 28

Apoi îndărătnicia muntenilor și moldovenilor în apărarea propriei lor libertăți sub ocrotirea creștinilor, sprijiniți de corpul de cavalerie ușoară, le-ar curma turcilor orice speranță de a-și recăpăta cu forța

---

[11] *corpo agile*, adică o trupă de manevră cu mișcări rapide.

[12] *Solo un'ubidienza raggionevole*, adică un regim opus tiraniei.

[13] *stolido*, în sensul de cel ce nu e consultat și nu cuvîntă. Vezi mai sus „il popolo rozzo" într-o frază cu sens similar.

[14] *corpo volante*. (Vezi și n. 11)

ţinuturile pierdute şi tocmai aceasta ar uşura încheierea păcii. Iar dacă Maiestatea Sa ar voi cu orice preţ să pună capăt războiului, unii turci nu pot să consimtă la aceasta, şi nici rîvna lor religioasă nu le-o îngăduie, fără să recapete, pentru împărăţia lor, vreun ţinut de oarecare însemnătate; Maiestatea Sa ar putea — zic eu — să înlăture aceste piedici ivite pentru căpeteniile turcilor, cedînd această provincie (ţară) şi fiind ocupaţi de armatele creştine, să-i facă, pentru ceea ce a mai rămas, dornici de a primi legile şi condiţiile învingătorului, şi Maiestatea Sa, după un război glorios, pecetluind printr-o pace onorabilă cucerirea Transilvaniei, Ungariei şi altor ţări, va putea să facă pe supuşii săi să se bucure de un veac de aur şi să aştepte pentru ea însăşi, de la Dumnezeu, recunoaşterea că, pe ruinele imperiului musulman, a reunit la împărăţia militantă a lui Christos, ţări şi provincii.

SOLIA IMPERIALĂ DIN DEC. 1699 ÎN TRECERE SPRE POARTĂ

JURNALUL ABATELUI SIMPERTO

Abatele benedictin, Simperto, capelanul trimisului plenipotenţiar, contele de Oettingen, în drum spre Poartă pentru ratificarea tratatului de la Carlovitz, a descris călătoria întregii delegaţii imperiale, într-un jurnal sau Diarium publicat la Augsburg în 1701 sub forma unui mic volum purtînd un titlu foarte lung:

Diarium oder ausführliche curiose Reiss Beschreibung von Wien nach Constantinopel und von dar wider zurück in Teutschland auch was sich hin und wider merckwürdiges dabey zugetragen den hochgebohrnen Grafen und Herrn Herrn Wolffgang, grafens zu Oettingen... der Röm. Kayserl. Majest. ... Geheimen Rath Cammerern und Reichs Hof Raths Praesidenten... welche seine hoch-gräfl. Excell. als ihro Röm. Kayserl. Majest. gross — Bottschaffter den 20 October, An. 1699 angetreten und An. 1701 den 29 Jan. glücklichen vollendet. Beschrieben von dess löbl. Gottshaus Neresheim/ord. S. Benedicti, Abbten als Ihro Excell. dess Herrn Gross Bottschaffters bey erst = ermelt = Vorgewester Gesandschafft Praelato Domestico, etc., Augsburg, bey Georg Schluter Buchh. A. 1701 (12) p. 359 p.

Autorul descrierii a fost probabil însărcinat de ambasador să ţină o evidenţă a tuturor împrejurărilor mai însemnate, notînd locurile şi ceremoniile oficiale, incidentele din cursul călătoriei, apoi audienţele şi vizitele din timpul şederii la Constantinopol etc. Tot astfel, Chishull, capelanul ambasadorului englez, lord Paget, ţinea o cronică mai puţin amănunţită a călătoriei excelenţei sale britanice, descriind şi reîntoarcerea de la Poartă şi trecerea prin Ţara Românească şi Transilvania. La amîndoi clericii se poate observa aceeaşi evlavie pentru persoana patronului şi toate gesturile acestuia. O bună parte din Diariul abatelui catolic este rezervată însemnării slujbelor religioase zilnice oficiate pentru ambasador, notînd şi datele cînd se împărtăşea, şi subliniind şi împrejurările cînd era oficiată o liturghie solemnă pontificală, însoţită de muzică religioasă căci ambasadorul venea cu o suită numeroasă din care nu lipseau muzicanţii capelei sale, care au fost trimişi să cînte şi în faţa marelui vizir, la cererea acestuia şi care constituiau una din atracţiile primirilor la ambasada imperială din Constantinopol. Ambasadorul ducea cu sine o adevărată caravană de 3 000 de persoane, printre care un număr de feţe luminate: un principe de Holstein, mai mulţi conţi, dintre care unul va muri în capitala otomană, apoi fiul ambasadorului, care se va îmbolnăvi şi va rămîne în urmă pînă la întremare, pornind la drum după plecarea întregului convoi venit pentru ratificare — pe lîngă un grup însemnat de militari, constînd din ostaşi propriu zişi, precum şi din „gentilomi" şi „domni cavaleri", menţionaţi ca entităţi distincte. Personalul de serviciu era destul de numeros. Pe lîngă bucătari, camerieri etc., mai erau şi rîndaşi de cai, întrucît ambasadorul trebuia să intre în Capitală într-o splendidă cavalcadă precedată de cai de paradă strălucind de podoabe, şi duşi de căpăstru de nişte paji tot atît de strălucitori. Dealtminteri şi în cursul drumului, solul mai avea prilejul de a primi ca dar din partea domnului Ţării Româneşti, sau din a paşalelor care îl salutau în trecerea sa, cîte un cal

cu care își sporea echipajul. În sfîrșit la acest personal laic se mai adăuga și unul bisericesc. Alături de Simperto, afectat grijei duhovnicești a ambasadorului și a celor mari, mai erau și alți preoți pentru toată omenirea aceasta pornită la drum. Una din nave era chiar afectată anume clericilor. Este probabil că în acea navă se afla și patriarhul catolic armean, demis de turci și refugiat la Viena, de unde se îndrepta spre Constantinopol sub aripa ambasadorului, care avea să stăruie pentru reintegrarea sa în ciuda piedicilor lui Alexandru Mavrocordat, dragomanul marelui vizir care îl ocrotea pe înlocuitorul acestuia, un „schismatic". Nava clericilor a avut parte de o aventură în plus, fiind silită la 25 decembrie să tragă la mal la 2 ore de Nicopol din cauza fărîmării vîslelor, care au fost apoi cîrpite oarecum în timpul nopții, reușindu-se a se ajunge dimineața în acel oraș. Călătoria s-a făcut pe Dunăre pînă la Șiștov, într-un șir de ambarcații făcute pentru Dunărea mijlocie, și care se aflau în condiții de inferioritate față de șeicele turcești, mai sprintene și mai rezistente, cum s-a putut constata chiar înainte de sosirea la Porțile de Fier. Furtuna, vîrtejurile Dunării, îngustimea canalului de trecere, au impus ca măsură de prudență legarea vaselor imperiale de șeicele semilunei în locurile mai grele. O altă măsură de prudență consta în coborîrea pe uscat și petrecerea nopții sub cerul liber în frigul cumplit al lunii decembrie. Alteori o parte din suită pornea pe jos, lăsînd pe ambasador cu cîțiva aleși să beneficieze de transportul pe șeicele turcești. Echipajul vaselor se schimba de-a lungul drumului. De la Belgrad încolo se pare că a fost format din sîrbi. Un luntraș sîrb a și murit de ger într-o noapte. Dimineața a fost găsit mort și îngropat îndată. După trecerea pe la Vidin, la 22 decembrie, echipajul a fost înlocuit cu unul de români. Chiar de a doua zi s-a pornit un vînt atît de violent, încît se ciocneau vasele între ele. Ba 12 s-au și scufundat, fără a se pomeni de pierderi de oameni și de bunuri. Au trebuit golite și reparate toate navele, în vreme ce ocupanții lor tremurau pe mal o zi și o noapte în dreptul localității Lom. Dar de la Șiștov încolo s-a renunțat la continuarea drumului pe apă pînă la Rusciuk, din cauza înghețului. De acum încolo se va purcede pe uscat. Apar alte greutăți. Găzduirea va fi din ce în ce mai grea și mai rea. Și aceasta în ciuda faptului că pașa de Nicopol se va alătura convoiului, avînd sarcina să-l însoțească pe sol pînă la Poartă. Ambasadorul care după Porțile de fier, fusese salutat la 19 dec. de un boier al domnului Țării Românești, desigur căpitanul de Cerneți care i-a dus „solului nemțesc" din partea acestuia bucate în valoare de vreo 115 taleri „cînd au trecut pe acolo" (vezi condica lui Brîcoveanu, p. 526), primește din nou la Rusciuk vizita unui trimis al domnului cu darurile de rigoare: nelipsitul cal de preț, pe lîngă vînat, vin etc. La rîndul său, contele de Oettingen îi dăruiește domnului nava sa personală (cu care nu mai avea ce face), celelalte ambarcații sînt împărțite între ofițerii turci ce îl însoțiseră pînă aici. Totodată (la 10 ian.) el îndreaptă către domn un lot de prizonieri creștini eliberați în virtutea tratatului de pace, spre a fi trecuți în Transilvania și predați spre repatriere ofițerilor imperiali de acolo. Însoțitorul lor pînă în Transilvania, G. Elias Alberti se va întoarce apoi la Constantinopol, unde va raporta, la 12 aug. că și-a îndeplinit cu bine misiunea. [Condica de venituri și cheltuieli a vistieriei lui Brîncoveanu menționează o cheltuială de 426 de taleri făcută cu acest prilej, atît pentru daruri către aga, cît și pentru „tălmaciul nemțesc" venit cu ei (p. 569)].

O manifestare de masă pe care o însemnă doar în treacăt și incomplet Simperto, este apariția masivă a ortodocșilor în frunte cu prelații lor, veniți să salute solia la trecerea ei. Cunoaștem din relația solului polon amănunte mai vii despre această afirmare tăcută a unei speranțe ce nu voia să moară. Așadar trebuie completată cu mărturia polonă mențiunea aproape inexistentă din Diarium, unde la Rusciuk e pomenit doar episcopul ortodox care „s-a înfățișat ambasadorului și i-a adus fructe, claponi și porumbei" (p. 87), iar apoi la trecerea prin „Tchernovva"

(desigur Cerveni de lîngă Rusciuk), este vorba de arhiepiscopul ortodox, care îl întîmpină călare pe sol. Urmează tot acolo o paranteză destul de confuză în fraza următoare: „In acest loc au ortodocșii (care *sînt supuși principelui Țării Românești)* 7 biserici, iar turcii doar o moscheie". Probabil că paranteza este doar o consemnare a faptului că și locuitorii Țării Românești sînt tot ortodocși. Printre cei veniți la Rusciuk înaintea solului cu tuiuri și muzică fusese și fostul comandant al Cameniței redate polonilor ca urmare a încheierii păcii.

De-a lungul monotoniei însemnărilor zilnice răsare cîte o pată de culoare mai vie. De pildă belșugul de iepuri (cîte 100—200 la un loc) din cursul drumului, descrierea hanului din preajma Adrianopolului, sau cîte un incident, ca acela al luptei cu sabia dintre doi trabanți ai soliei, care s-a soldat cu retezarea mîinii unuia, urmată de moartea sa și aruncarea în lanțuri a celuilalt, spre a fi judecat la Constantinopol de superiorii săi, condamnat la moarte cu retezarea prealabilă a mîinii, sentința fiind însă comutată în zece ani de sclavie ca vîslaș pe galerele vențiene cărora le-a și fost predat. O preocupare constantă este aceea a prizonierilor creștini fugiți din robie și ascunși în convoiul solului. Problema eliberării prizonierilor din războiul încheiat era destul de spinoasă. Stăpînii la care se aflau ca robi, nu vedeau cu ochi buni eliberarea lor. Trebuiau așadar răscumpărați și principala grijă a solului după sosirea sa în Capitală a fost să solicite la Viena sumele necesare în acest scop. Dar un număr însemnat de prizonieri aparțineau flotei, și erau închiși în așa zisul „Bagno", ținuți în condiții îngrozitoare. Eliberarea acestora era mereu amînată sub diferite pretexte. Dealtminteri și marele dragoman al vizirului, venerabilul Alexandru Mavrocordat, se arăta potrivnic în general, el însuși avînd și el trei robi creștini. La început solul împărțise pe prizonierii eliberați, precum și pe cei refugiați la el, în total vreo 120 de inși (neintrînd în această socoteală grupul trimis de la Rusciuk în Transilvania), pe la domnii cavaleri ai soliei, găzduiți pe lîngă reședința sa. Protecția, măcar și tainică dată fugarilor, a prilejuit reclamația marelui vizir, formulată de același Mavrocordat Pînă în cele din urmă au fost răpiți cu forța unii din acești foști prizonieri încredințați domnilor cavaleri. Simperto în Diariul său mai pomenește și de uciderea unora din prizonierii eliberați în toată legea, de către necunoscuți fără vreun motiv valabil, și menționează și faptul destul de ciudat al fugii unora din prizonierii predați solului, înapoi la vechii lor stăpîni!

Viața Capitalei apare ca într-un film cu ravagiile ciumei în oraș și în provincie, și cu desele incendii care mistuiau cartiere întregi, ba chiar izbucneau și la palatul sultanului. Spectacolul acestor flagele se desfășura chiar în fața povestitorului. El nota cu oarecare teamă că foarte multe înmormîntări treceau zilnic prin acel cartier, chiar prin fața casei. Iar tot în cartierul diplomaților din Pera a luat foc și locuința ambasadorului Olandei, Colyer, colegul, comeseanul și prietenul solului imperial, care îi adusese diploma de conte al Sf. Imperiu, ca răsplată pentru mediația păcii abia încheiate, și care întreținea cu el un schimb neîncetat de vizite și de plimbări pe canal și pe Marea Neagră. La locul incendiului s-au grăbit și solul imperial, și marele vizir. Și se spunea că însuși sultanul fusese acolo să arunce o privire. Solul cu personalul său a dat tot ajutorul colegului său și fratelui acestuia, contele Alessandro, cu care se împrietenise. Lista vizitelor făcute și primite de sol, ținută cu cea mai mare exactitate de capelanul său, readuce tot mereu aceleași nume, ale solilor Olandei (Colyer), Veneției (Soranzo), Angliei (Paget) și mai puțin frecvent pe al rezidentului Ragusei. La aceștia se adaugă mai tîrziu și solul Poloniei, contele Leszczynski, și trimisul moscovit, eliberat din Cele 7 Turnuri. Se puneau la cale plimbări pe coasta Mării Negre, sau a mării de Marmara, vizitarea vreunui palat al sultanului, ca acela „al privighetorilor", sau al vechiului serai, sau a vreunei case de agrement sau kiosk, sau a unor monumente ca Sf. Sofia sau coloana lui Pompei, precum și a unor moschei mai de

seamă. Uneori se putea asista la trecerea fastuoasă a sultanului spre unul din aceste locaşuri de rugăciune. Ambasadorul se duce să viziteze şi pe marele mufti, bătrîn falnic de 80 de ani, iar abatele mergea să vadă cum arată aşa-zişii „cadirlir", care după descriere ar corespunde unei varietăţi de dervişi. În general însemnările despre musulmani trădează oarecare simpatie, în vreme ce diversele referiri la clericii ortodocşi vădesc un fond de acreală şi de ostilitate. Conţii din delegaţie şi domnii cavaleri mai plecau la vînătoare pe coasta asiatică sau se îmbarcau pe vreun vas militar turcesc care să-i ducă la vreun port de unde s-ar putea îndrepta spre Ierusalim. Mai erau şi spectacolele măreţe ale intrării sau plecării solemne ale vreunei solii mari venite la Poartă. Avem descrierea intrării soliei imperiale în Capitală, şi a audienţei la marele vizir, şi apoi la sultan, cu destule detalii pitoreşti, intrarea solemnă a soliei polone, pe care a urmărit-o solul imperial de la ferestrele unei case din apropierea palatului sultanei valide, de unde însuşi sultanul privea la cortegiul strălucitor al noilor veniţi. Uneori solul şi principalii membri ai soliei erau poftiţi la marele vizir, care îi trata cu spectacolul unor lupte sau jocuri atletice şi cu dansul minunat al unei dansatoare persane unice. Ambasadorul îşi aducea şi el muzicanţii săi, care au plăcut atîta, încît au fost chemaţi apoi de marele vizir să cînte în faţa sa (şi probabil a sultanului ascuns după o perdea) şi dăruiţi cu o sumă frumoasă de bani. Atunci cînd solul mergea cu alai la marele vizir sau la sultan, el pornea din Pera cu ai săi şi se îmbarca pe nişte caice frumos împodobite spre a trece la locul de unde trebuia să încalece la venirea ceauşului însărcinat să-l conducă pînă la palatul unde avea loc primirea. Acel loc unde trebuia să aştepte venirea ceauşului fusese ales cu grijă la prima din aceste audienţe (la 13 febr. 1700). Era palatul fostului domn al Moldovei, Constantin Duca, fostul ginere al lui Constantin Brîncoveanu, mazilit în urma uciderii în Moldova a unui capugi başî trimis să primească haraciul, dar şi să cerceteze în taină unele fapte ale domnului. (Pentru amestecul acestuia în incursiunea polonă a joimirilor de la Cetatea Neamţului, soldată cu tăierea turcului şi prădarea caravan-seraiului de la Iaşi, vezi şi Ioan Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, iar pentru unele amănunte notate de martori oculari, biografia lui Renzi din vol. de faţă.) Mulţumită intervenţiei lui Brîncoveanu, ginerele său scăpase de alte sancţiuni, putîndu-şi păstra şi palatul său de pe Bosfor. Aici l-a aşteptat acesta pe sol chiar la intrarea casei, şi l-a condus pînă într-o sală mare rînduită după moda turcească. Excelenţei sale „i s-a dat îndată un fotoliu de catifea, iar principele (Duca) s-a aşezat pe o pernă după obiceiul turcesc". Aici am zăbovit o oră întreagă, în care timp s-au făcut onorurile cu cafea, apă de trandafiri şi narghilele *(Rauchwerk)*, pînă ce a venit ceauş başîul să ne ia de acolo. La reîntoarcerea de la audienţă, cîteva ore după aceea, solul şi ai săi ar fi dorit să descalece pur şi simplu, dar ei sînt aşteptaţi de Constantin Duca şi se văd obligaţi să intre o clipă (p. 124). Simperto adaugă că ambasadorul şi fiul său ar fi dorit un alt cvartir la canalul Mării Negre, în locul aceluia din Pera. Atenţiile domnului mazilit se repetă şi la 16 februarie la reîntoarcerea de la audienţa sultanului. Delegaţia a fost însoţită de ceauş pînă la palatul domnului Moldovei, unde Exc. Sa şi domnii cavaleri au fost primiţi de fostul domn cu cofeturi „frumoase", vinuri scumpe, „şerbet", cafea şi „Ambre-Rauch" şi foarte bine ospătaţi şi cinstiţi cum nu se poate mai bine. Aici şi-a luat rămas bun de la sol ceauşul, dar principele l-a însoţit însuşi pe sol pînă la caic de unde, după exprimarea mulţumirilor şi a salutărilor de plecare, s-a trecut din nou dincolo şi solul s-a reîntors în cvartirul său după 7 ore consacrate ceremoniilor (p. 140). S-ar părea că toate închinăciunile fostului domn, care se bucurase de o educaţie aleasă, şi vorbea bine limba italiană, nu au fost în zadar. Simperto ne-a păstrat şi informaţia privind venirea la sol a unui trimis al fostului şi viitorului domn. Iar Neculce

leagă reînscăunarea lui Constantin Duca de intervenţia „solului nemţesc" care ar fi fost la el „în gazdă". „Se tîmplase în acea vreme de ţinea gazdă solul nemţesc în casele lui Const. Duca vodă, şi i se rugă acelui sol, ţiind gazdă la dînsul, de au grăit solul vizirului... şi atunci vizirul îl ţinea la mare cinste pe acel sol, şi numai ce i-au căutat a-i face voia, punîndu-se chezaşi muntenii şi ajutîndu-l şi cu bani". Dar din textul capelanului se poate vedea prea bine că nu fusese vorba de o găzduire propriu zisă, ci de un loc de aşteptare între două etape ale alaiului ambasadorului, prilej folosit din plin de cîte ori se ivea. Poate că tot în legătură cu această numire trebuie înţeleasă şi vizita capuchehaiei lui Brîncoveanu la sol la care a stat o oră!

Activitatea contelui de Oettingen pare să se fi concentrat asupra obiectivelor pur diplomatice, într-un moment în care Europa era împărţită în două tabere: aliaţii beneficiari ai tratatului de la Carlowitz de o parte şi Ludovic al XIV-lea, duşmanul imperialilor dintotdeauna de cealaltă. Sînt însemnate în Diarium şi unele incidente revelatoare ale acestor dispoziţii. De pildă acel al capturării unor dezertori imperiali de origine franceză reluaţi cu forţa de personalul ambasadei franceze (p. 238), sau sublinierea cu satisfacţie a unui afront primit de ambasadorul conte de Ferriol din partea bostangiului care a pus să fie ruptă apărătoarea de soare adăugată la caicul acestuia şi ciomăgiţi luntraşii pentru că asemenea baldachin nu se cădea decît sultanului.

După primele luni, prin mai, solul încredinţează problema prizonierilor contelui de Sintzendorf, Carl Ludwig. Se iveau tot felul de dificultăţi. Nu puteau fi descoperiţi toţi prizonierii, unii din ei fiind dosiţi de stăpînii lor. Nu puteau fi apăraţi efectiv nici cei recuperaţi şi ţinuţi sub aripa solului. În mai multe rînduri ei sînt victimele unor incidente sau accidente. În schimb capelanul putea să-şi exercite misiunea, convertind de zor un număr de prizonieri luterani (poate şi din spirit oportunist) şi oficiind căsătorii între foştii robi obligaţi de stăpînii lor la căsnicii *de facto,* din care rezultaseră şi copii botezaţi acum cu numele solului, Wolffgang, sau al împăratului, Leopold. Şi în sfîrşit mai era şi chestiunea renegaţilor doritori a se reîntoarce în creştinătate, fugind din împărăţia turcească, ceea ce nu se putea realiza decît cu cea mai mare primejdie, atît pentru reconvertit, cît şi pentru preotul care l-ar fi primit din nou printre creştini. Este povestită evaziunea unui asemenea prizonier vienez turcit şi devenit ienicer (!) care a reuşit printr-o stratagemă ingenioasă să se îmbarce pe un vas veneţian, pe care s-a suit simulînd un control, şi a rămas apoi, îmbrăcat în haine „nemţeşti", ras de barbă şi purtînd perucă, confundat în mijlocul celorlalţi creştini mulţumită unui lanţ întreg de complicităţi. Dar pînă în luna iunie se ajunge la oarecare rezultat. Contele de Sintzendorf se adresează direct Capudanului, un renegat veneţian Mezzomorto la 11 mai. La 16 sînt eliberaţi 300 de prizonieri. La 21 ei sînt împărţiţi în două grupuri, unii avînd a merge prin Adrianopol, şi Belgrad spre Ungaria şi Germania, ceilalţi prin Rusciuk şi Ţara Românească spre Transilvania şi mai departe. Împreună cu prizonierii a fost trimis şi cadavrul îmbălsămat al celuilalt conte de Sintzendorf, Adolf, ce murise tocmai atunci la Constantinopol. La 24 iunie sînt eliberaţi din „Bagno" 375 de irşi, *bărbaţi şi femei,* ce vor fi îmbarcaţi şi trimişi pe Marea Neagră şi Dunăre spre a fi schimbaţi contra prizonierilor turci, odată cu schimbul solilor *de la* şi *spre* Poartă ce trebuia să aibă loc la Salankemen (p. 247). Dar ştirile despre prizonieri sînt destul de contradictorii, deoarece abia la 2 oct. sînt „eliberaţi" prizonierii rămaşi în „Bagno" (p. 288), adică scoşi din acel infern, dar mînaţi sub pază pînă la Belgrad, unde sînt iar aruncaţi în lanţuri, înainte de a fi predaţi cu multă rea voinţă schimbului de prizonieri de la Salankemen. Misiunea contelui de Oettingen era pe sfîrşite. La 13 sept. primeşte ordinul de rechemare la Viena. Încep vizitele şi ceremoniile de plecare. Sultanul dăruieşte cai de şea şi de ham tuturor celor ce

fuseseră în cortegiul solului la intrarea sa în capitală. Solul primește un splendid cal cu valtrap scump. Urma să se facă rost de carele și vitele de tracțiune pentru bagajele soliei și de aceea e nevoie de o amînare. Încă din luna iulie se anunțase plecarea solului polon, căruia turcii i-au făcut cunoscut, la 21 iulie, că are slobozire de plecare și nu mai este nevoie de o audiență de rămas bun. Înștiințare întîmpinată cu refuzul cel mai categoric din partea solului polon, care a declarat că nu va pleca fără acea audiență și că este în stare să aștepte încremenit pe loc, chiar de ar fi să piară („krepieren!") dar nu va renunța la ce i se cuvine! La 27 iulie i s-a acordat audiența și la 1 aug. pornește, luînd cu sine 60 de bolnavi. Solia sa durase vreo trei luni și jumătate. Intrarea sa solemnă avusese loc în ziua de 18 aprilie. Delegații imperiali asistaseră la ea din palatul lui Ismail pașa pe canal. Descrierea lui Simperto subliniază prezența în cortegiu a doi părinți iezuiți, înșiră pe rînd diferitele categorii de participanți, stăruind asupra cailor mediocri ai însoțitorilor contelui Leszczynski... Deși între cei doi soli avuseseră loc vizite protocolare și ospețe diplomatice, legăturile dintre ei nu fuseseră pe departe atît de strînse ca acelea cu grupul Colyer, Paget, Soranzo, poate și pentru faptul că toți aceștia stînd în Pera se puteau vedea mai ușor și mai intim, fară a mai fi nevoie a se traversa canalul, și a face vîlvă. Contele de Oettingen se bucurase la Poartă de o primire vădind o considerație superioară aceleia rezervate lui Leszczynski; raporturile erau ca cele de la împărat la împărat. Vestitul spirit democratic turcesc nu rezistase contactului cu occidentul. Este drept că în unele chestiuni imperialii întîmpinau opoziția discretă a lui Alexandru Mavrocordat, mai ales atunci cînd era vorba de rivalitatea dintre ortodocși și catolici. Dar aparent se arăta binevoitor și venea să-l viziteze pe sol, sosind călare în caftan violet.

În ziua de 11 oct. se formează cortegiul de plecare, la care se alătură și secretarul lui Paget, Schreyer. Ceea ce văzînd, s-a adăugat și contele Alessandro, fratele lui Colyer, dînd naștere la un incident cu secretarul bailului Veneției care avea pretenția să participe și el, dar înaintea contelui Alessandro care nu avea nici o calitate oficială. Conflictul prelungindu-se, delegația și-a urmat drumul fără a mai aștepta rezolvarea litigiului. La ieșirea din oraș, lîngă o fîntînă „Monsieur Tekhely" (= Thököly) privea fără bucurie desfășurarea convoiului. Sultanul asista din casa sultanei valide. Pe drum, abia ieșiți din Capitală moare bucătarul, un tînăr foarte priceput, vorbind italienește și franțuzește și este îngropat la iuțeală. În Adrianopol defilează cortegiul. Solul, în caftan roșu de catifea, căptușit cu samur, tronează singur în careta sa. Drumul urmează prin Niș și Belgrad. Aici domnea oarecare tensiune: pașa de Belgrad fusese ucis de soldații săi și înlocuitorul său se arăta nesigur și bănuitor. Solia imperială este silită să se oprească spre a aștepta sosirea solului turc plecat de la Viena, dar călătorind foarte agale fără nici o intenție de a iuți pasul. Cînd s-a aflat în sfîrșit că se apropie, s-a pus în mișcare și convoiul contelui. Totodată solul a fost înștiințat că la intrarea în țară vor trebui cu toții să fie supuși unei carantine din cauza ciumii care bîntuia în imperiul turcesc!

Întîlnirea dintre cei doi soli este descrisă cu un comic inconștient de cronicarul soliei. Ajunși față în față, fiecare a așteptat ca celălalt să descalece mai întîi. Contele care apucase să se avînte din șea spre a descăleca, observînd zăbava celuilalt, s-a îndesat din nou pe cal... Într-un tîrziu s-au hotărît să descalece amîndoi și să ia loc pe două fotolii așezate pe o estradă în plină ninsoare. După expresia feței s-a putut înțelege că solul turc venise cu reclamații. Nu se arată însă de ce natură erau ele.

S-ar părea că și trecerea convoiului lui Oettingen lăsase în urmă niște nemulțumiri. Domnii cavaleri, care se abătuseră din drum ca să vîneze ceva păsări, au fost bănuiți a fi furat dintr-o moscheie un coran, care a fost găsit mai apoi

asvîrlit mai departe... Pînă în ultimul moment prizonierii au fost reţinuţi la Belgrad, apoi trimişi cu ţîrîita... La ultimul popas solia a fost ajunsă din urmă de secretarul Schreyer care aducea ultimele veşti din Constantinopol.

La 29 ianuarie 1701 solia imperială îşi făcea intrarea solemnă la Viena*.

JURNAL

CĂLĂTORIA PE DUNĂRE[1]

1699 dec.

[După ceremonia schimbului de soli de la Salankemen, solul imperial, contele de Oettingen împreună cu numeroasa sa însoţire îşi continuă drumul pe vreme destul de rea. Ambarcaţiile soliei sînt trase pînă la Belgrad de şeici turceşti. La Salankemen în timpul solemnităţii sburase deasupra imperialilor un vultur, socotit un semn bun. Dar vremea devine furtunoasă. Se părăseşte vasul în ploaie şi frig. Semlinul e un morman de ruine. La Belgrad are loc primirea oficială şi schimbul de daruri prevăzut. La 12 dec. se purcede mai departe pe Dunăre. La 13 se ajunge la Semendria. La 14 vîntul se înteţeşte şi legătura vaselor trebuie întărită. Pînă aici ele fuseseră însoţite de şeicele chehaiei seraschierului de la Belgrad, care se reîntoarce cu vasele sale, lăsîndu-i pe imperiali să se descurce singuri. Capelanul ambasadorului înseamnă în treacăt o scenă mai ciudată. Un bou ce trebuia înjunghiat pentru hrana delegaţiei este mai întîi hăituit de cîini, se aruncă în apă, înoată şi este apoi împuşcat (p. 67, 68). Pe vasul principal se produce oarecare gălăgie. Vîntul continuă. Se vede pe malul stîng Uipalanca (Palanca Nouă), ce fusese devastată şi prădată de Rabutin şi era acum refăcută de turci. // La 16 dec. se trece prin faţa ei în timp ce muzica turcească răsună de pe mal.]

p 56—68

p 69

... Aici am trecut printre munţii înalţi care închid şi despart Transilvania, şi am trecut pe partea dreaptă în faţa unei palănci (Palanka) din care eram salutaţi cu lovituri de tun. Pe mîna stîngă este vărsarea în Dunăre a rîului „Schebes"[2], care curge din Transilvania, de la Caransebeş. La 11 1/2 am abordat lîngă castelul „Giberschi" sau Coomatsch[3]. Sîntem salutaţi de artilerie. Chiar în faţa acestui vechi castel se află în mijlocul Dunării o stîncă destul de înaltă şi mare. Locuitorii o numesc „Alt-Vater"[4], dar cum? şi de ce? nu s-a putut afla. // Trecerea pe aici e destul de primejdioasă din cauza îngustimii şi a multor stînci mari. La 17 dec. s-a mers mai departe. Dar cum era periculoasă trecerea din cauza vîrtejurilor şi a stîncilor, ne-am făcut rost de un echipaj mai bun. Vîntul era atît de violent încît majoritatea vaselor germane au trebuie să fie legate de şeicile turceşti cu 16, 18, 20 de vîsle şi chiar mai multe. Totuşi, două

p. 70

---

* Întrucît Diariul lui Simperto nu a fost folosit de istoricii noştri şi textul său nu a fost tradus în româneşte pînă acum, am crezut că nu ar fi de prisos să dăm o idee generală a cuprinsului său. Trimiterile la Condica de venituri a lui Brîncoveanu, ne-au fost sugerate de colegul Paul Cernovodeanu.

[1] Traducerea s-a făcut după textul german al *Diariului călătoriei*... datorat capelanului ambasadei, abatele Simperto, pp. 58—68 sînt date in rezumat, urmează apoi traducerea textului.

[2] În realitate prin Caransebeş trece Timişul, dar el se varsă în Dunăre tocmai la Panciova (Pancevo), mult prea departe de locul indicat. Am crede că este o confuzie cu rîul Caraş ce se varsă lîngă Baziaş. Confuzia e datorată probabil numelui de Caran*sebeş*.

[3] *Coomatsch*. Corect: Golubac.

[4] = Moşul sau Unchiaşul.

din vasele noastre — unul al contelui Preuner, celălalt al domnului conte
p. 71 Carl-Ludwig de Zinzendorf[5], pe care // mă aflam și eu atunci — au fost împinse de vînt cu furie, unul contra celuilalt. Lopețile s-au frînt, pereții acelor vase au fost găuriți și fărîmați și un ienicer a fost strivit. Ne-am salvat de primejdie și suind cu greu peste (?) vas am ajuns la mal. Totuși cu nava noastră rău stîlcită am descins la 3 p.m. la Boreth sau Bereths[6], o palancă în mijlocul Dunării și am petrecut noaptea acolo.

La 18 dec. se pornește mai departe în bubuitul tunurilor și în sunetul lamentabilelor muzici turcești. În noaptea aceasta a murit de ger pe vas un luntraș sîrb *(räzisch)*. Dimineața a fost găsit mort. Tovarășii săi îndată l-au și îngropat. La 8 1 2 s-a ridicat iar un vînt puternic, dar s-a
p. 72 potolit. La ora 1 am văzut o crăpătură mare într-o stîncă // unde[7] au tras mai multe vase și mulți din suita noastră au intrat acolo. Aceasta ar fi intrarea și ieșirea din Transilvania, lucru cu atît mai verosimil cu cît nu s-a găsit capătul acestui tunel, măcar că unii au mers destul de departe. La orele 4 am trecut prin fața palancei Orșova. care a fost atacată de ai noștri în războiul trecut[8]. Pe mal, mai jos de Orșova, pe partea dreaptă a Dunării putea fi văzută o lespede frumoasă de piatră cioplită chiar în stîncă. Excelența sa a tras acolo la mal și a privit piatra și a găsit acolo cuvintele acestea[9]: ... Căci nu puteau fi citite toate literele, întrucît piatra era destul de stricată. Dar pe cît se poate vedea acest *Monumentum* este susținut de doi grifoni. Mai jos de Orșova s-a coborît la o palancă // ce a fost numită Șanț[10], căci a fost făcută în cursul războiului trecut de ostașii noștri și a primit numele de Schanze (= Întăritură). Acolo am rămas noaptea.

p. 73 La 19 dec., la orele 9 dimineața s-au citit 3 liturghii în cinstea Sf. Nicolaie, pentru o navigație fericită prin Poarta de fier. Pentru că era aici o trecătoare primejdioasă, din cauza multelor vîrtejuri și a stîncilor mari, peste care și printre care curge Dunărea, și care era greu de traversat cu acele vase germane, iar turcii au mai sporit primejdia. Au mers pe jos pe uscat domnii cavaleri, nobilimea și ofițerii și majoritatea membrilor delegației. O parte însă s-au dus împreună cu Exc. sa pe șeicele turcești care se puteau strecura fără greutate. O parte din suită au rămas pe navele lor, și pe la orele 8 au trecut cu ajutorul lui Dumnezeu din și prin acest „Passage" periculos. Atunci, deși valurile au smuls
p. 74 de mai multe ori cîrma, din mîinile echipajului // și vîrtejurile, valurile și stîncile prin care am navigat ar fi putut să provoace mare spaimă, am trecut totuși cu bine, slavă Domnului, și pe la orele 10 am debarcat la „Vetislau"[11]. cam la vest de Palanka. După ce au ajuns mai întîi cu

---

[5] Scris și Sintzendorf. Erau doi conți Zinzendorf împreună cu solul: Carl-Ludwig cu un rol activ pentru detectarea și eliberarea prizonierilor, și Adolf, care a murit la Constantinopol și a fost îmbălsămat și dus odată cu convoiul prizonierilor înapoi în imperiu.

[6] Corect: Poreth, insulă și sat pe ea cu același nume.

[7] Peștera menționată și de Komaromi în legătură cu un episod al războiului abia încheiat. Poartă numele lui Veterani. E lîngă Dubova, jud. Mehedinți.

[8] Vezi și biog. lui Veterani din *Călători* V.

[9] Nu au fost reproduse aici. Inscripția bine cunoscută se află publicată în *Corpus Inscriptionum Latinarum.*

[10] *Schanze* = întăritură.

[11] = Fetislam sau Cladova. Situarea sa la *vest* (!) de Palanka pare greșită. Există la Dunăre localitatea Palanka în R. S. F. Iugoslavia, în dreptul loc. Flămînda din România, dar se află la *sud-vest* de Fetislam care deci ar fi la nord-est!

bine acolo pe rînd năvile celelalte, încît turci au spus cu uimire că Dumnezeu este cu noi, Exc. sa a fost primită de către grănicerii turci și de „haiducii"[12] ce stăteau într-un șir destul de lung, cu salve de onoare și bubuit de tunuri. După care Exc. sa a vizitat Palanca și s-a reîmbarcat pe nava sa. Pe la orele 12 a venit și a cerut audiență un boier român trimes de principele[13] său ca sol ca să salute pe Exc. sa. Această jumătate de zi am petrecut-o tot aici.

// La 20 dec. (la 6 dim. Slujbă religioasă) și pe la 7 1/2 au fost împinse vasele de la mal, și la orele 9 am ajuns la Podul lui Traian, construit cu 1600 de ani în urmă. Acolo Exc. sa a coborît pe mal și a privit la rămășițele acelui pod care era în cea mai mare parte de piatră cioplită[14]. La orele 12 am lăsat în urmă pe dreapta satul Grabatiza iar pe stînga se afla „Burlo"[15]. Pe la 3 1 2 seara am tras lîngă o pădure, nu departe de „Schanoba"[16], și am rămas acolo noaptea. p 75

La 21 ... la orele 5 vasele au fost slobozite de la mal, și deși s-a lăsat o ceață groasă, s-a continuat totuși cu călătoria, încît între orele 10 și 11 am trecut prin fața unui sat „Onotasch"[17], și la orele 2 am văzut pa malul sîrbesc o localitate însemnată „Slanathyen", iar la 5 am ajuns la Vidin, un oraș frumos cu un castel bine întărit // prevăzut cu tunuri, șanțuri frumoase și palisade. Exc. sa a vizitat chiar în acea seară cetatea, împreună cu gentilomii săi și cu alți membri ai delegației, s-au dus apoi pe nava lor și în sfîrșit s-au dus la masă. Ostașii noștri au cucerit această cetate în cursul războiului trecut după un asediu de 19 zile. Cînd s-a prăbușit la pămînt acel copac falnic ce a fost Belgradul, a doborît cu sine pe lîngă alți arbori mai mici și pe acesta. p. 76

La 22 dec., după liturghie și după înlocuirea echipajului de sîrbi primind unul de români, am plecat și ne-am îndreptat spre „Carolam" sau „Lambgrad"[18] unde am ajuns la orele 3 după amiază. Aceasta este o localitate cu multe case. Lateral, la o jumătate de sfert de oră depărtare (= 10 minute) se află o biserică creștină și — după cîte se poate vedea din picturile rămase — catolică, dar ruinată și fără coperiș. Această localitate se află în Bulgaria ⟨ce începe⟩ acum, și s-a și putut observa // o schimbare a aerului[19]. p. 77

la 23 s-a ridicat de cu noapte un vînt atît de puternic și a durat cu aceeași violență toată noaptea, împingînd vasele unul contra celuilalt, mînînd valurile pînă în interiorul vaselor și bîntuind cu atîta furie, încît azi dimineață pe la ora 1 credeam că totul se va prăpădi. S-au și scufundat 12 vase, iar celelalte s-au aflat în mare primejdie, încît nu se mai putea sta în ele, în ziua aceasta și în noaptea următoare și se mai lăsase și mare ger și căzuse și zăpadă; am petrecut noaptea culcați sau așezați pe pămîntul tare, sub cerul liber. Și a trebuit să mai rămînem din cauza nenorocului pe care îl avusesem.

---

[12] Termen desemnînd aici soldați, și nu luptători de gherilă.

[13] Este căpitanul de Cerneți trimis să salute pe sol la trecerea lui de-a lungul țărmului românesc al Dunării.

[14] În text: *gebachenes* (!) probabil de citit gehackenes = tăiată adică tăiată regulat, echivalentul termenului consacrat de pierre de taille.

[15] = Burila Mare, la sud de Crivina. (jud. Mehedinți).

[16] Neidentificat. Nu se arată pe ce țărm se află. Oare o redare aproximativă a numelui Novo Selo, *satul nou*, de lîngă vărsarea Timocului?

[17] Poate Gomotarci în Bulgaria. Urmează pe Dunăre îndată după Novo Selo.

[18] = Lom, zis și Lompalanka.

[19] Pînă aici autorul a considerat malul drept ca fiind sîrbesc! Acum, odată cu trecerea în Bulgaria (!) constată o diferență de climă!

La 24, după ce Exc. sa a reexpediat înapoi pe curierul expres trimis de
p. 78 pașa de la Belgrad cu scrisorile de la Viena // s-a plecat de îndată din păcătosul de Lambgrad. Iar seara la ora 6 am tras la mal la Rahova, o palancă unde a sosit și pașa de Nicopol, care l-a salutat pe sol și i-a comunicat că are poruncă de la Poartă să-l însoțească împreună cu toată delegația pînă la Constantinopol. La orele 7 seara s-a luat împreună masa de prînz și cina.

La 25 în noaptea de crăciun s-a dat la orele 12 semnalul cu tobe și trîmbițe pentru slujba religioasă și fiecare preot a citit o liturghie. Exc. sa s-a împărtășit împreună cu cîțiva domni cavaleri. După aceea, pe la orele 3 1/2 s-au lăsat vîslele în apă. Deși s-ar fi sărbătorit bucuros această zi atît de sfîntă, dar vremea foarte rece și rea, și ghiața de
p. 79 pe Dunăre // au zorit mersul nostru, ca să nu fim prinși de îngheț. Toată ziua am navigat continuu printre sloiuri, nu fără primejdie, pînă ce în sfîrșit au sosit la Nicopol o parte din vase, împreună cu nava personală a solului. Restul a sosit noaptea tîrziu pe la orele 10 și 12. Unele dintre nave, printre care și cea cu clericii, au rămas chiar în urmă și din cauza fărîmării vîslelor și a marei oboseli a echipajului, precum și a lăsării nopții, au fost silite să tragă la mal la primul loc mai potrivit unde era cu putință, la vreo două ore de Nicopol și să petreacă noaptea într-un loc sălbatic, neajutate de nimeni.

La 26 echipajul, cîrpind vîslele cît a putut mai bine, am pornit dis de dimineață și am ajuns la orele 8 la Nicopol, cînd tocmai pornise în spre noi o șeică turcească spre a ne căuta și a ne lua de acolo, și
p. 80 am fost primiți cu bucurie // de către exc. sa, care ne dusese grija, ca și de către ceilalți membri ai suitei. [Descrie orașul. Aici stă un pașă]. După liturghie și primul prînz, am plecat la amiază în bubuitul tunurilor și seara am ajuns la „Suisto“ sau Sistova, de unde nu ar mai fi fost decît o zi de navigație pînă la „Russik“ (Rusciuk) dar cum vremea era foarte nefavorabilă, și noaptea aceasta a căzut multă zăpadă și s-a lăsat ger, încît se formau frecvent sloiuri de ghiață, iar nava noastră
p. 81 fusese cu totul prinsă de îngheț la mal și // se părea că ne-ar sili să rămînem în acele vase... întrucît acuma Dunărea a înghețat cu totul de gerul cumplit, ... a trebuit să părăsim vasul și să ne încartiruim aici la Șiștov, o așezare mare turcească. Capugi bașîul a făcut rost de sănii și trăsuri, navele au fost golite și totul a fost dus pe acele care în cvartirul aflat pe un deal.

La 28 ultima slujbă bisericească pe vas. Exc. sa s-a dus și ea în cvartir. Nava sa personală a fost dăruită principelui Țării Românești, iar restul vaselor a fost împărțit între acel „bassa“ și ceilalți ofițeri turci. Turcii s-au sîrguit să facă rost de vehicule și de animale de tracțiune
p. 82 și de altele, ceea ce le-a dat de lucru // și în ziua de 29. Și a trebuit să rămînem aici și în ziua aceasta. [Locul aparține sultanei... Turcii cer ca ei (=delegații) să nu mai rămînă acolo. Cvartirele sînt tot mai proaste.]
p. 86 La 30 după liturghia slujită într-o cameră păcătoasă și prînzul la ora 10, se pornește pe uscat prin zăpadă adîncă și fără un drum vizibil. Carele cu boi se stinghereau reciproc și nu li se putea face loc să treacă.
p. 87 // [La 5 ian. 1700 sînt primiți la Rusciuk. Vin prizonieri fugari]. La 6 ian. A sosit un trimis al principelui Țării Românești să-l salute pe sol în numele stăpînului său și să-i dăruiască un cal frumos cu cioltar bogat,

precum și vin, vînat și poame, etc. Și episcopul ortodox de aici i s-a înfățișat și i-a adus fructe, claponi, porumbei, etc.

La 10 ian. În ziua aceasta a fost trimis domnul George Elia Alberti cu vreo 30 și ceva de prizonieri creștini acum eliberați spre „Bugeresch" (București), reședința principelui Țării Românești, pentru ca mulțumită ajutorului acestui principe creștin, bieții oameni să fie transportați mai departe și să poată ajunge prin Transilvania pînă în patria lor. [Pentru urmarea călătoriei, vezi rezumatul din notița introductivă.]

p. 90

SOLI MARI POLONI ÎN TRECERE SPRE POARTĂ

SOLIA LUI R. LESZCZYNSKI

(1700)

Solia fastuoasă a lui Rafael Leszczynski îndreptată spre Poartă pentru ratificarea tratatului de la Carlowitz (1699), care restituia Poloniei cetatea Camenița în urma victoriilor creștine din ultimii ani, a trecut prin Moldova în februarie — martie 1700. Ca și cele anterioare, ea ilustrează spiritul de trufie deșartă în care toate străduințele solilor mari desemnați succesiv de Dietele convocate anume, nu aveau alt țel la trecerea lor prin Moldova decît o depășire spectaculoasă a cuceririlor protocolare ale predecesorului imediat. Trebuia ca fiecare să se poată lăuda că a mai smuls o nouă concesie de la domn, care nu îndrăznea să supere pe poloni pentru a nu fi pîrît turcilor, și care se temea să le fie pe plac, spre a nu trezi bănuieli la Poartă. Acestea erau singurele cuceriri ale soliilor din urmă menite insuccesului din chiar clipa înjghebării lor. Țelurile din 1667—1668, 1670—1672 și acum din 1700 erau prea ireale pentru a se întrevedea vreo posibilitate de împlinire. Solia lui Radziejowski (1667) și misiunea ulterioară a lui Wysocki, departe de a obține de la turci să părăsească pe cazacii lui Doroscenko, au dus la campania sultanului din Polonia din anul 1672. Ambasada fastuoasă a lui Gninski trimisă pentru a obține ratificarea și lărgirea păcii de la Žurawna s-a soldat cu semicaptivitatea delegației polone pînă la acceptarea Capitulațiilor impuse de Poartă fără posibilitatea unor discuții sau negocieri. În sfîrșit, solia lui Rafael Leszcynski — care avea drept obiect ratificarea păcii de la Carlovitz și stabilirea modalității de executare a clauzelor privind Polonia, adică părăsirea de către turci a Cameniței cucerite în 1672, dar și retragerea polonilor din părțile Moldovei ocupate de ei în cursul ultimelor expediții — era îndreptată de rege și de Dietă spre noi obiective iluzorii: înglobarea în hotarele Poloniei a Codrului Bucovinei cu cetățile Cernăuți și Hotin! În felul acesta (potrivit cu Instrucțiunile regelui) se asigurau condițiile păcii perpetue dintre Republica Polonă și Poartă! Lucru cam greu de reușit, cum se mărturisea în acele Instrucțiuni (*Acte și Fragmente* I, p. 306—307), dar mijloacele erau lăsate la abilitatea negociatorului. I se sugera să invoce drept argument „folosind o exagerare oportună" o comparație între starea de plîns în care a fost adusă Camenița și dimpotrivă aceea a cetăților moldovenești ce fuseseră ocupate de poloni pustii și părăsite și erau acuma, la restituire, înfloritoare și bine populate. O altă condiție necesară a unei „păci perpetue" era obținerea scoaterii din Bugeac a tătarilor „bugeacensi ⟨sau⟩ nogai — și mutarea lor în Crimeea sau *în locurile lor de baștină* ca rezultat al vechilor Capitulații confirmate acum". Pentru prestigiul polon se mai cerea ca solii să fie primiți cu onorurile obișnuite din vechime și întîmpinați de domn *cam la* o *milă (plus vel minus)* de reședința sa.

Din toate aceste însărcinări și exigențe esențiale, privind fie Poarta, fie pe domn, solul nu a putut realiza decît ultima, întîmpinarea de către domn la jumătate de milă de capitală. Cît privește alungarea tătarilor din Bugeac, acesta era un subiect vital și pentru domnul Moldovei care i-a desvăluit solului artifi-

ciul inventat de turci pentru a ocoli această obligaţie cuprinsă chiar în Capitulaţile lor. Însă despre planul iluzoriu al mutării hotarului Moldovei după sugestia regelui şi a Dietei, nu s-a pomenit nimic la Iaşi, şi probabil că nici n-a răsuflat de nicăieri nimic. Ioan Neculce nu pare să-l fi cunoscut.

Solii se mai puteau prevala de o calitate pe care o exploatau perseverent în slujba prestigiului polon. Aceea de *ocrotitori ai catolicismului din ţările noastre,* mai ales în virtutea precedentului creat în 1611 prin numirea unui episcop polon de Bacău. Ei nu au lipsit deci de a formula o serie de cereri cu privire la posesiunile, veniturile şi scutirile de biruri ale misionarilor catolici din Moldova, precum şi la biserica din Iaşi, la protecţia iezuiţilor etc. (În 1677 solia lui Gninski adusese în discuţie la Constantinopol şi stăpînirea Locurilor Sfinte pentru care era mare luptă între călugării catolici şi ortodocşi). În Moldova solicitudinea pentru iezuiţii (poloni) şi pentru episcopul de Bacău (polon) răspundea în bună măsură şi vechilor planuri de anexiune ale ţărilor noastre precum şi a Transilvaniei de către regii poloni. De fapt situaţia misionarilor ca atare nu se înrăutăţise. Avuseseră de suferit şi ei de prădăciunile şi mizeriile datorate războiului turco-polon şi de vexaţiunile inerente prezenţei turcilor la Cameniţa. Totodată fuseseră şi ei supuşi la grozava apăsare fiscală a lui Gheorghe Duca. Dar nu avuseseră de suferit de nici o prigoană religioasă. De aceea intervenţia oficială a solului polon era mai mult formală, un simplu gest gratuit, după cum rezultă şi din răspunsul dat de domn recomandărilor lui Rafael Leszczynski. În sfîrşit, solul mare mai avea şi o calitate personală cu un larg răsunet în Moldova. Era ginerele hatmanului şi cancelarului Iablonowski, acela care luase sub cîrmuirea sa şi a polonilor o bună parte din Moldova de nord-vest. El este castelanul Cracoviei de care pomeneşte domnul în scrisoarea pe care o trimite solului după plecarea acestuia.

Trecerea soliei lui Rafael Lesyczynski prin Moldova nu s-a deosebit prea mult de aceea tot atît de fastuoasă a lui Gninski în 1677. Şi acum solul venea însoţit de un cortegiu strălucit de rude şi prieteni splendid echipaţi pentru a face cinste Republicii. În mijlocul acestora se afla şi fiul solului, viitorul rege al Poloniei, Stanislav Leszczynski în vîrstă de 22 de ani. Ca şi în 1677 numărul excesiv al membrilor delegaţiei polone a complicat mult problema aprovizionării şi a găzduirii în cursul drumului. Nu se mai produc brutalităţi asemenea acelora ale lui „ienicer aga“ din 1677 pentru că s-a sfîrşit cu stăpînirea turcilor la Cameniţa. Punctele de ceremonial ocupă tot atîta loc, cu rezultate identice. În sfîrşit, şi acuma delegaţii poloni iau cunoştinţă de istoria Moldovei prin opera lui Miron Costin. Gninski, sau alt membru al delegaţiei din 1677, primise chiar din mîinile autorului *Cronica polonă* dedicată unui prieten comun, marele comis al coroanei Maczcinski. Acuma, în 1700 pisarul domnului, polonul Wargalowski îi dă unui membru al soliei *Poema polonă* a lui Miron Costin, evident din porunca domnului Antioh Cantemir, la sugestia desigur a lui Dimitrie Cantemir a cărui admiraţie pentru opera marelui cărturar se afla atunci la zenitul său.

Un alt punct de asemănare între cele două solii din 1677 şi 1700 stă şi în faptul că Dieta a desemnat în amîndouă rîndurile ca sol pe un opozant de frunte al politicii regelui. Dar poate că trăsătura comună cea mai elementară dintre ele a constat în puterea de iluzie în stare să însufle credinţa neîntemeiată pe nimic că pacea încheiată cu turcii este susceptibilă a fi lărgită şi corectată în favoarea Poloniei şi că acest lucru va fi obţinut de solia ce se îndreaptă spre Poartă. În 1677 se sperase (dar pe ce bază?) redobîndirea în acest fel a Cameniţei. În 1700, o mutare a frontierei pe seama Moldovei!

Cu prilejul trecerii soliei din 1700 prin Moldova, apare la vedere un element oarecum nou: acela al moldovenilor care au luptat sub poloni şi au fost folosiţi în teritoriul Moldovei de vest ocupate în cursul expediţiilor lui Sobieski. În-

tîlnim într-o calitate nouă pe frații Turcul sau Turculeț despre care pomenește și Ioan Neculce în *Cronica* sa în capitolul despre domnia lui Constantin Cantemir. („[Polonii]... în ținutul Cernăuților... au așezat oaste: joimiri moldoveni și leși... în Bănila pe Turculețu cel mare cu moldoveni, în Hlînița pe Botezu tot cu moldoveni, în tîrg în Cernăuți pe Brănești, în Ciucur pe Turculețu cel mic cu moldoveni. Și așa cuprinseră tot ținutul Cernăuțului"). Este amintită și isprava lui Turculeț cel mare trecînd Prutul înghețat la Ștefănești cu o mică parte din ceata sa (restul ne mai putînd urma din cauza ruperii ghetii) și luptînd vitejește cu o ceată superioară de turci ce mergeau la Camenița și pe care i-a nimicit. Și în alt rînd marele prăpăd printre tătari și, în sfîrșit prinderea sa de către hatmanul Antiohie Jora la Cetatea Neamțului în 1696 și fuga sa cu prilejul mazilirii lui Constantin Duca. Toată stăruința acestuia din urmă de a pune să fie dus ca prizonier odată cu el la Constantinopol acest ostaș vestit, spre a-l preda sultanului, sperînd să cîștige astfel favoarea padișahului, și tot răsunetul evaziunii acelui „famosissimo capo valacco"... iubit de rege... care s-a bucurat nespus de mult de salvarea lui" (*Hurmuzaki*, V, 2, p. 279) arată îndeajuns renumele pe care și-l cîștigase Turculețul cel mare, numit de poloni staroste de Cernăuți. Aici primește el pe sol, și constatînd neplăcerea produsă de lipsa de merinde suficiente și mai ales de furaj pentru numărul excesiv de cai la care nu se așteptase nimeni, oferă propriile sale provizii de ovăz (ce ajung abia pentru jumătate din ei). Scena poate fi reconstituită din elementele redate în relatarea lui Radzewski. Acesta formulează punctul de vedere comun al polonilor: „Nu era nici un motiv serios pentru așa ceva" [= lipsa de care e vorba], și adaugă amănutul nelipsit în atîtea împrejurări „...și cîteva zeci de oameni se acuzau unul pe altul!".

În realitate vinovați erau cei ce nu anunțaseră din vreme numărul de oameni și cai pentru care trebuia asigurată întreținerea. Ce e mai curios este faptul că în același timp chiar se afirmă că nu ar fi fost nici un motiv pentru acea lipsă, și se descrie starea de pustiire a țării, drumurile grele și rele, locurile părăsite, orașele distruse din care au rămas doar indicii ale unui oraș odinioară populat, redus la „cîteva colibe proaste". Și de la Iași încolo se observă aceeași lipsă și aceleași ruine.

În vreme ce Turculeț cel mare reușise să hrănească la Cernăuți măcar jumătate din numărul cailor, fratele său, Turculeț cel mic împreună cu tălmaciul Karowski îndeplineau și ei un fel de solie între sol și domn, ducînd cereri ultimative și aducînd răspunsuri socotite nesatisfăcătoare și impunînd un nou drum la Iași, după ce într-o primă fază solul crezuse că poate să rezolve totul scriind marelui hatman (Lupu Bogdan). Atitudinea acestuia apare destul de bine definită. El era de părere ca să fie primit solul cu *onorurile cuvenite* dar *nu aproba introducerea unor ceremonii* noi pretinse de acesta. Toată discuția care a urmat se întemeia pe ceremoniile observate la venirea palatinului Gninski. Solul transcrie extrase din jurnalul acelei solii și le trimite la Iași ca să-și sprijine pretențiile. Boierii jură că în 1677 domnul nu a descălecat ca să-l conducă pe palatin în cortul lui din tabără. În realitate lupta nu se mai dădea între sol și domn, ci între solul din 1700 și amintirea soliei predecesorului acestuia. Rafael Leszczynski este foarte dispus să creadă afirmația boierilor. El declară chiar în jurnalul său că așa stă scris și în relația palatinului (!) în vreme ce față de moldoveni el susține contrariul. După o zi de odihnă, Turculeț cel mic și Karowski sînt trimiși cu noi mesaje ultimative privind ceremonialul ospățului de la curte. De astă dată este vorba de primirea solului în josul scării de la cerdacul reședinței domnești. Acuma drumurile de la sol la domn și înapoi se succed de zor și nu se sfîrșesc decît după ce a trecut ora hotărîtă pentru prînz (!), după care se ajunge, în sfîrșit, la o înțelegere. Discuțiile pentru ceremonialul

și gesturile protocolare pretinse de sol au ocupat spațiul a vreo două zile. Convorbirea particulară dintre domn și sol, în care a fost atinsă chestiunea atît de importantă a evacuării tătarilor din Bugeac a fost expediată destul de iute înainte de așezarea la ospăț, în timpul necesar pentru a se întinde masa. Informația destul de alarmantă comunicată de domn solului cu privire la intențiile Porții de a răstălmăci articolul din Capitulații privind pe tătarii din Bugeac a fost primită de sol cu un zîmbet, ca o glumă. Ospățul durează vreo opt ore. Fratele domnului, beizadeaua Dumitrașcu ține apoi un fel de logos „despre prietenie" în cinstea prietenilor poloni (cu care se purtaseră acele lungi tocmeli pînă a se hotărî a veni la curte). A doua zi, la plecare, la despărțirea definitivă, domnul l-a îmbrățișat pe sol, în vreme ce fratele lui l-a salutat în chipul cel mai corect după modelele apusene. La reîntoarcerea de la Poartă, făcînd un bilanț al darurilor oferite și primite la Iași, solul în însemnările sale particulare se arată destul de desamăgit. I s-a dat un cal fără șea, și alte obiecte care nu fac pe departe cît făceau acelea dăruite de el domnului, doamnei și beizadelei Dumitrașcu. Descrierea ospățului oferă un document interesant pentru obiceiurile de la curtea domnului și pentru acest moment din viața lui Dimitrie Cantemir.

Drumul pînă la Dunăre cu greutățile sale, dar și cu bucuria de a fi vînat un mistreț la Scînteia, trecerea Dunării pe gheață în ultimul moment dinaintea desghețului, mulțumirea de a vedea locuri frumoase: Brăila de partea cealaltă a Dunării, cu corăbii mari prinse de îngheț în dreptul orașului, apoi de la Măcin încolo mulțime de moldoveni veniți în întîmpinare cu daruri de colaci cu mied, și la Daia călugării ortodocși moldoveni ieșind în cale spre a ura bun sosit și a fi de folos... se desprind din relatarea solului care se arată mai vie și mai personală în această parte. Manifestări similare cu acestea ale locuitorilor și preoților ortodocși ieșiți înaintea solilor de pace, avuseseră loc cu cîteva luni mai înainte, la trecerea soliei imperiale coborînd pe Dunăre pînă la Șiștov și de acolo pe uscat pînă la Țarigrad (Vezi relatarea lui Simperto în volumul de față).

Descrierea soliei se păstrează consemnată în trei texte deosebite: acela al solului mare Rafael Leszczynski, acela al lui Francisc Radzewski, al cărui rost anume nu este precizat, și acela al unui membru anonim al soliei, care se depărtează oarecum de punctul de vedere al celorlalți doi. Darea de seamă cea mai amănunțită și mai completă este a lui Fr. Radzewski și este de fapt adevăratul *jurnal* al soliei. Acesta trebuia să fie întocmit de secretarul soliei care nu este pomenit pe nume în textul dării de seamă, ci doar desemnat cu calitatea sa oficială de secretar. În instrucțiunile comune date de regele Poloniei August al II-lea marelui sol și secretarului soliei, acesta din urmă apare sub numele de *Iacob de Paradyz-Bronisz*, capitaneus Pydziensis. Dar instrucțiunile sînt din 24 august 1699, așadar cu vreo jumătate de an mai înainte de pornirea ei la drum, și deci s-a putut foarte bine produce o schimbare de persoane. Oarecare nedumerire este pricinuită de versiunea românească din *Călători poloni* a relației personale a solului în care arătîndu-se ordinea locurilor la ospățul de la Iași, se spune „... după mine (R. Leszczynski)... *ședea* secretarul soliei, castelanul de Srzemsk, starostele de Zydaczow și după dînsul părinții iezuiți... etc.". Din acel singular repetat, *[ședea]... [după dînsul]*, se putea naște impresia greșită că secretarul soliei ar fi fost unul și același cu castelanul de Srzemsk și starostele de Zydaczow. Dar în textul polon este folosit pluralul *po nim ich* (p. 91) iar în înșirarea celor șezînd după sol la masă, intervine înaintea fiecăruia formula de politeță: domnia sa (I.P.), despărțindu-i în modul cel mai categoric. Cele trei versiuni deosebite ale descrierii primirii soliei în Moldova pot fi reduse la două, întrucît textul solului și cel al secretarului sînt foarte asemănătoare. În schimb, textul anonim se depărtează mult de ele, atît ca atitudine cît și ca posibilități de informare, păstrînd un caracter oarecum exterior și chiar protestatar. Această

trăsătură din urmă apare lămurit în sublinierea unui amănunt de ceremonial în contradicție absolută cu redarea din celelalte două relatări paralele. Potrivit cu autorul anonim, domnul „l-a condus pe sol la gazdă și *nescoțîndu-și cușma* i-a făcut semn cu mîna să se urce pe scări, după aceea tot fără a-și scoate cușma a spus să ni se facă toate înlesnirile... și a plecat". Dar în versiunile celelalte, domnul descalecă și mergînd înainte îl conduce de mînă pe scări pînă la odaie, unde își ia rămas bun după o scurtă convorbire. În relația solului, acesta adaugă că l-a însoțit pe domn la plecare (pînă jos pe scară), ca o dovadă de politeță în vederea exigențelor sale viitoare. O altă ciudățenie a relației anonime, nesemnalată de nimeni, este faptul că lipsește din ea descrierea ospățului de la Iași, a schimbului de daruri, a ceremonialului de plecare etc. Textul se întrerupe de fapt după venirea logofătului la sol (ca să-l poftească solemn la masă) si firul este reluat în mod cam abrupt cu cuvintele „După Iași, Scînteia", care introduce itinerariul destul de laconic al drumului pînă în Bulgaria. Se pune desigur întrebarea cum se explică această lacună? Este vorba de o omisiune voită sau de o înlăturare a unei părți atunci cînd a fost cuprinsă în dosarul comun al soliei? Pentru omisiune ar pleda caracterul exterior semnalat mai sus, cu aplecare spre amănuntul pitoresc, uneori aproape caricatural, și cu atenția îndreptată spre descrierea locurilor străbătute. Tot în același sens s-ar adăuga și argumentul următor. Dacă ar fi fost înlăturată partea corespunzînd la ospățul de la Iași și la ceremoniile plecării, pentru că nu s-ar fi potrivit cu punctul de vedere din cele două relații principale, atunci cum se explică menținerea pasajului semnalat de noi mai sus, în contradicție absolută cu versiunea solului? Să fi fost cumva autorul anonim însărcinat în mod deosebit cu notarea itinerariului și a punctelor mai interesante din cursul drumului, explicîndu-se astfel includerea relației sale în dosarul soliei? Descrierea ceremonialului neintrînd în atribuțiile autorului, pasajul amintit nici nu a fost luat în seamă. Oricum, se cuvine a se face o distincție hotărîtă între această descriere lacunară și cele două redari ale mersului soliei. Și aici se constată un lucru ce merită luarea aminte. Relația solului și jurnalul lui Radzewski, adică al secretarului soliei, se suprapun perfect. Jurnalul constituie canavaua folosită apoi de sol la redactarea relației sale. El mai adaugă cîteva elemente de natură mai tainică, de pildă ordinul regelui de a schimba unele puncte ale instrucțiunilor primite de la Dietă cu privire la Moscova, și propriul său răspuns, sau comunicarea secretă din partea domnului a subterfugiului pus la cale de Poartă pentru a menține pe tătari în Bugeac. Altminteri părți întregi sînt preluate, fie întocmai, fie în formă rezumată. Se strecoară și unele greșeli, de pildă în privința celor doi frați Turcul sau Turculet cel mare și cel mic, care apar corect în jurnalul lui Radzewski, dar inversați în relația solului. În descrierea primirii solului cînd vine la ospăț, poate fi surprinsă o ușoară deosebire. În jurnal se afirmă că domnul a coborît scara *pînă la ultima treaptă* în întîmpinarea solului. Dar în alt loc e vorba de *ultimele* trepte. Solul în relația sa se mulțumește să spună doar că domnul *a coborît pe scară*, fără a preciza pînă unde. Răspunsul îl aflăm la Ioan Neculce care ca vel agă „fusese rînduit de domnie de grijea de sol la gazdă de cele ce-i trebuie", și deci luase parte la toate momentele acestei primiri. „Deci acel sol se ținea prea mare... ⟨ca unii⟩... ce nu știu pedeapsa sărăciei acestei lumi ca noi, și i-au răspuns lui Antioh vodă, de-i va ieși înainte, *să-l întîmpine la giumătate de scări a cerdacului*, va veni la cinste, iar de nu-i va ieși înainte așa, nu va veni. Deci, așa s-au așezat să se scoboare Antioh pînă la trei scări și solul să suie iar pînă la trei scări, și la al șaptelea [= a șaptea treaptă] unde este giumătate să se închine unul altuia și așa alăturea să meargă pînă în casă, și la băut totodată să bea amîndoi". Mărturia lui Neculce pare să fie confirmată de formula solului mai reticentă decît a lui Radzewski, mai ales dacă se ține seama de faptul că deși

pornește de la aceasta, totuși *nu o adoptă în întregime*. Mai trebuie subliniată și afirmarea inexactă a solului (p. 117) că palatinul de Helm (Gninski) ar fi recunoscut în Jurnalul său că nu a fost condus de domn (Antioh Cantemir) personal pînă la corturi, ci numai de hatman. Dar se poate constata din relația lui Gninski, (vezi *Călători* VII), neadevărul acestei aserțiuni. De altminteri, solul nu are o atitudine unitară în această privință invocînd jurnalul lui Gninski ba într-un sens, cînd îl opune boierilor și domnului Moldovei, ba în altul diametral opus, cînd vrea să convingă pe membrii Dietei că palatinul Gninski nu a obținut în 1677 de la Antonie Ruset concesiile protocolare smulse abia de Leszczynski în 1700 de la Antioh Cantemir.

Textele folosite de editorul român al *Călătorilor poloni* se află adunate într-un manuscris comun al bibliotecii Czartoryski din Cracovia (no. 523) în ordinea următoare: 1) Textul anonim polon (p. 145 ș.u.), 2) Jurnalul lui Fr. Radzewski (p. 165 ș.u.) din care lipsește însă partea a doua, a reîntoarcerii, completată după ediția tipărită dată la Poznan în 1744 de către Fr. Poklatecki, același care a publicat în „Journal littéraire“ din Paris, în limba franceză, partea privitoare la șederea solului la Constantinopol — *Ambassade du comte Leszczynski à la Porte Ottomane*, 1754, în sfîrșit 3) relația solului mare (p. 205 ș.u.) care mai există în formă aproape identică și într-un exemplar al bibliotecii universității Iagiellonice din Cracovia (ms. 3605) și într-unul cumpărat la Viena în 1920 de contele Szembek și finalmente în acela dintr-o colecție particulară, nenumită, folosit de I. D. Karwicki la înfățișarea *Descrierii intrării lui R. Leszczynski în Stambul* publicată în „Biblioteka Warszawska“, Varșovia, vol. 167, 1882, III, p. 351 ș.u. cu o introducere privind scopurile soliei și persoana solului.

Partea din Instrucțiunile soliei privind țara noastră a fost publicată de N. Iorga în *Acte și Fragmente* I, pp. 306—307. [Ordinea textelor a fost modificată în redarea de față, aceea a anonimului fiind lăsată la urmă]. Pentru titlurile polone ale relațiilor, sau alte indicații bibliografice din nota introductivă a editorului român, trimitem la *Călători poloni*, pp. 80—81. Textele polone ale a) relației anonime și b) relației lui Leszczynski fiind inedite, au fost reproduse de editor (pp. 82—94). Solia din 1700 a fost descrisă de Ioan Neculce în *Letopisețul Țării Moldovei* (ed. Iorgu Iordan, 1959, pp. 147—148) și de pseudo Nicolaie Costin (*Cronicile* publicate de Mihail Kogălniceanu, ed. II, p. 43).

JURNALUL SOLIEI[1] REDACTAT DE FRANCISC RADZEWSKI*

1700 februar 18 [Sniatyn].

p. 98

A doua zi după sosirea solului a venit de la Iași pan Turcul cel tînăr[2] care în numele domnului[2bis] și al fruntașilor de acolo a dat asigurări în legătură cu pregătirea conacelor, totuși, după ce i s-a dat numărul cazacilor, oameni și cai, care însoțeau solia, a spus că moldovenii nu se așteptau la un număr așa de mare. A dat o relație despre

[1] După versiunea românească a lui P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 98 și urm. cu unele mici modificări.

* Fr. Radzewski era căminar de Poznan. Pentru calitatea sa de secretar al soliei, vezi, discuția din notița introductivă la solie.

[2] Pentru isprăvile fraților Turculeț sub Petriceicu, vezi și I. Neculce, *Letopiseț*.

[2bis] = Antioh Cantemir.

lupta dintre hoarda din Crimeia și tătarii din Bugeac[3], care încăpățînîndu-se împotriva firmanului lămurit al Porții, nu vor să se retragă din Bugeac. Însuși hanul[4] cu toată puterea sa, cu ieniceri și cu artilerie a veni să-i alunge din acea regiune. La primul atac al artileriei le-a pricinuit mari pierderi, dar în încăerare cei din Bugeac au fost mai tari și l-au încolțit așa de rău pe han, încît l-au silit să le dea sub iscălitură legămînt că nu va mai merge împotriva lor. După aceea, din amîndouă părțile s-au trimis plîngeri la Poartă. Hoarda cea mare din Bugeac a oferit Porții un tribut mare ca să-și poată păstra sălașurile ei în Bugeac.

Domnul Moldovei pornise în ajutorul hanului cu patru mii de oameni, dar din pricina zăpezilor și a frigului nu putuse sosi în timpul luptei, și deoarece fusese informat că se ajunsese la o înțelegere, s-a retras din campanie. Solul i-a trimis o scrisoare, dîndu-i de veste că a sosit la graniță, amintindu-i vechile obiceiuri privitoare la primirea cu cinste a marilor soli.

[Plecarea solului din Sniatyn].

Trecînd peste rîul Ceremuș la Lujeni[5], la șanțurile de luptă ale regelui Albert[6] s-a îndreptat spre Cernăuți. La o jumătate de milă de acel oraș pan Turcul, starostele orașului și Hăbășescu comisar al domnului pentru conace, ne-au întîmpinat în cîmp cu suită de moldoveni și ne-au însoțit în oraș pînă la locul de găzduire. Prin acest oraș curge rîul Prut. Fiind acoperit cu puțină ghiață foarte subțire din pricina desghetului, trecerea era foarte periculoasă. La acest conac au fost foarte puține merinde și furaj. Nu era nici un cuvînt întemeiat[7] pentru așa ceva, și cîteva zeci de oameni dădeau vina unul pe altul. Văzînd Turcul marea neplăcere pricinuită, pe lîngă că s-a scuzat, spunînd că aceasta nu e treaba lui, a poruncit să se deschidă gropile lui cu ovăz pentru cai (care însă nu ajungeau nici pentru jumătate din cai) și a împărțit conținutul lor domnilor furieri ai soliei.

19 februarie. Solul pornind din acel conac a străbătut cinci mile mari prin pădurea Bucovinei și pe la Troian[8], drum neîngrijit, foarte greu de străbătut tot pe dealuri și prin păduri foarte dese, pînă la Tîrgul Siret sau Siret, orășel așezat pe rîul cu același nume, unde am sosit către seară. Și aici am găsit merinde și furaj în cantitate neîndestulătoare.

20 februarie. Am sosit de vreme la Suceava, la patru mile depărtare, după ce am trecut peste rîul cu același nume, ce curge sub acest orășel. Dar și aici era mare lipsă de furaj. Conacul acesta era așezat

---

[3] Procesul era mai vechi. Încă din 1636 hanul Ianiet Ghirai a pornit o adevărată campanie pentru a desființa înjghebarea lui Cantemir din Bugeac și a strămuta înapoi în Crimeea pe tătarii colonizați de mîrzacul rebel. Acțiunea pornită din ordinul Porții și spre satisfacția Poloniei care se plînsese nu odată de încursiunile acestora. Însă foarte curînd tătarii s-au strecurat înapoi în sălașurile lor distruse.

[4] Devlet Ghirai II (1699—1702).

[5] Sat pe Prut, raion Coțmani, R.S.S.U.

[6] Ioan Albert regele Poloniei (1492—1501). E vorba de urmele expediției de la 1497.

[7] Este limpede că numărul exagerat al membrilor soliei și mai ales al cailor, nu putea fi prevăzut de moldoveni. Dar tocmai Fr. Radzewski, care reține declarația lui Turculeș cel tînăr, că moldovenii nu se așteptau la atîția, refuză să înțeleagă legătura dintre numărul oaspeților și insuficiența mijloacelor la îndemînă.

[8] Adică pe la Val.

în nişte locuri rele lîngă mănăstirea armenească[9], întărită de ai noştri, pe un deal. Ceva mai jos, spre răsărit, era aşezarea oraşului vechi, unde se aflau zidurile pustii ale mănăstirilor încărcate cu podoabe, şi ale caselor mari de piatră precum şi ruinele unui oraş, odinioară populat.

21 februarie. După patru mile de drum, abătîndu-se de la drumul drept, solul a sosit la Baia, pe rîul cu acelaşi nume. În apropiere se află un rîu mai mare, Moldova, care curge de sub dealurile dinspre miazăzi. Spre miazănoapte se află nişte mănăstiri pustii şi o biserică romano-catolică adică doar zidurile, urme ale unui oraş odinioară populat. Acum sînt abia cîteva colibe păcătoase, noaptea am petrecut-o sub cerul liber.

22 februarie. După patru mile de drum am sosit la Dobroşeşti. Am petrecut sub cerul liber, în ninsoare şi vînt.

23 februarie. Solul a sosit seara la „Krasny-Targ", care pe moldoveneşte se numeşte Tîrgu Frumos, după ce a trecut a doua oară în cursul acestei călătorii rîul Siret. Aici a primit scrisoarea domnului Moldovei, plină de bunăvoinţă şi prietenie în aşteptarea întîlnirii.

24 februarie. Miercurea Cenuşei[10], începută cu slujba bisericească, solul a ajuns de vreme la ultimul conac înainte de Iaşi, la Podul Iloaiei, pe Bahlui. Am găsit acolo numai cîteva colibe şi mare lipsă de merinde şi furaj, iar noaptea am petrecut-o sub cerul liber în ger. Încă de la acel conac, solul şi-a arătat hotărîrea, ca la sosirea lui la Iaşi, să fie primit cu mare cinste şi cu deosebită solemnitate din partea domnului. De aceea a crezut de cuviinţă ca mai întîi să afle ce crede hatmanul[11] moldovean, întrebîndu-l printr-o scrisoare, trimisă cu unul din curtenii săi mai de credinţă. Hatmanul deşi a primit să se dea onorurile cuvenite, nu s-a învoit totuşi la introducerea unor anume ceremo ii cerute acum. Atunci solul a transcris cîteva extrase din jurnalul soliei răposatului voievod de Helm[12], sol mare la Poartă şi a mai adăugat exemplele ce i s-au părut mai potrivite pentru a susţine prestigiul Poloniei, şi a trimis de la conac pe Turcul şi pe tălmaciul său Karowski, la Iaşi, ca să trateze cu privire la acele puncte şi anume: mai întîi ca logofătul (ceea ce înseamnă cancelarul Moldovei) să întîmpine pe sol la o milă bună de Iaşi, iar la o jumătate de milă să-l aştepte domnul cu oastea, pentru a-i ura bun sosit. Apoi după urare să pornească, dînd solului locul din dreapta, să tragă cu tunul şi să se sune clopotele, iar cînd solul va sosi la gazdă, domnul să descalece şi să-l conducă pînă în odaia lui. Domnul s-a tot sfătuit şi a desbătut multă vreme aceste cereri, aducînd împotrivă numai acest argument: că aşa ceva nu se făcuse pentru nici un sol, şi mai ales în privinţa acestor trei puncte: ca domnul să iasă aşa de departe din oraş, să se tragă cu tunul, şi ca domnul să descalece şi să-l însoţească pe sol pînă la gazdă. Aşa ceva nu se cuvine nici vizirului. Chiar ceremoniile obişnuite ce se cereau, le întreceau pe cele cu care fusese primit voievodul de Helm. Dar solul nu s-a mulţumit cu aceasta, şi a trimis a doua oară răspuns domnului, cu această declaraţie că cererile lui nu le întrec pe cele ce fuseseră împlinite pentru voievodul de Helm, deşi el aduce speranţe mai mari decît solul dinainte,

---

[9] Mănăstirea Zamca întărită de poloni după ocuparea nord vestului Moldovei la retragerea lor din 1686.

[10] Începutul postului de Paşti la catolici.

[11] Adică Lupul Bodgan, cumnatul domnului, fără de care nu se făcea nimic.

[12] Ioan Gninski, vezi solia sa în *Călători VII*.

căci voievodul mergea la Constantinopol pentru încheerea unei păci încă îndoielnice, pe cînd el se duce pentru întărirea desăvîrşită a prie-
p. 101 teniei după confirmarea păcii[13]. Dacă domnul nu vrea să-i facă cinstea să-l conducă pînă la gazdă, atunci să-l ierte că nu va mai veni la ospăţul lui.

După lungi discuţii, domnul s-a hotărît, aşadar, să facă următoarea declaraţie: deşi obiceiurile poruncesc altfel, totuşi din prietenie pentru castelanul Cracoviei[14] şi pentru marele renume al solului, va face toate cele cerute. Ar fi tras şi cu tunul, dar s-a scuzat că n-o poate face, din cauză că are pe lîngă el nişte agale turceşti, făgăduind că-i va da o compensaţie cu prilejul audienţelor.

După ce acestea au fost dezbătute din noapte pînă la prînz, în ziua de 26 ⟨februarie⟩, tabăra era aşezată la mai mult de o milă de Iaşi şi s-a făcut rînduirea pentru marş. Mai întîi mergeau, sub insigna cvartirmaisterului, carele curtenilor, ale ofiţerilor şi prietenilor [solului]. După aceea bagajele şi caretele solului. După acele care şi trăsuri venea steagul moldovenilor cu tobe şi arnăuţi cu suliţe numeroase, toţi în bună rînduială. După un mic spaţiu urmau caii de paradă ai însoţitorilor solului într-un şir lung. Îndată după ei mergeau şapte trîmbiţaşi şi toboşari cu trîmbiţele şi tobele de argint, chiar în faţa domnului comis, în urma căruia veneau şapte cai de paradă ai solului, gătiţi cu valtrapuri dintre care unul era acoperit tot cu stofă ⟨bogată⟩. Apoi compania husarilor şi a cuirasierilor, în sfîrşit prietenii solului în număr mare formau o coloană frumoasă. După ei, urma însuşi solul călărind încet, încet, la pas, pe un cal voinic. Pe lîngă calul solului mergeau cinci călăreţi. Cît despre curtea soliei alcătuită din cîteva sute de călăreţi, ea însoţea pe sol, aşezată în rînduri. La urmă, mergeau călăreţii[15] îmbrăcaţi în uniforme noi de un roşu aprins, sub un steag alb purtînd galoane cu crucea roşie a cavaleriei şi coifuri de argint, avînd şi muzică: vreo zece fluieraşi şi doi trîmbiţaşi cu trîmbiţe rotunde. Mergînd noi în această ordine, abia a pornit solul şi l-a şi întîmpinat logofătul moldovean[16] cu o escortă numeroasă şi cu cîteva zeci de boieri. Au descălecat la cîţiva paşi de sol şi logofătul i-a urat cu supunere bun sosit, arătînd că toţi se bucură de această fericită sosire. Apoi încălecînd a mers pe lîngă aripa stîngă a curţii. După cîteva stadii a sosit şi Ibrahim aga, chehaia vizirului[17], care aşteptase pînă atunci la Iaşi sosirea solului şi împreună cu suita lui a arătat multă mulţumire pentru sosirea cu bine a solului. După rostirea acestora în cîteva cuvinte, a luat loc în co-
p. 102 loană şi mai apoi a însoţit şi el pe sol pînă la gazdă. La mai mult de o jumătate de milă de oraş se afla domnul, iar pan Turcul ne-a dat de veste că ne aşteaptă de mult şi chiar porneşte mai departe din locul unde aştepta, ca să întîmpine pe sol. N-am mers prea mult şi am întîlnit pe domn măria sa Antioh Constantin Cantemir, cu hatmanul său Lupu Bogdan şi cu o mulţime de oşteni ⟨rînduiţi⟩ sub şaptesprezece steaguri şi două tuiuri. Iar cînd cele două oşti au ajuns una în faţa alteia, au început să cînte muzicile militare.

---

[13] Solia avea de scop reglementarea obligaţiilor decurgînd din încheierea pacii de la Carlowitz (1699).

[14] Iablonowski mare hatman şi castelan al Cracoviei, socrul solului.

[15] *Raiteri* = cavalerii nobili.

[16] = Nicolae Donici (1695, dec. — 1700 sept.)

[17] Amudja paşa, mare vizir (1695—1697).

În acest timp domnul, grăbind pasul a dat mîna dreaptă solului în semn de bun venit încă înainte ca solul să-şi scoată calpacul cu stînga, şi a poruncit tălmaciului său să arate prin cuvinte prieteneşti urarea lui de bun sosit. Fără nici o şovăire şi-a luat locul la stînga solului, dîndu-i locul din dreapta. Apoi au înaintat împreună vorbind de unele şi de altele, iar oamenii lui rînduiţi sub steaguri au mers alături de steagul oştenilor moldoveni ai soliei, în timp ce hatmanul cu suita cealaltă era la stînga aproape de oamenii noştri. Unul din steagurile[18] domneşti alcătuite din cavalerie frumoasă şi bine rînduită cu insignă, şi o muzică de ieniceri, s-a amestecat cu coloana noastră. În timpul mersului, ienicerii steteau de amîndouă părţile oastei, iar comandanţii şi boierii mergeau de la sol pînă la steagurile moldoveneşti ale soliei într-un şir neîntrerupt, care încingea şirurile noastre. Pe lîngă caii solului şi ai prietenilor lui mergeau patru peici[19] îmbrăcaţi frumos, purtînd hangere legate cu lănţişoare la brîu. La stînga duceau patru cai de paradă ai domnului, doi acoperiţi cu valtrapuri şi avînd şeaua aurită, iar alţi doi mai înainte cu scările late. Dar la intrarea în oraş s-a încins o ceartă pentru întîietatea între „coniuşii" poloni şi peicii domnului şi s-au plîns şi unii şi alţii atît solului cît şi domnului, aşa că domnul a poruncit să fie retraşi caii lui de paradă. Toată acea parte a drumului a ţinut patru ceasuri în ordinea cuvenită pînă la reşedinţa pregătită pentru sol. La intrarea în oraş se descărcau mereu flintele şi se trăgeau toate clopotele. Solul a fost condus prin tot oraşul pînă la reşedinţa sa, unde domnul, descălecînd, l-a rugat să-l urmeze pînă la odaie şi mergînd înaintea lui l-a condus de mînă pe scări. Ajungînd în odaie i-a urat odihnă după atîta drum şi după o scurtă convorbire şi-a luat rămas bun.

Solul l-a însoţit pînă jos pe scări, deşi chiar din a doua odaie domnul îl rugase să se întoarcă.

27 februarie. Domnul a dat de veste că a doua zi urma să aibă loc un ospăţ solemn pentru sol. Deci pentru ca nimic din ceremonial să nu ştirbească autoritatea soliei, solul a trimis pe pan Turcul şi pe tălmaciul Karowski să trateze de felul cum va fi primit solul de domn. Ei au adus răspunsul lui, anume că nu vrea să dea solului locul din dreapta la masă, şi făgăduieşte doar că va ieşi în întîmpinarea solului în a doua odaie. Au urmat pînă a doua zi o mulţime de tocmeli. Domnul a primit mai întîi să iasă în a treia odaie, apoi şi în ultima odaie, în sfîrşit în susul scărilor, spunînd că aceasta nu se cuvine după vechile obiceiuri. În sfîrşit, cînd se apropia vremea ospăţului, solul n-a vrut să primească să vie pînă ce nu va căpăta din partea domnului asigurarea unei primiri demne de rangul lui. Domnul s-a apărat cu multe argumente, spunînd că nu se plecase niciodată la atîtea ceremonii, dar după alte discuţii s-a plecat la cererile solului, şi i-a adus la cunoştinţă faptul că-l va întîmpina jos la ultimele trepte ale scării.

p. 103

28 februarie. Mai întîi logofătul moldovean a poftit pe sol la ospăţ în numele domnului, apoi la ceasurile douăsprezece au mai venit cîţiva boieri rugîndu-l să vie, căci timpul ospăţului a venit. Îndată după aceea au adus un cal domnesc pentru sol. Alături mergeau ienicerii şi ceauşii frumos învesmîntaţi.

---

[18] În sens de corp de trupă.

[19] Un fel de paji însărcinaţi să ducă de frîu caii de paradă ai domnului sau să meargă pe jos pe lîngă el cînd apărea călare la solemnităţi.

Boierii pomeniți au condus pe sol la calul ce-i fusese pregătit, și l-au însoțit pînă la castel. O coloană numeroasă și frumos împodobită mergea înaintea solului, pe de lături mergeau ienicerii și în urma solului venea curtea și o caretă în care ședeau preoții capelani iezuiți. Sosind la castel, solul a întîlnit pe domn, care-l aștepta la scară. Coborînd pînă la ultima treaptă, a urat supus solului bun sosit și l-a poftit la el în odaie. În a doua odaie aștepta fratele domnului, Dimitrașco[20] care a urat solului bun sosit arătînd că este fericit să-l vadă aevea, căci de mult auzise de marele său renume.

Intrînd apoi în a patra odaie, s-au așezat pe un divan acoperit cu perne, la dreapta solul, la stînga domnul. Fratele domnului, stînd lîngă sol a început fel de fel de discuții cu prietenii solului asupra datoriilor impuse de prietenie. După multe dovezi de prietenie, solul și domnul au trecut la audiența publică și după o scurtă cuvîntare solul a înfățișat domnului cererile în legătură cu părinții franciscani locali, anume. libera exercitare a cultului, înapoierea clădirilor și satelor lor cele vechi, scutirea lor de anumite biruri, și în sfîrșit cele în legătură cu episcopia de Bacău, sau a Moldovei. Domnul a arătat multă bunăvoință, spunînd că primește toate cererile, făgăduind să le înapoieze veniturile și să dea franciscanilor vechile imunități pentru libera exercitare a cultului lor. După aceea toți s-au retras din odaie, rămînînd la discuție numai solul cu secretarul și domnul. Discuția lor a ținut aproape o jumătate de ceas. Apoi s-au dat rachiuri, dulcețuri și zaharicale tuturor celor care veniseră cu solul, atît prietenilor lui cît și boierilor.

p. 104

După puțină vreme spătarul[21], ceașnicul[22] și stolnicul Moldovei[23] au venit îmbrăcați în caftane sau vestminte de ceremonie (îmbrăcăminte obișnuită la ei, și la turci) și împreună cu postelniceii au poftit la masă adunarea, închinîndu-se mai întîi domnului și sărutîndu-i mîna. În camera unde era pregătită masa se aflau două scaune mai ridicate pe niște trepte și un al treilea în partea stîngă. Poftit de domn, solul s-a așezat pe cel dintîi scaun la dreapta, iar domnul s-a așezat la stînga solului. Al treilea scaun a fost dat fratelui domnului. În partea dreaptă a mesei, ședeau secretarul soliei, prietenii solului, părinții iezuiți, apoi alti prieteni și curtea. Pe partea stîngă, după fratele domnului, lăsîndu-se loc liber ca pentru o persoană, ședeau un călugăr schismatic anume Cacavela[24] și boierii moldoveni. La începutul ospățului s-a tras cu tunul și s-a turnat vin în același timp și solului și domnului, căci domnul ceruse să aibă întîietate în această privință. Cam la două ceasuri după începerea ospățului domnul a băut în sănătatea Măriei sale regelui Poloniei, August al II-lea[25] urîndu-i noroc în cele dorite și domnie întru mulți ani. Atunci s-a tras cu tunul și ienicerii și-au slobozit puștile. După aceea, solul a băut în sănătatea domnului, iar acesta în sănătatea solului. După ce s-a tras din nou cu tunurile și puștile, boierii și-au arătat și ei supunerea lor. După terminarea ospățului care a ținut cîteva ceasuri,

---

20 Dimitrie Cantemir, viitorul domn.

21 Mihai Racoviță, m. spătar (1695—1700)

22 Podczaszy = paharnic. Nu este Ioan Buhuș, cum se afirmă în nota din *Călători poloni* p. 104, n. 2, căci a ținut acea dregătorie numai pînă în 1697, ci Pavel Ciocîrlan (1696—1698—1699 aprilie — 1700 sept.).

23 Ilie Țifescu, m. stolnic (1695—1700). În Istoria ieroglifică el e Vulpea.

24 Ieremia Cacavela, medic și filozof, profesorul lui Dimitrie Cantemir.

25 Frederic August II (1697—1733), rege al Poloniei, în prima sa domnie (1697—1704).

domnul a poftit cu multă bucurie pe sol în odaie, unde s-au așezat iar pe divan în același fel ca mai înainte și au urmat convorbiri prietenești. După aceea, s-au adus ape parfumate pentru spălat și s-a ars tămîie.

După ce timp de aproape un ceas domnul dăduse dovezi de cinstire, și își arătase vădit mulțumirea lui pentru venirea solului, se apropia și vremea plecării solului, și acesta luîndu-și rămas bun, a vrut să plece. Dar domnul, ca să-i dea o dovadă și mai mare de cinstire, l-a rugat să mai stea. În cele din urmă l-a însoțit pînă la caretă și și-a luat rămas bun cu cea mai mare bună voință („humanissime"). Însoțit de o numeroasă escortă, muzici, trîmbițe și facle aprinse, solul a fost condus pînă la gazda lui de boierii de curte ai domnului.

1 martie. Pregătirile de drum și hotărîrea conacurilor următoare au luat multă vreme. Solul a poruncit să se dea daruri îndestulătoare tuturor boierilor de curte ai domnului.

2 martie. Solul a trimis domnului daruri prin Sigismund Dabrowski, pisarul cetății Kalisz și „chehaia" (adică mareșal) al curții și anume un vas mare de argint aurit iar doamnei o cutie de chihlimbar minunat lucrată și în interior tot din chihlimbar. Fratelui domnului i-a dăruit o pereche de pistoale și o pușcă foarte frumos lucrată la Paris. Aceștia le-au primit cu multă bucurie și recunoștință, dăruind și ei pe chehaia.

Tocmai cînd solul era gata de plecare a sosit la gazdă hatmanul Moldovei, arătînd că domnul vrînd să-i arate o cinste deosebită îl va însoți în același chip ca la sosire ieșind cu dînsul afară din oraș.

Cînd s-a trîmbițat de plecare, solul a păstrat aceeași ordine de marș ca la sosire, și cînd a trecut prin oraș l-a întîmpinat domnul cu fratele său, cu hatmanul, oștenii rînduiți sub steaguri și tuiuri și cu tot alaiul ostășesc. După ce s-au apropiat unii de alții, și-au dat mîna cu dragoste și s-au întîmpinat cu bucurie, apoi domnul s-a așezat la stînga și în aceeași ordine și strălucire ca la sosire, au ieșit din oraș. Fratele domnului a arătat solului în cuvinte bogate dragostea și prietenia lui; mergea cînd pe lîngă sol, cînd în coloană cu prietenii solului care erau înainte. La o jumătate de milă de oraș, la rîurile Bahlui și Nicolina, care erau acoperite cu ghiață, măcar că sînt mlăștinoase, domnul cu toți oamenii lui călări și pedeștri și-au luat rămas bun de la sol cu multă dragoste, dîndu-i mîna, ridicînd de cîteva ori cușma și îmbrățișîndu-l, pe cînd steagurile de oșteni de amîndouă părțile dădeau onorurile.

După ce a arătat aceeași atenție și suitei prietenilor și solului, s-a întors în oraș. Fratele domnului a rostit urările sale solului și însoțitorilor acestuia cu o dragoste și căldură, ce nu a fost mai prejos, despărțindu-se de ei cu prietenie. Domnul făcuse solului atîtea onoruri încît nici nu i-ar fi putut da mai multe dovezi de aleasă cinste.

Aceeași bunăvoință au dovedit și marii dregători și căpeteniile călărimii, care grămădindu-se în fața solului, i-au urat prin cuvinte și semne călătorie fericită și întoarcere cu noroc.

După ce a fost petrecut cu atîta solemnitate, solul s-a grăbit să-și urmeze drumul mai departe. Dar graba a fost stînjenită de anumite neplăceri, abia ieșiți din „Burztyn" (?)[26] am fost nevoiți să trecem mereu peste dealuri, care urmau unul după altul în șir neîntrerupt. De aceea p. 106

[26] = Bucium? Drumul greu arătat în text se potrivește cu dealurile de la Bucium, cu înălțimea de la Repedea.

am ajuns foarte tîrziu, după un drum de mai bine de patru zile, la conacul de la Scînteia, care se afla pe rîul Rebricea. Acolo am găsit numai o biserică de zid părăsită și trei bordeie săpate în pămînt, așa că am petrecut o noapte foarte neplăcută din pricina gerului.

3 martie. După cinci mile mari am ajuns la conac, în orășelul pustiu Vaslui, pe rîul Bîrlad (!) pe care l-am trecut de două ori, odată la jumătatea drumului, a doua oară sub oraș, unde am sosit seara. Acest orășel este alcătuit numai din ruine și din rămășițe ale zidurilor reședinței de odinioară ale domnilor Moldovei. Numele și-l ia de la rîul Vaslui care curge lîngă oraș, în partea de răsărit.

4 martie. Solul a pornit din conacul care era așezat chiar pe locul unde se unesc cele două rîuri ce udă Vasluiul, anume Bîrladul și Vasluiul, acoperite cu o pojghiță de ghiață, ce nu putea susține o mare greutate. A pornit spre orașul mai mare Bîrlad, dar din cauza drumului lung și greu, nu a ajuns acolo decît seara. Rîul Bîrlad trece prin acel oraș, și cînd ajunge în preajma lui are o albie mult mai largă, căci mergînd de la Vaslui spre Bîrlad primește pe dreapta rîurile Lipovăț (la o jumătate de milă de Vaslui), Docolina (la două mile), Bogdana (la o jumătate de milă de Bîrlad), iar pe stînga, în apropiere de Bîrlad (și, unele chiar la o jumătate de milă), primește Budziakul, Crasna, Idrici și Ilanul. În acest conac gerul a făcut mult rău cailor care au stat noaptea sub cerul liber. Am simțit o fericire deosebită dînd aici de o bisericuță catolică afară din oraș, cu acoperiș țărănesc, pe care o are în grijă un franciscan din Galați, oraș pe malul Dunării.

5 martie. Am ascultat acolo slujba, și apoi solul a pornit spre conacul de la Puțeni. Drumul a fost foarte obositor, fiind prea lung și peste dealuri cu păduri dese; aerul înghețat și vîntul ne-au pricinuit cele mai mari neplăceri, astfel că am sosit abia la ceasul unu noaptea. Acolo lipseau și odăile și merindele și furajul, și atît oamenii cît și caii au suferit din pricina vremii rele. Neavînd unde să ne odihnim, am socotit că e mai bine să ajungem la conacul cel mai apropiat, la Piscu.

6 martie. La Piscu am sosit devreme și deodată solul a și luat hotărîrea să se grăbească de îndată ca să ajungă la Dunăre. Dar deoarece carele erau altfel rînduite pentru drum, am așteptat pînă a doua zi.

p. 107 7 martie. Solul a pornit în grabă spre Galați. La Piscu am trecut din nou peste rîul mai sus pomenit Bîrlad. Acest rîu se varsă în Siret la Șerbănești. Curgînd de aici [din Piscu] cîtva timp pe cîmp el se desface apoi în brațe. Dincolo de Siret, dinspre apus, vine rîul Milcov din munți de la Odobești, după care acest pîrîu se depărtează spre Focșani, oraș muntenesc, și desparte Moldova de Țara Românească, apoi, intrînd mai adînc în Țara Românească, desparte cele două țări pînă la Dunăre. De pe dealurile de lîngă Galați, se arată în vale o priveliște largă putîndu-se deosebi rîurile: Bîrladul, Siretul și Milcovul, care se varsă în Dunăre lîngă Galați prin guri deosebite [?][27]. La intrarea în oraș cei doi pîrcălabi (adică administratori sau podstaroști) au întîmpinat pe sol cu două steaguri de ieniceri și l-au dus pînă la gazdă. Din cauza desghețului necontenit și pentru ca trecerea Dunării să se facă în siguranță, încă de cu seara s-a anunțat cu trîmbițe că ea va avea loc a doua zi.

8 martie. După liturghia ce s-a slujit în biserica franciscanilor, solul a fost însoțit de un boier, care venise cu el de la Iași în calitate de

[27] Confuzie evidentă.

comisar, precum și de pîrcălab cu ienicerii și steagurile pînă peste Dunăre pe malul celălalt la o jumătate de milă, de unde și-au luat rămas bun cu supunere și urări. Boierul comisar ne-a însoțit pînă la conacul următor. Trecerea Dunării n-a fost fără de primejdii, căci apele erau revărsate și după trei zile de desgheț ghiața se făcuse subțire, totuși am trecut cu bine. După ce am mers o milă de-a lungul Dunării pe malul celălalt, avînd în față Brăila, oraș al Țării Românești, am avut dovada că teama noastră nu fusese fără temei, căci Dunărea era acoperită cu sloiuri plutitoare și aproape nu mai era ghiață stabilă decît foarte subțire.

La patru mile de Galați am sosit la Măcin[28], primul oraș turcesc pe malul Dunării. La o jumătate de milă de sat ne-a întîmpinat în drum Mehmet aga, trimis de seraschier[29] la conac în chip de comisar. După ce a arătat în numele comandantului său bucuria pentru sosirea solului în această țară, l-a condus pînă la gazdă cu cîteva zeci de călăreți turci. Din acest conac solul a trimis la seraschier pe Dobrosolovski, cu o scrisoare, dîndu-i de veste de sosirea lui, și pentru a-și asigura mai departe sprijinul lui i-a trimis în dar o pereche de pistoale și o pușcă foarte frumoase, lucrate la Paris.

9 martie. Pornind de la Măcin, în drum, pe o cîmpie o mare mulțime de țărani moldoveni au întîmpinat pe sol cu daruri, de asemenea și turcii călări ne-au însoțit în drum. Opt ceasuri am mers pînă la conacul Daia[30] așezat pe malul Dunării. La o jumătate milă de acel sat ne-au întîmpinat agalele turcești trimise de seraschier cu cîteva zeci de turci pentru a însoți pe sol. De asemenea moldovenii de rit grecesc cu călugării lor au ieșit din sat în întîmpinarea solului cu multe daruri, cerînd să-i sărute mîna dreaptă. Ei așteptau de mult, deși vremea era foarte rea.

p. 108

La acest conac, solul a așteptat calul pe care seraschierul — ce nu știa încă de darurile trimise de acesta — i-l trimisese cu hățuri și cu șea și împreună și cu o sabie, pentru a călători după moda turcească. Acestea s-au adus a doua zi . . .

12 martie, în conac la Băltăgești[31] . . .

15 martie. Un drum lung pînă la conacul „Ghiverli“[32], unde nu am găsit nici un loc pentru a ne odihni. Satul e o așezare bogată, dar cu oameni nefericiți, căci în afară de puțini turci, locuitorii sînt de ai noștri, poloni, luați prizonieri de turci, precum și o mulțime de creștini greci. Unii își mai păstrează credința cu mari greutăți și îndurînd asupririle păgînilor, iar cei mai mulți, au adoptat rătăcirile busurmanilor.

[A doua zi ei sosesc la Bazargic].

ÎNTOARCEREA

La 30 august. Am străbătut patru mile mari și apoi am trecut Dunărea la Galați, dar am avut nenorocul că fluviul, care era liniștit sub ochii noștri, a fost deodată agitat de un val puternic, tocmai în clipa

---

28 *Metzin*.
29 Pașa de Silistra.
30 *Thaga-Kioy* (= Daga Cheoy).
31 În jud. Constanța.
32 Probabil Ghiurghenci.

cînd treceam noi, dar din fericire trecerea s-a făcut totuşi cu bine. Mai fericiţi au fost însă prizonierii[33] şi cîţiva din suită care trecuseră fără nici o teamă cu o zi înainte. Cînd solul a debarcat, a fost salutat cu salve de tun din corăbii; pîrcălabul cu ienicerii lui şi cu muzica îl aşteptau în port, şi l-au condus prin oraş pînă la gazdă. Acolo am aflat că prizonierii pe care solul îi trimisese pe ghimii, au fost purtaţi de vînturi cîteva săptămîni pe Marea Neagră, împotriva tuturor aşteptărilor. La 31 august am rămas tot acolo pentru a ne odihni.

La 1 septembrie. După şase mile mari am avut conac în tîrgul Piscu, unde s-a întors şi Dobrosolowski, ce fusese trimis la seraschier. Acesta îi trimisese şi scrisoarea ce o primise de la Karaman paşa ca să nu îngăduie predarea prizonierului Taban[34] potrivit firmanului vizirului Ibrahim. Această cerere a adus o întîrziere în schimbul de prizo- p. 109 nieri enumeraţi în tratat, seraschierul a făgăduit că se va sili cu orice mijloace ca să-l predea pe acesta, dar nu poate să dea o poruncă împotriva unui paşă egal în grad cu dînsul.

2 septembrie. Am mers iar şase mile, şi am poposit la Puţeni, de unde s-au trimis noi instrucţiuni în privinţa acelui prizonier.

3 septembrie. După şapte mile am sosit în orăşelul Bîrlad. Din acest conac s-a trimis o scrisoare domnului, vestindu-i apropierea soliei şi sosirea noastră peste puţin în Iaşi.

4 septembrie. Plecînd din Bîrlad pe la miezul nopţii, din cauza drumurilor stricate de ploi, acei care s-au grăbit au sosit la Vaslui abia la prînz, iar ceilalţi — şi o parte din tabără — abia a doua zi. Din pricina vremii rele, a doua zi, 5 septembrie, ne-am odihnit.

Iar la 6 septembrie, înainte de răsăritul soarelui, am pornit pe o ploaie care nu mai contenea. După 6 mile, am sosit la conacul pustiu de la Scînteia, unde nu am avut nici un acoperiş ca să ne apărăm de vremea rea, pînă ce s-a liniştit către seară. Aici, primind veşti sigure că domnul ne va primi cu aceeaşi cinste ca şi prima oară şi cu aceleaşi ceremonii, solul a pornit de la Scînteia la 7 septembrie. Şi aici drumul era greu, căci am străbătut patru mile peste dealuri, şi cădea o ploaie deasă, care ne împiedica să înaintăm mai repede. La mai bine de o jumătate de milă de Iaşi, ne-am oprit cam un ceas; în care timp şi tabăra, care era întîrziată, ne-a ajuns din urmă şi s-a făcut încolonarea. Cum după un ceas ploaia mai încetase puţin, solul a pornit spre Iaşi în ordine de defilare. Nu departe de acel loc, ne-a ieşit înainte domnul cu oşteni rînduiţi sub steaguri, urîndu-ne bun sosit cu toată dragostea şi luînd loc la stînga solului. Împreună cu suita şi în sunetul muzicilor militare au intrat amîndoi în oraş, şi domnul l-a condus pe sol la gazdă, însoţindu-l pînă în ultima odaie. Toate ceremoniile şi rînduielile pe care le-am pomenit la sosirea dintîi a solului s-au urmat şi acum întocmai.

8 septembrie fiind sărbătoarea Naşterii Prea Sfintei Fecioare, ne-am odihnit; de asemenea şi a doua zi 9 septembrie, căci expedierea corespondenţei la Stambul a luat multă vreme, trimiţîndu-se şi o scrisoare lui Mavrocordat[35]. Însă pe de altă parte ziua aceasta a fost ca o amintire neagră, căci soarta a răpit prea devreme pe tovarăşul nostru Szemet. Deci şi în ziua următoare, 10 septembrie am fost nevoiţi să mai amînăm

---

[33] Prizonieri poloni eliberaţi în urma acordului pentru punerea în aplicare a păcii de la Carlowitz.

[34] Nu se ştie nimic despre motivele acestei excepţii.

[35] Alexandru Mavrocordat, marele dragoman al Porţii.

plecarea din cauza acestei triste împrejurări, și am făcut și vizită domnului pentru a ne lua rămas bun.

La 11 septembrie, dis de dimineață, după ce s-au făcut cele de cuviință, am purtat trupul neînsuflețit prin tot orașul în mod solemn cu toată curtea și garda [soliei] pînă la biserica cuvioșilor părinți franciscani, unde a urmat slujba de înmormîntare, trăgîndu-se focuri după obiceiul ostășesc, și pe scurt i s-au dat toate onorurile. La întoarcerea de la înmormîntare, cînd ne pregăteam de plecare, s-a adus ca dar din partea domnului Moldovei, un cal fără șea de o valoare mai mică decît se aștepta, după darurile ce-i fuseseră date de noi. Pe cînd noi și pornisem, ne-a ieșit înainte domnul, venind de la castel în oraș cu toată curtea și oștenii și iarăși cu aceeași cinste ne-a însoțit în cîmp.

În aceeași zi, după trei mile mari de drum, am sosit la conacul pustiu de la Podul Iloaiei.

12 septembrie. După trei mile mari moldovenești am avut conac la Tîrgu Frumos *(Torg Formos)*.

La 13 septembrie. De la Tîrgu Frumos am mers patru mile pînă la Pașcani și am stat pe malul Siretului, care era revărsat. În aceeași zi au trecut numai oamenii dincolo, iar carele au așteptat pînă a doua zi, trecînd pe plute; caii toți au trecut înnot. Lucrurile mai necesare fiind trecute dincolo, către seară solul a mai mers patru mile pînă la conacul Dobroșești, pe apa Moldovei.

14 septembrie. Am așteptat în același conac tabăra întîrziată, deși a trebuit să ne odihnim.

15 septembrie. Conac în cîmp, lîngă Baia, după șapte mile de drum.

16 septembrie. Conac la Suceava, acolo am luat masa în cîmp între oraș și o mănăstire, după ce am trecut în vad rîul Suceava, acolo am stat și noaptea.

17 septembrie. La prînz am sosit la Tîrgul Siretului și poposind puțin, am trecut apa Siretului, foarte mulțumiți că trecerea acestui rîu nu ne-a mai întîrziat și de astă dată ca la Pașcani, căci aici am putut avea un vad foarte puțin adînc.

18 septembrie. După ce am străbătut pădurea Bucovinei, am sosit la prînz în conac la Cernăuți pe Prut, tabăra a trecut pe plute, iar caii toți în vad.

19 septembrie. Pornind dis de dimineață am sosit aproape de prînz la Sniatyn... Granița Moldovei, la care am ajuns cu bucurie, se află la un sfert de milă de Sniatyn, formată de pîrîul foarte mic Colacin.

RELATAREA SOLULUI[36]

RAFAEL LESZCZYNSKI*

18 februarie. Pan Turcul[37] luînd o listă a oamenilor și a cailor a trimis-o atît acelor care au grija conacelor cît și domnului. Am trimis și pe cîțiva din suita mea la domn, dîndu-i de veste că mă aflu la gra-

---

[36] După P. P. Panaitescu, *Călători poloni* vers. rom. p. 110 și urm.

[37] Constantin Turcul, zis Turculeț, staroste de Cernăuți pus de poloni.

* Magnatul Rafael Leszczynski (1650—1703) ocupase funcțiile cele mai mari. Fusese voievod de Kalicz, Posnan și Leczyk. În 1683 fusese mareșalul ales de dieta care l-a judecat pe marele vistier Morsztyn, căzut în disgrație pentru po-

niță, și că nu mă îndoiesc că voi găsi toate pregătite, precum și toată cinstea ce se datorește unui sol mare încă din vechime. Deci, precum hotărîsem, la 18 februarie am pornit de dimineață, după ce am luat blagoslovenia de drum de la părinții dominicani. Am mers pînă la primul conac la Cernăuți, unde am fost întîmpinat în drum de comisarii Măriei sale domnului; Hăbașescul[38] și Turcul cel tînăr[39] (!), care descălecînd mi-au urat cu supunere bun sosit în țara lor în numele domnului, și au arătat că sînt comisari de graniță, făgăduind că vor face tot ce doresc eu pentru a mă servi. Totuși nu mi-a fost îngăduit să mă bucur multă vreme cu asemenea nădejde, căci, după ce am trecut Prutul lîngă Cernăuți, intrînd în oraș am aflat adevărul vechii zicători: „Quod videatur adest, quod comodatur abest".

Locul era nespus de frumos, dar merindele și furajul lipseau, așa că abia au avut caii fîn, iar oamenii n-au avut nici pîine, și se țineau numai cu apă. Nici chiar prezența starostelui Turculeț nu a fost de nici un folos, căci sub cuvînt că țara e secătuită, se dăduse ordin să nu se vîndă nimic, deși s-a dovedit din cele ce am văzut eu însumi că era belșug de toate[40]. Se vede că voiau să ne obișnuiască de la început cu o lipsă din ce în ce mai grea, căci pînă la Iași am dus-o așa de rău, încît au început a se ivi și boli printre servitori.

Ar fi multe de scris asupra celor ce se petrec în această țară, dar cei pentru care scriu adică polonii văd bine cum din pricina apăsărilor, locuitorii unul după altul izbutesc să fugă în Polonia sau trebuie să moară de foame. Mă tem foarte mult că atunci cînd mă voi întoarce vor fi pierit cu toții, și dacă această țară va rămîne pustie, doamne ferește, se vor întinde aici, spre marea primejdie a țărilor noastre, hoardele tătarilor nogai și a celor din Bugeac, cum au și început să facă. Pentru ca să împiedic acest lucru, voi stărui din toate puterile, întemeiat pe tratate.

Al doilea conac după Cernăuți a fost la Tîrgul Siretului, unde am trecut rîul Siret. Al treilea, la Suceava, unde am trecut rîul cu același nume, al patrulea, lîngă Baia în cîmp. Al cincilea, iarăși în cîmp la Dobroșești nu departe de rîul Moldova. Pînă aici nu s-a întîmplat nimic deosebit, afară de foame și ger mare. Al șaselea, la Tîrgul Frumos pe Bahlui; înainte de a ajunge acolo am trecut a doua oară Siretul. Aici poșta mi-a adus o scrisoare ciudată a M. S. regelui[41] prin care mă ruga să schimb unele puncte ale instrucțiunilor sale în favoarea Moscovei, nu fără păgubirea noastră[42]. Am răspuns cu respectul cuvenit că nu stă

---

litica sa franceză în opoziție cu noua linie adoptată la aderarea la Liga creștină. General al Poloniei mari și mareșal al reginei Maria Cazimira, el se bucura de o situație deosebită, fiind ginerele lui Jablonowski, castelan al Cracoviei și palatin al Rusiei. Sub regele August II al Poloniei el e șeful opoziției împotriva politicii externe a acestuia, de alianță cu moscoviții. (Peste 4 ani, fiul său, care îl însoțea acum, avea să fie ales rege după alungarea lui August de către Carol XII). Atitudinea sa nu fusese prea constantă. Partizan al candidaturii franceze în 1696, se raliază lui August de Saxonia, apoi trece în opoziție, aderă la Carol al XII-lea (1701) se împacă iar cu August II în 1702. Moare în 1703.

[38] Vasile Hăbășescu, m. clucer și vornic de Cîmpulung.

[39] Fratele lui Constantin Turculeț. Este fără îndoială o greșeală, după cum reiese din jurnalul soliei. În realitate la 18 februarie a venit de la Iași, de la domn, Turculeț *cel tînăr*, iar la Cernăuți i-a ieșit înainte solului, Turculeț cel mare, în calitate de staroste.

[40] Aserțiune infirmată de paragraful următor.

[41] August al II-lea (1697—1704, 1709—1733).

[42] Rafael Leszczynski era șeful opoziției și se arăta ostil politicii rusofile a regelui August.

în puterea mea să modific instrucțiunile primite, și voi aștepta o hotărîre a senatului, care singur după legile noastre poate decide în această chestiune... Am avut o scrisoare și de la cardinalul primat al regatului[43] care dimpotrivă mă întărea în menținerea punctelor instrucțiunilor. Am rămas pe loc în acea zi pentru corespondență și pentru odihna oamenilor și a cailor obosiți și înfometați. A doua zi — 25 februarie — am ajuns la al șaptelea conac la Podul Iloaiei. Acolo a sosit omul meu ce-l trimisesem la domn, aducînd de la acesta o scrisoare plină de politeță cu tot felul de făgădueli. Deci am trimis din nou comisarul la Iași, căci fusesem înștiințat din vreme de felul cum vrea să mă primească domnul. Am citit în scrisorile trimise de hatman[44] lui Turcul și lui Karowski tălmaciul meu, că domnul, măcar că nu e silit s-o facă, totuși va ieși din oraș un sfert de milă în cinstea mea și apoi se va întoarce la dînsul călare. Am trimis așadar la el pe Turcul și pe Karowski, arătînd că aș fi dorit să salut pe domn, dar dacă-i refuză dovezile de cinste datorate de el unui sol mare, nici eu nu voi merge la dînsul. Ca dovadă a obiceiurilor urmate la primirea solilor mari, i-am trimis extrase din jurnalul ultimului sol, voievodul de Helm[45], mai adăugînd și alte cîteva semne de cinstire ca să rămînă pe viitor spre slava tot mai mare a republicii. Mai întîi, ca logofătul să mă întîmpine la o milă de oraș, iar domnul la o jumătate de milă, să-mi dea mie locul din dreapta; iar la gazda mea, să descalece și să mă conducă pînă în odaie, să se sune clopotele în biserici și să se tragă cu tunul. El a răspuns *cu martori care fuseseră de față* la intrarea în oraș a voievodului de Helm, sol mare, că domnul a ieșit abia în fața orașului, dar n-a descălecat[46] și a condus pe sol numai pînă la corturi, dar a recunoscut că se trăseseră clopotele, și a făgăduit că se va face la fel, că nu va ieși numai în fața orașului, ci mă va întîmpina la un sfert de milă afară din oraș. În sfîrșit a primit să iasă și la o jumătate de milă de oraș, arătînd anume un loc în apropiere, dincolo de care niciodată nu au trecut domnii. Iar pentru locul din dreapta a stat foarte multă vreme la tocmeală. Boierii au mărturisit chiar sub jurămînt că acesta nu i se dăduse răposatului sol. Și cînd a fost vorba să mă însoțească acasă la mine pînă la odaie, nici n-a mai vrut să mai audă nimic. Așa încît Turcu și Karowski au plecat, declarînd domnului din partea mea că nu voi merge la dînsul.

p. 112

p. 113

Cînd s-a văzut în fața unei declarații așa de hotărîte și definitive, s-a învoit să-mi dea locul din dreapta și să mă însoțească pînă în odaie, nu fără durere. Cît privește tunurile, a spus că nu s-ar fi pus împotrivă dacă nu era un agă în oraș, și că Iașul nefiind o cetate, niciodată nu s-a făcut așa ceva, însă la ospăț a făgăduit că nu va precupeți praful de pușcă atunci cînd se va bea în cinstea Măriei sale Regelui.

---

[43] Cardinalul Radzijoweski, același care în 1701—1702, va voi să facă rege pe Iacob Sobieski,

[44] Lupu Bogdan, hatman (1695—1700). Era cumnatul domnului, cu un rol precumpănitor în conducere încă sub Constantin Cantemir. Este Lupu din *Istoria ieroglifică*. Împreună cu Iordache Ruset el cîrmuia toată țara. Pentru vicisitudinile carierei sale agitate vezi *Dicționarul marilor dregători*, pp. 350—351.

[45] Ioan Gninski.

[46] Solul mare de acum ținea să micșoreze cuceririle protocolare ale antecesorului său. Este foarte ciudat că și în privința propriei sale primiri există afirmații divergente, vezi mai jos n. 81 și textul corespunzător.

Am aşteptat răspunsul în cîmp la două mile de oraş, şi văzînd că am dobîndit tot ce cerusem, am renunţat la salutul cu tunul. Deci am pornit în ziua de 26, rînduind în ariergardă numai pe raiteri. Carele erau toate înainte, după ele venea steagul moldovenilor cu tobe şi lănci, în număr de o sută douăzeci de călăreţi, apoi caii de paradă ai suitei şi ai prietenilor[47], apoi tobele de argint şi şapte trîmbiţaşi, după care „coniuşii" şi caii mei de paradă, gătiţi cu valtrapuri. Urma chehaia curţii mele, Dobrowski pisar de Kaliski, şi după dînsul cuirasierii şi husarii fără armură, apoi prietenii, secretarul şi eu însumi. După mine la oarecare distanţă urmau cîte doisprezece camerieri de fiecare parte. Coloana se încheia cu 60 de raiteri şi cîteva zeci de fluieraşi. Abia pornisem din acel loc şi am fost întîmpinat de logofăt[48] cu boierii, care, descălecînd, mi-au urat cu bucurie bun sosit în numele domnului. Am urmat mai departe pînă ce s-a ivit aga[49] cu doi ceauşi, care şi-a arătat bucuria pentru sosirea mea şi nerăbdarea cu care fusesem aşteptat. Abia am mers un sfert de milă şi s-a arătat însuşi domnul cu şaptesprezece steaguri de oşteni, dar în număr mic şi cu muzică turcească, acesteia i-a răspuns şi muzica noastră. Cînd s-a apropiat, am aşteptat pînă a venit şi a dat el întîi mîna dreaptă în semn de bun sosit, şi apoi şi-a scos calpacul cu stînga şi eu de asemenea după aceea mi-am scos cuşma. Într-o scurtă cuvîntare de bun sosit, domnul mi-a urat ca venirea mea să fie cu noroc şi să aducă prietenie între principatul său şi republică.

Am răspuns făcînd urări pentru o pace trainică şi o prietenie mai strînsă între noi. Atunci şi-a întors calul şi mi-a dat locul din dreapta şi aşa am mers vreo patru ceasuri împreună, iar steagurile lui şi boierii au mers pe de lături. Comisul[50] lui a vrut să aşeze caii lui de paradă după ai mei, dar cînd comisul meu n-a vrut să-l lase, şi el s-a plîns domnului, acesta a poruncit să-i aşeze pe de lături. Toată convorbirea a fost despre ţara lor secătuită şi despre speranţa unei prietenii mai

p 114 strînse cu noi. I-am cerut ceva veşti de la Stambul, dar domnul mi-a spus că nu ştie mai mult despre sultan[51], numai atît ştia că de cînd a sosit solul moscovit[52] i s-a hotărît o singură zi pe săptămînă pentru convorbiri — sîmbăta — de unde deduce că nu se va trata ceva hotărîtor pînă nu se vor aduna toţi solii. Cînd am ajuns la gazdă, domnul a descălecat, cum fusese vorba, şi luîndu-mă de mînă m-a condus pe scări pînă în odaie. Acolo m-a rugat să poruncesc ca în casa mea şi stînd numai puţin, a spus că nu vrea să mă tulbure mai mult după atîta drum. L-am însoţit, deşi m-a rugat să rămîn, şi aceasta cu tot dinadinsul, pentru ca la primirea mea la dînsul să nu se ivească noi greutăţi.

Sîmbătă ne-am odihnit de oboselile drumului. Duminică 28 februarie, zi hotărîtă pentru ospăţ, nu am făgăduit că voi veni, ci am

---

[47] Era obiceiul în soliile fastuoase, ca solul să fie însoţit pe lîngă personalul oficial, şi de un număr cît mai impunător de rude şi prieteni de rang înalt şi strălucit echipaţi. Cheltuiala o suporta solul, care însă primea de la vistierie o sumă globală destul de însemnată pentru ca o asemenea misiune să-i asigure şi un cîştig bănesc.

[48] Nicolae Donici.

[49] Ibrahim Aga, chehaia vizirului.

[50] Ilie Cantacuzino, mare comis (1699 iunie — 1700 sept.). Este Mîţa sălbatică din *Istoria ieroglifică*.

[51] Mustafa al II-lea (1695—1703).

[52] Emilian Ignatievici Ukrainţov trimis de Petru I pentru perfectarea tratatului de la Carlowitz.

crezut de cuviință să trimit din nou pe Turcu și pe Karowski, întrebînd în ce fel voi fi primit, cerînd ca domnul să mă aștepte la scară cînd voi sosi și să coboare scara pînă jos cînd voi descăleca. Domnul nu a primit, spunînd că e împotriva obiceiului, că m-a însoțit în oraș și la gazdă, afirmînd că niciodată nu a mai fost tratat un sol în chipul acesta. Voia să mă întîmpine numai în ultima odaie, dar deoarece în cîteva rînduri trimeșii mei s-au întors refuzînd cu hotărîre ospățul, treptat a primit toate punctele ceremonialului și, în sfîrșit a acceptat chiar să coboare scările pînă în curte, cînd a văzut că nu mă clintesc din hotărîrea mea de a cere cele datorate autorității republicii în persoana mea.

Trecuse chiar ora prînzului pînă cînd a dat ultima hotărîre asupra tuturor cererilor. Apoi a trimis îndată pe logofăt cu doi boieri să mă poftească la ospăț. După aceea, peste un ceas sau un ceas și jumătate a trimis și un cal iarăși cu boieri, care să mă poftească, cu pedestrime, suită, muzică turcească, cu cei mai buni trîmbițași turci. Am mers și eu cu suita mea, și cum am intrat pe poartă, am zărit pe domn așteptîndu-mă în susul scărilor, și cînd m-am apropiat, s-a coborît. Cînd am descălecat mi-a mulțumit că am venit și m-a poftit să urc scările.

Cînd în sfîrșit am ajuns în ultima odaie, ne-am așezat pe un jilț, dîndu-mi-se locul din dreapta. Am uitat să amintesc mai sus că tot atîtea greutăți ridicase pentru aceasta ca și pentru coborîrea în întîmpinarea mea. S-au dat apoi băuturi, rachiuri și dulcețuri, și în timp ce ne așezam la masă, am tratat în termeni generali despre libera exercitare a religiei noastre, coborîndu-mă și la unele amănunte privind prerogativele episcopiei catolice din Moldova, după vechile sale drepturi și privilegii; n-am uitat să pomenesc și de punctele ce-mi fuseseră date privitoare la franciscani și la iezuiți. Spre marea mea mulțumire, domnul a răspuns că nu înțelege cum acești părinți ar avea să se plîngă de dînsul și, dacă e nevoie de ceva, a făgăduit că va face toate cele de trebuință, spunîndu-mi însă că la întoarcerea mea mă va ruga și el ca și în Polonia să fie respectat ritul grecesc al credinței sale. După aceea m-a rugat să ne tragem la o parte într-o consfătuire între noi, la care au fost de față și secretarul soliei și fratele domnului[53], un bărbat învățat în limba latină și cu școală aleasă, ca și cum ar fi fost educat în Polonia. p. 115

Am început prin a-l ruga pe domn, ca pe un creștin, să mă informeze *(confidenter informare)* despre starea lucrurilor de la Stambul și să-mi destăinuiască toate cele de folos pentru binele comun al creștinătății. Mi-a răspuns că va dovedi marea sa sinceritate față de mine, căci deși lucrul este primejdos pentru dînsul, totuși în taină îmi va descoperi secretele Porții. Anume cu privire la punctul privind alungarea hoardelor de nogai și tătari din Bugeac, turcii vor să schimbe înțelesul textului tratatului, ținîndu-se de litera articolului[54], care spune că trebuie să se întoarcă de unde au venit. Deoarece mulți din ei s-au născut în Bugeac, în temeiul acestui articol ei nu-i pot alunga de acolo. Am rîs și am spus că o asemenea apărare e o glumă și nu e demnă de o cugetare serioasă. M-a rugat apoi să mă silesc din toate puterile să

[53] Dimitrie Cantemir.

[54] Asemenea subtilități au caracterizat și negocierile din 1672 duse de ambasadorul lui Ludovic al XIV-lea la Poartă pentru reînnoirea Capitulațiilor.

obţin să fie alungaţi tătarii de acolo, ceea ce am făgăduit uşor şi sincer, căci aveam acest punct în instrucţiunile mele.

În sfîrşit, au sosit stolnicii domneşti îmbrăcaţi turceşte în caftane spunînd că e vremea să mergem la masă.

Intrînd în sala de mîncare am văzut o masă lungă ce ocupa toată încăperea şi trei scaune, două mai înălţate şi unul ceva mai lăsat. Domnul s-a aşezat pe scaunul său la stînga şi pe mine m-a aşezat la dreapta, iar pe fratele său mai tînăr lîngă dînsul mai jos pe al treilea scaun. După mine era lăsat locul gol, apoi şedeau secretarul soliei, castelanul de Srzemski, starostele de Zydaczow şi după dînsul părinţii iezuiţi Zapolski, Wlatowski şi Ozieblowski şi aşa mai departe la rînd. Pe partea cealaltă, după fratele domnului era lăsat locul gol, apoi urma un călugăr[55] şi după aceea boierii. Ospăţul a început cu o salvă puternică de tunuri, dar multă vreme nu s-a început să se bea în sănătatea cuiva, pînă ce nu i-a vărsat domnului să bea, şi mi-au dat şi mie un pahar la fel, şi apoi s-a băut vreo trei ceasuri, dacă nu mai bine, căci acel ospăţ a ţinut cu cea mai mare strălucire cel puţin şapte sau opt ceasuri.

p. 116 Domnul a luat un pahar mare şi a băut, închinînd către mine, în sănătatea regelui, urîndu-i puterea lui Alexandru cel Mare şi norocul lui Iuliu Caesar. Îndată s-a tras cu tunurile o salvă puternică şi toată pedestrimea şi-a descărcat de asemenea puştile. După o clipă am ridicat şi eu paharul şi am băut în sănătatea domnului şi pentru fericirea acestei ţări sub domnia lui. S-au tras de asemenea salve din tunuri ca şi din puştile pedestrimei. Abia a încetat focul artileriei şi împuşcăturile pedestrimei şi domnul a ridicat din nou paharul, bînd în sănătatea mea şi pentru izbînda negocierilor mele, şi iarăşi au tras salve artileria şi pedestrimea de au zdruncinat ferestrele şi s-a cutremurat toată odaia. Apoi am ridicat iar paharul în aceleaşi bubuituri şi am băut în sănătatea fratelui său şi pentru a da îndemn bunăvoinţei lor am dat mărturie despre marile dovezi de bunăvoinţă ce primisem de la domn şi despre politeţa fratelui său care se pricepea în asemenea lucruri. După aceea m-a rugat domnul să chem să cînte muzica mea, care i-a făcut multă plăcere, precum şi fratelui său mai tînăr, care se pricepe puţin la muzică. Astfel, după ce am stat opt ceasuri la masă, am crezut de cuviinţă să-mi iau rămas bun şi să mulţumesc. Dar cum voiam să mă duc de-a dreptul la caretă, domnul m-a poftit din nou în odaie, unde am stat iar pe jilţ, dîndu-mi-se locul la dreapta. S-au adus apoi (întîi mie şi apoi domnului) cafele, şerbeturi[56], rachiuri, apă parfumată pentru mîini. După îndeplinirea acestor ceremonii mi-am luat rămas bun, domnul, după cuvîntul dat, m-a condus pînă la caretă, care era careta lui. Am avut ca însoţitori pînă la gazdă boieri, pedestrime şi toate muzicile domneşti. Boierii m-au condus la mine în odaie şi urîndu-mi noapte bună au plecat, îngăduindu-mi, slavă Domnului, să dorm.

1 martie. După serbările de ieri am lăsat ziua de azi pentru odihnă şi pentru organizarea călătoriei în spre Dunăre, dă doamne să fie cu noroc.

2 martie. De dimineaţă, în ziua plecării mele, am trimis domnului prin chehaia mea un vas de argint mare aurit, iar doamnei[57] o casetă foarte frumoasă de chihlimbar, împreună cu o furculiţă şi o lingură cu

---

[55] Ieremia Cacavela.
[56] E vorba de o băutură dulce, răcoritoare.
[57] Doamna Ecaterina, născută Ceaur, soţia lui Antioh Cantemir.

mîner foarte frumos, tot de chihlimbar. Iar fratelui domnului, Dimitrie, i-am trimis o pereche de pistoale și o pușcă de la Paris. Nu am fost răsplătit după cuviință, căci ei în schimb s-au purtat după vechiul obicei. După aducerea darurilor, domnul i-a dat numai chehaiei un cal tătăresc foarte prost, doamna o năframă, iar fratele domnului o stofă de atlas pentru o vestă, o pînză pentru o haină și o năframă.

Tocmai cînd mă pregăteam de plecare, a venit la mine cu un dar hatmanul moldovean[58], om politicos, ca să mă salute la gazda mea, spunînd că afară din oraș nu va putea să pătrundă pînă la mine să mă salute în prezența domnului și a fratelui acestuia, Dimitrie. De asemenea m-a rugat, în numele domnului, ca atunci cînd voi porni, să dau de știre, pentru ca domnul și fratele său să mă întîmpine în drum și să mă însoțească. De observat că deși antecesorul meu voievodul de Helm, s-a lăudat că domnul a descălecat la corturile lui și l-a însoțit, toți oamenii care au fost de față atunci tăgăduiesc acest lucru, și chiar în jurnalul lui personal[59] el recunoaște că domnul nu l-a însoțit, ci numai singur hatmanul. Deci am dat de știre și am pornit, iar domnul cu fratele său au ieșit de pe altă stradă și m-a întîmpinat. Am pornit împreună cu dragoste, ei conducîndu-mă o jumătate de milă. M-ar fi însoțit chiar și mai departe, dacă eu însumi nu l-aș fi rugat să se întoarcă din pricina orei înaintate și a frigului aspru. În cele din urmă ne-am luat rămas bun, și el cu multă dragoste arătînd că ține mai mult la prietenia mea, decît la demnitatea lui, m-a îmbrățișat. Fratele său însă m-a salutat după moda polonă înclinîndu-se.

După terminarea acestor ceremonii, m-am îndreptat în grabă spre conacul pregătit la Scînteia, pe rîul Rebricea. Acolo am sosit seara și am dat numai de o biserică pustie și de trei bordeie nenorocite săpate în pămînt. Am rămas noaptea cu multă neplăcere sub cerul liber în ger. De acolo am trimis scrisori ⟨în Polonia⟩ cu privire la cele ce făcusem în Iași. Am avut acolo o mîngîiere a lipsei în care ne aflam, căci am întîlnit o turmă de mistreți în cîmp, din care am izbutit să luăm unul pentru masa noastră, lucru foarte nimerit în această vreme de lipsă de mîncare.

3 martie. Drum foarte greu de cinci mile moldovenești pînă la orășelul, iarăși pustiu, Vaslui, așezat între rîurile Bîrlad și Vaslui. Vasluiul curge prin oraș și se varsă în Bîrlad în afara orașului. Acest orășel a fost odinioară capitala domnilor, anume a lui Ștefan[60], care în războiul cu turcii a fost silit să se retragă din această reședință pînă la Iași și apoi pînă la Suceava. În cele din urmă, deși fusese ajutat de ai noștri (!) a pierdut bătălia (!) și a căzut în luptă (!)[61]. p. 118

4 martie. După ce am trecut rîurile ce udă acel orășel, deși ghiața se rupea sub greutăți mai mari, am sosit la Bîrlad, un orășel mai populat, dar în privința cailor am avut aceleași neplăceri, căci au rămas sub cerul liber suferind de ger. Acolo am găsit și o bisericuță catolică în mare sărăcie, rămasă de mulți ani fără preot. Numai un țăran simplu, bătrîn și cinstit, fost odinioară țîrcovnic, are grijă de ea cu cel mai mare zel și în fiecare duminică adună cei vreo zece și cîțiva catolici rămași acolo

---

[58] Lupu Bogdan.
[59] Inexact. În jurnalul publicat din care s-a redat în vol. *Călători* VII partea privitoare la primirea sa de către domn, se spune dimpotrivă.
[60] Urmele curților lui Ștefan cel Mare la Vaslui se văd și azi.
[61] Iată o versiune originală a victoriei de la Vaslui!

şi cîntă litanii şi face şi alte slujbe. Acolo am pus să se slujească o liturghie şi secretarul soliei a botezat copiii unui catolic.

5 martie. De acolo am plecat în grabă spre conacul de la Puţeni, călătorie foarte lungă, îngreunată de dealuri şi păduri dese. Culmea a fost că am suferit şi de vreme rea, ger şi furtună, aşa că am sosit abia la ceasul unu noaptea. Dar acolo lipseau şi camerele de locuit şi merindele şi furajul şi au suferit de vremea furtunoasă atît oamenii, cît şi caii.

6 martie. Ne-am îndreptat spre conacul apropiat în orăşelul Piscu unde am sosit devreme şi speram să pot odihni acolo oamenii şi caii. Dar teama desgheţului apelor m-a gonit mai repede spre Dunăre, aşa că după slujba religioasă am pornit spre Galaţi, oraş pe Dunăre, unde am sosit în ziua de 7 martie. La o jumătate de milă în faţa oraşului, au ieşit în întîmpinare pîrcălabii cu două steaguri de ieniceri. Descălecînd ne-au urat bun sosit şi îndată m-au condus la gazdă, căci voiam să dau odihnă oamenilor, cailor şi mie însumi. Văzînd însă că Dunărea începe să se reverse, am fost nevoit chiar de a doua zi 8 martie, îndată după liturghia de la franciscani, să pregătesc trecerea fluviului.

Trecerea a fost cu noroc, din mila lui Dumnezeu, şi s-a dovedit că bine am făcut că am trecut chiar în acea zi, căci la maluri ghiaţa se rupea şi un moldovean care venea cu mine din Galaţi, abia a izbutit să-şi salveze viaţa cînd a căzut de pe cal. Am fost însoţit de ieniceri încă o jumătate de milă după trecerea rîului, pentru că drumurile erau încurcate. Mi-am dat seama atunci că am trecut tocmai la timp, din mila lui Dumnezeu, căci ceva mai departe nu am mai găsit gheaţă pe Dunăre.

Am mers prin locuri foarte frumoase, căci înaintam de-a lungul p. 119 Dunării, avînd în faţă pe malul celălalt oraşul Brăila cu cetatea, care este a muntenilor, dar are o garnizoană turcească. Am văzut şi corăbii foarte mari, care merg deobicei pe Marea Neagră şi care erau acum prinse de gheaţă la Brăila.

La o milă de conacul numit Măcin, ne-a întîmpinat Mehmet-aga cu cîţiva turci trimişi de Seraschier[62], care ne-au urat bun sosit, făgăduindu-ne întreaga lor bunăvoinţă şi toate cele de trebuinţă. A doua zi am trimis în oraşul Babadag pe Dobrosolowski din suita fiului meu[63], voievodul de Poznan, dînd de veste seraschierului că am sosit în ţara lui şi că nu-l pot întîlni, fiind grăbit. I-am poruncit lui Dobrosolowski să-i dea o pereche de pistoale franţuzeşti şi o puşcă.

9 martie. Plecînd de la Măcin, m-au întîmpinat în drum pe cîmp o mulţime de moldoveni, urîndu-mi bun sosit şi aducîndu-mi în dar colaci cu mied, chiar şi turcii din curiozitate ne-au ieşit peste tot în cale. După opt ceasuri de drum am sosit la conacul „Dagha-Kioj"[64], sat numit în limba polonă Mameza pe malul Dunării. Acolo ne-a întîmpinat aga, trimis de vizir[65] şi de seraschier şi apoi moldoveni de rit grecesc cu călugării lor, care au ieşit din sat urîndu-ne bun sosit şi călăuzindu-ne... La Băltăgeşti ne-a sosit poşta din Polonia şi am trimis şi noi răspuns. A venit şi o scrisoare a domnului Moldovei către mine, plină de prietenie, dar plîngîndu-se împotriva camerierului general, rotmistrul starostelui de Balici, că năvălise într-un sat al unui boier

---

[62] Paşa de Silistra.
[63] Viitorul rege Stanislaw Leszcynski.
[64] Azi Dăeni (jud. Tulcea).
[65] Amudja Paşa (m. vizir 1697—1702).

moldovean, ucisese cîțiva moldoveni și pe alții îi rănise. M-a vestit că va scrie castelanului Cracoviei[66] și mă ruga să-i scriu și eu, căci dacă nu va putea obține dreptate va fi silit să raporteze la Poartă. I-am răspuns cu complimente, spunîndu-i să fie încredințat că i se va face dreptate și că eu însumi voi stărui pentru aceasta la castelanul Cracoviei . . .

[Întoarcerea lipsește].

DESCRIEREA ANONIMĂ A SOLIEI LUI RAFAEL LESZCZYNSKI[67]

De la Sniatyn drumul merge pe la Cernăuți pe rîul Prut pe un deal înalt, Tîrgul Siret. Am mers toată ziua fără oprire. După opt mile drumurile fiind rele am mers făcîndu-ne pîrtie. Tîrgul Siret este așezat pe un deal deasupra rîului Siret, iar Suceava se află pe rîul Suceava pe un deal mult mai înalt. Pe lîngă acest orășel se află orașul cel vechi, unde se văd niște biserici pustii, dar foarte frumoase, zugrăvite cu fresce. Cetatea a fost clădită de ai noștri[68], are ziduri și șanțuri bune. „Bayca“[69] e o localitate între livezi mari, Baia orășel pe care l-am înconjurat are o biserică catolică pustie și două ortodoxe tot pustii. La acest conac am avut abia cîteva colibe. La Dobroșești[70] cîteva colibe ca la Baia. Baia și Dobroșești sînt așezate pe rîul Moldova, peste care nu este nevoie să trecem, decît dacă am merge spre Roman. „Ubrava“[71], un sat mare pe rîul Siret, peste care trebuie să trecem. Tîrgul Frumos sau în polonă Krasny-targ, pe rîul Bahlui, care aici este încă mic. Podul Iloaiei pe rîul Bahlui, peste care este aici un pod mic de zid. Sînt numai colibe mici, rîul de asemenea nu e mare. De acolo am mers spre Iași. La o milă și mai bine înainte de oraș ne-a întîmpinat logofătul[72] sau cancelarul domnului Moldovei[73] cu cîțiva boieri moldoveni, toți călări pe niște cai păcătoși țărănești, căci nu au caii lor proprii. Logofătul a descălecat la depărtare de cîțiva pași și prin tălmaci a urat bun sosit solului, a întrebat cum a decurs călătoria, și și-a arătat părerea de rău pentru neplăcerile întîmpinate, spunînd însă că au fost încercate în slujba republicii spre lauda lui Dumnezeu. Solul[74] a răspuns că pentru el neplăcerile sînt bine venite, dacă le suferă pentru țara lui. p. 94

După aceea logofătul a pornit puțin înaintea solului, iar oamenii lui la stînga mai departe, fără a se amesteca cu curtea noastră. Mai apoi, la o milă polonă de oraș, ne-a întîmpinat un agă turcesc trimis de vizir[75] cu cîțiva turci, călărind și ei pe cai proști. Veneau după obiceiul turcesc cu turbanele pe cap și au descălecat. Au urat bun sosit cu aceleași urări ca și cei dintîi, iar aga a mers înaintea solului pe cînd turcii s-au amestecat cu oamenii noștri. Nu erau dealtfel decît patru. p 95

---

[66] Jablonowski.

[67] După P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 82 ș.u. și versiunea românească p. 94 ș.u.

[68] Afirmație neîntemeiată.

[69] Probabil Băișești pe Moldova, la V. de Baia (jud. Suceava).

[70] *Dobroszeszti*, probabil Dobrulești inclus în Cristești (jud. Iași).

[71] *Ubrawa*, oare de citit Dumbrava? Neidentificat.

[72] Nicolae Donici, m. log. (1695/dec. — 1700 sept.).

[73] Antioh Cantemir în prima domnie (1695/dec. — 1700 sept.).

[74] Rafael Leszcyński.

[75] Amudja Husein pașa, mare vizir (1697—1702).

Doi ceauşi se aflau sub tuiuri (— nişte cozi de cai, care sînt insignele ceauşilor, şi care au capătul în formă de pară). Aga mergea cu solul, iar pe ceauşi i-a trimis înainte să deschidă drumul solului. La o jumătate de milă de oraş ne-a ieşit înainte domnul cu hatmanul său[76] şi cu muzica seimenilor. Sosind domnul, nu a descălecat, şi nici medicul său, un grec[77] îmbrăcat într-o şubă de samur, roşie. Acesta a ţinut o scurtă cuvîntare în numele domnului, stînd alături de domn cu capul descoperit şi a urat solului bun sosit.

Solul a mişcat numai puţin cuşma fără să o scoată de tot şi a ascultat cuvîntarea cu capul acoperit (căci domnul a făcut la fel după obiceiul său, sau mai degrabă după obiceiul turcesc[78] şi a răspuns pe scurt în latineşte. După aceea domnul mergînd călare, i s-a alăturat solului pe partea stîngă, iar hatmanul mai departe cu oamenii săi tot pe partea stîngă, unde se afla şi doftorul lor. Între ei erau duşi şi doi armăsari turceşti de paradă, unul sur, celălalt rotat cu paveze de metal aurit pe lîngă şea atîrnînd în partea dreaptă. Sub şele erau şi buzdugane de la care se vedeau numai capetele mînerelor. Alà ceauş[79] mergea înaintea lor mai departe, avînd pe lîngă şea o biciuşcă şi o tamburină căci îi plăcea să facă pe caraghiosul (precum spuneau cunoscătorii împrejurărilor turceşti). Alà ceauş mai ţinea un caduceu de argint cu mîner de lemn (de forma următoare cu două lănţişoare ca aceste picături)[80]. Toţi trîmbiţaşii care mergeau în frunte sunau din trîmbiţe, în urmă venea muzica seimenilor şi cu trîmbiţaşii moldoveni, dar cîntau prost, mai rău decît lătratul cîinilor. La intrarea în oraş ordinea trăsurilor şi a oamenilor era următoarea: pe margini înaintea oraşului stăteau seimenii, care ne-au însoţit în oraş şi pînă la gazdă. Intrînd în mahalalele oraşului am fost primiţi de o muzică de viori, în formă de octave mari şi altele două ca nişte cobze, care aveau capetele îndoite la gît ca la lăută. Domnul Moldovei, le-a poruncit să tacă la intrarea în oraş. Domnul a condus pe sol pînă la gazdă, şi nescoţîndu-şi cuşma, i-a făcut semn cu mîna să se urce pe scări, apoi tot fără a-şi scoate cuşma a spus că a poruncit să ni se facă toate înlesnirile şi a plecat[81].

La bucătărie erau şi din ai noştri şi din ai domnului, erau doi bucătari, unul pentru a face rost de merinde, şi la masă ni s-au trimis două feluri de vinuri moldoveneşti, mai bune decît avusesem pînă acum.

A doua zi logofătul venind şi descălecînd, a poruncit să i se scoată cismele la scară după obiceiul turcesc, şi încălţîndu-se cu „papuci"[82], adică un fel de pantofi, s-a dus la sol.

După Iaşi Scînteia pe rîul Jijia[83], cîteva colibe, Vaslui între două rîuri[84], adică Bîrladul şi Vasluiul, odinioară capitala moldovenilor, azi un sat pustiu. Bîrlad pe rîul Bîrlad, Puţeni[85] pînă aci am mers 12 ceasuri din cauza depărtării şi mai ales a drumului rău. Piscul[86], Galaţi. Lîngă acest orăşel am trecut Dunărea. Ne-am oprit apoi în cîteva conace de-a

---

[76] Lupu Bogdan, cumnatul lui Antioh Cantemir; vezi mai sus n. 44.
[77] Medicul Andrei Likinios din Corfu.
[78] *Juxta morem suam vel turcicae gentis.*
[79] Probabil = Alai ceauş.
[80] În text se află un desen reprezentînd această insignă.
[81] Afirmaţie în dezacord cu descrierea din celelalte două relatări.
[82] 16 *Papuciach.*
[83] În realitate pe Rebricea (jud. Iaşi).
[84] În realitate pe Vaslui care se varsă ceva mai departe în Bîrlad.
[85] *Pucyna,* la est, de Tecuci (jud. Galaţi).
[86] Pysk, pe Siret (jud. Galaţi).

lungul acestui rîu și a brațelor sale. Ieșind din Măcin am trecut pe lîngă o stîncă înaltă ce se ridică din pămînt deasupra Dunării. Daia-Kioi[87], Sarai-Kioi[88], Băltăgești[89], de acolo intrăm în țara Dobrogei[90], unde mai înainte locuiau tătarii dobrogeni.

Sînt și azi sate locuite de tătari, dar nu le poți cunoaște, căci și ca îmbrăcăminte și ca limbă ei sînt asemenea cu turcii.

Karasu[91] adică apa neagră, lîngă un lac mic, pe care sînt o mulțime de rațe și gîște de felurite soiuri, precum și lebede. Este și o stîncă deasupra apei pe un deal din care răsare stînca. În ea este locuința unui pustnic, cu loc pentru foc, pentru pat și pentru trecere. Driwemle[92], Bazargic. În împrejurimile Provadiei am intrat în țara bulgărească. p. 97

ÎNTOARCEREA

Bazargic, aici începe țara Dobrogei. Aici seara tîrziu ienicerii au atacat pe un turc care mergea spre tabără cu două roabe, despre care vezi ⟨amănuntele⟩ în alt jurnal de călătorie. „Kara Acz"[93] (3 mile), Băltăgești[94] 5 mile, „Saraj-Kioy" (5 mile), „Daia-Kioy" (2 mile), „Ieni-Kioy"[95] (4 mile), adică satul nou, Măcin (3 mile), Galați (4 mile) la Dunăre cu trecerea rîului. Piscu (5 mile), Puțeni[96] (6 mile), Bîrlad (6 mile), Vaslui (6 mile). Aci o fetiță de zece ani s-a înecat cu o bucată de carne ce i se dăduse și a murit. Scînteia, Iași. Aci tînărul Cazimir Szemet judecător din Zamuyd și staroste de Kulcha a fost apucat de paralizie și a murit, încă de o săptămînă s-a îmbolnăvit cu friguri și fierbințeli din pricina fructelor și harbuzilor. A murit la 10 septembrie, pe la 5 dimineața, „feria 6-ta" (!)[97] cuprins de paralizie. La ceasurile 5 seara „feria 5-ta" (!)[98] a fost îngropat cu toată pompa ce se putea desfășura atunci, în prezența și cu cheltuiala prea strălucitului sol, precum și cu asistența tuturor fratilor lui de arme, care ei înșiși i-au purtat corpul. În timpul serviciului divin, și în clipa înhumării și în alte momente s-au slobozit bombarde, erau de față și steagurile de raiteri [poloni] și cele de ieniceri.

Dobroșești, Tîrgul Frumos, de aici am mers către rîul numit Siretul moldovenesc (căci Siretul moldovenesc este altul decît cel polon, care se varsă în Nistru la Wasilow, despre care vezi mai jos).

Pînă la acel rîu am mers patru ceasuri și jumătate străbătînd de asemenea patru mile și jumătate de drum. După ce caii au trecut pe un p 98

---

[87] Azi Dăeni, (jud. Tulcea).
[88] Azi Sarichior, (jud. Tulcea).
[89] *Baltadzieszty* (jud. Constanța).
[90] *Dobrucha ziemia,* = Dobrogea, nu depășea la nord valea numită Gura Dobrogei, care se afla la nord de linia Constanța-Medgidia, nu departe de Kara-Harman și Histria Veche; la nord era un sangeak deosebit, iar la sud, Deli-Ormanul.
[91] Azi Medgidia.
[92] Neidentificat.
[93] Caraci, azi Tufani, (jud. Constanța).
[94] *Batludzi* (jud. Tulcea).
[95] Eni Chioi, azi satul Nou, jud. Tulcea.
[96] În text: *Pireny.*
[97] Ar corespunde la ziua de vineri. Însemnarea e însă greșită căci ziua de 10 septembrie nu a căzut în acel an într-o vineri ci într-o marți, deci corect: feria a 3-a.
Înmormîntarea s-a făcut la 11 septembrie într-o miercuri.
[98] În realitate miercuri, feria a 4-a.

pod plutitor, în aceeaşi zonă am mers mai departe de-a lungul rîului Moldova trei mile în patru ceasuri, din cauza drumului rău, printr-o pădure de fag, lungă de o milă, aşa că în acea zi am umblat şapte mile şi jumătate. Baia, pe rîul Baia, dar nu ne-am oprit în acest sat. Suceava cu rîul Suceava, o aşezare frumoasă şi îmbietoare. Suceava veche este în apropiere, unde se află mai bine de zece biserici de zid, dintre care una este soborul[99] zugrăvită pe dinăuntru şi pe dinafară, zugrăveală, care se păstrează pînă acum. Aici am trecut prin vad rîul Suceava care nu este prea adînc. Lîngă biserica soborului este un palat domnesc de zid, pustiu căci mai înainte în vechime, aici locuiau domnii Moldovei. Tîrgu Siret cu trecere peste rîul Siretul Moldovenesc pe care l-am trecut prin vad, căci aici e mai puţin adînc ca la Tîrgul Frumos. La trei mile depărtare este Bucovina (= pădurea de fagi) prin care am mers vreo milă şi jumătate pe un drum rău, şi de acolo încă o milă bună pînă la Cernăuţi, adică de la Tîrgu Siret pînă la Cernăuţi, după care ..... am mers şase ceasuri străbătînd patru mile. După Cernăuţi am trecut rîul Prut. Pînă la Sniatyn .... e o jumătate milă de drum, în vale este o baltă noroioasă în chip de pîrîu, care merge spre Sanoreci[100], înainte de pîrîul curat care curge cîteva stadii de la graniţă pînă la Sniatyn.

---

[99] Biserica Sf. Gheorghe.
[100] În Podolia.

STAREŢUL LEONTIE

(? — după 1701?)

Stareţul rus Leontie, care a călătorit prin Moldova la începutul veacului al XVIII-lea în drum spre Constantinopol şi Ierusalim, se deosebeşte de pelerinii ruşi din mijlocul veacului precedent, ca Arsenie Suhanov şi Iona Travelski, trimişi ca însoţitori ai patriarhului de Ierusalim, Paisie, venit la Moscova în 1649, şi pe care aveau să-l petreacă înapoi pînă la scaunul său patriarhal, mai observînd de aproape şi riturile străvechi ale bisericii ortodoxe ecumenice de la care se abătuseră moscoviţii, după declaraţia însăşi a prea sfinţitului Paisie. Aceia fuseseră oamenii stăpînirii, feţe luminate, cu o misiune oficială de la capul bisericii moscovite, veniţi cu scrisori de recomandare către cei doi domni români, şi cu instrucţiuni tainice de emisari politici. Cu totul alta era situaţia bietului stareţ Leontie, a cărui mănăstire nici nu este menţionată pe nume, el însuşi neapărînd decît cu un simplu prenume, fără alte lămuriri. Iar misiunea lui fusese preluată de el şi de cîţiva tovarăşi în numele uneia din sectele religioase apărute cu prilejul frămîntărilor adînci, pricinuite de reforma impusă cu de-a sila de mitropolitul Nicon, ca o consecinţă a vizitei patriarhului Paisie. Interdicţiile acestuia afectau atît textele sfinte, cît şi unele puncte ale ritualului liturgic. Impunerea lor prin decret a dus la izbucnirea mişcării rascolnicilor, refuzînd să părăsească „vechea credinţă", ameninţată de aceste inovaţii venite de aiurea, de la grecii tărind sub turci, etc. şi inspirate de Cel Rău. Alienarea clerului mărunt şi rezistenţa maselor s-au tradus prin proliferarea a nenumărate secte, unele extremiste, altele mai moderate, ca acea a „popovţilor", în numele căreia a pornit Leontie spre Constantinopol şi Ierusalim pentru a cerceta principiile „adevăratei credinţe". El nu era singur, deoarece vorbeşte la persoana I plural, măcar că şi ceilalţi tovarăşi aşteptaţi să vină să-l prindă din urmă în cursul drumului nu au mai venit. Stilul de călătorie al lui Leontie nu se aseamănă nici el cu acela al predecesorilor săi. El a pornit la drum, alăturîndu-se unui convoi de negustori ce duceau blănuri la Constantinopol, dar care s-au hotărît apoi să meargă în Ţara Românească. El călătorea în condiţii modeste şi observaţiile sale din cursul trecerii prin Moldova sînt făcute de la nivelul şi prin optica oamenilor necăjiţi văzuţi de el. El se indignează de taxele şi dările ce apasă pe locuitori şi de scumpetea unor articole necesare ca lemnele de foc de pildă. Pe un alt plan este semnificativă atitudinea critică faţă de călugării greci a căror lăcomie este denunţată alături de felul neîngăduit în care slujesc liturghia. Nici călugării moldoveni nu sînt uitaţi. Ea este un răspuns la acuzările de abatare de la tipicul autorizat aduse de Paisie şi folosite de Nicon. Identitatea lui Leon e aşa de puţin cunoscută, încît descrierea călătoriei sale s-a confundat cu aceea a unui alt pelerin Ioan Lukianov care a făcut acelaşi drum prin 1710—1712. Marea asemănare a textelor respective a dus la întrebarea dacă nu ar fi vorba de una şi aceeaşi călătorie care ar fi avut loc aşadar la data aceasta din urmă. Dar un argument foarte puternic pentru datarea călătoriei lui Leonte prin 1701 este cel legat de aflarea

la un popas a unei provizii de lemne lăsate de cneazul Dimitrie Goliţin (1665—1737) care fusese trimis la Constantinopol chiar la începutul secolului al XVIII-lea. Aceasta ar fixa trecerea lui Leontie în cursul anului 1701 sau curînd după aceea. Dar mai este şi alt argument nefolosit pînă acuma, şi anume faptul că nicăieri nu este pomenită prezenţa în Moldova a suedezilor şi a dezordinelor rezultînd din ea. O confruntare cu *Jurnalul* de campanie al lui Weissmantel scoate în evidenţă deosebirea esenţială între situaţia de calm şi amorţire constatată de Leontie şi cea de forfotă şi agitaţie atestată de *Jurnal*. Mai apar şi alte indicii. Este menţionată fuga moldovenilor în Polonia, fenomen subliniat după 1672 cînd s-au instalat turcii la Cameniţa şi au căutat să atragă acolo pe unii emigranţi moldoveni fugiţi de prigoana fiscală din ţară. Această situaţie a durat pînă la restituirea cetăţii Cameniţa după ratificarea păcii de la Carlowitz. În perioada 1710—1712 trecerile suedezilor, tătarilor, ruşilor, şi polonilor împărţiţi în facţiuni rivale au creat o situaţie neprielnică unor asemenea strămutări. Se pot observa unele informaţii greşite, de ex. că la Iaşi străzile ar fi fost odinioară pardosite cu piatră, precum şi aceea că locuitorii din Moldova s-ar fi lăudat cu nişte mine de aur şi argint neexploatate de teama turcilor... etc. şi care nu a existat decît în afirmaţiile grăbite ale lui Reicherstorffer în prima jumătate a secolului al XVI-lea! O aflăm repetată în diferite relaţii inspirate din Chorografia Moldovei, cunoscută unor cărturari, dar nicidecum oamenilor necăjiţi întîlniţi de Leontie, cu care el nici nu se putea înţelege, nevorbind limba lor. Aşadar aici apare un element oarecum suspect. Se mai adaugă faptul că există unele elemente comune cu povestirea călătoriei lui Macarie şi Silvestrum din 1704, de pildă episodul venirii turcilor noaptea la lumina felinarelor să-i ridice de pe vasul pe care călătoriseră pînă la Ismail, pretinzîndu-le plata haraciului. La Leontie apar de asemenea turcii la lumina felinarelor într-un orăşel nenumit între Iaşi şi Bîrlad unde înoptaseră călătorii, şi au început să le ia caii! O comparaţie a celor două relaţii scoate în evidenţă caracterul continuu al celei din 1704 spre deosebire de cel al lui Leontie în care au fost introduse bucăţi întregi de descrieri şi explicaţii. Textul rusesc a fost tradus în limba română de Ioan Rădulescu, în timpul anilor săi de studenţie la Kiev, şi publicat în revista „Viitorul", 1906, no. 6—7. Ulterior a fost reprodus de Gh. Bezvicone în lucrarea *Călători ruşi* în Moldova şi Muntenia, Bucureşti, 1947, pp. 68—74.

[CĂLĂTORIA ÎN MOLDOVA[1]]

⟨1701[2]⟩, februarie 17.

p. 69 La 17 februarie am ajuns în oraşul Soroca şi ne-am oprit pe malul polon, unde am stat şi noaptea. A doua zi, dimineaţa, a venit la noi vameşul din partea de dincolo şi a început să se tîrguiască cu grecii, ca să treacă dincolo, şi grecii s-au învoit asupra vămii. Tot aici a venit la noi un cazac din Zaporoje, Petre, care spunînd că se duce la Ierusalim, s-a rugat să-l luăm cu noi. I-am zis: — „Frăţioare, noi sîntem bucuroşi de oameni buni, poftim, haide".

Şi era aproape gol, săracul, şi avea doar numai o copeică şi jumătate şi a început să se poarte foarte cuvios — pe drum a dat tot ce avea; el credea, că Ierusalimul este lîngă Dunăre, dar n-a mai ajuns nici pînă

[1] După Gh. Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Bucureşti, 1947, pp. 68—76, cu unele modificări.
[2] Pentru stabilirea anului vezi notiţa introductivă.

la Dunăre ⟨căci⟩ s-a răzgîndit și s-a întors. Astfel, în acea zi, după ce am vorbit cu vameșii am început să trecem fluviul Nistru de ceea parte, în Țara Turcească și Moldovenească. Aici iau vamă mare: cîte 15 copeici de car, vama este luată în arendă de evrei. Fluviul Nistru, mare cît rîul Moscova curge lîngă Soroca; e repede și ⟨albia sa⟩ este stîncoasă. Și trecînd fluviul, ne-am oprit în piață.

Orașul Soroca este așezat pe malul drept al Nistrului, sub deal. Orășelul este înconjurat cu zid de piatră. Am intrat înăuntru și l-am măsurat. Zidul este ca un cerc și e alcătuit din pereți despărțiți unul de altul de 25 de picioare în lung și în lat. Merindele sînt foarte scumpe și aproape că lipsesc; nu găsești pîine de secară, ci numai pîini mici de grîu și de orz. Și orzul este foarte scump: un cetverk[3] costă 15 copeici, chiar locuitorii n-au ce mînca. Trăiesc cu ochii la cîmp; casele lor nu sînt înconjurate de curte cu gard, ei sînt împovărați de dări de către Sultan[4] și de către domnul Moldovei[5]. La Soroca polonii trăiesc de o parte iar moldovenii de alta.

Din Soroca, unde am stat două zile, am plecat spre orașul Iași. Dealul care se află deasupra Sorocii este foarte înalt. Pe cînd îl urcam cu multă greutate a început să cadă o ploaie măruntă care ne înfrigura. Peste tot ⟨e numai⟩ piatră, caii nu pot merge. Tare greu ne-a mai fost. Unii dintre ai noștri n-au putut sui dealul iar noi ne-am oprit la un po- p. 70 pas unde am și așteptat. Toată ziua a plouat și era frig și toți erau pătrunși pînă la piele și am înghețat. Împrejurul nostru se întindea stepa și nu aveam de unde lua lemne. La popas am găsit doar puține lemne. Se oprise solul nostru din Moscova, Kneazul Dimitrie Mihailovici[6] și rămăseseră niște lemne pe care noi le-am adunat, le-am pus în care și le-am dus pînă la popas. Iar dacă n-ar fi fost acolo lemne, apoi am fi murit de frig. Toți eram uzi leoarcă, iar în timpul nopții s-a lăsat ger și ploaie amestecată cu zăpadă; — nici foc nu puteam face. Iar grecii toți erau ⟨cu hainele uscate⟩ și-au făcut corturi de pînză și s-au culcat; iar noi ne-am zbătut toată noaptea ca peștele pe uscat. Să miluiască Dumnezeu pe cazacul Petre, el mi-a dat să mai văd lumina zilei; m-a acoperit cu zeghea și m-a uscat la foc. Altfel nu era chip de uscat, — tot ploua cu zăpadă. Să ferească Dumnezeu, ce mare primejdie era, dar a trecut, slavă Domnului! Dimineața ne-am sculat și am plecat în stepă și călătoria ne-a fost foarte tristă și amară; trecători strașnice, munți înalți[7], nici nu poți ședea să te odihnești. Caii au ostenit și trebuia să mergem tot pe jos, prin strașnică pustietate, căci nu-i nimic, nici sat, nici pădure, ci tot stepă goală. Am mers cinci zile, și n-am găsit nici măcar o vargă de mînat caii. ⟨Erau⟩ dealuri înalte și a trebuit să trecem prăpăstii, iar dealurile erau atît de împodobite ⟨cu pajiști⟩ și movilele una mai mare decît alta, încît ți se părea că nu se mai sfîrșesc.

La 24 februarie, am ajuns la Prut. Rîul Prut este mai mic decît rîul Moscova și după ce l-am trecut, am ajuns la alt rîu[8] mai mic decît Prutul. Curînd am trecut în acea parte. Și am continuat drumul:

---

[3] Măsură de capacitate de 16,98 kg (= 1 pud.).

[4] Mustafa al II-lea sultanul Turciei (1695—1703).

[5] Constantin Duca, domn al Moldovei a doua oară (1700—1703).

[6] Kneazul Dimitrie Golițin (1665—1737), senator, (1718) și guvernator al Kievului membru al consiliului secret (1726), trimis al Rusiei la Constantinopol în 1701.

[7] E vorba probabil de masivul Cerneștilor.

[8] = Rîul Jijia.

nămol îngrozitor, iar drumul îngust de abia am ieşit, cu multă trudă, iar unii dintre tovarăşi n-au putut să iasă şi înoptînd în Iaşi, şi-au scos a doua zi cu boii carele din noroi. Şi noi neputînd ajunge la Iaşi, am înoptat la cinci verste de Iaşi. A doua zi, sculîndu-ne la ora unu, ne-am îndreptat spre Iaşi, în dumineca ortodoxiei[9] şi am ajuns la Iaşi cînd sunau clopotele de liturghie.

Oraşul Iaşi este capitala Moldovei. Aici trăieşte şi domnul însuşi. Ajungînd la Iaşi, ne-am oprit la vamă; iar vameşii nu erau la vamă; ei se duseseră la biserică, şi noi i-am aşteptat. Cînd au venit vameşii, au început să cerceteze marfa grecilor; după aceia au venit şi la noi. Au început să descarce carele noastre, iar eu, luînd foaia împăratului[10] am pus-o înaintea lor. Au început să se uite la ea şi au poruncit să mi se facă cinste, iar tălmaciul le traducea vorbele ⟨noastre⟩. Îndată ei au poruncit să ni se încarce carele, pe care nu le-au mai cercetat, şi ne-au dus la mănăstirea Sfîntul Nicolaie, numită Golia. Şi ne-am oprit aici. p. 71 Egumenul ne-a dat (o) chilie şi după aceea ne-a trimis trei pîini. Cînd am intrat în mănăstire el stătea în faţa chiliei sale şi trăgea tutun. Iar eu, cînd am văzut că el trage tutun, tare m-am scîrbit şi mi se părea că este sfîrşitul lumii, deoarece unei asemenea feţe nu-i este îngăduit şi este ruşinos să tragă tutun; dar am văzut că şi patriarhii şi mitropoliţii fumează şi aceasta este pentru ei o mare plăcere.

Oraşul Iaşi este aşezat pe coline foarte frumoase, împrejurul lui sînt dealuri înalte. Mai înainte, oraşul era foarte frumos, dar astăzi este sărăcit de turci şi de poloni; iar domnul Moldovei l-a sărăcit cu totul, l-a copleşit cu dările. Omul sărac care se tocmeşte să facă agricultură, dă domnului 150 de copeici pe an, afară de dările turceşti, iar omul bogat o mie de taleri; omul de mijloc dă 500. Cum să nu stea ⟨ei⟩ nemîncaţi? Iar de turc se răscumpără cu dări mari: turcul ia mult, fără milă.

Ţara Moldovei este tot pustie; toţi au fugit, unii în Polonia, alţii la Kiev la noi, alţii la ⟨polcovnicul⟩ Palei[11]; să nu fie pustiită această ţară, nu ai găsi alta ca ea! E pămîntul făgăduinţei, dă tot felul de roade. Şi singuri moldovenii spun: „Avem mine de aur şi de argint[12], dar le ascundem, iar dacă turcul ar afla, ar fi gata să distrugă totul pentru asemenea mine".

La Iaşi sînt mănăstiri foarte multe şi frumoase; ziduri vechi, dar foarte îngrijite. Domnii de mai înainte aveau mare grije de biserici; toţi pereţii sînt acoperiţi cu picturi. Iar călugării moldoveni sînt alungaţi din mănăstiri şi domnul a vîndut acele mănăstiri călugărilor greci; şi aceştia înşeală chiar pe dracu, iar domnitorul ia plată mare de la ei. Şi călugării aceştia greci trăiesc necuviincios şi stau în biserică fără potcap, iar călugării moldoveni se roagă cu comanacul pe cap şi egumenul însuşi cîntă la strană. Şi m-am dus la biserică duminică, la utrenie, în biserica de mir; slujeşte un preot moldovean. Ce să zici? Moldovenii au întrecut chiar pe greci în slujba bisericească; şi nici nu pot spune cum au cîntat liturghia... De aceea a căzut întunericul pe ei, şi pentru asta pătimesc, însă cîntarea „mulţi ani" o cîntă bine.

---

[9] Prima duminică a postului mare = 2 martie 1701.
[10] Petru cel Mare (1696—1725).
[11] Polcovnicul din Fastov, în Ucraina.
[12] Părere greşită ce o găsim şi la Dimitrie Cantemir în „Descrierea Moldovei" si încă mai înainte la Reicherstörffer. Vezi *Călători I*, pp. 192, 202.

La Iaşi erau mai înainte clădiri frumoase, astăzi sînt multe palate pustii; iar străzile fuseseră pardosite cu piatră[13], astăzi însă totul s-a năruit; abia mai este urmă că au fost acoperite cu piatră. Iar curţile la Iaşi nu sînt înconjurate cu gard, doar numai la cel bogat, dar şi la acela ⟨sînt împrejmuite⟩ cu gard de nuiele. Curtea domnească este foarte frumoasă. Sînt multe palate de piatră. La Iaşi, vinul şi pîinea sînt ieftine; untul de vacă este eftin, uleiul de cînepă este scump şi vine din Rusia. p. 72 Merele, nucile, prunele sînt foarte ieftine şi nutreţul pentru cai este ieftin. Iar oamenii sînt binevoitori, măcar că sînt săraci şi toţi se prăpădesc din cauza vinului ieftin; s-au risipit cu totul din cauza aceasta: peste tot doar numai cîrciumi. La Iaşi sînt şi mulţi turci cu negoţ şi trăiesc mulţi evrei aici. Iar evreii iau ⟨cu arendă⟩ de la domni izvoarele de păcură; de aceea păcura este scumpă: o dohotniţă[14] plină costă 4 grivne[15]. Lemnele sînt foarte scumpe: pentru o copeică nu poţi fierbe caşa[16]. Păduri sînt multe, dar oamenii sînt leneşi, stîngaci, nu ca moscoviţii. La Iaşi jefuiesc pe negustori cu vama, de aceea mulţi trec pe alăturia. Aici la Iaşi, grecii, tovarăşii noştri ne-au părăsit, n-au mers cu noi la Constantinopol. Le-a venit veste de la Constantinopol că ⟨blănurile de⟩ vulpe şi veveriţă sînt ieftine, de aceea ei s-au dus în Ţara Românească, la Bucureşti, iar noi am rămas aici. Şi am stat la Iaşi treisprezece zile, am aşteptat pe tovarăşii noştri, dar ei n-au venit.

Eram foarte amărîţi, nu ştiam drumul, iar limba nu o pricepeam de loc. Ne venea în gînd să ne întoarcem. Tocmisem şi tălmaciu pînă la Ierusalim, un moldovean (mulţi cunosc limbile) cu cîte 90 de copeici pe lună, cu băutura şi mîncarea noastră; dar nu s-a ţinut de cuvînt...

Aşteptam de mult; tovarăşii nu veneau, iar nimeni nu se tocmea ca să ne călăuzească. S-a găsit însă un om bun şi sărac; s-a tocmit ca să ne ducă la Galaţi cu şase ruble[17]. În ziua de 7 martie au luat de la domnul Moldovei hrisov de drum şi am plecat din Iaşi, la Galaţi. În ziua întîia am mers prin păduri, iar în vremea aceea ningea. Pînă am ajuns la pădure zăpada s-a topit. Toţi munţii s-au făcut alunecoşi şi de nestrăbătut. De abia puteam merge cîte doi. Treci de un deal de 50 de stînjeni, dai peste altul. Era mereu nenorocire...

Pe drumul acesta se umbla rar cu caii — tot cu boii; oamenii injugă patru, şase boi şi merg înainte; carele moldovenilor sînt late. Pămîntul este clisos şi de aceea drumul este lipicios. Telegile noastre sînt înguste şi merg tot de-a costişul. Calul trage zece stînjeni şi se opreşte şi roţile se afundă în pămînt pînă la osie şi calul se zbate încolo şi încoace; duceam caii tot de căpăstru, ce greu era! Doamne păzeşte! La noi în Rusia nu sînt astfel de drumuri. Noaptea abia am ajuns la un orăşel, aproape cu totul distrus[18]; sînt vreo trei case pentru poştaşi şi o biserică de piatră foarte frumoasă; am stat noaptea aici. La miezul nopţii a venit un român[19] cu treburi tainice din partea turcului[20] către

---

[13] Inexact. Erau podite cu scînduri.

[14] Numele îi vine de la dohot, lichid uleios folosit la ungerea roţilor. Măsură de capacitate echivalentă aproximativ cu o butie.

[15] Monedă rusească mare de argint sau de aur. Sub Petru I grivna de argint valora 16 zloţi, iar cea de aur 56 de galbeni.

[16] Păsat de mei sau hrişcă fiartă în apă sau lapte şi pregătit cu grăsime.

[17] O rublă avea o sută de copeici.

[18] Probabil Vaslui. În cazul acesta biserica amintită e a Sf. Ioan ctitoria lui Ştefan cel Mare.

[19] *valah*.

[20] În 1701 era sultan Mustafa al II-lea (1685—1705).

domn. Turcii au venit la noi cu lumînări — noaptea era tare întunecoasă. Şi turcii au început să ne ia caii . . .

p. 73 Şi mergînd noi de la Bîrlad la Galaţi, am văzut munţii ungureşti[21], frumoşi, înalţi cît norii. Şi ne-am minunat mult de aceşti munţi, nefiind deprinşi să vedem astfel de munţi, iar pe ei se vedea zăpada. Şi din locul de unde ne uitam la acei munţi, am întrebat „cît sînt de departe?“ şi tălmaciul ne-a răspuns: „Trei zile să alergi pe un cal bun şi de abia ajungi la ei“. Şi noi ne miram tare; parcă ar fi cît de la Moscova la munţii Vrăbiilor[22]. Şi poţi să numeri copacii de pe ei; tare frumoşi munţi.

La 12 martie, la ora unu din noapte am ajuns la Galaţi şi am cerut unui moldovean de mîncare. Şi el ne-a primit. Iar a doua zi m-am dus la preotul rusesc, fiindcă nimeni dintre noi nu ştia limba ţării. Şi preotul s-a bucurat, ne-a chemat la el. Şi aşa ne-am oprit la preot. Ne-am adunat lucrurile în casa lui şi el ne-a dat şi o odaie deosebită pentru noi. Apoi, ne-a spus că este venită o corabie de la Constantinopol. Şi noi tare ne-am bucurat şi am început să ne vindem caii. Şi fiindcă ne-au spus că va pleca acea corabie chiar în ziua aceia, de aceea am dat caii şi telegile pe nimica . . . numai să ne scăpăm de ele . . . Ne-am săturat de uscat, drumul ne-a prăpădit. Nici nu ne mai vine să vorbim de el. Şi după ce ne-am scăpat de cai, atunci ne-am dus să închiriem corabia. Şi am găsit o corabie grecească, creştină. Ne-am învoit să dăm cîte un leu de om pînă la Constantinopol. Şi reisul[23] ne-a spus să fim în corabie pînă în ziuă.

Galaţi este un orăşel de seamă din cauza portului de corăbii. Este stricat de tot de turci şi tătari. Sînt multe mănăstiri frumoase[24], însă pustii, fiindcă în fiecare mănăstire trăieşte doar cîte un monah; aceştia sînt supuşi mănăstirilor din Constantinopol. Şi este pustiu în biserici, iar bisericile sînt împodobite, şi ele sînt de piatră, şi crucile de pe biserici şi clopotele sînt mici; sînt cîte două clopote de biserică. Oraşul Galaţi este aşezat pe fluviul Dunărea, pe malul stîng. La Galaţi pîinea şi vinul sînt ieftine, iar nutreţul pentru cai este scump; fîn de şase copeici de cap de cal este prea puţin pentru douăzeci şi patru de ore. Dunărea este un fluviu lat şi repede; este adînc, aşa că nu te poţi scălda la ţărm. Malurile sînt la aceiaşi înălţime. La Galaţi peştele este ieftin, peştele mare şi proaspăt costă trei copeici; nici nisetrul nu este scump. Dunărea este tot atît de bogată în peşte ca Volga.

La 14 martie, cu două ceasuri înainte de zori, încărcînd tot calabalîcul în telegi, am ieşit la mal, la corabie; iar corăbierii pregăteau pînzele de drum. Şi turcul nu ne-a dat voie să ne punem lucrurile în corabie. Ne-a dus la vameşul grec, dar vameşul dormea încă; am aşteptat pînă cînd s-a sculat. Şi a început să mă întrebe ce fel de om sînt şi de unde vin? I-am spus că sîntem din Moscova şi i-am dat hrisovul de drum al Domnului Moldovei. Şi el citind hrisovul, a spus: „Mergi cu Dumnezeu eu nu îţi iau vamă pentru marfa ta, iar dacă turcul îţi va

---

[21] = Carpaţi (?) Dar aceştia nu pot fi văzuţi de pe drumul arătat. De observat că Leontie vorbeşte de *munţi* şi la plecarea din Iaşi spre Galaţi, în loc de dealuri.

[22] Odinioară în împrejurimile Moscovei, azi în cuprinsul oraşului.

[23] Căpitanul corăbiei.

[24] În Galaţi erau următoarele biserici şi mănăstiri: Precista (1647), Sf. Dumitru (1648), Sf. Nicolae al Episcopiei (1661/1665), Sf. Gheorghe 1665 şi Mavrodolu (1669).

p. 74 lua ori nu, nu știu; am să-i scriu ca să nu-ți ia". Atunci m-am ploconit și el mi-a dat o scrisoare către turc. Și cînd am venit la vameșul turc, acesta citind scrisoarea grecului, a scuipat și a poruncit să i se aducă lucrurile în odaia lui și mi-a cerut prin tălmaci, 20 de taleri vamă. Și eu, scoțînd „gramota" de drum de la Moscova i-am dat-o. Turcul a început s-o citească și citind-o a spus: „haide, du-te, ia-ți lucrurile, nu mai am nimic cu tine . . ."

Și la 15 martie, după ce au trecut două ore din zi reisul a poruncit să se întindă pînzele. Și au împins corabia de la mal, și am plecat pe Dunăre. Și bătea un vînt puternic. Și după prînz ne-am oprit la un oraș moldovenesc numit Tomarova (Reni)[25]. Trăiau acolo și mulți turci. Aici reisul a încărcat corabia cu grîu. Orașul Reni este mai frumos decît Galați. Vinul este ieftin aici, cîte un ban ocaua și pîinea este ieftină. Dar nu sînt mănăstiri ca la Galați. Se află pe malul stîng al Dunării.

Și la 16 martie, dis de dimineață ridicînd pînzele, am plecat pe Dunăre în jos. Fluviul Dunărea este foarte mare și bogat în pește, iar la mare, desfăcîndu-se în mai multe brațe, curge pe lîngă orașele turcești. În sus, fluviul este larg iar jos îngust, fiindcă s-a despărțit în mai multe brațe. Și este adînc. Corabia fuge lîngă mal — se freacă de mal. Pe lîngă maluri crește trestie; malurile sînt la aceeași înălțime. Și în acea zi am trecut pe lîngă orașul turcesc de pe malul drept al Dunării — orașul Isaccea[26]. Acolo se află moschei de piatră mai mari decît la Tomarova. Orășelul este de piatră. Nu ne-am oprit acolo.

Iar orașul Isaccea este pe Dunăre. Și în acea zi am trecut pe lîngă alt oraș turcesc, Tulcea. Toate corăbiile se opresc în acest oraș cînd vin de la Constantinopol. Aici se cercetează dacă nu cumva aduc grecii robi[27]. În acest orășel iau haraci cîte 6 taleri de la fiecare om, iar cînd robii merg în Rusia au foi de eliberare, apoi turcii iau de la ei, în acest orășel, cîte trei copeici de om afară de haraci. Orașul Tulcea este mai mic decît Isaccea. Este așezat lîngă mal, pe Dunăre. Erau mulți oameni pe corabie și vîntul era bun . . .

Și pe malul stîng al Dunării, pe celelalte brațe sînt multe orășele turcești, orașul Chilia și altele. Aici se găsește și hoarda „belgarodnică"[28], aproape de Dunăre sînt tătarii belgorodnici.

Și în ziua a doua am ajuns la gurile Dunării, lîngă Marea Neagră. Și am stat aici o zi și jumătate. Fluviul Dunărea este foarte șerpuit, nu curge drept, mai rău decît rîurile mai mici. Și am stat aici lîngă mare, iar corăbiile turcești merg în sus pe Dunăre. Și noi am mers pe malul Mării și ne-am minunat de zgomotul mării, cum marea se acoperă cu spumă și se zbate în valuri . . .

---

[25] *Tomarova.*
[26] *Saccea.*
[27] Este vorba de prizonierii de război fugind din Turcia.
[28] *Belgorod* (Cetatea Albă). Adică tătarii din Bugeac.

EDMUND CHISHULL

(1670—1733)

Reverendul Edmund Chishull, care a trecut pe la noi în suita lordului Paget, în 1702, s-a născut în 1670 și a murit în 1733 A avut o carieră ferită de sbucium, consacrată bisericii anglicane și epigrafiei. După studii serioase la Universitatea din Oxford, Colegiul Corpus Christi unde a intrat în 1687 și și-a luat gradele universitare (B.A. în 1690 și M.A. în 1693) a fost cooptat membru provizoriu (probationary fellow) al aceluiași colegiu în 1696 și a beneficiat de acordarea unei călătorii în Levant („the traveller's place") în 1698. Îmbarcat pe vasul Neptun el părăsește Anglia la 12 sept. 1698, ajungînd la 19 noiembrie la Smirna, unde îl aștepta locul de capelan al „factoriei prea cinstitei companii a Turciei", pe care l-a ocupat pînă la 10 februarie 1702, cînd a demisionat și a pornit înapoi spre patrie în suita lordului Paget, fost ambasador al Angliei la Poartă în intervalul 1693—1701. Acesta se întorcea în țară după 8 ani de activitate diplomatică pe malurile Bosforului, închinată promovării unei păci între Poartă și imperiali, curînd încununată de ratificarea păcii de la Carlowitz, la care contribuise în largă măsură. Chishull îi fusese prezentat în anul precedent la 8 aprilie (1701) în cursul trecerii sale pe la Constantinopol, cînd pare să se fi aflat destul de des în preajma ambasadorului. La 13 aprilie asistă la înmormîntarea primului dragoman al ambasadei engleze: „Signor Demetrasco". La 22 (?) sau mai probabil 27 aprilie îl vizitează pe secretarul ambasadorului, care moare *peste două zile* de ciumă (?) Pentru data exactă cf. biografia lui Schreyer din volumul de față. Se duce să viziteze reședința de vară a ambasadei la „Belgrad" pe Bosfor, unde va mai veni cînd va fi acolo lordul Paget, însoțindu-l apoi de acolo la Pera la ambasadă. La 10 iunie, înainte de înapoierea la Smirna i s-a înfățișat din nou spre a întreba dacă are de trimis porunci eventuale la Smirna. E probabil că atunci a fost hotărîtă includerea sa printre însoțitorii lui Paget în viitorul drum al acestuia spre Anglia. Chishull a descris această călătorie care începe de la Adrianopol reședința Porții, unde au avut loc toate ceremoniile de primire a noului ambasador, Sir Robert Sutton, și de plecare a „Excelenței sale" (Lordul Paget), primit solemn de sultan, de marele vizir, de mufti, etc. și continuă trecînd prin Țara Românească, Transilvania, Ungaria, Austria, Prusia, Hanovra, Hamburg și Olanda... La Leyda a părăsit suita patronului său, fără a explica motivele pentru care s-a despărțit de lord Paget înainte de vreme, dar subliniind „generozitatea" cu care acesta i-a plătit leafa pe un număr de zile în plus de cele ale slujbei prestate. Călătoria în suita ambasadorului fusese o soluție ideală oferind condiții de drum cu totul excepționale: gratuitate, confort, siguranță, prilej nesperat de îmbogățire a cunoștințelor, și pe deasupra și o leafă de capelan. Dar tocmai această leafă definea poziția sa față de protectorul său. Poziție care reiese destul de clar din deferența excesivă cu care sînt însemnate toate gesturile excelenței sale și redate toate semnele de respect ce nu îi sînt precupețite nicăieri de-a lungul călătoriei. Tonul solemn al acestor dări de seamă contrastează cu acela mult mai spontan din altă parte a *Jurnalului* în care e povestită călătoria sa

prin Asia Mică pînă la Efes, în tovărășia a șapte englezi de la Smirna în 1701 De fapt toate însemnările despre Exc. Sa îndreptățesc bănuiala că ele urmau să-i fie înfățișate. Așa se explică și felul ceremonios de referire la lord Paget cu Exc. Sa în niște însemnări particulare, cel puțin în aparență. *Jurnalul* cuprinde o primă călătorie sau excursie în 1701 de la Smirna, prin Ionia și pînă la Efes și înapoi, în căutarea unor inscripții antice și rămășițe ale vechilor așezări legendare, o a doua călătorie de la Smirna la Adrianopol și Constantinopol la sfîrșitul lui 1701 și începutul lui 1702, și în sfîrșit călătoria de la Adrianopol spre depărtata Anglie în suita lordului Paget... În altă parte a manuscrisului se află scurte însemnări despre Smirna, în vederea folosirii lor ulterioare într-o descriere pe îndelete pe care nu a mai scris-o niciodată. Partea închegată a *Jurnalului* cuprinzînd cele trei călătorii amintite, a fost publicată postum, în 1747 de către fiul lui Edmund Chishull, cu o prefață de Mead, erudit distins și prieten cu autorul. Descrierea cea mai completă este acea a călătoriei din urmă. Convoiul deosebit de important care a plecat de la Adrianopol la 8 aprilie st. v. 1702 era format din 71 de căruțe și 6 carete pentru Exc. Sa și însoțitorii săi. Fostul ambasador a fost petrecut o bucată de drum de numeroși foști colegi, diplomați, și prieteni. Ca tovarăși de drum sînt menționați în diferite rînduri domnul Paget, fratele Excelenței sale, și George Montague, un nepot de al lordului Halifax însoțit de preceptorul său, domnul Gangain. Cu aceștia avea să fraternizeze Chishull, mergînd împreună să viziteze Alba Iulia, care nu fusese inclusă în itinerariul întocmit de autoritățile din Transilvania. Toată cheltuiala pînă la Dunăre era suportată de otomani, iar după aceea de către domnul Țării Românești pînă la hotarul cu Transilvania, unde oaspetele avea să fie luat în primire de către imperiali. Interesul lui Chishull era mai ales trezit de situația protestanților din Transilvania încăpuți sub administrația imperialilor, care foarte curînd aveau să impună în modul cel mai drastic — alături de absolutismul politic al împăratului — absolutismul religios preconizat de iezuiți. În momentul trecerii Lordului Paget bisericile principale din Brașov, Sibiu și Cluj, etc. nu fuseseră încă reafectate cultului catolic. Scadența totuși era iminentă. De aceea protestanții din Transilvania, începînd chiar cu contele Banffi din fruntea guberniului, căutau să folosească venirea sa pentru a-i cere sprijinul pe lîngă împărat. Ca reprezentant al regelui Angliei a cărui chemare la tron fusese consecința mișcării anticatolice care îl înlăturase pe Iacob al II-lea, el trebuia să fie de partea protestanților. Dar din cauza războiului cu Ludovic al XIV-lea, regele Angliei, William al III-lea, se aliase cu împăratul Leopold, care era manevrat de iezuiți Iar acum, la intrarea în Transilvania s-a aflat că regele William murise pe neașteptate, iar urmașa sa la tron regina Ana, era departe de a se bucura de prestigiul și influența lui. În noua conjunctură creată de încetarea războiului cu turcii, politica habsburgică se putea concentra asupra reducerii noii provincii la tiparul unic al unei uniformizări impuse. Chishull a putut și el culege doleanțe și ecouri ale neliniștii și nemulțumirii din mediul protestant pe care l-a frecventat cu asiduitate. Toată informația sa directă asupra Transilvaniei i-a fost strecurată de pastorii și rectorii luterani și calvini cu care a stat de vorbă. I s-au dat și diferite broșuri și i s-au comunicat în șoaptă și temerile trezite de ridicarea unor cetățui menite a menține în supunere noua provincie a împăratului, aruncînd toată cheltuiala asupra locuitorilor. E lesne de înțeles că toată această informare a lui Chishull se adresa în realitate lui Paget, mai puțin accesibil celor din afara cercului oficialităților. Despre români el nu are idei prea precise. Scurtul aliniat pe care îl consacră Țării Românești este expediat la iuțeală, cam jumătate fiind rezervată unei priviri rapide asupra bisericii. Se arata interesat de prezența parțială a limbii românești în slujba bisericească, amă-

nunt pozitiv pentru un protestant. Dar socoate reprezentarea vizibilă a dumnezeirii pe zidurile bisericilor ca o profanare (!). Mai apar și unele confuzii. Vorbind de portul românilor, pe care îl declară asemănător celui al turcilor, el se referă evident la portul *boierilor* și nu la cel al poporului. Aceeași confuzie apare și la Del Chiaro. Un alt punct comun se observă cînd este vorba de obiceiul înrădăcinat al românilor de a nu tăia viţeii. Această informaţie capătă un relief destul de fantezist. De pildă Weismantel înfăţişează artificiul folosit în cazul pieirii din întîmplare a viţelului cînd gospodarul umple cu paie pielea viţelului și aduce acest manechin în faţa vacii pentru ca să nu-i piară laptele, iar Chishull, bizuindu-se pe spusele generalului Rabutin, rostite poate în glumă, sau înţelese greșit, afirmă că românii sînt gata să dea mai degrabă copiii lor decît viţeii pretinși de autorităţi pentru tăiere! Expunerea adăugată itinerariului prin Transilvania începe cam în dreptul notei 139. O bună parte se compune din informaţiile directe oferite din belșug în cursul trecerii diplomatului englez. Dar de astă dată, nemulţumindu-se cu atîta, Chishull a vrut să se documenteze și din cărţi. Așadar și-a însușit schema lui Reicherstorffer axată pe „cele trei naţiuni" și pe organizarea lor administrativă. Pasajul despre români este luat aidoma din *Chorographia Transilvaniei*. Aceasta nu a fost însă folosită direct, deoarece numele scaunelor săsești sînt redate în formă maghiară. În sfîrșit spaţiul cel mai amplu e acordat celor patru confesiuni admise *(receptae)* în Transilvania avînd drept încheiere o reîntoarcere la previziunile sumbre ale protestanţilor așteptînd salvarea din afară. Protestantismul combativ al lui Chishull se afirmă în tot cursul călătoriei, fie că se arată scandalizat de atmosfera mondenă a mănăstirilor catolice din Austria ocrotite de familia imperială, sau de glumele feţelor bisericești schimbînd între ele replici împrumutate din Noul Testament! Această combativitate avea să inspire și unele atacuri îndreptate contra unor confraţi englezi acuzaţi de el de erezie. El s-a înapoiat în Anglia după 15 mai 1703 (cînd se mai afla la Utrecht), mai zăbovind aproape două luni după plecarea excelenţei sale la 30 martie din Rotterdam, unde s-a dus cu tot dinadinsul să-l salute la îmbarcare. Reîntors în patrie, Chishull a părăsit mediul universitar, însurîndu-se și ocupînd diferite posturi în ierarhia bisericii anglicane. În 1711 a ajuns capelan al reginei Ana, iar în 1719 a obţinut o prebendă la catedrala St. Paul din Londra, etc. A lăsat mai multe scrieri ce se împart în: *poeme ocazionale latine* preamărind victoria regelui William al III-lea de la Hogue, sau deplîngînd moartea reginei Maria Stuart soţia acestuia, *scrieri religioase:* un volum de predici și rechizitoriul amintit „On the orthodoxy of the english clergyman" (care a dat naștere unei polemici violente), și *scrieri erudite* ca „Antiquitates Asiaticae" (1728) și altele care nu au fost scutite de critici serioase. A murit la 18 mai 1733 ca vicar al parohiei din Southchurche. Jurnalul său de călătorie a fost publicat tocmai în 1747 sub titlul *Travels in Turkey and back to England*/, by the late Rev. and learned / Edmund Chishull, B. D. / chaplain to the factory of the / Worshipful Turkey Company at Smyrna / London 1747. Partea privind Ţara Românească și Transilvania a fost tradusă de Caterina Piteșteanu sub titlul *Călătorie prin Ţara Românească (1702)*, și publicată în „Buletinul societăţii regale române de geografie" XLI (1922). Textul lui Chishull a fost folosit de N. Iorga în *Istoria românilor prin călători*, vol. II, pp. 72—77. Interesul deosebit al însemnărilor lui Chishull constă în faptul că aduce completări preţioase la relatarea oficială dată de Radu Greceanu în *Viaţa lui Constandin Vodă Brîncoveanu* cap. LV „De trecerea prin ţară a englezului, solului Angliei venit la Poartă și numele lui Milord Paget", precum și la itinerariul anonim latin al călătoriei lordului Paget, al cărui text inedit ne-a fost comunicat de colegul Paul Cernovodeanu și apare mai jos în volumul de faţă în versiune românească.

CĂLĂTORIA ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI TRANSILVANIA[1]

18 aprilie 1702* p 76

.... la orele 12 ajungem la Turtucaia pe malul Dunării.

20 aprilie. Stăm aici prinși de grija trecerii convoiului de bagaje ale excelenței sale[2] de partea cealaltă a fluviului.

Excelența sa și suita sa au trecut astăzi Dunărea între Turtucaia și p 77 locul de vărsare a Argeșului[3] cam la orele opt ⟨dimineața⟩ într-un loc de trecere lat de vreo milă. La debarcare, excelența sa a fost salutat din partea domnului[4] Țării Românești de vărul lui bun, contele Toma Cantacuzino[5] și a fost primit de o gardă de cincizeci de oameni și de două carete cu șase cai. În cea mai frumoasă din acestea a călătorit excelența sa de-a lungul malului Argeșului cam o milă înlăuntrul Țării Românești și apoi coborînd din ea a fost ospătat sub trei corturi bogate trimise de asemenea de domn pentru primirea sa.

22 aprilie.

Exc. S. și-a continuat drumul vreo șase ore prin Țara Românească, o regiune care de partea aceasta este absolut netedă și cu o vegetație nespus de bogată, dar tristă din lipsă de culturi și de locuitori. Pe drum dăm de cruci de lemn ridicate în multe locuri pentru a trezi evlavia călătorilor creștini, precum și de o mănăstire de călugări la o depărtare de două ore de conacul nostru, în locul unde Argeșul primește apele Dîmboviței. În sfîrșit, ajungem la o îngrămădire de colibe meritînd cu greu numele de sat[6], dar binecuvîntate cu darul unei ape de băut nespus de bună la gust și de sănătoasă. Acolo găsim atît corturile domnului cît și ale excelenței sale gata întinse pentru ospătarea din astă seară. Am fost conduși aici de contele Toma care e însărcinat cu distribuirea tainului domnesc ce trebuie dat excelenței sale.

23 aprilie. Înaintăm patru ore printr-o pădure frumoasă, bogată în mărgăritărel și alte flori, și în sfîrșit ne întindem corturile la Popești[7]

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul englez publicat postum de fiul lui Edmund Chishull, *Travels in Turkey and back to England* (pp. 76—105).

* Datarea din text este conformă cu calendarul iulian, stilul vechi fiind menținut în Anglia pînă în 1751.

[2] William, lord Paget (1637—1713), ambasador la Poartă de la 9 febr. 1693 la 30 martie 1702.

[3] La Oltenița.

[4] Constantin Brîncoveanu.

[5] Fiul lui Matei Aga. Știa la perfecție latina și italiana. A fost folosit de Const. Brîncoveanu în solii la Poartă (1703, 1704) și la Brașov (1709). În momentul acela era vel-sluger. În 1711 trecerea sa în tabăra rușilor avea să aibă urmări groaznice pentru domn. Titlul de conte al imperiului fusese dat fiului lui Șerban Cantacuzino precum și fraților lui: Constantin, Mihail și Matei. Cronicarul Radu Grecianu în *Viața lui Constantin vodă Brîncoveanu* mai pomenește cu acest prilej și pe Pătrașco Brezoianul Vel Șătrar (cf. *Cronicari Munteni*, vol. II, București, 1961, p. 117).

[6] Podul Pitarului, cf. mai jos Itinerariul latin al călătoriei lui Paget. Cît privește mănăstirea amintită, e desigur vorba de mănăstirea Comana.

[7] Pe Colentina... Acolo era conacul lui Hrizea vistierul din vremea lui Șerban Cantacuzino.

care în limba română înseamnă orașul popii. Aici pe la orele cinci seara, Exc. S. a primit printr-un curier expres de la contele Rabutin[8], ⟨trimis⟩ prin baronul Minsheim, prea trista veste a încetării din viață a maiestății sale britanice[9] în ziua de opt trecută.

p 78 Cam pe la orele 7 azi dimineață = 24 aprilie Exc. Sa a pornit și s-a pregătit pentru intrarea sa în București care este la o depărtare de vreo oră și jumătate de Popești. Nu departe de conac i-a ieșit înainte o caretă bogată trimisă din partea domnului Țării Românești; a fost salutat de cei doi fii mai mari[10] ai acestuia și escortat de o gardă de vreo cinci sute de oameni. Exc. Sa s-a suit în caretă și precedat de gardă și-a făcut intrare ⟨în București⟩ pe la orele nouă cînd a fost condus la un palat neocupat[11] al domnului, lîngă acela al reședinței sale și rugat să se folosească de el ca și cum ar fi al său. Este o casă frumoasă și aleasă, clădită din piatră și acoperită după obiceiul acestui loc cu un fel de țigle de lemn[12], și fiind rînduit pe dinăuntru după moda creștină[13], poate fi socotit măreț în comparație cu clădirile barbare ale turcilor din vecinătate[14]. Din față se deschide asupra unei grădini mari și aripa dreaptă dă într-alta ceva mai mică; amîndouă sînt frumoase și oferă după cum vrei umbră și frunziș verde.

În după amiaza aceasta a venit domnul călare[15] prin grădina cea mai mică, în vizită la E. S., care l-a întîmpinat la poarta grădinii și abia l-a putut îndupleca să treacă cel dintîi pe scară. S-a înapoiat acasă peste o oră, dînd prilej unchiului său Constantin Cantacuzino[16] — care ține slujba de mare stolnic sau intendent[17] al acestei curți — să-i arate E. S. aceeași dovadă de cinste. Numele domnului este Io Constantin Basarab și se bucură de domnie de treisprezece ani, urmînd lui Șerban Cantacuzino, fratele amintitului stolnic Constantin. El este un sprijinitor al ordinei și disciplinei în țară, un ctitor al reînvierii arhitecturii, un ocrotitor al învățăturii și la București și în celelalte locuri din Principat în care a introdus două sau trei tiparnițe[18], și de aici a scos o serie de cărți de folos pentru luminarea și edificarea ortodoxiei. Este în vîrstă de vreo patruzeci și șapte de ani și are zece copii, patru dintre ei

---

[8] Comandantul forțelor imperiale din Transilvania, Jean-Louis de Bussy Rabutin, francez trecut în slujba Habsburgilor.

[9] = William al III-lea de Orania însurat cu Maria, fiica lui Iacob al II-lea Stuart și ales de răsculații din 1688, ca rege în locul acestuia din urmă.

[10] Constantin și Ștefan. Aceștia erau însoțiți de trei boieri mari, Mihai Cantacuzino vel Spătar, Șerban Cantacuzino vel Paharnic și Radu Izvoranul vel stolnic. Întîlnirea a avut loc „la Văcărești în deal", cf. *Cronicari munteni*, II, p. 118.

[11] *Spare.*

[12] *Wooden tiles* (=șindrilă).

[13] ca opusă celei orientale.

[14] Brîncoveanu moștenise casele de la poalele Dealului Mitropoliei unde își avea reședința personală în care a fost primit Paget. Reședința oficială rămăsese însă Curtea Veche.

[15] După R. Grecianu această vizită a fost precedată de venirea la curte a patru membri mai însemnați din suita ambasadorului printre care și fratele său — veniți să mulțumească de primire.

[16] Acesta era încă de mai mulți ani în corespondență cu ambasadorul.

[17] *Steward.*

[18] La București, Buzău, Snagov.

băieți[19]; al doilea[20] dintre ei în vîrstă de 14 ani este bine instruit în limbile latină și greacă.

Este de o fire afabilă, blîndă și îndatoritoare, mărinimos, grijuliu de educarea familiei sale și un mare ocrotitor al religiei și prin urmare darnic în // cheltuielile pentru tipar, și împărțirea de cărți, ridicarea de mănăstiri, împodobirea bisericilor și alte fapte evlavioase. Unchiul său Constantin Cantacuzino stolnicul este un om mai în vîrstă, care a călătorit prin mai toate părțile lumii, este priceput în controversele religiei sale, ca și în științele liberale, este de asemenea foarte cunoscător în ale politicii, și prin sfatul său sprijină pe domnul de față spre cinstea și folosul țării. p. 79

25 aprilie. Azi dimineață la orele nouă Exc. Sa a întors vizita domnului[21], care l-a primit în capul scării, și l-a întreținut mai întîi vreo oră și jumătate stînd de vorbă cu el, după care Exc. Sa a fost condusă în sala de mîncare, unde era întinsă o masă lungă și bogat încărcată, la care s-au așezat la cină domnul și excelența sa, la dreapta lui. De partea cealaltă a excelenței sale, ședeau cei doi fii mai mari ai domnului, ginerele său[22] împreună cu ceilalți boieri ai curții. De cealaltă parte a domnului ședeau în ordinea cuvenită membrii suitei ambasadorului împreună cu mehmendarul nostru, contele Toma și alții. Masa s-a prelungit mai bine de șapte ore în care timp au urmat multe rînduri de bucate deosebite constînd din mîncări alese și scumpe cu belșug de vinuri minunate și cu închinarea ceremonioasă a multor sănătăți, mai întîi pentru Sultan[23], împăratul Germaniei[24] și regina Angliei[25], toate pe rînd însoțite de salve trase de soldățimea din curtea alăturată. Aici am fost martorii unor dovezi neobișnuite de curtenie, ospitalitate și purtare amabilă din partea boerimii românești, dar în deosebi din a domnului însuși, care a băut în sănătatea și norocul fiecăruia dintre străinii de la masă[26]. La încheierea recepției a îmbrăcat Exc. Sa un contăș[27] lung de mătase făcut după moda din Țara Românească și căptușit cu o blană de samur foarte frumoasă, după care Exc. Sa și toată suita s-au întors la locul lor de găzduire. Palatul domnului cu apartamentele și grădinile ce țin de el sînt într-adevăr mîndre și mărețe, și deși nu pot fi comparate cu cele ale unor alți principi creștini, sînt însă cu mult mai presus de acelea în care turcii neluminați se complac cu atîta ifos.

26 aprilie. Azi dimineață s-a ținut slujba divină și o predică în cercul familiei Exc. Sale, și după amiază a fost să facă o scurtă vizită pa- p. 80

---

[19] Constantin, Ștefan, Radu și Matei. Fetele erau Stanca, Maria, Ilinca, Safta, Ancuța, Bălașa și Smaranda.

[20] Cel de-al doilea fiu, Ștefan, avea atunci 17 ani — al treilea Radu născut în 1690 avea 12 ani. E poate vorba de acesta din urmă.

[21] A fost trimis ginerele domnului Radu Iliaș, împreună cu patru carete domnești să-l aducă la curte. Cf. la Radu Grecianu, descrierea primirii solemne (*Cronicari munteni*, II, pp. 118—119).

[22] Radu Iliaș.

[23] Mustafa al II-lea (1695—1703).

[24] Leopold I (1640—1705), împărat din 1657.

[25] Ana Stuart. A urmat după sora ei Maria și după soțul acesteia William al III-lea. A domnit între 1702 și 1714.

[26] cf. la Radu Grecianu: ...„iar pentru sănătăți închinînd și de veselie mare s-au și îmbătat atîta el [= Paget] cît și boiarii lui (măcar că de nimeni n-au fost siliți)".

[27] *Robe.*

triarhului de Ierusalim[28], şi apoi una mult mai lungă amintitului Constantin Cantacuzino stolnicul. Patriarhul locuieşte într-un han[29] mare clădit de domnul de acum, în care sînt apartamente încăpătoare şi prăvălii pentru negustori ale căror chirii pot să aducă vreo 20 de pungi pe an şi sînt predate de domn în mîna Patriarhului pentru folosul Sf. Mormînt.

27 aprilie. Am vizitat tiparniţa de aici, unde i-am găsit tipărind nişte texte religioase în limba arabă, sub îngrijirea patriarhului de Antiohia[30] spre a fi împărţite de el în dioceza sa. Pe lîngă aceasta se pregăteau să tipărească o ediţie mare in folio a vestitului Ieromonah Maxim sub titlul de Kyriakodromion sau *Şirul mai multor duminici de peste an.* Cu acest prilej am cumpărat acolo mai multe cărţi printre care una cuprinzînd toate Liturghiile, Imnurile, Ritualele şi Cazaniile şi alte cărţulii religioase folosite în toate împrejurările în biserica greacă[31] în cursul întregului an.

În dimineaţa aceasta[32] domnul a făcut o nouă vizită excelenţei sale care i-a întors-o în aceeaşi după amiază, şi în acelaşi timp şi-a luat rămas bun, rămînînd adînc pătruns de generozitatea, curtenia şi prietenia primirii sale la această curte. După ce s-a întors de la domn a primit în vizită de plecare pe stolnicul Constantin Cantacuzino care i-a înfăţişat în dar un cal frumos de rasă românească, şi în acelaşi timp i s-au mai trimis şi alţi doi de aceeaşi rasă şi calitate din partea domnului. Iar Ex. Sa a răspuns la darul lui Constantin prin dăruirea unui inel cu un diamant preţuit la 300 de lire sterline.

În aceeaşi zi am fost onorat cu darul mai multor cărţi greceşti tipărite de curînd în această ţară din partea lui Kir Gheorghios Kastriotis[33] şi de asemenea a unor alte cărţi din partea excelenţei sale Constantin Cantacuzino. Spre seară, curiozitatea noastră ne-a mînat la o jumătate de oră de oraş, să vizităm o mănăstire numită pe româneşte // Cotroceni şi întemeiată[34] de răposatul domn Şerban Cantacuzino. Este socotită cea mai frumoasă dintr-o seamă de mănăstiri ctitorite de domnul de faţă şi de domnii precedenţi, şi de aceea o scurtă descriere a acesteia poate sluji şi pentru cunoaşterea celorlalte. Este aşezată pe Dîmboviţa, care o scaldă din două părţi, în timp ce celelalte două laturi sînt împodobite de o pădure de stejari minunaţi, deşi şi umbroşi. Păşunile din apropiere oferă o perspectivă veselă, în timp ce terenurile din imediata vecinătate a mănăstirii sînt acoperite cu vii bine îngrijite şi cu grădini. Clădirea[35] însăşi este în dreptunghi, clădită din blocuri egale de piatră şi împărţită în chilii pentru vreo 40 de călugări cu camere pentru sta-

p. 81

[28] Dositei al II-lea Notara (patriarh 1669—1707).

[29] Hanul Constantin vodă, pe locul unde este azi Muzeul de Istorie al R.S.R.

[30] Fostul patriarh Atanasie, vezi P. Cernovodeanu, *Ţările Române în viziunea calatorilor englezi* în SMIM, VI, 1973, n. 105 precum şi n. 106 pentru ediţia lui Maxim.

[31] = Ortodoxă.

[32] La Radu Grecianu data este duminecă ⟨26⟩ aprilie, nu luni 27 ca la Chishull şi în Itinerariul anonim latin.

[33] Gheorghe Castriotul, mare postelnic şi apoi mare comis cărturar şi diplomat folosit şi în negocierile dintre Brîncoveanu şi Petru cel Mare.

[34] La 26 mai 1679.

[35] Este vorba aici de complexul format de galeriile chiliilor în jurul unui spaţiu dreptunghiular.

reț, o trapeză comună, o bucătărie și alte săli comune (?)[36]. Iar în mijlocul acestui spațiu este ridicată capela[37] întocmai după planul vechilor biserici grecești, adică se deosebește în nartex sau tindă[38], pronaos sau capelă exterioară, naos sau corpul bisericii, vima ori corul[39] și thysiasirion ori altar, toate aceste părți deosebite sînt unitare și impunătoare, sprijinite pe stîlpi și dominate de turle înalte. Zugrăveala, poleiala și broderia ce o împodobesc sînt nespus de bogate și picturile sînt atît de numeroase încît acoperă orice parte a bisericii, atît pe dinăuntru cît și partea dinafară a intrării. Aici se arată și reprezentarea[40] lui Șerban, ctitorul cu doamna[41] lui, cu fratele lui[42] și alte rude ale căror chipuri alături de altele acoperă o bună parte din zidul apusean. Aici sînt ținute și cele două tuiuri ce îngăduie turcii ca să fie purtate înaintea acestui domn împreună cu steagul țării și cu altul numit „flamura pascală"[43] pe care treimea este înfățișată în întregul său în chip neîngăduit[44] — iar Dumnezeu tatăl — redat prin icoana unui bătrîn venerabil — privește la trupul mîntuitorului nostru cum stă răstignit pe cruce.

Bucureștiul este un oraș întins și împrăștiat, de o factură foarte specială. Părțile mărginașe sînt foarte sărăcăcioase, alcătuite din case avînd cea mai mare parte a lor sub pămînt, ca pivnițele noastre, și fiind acoperite pe deasupra cu paie sau coajă de copac. Case mai bune sînt prin jurul palatului domnesc și sînt învelite cu șindrilă frumoasă, cu zidurile clădite din piatră solidă și curțile și grădinile întotdeauna foarte întinse împrejmuite cu trunchiuri întregi de stejar așezate cît se poate de aproape unele de altele. Străzile // parcă ar fi un pod neîntrerupt fiind podite de la o margine la cealaltă cu dulapi masivi, lungi de zece yarzi și largi de tot atîtea degete[45], și această lucrare, oricît ar părea de costisitoare a fost dusă mai departe printre toate clădirile orașului, pe o lungime de cîteva mile, socotindu-le împreună. Priveliștea de departe a orașului ca un întreg e plăcută ochilor, datorită unor case ale boierilor, a palatului domnesc, și a numărului de biserici și mănăstiri. Acestea din urmă sînt toate după același tipic, sînt clădite cu îngrijire și înalță turle în care adesea sînt atîrnate clopote, pe care le pomenesc aici, ca fiind primele pe care le-am auzit de la sosirea mea din Turcia. p. 82

Toată țara este de o bogăție nesecată, are belșug de păduri și pășuni, dar e slab locuită și mai degrabă cu oameni locuind prin hrube și bordeie decît prin case. Venitul de căpetenie se scoate din ceară, miere, piei brute, cai, ocne și vama din unele localități de la Dunăre. Mulțumită acestora este în stare să-și întrețină în mod strălucit pe domn și pe boieri, pe lîngă plata unui tribut anual către sultan, statornicit la

---

[36] *public apartments.*
[37] Biserica.
[38] *Porch.*
[39] *Chancel.*
[40] Tabloul votiv de ctitor.
[41] Este Maria, fiica lui Ghețea Rustea, negustor bulgar numit mare postelnic, „sîrbcă de la Nicopol, fata Ghețăi negustorul" (Radu Grecianu, *op. cit.*).
[42] = Matei, Vel Aga.
[43] *The paschal colours.*
[44] *Profanely.* Autorul exprimă punctul de vedere protestant după care reprezentările vizibile ale dumnezeirii constituie o pîngărire.
[45] *Inches.* Un inch = 2,458 cm.

320 de pungi, care fac cît 32 000 de lire sterline, pe lîngă stoarcerea întreitului acestei sume peste condițiile stabilite.

Moșiile din țară sînt în întregime în mîinile domnului și ale boierilor: restul locuitorilor sînt țărani, fiind sau robi sau slugi ce stau cu totul, cu toată slujba lor, la porunca diferiților boieri de care depind.

28 aprilie. Am pornit azi dimineață din București, și după cinci ore de drum am poposit într-un mic sat numit Crețulești[46]. Pe drum ne-am oprit puțin la dreapta pentru a vizita un mîndru palat[47] pe care îl clădește domnul pentru fiul său de al doilea și care e așezat pe un lac frumos. Iar în ziua următoare ne-am întins corturile la 7 ore de Crețulești și am poposit lîngă un mic rîu numit Ilfov.

30 aprilie. Azi pe la orele douăsprezece am ajuns la Tîrgoviște, unde Exc. Sa împreună cu suita sa sînt găzduiți în palatul domnului. Ca formă și ca fast seamănă mult cu cel din București, dar îl întrece pe acesta printr-o grădină mult mai frumoasă și înlăuntrul grădinii printr-un frumos chioșc[48] de piatră. Amîndouă sînt armonioase // și pot sta alături cu cele ale creștinătății mai luminate[49]. Orașul este plăcut așezat pe Ialomița, dincolo de care se deschide o perspectivă asupra unui frumos ținut întins de dealuri, care fac hotarul între această țară și Transilvania. Iar de cealaltă parte ochii se pierd într-un șes nesfîrșit și egal înconjurat la o mare depărtare de păduri falnice.

Orașul este sediul[50] mitropolitului principal[51] al Țării Românești și, tot astfel, a fost reședința domnilor pînă acum treizeci de ani cînd s-a răsculat aici împotriva turcilor, domnul ⟨Țării Românești⟩ Ghica[52], dar vecinătatea cu Transilvania făcînd ca acest loc să fie mai cu bănuială ⟨pentru turci⟩, urmașii lui au fost siliți să-l dărîme[53] și să se tragă la București. Dar de cinci ani încoace domnul de acum a primit din nou voie să-l refacă cu condiția să nu ridice întărituri în locul acela; și prin urmare începe iar să se repopuleze foarte iute, în timp ce domnul își așează iar palatul, își înfrumusețează grădinile și îndeamnă pe boieri să-și ridice și ei casele lor, pentru ca să-l poată urma în desele sale șederi aici precum îi este gîndul pe viitor.

1 mai. Am folosit prilejul rămînerii noastre în ziua de azi la Tîrgoviște, ca să mergem după masă la o mănăstire[54] așezată pe dealurile din apropiere. Am găsit-o bine clădită din piatră tare frumoasă, împodobită cu turle măestru sculptate cu împletituri săpate în piatră, dar mai presus de toate dominînd într-o perspectivă încîntătoare tot șesul de la picioare precum și orașul Tîrgoviște, care mulțumită palatelor, caselor boierilor și marelui număr de frumoase mănăstiri și biserici aflate acolo oferă o panoramă plăcută ochilor.

2 mai. Azi am călătorit patru ore de la Tîrgoviște, și în sfîrșit ne-am întins corturile într-un loc plăcut înconjurat de păduri, ce îl

---

[46] *Chrysthulest* (pe Colentina).

[47] Mogoșoaia.

[48] *Summer house*. E vorba de frumosul foișor ridicat de Brîncoveanu.

[49] *Politer Christendom* (ca opusă turcilor).

[50] *Gives title.*

[51] Din cuvintele: *„Chief Metropolite“* s-ar părea că mitropolitul e socotit doar ca un episcop mai însemnat.

[52] Confuzie între Gheorghe Ghica și predecesorul său Mihnea al III-lea (1658—1659) care s-a răsculat într-adevăr contra turcilor.

[53] Autorul se referă tot timpul la oraș, dar în realitate nu poate fi vorba aici decît de dărîmarea întăriturilor palatului.

[54] Mănăstirea Dealul.

domină, numit Izvoarele[55], nu departe de izvorul Dîmboviței care mai continuă să curgă pe stînga noastră.

3 mai. Azi dimineață ne-am urmat drumul și într-o jumătate de oră am ajuns la poalele munților, acolo unde Dîmbovița coboară la / șes printr-o cheie nu prea strîmtă[56] pe care și-a săpat-o poate în parte prin trecerea neîncetată și grăbită a apelor sale. Pe această vale[57] mergem șapte ore, în care timp sîntem siliți să trecem peste cursul șerpuit al rîului mai bine de douăzeci de ori, și sîntem continuu fermecați de murmurul apelor ce se rostogolesc la vale, de umbra pereților dealurilor care formează acea vale și de blîndețea urcușului lin care ne duce pe nesimțite pe munte. În cele din urmă poposim pe o pajiște înconjurată ca un teatru de copaci și dealuri, unde se află un mic sat numit Conești[58].

p. 84

4 mai. Ne urmăm drumul patru ore pe o cale întru totul asemănătoare, adică de-a lungul unei văi umbroase pe care șerpuiesc apele Dîmboviței pe care le trecem de mai multe ori, ajungînd în sfîrșit la satul Dragoslava, și o jumătate de oră după aceea la satul Rucăr[59], numic pe harta grecească[60] Runalo unde ne întindem corturile și ne odihnim în noaptea aceasta. Acest sat este mare, alcătuit din case făcute toate după felul românesc, adică din trunchiuri de copaci așezați unii peste alții și cu un coperiș înalt și povîrnit din șindrilă, și fără coșuri sau burlane pe dinăuntru pentru a scoate fumul, ci deschise doar în mai multe locuri ale coperișului pentru a înlocui această lipsă.

5 mai. Acuma că am ajuns pe nesimțite aproape la înălțimea creștetelor înzăpezite ale munților, pe care îi vedem foarte aproape dominînd satul în care poposim, ni se spune că urcușul de vreo jumătate de oră ce ne mai rămîne de făcut este foarte anevoios și după aceea ne așteaptă un coborîș mult mai greu. Exc. Sa așadar a crezut că e nimerit să se odihnească aici în ziua aceasta și să folosească acest prilej pentru a trimite înainte căruțele, trăsurile și partea cea mai însemnată a bagajului său, pentru ca atunci cînd va porni el a doua zi, să treacă cu mai multă ușurință. Pînă atunci — cînd sperăm să trecem hotarul ce desparte cele două țări, adică Transilvania și Țara Românească — va fi potrivit să aștern aici acele informații generale ce le-am cules în cursul călătoriei mele prin aceasta din urmă.

p. 85

Această provincie a fost sub romani, începînd de la Traian pînă la Galienus, sau mai curînd Aurelian, care — născut aici — a mutat totuși restul romanilor de aici în Moesia și Panonia. Cînd a ajuns tributară turcilor prin forța armelor, a fost bucuroasă să accepte impunerea a trei sute douăzeci de pungi pe an, în timp ce Moldova — ce se supusese de bunăvoie aceluiași jug — a fost impusă la o cifră netrecînd de șaizeci de pungi. De atunci încoace, neîntrerupt, numirea domnului a stat cu totul în mîna turcului, care îi îngăduie totuși toate drepturile suveranității înlăuntrul principatului, afară de cel de a declara război și de a-și bate o monedă proprie. Cea care umblă obișnuit în această țară

[55] *Isvóra* (jud. Dîmbovița).
[56] *Easy clift.*
[57] *Plain* (?).
[58] *Cotonest* (jud. Argeș).
[59] *Rukar.*
[60] E vorba de harta stolnicului Constantin Cantacuzino în care numirile sînt date în grecește.

este sau talerul olandez sau cel venețian cu leul[61], împreună cu „quartul"[62] din Polonia, și o monedă măruntă săsească numită aici ban[63] din care o sută treizeci și două ⟨de bucăți⟩ prețuiesc un leu[64]. Dreptatea este aici împărțită după vechile legi ale provinciei, care sînt conforme cu legea romană. Puterea de a rosti osînde ca și rostirea lor este numai a domnului. După osîndire, așa cum se întîmplă de obicei în Turcia, execuția urmează chiar îndată. Pentru o mai bună împărțire a tributului și pentru alte obligații comune țara întreagă este împărțită în șaptesprezece județe[65] din care fiecare trebuie să dea proporția[66] respectivă ce-i revine. În timp de război ține de obicei sub arme douăzeci de mii de oameni, din care cam o pătrime își continuă slujba cu plată în timp de pace.

Băștinașii își zic îndeobște români[67] și numesc țara lor Țara Românească[68], încredințați că își trag originea de la romani. Și în dovedirea acestei păreri ei pot să invoce limba lor, care este un amestec confuz[69] de latină și italiană, în care au fost introduse din întîmplare și ceva cuvinte turcești și slavone. Ei scriu numai cu litere slavone cirilice, ce par să fie o deformare a celor grecești. Și aceste particularități de limbă, ca și de scriere, le au în comun cu Moldova, căci aceste două țări împreună cu Transilvania alcătuiau vechea Dacie: cele două dintîi — Dacia Ripensis, și cea din urmă — Dacia Mediteranee. Vinurile din această țară, mai ales cele de la Tîrgoviște, sînt de o bunătate nespusă. Portul[70] românilor seamănă mult cu cel al turcilor (!). Religia // lor p. 86 este întru toate cea a bisericii grecești[71] și cîrmuirea ei e supusă Patriarhului din Constantinopol. Slujbele lor religioase se săvîrșesc fie pe limba greacă sau pe cea slavonă, deși am fost asigurat că în unele biserici este admisă și limba românească, cel puțin ei au adesea evanghelia și alte slujbe în limba aceasta, dar slujba liturgică[72] însăși, mai rar. Bisericile fiecărei parohii, ca și capelele numeroaselor mănăstiri ce se văd aici, sînt deobicei foarte arătoase, bine clădite, bogat împodobite, zugrăvite cu profuziune, și cele mai multe din ele înzestrate cu clopote, deși în unele locuri am observat toaca[73] de lemn care este răspîndită la grecii din Turcia, unde clopotele nu sînt îngăduite. Nartexul (sau tinda) este deobicei mîzgălit[74] cu reprezentări superstițioase ale pedepselor iadului, și adesea pereții interior sînt profanați cu vreo înfățișare trupească fără rost a lui Dumnezeu tatăl, lucru îngăduit aici împotriva principiilor mărturisite și ale declarațiilor bisericii grecești.

6 mai. Ne-am urmat drumul astăzi peste munte pe un drum stîncos și colțuros, mărginit de o parte și de alta de o umbră posomorîtă și uneori lăsînd să se vadă cîte o prăpastie îngrozitoare. Cam la o jumă-

---

[61] *The dutch or Venetian lion dollars.*
[62] *Quarts.*
[63] *Bains* (!).
[64] *Lion dollar.*
[65] *Counties.*
[66] Aluzie la bir.
[67] *Romans.*
[68] *Tserra Romanesca.*
[69] *A broken mixture.*
[70] *Habit* (are și sensul de comportare).
[71] = Ortodoxe.
[72] *The liturgy.*
[73] *The wooden plank.*
[74] *Daubed,* termen mai mult pejorativ.

tate de oră după ceasul zece am ajuns la hotarul acestor două țări, însemnat cu o cruce de lemn pe muchea muntelui de unde începe să se deschidă vederea asupra Transilvaniei. Aici lordul Paget a fost salutat din partea „guberniului" Transilvaniei de către contele Mihail Mikés cît și din partea magistraților comunali din Brașov, de către delegatul lor, și în același timp luat în primire de o trupă de călăreți purtînd culorile împăratului, veniți să-l escorteze drept garda sa obișnuită. După aceasta, trupa de cazaci care îl păzise pînă acum pe D. Ambasador, cu începere de la Tîrgoviște, s-a înapoiat acolo. Timp de o oră și jumătate începînd din acel loc, cobori la vale, și la o trecătoare îngustă unde rîul Bîrsa[75] își croiește drum din culmile înzăpezite spre cîmpia de alături, ajungem la castelul de la Bran, o mică fortăreață care păzește acea trecătoare. La trecerea sa, Ex. Sa a fost salutată de trei salve de vreo douăzeci și unu de focuri. La o bătaie de tun de la această fortăreață, găsim un grup frumos de barăci[76] gata ridicate pentru primirea Exc. Sale cu cîte o bucătărie și alte înlesniri pregătite pentru el de către contele Mikés, care acum a preluat grija întreținerii oficiale și a conducerii Exc. Sale din locul acesta pînă la Sibiu.

7 mai. Azi dimineață la șase am pornit de la castelul Bran îndreptîndu-ne spre Brașov, de care ne aflam acum la două mile unguresti sau douăsprezece mile italiene. După o jumătate de oră i-a ieșit înainte Exc. Sale generalul maior Glychensberg, comandantul[77] forțelor din Brașov și împrejurimi, împreună cu locotenent-colonelul Graven din regimentul generalului Rabutin. A primit aceleași onoruri din partea judelui[78] și a celorlalți magistrați ai orașului, cu care și cu numeroasa lor suită cu care veniseră pînă aici, am pornit acuma într-un șir lung de o milă. Drumul nostru trecea prin locul unde a fost înfrînt[79] generalul Heissler și făcut prizonier de către contele Thököly[80] în anul 1690 — și de asemenea prin orasul Rîșnov[81] aflat la mijloc între Bran și Brașov, unde de asemenea este un castel însemnat, care a salutat și el pe Exc. Sa la trecerea pe acolo, cu cîte trei salve repetate. Cam la orele unsprezece am intrat în oraș, găsind castelul sub arme și repetînd neîncetat salvele de salut, străzile avînd muschetari înșiruiți pe amîndouă laturile, și toată soldățimea adunată în ordine în piața principală. Aici se află casa generalului Glychensberg, unde d. ambasador a fost primit cu toate dovezile de cinste și de considerație și invitat după o oră la o recepție aleasă. După masă, din ordinul contelui Mikés, am fost conduși la diversele locuri de găzduire, unde a fost desemnat un nobil din Transilvania să facă pe comisarul sau „proveditorul" la fiecare loc de încartiruire. Îndeosebi D. Paget[82] și cu mine am fost însoțiți și ne-am bucurat de tovărășia și atenția unuia Ladislau Docza, om politicos, deștept și știind să se poarte, care aparține confesiunii calvine[83]. După prînz D.

---

[75] *Bozza.* Confuzie probabilă cu pîrîul Turcul, întrucît Bîrsa curge dincolo de cetatea Bran.

[76] *Huts.*

[77] *Governor.* De observat că în diariul itinerariului lui Paget acest nume apare ca Glockelsperg.

[78] Jude al Brașovului în anii 1701—1707 era Andreas Rheter.

[79] Între Tohani și Zărnești.

[80] *Tekely* = Emeric Thököly, conducătorul răsculaților unguri.

[81] *Rosnow.*

[82] fratele ambasadorului.

[83] *Helvetian confession* (spre deosebire de cea luterană, confesiunea de la Augsburg, comună sașilor).

Paget și cu mine ne-am urcat pe dealul castelului, de unde se întinde privirea asupra întregului oraș, care e aproape triunghiular, înconjurat de un zid de piatră, așezat într-o vale îngustă sub un zid de munți înalți înzăpeziți, dar dintr-o parte privind spre o cîmpie netedă și roditoare. Este înconjurat de trei suburbii deosebite, întrepătrunse frumos cu grădini; și într-o parte a acestor suburbii mai spre mijlocul dealurilor se ridică o frumoasă biserică românească[84]. Un foc grozav care a prefăcut acum paisprezece ani aproape tot orașul în cenușe a mistuit cu totul // biblioteca școlii care este întemeiată aici pentru predarea filozofiei și teologiei. Aceeași nenorocire a ruinat aproape ⟨de tot⟩ catedrala[85] din care n-a mai rămas acum nimic ca mărturie a strălucirii sale de odinioară, decît zidurile din afară. Acoperișul care era altădată de piatră boltită este acum învelit cu scînduri.

p. 88

Religia comună de aici este cea luterană, și biserica amintită mai sus este administrată de un decan cu treisprezece capitluri care primesc venituri însemnate de la cele treisprezece parohii ale districtului Brașov, venituri pe care le varsă acesteia. Cîrmuirea bisericească a întregului district aparține în parte acestui capitlu, în parte superintendentului din Brașov, a cărui slujbă este uneori deosebită, dar de cele mai multe ori legată de slujba decanului. Apelurile împotriva acestui superintendent sînt îndreptate către episcopul[86] întregii provincii a Transilvaniei.

Administrația civilă a orașului este încredințată unui jude ales din doi în doi ani, unui senat și unei adunări[87] de o sută de inși. Sentința judelui este definitivă și este dictată de legile locale întocmite potrivit dreptului civil. Orașul a fost binișor reclădit de la incendiu încoace cu o oarecare regularitate a zidurilor și ferestrelor de la stradă, iar acoperișurile sînt toate învelite, ca în Țara Românească, cu șindrilă. Limba vorbită de toți aici e limba săsească, acel oraș fiind unul din cele ce aparțin numeroasei colonii ale acestei națiuni ce alcătuiește o treime[88] din Transilvania.

9 mai. Azi dimineață am plecat din Brașov ⟨la orele⟩ șase trecînd prin Codlea[89] care are o biserică întărită ca o cetate. De acolo am mers prin păduri și dealuri pînă la Vlădeni[90] unde poposim astănoapte în corturi pe o poiană verde rece și umedă înconjurată de păduri. Aici m-am despărțit de contele Toma ⟨Cantacuzino⟩ care mi-a mai dat alte două cărți din partea lui Constantin Stolnicul.

10 mai. Generalul Glychensberg, care l-a escortat pe dl. ambasador de la Brașov pînă aici s-a întors acum acolo. Am mers pe un drum anevoios și printr-o pădure întunecoasă pînă la Șercaia[91] pe care în sfîrșit, o aflăm minunat așezată pe un rîu care la o mică depărtare de // aici se varsă în Aluta, acum numită Olt. Aici am fost găzduit în casa pastorului care era un luteran numit George Sularius[92], și cum era duminică, am asistat la slujba lor de seară.

p. 89

---

[84] Biserica Sf. Nicolae din Șchei.
[85] Biserica Neagră.
[86] Numit Ștefan Veszpremi cu reședința la Alba Iulia.
[87] *Communalty*.
[88] Nu în sens aritmetic, ci doar ca fiind una din cele trei „națiuni" oficial recunoscute ale Transilvaniei.
[89] *Feketeholm*.
[90] *Veledin* (în jud. Brașov).
[91] *Sharkan* (în jud. Brașov).
[92] Oare Schuler?

11 mai. Am înaintat printr-o regiune frumoasă, bogată și bine cultivată pînă la Făgăraș, un oraș mare dar împrăștiat, și poposim acolo la orele unsprezece. Exc. sa a fost găzduită într-o casă ce fusese a contelui Teleky[93], fostul prim ministru al răposatului principe Apaffi[94] și răpus cu prilejul înfrîngerii generalului Heissler lîngă Brașov. Am stat de vorbă cu pastorul principal al orașului, numit Mihail Rozgoni, un calvin învățat care a studiat în Olanda. La Făgăraș este un castel înconjurat cu un șanț[95] lat cu apă, și așa de tare — sau cel puțin așa de apărat de noroc — încît se spune că nu a fost niciodată cucerit prin forța armelor.

12 mai. De aici am mers în șase ore de drum la Ucea[96], un sat locuit numai de români, și plecînd devreme de acolo la două dimineață, am ajuns la orele douăsprezece la Porumbac[97], un sat prea încîntător, așezat foarte aproape de malul Oltului, rîu care ne-a însoțit în aceste trei zile din urmă ale călătoriei noastre, nu departe de noi, pe mîna dreaptă, pe sub dealurile apropiate. Exc. Sa a fost aici întîmpinată și salutată de generalul Rabutin din Sibiu care a venit însoțit de contele Sean, comisarul principal al Împăratului în Transilvania[98] și de alți doi ofițeri ai armatei imperiale. Generalul s-a întors înainte de masă și l-a lăsat pe dl. ambasador bine instalat într-un frumos castel de țară al principelui Apaffi, ale cărui hambare și grînare, alături de heleșteele cu pești și pășunile bogate ce înconjurau gospodăria, le-am vizitat în după amiaza aceasta cu mare plăcere.

14 mai. Părăsim Porumbacul și sîntem îndată pe malul Oltului pe care au fost transportate toate bagajele excelenței sale împreună cu caii, trăsurile, căruțele și celelalte de trebuință pe niște luntre cu fundul teșit. Mai mergem o milă ungurească de la „conac“ și apoi Exc. Sa este din nou întîmpinată de generalul Ra // butin și de mai mulți ofițeri ai armatei împreună cu o suită de cinci sute de persoane, alcătuită din două trupe de cavalerie cu magistrații orășenești și orășenii de frunte din Sibiu. După salutările de o parte și de alta dl. ambasador ia loc în careta generalului și merg împreună încă o milă ungurească pînă la Sibiu, escortați de o numeroasă ceată de însoțire de gărzi și orășeni pînă înlăuntrul orașului, unde tunurile nu au încetat de a bubui, și unde i-au primit locuitorii sub arme. Aici Exc. Sa a fost mai întîi găzduită într-o casă mare și potrivită din piața mare, foarte aproape de palatul generalului, iar la ora unu a fost condusă la prînz acolo, unde era pregătit un ospăț bogat la două mese. La prima masă ședea Ex. Sa cu suita sa, generalul Rabutin cu soția sa, principesa de Holstein[99] împreună cu contesele Sean, Bethlen, Mikes și alte cîteva doamne și de asemenea conții Sean, Bethlen, Mikes, Stainville[100] din Lorena, Costa din Pie-

p 90

---

[93] În text, greșit: *Tekely* în loc de Teleky, contele Mihail (1634—1690) căzut în bătălia de la Zărnești.

[94] Abaffi = Mihail Apafi, principe al Transilvaniei (1661—1690).

[95] *mote* (corect: *moat).*

[96] *Ucha* (jud. Brașov).

[97] *Porumback* (jud. Sibiu).

[98] Cu reședința la Alba Iulia în fostul palat princiar și cu un rol precumpănitor în luarea tuturor hotărîrilor. Pentru atribuțiile sale, vezi mai jos p. 208.

[99] Și după căsătorie continua să-și păstreze acest titlu. În *Itinerariul anonim latin* al lui Paget ea apare sub denumirea ciudată de *principessa Rabutiniana.*

[100] Generalul conte Etienne de Stainville, ulterior mareșal și comandant al forțelor imperiale din Transilvania.

mont[101], Monticelli și comisarul Belli. După masă, Ex. Sa s-a întors la locul său de găzduire, unde a fost însoțit de contele Bethlen în loc de contele Mikes, acesta dintîi fiind desemnat să-l conducă de la Sibiu pînă la Cluj. Seara, generalul, ca un omagiu, i-a conferit excelenței sale comanda garnizoanei pe timpul șederii sale acolo, și după aceea a stăruit în patru rînduri ca Exc. Sa să dea parola pentru trupe, ceea ce însă Exc. Sa a refuzat cu toată hotărîrea.

15 mai. Exc. Sa a rămas ziua aceasta și cea următoare la Sibiu împreună cu suita sa, și a fost tratată și mai departe în același fel curtenilor de către general.

17 mai. Ziua aceasta fiind duminică, am avut o slujbă religioasă și o predică la locuința Exc. Sale, apoi am prînzit iar cu generalul. Iar seara am fost onorat de gazda mea, dl. George Reisner, senator al orașului (om talentat și învățat, care a studiat zece ani în Olanda) cu trăsura sa și tovărășia sa ca să-i vizităm grădina dincolo de zidurile și șanțurile orașului; în apropierea căreia se afla un vestit crucifix mare, tăiat dintr-un singur bloc de piatră mult venerat de papistașii din această țară. Același domn ⟨Reisner⟩ mi-a semnalat trei inscripții romane care

p. 91 — după cîte mi s-a spus — // fuseseră aduse din Ulpia Traiana[102]. Prima era pe un sarcofag de piatră din piața mare. Celelalte două erau în palatul generalului Rabutin ... pe soclurile a două coloane ... Tot el mi-a arătat și catedrala[103] orașului, ne-a oferit muzică la orgă și mi-a dăruit o carte numită *Breviculus de nationibus transylvanicis*[104]. Altă carte despre același subiect îmi fusese dată în ajun de rectorul școlii din Sibiu pe care am vizitat-o atunci, împreună și cu biblioteca acesteia. În această seară am întors de asemenea vizita reverendului Isaacus Zabanius[105], prim pastor al Sibiului și decan al bisericii catedrale, și am fost întreținut cu bunăvoință de el și de soția lui mai bine de trei ore. El mi-a dat atunci și un *Răspuns* pe care l-a compilat mai de mult la cartea *Campiani Rationes decem*.

18 mai. Excelența sa și suita sa părăsind Sibiul de la orele șase dimineața au fost însoțiți de general și de domnii arătați mai sus pînă dincolo de rîul din apropiere, după care și-au luat cu toții rămas bun cu

p. 92 mare cordialitate, îndeosebi locotenent-colonelul Graven, căruia E. S. // i-a dăruit un inel cu diamant. Ne-am pornit acum la drum în timpul căruia am primit o scrisoare ... etc.

Sibiul este un oraș frumos, constînd din case bine proporționate cu stucatură regulată și acoperite cu țiglă, și este împrejmuit de un zid neîntrerupt de cărămidă, și acesta la rîndul său înconjurat cu apă, fie adusă din șanțuri, sau chiar din rîul care îl înconjură. Deasupra porții prin care am intrat e statuia lui Hermann întemeietorul acestui oraș.

---

[101] Precum se știe, în slujba imperialilor se aflau mulți străini: Carol de Lorena, Eugeniu de Savoia etc. fără a mai pomeni de cei dintr-o fază anterioară, Montecucculi, Leslie etc.

[102] Urmează în text transcrierea ei, și îndată mai apoi a celorlalte două. Ele se află publicate în C.I.L. vol. III/1, p. 208, nr. 1198; p. 217, nr. 1298 și p. 255, nr. 1613.

[103] Biserica Sf. Maria. Mai erau încă două mănăstiri, una fostă a franciscanilor și cealaltă a dominicanilor, apoi a ursulinelor.

[104] Titlul exact: *Breviculus originem nationum et praecipue Saxonicae in Transylvania* (Sibiu 1696, retip. în 1697 la Helmstadt iar în 1701 la Dantzig). Autorul este Valentin Franck de Frankenstein.

[105] Pentru aceasta, vezi P. Cernovodeanu, *Jérémie Cacavelas et le protestantisme* în R.E.S.E.E., 1980, 2.

Este destinat a fi încă şi mai întărit de germani, în care scop ei însemnă pe teren locul citadelei pe care au de gînd să o clădească, şi atît de puternică şi de bine întocmită, încît prin ea să țină în frîu nu numai acest oraş, dar chiar toată provincia. Este în întregime locuită de saşi şi prin urmare de mărturisitori ai religiei luterane sau augustane[106]. Ei au aici trei biserici, dintre care catedrala este mare şi frumos împodobită. Generalul şi garnizoana germană, care constă acum din o mie două sute de oameni şi de asemenea şi un mic număr de papişti sînt nevoiți să se mulțumească cu o capelă particulară. Generalul Rabutin este un om frumos la chip, politicos şi glumeț, de o disciplină severă şi o strunire înțeleaptă a soldaților imperiali de prin toată provincia, care sînt încredințați conducerii sale în număr de vreo zece mii de oameni. El este de origine franceză şi a fost silit, în tinerețe, din cauza unui duel, să fugă din țara sa de baştină, la curtea de la Viena, unde după o slujbă îndelungată a cîştigat favoarea principesei de Holstein, soția pe atunci a cancelarului Sinzendorff, şi care după moartea acestuia a catadicsit să-l ia de soț, ridicîndu-l astfel la culmea situației lui actuale. Administrația civilă este în mîinile *judelui de Sibiu*[107], a cărui jurisdicție se întinde nu numai asupra acestui oraş, dar chiar asupra întregului district săsesc. După el vine *consulul de Sibiu*[108], a cărui autoritate este mărginită doar la oraş. Şi pe lîngă aceştia mai este un senat de vreo şaisprezece membri şi apoi o adunare comună de vreo sută de oameni. Oraşul este numit în latineşte Cibinium de la rîul din apropiere, Cibinu.

Înainte de orele unsprezece ne instalăm iarăşi la Ocna Sibiului numită pe ungureşte Vizakna, adică Salzburg, de la minele de sare, pe care le-am vizitat azi după prînz împreună cu pastorul de aici, Ioan Nagy Borosnyai[109] aparținînd religiei calvine. Sarea aici este săpată şi tăiată în bolovani (cum zic ei) de o formă cubică şi cîntărind cam o sută de funți. Odată astfel pregătiți // în hruba, care la bază se întinde foarte **p 93** mult în lățime în chip de dom, sînt traşi în sus de nişte odgoane din care unul se înfăşoară în jurul unui manej tras de patru cai, iar celălalt se desfăşoară în acelaşi timp. Gura[110] ocnei este pătrată, căptuşită cu scînduri cît ține stratul de pămînt şi se întinde apoi în adîncime pînă la o sută de yarzi. Aceşti bolovani sînt apoi depuşi în magazii pentru a fi transportați la un prilej potrivit pe Mureş pînă la Dunăre, şi apoi vînduți în Turcia sau Germania în folosul împăratului, care este singurul stăpîn al tuturor minelor naturale atît de îmbelşugate în această țară. Pastorul amintit mi-a dat nişte cristale de sare tot aşa de străvezii precum cristalul adevărat. Este un om foarte învățat şi care a călătorit prin multe țări şi îndeosebi prin Anglia. Acolo am mai primit tot în dar nişte mostre de metal, anume de aur, cinabru, antimoniu şi altele, care mi-au fost trimise de un domn numit Samuel Köleseri[111] inspectorul general imperial al minelor din Transilvania.

19 mai. Plecăm de aici spre Cenade[112] şi sosim acolo înainte de orele

---

106 = A confesiunei de la Augsburg — luterană.

107 Este vorba de *judex regius* (Königsrichter) Sachs von Harteneck.

108 De sigur *burgmeisterul oraşului* Peter Weber (1702—1704).

109 De observat că preotul este calvin şi maghiar, deşi populația din acel loc era luterană.

110 *The pit* (este vorba de galeria verticală sau puțul de la intrare).

111 Autorul lucrării *Auraria romano-dacica* tipărită în 1716. Vezi biografia în volumul de față.

112 *Tsanad* (jud. Alba, la jumătate drum între Sibiu şi Blaj).

douăsprezece, de acolo — cum Ex. Sa se îndreaptă spre Aiud[113] prin Blaj — dl. Montague, dl. Gangain[114] şi cu mine folosim acest prilej de a ne abate din drum pentru a vedea Alba Iulia sau Weissenburg. De aceea închiriem o caleaşcă de poştă la ora cinci după amiază, şi cum depărtarea e de trei mile ungureşti de drum noroios, abia ajungem pe la orele douăsprezece noaptea, după ce am trecut Mureşul aproape de oraş pe un pod de lemn. Pe drumul nostru într-acolo am văzut o şatră de ţigani[115], lucru obişnuit prin aceste provincii şi cele vecine, ca şi prin Turcia.

20 mai. Ex. Sa şi-a continuat drumul în ziua aceasta spre Blaj iar noi în dimineaţa aceasta mergem să-l salutăm pe guvernator, contele Banffi[116] un nobil protestant cu multe merite şi politeţă, dar de mulţi ani slăbit şi chinuit de colici. Am fost conduşi la el trecînd prin camera unde se ţin acum comiţiile întregii Transilvanii şi unde contele Sean, comisarul imperial solicită statelor aşezarea de subsidii şi le face cunoscute şi alte ordine ce li se adresează de Curtea din Viena. După aceea // îl vizităm de asemenea şi pe contele Sean, care a fost atît de îndatoritor să ne arate şi castelul în care locuieşte, care este un palat măreţ, pînă mai deunăzi reşedinţa principilor Transilvaniei[117]. p. 94

Totodată am vizitat şi biserica cea mare calvină[118] alăturată care este o clădire falnică şi măreaţă dar a suferit mult de la tătari, care au mutilat monumentele frumoase şi au ars turnul în anul 1658[119].

Este acum întărită cu un şanţ şi cu un parapet, asemenea celor răspîndite prin toată Transilvania. Monumentele ⟨funerare⟩ pomenite mai sus sînt ale lui Ioan Corvin numit de obicei Huniade, al reginei Izabella[120] şi al fiului ei Ladislau (!), al lui Sigismund, Gheorghe Rakoczi[121] împreună şi cu al vestitului Gabriel Bethlen[122]. În aceeaşi dimineaţă am făcut o vizită episcopului bisericii reformate din Transilvania care îşi are reşedinţa aici şi este de asemenea pastorul din acest loc, numit Ştefan Veszpremi. Este un om bătrîn ce pare a fi cu mintea slăbită şi care suferă de o paralizie a limbii. La el am văzut pe profesorul de la şcoala din Alba Iulia mutat aici din anul 1672 de la Patak[123] din Ungaria. El este un om învăţat, dornic să ştie tot şi foarte harnic, predă teologia,

---

[113] *Enyed* — numirea e redată în formă maghiară, ca şi cea următoare, Balasfalve.

[114] Ambii din suita ambasadorului.

[115] *Zingans or Gypses.*

[116] Gheorghe Banffy de Lozoncz, guvernator imperial al Transilvaniei (1691—1708). Pentru raporturile sale bune cu Brîncoveanu manifestate şi cu prilejul nunţii fiicei sale în luna iunie din acelaşi an, cf. la Radu Greceanu, *op. cit.*, cap. 56, menţiunea trimiterii ca reprezentant personal al său la acea nuntă, pe stolnicul Radu Izvoranu împreună cu cei doi fii mai mari ai domnului. Se dă şi numele ginerelui „Sechel Laslu“, adică Ladislau Sekely, bun prieten al domnului.

[117] Clădirea aparţinuse capitlului canonicilor de Alba Iulia. A fost luată de Ioan Sigismund şi folosită drept palat.

[118] Fosta catedrală catolică, ce va fi în curînd afectată iar cultului catolic.

[119] Cînd au năvălit în Transilvania contra lui Gheorghe Rákóczy al II-lea. Pentru distrugerile lor de atunci vezi şi în *Călători* ... V, relatarea lui Hildebrand.

[120] Văduva lui Ioan Zápolya şi tutoare a fiului ei nevîrstnic Ioan Sigismund (1541—1551; 1556—1559) confundat aici cu Ladislau, fiul lui Ioan de Hunedoara.

[121] Gheorghe Rákoczy I (1630—1648).

[122] Gabriel Bethlen (1613—1629).

[123] Sáros Patak — azi în R. S. Cehoslovacă.

filozofia naturală, limbile și matematicile. A călătorit prin Anglia și alte țări și e un mare admirator al englezilor, datorită cărui fapt camera sa de lucru e plină de cărți de ale noastre și el scrie și vorbește și chiar predă limba noastră elevilor săi o dată pe săptămînă. Îl cheamă Samuel Kaposi[124] și a fost făcut doctor al sfintei teologii printr-o diplomă a prințului de Orania[125]. După aceste vizite ne-am dus la contele Banffy la masă unde am fost cinstiți cu un ospăț minunat, guvernatorul însă nepărăsindu-și camera sa. La masă ședea doamna guvernatoare[126] care este din familia Bethlen împreună cu contesa Samuel Bethlen[127], contele Nicolae Bethlen, cancelar al statelor Transilvaniei, contele Apor, tezaurarul, contele Haller[128] președintele statelor (acești doi din urmă papistași) împreună cu contele Teleki („Telki"), Ioan Sax judele regesc din Sibiu și cu contele Sean și alți cîțiva. După prînz am petrecut ceva timp cu profesorul Kaposi și seara am cinat cu contele Sean.

21 mai. Exc. Sa a stat toată ziua la Blaj, iar noi toată dimineața la Alba Iulia, odinioară numită Apulum // unde ne-am petrecut timpul cercetînd niște sculpturi romane și copiind aceste trei inscripții[129]. p. 95

La prînz am luat masa cu contele Sean și la ora două luîndu-ne rămas bun de la guvernator am pornit într-o caleașcă spre Aiud[130] la două mile ungurești de aici, unde am ajuns înainte de orele șapte, drumul urmînd tot mereu de-a lungul malului Mureșului.

22 mai. Am luat o caleașcă azi dimineață și am mers vreo oră de la Aiud să-l întîlnim pe dl. ambasador în locul unde a trecut Mureșul pe niște luntre teșite, după care îl escortăm înapoi la Aiud, unde ajungem la ora unu. După prînz vizităm școala și colegiul de aici, care trece drept cel mai înfloritor din cele ale bisericii calvine din Transilvania. Are trei profesori, unul de filozofie: Ștefan Kolozsvari, care a călătorit în Anglia, altul de teologie, Ștefan Ennyedi, un om învățat care mi-a dăruit o carte papistașă privind regimul aplicat de împărat bisericilor reformate din Ungaria, și un al treilea profesor de limba greacă, de logică și istorie, Fr. Pariz Papa, un medic care mi-a dăruit niște cărțulii ale sale tipărite și un „Itinerar" manuscris rămas de la doctorul Basire[131], canonic de Durham la Alba Iulia, unde acesta a predat teologia în timpul ultimei uzurpări în Anglia //. p. 96

23 mai. Am mers trei mile ungurești de la Aiud la Turda, unde am ajuns cam pe la ora unu în orașul pe care l-am găsit murdar și rău clădit, dar vrednic de luare aminte pentru ocnele sale. Are două biserici calvine și una însușită de unitarieni. Orașul e așezat pe Arieș, odinioară Chrysolas[132] din care țiganii scot nisip de aur, mai ales după ploi.

---

124 = Samuel Juhász Kaposzi (1660—1713).

125 Ajuns în 1688 rege al Angliei sub numele de William al III-lea.

126 Clara Banffy, născută Bethlen.

127 Născută Bora Nagy.

128 Ștefan, baron Haller de Hallerstein, mai tîrziu guvernator al Transilvaniei.

129 Urmează în text transcrierea lor.

130 Într-o notă e derivat numele de Enyedinum de la *Via Annia* menționată într-o inscripție luată din „Zamosius" (Szamosközi).

131 Pentru vicisitudinile lui Isac Basire (1607—1676) cf. *Călători* V, p. 565, n. 132.

132 Apropiere artificială între numirea Arieșului și a Crișului, amîndouă legate de noțiunea de aur — numirea de Aranyos însemnînd pe ungurește auriu, iar numele Crișului fiind confundat greșit cu χρύσος cuvîntul grecesc ce înseamnă an. Confuzie ce apare la Reicherstorffer la mijlocul sec. XVI.

24 mai. Astăzi fiind duminica Rusaliilor Ex. Sa și-a întrerupt drumul pentru o zi, și a asistat în cvartirul său la slujba bisericească și la o predică. După prînz am vizitat ocnele, care seamănă îndeobște cu cele din Ocna Sibiului, afară de faptul că sarea pare ceva mai limpede și mai tare. La întoarcere am observat inscripția următoare[133].

25 mai. Am mers mai departe trei mile ungurești pînă la Cluj, odinioară Zeugma, numit de unguri Kolosvar și pe latinește Claudiopolis. Aici guvernatorul Banffy a întîmpinat pe Ex. Sa la o jumătate de milă de oraș și l-a poftit la masă, după care la despărțire i-a dăruit șase cai frumoși de caretă. Orașul este frumos, cu o stradă lată și dreaptă — dar mai păstrează pe case și pe biserici urmele unui foc grozav care a mistuit aproape în întregime orașul acum cinci ani. Este așezat pe primul braț al rîului Someș și este înconjurat în întregime cu un zid vechi și gros pe partea dinăuntru a căruia mi-au fost arătate cele două inscripții

p. 97 următoare dintre care cea din urmă are literele frumos săpate // [Urmează în text transcrierea].

Unitarienii, care sînt una din sectele admise în Transilvania, își au aici sediul lor principal. Am stat de vorbă cu unul din ei, Ștefan Stanizlo, profesor de filozofie, cu care am fost să vizitez pe parohul lor sau pastorul principal și am văzut biserica și colegiul lor. Am vizitat de asemenea pe pastorul calvin și de asemenea biserica și colegiul lor, unde am văzut pe M. B. Nemethi, profesorul lor de filozofie, profesorul de teologie Sam. Nemethi fiind absent. În diferite locuri publice ale orașului am observat că erau însemnate niște date vechi, îndeosebi deasupra unei porți unde anul era însemnat cu aceste cifre **IRΛΛ** adică 1477, și deasupra colegiului Unitarian în felul acesta **IRΛ6** adică 1476. Aici expirînd însărcinarea contelui Bethlen, grija excelenței sale a trecut asupra baronului Wesselenyi.

26 mai. Azi am rămas la Cluj. În ziua următoare am mers două mile ungurești pînă la Cristorel[134], unde sînt găzduit într-o casă sărăcăcioasă de români. Și a doua zi am mers tot atîta prin păduri și văi frumoase pînă la Bălan[135] pe rîul Almas.

29 mai. Alte două mile ungurești pe un drum asemănător ne aduc la Zalău, un sat reformat calvin, unde am vizitat pe pastorul principal

p. 98 Ștefan Foris Debreczeni. La o jumătate de oră de acest loc // am trecut niște munți foarte păduroși, dar nu prea înalți, care despart Transilvania de Ungaria, după care intrăm acum în acele părți ale Ungariei care pînă în urmă erau cuprinse în titlul principilor Transilvaniei[136].

31 mai. După două mile ungurești printr-o regiune mai deschisă, și arătînd mai bine, am ajuns la Șimleu în care este un palat vechi, odinioară reședința regilor Ungariei[137]. Aici din nou au fost schimbate gărzile și comisarul imperial, această sarcină fiind preluată acum de Francisc Trantzeni, un nobil maghiar. Am mai rămas o zi, ceea ce mi-a dat prilejul să pot sta de vorbă cu pastorul al cărui nume e Zovány.

---

[133] Urmează transcrierea ei. Vezi C.I.L. p. 173, nr. 881.

[134] *Erdicurestur* (jud. Cluj).

[135] *Balashaza* (jud. Sălaj).

[136] *Which lately gave part of his title to the prince of Transylvania* (E vorba de așa-zisele „părți“ — *partium* — numite și comitate exterioare).

[137] E o confuzie. Șimleul a aparținut Bathoreștilor din ramura de Somlyo, spre deosebire de cei din ramura de Ecsed, dar nu a fost niciodată reședința lor și mai puțin a regilor Ungariei, Bathoreștii precum se știe nefiind decît principi ai Transilvaniei.

1 iunie. Am mers mai departe trei mile ungurești pînă la Marghita[138] și pe drum am trecut rîul Crasna lîngă care e hotarul ce mărginește acea parte a Ungariei. Pămîntul aici e de o bogăție exuberantă, înfățișînd cînd pășuni, cînd păduri amestecate cu ele, și peste tot e împodobit cu trandafiri de damasc ce cresc sălbatici în tufe mici. Parte din timp mi l-am petrecut stînd de vorbă cu pastorul Ioan Banki. Dar, cum am trecut de Transilvania și de părțile Ungariei supuse aceleiași cîrmuiri, se cuvine să amintesc aici unele observații generale privind această provincie.

Transilvania, care mulți ani a fost tributară turcilor și prin urmare sub ocrotirea acestei împărății care le îngăduia ⟨Transilvănenilor⟩ să-și aleagă și să fie cîrmuiți de principii lor, a fost cucerită cu armele în 1687 de împărat[139], comandant fiind ducele de Lorena și prin capitulație ⟨ei⟩[140] s-au predat germanilor, sub care au continuat să trăiască, deși pînă acum împăratul nu și-a luat nici un titlu deosebit din acest fapt. El ține obișnuit în garnizoană aici douăsprezece regimente, care de la pacea din Carlowitz încoace folosesc mai mult ca să țină în frîu pe locuitori decît să inspire teamă turcilor vecini.

În același scop ei pregătesc ridicarea de citadele puternice în Sibiu și mai plănuiesc și altele în locuri potrivite sub pretextul unor datorii față de aceste forturi și de oastea locală existentă[141]. Împăratul percepe / în fiecare an taxe grele, de care locuitorii se plîng ca fiind de patru ori mai mari ca cele percepute mai înainte de turci. Căci pe cînd ei atunci plăteau un tribut anual și o dare de vreo două sute de mii de florini renani, li se cere hotărît în anul acesta în adunarea de față a guvernului de la Alba Iulia suma de un milion patruzeci de mii șase sute de asemenea florini care este impusă pentru cheltuielile următoare:

p. 99

Cheltuieli militare	750 000
Pentru fortificații	100 000
Datoria domnului Duca[142]	65 000
Bonificări pentru cei supraîncărcați . .	60 000
Pentru cheltuieli de cancelarie . . .	15 000
Cheltuieli extraordinare inevitabile . .	50 000

Aceste subsidii au fost cerute în Adunarea Statelor în numele împăratului de către comisarul său contele Sean, și grija de a le strînge și percepe revine guvernatorului, cancelarului, tezaurarilor, asesorilor tablei regești[143] și altor dregători și membri ai Adunării. Astfel guvernarea civilă a provinciei este încredințată nobilimii transilvănene, reprezentată prin dregătorii pomeniți mai sus, dar guvernarea militară este în mîinile generalului Rabutin, care impune provinciei o ascultare riguroasă și precisă.

---

[138] *Margarita.*

[139] Leopold I de Habsburg.

[140] Pentru împrejurările în care au intrat armatele imperiale, vezi *Călători...*, VII, notițele introductive la relația lui Veterani și la cea anonimă din 1688.

[141] *On pretence of charges due to these forts and the standing militia* (Din text s-ar părea că trebuie înțeles că regimul habsburgic pretindea executarea acestor măsuri ca făcînd parte din *îndatoririle militare de dinainte* ale Transilvaniei).

[142] *Debitum principis Duca* (cu explicația în notă: suma destinată răscumpărării sale, a fost pe nedrept reținută din banii acestei provincii și după moartea lui Duca în Polonia).

[143] *Assessores tabulae regiae.*

Transilvania este în mîinile a trei popoare[144] deosebite; mai întîi secuii[145] cu numele scris greşit — Sciculi, Siculi ori Scytuli, în rîndul al doilea saşii şi în al treilea ungurii. Primii şi ultimii din aceştia vorbesc aceeaşi limbă ungurească şi sînt huni de aceeaşi origine, numai doar aşezaţi în această ţară, la date diferite. Saşii vorbesc în întregime limba germană saxonă, ei aparţinînd acestei naţiuni şi fiind o colonie aşezată aici pe vremea lui Geyza al II-lea regele Ungariei. Ei au, fiecare în parte, legile, obiceiurile şi privilegiile lor deosebite şi sînt împărţiţi în felul următor: mai întîi secuii au şapte scaune[146] anume Scaunul Mu-
p. 100 reşului, Odorhei, Trei Scaune, // (Chezdi-Orbai-Sepsi), Ciuc, Gurghiu şi Arieş. Fiecare din aceste scaune este sub ascultarea unui căpitan şi — fiind un popor vînjos şi războinic, care îşi mai păstrează ferocitatea sciţilor, din care întregul grup al hunilor era doar o colonie — au fost întotdeauna scutiţi de taxe şi obligaţii[147], faţă de ocîrmuire, în afară de slujba ostăşească la nevoie, sub conducerea căpitanilor lor. Dar de curînd împăratul i-a convins să se supună la aceleaşi taxe şi îndatoriri ca toţi ceilalţi supuşi din Transilvania. Cum ei nu şi-au primit pămîntul lor de la stăpînire, este obiceiul la ei în chip cu totul deosebit, ca în lipsa unor moştenitori fireşti, pămîntul lor să nu revină stăpînirii ci vecinului celui mai apropiat.

Saşii au şi ei şapte scaune ale lor ce le-au fost atribuite de la începutul aşezării lor şi anume[148]: Mercurea, Sibiu, Braşov, Mediaş, Sighişoara, Bistriţa şi „Erdovidekzek" (?). Fiecare din aceste scaune îşi are capitala numită „oraş liber şi regesc". Asupra acestui oraş şi a scaunului sau districtului ce ţine de el stă un „jude regesc" numit în limba lor konigsrikter (= Königscrichter). Dar autoritatea şi prerogativele judelui de Sibiu, adică de Hermanstadt se întind asupra tuturor scaunelor săseşti, decît că cel de Braşov sau Cronstadt invocă în multe cazuri o scutire care i s-a îngăduit din cauza prea marii depărtări de tribunalul de la Sibiu sau Hermanstadt. Pe lîngă autoritatea acestui jude, mai e în fiecare oraş o conducere subalternă exercitată prin senat, constînd de obicei din vreo şaisprezece membri şi o adunare obştească de „centumviri" deşi arareori cuprinde o sută întreagă de membri. Fiecare în cuprinsul districtului exercită dreptul paloşului şi toate celelalte prerogative ale unei jurisdicţii depline.

A treia parte, şi cea mai bogată din Transilvania, stăpînită de unguri este socotită a fi, şi numită, sediul exclusiv al nobilimii transilvane: şi potrivit cu aceasta se împarte în şapte comitate sau reşedinţe ale curţilor sale anume: Comitatele de Hunedoara, Alba, Turda, Cluj, Solnoc dinăuntru şi dinafară, Dobîca şi Crasna. Acum fiecare din aceste

---

[144] Autorul (pornind de la cele trei „naţiuni" privilegiate din Transilvania) acceptă pentru termenul de *naţiuni* valoare modernă de *popoare*. În realitate acele aşa-zise trei „naţiuni" constau din grupurile privilegiate de saşi şi secui colonizaţi de regii Ungariei, şi din *nobilimea* transilvană, socotită o „*natio*" în sensul medieval al cuvîntului.

[145] Autorul adoptînd termenul de *szekeli* trimite la lucrarea lui Zamosius pe care a folosit-o şi el.

[146] Moros-szék, Udvorkel-szék, Harom-szék, Kezdi, Orba, Sepsi-szék, Czik-szék, Georgy-szék, Aragus (= Aranyos)-szék.

[147] Autorul nu pomeneşte nimic de „darea numită însemnarea boilor" datînd din cele mai vechi timpuri ale regatului ungar.

[148] Autorul dă numirile în formă maghiară şi deformată: Szerdakij-szék, Szeben-szék, Brassoy-szék, Medyes-szék, Segyver-szék, Bestercze-szék, Erdovidek-szék (?).

comitate are patru comiţi dintre care doi sînt comiţi „superiori“ şi doi ⟨comiţi⟩ „inferiori“. În mîinile acestora, împreună şi cu ceilalţi nobili de sub ei, se află întreaga jurisdicţie şi stăpînire a comitatelor respective: ceilalţi locuitori fiind nu numai „tenants“[149] ci dependenţi cum îi numesc ei, şi în oarecare măsură robi // ai nobililor respectivi, cărora le datoresc obişnuit munca a trei şi uneori chiar a mai multor zile din săptămînă. p. 101

Pe lîngă aceştia românii se află pretutindeni în mare număr, amestecaţi printre naţiunile Transilvaniei: dar nu au vreo jurisdicţie sau stăpînire a lor[150], şi astfel ei rămîn ca slugi, îngrijitori de vite[151] şi au slujba aceasta ca robi şi supuşi ai celorlalţi. Şi acolo se află nu numai români[152] ci de asemenea (deşi în număr mult mai mic) prin toată Transilvania raţi (sîrbi), moscoviţi, armeni, evrei şi alţii.

Aşa-zisele religii „receptae“[153] din Transilvania, adică cele care de mai multă vreme au obţinut protecţia principilor lor sub jurămînt, sau a împăratului — potrivit articolelor recentei lor supuneri — sînt patru: cea catolică, cea luterană, cea calvină care e aici numită în chip deosebit „reformată“ şi cea unitariană. Cea dintîi este mai des întîlnită în ţara secuilor, dar totuşi nu atît de precumpănitoare pentru a stăpîni a zecea parte din toată Transilvania. A doua, sau cea luterană este comună întregii naţiuni săseşti din această provincie. A treia înfloreşte în Ţara Secuilor (!) şi în comitatele ungureşti. A patra răzbeşte ici şi colo prin aceleaşi regiuni, dar mărturisitorii ei nu sînt atît de numeroşi în nici una din ele. Totuşi ei au un colegiu înfloritor la Cluj, împreună şi cu o biserică mare, deşi nu se poate compara nici ca frumuseţe nici ca număr al credincioşilor cu cea a calvinilor. Aceste religii sînt bine cunoscute şi vestite în toată Europa, prin credinţa şi principiile lor. Voi spune numai aceasta despre disciplina din sînul ultimelor trei confesiuni: că parohiile strînse mai multe împreună în dioceze distincte sînt supuse superiorilor lor şi aceştia la rîndul lor sînt şi ei supuşi unui episcop provincial care îşi are curtea sa de judecată în care judecă pricini matrimoniale şi alte pricini de ordin duhovnicesc şi are puterea exclusivă de a rîndui preoţi şi de a convoca şi prezida sinodul anual. Şi pe lîngă acest sinod e rînduit un consistoriu, care este ca un fel de senat şi de sfat pe lîngă episcop.

Bisericile luterane sînt în multe locuri clădiri măreţe, înzestrate cu orgi şi tablouri[154] şi deosebindu-se puţin de bisericile noastre // mai mari, decît doar că altarul nu este o masă ce poate fi mişcată din loc, ci este clădit din piatră şi uneori pictat peste măsură de mult. Cultul lor constă din anumite feluri de rugăciuni, apoi imnuri, după aceea tîlcuirea evangheliei şi predici şi la urmă rugăciuni şi imnuri de încheiere a slujbei. Cultul unitarienilor corespunde întocmai cu al calvinilor. Aceştia ţin predici de două ori pe săptămînă în afară de duminici precum şi slujba de dimineaţă şi de seară în tot timpul săptămînii, la care asistă p 102

---

[149] *Tenants* (= ţărani stabiliţi pe moşiile nobililor).

[150] Autorul urmează descrierea lui Reicherstörffer.

[151] *Nourishers of cattle.*

[152] Aici autorul adaugă în notă: „*Aşa mare este aversiunea acestor români faţă de tăierea viţeilor, încît pentru a răscumpăra pe unul din ei luat de generalul Rabutin, îi ofereau să aleagă pe oricare dintre copiii lor.* Este evident că autorul nu a înţeles sensul adevărat al cuvintelor românilor, nu ca o ofertă să-şi dea copiii ci ca un termen de comparaţie.

[153] Aşa cum se ştie, confesiunea ortodoxă nu făcea parte dintre acestea.

[154] Lucru explicabil, întrucît erau foste biserici catolice.

— în multe locuri — congregații numeroase și cucernice. Slujba lor constă dintr-un psalm în versuri, o rugăciune din amvon și se încheie apoi cu alt psalm. Ei au un tipic[155] de rugăciune, și poruncă din partea episcopului lor să nu folosească nici un fel de alte rugăciuni, dar cei mai mulți pastori au introdus obiceiul unor rugăciuni compuse de ei, și acum poporul începe să aibă mai puțină considerație față de cei care se mărginesc la rugăciunea de după tipic. Luteranii, calvinii și unitarienii trăiesc în pace între ei, dar nu sînt primiți unii la comuniunea celorlalți fără o declarație de adeziune la acea confesiune. Luteranii în unele locuri sfințesc ostii, și în altele pîine dospită. Ei practică de asemenea și spovedania dar nu abuzează de ea ca romano-catolicii. Principala deosebire de calvini constă în mărturisirea prezenței reale în cuminecătură. Printre celelalte principii ale unitarienilor prin care ei slăbesc puterea tainelor creștine — deși ei practică îndeobște botezul pruncilor pentru a nu scandaliza pe calvini — totuși ei preferă să-l amîne pînă la vîrsta de doisprezece ani și chiar mai mult, și foarte adesea purced astfel.

Aceste trei confesiuni protestante rămîn deocamdată netulburate în mărturisirea credinței lor. Dar în urma unor recente încălcări ale iezuiților și ale altor preoți catolici bizuiți pe faptul că sînt supuși unei cîrmuiri catolice, precum și a opririi zeciuelii de la ocne, ce se plăteau deobicei pastorilor protestanți și se dau acum călugărilor catolici, și acum în urmă datorită grijii curții de la Viena de a numi în toate slujbele provinciei slujbași catolici — pentru toate aceste motive — toată populația reformată din Transilvania, și îndeosebi calvinii, încep să fie foarte îngrijorați, și de la guvernator pînă la cel mai neînsemnat gentilom s-au folosit cu toată seriozitatea de prilejul de a-și recomanda cauza bunelor oficii ale Exc. Sale la curtea imperială, după care au implorat rugăciunile și bunele urări ale bisericii anglicane, și în multe locuri și-au luat rămas bun de la noi cu o tristețe atît de solemnă ca și cum ar apuca pe calea muceniciei //.

p. 103 Religia românilor, moscoviților, armenilor, raților și a celorlalți este aceea a acestor națiuni în locurile și țările lor proprii. Și se mai poate observa în legătură cu religia Transilvaniei, că și aici ca și în Ungaria, iezuiții care fuseseră mai înainte excluși printr-un articol expres, au acuma libertatea declarată de a pătrunde și a se așeza în această provincie. Și nici nu pot să mă abțin de a observa marea și vinovata ușurință atît a calvinilor cît și a luteranilor în materie de divorțuri.

După caracterizarea religiei Transilvaniei, să considerăm pămîntul său care este de o bogăție exuberantă, bine lucrat, plin de locuitori și împărțit în chip prielnic într-o întindere îndestulătoare de păduri, dealuri și ape. Pămîntul este aproape peste tot negru la suprafață, fără să se poată vedea cea mai mică piatră; în foarte multe locuri și în multe regiuni el este atît de mănos încît să nu aibă nevoie a fi îngrășat, afară de unele părți din țara secuilor unde se folosește gunoierea. Pe lîngă toate bucatele care cresc la suprafața sa, este înzestrat pe dinăuntru cu vine de metale, minerale și fosile de tot felul, și îndeosebi de aur, așa că — după cum am fost informat de inspectorul minelor împăratului[156] — în anul trecut s-a săpat de aici aur în valoare de douăzeci și cinci de mii de țechini. Iar printre celelalte „fosile“, cel mai rar este cina-

[155] *A form of prayer.*
[156] = Samuel Köleseri.

brul nativ și argintul viu care se găsește aici în stare desăvîrșită. Sarea se extrage în diferite locuri în felul arătat mai sus; prin aceasta sînt mult sporite veniturile împăratului căruia îi aparțin toate minele. Dar în timpul de față populația suferă de urcarea prețului acestui articol necesar: căci de la supunerea lor recentă de către împărat un bolovan de sare cîntărind cam o sută de funți abia poate fi cumpărat cu trei florini, în timp ce pînă acum trei bolovani de sare se vindeau cu un florin. Moneda care umblă în Transilvania este cea a împăratului, quartul din Polonia și cîteva alte monede. Relatările unor martori oculari cu privire la diverse părticele de aur găsite în viile lor de aici ca și în cele de pe vestitul munte de la Tokay sînt foarte vrednice de atenție, din care voi pomeni numai cele ce urmează. O bucată de aur a crescut — zice-se — pe un butuc de vie în locul cîrcelului verde cu care se agață pe pomul apropiat sau alt lucru care să-i dea sprijin. Într-un strugure a fost găsit aur adevărat în locul sîmburelui său obișnuit. Picături mari de aur au fost observate // aderînd la pielița boabelor de strugure. Și chiar un ciorchine întreg a fost văzut îmbrăcat într-un înveliș desăvîrșit de aur[157]. p. 104

Cît privește firea și aplecarea locuitorilor[158], ei par cordiali și primitori, beau aproape necontenit și mănîncă din belșug sînt neșlefuiți dar plicticos de stăruitori în atențiilor lor și chiar și cei mai de rînd vorbesc latinește: ei sînt de o constituție zdravănă, îndeosebi secuii care au și o înfățișare mîndră și războinică. Portul lor constă dintr-o vestă scurtă lipită de trup cu mîneci și capete răsfrînte care le acoperă dosul mîinii. Nădragii lor sînt și ei strîmți pe coapse și de acolo urmează în jos în chip de ciorapi. În picioare ei poartă deobicei cizme galbene sau roșii de care sînt prinși întotdeauna pinteni adesea lungi de trei degete. Peste această vestă ei aruncă — atunci cînd ies din casă — un dolman blănit larg dar scurt care este sau cusut sau împodobit cu gäetane de argint pe amîndoi piepții. Portul femeilor, care în cea mai mare parte sînt frumoase și îndatoritoare, constă dintr-un pieptar strîns și lipit de trup, și în jos fuste crețe cum se obișnuiește la noi în Anglia, dar peste brațe poartă mîneci largi de pînză de in, ce seamănă cu mînicile vestmintelor episcopilor anglicani. Găteala capului nu se ridică în sus, și la femeile mai înstărite este bogat împodobită cu pietre scumpe semănînd mult cu cele de pe unele portrete vechi englezești, îndeosebi cele înfățișînd soțiile lui Henric al VIII-lea. Pe umeri poartă și ele același fel de haină blănită ca și bărbații: dar femeile mai simple, cînd pleacă de acasă, umblă înfășurate într-o mantie neagră lungă și largă ajungînd de la umeri la pămînt și încrețită de jur împrejur în crețuri nenumărate, nedeosebindu-se prea mult de haina purtată de locuitorii din insulele Arhipelagului. Fetele poartă pe cap un colac negru de catifea pe care îl numesc coroană și care seamănă cu o pălărie fără boruri.

În ce privește femeile măritate, legea lor în trecut nu îngăduia nici o dovadă de adulter decît cu mărturia oculară a douăzeci și patru de persoane, cel puțin, ceea ce într-o vreme de virtute este o mărturie pu-

---

[157] Afirmații împrumutate lui Köleseri, cf. relația lui în volumul de față.

[158] Deși vorbește în general de locuitori, el se referă aproape exclusiv la unguri (și secui). Se observă un amestec de impresii personale (privind de pildă politețea prea stăruitoare) și de afirmații împrumutate din diferite lecturi (de ex. cea că și oamenii mai de rînd vorbesc latinește), pe care o găsim la Lithgow, alături de alte exagerări și invenții.

ternică a castităţii femeilor lor, dar într-o vreme mai păcătoasă avea să se dovedească a fi o prea mare încurajare a acestui păcat grozav. Ungurii şi secuii au un fel ciudat de a-şi rade partea de jos a capului, lăsînd un smoc de păr la partea de sus pe care apoi îl leagă într-un nod pe care îl lasă să atîrne pe o tîmplă. Acest obicei l-au primit poate // din vechime de la sicambrii (care au ridicat odinioară oraşul Sicambria şi au aşezat o colonie acolo) deoarece aceştia erau vestiţi în antichitate pentru felul asemănător în care îşi înodau părul. Trebuie mai departe să pomenim şi de o trăsătură mai puţin fericită a Transilvaniei ca şi a părţilor mărginaşe ale Ungariei, unde populaţia ajunge să fie încredinţată, cel puţin ea, că este bîntuită de vrăjitorie. Căci femei de toate vîrstele sînt executate în fiece an pentru această crimă, şi deobicei în temeiul unor mărturii că ar fi ameninţat să facă vreun rău vecinilor lor, copiilor acelora, bunurilor, vitelor şi celorlalte lucruri ale lor, puse în legătură cu unele întîmplări corespunzătoare ce par să se fi produs după aceea. În scaunele săseşti din Transilvania ei le supun adesea la acea dovadă binecunoscută[159] a apei şi am auzit pe unii care au declarat că au fost martori oculari, recunoscînd că unele persoane bănuite nu puteau niciodată să se scufunde mai jos de suprafaţa apei în timp ce altele cădeau deîndată la fund. Şi în cazul acesta, nenorocita persoană hărţuită, căznită şi acum poate chiar ieşită din minţi se recunoaşte vinovată şi apoi este osîndită deîndată fără nici o amînare la moartea pe rug. Dar cum locurile mai puţin luminate au fost întotdeauna socotite mai expuse vrăjitoriei, acest lucru se potriveşte destul de bine cu starea Transilvaniei, unde fiecare district mărunt este sediul unei jurisdicţii proprii şi puterea de viaţă şi de moarte este în mîinile unor persoane neluminate şi superstiţioase.

[159] Practicată şi în Anglia în vremea aceea, unde exista chiar aşa-zisul *ducking stool* pentru cufundarea lor în apă.

WILLIAM, LORD PAGETT DE BEAUDESERT

(1637—1713)

William Paget (sau Pagett cum își scria el numele), al 6-lea baron cu acest titlu, s-a născut în 1637 dintr-o familie care s-a ridicat sub Henric al VIII-lea, primul titular al acestei baronii deținînd postul de sfetnic influent al regelui în ultimii ani ai acestuia. Tînărul William Paget a călătorit în străinătate (1656) și și-a ocupat locul în Camera Lorzilor în 1678, arătînd fermitate și independență ca martor la procesul unor adversari ai regimului căzuți victime extremiștilor Restaurației. În criza din 1688 a avut o atitudine consecventă, cerînd regelui să recheme parlamentul înlăturat de politica sa absolutistă. După lichidarea crizei prin fuga lui Iacob al II-lea și recunoașterea oficială a lui William al III-lea și a Mariei ca suverani ai Angliei (martie 1688), el este trimis ca ambasador la Viena, unde rămîne cinci ani (1688—1693). Legăturile oarecum paradoxale dintre noul rege al Angliei —, apărătorul drepturilor protestanților prigoniți în Franța după revocarea edictului din Nantes în 1685 și făuritorul Ligii de la Augsburg de pe vremea cînd el nu era decît statuder al Olandei — și împăratul Leopold, dirijat de iezuiți, dar dușman și el al regelui-soare, se strîng tot mai mult. Însă războiul purtat în continuare de împărat cu Poarta stingherea acțiunea comună a coaliției contra Franței. Începînd din 1691 se încearcă unele negocieri de pace. Dar în mod paralel în același timp veneau instrucțiuni de la Versailles către ambasadorii din Polonia și Turcia ca să promoveze o pace separată între cele două țări. Cheia acestei situații se afla la Poartă. Acolo trebuiau depuse toate sforțările. În 1693 Lordul Paget, trimis ca ambasador pe lîngă sultan reia firul negocierilor de pace. Ele s-au purtat cu intermitență, întrerupte de succesele turcilor în 1694—1695, și — curînd ale imperialilor — după pornirea tratativelor de pace dintre Ludovic al XIV-lea și Leopold (1697). Turcii crunt dezamăgiți de acea pace au cerut concursul lordului Paget în vederea încheierii ostilităților cu împăratul. În sfîrșit se încheie pacea de la Carlowitz pentru ratificarea căreia se pune în mișcare solia solemnă a contelui Oettingen. Lord Paget era invocat ca un fel de arbitru. Contele Oettingen îi scria la 4 ianuarie 1701 ca să stăruie pentru cedarea unui oraș „Novi“ (?) și pentru obținerea exilării lui Thököly (*Hurmuzaki*, VI p. 12). Sultanul recunoscător pentru medierea păcii, a scris regelui William al III-lea, recomandîndu-i cu toată căldura pe solul care își îndeplinise misiunea așa de bine și cerînd menținerea sa în post și mai departe, ceea ce nu l-a bucurat pe acesta ce-și aștepta cu satisfacție rechemarea. A trebuit deci ca să mai aștepte pînă la începutul anului 1702 venirea înlocuitorului său. Fostul ambasador pleca încărcat de daruri din partea sultanului și ducînd cu sine 12 cai de preț oferiți de acesta regelui William al III-lea. Dar murind regele, au fost predați reginei Anna. Drumul de înapoiere a lordului Paget avea să fie un adevărat triumf și să dureze vreun an, cu opriri mai lungi la Viena (iulie — nov.) și în Bavaria. Prima pentru a lichida cu niște trimiși anume ai Porții hotarul Bosniei în urma noii păci, a doua pentru a media o împăcare între principele de Bavaria și îm-

părat. La Londra el nu sosește decît în aprilie 1703. Doi ani după aceea va fi din nou trimis la Viena pentru aplanarea unor neînțelegeri cu Poarta. Moare la Londra la 26 februarie 1713.

Călătoria lui prin Țara Românească și Transilvania a fost descrisă de Chishull în paginile *Jurnalului* acestuia redactat în limba engleză, și totodată de un membru al suitei în *Jurnalul anonim* latin care constă mai mult într-un itinerar succint cu înregistrarea scrupuloasă a numărului loviturilor de tun ce au salutat venirea, prezența și plecarea excelenței sale în locurile prin care a trecut. Trebuie menționată și atenția cu care e povestită primirea lui de către domn la București, de către Radu Greceanu, cronicarul oficial al curții. De semnalat că Jurnalul latin se oprește la sosirea la Viena, iar acela al lui Chishull continuă pînă la despărțirea din 1703 din Olanda.

Ca un fel de descriere simetrică în volumul de față este aceea a lui Simperto, capelanul ambasadorului extraordinar, contele de Oettingen. Și aici, alături de micile incidente ale drumului pe Dunăre sînt însemnate cu un fel de pietate toate gesturile excelenței sale. Despre trecerea lui Oettingen prin Țara Românească în ianuarie 1701 la înapoiere i-a scris Constantin Stolnicul lui Paget, menționînd primirea sa călduroasă la București și șederea sa de 4 zile, în sfîrșit însoțirea sa de către o escortă pînă la Brașov. Printre rînduri apare și o dezamăgire că acesta nu i-a adus nici un rînd de mîna lui. Drumul lui Oettingen de la Dunăre spre Transilvania cu oprirea cordială la Bucuresti, despre care nu avem vreo însemnare asemenea acelora privind trecerea lui Paget, a trebuit să se desfășoare într-un mod similar, deși raporturile cu acesta erau mai ceremonioase, fără nota de prietenie ce răzbate în corespondența dintre Stolnic și Paget, măcar că ea se datora unor interese politice: transmiterea depeșelor ambasadorului englez la Londra prin București—Transilvania—Viena.

Dar un alt aspect al mersului triumfal al lordului Paget prin Țara Românească și Transilvania este oferit de cifrele cheltuielilor făcute cu acest prilej. Astfel în condica lui Brîncoveanu pe anii 1694—1704 apare suma de 3124 1/2 taleri, fără a mai socoti capitolul darurilor diverse în valoare de 2839,44 taleri, care toate erau aruncate asupra comunelor. Tot astfel în Transilvania, Brașovul a trebuit să acopere cheltuieli de 3440,27 florini unguești. Pentru proviziile necesare pe distanța Brașov—Sibiu, urma ca să contribuie nobilimea provincială. Transportul pe distanța Bran—Brașov—Șercaia a costat 250 de florini, iar proviziile 101 de fl. ung. La Sibiu s-au făcut cheltuieli pentru o vînătoare omisă din Jurnalul lui Chishull, ca și din acela anonim latin. Afară dacă însemnarea despre acel picnic din pădure pregătit de Rabutin dar nerealizat din cauza vremii nefavorabile, va fi fost trecut astfel în registrul de cheltuieli. În Sibiu s-au cheltuit 182,45 florini renani. La Cluj transportul s-a ridicat la 100 de florini ung. iar celelalte cheltuieli la 669,90 fl. ung. aruncate asupra orașului și a comitatelor.

Pentru climatul politic în care s-a desfășurat călătoria prin Transilvania nu există nici o indicație în Jurnalul anonim latin, ci doar în Jurnalul lui Chishull.

Jurnalul anonim al călătoriei a fost semnalat de E. Tappe în 1954 într-un articol publicat în „The Slavonic Review", XXXIII, no. 80 (dec. 1954) intitulat *Documents concerning Roumania in the Paget papers*, pp. 201—210, în care dădea extrase rezumate din text, cu referire și la Jurnalul lui Chishull, semnalînd unele deosebiri. De pildă neconcordanța privind zilele de 26 și 27 aprilie. După Chishull Paget s-a dus duminecă să vadă pe patriarhul Ierusalimului și pe Constantin Cantacuzino, iar luni dimineața a fost vizitat de Constantin Brîncoveanu. După amiază el a întors vizita domnului și mai tîrziu a primit vizita lui Constantin Cantacuzino, care i-a adus în dar un cal din partea lui și alți doi

cai din a domnului. După Grecianu, Brîncoveanu s-a dus să-l vadă pe Paget duminecă dimineața și Paget și-a luat rămas bun de la el luni după amiază. După Jurnalul latin caii dăruiți lui Paget i-au fost trimiși duminecă și el s-a dus să-și ia rămas bun de la Brîncoveanu luni după amiază. Rezultă așadar că neconcordanța este numai între Grecianu pe de o parte și cele două Jurnale pe de alta. Îndreptarea noastră din nota 14 *(visitationem* în loc de *invitationem)* este în același sens. Autorul mai subliniază și deosebirea dintre cele două jurnale datorate faptului că Chishull a părăsit suita lui Paget în zilele de 19—22 mai. Articolul insistă apoi asupra rolului lui Paget ca mediator al păcii din Carlowitz, precum și a raporturilor lui cu Constantin Brîncoveanu și cu Stolnicul Constantin Cantacuzino care îi înlesneau corespondența prin Țara Românească cu ambasada britanică de la Viena.

Despre călătoria lui Paget a scris la noi Paul Cernovodeanu: *Contributions to Lord Paget's Journey in Wallachia and Transylvania (1702),* în „Revue des etudes sud-est européennes", XI (1973), no. 2, pp. 275—283. Despre schimbul de scrisori cu Constantin Duca în 1693 și 1695, același: *Din legăturile lui Constantin Duca, domnul Moldovei, cu lordul William Paget între 1693 și 1695,* în „Anuarul Institutului de Istorie și arheologie A. D. Xenopol", Iași, XVI (1979), pp. 513—519. În sfîrșit de același autor citām *Arhiva diplomatică a Lordului William Paget (1637— 1713),* în „Revista Arhivelor", (1975) și *Din legăturile bisericii Răsăritului cu ambasadorul Angliei la Constantinopol, lordul William Paget (între 1693 și 1702)* în „Biserica Ortodoxă română", (1976).

Textul originalului inedit latin al Jurnalului călătoriei lui Paget se află în păstrare în Biblioteca Școalei de studii orientale și africane ale Universității din Londra, sub cota *Paget Papers*, Bundle no. 80, doc. no. 4. O transcriere a sa ne-a fost comunicată de Paul Cernovodeanu pentru a fi folosită la prezentarea acestei călătorii în volumul VIII din seria *Călători.*

JURNALUL CĂLĂTORIEI DIN ADRIANOPOL ÎN ANGLIA A PREA ILUSTRULUI ȘI ÎNĂLȚATULUI DOMN WILLIAM LORD PAGETT, BARON DE BEAUDESERT, LOCOTENENT AL M. SALE BRITANICE ÎN COMITATUL STAFFORDSHIRE, SOL EXTRAORDINAR LA CURTEA OTOMANĂ ȘI MEDIATOR PLENIPOTENȚIAR AL PĂCII DE LA CARLOWITZ

[TRECEREA PRIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI TRANSILVANIA][1]

f 5

[*1702, aprilie*] În ziua a 19ª, după 6 ore de drum s-a ajuns la malul Dunării în satul Turtucaia /Tutrecan/. Aici doi dregători din partea domnului Țării Românești au urat bun sosit prea înălțatului sol.

În ziua a 20ª solul a zăbovit pe loc timpul necesar pentru transportul bagajelor peste Dunăre.

În ziua a 21ª prea înălțatul sol a trecut Dunărea pe o navă adusă anume, slobozindu-se focuri de armă de pe ea și de pe alte vase aflate acolo; și cînd a ajuns la malul de sub stăpînirea domnului Țării Româ-

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul inedit latin din arhiva Paget aparținînd Școalei de studii orientale și africane a Universității din Londra, sub cota *Paget Papers,* Bundle no. 80, doc. no. 4, folosind transcrierea microfilmului pusă la dispoziție de Paul Cernovodeanu.

nești, a fost primit în numele domnului Țării Românești[2] de către prea ilustrul domn Toma Cantacuzinul[3], vărul acestui domn, împreună cu alți dregători și cu o trupă de călărime, și a fost dus într-o caretă trimisă de domn, după o oră de drum, în satul așezat pe malul rîului Argeș numit Oltenița. Aici erau întinse corturile domnești sub care a petrecut solul noaptea.

În ziua a 22ª, solul a călătorit 7 ore în careta domnului și a poposit sub corturile domnești în satul numit Podul Pitarului[4].

În ziua a 23ª după un drum de 4 ore în careta domnului a ajuns în satul numit Popești[5] și și-a petrecut noaptea sub corturile domnești.

În ziua a 24ª domnul Țării Românești și-a trimis doi fii ai săi[6] la prea înălțatul sol, împreună cu unchiul său, Mihail Cantacuzino, comandantul suprem al armatei[7] și împreună și cu marele paharnic[8] și cu toți ceilalți slujbași și dregători ai curții sale și cu două trupe de călă-

f 6 rime, care l-au primit pe sol și l-au dus în propria caretă a domnului // împreună cu cei doi fii ai acestuia, în orașul București, unde este reședința domnului, după o oră și jumătate de drum. Cînd s-a ajuns aproape de palatul domnesc, au fost slobozite toate tunurile de la curte, iar toți ostașii erau rînduiți într-un lung șir de-a lungul străzilor. A fost găzduit în palatul părintesc[9] unde l-a vizitat însuși domnul de cum a sosit solul și i-a urat bun sosit, și puțin după aceea unchiul domnului, prea înălțatul Constantin Cantacuzino[10] vizitîndu-l și el și-a împlinit datoria cuvenită. Aici a fost trimis și din Transilvania la prea înălțatul sol, un căpitan, baronul Menchen, care l-a salutat în numele generalului Rabutin[11] și a declarat că este așteptat să sosească în acea provincie.

În ziua a 25ª, domnul Țării Românești și-a trimis ginerele[12] ca să-l poftească pe sol la ospăț. Așadar solul șezînd în careta domnului împreună cu ginerele acestuia, trecînd pe străzile pline de ostași înșirați în ordine, a intrat în palatul domnului și — primit la ospățul strălucit — a stat în capul mesei, la dreapta domnului. De cîte ori se închina în sănătatea cuiva, se slobozeau toate tunurile și chiar puștile soldățimii. Numărul ostășimii e socotit la trei mii. La sfîrșitul mesei[13] domnul l-a dăruit pe prea înălțatul sol cu o haină de blană de Samur /*mustellis scithicis*/.

f. 7 //În ziua a 26ª Exc. Sa a rămas la București, și domnul i-a trimis în dar doi cai, și [Constantin] Cantacuzino, unchiul său, unul.

---

2 Constantin Brîncoveanu. Pentru diferitele identificări de locuri si persoane trimitem în general la notele Călătoriei lui Chishull, urmînd ca să facem aici doar completările necesare.

3 Vărul domnului. Mare sluger ian. 1701 — apr. 1704.

4 În jud. Călărași.

5 Pe Colentina. Vezi relația lui Chishull, n. 7.

6 Constantin și Ștefan.

7 Unchiul domnului, vel spătar 1690—1705.

8 Șerban Cantacuzino (Măgureanu), fiul lui Drăghici. Mare paharnic 1700—1703.

9 Cf. Chishull, n. 14.

10 Pentru corespondența și legăturile personale cu Paget, vezi articolul lui E. Tappe, *Documents concerning Romania in the Paget papers* din „The Slavonic East european Review", XXXIII, nr. 80, dec. 1954.

11 Comandantul trupelor imperiale din Transilvania.

12 Radu Iliaș.

13 Cronicarul Radu Greceanu dă un amănunt omis de Chishull si de autorul *Jurnalului* de față: „...Iar pentru sănătăți închinînd, și de veselie mare s-au îmbătat atîta el (= Paget), cît și boiarii lui, măcar că de nimeni n-au fost siliți"... Cap. LV.

În ziua a 27ᵃ a rămas tot acolo, şi cum fusese vizitat de domn dimineaţa[14] l-a vizitat pe domn după amiază şi şi-a luat rămas bun.

În ziua a 28ᵃ însoţit de ginerele domnului[15], împreună cu toţi dregătorii şi ostaşii, aşa cum s-a purces la intrare, prea înălţatul sol a ieşit din oraş şi după patru ore de drum a poposit sub corturile domnului în satul Creţuleşti.

În ziua a 29ᵃ, după împlinirea a cinci ore de drum, a poposit într-un loc numit Ilfov[16], după un mic rîu curgînd acolo, şi noaptea a petrecut-o sub corturile domneşti. Aici prea ilustrul domn comite Mikeş[17], desemnat drept comisar al călătoriei prea înălţatului sol de la hotar pînă la Sibiu, a trimis un căpitan care să se informeze de intrarea solului în Transilvania.

În ziua de 30 aprilie, după un drum de 5 ore, solul a intrat în oraşul Tîrgovişte. Velvornicul Tîrgoviştei[18] a ieşit în întîmpinare cu o trupă de călăreţi şi i s-a dat găzduire în propriul palat al domnului Ţării Româneşti ce era de curînd clădit.

În ziua de 1 mai prea înălţatul sol s-a odihnit în oraşul Tîrgovişte.

În ziua a 2ᵃ, după un drum de 5 ore a ajuns într-un loc numit Izvoarele[19] şi a petrecut noaptea sub corturile domneşti.

În ziua a treia, după un drum de 6 ore a poposit sub cort într-un loc numit Cotoneşti[20].

În ziua a 4ᵃ, după un drum de 6 ore, a ajuns într-un sat destul de mare numit Rucăr //, unde a petrecut noaptea sub corturile domneşti. f. 8

În ziua a 5ᵃ a rămas în acelaşi loc, ca să lase destul timp pentru transportul bagajelor peste munte[21]. Aici au venit nişte dregători ca să-l salute pe sol din partea sus-zisului comite Mikeş, şi care au declarat că acel comite aşteaptă la hotar venirea Exc. Sale.

În ziua a 6ᵃ, cînd s-a ajuns la cel mai înalt dintre munţi, unde e hotarul dintre Ţara Românească şi Transilvania, a venit în întîmpinare comisarul comite Mikeş, cu o trupă de călăreţi germani împlătoşaţi şi cu o altă trupă de călăreţi secui. Astfel după 10 ore de drum, solul a intrat într-o cetate[22], prima din cuprinsul Transilvaniei, numită Bran, unde tunurile, care sînt în număr de vreo 30, au fost slobozite toate de trei ori.

În ziua a 7ᵃ, cînd a plecat solul din cetatea Bran, şi tunurile au fost iarăşi slobozite de trei ori, a venit în întîmpinare prea înălţatul general al ţinuturilor de margine, Glockelsberg[23], precum şi locotenentul

---

[14] În textul folosit: *invitationem habuisset,* în loc de visitationem habuisset, care s-ar potrivi mai bine cu precizările lui Chishull şi ale lui Radu Greceanu.

[15] Şi de contele Toma Cantacuzino.

[16] *Alfeu.*

[17] Contele Mihai Mikeş era căpitan de Trei Scaune. La 1 mai el scrie din Porumbacu, cerînd 8 cai de povară şi o caretă cu 6 cai pentru a-l duce la Vlădeni în întîmpinarea lui Paget.

[18] *Praefectus loci* = Grigore Băleanu, atestat ca vel vornic de Tîrgovişte în 1702 şi 1709. Palatul de la Tîrgovişte a fost refăcut, adică reparat de Brîncoveanu şi nu clădit de curînd. Pentru această refacere vezi şi Del Chiaro.

[19] Izvoarele în jud. Dîmboviţa.

[20] În jud. Argeş.

[21] Ridicarea bagajelor se făcea cu frînghii şi macarale primitive în secolele precedente. Nu se arată procedeul folosit acum.

[22] *Castellum Brano dictum.* Nemenţionat de Chishull.

[23] La Chishull: Glychelsberg (!)

colonel al generalului Rabutin[24], cu mai mulți ofițeri și multe sute de călăreți împlătoșați. Cînd a trecut pe lîngă cetatea Rîșnov (Rosenau), toate tunurile au fost slobozite de trei ori. Astfel după 5 ore de drum, solul a ajuns la Brașov (Corona), cînd au ieșit în ordine în întîmpinare mai multe trupe de călăreți sași, și erau rînduiți de-a lungul străzilor, f. 9 în lungi șiruri pedestrași, tot sași. La intrare // au fost slobozite de trei ori toate tunurile cetățuii. Solul a fost găzduit în propriul palat al generalului Glockelsberg, unde a avut loc un ospăț strălucit, și cînd se închina în sănătatea cuiva, se slobozeau tunurile. În tot timpul ospățului a răsunat muzica instrumentelor. La intrare erau rînduiți într-o frumoasă ordine pedestrași germani toți cîți erau de față.

În ziua a 8^{a} solul a rămas în Brașov și s-a dat un ospăț de către națiunea săsească.

În ziua a 9^{a}, după ce prea înălțatul sol, escortat de generalul amintit, și de toți cei rînduiți întocmai ca la intrare, a ieșit din Brașov, a poposit după 5 ore de drum, sub corturi, în satul romănesc numit Vlădeni.

În ziua a 10^{a} după un drum de 5 ore s-a ajuns în satul Șercaia, unde solul a poposit în palatul principelui Apaffi[25].

În ziua a 11^{a} în răstimp de 2 ore, a ajuns solul la cetatea Făgăraș, unde a fost găzduit în casa Teleki[26], afară din cetate. La intrare l-a întîmpinat guvernatorul cetății cu oastea.

În ziua a 12^{a}, după 4 ore de drum, s-a poposit în satul Ucea[27] în casele unui nobil secui, numit Horvath Ferenț.

În ziua a 13^{a}, în mai puțin de 4 ore de drum, solul a ajuns în satul Porumbacu[28], unde a fost găzduit în casa principelui Apaffi. Înainte de a ajunge în sat i-a ieșit în întîmpinare prea înălțatul domn general Rabutin, împreună cu comisarul suprem al Transilvaniei[29] și cu alți dregători. În acest sat se fabrică sticlă mai grosolană. Nu departe de aici curge rîul Olt. //

f. 10 În ziua a 14^{a} a ieșit din Sibiu generalul Rabutin cu toți ofițerii și mai multe trupe de călăreți împlătoșați, precum și călăreți secui și sași, și întîmpinîndu-l pe sol, l-au dus la Sibiu; erau înșirați în ordine pedestrași, atît germani, cît și sași și toate tunurile cetății au fost slobozite de trei ori. La vremea prînzului, cînd a ajuns generalul la palat solul a fost poftit la un ospăț strălucit, și a stat la dreapta prea înălțatei principese Rabutin[30]. Chiar cînd se plimba singur, se slobozeau tunurile. În toată vremea ospățului au cîntat muzicile.

În ziua a 15^{a} a rămas solul la Sibiu. Dimineața a fost vizitat de general și la amiază a prînzit la general. Cum însă principesa nu se simțea bine, nu au fost slobozite tunurile.

În ziua a 16^{a}, solul a rămas tot acolo, și cum dimineața fusese vizitat de general, la amiază a fost la general la prînz, slobozindu-se mereu tunurile. După prînz generalul l-a dus pe sol în careta sa într-o pădure frumoasă, fiind însoțiți de toți ofițerii. În această pădure fuseseră făcute

---

[24] Generalul Rabutin își va face apariția în preajma Sibiului, venind în întîmpinare la Porumbacu.

[25] Fostul principe al Transilvaniei, mort în 1690 (15 aprilie).

[26] Fostul cancelar al Principelui Apaffi, cu un rol important în legătură cu politica acestuia față de imperiali. A căzut în lupta de la Zărnești (1690).

[27] *Uza* în jud. Brașov.

[28] În jud. Sibiu.

[29] = Contele Sean.

[30] *Celsissima Principissa Rabutiniana.* Soția lui Rabutin își păstrase titlul de prințesă de Holstein. Vezi Chishull, n. 99.

pregătiri prea frumoase pentru un ospăț, însă cum vremea era a ploaie, nu a fost cu putință să fie dus lucrul la capăt.

În ziua a 17^a solul a rămas pe loc. Dimineața generalul l-a vizitat, iar la amiază a fost solul la masă la general, slobozindu-se mereu tunurile și răsunînd muzica instrumentelor. // f. 11

În ziua a 18^a, însoțit de general cu toți ofițerii, și toate fiind pretutindeni rînduite întocmai ca la intrare, a ieșit din Sibiu prea înălțatul sol, în vreme ce toate tunurile erau slobozite de trei ori, și după un drum de două ore a poposit în orășelul Ocna Sibiului[31], numit în limba germană Salzburg, din cauza salinelor. A fost găzduit în casele contelui Bethlen[32], cancelarul provinciei.

În ziua a 19^a, după 4 ore de drum, s-a ajuns în satul Cenade[33], unde a petrecut noaptea solul în palatul prea înălțatului conte Banffi[34], guvernatorul Transilvaniei.

În ziua a 20^a, după mai puțin de 4 ore de drum s-a poposit la castelul Blaj, în palatul principelui Apaffi. Aici a venit la sol contele Kereszteşi care l-a salutat în numele guberniului Transilvaniei și i-a înmînat scrisorile din partea acestuia.

În ziua a 21^a, cum se revărsase rîul Mureș, a rămas solul în același loc.

În ziua a 22^a, după trecerea Mureșului și 5 ore de drum, solul a intrat în orașul Aiud întîmpinat de dregătorii și călărimea acelui loc. Aici este o universitate în care un număr apreciabil de studioși se ocupă cu literele.

În ziua a 23^a, după 6 ore de drum, a ajuns la orașul Turda, și a fost găzduit în casele domnului conte Bethlen, cancelarul. Au venit în întîmpinare ofițerii și călărimea din acel loc. În apropiere curge un rîu cu nisipuri din care se adună aur și care se numește Arieș[35]. //

În ziua a 24^a, fiind sărbătoarea Rusaliilor, solul a rămas în Turda. f. 13(!

În ziua a 25^a, după 5 ore de drum, a intrat solul în orașul Cluj. Cu o oră mai înainte de intrare a fost întîmpinat de contele Banffi, guvernatorul Transilvaniei împreună cu multă călărime, cu toți dregătorii și nobilii. Pedestrimea germană era înșirată în oraș și se slobozeau toate tunurile. De la Sibiu pînă aici a slujit drept comisar[36] domnul baron Vesseleni, ginerele guvernatorului Banffi. Solul a fost găzduit în palatul unui nobil[37] al cărui fiu va lua de soție foarte curînd pe cealaltă fiică mai tînără a guvernatorului.

În ziua a 26^a, a rămas solul în același loc, și la prînz la închinarea sănătăților se slobozeau tunurile.

În ziua a 27^a, după 5 ore de drum, s-a ajuns în satul românesc Cristorel[38].

În ziua a 28^a, după 5 ore de drum s-a poposit în satul numit Bălan[39].

---

[31] *Visacna*, *Salisburg*, sînt date alături și numele maghiar și cel german.
[32] Contele Nicolae Bethlen, cumnatul guvernatorului Gheorghe Banffi.
[33] *Zanad*, în jud. Alba.
[34] Guvernator al Transilvaniei 1691—1708. Vezi Chishull, n. 116.
[35] *Aranies*. Vezi Chishull, n. 132.
[36] Aici în sensul misiunii legate de primirea lui Paget. Nu trebuie confundat acest termen cu cel de comisar imperial al contelui Sean.
[37] = Lajos Sekeli.
[38] *Ordu-Kerestur*.
[39] *Balasshaza* în jud. Sălaj.

În ziua a 29[a], după 6 ore s-a ajuns în orașul Zalău. Au venit în întîmpinarea solului ofițerii cu soldații din acel loc. Acest oraș se află în „Părțile regatului Ungariei"[40].

În ziua a 30[a], după 5 ore de drum, s-a poposit în orașul Șimlău[41]. Au venit în întîmpinare la intrare ofițerii cu garnizoana locului. //

f. 14 În ziua a 31[a] a lunii mai prea înălțatul sol a rămas în același loc, și în acea zi au fost trimiși în dar solului din partea guberniului Transilvaniei, 6 cai pentru caretă. Aici a venit în chip de comisar domnul Trincin[42].

În prima zi din iunie, după 6 ore de drum a sosit solul în orașul Marghita. La intrare a venit în întîmpinarea lui domnul conte Chaki cu toți ofițerii și garnizoana locului. Acest oraș e în comitatul Bihor.

În ziua a doua, după 5 ore de drum, s-a poposit în orașul Săcuieni[43] din comitatul Bihor.

---

[40] Sub forma de „Partium" acest termen a ajuns să desemneze așa zisele Comitate exterioare din care făcea parte țara Crișurilor.

[41] În jud. Sălaj, ca și Bălan și Zalău menționate mai înainte.

[42] Contele Trincin prelua misiunea contelui Vesseleni la trecerea din Transilvania propriu zisă în comitatul Bihor.

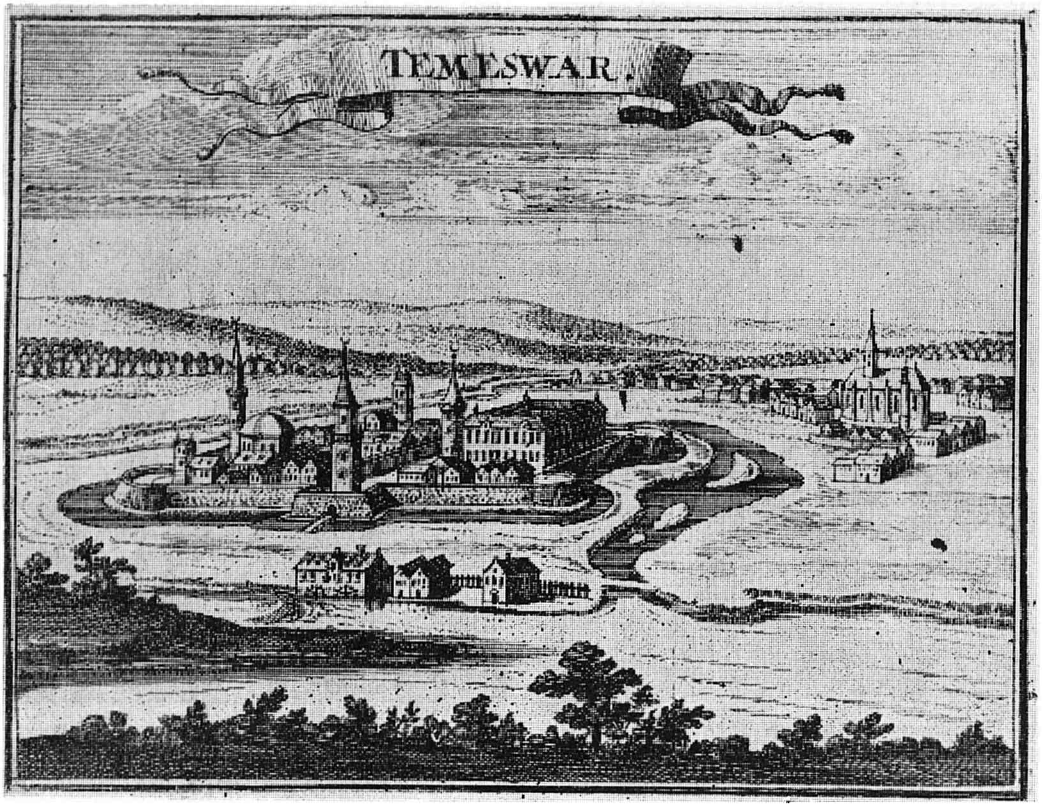
Luigi Ferdinando Marsigli (gravură contemporană), (după Virgil Cândea, *Stolnicul între contemporani,* București, 1971, fig. 50).

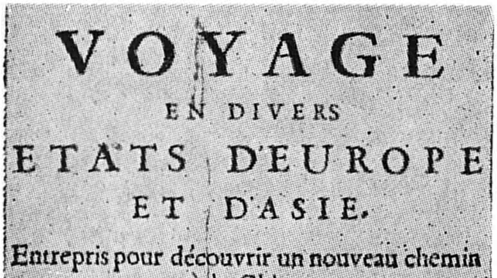

Generalul Donat Heissler (gravură contemporană) *(Der Neueroeffneten Ottomanische Pforten,* Augsburg, 1700, p. 844).

Vedere a cetății Oradea Mare în 1692 (gravură contemporană) (*Ibidem*, p. 593).

Vedere a cetății Timișoara în 1696 (gravură contemporană) (*Ibidem*, p. 747)

VOYAGE
EN DIVERS
ETATS D'EUROPE
ET D'ASIE.
Entrepris pour découvrir un nouveau chemin à la Chine.
CONTENANT
Plusieurs Remarques curieuses de Physique, de Geographie, d'Hydrographie & d'Histoire.
Avec une Description de la grande Tartarie, & des differens Peuples qui l'habitent.

A PARIS,
Chez CLAUDE BARBIN, au Palais, sur le second Perron de la sainte Chapelle.
JEAN BOUDOT, au Soleil d'or, rue saint Jacques.
GEORGE & LOUIS JOSSE, à la Couronne d'Epines.
M. DC. XCII.
AVEC PRIVILEGE DU ROY.

Foaia de titlu a lucrării iezuitului Philippe d'Avril, *Voyages en divers Etats de l'Europe et de l'Asie*, Paris, 1692.

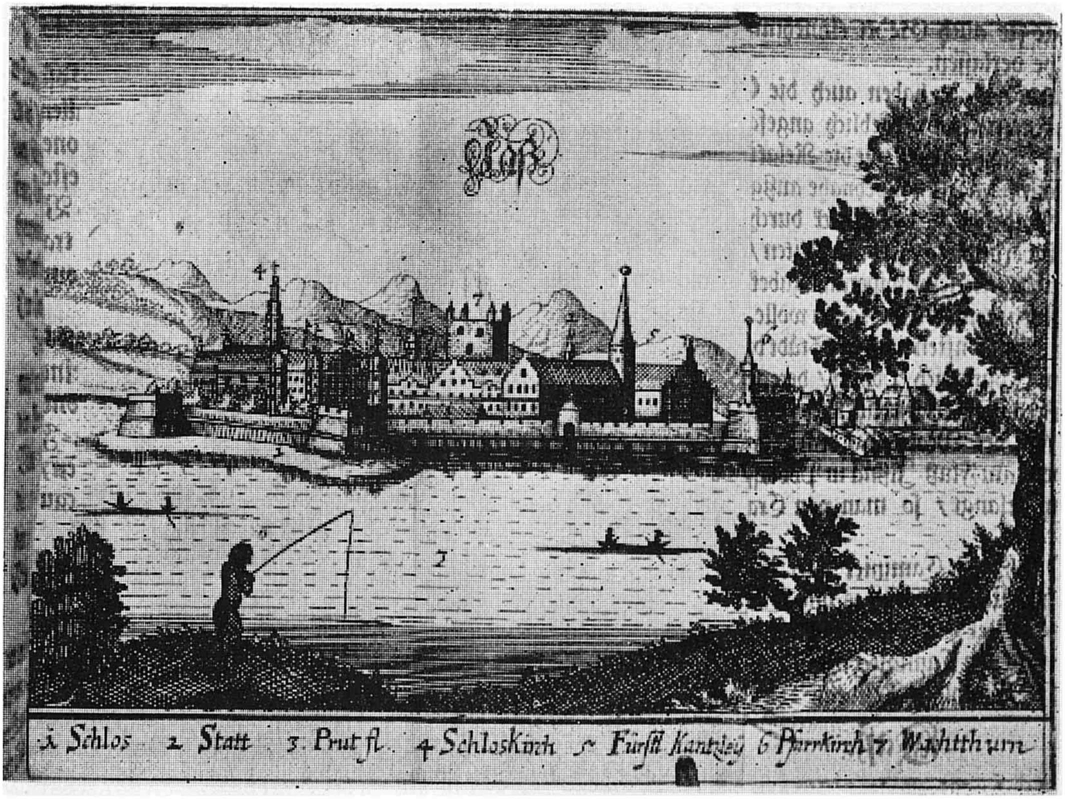

DIARIUM,
Oder: Außführliche curiose
Reiß Beschreibung/
Von
Wien nach Constantinopel und
von dar wider zuruck in Teutschland/
auch was sich hin- und wider merck-
würdiges dabey zugetragen/
Deß Hochgebohrnen Grafen
und Herrn/ Herrn
WOLFFGANG,
Grafens zu Oettingen/ rc. der Röm. Kayserl.
Majest. rc. Geheimen Rath/ Cammerern/ und
Reichs-Hof-Raths Praesidenten, &c.
Welche Seine Hoch-Gräfl. Excell.
Als Ihro Röm. Kayserl. Majest. Groß-
Bottschaffter den 20 Octob. An. 1699. ange-
tretten/ und An. 1701. den 29. Jan.
glücklichen vollendet
Beschriben von SIMPERTO, deß löbl. Gottes-
Hauß Neresheim/ Ord. S. Benedicti, Abbten/ als
Ihro Excell. deß Herrn Groß-Bottschaffters bey
erst-ermelt-vorgetretter Gesandschafft
Praelato Domestico, &c.
Augspurg/ bey Georg Schlüter/ Buchh. A. 1701.

Foaia de titlu a lucrării lui Simperto, *Diarium oder... Reiss Beschreibung von Wien nach Constantinopel...*, 1701.

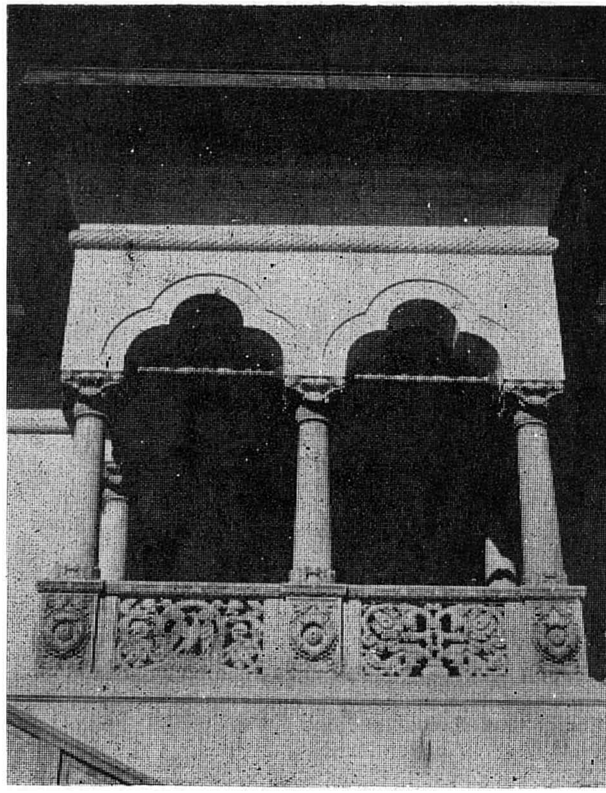
Biserica și casele domnești de la Brîncoveni (clișeu Institutul de istoria Artei al Academiei de științe sociale și politice a R.S.R.).

Vedere a orașului Iași (gravură contemporană)
(*Theatrum novellarum Mundi alterum*... Augsburg, 1686, p. 44).

Contele Wolfgang von Öttingen (gravură contemporană) *(Diarium...* contra-pagină a foii de titlu).

Palatul de la Potlogi (clișeu Inst. de ist. artei).

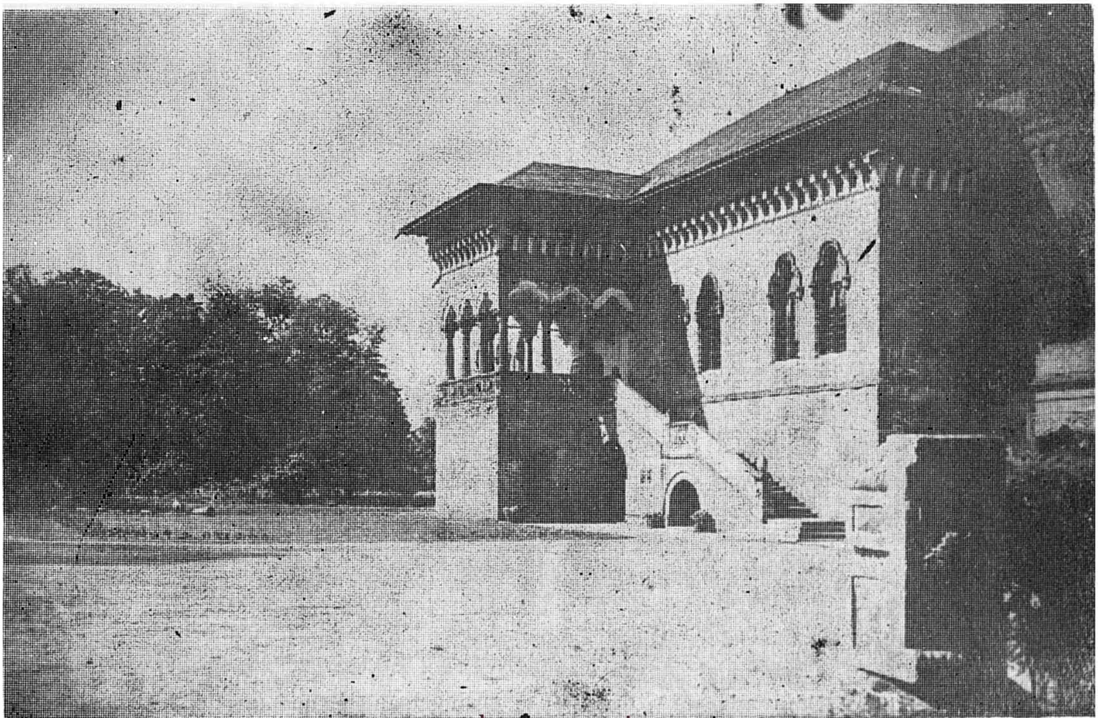

Zidul de incintă și poarta de intrare a palatului de la Potlogi (clișeu ibidem)

Mănăstirea Hurez (clişeu ibidem).

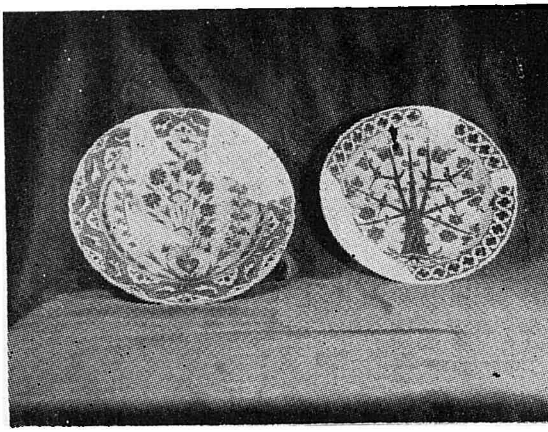

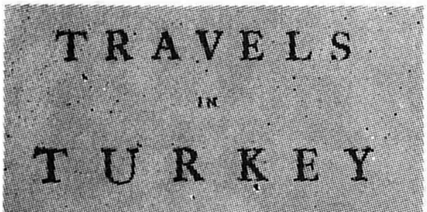
Palatul de la Mogoşoaia (clişeu ibidem).

Constantin Cantacuzino stolnicul (după fresca de la mănăstirea Hurez).

Ceramică orientală descoperită la Curtea Veche din București (orig. la Muzeul de istorie a Municipului București).

TRAVELS

IN

TURKEY

AND BACK TO

ENGLAND.

By the late Reverend and Learned

EDMUND CHISHULL, B.D.

Chaplain to the Factory of the

Worshipful TURKEY COMPANY at SMYRNA.

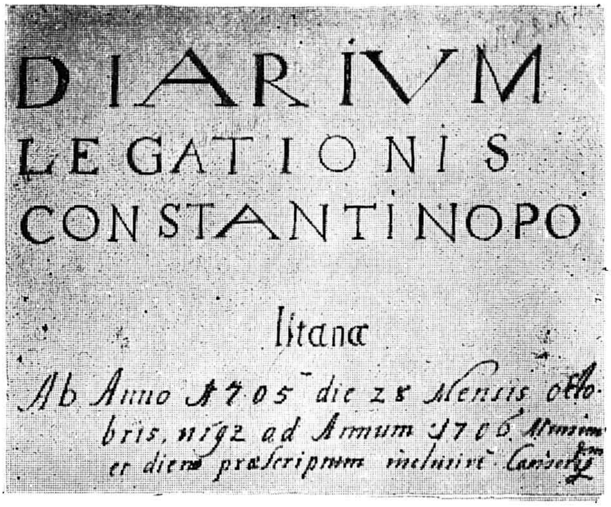
LONDON,

Printed by W. Bowyer in the Year MDCCXLVII.

Foaia de titlu a cărții lui Edmund Chișhull, *Travels in Turkey and back to Engand*, London, 1747.

Constantin Brîncoveanu (După un portret în ulei din 1696, orig. la Muzeul de artă a R.S.R.).

DIARIUM
LEGATIONIS
CONSTANTINOPO
litanae
Ab Anno 1705 die 28 Mensis Octo
bris, usque ad Annum 1706

Prima filă a jurnalului de călătorie a lui János Pápai 1705—1706 (după Lajos Hopp. *A lengyel-magyar hagyományok újjaszületése*, Budapest, 1972, fig. 12).

Francisc al II-lea Rákóczi conducătorul răscoalei curuţilor (portret de Adám Mányoki; orig. la Muzeul Naţional din Budapesta).

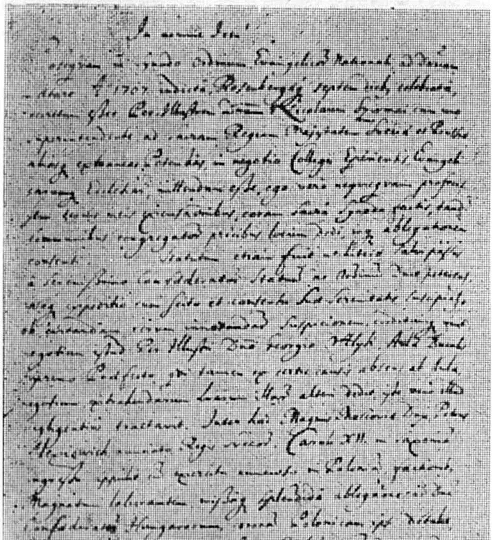
Pál Ráday (gravură contemporană) (după Béla Köpeczi, *La France et la Honyrie au début du XVIII*^{e} *siècle,* Budapest, 1971, p. 15).

Un grup de ostaşi curuţi (pictură anonimă contemporană) (orig. la Muzeul Naţional Maghiar din Budapesta).

Scenă de bătălie între curuți și imperiali (pictură anonimă contemporană) (orig. la Muzeul Gereszteny din Esztergom).

Prima filă a jurnalului de călătorie a lui Daniel Krman (după D. Krman, *Itinerarium*... ed. Bratislava, 1969, p. 542, fig. 8)

Ofițeri suedezi (gravură contemporană) (*ibidem*, p. 625, fig.34).

Carol al XII-lea regele Suediei (gravură de Etienne Fiquet) (Acad. R.S.R., *Stampe*, GS I/Fiquet, E).

Petru I țarul Rusiei (gravură de Iacobus Höbraken) (Acad. R.S.R., *Stampe*, GS I/Hölbraken, I—2).

Tipuri de uniforme ale ofițerilor ruși de la începutul sec. XVIII (după S. A. Cistiakova, *Istorija Petra Velikago*, St. Petersburg-Moscova, 1903, p. 327).

August II, regele Poloniei (gravură contemporană) (după S. A. Cistiakova, *op. cit.*, p. 277); Stanislas I Leszczynski, regele Poloniei, (după L. Hopp, *op. cit.*, pl. 16 a). →

← Iosif Potocki, palatin de Kiev; Stanislas Poniatowski (gravură contemporană) (după L. Hopp, *op. cit.*, pl. 16 b).

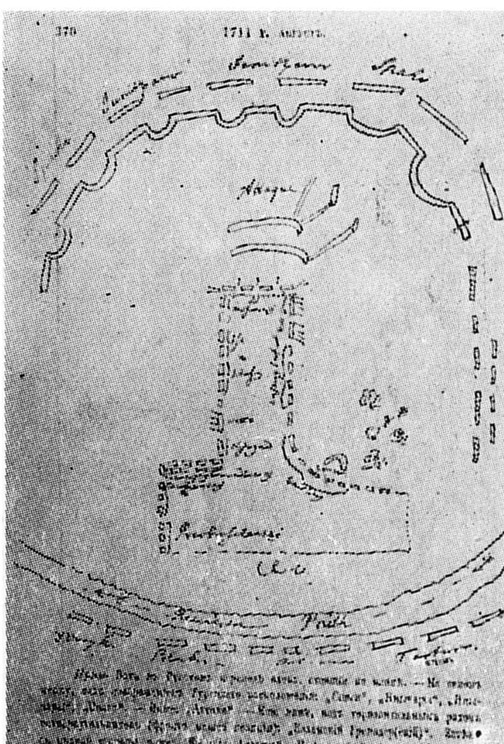

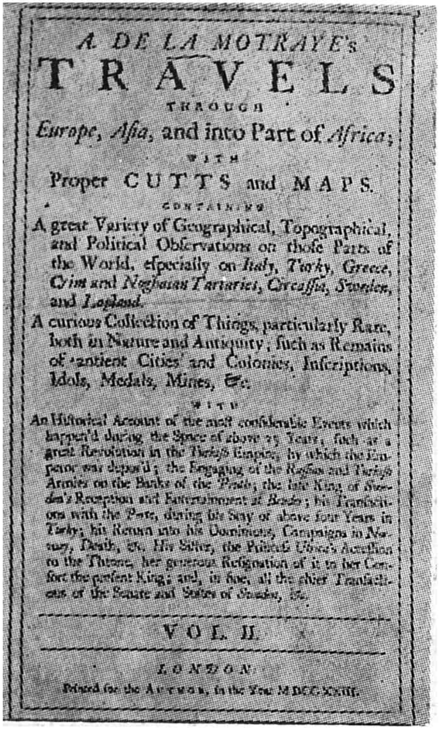
Mareșalul Boris Petrovici Șeremetev (gravură de Karl Gothard Hees) (Acad. R.S.R., *Stampe*, GR 19/Hees, K-1); baronul Piotr Pavlovici Șafirov (gravură contemporană) (după Henry Troyat, *Pierre le Grand*, Paris, 1970, pl. 11 b) ⟶

Just Juel, amiral danez, rezident pe lîngă țarul Rusiei (după J. Juel, *En reise til Rusland...*, Kobenhavn, 1893, pl. I).

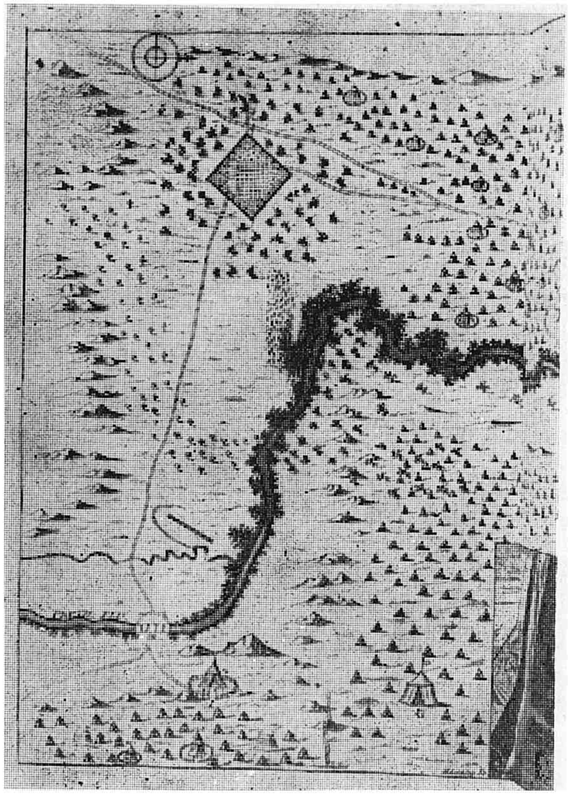

Schița originală a bătăliei de la Stănilești alcătuită de generalul Allard (după J. Juel, *op. cit.*, p. 419).

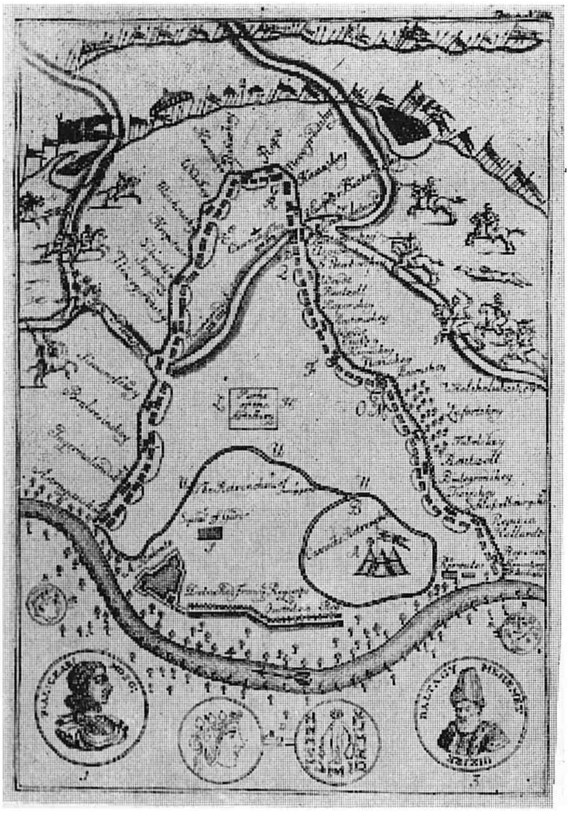

A. DE LA MOTRAYE's
TRAVELS
THROUGH
Europe, Asia, and into Part of Africa;
WITH
Proper CUTTS and MAPS.
CONTAINING
A great Variety of Geographical, Topographical, and Political Observations on those Parts of the World, especially on Italy, Turky, Greece, Crim and Noghaian Tartaries, Circassia, Sweden, and Lapland.
A curious Collection of Things, particularly Rare, both in Nature and Antiquity; such as Remains of antient Cities and Colonies, Inscriptions, Idols, Medals, Mines, &c.
WITH
An Historical Account of the most considerable Events which happen'd during the Space of above 25 Years, such as a great Revolution in the Turkish Empire, by which the Emperor was depos'd; the Engaging of the Russian and Turkish Armies on the Banks of the Pruth; the late King of Sweden's Reception and Entertainment at Bender; his Transactions with the Porte, during his Stay of above four Years in Turky; his Return into his Dominions, Campaigns in Norway, Death, &c. His Sister, the Princess Ulrica's Accession to the Throne, her generous Resignation of it to her Consort the present King; and, in fine, all the chief Transactions of the Senate and States of Sweden, &c.
VOL. II.
LONDON:
Printed for the AUTHOR, in the Year MDCCXXIII.

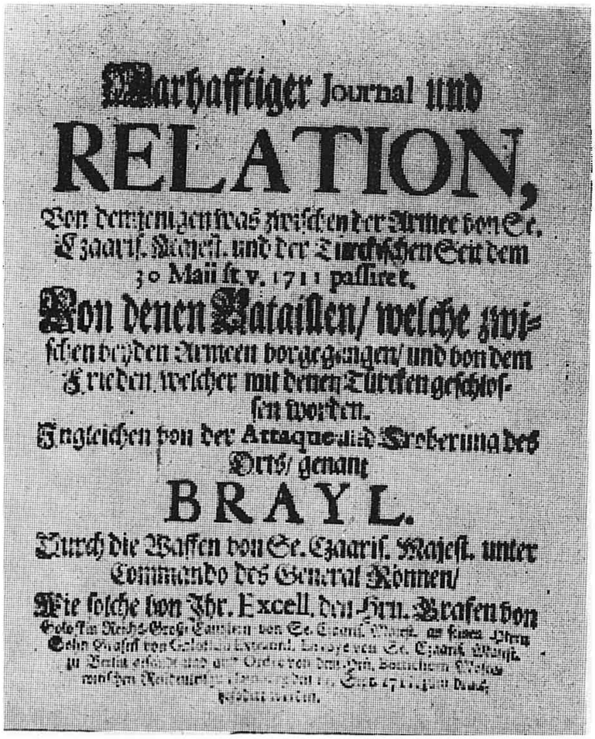
Foaia de titlu a cărţii lui Aubry De La Motraye, *Travels thrcugh Europe, Asia and into part of Africa,* London, 1723.

Plan militar al bătăliei de la Stănileşti; în colţul din dreapta jos interiorul cortului marelui

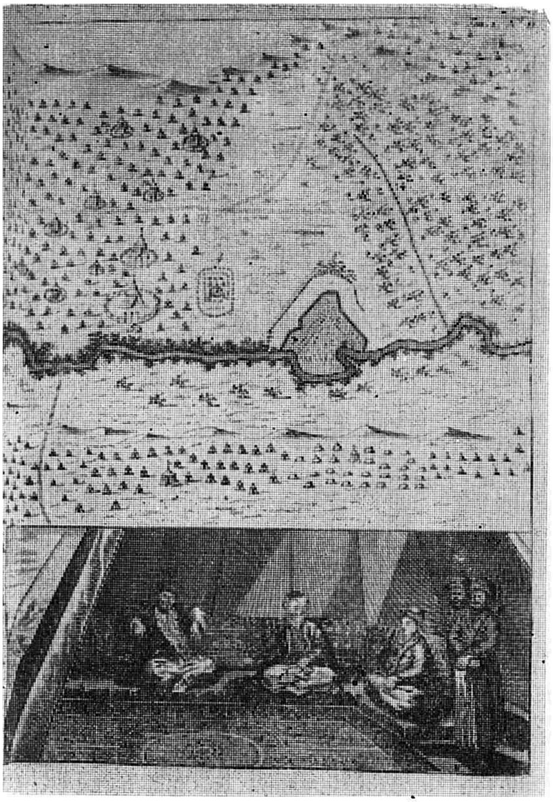

Schiţa bătăliei de la Stănileşti cu miniaturi (după La Motraye *op. cit.*, pl. III).

Warhafftiger Journal und
RELATION,
Von demjenigen was zwischen der Armee von Sr. Czaaris. Majest. und der Türckischen Seit dem 30 Maii st. v. 1711 passiret.
Von denen Batailllen/ welche zwischen beyden Armeen vorgegangen/ und von dem Frieden welcher mit denen Türcken geschlossen worden.
Ingleichen von der Attaque und Eroberung des Orts/ genant
BRAYL.
Durch die Waffen von Sr. Czaaris. Majest. unter Commando des General Rönnen/
Wie solche von Ihr. Excell. den Hrn. Grafen von ...

Foaia de titlu a broşurii, contelui Golovkin, *Warhafftiger Journal und Relation... der Attaque und Eroberung des Orts... Brayl,* Hamburg, 1711.

vizir Mehmed Baltagi (după La Motraye, *op. cit.*, pl. II).

Dimitrie Cantemir (Portret prezumtiv realizat de un anonim; orig. la Muzeul din Rouen).

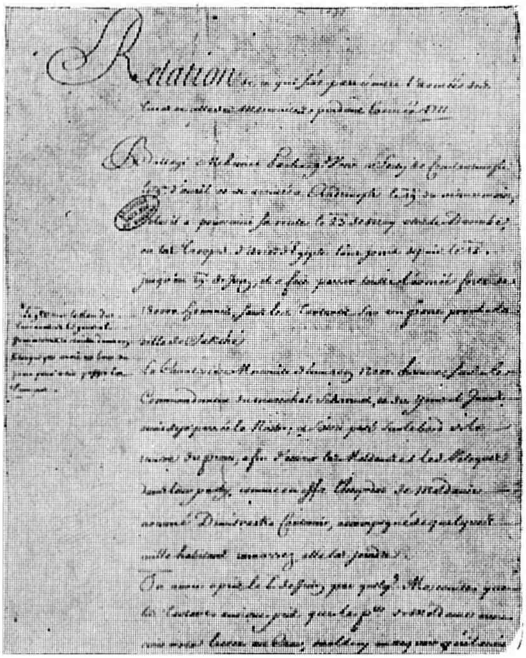
MEMOIRES
POLITIQUES,
AMUSANS
ET
SATIRIQUES,
DE MESSIRE
J. N. D. B. C. de L.
Colonel du Regiment de Dragons de
Casanski & Brigadier des Armées
de Sa M. Czarienne.
TOME SECOND

A VERITOPOLIE
Chez JEAN DISANT VRAI
M. DCC. XVI.

Foaia de titlu și gravura de pe foaia de gardă a lucrării lui J. Moreau de Brasey, *Mémories politiques ...*, Amsterdam, 1716.

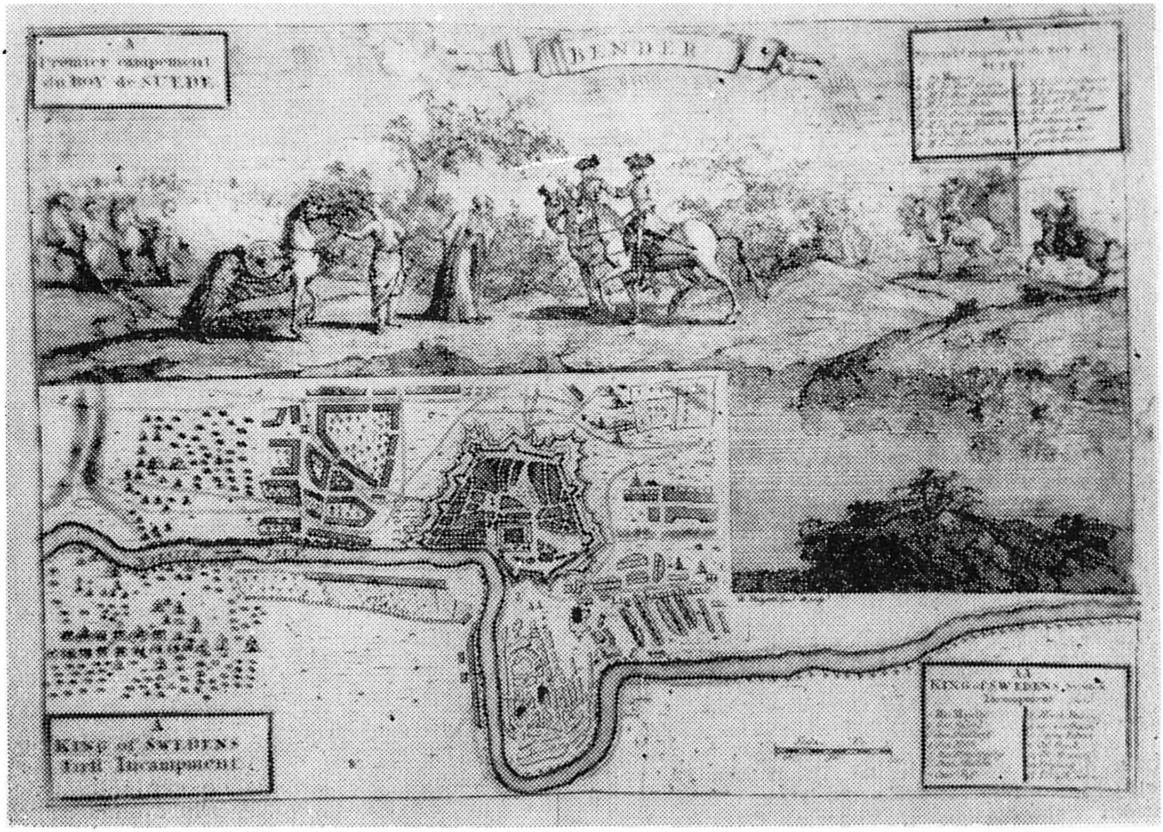
Contele Gavril Ivanovici Golovkin, cancelar al Rusiei (portret de I. M. Nikitin (după *Ocerki istorii SSSR, XVIII B.*, Moscova, 1954, p. 728).

Prima filă a relatării anonime în l. franceză din tabăra turcă asupra bătăliei de la Stănilești (după „Revue roumaine d'histoire" VIII (1969), nr. 1, p. 107).

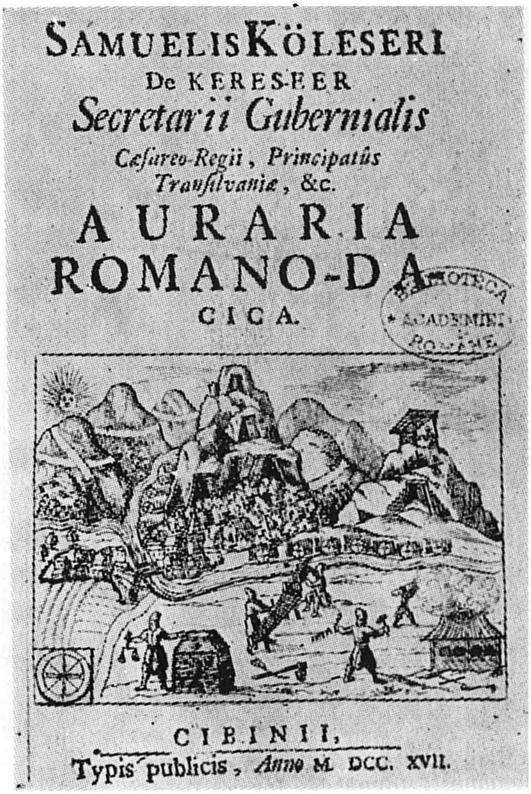
Dimitrie Cantemir părăsește Moldova (gravură alegorică de Ivan Zuhov și Grigori Tepcegorski) (după albumul *Dimitrie Cantemir. Viața și opera sa în imagini*, editat de Muzeul Româno-Rus, București, 1963, p. 80).

Tabăra lui Carol al XII-lea de la Varniţa lîngă Bender (după La Motraye, *op. cit.*, pl. IV).

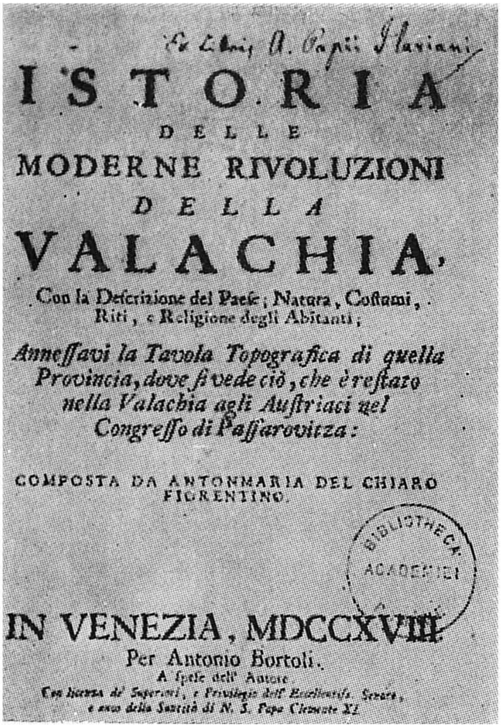

Samuel Köleséri (gravură contemporană) (frontispiciu în lucrarea sa *Auraria Romano-Dacica*, Sibiu, 1717).

SAMUELIS KÖLESERI
De KERES-EER
Secretarii Gubernialis
Cæsareo-Regii, Principatûs
Transilvaniæ, &c.
AURARIA
ROMANO-DA
CICA.

CIBINII,
Typis publicis, *Anno* M. DCC. XVII.

Foaia de titlu a cărţii lui S. Köleséri, *Auraria Romano-Dacica*, Sibiu, 1917.

ISTORIA
DELLE
MODERNE RIVOLUZIONI
DELLA
VALACHIA,
Con la Descrizione del Paese; Natura, Costumi, Riti, e Religione degli Abitanti;
Annessavi la Tavola Topografica di quella Provincia, dove si vede ciò, che è restato nella Valachia agli Austriaci nel Congresso di Passarovitza:
COMPOSTA DA ANTONMARIA DEL CHIARO FIORENTINO.

IN VENEZIA, MDCCXVIII.
Per Antonio Bortoli.
A spese dell' Autore.
Con licenza de' Superiori, e Privilegio dell' Eccellentiss. Senato, e anco della Santità di N. S. Papa Clemente XI.

Foaia de titlu a cărții lui Anton Maria Del Chiaro, *Istoria delle moderne revoluzioni della Valachia*, Venezia, 1718 și

gravura de pe foaia de gardă înfățișînd pe Constantin vodă Brîncoveanu și cei patru fii ai săi.

Ștefan Cantacuzino, domnul Țării Românești (după N. Iorga, *Domnii români după portrete și fresce contemporane*, Sibiu, 1930, pl. 153).

Nicolae Mavrocordat, domnul Moldovei, apoi al Țării Românești (după N. Iorga, *op. cit.*, pl. 142).

MACARIE ȘI SILVESTRU

(sf. sec. XVII-după 1704)

În decembrie 1703 pelerinii ruși Macarie și Silvestru, ieromonahi din Novgorod-Severski, și-au părăsit mănăstirea îndreptîndu-se spre locurile sfinte. În cursul călătoriei lor, au trecut prin Kiev, Fastov, Pavoloci, Nemirov, Sosnovița, intrînd în Moldova pe la Soroca. După o ședere de trei săptămîni la Iași, unde au căpătat de la Mihai Racoviță o scrisoare de liberă trecere prin țară, pelerinii s-au îndreptat prin Vaslui și Bîrlad spre Galați. Și-au urmat călătoria pe Dunăre și pe Marea Neagră spre Constantinopol.

Pelerinii ruși au lăsat un itinerar în care înseamnă locurile prin care au trecut, fără să le descrie, mărginindu-se doar să însemne sumele plătite turcilor ca haraci și stăruind asupra necazurilor îndurate din pricina lăcomiei acestora

A fost publicat de Leonid Kavelin în *„Ctenia Moskovskogo obscestva istorii i drevnostei rossiiskih"* (Buletinul societății de istorie și antichității din Moscova), 1876, vol. III.

Însemnările pelerinilor ruși au fost traduse în limba română de I. Rădulescu și publicate în revista „Viitorul", 1907, nr. 18—19; au fost reproduse apoi de Gh. Bezviconi în lucrarea *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, pp. 75—76.

CĂLĂTORIA PRIN MOLDOVA[1]

1704

Și apoi am trecut fluviul Nistru, iar de la Soroca pînă la Iași am mers patru zile. În Iași am stat trei săptămîni, nu era cu putință să mergem mai departe — căzuse multă zăpadă. În acea vreme în Iași era domn al Moldovei Mihail Racoviță și acel domnitor ne-a dat o scrisoare de trecere prin țara sa.

La 18 februarie am plecat din Iași și am mers opt zile; am ajuns la mănăstirea *Dubrovăț*[2] și acolo am stat două zile; și am plecat din acea mănăstire și pe înserat am ajuns la Vaslui și înnoptînd acolo, am mers două zile și am ajuns la Bîrlad. Am ieșit din Bîrlad și am mers două zile și am ajuns la mănăstirea Adam[3], iar de la mănăstirea Adam pînă la Galați am mers trei zile. Și la Galați am stat vreo două săptămîni, am așteptat corăbii din Constantinopol, iar pe uscat e greu de mers de acolo la Constantinopol. Auzind la Galați că în orașul Ismail au venit

[1] După Gh. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, pp. 75—76 cu unele modificări.
[2] M-rea Dobrovăț (jud. Iași).
[3] M-rea Adam (jud. Galați).

multe corăbii, am dat turcilor aici la Galați vama trebuitoare de cinci lei, fiindcă așa este statornicit: cel care merge la Constantinopol dintre creștini sau dintre oricare alte neamuri, e dator să plătească pentru capul său un „cernoveț“[4] sau un leu și jumătate. Și apoi, luînd o luntre, ne-am dus pe Dunăre pînă la Ismail, fiindcă în acel timp nu era încă nici o corabie la Galați, și am mers pe Dunăre două zile și am trecut de orașul Isaccea, și pe înserate am ajuns la Ismail, și aici turcii au năvălit la lumina felinarelor asupra vasului nostru și ne-au luat îndată și voiau să ne arunce în temniță pentru neplată a haraciului[5], iar noi le-am arătat acea carte ce ne fusese dată la Galați; ei au refuzat zicînd: „Acolo-i altă dregătorie, aici e alta!“. Și le-am arătat scrisoarea de trecere a domnului Moldovei și pe a noastră mănăstirească, iar ei văzîndu-le, ni le-au dat înapoi și ne-au zis: „Ascundeți-le în buzunarele voastre, iar ce trebuie să ne dați nouă, dați-ne“. Și scrisorile noastre nu ne-au fost de nici un folos acolo, și noi am cerut ⟨răgaz⟩ pînă a doua zi ca să ne ducem a doua zi prin bisericile creștine să cerem milostenie, — „și vă dăm haraciul“. Căci atunci ne-am speriat, nu le cunoșteam deprinderea și am tăcut, fiindcă n-aveam cu ce plăti haraciul. Și ei ne-au vorbit pe rusește printr-un om de-al nostru care trecuse la credința lor.

„De vreme ce nu aveți cu ce să ne plătiți haraciul, mîine e mare sărbătoare a voastră, duceți-vă prin bisericile creștine și cereți milostenie, cît ne trebuie nouă și dați-ne“.

În acel timp a căzut sărbătoarea blagoveștenia prea Sf. Născătoare de Dumnezeu, în ziua sîmbetei, și noi a doua zi, cu chezășia creștinilor, ne-am dus prin biserici și am căpătat puțină milostenie, am adăogat ce ne mai rămăsese și ne-am dus la turci și le-am dat tot haraciul — zece lei; și după aceea am stat în Ismail zece zile și am așteptat pînă cînd s-au încărcat corăbiile cu grîu.

La 3 aprilie ne-am urcat în corabie și am plecat de la Ismail pe Dunăre pînă la Marea Neagră și am mers pe Dunăre două zile și am ajuns la orașul Tulcea. Aici deodată ne-au luat din corabie și ne-au cerut bani și noi le-am arătat cartea aceea, ce o dăduseră turcii din Galați, fiindcă e tot una: ce e la Galați — e și la Tulcea. Iar ei n-au ascultat de acea carte, voiau să mai rupă încă ceva de la noi, și ne-au legat, apoi ne-au luat doi turci și ne-au băgat la închisoare. Și noi, săracii, tare ne-am speriat atunci și ne-am întristat, căci aveam puțini bani — de unde să dăm? Al doilea, căzusem în mîini dușmane, al treilea: era lucru trist că nu știam să vorbim limba lor și ne aflam în țară străină și toată nădejdea ne-am pus-o în Dumnezeu. Am stat la închisoare puțin; venind un turc, a început să ne zică: „haida, haidam popas!“. Și noi am priceput că ne dau drumul. Sculîndu-ne, ne-am dus la corabia noastră; mergînd ne-am închinat căpeteniei otomane, iar turcii doar au întins mîna către noi. Și acolo nu le-am dat turcilor nimic, și atunci, șezînd în corabie, am mers din orașul Tulcea iarăși pe Dunăre două zile și vineri de dimineață am ajuns la Marea Neagră“.

---

[4] Valorează 1 galben.
[5] În sensul de taxă de trecere.

ISTVÁN DANIEL

(1684—1774)

Născut la Vîrghiş în familia cunoscuţilor nobili secui Daniel, István Daniel şi-a făcut studiile la Colegiul unitarian din Cluj, pe care l-a terminat în 1701. În momentul declanşării războiului de eliberare condus de Rákóczi, el se afla în tabăra prohabsburgică refugiindu-se, împreună cu fratele său, Péter la Braşov. Aici István Daniel a fost capturat de răsculaţi şi a trecut de partea lor. Încă în 1705 István Daniel a fost trimis de Rákóczi în solie la domnul Ţării Româneşti, Constantin Brîncoveanu. El luptă mai tîrziu în oastea condusă de Simon Forgách şi în final în cea a lui Lörinc Pekri, după înfrîngerea căruia s-a refugiat în Moldova. Între timp, în 1709, el a fost trimis de Rákóczi în solie în Polonia. Întors din Moldova în 1711 István Daniel a participat la încheierea păcii de la Satu Mare unde reprezenta pe curuţii refugiaţi în Moldova, instrucţiunile ce i-au fost date fiind redactate la Roman în ziua de 31 martie 1711. El ducea şi o scrisoare din partea domnului Moldovei, Dimitrie Cantemir. István Daniel a fost graţiat de imperiali, iar la 5 decembrie 1737 a obţinut de la împăratul Carol al VI-lea titlul de „liber baro". În 1745 el a fost numit de Maria Tereza jude regal suprem al scaunului Odorhei.

István Daniel a sprijinit colegiile din Tîrgu Mureş şi Odorheiu-Secuiesc, a scris şi a publicat o serie de lucrări de conţinut teologic (*Monita Paterna*, Sibiu, 1750; ***Az örök életne vezető egyenes út*** — cărarea dreaptă ce duce la viaţa veşnică —, Aiud, 1765; *Variorum meditationum sacrorum miscellanea*, Aiud, 1766 şi altele, precum şi lucrarea rămasă în manuscris: *Commentariis in Apocalypsim S. Joannis*). Şi-a scris autobiografia intitulată: *Descriptio Vitae Stephani Liberi Baronis de Daniel et Vargyas* şi tipărită pe proprie cheltuială la Aiud tocmai în 1764, lucrare păstrată la Biblioteca muzeului Bruckenthal, Sibiu, cota: Tr/XVIII/850, despre acest text vezi şi A. Veress, *Bibliografia româno-ungară*, vol. I, Bucureşti, 1931, p. 253. Despre viaţa şi activitatea lui vezi şi lucrarea Vargyasi Daniel Gabor, *A vargyasi Daniel család eredete ás tagyainak rövid életrajza* (Originea şi scurte biografii ale membrilor familiei Daniel de Vîrghiş), Budapesta, 1896, pp. 212—219.

[SOLIA ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ (1705)][1]

În acest timp au găsit cu cale acei cărora le era încredinţată din partea *Confederaţilor*, grija treburilor celor mai însemnate din Transilvania ca să-l informeze pe Principele Ţării Româneşti, vecinul nostru, despre confederaţia ungurilor şi despre Cauzele războiului pornit. Cum aşadar mi-a fost atribuită prin votul unanim al Confederaţilor această înaltă solie, am // plecat fără zăbavă în Ţara Românească unde m-am

p 13

p. 14

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin intitulat *Descriptio Vitae/Stephani/ Liberi Baronis / de Daniel / et Vargyas /*, tipărit la Aiud în 1764, p. 13 şi urm.

întîlnit, cu respectul cuvenit, cu prea înălțatul ei principe, Constantin Brîncoveanu, și după ce l-am salutat cu urări solemne în numele Confederaților noștri și i-am expus conform instrucțiunilor ce ne fuseseră prescrise, motivele războiului început, principele a făcut urări reciproce pentru șefii mei și întreprinderile pornite de ei, dorindu-le tot succesul, și după ce m-a primit cu mare bunăvoință și m-a cinstit cu un dar vrednic de așa mare principe, mi-a îngăduit să mă înapoiez în pace la șefii mei.

Socot că merită să fie însemnate aici ‹acestea›. Principele Țării Românești avea drept cancelar pe contele sfîntului Imperiu roman Constantin Cantacuzino născut din neamul împăraților greci Cantacuzini de odinioară. Acesta era un bărbat de vîrstă înaintată, care șezînd pe divanul său împodobit cu covoare orientale, era înconjurat de biblioteca sa, avînd o nespusă desfătare sufletească din cărți. Acesta ca un om deosebit[2], de mare experiență și vîrstă înaintată a întrebat cu interes despre Confederația ungurilor și despre cauzele ei și a fost informat de mine despre acestea. I-a făcut atenți pe șefii Confederației prin mine ca să-și amintească de testamentul răposatului principe Gabriel Bethlen[3] de fericită pomenire, și potrivit cu regula lui să nu // poarte război deschis cu dușmanul, întrucît se știe că în arta războiului confederații unguri sînt mult inferiori dușmanilor ‹lor›; și astfel ei vor fi întotdeauna învinși de dușmani. După cum și mersul evenimentelor din cursul întregului acestui război a dovedit îndeajuns acest lucru [. . .].

p. 15

p. 28

Văzîndu-se o atare absență a principelui Rákóczy fruntașii Transilvaniei, alungați din pămîntul patriei au încercat să se mute pe meleagurile Moldovei și ale Țării Românești ca mai vecine de Transilvania, cu speranța că înapoierea lor în patrie va fi mai ușoară din acele părți. Și chiar în aceste locuri s-a adunat cea mai mare parte a exilaților transilvani. Printre aceștia am emigrat și eu ca tînăr căsătorit cu familia mea, după un drum destul de obositor. Căci acesta duce din Comitatul Maramureș în Moldova peste munți[4], inaccesibili carelor și care se întind pe o lungime de opt mile și sînt prea expuși ‹atacurilor› tîlharilor.

p. 29

Învingînd totuși aceste piedici cu ajutorul celui de sus, Dumnezeu ne-a dat parte de o găzduire bună în Moldova în satul Bodești așezat pe rîul Bistrița, unde un boier respectabil numit Buhuș, originar din Ungaria[5] după cum spunea, ne-a primit cu cinste în curtea sa boierească, dîndu-ne găzduire gratuită, și ne-a ținut în bună pace sub protecția sa [. . .][6].

---

[2] *Haeros.*

[3] Principe al Transilvaniei (1613—1629).

[4] Masivul Carpaților păduroși.

[5] Afirmație eronată. Boierul făcea, probabil, aluzie la un înaintaș al său marele spătar Lupașco Buhuș, ce fusese înnobilat de principele Transilvaniei Mihail I Apafi în 1676.

[6] Autobiografia mai conține și alte amănunte istorice și referiri la țările noastre:

— Cum își duceau viața pribeagă și nenorocită în Moldova și Țara Românească acei fruntași și nobili transilvani (p. 29—30).

— Despre încheierea păcii de către Károlyi Sandor la Satu Mare (p. 30—31).

— Despre delegații trimiși la contele Mihai Mikes în Țara Românească pentru a trata problema refugiaților unguri (pp. 31—32).

— Despre teama refugiaților curuți din Moldova de izbucnirea războiului ruso-turc (1710) (p. 32—33).

— Despre condițiile în care li s-a îngăduit reîntoarcerea în țară prin amnistia ce a urmat păcii de la Satu Mare (1711) etc.

JÁNOS PÁPAI

(circa 1660—1740)

Primele știri despre János Pápai le avem din anul 1680, cînd își făcea studiile universitare la Frankfurt pe Oder. La sfîrșitul secolului devenise administratorul domeniilor lui László Bethlen, reprezentant al aristocrației aulice transilvane. În anul 1703 îl găsim pe Pápai în funcția de administrator al domeniului lui Francisc Rákóczi, Ecsed, domeniu de care țineau 5 orașe și 64 de sate și fusese zălogit lui Gheorghe Bánffy, guvernatorul Transilvaniei.

La izbucnirea ridicării antihabsburgice conduse de Francisc Rákóczi, Pápai împreună cu nobilimea locală s-a retras în puternica cetate de la Ecsed, unde a încercat o rezistență față de răsculați, dar apărătorii cetății l-au predat lui Rákóczi. Din toamna lui 1703 Pápai a aderat la războiul de eliberare rákóczian, fiind primul cărturar al curții principelui răzvrătit. La începutul anului 1704, cînd Rákóczi a organizat cancelariile ungară și transilvană, Pápai a fost numit în fruntea cancelariei ungare, iar un an mai tîrziu a devenit și membru al consiliului economic.

La curtea lui Rákóczi, Pápai avea să îndeplinească importante misiuni diplomatice. În octombrie 1705 el a fost trimis la Poartă pentru a încheia o alianță antihabsburgică. În drum spre Constantinopol solia a trecut, la începutul lunii noiembrie, prin Craiova și Islaz, iar la întoarcere, între 15 septembrie și 10 octombrie 1708 prin Țara Românească și Moldova. Reîntors la curtea lui Rákóczi, Pápai a devenit principalul consilier al principelui în raporturile cu Poarta. Tocmai de aceea el a fost trimis de Rákóczi la Ali pașa, beilerbeiul de Belgrad, la sfîrșitul lui februarie 1709, fiind însoțit de Mihai Téleki, comitele comitatului Cojocna, căpitan de Chioar și membru în Consiliul princiar transilvan, precum și de Gaspar Pápai, rezidentul lui Rákóczi la Belgrad. Solia s-a încheiat din nouă fără rezultatele scontate de răsculați, Pápai întorcîndu-se la curtea lui Rákóczi la sfîrșitul lui martie 1709. La începutul anului 1710 el a fost din nou trimis de Rákóczi la Poartă. La întoarcerea de la Constantinopol el a trecut, între 6 și 25 septembrie 1710 prin Dobrogea și Moldova.

După înăbușirea războiului antihabsburgic, Pápai, l-a însoțit pe Rákóczi în Polonia de unde a fost iar trimis la Constantinopol, cu scopul de a media împăcarea dintre Rusia și Poartă, dar pe drum el a fost prins de Dimitrie Cantemir. După ce a scăpat din prinsoare, Pápai a ajuns totuși la Constantinopol unde s-a aflat pînă la 1716, cînd a fost trimis de sultanul Ahmed al III-lea în Franța spre a-l invita la Poartă pe Rákóczi. În anul 1719 îl găsim pe Pápai la Hotin, apoi între 1720 și 1731 la Brăila în funcția de comandant al unei mici unități de oșteni maghiari. Din 1732 Pápai trăia în Turcia, alături de ceilalți credincioși ai lui Francisc Rákóczi, după moartea căruia (1735) el s-a aflat în slujba lui Josif Rákóczi, fiul acestuia. A participat la expediția antihasburgică, care a dat greș. János Pápai, care — după mărturia contemporanilor — cunoștea bine limba română, a murit în mai 1740, la București.

Jurnalele de călătorie ale lui János Pápai au fost publicate de Kálmán Benda, însoţite de o introducere substanţială, de note şi comentarii, în volumul: Pápai János: *Törökországi naplói* (Însemnările din Turcia ale lui I.P.), Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1963. Relatările privind Ţara Românească, Dobrogea şi Moldova se află la paginile: 44—49, 266—270 şi 347—349. Raportul întocmit de Janos Pápai si Mihály Teleki despre solia la Ali paşa, beilerbeiul de Belgrad, redactat la Belgrad, la 20 martie 1709 a fost publicat mai întîi, de Thaly Kálmán sub titlul· *Gróf Teleki Mihály ės Pápai János nándor-fejérvári követségi naplója ės irományai 1709* (Însemnările şi actele privind solia lui M.T. şi J.P. la Belgrad 1709), în *Monumenta Hungariae Historica. Scriptores.* vol. XXVII, Budapest, 1875, pp. 175—256. El a fost recent reprodus sub titlul: *Tömösvari ės nandorfejėrvári publica legationak reportuma. 1709* (Raportul despre solia oficială la Timişoara şi Belgrad. 1709), şi în publicaţia realizată de Kálmán Benda, amintită mai sus (Vezi pp. 273—306).

Menţionăm că despre această solie a întocmit însemnări zilnice separate şi Mihály Teleki, ele fiind în fond identice cu informaţiile din raportul comun semnat şi de János Pápai. Însemnările lui Teleki, au fost publicate în: *Ifjabb Teleki Mihály II. Rákóczi Ferenc fötisztjėnek naplója* (Jurnalul lui M.T. junior, demnitar înalt al lui Fr.R.), Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest, 1960, pp. 79—91.

ÎSNEMNĂRI DIN TURCIA* (1705)

p. 44 [1705 noiembrie] 6. Pornind la drum în jurul orei şase dimineaţa împreună cu judele districtului Haţeg şi cu locţiitorii lui, pe la orele şase şi jumătate am intrat pe valea Jiului, în care se găsesc doar sălaşe pentru oi. Rîul [Jiu] curge printre stînci spre Ţara Românească, de aici fiind foarte aproape hotarul Ţării Româneşti.

p. 45 [Noiembrie] 7. Pornind la drum pe la orele şase împreună cu aceşti nobili cinstiţi, pe la prînz m-am oprit în mijlocul Munţilor Vulcani[1]. // Plecînd de acolo am ajuns în Ţara Românească la Coroeşti (?)[2] pe la orele trei şi jumătate. Cu toate că am trimis pe omul nostru la căpitanul, care are în pază pasul de acolo, pentru a ne întîmpina, dar nefiind găsit la casa lui, nu ne-am putut întîlni cu el. De aceea am plecat de acolo mai departe, ajungînd la Cartin[3].

[Noiembrie] 8. Pornind la drum pe la orele şase dimineaţa, am mers la Budeni[4]. Plecînd de aici, am dat de un sat pustiu, şi acolo turcul[5] a descălecat declarînd că nu va merge mai departe. L-am convins, deşi foarte greu, să mergem mai departe. Seara pe la orele opt am ajuns la Aninoasa[6], unde am poposit la hanul acelui sat.

[Noiembrie] 9. Pornind la drum pe la orele şase şi jumătate, am ajuns la Poiana[7] pe la orele unsprezece, iar de acolo la Coţofeni[8] într-o

* Traducerea s-a făcut după: Pápai János, *Törökországi naplói* (Însemnări din Turcia). Ediţie realizată de Benda Kálmán. Szépirodalmi Könyvkiadó, [Budapesta], 1963, pp. 44—46.

[1] *Havas-Balkány.*

[2] *Gornyės* (jud. Hunedoara).

[3] *Kárt* (jud. Gorj).

[4] *Boden* (jud. Gorj).

[5] Ali bey, sosit la curtea lui Rákóczi în august 1705 de la hanul Crimeii din Bakciserai, s-a prezentat principelui drept trimis al marelui vizir. El l-a însoţit pe Papai la Poartă, dar s-a dovedit a fi un impostor.

[6] *Anyinevasza* (jud. Gorj).

[7] *Polyan* (jud. Dolj).

[8] *Kocefán* (jud. Dolj).

pădure unde turcul căutîndu-şi un cvartir bun, pe noi ne-a trimis la o casă nepotrivită. Plecînd de acolo, m-am oprit la casa unui boier.

[Noiembrie] 10. Pornind la drum pe la orele şase, am ajuns la Craiova pe la orele unsprezece, unde la sosire, ne-a ieşit înainte judele oraşului împreună cu cîţiva oameni de ai săi şi ne-a condus [în oraş]. Au dispus să ni se dea cvartir şi fîn. L-au întrebat pe turc dacă are salvconduct. Acesta şi-a arătat salvconductul, dar văzînd că nu fusese dat de paşa de Nicopole, nici chiar de chehaia lui ci de către paşa de Belgrad şi fiind şi vechi, ei nici nu ne-au mai băgat în seamă, părăsindu-ne. Turcul nemaiprimind cai de poştă, a fost nevoit să-şi facă rost singur, atît pentru sine, cît şi pentru servitorii săi. Văzînd şi băgînd de seamă toate relele făcute de turc, — pe care-l bănuiam şi pînă atunci, şi mai observînd că oamenii de aici nu-l bagă în seamă, nu-l respectă, iar nici el nu îndrăzneşte să-i ameninţe după obiceiul lor, ci dimpotrivă îi este teamă şi tremură de frică, — pe la orele două noaptea l-am obligat să pornim, ceea ce puteam face fără mare osteneală.

La prînz, pe la orele douăsprezece am ajuns la Branişte (?)[9], de unde plecînd mai departe la o depărtare de trei verste de sat a căzut calul omului meu şi a murit, deoarece noaptea trecută, înainte de a porni la drum, turcul a cumpărat singur un sac de orz, şi a dat cailor să mănînce peste măsură: mai mulţi cai şi dintre ai mei din cauză că au mîncat prea mult, au scăpat cu greu; în ziua aceea aproape că nu s-au oprit, iar pe omul meu a trebuit să-l iau pe calul meu care ducea bagajele. Seara, pe la orele cinci am ajuns pe o ploaie puternică într-un sat prăpădit // cu numele Rotunda[10], unde caii noştri au fost toată noaptea bătuţi de o ploaie cu viscol. p. 46

[Noiembrie] 12. Pornind la drum pe la orele şase, am ajuns la Islazi, pe malul Dunării. Aici din cauza vîntului puternic, nu am găsit corabie şi am fost nevoit să-mi trimit omul la Nicopole pe o barcă, din cauza [tuturor] acestora am fost nevoiţi să dormim în acest loc.

[Noiembrie] 13. Pe la orele şapte ne-am aşezat într-o şeică. Bătea un vînt atît de puternic, încît aveam puţine speranţe de a trece fluviul, şeica fiind aruncată de valuri dintr-o parte în alta. După ce am traversat, în momentul cînd am scos caii noştri şi ai turcului din şeică, au căzut jos de parcă li s-ar fi tăiat picioarele. Pornind înainte, turcul încăpăţînat a intrat într-o mlaştină, de unde l-am scos cu greu împreună cu calul său. Pe la orele zece am ajuns la Nicopole. Pînă cînd îmi căutau cvartir, m-am oprit la vameş. Am fost încartiruit foarte tîrziu în strada sîrbilor, la un bătrîn negustor grec cu numele Waplan, care m-a tratat cu omenie.

JURNALUL SOLIEI LA CONSTANTINOPOL (1708)

TRECEREA PRIN ŢARA ROMÂNEASCĂ şi MOLDOVA[11]

1708

1708 septembrie 14: Am ajuns la Rusciuc, unde am avut un diferend pentru că aveam un om în plus, dar am aplanat diferendul cu doi p. 266

---

[9] *Prnezko* (!) (jud. Dolj).

[10] În jud. Olt.

[11] Traducerea s-a făcut după textul maghiar intitulat *Pápai János: Törökországi naplói*, publicat de Kálmán Benda, Budapesta, 1963, pp. 266—270.

galbeni. Aici, trecînd în aceeași zi Dunărea am sosit la Giurgiu, unde bîntuie o ciumă puternică, încît într-un răstimp scurt au murit șase mii de oameni. În 15 ⟨septembrie⟩ am angajat la Giurgiu căruțe și în ziua următoare, de 16 ⟨septembrie⟩ spre seară am ajuns la București. Am trimis înainte pe omul meu la caimacam[12], care a dispus să mi se dea cvartir în „Seraiul" Șerban Vodă, la reședința lui. Toată ziua, pînă spre seară a plouat neîncetat.

Ajungînd la reședința ⟨caimacamului⟩, care este un palat frumos[13], m-am coborît fiind întîmpinat de caimacam împreună cu un însoțitor de al său. // Salutîndu-ne unul pe altul el m-a condus în palat, în locul de ședere ce-mi fusese destinat.

p. 267

L-am rugat, dacă ar avea vreo posibilitate, de a scrie măriei sale voievodului[14] și domnului stolnic[15]. Mi-a răspuns că deîndată ce a ajuns la el sluga mea, el a și scris măriei sale voievodului, de la care pînă mîine la prînz va și sosi răspunsul, dar dacă scriu și eu ⟨o scrisoare⟩, o va expedia. Trimițîndu-i scrisoarea, el a expediat-o.

Pregătindu-mi-se o cină bună, ne-am culcat. În noaptea aceea, avînd și bagajele și hainele foarte ude, contele Rasan[16], care călătorea cu noi, într-atîta a fost de pătruns de umezeală încît a fost cuprins de friguri.

La 17 ⟨septembrie⟩ am stat în cvartirul meu, unde ne-a vizitat caimacamul măriei sale a voievodului cu o suită numeroasă. La rîndul meu și eu i-am întors apoi vizita. Invitîndu-ne la masă, la prînz am fost la el. Ne-a tratat cu cinste cu mîncăruri românești.

În ziua de 18 ⟨septembrie⟩ m-am dus în oraș, care în cea mai mare parte este pustiu, căci locuitorii orașului au fugit de ciumă. Abia acum încep să se reîntoarcă.

În ziua de 19 ⟨septembrie⟩ a venit la mine caimacamul cu un însoțitor, care mi-a transmis scrisoarea voievodului, în care el îmi răspunde cu cinste. Caimacamul mi-a cerut salvconductul, dar i-am răspuns că deoarece am fost admis de măria sa voievodul, îl voi arăta în fața lui.

La 20 ⟨septembrie⟩ am arătat salvconductul meu caimacamului, iar după masă am pornit la drum, oprindu-ne seara la o crîșmă.

La 21 ⟨septembrie⟩ sosisem la Tîrgoviște, unde generalul, care poartă numele de spătar[17], mi-a rînduit drept cvartir două case.

La 22 ⟨septembrie⟩ am pus să fie aflată reședința stolnicului, dar nu l-au găsit, căci s-a retras într-un sat[18]. Venind după amiază înapoi în oraș el a trimis la mine pe secretarul voievodului[19], prin care m-a salutat. A trimis vorbă să mă duc la el, căci mă primește cu dragă inimă. Făcîndu-i o vizită spre seară în jurul orei patru, m-a primit cu mare cinste, spunîndu-mi că mîine vom fi de față cu măria sa voievodul. L-am consultat în legătură cu securitatea călătoriei mele. Mi-a răspuns că fiind mîine de față cu măria sa voievodul, voi avea prilejul să vorbesc mai pe larg cu măria sa.

---

[12] Caimacam în lipsa domnului la Tîrgoviște. Probabil unul dintre Cantacuzini?

[13] Poate palatul fost pe actuala Calea Victoriei, cam în dreptul Bisericii Doamnei lui Șerban Cantacuzino unde a fost apoi Legația rusă.

[14] Constantin Brîncoveanu.

[15] Stolnicul Constantin Cantacuzino.

[16] Contele Rasan îl însoțise pe János Pápai de la Constantinopol în drumul său înapoi de la Poartă.

[17] Toma Cantacuzino.

[18] La o moșie a sa, poate Filipeștii de Pădure sau Măgura.

[19] Oare Nicolae Wolff, secretar pentru limba polonă sau Teodor Corbea „tălmaciul unguresc"?

// La 23 ⟨septembrie⟩ am fost de față cu măria sa voievodul. Încheind salutul, m-a întrebat ce fel de vremuri sînt la Constantinopol. I-am răspuns că bîntuie ciuma, bate vîntul și sînt vremuri nefavorabile mai cu seamă pentru ambasadorii creștini. Mi-a spus că vizirul de acum[20] este nerecunoscător, căci în ciuda faptului că franțuzul luptă alături de el, iar ambasadorul olandez este un mijlocitor de pacificare, se poartă față de ei cu atîta rigiditate. I-am răspuns că vizirul are alte gînduri, nu lovește în partea în care își are îndreptată privirea. p. 268

L-am întrebat în privința trecerii mele în Transilvania[21]. Mi-a răspuns că în toate părțile pasurile sînt păzite de nemți. Mai mult, așa cum rezulta dintr-o scrisoare ce mi-a fost arătată, Gheorghe și Sigismund Turi au trecut la Brașov împreună cu 140 de persoane cerînd grațierea. L-am rugat deci să mă recomande voievodului moldovean[22]. Mi-a promis ajutorul său. Mi-a spus să mai zăbovesc încă trei-patru zile, poate vor sosi știri mai bune. I-am răspuns că aceasta este și dorința mea, poate pînă atunci vom primi oarecare consolare.

La 24 ⟨septembrie⟩ am fost la cvartirul meu, iar la 25 ⟨septembrie⟩ la domnul stolnic, unde nu am vorbit de lucruri mai importante.

La 26 ⟨septembrie⟩ luîndu-mi rămas bun de la voievod, acesta mi-a pus la îndemînă două căruțe și un om care să aibă grija lor și a aprovizionării pînă la Focșani, ⟨adică⟩ pînă la hotarele Moldovei. ⟨Voievodul⟩ a scris și o scrisoare domnului nostru[23].

La 27 ⟨septembrie⟩ luîndu-mi rămas bun de la stolnic, după masă în jurul orei trei am pornit de la Tîrgoviște. Am sosit la Mărgineni[24], unde am ajuns noaptea pe la orele nouă. A doua zi de dimineață am fost de față cu domnul Mihai Cantacuzino[25], cu care am vorbit îndelung și care mi-a dat o scrisoare adresată domnului nostru. Tot aici am văzut și un tablou al domnului nostru.

La 28 ⟨septembrie⟩ așteptînd căruțele, am pornit apoi la drum după masă și la 29 am sosit dincolo de Ploiești, unde ne-am oprit într-o crîșmă proastă. De aici // la 30 ⟨septembrie⟩ am sosit la Buzău, unde m-a cuprins frigul. De aici la *31* ⟨septembrie⟩ (!) am ajuns la Focșani, unde căpitanul de Focșani al voievodului Țării Românești a trimis în întîmpinarea mea cîțiva călăreți. Aceștia m-au condus în partea Focșanilor, care se află sub stăpînirea voievodului moldovean. p. 269

Octombrie 1. La Focșani găsindu-l pe domnul general Mikes[26], l-am salutat. La 2 octombrie am scris o scrisoare și domnului meu, pe care la 3 octombrie am expediat-o prin cei din Maramureș. Am scris o scrisoare și către stările transilvane refugiate acolo ⟨în Moldova⟩, îmbărbătîndu-le. Deoarece și aici am fost cuprins de friguri, nu am putut să mă duc la Iași spre a-l saluta pe voievodul moldovean, ci i-am scris măriei sale o scrisoare, cuprinzînd în ea și scrisoarea voievodului Țării Românești, prin care mă recomanda.

---

[20] Ali Ciorlulu pașa, mare vizir otoman (1706—1710).

[21] Întrebare dictată de faptul că în Transilvania imperialii urmăreau pe partizanii lui Rákóczy ce nu înțelegeau să li se supună.

[22] Mihai Racoviță (1707—1709).

[23] = Fr. Rákóczy al II-lea.

[24] = Moșia lui Mihai Cantacuzino zis Mărgineanu.

[25] = Fratele stolnicului Const. Cantacuzino.

[26] Contele Mihai Mikes, căpitan suprem de Trei-Scaune și general în armata curuților, care în 1707 a fost nevoit să se retragă din fața imperialilor, trecînd cu oștile sale în Moldova.

La 4 ⟨octombrie⟩ pornind de la Focşani, am ajuns la Domneşti[27].

La 5 ⟨octombrie⟩ am plecat pentru prînz la Orbeni[28], unde era încartiruit judele suprem Andrei Barta[29], pe care negăsindu-l la reşedinţa sa, am dat fiului lui scrisoarea adresată stărilor transilvane împreună cu scrisoarea domnului general ⟨Mikes⟩.

La 6 ⟨octombrie⟩ am plecat de aici ⟨poposind⟩ la o crîşmă proastă.

La 7 ⟨octombrie⟩ la prînz am sosit la Podoleni[30], de unde m-am dus să stau noaptea la o curte dărăpănată.

În ziua de 8 ⟨octombrie⟩ am rămas la Podoleni, unde a sosit şi poşta măriei sale a voievodului moldovean, împreună cu scrisoarea şi salvconductul voievodului, în care se poruncea dregătorului din Cîmpulung ⟨moldovenesc⟩ să aibă grijă de mine. Noaptea am sosit la „Polositeşti"[31].

p 270 La 9 ⟨octombrie⟩ pornind de acolo, în drum l-am întîlnit pe // domnul David Petki[32], care mi-a povestit sosirea domnului nostru în Transilvania. ⟨Tot⟩ la 9 octombrie am sosit la Tg. Neamţ[33], unde localnicii fără să ţină seama de salvconductul voievodului, punîndu-şi nădejdea în cetatea de piatră aflată în munţi, s-au retras[34] acolo, şi a trebuit singur să am grijă de aprovizionarea mea.

La 10 octombrie am sosit la Cîmpulung. La 11 octombrie am poposit acolo deoarece sosiseră ştiri că nemţii întreprind razii de la Bistriţa spre munţii Maramureşului şi vroiam să am ştiri mai sigure. În zilele de 12—17 octombrie am stat la Cîmpulung, aşteptînd de la dregătorii maramureşeni ştiri cu privire la evenimentele de acolo cît şi însoţitori, aşa cum scrisesem în ziua de 3 a lunii curente domnului vicecomite prin cei din Maramureş. Văzînd însă că nu-mi soseşte nici o ştire şi plictisit fiind de atîta aşteptare, în ziua de 18 ⟨octombrie⟩ după amiază, am pornit în munţi şi spre norocul meu noaptea am dormit în munţi . . .

JURNALUL SOLIEI LA CONSTANTINOPOL PE ANUL 1710

Trecerea prin Moldova[35]

1710

p 347 7⟨septembrie⟩ Măcin. Localitatea se află pe malul Dunării, de la care pînă la portul moldovean al Galaţilor este o distanţă de şase ore de mers.

---

[27] Domneşti, pe valea Siretului, (jud. Bacău).

[28] Orbeni, (idem).

[29] Andras Barta, jude suprem al Transilvaniei, unul din conducătorii refugiaţilor curuţi în Moldova.

[30] Podoleni (jud. Neamţ).

[31] Nu există o localitate cu acest nume. Poate o descifrare greşită a numelui de Băluşeşti care se afla între Podoleni şi Tg. Neamţ.

[32] Conte, unul din fruntaşii refugiaţilor curuţi în Moldova după 1707.

[33] *Namici* = ⟨Tg.⟩ Neamţ.

[34] Cînd soseau asemenea porunci oamenii preferau să dispară pentru a scăpa de acest ponos,

[35] Traducerea s-a făcut după textul maghiar publicat de Kálmán Benda sub titlul: ***Pápai János: Törökországi naplói***... Budapest, 1963, pp. 347—349.

Împreună cu domnul Rasan ne-am îmbarcat şi am călătorit toată noaptea pînă la orele 8 dimineaţa, din cauza vîntului am ajuns cu greu ⟨în port⟩. Servitorii, care sosiseră mai devreme, au mai aşteptat încă şase ore, căci nu au găsit căruţe pentru a transporta bagajele domnului Rasan, eu însumi pierzînd trei cai din cauza rosăturilor pricinuite de şea, am zăbovit acolo pînă a doua zi seara. p. 348

La 9 ⟨septembrie⟩ pornind seara am mers toată noaptea. La 10 septembrie la orele opt dimineaţa m-am oprit la „Purceni"[36]. Pornind de acolo, noaptea ne-am oprit pentru scurt timp între nişte clăi de fîn.

La 11 ⟨septembrie⟩ am sosit dis-de-dimineaţă în oraşul cu numele de Bîrlad. Este un oraş însemnat, aici locuiesc şi nişte unguri din timpuri îndepărtate, care vorbesc o limbă mult amestecată cu româna. Spre seară ⟨am sosit⟩ la Vaslui.

La 12 ⟨septembrie⟩ noaptea am ajuns la Iaşi. Aici măria sa voievodul[37] a dispus să mi se pregătească un cvartir bun şi a trimis la mine pe tălmaciul său maghiar.

Dimineaţa, de cum am trimis pe omul meu să-i solicit o audienţă, voievodul a şi pus să fie pregătit un cal pe care l-a trimis la mine cu spătarul[38], curierii şi un tălmaci. Înfăţişîndu-mă la voievod acesta m-a primit de îndată, ascultînd cu plăcere salutul meu. S-a interesat de treburile de la Poartă, de vizir. I-am răspuns pe cît de bine am putut. M-a întrebat: „Cum se desfăşoară tratativele purtate de ambasadorul francez"[39]. I-am răspuns: „Ei ştiu, dar văzusem că mîncau la aceeaşi masă". M-a întrebat: „Cînd soseşte domnul La Brue[40] de la Paris cu darurile?" I-am răspuns: „Se spune că în octombrie va sosi negreşit". M-a întrebat: dacă îl cunosc pe fratele lui mai mic[41], care este tălmaci? I-am răspuns: că niciodată cînd am fost la vizir, Poarta nu l-a chemat pe el, ci a fost folosit tălmaciul meu. I-am recomandat stările refugiate ⟨din Transilvania⟩ întocmai cum am scris şi mai înainte în scrisorile mele adresate măriei sale. Mi-a răspuns: „Am trimis domniei tale răspunsul pe care îl confirm din nou. Domnul Mihai Mikes a fost la mine şi mi-a cerut ca punctele, cuprinse în actul de protecţie obţinut de la predecesorul meu[42], să fie întărite şi de mine. I-am arătat domnului conte ⟨Mikes⟩: cunosc cum stau treburile // ungurilor la Poartă. Întrucît Poarta nu doreşte să întreprindă nimic deschis ce ar prejudicia pacea, eu însumi trebuie să mă adaptez voinţei şi practicii Porţii. Nu pot să dau în vileag un act de protecţie, dar stările refugiate pot fi liniştite că în temeiul afecţiunii noastre faţă de măria sa principele vecin[43], a dorinţei creştineşti şi a dragostei pe care am moştenit-o de la părintele nostru[44], am făcut, chiar şi fără un act de protecţie întărit cu pecete, mai mult decît alţii! I-am înmînat şi scrisoarea lui Des Alleurs[45], în care acesta îi recomanda stările refugiate. A luat cu mare plăcere scrisoarea, văd că îl p. 349

---

[36] De citit: Furceni la V. de Tecuci, (jud. Galaţi).
[37] Nicolae Mavrocordat, 1710, ian.-dec.
[38] Dumitraşco Cuzea m. spătar 1710 martie-nov.
[39] Des Alleurs, ambasador la Poartă în anii 1710—1717.
[40] Interpretul ambasadei franceze din Constantinopol.
[41] Ion (Enache) Mavrocordat, numit mare dragoman al Porţii în 1710.
[42] Mihail Racoviţă (1707—1709).
[43] Rákóczy, care nu mai era însă decît principe nominal al Transilvaniei.
[44] Alexandru Mavrocordat, Exaporitul.
[45] Ambasadorul lui Ludovic al XIV-lea la Poartă. Vezi în vol. de faţă biografia sa.

apreciază foarte mult pe domnul Des Alleurs. Nu am vrut să-l rețin în continuare, mi-am luat rămas bun de la el, iar el m-a trimis la cvartirul meu pe calul său și în afară de furaje a avut grijă, ca atît eu cît și servitorii mei să fim asigurați pe cinste cu provizii, invitîndu-mă să mă odihnesc aici cîteva zile, căci auzise că și caii mei sînt extenuați.

După ce au trecut șapte zile și caii mei s-au refăcut, m-am dus sus la voievod să-mi iau rămas bun de la el. A ordonat să fiu însoțit de comisari și de 40 de pușcași pînă la Borșa.

La 20 ⟨septembrie⟩ mi-am continuat drumul fiind cu mine de la Iași domnul Petru Daniel[46], m-a însoțit un timp, dîndu-mi scrisoarea lui și pe cea a voievodului adresată domnului nostru. Seara ne-am oprit la Crivești[47].

La 21 septembrie am ajuns în orașul ce se numește Baia, iar la 22 septembrie ne-am oprit la Cîmpulung. A trebuit să zăbovim aici o zi pînă ce au fost adunați însoțitorii. La 23 septembrie stînd la Cîmpulung, am urgentat pregătirea însoțitorilor. La 24 septembrie dis-de-dimineață am pornit la drum, am înnoptat la Cib[48], de aici am avut un drum greu din cauza ploii torențiale. La 21 septembrie seara am ajuns în hotarul Borșei. Aici mi-am făcut rost de cvartir și fiindu-mi frică de ciumă, i-am lăsat pe însoțitori să se întoarcă, mulțumind voievodului pentru ajutor.

---

[46] Petru Daniel de Varghiș, fratele lui Ștefan Daniel. Între 1708 și 1710 a fost trimis de F. Rákóczy de mai multe ori în Moldova.

[47] La sud est de Lespezi pe valea Siretului.

[48] *Cib*, corespunde la Gara Țibău, la vest de Cîrlibaba (jud. Suceava).

MICHÁLY BAY ȘI GÁSPÁR PÁPAY

(? — după 1705)

Michály Bay și Gáspár Pápay, amîndoi originari din Ungaria de Sus, au jucat un rol de seamă în luptele de eliberare contra jugului habsburgic, desfășurate în Ungaria și Transilvania în a doua jumătate a sec. al XVII-lea și începutul sec. al XVIII-lea, mai întîi sub conducerea lui Emeric Thököly, apoi sub Francisc Rákóczy al II-lea. În 1705 sînt trimiși de Rákóczy în misiune la hanul tătarilor din Crimeea Gazi Ghirai al III-lea. Aceasta este misiunea la care se referă darea de seamă pe care o publicăm mai jos. Rákóczy, care ajunsese în strînse legături cu Carol al XII-lea, regele Suediei — prin repetate solii ale lui Pál Ráday — căuta acum să atragă Poarta într-un război contra rușilor, alături de suedezi. În acest scop trimitea în toamna anului 1705 o solie extraordinară la Constantinopol, sub conducerea lui Janos Papay și în același timp solia lui Mihály Bay și Gáspár Pápay — amintită mai sus — în Crimeea, pentru a determina pe han să sprijine și el acest plan la Poartă.

Mihály Bay și Gáspár Pápay pornesc la drum în ziua de 23 noiembrie 1705, din tabăra principelui Francisc Rákóczy al II-lea, care se afla la Coaș în Maramureș; trec prin Sighet, Borșa, Cîmpulung, Suceava, Iași, Vaslui, Galați, Babadag, Ismail, Oceacov; prin ianuarie 1706 sosesc în Crimeea. În martie pleacă înapoi spre țară urmînd însă alt itinerar prin Bîrlad, Iași, Dorohoi, Cernăuți, apoi prin Polonia și în Ungaria de Sus și în ziua de 6 iunie 1706 sosesc la Ersek-Ujvár, unde stăpînul lor se afla în tabără.

Ziarul misiunii lor, descoperit în arhiva secretă a lui Rákóczy, a fost publicat de Kálmán Thaly în revista de istorie „Szazadok" 1873, sub titlul: *Diarium Michaelis Bay et Gasparis Papay, occasione Expeditionis ad Potentissimum Tartarorum Chanum conscriptum.*

Despre amîndoi acești soli s-a ocupat I. Szimnyei și anume de Bay în Magyar irók élete és munkái, vol. I, p. 723 în legătură cu jurnalul unei misiuni a acestuia la Constantinopol, publicat în M.H.H., s. II. Scriptores, vol. XXIII, iar de Papay în vol. X, p. 370.

[CĂLĂTORIA PRIN MOLDOVA ȘI DOBROGEA][1]

(1705—1706)

În ziua de 3 decembrie, joi, încă de la miezul nopții am trimis înainte oameni, călări și pedeștri ca să desfunde drumurile[2], zăpada fiind p. 541

[1] Traducerea s-a făcut după textul maghiar publicat de Kálmán Thaly în „Századok", 1873, p. 538—552 și 603—618.

[2] La plecarea din Vișeul de Jos (30 oct.) li se dau călăuze dintre localnici: Ștefan Pop și Tudor Popa, care să-i conducă prin munți pînă în Moldova; la plecarea din Borșa, unde se intra în munți (2 dec.), li se dau o sută de oameni, și călări, și pe jos, care să le deschidă drum prin zăpadă.

mare și necălcată; pe la ora trei după miezul nopții am plecat și noi și pe la prînz am trecut apa Cibou[3], pîrîu care desparte Munții Maramureșului de Munții Moldovei. Am mers pe al patrulea munte al cărui nume este Țapul. Trecînd și de acesta, am luat-o pe al cincelea munte care se numește Cîrlibaba. Pe sub muntele acesta curg două pîraie, unul se numește, după munte, Cîrlibaba, al doilea Licav. Al șaselea munte pe care l-am urcat se numește Găina, la poalele acestuia ⟨curge⟩ rîul Tătarca. Al șaptelea munte pe care l-am urcat, este Glodul, rîul acestuia se numește Tătărcuța. Al optulea munte pe care a trebuit să-l urcăm se numește Tîmpa, apa care curge pe sub el se numește Moldova; ajungînd pe întuneric, de la ora 3 am poposit aici, pe zăpadă; și aici, toată noaptea a bîntuit viforul.

p. 542 În 4 decembrie, vineri, // sculîndu-ne pînă în ziuă, am ieșit din munți mergînd de-a lungul rîului Moldova, lăsînd la poalele munților pe oamenii pedeștri desfundători de drumuri, după-amiază am ajuns cu călăuzele în Cîmpulung. Munții Maramureșului au de la Borșa pînă la Cîmpulung 15 mile bune, în care nu se găsesc nici sate, nici nimic altceva.

În 5 decembrie, sîmbăta, caii noștri fiind istoviți, încă din a treia zi, din cauza drumurilor nemaipomenit de grele prin munți și văi, ca și din cauza foamei, am petrecut ziua aici tot de aici am dat drumul acasă și călăuzelor venite cu noi din Maramureș.

În 6 decembrie ne-am urmat mai departe drumul, cu călăuze din Moldova, spre Iași și am petrecut noaptea în satul Vama, care este al unei mănăstiri[4], și întîlnind acolo din întîmplare pe egumenul, (adică pe protopopul[5] acelui sat), ne-a dus la el acasă și ne-a făcut o foarte bună primire.

În 7 decembrie, plecînd din Vama odată cu răsăritul soarelui, am mers să poposim la Suceava; dar trebuind să mergem pe drumuri foarte rele, neumblate, și prin noroaie și negăsind vreun sat ca loc de popas, n-am putut ajunge decît la două ore după scăpătatul soarelui. Astăzi am trecut rîul Moldova și rîul Voroneț[6].

8 decembrie, marți. Astăzi, găsind puțin fîn și nutreț, am lăsat caii să mai răsufle după oboselile drumului.

În 9 decembrie, miercuri, urmîndu-ne drumul de la Suceava, am trecut rîul Suceava și am ajuns, pentru popas, în satul românesc numit Bănești[7], unde am dat de vornic, care ne-a dăruit cu cîteva pîini și cu mîncări de post.

În 10 decembrie, plecînd din Bănești, am trecut apa Siretului, în apropierea satului Tudora[8], prin vad, am ajuns, pentru popas, în satul numit Băiceni[9], drumul a fost foarte anevoios și numai noroi.

---

[3] *Czibó*. Urmează pe rînd numele de ape și de localități în ordinea din text: *Czáp, Kirlibáb, Lukáv, Gajna, Tatárka, Sodul (!), Tatár-Kucza, Timpa.*

[4] M-rea Moldovița.

[5] Lămurire greșită. Egumenul e superiorul mănăstirii unde și locuiește iar protopopul e preot de mir locuind la el acasă. Aici e vorba de protopopul din satul Vama (Moldoviței).

[6] *Verenecz.*

[7] *Bănești* (jud. Suceava).

[8] *Thodora* (jud. Botoșani).

[9] *Bajcsest,* la N. de Cucuteni pe drumul spre Tîrgu-Frumos, în jud. Iași. Nu trebuie confundat cu Băicenii din jud. Botoșani.

În 11 decembrie, vineri, plecînd din Băiceni, am trecut apa Bahluiului, care se varsă în lacul Iaşi[10]. Neajungînd însă pînă în Iaşi, am dormit la o cîrciumă în cîmp; în Moldova, afară de cîrciumi, nu se găsesc alte hanuri.

În 12 decembrie, sîmbătă, pe la amiază, am sosit în Iaşi[11], unde trimiţînd vorbă înainte şi dînd de ştire de sosirea noastră, măria sa voievodul Moldovei[12] s-a îngrijit să ni se dea locuinţă cuviincioasă. De la Cîmpulung la Iaşi am făcut un drum de 25 de mile.

În ziua de 13 decembrie, duminică, Antioh Constantin Cantemir a trimis la locuinţa noastră pe secretarul său[13], să ne întrebe dacă dorim audienţă publică sau particulară. La care am răspuns că nu dorim de la măria sa audienţă publică ci audienţă particulară. Astfel, azi înainte de amiază, mergînd cu tălmaciul măriei sale voievodului Moldovei la curte am predat scrisorile de acreditare ... Domnul informîndu-se despre starea şi sănătatea stăpînului nostru milostiv[14] a promis a păstra prietenie faţă de măria sa, în toate privinţele, dorind să-l servească şi să-i facă pe plac, după putinţă.

p. 543

După aceea ne-am rugat pentru ajutorul măriei sale voievodului, făcîndu-i cunoscută misiunea noastră la puternicul han[15] al tătarilor, pentru care aveam scrisoare şi către sultanul Bugeacului[16] ne-am rugat de ajutor din partea măriei sale, ca să ne dea pînă în Bugeac escortă şi cele de trebuinţă. La acestea, măria sa voievodul a spus: acum nu este sultan în Bugeac, dar grija pentru acest ţinut de margine o are în seamă serdarul din Babadag[17], fără a cărui ştire, nu veţi putea merge, de aceea va trebui să vă abateţi pe la Babadag, la serdar. Ne-a promis totodată că va scrie şi el, în privinţa noastră serdarului, recomandîndu-ne ocrotirei sale. După aceasta luîndu-ne rămas bun, ne-am dus la locuinţa noastră ...

p. 544

În 20 decembrie, ne-am dus în audienţă la măria sa, care potrivit făgăduielii făcute, anume că scrisoarea către serdar va fi gata pentru luni dimineaţa, ne-a înmînat şi scrisorile îndreptate către hanul tătarilor şi către vizirul său, punîndu-se în vedere că pînă nu vom fi ajuns în Crimeea să nu le scoatem la iveală ... După aceasta luîndu-ne rămas bun ne-am dus la locuinţa noastră.

În 21 decembrie, luni, plecînd, cu călăuza pe un drum foarte rău şi noroios, spre Babadag, am poposit în satul numit Scînteia.

În 22 decembrie, plecînd din Scînteia, am ajuns pe seară în satul numit Vaslui, unde n-am găsit nici măcar adăpost pentru cai. În acest sat ne-a ajuns din urmă, în timpul nopţii, locţiitorul silihtarului împăratului[18], care era trimis la voievodul Moldovei cu vestea naşterii fiului împăratului, sărbătorirea ⟨acestui eveniment⟩ a ţinut în Iaşi o săptămînă, cu focuri de armă şi cu dansuri noaptea.

---

[10] Se varsă în realitate în Prut. Dar la Iaşi formează un fel de lac.
[11] *Jaszvásár*.
[12] Antioh Cantemir în a doua sa domnie (1705—1707).
[13] Neidentificat.
[14] Francisc Rákóczy al II-lea.
[15] Gazi Ghirai III (1704—1707).
[16] Era titlul guvernatorului Bugeacului, numit de hanul Crimeii.
[17] La Babadag era în sec. al XVII-lea reşedinţa guvernatorului sau beilerbeiului marelui paşalîc, numit „de Silistra", sau „de Ozu" (= Oceacov), însărcinat cu paza Dunării şi a ţărmului mării. I se da şi titlul de serdar sau serascher.
[18] Adică al sultanului. Corespunde dregătoriei de spătar din ţările române. Era trimisul sultanului Ahmed al III-lea (1703—1730).

În 23 decembrie, am poposit în orașul moldovenesc numit Bîrlad.

În 23 decembrie, plecînd din Bîrlad, am ajuns seara în satul numit Puțeni[19].

În 25 decembrie, vineri, am dormit în Piscu[20].

În 26 decembrie, sîmbătă, am ajuns la Dunăre, în orașul moldovenesc numit Galați. De la Iași pînă la Galați ‹sînt› 25 de mile.

27 decembrie, duminică. Din cauza greutăților drumului, am lăsat azi caii să se odihnească aici în Galați, și am slobozit pe călărașul din Iași să se întoarcă acasă.

În 28 decembrie, foarte de dimineață, trebuia să trecem Dunărea la Galați; cu ajutorul lui Dumnezeu, am trecut-o cu bine, pe bărci și spre seară am ajuns în orașul turcesc Măcin, din Dobrogea.

În 29 decembrie, marți, plecînd din Măcin, am ajuns seara în satul turcesc numit Orta-chioi[21].

În 30, miercuri, am ajuns în orașul numit Babadag, unde se află
p. 545 reședința pașii Iusuf, // serdarul de Babadag. Aici, trimițînd înainte pe tălmaciul care era cu noi, împreună cu călărașul voievodului, am înștiințat pe pașă de sosirea noastră; acesta a și poruncit îndată să ni se dea locuințe bune, și am fost primiți cu toată cinstea. Tot astăzi a trimis chehaia pașii pe tălmaciul său să ne viziteze interesîndu-se dacă avem locuință bună și dacă ne lipsește ceva. A orînduit pe lîngă noi pe primarul orașului să se îngrijească de aprovizionarea noastră; a orînduit de asemenea drept comisar pe lîngă noi pe seleam ceaușul[22] pașii.

31 decembrie, joi, ne-am rugat de o audiență la Poarta pașii, dar acesta fiind la vînătoare pentru plăcerea sa și, pe de altă parte, turcii nefiind prea bine dispuși în Ramazan, am amînat-o pentru a doua zi...

1 ianuarie 1706, vineri, chehaia serdarului a trimis pe tălmaciul său la locuința noastră, făcîndu-ne cunoscut că azi după amiază va fi audiența noastră la pașă și să fim gata din timp, se vor aduce cai înșeuați pentru noi de la Poarta pașii, nu vom merge pe caii noștri. Să avem deci
p. 546 în vedere acest lucru. Ca urmare cînd veni timpul pe la ora două după amiază, un agă de grad mai mic ca al serdarului, chehaia pașii și chehaia capugiilor au adus la locuința noastră doi cai cu harnașamentul de argint și aur, cu care am și mers la Poarta pașii; aici adunîndu-se după obiceiul lor mulți turci de rang înalt stăteau în rînd și pașa ne-a primit cu onoruri mai presus de meritele noastre, așezîndu-ne în fața sa pe scaune îmbrăcate în postav roșu după obiceiul lor...

În 2 ianuarie, sîmbătă, în 3, duminică, și în 4, luni, am rămas în Babadag pînă ni s-a pregătit pașaportul.

În 5 ianuarie, marți, stegarul orînduit pe lîngă noi drept comisar împreună cu un seimen au venit la locuința noastră cu pașaportul. Cu ajutorul lui Dumnezeu am plecat din Babadag împreună cu ei și am mers spre miazănoapte la Tulcea. Tulcea este o cetățuie clădită pe o stîncă la malul Dunării, și păzește unul din brațele Dunării, ca vasele să nu poată trece fără înștiințare, din Dunăre în Marea Neagră sau din Mare în Dunăre. Acest braț al Dunării l-am avut de trecut.

În 6 ianuarie, miercuri, am trecut cu o barcă într-o insulă din Dunăre, lată de două mile; am mers mereu prin locuri cu stuf și cu

---

[19] *Puczér;* (jud. Galați).
[20] *Piszkuly* (jud. Galați).
[21] *Ortakö.* La jumătatea drumului dintre Măcin și Babadag (jud. Tulcea).
[22] Slujbaș, a cărui funcțiune era să meargă înaintea pașii cînd acesta ieșea din palat, și să-i anunțe venirea.

mlaştini pînă la celălalt braţ al Dunării, pe care este clădit oraşul Ismail, care se şi află în Bugeac, provincie ce se numeşte Basarabia.

În 7 ianuarie, joi, plecînd din Ismail, am mers prin cîmpia Bugeacului şi am poposit în satul tătăresc numit Celebikioi[23].

În 8 ianuarie, vineri, am poposit în satul tătăresc numit Sărata.

În 9 ianuarie, sîmbătă, am poposit în satul numit Kadikioi.

În 10 ianuarie, duminică, am poposit în satul numit Kajnaor. p. *551*

În 11 ianuarie, luni, am sosit noaptea în Krimhodsa[24].

În 12 ianuarie, marţi, am intrat seara în Ianok-Palanca[25], unde am găsit un capugi-başî al împăratului cu numele de Mehmet aga, care era trimis pentru aplanarea unor conflicte şi tîlhării întîmplate între neamurile moscovit şi tătar şi pentru stabilirea hotarului ⟨dintre ele⟩. Acest capugi-başi fiind binevoitor a venit la noi şi ne-a sfătuit, să nu ne despărţim de el cu nici un preţ, dacă vrem să mergem în pace prin pustiurile care ne stau în faţă, întrucît el are escortă de seimeni cu steag. Am căutat să ne folosim de acest prilej: toată noaptea ne-am petrecut-o cu strîngerea după posibilităţi a proviziilor de trebuinţă pentru noi şi pentru cai (pustiul din faţa noastră se întindea pe vreo douăzeci de mile, unde nu se putea găsi nimic); miercuri după miezul nopţii, înainte de revărsatul zorilor eram gata, şi pînă s-a luminat de ziuă a trebuit să mergem împreună cu ei două mile pînă la apa Nistrului la lumina felinarelor, noaptea fiind grozav de întunecoasă, trecînd apoi foarte de dimineaţă peste apa Nistrului.

În 13 ianuarie, miercuri dimineaţa, am intrat în pustietate pe o vreme grozav de rece... /Urmează descrierea timpului petrecut: în Crimeea la hanul tătarilor şi înapoierea/.

În 18 martie, joi, trecînd apa Nistrului pe ghiaţă, am ajuns seara tîrziu la Ianok-Palanca unde am poposit, pe o vreme nespus de rece şi de rea. p. *613*

În 19 martie, vineri, am rămas pe loc, în Palanca.

În 20 martie, sîmbătă, plecînd din Palanca am poposit pe malul Nistrului, în satul unguresc numit Ciuburciu[26]. Acest sat numit Ciuburciu, a fost întemeiat de regele Vladislav[27], împreună cu mai multe sate în jurul Cetăţii Albe sau Neszter-Fejérvár, în Basarabia sau Bugeac. Celelalte sate au pierit toate, numai acesta a mai rămas şi acesta e pe jumătate românesc. Aceşti ⟨unguri⟩ vorbesc încă ungureşte, pînă în ziua de azi. Este sat de iobagi în posesiunea hanului, ţinînd de Cîşla Hanului[28]. Mai sînt încă treizeci de gospodari, au mulţi copii, şi slugi: sînt oameni cu stare bună, se plîng că de vreo cîţiva ani n-au preot[29], fiind de altfel catolici. Se căsătoresc, sporesc, se înmulţesc între ei fără preot; p. *614*

---

[23] *Cselebikö*. Urmează pe rînd: *Száritaj* (pe rîul Sărata, la jumătatea drumului dintre Ismail şi Cetatea Albă), *Kadiko, Kajnaor*.

[24] *Krimhodsa*, neidentificat.

[25] *Ianok Palanca*, pe malul Nistrului, aproape de vărsarea lui în Liman.

[26] *Csebercsik*. Pe Nistru, la S. de Tighina. Încă din sec. al XVII-lea majoritatea populaţiei o formau românii. Unguri erau doar vreo 30—40 de familii. Vezi *Călători* V, relatările lui Barsi şi da Campi.

[27] Vladislav I, rege al Ungariei din 1440 pînă în 1444. Cade la Varna. Pretinsa întemeiere ce i se atribuie e o legendă tîrzie de care nu au cunoştinţă călătorii amintiţi mai sus. Ea se datoreşte probabil unei legături între numirea de (Neszter) Fejervar, a Cetăţii Albe pe ungureşte şi numele corespunzător al oraşelor bine cunoscute Alba Regală şi Alba Iulia ce au în comun aceeaşi denumire de Fejervar.

[28] La capătul nordic al Limanului Nistrului.

[29] pater (= preot catolic).

ba chiar se găsesc copii de patru-cinci ani ai unor asemenea căsătoriți fără preot, care încă nu sînt botezați, și mulți dintre copiii lor au murit nebotezați. Ni s-au plîns cu mare durere în suflet de această lipsă de preot; măcar la trei-patru ani de-ar veni un preot între noi — spuneau ei — care să le boteze copiii, să facă cununiile și să-i poată spovedi. Țin cu atîta îndărătnicie la religia lor, încît deși se află preot român în satul lor, preferă să-și îngroape copiii nebotezați, decît să-i boteze cu preotul român. Ne-au rugat din tot sufletul să arătăm acest lucru măriei sale domnului nostru milostiv și să rugăm pe măria sa să le trimeată un preot ⟨catolic⟩, ei fiind dispuși să plătească după puterea lor și să-l întrețină pe preot; dar le-ar trebui un preot care să știe ungurește, căci ei în afară de limba românească și cea ungurească nu cunosc alta. Ar da anual fiecare gospodar cîte un taler, o ferdelă de făină, o ferdelă de meiu, un car fîn, o găină; în afară de aceasta, pentru înmormîntări și botezuri se plătește deosebit.

p. 615 21 Martie, am poposit la Căușani[30].

22 martie, luni, am ajuns seara în satul Sălcuța[31].

23 martie, marți, am poposit în satul românesc Găureni[32]. Acesta se află pe pămîntul Moldovei[33].

24 martie, miercuri, am sosit în satul numit Mămăliga[34].

25 martie, am dormit în satul românesc numit Rohove[35].
Astăzi am trecut apa Prutului.

26 martie, am ajuns seara înr-o pădure, fiind în ea trei-patru case.

27 martie, am sosit pe seară în Iași, unde trimițînd vorbă înainte am înștiințat de sosirea noastră pe voievodul Moldovei, care ne-a orînduit locuințe.

În 28, 29, am cerut audiență, dar voievodul fiind prins cu treburi, s-a amînat audiența.

În 30 martie, marți, am avut audiență la voievodul Moldovei, căruia p. 616 i-am mulțumit pentru ajutorul dat în timpul călătoriei prin țara sa, și pentru călăuze, rugîndu-l ca, și la întoarcere, prin țara sa să avem aceiași milă și ajutorință din partea sa . . .

Ne-a întrebat cînd plecăm? La care am răspuns că dorim cu mila lui dumnezeu, să petrecem aici sărbătorile și apoi, dacă prin pasul de la Cîmpulung se poate trece, ne vom urma drumul. Cu aceasta, luîndu-ne rămas bun ne-am dus la locuința noastră.

Ziua de 31 martie și cele următoare: sărbătorile Paștilor le-am petrecut aici, în Iași.

În 8 aprilie, din Iași, am înștiințat pe milostivul nostru domn despre sosirea noastră la Iași; de asemenea și pe Ferenc Darvai, vicecomitele nobilului comitat al Maramureșului, ca să ne înștiințeze în ce p. 617 stare se află pasul Borșa: dacă putem trece pe acolo: iar dacă nu este drum, să pună d-sa să ne desfunde drum ca să putem trece cît mai curînd prin Munții Maramureșului. Dar n-am primit răspunsul lui, deoarece pasul de la Cîmpulung era închis . . . din cauza zăpezilor.

---

[30] *Kassán* (pe rîul Botna) — Capitala tătarilor din Bugeac.
[31] *Szalkacza* (pe rîul Botna la S.V. de Bender).
[32] *Gauren* = Găurenii de Jos pe rîul Botna la S. de Chișinău.
[33] Adică în teritoriul necotropit de tătari și turci.
[34] *Mamalyiga.*
[35] *Rohove* (?) Pe drumul dintre Găureni și Iași. Neidentificat.

În 13 aprilie au sosit la Iaşi domnii Zsigmond Szölösi şi Ianos Munkácsi[36], cu știrea că servitorii răposatului principe (Thököli) întorcîndu-se din Turcia, prin Bucureşti au sosit cu toate bagajele la granița Moldovei, în Focșani şi că ar dori să călătorească în tovărăşia noastră. La aceasta, noi le-am pus condiția: dacă pot veni pînă la 27 aprilie şi să ajungem la o înțelegere, vor putea merge cu noi; altfel, noi nu putem aştepta mai mult. Dar ei, fiind împiedicați de inundații, n-au putut urma acelaşi drum cu noi. Iar cauza întîrzierii noastre în Moldova a fost blocarea drumurilor, ca și inundațiile şi îmbolnăvirea domnului Bay de podagră.

În 28 aprilie, miercuri, am cerut audiență împreună cu d. Zsigmond Giezi[37] — căci d. Bay era bolnav — la voievodul Moldovei, ca să obținem un paşaport pentru siguranța noastră, cît ne găsim în țara lui —. Dîndu-ne audiența ni s-a promis paşaportul şi voievodul — salutînd prin noi şi prin viu grai pe milostivul nostru domn, — ne-a înmînat scrisoarea adresată măriei sale, după care luîndu-ne rămas bun, ne-am dus la locuința noastră.

În 29 aprilie am plecat din Iași; am poposit la „Puteni"[38].

În 30 aprilie am dormit în Dracsini[39].

La 1 mai, am ajuns la Boroșani.

La 2 mai, am rămas pe loc.

La 3 mai, am poposit la Dorohoi.

La 4 mai, am poposit la Cernăuți.

In 5 mai, am rămas pe loc...

În 6 mai, am poposit la Hlina[40].

În 7 mai, am trecut apa Ceremuşului, am poposit în satul numit Kuty[41] de la granița Poloniei...

---

[36] Credincioşi de-ai lui Thököli care îi însoţiseră în exil şi care se înapoiau în ţară după moartea principelui lor la Nicomedia în 1705. Zsigmond Szölösi fusese mareşalul său de curte.

[37] Unul din membrii soliei.

[38] *Putén,* poate Bădeni pe Bahlui, la sud de Hîrlău, (jud. Iaşi).

[39] *Truxen,* la sud de Botoşani (jud. Botoşani).

[40] E vorba poate de Hliniţa pe Prut, la vest de Cernăuţi.

[41] *Kutu.* Dincolo de Ceremuş, în dreptul localităţii Vijniţa.

IEROMONAHUL IPOLIT VÎŞENSKI

(? — după 1708)

Ieromonahul rus Ipolit Vîşenski din Cernigov a făcut o călătorie la Constantinopol şi Ierusalim în 1707—1708. Cu acest prilej a străbătut Moldova şi Ţara Românească în timpul domniei lui Mihai Racoviţă şi Constantin Brîncoveanu, care l-au primit bine, i-au dat ajutoare, şi domnul Ţării Româneşti a dispus să fie trimis la Constantinopol cu carele domneşti ce duceau haraciul la Poartă. Din relatarea sa, reiese că aducea scrisori (sau şi daruri?) din partea arhiepiscopului Cernigovului, Iona Maximovici atît pentru patriarhul de Ierusalim, Hrisant, aflat la Iaşi, cît şi pentru cel de Alexandria, venerabilul Gherasim, „papa" şi judecătorul tuturor, adăpostit multă vreme în Ţara Românească şi venit acum să ia parte împreună cu patriarhul de Ierusalim la slujba de tîrnosire a bisericii Sf. Gheorghe cel Nou.

Călătorul mai aducea cu sine şi alt fel de scrisori, anume „cărţi arhiereşti" către cei doi domni care i-au asigurat condiţii de drum excepţionale, ba domnul Moldovei a mai şi poruncit să se trimită la Cernigov pentru scaunul arhieresc de acolo o bute de vin. Călătoria aceasta cu ploconeli la feţe luminate şi cu vizite şi popasuri la episcopiile de Roman şi de Buzău, şi găzduirea îmbelşugată la Focşani unde a stat patru zile, nu se aseamănă cu pelerinajul umil al unui biet Leonte avînd a întîmpina toate greutăţile. Pînă şi lumea înconjurătoare e privită de la alt nivel, sub alt unghi. Mulţumită înlesnirilor de care s-a bucurat, a putut pătrunde în lumea domnilor şi patriarhilor, să asiste la strălucita slujbă de tîrnosire a bisericii înălţate de domn de la care era alungat poporul de rînd, nefiind loc de ajuns şi pentru el, şi să descrie scene memorabile, ca acea plecare de la biserică a patriarhului centenar Gherasim în careta aurită a domnului, sau propria sa audienţă la domn. Atît itinerariul său de la Siret la Bucureşti, cît şi identificarea unora din mănăstirile menţionate de el au oferit prilejul unor observaţii preţioase ale unui cercetător de talia lui George Florescu, comentate şi folosite de G. Bezviconi editorul volumului *Călători ruşi în Moldova şi Ţara Românească.*

Relatarea călătoriei lui Vîşenski a fost publicată în 1876 în „Buletinul Societăţii de istorie şi antichităţi din Moscova", 1876, vol. IIII, apoi cuprinsă de G. Razanov în colecţia Pravoslavnîi Palestinskii Sbornik LXI (1914). A fost tradusă de I. Rădulescu (revista „Viitorul", Iaşi, 1907, nr. 20—22). O versiune puţin deosebită de a lui I. Rădulescu a fost cuprinsă în volumul lui G. Bezviconi menţionat mai sus. Textul pe care îl redăm a ţinut seama de amîndouă formele acestea.

A fost folosit în parte şi aparatul critic din volum, datorat lui George Florescu pentru Ţara Românească în măsura în care se potrivea cu identificările de localităţi urmărite pe hartă, cu prilejul întocmirii culegerii de faţă.

[CĂLĂTORIA PRIN MOLDOVA ŞI ŢARA ROMÂNEASCĂ[1]]

1707—1708.

Am trecut fluviul Nistru la 19 noiembrie. Şi am intrat în oraşul moldovenesc Soroca, unde se sărbătorea praznicul intrării în biserică[2] a prea Sf. Născătoare de Dumnezeu. Şi am plecat din Soroca la 22 noiembrie prin stepe mari şi munţi înalţi; ape şi păduri nu sînt. De partea dreaptă Ţara Moldovenească, de cea stîngă Ţara Tătărească, Perekop şi Oceakov. Acolo în stepe sînt mulţi tătari; pasc vite, colindă cu corturile. Pe acele stepe am mers patru zile şi patru nopţi şi am ajuns în satul Gherman[3], pe rîul Prut, pe care l-am trecut la 24 noiembrie. După aceea am mers pînă seara la un sat de lîngă munţii înalţi, peste rîul Jijia şi prin satul Jijia, şi de acolo a doua zi am intrat în capitala Moldovei, în oraşul Iaşi. Acolo a căzut ⟨atîta⟩ negură, încît nu poţi să cunoşti pe om în faţă. La Iaşi ne-am oprit la mănăstirea Sf. Sava. Această mănăstire este a preasfinţitului patriarh al Ierusalimului Hrisant[4]. Acolo am şi găsit pe preasfinţitul Hrisant al Ierusalimului; şedea în mănăstirea sa la Sf. Nicolae. La 27 noiembrie m-am dus la blagoslovenia lui arhierească şi i-am dat cărţile trimise de preasfinţitul[5]. Şi preasfinţitul ne-a primit cu multă bunăvoinţă, nu ne-a dat drumul de la masă şi ne-a dat şi din belşug tot ce ne era de trebuinţă şi pentru noi şi pentru caii noştri pe o săptămînă, şi mi-a dat binecuvîntarea, şi cu preasfinţitul patriarh am slujit la Sf. lui Hristos, Nicolae, cu sobor de douăzeci şi patru de preoţi, patru diaconi şi cinci arhidiaconi.

Şi plecînd de la preasfinţitul Hrisant, m-am dus la milostivirea sa, luminatul voievod Mihail Racoviţă[6], gospodarul Ţării Moldoveneşti şi Voloşeşti, şi am îndeplinit în timp de trei zile însărcinarea dată mie şi i-am dat cărţile arhiereşti trimise lui şi tot ce i-a fost trimis. A primit totul cu dragoste; pe noi ne-a primit foarte milostiv şi cu mîngîiere, şi singur a poruncit cu gura sa, ca să avem tot ce ne trebuie şi ne-a dat ucaz pînă la graniţele Ţării Munteneşti[7], ca peste tot să ni se dea cîte doi cai şi cîte un om de căruţă, de asemenea şi un conducător. Tot acest voievod a dat pentru scaunul preasfinţitului arhiereu din oraşul Cernigov o bute de vin cu 110 vedre. Toate aceste s-au făcut după ucazul lui. Pînă cînd am isprăvit cu preasfinţitul şi cu voievodul, a trecut o săptămînă şi jumătate. Şi mi s-a dat de la voievod scrisoare, ca peste tot să ni se dea de toate din plin şi pentru cai tot ce ne trebuie; şi s-a împlinit peste tot după ucazul lui.

Iaşul este un oraş foarte mare, pămîntul e bun pentru orice, iar împrejurul lui nu are nici o îngrăditură sau cetate ci e întocmai ca un sat; nu e voie să se ridice nici o întăritură; turcii opresc acest lucru. În oraş şi afară din oraş sînt şaptezeci de biserici; mănăstiri în oraş sînt optsprezece; afară de oraş — patru. În mănăstiri trăiesc greci şi

---

[1] Textul de faţă e redat în versiunea românească a lui I. Rădulescu publicată în revista *Viitorul*, Iaşi (1907) nr. 20—22, cu unele modificări folosind şi aportul critic al lui Gh. Bezviconi însoţind textul românesc din *Călători ruşi în Moldova şi Ţara Românească* — Buc. 1947, pp. 77—86.

[2] 21 noiembrie.

[3] Pe Prut la N. de Sculeni, raion Făleşti, R.S.S.M.

[4] Patriarhul Hrisant Notara (1707—1730).

[5] Arhiepiscopul Cernigovului.

[6] În a doua domnie în Moldova (1707—1709).

[7] *Multeanskoi.*

moldoveni laolaltă cu ţigani şi cu femei — lucru urît. Toate mănăstirile sînt sărace. Voievodul moldovean ia mare bir pentru turc; pe fiecare an se plăteşte birul de fiece cap. În oraş casă mai însemnată nu găseşti; tot case lipite; iar în piaţă fac negoţ în barăci turcii veniţi din Galaţi, din Ţarigrad şi din Perekop, şi tot ce trebuie găseşti la ei, numai bani să fie.

Din Iaşi, caravana s-a dus drept la Galaţi, iar noi înşine am plecat, cu ajutorul lui Dumnezeu, eu Ipolit, conducătorul, o slugă şi tălmaciul, pe drumul Bucureştiului, la 9 decembrie. A doua zi am ajuns la orăşelul numit Tîrgul Frumos; o biserică acoperită cu paie, şapte case, iar cetăţuia pustie.

De acolo se întinde Ţara Voloscă[8], la stînga — pînă la Galaţi, la dreapta — pînă la Ţara Tătărească, spre Bugeac. Luînd căruţele în acel tîrguşor, am trecut pe lîngă satul pustiu Scheea[9], şi stau acolo trei biserici pustii şi să le repare n-are cine; şi am ajuns, la rîul Siret, care vine din munţi de la unguri (!), poate fi trecut în vad; numai că e repede, de abia se ţine carul, şi curge pe pietre. Trecînd Siretul, am venit la orăşelul Roman. Acolo trăieşte episcopul Lavrente[10], şi ne-am ploconit lui; ne-a primit cu dragoste şi ne-a dat drumul cu toate cele de trebuinţă şi ne-a binecuvîntat. Iar noi ploconindu-ne, ne-am dus la Roman şi acolo am stat toată noaptea. Dimineaţa am trecut rîul Moldova, după care se numeşte şi Ţara Moldovenească. Acest rîu nu-i adînc, numai e foarte iute, curge pe pietre; cînd carul e uşor, pun pietre în el, ca să nu-l răstoarne apa. A doua zi am ajuns la rîul Bistriţa; această Bistriţă vine de la unguri; ea e mare şi adîncă; oamenii o trec pe plute. Trecînd rîul Bistriţa, am intrat în orăşelul Bacău; acolo, luînd căruţe, am trecut rîul Trotuş; şi acolo-i rea trecătoare, cu greutate am trecut-o, iar plută nu e. Şi am venit la orăşelul Adjud[11]; acolo schimbînd căruţele, ne-am scoborît în jos pe vale; acolo e noroiu mare — cu greutate am ajuns la oraşul Focşani.

Oraşul Focşani e loc hotarnic dinspre Ţara Muntenească; la intrare e moldovenesc, e ca un sat; curge un rîu, care se numeşte „Melcaia"[12], peste el este şi un mic pod şi la acest pod se termină Ţara Moldovenească; şi acolo stă străjerul moldovenesc; se uită cine ce aduce şi se ia bir; pe noi nu ne-au atins, fiindcă noi mergeam cu ucazul voievodului moldovenesc; şi am intrat în celălalt oraş, muntenesc. Şi îndată ce am intrat în oraşul muntenesc, ne-au luat la marele căpitan şi ne-au întrebat: „de unde sîntem?" — Iar noi ne-am ploconit şi i-am arătat scrisoarea arhierească şi hătmănească şi cea a voievodului moldovenesc, şi un mic dar i-am dat. Citind scrisorile, ne-a dat mare cinste şi a poruncit să ni se dea tot ce ne trebuie pentru patru zile şi casă bună ne-a dat, ca să stăm în ea. Cînd am vrut să plecăm de la el, ne-a dat scrisoare către voievodul muntenesc şi scrisoare de drum, ca peste tot să ni se dea

---

[8] = Moldovenească. Orientare confuză.

[9] Pe Siret (jud. Iaşi).

[10] Eroare, acesta era mort din decembrie 1706. I-a urmat Pahomie din 18 ianuarie 1707 pînă la 1 martie 1714.

[11] *Acidi.*

[12] *Melcaia,* în limba rusă = apă *puţin adîncă*, după interpretarea fonetică a lui Vişenski. Este clar că aici este vorba de Milcov spre deosebire de acel rîu mare şi năvalnic, greu de trecut prin vad, pomenit în paragraful următor. Căci este evident că Vîşenski a trebuit să folosească podul de peste Milcov pomenit de el cu tot dinadinsul. Probabil că Milcovul celălalt pomenit apoi se referă la *pîrîul* Milcov cu caracteristicile torentelor de munte.

cinste şi tot ce ne trebuie ca şi mai înainte, iar noi ploconindu-ne ne-am dus. În Focşani am stat cinci zile; pînă cînd am plecat. Focşaniul e oraş de graniţă între Moldova şi Muntenia; pînă la Ţara Ungurească sînt numai trei mile; trăiesc în oraş mulţi unguri. Focşaniul este un oraş mare; s-a despărţit în două părţi; partea muntenilor, partea ungurilor (!)[13] case frumoase, oameni bogaţi, umblă bogat îmbrăcaţi. În oraş sînt trei mănăstiri[14] şi multe biserici; afară din oraş — între vii — două mănăstiri[15], numai că şi acolo nu-i nici o cetate, stă ca un sat. Mănăstirile munteneşti sînt mai bogate decît cele moldoveneşti şi oamenii au mai puţine dări şi mai mulţi sînt bogaţi. Cine trece din Ţara Moldovenească în cea Muntenească pe acela nu-l dau ei înapoi, fiindcă domnitorul muntenesc[16] e mai puternic.

Din Focşani am plecat la 17 decembrie. La sfîrşitul oraşului este un rîu mare — se chiamă Milcov; e foarte repede, nisipos, cu răchită pe margini, apa e alburie — cu greu l-am trecut şi noaptea am ajuns la satul „Coniata"[17]. De la „Coniata" se văd munţii ungureşti, foarte înalţi pe care nu se strîng niciodată zăpezile, fiindcă soarele nu apune niciodată (!). De acolo am trecut rîul Rîmna, în vad, apoi noaptea am ajuns la satul „Lendeşti"[18] lîngă rîul „Siret"[19]. Înoptînd acolo, am trecut de cea parte şi am venit la rîul Buzău şi l-am trecut. De aici se văd munţii foarte înalţi, de sare. Acea sare merge pînă la Ţarigrad, pe mare, şi se exportă în toate ţările. Iar acei munţi sînt în stăpînirea domnitorului muntean.

Acel rîu Buzău se varsă în Siret şi toate rîurile, cîte am trecut, se varsă în Siret, iar Siretul cade în Dunăre şi Dunărea se duce în Marea Neagră. Trecînd toate acestea, am venit la Buzău. Acolo sînt trei mănăstiri şi trăieşte episcopul Damaschin[20]; voiam să luăm binecuvîntarea, dar nu l-am găsit, plecase la Bucureşti. Locţiitorul său ne-a primit cu cinste. Iar noi, ploconindu-ne, am plecat. Acolo sînt şase biserici; oamenii sînt veseli, în cămări au tot ce le trebuie; turcii se ocupă cu negoţuri; oraşul stă ca un sat; nu are nici o întăritură; casele sînt lipite cu lut.

De la Buzău ne-am dus la tîrgul „Gordieţi"[21], am trecut rîul Ialomiţa pe plută, fiindcă-i foarte adînc şi foarte repede; acolo am înoptat. După aceea am ajuns la rîul Mostişte; acolo, nu departe e şi alt rîu, Pasărea[22] şi al treilea, Colentina. Peste acest rîu este un pod lung;

---

[13] Confuzie în loc de: moldovenilor.

[14] Mănăstirea Sf. Ioan Botezătorul, Biserica Sf. Nicolaie Vechi, Biserica Sf. Cuvioasa Paraschiva (domnească).

[15] Probabil Mănăstirea Dălhăuţi şi M-rea Mîndreşti.

[16] Constantin Brîncoveanu. Este vorba de *boierii* moldoveni fugiţi în Ţara Românească.

[17] Oare Cornet, sat dispărut lîngă Goleşti (jud. Vrancea) sau Răstoaca? cum propune G. Florescu?

[18] Greşeală de transcriere pentru Cîndeşti.

[19] Confuzie cu rîul Sărat-Slîmnic. Pentru altă încercare de identificare, mai puţin probabilă, cf. textul lui G. Bezviconi, p. 80, n. 1.

[20] Damaschin episcop de Buzău (oct. 1702—ian. 1708) apoi de Rîmnic (28 ian. 1708—5 dec. 1725).

[21] Oare Gherghiţa? Sau mai probabil Urziceni, cum presupune şi G. Bezviconi în notă. Am avea aici o transcriere fonetică defectuoasă a cuvîntului Urzici, căruia i s-a dăruit o aspirată, redată după practica rusească prin litera G. Cf. mai departe redarea numelui de Olteniţa prin Gultianiţa.

[22] În *Călători Ruşi: Pasela.*

lîngă pod se află o mănăstire grecească[23], foarte frumoasă, nu departe de Bucureşti. Trecînd pe acel pod, în noaptea de 24 decembrie am ajuns la Bucureşti, în seara naşterii lui Hristos... A treia zi am intrat în Bucureşti. După porunca preasfinţitului patriarh al Ierusalimului Hrisant, ne-am oprit la mănăstirea sa[24]; ne-a încredinţat egumenului, ca să ni se dea chilie şi totul de trebuinţă, fiindcă preasfinţitul patriarh venise la Bucureşti de sfintele sărbători ale Crăciunului.

De la Bucureşti pînă la Cernigov sînt peste 208 de mile. De la Bucureşti se începe Ţara Ungurească la dreapta[25]; şi aici este Ţara Muntenească. Ne-am dus la mănăstirea prea sfinţitului patriarh. Mănăstirea Sf. mare mucenic Gheorghe[26] e mică, dar biserica e foarte frumoasă şi-i făcută cu multă cheltuială, mai mult decît oricare alta, care se poate asemăna cu ea în frumuseţe şi bogăţie. Acolo am luat masa cu preasfinţitul şi mi-a dat scrisoare către epitropul lui la Ierusalim, fratele său Neofit, ca să ne primească la Ierusalim cu cinste şi să ne dea totul ce ne va fi de trebuinţă, după cum a şi fost. Plecînd de la preasfinţitul, am înoptat la Sfîntul Sava.

În acel timp a venit patriarhul de Alexandria, Gherasim, „papa“[27] şi judecătorul tuturor, şi s-a oprit la mănăstirea Sf. Nicolae a Sf. munte Athos[28]. M-am dus şi m-am ploconit lui şi i-am dat ce i-a fost trimis de preasfinţitul Iona Maximovici, pentru care lucru m-a primit foarte bucuros şi a vorbit cu noi cu vorbe dulci; ne-a întrebat cum se ţine sfatul împărătesc rus şi pravoslavnic, cum stă biserica şi Dumnezeiasca credinţă? I-am spus:

— Cu sfintele voastre rugăciuni, stă neclintită şi nebiruită.

Preasfinţitul Gherasim al Alexandriei e de vîrstă foarte înaintată, fiind de o sută de ani. A treia zi m-am dus iarăşi la preasfinţitul, şi am stat la el deajuns şi mi-a dat binecuvîntarea lui preasfîntă şi scrisoare de despărţire, cu pecetea Sf. apostol Marcu, şi ne-a urat drumul cu dragoste şi binecuvîntare şi ne-a poruncit să ne ducem la prea sfinţitul mitropolit Teodosie[29] al capitalei. Şi ne-am dus la preasfinţia sa

---

[23] În acel loc se află şi mănăstirea Plumbuita, şi mănăstirea Mărcuţa, prima pe malul stîng al Colentinei, iar a doua pe malul drept al aceluiaşi rîu. Vişenski precizează că este o „mănăstire grecească“, precizare care nu se referă nici la prima, nici la a doua, căci nici Plumbuita, nici Mărcuţa nu au fost metoace ale mănăstirilor greceşti din Muntele Athos.

[24] Fosta M-re Sf. Sava, ridicată de Constantin Brîncoveanu în dreptul Universităţii de azi, în anii 1707—1709 în locul bisericii mai vechi a lui Andronache Pîrcălabul. Lîngă biserică era o şcoală elinească întemeiată de Şerban Cantacuzino în 1687.

[25] Frază trădînd o confuzie asemănătoare cu cea semnalată mai sus în n. 8.

[26] Sf. Gheorghe zis cel Nou, spre deosebire de Sf. Gheorghe cel Vechi, fosta mitropolie a ţării, înainte de ridicarea ctitoriei lui Constantin Şerban voievod, reclădită de C. Brîncoveanu în 1706.

[27] Gherasim al II-lea, patriarh de Alexandria (1688—1710), adăpostit de C. Brîncoveanu în Ţara Românească. A tipărit în 1697 Panegiricul lui Constantin cel Mare (în limba greacă). Se bucura de un prestigiu deosebit şi datorită vîrstei sale înaintate.

[28] Este mănăstirea zisă Mihai Vodă, din marginea Dîmboviţei, ridicată de Mihai Viteazul încă înainte de a sui treptele tronului muntean, mănăstire ce purta hramul Sf. Nicolae, de unde şi numele ei cel vechi: Sf. Nicolae al jupînesii Caplea.

[29] Născut în Veştem (jud. Sibiu), îşi făcuse anii de monahism la Cozia, fiind în urmă egumen la Argeş. Susţinut de feciorii lui Constantin Cantacuzino postelnicul, Teodosie ajunge în scaunul mitropolitan la moartea predecesorului său Ştefan (1668), în domnia lui Radu Leon voievod. Păstoreşte pînă în 1672, cînd

și i-am luat binecuvîntarea și i-am dat să citească scrisoarea arhierească, pentru care lucru ne-a lăudat truda, și îmbărbătîndu-ne, ne-a dat drumul. Iar a doua zi ni s-au adus multe daruri de la binecuvîntarea sa și ni s-au înmînat la mănăstirea Sf. Sava.

Duminică, înainte de arătarea Domnului, patriarhul Gherasim al Alexandriei a venit la mănăstirea Sf. mucenic Gheorghe, la patriarhul Ierusalimului Hrisant, pentru slujire, și acolo au slujit amîndoi patriarhii în sobor mare: doisprezece mitropoliți, arhiepiscopi și episcopi, doisprezece arhimandriți și egumeni, patru diaconi, doi arhidiaconi. Acolo m-a învrednicit Dumnezeu să mă uit la slujba lor ...[30].

Era adunare mare, multă lume, nu numai în biserică, ci și în ograda bisericii; de asemenea erau și mulți turci și se uitau la așa minunată ceremonie. Și de asemenea a venit Io Constantin Basarab, voievodul și gospodarul muntean și ai lui trei fii[31] și mari boieri, de care s-a umplut biserica. Poporului de rînd i s-a poruncit să iasă din biserică, iar aici stau spaghii, slugi cu bețe goale (?), care nu îngăduie poporului să se îngrămădească în biserică. Acești spaghii totdeauna slujesc lîngă voievod și sînt foarte vigilenți. Boierimea e îmbrăcată tot în aur, iar voievodul în samure azurii. Veșmintele preasfinţitului erau din fir de aur cu pietre scumpe și cu mărgăritar. După slujbă „papa" (= patriarhul) Alexandriei a spus o predică foarte înțeleaptă în limba greacă; mulți spuneau că nu a mai fost la noi un asemenea învățător; iar patriarhul Ierusalimului dădea anafura. După slujbă, pe patriarhul Alexandriei îl conduse voievodul și un fiu al lui, iar pe cel al Ierusalimului — unchiul voievodului, Mihail Cantacuzinul[32], și alt fiu îl conduse la braț; boierii duceau mantiile lor pe brațe. Arhiereii stau pe margini ca și poporul, și turcii iar patriarhii binecuvîntează; turcii cad cu fața la pămînt. Și s-au dus la preasfințitul al Ierusalimului, la masă, și voievodul și boierii au stat la masă. După masă, „papa" Alexandriei a plecat într-o caretă de aur cu zece cai, cu multă cinste, înconjurat de numeroase slugi, la mănăstirea închinată mănăstirii Ivirului de pe Atos. După aceea a fost condus voievodul cu toată oștirea lui, și s-a dus la curtea sa, iar patriarhul Ierusalimului a rămas la mănăstirea Sf. Gheorghe. Și de la aceste mănăstiri turcii iau bir și însuși patriarhul ia bir de la mănăstirile sale.

După aceea patriarhul Ierusalimului ne-a poruncit să ne ducem la botezul Domnului, în biserica domnească[33], și să ne uităm cum vor sfinți apa patriarhul cu arhiereii. Patriarhul Alexandriei n-a fost: s-a îmbolnăvit. La biserică, e construit un loc deosebit pentru jupînese.

---

este surghiunit, la Tismana, de Grigore Ghica voievod, potrivnic Cantacuzinilor. În scaunul mitropolitan îl readuce Șerban Cantacuzino, în domnia sa, la 20 aprilie 1679 în locul lui Varlam de la Glavacioc, și păstorește pînă la adînci bătrîneți cînd se stinge din viață, la 27 ianuarie 1708, zece zile după ce Vîșenski părăsise pămîntul românesc, trecînd Dunărea spre sud. Teodosie ținea corespondență cu patriarhul Adrian al Moscovei.

[30] E slujba de tîrnosire a bisericii Sf. Gheorghe, de care ne vorbește cronicarul Radu Greceanu.

[31] Constantin, născut la 1683, Ștefan la 1685 și Radu la 1690, ultimul cocon domnesc; Matei, născut la 1702, era doar de 5 ani la data acestei tîrnosiri la care nu a luat parte.

[32] Era fratele mai mic al Stancăi, văduva lui Papa Brîncoveanu și mama lui Constantin Brîncoveanu. A fost ctitorul mănăstirii Colțea și mănăstirii Zlătari, iar în marginea estică a orașului a bisericii din satul Fundeni. Alte două ctitorii însemnate erau Sinaia și Titireciul. E ucis la Stambul ca și fratele său Constantin Stolnicul și fiul acestuia, Ștefan vodă, în 1716.

[33] La Curtea Veche.

Aveai la ce să te uiți acolo; era multă lume domnească adunată, ca la război, și turcii de asemenea erau adunați. De-a lungul bisericii era pusă o masă lungă, acoperită cu covoare scumpe; s-au adus două cruci și toate cele pentru sfințirea apei. Preasfințitul s-a îmbrăcat foarte bogat, și ceilalți arhierei și tot soborul. Preasfințitul, sfințind apa[34], s-a dus cu cîțiva oameni la rîu, fiindcă alăturea de curte curge rîul Dîmbovița; curînd patriarhul a cufundat crucea în rîu și deodată toți purtătorii de arme au tras de cîte trei ori și au dat și cu tunurile, și tot felul de jocuri au fost, și focuri și clopotele au sunat. După aceea, preasfințitul s-a întors de la rîu, și a botezat pe toți, și pe voievod, și pe domniță[35], și pe oameni. După botezul tuturor, al creștinlor și al turcilor (!) s-a început slujba dumnezeiască; după slujba dumnezeiască, a luat voievodul pe patriarh la sine și toată ziua a fost masă cu muzici. Seara, cînd l-au condus pe patriarh cu felinare luînd binecuvîntare de la preasfințitul, ne-am dus la mănăstirea noastră, Sf. Sava. A doua zi m-am dus la curtea domnească și am dat slugilor cărțile și m-am dus la camera voievodului și m-am ploconit și i-am arătat scrisoarea arhierească și cărțile i le-am dat, și a început să mă întrebe:

— Unde mergi?

— La Țarigrad — am răspuns.

— Carele mele — zice voievodul — se vor duce cu tribut la împăratul turcesc și tu te vei duce cu ele. Și a poruncit să mi se dea de drum 35 de lei.

Orașul București, capitala muntenească, e foarte mare, palate frumoase, mitropolia e sus pe deal și clopotnița înaltă de piatră e pe deal. Se vede tot orașul și pînă la munții ungurești. Multe piețe cu bărăci, iar fiecare limbă vinde deoparte; multe curți înconjurate cu zid; turcii și creștinii fac negoț împreună; ulițele peste tot sînt podite; sînt patru mănăstiri mari[36]. Unde sînt palatele domnești, acolo este un mic castel și acela cam urît. De aceea se ține acest oraș bogat, căci în el pînă acuma domnește emblema împărătească a lui Constantin[37]. La București sînt treizeci și șapte de mănăstiri, biserici peste două sute[38]; două rîuri; unul Dîmbovița-Mică[39], iar altul Dîmbovița Mare[40]. Pe toate ulițele

---

[34] Sfințirea s-a făcut pe malul stîng al Dîmboviței spre actuala stradă a Căldărarilor, unde pe vremea lui Vîșenski era un vad zis Vadul Sacagiilor.

[35] Desigur în loc de: Doamna.

[36] Cele patru mănăstiri mari, pe care Vîșenski nu le numește, trebuie să fi fost următoarele: Zlătari, Mihai-Vodă, Ioan Crăstitel, adică Botezătorul, cunoscută sub numele de Sf. Ioan cel Mare, și Sf. Ecaterina, căci trebuie să ne referim la cele din oraș, mănăstirile Plumbuita, Mărcuța și Radu-Vodă fiind încă socotite ca în afară de hotarele Bucureștilor.

[37] Constantin Brîncoveanu din neamul Cantacuzinilor; pune să se ciopleasca pe toate monumentele ridicate în domnia lui acvila bicefală.

[38] Cifrele sînt exagerate, atît pentru numărul mănăstirilor, cît și pentru acela al bisericilor bucureștene.

[39] Dîmbovița Mică este desigur așa zisă Gîrliță, care era un braț al gîrlei mari, ieșind din bătrîna albie cam în apropierea fostului pod al Calicilor, în dreptul bisericii sf. Nicolae din Prund azi dispărută — există doar încă o străduță întortochiată aici ce-și mai păstrează numele de: strada Gîrlița. Această gîrliță se vărsa în vechea albie a Dîmboviței, în grădina din jurul fostului palat domnesc al Brîncoveanului, de la poalele dealului mitropoliei (fosta piață Bibescu-Vodă). Dacă ar fi fost Bucureștioara, credem că Vîșenski nu ar fi distins Dîmbovița Mică de cea Mare; Bucureștioara pornește din lacul Icoanei.

[40] Albia Dîmboviței — acea Dîmboviță Mare, cum o poreclește Vîsenski, era alta decît cea de azi, mai bine zis alta decît cea care a precedat canalizarea gîrlei dintre anii 1875—1878 (v. planul anexă la lucrarea lui George D. Florescu, *Din vechiul București,* 1935, după p. 186).

şi în toate curţile sînt puţuri adînci; apă deajuns; pîine, fructe, struguri, de toate în belşug. Spun că în Ţara Muntenească, de toate vor fi vreo trei sute de mănăstiri, iar toate dau bir turcului.

Anul 1708, 13 ianuarie. S-au adunat două care domneşti cîte opt cai la car; apoi carul preasfinţitului patriarh al Ierusalimului cu zece cai; al patrulea car al arhimandriţilor cu şase cai; erau şi alţi negustori; călăreţi cu cai erau o sută cincizeci. Încă din Kiev din Fraţie, a plecat cu noi ieromonahul ustavnic Teofan, şi altul Varlam din Bucureşti. De toţi eram şi cu cei de religie grecească cincisprezece, şi am plecat din oraşul Bucureşti pe rîul Dîmboviţa; am rămas în satul Văcăreşti. După aceea am mers la sf. mare mucenic Gheorghe. De acolo ne-am dus la fluviul Dunărea, la satul Olteniţa[41], şi am trecut Dunărea la 17 ianuarie . . .".

[41] *Gulteaniţa.*

SOLIA LUI MIHAIL TELEKI ŞI JÁNOS PÁPÁI

1709

Mihail Teleki, descendent al celebrului consilier al lui Mihail Apafi, cu acelaşi nume, era la începutul răscoalei lui Francisc Rákóczy al II-lea, căpitan de Chioar. S-a grăbit să-i predea cetatea si a devenit unul din oamenii de încredere ai principelui, care-i dădu gradul de general şi-l numi comite al comitatului Cluj.

La începutul anului 1709 a fost trimis împreună cu Jánós Pápái, — fost secretar al principelui apoi consilierul lui intim, care fusese însărcinat mai înainte cu diferite misiuni la Poartă — într-o solie cu strălucit alai şi daruri bogate la paşa de Timişoara, la seraschierul de la Belgrad, şi la nevoie chiar şi mai departe la Constantinopol, pentru a continua negocierile începute mai înainte cu turcii.

Obiectul mărturisit al soliei la paşa de Timişoara — de curînd însărcinat cu funcţia de guvernator al paşalîcului — era de a-l ruga să ia sub ocrotirea sa pe nobilii din Transilvania ce se aflau în paşalîcul Timişoarei şi să împiedice incursiunile locuitorilor din paşalîc, pe teritoriul Transilvaniei. Dar obiectivul principal era de fapt să stăruie pentru confirmarea de către Poartă a alegerii lui Rákóczy ca principe al Transilvaniei, şi să convingă pe paşa de Timişoara şi pe seraschierul de la Belgrad să permită trecerea în masă peste Dunăre, Tisa şi Mureş — care formau graniţa Turciei la nord — a lefegiilor, mai ales arnăuţi, pe care diferiţi agenţi ai lui Rákóczi, ca de pildă Omer-Aga şi căpitanii Csáki şi Dragul, îi recrutau în Peninsula Balcanică şi în Ţara Românească. Însă nu s-a putut ajunge la un acord în această privinţă cu cei doi reprezentanţi ai Porţii.

Solia, plecată de la Munkaci, cartierul general al lui Rákóczy, se îndreaptă prin oraşele Debreţin, Ciongrad şi Macău apoi peste Mureş în Banat — pe atunci paşalîcul de Timişoara — unde, înainte de a trece mai departe de Belgrad, au petrecut din 26 februarie pînă în 6 martie.

Raportul celor doi diplomaţi, care cuprinde unele amănunte interesante cu privire la viaţa din Banat în timpul stăpînirii turceşti a fost publicat de Thály Kálman sub titlul *Teleky Mihály ès Pápái János Nándorfehèrvári követségi naplója*, 1705. (Ziarul soliei lui Mihail Teleki şi Ioan Papai la Belgrad) în *Monumenta Hungariae Historica*, seria II *Scriptores*, vol. XXVII, Budapesta, 1875, pp. 177—256.

[CĂLĂTORIA PRIN BANAT]*

(februarie—martie)

1709.

[În 25 februarie solii, ajung la Macău[1] și trec Mureșul pe pămînt turcesc; la 26, se găsesc la Szombor[2]]. De aici potrivit instrucțiunilor, am trimis înainte pe Hasan[3], cu scrisori la pașa de Timișoara, înștiințîndu-l de sosirea noastră. p. 197

În 27 prînzim la Megy[4]; dormim la Lovrin[5].

În 28, am sosit la ora prînzului la Becicherec[6] și cînd ne pregăteam să stăm la masă, locuitorii sîrbi de acolo, îmbătîndu-se ne-au înjurat, aruncîndu-ne cuvinte ca: ticăloșilor, blestemaților[7]! Noi, împreună cu slujitorii noștri ne-am retras, și cum tălmaciul Ahmet[8] căuta să-i liniștească, ei s-au luat la ceartă cu el: a scăpat de ei, la început, amenințîndu-i cu sabia; dar apoi ei i-au smuls și sabia din mînă. Cum știam însă că nu vor îndrăzni să vatăme un turc, și cu atît mai puțin să-l jignească, nu ne-am încumetat să-i sărim în ajutor; fiind un oraș mare, ne era teamă, cu drept cuvînt, că încercînd să-l scăpăm, puteam fi răniți și poate am fi pierit acolo cu toții. Pe lîngă aceasta mai știam că pînă la urmă vom fi satisfăcuți, așa cum vom arăta în cele de mai jos. p. 198

Sosind în aceiași zi la Timișoara, ne-au ieșit în întîmpinare Péter Horvát, rezidentul măriei tale, împreună cu Mulykó și Hasan[9]. Aici, noi am fost găzduiți la pașa-aga, iar Andrei Osáki[10] cu călăreții la Ghömli-Aga.

1 martie. Dînd lui pașa Aga și lui Ghömli-aga darul cuvenit[11], am cerut audiență la pașa. Acesta[12], la ora patru d.a. ne-a trimis la locuință patru cai turcești înșeuați, pe care am încălecat noi cu Andrei Osáki și tălmaciul Ahmet; doisprezece ceauși mergeau înainte pînă la reședința pașii, călăreții și ceilalți slujitori fiind înaintea noastră. În această ordine am intrat în curtea pașii. Aici ne așteptau, rînduiți, în mijlocul curții opt surlași, șase trîmbițași, o tamburină, doi toboșari, cu tobe mari turcești, patru toboșari cu tobe mici, iar mai înăuntru în fața casei pașii, p. 199

---

* Traducerea s-a făcut după textul maghiar, publicat în *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores,* vol. XXVII, Budapesta, 1875, p. 197 și urm. confruntată cu ediția mai nouă realizată de Kálmán Benda, pp. 273—277.

[1] *Makó.* Oraș în R. P. Ungaria.

[2] *Kis Zombar* sat în R. P. Ungaria.

[3] Ofițer turc în slujba lui Francisc Rákóczy al II-lea care încă din 1706 îi ducea corespondența la Poartă.

[4] Probabil de citit Nagy (Szent Miklós) adică Sînnicolaul Mare unde a trebuit să se facă trecerea rîului Aranca, afluentul Mureșului (jud. Timiș).

[5] *Loven.* (jud. Timiș).

[6] *Becskerök.* Oraș în Banatul Iugoslav.

[7] Între sîrbi și unguri existau contradicții din cauza situației privilegiate acordată de Habsburgi sîrbilor față de maghiari. În timpul răscoalei lui Francisc Rákóczi al II-lea, sîrbii au rămas pînă la sfîrșit alături de Habsburgi.

[8] Ahmet Celebi, tălmaci turc la curtea lui Rákóczi.

[9] Vezi și n. 3. Fusese trimis înainte încă din ziua de 26 la pașa de Timișoara.

[10] Căpitan în oastea lui Rákóczi însărcinat cu recrutarea de lefegii.

[11] *Discretio.*

[12] Hasan pașa. Funcționează ca beilerbei al pașalîcurilor de Belgrad (1705—1707) și Salonic (1707—1708) și de Timișoara (1709—1715).

stăteau, aşteptîndu-ne, oamenii curţii îmbrăcaţi în haine împodobite. Acolo, la scară am descălecat şi ne-am suit la palat. Am intrat într-o casă mică, unde ne aştepta chehaia, de faţă fiind mai multe agale; acolo ne-au poftit pe noi doi să şedem pe scaune îmbrăcate în postav roşu cînd ne-am aşezat pe ele au început îndată muzicanţii să cînte, şi au cîntat vreo jumătate de ceas. Cu toate că acest fel de muzică se face obişnuit după încheierea şedinţelor divanului; de astă dată ca să ne facă şi plăcerea aceasta au amînat audienţa noastră. În acest timp, paşa ne-a trimis răspuns că, deoarece timpul e scurt, acum nu poate sta mai mult de vorbă cu noi şi să amînăm pe mîine convorbirea mai lungă. Aici am băut cafea, apoi curînd ne-am urcat pe nişte trepte în casa în care se afla paşa. Cînd ne-am închinat în faţa lui a spus: „Hoşgheldi, ceafagheldi“[13], ne-a poftit apoi să şedem pe scaune îmbrăcate în postav roşu, şi ne-am aşezat. Am mîncat magiun[14] cu lingură de os din ceşti în formă de pocal, ne-a dat cafea şi ne-a întrebat: ce mai face principele? [Prezentarea scrisorilor de acreditare etc.] . . .

Ne-au dat şerbet, ne-am şters la gură cu o basma cusută cu aur, după obiceiul lor, apoi după ce ne-au stropit cu apă de trandafir şi ne-au afumat cu miresme bune, am plecat de la el, închinîndu-ne şi am mers la chehaia. Şi la acesta s-a săvîrşit aceeaşi ceremonie. Încălecînd apoi, ne-am întors la locuinţa noastră, pe caii turceşti frumos echipaţi, trimişi de ei.

p. 200

2 martie. Pe aceiaşi cai frumos gătiţi ne-am dus din nou la paşă. Cînd a venit rîndul să mîncăm magiun şi să bem cafea, a trimis afară pe agale şi pe slujitori: noi l-am salutat din nou în numele măriei tale şi i-am dat cei 100 de galbeni, l-am felicitat pentru postul pe care-l deţine acum şi l-am rugat să fie binevoitor faţă de măria ta.

[Paşa promite să intervină la Poartă ca să i se trimită lui Francisc Rákóczy al II-lea insignele de principe al Transilvaniei]. Ne-a întrebat: pînă unde mergem? I-am răspuns: „pînă la Belgrad“. — „Apoi mai departe?“ Am răspuns: „După timp şi împrejurări“. El a spus: „Treburile de la margine au fost încredinţate paşii de Belgrad şi mie, şi mie chiar mai mult decît lui, deoarece eu supraveghez interesele împărăţiei pînă în Moldova şi Ţara Românească“. I-am amintit de punctele trei şi patru din instrucţiuni[15] . . . Totodată ne-am plîns de batjocura ce ne-au făcut-o cei din Becicherec. S-a arătat binevoitor şi ne-a făgăduit că vom fi satisfăcuţi în privinţa sîrbilor ⟨de la Becicherec⟩ . . . După ce ni s-a oferit şerbetul şi celelalte, ne-am luat rămas bun de la paşă şi ne-am dus la chehaia, căruia i-am dat cei 30 de galbeni[16] şi s-au săvîrşit şi acolo aceleaşi ceremonii, şi luîndu-ne rămas bun, ne-am dus la locuinţa noastră.

---

[13] Salutul obişnuit la turci: „Să fii sănătos“.

[14] *Lekvár* (= magiun). În înţeles de dulceaţă.

[15] Punctul trei din instrucţiunile date solilor de Rákóczy suna: „să se ceară paşii de Timişoara să ocrotească pe nobilii din Transilvania care se aflau în paşalîcul Timişoarei, să nu lase să fie asupriţi cu haraciu şi alte dări“. În punctul patru: „să se ceară paşii ca să oprească incursiunile sîrbilor din paşalîc, pe teritoriul de sub jurisdicţia lui Rákóczy“. Cf. *Monumenta Hungariae Historica*, seria II *Scriptores*, vol. XXVII, Budapesta, 1875, pp. 187.

[16] *Az harom tizes-aranyakát.*

3 martie. Rînduindu-se pe lîngă noi un agă cu doisprezece călăreţi turci şi un ceauş, am mers să poposim la Jebel[17].

4 martie. Am poposit la Marghita[18].

5 martie. Am poposit la Panciova[19].

6. Ne-am luat rămas bun de la aga, iar turcilor, rînduiţi pe lîngă noi, le-am dat bacşiş, am trecut Dunărea şi am luat masa la Vişniţa[20]. p. 202

[17] Sibel (jud. Timiş).

[18] Sat în Banatul iugoslav la N. de Verşeţ. Se află în drumul de poştă dintre Timişoara şi Panciova.

[19] Port la Dunăre, în Banatul iugoslav.

[20] Localitate în Iugoslavia.

DANIEL KRMANN

(1663—1740)

Daniel Krman junior, la obîrșie slovac, (își ortografia numele Krmann) s-a născut în satul Nissen din vestul Slovaciei, la 28 august 1663, unde tatăl său era preot evanghelic. Și-a făcut studiile în Germania, la Lipsca (1681) și Wittemberg (1682). Întors în țară (1683), a funcționat cîțiva ani ca învățător la Jiklava apoi, la 18 iunie 1687, a fost ales preot în satul Turoluka, în locul tatălui său. În țările de sub stăpînirea Habsburgilor catolicii duceau pe atunci o aprigă campanie împotriva protestanților — le luau școlile și bisericile și prigoneau pe preoți — și Krman, un dîrz apărător al confesiunii pe care o profesa, a avut de suferit din această pricină toată viața. Alungat succesiv din mai multe parohii, s-a văzut nevoit în cele din urmă să-și caute un refugiu în străinătate. Cînd, după cîțiva ani de pribegie prin Germania la Dresda și Wittenberg, s-a întors din nou în țară în 1701, a fost ales în 1707 superintendent al bisericii evanghelice din Ungaria. În această calitate Krman, a convocat cîteva sinoade pentru organizarea rezistenței. În sinodul de la Rožnova, în 1707, s-a luat hotărîrea să se trimită o solie la Carol al XII-lea, regele Suediei, pentru a-i aduce la cunoștință starea de plîns a bisericii evanghelice din Ungaria și a-l convinge să intervină în favoarea ei pe lîngă împăratul Iosif I.

Solia, compusă din Krman și Samuil Pohorsky, a plecat din Prešov la 14 mai 1708 și, trecînd prin Varșovia, Königsberg și Vilna, a ajuns, în 16 august la Mohilev unde se afla tabăra lui Carol al XII-lea, care se afla în război cu rușii. Încă de a doua zi solii au fost primiți în audiență de rege, pe care l-au urmat apoi pînă la Poltava, și apoi după înfrîngerea monarhului pînă la Bender, unde acesta s-a refugiat cu rămășițele armatei sale.

Din Bender cei doi soli au plecat spre casă la 20 august 1709, împreună cu generalul Johann August Meyerfeld (care era trimis de rege cu o misiune în Suedia) și cu secretarul acestuia, Johann Wendel Bardili, care a lăsat o relatare separată asupra călătoriei, în limba germană și tipărită la 1714. Drumeții s-au îndreptat spre Ungaria, trecînd prin Iași, Suceava, Cîmpulung și Sighet; în ziua de 5 septembrie ei sosesc la Munkaci unde Krman și Pohorsky se despart de Meyerfeld și restul delegaților. Cu aceasta Krman își încheie jurnalul de călătorie.

Solia, după cum reiese din acest jurnal, n-a avut prea mare succes. Sprijinul lui Carol al XII-lea s-a mărginit la un dar de 20 000 de taleri pentru colegiul evanghelic din Prešov și 1 000 de taleri pentru cheltuielile de drum ale celor doi soli.

După întoarcerea în țară, a reînceput prigoana împotriva lui Krman. În 1711 a fost izgonit din parohia sa de la Zsolna. În 1729 în urma uneltirilor dușmanilor săi, Krman a fost arestat și întemnițat la Bratislava, iar în 1731 a fost condamnat la închisoare pe viață. El a rămas închis pînă la moartea sa, la 17 septembrie 1740.

Krman a fost un scriitor apreciat în vremea sa. A lăsat mai multe lucrări cu caracter religios, poezii și proză memorialistică în limbile latină și slovacă, precum și traduceri de rugăciuni și texte catehetice, din care o parte au fost

tipărite în timpul vieții sale, ca de pildă *Disputatio Theologica*..., Wittenberg, 1683; *Laetitiam, quam Argo ex Spectabili*... *Domini Stephani Petröczy*, Zsolna, 1704; *Acta et conclusiones conventus seu synodi Solnensis*, Zsolna, 1707 etc.

Descrierea călătoriei sale la Carol al XII-lea a văzut lumina tiparului abia la sfîrșitul sec. al XIX-lea; a fost publicată de F. Mencsik și I. Kluch, sub titlul: *Historia Ablegationis D-ni Superintendentis Danielis Krmann et D-ni Samuelis Pohorszky ad regem Sveciae Carolum XII*... în *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, vol. XXXIII, Budapesta, 1894. În 1969 sub auspiciile Academiei slovace din Bratislava a apărut o ediție monumentală a acestui itinerariu, datorată lui Jozef Minárik și Gustáv Viktory, însoțită de viața și opera autorului, textul original al călătoriei și traducerea sa în limba slovacă, cu ilustrații, note și comentarii. Ediția poartă titlul: Daniel Krman Mladý (1663—1740), *Itinerarium (Cestovný dennik z rokov 1708—1709)* (D. K. Junior — *Itinerar*. Jurnal de călătorie din anii 1708—1709), Bratislava, Editura Academiei Slovace, 1969, 975 p. Vezi și recenzia făcută acestei ediții de Traian Ionescu-Nișcov în „Studii. Revistă de istorie", 26 (1973), nr. 1, pp. 212—214.

Partea privitoare la țara noastră, pe care o dăm în traducere mai jos, cuprinde — în cadrul expunerii largi a peripețiilor soliei — o serie de informații, destul de sumare, despre locurile străbătute la întoarcerea de la Bender pînă în Maramureș.

[TRECEREA PRIN MOLDOVA ȘI MARAMUREȘ][1]

1709 aug. p. 582 [519]

[Carol al XII-lea, învins la Poltava e primit de pașa de Bender[2] pe malul Nistrului la 3 august 1709]. Pașa din Bender a dat regelui un cort strălucit ce era înconjurat de multe altele, parte din ele erau ale unor dregători turci, parte ale unor negustori. Ceilalți ostași străini, adunînd iarbă de pretutindeni își pregăteau culcușul în căruțe, feriți de bătaia vîntului; dar totuși nu se puteau feri // de arșița soarelui care dogorea neîncetat de la începutul lui iunie peste pămîntul și locuitorii din acea regiune. Față de acest neajuns, cînd am văzut că unii șvezi, îndeosebi bolnavii, luînd o recomandație de la cancelaria regelui, sînt primiți în oraș, și gîndind că aș putea să mă îngrijesc mai bine de vechea mea disenterie, silit de nevoie, am obținut o scrisoare de la cancelaria regelui, și înfățișînd-o dregătorilor din Bender care supravegheau trecerea, după ce am depus un taler, am obținut îndată trecerea peste Nistru și un cvartir gratuit în oraș la un evreu, la care am fost dus din porunca dregătorilor turci prepuși la trecerea Nistrului, după ce încremenisem o săptămînă întreagă sub cerul liber și observasem în fiece noapte cîntul sentinelelor turcești însoțit de niște instrumente de muzică ostășești, izbite cu amîndouă mîinile și scoțînd un sunet ce se prelungea mai bine de un sfert de oră. Era în oraș un medic ce fusese creștin și se turcise și care voia să mă vindece de disenteria mea. El mi-a trimis prin fiul său o cutie[3] cam cît o treime de sextariu[4], în care pusese un leac mira- [p. 520]

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin al raportului misiunii lui Carol al XII-lea publicat în *Monumenta Hungariae Historica. Scriptores*, vol. XXXIII, p. 582 și urm. coroborat cu *Danielis Krmann Itinerarium*... ed. 1969, p. 519 și urm.

[2] Mustafa Pașa.

[3] *Pixide*.

[4] *Sextarii*, măsură de capacitate pentru lichide = cca 1/2 litru.

culos[5] constînd din trei părţi miere iar a patra din ...[6] şi alte spiţerii care nu puteau fi recunoscute după gust, şi cerea să i se dea îndată trei taleri imperiali. M-am minunat de neobrăzarea acestui om şi am amînat plata pînă ce va veni el însuşi, dar el nu s-a mai arătat. S-a spus că ar fi fost denunţat înaintea Paşei pentru preţul prea scump cerut de el pe nişte leacuri din cele mai ieftine şi că de aceea ar fi fost băgat la închisoare. [Regele îşi trimite trupele peste Nistru şi îşi pune tabăra în suburbiile Benderului. Ascultă în cort o slujbă religioasă penitenţială cu care prilej predică Mihail Enemann, predicatorul de curte al regelui. Vin soli de pace din partea ţarului. Răspunsul regelui.]

p. 584 [524] Noi în timpul acela ne plimbam prin oraşul Bender şi observam cetatea, moscheea, casele negustorilor şi obiceiurile locuitorilor. Acest oraş e aşezat pe ţărmul mai înalt al Nistrului. Acest rîu îşi trage obîrşia p. 585 din ţara Haliciului din Munţii Carpaţi, curge pe lîngă Camenişa // şi Iampol, se îmbogăţeşte cu rîurile foarte multe şi mari ale Podoliei, ajunge foarte adînc, şi curge lin între ţărmurile sale înalte pînă la Bender, şi nu întrece în lăţimea sa distanţa unei aruncături de piatră svîrlită cu praştia, în sfîrşit se varsă prin mai multe guri lîngă oraşul Akerman numit odinioară Cetatea Albă. Cetatea strălucită prin turnurile şi clădirile sale domină fluviul dinspre răsărit, iar spre apus are un orăşel[7] înzestrat cu căsuţe îngrijite, cu două porţi bine întărite şi cu un zid înconjurător. În mijlocul său e o moschee cu un minaret pe ale cărui galerii muezinul umblînd de jur împrejur cheamă cu strigăte barbare poporul la ceremoniile sale religioase. Cei ce vor să intre în templu îşi scot din picioare în faţa intrării încălţămintea lor, apoi se aşează desculţi pe podeaua aşternută cu covoare şi murmură nişte rugăciuni, plecîndu-se foarte des, şi ascultă citirea capitolelor din Coran, al cărui text[8] prea frumos scris şi cumpărat pe un preţ foarte ridicat, trebuie să-l aibă — precum se spune — orice casă de turci, şi este venerat cu o evlavie vrednică de toată admiraţia. Sub cetate se vede clădirea băilor de zid cu o sală[9] lungă şi prevăzută cu o pardoseală de pietre // pătrate şi cu [p. 525] tuburi roşii din care se răspîndeşte apa caldă pe capetele şi trupurile celor ce se îmbăiază. În această sală sînt distribuite tichii pentru cap şi şorţuri pentru şale, iar hainele lăsate în păstrare acolo, sînt păzite cu sfinţenie. Băieşul frecţionează cu săpun şi cu o pînză aspră trupurile celor veniţi la baie. Odată sau de două ori, pe săptămînă vin la baie bărbaţii şi de asemenea femeile ce se îngrijesc cu tot dinadinsul de curăţenia trupului. Bărbierii nu rad pe turci numai pe cap dar şi pe gît, pe piept şi sub braţe cu briciuri foarte ascuţite, dar nu se ating de barbă şi mustăţi, deoarece neamul turcesc ţine foarte mult la ele ... [Curăţenia musulmanilor, obiceiul de a se spăla dacă au atins cumva ceva socotit de ei necurat]. În convorbire, ei observă buna cuviinţă, vorbesc puţin şi aceasta după oarecare chibzuială şi cu gravitate. Femeile turce nu se arată în public, dar dacă trebuie să iasă din casă, vin cu capul înfăşurat în văl. Au aici o şcoală în care învaţă tineretul să scrie şi să citească. Dar să las pe turci ... etc. [Regele întreabă de autor şi îl laudă, ceea ce i se raportează acestuia de către Klingstern, asesorul

[5] *Electuarium.*
[6] *Pusskworec, cycwär.*
[7] *Urbeculam.*
[8] *Compendium.*
[9] *Apodyterium,* sală unde se dezbracă cei ce vin la baie.

camerei regale, care e foarte bine văzut de rege, mulțumită cunoașterii limbii turcești.]

În ziua următoare, 19 august, d. Mayerfeld a pus să mă caute și să mă invite să merg la el. Cînd am ajuns la el mi-a spus: „Bine ați venit, sînteți oaspetele meu cel mai prețuit". Era de față și d. Klingstern și amîndoi mi-au vorbit de călătoria imediată spre Ungaria, mi-au poruncit să fiu gata a doua zi de dimineață și mi-au pus în vedere să nu plec fără a-l saluta pe rege, căci vizita mea de plecare va fi pe placul regelui, iar d. Mayerfeld a adăugat că el a și vorbit cu regele de mine pentru ca să îl însoțesc și că îndată va și merge la rege pentru a obține o audiență pentru mine. Ne sculăm de la masă și îl urmez pe d. Mayerfeld șchiopătînd din cauza umflăturii picioarelor de care nu mă vindecasem încă pe deplin. O oră cît a vorbit d. Mayerfeld cu regele am așteptat la d. Theeben, maestrul palatului regesc și am vorbit împreună de fel de fel de lucruri, onorat cu tot felul de dovezi de bunăvoință; apoi, după ce a ieșit de la rege d. Mayerfeld, am fost chemat și introdus la rege care era culcat în cortul turcesc; [urmează discursul său *in extenso* și răspunsul regelui în rezumat. Autorul îi cere să intervină pentru eliberarea lui Olaf Hermelin (secretarul regelui) și obține o promisiune binevoitoare]. M-am întors la cvartirul meu împreună cu d. Pohorsky, care nu știu de ce nu s-a arătat înaintea regelui, rămînînd în anticameră și cu cea mai mare iuțeală ne-am adunat cele trebuitoare pentru drum, și peste așteptările noastre ne-a adus evreul[10] o iapă tătărască nespus de folositoare pentru trăsura noastră, pe care am cumpărat-o fără multă vorbă, dînd 12 taleri. Către miezul nopții a venit secretarul d-lui Mayerfeld, numit Bardili, aducînd multe salutări din partea d-lui Theeben, maestrul palatului regesc, și mi-a înmînat un săculeț cu bani din ordinul regelui, pentru cheltuielile mele de drum. Am rămas încremenit la auzul acestui lucru neașteptat și în bezna întunecoasă nici nu am putut să recunosc omul care a plecat în grabă de cum am început să-i mulțumesc. // Cînd s-a luminat de ziuă și am început să-i povestesc d-lui Pohorsky care se ocupa de trăsură și de cal, despre acestea și cum credea că îi povestesc niște vise ale mele, am scos la iveală săculețul plin de taleri grei, și i l-am dat să-l pipăie; acesta după ce l-a văzut a rămas uimit și deși s-a stăpînit a început totuși să // sburde ... etc ...

p. 587 [526]

p. 587

[p. 528]

[p. 529]

p. 588

Fără zăbavă, văzînd că slugile d-lui Mayerfeld pornesc la drum, ne-am pornit și noi ... etc ... Am plecat la 20 august cînd se crăpa de ziuă și la 22 august cam la orele patru după-amiază am ajuns în orașul Iași, străbătînd într-o călătorie de douăzeci și cinci de ore cam tot atîtea mile, atît era de mare zorul d-lui Samuel Mayerfeld. Cam la două mile depărtare de Iași am fost siliți să trecem cu luntrea rîul navigabil numit Prut. Acesta începe din munții Carpați din regiunea comitatului Maramureșului, străbate ținutul Haliciului, se îmbogățește cu rîul Ceremuș și cu rîul Moldova (!)[11], ajunge între malurile sale la o adîncime ce trece de o suliță, și curge iute scăldînd țara Moldovei. Iași este un oraș așezat între dealuri, are pe un deal vecin o mănăstire[11a] mîndră și bine întărită, care arată mai mult ca cetate, iar orașul însuși este prelung și cuprinde case mici de lemn între care apare și casa voievodului ce nu

---

[10] = gazda autorului.

[11] Confuzie cu Siretul.

[11a] Nu e prea clar dacă aici e vorba de mănăstirea Frumoasa sau de mănăstirea Galata.

se deosebește mult de celelalte prin frumusețe. Voievodul Moldovei, nu-
p 530 mit de locuitori Gospodar, se cheamă Mihai Vodă // Racoviță[12]. Acesta primind scrisoarea pașalei de Bender a trimis d-lui Mayerfeld un butoiaș cu vin și alimente și i-a dat drept escortă doi căpitani cu 24 de ostași și l-a vestit că nu mai este nici un fel de primejdie deoarece a curățat munții Moldovei de tîlhari. Pe lîngă aceste 26 de persoane ne fusese dat pentru siguranța noastră un căpitan turc, zis aga de Bender, care în tot acest drum ne-a făcut rost prin sate de hrană, de băutură și de cai odihniți.

În ziua de 23 august am plecat de aici și în ziua de 25 am ajuns la Suceava, cam la 15 mile depărtare. În tot acest drum, abia am văzut două sau trei sate și încolo o întindere nesfîrșită, pustie, lipsită de lemn și de piatră... Totuși aici în partea din Moldova care este mai aproape de munți, am văzut nu fără mirare poduri de piatră făcute peste rîurile chiar și cele mai mici, din porunca turcilor. Suceava e la o depărtare de 15 mile de Iași, are spre răsărit o cetate care a fost odinioară bine întărită, dar după ce a încăput sub puterea turcilor a fost dărîmată;
p. 589 pretutindeni[13] avea însă biserici, poate 15, cele mai multe pustiite și ruinate precum și o cetățuie mică[14] clădită din piatră. Casele rămase sînt cam toate din lemn, iar cele care au fost odinioară din piatră zac în ruine. Căci turcii nu vor să aibă cetăți în această țară, de teama unei rebeliuni. Chiar și starea voievodului Moldovei este nenorocită, căci nu are nici o zi de liniște de teama rivalilor dintre ca /re, dacă unul promite
[p. 531] sublimei Porți otomane ceva mai mult peste tributul hotărît, dobîndește titlul și dreptul de voievod și înfățișîndu-se înaintea antecesorului său cu scrisoarea ce i se dă de Poartă, îl gonește pe acesta și îi ocupă toate bunurile. Din Suceava ne-am dus spre Cîmpulung[15] și în ziua următoare, 26 august, am ajuns acolo. Este un oraș așezat la poalele munților moldovenești care încep în Ungaria și se întind spre Marea Neagră, dar acolo nu sînt așa de înalți ca aici, iar nouă, care treceam prin pustietatea Moldovei, ni s-au arătat privirii de departe, și păstrează numele de Carpați. Cu cît eram mai aproape de Suceava cu atît se arătau mai deși și fiindcă se întind și în lat trebuia să umblăm poate de două ori pe atîta și ne ofereau găzduire noaptea pe iarbă și — ceea ce e de mirare — feriți de primejdie. Chiar între ei sînt unele hanuri clădite lîngă drumul mare, spre folosul călătorilor, în care se putea găsi și rachiu[16], pîine, brînză și poame. Cîmpulungul cuprinde multe case încheiate cu măiestrie din lemn de brad și are și mulți negustori ruteni ce aduc aici tot felul de mărfuri din Polonia și Transilvania. Mult a chibzuit d. Mayerfeld dacă trebuie să-și urmeze drumul prin Transilvania, sau prin munții Moldovei; temîndu-se să nu fie reținut cumva de imperiali, care își aveau garnizoanele lor în Transilvania, pînă ce ar putea să primească de la Viena îngăduința de liberă trecere — în cele din urmă a ales drumul prin munți. Chiar atunci venise încoace un oarecare Samuel Weiss, transilvănean din Sibiu, ce se întorcea în patrie de la studii, venind de la academiile din Polonia, și acesta ne-a îndemnat și ne-a convins să nu ne încurcăm în drumurile nespus de înguste și de abrupte ce duceau în

---

[12] *Rakowicz*, în a doua sa domnie în Moldova (iulie 1707—oct. 1709).
[13] *Undique.*
[14] *Castello.*
[15] *Kampolon.*
[16] *Causticum.*

Transilvania, care cu greu ar putea fi străbătute de oameni călări /. [p. 532]
Deşi şi prin munţii Moldovei nu era mai sigur să mergi cu trăsurile, şi trebuia sau să vindem trăsurile noastre pe un preţ de nimic, sau să le dăm încolo. Pentru trăsura noastră cumpărată cu 6 florini renani, nu am putut obţine decît cu greu, şi după multe rugăminţi, abia o şea, şi încă de lemn şi neîmbrăcată. După ce au fost adunate în sfîrşit toate cele 26 de persoane ce ne fuseseră date drept escortă, şi s-a îngrijit acel agă turc să aducă nişte cai odihniţi de pe păşunile cîmpulungene, ridicîndu-i în temeiul autorităţii militare[17] de oriunde puteau fi luaţi, lăsînd în schimb pe cei dinainte, pornim la drum / şi sîntem siliţi să trecem p. 590 de mult mai multe ori rîul Moldova, decît mai înainte cînd ne aflam între Suceava şi Cîmpulung, unde trebuise să-l trecem de cîte zece ori. Şi pentru a nu fi siliţi să mergem[18] prea des contra torentului, a trebuit să alegem nişte poteci şi căi pe povîrnişul munţilor, ce erau mai degrabă pentru capre decît pentru cai. Abia ne suiam pe un munte înalt, că din acesta se pornea un altul mai înalt, şi cînd am ajuns pe culmea lui, calul meu, de altminteri foarte răbdător, s-a pornit de la sine să se învîrtească de două sau trei ori în cerc şi a căzut de prea mare oboseală. Lăsînd caii noştri să mai răsufle o oră, ne suim apoi pe culmea cea mai înaltă şi după asfinţitul soarelui ne culcăm sub crengile brazilor pe care întinsesem mantale şi covoare împotriva violenţei ploilor nespus de năvalnice, care au ţinut două zile întregi; în urma acestei încercări zadarnice toate hainele noastre au fost udate de ploile de zi şi cele de noapte, iar caii obosiţi sufereau încă şi mai mult. În zori de zi am ajuns la muntele cel mai înalt din toate, şi cînd gîndeam că după ce l-am trecut pe acesta, nu mai rămînea nici un altul de trecut, iată vedem un altul mai abrupt ca primul, încît socoteam că am şi ajuns în regiunea norilor. // Din cauza ploilor neîncetate se mai adăugau şi alte neajunsuri. [p. 533]
Cînd ne aflam pe culmile cele mai înalte, ne temeam de tîlhari, despre care se credea că fuseseră speriaţi de mulţimea călătorilor, şi că se ascundeau în pădurile întunecate după ce se arătaseră într-un loc celor ce mergeau înaintea noastră ca să-i vadă. Pe aceste culmi înalte poteca noastră era înfundată de arbori uriaşi, tăiaţi ca să încetinească năvălirea duşmanilor, şi se mai adînceau, săpate de picioarele cailor cu mersul lor încoace şi încolo, nişte gropi, pline pe atunci cu apă, de care nu se puteau feri caii, iar pe alocuri se înfundau în ele pînă la genunchi, şi dacă erau să treacă de aceste gropi făcute la intervale egale, sau voiau să le ocolească, trebuiau să sară peste acei arbori aşternuţi la pămînt şi crăpaţi, sau intrau într-un mărăciniş des, unde ce e drept nu erau arbori culcaţi la pămînt, dar era negreşit o stîncă foarte anevoioasă de trecut. Cum însoţitorii noştri nu puteau urca acel suiş călare, se apucau de cozile cailor ca să se ajute şi astfel erau traşi mai degrabă decît mergeau; şi nici nu se putea lăsa ceva distanţă de la unii la alţii decît cu primejdia vieţii. Pe aceste culmi ale munţilor am întîlnit pe nişte Curuţi[19] trimişi la domnul Moldovei, care ne-au dat ştiri despre situaţia din patrie. Iar cînd a trebuit să coborîm în văile Maramureşului, povîrnişul era aşa de mare că mai că îl întrecea pe cel al unui acoperiş de casă, şi ca să înaintăm trebuia să ne abatem la dreapta sau la stînga, şi nici nu era cu

---

[17] *Autoritate praetoria.*
[18] În textul publicat: nisi în loc de *„niti"*.
[19] *Kuruczones*, ostaşi ai lui Francisc Rákóczy al II-lea care luptau împotriva stăpînirii habsburgice

putință să se descalece în așa mare grabă, iar eu, slăbit de puteri în urma unei disenterii îndelungate și a greutății drumului, nu puteam
p. 591 decît arareori să încalec singur dacă nu eram ajutat de alții și uneori// cum șeaua mea suedeză era lipsită de pofil, alunecam pînă la capul calu-
[p. 534] lui, măcar că legasem bine șeaua cu o cingătoare, // totuși mă ajutau unii îndemnați de primirea prealabilă a unui bacșiș. După ce am învins toate aceste greutăți, am dat de un torent care se revărsase și era destul de adînc; și după ce l-am trecut de nenumărate ori, am ajuns în teritoriul Maramureșului unde am descoperit sentinele din soldații lui Rákóczi, dintre care unul a alergat călare să vestească sosirea noastră în satul Borșa[20] unde trebuia să merg eu înaintea celorlalți însoțit de Pohorski și de patru români de ai noștri.

Așadar aceștia sînt vestiții munți moldovenești care despart Polonia și Transilvania ce e închisă de lanțuri de masivi foarte înalți și sălbateci, care încep să se arate aproape de țărmul Mării Negre și înaintează cu fel de fel de cotituri pînă în Ungaria, desele torente deosebind văile lor care sînt vrednice de amintire nu numai pentru unda lor cea rece dar și pentru mărimea apelor ce curg între culmi foarte înalte și acestea cu căi strîmte acoperite de tufișuri dese ce nu pot fi ușor străbătute de privirea ochilor la locurile de trecere a torentelor, ce duc năvalnic cu ele pietroaie mari și arbori uriași.

Se spune că sînt atît de reci culmile munților, încît sînt fără zăpadă abia două luni din an, și ciobanii oilor primesc să-și țină la vărat oile acolo. Aș vrea mai bine să trimit să se suie pe ele capre sau căprioare
[p. 535] sau cîini sau turci și tătari sau unii osîndiți la o moarte rușinoasă [...]. În satul Borșa, căpetenia locului ne-a rînduit niște case în care să așteptăm hotărîrile ulterioare ale d-lui vicecomite la care a fost trimis apoi D. Pohorski. În ziua următoare a alergat la noi judele nobililor[21] aducînd două sticle de vin bun, din care o sorbitură împreună cu mîncări ungurești și cu un aer mai sănătos m-au vindecat de tot și pentru totdeauna de disenteria mea, spre marea uimire a d-lui general Mayerfeld că boala a fost alungată de mîncări acre și de caș fiert în lapte și de ciorbă[22] ungurească, cînd el — potrivit cu făgăduiala sa de la Bender, luîndu-mă totdeauna cu tovarăș la masa sa, întinsă cu zemuri dulci, cu zahăr și struguri uscați ca să mîncăm din felurile cele mai dulci, și cînd nu voiam, silindu-mă chiar — socotise că boala putea fi alungată prin această metodă contrară.

În ziua de 30 august din porunca vicecomitelui, care atunci făcea judecăți, și care s-a scuzat deci de lipsa sa, ne-a fost dat acel jude al nobililor drept conducător[23], fiind slobozite călăuzele noastre de mai înainte, dintre care aga de la Bender a primit ca răsplată a slujbelor și ostenelilor sale credincioase 20 de ducați, o pereche de pistoale și un orologiu englezesc îngrijit lucrat, iar Morsa[24] Moldoveanul a primit de la același D. Mayerfeld 10 ducați, evreul care îl însoțea pe aga de la Bender a obținut pentru slujba sa de tălmaci 8 monede de aur, iar ceilalți 24 de bărbați au primit fiecare cîte trei taleri buni[25], astfel că

---

20 *Borsch.*
21 *Judex nobilium.* în limbajul popular — solgabirău.
22 *Burenda.*
23 *Hodegum.*
24 Mîrza?
25 *Solidos taleros.*

toți împreună au primit cam 300 de florini renani, pe lîngă orologiul care pe puțin costa 40 de taleri și pistoalele care abia se puteau găsi de cumpărat cu 10 taleri //. Judele nobililor, după ce ne-a însoțit o jumătate de zi și a primit două monede de aur, a pus în locul său pe unul din asesorii jurați ai strălucitului comitat al Maramureșului care ne-a dus în orașul Sighet la 5 mile depărtare de Borșa la prea strălucitul vicecomite care aștepta sosirea d-lui Mayerfeld. Atît de lungi au fost aceste mile, încît deși am pornit la drum în ziua de 31 august, cînd încă nu se luminase de zi și am umblat în beznă adîncă, totuși nu am putut face trei mile, chiar îndemnînd caii și nu am ajuns la Sighet decît a doua zi, la 1 septembrie, cam la ora a noua înainte de prînz. Am fost foarte bine primiți de d. vicecomite Francisc Darvai, și în acea zi am rămas acolo. A căzut atunci duminica a 14-a a Treimei în care tineretul religiei reformate l-a onorat pe d. Mayerfeld la prînz cu cîntece religioase și o scurtă urare și a primit de la el 6 taleri ... [Vicecomitele îl ia în trăsură și pe el și pe Mayerfeld și îi duce la castelul său din Varnaj, dincolo de Tisa. Recepție, daruri etc. Apoi merg la Hust.]

[p. 536]

JOHANN WENDEL BARDILI

(? — p. 1730)

Despre viaţa autorului se cunosc foarte puţine date. A fost secretarul prinţului Maximilian Emanuel de Würtemberg (1689—1709), care, la frageda vîrstă de numai 14 ani, a însoţit pe regele Carol al XII-lea al Suediei în campania sa din Polonia şi Ucraina. După înfrîngerea monarhului suedez la Poltava (1709) — bătălie în care tînărul Maximilian după ce a căzut prizonier a fost eliberat de ţar, dar îmbolnăvindu-se a murit în Polonia la Dubno, în drum spre patrie — Bardili a rămas mai departe în slujba lui Carol al XII-lea, însoţindu-l în refugiul de la Bender. Aici el a devenit secretar al generalului Johann August Meyerfeld (1664—1749), comandant al unui regiment de dragoni, ajuns mai tirziu, între 1713—1748 guvernator general al Pomeraniei.

Bardili a însoţit pe Meyerfeld ca membru al unei delegaţii pe care monarhul suedez — căutînd să-şi guverneze ţara de la Bender — a trimis-o cu ordine la Stockholm. Emisarii au părăsit tabăra regelui la 20 august 1709 într-un convoi din care au făcut parte şi clericii evanghelici slovaci Daniel Krman şi Samuel Pohorsky.

Grupul, alcătuit din 11 oameni, a plecat însoţit de un ofiţer turc şi tălmaci, şi înarmat cu firmanul care le asigura, la trecerea prin ţările române, vasale ale Porţii, găzduire, escortă şi călăuze. Urmează drumul descris şi în relatarea lui Krman, de la Bender, prin Iaşi, Hîrlău, Suceava, Cîmpulung, de unde trecînd Carpaţii — prin trecătoarea Prislop — călătorii răzbesc în valea Izei, în Maramureş ajungînd, după o călătorie de zece zile la Sighet. La 31 august Bardili cu restul delegaţiei şi-au continuat apoi drumul prin Ungaria superioară şi — după ce s-au despărţit de clericii slovaci — ajung în Silezia, la Teschen, moment cu care se încheie descrierea de călătorie.

Peste cîţiva ani autorul îşi publică sub anonimat însemnările despre retragerea de la Poltava şi călătoria de la Bender, pînă în Germania sub următorul titlu:

Reisebeschreibung von Pultava durch das Desert Dzike Pole nach Bender, und durch die Wallachey und Moldau nach Deutschland. Darinnen auf vielfältiges Begehren, nebst vielen seltenen Begebenheiten, die Beschaffenheit dieser Oerten, und der Sitten derer Innwohner communisirt wird. — (f.l.) Gedruckt im Jahr 1714.

Titlul promite mai mult decît cuprinde textul. Autorul n-a trecut prin Ţara Românească, despre a cărei aşezare are, de altfel, noţiuni foarte vagi. În 1715 autorul şi-a reeditat lucrarea purtînd însă un titlu modificat: *Schwedische Reiss-Beschreibung von Pultava nach Bender und durch die Wallachey und Moldau nach Teutschland, worinn die dabey sich ereignete seltsame Zufälle communiciret werden,* (f.l.) gedruckt im Jahr Christi 1715.

Expunerea este greoaie, într-o limbă neşlefuită, amestecată, în chip pedant, cu multe latinisme şi franţuzisme, şi încărcată adeseori, după moda vremii, în chip inutil, cu citate din autorii clasici. Ea trebuie pusă în legătură cu relatarea lui Krman cu care se completează.

În prima jumătate a cărţii, Bardili face o largă descriere a ţinutului prin care s-a făcut retragerea de la Poltava pînă la Bender, în care, pe lîngă greutăţile unei călătorii prin ţinuturi pustii, găsim un interesant tablou al obiceiurilor şi al organizaţiei politice şi religioase a tătarilor de la răsărit de Nistru. Se arată de asemenea, cu lux de amănunte, primirea lui Carol al XII-lea de către paşă la Bender, lagărul regelui, organizarea curţii şi a cancelariei.

În partea a doua, pe care o redăm mai jos, în traducere, găsim o scurtă descriere a Benderului cu însemnări interesante despre viaţa economică şi socială. Autorul a fost impresionat mai ales de viaţa şi obiceiurile specifice ale populaţiei musulmane, — pentru el, desigur, o noutate — şi culege asupra ei informaţii foarte preţioase pentru cunoaşterea vieţii turcilor din provinciile de margine. În schimb, despre drumul de la Bender pînă în Maramureş, pe care-l străbate grăbit, în zece zile, are puţine de spus. Bardili nu însemnă nimic despre sate, nu dă atenţie deosebită nici oraşelor — abia despre Iaşi are de spus cîteva cuvinte în legătură cu primirea ce li s-a făcut — şi nu-l interesează în chip deosebit nici populaţia. Informaţiile pe care le dă sînt puţine şi de cele mai multe ori — ca cele de pildă în legătură cu limba —, inexacte. Cunoştinţele în domeniul istoriei şi geografiei ale lui Bardili se dovedesc de asemenea foarte defectuoase. Partea pozitivă, care aduce documente noi, întrucît ne priveşte, o constituie doar tabloul despre viaţa din Bender.

Bardili a mai publicat în 1730 o lucrare închinată memoriei şi faptelor de arme ale tînărului prinţ, Maximilian Emanuel de Würtemberg, fostul său protector, în opusculul *Des Prinzen Maximilian Emanuel Reisen und Campagnen*...

Despre persoana lui Bardili se întîlnesc cîteva date doar în comentariul la *Itinerarium* scris de Krman, în noua ediţie alcătuită de J. Minárik şi G. Viktory şi apărută la Bratislava în 1969.

CĂLĂTORIE PRIN MOLDOVA[1]

(1709)

[Se vorbeşte de aşezarea lagărului lui Carol XII la Bender]. Mă văd obligat, aici, să spun cîteva cuvinte despre împrejurimile acestui oraş şi ţinut. Acesta, deci, este destul de plăcut, fiind în cea mai mare parte şes, doar ici şi colo se văd cîteva dealuri, care însă nu sînt nici înalte, nici mari. Atît de o parte cît şi de alta a rîului se găseşte pe alocurea un mic tufăriş, care însă nu-i nici des, nici întins şi nici înalt. În toată această regiune, cît vezi cu ochii, nu se văd păduri mari, de aceea lemnul trebuie adus de foarte departe. În cealaltă parte a oraşului sînt cîteva case sau curţi în care oamenii se hrănesc din creşterea vitelor şi din grădini de zarzavat. Casele lor sînt foarte proaste, totuşi mai bune decît bordeiele tătăreşti amintite mai sus. Toată locuinţa constă dintr-un singur rînd neînălţat avînd o odaie şi o tindă. Pereţii ei, ca şi şoproanele, în loc de zid, sînt din nuiele împletite. Fînul îl aşează în clăi mari, se face în jurul lor un ţarc din nuiele de acestea în care intră vitele să se hrănească din stogul de fîn. Dincolo de sat, de-a lungul rîului, mai la vale, sînt grădini, în care se

p. 141

p. 142

[1] Traducerea s-a făcut după textul german: *Reisebeschreibung von Pultava durch das Desert Dzike Pole nach Bender und durch die Wallachei und Moldau nach Deutschland* (Fl.) 1714, p. 141 şi urm.

cultivă tot felul de zarzavaturi în cantităţi mici; restul este izlaz. Dar de partea aceasta a oraşului sînt nişte ‹grădini de› pomi roditori şi ceva mai departe ogoare cultivate.

Grădinile pe care le au dincoace cît şi dincolo, nu sînt prea frumoase şi sînt cultivate mai mult pentru folos decît pentru plăcere, deoarece ei se pricep prea puţin la grădinărit. Nu ştiu nimic despre arta grădinăritului ori despre frumuseţe şi au învăţat doar atît cît să răsădească în ele cîteva fire de verdeţuri. Toată recolta lor de zarzavat din grădini p. 143 constă din ceapă, verdeţuri şi pătrunjel, varză şi altele la fel, dar mai ales din foarte mari cantităţi de pepeni. Pomii rodesc poame gustoase. Ogoarele dau bucate din belşug şi bune, şi totdeauna se găseşte de cumpărat o pîine foarte aleasă, pe un preţ nu prea ridicat. Dintre grîne se seamănă foarte adesea grîu latinesc sau grîu turcesc[2]. Pămîntul e mai mult nisipos decît pietros. În imediata apropiere a oraşului curge rîul Nistru cel amintit de mai multe ori — care se numea odinioară Tyras, şi care chiar şi astăzi e cunoscut de turci sub numele puţin obişnuit de Turla, cum este însemnat şi în unele hărţi. Nu pot însă afirma că Benderul ar fi aceeaşi localitate care se numea odinioară după rîu[3]. Rîul izvorăşte în Polonia şi anume în palatinatul Rusiei Roşii[4], curge prin Podolia, pe lîngă cetatea de margine Cameniţa[5], şi apoi pe teritoriul turcesc spre Marea Neagră. Nu-i prea lat şi eu cred, după părerea mea că p. 144 s-ar putea trage cu puşca de pe un mal pe celălalt. Nu curge repede dar e foarte adînc, după cum a arătat odinioară şi Ovidiu spunînd:

Nullo tardior amne Tyras, adică Cel mai domol dintre toate rîurile este Tyras, sau Nistrul. Pe lîngă aceasta este foarte bogat în peşti ca şi în corăbii, încît se pot cumpăra aici cantităţi foarte mari de peşte bun şi frumos, dintre care somni şi crapi de o mărime neobişnuită. Dar mai ales se ştie că acest din urmă soi are o lungime de 2 pînă la 3 coţi şi o carne atît de frumoasă şi de albă, că nu-ţi vine uşor să crezi că ar fi crap. Cauza mulţimii, mărimii şi frumuseţii acestor peşti este: pe de o parte fundul gras şi ierbos, iar pe de altă parte apropierea mării, de unde se trag adesea spre apele dulci.

Oraşul este aşezat pe o înălţime mică şi de mai bine de o sută de ani este cunoscut sub numele de Bender, cu toate că unii geografi îl desemnează cu numele de Tighina[6]. Toată regiunea dimprejur se numeşte după oraş. Eram doritor să aflu ce înseamnă de fapt cuvîntul Bender şi am făcut întrebare printr-un evreu, care mi-a adus răspunsul că, în vechime, această localitate n-a fost un oraş închis: dar după ce p. 146 polonii vecini şi mai ales cazacii au prădat[7] cumplit oraşul cît şi ţinutul întreg, şi sultanul s-a întors iarăşi biruitor din războiul cu polonii şi a trecut prin această localitate, a poruncit să fie întărit şi i-a dat drepturi de oraş şi încheind a spus: *Bender,* adică tu trebuie să fii oraş[8]. Acest lucru îmi pare cu atît mai vrednic de crezare, cu cît în anul 1606, în vremea lui Ahmet I[9], nu s-a dat prea multă atenţie cetăţilor şi întă-

---

[2] *Walsche oder türkische Korn* (grîu turcesc = porumb).
[3] Confundă Bender-Tighina cu Cetatea Albă numită şi Niester Alba.
[4] Provincie a Poloniei, la nord de Bucovina.
[5] *Caminiek.*
[6] *Tekin.*
[7] În text: *intestirt* (Mai probabil: *infestirt).*
[8] Teorii fanteziste. Pentru transformarea Tighinei în cetate turcească cf. Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă,* Bucureşti, 1899, p. 185 şi urm.
[9] Ahmet I, sultan otoman (1603—1617). În 1606 cazacii au atacat cetăţile turceşti şi au prădat şi ars Bugeacul.

riturilor, deoarece se spunea că acestea sînt lucruri care îi privesc numai pe acei potentați din lume care nu sînt destul de puternici ca să țină piept în cîmp deschis, cu atît mai mult cu cît cetățile pînă în cele din urmă trebuie să ajungă în puterea aceluia care este stăpînul țării. Dar după ce susnumiții cazaci au jefuit, pîrjolit și pustiit ținutul Benderului chiar în vremea aceea, acest Ahmet a ajuns cu totul la alt gînd, și după încheierea păcii a pus să se ridice la graniță cetăți noi și să fie refăcute cele mai vechi. Deci, după toate socotelile, ⟨și⟩ această localitate a fost atunci întărită și pusă în stare de a putea asigura apărarea împotriva unor asemenea atacuri tîlhărești, întrucît doar cetățile sînt în stare să țină piept unor oameni de aceștia. p. 147

Mă îndoiesc însă foarte tare, că orașul ar fi în stare să reziste unui asediu în toată regula, deoarece cetatea se compune, în cea mai mare parte, din palănci, un șanț neînsemnat și un zid prost. În partea dinspre apă, seraschierul[10] a clădit atunci o locuință pentru soția sa, care în vremea aceea locuia la Constantinopol. În afară de această casă începută din piatră n-am mai văzut nici o alta mai de seamă sau din același material. Căci toate celelalte case erau joase, strîmte, făcute numai din lemn și acoperite cu șindrilă. Aici nu se văd nici ferestre, nici locuințe, deoarece odăile de locuit sînt mai departe și în partea din dos a casei: în fața ușii își au dughenele meșteșugarii și negustorii. Se deosebesc cel mai mult cafenelele, care nu sînt cu mult mai bune, nici pe dinafară, nici pe dinăuntru; pe dinafară sînt e drept ceva mai înalte. Odaia în care se primesc mușteriii nu-i de loc frumoasă, într-un colț cafegiul își are văsăria sa și focul, restul încăperii, în loc de mese este împărțit în p. 148 mai multe despărțituri prin stîlpi scunzi, de înălțimea unui cot, în care se strîng pe grupe cei ce petrec jucînd șah și fumînd tutun. Nici casa aceasta n-are ferestre, ci obloane deschise în toate părțile. Am găsit aceeași trăsătură și în casa unui turc de seamă, care era un fel de primar al orașului. Acolo am fost dus printr-un gang strîmt într-o curte, de unde ușa se deschidea de-a dreptul în casă și chiar în odaia de locuit. Aceasta, deși era îmbrăcată, ⟨cu covoare⟩, atît pe pereți cît și pe jos, semăna totuși cu o adevărată închisoare; căci în loc de fereastră, avea în pereți două găuri tăiate și închise cu zăbrele puternice, încît printre ele se putea vedea puțin afară, dar nu se putea scoate capul. Pentru a întuneca încăperea aceasta, se aflau pe pereți tăblii[11], care se puteau împinge înainte. Toată casa era joasă, avea numai un cat și îndată deasupra lui acoperișul. În afară de aceasta, totul era atît de confuz încît p. 149 nu-ți puteai da seama ce înseamnă cutare sau cutare lucru.

Faptul că au case atît de proaste și nu știu de loc să-și facă locuințe plăcute sau frumoase, ei îl explică spunînd că nu știu cine le moștenește. Căci aceia care ar arăta oarecare bună stare, pot ușor cădea în disgrație, tocmai de aceea și pentru cea mai mică greșeală, sau numai pentru vreo bănuială, pot fi despuiați de toată averea lor. De aceea nu se îngrijesc aproape de nimic, în afară de strictul necesar, și știu să-și ascundă bogățiile cu multă prudență și să se poarte ca cei mai buni stoici. Străzile orașului sînt toate strîmte, murdare și neregulate: localitatea nu este mare și nu cred că ar putea să aibă mai mult de 400 pînă la

[10] Titlul de seraschier dat generalisimului unei armate în campanie se dă de la o vreme încolo și pașii de Bender.
[11] *Schubläden.*

500 de locuitori, însă mai vine mărită pe de o parte prin adăugirea suburbiei.

p. 150 Înăuntrul orașului locuiesc turcii, iar în suburbie armenii și evreii, cărora li se îngăduie celebrarea cultului lor religios înăuntrul caselor lor particulare. Evreii erau interpreții sau tălmacii noștri și oamenii cei mai folositori precum ⟨fuseseră⟩ și în Polonia. Căci acolo ei ne-au făcut rost de toate proviziile și nu voiau să știe nici de oboseală și nici de primejdie cînd era vorba să ne poarte de grija.

... Aceștia și armenii pot fi recunoscuți după portul lor, căci nici unora dintre ei nu le este îngăduit să poarte turban, prin care turcii caută să se deosebească de toți ceilalți. Armenii în mijlocul acestor oameni cad într-o așa mare neștiință, încît aproape că nu mai știu nimic de nici o religie. Relațiile cu turcii erau mai bune, decît se putea crede despre o națiune ca aceasta. Căci deși se arătau cam semeți și trufași, totuși de fapt nu erau atît de neprietenoși. Politețea lor nu consta

p. 151 în cuvinte, căci ei vorbesc răspicat și rar, ci mai mult în fapte și în servicii făcute de bunăvoie și pe care de bună seamă și nici nu le făceau degeaba.

Cînd au de-a face între ei, nu le lipsesc deloc gesturile de politeță și de smerenie. Cît privește acele dovezi de bună-cuviință pe care voiam să le-o arătăm prin ridicarea pălăriei, la început au rîs de ele, apoi încetul cu încetul s-au obișnuit să le îngăduie, dar și noi nu mai puțin să ne lăsăm de ele. Cînd intram la ei în casă, stăpînul casei își lua numaidecît locul pe perna sa pe care-și sprijinea brațul șezînd pe podea. Oaspeților li se arăta un loc ceva mai departe de el, la perete, ceea ce le prindea foarte bine, căci unii apusean, sau chiar și alții nu se pot ușor lăsa pe podea cu picioarele încrucișate și nici să se îndrepte fără a avea un sprijin la spate. Tălmaciul trebuia să-și ia locul în mijlocul încăperii. Chiar de la intrare se și poruncea să se pregătească îndată cafeaua, pentru care în acest timp îți făceai poftă cu o lulea de

p. 152 tutun. Cînd era cafeaua gata stăpînul lăsa să i se dea mai întîi lui, fără zahăr și după aceea și celorlalți. Totuși străinii erau tratați cu zahăr, fiindcă ei acum au aflat, că în această privință sîntem ceva mai pretențioși. Cînd aveai ceva de tratat cu ei isprăveai foarte repede. Căci la prima propunere turcul se gîndea puțin și îndată după aceea dădea un răspuns în puține cuvinte apoi ascultă lămuririle celelalte la care iarăși se gîndea puțin și răspundea în chipul acesta pentru ultima dată și nu mai îngăduia nici o altă tocmeală după aceea, fie ea chiar într-un singur cuvînt. Dar ei procedează prevăzător nu numai în treburi de acestea, dar și în vînzare și cumpărare nu întrebuințează cuvinte de prisos, nici protestări și nici minciuni. Cînd intră în cameră fiecare își lasă în fața ușii papucii pe care ei îi numesc „bașnac"[12] sub care mai poartă și alte cismulițe scurte, cu care însă nu calcă niciodată pe pămîntul gol. Cu aceștia intră apoi cu toții, iar în fața ușii parcă și-ar avea aici

p. 153 prăvălia un cîrpaci, căci adesea afli în fața aceleiași uși zece și chiar mai multe perechi de asemenea papuci. Aceia, care nu poartă dedesubt asemenea cismulițe curate, folosesc papucii pe piciorul gol fără ciorapi și intră în cameră desculți, cum de altfel umblă toată ziua peste tot locul.

Eu am vrut să descriu doar în treacăt acest fel de îmbrăcăminte, pentru a arăta, cum trăiesc ei în casele lor.

---

[12] *Überschuh oder Pantoffeln die sie Pakmak heissen.*

Întrucît mă privește, eu i-am găsit și în negustorii cinstiți și drepți: Astfel de pildă cînd a venit odată la mine un turc să cumpere un obiect de argint, pe care voia mai întîi să-l vadă pentru probă un giuvaergiu și m-a rugat să i-l încredințez în acest scop, urmînd să-mi aducă îndată și banii și să mi-i predea cinstit. Turcul acesta îmi era necunoscut și în mintea mea era turc: să ies în oraș și să-l urmăresc îmi era interzis pe atunci, mi se părea deci un lucru destul de gingaș și primejdios să dau obiectul din mînă, căci era un lucru de preț. Îndată ce a observat îngrijorarea mea, a dus mîna la piept și a făgăduit să se înapoieze. În cele (p. 154) din urmă m-am învoit, totuși nu fără teamă, dar prin neîncrederea mea îi făceam o mare nedreptate, căci mai înainte să-mi închipui că a ajuns în oraș, el se și întorsese la mine cu argintăria și cu banii și mi-a și plătit o parte. Și fiindcă nu avea la el suma întreagă, a lăsat toată marfa la mine pînă a adus cît îi mai lipsea. Dealtfel în tot timpul șederii mele acolo, n-am auzit de nici un caz, în care ei să fi păgubit pe vreun creștin și ⟨am auzit⟩ însă că au pedepsit aspru pe un hoț, care era turc, fiindcă, găsind un cal de al suedezilor, care se rătăcise nu l-a restituit în cîteva zile, și chiar de la început, înainte să li se fi adus la cunoștință și reclamat pierderea calului; ei au făcut cercetări foarte amănunțite și nu s-au liniștit pînă cînd nu l-au găsit. Îndată ce a fost dat înapoi n-au mai lungit procesul... ci într-o jumătate de ceas s-a făcut cercetarea, judecata și execuția. Acest lucru cel puțin pot să afirm, (p. 155) că l-am văzut cu ochii mei, și că găsești mai multă credință la puțini necredincioși, decît se poate găsi la cîteva mii din aceia care vor să fie ⟨socotiți⟩ credincioși. Din acesta însă nu voi căuta să judec și să trag concluzii asupra neamului întreg... etc. Și dacă și lor li s-ar putea imputa în comerț oarecare rea credință, pe care eu nu o tăgăduiesc cu totul... etc. ei spun: că ar fi învățat așa ceva de la creștini. Mai ales francezii și genovezii au introdus multe înșelăciuni, pe care aceștia nu le cunoșteau de mai dinainte, încît astăzi firește nu se mai prea bucură de atîta încredere. Cumpătarea lor este atît de cunoscută, încît cred că nu este nevoie să scriu despre ea, căci băutura lor este cunoscutul șerbet, care este un amestec de zeamă de lămîie, zahăr, ambră și „bisem". Totuși acesta la ei nu se prepară într-un singur fel, fiindcă au și unul mai slab și unul mai bun. Are o consistență aproape ca și dulceața de trandafir, și deoarece este destul de legat se păstrează foarte bine în cutii. Cînd șerbetul se pregătește pentru băutură, se ia din pastă ca o lingură plină, se toarnă deasupra apă, se amestecă bine și apoi se bea, dar numai de sete și nu de plăcere. Pentru răcirea șerbetului ei se folosesc de zăpadă și de ghiață, cu care își răcoresc toate băuturile, ca și cînd tot luxul lor ar consta din băutură. După aceasta ei beau cafea, alte băuturi tari le sînt interzise cu strășnicie, de aceea nici nu se poate (p. 157) vedea, sau numai foarte rar, vreun turc beat, căci pentru vina aceasta este prevăzută o pedeapsă foarte aspră. Totuși nu se poate nega, că în ciuda acestei opriri, ei n-ar bea vin, după cum eu însumi am văzut pe unul în timpul mesei; cînd i-am oferit un pahar măricel plin, nu s-a lăsat mult rugat, ci l-a golit repede, fără multă ceremonie, după ce însă s-a lăsat jos, fiindcă n-a vrut să bea stînd în picioare, și măcar că paharul nu era mic și că vinul era tare, el l-a dat peste cap dintr-o singură sorbitură și n-a avut nimic. Dealtfel un turc mi-a mărturisit în treacăt că ei obișnuiesc să bea vin noaptea, și din aceasta eu am dedus, că ar fi mai mult o aparență exterioară și teama de pedeapsă, decît o virtute adevărată, sau respectarea poruncii, pe care ei nu se sfiesc

a o călca în ascuns, cu toate că Mahomed a spus: că nu numai iarba pe care a curs vin, ar fi ea însăşi necurată, ci şi toate animalele care p. 158 mînîncă din ea devin necurate, şi musulmanii // nu trebuie să mănînce din ea. În afară de aceasta, cînd se apucă să bea, nu beau puţin, căci ei susţin că păcatul este acelaşi şi că nu este cu putinţă să se ţină o măsură. Ei nu sînt de loc obişnuiţi cu multe feluri de mîncare, sau mai alese, căci au de obicei numai un singur fel de bucate, pe care-l numesc *pilaf*, care se găteşte din carne de berbec, sau găină, porumbei şi orez şi se fierbe în unt. Această mîncare o pun toată împreaună într-o singură strachină sau în mai multe, după numărul persoanelor, şi o colorează cu şofran sau cu altceva în galben, sau roşu, unii însă îi lasă chiar culoarea naturală. Mai este de observat că ei mănîncă astfel de mîncare caldă de obicei numai seara, fiindcă la amiază mănîncă legume, fructe, zaharicale, dar mai ales, după cît am văzut, pepeni, castraveţi, lapte, caşcaval şi altele. Dintre dulciuri ei ţin foarte mult la fructe uscate şi zaharicale, siropuri şi tot felul de dulceţuri preparate, după cum s-a văzut bine cînd au tratat curtea suedeză cu lucruri de acestea. Peşp. 159 tele // şi vînatul nu-l preţuiesc prea mult. Lucrul ce le place mai mult este castravetele, pe care-l mănîncă împreună cu coaja, aşa cum a fost rupt în bucăţi. Totuşi ei susţin, că ai lor ar fi cu mult mai buni decît cei ce cresc în apus, sau în alte ţări: cu aceştia ei fac adeseori un ospăţ întreg, beau apoi apă şi n-au după aceea nici cea mai mică neplăcere. Obişnuiesc să mănînce fie la o masă foarte mică şi scundă, înaltă cam de 1/2 sau 3/4 de cot de la pămînt, fie pe podea, pe care sînt aşternute covoare, sau chiar pe pămîntul gol. Ei nu şed ca noi la masă şi nici nu stau culcaţi în felul obişnuit la vechile popoare orientale, ci şed cu picioarele încrucişate sub ei, ceea ce unuia neobişnuit îi este aproape cu neputinţă sau cel puţin foarte greu de făcut, dacă nu are la spate ceva de care să se poată propti. Ei mănîncă repede şi în cea mai mare linişte, nu întrebuinţează şervete, ci o batistă cu care se şterg. Se fop. 160 losesc la mîncare numai de mîna dreaptă, la masă nu se pun în faţă cuţite ci fiecare îşi poartă cuţitul la brîu. Fiindcă veni vorba de cuţite, îmi amintesc, că ei nu cumpără nici un cuţit de la creştini şi nu vor să primească nici mînerele de argint pînă nu au fost mai înainte despărţite de fier; ei primesc însă foarte bucuros furculiţe şi linguri ... etc. S-ar părea că ar avea un fel de oroare de aşa ceva. Lingurile lor sînt mult mai mari, decît cele de care ne servim noi. De multe ori se întîmplă că fiind mai mulţi la aceeaşi masă, au o singură lingură, care trece pe rînd, din mînă în mînă. Ei beau rareori în timpul mesei, ci de obicei numai după masă, cînd îşi potolesc setea fie cu apă, fie cu „şerbet". Talerele lor sînt la cei mai înstăriţi de porţelan, la alţii de lut, sau lemn. După ce au luat masa, îşi spun rugăciunea de amiază pe care n-au voie să o treacă cu vederea, de aici se vede că ţin mult la ea. p. 161 Dis-de-dimineaţă, înainte de răsăritul soarelui se aude de sus dintr-un turn un strigăt din care se înţelege: Alla la la, căruia îi urmează numaidecît un glas mai slab de flaut, care apoi e întărit numaidecît cu multe fluiere, ţimbale şi cu o tîmpină[13]. Toate acestea împreună fac cîtva timp o muzică într-adevăr îngrozitoare şi barbară ... etc.

După un sfert de ceas, se termină această ⟨muzică⟩ în chip tot atît de neplăcut, cum a şi început şi a ţinut pînă atunci. După aceea se

[13] *Einer Paucken.*

strigă din nou din turn cu glas tare: // *Alla ecber, Alla ecber, heie alla la illa alla allah.* Ceea ce înseamnă: „Dumnezeu este mare, Dumnezeu este mare, nu există altă dumnezeire afară de Dumnezeu. Veniți la rugăciune". La acestea se răspunde din celelalte părți ale orașului, tot din cîte un turn, adesea de unul, uneori de mai mulți, care repetă cuvinte asemănătoare. Strigătul, sau chemarea aceasta se face cu glas atît de puternic, încît se aude la depărtare foarte mare. Ei bagă un deget în ureche, iar degetul mare îl țin sub bărbie înspre gît, așa cum i-am văzut pe evreii din Pinsk[14] în Volhinia cîntînd în sinagoga lor. P. 162

Așadar strigătul acesta la turci este semnalul pentru rugăciunea de dimineață, pe care trebuie să o rostească înainte de răsăritul soarelui. Am aflat că acești muezini ar fi un fel de preoți care și în moschee încep rugăciunea și prin urmare ei slujesc și drept clopote sus pe turnuri, și totodată și de preoți în moschei. Acești preoți dealtfel nu se deosebesc la port de ceilalți oameni, în afară de turban, care este ceva mai lat ca la ceilalți turci și cu cute mari împletite între ele. În afară de aceste însărcinări ei sînt ca și ceilalți laici. Se întîmplă de multe ori ca și alții care nu fac parte din tagma lor să ia asupra lor asemenea sarcini și aceasta fără a aduce vreo jignire acestei tagme. P. 163

Rugăciunea aceasta o țin fără întrerupere și nimic nu-i poate împiedica de la aceasta. Nici sultanul însuși nu lipsește de la aceasta, ci dis-de-dimineață, din pat se duce la moschee și fiecare zi trebuie să o înceapă cu rugăciune. Ei spun că nu-i poate opri de la aceasta nici porunca sultanului, nici incendiile sau vreo altă primejdie. Eu însumi am văzut cu ochii mei și cu cea mai mare admirație, cum aga, care ne-a fost dat să ne escorteze de la Bender pînă în Transilvania, își ținea nestingherit orele de rugăciune. Dis-de-dimineață se furișa din mijlocul nostru în vreo grădină, sau pe cîmp. Pe la amiazi, cînd eram într-adevăr în plin mers, el descăleca, lăsa calul să stea, lua o basma, o întindea în fața sa pe pămînt, îngenunchia pe ea, se închina de mai multe ori adînc pînă la pămînt așa ca să atingă cu fruntea pămîntul și anume ori de cîte ori rostea numele de Allah. Cînd rostea numele lui Mahomet, care se repetă și el de mai multe ori în rugăciune, nu se închina atît de adînc: își așeza mîinile în cruce pe piept și astfel își făcea rugăciunea, lăsîndu-ne pe noi între timp să ne urmăm drumul. Și el repeta aceasta zilnic de cinci ori, și anume după masă a treia oară, după ce am ajuns la locul pentru înoptare a patra oară și ultima oară după apusul soarelui, acestea fiind timpurile din zi cînd obișnuiesc turcii să se roage. După cum dimineața înainte de răsăritul soarelui semnalul pentru rugăciune se dă prin strigare, tot astfel se întîmplă și după apusul soarelui. Pentru celelalte ceasuri de rugăciune eu n-am auzit nici o chemare. Am mai băgat de seamă, că acest agă, pe cît se pricepea în punctele cardinale, de cele mai multe ori era întors în timpul rugăciunii cu fața spre sud, spre Mecca, orașul de naștere a lui Mahomed și unde este mormîntul lui. Totuși acest om de treabă a greșit direcția de mai multe ori, și în cazul acesta rugăciunea se face după cum e orînduit, căci este poruncit în privința aceasta, cînd ei nu știu unde se află sudul, atunci trebuie să se învîrtească de jur împrejur și rugăciunea să o spună în timpul mișcării acesteia pentru ca să nu greșească și cel puțin o parte să poată ajunge acolo unde trebuie. De altfel toate acestea se fac P. 164

---

[14] Oraș în Polonia, pe rîul Pripet.

cu atîta cucernicie, încît în afară de mătăniile adînci nu se poate observa la ei nici cea mai mică mişcare, sau clintire. Nu mişcă nici un deget, nici capul, sau alt membru, ci îngenunchiază nemişcaţi şi nimic nu-i poate turbura, deoarece ei cred că rugăciunea lor a fost zadarnică, dacă pornirea lor evlavioasă a fost întreruptă de cel mai neînsemnat lucru. N-am văzut nici o rugăciune publică, deoarece nu ne era îngăduit să intrăm în moschee. Totuşi am aflat, că aici începutul îl face un preot
p. 166 citind ceva din Coran, apoi ceilalţi // urmează. Am întrebat dacă ei ţineau predici. Mi s-a răspuns: că aceşti închinători, sau chemători la rugăciune nu ţin predici, dar că la ei s-ar găsi călugări, care trăiesc în mănăstiri şi care îndeplinesc această slujbă, dar că totuşi aşa ceva se întîmplă foarte rar la ei. Despre situaţia preoţilor lor n-am putut să aflu mai multe, decît, doar că ei au între ei trepte şi grade, dar nu stau sub ordinile muftiului şi că deci nu recunosc nici un alt stăpîn, sau cap ci întocmai ca ceilalţi supuşi recunosc ca mai mare al lor pe sultan, ca unul care poate să numească pe cel ce citeşte Coranul, şi de asemenea să-l scoată din slujbă fără multă vorbă. Ei nu sînt nişte învăţaţi, căci toată ştiinţa lor constă din arta de a citi Coranul, şi numai prin aceasta se deosebesc ei de oamenii de rînd. Cu toate acestea la ei se bucură de multă vază şi au moşii bogate, din care se întreţin şi ei şi moscheele, care sînt înzestrate cu anumite privilegii faţă de toate celelalte instituţiuni.

p. 167 Fiindcă nouă, după cum s-a spus mai sus, nu ne era îngăduit să vedem bisericile lor pe dinăuntru, deoarece se tem că templul ar fi pîngărit şi spurcat de prezenţa unui creştin, care nu se spală de atîtea ori şi atît de sîrguincios ca ei, nu pot să-l descriu pe dinăuntru, totuşi vreau să arăt cîte ceva, atît despre virtuţile lor exterioare, cît şi despre cum arată pe dinafară aceste case (=moschee). Ele sînt întoarse de la miazănoapte spre miazăzi, după cum şi creştinii aşează ⟨bisericile⟩ lor de la apus spre răsărit. Cauza ar fi cum s-a arătat mai sus, ca rugăciunea să fie îndreptată spre Mecca. Acelea, pe care le-am văzut aveau o înfăţişare destul de păcătoasă fiind numai din lemn şi scunde, totuşi largi şi mari: au un turn înalt, de pe care muezinul cheamă la rugăciune, în alte privinţe aproape că nu se deosebesc de celelalte case. În faţa lor stau întotdeauna, o mulţime de oameni săraci, care se roagă pentru sufletele morţilor, ca şi cînd ar fi într-adevăr angajaţi în acest scop, pentru care îşi primesc de aici întreţinerea[15]. Şi aceasta se întîmplă zilnic, deoarece astfel de oameni pot fi văzuţi mereu. În apropierea bisericii este un spital pentru săraci şi străini, apoi alte locuri de găz-
p. 168 duire. // Ospătării publice nu sînt, în locul lor sînt folosite sau casele particulare, sau aceste ospicii, şi oricare turc este un fel de ospătar, iar în ce priveşte socoteala, ei nu se înşeală uşor. Turcii merg sîrguincios la moschee, mai ales vinerea, care este „sabathul" lor, pentru cinstirea lui Mahomed al lor şi prin aceasta vor să se deosebească de evrei şi de creştini, căci din aceste două religii el a făcut o a treia. Ei cinstesc vinerea, fiindcă în ziua aceasta a fugit Mahomed din oraşul Mecca. Astfel, atît în Bender ca şi în oricare alte diferite localităţi, se sărbătoresc în fiecare săptămînă trei Sabathuri şi anume turcii ţin vinerea, evreii sîmbăta, iar armenii duminica.

---

[15] Erau bucătării pentru săraci, întreţinute din fondurile aşezămintelor diverse, aşa numite vacuf.

Am observat la însoțitorul nostru, aga turcesc, // că se spală foarte p. 169 regulat și anume la anumite ore, și am mai aflat, că nu este numai un p. 170 obicei, sau o ceremonie, ci un rit adevărat al religiei, și că în privința aceasta Mahomed ar fi făcut o lege, cînd, de cîte ori și cum să se spele, și anume dimineața și seara înainte de rugăciune, precum și înainte și după masă, și nu numai pe mîini, ci pe brațe pînă peste cot, pe față și în sfîrșit pe picioare. Îndată, după ce convoiul nostru era încartiruit, se așeza fără sfială pe pămînt, își scotea turbanul și își desgolea brațele negre ca tăciunele și scotea chiar și cismele și după aceea își spăla mai întîi mîinile și brațele, apoi gîtul și capul, precum și fața și apoi picioarele și în felul acesta se pregătea pentru rugăciune. Dar oricît de sîrguincios se spăla, totuși pielea sa nu se arăta nici frumoasă și nici curată, ceea ce este cu atît mai de mirare, cu cît, ei țin totuși atît de mult la curățenie, cu care sînt deprinși din copilărie și totuși nu se folosesc de mijloacele // care slujesc la păstrarea firească a cură- p. 171 țeniei, căci cei mai mulți, umblă în pantofi fără ciorapi, și umblă cu gîtul gol. Totuși eu n-am observat că acest turc să se fi spălat înainte și după rugăciunea de la amiazi, și iată de ce cred, că legea aceasta suferă unele scutiri, cu atît mai mult, cu cît și la Bender unde se îndeletniceau zilnic multe sute de turci cu vînzarea în lagăr a tot felul de mărfuri, n-am observat așa ceva la nici unul din ei la vremea aceasta din zi, cu atît mai mult cu cît ei n-au voie să-și uite de rugăciune și de aceea nici turcul nostru atît de grijuliu cu siguranță n-ar fi uitat de ea. Spălatul acesta repetat i-a făcut să construiască mulțime de băi pe care le găsești la ei. Căci mai sînt împrejurări, cînd nu e de ajuns să speli numai anumite mădulare ale trupului, ci trupul întreg trebuie îmbăiat, căci altfel nu pot merge la nici o rugăciune.

De curățenia exterioară a acestor oameni ține și tunsul părului și tăiatul unghiilor, toate acestea fiind lucruri, care nu depind de bunul lor plac, ci de porunci atît de aspre // că de ele nu sînt scutite nici p. 172 chiar femeile. Oamenii, care slujesc la băi sînt foarte pricepuți. În timpul șederei noastre acolo i-a venit, unui ofițer cheful să se îmbăieze și el și să se bărbierească, dar i-a fost tare frică să nu-l taie cu briciul în timp ce turcul voia să-l trateze după felul pe care îl obișnuia la bărbați. Dar nu era nici o primejdie de așa ceva, fiindcă el nu avea asemenea intenții. Aceia care au un grad *mai înalt,* nu se rad pe față, ci își păstrează bărbile mari și late, cum puteam vedea la comandanții superiori și pașalele de seamă, care arătau mai de grabă a venerabili senatori lacedemonieni, decît a militari. Aceia însă, care servesc ca simpli soldați sau în alt fel, își rad barba și lasă numai mustăți. Am văzut că numai foarte puțini și anume cei mai aleși și cei mai bătrîni poartă barbă, în schimb agalele, cu toate că sînt tot ofițeri, trebuiau să umble bărbieriți, deoarece mai făceau parte din tagma slujbașilor[16].

De superstițiile lor caraghioase, pe care le poate observa oricine la ei, nu poți decît să te minunezi, una dintre ele și nu cea mai neînsemnată, e aceea, că ei socotesc ca faptă bună și sfîntă dacă hrănesc și adăpostesc cîini străini rătăciți, sau fugiți în alt fel de la stăpînii lor, și așa de mult aleargă ei după sfințenie, încît se întrec între ei, care din ei să ia la el mai întîi un asemenea cîine. Și nici nu admit ca un altul să adopte un cîine din aceștia găsit pe proprietatea lui. Așa dară din su- p. 174 perstiția aceasta absurdă se arată de fapt mai multă dragoste pentru

---

[16] *Bediente.*

dobitoace decît pentru oameni, mai ales pentru creştini şi evrei, care nu pot fi trataţi la ei mult mai bine decît robii, şi nu se pot aştepta de la oameni ca ei la nici un gest de prietenie fără răsplată. Apoi din cînd în cînd obicinuia sultanul să cinstească pe unii dintre oamenii cei mai de seamă, cărora vrea să le arate o deosebită favoare, cu o sticluţă cu apă pecetluită[17] cu sigiliul lui Mahomet: apa aceasta ei o beau pînă la fund, împreună cu sigiliul şi hîrtia pe care este imprimat şi cred că este o apă vie foarte puternică. Pe lîngă aceasta au foarte mari superstiţii în ce priveşte Coranul lor, aşa că şi hîrtia, pe care este scris, şi chiar şi o foiţă cît de mică, pe care ar putea să fie scris un singur cuvînt din Coran, ei o socotesc sfîntă şi de aceea adună de pe jos orice bucăţică de hîrtie şi nu o întrebuinţează la nici un lucru necurat, deoarece cred p. 175 că ar putea să fie scris pe ea fie numele lui Mahomed, fie ceva din legile lui sau chiar ceva despre ele. Iar unii care predică curăţirea sufletului după moarte, cred, că bucăţelele acestea de hîrtie le vor sluji odată drept pod ca să treacă — fără a-şi arde picioarele — peste focul iadului, peste care trebuie să treacă desculţi ca să ajungă în rai.

Faţă de sultan se arată şi din partea celui mai umil, ca şi din a celui mai de seamă, cel mai adînc respect. Seraschierul[18], cînd primeşte poruncile sale, nu le deschide înainte de a le fi ridicat de trei ori la frunte, şi aşa după cum arată acesta ⟨supunere⟩ faţă de stăpînul său, la fel şi supuşii lui îi arată în aceeaşi măsură aceeaşi supunere şi acelaşi devotament. Fără nici un cuvînt poruncile sînt îndeplinite în grabă, şi nu sfătuiesc pe nimeni să purceadă, după maniera germană şi primind ordinul să-l discute cu comandantul, sau să facă cea mai mică obiecţiune, sau măcar să privească mai acru.

Comandantul acestui oraş, despre care a fost vorba de mai multe ori, este ca persoană un om nu prea înalt, totuşi de o prestanţă frumoasă, pe care o mai sporeşte barba sură, lungă şi lată, pe lîngă o mutră acră. El poartă titlul de seraskier, care înseamnă general. El are sub el colonei, adică paşale, care la ei înseamnă uneori ceva mai mult decît colonei... Măcar că era un om atît de însemnat, lucrul acesta nu se vădea nici printr-o strălucire a sa, nici prin purtarea sa faţă de p. 177 oameni. Căci şi el, ca şi ceilalţi turci // lua seama la interesele chiar cele mai mărunte, aşa că nici nu se ruşina să primească pentru un paşaport de cîţiva groşi, chiar un ducat, ceea ce nu se părea a fi un lucru nedemn de o persoană ca el, mai ales că mai tîrziu am aflat, că nimicurile acestea nu erau pentru vreunul din slujitorii sau scribii săi, ci-i reveneau chiar lui. Totuşi aş putea să i-o trec cu vederea, amintindu-mi că mi s-a povestit de către o persoană cu vază dintre creştini, cum pe vremea cînd era în funcţie ca paşă a primit cu bunăvoinţă şi cererile însoţite doar de 6 groşi fără a le respinge sau a le privi cu defavoare. M-au asigurat şi evreii că el nu face nimic pe degeaba ci îşi speculează protecţia, ceea ce m-a mirat cu atît mai mult, cu cît el se străduieşte să-şi adune o comoară, (şi încă în felul acesta atît de lipsit de perdea), cînd ştie bine că după moartea lui, — ca toţi oamenii de seamă, — nu poate fi moştenit de nimeni decît doar de sultan, iar copiii şi soţiile trebuie să se mulţumească cu o sumă oarecare. Dar poate că faptul de a p. 178 pune să se clădească nu a fost un motiv neînsemnat, ca să nu scape un prilej de a cîştiga ceva pentru acoperirea acestor cheltuieli mari. Nu mai

---

[17] *Verpittchert.*
[18] = Paşa de Bender, adică Iusuf paşa.

spun că un astfel de demnitar trebuie să aibă în permanență o rezervă, sau o comoară, pentru că dacă s-ar întîmpla ca sultanul să voiască a-i face o cinste și un dar, el să poată răspunde potrivit scopului cu ceva de mare preț, căci altfel i se ia în nume de rău, și aceasta poate să-l coste dregătoria pe care o are.

Armele ucigătoare, ca sabia și altele, la ei nu se folosesc în chip de podoabă, ca la creștini, care socotesc o mare necinste să te îndepărtezi de casă cîțiva pași fără să ai atîrnat la șold o jumătate de funt de fier, în schimb la ei așa ceva nu se poate vedea nicicînd la nici unul dintre soldații lor, cînd umblă după ale lor sau cînd nu sînt în funcție. De acea la ei nu se aude despre încăierări, sau dueluri, astfel încît ei trăiesc mult mai aproape de o judecată sănătoasă, decît aceia, care în timpul păcii celei mai desăvîrșite trăiesc într-un război permanent și nu au atîta încredere nici chiar în prietenul cel mai bun ca să nu creadă, p. 179 că într-o clipă ar putea să le devină cel mai neîmpăcat dușman, din care cauză trebuie să fie întotdeauna înarmați. În schimb turcii se mulțumesc în privința aceasta cu un anumit fel de ciomege, și cu acestea se socotesc că ar arăta tot atît de frumos, ca și cu sabie sau pumnal, totuși se spune că sultanul este întotdeauna înarmat vrînd anume prin aceasta să-și arate față de ceilalți maiestatea sa, înălțimea sa și deosebirea față de ceilalți, ca unul care are asupra lor dreptul absolut de viață și de moarte. Pe de altă parte nimeni nu are voie să apară în fața sa înarmat, fie acela oricît de nobil . . .

[. . .] Ei au o monedă de aur de mărimea unui ducat[19] însemnat cu p. 183 litere arabe, ca înfățișare e frumoasă, dar în ce privește valoarea, nu atît de bună ca a unui ducat obișnuit: olandez, unguresc sau de altfel, care circulă la nemți. Pe acesta din urmă ni-l socoteau unul la 2 taleri, dar pe cel olandez și ceilalți îi primeau bucuros la 3 taleri. Pe aceștia ei îi numesc *țechini* și *altini*. Alte feluri de monedă de aur n-am văzut la ei. Totuși, mi-a ajuns în mînă o monedă de argint, pe care ei o numesc *zlot* avînd același înțeles, ca și cuvîntul polon, sau slavon și înseamnă același lucru ca un gulden. Acest ⟨zlot⟩ era de mărimea unui guldiner și mai mare ca greutate, decît ca valoare, dar ei nu lasă să le scape nici unul din mînă și nici din imperiu. Un negustor, mi-a schimbat toți banii aceștia și numai după multe stăruințe în sfîrșit mi-a îngăduit să-mi păstrez o singură monedă de acestea, pe care am adus-o de acolo, cu bine, și pe care o păstrez, ca o raritate. Ei negociază de obicei în taleri, pe care ei îi numesc lei[20] și care nu sînt altceva decît taleri olandezi, pe p. 184 care este săpat un leu și deci nu-i o monedă proprie, ci una străină. Cea mai mică monedă de schimb la ei se numește *aspru* și e din argint, și intră patru din aceștia într-un groș imperial, și cum sînt de mică valoare, merg 120 la un taler. Dar cu toate că sînt atît de neînsemnate, sînt puține în circulație, fiindcă ei preferă să-și păstreze moneda proprie, iar pe noi, în vremea aceea, ne plăteau numai în monedă străină, anume saxonă și în copeici moscovite. O altă monedă măruntă de schimb se numește *pară* care face 3 aspri: mai departe e una care se numește *bașlic,* care face 5 aspri; după aceasta urmează *tult*-ul, care în moneda noastră face 8 sau 10 groși imperiali buni. Despre pungi se aude mult vorbindu-se, dar nici la cumpărare și nici la vînzare nu se găsesc astfel

---

[19] *Sekin.* Monedă venețiană. Urmează *Altin,* monedă turcească și *Slot* monedă polonă.
[20] *Löwenthaler,* urmează *Bara, Baschlick, Tult.*

de nume, deoarece acelea aparţin mai mult curţii, decît prăvăliilor negustorilor, unde tocmelile nu se fac în pungi. Mi s-a spus totuşi, că punga ar fi de mai multe feluri, fiindcă unele s-ar numi pungi cu aur, sau ţechini, care conţin cincisprezece sute de ducaţi, altele cu taleri, care cuprind numai cîte cinci sute de taleri, şi pe care trebuie să le aibă sultanul în chaznaua sa din Constantinopol, numărate şi făcute frumos fişic.

Cît timp am fost aici, nici eu şi nici vreun altul nu ne-a fost dat
p. 186 să vedem nici o femeie, în afară de o bătrînă servitoare // sau sclavă, cu un copil mic, de vreo cinci sau şase ani care stătea jos lîngă rîu şi spăla ceva, cînd eram nevoit să trec pe acolo înapoindu-mă în lagăr. O femeie, cînd i se permite să plece de acasă, trebuie să fie atît de bătrînă încît aceia care nu o cunosc să întrebe mai degrabă a cui mamă, decît a cui soţie este? Imediat ce m-a observat copilul a început să ţipe îngrozitor, căci era o fetiţă, dar eu nu ştiam că eu aş fi cauza acestor ţipete, şi mi-am urmat drumul în tihnă, între timp însă servitoarea a înţeles mai bine ce are copilul şi i-a acoperit repede faţa, şi numai de-
p. 187 cît s-a liniştit... dar servitoarea // a continuat să rămînă cu faţa descoperită, de unde am dedus, că trebuie să fie o sclavă, mai ales că făcea munci pe care le fac numai sclavele. După aceasta am fost, după cum am mai spus de mai multe ori, în cîteva case din oraş, dar n-am văzut femei şi nici n-am putut să-mi închipui cum sînt camerele în care stau, şi nici aşezarea aproximativă a acestora într-o parte a casei, fiindcă ele sînt cu mult mai bine păzite, decît călugăriţele de la mănăstire, ale căror locuinţe pot fi privite pe din afară, şi în biserică pot fi chiar ele auzite şi se poate chiar vorbi puţin cu ele. Cînd sînt în moschee, ele nu intră în adunarea bărbaţilor, ci au o încăpere a lor separată, la fel ca şi evreii în şcolile lor din Polonia, unde femeile de asemenea nu sînt admise în interiorul sinagogii, ci printr-un zid despărţitor, sînt separate de bărbaţi şi trebuie să asculte glasul celui ce citeşte prin nişte găuri din acest zid despărţitor.

p. 188 Înşişi bărbaţii nu-s admişi oricînd să-şi viziteze propriile lor soţii, sau dacă-mi este permis să spun adevărul, să-şi vadă prizonierele, sau să le vorbească, deoarece cînd acestea au vizita unei femei străine, nu-i este permis să intre în cameră la ele ... etc.

...Cam acestea sînt lucrurile pe care, în timpul şederii mele aici le-am putut observa şi am voit să le fac cunoscute, ca fiind măcar în parte ceva nou.

Şi acum cred că ar fi timpul să continui drumul şi descrierea lui. Aşadar, după ce paşaportul a fost gata şi au fost pregătite toate cele trebuitoare pentru călătorie, am părăsit pe maiestatea sa în lagărul de lîngă Bender şi am pornit în numele lui Dumnezeu sub escorta unui agă, care avea lîngă el un evreu ca tălmaci împreună cu aceştia eram
p. 193 treisprezece persoane; toate călare, iar puţinul nostru bagaj îl purtam păturit la spate. După un ceas am trecut pe lîngă un sat. Iar la amiazi, după ce am străbătut trei mile, am ajuns la un alt sat, lung de 2 mile, unde ne-am odihnit o vreme, am hrănit caii şi după aceea am mai înaintat încă trei mile mai departe în Moldova[21] şi am petrecut noaptea într-un sat. Oricît par oamenii aceştia de săraci, totuşi se găseşte destul pentru cele de neapărată trebuinţă, în afară de locuinţele lor care sînt atît de rele şi de neplăcute, încît preferam să ne alegem culcuşul de

[21] *Wallachey.*

noapte sub cerul liber pe iarbă (deoarece fîn n-am căpătat). Oamenii din această regiune au o limbă ciudată, care deşi derivă din slavonă, (!) totuşi diferă foarte mult de polonă şi de celelalte surori ale sale, în schimb foarte multe cuvinte se potrivesc cu cele latineşti, cu care însă limba slavonă nu are nimic comun, şi mai ales în ce priveşte număratul „unul, doi, trei“[22] etc.

Cu toate acestea are cea mai mare asemănare cu limba în care ambele naţiuni se înţeleg binişor. Din ţara aceasta se înrolează foarte bucuros flăcăi tineri pentru a lua parte la războaiele Poloniei, unde obişnuiesc să servească un anumit timp cu plată, şi să-şi desăvîrşească bine pregătirea în luptele şi certurile interne. Ei sînt cu toţii creştini, de religie ortodoxă. [În timpul războiului cu polonii, au putut fi confundaţi cu aceştia măcar că diferă întrucîtva la îmbrăcăminte]. Hainele lor de dedesupt se deosebesc de cele ale polonilor prin aceea, că ei poartă nădragi foarte largi şi creţi şi ajungînd pînă sub glezna piciorului, de sub care apare cizma[23], din care cauză cînd stau în picioare arată foarte caraghios. Ceilalţi ⟨poloni⟩ au de asemenea nădragi foarte largi, dar nu aşa lungi şi creţi, iar peste aceştia mai poartă şi o haină lungă: pe cînd aceştia dimpotrivă poartă un pieptar strîmt. Capul este tuns egal şi acoperit cu o căciulă. Mantaua lor este la cei mai mulţi o rasă albă de postav, în care ei îşi pot înveli capul şi tot corpul, asemenea capucinilor[24], care le prinde foarte bine atît pe vreme de ploaie, cît şi în timpul nopţii. Unii au în locul acesteia o pătură miţoasă sau cergă, care este lucrată într-un chip deosebit şi care rezistă la ploaie mai bine decît mantaua cea mai bună, întrucît nu absoarbe nici un strop de apă şi nu este grea, iar corpul îl acoperă numai pe jumătate, de aceea trebuie potrivită după vînt, în care scop a fost astfel croită ca să poată fi întoarsă după plac fără o mişcare deosebită.

p. 194

p. 195

În dimineaţa următoare pe la orele patru am plecat din localitatea aceasta şi am mers pînă după amiază fără să fi trecut prin vreun sat sau oraş, dar mai încolo, în mijlocul unei văi am dat peste o casă singuratică, părînd mai degrabă vizuina unor ucigaşi, decît o locuinţă cinstită, dar care totuşi fusese construită anume pentru drumeţi, ca să aibă unde să-şi petreacă noaptea, deoarece localităţile locuite sînt foarte departe unele de altele, încît cineva trebuie să meargă o zi întreagă ca să poată ajunge de la una la cealaltă.

p. 196

Ca şi casa, aşa şi oamenii ni s-au părut foarte suspecţi: nu vedeai pe nimeni, decît cîteva femei şi evrei; aceştia din urmă sosiseră aici venind din Moldova, încoace şi voiau să facă tocmai drumul pe care noi îl făcuserăm în sens invers. Femeile erau îndrăzneţe şi vesele şi arătau îndeajuns că au lăsat de mult de o parte orice ruşine.

Casa era sprijinită pe cîţiva stîlpi de lemn: pereţii erau împletiţi din nuiele, acoperişul era din paie, totuşi găseai aici umbră şi un vin bun, care în căldura de atunci ne răcorea minunat: nu era lipsă în valea aceasta nici de o apă gustoasă, iar caii au găsit iarbă bună. După ce ne-am hrănit caii aici un timp oarecare, erau ceasurile trei sau patru, cînd am pornit din nou la drum. Am mers pînă seara la şapte, dar n-am putut ajunge la nici un sat, cu toate că în ziua aceasta am umblat mai mult de 8 mile, ci am fost nevoiţi să ne mulţumim să petrecem

---

[22] *un, deu, tres.*
[23] *„Zischmah“ oder Stiefel.*
[24] O varietate ceva mai tîrzie de călugări franciscani.

noaptea în pădurea în care ajunsesem, în a cărei vale curgea un pîrîu, care ne-a fost de mare folos și cailor noștri și nouă. Am fost siliți să luăm această hotărîre, fiindcă ne credeam în mult mai mare siguranță sub cerul liber, decît într-o casă, ca aceea, pe la care am trecut astăzi; în care aproape că ne hotărîserăm să rămînem după cum căutau să ne convingă, spunîndu-ne că nu vom mai putea ajunge la nici un sat.

p. 197

Din mila lui Dumnezeu am petrecut și noaptea aceasta cu bine lîngă pîrîu. Am făcut aici o experiență, pe care o comunic aici d-lor doctori. Ne-am culcat pe iarba verde, care deși în timpul nopții a fost rece și jilavă, totuși ne-a făcut să asudăm grozav, cu toată răcoarea nopții, ceea ce m-a îndemnat să cred, că iarba din țara aceasta are un efect deosebit, sau că se datorește cumva unor emanații[25] puternice, care prin haine pătrund în corp. Cel puțin eu n-am putut descoperi vreo pricină, în noi, deoarece apa și mîncarea rece de seară nu puteau să înfierbînte atît de mult corpul.

...Am pornit de vreme la drum,... și pe la amiază am ajuns la rîul Prut, lîngă care a trebuit să poposim un timp, pînă cînd au fost aduși luntrașii care trebuiau să ne treacă dincolo; între timp ne-am mai hrănit caii. Îndată ce au sosit au făcut pregătirile necesare, pentru ca să poată fi îmbarcați caii, dar cu oarecare trudă, deoarece țărmul nu era prea potrivit pentru așa ceva, și cu ajutorul unei plute mici a fost nevoie să se facă o punte pentru a se ajunge la luntre. Dar s-a făcut și asta cu succes, și rînd pe rînd am trecut cu bine cu toții de cealaltă parte. În locul pe unde am trecut noi nu locuia nimeni, însă ne-a spus turcul că nu departe de aici ar fi un sat. Rîul nu este prea lat, dar chiar la țărm este foarte adînc, are amîndouă malurile destul de înalte, iar pe partea cealaltă este acoperit cu pădure a cărei umbră ne-a fost foarte plăcută. Ne-am oprit dincoace de rîu vreun ceas, ca să lăsăm caii să se odihnească și să pască puțin, și am găsit pe sub copacii din pădure mare mulțime de afine, după care trebuie să fi dat turcii acestei țări, adică Moldovei, numele de Bogdania[26]. Am plecat apoi mai departe, iar după amiază am ajuns pe un deal, nu departe de Iași, de unde puteam avea o privire asupra orașului întreg. Pentru că trebuia să stăm în așteptare aici ca pașapoartele noastre și porunca sultanului să fie arătate domnului[27] care își are reședința aici și este vasalul Porții, pînă la primirea lor am trimis escorta mai înainte spre oraș și am așteptat pînă ni s-a adus răspunsul, că am fost lăsați să intrăm în oraș și că s-au luat și măsuri pentru încartiruirea noastră. Cît timp era plecat acest agă al nostru am privit orașul din depărtare, care de aici se înfățișa ca și cînd s-ar înșirui cîteva rînduri de colibe de ciobani, acoperite cu scînduri. Este așezat ceva mai retras pe un deal și nu-i mare. Cît despre cetățuia și întăriturile acestui oraș — despre care pomenesc de altminteri descrierile orașului — mărturisesc fără înconjur că nu le-am văzut nici de departe și nici de aproape; pot spune doar atît, că de pe dealul, unde am așteptat înapoierea turcului, nu numai că toate casele pot fi foarte ușor îmbrățișate cu vederea, dar pot chiar fi și bombardate. Unii geografi așează orașul dincoace, alții dincolo de Prut. Eu însă am arătat mai sus, că noi am trecut rîul într-adevăr înainte de amiază și ne-am

p. 199

p. 200

---

[25] *Ausdämpffungen.*

[26] *Bugdana.*

[27] Hospodar. E vorba de Mihai Racoviță în a doua domnie în Moldova (1707—1709 oct.).

îndepărtat de rîu mai mult de o milă înainte de a ajunge aici. Pe dinăuntru este cu mult mai bun decît arată pe dinafară, deoarece poți vedea și case frumoase, care întrec cu mult pe cele turcești. Acestea sînt curate pe dinăuntru și îți oferă o bună găzduire, după cum am constatat foarte bine la locuința noastră. Domnii acestei capitale și ai țării întregi au fost odinioară principi dar acum sînt supuși ai Porții, plătesc un p. 201 tribut anual, și trebuie să dea ajutor în timp de război. Cei de acum se numesc „hospodari". Locuitorii sînt creștini de rit ortodox, oameni cu bunăvoință, care ne-au dat la toți ajutor și sprijin îndatoritor. În oraș printre altele este și o mănăstire de maici, care, ca și cele ale bisericii latine sînt claustrate și fac legămînt solemn, dar care pe lîngă devoțiunea obișnuită sînt silite să se hrănească datorită lucrului de mînă și după cum mi s-a spus, fac lucruri într-adevăr pline de măiestrie; am rugat să mi se arate cîte ceva și am cumpărat de la ele cîteva lucruri cusute și împletite, dar a trebuit să le plătim scump. Călugării lor sînt numiți în general, ca și în biserica latină, după patronii lor, de aceea sînt „basilieni", „gregorieni"[28] etc. După numele orașului Iași, locuitorii acestui ținut, care acum se numesc români, trebuie să se fi numit Iași[29], despre aceștia amintesc atît Pliniu cît și Ptolemeu; și sub denumirea aceasta apar și în hărțile vechi.

Noi eram toți foarte obosiți de călătorie și de căldură și prin urmare n-am putut vizita mai bine orașul plimbîndu-ne în sus și în jos, mai ales că eram ocupați și cu alte treburi mai necesare și anume ca să p. 202 ne aprovizionăm din nou de drum. Domnul a dat ordin numaidecît, ca pe lîngă Agă, în escortă să ne urmeze și patru români și a mai poruncit orașelor și localităților de sub administrația sa, prin care urma să trecem cum să ne primească și să ne însoțească. În seara aceasta și noaptea următoare ne-am mai înviorat, ceea ce ne-a prins foarte bine, nu numai pentru trecut, cît și pentru cele ce urmau în viitor, deoarece aveam de făcut o călătorie nu numai foarte lungă, ci și foarte primejdioasă, și aveam în fața noastră o țară în cea mai mare parte pustie și nelocuită, și în afară de aceasta avînd foarte mulți munți și codri, care ne-au fost descriși, ca foarte anevoioși și primejdioși.

Așadar în ziua următoare, însoțiți de escorta noastră sporită, ne-am luat rămas bun de la localitatea aceasta și încă în cursul acestei zile am făcut un drum destul de bun, afară de faptul că n-am întîlnit ca locuri locuite, decît un singur sătuleț mic. Noaptea abia am ajuns la un han, care împreună cu un altul se găsea cu totul singuratic pe un deal în pădure. Noaptea ne-a silit // să rămînem aici, cu toate că locul nu părea p. 203 sigur, și de aceea am cedat convoiului cele două case, iar noi ne-am așezat afară în curte. Condițiile de a ne face careva vreo poznă erau aici foarte prielnice, și la început ni s-a părut destul de lămurit că a fost pus ceva la cale împotriva noastră. Căci îndată după sosirea noastră, hangiul a dispărut din casă, și fără să vrem ne-a făcut să credem, că a plecat să ne trădeze fraților săi din pădure. S-au luat măsuri să fie căutat, și după ce românii noștrii l-au găsit, l-au supravegheat de aproape, în care scop doi dintre ei s-au culcat la el în casă. Din partea noastră i s-au promis numai lucruri bune și o plată bună. Totuși se pare că prin bănuiala noastră i-am făcut acestui om de treabă o mare nedrep-

---

[28] Occidentalii obișnuiau să desemneze pe călugării ortodocși drept„basilitani" în general.

[29] *Iassi,* adică Iazigi. Autorul se referă la numirea de *Forum Iassiorum* de pe unele hărți din sec. al XVI-lea.

tate, deoarece se temea de tratamentul barbar al acestor oameni. Căci, cum la început nu era prea bucuros să ne dea păsări și alte lucruri ce i-am mai cerut, și aceasta poate fiindcă era prea sărac, și se temea că țăranii aceștia nu-i vor plăti, ei au luat toate acestea fără să întrebe prea mult, apoi au cercetat toate colțurile casei și l-au muștruluit cu asprime amenințîndu-l serios, astfel că nu puține motive avea să fugă de noi, ca de dușmani. Cu toate acestea după ce a revenit la noi a fost adus la păreri cu totul schimbate, cînd cu tot protestul agăi nostru a căpătat o plată foarte bună anticipată și nu putea să se dumirească, deoarece poate nu era obișnuit să primească mari mulțumiri de la asemenea oaspeți. În sfîrșit a venit și vremea culcatului, totuși noi n-am fost prea dispuși, fiindcă eram nevoiți să ne lăsăm pe mîna unor barbari, care nici pe concetățenii lor nu-i tratează după regulele noastre, așa cum am fi fost noi bucuroși, și cum îi rugasem iar a doua zi intram în păduri și în munți, care fac parte dintre aceia numiți „Carpetes“ sau popular „Krapac“, sau pe nemțește „Carpatische Gebürg“; care despart Moldova și Muntenia de Polonia (!) . . . Drumul peste bolovani se făcea încet și pe lîngă aceasta mai avea și partea neplăcută, că n-am întîlnit în drumul nostru nici o casă, sau vreun om. În schimb, pe la amiază am ajuns la o apă, unde am fost nevoiți să hrănim caii, care nu mai puteau face nici un pas, așa că am fost silit să las să răsufle calul obosit. Ținutul pe aici e foarte sărac, așa că în afară de odihnă și de apă proaspătă nu poți să te îndulcești cu nimic. După amiază am ajuns la rîul Moldova (?)[30] de la care își are numele tot acest principat, pe care îl desparte de Muntenia. Aici este atît de mic, încît l-am trecut călare foarte ușor. Spre seară am ajuns în sfîrșit cu mare oboseală într-un sat pe care ei îl numeau Hîrlău[31], unde am găsit condiții bune, chiar și oameni care bucuros ne-au făcut rost de toate acestea. Ei se întrețin aici din creșterea vitelor, dar mai ales din creșterea oilor, a bivolilor etc. Religia lor, ca și a ținutului întreg este cea grecească.

p. 206

A doua zi[32] am ajuns la Suceava, un oraș așezat pe un deal, care se înfățișează cam prost și e prea puțin populat. Jos pe sub acest munte (!) curge rîul Moldova[33] pomenit mai sus, pe care am fost siliți să-l trecem din nou (!) după amiază. Aici a fost concediată escorta noastră pe care o luasem cu noi de la Iași, apoi după ce ne-am odihnit un timp oarecare, ne-am urmat drumul pînă noaptea, și apoi tocmai cînd era mai mare nevoia — am ajuns la o moară veche într-o vale în pădure, unde am petrecut noaptea în tufăriș lîngă foc, deoarece nimeni nu s-a încumetat să intre în odăile de locuit care erau locuite doar de o femeie bătrînă. Ploaia de care am suferit în ziua și noaptea aceasta m-a stînjenit foarte mult pe lîngă frigul de peste noapte. De îndată ce a răsărit soarele, am pornit din nou și am mers mai departe prin valea aceasta de-a lungul rîului, pe care l-am trecut de nouă ori în cursul zilei, ceea ce s-a făcut fără vreo primejdie deosebită; totuși n-ar fi mers atît de ușor, dacă n-ar fi dat Dumnezeu, ca ploaia de ieri să înceteze curînd, căci altfel rîul ar fi fost de netrecut. În felul acesta am ajuns fără piedică la Cîmpulung, un orășel moldovenesc, care este încă și mai rău

---

[30] *Molda.* De la Iași la Hîrlău nu aveau cum să dea în cale de rîul Moldova, care se varsă în Siret la Roman. Autorul îl mai confundă și cu Milcovul. Apa prin care a trecut călare nu poate fi decît Bahluiul.

[31] *Herlow*, urmează *Soczava* și *Compulon*.

[32] Este omisă trecerea Siretului.

[33] Confuzie cu rîul Suceava.

decît Suceava și nu se deosebește cu nimic de vreun sat. Aici am ținut sfat, pe unde să ne continuăm drumul în viitor, dacă ar fi mai bine și mai sigur să o luăm spre ⟨orașul⟩ Bistrița prin mijlocul Transilvaniei, sau să o luăm ceva mai la dreapta, printr-o parte a ei, apoi prin Ungaria. Și fiindcă amîndouă drumurile duceau peste munți, am ales din anumite motive pe cel din urmă, și n-am trecut prin Bistrița, mai ales că era de temut, că aceasta fiind o cetate de graniță, să nu fim reținuți, ceea ce s-ar fi și întîmplat; am fost îndrumat spre altă localitate. Am primit de la oamenii aceștia din acea localitate destule îndrumări, despre tot ce voiam să știm; am mai aflat că abia cu cîteva zile mai înainte unii ⟨militari⟩ din armata suedeză au mers pe drumul acesta și dacă ne-am grăbi, am putea să-i ajungem din urmă. Caii noștri potcoviți numai pe jumătate au fost atît de prăpădiți de drumul pietros de pînă aici, încît cei mai mulți păreau că nu mai sînt în stare să mai facă vreun serviciu, și aceasta cu atît mai mult, cu cît noi nu puteam aștepta pînă să se vindece, și nici pînă să găsim un țigan (potcovar), iar munții cei mai înalți, și cei mai grei erau încă în fața noastră. De aceea am vîndut caii bolnavi, schimbîndu-i pe alții sănătoși, ne-am aprovizionat, mi-am schimbat însoțitorii, în afară de agă și de evreu, care au rămas mai departe cu noi și am pornit din nou la drum prin valea, care cu cît înaintai cu atît se strîmta, și în multe locuri nu era mai largă decît o bătaie de pușcă. Prin mijlocul ei curgea rîul[34] pe care îl urmasem pînă aici și pe care nu l-am pierdut niciodată ci l-am trecut zilnic de mai multe ori, așa cum și astăzi l-am trecut de zece ori. Pe munte de amîndouă părțile se găsește ici și colea cîte o căsuță, unde valea are doar atîta lărgime și atîta pămînt, încît să poată hrăni cîteva capete de vite. Sate întregi nu se întîlnesc aici, deoarece într-o vale atît de îngustă este cu neputință să se facă rost de hrană, și nici măcar să se spere pe viitor hrană pentru oameni mai mulți. Spre seară am poposit lîngă o asemenea colibă mică și ne-am așezat pe sub streașină de jur împrejur. La popasul acesta se desparte drumul spre Transilvania și spre Ungaria, dintre care acela ar putea să fie ceva mai larg și mai bun, decît acesta. Cel puțin așa părea la început că un călător trebuie să-l aleagă pe acesta: căci pe el s-ar mai putea înainta într-o căruță mică, pe cînd drumul celălalt era doar o potecuță de picior, care cu timpul nici nu se mai cunoaște, iar pentru un călăreț este tot atît de greu cît de periculos. Ni s-a spus că aici ar fi ultima locuință din Moldova și că am avea de călătorit două zile întregi, ca să ieșim din munți și din păduri, și de aceea dis-de-dimineață am pornit din nou la drum. Am mai trecut de patru ori rîul și apoi l-am părăsit în sfîrșit la dreapta, iar noi am luat-o dimpotrivă spre stînga, ridicîndu-ne din vale la deal, ceea ce nu s-a făcut fără o vădită primejduire a vieții. Cu cît te urci mai sus, cu atîta prăpastia e mai mare, și mai îngust drumul care însă în cîteva locuri îngăduie să călărești printre copaci cu mai multă siguranță. Sus de tot începe o pădure, în care am întîlnit cîțiva unguri călare, pe care nu i-am socotit a fi chiar fără bănuială, cu toate că la întrebările noastre, de unde vin și unde se duc, ne-au dat răspunsuri bune, și anume că merg din Ungaria în Moldova, pentru niște negustorii. După aceea am ajuns la o stînă de oi, care atunci era cu totul goală și părăsită. Ne-am informat ce putea însemna ⟨stîna⟩ aceasta într-un loc părăsit, și am aflat de la moldovenii noștri, că locuitorii de

p. 208

p. 209

p. 210

---

[34] = Moldova.

la o depărtare de multe mile de munți își mînă aici oile la pășune pentru o vară întreagă, fiindcă în unele locuri de pe munte iarba este minunată; iar colibele acestea le serveau pentru prelucrarea și păstrarea laptelui și a brînzei. După ce am trecut pe acolo, munții s-au lăsat iarăși
p. 211 în jos, încît îți venea aproape să crezi că în curînd se vor termina. Dar deabia am coborît și am fost nevoiți să urcăm din nou pe partea cealaltă; în felul acesta este alcătuit tot lanțul de munți și anume că aceștia nu sînt legați unii de alții, ci de foarte multe ori sînt despărțiți printr-o vale, ceea ce obosește foarte mult pe călător. Noi am suit cîțiva munți de aceștia și ni se părea întotdeauna că unul e mai înalt ca celălalt, pînă cînd pe la amiază iarăși am ajuns într-o vale fermecătoare, prin care curgea un pîrîiaș frumos. Ne-am așezat sub umbra copacilor, ca să ne bucurăm de odihnă și să ne mai înviorăm puțin, și în această privință pîrîiașul plăcut a făcut minuni. Regiunea aceasta era atît de plăcută, încît am stat aici două ore și apoi cu părere de rău am părăsit acest loc încîntător. Dar de abia am trecut pîrîiașul și a început iarăși un munte. După ce l-am traversat și pe acesta, și încă unul, și trebuia să coborîm din nou în vale, am văzut din depărtare sus pe culme cîțiva oameni, care au dispărut numaidecît, observînd că au fost văzuți. Nu puteam ști ce ar putea să însemne aceasta, mai ales, că erau cu totul în afară de linia drumului, dar ei îl puteau observa bine de pe muntele
p. 212 lor. Fusesem preveniți de mai înainte să fim cu băgare de seamă, deoarece regiunea aceasta este suspectă, căci mai înainte cu cîțiva ani erau pe aici cete întregi de tîlhari, care despoiau călătorii și chiar îi omorau. De aceea calea aceasta multă vreme n-a fost sigură pentru călători, pînă cînd au fost prinși cîțiva dintre acei ticăloși și uciși. Noi n-am mai făcut alte presupuneri, decît că aceștia ce stăteau de veghe ne vor fi semnalat de îndată și că ne vor ataca în curînd în număr mare, și numaidecît ne-am strîns la un loc pe cît îngăduia drumul precum și oboseala cailor, iar doi călăreți au pornit ceva mai înainte în recunoaștere, iar ceilalți îi urmau mai încet. Noi ne-am pregătit cu totul pentru un atac, am cercetat în toate părțile, de unde putea să răsară dușmanul, dar nu s-a arătat nici unul; din care cauză curînd am început să credem, că și ei erau tot oameni, care credeau despre noi, ceea ce credeam și noi despre ei, și din pricina aceasta s-au ascuns; și aceasta cu atît mai mult, cu cît muntele și valea aceasta aveau iarbă frumoasă, ceea ce ne-a făcut să credem, că ar fi păstori, care se tem să nu fie atacați de
p. 213 noi. Dar deocamdată nu puteau nici ei și nici noi nu puteam să ne dăm pe față gîndul nostru cel bun și astfel amîndouă părțile erau îngrijorate, deși deocamdată în afară de primejdie. Așadară am ajuns fără piedică în vale, dar abia am coborît, cînd ne-am trezit în fața cu un munte uriaș, pe care trebuia să-l urcăm. Numai vederea lui ne-a îngrozit, căci nu-i puteam zări vîrful și credeam, că se înalță pînă în nouri. Și mai era și așa de abrupt că părea foarte greu de urcat cu piciorul, iar călare doar cu cea mai mare primejdie. Am fost deci siliți să socotim împreună primejdia și greutățile și o bucată de timp să urcăm călare și apoi iarăși pe jos. Ne-a trebuit multă vreme pînă am ajuns în vîrf, așa că între timp se făcuse seară. Mai rău era, că vremea ploioasă a făcut drumul lunecos și din cauza aceasta dădeai mai mult înapoi, decît mergeai înainte. Totuși, Dumnezeu ne-a ajutat să ajungem cu bine pînă în vîrf, care era acoperit de o pădure deasă de brazi. Oricît erau condițiile de nepotrivite, totuși noaptea care se lăsa peste

noi și ploaia necontenită ne-au silit să ne oprim aici, mai ales că aveam p. 214 în fața noastră încă un drum de o zi întreagă ca să ieșim din munți într-un ținut locuit. Aici însă am putut să ne mîngîiem cu norocul că la înălțimea aceasta atît de mare, unde aproape că nu-ți vine a crede, am găsit apă.

Aici pe granița care desparte Moldova și Transilvania, și anume în mijlocul munților Carpați, am făcut lagăr sub cerul liber, care ne-a udat cu atîta dărnicie cu șiroaiele sale încît nu numai hainele ci și pielea mi-a fost inundată cu totul. Am încercat să opunem acestui element un altul și anume focul, dar nu era de ajuns cu toată puterea lui. Totuși într-o anumită măsură m-a ajutat împotriva frigului, de care sufeream atît de mult din cauza ploii. Dar de dormit în noaptea aceasta nu era chip, căci somnul avea împotriva sa și apa și focul. Moldovenii oameni de treabă, au căutat să ne ajute și în privința aceasta, atît cît le-au permis uneltele, pe care le aveau asupra lor. Au tăiat crengi de copaci și ne-au făcut adăposturi care să ne apere, dar invenția aceasta p. 215 nu ne-a ajutat, deoarece sus muntele nu era neted și astfel din amîndouă părțile apa curgea de sus printre trupurile noastre, ceea ce ne-a alungat grozav somnul, încît nu ne mai rămînea alt mijloc, decît să mergem la foc și să ne încălzim lîngă ei. Niciodată n-am dorit mai mult să se lumineze de ziuă, ca de data aceasta, ca să scăpăm de pădure și să ne vedem din nou călare. De aceea am pornit devreme și am străbătut munții pe ploaia care nu mai contenea, înaintînd astfel pînă pe la amiază cînd iarăși ne-am așezat puțin jos în pădure și am poposit sub brazi. Ne-am întremat prea puțin, afară doar de faptul că lîngă foc am putut să ne încălzim puțin; astfel am urcat din nou și abia seara am ajuns în vîrful muntelui. Oricît de grea ne-a fost suirea pînă aici, mai grea ne-a fost coborîrea de pe munte. Calul nu făcea un pas, care să nu pară fatal, în parte din cauza locului abrupt în parte din p. 216 cauza numeroșilor bolovani mari în urma ploii, de aceea am fost siliți să ne hotărîm a merge pe jos; pe lîngă aceasta mai rămînea și primejdia, din partea cailor, fiindcă trebuia să ai grijă în fiecare clipă, ca să nu se prăbușească peste tine, deoarece bolovanii peste care trebuiau să treacă erau mai înalți de un cot. Mărturisesc, că nu-mi amintesc să fi făcut vreodată vreun marș atît de groaznic ca acesta, care pe lîngă toate mai părea să fie și fără de sfîrșit. După ce am mers o oră întreagă în hainele noastre ude și grele ca plumbul cu caii istoviți și cu picioarele frînte de oboseală am ajuns în sfîrșit la poalele muntelui.

...Pe sub munte este o vale, care la început este largă de cîțiva pași abia; la capătul ei izvorăște un pîrîiaș, care în valea aceasta crește din ce în ce mai mult, pînă ajunge la urmă un rîu adevărat, pe care localnicii îl numesc Iza[35] și care se poate afla și pe hărți. Cu toate că p. 217 am trecut lanțul de munți, aceștia nu s-au sfîrșit aici ci continuau de amîndouă părțile — așa după cum am arătat mai sus —, că ei încep chiar lîngă Suceava și cresc tot mai mari pînă la Cîmpulung. Tot astfel ei continuă și în regiunea aceasta și se împart în două brațe între care valea se lărgește tot mai mult; și în felul acesta pe stînga a dispărut muntele, iar noi o ținem mai mult pe dreapta pe care apoi continuă mereu prin Transilvania și Ungaria pînă în Silezia.

În valea aceasta în prima seară a trebuit să trecem peste Iza cea amintită mai sus de patruzeci de ori adică de atîtea ori de cîte își

[35] În Maramureș.

schimbă mersul și taie drumul pe o parte sau alta, după cum se întîmplă de obicei în asemenea văi. Este de mirare, cît de mult crește apa aceasta într-un timp atît de scurt, căci la izvor nu-i mai lată de trei degete, iar după un ceas ajunge pînă la foalele calului, dar se poate prea bine, că la aceasta a contribuit foarte mult și vremea ploioasă de deunăzi, ceea ce este cu atît mai mult de crezut, cu cît erau duși la vale, trunchiuri și copaci mari de-a valma care ne făceau trecerea călare încă și mai primejdioasă. De aceea nu pot afirma că aceasta ar fi albia și adîncimea obișnuită a acestui rîu.

p 218

Am avut de călărit trei ceasuri bune pînă să ajungem într-o localitate locuită: anume „Maramureș"[36], care este cea dintîi după Cîmpulung, după ce am ieșit din teritoriul turcesc sau moldovenesc, și se află în acea parte a Ungariei, pe care locuitorii o numeau „partem Hungariae Transylvaniae adjectam"[37], și care, odinioară făcea parte din Ungaria, acum însă, de la data unei anumite învoieli pe care regii Ungariei au făcut-o mai de mult, se socotește ca făcînd parte din Transilvania. Localitatea își are denumirea de la rîul, care curge alături, „Marus"[38], sau și „Maromarus". Aici speram să fim în siguranță, deoarece socoteam cel puțin că vom întîlni în sfîrșit oameni, care să merite mai multă încredere decît aceia pe care i-am părăsit, și cu care să putem cît de cît să vorbim fără tălmaci căci nobilii înțelegeau cu toții limba latină. Aici ni s-au dat locuințe după cum îngăduiau condițiile orașului, și măcar că erau foarte proaste, am putut totuși să ne uscăm și să ne refacem puțin.

p. 219

Cu toate că judele[39] lipsea din localitate, totuși pașapoartele noastre au găsit crezare la oamenii aceștia, pînă cînd, în dimineața următoare a venit judele, care ne-a arătat toată atenția și prietenia și a înștiințat și pe vice-șpanul de sosirea noastră și totodată l-a întrebat: cum să ne trateze? Acela apoi a dat ordin, ca să ni se facă toate înlesnirile, toate localitățile să ne procure escorte sigure și libere și chiar să ne țină din cheltuială; înlesniri ce le-am primit cu mulțumirile cuvenite, afară de cea din urmă, pe care am refuzat-o cu toată modestia.

Am poposit aici o zi întreagă, după ce am făcut în zece zile drumul de la Bender pînă aici în cursul căruia eu din partea mea am pierdut doi cai.

p. 220

Oamenii din localitatea aceasta vorbesc o limbă pe care o numesc românească, dar care se deosebește de aceea pe care am auzit-o în Moldova[40], cum am arătat mai sus, căci limba acestora se aseamănă mai mult cu limba italiană, iar cealaltă mai mult cu polona. Și anume oamenii aceștia obișnuiesc să spună: „frumoasă casă", „lapte dulce", „apă de la fîntînă"[41] etc. Cum a ajuns limba aceasta aici, las să o spună aceia, care cercetează migrațiunile popoarelor. Mie îmi pare puțin cam ciudat că în afară de locul[42] acesta n-am mai întîlnit altele, care să fo-

---

[36] Confuzie a numelui localității neidentificate cu numele comitatului — probabil din cauza obiceiului unguresc de a precede numele localității cu cel al comitatului. Din relația lui Krmann știm că e vorba de localitatea Borșa.

[37] Cunoscută sub numele de Partium, care cuprindea Crișana și Maramureșul.

[38] Corect: Mara.

[39] *Richter*. Traducerea termenului maghiar biró (folosit și de românii din unele părți ale Transilvaniei sub forma de birău), care pe lîngă înțelesul de judecător îl are și pe acela de primar.

[40] *Wallackey*, după obiceiul polon de a numi astfel Moldova.

[41] „Formosa casa"; „Lapte doltsche"; „apa de la Fontaine".

[42] *Ort*.

losească această limbă. Dacă vor mai fi și altele asemănătoare de părțile celelalte, nu știu, dar cred aceasta cu atît mai puțin, cu cît regiunea aceasta e o vale, care se găsește între doi munți înalți, și deci acea parte este despărțită de natură cu totul de aceasta iar noi am străbătut în lungime în călătoria noastră cea mai mare parte din ea[43].

După ce primarul a făcut toate pregătirile trebuincioase pentru continuarea drumului și asigurarea unei escorte, am trimis înapoi pe turcul nostru cu moldovenii și cu evreul lui cu o răsplată bună și am rămas p. 221 de acum numai printre creștini, și anume într-un ținut și o societate mai ales de evanghelici[44], cu care la 31 august am pornit din nou la drum și ne-am lăsat călăuziți mai departe de aceștia. Erau cu toții rákócziști[45] convinși, cei pe care i-am întîlnit în această călătorie a noastră prin Transilvania și Ungaria; dar față de noi nu s-au arătat ca niște rebeli, ci ca prieteni. După amiază am ajuns într-un sat numit „Targumen"[46], unde am hrănit caii și apoi ne-am urmat călătoria de-a lungul văii, pe care urma rîul și nu puține piedici ne-a ridicat el în cale fiind nevoiți să-l trecem de vreo optzeci de ori. În ziua aceasta am mers întins zece ceasuri și n-am făcut cu toate acestea mai mult de trei mile care ne-au părut plicticos de lungi, aceasta din pricina milelor unguresti, care întrec cu un ceas bun nu numai mila turcească și cea românească, ce nu sînt prea mari, dar și pe cea nemțească[47]. Seara am poposit într-un sat, care deși părea foarte sărăcăcios — totuși ținînd seama de ⟨găzduirile⟩ de pînă acum și de regimul din Moldova și Țara Românească[48] am fost tratați aici ca niște prinți căci peste tot am găsit pîine foarte frumoasă, care era tot așa de bună ca și cea mai bună pîine de grîu la noi, și în afară de aceasta am găsit cel mai nobil vin unguresc în locul apei, pe care dincolo o aveam în comun cu caii și cu tot felul de păsări. Nu ne-am interesat de palate luxoase, fiindcă eram obișnuiți cu locuințe mai rele și chiar de a nu avea acoperiș deasupra noastră și eram mulțumiți să fim în loc uscat.

În ziua următoare am ajuns într-un orășel numit Sighet, din Maramureș. Pînă aici și chiar mai departe pînă în Ungaria, își au țiganii locul de ședere, măcar că le este interzis să se stabilească și să locuiască înăuntrul orașelor și satelor, totuși ei nu sînt opriți să-și construiască în loc deschis colibe, în care să-și vadă de meserie. Meseria lor este potcovăritul, așa că aici nu întrebi de potcovar, cînd ai nevoie de el ci de țigan. Am rămas aici peste noapte și ne-am bucurat de mari atenții din partea vice-șpanului, care în ziua următoare ne-a însoțit personal și ne-a p. 223 dat prilejul ca la amiază să fim tratați foarte bine de un nobil, după care societatea a făcut o vizită de politețe unui general, care zăcea aici bolnav. După aceea, însoțiți de acel vice-șpan am fost trecuți peste Tisa de unde ne-a luat pe toți la moșia sa, unde ne-a găzduit și ne-a ospătat minunat pe toți; a doua zi i-am mulțumit frumos și apoi, împreună cu oamenii, pe care ni i-a dat în escortă, am plecat de aici la Hust[49].

---

[43] Raționament confuz și concluzie greșită. În realitate autorul nu a întîlnit oameni pe care să-i audă vorbind pînă în această parte a călătoriei sale, căci evident și în Moldova putea auzi cuvintele care l-au impresionat abia în Maramureș.

[44] = Luterani.

[45] Partizani de ai lui Francisc Rákóczy, conducătorul răscoalei antihabsburgice din 1703—1711.

[46] *Targumen* (neidentificat). Probabil: Tîrgul /.../? Oare Dragomirești pe Iza?

[47] Mila germană = 7420 m. Mila ungurească e de două ori mai mare.

[48] Autorul adaogă aici Țara Românească prin care *nu a trecut*.

[49] Se afla în cuprinsul comitatului Maramureș.

MICHAEL ENEMAN

(cca 1675? — după 1712?)

Michael Eneman s-a născut în Suedia în a doua jumătate a veacului al XVII-lea. A fost pastor și profesor de limbile orientale la Universitatea din Upsala.

În timpul șederei lui Carol al XII-lea la Bender, Eneman a pornit într-o călătorie în Orient. Ajungînd în octombrie 1709 la Bender, a fost numit de rege pastor al parohiei luterane din Constantinopol. Astfel că după un scurt popas, și-a urmat călătoria, străbătînd Basarabia, Dobrogea, Bulgaria și Rumelia Orientală. De la Constantinopol a avut apoi prilejul de a vizita Asia Mică, Egiptul și Palestina.

Eneman a descris țările și locurile pe care le-a străbătut într-o relatare scrisă în limba suedeză care se păstrează în manuscris la Biblioteca din Upsala (ms. X379). Partea privitoare la călătoria sa în Orientul propriu zis a fost publicată de către K. U. Nylander la Upsala în 1889 sub titlul *Resa i Orienten 1711—1712* (= Călătoria în Orient). Textul cuprinde pe lîngă descrierea călătoriei, redarea unor inscripții vechi grecești și latine, și chiar unele documente istorice, ca privilegiul din 1567 dat de sultanul Selim al II-lea pentru insula Chios. Dar cum drumul e descris doar de la Constantinopol înainte, a fost omisă călătoria de la Bender la Constantinopol, care a fost publicată ulterior în 1929 de C. I. Karadja după manuscrisul original, pus la dispoziție de bibliotecarii suedezi de la Upsala. Textul a fost dat în traducere franceză în „Revue Historique du sud-est européen" VI, (1929) pp. 365—372. O prezentare a lui Eneman a fost dată de N. Iorga în aceeași revistă, V (1928) nr. 10—12, pp. 310—311.

În volumul de față a fost inclus fragmentul privind trecerea prin Dobrogea într-o versiune românească după cea franceză ce ne-a stat la îndemînă.

CĂLĂTORIA ÎN TURCIA DE LA BENDER LA CONSTANTINOPOL[1]

1709, octombrie

p. 365 După multe peregrinări în multe țări am sosit așadar la Bender, oraș de margine al turcilor și cetate în ținutul tătăresc, pe Fluviul Nistru, la răsăritul Moldovei. Este o localitate cu o poziție destul de bună, cu o p. 366 cetate // destul de importantă, care a rămas totuși puțin cunoscută pînă în clipa cînd a sosit cel care, aici ca și aiurea, s-a făcut cunoscut prin

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez publicat de C. I. Karadja în „Revue historique du Sud-Est européen" VI, 1929 p. 365 și urm.

eroismul său și prin virtuțile sale. Regele meu (Carol XII) mi-a făcut atunci cinstea de a mă desemna ca prim pastor al nostru pe lîngă trimisul său la Constantinopol de pe lîngă parohia luterană din acest oraș.

Cum această numire a avut loc puțin timp după sosirea mea la Bender, în octombrie 1709[2], nu am izbutit să aflu decît foarte puține lucruri despre topografia acestui loc. Pot spune totuși că este un mic orășel turcesc, așezat pe Nistru și înconjurat de ziduri și de șanțuri duble, în afară de o mică întindere spre nord-est, unde natura locului și fluviul constituie apărarea sa cea mai bună.

Cei care se pricep la fortificații vor găsi fără îndoială multe lipsuri în sistemul de apărare al acestei localități. Cetatea coboară, după cum s-a spus, pînă la malul destul de abrupt care alcătuiește un promontoriu, iar fluviul face un cot în locul acesta. Jos, lîngă fluviu, se află o cîmpie unde maiestatea sa și-a așezat la început, tabăra. Înspre sud, sud-vest și sud-est se află de asemenea o cîmpie întinsă care se sfîrșește cu o mulțime de dealuri, prea depărtate totuși ca vreun dușman să se poată sluji de ele la un atac al orașului. În acest oraș se află întotdeauna un pașă cu trei tuiuri, deopotrivă cu vizirii, dacă nu este chiar însuși vizir. Este în același timp seraskier adică comandantul suprem la acest hotar împotriva Rusiei și Poloniei, și trebuie să țină în frîu și Moldova și țara tătărască. Cum acest pașă este cel mai însemnat dregător turc din această parte, domnii Moldovei și Țării Românești au întotdeauna un reprezentant sau chehaie pe lîngă el, pentru a primi ordinele pașei sau ale sultanului prin mijlocirea lui. Locuința pașei se află lîngă fluviu, chiar deasupra incintei, loc foarte potrivit pentru o asemenea clădire. Garnizoana este întotdeauna de cel puțin o mie de oameni. Aceștia își văd înainte de micul lor negoț, vînzînd fructe și alte alimente, așa cum obișnuiesc să facă turcii în toate țările. Aici sînt puțini greci și armeni, și de asemenea și evrei, aceștia din urmă locuind într-o mahala unde au și o mică sinagogă. Negoțul din acest loc e neînsemnat, orașul fiind așezat la oarecare depărtare de mare și // fluviul nefiind destul de adînc pentru navigație. Se găsesc fructe din belșug, ca harbuzi, pepeni galben, precum și castraveți, ceapă și așa mai departe. Tot astfel este și cu orzul și grîul care sînt foarte ieftine, căci aici nu lipsesc pămînturile bune atît ogoare cît și fînețe, și nici stepele acoperite acum cu ierburi, dar foarte mănoase dacă le cultivi. p. 367

La 28 noiembrie am părăsit Benderul la orele cinci seara în amurg cu toții călare. Era un frig cumplit, mult mai rece decît e vreodată în Suedia. La orele opt și un sfert, ne aflam la Căușani[3], un mic oraș plin de evrei, dar sub stăpînire turcească. Aici începe ținutul tătărăsc, Bugeacul care se întinde între Nistru, Marea Neagră, Dunăre și Moldova, vechi ținuturi locuite de Britologii[4] noștri și de geți sau goți[5] unde s-a

---

[2] Dată ce nu concordă cu afirmația lui Krman că a fost de față la o slujbă religioasă oficiată de predicatorul de curte *Mihail Eneman* în fața regelui, la Bender în luna *august* 1709. Este probabil o eroare a lui Krman substituind numele lui Eneman aceluia al predicatorului de curte care îl însoțise desigur pe rege la venirea sa la Bender în august 1709.

[3] *Causian*, la sud de Bender pe rîul Botna, raion Bender (R.S.S. Moldovenească).

[4] Britologii sau Britogalli, populație celtică așezată deasupra gurilor Dunării (Ptolemaeus ed. Müller, I/4 p. 463).

[5] Confuzie evidentă aflată la mulți erudiți încă din sec. al XVI-lea.

întors din drum Darius a lui Hystaspes[6] și unde Lisimah[7] a pus în situație grea[8] pe regele geților Dromichaites după cum ne arată Strabon.

Am părăsit Căușanii a doua zi, 29 la orele nouă și un sfert și la orele patru și jumătate eram în satul tătăresc Manzîr[9] (?), după ce ne-am iuțit pasul. Era și acum destul de frig și cîmpiile erau acoperite cu zăpadă. Se vedeau totuși cămile și alte vite care își căutau oarecare hrană pe sub zăpadă pe care o înlăturau cu botul ceea ce a trebuit să le pară foarte ciudat.

În acest sat Manzîr (?) locuia un „Knape"[10] tătar, adică unul dintre căpeteniile lor. Acesta ne-a făcut cinstea de a veni să ne viziteze. Casele din acest loc sînt foarte sărăcăcioase, zidurile fiind făcute numai din șipci acoperite cu paie și cu bălegar, folosit și drept combustibil. Tătarii stau în jurul acestor focuri, trăgînd în piept fumul și fierbîndu-și mîncarea. Sobele lor nu sînt altceva decît un loc pe pămînt în mijlocul colibei și fumul iese printr-o gaură din acoperiș. Pentru locuitorii din această țară, acestea sînt locuințe foarte bune. Nu am fi găsit nici un loc de găzduire dacă nu am fi avut cu noi un turc care a dat afară o familie și ne-a găsit astfel o locuință, așa cum a făcut și în alte locuri din țara tătărască. Același turc fusese pus în slujba noastră de pașa de Bender, p. 368 cu ordinul de a ne face rost de cai buni pentru drum și a ne ajuta pretutindeni, fără a fi nevoiți să plătim ceva nici pentru cai nici pentru locuință, în temeiul scrisorii de liberă trecere pe care ne-o dăduse pașa.

În ziua de 30 sau în ultima zi a lunii noiembrie, am părăsit „Manzîr"-ul la orele nouă de dimineață și la orele patru și un sfert ne aflam la Yeniköi[11].

La 1 decembrie am pornit din nou la drum la orele opt. La douăsprezece ne aflam la Tașbunar[12] și la unsprezece și un sfert la Ismail pe Dunăre. Aici s-a sfîrșit raita noastră prin țara tătărască. Itinerarul nostru ne dusese mereu spre sud. În acest drum s-au străbătut în douăzeci și două și chiar douăzeci și unu de ceasuri distanțe care mi s-au părut cam de 15 pînă la 18 dacă nu chiar 20 de leghe suedeze. Cînd ne-am apropiat de Ismail am văzut că nu mai erau urme de zăpadă pe pămînt și nu numai că nu mai era frig, dar era chiar foarte cald, astfel că începeam să suferim de căldură. Atît de neașteptate sînt aici schimbările între frig și cald, fără a mai socoti că mergeam spre sud, spre căldură, lăsînd frigul în spatele nostru.

Pașa de Ismail, înștiințat de venirea noastră, ne-a pregătit îndată un loc de găzduire și hrană. A doua zi de dimineață, ne-a primit în locuința sa unde ne-a oferit cafea, și ne-a arătat tot felul de dovezi de

---

[6] E vorba de marea expediție persană împotriva sciților, condusă în anul 514 î.e.n. de regele Darius.

[7] Generalul lui Alexandru Macedon, ajuns după moartea acestuia guvernator și apoi rege al Traciei.

[8] Aluzie la supunerea temporară a populațiilor getice de pe malul dobrogean al Dunării. Încercările lui Lisimah de a învinge uniunea de triburi de sub conducerea lui Dromichaites (300—292 î.e.n.) s-au soldat însă cu insuccese iar geții și-au recăpătat posesiunile din dreapta Dunării.

[9] *Mangott* = oare Manzîr (?) aproape imediat la sud de Căușani (raion Borodino, R. S. S. Ucraineană).

[10] Termen german: *Knappe* desemnînd pe scutieri (inferiori în rang cavalerilor). Pare să fie vorba aici de un mîrzac.

[11] *Jenaköi* = Enichioi azi Novoselca la E de lacul Chirai (raion Chilia R.S.S.U.).

[12] În text: *Tarbunar* la E de Bolgrad, între lacurile Ialpug și Catlapug (raion Ismail. R.S.S.U.).

aleasă atenţie. Oraşul este mic şi pare înfloritor. Am văzut semnele unei vieţi comerciale. În port se aflau numeroase vase care păreau să meargă unele în susul apei înspre Chilia (?)[13], în timp ce altele se îndreptau spre Marea Neagră. Dunărea este foarte largă aici şi destul de adîncă pentru a îngădui plutirea unor vase destul de mari. În timpul ultimului război[14], contra ruşilor în 1712 (!) turcii au mers cu galerele lor în susul fluviului pînă unde au vrut. Din punct de vedere comercial oraşul este bine aşezat dar nu am avut timp să cercetez ce mărfuri mai de seamă circulă, căci nu am stat decît foarte puţin în acest loc.

În 2 decembrie, la orele două, am părăsit casa paşei pentru a ne îmbarca, cu caii noştri pe podul umblător care trebuia să ne treacă peste Dunăre. Am trecut într-o insulă mare[15] unde a trebuit să mergem trei p. 369 ceasuri călare înainte de a ajunge în locul unde se face trecerea cu bacul. La orele douăsprezece şi jumătate noaptea ne aflam în micul oraş Tulcea[16]. Trecerea de-a curmezişul insulei pomenite se face de obicei în patru ceasuri, dar cum am călărit foarte repede, am făcut acest drum în trei ore. Cred că această insulă poate fi identificată cu insula Peuce, aceeaşi în care s-a retras regele tribalilor Syrmus, în faţa forţelor lui Alexandru cel Mare[17]. Este un bun loc de refugiu şi trebuie să fi fost aşa mai ales în vremurile vechi, cînd lumea nu era prea pricepută în construirea podurilor şi a vaselor. Insula este de fapt, bine apărată din toate părţile, Dunărea fiind acolo foarte lată şi adîncă, ceea ce îngăduie vaselor mari să plutească de-a lungul celor două laturi ale insulei. Credem că aici şi-a clădit Darius podul în timpul campaniei sale împotriva sciţilor (Herodot, cartea 4, cap. 89) căci aici începe Delta Dunării.

La orele două am părăsit Tulcea şi la orele şase seara ne aflam la Babba sau Babadag[18] după ce am călărit zdravăn. Ne-am grăbit cu atît mai mult cu cît unul dintre ai noştri, vice-caporalul Aehrenskiöld, începea să se simtă cam rău, ceea ce ne-a silit să ne oprim a doua zi în acest loc. Este un orăşel frumos, locuit în cea mai mare parte de creştini. Acolo se află şi mulţi evrei. În acest oraş a stat cîtva timp sultanul Ahmed al III-lea[19] în timpul ultimului război. Se mai spune că acelaşi Ahmed al III-lea ar fi avut de gînd de a se duce acolo el însuşi în timpul campaniei din 1711 împotriva ruşilor, pentru a observa evenimentele, căci sultanii nu se încumetă niciodată să se apropie mai mult de front. Turcii ne-au tratat cu multă cinste în timp ce grecii ne-au privit chiorîş din cauza prieteniei lor cu ruşii. Cred că Tomis, capitala Pontului Euxin (!)[20] şi muntele Hoemus trebuie să se fi aflat nu departe de aici. Acel loc[21] a ajuns vestit în urma exilului lui Ovidiu.

---

[13] Desigur lapsus în loc de *Galaţi* — De la Ismail nu se poate merge pe Dunăre *în sus* în direcţia Chiliei care e mai aproape de vărsare decît Ismailul.

[14] Adică războiul din 1711? Căci se poate constata că Jurnalul în forma în care ne-a parvenit, deşi se referă la anul 1709 cuprinde şi aluzii la campania din 1711. Faptul că e greşit anul confirmă părerea că redactarea a trebuit să fie simţitor mai tîrzie.

[15] Este vorba de Ostrovul Ciatal cuprins între braţele Chilia şi Sf. Gheorghe.

[16] *Tautjeck.*

[17] Autorul se referă la episoduri povestite în lucrarea lui Arrian, *Anabasis.*

[18] *Babbada.*

[19] În text Ahmed al II-lea (!) — în realitate Ahmed al III-lea sultan otoman (1703—1730).

[20] Confuzie datorată desigur numirii de oraşe *pontice* grupului din care făcea parte şi Tomis. Mai apoi e vorba de proximitatea munţilor Balcani (!).

[21] Adică Tomis.

La 4 ⟨decembrie⟩ am părăsit Babadagul la orele nouă și un sfert. Ieșind din oraș în cîmpie am văzut Marea Neagră pe al cărei țărm am p. 370 mers toată ziua. Cîmpiile aici sînt foarte întinse. Este un ținut înfloritor din cauza sîngelui creștin care a scăldat acest pămînt[22] în 1444, cînd a căzut însuși viteazul rege Vladislav al Ungariei. Trebuie să deplîngem faptul că acest nobil principe nu și-a vărsat sîngele într-o țară mai bună[23]. Cît timp va dăinui Varna, sîngele acestor morți va striga la cer, căci rușinea acestei înfrîngeri cade asupra Papei[24].

După un ceas de odihnă pe drum, pentru a schimba caii, am ajuns în sfîrșit la orele 5 seara la Ester[25], un orășel mic creștin.

La 5 decembrie am purces pînă la satul „Caraffa“[26] umblînd de la orele opt și un sfert pînă la ora unu și un sfert. De acolo am pornit călare pînă în satul Cobadin[27].

În 6 am pornit din nou la drum, la orele șapte și jumătate. Între orele douăsprezece și șapte și jumătate, ne-am urmat drumul pînă la Bazargic[28].

Am părăsit acest loc la orele opt și jumătate în ziua de 7 decembrie și am sosit la Kozludja[29] la ora unu și la Provadia[30] la orele cinci și jumătate seara[31].

---

[22] Autorul se crede în preajma Varnei (!) unde a căzut regele Vladislav I al Ungariei și Poloniei.

[23] Cuvinte lipsite de un înțeles logic dată fiind fraza următoare.

[24] Eugeniu al IV-lea (1431—1447).

[25] *Wister* - La N.V. de lacul Tașaul (jud. Constanța). În textul francez e identificat de traducător cu Karasu. Cf. pentru această identificare greșită relatarea lui Jamjouglou unde se pomenește de „Karasu sau Ister“.

[26] Probabil Caratai la N. de Murfatlar.

[27] Cobadin, sat (jud. Constanța).

[28] *Bazarsihik.*

[29] *Koflische.* Confuzie probabil la transcriere între literele f și ſ (= s lung) — Localitate în R. P. Bulgaria.

[30] *Provadi.*

[31] Restul călătoriei iese din cadrul volumului de față.

PÁL RÁDAY

(1677—1733)

A fost una din figurile proeminente ale vieții politice și culturale maghiare în prima jumătate a sec. al XVIII-lea. S-a născut în Ungaria superioară la 2 iulie 1677, ca descendent al unei vechi familii nobile de protestanți maghiari. Tatăl său, Gaspar Ráday era vicecomite al comitatului Nógrad, apoi Pesta — cea mai înaltă funcție județeană — pentru care urma să se pregătească și el. Și-a făcut studiile în diferite orașe din Ungaria superioară (Losonc, Roznov, Selmec, Körmöc); le-a terminat la 18 ani: scria curent în limbile maghiară, latină, germană și franceză. În 1700, este ales în funcția de notar al comitatului Nógrad.

În 1703 începe marea răscoală populară de sub conducerea lui Francisc al II-lea Rákóczi. Nobilimea din comitate, se refugiase între zidurile cetății Gacs, dar cînd văzu cetatea împresurată se grăbi să depună jurămîntul de credință către principe. Singur Ráday a refuzat să se supună, cu toate amenințările ce i se adresau: se lasă însă cîștigat cu vorbe bune, de Rákóczy, în tabăra de la Tokaj unde fusese trimis și a devenit unul din oamenii lui de încredere. Încă din 1704 e numit consilier intim al principelui, iar în 1707 ajunge conducător al cancelariei secrete a Transilvaniei. Este folosit însă mai ales în misiuni diplomatice. În 1704 este trimis ca sol în Polonia, în Suedia la regele Carol al XII-lea, în Prusia la regele Frederic I; în 1705 din nou la regele Suediei și la regele Poloniei. De asemenea reprezintă pe principe la diferite tratative de împăcare cu împăratul de la Viena. În 1707 i se încredințează misiunea importantă de a-l cîștiga pe țarul Rusiei, Petru I, pentru o alianță cu Rákóczy, misiune pe care o îndeplinește cu succes, prin încheierea unui tratat secret la Varșovia.

După lupta de la Poltava (8 iulie 1709) Francisc al II-lea Rákóczi își făcu planul de a împăca pe Carol al XII-lea cu Petru I, și în scopul acesta trimise o solie la țar — în frunte cu Sándor Nádeczky — și o altă solie, sub conducerea lui Ráday, la Bender pentru a trata cu Carol al XII-lea.

În anul următor merge în solie la Petru I, tratînd apoi cu domnul Moldovei și cu palatinul polon Sieniavsky.

În 1711 a fost trimis de Rákóczi la Satu Mare pentru tratative cu imperialii, dar Rákóczi a refuzat condițiile imperialilor.

După plecarea acestuia în exil, Ráday a depus jurămîntul de credință față de împărat și a continuat să activeze în viața politică, fiind trimis în mai multe rînduri ca deputat în dieta țării.

Pál Ráday a fost autorul unor importante scrieri politice puse în slujba cauzei luptei de eliberare. Din însărcinarea lui Rákóczi, el a redactat manifestul renumit, intitulat *Recrudescunt,* destinat informării străinătății cu privire la cauza dreaptă a ridicării antihabsburgice. Lui i se datorește *codul de legi al armatei curuților* și o serie de manifeste ale răscoalei conduse de Rákóczi. Ráday a fost redactorul și în cea mai mare parte și autorul primului ziar maghiar: „Mercurius Veridicus ex Hungaria“, publicat sub îngrijirea lui între 1705 și 1709.

Pál Ráday a scris lucrări de conţinut teologic, dintre care cea mai cunoscută este: *Lelki hódolás, avagy az igaz keresztény hes illő buzgó imádságok istenes új énekekkel* (Prinos sufletesc, sau rugăciuni stăruitoare, demne de un creştin adevărat, împreună cu noi cîntece dumnezeieşti) publicată în 1715 la Debreţin.

A mai scris şi poezii în stilul cîntecelor populare.

Ráday a pus bazele unei bogate biblioteci şi colecţii, care ulterior, îmbogăţită de fiul său Gedeon, a devenit un important focar de cultură naţională maghiară.

În primăvara anului 1713 el a început redactarea scurtelor sale însemnări autobiografice, care încep cu anul 1677, continuînd pînă în 1720. A murit la Pecel la 20 mai 1733.

Dintre relatările privind misiunile diplomatice îndeplinite de Ráday, cele despre călătoria la Bender din 1709 au fost publicate mai întîi în revista academică „Indománytár" (Magazin ştiinţific) în 1841, iar mai tîrziu reproduse după manuscrisul original de Thaly Kálmán în colecţia *Archivum Rákóczianum*, vol. I, Pesta, 1866. O nouă colecţie a actelor lui Pál Ráday a fost iniţiată de Kálmán Benda şi Ferenc Maksay cu titlul *Ráday Pál iratai* (Actele lui Pál Ráday) din care au apărut între 1955 şi 1961 două volume.

[CĂLĂTORIA PRIN MOLDOVA][1]

„JURNALUL CĂLĂTORIEI MELE LA BENDER"

1709

p. 404 Din milostivul ordin al măriei sale principelui Francisc Rákóczy al II-lea[2], domnul nostru milostiv, cu prilejul dietei parţiale de la Hust din 12 octombrie ⟨1709⟩, am fost trimis la Bender sau Tighina, la serdarul de Babadag[3].

27 octombrie. După plecarea M. Sale principelui, am plecat şi eu din Hust, cam pe la ora zece şi am ajuns la ora cinci după amiază la Teceu[4], poposind acolo.

28 octombrie. Plecînd din Teceu, la ora şapte dimineaţa şi trecînd Tisa cu două luntre, am sosit la Sighet la ora şapte seara, la vadul de la Remeţi[5], a venit la mine şi Ioan Popovici care fusese rînduit călăuză pe lîngă mine.

29 octombrie. Din cauza pregătirilor de drum am rămas azi la Sighet.

30 octombrie. Plecînd din Sighet dimineaţa la ora zece ⟨şi⟩ mergînd mereu de-a lungul rîului Iza, prin vale, trecînd apa de cîteva ori prin vad, am ajuns la ora cinci seara la Sieu[6], acolo am fost găzduit la casa nobilului român Petrovai[7].

---

[1] Traducerea s-a făcut după originalul în limba maghiară, publicat de Kálmán Thaly în Rákóczy Tár, vol. I, Pesta, 1866, p. 404 şi urm.

[2] Principe al Transilvaniei 1705—1711. A fost în acelaşi timp şi principe al Ungariei eliberată temporar de sub Habsburgi.

[3] Serdarul de Babadag, guvernatorul întinsului Vilaet sau paşalîc al Silistrei (numit şi al Oceacovului) care se întindea de la Porţile de Fier pînă la gurile Niprului, îşi schimba reşedinţa, după împrejurări.

[4] *Técső*. Sat, pe malul drept al Tisei (în Ucraina subcarpatică), avînd în faţă pe malul opus Teceul Mic.

[5] *Remete*. Sat pe Tisa (în jud. Maramureş).

[6] *Sajó*. Sat (jud. Maramureş).

[7] Familie nobilă română din Maramureş; parte din membrii ei poartă numele românesc de Petrovan (după localitatea Petrova).

31 octombrie. Plecînd din Sieu la ora șapte dimineața, am mers într-una pînă la Moisei[8], unde am poposit la ora unu. Trecînd pe lîngă Dragomirești[9], unde măria sa a început să exploateze mina de pucioasă și păcură[10], am vizitat-o pe aceasta. În Moisei a venit la mine Istvan Gergely, solgăbirăul[11] cercului de sus al comitatului Maramureș, ca să ia dispoziții cu privire la caii de poștă și alte lucruri de trebuință pentru drum. p. 405

1 noiembrie. Din Moisei am trecut la Borșa acolo am prînzit, și pregătindu-ne de popas, am tras în casele de la marginea Borșei.

2 noiembrie. Plecînd din aceste case dimineața la ora cinci și urmînd mereu pe vale apa Vișeului, în sus am mers trei ceasuri pînă la poalele muntelui; acolo am găsit trei izvoare de apă minerală din care mi-am și umplut două ploști. Acolo, încep munții îngrozitor de înalți, am urcat trei ceasuri, poposind la ora douăsprezece, într-o vale, pentru a prînzi. Am plecat la ora unu după amiază, dar neputînd înainta din cauza zăpezii mari, a noroiului și a apei și întunecîndu-se tare, am poposit într-o pădure, lîngă o vîlcea la ora șase seara.

3 noiembrie. Am plecat în zori, și urcînd muntele numit Cimbroslava[12] și coborînd pe muntele Cibou[13], am poposit la ora douăsprezece, pentru a prînzi, lîngă o apă, unde numai cu mare caznă am putut înainta pe unul din maluri, din cauza copacilor doborîți de vînturi; // am p. 406 văzut aici cît de tare-i mînia lui Dumnezeu, căci într-o vale, unde mai înainte fusese drum, cîteva mii de brazi au fost frînți de vînt și scoși din rădăcină. Plecînd de acolo, pe la ora trei după amiază, am poposit la ora șase seara la poalele unui munte.

4 noiembrie. Plecînd de acolo la ora șase dimineața, am coborît în luncile Cîmpulungului; în trecerea prin munți am găsit și cimșir[14] și am observat că pentru nevoile comerciale, ar fi bine să se clădească în munții Săliștei[15] un orășel, sau un sat, deoarece moldovenii, din cauza munților groaznic de înalți ai Maramureșului, nu prea trec pe la Borșa în Maramureș; dacă însă s-ar face acolo un oraș sau un sat, acesta ar ajunge un fel de loc de depozitare a mărfurilor[16] aduse atît din partea Moldovei cît și din partea Maramureșului. Pe la ora unu, am poposit la primele case din Cîmpulung, găsind tot acolo, în apropiere, pe omul locțiitorului generalului francez, care a însoțit pînă la Bender[17] pe curierul suedez cu numele de Briant[18]; de la care am înțeles mai întîi că Mihai Racoviță[19], voievodul Moldovei a fost ridicat de serdarul din

---

[8] *Mojszin.* Sat, pe valea Vișeului, la V. de Borșa, jud. Maramureș.

[9] *Dragomir.* Sat (idem).

[10] *Dohott.*

[11] Solgăbirăul era administratorul unui Cerc (plasă).

[12] *Zimborszlav* în Maramureș, aproape de granița Moldovei.

[13] *Czibó.* Pe granița dintre Maramureș și Moldova.

[14] Arbust totdeauna verde cu flori galbene-verzui, numit și merișor turcesc.

[15] *Sziliski havasok* — Munții dintre Maramureș și Moldova.

[16] *Locus depositionis mercium.*

[17] Unde se găsea Carol al XII-lea, după înfringerea de la Poltava.

[18] *Priant.* E vorba de agentul suedez la Iași, Briant ale cărui rapoarte sînt publicate in *Hurmuzaki,* vol. IX/1, pp. 465—504.

[19] A domnit în Moldova de trei ori: 1704—1705; 1707—1709; 1716—1726 și in Țara Românească de două ori: în 1730—1731 și 1741—1744.

Babadag[20]. Cu toate că în seara aceea aş fi putut intra în oraş, a trebuit după îndemnurile străjii, să poposesc şi să dorm acolo la o cîrciumă.

5 noiembrie. A doua zi, dis-de-dimineaţă am intrat în Cîmpulung, am petrecut aici ziua aceasta, ca să las caii obosiţi să se odihnească.

6 noiembrie. Am plecat din Cîmpulung a doua zi la ora zece mergînd mereu pe apa Moldovei, am poposit seara la ora patru la o cîrciumă şi am dormit acolo.

7 noiembrie. A doua zi, plecînd pe la ora opt dimineaţa, am sosit la ora două după amiază, la Baia şi am dormit acolo, în casa preotului.

8 noiembrie. Plecînd de la Baia la ora 7 dimineaţa, am ajuns la satul numit Paşcani, pe la ora şapte seara şi am fost găzduit acolo la curtea boierească a văduvei lui Iordache[21].

9 noiembrie. Am plecat din Paşcani la ora şase dimineaţa şi a venit cu noi drept călăuză administratorul curţii acelei boieroaice văduve. Am ajuns seara la ora cinci la o cîrciumă lîngă Tîrgu-Frumos.

10 noiembrie. Plecînd de acolo dimineaţa între orele şase şi şapte am ajuns la ora patru la Iaşi, şi acolo, din cauza oboselii cailor am rămas două zile, am făcut o vizită de deferenţă caimacamilor care ţineau locul voievodului, dintre care principalul se numea Buhuş[22]. I-am salutat după cuviinţă, în numele principelui şi am declarat că, ştiind bine că sînt nevoit să trec prin această provincie, spre Bender m-a însărcinat să salut pe măria sa voievodul; în urma celor petrecute însă, socoteam de a mea datorie să-i salut pe dînşii, ca locţiitori ai voievodului ... // i-am rugat totodată ... să continue a arăta sinceră bunăvoinţă atît faţă de măria sa şi de poporul maghiar, cît şi faţă de nobilii ardeleni care se află pribegi[23] printre ei etc ... La care răspunzîndu-mi cu multă cinste m-au asigurat că vor face tot ce le va sta în putinţă ... pentru a-i ajuta pe pribegi şi, de asemenea, vor căuta să cîştige pentru ei şi bunăvoinţa viitorului voievod, ca nici după aceea să nu aibă a suferi nici o lipsă. Au fost foarte mulţumiţi că am ţinut să-i salut, înfăţişîndu-mă eu însumi în faţa lor şi mi-au rînduit călăuză care să mă însoţească la Bender, pe drum drept şi sigur.

p. 407

13 noiembrie. Plecînd din Iaşi cam pe la ora trei de dimineaţă, am ajuns sub îndrumarea călăuzei, pe la ora patru după amiază în satul numit Rezina[24].

14 noiembrie. Plecînd din Rezina la ora şase dimineaţa, şi luînd acolo cu mine altă călăuză, am ajuns pe la ora cinci seara la o cîrciumă lîngă apa Bîcului[25]; în drum m-am întîlnit în acelaşi timp cu un domn polon oarecare şi cu un suedez, care plecînd din Bender, erau în drum spre Ungaria; şi la acea cîrciumă am scris o scrisoare pentru măria sa domnul nostru.

---

[20] E vorba de mazilirea lui din a doua domnie. Bănuit de înţelegere cu ruşii, este ridicat din Iaşi la 28 oct. 1709 şi dus la Constantinopol, unde stă o bucată de vreme închis în Edicule. Iusuf paşa, serdarul de Babadag îşi avea atunci reşedinţa la cetatea Bender, pe care a reparat-o şi a întărit-o în vederea războiului contra ruşilor.

[21] *Iordattyiné* = văduva beizadelei Iordache Ruset, anume Cristina fiica lui Grigore I Ghica, domnul Ţării Româneşti şi a Mariei Sturza, cu care s-a căsătorit la 8 martie 1689.

[22] *Bohus* = Ioan Buhuş, mare logofăt, caimacan al Moldovei (1709—1710).

[23] E vorba de nobilii partizani ai lui Francisc Rákóczy al II-lea, urmăriţi de guvernatorul imperial al Transilvaniei.

[24] *Reszina* — în stînga Prutului, la cca 5 km de rîu.

[25] *Buk*, afluent al Nistrului.

15 noiembrie. Plecînd de acolo dimineața la ora șapte și mergînd mereu de-a lungul rîului Bîc, am ajuns pe la ora trei în satul numit Chișinău și acolo am tras la casa preotului român.

16 noiembrie. Plecînd din Chișinău la ora 7 dimineața, am poposit pe la ora 2 în satul numit Todorești[26], cu toate că am fi putut ajunge seara la Bender dar fiindcă n-aș fi putut găsi, în grabă nici un fel de provizii și locuință, a trebuit să dorm acolo, din cauza cailor.

17 noiembrie. Plecînd din Todorești la ora opt dimineața, am ajuns p. 408 la ora 3 după amiază la Bender. A venit înaintea mea un turc, care m-a condus la locuința ce mi se hotărîse; serdarul a trimis numaidecît la mine pe vameșul sau cămărașul de acolo, ca să mă salute și acesta după ce am vorbit despre găzduire — mai anevoioasă — atît din cauza oaspeților suedezi și cazaci[27], cît și a trupelor turcești adunate ⟨acolo⟩ ca și a locuitorilor creștini — m-a întrebat numaidecît despre rostul călătoriei mele; de cine și către cine sînt trimis și pînă cînd. Dîndu-i aceste lămuriri el le-a comunicat îndată serdarului și s-a întors repede înapoi cu știrea că serdarul dorește să mă înfățișez înaintea lui a doua zi dimineața. Deși aș fi fost bucurus de o amînare pe a treia zi, ca să mă pot pregăti cît mai bine, totuși am fost nevoit să primesc, din cauza stăruințelor lor repetate, și abia am apucat potrivit cu obiceiul lor să-mi fac rost de obiele și cizme noi, cînd în 18 noiembrie am și fost chemat: vistierul[28] mai sus numit cu un ceauș și doi aprozi venind la locuința mea cu un cal de călărie, m-au ajutat să încalec și astfel însoțit de șase călăreți am plecat la serdar. Ajungînd în fața porții (casei) lui, am descălecat și — după ce mi-am scos cizmele, în tindă, în mijlocul mulțimii de turci —, m-au condus în palat, care se umpluse cu ofițerii turci veniți din tabără. Veni apoi serdarul și se așeză pe divan, și cînd am început să-l salut, m-a poftit să șed și eu pe un scaun scund, anume adus, în fața lui și așa mi-am început misiunea.

21 noiembrie. În ziua aceea aflînd că la o jumătate zi de drum de la p. 411 Bender este un oraș tătăresc numit Căușani[29] și că a doua zi se ține acolo tîrg — cum doream să văd un oraș tătăresc, și cum mai voiam să și cumpăr cîțiva cai pentru mine — m-am dus cu un turc din Timișoara, care luptase și mai înainte în Transilvania în slujba principelui, și am tras la casa unui locuitor turc. Cu toate că am stat acolo pînă a doua zi la prînz, n-am văzut nici cai mai buni și nici vreun lucru nou la mulțimea de tătari îmbrăcați în cojoace, care se uitau cu mirare la noi. L-au întrebat pe domnul Popovici: cu ce însărcinare am venit la serdar, și cînd le-a răspuns că le va spune atunci cînd va fi el serdarul, toți au izbucnit în rîs... Și tîrgul acesta a ajuns oraș nu datorită tătarilor, ci preacreștinilor și cu deosebire negustorilor armeni și evrei, cu locuințele lor p. 412 acolo. Am văzut aici pentru întîia dată cămile trăgînd în ham la căruță și am văzut niște cegă așa de mare că era lungă de șase șchioape și groasă de două și jumătate.

22 noiembrie. M-am întors din Căușani sosind abia seara la locuința mea ⟨din Bender⟩.

24 noiembrie. Am trimis înapoi în Ungaria pe omul din Moisei, pe care-l adusesem cu mine pînă aici, trimițîndu-l cu o scrisoare măriei sale

---

[26] *Fodorest* (pe malul drept al Bîcului).

[27] Erau rămășițele armatelor lui Carol al XII-lea și Mazeppa refugiate, după înfrîngerea de la Poltava pe malul drept al Nistrului.

[28] Numit mai sus: vameșul sau cămărașul.

[29] *Cauzan*. Capitala tătarilor din Bugeac.

principelui cu ordinul să şi vină înapoi cu răspunsul; de aceea, ca să poată merge mai repede, am trimis înapoi cu el şi acei trei cai de poştă, pe care mi-i dăduse din Maramureş solgăbirăul . . .

28 noiembrie. Mi s-au înfăţişat două roabe, pe care le ridicaseră tătari, cu douăzeci de ani în urmă, din Ungaria; una numită Caterina Aramji, soţia lui Andrei Kovács din Uifalău[30], spunînd că e rudă cu Iános Katona din Debreţin; e la Dod-aga. A doua, din acelaşi sat, soţia lui István Jakó, se află la un stegar tătar; mai spunea că soţia nobilului Ferenc Fodor, tot de acolo, s-ar găsi într-un sat aproape de Bender —, roabă la un tătar, tot astfel şi Peter Csonka cu încă alţi patru prizonieri, sperau săracii că voi scrie despre ei în Ungaria şi voi stărui pentru eliberarea lor.

p. 414 1 decembrie. Astăzi şi-a cerut voie de la mine Liszkai[31] să se ducă în oraşul Ismail de la Dunăre, ca să facă unele cumpărături, după care să poată cîştiga ceva în Ungaria; i-am încuviinţat cererea.

p. 415 3 decembrie. M-a vizitat un stegar turc, căsătorit cu o roabă, care era fata unui oarecare Mészaros locuitor din Urvind[32]. Tătarii după ce i-au omorît soţul de lîngă ea, au adus-o roabă împreună cu copilul ei de un an. Acest turc m-a rugat să iau masa de prînz la el.

4 decembrie. Am făcut o vizită lui Arnolt paşa[33], un tînăr de vreo optsprezece ani, care a cîştigat această demnitate din consideraţie pentru meritele tatălui său . . .

p. 416 6 decembrie. A venit la mine preotul[34] pe care îl trimisese cu patru ani în urmă, măria sa principele în ţara tătărească, la cererea ungurilor care locuiesc acolo într-un sat numit Ciubărciu, povestindu-mi, la multele mele întrebări, cum au ajuns ungurii aceia acolo; anume: după ce Vladislav I[35] a fost bătut de turci la Varna, şi a căzut apoi curînd în mîna lor şi ⟨oraşul⟩ unguresc (!). Cetatea Albă[36], care pe turceşte se numeşte Akkermann şi se află pe malul Nistrului lîngă mare — ⟨o parte⟩ din locuitori au rămas pe loc; acum sînt iobagii hanului tătar, care îi cîrmuieşte printr-un agă împreună cu locuitorii de pe mai multe moşii pe care le are în Bugeac. Tot atunci a venit la mine şi un soldat din slujba lui Mazeppa[37] rugîndu-mă să-l iau cu mine în Ungaria . . .

p. 417 9 decembrie. La invitaţia roabei turcului amintită mai sus (care, după cum îmi spune, a fost silită de soţul ei să treacă la legea musulmană), m-am dus la cină le ei; singura ei rugăminte era să dau scrisoarea ei rudelor din Ungaria . . .

13 decembrie. A venit să mă vadă generalul cazacilor zaporojeni; care mi-a povestit cum au fost ei nevoiţi să se alăture regelui suedez din cauza asupririlor îndurate sub stăpînirea Rusiei, şi apoi după lupta nenorocită[38] să părăsească ţara, şi că acum se află vreo cinci mii de

---

[30] *Berettzó-ujfalu,* în jud. Bihor.

[31] Unul din însoţitorii lui Ráday.

[32] Örvend; în jud. Bihor.

[33] Corect, probabil, Arnăut-paşa, nume frecvent la turci.

[34] Este Ştefan Lippay. Vezi mai sus în vol. de faţă scurta sa relatare despre atitudinea catolicilor de la Ciubărciu.

[35] Pentru versiunea fantezistă ce leagă întemeierea Ciubărciului de regele Ungariei căzut la Varna în 1444, vezi raportul lui Bay şi Papay din vol. de faţă, n. 30. Şi aceştia şi Pál Ráday reproduc spusele lui Lippay, care însă nu apar în scrisoarea sa către Francisc Rákóczi al II-lea.

[36] *Neszterfejérvár.* În text apare afirmaţia că acest nume ar aparţine unui oraş unguresc (!).

[37] *Mazeppa,* hatmanul cazacilor aliaţi cu Carol al XII-lea al Suediei.

[38] Lupta de la Poltava.

cazaci pe lîngă rege[39], iar restul, pînă la cincisprezece mii au fost primiți în Crimeea, sub ocrotirea hanului tătar. De la acesta am aflat despre isprăvile cazacilor, anume că în timpul hatmanului lor Chmelnițki[40] s-a eliberat toată Ucraina din iobăgia polonă și cu acest prilej au revenit la vechile lor rosturi; anume, ei obișnuiau să păzească rîul Nipru de împărăția turcească, și locuiesc pe lîngă acesta, fără soli sau alte femei; au ca oraș principal Secea[41], unde obișnuiește și hatmanul să-și țină reședința...

15 decembrie. M-a vizitat Arnolt pașa întrebînd de una și de alta p. 419 și mai ales despre ceremonialul maghiar: anume, cu ce se obișnuiește să se cinstească musafirii, cînd se vizitează între ei. După ce l-am informat, am început să închin pahare de vin cu ceilalți, iar pe el îl ocoleam: la turci nu se obișnuiește să se bea vin; a plecat curînd, și numai mai tîrziu mi-am dat seama că și el ar fi băut, căci după aceea a și trimis la mine după vin...

---

[39] Carol al XII-lea.

[40] Chmellyniczki, (1593—1657) Hatman al cazacilor.

[41] *Sies*. Nu era un oraș, ci tabăra permanentă a cazacilor zaporojeni în care stăteau tinerii necăsătoriți. Cei căsătoriți locuiau în sate. În 1654 cazacii zaporojeni, în unire cu cei din Ucraina, s-au răsculat împotriva asupririi nobilimii feudale polone, și au recunoscut suzeranitatea țarului. După răscoala lui Mazeppa, Petru cel Mare a distrus Secea și zaporojenii au fugit din Crimeea. S-au mai întors odată la Secea în timpul țarinei Ana, dar Caterina a II-a a pus definitiv capăt autonomiei lor și a pus garnizoană rusească în Secea.

ŞTEFAN LIPPAY

(? — după 1709)

Se cunosc prea puţine amănunte biografice despre Ştefan Lippay. Tot ce se ştie e că era preot catolic şi că aparţinea naţiunii ungare. Între anii 1706 şi 1709 se constată prezenţa lui ca paroh al comunităţii maghiare catolice din Ciubărciu un mic sat unguresc în vecinătatea Benderului. În vara anului 1706, Bay şi Pápay solii lui Francisc Rákóczy al II-lea trecînd în drumul lor spre Bender, prin acest sat, locuitorii li s-au plîns că n-au preot care să cunoască limba ungurească. La cererea lor, solii au intervenit pe lîngă stăpînul lor, care l-a trimis pe Ştefan Lippay. În 6 august acesta scria lui Rákóczy, mulţumindu-i pentru numire şi anunţîndu-l de situaţia pe care a găsit-o în noua sa parohie. Peste trei ani, în 1709, Ráday îl mai găseşte încă acolo şi stă de vorbă cu el. Sînt singurele date despre autorul acestei scrisori.

Scrisoarea a fost publicată de K. Thaly in „Századok" 1873.

[RAPORT DESPRE SITUAŢIA DIN SATUL CUBĂRCIU][1]

(1706)

... Am sosit la locul dorit, anume la Ciubărciu[2]... Aţi fost informat despre starea oamenilor de aici, dar ea e cu totul altfel decît aţi fost informat: Cînd am ajuns la ei, nici n-au vrut măcar să vină la mine; doar o femeie, al cărei copil de doi ani, se lupta cu moartea, m-a rugat să-l botez, ceea ce am şi făcut. Nici măcar gazdă n-aş fi găsit, dacă nu venea cu mine din Iaşi[3] un om care are o fată acolo; căci aceştia, toţi sînt tot aşa de răi ca şi tătarii şi românii. După aceea am trimis să-i cheme: vor să mă ţină sau nu? Nici n-au venit, nici nu mi-au trimis răspuns. Totuşi... mai pot rămînea şi voi pune suflet ca să-i luminez. Mi-ar părea rău dacă n-aş putea să rămîn din pricina răutăţii lor. Mă despart de cărţile mele multe şi bune; chiar dacă ar trebui să cerşesc, pînă voi avea un singur om care să-mi asculte glasul, voi rămîne acolo fără a ţine seamă de neomenia lor, nădăjduind în Dumnezeu şi în noroc...

---

[1] Tradus după textul maghiar publicat în „Századok", 1873, p. 614 şi urm.
[2] *Csöbörcsök.*
[3] *Jászvásár.*

VASILE VATATZES

(1694 — după 1732)

Datele biografice cunoscute despre călătorul grec Vasile Vatatzes sint extrem de succinte fiind extrase doar din cartea drumeţiilor sale. Fiu al unui popă sărac din Terapia, aşezare din marginea Constantinopolului, el a văzut lumina zilei în 1694. A fost crescut în familie pînă la 14 ani, avînd parte de o educaţie puţin îngrijită. Dorind să se ocupe cu negustoria, Vatatzes a căpătat consimţămîntul părinţilor săi de a-i părăsi la o vîrstă atît de fragedă şi a-şi croi singur drumul în viaţă.

A plecat din Constantinopol în anul 1709 într-o primă călătorie spre Moscova, într-o caravană de negustori. Cu acest prilej a străbătut pentru întîia oară Moldova trecînd prin Galaţi şi Iaşi, dar notaţiile sale privitoare la această etapă sînt mai mult decît fugare. După o şedere de trei ani în Rusia, Vatatzes s-a înapoiat în patrie, la 1712, trecînd din nou prin Moldova dar şi prin Ţara Românească, arătîndu-se ceva mai interesat doar de oraşul Bucureşti.

În anul următor, urmărindu-şi afacerile de negoţ, s-a îndreptat de data aceasta spre Polonia, prin Ţara Românească şi Transilvania. După ce a poposit la Tîrgovişte, el a trecut Carpaţii pe la Rucăr, străbătînd apoi provincia românească de peste munţi de la Braşov şi pînă la Sighetul Marmaţiei, prin Făgăraş, Sighişoara, Tîrgu Mureş şi Bistriţa despre care face menţiuni liniare şi puţin relevante. Vatatzes se arată mai entuziast şi chiar cuprins de efuziune lirică doar în faţa frumuseţilor cristalelor de cuarţ întîlnite din abundenţă în Carpaţii păduroşi, la hotarele Maramureşului. Lor le dedică mai mult spaţiu decît întregii călătorii prin ţările române. A străbătut din nou Moldova la 1716 în drumul său de întoarcere la Constantinopol după drumuri efectuate în Polonia, Rusia şi Persia, ţări minuţios descrise în jurnalul său de peregrinări.

În 1727 Vatatzes a întreprins o interesantă călătorie prin părţile Asiei centrale şi în regiunea Mării de Aral; la întoarcere a vizitat occidentul Europei trecînd prin Rusia şi Lituania. Ţările prin care a trecut au fost Germania, Luxemburgul, Olanda, Franţa şi Anglia, aflîndu-se la Londra în 1732. Din Apus s-a întors la St. Petersburg, urmînd un itinerar nordic prin Danemarca şi Marea Baltică. După această dată (1732) i se pierde urma în Rusia şi nu se ştie unde şi cind a încetat din viaţă.

Vatatzes şi-a înşirat drumul în cuprinsul unui jurnal rimat alcătuit din două părţi, totalizînd 1144 versuri, într-o greacă curioasă, agramată, dar presărată cu preţiozităţi şi forme artificiale pseudo-arhaice spre a da impresia că este om cultivat. În realitate sintaxa şi stilul său demonstrează contrariul. Cuprinsul jurnalului lui Vatatzes se arată interesant şi valoros numai în ceea ce priveşte descrierea Rusiei, Persiei şi Asiei centrale; restul ţărilor europene vizitate nu i-a stîrnit prea mult interes şi de aceea şi notaţiile sale în privinţa lor sînt sumare şi irelevante. Aceiaşi observaţie se poate face şi pentru cele trei ţări româneşti străbătute de el între 1709—1716 în mai multe rînduri cărora aproape că nu le-a acordat nici o atenţie. Importantă este doar constatarea — implicită — a faptului că

Țara Românească, Moldova și Transilvania se aflau în acea epocă integrate în circuitul economic internațional.

Jurnalul lui Vatatzes — păstrat în mai multe manuscrise din secolul al XVIII-lea — a fost analizat și editat la Paris în 1886 de cunoscutul elenist francez Émile Legrand în „Nouveaux mélanges orientaux", p. 185—295, cu studiu introductiv și glosar. Un fragment al acestui jurnal, cu părțile relative la țările române, s-a conservat și într-un alt manuscris miscelaneu grec, necunoscut lui Legrand, intrat astăzi în colecțiile Bibliotecii Academiei R.S.R. sub cota ms. grec 1527.

Vatatzes a mai alcătuit și o istorie a șahului Persiei Nadir (1688—1747), păstrată tot în manuscris și amintită în *Istoria tis Rumanias* (Leipzig, 1816) a învățatului grec Daniel Dimitrie Phillipides. Manuscrisul, descoperit de N. Iorga în biblioteca familiei Terente din Cotnari, a fost publicat la București în 1939 de el sub titlul *Persica: Histoire de Chach-Nadir.*

Despre viața și activitatea lui Vasile Vatatzes au scris E. Legrand în studiul introductiv al ediției amintite, precum și Börje Knös, *L'histoire de la littérature néo-grecque, La période jusqu'en 1821*, Uppsala, 1962, pp. 479—480.

Traducerea fragmentelor referitoare la țările române, înserate în lucrarea de față, se datorează lui Mihail Caratașu, paleograf de limbă greacă la secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei R.S.R.

DRUMURILE LUI VASILE VATATZES[1]

1709.

p. 227 Plecînd deci din patria mea,
după cum am arătat mai sus, spre Moscova,
în scurt timp am ieșit din Turcia,
trecînd Dunărea, m-am dus în Moldova,
m-am oprit în primul oraș ce se cheamă Galați
și peste puțin timp am intrat în Iași,
în renumitul Iași, unde se află scaunul domnesc //
p. 228 scaunul domnesc, zic, creștin, al domnului Moldovei.
Am stat și acolo atîta timp cît aveam nevoie
și de acolo am plecat spre țara cazacilor[2].
Am ajuns la granița Moldovei cu Ucraina[3]
la cetatea Moldovei numită Soroca
am trecut rîul numit Nistru
Și am intrat în cetatea ce se numește Nemirova.

1712

p. 230 Am plecat deci de acolo prin Kiev
și am ajuns la o cetate a Poloniei
aproape de Moldova, la hotarul polonilor,
⟨cetate⟩ frumoasă și puternică numită Camenița
Și de acolo am trecut spre Moldova
Și ⟨apoi⟩ am trecut și m-am dus în Țara Românească[4]

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul editat de E. Legrand în „Nouveaux mélanges orientaux", p. 226 și urm.

[2] *Kazakia.*

[3] *Ikraina.*

[4] *Ungrovlahia..*

M-am oprit în Bucureşti, oraş bine cunoscut
Unde domnitorii îşi desfăşoară tot fastul curţii lor
şi care poate fi socotit drept capitala provinciei //
deoarece domnii şi-au aşezat aici scaunul lor — p. 231
Iar eu am rămas acolo cît a fost nevoie
⟨trecînd⟩ apoi Dunărea am intrat dincolo, în Turcia.

1713

Din Constantinopol, patria mea, am plecat, — p. 231
cu nădejde în sfintele binecuvîntări ale părinţilor mei,
şi iarăşi de la Adrianopol m-am dus în Ţara Românească[5]
şi din Ţara Românească am plecat în Ungaria[6].
Am trecut pe la Tîrgovişte, ⟨şi⟩ am ajuns la hotarul
Ţării Româneşti şi al Ardealului, ⟨pe care⟩ atunci l-am
văzut întîia oară.
Munţii şi pădurile sînt înfricoşătoare, şi ⟨se află acolo⟩
o cetate veche de piatră, numită Rucăr[7]
Şi de acolo înainte am văzut pămîntul Ardealului
ţinut foarte frumos al Ungariei de jos[8]
şi am stat la Braşov un timp pentru ⟨a găsi⟩ tovărăşie,
căci aveam de gînd să trec în Polonia.
Găsind deci tovărăşie, am pornit la drum.
Iată numele cetăţilor pe care le-am văzut;
Plecînd din Braşov m-am dus la Făgăraş,
Cetate puternică pentru ⟨a face faţă împrejurărilor⟩ potrivnice //
Zidurile sale sînt înconjurate de apă — p. 232
Şi în apropiere se află un rîu, ce se numeşte Olt.
Şi peste cîteva zile am ajuns la cealaltă cetate
Şi am admirat mult ţinutul.
⟨cetatea⟩ se numeşte Bistriţa şi este frumoasă
⟨are⟩ pomi şi frumoase ape şi aer curat,
şi mai încolo, pe drumurile noastre, am văzut însemnate oraşe
Pe scurt să le înşir fără poliloghie,
Patru sînt la număr, pe scurt să le spunem
⟨şi⟩ să ajungem la graniţă şi să intrăm în Lehia
Prima este Sighişoara[9] şi a doua „Vasarheli",
şi a treia este „Muroşi"[10] şi Sighetul[11] Marmaţiei la urmă.
La hotare sînt şi munţi înalţi şi renumiţi
se numesc Beskizi[12] şi sînt multora cunoscuţi
⟨în aceşti munţi⟩ se găsesc un fel de pietre:
cel care nu le cunoaşte, cred că o să spună că sînt diamante.
Căci sînt foarte curate şi strălucesc ca diamantul[13].

---

[5] *Vlahia.*
[6] Corect Transilvania.
[7] *Rucalo.* Acolo se afla un punct vamal aparţinînd domnului Ţării Româneşti.
[8] Eroare atît geografică pe cît şi istorică.
[9] *Silistora.*
[10] Autorul comite o eroare, făurind, din inadvertenţă, două aşezări dintr-o singură localitate, Tîrgu Mureş (Máros Vasarhely).
[11] *Seketi.*
[12] *Baskidia,* masiv muntos în Carpaţii păduroşi, astăzi la graniţa dintre R. P. Polonă, R. S. Cehoslovacă şi U.R.S.S.
[13] Probabil minerale de cuarţ.

Un cunoscător de pietre văzîndu-le, nu ne-a spus ce sînt ⟨acestea⟩
Au corp solid și pori deși
Și prețul lor este stabilit ca la cristale
Și întotdeauna sînt căutate de către localnici
care trăiesc acolo lîngă munți.
Din curiozitate și eu singur cercetînd,
trăgînd calul de căpăstru ⟨și⟩ mergînd pe jos
Am găsit peste o sută ⟨de bucăți⟩ fără prea mare osteneală
fiindcă atunci plouase toată noaptea în acel loc
și ploaia torențială a spălat tot praful
ce întotdeauna se face primăvara pe drum,
Și în felul acesta pietrele ies la suprafața pămîntului //
p. 233 și soarele cu lumina sa face ca ele să strălucească
Desigur la aceste pietre cineva admiră
după ce cercetează bine locurile lor
forma și felul în care sînt lucrate colțurile
foarte artistic șlefuite.
De necrezut ca cineva să șlefuiască colțuri așa fine
și ⟨un⟩ cioplitor excelent să le facă de aceiași mărime
Dar, o! natură! cea mai înaltă între toate științele,
ce cu artă neînțeleasă împodobești întreaga lume
Pe tine te imită oamenii și meșteșuguri descoperă
însă vrînd să facă mai bine, întotdeauna fac mai rău
Vai! nu cumva astfel am îndrăznit, din nebăgare de seamă
Să imit, fiind broască, cîntecul frumos al privighetorilor?
Iată că încetez de a mai cînta fără har, și hai
să (continui) drumului meu mai departe, ce am de mers
Acești munți care am vorbit sînt în Ungaria de Sus[14]
Și de aici am pășit pe pămîntul Poloniei.

1716

p. 254 Și iarăși de la Moscova m-am dus la Petrograd
Și am trecut pe la Kiev, în drumul meu drept,
am trecut prin Moldova, ⟨și⟩ am ajuns în patrie,
la Constantinopol, stăpîna orașelor.

---

[14] Corect: în Maramureș.

ANONIM SUEDEZ

(1710)

În timpul șederii sale la Bender, regele Suediei Carol al XII-lea a trimis o misiune științifică la Constantinopol, în Palestina și în Egipt, pentru a ridica hărțile acestor țări și a desena planuri și vederi ale orașelor turcești. Membrii acelei misiuni erau Cornelius Loos, Conrad Spaire și Hans Gyllenskepp.

La înapoierea lor la Bender, membrii misiunii au înfățișat regelui mai multe hărți si desene executate în tuș și sepia. Dar o mare parte din ele a fost distrusă chiar la Bender (1713). S-a păstrat numai o colecție de desene reprezentînd vederi din Constantinopol și o hartă mare, în peniță, a Imperiului otoman. Pe marginea hărții se află Jurnalul de călătorie al membrilor misiunii, scris în limbile suedeză și franceză. Acest scurt Jurnal, păstrat la Muzeul Național din Stockholm a fost publicat în versiunea franceză de C. I. Karadja în „Revue historique du Sud-Est européen", VI, 1929, p. 364—365.

JURNAL DE CĂLĂTORIE PRIN DOBROGEA[1]

1710

În anul 1710, la 21 ianuarie.

p. 364

Am plecat din orașul Bender la orele unu după amiază. Am ajuns la orele trei în capitala Tatariei Bugeagului[2] numită Căușani[3]; la orele patru am plecat de acolo și am ajuns în Tataria Cetății Albe[4] și a Basarabiei[5] și am sosit într-un sat numit Hagider[6]. La 22 ianuarie am trecut prin satele „Rietzat"[7], ⟨Teres⟩, Cunduc[8], Butuc[9] și Aliscă[10]. La 23 am ajuns în orașul Ismail unde se sfîrșește Tataria de la Cetatea Albă. La 24 am trecut Dunărea și am ajuns în orașul Tulcea unde am p. 365

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez publicat de C. I. Karadja în „Revue historique du Sud-Est européen", VI, 1929, pp. 364—365.
[2] *Tartarie Baidsiak.*
[3] *Kautsian* = Căușani; raion Căușani R.S.S.M.
[4] *Tartarie Bialogrod.*
[5] *Basarab.*
[6] *Haster* pe rîul Caplarie.
[7] *Rietzat,* neidentificat.
[8] *Kondok.*
[9] *Bodoga,* pe rîul Cogîlnic.
[10] Alîcea, pe malul lacului Alîc-Ghiol, raionul Ismail R.S.S.M.

mai trecut // peste un alt braţ al Dunării[11] de aici am ajuns în oraşul Babadag[12] şi apoi în satul „Bajaluck“[13]. La 25 m-am dus în oraşul Karasu[14] şi în satul „Alipelcen“[15]; la 26 ianuarie am sosit) în oraşele Bazargic[16] (!) şi în satul Coslugea[17] unde începe provincia Bulgaria şi de acolo am plecat spre oraşul Provadia[18].

---

[11] = Braţul Sf. Gheorghe.

[12] *Balada* (!).

[13] Desigur greşit în loc de Cogealac (scris probabil Kojaluk, jud. Tulcea).

[14] = Medjidia, jud. Constanţa.

[15] probabil Ali beg chioi, adică satul lui Ali beg, azi dispărut.

[16] *Passorski.*

[17] *Koslatza* = Coslugea, sat în Bulgaria. În textul suedez s-au adăogat cuvintele „acest sat este locuit de creştini“.

[18] *Pravda.*

MARCHIZUL DES ALLEURS

(1643—1725)

Pierre Puchot, senior de Clinchamp, conte, apoi marchiz Des Alleurs nu era diplomat de carieră, ci militar. În războiul Ligii de la Augsburg a fost numit general de brigadă (1693). Trimis ca ambasador extraordinar la Berlin în 1698, a fost rechemat în urma răcirii raporturilor franco-prusiene. În intervalul 1699—1701 a fost trimis pe rînd pe lîngă episcopul de Liège, electorul Palatinatului și episcopul elector din Colonia. Obține gradul de „maréchal de camp". În 1704 este înaintat locotenent-general și trimis în Ungaria. Misiunea cu care a fost însărcinat de Ludovic al XIV-lea pe lîngă răsculații din Ungaria de sub conducerea lui Francisc al II-lea Rákóczi avea un caracter destul de ambiguu. Pe de o parte el era reprezentantul regelui, întocmai ca un rezident al său pe lîngă o curte minoră, pe de alta calitatea sa era nemărturisită, atîta vreme cît Rákóczi nu era recunoscut nici chiar de Poartă. Ca și pe vremea lui Thököly, regele nu voia să se compromită pe față, ci promitea doar o alianță pe viitor, mulțumindu-se cu trimiterea de subsidii și de cîțiva consilieri militari, destul de puțini, îndeosebi tehnicieni. Experiența militară a lui Des Alleurs și gradul său fuseseră elemente determinante la desemnarea sa foarte potrivită din punctul de vedere al executării instrucțiunilor sale. Dar din cel al stabilirii de legături personale se iveau incompatibilități decurgînd din înseși calitățile sale. Om sobru, neapreciind chefurile, dușman al risipii și al intrigilor, observator lucid și caustic al absurdităților din jurul său, el era un izolat, privit chiorîș de tinerii aristocrați din jurul lui Rákóczi și curînd și de acesta. Cu oamenii mai maturi la minte se ivea o altă piedică: aceea a limbii. Ei nu vorbeau franțuzește, iar el nu poseda îndeajuns obișnuința de a se exprima pe latinește. Dar toate aceste greutăți nu apar decît într-o fază mai înaintată a raporturilor dintre el și familiarii lui Rákóczi.

Călătoria lui prin Turcia în drum spre Ungaria l-a purtat și prin Banat și Transilvania. Iată traseul său.

Plecat de la Paris se îmbarcă la Toulon și merge la Neapole, de acolo la Durazzo și Monastir unde încheie un acord cu Hasan Pașa beilerbeiul Rumeliei. El ajunge la 11 sept. la Belgrad, unde este reținut de pașalele de Belgrad și de Timișoara în urma intervenției la Constantinopol a ambasadorilor Angliei și Olandei precum și a împăratului Leopold ce urmăreau stăvilirea răscoalei contra habsburgilor într-un moment cînd contribuția acestora contra lui Ludovic al XIV-lea putea fi hotărîtoare. Dar încercările de mediație dau greș. Armistițiul încheiat încetează și au loc bătăliile de la Neuhäusel și Nagyszombat. Ajuns la Timișoara, Des Alleurs scrie regelui la 3 nov. (1704) propunînd trimiterea unui rezident permanent la răsculați și se îndreaptă spre Transilvania. La Marga, lîngă Poarta de Fier a Transilvaniei, el e primit de Abraham Barczay, trimisul generalului Kârolyi și merge la Clopotiva în Hațeg. Îl întîlnește pe Ștefan Andrassy trimis de Simon Forgach, comandantul suprem al Transilvaniei rákócziene. Merge la Alba Iulia, Aiud și Cluj. La 13 febr. 1705 este primit de Forgach. La 28 febr. este la Nyirbátor, apoi trece la Agria unde se întîlnește în sfîrșit cu șeful răsculaților Francisc al II-lea Rákóczi. Acesta este dezamăgit de ajutorul lui Lu-

dovic al XIV-lea. El se aştepta la venirea unei echipe însemnate de ofiţeri francezi, reprezentată în fapt de locotenentul general Des Alleurs şi de doi ingineri militari aduşi de acesta. Cît priveşte pe cei doi secretari (francezi) ai lui Des Alleurs, ei pleacă curînd nemulţumiţi de disciplina serioasă impusă de el. Situaţia lui Des Alleurs, — reprezentant nedeclarat al regelui-soare care se ferea de a da în vileag legăturile sale cu ungurii răsculaţi — era destul de ambiguă. Regele refuza o alianţă, dar totodată nu admitea ca aceştia să ducă tratative de împăcare cu împăratul, sau măcar de prietenie cu alţi principi. Pe de altă parte situaţia personală a lui Des Alleurs se resimţea de rolul său de observator critic al unor abuzuri, absurdităţi şi anomalii pe care le semnalează, a risipei banilor trimişi din Franţa, a influenţei tot mai mari a lui Berchenyi considerat ca un rău sfătuitor al lui Rákóczi.

Foarte curînd, după prima descriere entuziastă a tînărului principe, rapoartele lui Des Alleurs conţin tot mai multe rezerve. El observă antagonismul de clasă care se manifestă între poporul răsculat şi aristocraţii care îl înconjură pe Rákóczi şi determină acţiunile sale. În august 1705 dieta de la Szeczeny îl proclamă pe Rákóczi conducător al confederaţiei maghiare. La 3 oct. (1705) Rákóczi se îndreaptă spre Transilvania, însoţit de Des Alleurs care e prezent la bătălia de la Jibău din 11 noiembrie. Se produc evenimente neaşteptate. Noul împărat Iosif I se arată foarte dispus la o împăcare, în vreme ce Ludovic al XIV-lea nu mai vrea să se alieze cu Rákóczi. Se poartă tratative secrete de care nu este informat Des Alleurs. Dar ele nu pot duce la un rezultat concret şi sînt oprite. Des Alleurs nu-şi ascunde opinia nefavorabilă despre generalii maghiari şi chiar despre inconsecvenţele lui Rákóczi. El caută cu tot dinadinsul să-l despartă de Berchenyi.

La 18 martie 1706 Transilvania se rupe de imperiu şi se aliază cu Confederaţia. Rákóczi trimite ca soli la Poartă pe Ianoş Papai şi Ferencz Horvat. Peste un an el trece în Transilvania pentru învestirea lui ca principe. Des Alleurs scrie din Tîrgu-Mureş la 3 aprilie 1707 după o călătorie de 22 de zile că este o localitate foarte mică şi săracă *(très petit et pauvre lieu)*.

În ciuda realităţii, planurile lui Rákóczi devin tot mai himerice spre uimirea indignată a lui Des Alleurs.

Prin palatina Sieniavska Rákóczi intră în legătură cu Petru cel Mare care îi oferă prin Corbea coroana Poloniei (!). Dar el vrea să devină *rege al Dacilor* (!) mulţumită unui război ruso-turc. Pe lîngă Transilvania el pretinde deci Moldova şi Ţara Românească drept posesiuni ereditare! Însemna deci că el înţelegea să treacă în tabăra antiturcească, ostilă lui Ludovic al XIV-lea. Dar se propuneau diferite combinaţii pentru a masca acest fapt. Des Alleurs primeşte la Cluj vizita lui Du Prê trimis de ţar pentru a solicita mediaţia regelui-soare între Petru I şi Carol al XII-lea, demers dealtfel de pură formă. Protestele lui Des Alleurs faţă de politica de aventură a lui Rákóczi, criticile privind risipa banilor trimişi ca subsidii, măsura adoptată la sugestia lui, de a nu se mai vărsa aceşti bani la Danzig, ci de acum înainte la Constantinopol creează un climat de mare neîncredere între Des Alleurs şi Rákóczi. În 1708 Rákóczi preferă să comunice cu Versailles prin marchizul de Bonnac din Polonia, decît prin Des Alleurs, care informează „răuvoitor" pe Ludovic al XIV-lea despre modul de folosire al subsidiilor. Însuşi regele îl sfătuieşte să se arate mai puţin intransigent. Se stabilesc raporturi nesincere între ei, foarte asemănătoare cu cele bine cunoscute dintre Frederic al II-lea şi Voltaire la Berlin, dar Rákóczi cere rechemarea lui. Se caută a se da alt sens acestei cereri, dar în cele din urmă Des Alleurs este numit ambasador în Turcia, în locul lui Ferriol la 7 noiembrie 1709, însă nu pleacă din Ungaria decît în februarie 1710.

Numirea sa venea ca o lovitură pentru ambasadorul în funcție, contele de Ferriol, fost ofițer atașat pe lîngă Thököly încă din 1675 și desemnat ca ambasador după moartea lui Castagnères-Châteauneuf în 1699. La încheierea păcii de la Carlovitz prestigiul Franței era mult scăzut la Poartă, și unele gesturi mai excentrice ale lui Ferriol nu contribuiau să-l sporească. Simperto amintește în Jurnalul său de afrontul suferit de el din partea marelui bostangiu. El era considerat îndeobște ca scrîntit la minte. Aflînd în 1710 că înlocuitorul său era pe drum și că se și afla în Moldova, el s-a plîns că nu a fost anunțat despre acesta, și că nu-i va ceda locul decît după ce va fi văzut cu ochii lui scrisorile de acreditare ale acestuia, venirea fără asemenea document fiind calificată de adevărată „schismă", și în această eventualitate el nu îi va preda gestiunea afacerilor sau localul ambasadei. În subsidiar el anunță că nu va putea părăsi orașul pînă la venirea fondurilor ce trebuiau să fie aduse de „M. Belin", fonduri foarte necesare pentru plata datoriilor sale și pentru comerț. De altminteri această venire precipitată (!) a lui Des Alleurs ar fi pricinuit mare perturbare în afacerile în curs.

Călătoria lui Des Alleurs pînă la Iași nu fusese ferită de peripeții. El apucase drumul prin Maramureș, ca fiind mai sigur într-o vreme cînd războiul curuților și soarta schimbătoare a luptelor locale, primejduiau trecerea prin centrul Transilvaniei. Drumul ales era la adăpostul acestor neajunsuri, fiind puțin umblat. În schimb trecerea munților era destul de anevoioasă, și în acel anotimp chiar primejdioasă. Călătoria s-a soldat cu pierderea catastrofală a bagajelor. El a fost întîmpinat „mai înainte de Copou" de către Nicolae Costin „Mare Vornic de Țara de Jos și pentru limba latinească" și dus în oraș la gazdă în casa unui boier, unde s-a produs un incendiu, pomenit de ambasador împreună cu despăgubirea ce a trebuit să plătească în sumă de 200 de scuzi. La plecare ambasadorul s-a conformat obiceiului constantinopolitan, observat cu sfințenie mai de mult și de venerabilul Alexandru Mavrocordat, oferind domnului Nicolae Mavrocordat o tabachere de aur precum și haine de brocart pentru a fi recomandat de el fratelui său marele dragoman Ioan Mavrocordat. Secretarul domnului a primit și el un ceas. Buna înțelegere stabilită în acest fel a avut urmări foarte curînd. La 3 august domnul alarmat de reclamațiile palatinului de Kiev contra sa, în legătură cu pretențiile excesive de aprovizionare ale suedezilor din Moldova, îi scria rugîndu-l să-l îmbuneze pe palatin. Nu mult după aceea îi scrie din nou ca să obțină retragerea plîngerii regelui Suediei. Amîndouă aceste rugăminți au fost satisfăcute neîntîrziat. În sfîrșit după mazilirea lui N. Mavrocordat, cînd acesta înapoiat la Constantinopol s-a văzut acuzat de extorsiuni masive în Moldova, temîndu-se de urmările acestor învinuiri, s-a refugiat la ambasada franceză. La 10 mai 1711, Des Alleurs îi raporta lui Ludovic al XIV-lea că Mavrocordat „temîndu-se să fie urmărit din această cauză, mi-a cerut un azil pe care nu i l-am putut refuza. El se află în palatul maiestății voastre, și eu îl asist cu bunele mele oficii în această împrejurare, care nu va avea, după cît se pare consecințe rele pentru persoana sa, ci îl va costa doar cîteva pungi"... Acțiunea noului ambasador la Poartă a contribuit la declararea de război a Turciei contra țarului, război mult dorit de Carol al XII-lea și de ceilalți refugiați după înfrîngerea de la Poltava. De altminteri, Des Alleurs, în trecerea sa prin Moldova, a ținut neapărat să se abată din drum spre a-l vizita pe Carol al XII-lea, în ciuda sugestiei contrare a pașei de Bender. La ambasada franceză, atitudinea lui Ferriol, care refuza să plece și continua să trimită rapoarte în Franța ca și cum ar fi fost și mai departe ambasador, crea destule dificultăți diplomatului titular. Orientarea sa diferea diametral de cea a predecesorului său în multe privințe, ca de pildă în chestiunea Mavrocordaților, rău văzuți de Ferriol și agreați de Des Alleurs.

Tot astfel la ura lui Ferriol contra lui Brîncoveanu se opune sentimentul de indignare al lui Des Alleurs în fața execuției sălbatice a domnului cu cei patru fii ai săi.

Misiunea lui Des Alleurs la Poartă a încetat în 1716 cînd a fost trimis în locul său marchizul de Bonnac, fost pînă atunci acreditat în Polonia. Despre Des Alleurs s-a ocupat N. Iorga în treacăt în diferite rînduri în legătură cu activitatea sa din Turcia. Despre trecerea lui prin Moldova vezi *Istoria Literaturii române din secolul XVIII,* I, p. 103. Despre raporturile lui cu Rákóczi a scris Béla Köpeczi un capitol substanțial în volumul său *La France et la Hongrie au début du XVIIIe siècle,* Budapest, 1971.

Extrase din corespondența sa din Constantinopol au fost incluse în *Hurmuzaki,* Supliment I, 1, pp. 375 și u.

SCRISOARE CĂTRE CONTELE DE FERRIOL[1]

Iași 12 martie 1710.

p. 375 Am ajuns aici după ce am suferit multe neajunsuri și pagube la ieșirea din Ungaria, și în munții care despart acest regat de acel principat. Nu mă pot felicita îndeajuns de buna și onorabila primire pe care mi-a făcut-o noul principe al Moldovei[2], care a contribuit mult ca să pot fi în stare de a-mi urma drumul spre Bender. Nu sînt decît trei zile scurte de drum de la Iași la Bender, unde — după o ședere de cîteva zile, voi merge cît voi putea mai curînd la Constantinopol, potrivit cu ordinele mele.

RAPORT CĂTRE REGELE LUDOVIC XIV[3]

Bender, 23 martie 1710

p. 375 Sire, după multe greutăți am ajuns în sfîrșit aici în ziua de 18 a lunii acesteia. Nu mă pot îndeajuns felicita de buna și onorabila primire din partea principelui Moldovei la ieșirea din munții îngrozitori pe care am fost silit să-i străbat pentru siguranța mea. El m-a ajutat în toate chipurile pînă acum.

Am găsit în cursul drumului meu niște scrisori ale unuia din miniștrii regelui Suediei care îmi făcea cunoscut că i-aș face plăcere regelui Suediei, stăpînul său, dacă aș trece prin Bender, măcar că pașa de acolo[4] mi-a scris că nu mă sfătuiește să fac aceasta pentru că m-aș abate din drumul meu cale de 12 sau 15 zile. Eu am fost totuși acolo, în ciuda acelui sfat, după ce i-am făcut cunoscut acelui pașă că nu mă

p. 376 puteam lipsi de a trece la // Bender, unde acest pașă m-a primit și el cu toate atențiile și semnele de cinstire ce și le poate închipui cineva. Pot zice că primesc pretutindeni roadele serviciilor[5] pe care m-am silit să le fac tuturor în vremea șederii mele în Ungaria.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez publicat în Hurmuzaki, Supliment, I, 1, p. 375.
[2] Nicolae Mavrocordat.
[3] *Ibidem,* pp. 375—376.
[4] Iusuf Pașa.
[5] A ajutat într-adevăr pe toți refugiații suedezi și poloni scăpați din înfrîngerea de la Poltava.

RAPORT CĂTRE MINISTRUL AFACERILOR STRĂINE

Bender, 25 martie 1710

Îngăduiţi-mi să vă fac o scurtă descriere a felului cum am trecut munţii din Maramureş în Moldova. Înainte de a intra ⟨în Moldova⟩ am văzut cum în faţa ochilor mei dispare sub gheaţa unui rîu avînd 12 sau 15 picioare de apă o căruţă trasă de 6 cai, despre care nu am mai aflat niciodată nimic şi în care se afla tot ce aveam eu mai bun, ceea ce a redus într-o clipă la 4 mici valize bagajele domnului ambasador, care s-a văzut silit să ia cu sine 300 de ţărani dintre care 200 descurcau drumul şi 100 cărau pîine pentru mine şi furaj pentru caii mei, care de altminteri jumătate s-au şi prăpădit în zăpadă. În sfîrşit timp de 5 zile nu am văzut nici cer, nici pămînt, nici apă. În ziua a şasea le-am văzut pe toate împreună şi încă alţi oameni pe lîngă aceia pe care îi aveam. Era locul[6] unde m-am întîlnit cu cei pe care Principele Moldovei îi trimisese ca să mă primească, la două zile depărtare de Bender. Am fost găzduit la un boier a cărui casă a ars şi am fost obligat să plătesc 200 de scuzi. Vă spun toate acestea fără nici un gînd a vă cere milostiviri, căci sînt plătit pentru a face asemenea cheltuieli. Dar vreau numai să arăt că voi sosi la Constantinopol ca un naufragiat care s-a salvat pe o scîndură. Ce mă doare mai mult e că nu voi fi în stare să fac acele daruri la care eşti silit fără doar şi poate în aceste ţări şi voi fi silit să promit că le voi trimite îndată ce voi fi sosit la Constantinopol. Dacă acest ultim punct merită oarecare luare aminte, vă rog stăruitor să nu-l uitaţi. p. 377

MEMORIU DE CHELTUIELILE FĂCUTE ÎN CURSUL CĂLĂTORIEI PRIN MARAMUREŞ, MOLDOVA ŞI TURCIA

Constantinopol, 19 mai 1710

La Iaşi am dat domnului M (!) [Mavro-Cordato], Principele Moldovei cînd am trecut, o tabacheră de aur costînd 22 de ludovici care valorează 308 livre. Pe deasupra i-am trimis două haine de brocard pentru că a pus în vedere fratelui său, care este interpretul Porţii, să aibă grijă să mă satisfacă în ⟨diversele⟩ afaceri, 180 de livre. În plus am trimis secretarului său un ceas în valoare de 40 de scuzi. p. 380

---

[6] Locul era „mai sus de Copou" în cuvintele lui Nicolae Costin.

ERASMUS HEINRICH SCHNEIDER VON WEISMANTEL

(1688—1749)

Erasmus Heinrich Schneider, care a primit ulterior numele de von Weismantel, la înnobilare, s-a născut în Germania din părinți germani. El însuși declară într-un loc: „La noi în Germania". De foarte tînăr s-a angajat în armata suedeză servind mai întîi ca sublocotenent (Cornett) în regimentul de dragoni al lui Görtz, apoi ca locotenent în regimentul de grenadieri călări ai lui Krumkau. Desemnarea regimentelor se făcea după numele comandanților.

În timpul campaniei lui Carol al XII-lea contra țarului Petru I — încheiată cu înfrîngerea de la Poltava (27 iunie st.v. 1709) și cu odiseea regelui reușind să-și croiască drum din încercuirea dușmană și să ajungă pe un drum anevoios și ocolit la Bender, unitatea din care făcea parte Weismantel se afla în Polonia în preajma Cracoviei împreună cu o parte din trupele regelui polon Stanislav într-o liniște desăvîrșită, la ordinea zilei fiind înzestrarea cu echipament nou a trupelor de infanterie și inaugurarea noilor bonete ale grenadierilor brodate cu stema regelui, de argint pe postav albastru. Vestea înfrîngerii a sosit abia la 16 august (= 5 st.v.). Partida pentru August al II-lea, în frunte cu palatinul de Belz, Adam Nicolae Sieniawski, îl silește pe Stanislav să se retragă în Pomerania. Weismantel se duce în Silezia să cumpere arme. La înapoierea sa, pornește toată oastea din Cracovia. August al II-lea pătrunde in Polonia cu 6 000 de oameni. Se produc defecțiuni în tabăra lui Stanislav și însuși generalul Smigelski este bănuit o clipă și pus sub arest.

Corpul suedo-polon urmărit de trupele moscovite ale lui Kropotov se retrage pînă la granița ungară și cere (de la Munkacz) lui Francisc Rákóczy al II-lea voie de a trece prin ținuturile ocupate de el spre Moldova („Walachey!") zăbovind la el două săptămîni. În urma răspunsului afirmativ și a îndemnului să coboare la șes, trece granița și primește hrană și vin bun de Tokay. Dar la expirarea celor două săptămîni, este poftit în cvartirul de iarnă al rákoczienilor. Acum încep îndoielile. Comandantul suprem polon, Iosif Potocki rămîne la Cașovia, lăsînd locul lui Grudzinski, și alți ofițeri superiori îi urmează exemplul. Grupul rămas oarecum dezorientat își dă seama de intențiile rákóczienilor de a-i anexa cauzei lor și a-i pune să lupte cu imperialii. Distribuirea de bani din partea lui Fr. Rákóczy al II-lea și răspîndirea zvonului despre moartea lui Carol al XII-lea, îi confirmă în această bănuială. Ei trimit răspuns la Cașovia că nu au de gînd să lupte cu imperialii — și după răspunsul liniștitor de acolo se gîndesc chiar să trimită vorbă imperialilor că li se predau lor dar ei sînt obligați să urmeze tabăra rákócziană în marșurile sale și la 21 ianuarie să fie cu toții adunați spre a asculta invitația lui F.R. în 4 limbi: franceză, polonă, germană și ungară către regimentele respective, de a-i da concursul (contra imperialilor) cu asigurările unei bune răsplătiri. Dealtminteri rákóczienii manevraseră astfel încît polono-suedezii să se afle deodată între două focuri, avînd pe imperiali în față și pe

rákóczyeni în spate. Atacaţi de imperiali, ei trebuie să dea lupta cu ei, obţinînd un succes dar pierzînd 200 de oameni. În continuare ei sînt obligaţi să participe la aprovizionarea cetăţii Neuhäusel şi în cele din urmă sînt somaţi să-i jure credinţă lui Rákóczy iar comandantul lor suprem, Iosif Potocki, palatinul de Kiev este ameninţat să fie predat ruşilor. Acesta plecînd din Caşovia se apropie de grupul polono-suedez, dar nu e lăsat să ajungă la el, ci ţinut sechestrat la oarecare distanţă. Cu toată paza rákóczienilor, grupul lui Weismantel reuşeşte să execute planul de evaziune al lui Potocki, şi împreună cu el porneşte întregul corp în direcţia Moldovei. Urmăriţi de rákóczieni, şi aşteptaţi pe malul opus, la locul de trecere al Tisei ei trebuie să-şi schimbe drumul, şi sînt salvaţi de unul din dependenţii lui Potocki, şeful haiducilor din munţi, poreclit Biale Oko (= Ochi albi), care îi conduce pe poteci de munte la înălţimi ameţitoare, spre a ocoli locul unde stătea la pîndă Kropotov cu moscoviţii săi. În sfîrşit în ultimele zile din aprilie (1710), ei se află în siguranţă şi pot să-şi potolească foamea cu „mălaiul" moldovenesc. Acum soseşte şi o poruncă, ce nu mai era actuală, a lui Carol al XII-lea ca să se despartă de rákóczieni şi să se ralieze imperialilor. În Moldova ei dau de belşug. Iosif Potocki şi Grudzinski sînt conduşi în audienţă la N. Mavrocordat căruia îi pretind să asigure aprovizionarea celor 3 000 de poloni lăsaţi de ei în cantonament la Cernăuţi. Grupul lui Weismantel dă la Botoşani de pîine, vin, miere, carne de o ieftinătate care îl uimeşte. Raporturile ce se vor stabili între oaspeţii nepoftiţi şi moldoveni, pot fi urmărite de acum încolo în Jurnalul de campanie, care deşi scris în mod părtinitor, conţine destule informaţii despre indisciplina şi abuzurile musafirilor în ţara care îi primise de nevoie.

Atitudinea proprie a lui Weismantel în faţa acestor fapte, nu este uniformă, Menţionînd chiar el cu dezaprobare samavolniciile polonilor, el declară aproape îndată că reclamaţiile moldovenilor în faţa anchetatorilor turci ar fi fost pline de *minciuni* (!). Vorbind de iniţiativa comandantului polon Grudzinski instalînd cu de la sine putere pe polonii săi în cvartir la Iaşi împotriva hotărîrilor domnului — care trebuie să cedeze şi nu poate decît să pună pe bulibaşii săi să coopereze la facerea încartiruirii pornită contra autorităţii sale — el se minunează de îndrăzneala neîngăduită cu care s-a cerut şi obţinut la Poartă mazilirea domnului de către nişte oaspeţi străini de neam, ce se făceau stăpîni în ţara care îi primise.

Se observă o pendulare intermitentă între sentimentul de dreptate ce nu poate fi întotdeauna redus la tăcere şi un egoism de grup, ce se manifestă şi acolo unde caută să justifice rechiziţiile abuzive în dauna ţăranilor smulse de la Poartă, pe motivul infidelităţii (din 1711) a Moldovei faţă de turci. Dar simpla invocare a acestei îndreptăţiri, trădează existenţa unui proces de conştiinţă. În schimb acţiunea de izgonire a polono-suedezilor ordonată în taină de Poartă în 1713 — şi executată oarecum de mîntuială, cu un zel doar aparent, de moldoveni în momentul „Calabalîcului de la Bender" îl umple pe Weismantel, de un resentiment amar contra moldovenilor, deşi îşi dă seama că la mijloc a fost o manevră turcească. Apar şi unele mărturisiri destul de cinice, de pildă mituirea căpeteniilor turcilor şi tătarilor ce participau la acţiune, şi au fost instigaţi de polono-suedezi contra moldovenilor.

În Descriere, atitudinea lui Weismantel e mai vehementă. La resentimentul din 1713 se mai adaugă şi sentimentul de superioritate al unui protestant intransigent faţă de manifestările unor sentimente religioase naive în forme moştenite axate pe practici externe, gesturi şi ceremonii. Dar ce trebuie subliniat este faptul că Weismantel se referă la norodul neluminat cu care poartă o discuţie ce se situează pe două nivele inegale. Despre credinţele unor oameni mai luminaţi, el nu pare să aibă vreo ideie. Totuşi despre sensul profund al riturilor de înmormîntare pare că a înţeles ceva, măcar că se complace uneori în redarea carica-

turală a unor practici ce puteau fi întîlnite pe alocuri: cu preotul la căpătîiul mortului și cu lăutarii împrejur. Este iritat de rezistența morală întîmpinată cu prilejul înmormîntării unui ofițer suedez în cimitirul ortodox, fără a socoti însă care ar fi fost reacția unor catolici la o acțiune similară, sau a unor protestanți siliți să primească în cimitirul lor pe un papistaș. Pentru toți, aceasta reprezenta un fel de pîngărire, chiar dacă moldoveanul simplu citat de Weismantel invocă de politețe doar neajunsul minor care ar rezulta la învierea morților cînd s-ar isca ceartă între spiritul intrusului și acela al localnicilor.

Se pare totuși că Weismantel a trăit în termeni buni cu gazdele sale. Gospodarul de la Furceni îl poftește la pomenirea feciorului său, și felul cum e amintită această pofteală arată că totuși existau punți de înțelegere, chiar dacă Weismantel privea de sus la oamenii simpli din jurul său. Acolo însă unde pierde orice contact cu realitatea, este atunci cînd invocă trîndăvia poporului, atît a bărbaților cît și a femeilor. Pe acestea le acuză de lene pentru că tot timpul cos și aleg la cămăși și alte țesături și nu vor să se bage la stăpîn și să se facă slujnice. Dar tot el notează curățenia din casele lor și grija cu care femeile sărace își spală noaptea cămașa lor unică pentru a o avea curată a doua zi. Pe bărbați îi face răspunzători de sărăcia în care se zbat, cu colibe drept case, dormind pe scîndura goală și fără așternut. Nu înțelege de ce omul necăjit nu merge la vînătoare cînd vînat este din belșug și aproape în poarta lor. Ba mai mult înșirînd varietățile de păsări sălbatice din țară se miră și se indignează de faptul că nu înflorește aici *vînătoarea cu șoimi* (!) care era prin excelență un sport pentru regi și împărați. E probabil că atunci cînd a scris această enormitate, el nu-și mai amintea de condițiile reale din Moldova, unde zborul lăcustelor, ciuma, seceta și molima printre vite sînt subliniate pentru anii 1710 și următorii de către I. Neculce. Judecățile fără apel provin dintr-o proiectare a condițiilor din mediul țărănesc (pe care le-a cunoscut doar din afară) pe fundalul modului de viață din patria nordică, al unor țărani și fermieri înstăriți muncind după un program invariabil, nesupuși în mod obișnuit pîrjolirilor și invaziilor, schimbărilor de domni și asupririlor fiscale, și strîngînd ban de ban pentru acumulări posibile și asigurarea unui confort indispensabil. Dar în momentul acela, în Moldova, problema pentru cei mulți nu era aceea a unor acumulări pentru viitor, ci aceea a unei subsistențe oricît de precare pentru clipa prezentă.

Așa se și explică unele aberații flagrante. În viziunea lui Weismantel țăranul e *asemenea unui baron*, căci își alege după voia lui locul pe care îl va ara pentru nevoile casei sale, și poate să-l schimbe după pofta inimii de cîte ori vrea. Tot astfel se poate muta, după cum i se năzare, ducîndu-și oarecum casa în spinare, putîndu-și oricînd ridica în altă parte o colibă, la fel de primitivă ca cea pe care o părăsește fără să-i pese. E ca și cum bietul țăran ar fi fost stăpîn pe destinul său!

În general în capitolele de la sfîrșit această tendință la fantezie, răstălmăcire și căutare a unui anumit pitoresc adesea caricatural și chiar vulgar, corespunzînd probabil fazei din urmă a elaborării volumului ce mai trebuia sporit în vederea publicării. Informația însăși devine nesigură. Complexitatea datelor imediate cu reminiscențe lipsite de rigoare, sau cu amănunte aflate din auzite și necontrolate, aduce un element de neprecizie în dezacord cu armătura de date exacte din Jurnalul de campanie inițial. Apar erori ce confirmă această reconstituire a modului de redactare. De pildă vorbind de eticheta de la curtea domnului Moldovei (care era atunci Nicolae Mavrocordat) autorul subliniază faptul că propriul său socru, care era mare postelnic, nu ședea niciodată la masă cu el. Dar Nicolae Mavrocordat era însurat cu o constantinopolitană Pulcheria Ciuchi, a cărei înmormîntare la București în 1716 e descrisă de del Chiaro, și deci nu

poate fi vorba de tatăl ei. În schimb predecesorul lui N. Mavrocordat, Mihail Racoviță avusese ca mare postelnic pe socrul său, foarte devotat dealtminteri, boierul albanez de origine, Dediul. Dar Weismantel, care a pășit în Moldova în 1710, nu a mai apucat domnia acestuia care a fost mazilit în 1709, în parte și în legătură cu refugierea după Poltava a unui prim val de soldați suedezi în țară, unde au fost atacați de Kropotov pe teritoriul supus suzeranității otomane.

Este limpede așadar că acest amănunt cules *din auzite* a fost *adăugat mai tîrziu* la textul Descrierii.

Mai apoi trebuie subliniat și faptul că autorul adesea se referă în mod vădit, dar nedeclarat la *ruteni,* cînd de pildă vorbind de religia moldovenilor, el asigură că singurul lor mod de închinare orală, este repetarea la infinit a cuvintelor „Hospodi pomiluy" (!) (= Doamne miluiește, în ruteană). Alteori atribuie locuitorilor moldoveni niște practici posibile poate doar în părțile tătărăști sau turcești.

E vorba de pretinsele căsătorii temporare cu aprobarea combinată a cadiului și a preotului ortodox! Tot astfel este de neconceput pretinsa zălogire a propriilor copii unor turci și tătari, ei avînd a rămîne robi în caz de neplată! Trebuie recunoscut că alături de observații serioase și pertinente, există un element fantezist, ba senzațional, ba caricatural, prezent mai ales în ultimele pagini ale Descrierii. Fără a ne opri la naivitățile unor afirmații cu privire la caracterul *sensual* (!) al doinelor și la originea acestora datorată căutării înfrigurate a unei mitice făpturi, „Doina", rudă bună cu biata Molda din legenda vînătorii lui Dragoș. De atunci încolo răsună chemarea: Doina, Doina, în orice loc! Dar ce este supărător la acel censor sever ce vede stricăciune, chiar și unde nu e nici pomeneală de așa ceva, este vulgaritatea inutilă a glumei grosolane de cazarmă compusă de un soldat suedez de la Varnița în versuri românești, citată ca referință valabilă și reprodusă fonetic în text. Tot de vulgaritate se izbește cititorul și în descrierea, dealtminteri inexactă a portului femenin de la țară. Este un amestec ciudat de strictețe virtuoasă și de subînțelesuri dubioase, combinație de refulări protestante și de necazul de a nu fi fost băgat în seamă de fetele istețe și fermecătoare pe care le descrie cu entuziasm și gingășie pe aceeași pagină. Dar îndată recade în vulgaritate pomenind de tîrgovețele accesibile „domnilor șvezi" redînd și aici pe românește cîte o frază de a lor de interes redus.

Pentru a înțelege spiritul în care a fost redactat textul lui Weismantel, trebuie ținut seama de faptul că Jurnalul său de campanie a fost început în ianuarie 1708, cînd avea abia 20 de ani. La sosirea sa în Moldova era un tînăr ofițer de 22 de ani. Manuscrisul, în forma în care a ajuns la noi este o prelucrare mai amplă a însemnărilor inițiale destul de laconice, redînd doar coordonatele nelipsite de timp și loc cu precizarea grijulie a distanțelor parcurse la fiecare mutare din loc. Peste această canava sumară se suprapune narațiunea făcută ulterior din memorie, cu unele îndreptări de date sau de locuri, precedate de literele N. B. (Nota bene). Sînt de obicei bucăți mai lungi, ca de pildă povestirea trecerii munților sub conducerea haiducului „Biale Oko" urmată de portretul fizic al acestuia. Sau relatarea dramatică a expediției din Ucraina din lunile martie și aprilie 1711.

Pe lîngă aceste dezvoltări ale unor note schematice, mai apar și digresiuni importante introduse în text, ca cele despre tătari, sau cazaci sau despre obiceiurile musulmane, sau descrierea ținuturilor moldovene. Intercalarea acestor digresiuni în diferite locuri ale Jurnalului în forma sa finală, arată că redactarea textului nu s-a făcut dintr-o dată ci în mai multe etape, și anume: a) o primă notare laconică constituind Jurnalul inițial propriu zis; b) o dezvoltare și împlinire a jaloanelor reprezentate de note, prin descrieri și narațiuni pe marginea lor. De exemplu povestirea trecerii munților sub călăuzirea haiducului Ochi

Albi; c) o redactare a digresiunilor, adică a unor texte autonome, ca cele amintite mai sus, precum şi cuprinderea unor evenimente cunoscute indirect, din auzite, cum ar fi campania de la Prut (1711) şi asaltul dat de turci reşedinţei lui Carol al XII-lea la Varniţa. Integrarea digresiunilor în text aparţine fazei de pregătire a întregului material pentru publicare.

În această fază finală a fost compus şi titlul foarte lung şi plin de importanţă din fruntea manuscrisului. Am crede că tot acestui moment trebuie să-i atribuim şi nişte scurte paragrafe de umplutură din Descriere cum ar fi: *Cîteva lucruri cunoscute* (p. 222), *Originea locuitorilor* (= tîlharii amintiţi de Enea Silviu) p. 223, *Limba — Firea şi moravurile* (e vorba mai ales de furturi de cai) etc., *Nu mănîncă viţei* (p. 225), *Oi remarcabile. Vînat*... etc., *Din trîndăvie vin toate relele* (227), *Educarea copiilor, Ei prind pe robi şi îi predau stăpînilor, Sînt neprietenoşi cu străinii,* cea mai mare parte dintre aceştia vădind o atitudine răuvoitoare. Se poate determina destul de precis locul din *Descrierea* unde apare mai întîi, anume în mijlocul capitolului despre oaste, *Die Milice,* unde este strecurată declaraţia concesivă că *oricît de mult este această naţiune înclinată la rele*, totuşi ea are o predispoziţie înnăscută de a primi învăţături bune, urmînd mai departe pe un ton binevoitor. Lăudînd vitejia luptelor din trecut cu polonii şi turcii, autorul arată cauza căderii sub turci, datorată dezbinărilor lăuntrice. Cu acest capitol se încheie partea serioasă a Descrierii, întemeiată pe informaţii si cifre sigure. Cu cel următor — *Einige merkwürdige Dingen* se trece la o adunare de mărunţişuri diverse, de impresii, aproximaţii, generalizări, etc. înainte de a se ajunge la partea a doua de răstălmăcire pătimaşe a realităţii în care răzbate aproape constant pornirea contra moldovenilor întrevăzută o clipă şi mai înainte în interpolarea menţionată mai sus. Aici se declară nemulţumit că nu e nimeni spînzurat în Moldova (pentru furturi de cai, la care ar fi părtaşi sau instigatori înşişi boierii ţării), aruncă acuzări generale dar absolute contra unor vicii infame introduse şi patronate de turci, se ridică împotriva blîndeţii cu care sînt crescuţi copiii, preconizînd bătaia ca mijloc de educaţie şi declarînd pe moldoveni singuri vinovaţi de marea lor sărăcie datorată trîndăviei!

Această lavă îneacă şi două capitole scrise iniţial în alt spirit, anume cel despre ceremoniile căsătoriei şi riturile funerare la moldoveni, unde pot fi separate cele două straturi ale redactării.

În concluzie: textul lui Weismantel este de o valoare inegală, trebuind preferat Jurnalul la Descriere.

În Jurnal mai aflăm şi o serie de informaţii indirecte dar sigure despre intrigile de la Poartă, şi lucrăturile marilor viziri care au determinat fluctuaţiile politicii faţă de polono-suedezi (dar de fapt faţă de mijloacele de convingere ale ţarului Petru I). Descrierea trădează o atitudine neunitară şi condiţii de redactare diferite. Partea care ar putea cu drept fi socotită descriptivă, poate fi rînduită alături — dar ceva mai jos — cu aceea a lui Bandini din mijlocul veacului precedent, şi cu a lui Dimitrie Cantemir, care îi este contemporană.

Manuscrisul original german al lui Weismantel se află în Biblioteca regală de la Stockholm sub cota 797. El a rămas în stare de manuscris pînă la publicarea sa în 1928 de către bibliotecarul Universităţii din Upsala, doctorul S. E Bring pentru „Asociaţia suedeză pentru publicarea manuscriptelor privind istoria Scandinaviei", sub titlul: *E. H. Weismantells Dagbok, 1709—1714, utgiven av Kungl. Samfudet för utgivande av Handskriffer rörande Skandinaviens Historia genom Samuel Bring. Historia Handlingar,* del 28. I Stockholm, 1928. El a fost folosit încă din prima jumătate a sec, al XVIII-lea pentru istoria lui Carol al XII-lea publicată de Jorän Nordberg (O ediţie germană a acestei lucrări a apărut la Hamburg în 1745—1751 în 3 volume). La noi a fost semnalat de C. Karadja în „Revista

Istorică" nr. 4—6 aprilie-iunie 1929, pp. 149—151 şi analizat de N. Iorga în aceeaşi revistă no. 1—3 ianuarie-martie 1930 (p. 1—11 inclusiv) din care pp. 2—7 rezumă însemnările Jurnalului, iar pp. 7—11 Descrierea ţării. Textul german al acesteia este reprodus întocmai tot acolo (pp. 12—28 inclusiv şi apoi 85—102 din no. următor). Nu au fost însă reproduse în Revistă şi părţile privind ţara noastră din textul original al Jurnalului propriu zis, pe care le redăm mai departe în româneşte, precedînd părţile din Descriere, traduse selectiv după textul original *(Dagbok)*. Titlul german al manuscrisului original editat de Samuel Bring este: Extras (istoric) din Jurnalul (de Campanie *„Campagnie")* ţinut de mine în care sînt notate cu anii (lunile şi zilele, în stil nou), atîtea cîte a îngăduit timpul şi graba ca să însemn cu mîna proprie, şi au putut fi notate din cauza marşurilor forţate şi a marilor greutăţi suportate, care cuprind (totul) ce s-a întîmplat în acea vreme atît împreună cu armata cît şi fără de aceasta în expediţia comandată (şi îndeobşte cele din cursul marşurilor şi expediţiilor) despre ţări străbătute, cvartiruri, cantonări, bivuacuri, tabere, precum şi oraşe, castele, sate, rîuri principale şi mici, treceri, înfruntări, lupte, atacuri, asedieri şi altele de acest fel, (precum şi) cele mai remarcabile împrejurări care s-au petrecut în Turcia în vremea prezenţei mele pe lîngă M.S. regele Suediei, şi pe lîngă acestea (o mică adnotare) asupra unora din aceste ţări, regimuri, obiceiuri, deprinderi, purtări şi mod de viaţă (totul) însemnat cu o pană nepărtinitoare, în modul cel mai simplu şi mai ostăşesc.

O analiză rapidă a textului lui Weismantel a dat şi E. Lozovan în: *Voyageurs nordiques dans les pays roumains*, apărut în „Études Romanes de Lund", XVIII, pp 114—116.

[JURNAL DE CAMPANIE PE ANII 1710—1714][1]

[1710] *Aprilie* 26 ... Dimineaţa am coborît de-a lungul Ceremuşului[2] ... şi am înaintat cu rîul şi am trecut pe pămîntul moldovenesc pe lîngă satul Vijniţa[3], ne-am hrănit caii cu ramuri de fag neînmugurite încă [2]* şi am mulţumit lui Dumnezeu că am ajuns pe pămîntul spre care ne îndreptasem cu aşa mare primejdie. [Sînt flămînzi . .] Prin munţii aceia am băut din cel mai minunat isvor de apă minerală[4], neştiind că stîrneşte o aşa mare poftă de mîncare ..... etc ... Dar cum nici aici nu se putea căpăta de loc pîine ne-am ospătat cu un fel nou de pîine moldovenească numită pe limba lor *mălai*[5] care se face doar din făină de mei[6], fie fiartă sau coaptă fără drojdie în spuză sau în cuptor. Totuşi noi am plătit-o la început destul de scump şi am mîncat-o ⟨ca şi cum ar fi fost⟩ marţipan. În ziua aceea am străbătut codrul mare de fag în direcţia oraşului Suceava pe sub un cot către (?) „Novo Osura"[7], apoi în tabără [3] la o depărtare doar de 3 mile de oraşul polon Snyatin.

p. 70
27

p 71

29

[1] Traducerea s-a făcut după textul german publicat de Samuel E. Bring în E. H. Weismantells Dagbok 1714 — Stockholm, 1928, p. 70 şi urm.
* Cifrele în paranteze drepte arată distanţa în mile. Cele marginale în italică zilele lunii.
[2] *Scheremor.*
[3] *Wisniowice.*
[4] *Sauerbrunnen.*
[5] *Maley.*
[6] *Hirschen Mehl* (corect: Hirsen).
[7] Text neclar *unter einen Krug Gogia (= gegen?) nowo Osura,* neidentificat.

29 Dimineața am mers în sus pe mîna dreaptă de-a lungul rîului Siret
30 pe sub satul Volocineț[8], în tabără [4] și apoi mai departe de-a lungul acestei ape pînă la satul Cîndești[9] [1 1/2]...

Mai... Acum ajunsesem iar într-o țară mai bună, măcar că destul de puțin locuită, dar totuși din cele în care oamenii creștini nu mai aveau de înfruntat primejdia tîlharilor și a munților de flămînzire[10] și unde se puteau ocupa și îngriji de subsistența lor fără vreo primejduire a vieții. Îndată ce am ajuns în orașul Botoșani[11], ne-am lăsat de „mălaiul“ cel ințepător și lipsit de gust, și deși era strînsă la un loc o mulțime destul de mare de oameni, și ținutul din fața noastră era pustiit, totuși putea fiecare să capete cu bani orice voia: pîine bună, vin, rachiu, miedul cel mai minunat putea fi găsit pe un preț de nimic împreună și cu carnea cea mai bună. Puteai să cumperi un bou pe trei taleri imperiali, un juncan[12] pe un taler, sau unul și jumătate, și nu mai trebuia să ne îngrijim nici de cai, căci iarba cea mai frumoasă și
1 mai minunată îmbrăcase peste tot cîmpiile. Într-o noapte ne-am așezat
p. 72 tabăra de partea ceastălaltă [3] și după aceea am trecut în marș prin
2 Botoșani, și la o milă de oraș lîngă pădure, pe un deal frumos am intrat în campament [2] unde ni s-au adus provizii, dar pe cheltuiala comandantului general[13], în aceeași zi au plecat comandantul general, colonelul Züllig, locotenent colonelul Buchholz și starostele Grudzinski[14] spre a merge în capitala Iași, la domnul acestei țări, și apoi mai departe la Bender, la M. Sa[15] spre a-i raporta de sosirea noastră și de aventurile
9 întîmpinate. Aici am rămas opt zile încheiate și apoi am mers mai de-
10 parte spre Iași, oprindu-ne în lagăr într-un loc pustiu. /2 . Am rămas pe loc a doua zi și ne-am reluat iarăși marșul în sus, am trecut rîul
11 Bahluiul Mare[16] și prin satul Belcești[17] pînă la trei mile de Iași, în lagăr
12 /4/. Aici am stat iar locului două zile, în care timp ne aduceau evreii și negustorii tot felul de merinde și de lucruri de trebuință, și nu duceam lipsă nici de țigani, care sînt singurii muzicanți și lăutari ai acestei țări și care uneori cîntau așa de frumos dintr-o scripcă făcută de ei cu
13 3 strune și apoi și o citeră veche de lemn *(Breder Zitter)*, dezacordată zicînd și din gură pe limba lor, și suna așa de frumos al lor: *Brînză, brînză cu mălai, Bade Nicolai*[18] ca atunci cînd cerșetorii se înveselesc între ei cu dibla lor[19]. Totuși este destul de iscusit lucru că ei cîntă, zic din gură și mai și joacă în același timp. [Trupa merge mai departe să-și caute un loc mai bun de tabără pentru o ședere mai îndelungată]. Am mers la Podul Iloaei[20], podul de piatră de peste Bahlui[21],
14 și mai departe dincolo de Bahluieț[22] pe dreapta în sus pe sub codrul de

---

[8] *Wolszyniec.*
[9] *Kind More* = Cîndul Mare (jud. Botoșani).
[10] *Hungerbergen.*
[11] *Pothyszan.*
[12] *Eine jung Stuck Rindbratten.*
[13] = Iosif Potocki, palatin de Kiev.
[14] = Ioan Grudzinski, staroste de Rawna.
[15] = Carol al XII-lea.
[16] *grosser Mare Policluy* (!)
[17] *Petzeste* (!)
[18] *Prinse, prinse cu Maley, Bati Nikolay.*
[19] *Leyer.*
[20] *Podulluloy.*
[21] *Pahuluy.*
[22] *Den kleinen Pahuluy.*

fag şi sătuleţul Cucuteni (?)[23] în tabără la două mile moldoveneşti doar de [oraşul] Iaşi [1].

· După ce am rămas aici mai bine de paisprezece zile, cum a început să fie lipsă de apă din cauza marei secete, am căutat un loc mai bun pentru tabără, măcar că nu prea departe de acolo, dar unde erau mai multe fîntîni şi un iaz, şi am pornit într-un loc atît de plăcut încît nu s-ar fi putut găsi unul mai bun, căci toată pădurea alăturată era plină de cireşi, meri, pruni, peri şi tot felul de alţi pomi fructiferi şi aceasta era lîngă sătuleţul *„Pawlowka“*[24] [1/4]. 29

p. 73 *Iunie* ... Toată luna aceasta nu ne-am urnit din loc totuşi polonii noştri îşi cam luaseră cîmpii şi săvîrşeau multe excese în această ţară. Este un obicei al lor cînd sînt în ţară străină să nu facă nici un lucru bun, şi să nu se mulţumească niciodată cu ce li se dă: în loc de provizii acum se dădeau bani: ei au călcat însă această învoire acolo unde puteau căpăta ceva. Şi pentru că domnul ţării, Gospodarul, sau cum îl numeau ei în limba lor, Vodă[25], nu era în stare să pună stavilă la aşa pacoste, şi nici să pedepsească pe vinovaţi, a fost raportat faptul Seraskierului de la Bender (Thighina) numit Jusuf Paşa[26], dar totuşi cu atîtea minciuni[27], după felul moldovenilor, că era de necrezut. Şi astfel a trimis acel Seraskier pe un agă de la Bender pentru a cerceta excesele, şi a venit în ziua 24 de Sf. Ioan[28], în tabăra noastră a fost primit de cîteva sute din polonii cei mai de seamă la o distanţă bună de lagăr şi apoi condus iar pînă acolo... etc. [El aducea ultimele veşti despre depunerea şi uciderea marelui vizir[29] ... etc.]

p. 76 *Iulie* ... [Inactivitate şi boală. Tot lagărul e plin de bolnavi din care mor destui]. De provizii nu duceam lipsă deloc, dar oamenii se îmbolnăveau mîncînd fără măsură din fructele ce creşteau în acea pădure în aşa mare belşug, că nu puteau fi consumate în întregime, şi din cauza aceasta au căpătat oamenii disenterie[30], friguri reci (?)[31] ... etc.

August. În toată această lună nu s-a întîmplat nici cel mai mic lucru. Am stat mereu locului, am căpătat provizii după nevoie, dar cei ce aveau mai mulţi bani puteau să o ducă foarte bine după cheful lor. Dar totuşi nu îi plăcea nimănui acest fel de viaţă şi nu erau puţini cei care o luau din loc, etc.

p. 77 În luna aceasta s-a ivit o mulţime înspăimîntătoare de lăcuste, de o mărime neobişnuită care treceau din răsărit spre apus şi miazănoapte, şi cînd se mişcau şi zburau era întocmai ca şi cum ar fi suflat un uragan puternic.

Cînd zburau pe sus întunecau văzduhul de nu se mai zărea nici cerul şi nici lumina soarelui, iar dacă se răspîndeau pe pămînt nu mai puteai recunoaşte nici un fir de iarbă şi nici o plantă, căci ele mîncau totul laolaltă, precum şi toate bucatele, afară doar de mazăre; da, chiar şi pădurile le lăsau desfrunzite, arătînd aşa cum arată ele iarna, şi mereu

---

[23] *Kakewelle* probabil de citit = „Valea Cucului“.
[24] *Pawlowka* neidentificat. Poate un Păuleni?
[25] *Woda*, = Nicolaie Mavrocordat în prima sa domnie (XII 1709—XI 1710).
[26] Acelaşi care îl ridicase pe Mihai Racoviţă din scaun cu puţin înainte.
[27] Adică cel mult exagerări, căci asupra abuzurilor s-a pronunţat chiar Weismantel.
[28] 24 iunie.
[29] Numan Paşa Köprulu Zade.
[30] *Die rote Ruhr*.
[31] *Kaltes Fieber*.

se întindeau pe mai multe mile în lăţime şi pe mai bine de o jumătate de milă în lungime. În multe locuri au stins în aşa fel toate bucatele bieţilor ţărani, încît aceştia mînaţi de foame trebuiau să-şi lase casa şi gospodăria. Mulţi ţărani simpli dădeau vina pe noi, spunînd că de douăzeci de ani nu mai auziseră de această pacoste, şi că atunci cînd au venit şvezii în ţara lor au adus cu ei şi această nenorocire — şi nu credeau că este o pedeapsă anume de la Dumnezeu.

Septembrie.

În aceeaşi linişte şi inacţiune neplăcută am petrecut şi această lună, numai că bolile se înteţeau tot mereu; iar cauza lor principală stetea în multele poame, în vinul nesănătos şi îndeobşte în inacţiune, viaţă neregulată şi zile de prea mare trîndăvie, căci altminteri apa e sănătoasă ca şi aerul în această ţară, măcar că şi schimbarea mediului[32] ajută mult la aceasta. Dintre două pînă la trei sute de oameni, abia de vedeai în tabără pe unul singur bun zdravăn, deşi nu cred să fi fost nici măcar unul singur din tot acel corp de trupă care să nu fi fost şi el bolnav. Cu deosebire au avut mai mult de pătimit ofiţerii, şi se însănătoşeau mai greu, şi dintre aceştia eu am fost unul dintre cei mai slăbiţi, bolnav de urdinare cu sînge şi fără sînge şi totodată de friguri de baltă şi de dureri de cap. Şi mai bîntuiau şi friguri cu arşiţă[33] şi alte boale, şi cei mai mulţi după treapăd se încuiau la pîntec şi aceste boli sînt tot atît de rele şi de molipsitoare ca ciuma.

Octombrie, noiembrie, decembrie.

p. 78 În toate aceste luni nu s-a întîmplat de asemenea nici cel mai mic lucru ... etc ...

În noiembrie au început nopţile să fie foarte reci, dar noi am rămas
17 locului cu toată tabăra, pînă în ziua de 17 cînd ne-am pornit mai întîi cu trupele noastre regulate şi am mers în capitala ţării, la Iaşi în cvartir, şi în ziua a treia ne-au urmat şi polonii şi s-au încartiruit ei înşişi în
19 oraş.

Domnul ţării propusese ca trupele polone să rămînă pe loc la ţară, şi să capete furaj mai bun pentru cai precum şi toată aprovizionarea cu plată. Dar ... comandantul nostru de acum, starostele Grudzinski nu a avut să se învoiască la aceasta, ci a răspuns că în oraş se poate întotdeauna găsi mai uşor ceva de cumpărat decît la ţară şi a cerut deci *„per force“* cvartiruri, măcar de ar fi doar un adăpost în oraş, ca să-şi aibă toţi oamenii la un loc. Dar cum domnul nu voia să consimtă cîtuşi de puţin la aceasta, a pus în acţiune nişte cvartimaiştri de ai săi să facă la iuţeală o repartiţie la faţa locului[34].

Cum domnul nu voia să se încumete să li se împotrivească, a trimis, pentru a preveni dezordini şi un tumult mai mare, pe bulibaşii şi căpitanii săi ca să împartă cu mai bună regulă pe oameni în cvartiruri. Şi aceasta era din partea noastră o îndrăzneală uimitoare întrucît noi, străini de neam, începusem să facem pe stăpînii în ţară şi am lăsat să fie gonit cel care era stăpînul casei, şi deşi noi de partea noastră am procedat cu nedreptate, dar totuşi şefii noştri puteau să-l denunţe şi să-l incondeie aşa bine pe bunul domn, la Poarta otomană, că l-au şi scos atunci din domnie, etc. la care lucru a contribuit cel mai mult

---

[32] *climatis mutatio.*
[33] *Hitzige Fieber.*
[34] *Durch Augenschein.*

comandantul nostru general[35] prin prezența sa pe lîngă sultan, și mai ales pentru faptul că nu a vrut să ne îngăduie sau să ne dea provizii fără plată la cererea comandantului nostru general, cînd am venit în această țară, în primele săptămîni, pînă la o mai bună organizare și a trebuit ca acest bun domn Nicolae Mavrocordat, măcar că fratele[36] său se bucură de mare trecere la sultan și este și tălmaciul său și își are locul său în marele divan, să fie scos din domnie și în locul său să fie instalat un alt domn, Mihail Vodă[37], iar el să apuce drumul spre Constantinopol. p. 79

Decembrie.

[Sosește comandantul general cu vești bune de la Constantinopol, că turcii vor porni război contra moscoviților, în favoarea regelui.

Se fac pregătiri pentru a se porni la luptă în primăvară împreună cu tătarii contra moscoviților].

Ianuarie [1711]. p. 80

[Se pregătesc cu șube blănite ... etc] ...... Și a venit de la Poartă o poruncă (sau pe turcește: un firman) către noul domn moldovean ca să ne dea provizii pentru toată divizia: și cum lucrul acesta nu se putea face la iuțeală s-a înțeles cu starostele Rawski (= Grudzinski) asupra unei mari sume de bani.

Februarie.

[Comandantul general polon și hatmanul cazacilor împreună cu sultanul tătăresc pornesc în expediția poruncită de Poartă contra Kievului și împotriva Moscovei]. Regele îi însoțește călare pînă la Onițcani la 4 mile // zdravene moldovenești de Bender și a rămas noaptea acolo, p. 81 și s-a întors apoi iar în tabără ... [Despre Mazeppa și despre orînduirea Cazacilor].

... Și astfel am pornit și noi în sfîrșit cu întreaga divizie de la Iași p. 85 12 pentru ca să ne alăturăm comandanților amintiți și tătarilor și am lăsat foarte puțini oameni în urma noastră ... ca să rămînă pe loc ... pe lîngă D. locotenent colonel Koschkul ...

... Și am trecut chiar în acea zi rîul Jijia și Prutul mergînd spre granița Podoliei și Ucrainei pînă în satul Gherman[38] [3].

În ziua următoare am mers la Heciu[39] și în cea de după aceea la 13 granița polonă la 2 mile de Rașcova[40] pînă în satul Uncheteșt[41] (sau pe ruteneşte „Moklatens“) spre a rămîne acolo [5]. [Comandantul general vine și el cu tătarii și cu cazacii spre Rașcova și așteaptă pe gen. Thaldorff. 16 Expediția dă greș. Weismantel bolnav chiar de la plecarea din p. 98 Iași, suferă de foame și sete rătăcind prin stepa tătărească, salvat cu sila de tătari].

Mai.

Am trecut în marș prin orășelul jumătate polon jumătate tătăresc p. 99 5 Jaorlik, prin orașul tătăresc Dubosary (?)[42] și după aceasta la Nistru în

[35] Palatinul de Kiev Iosif Potocki.
[36] Ioan Mavrocordat.
[37] În realitate Dimitrie Cantemir, confundat cu Mihail Racoviță.
[38] *Germain* pe malul stîng al Prutului la N. de Sculeni.
[39] *Hesz* pe Răut, la E. de Bălți.
[40] *Raskovo*, în *Orhei*.
[41] *Okinkester*.
[42] *Neu Dubazov*, în stînga Nistrului.

tabără [1 1 2]. Cum locuiesc aici mulți evrei și creștini, nu era lipsă de ale mîncării. Vin, mied și rachiu, pînă și alte alimente am găsit din belșug pe banii noștri ... și puteam din nou să ne înviorăm burta flămîndă pînă atunci cu cîte ceva. Vin, mied și rachiu le-am băut pe toate unul după altul și toate împreună, am trecut Nistrul cu trupele noastre și m-am descotorosit, mulțumită acestui regim uimitor, de friguri și de disenterie, care mi-a trecut tot mai mult ceas cu ceas, dar am rămas multă vreme destul de slăbit.

p. 100

6 [Și-au pus tabăra lîngă fluviu. Vine regele în goana calului 6 mile mari să-i vadă și pleacă înapoi la Bender].

12 În timpul acesta M. Sa s-a îngrijit de noi și ne-a trimis din Bender mai multe mii de banițe de făină și de orz și mai multe mii de capete de vită ce au fost luate din Moldova[43], care se pregătea de răscoală, de cum a auzit de marșul încoace al moscoviților. Cînd ne-am dat seama de necredința gîndurilor lor am părăsit pămîntul lor și am trecut pe pămîntul și teritoriul tătăresc prin tîrgul Onițcani[44] pînă în satul Mălăești[45] (?) mai aproape de Nistru și doar la 4 mile de Bender, unde am stat în tabără [3]. Aici am rămas locului pînă în luna următoare [Moscoviții cu Șeremetev ajunseseră la Nistru și începuseră să facă poduri. Moldovenii nu dau de veste de venirea rușilor ... etc. Suedezii și polonii fac recunoașteri].

22

p. 101

Iunie.

1 Azi au sosit două mii de oameni din cavaleria turcească, și au tre-

2 cut prin lagărul nostru, și polonii noștri i-au urmat. Noi însă am mai rămas o zi și așa am pornit cu tot bagajul lăsat în urmă, apropiindu-ne de Bender pentru mai multă siguranță și ne-am tăbărît într-un unghi dintre rîul Bîc și fluviul Nistru [3].

4 După ce am rămas aici o zi, am mers mai departe pe mîna dreaptă și între satul Bulboaca[46] și „Bilipin"[47] am trecut Bîcul și am așezat tabăra lîngă el. Aici este deja pămînt turcesc [1].

În noaptea aceasta s-a întors înapoi partida noastră de recunoaș-

6 tere și a raportat că moscoviții au și aruncat un pod peste Nistru la Rașcova și s-au și întărit pe partea aceasta [cu o trupă de 500 de cazaci. La venirea a 2000 de turci ei se retrag pe partea cealaltă, ridică podul și lasă cea mai mare parte din el să fie luat de apă] dar acest pod era doar o amăgire[48] căci s-a aflat mai tîrziu că ei trecuseră pe un pod mult mai bun între Mohilău și Soroca și că acesta folosise doar ca să-i înșele pe turci.

7 Am pornit iar cu toții pe mîna stîngă spre Nistru și am mers pe

8 după satul Calfa[49] în lagăr, mai aproape de Bender [1]. Aici am rămas

9 iar două zile și apoi au mers polonii noștri spre granița moldovenească, înapoi spre Dubasarul vechi[50]. Noi [trupele regulate] am mers prin sub-

---

[43] *Wallachey*, după obiceiul polon de a numi astfel Moldova. Tot astfel moldovenii aici sînt numiți valahi.
[44] *Oniczkau*, la N.E. de Chișinău, în Orhei.
[45] *Malerasz* pe Nistru.
[46] *Bolubog*, la S. de rîul Bîc.
[47] Neidentificat, poziția ar corespunde cu a localității Galilești.
[48] *Blendwerk*, părere contrazisă de Jurnalul lui Șeremetev.
[49] *Kafftan* la N.V. de Varnița.
[50] *Alt Dubazar.*

urbia Benderului, apoi în direcția Mării Negre în Bugeacul tătărăsc și ne-am tăbărît după Nistru, înaintea satului Copanca...[51] și am rămas toată luna liniștiți în același lagăr [3].

102—121

[Campania din Moldova văzută de la Bender. Bănuiala că acesta ar fi obiectivul rușilor. Se fac niște întărituri. Despre intervenția tătarilor și despre tătari. Descrierea campaniei și a capitulării. Întrevederea dintre Carol al XII-lea și marele Vizir etc.].

August.

p. 121

În luna aceasta a crescut Nistrul așa de tare, cum nu au mai pomenit locuitorii pînă acuma, și a trebuit să ne ridicăm tabăra și să mergem pe dealuri, și a fost inundată toată tabăra regală de sub Bender de a trebuit ca M. Sa împreună cu toți ce erau în lagăr să plece de acolo. Și și-au așezat tabăra în satul Varnița pe Nistru, la un sfert de milă mai sus de Bender. Dar casele frumoase și palatele mărețe, pe care le clădiseră acolo, atît M. Sa cît și curtea sa și generalii, solii și dregătorii în vremea aceea, au fost ruinate și apoi demontate de turci, și locul, (p. 122) care mai înainte era ca un oraș frumos, și avea clădiri mult mai bune ca Benderul, arăta de atunci încolo ca un sat devastat.

Cum vizirul[52] făcea acum presiuni mari pentru plecarea regelui și nu eram în prea mare siguranță la tătari, am trecut cu tabăra noastră (*31*) spre Bender, dar din cauza apelor revărsate nu am mers de-a dreptul, ci spre orașul Căușani, și am poposit nu departe de Bender pe cîmp...

[Dușmănia vizirului contra suedezilor. Vexațiuni aduse regelui pentru a-l sili să plece. Amenințări să ridice „die canaille" adică poporul de jos contra lui. Ienicerii de la Bender sînt însă de partea lui și sînt gata să se bată cu cavaleria trimisă de vizir ... etc].

Septembrie. (*1*)

p. 126

În timpul acesta eram pe sub satul „Spahig"[53] în fața Nistrului, am mers în tabără [1 1/2].

Apoi mai departe pe cîmp pe sub satul „Vinogradek"[54]. Am rămas (*8*) locului pînă la sfîrșitul lunii, în ultima zi am fost trimis spre orășelul (*30*) Orhei[55] cu ceva trupe.

Octombrie.

Trebuia acum să ne îngrijim de iarnă, cum nu se arăta nici un semn de plecare, și era de cea mai mare trebuință să se adune fîn pentru cai, și cum prin jurul Benderului fusese păscută toată iarba și nu se făcuse de loc fîn în regiune, m-am dus cu cîțiva soldați spre Orhei și în dosul său, în satul Lucașevca, [4] am început să pun să cosească fîn în cîmpiile și văile mari de acolo. (*2*)

— —

p. 127

... În această lună a mai fost în această regiune și un cutremur de pămînt noaptea. În sfîrșit a venit toată tabăra, și trupele polone în lagăr (*8*) pe sub Lucașevca[56], dar ai noștri au rămas la o milă în spatele Orheiului în cvartir în satul Furceni[57] lîngă rîul Răut..... (*22*)

---

[51] *Kopanka* la S.E. de Bender.
[52] Teberdar Mehmed pașa (1710—1711).
[53] Probabil Speia la N.V. de gura Bîcului.
[54] Neidentificat
[55] *Oriovo.*
[56] La S. de Orhei.
[57] *Furszany,* pe Răut, la E. de Orhei.

Noiembrie.

Era acum o vreme minunată de puteai aduna destul fîn, întrucît în locul acesta nu lipsea iarba. Fînul a fost transportat cu cai țărănești în
12 sat, și eu am mers îndată după aceea la compania mea în satul Furceni.

29 Comandantul general a venit și el de la Bender în lagăr. Polonii se și organizaseră bine în vederea iernei, și cei mai mulți își săpaseră bordeie bune în pămînt și trăiau ca într-un sat. Fînul pe care ni-l strînsesem noi înșine nu putea să ajungă, și țăranii au trebuit să și-l dea pe-al lor, și am început cu voia Porții să ne purtăm ceva mai liber prin țară, căci ei erau totuși rebeli față de împăratul lor[58] și nu au suferit vreo altă pedeapsă pentru aceasta... [Comandantul general se înapoiază la Bender].

30 . . . .

p. 129 *Ianuarie 1712.*

6 Cu o zi mai înainte a fost îngropat trupul răposatului domn maior Radeker care murise la 30 decembrie la Săseni[59] la două mile de aici pe valea Culei și fusese adus aici și îngropat lîngă biserica moldovenească de aici, prohodit de toți ofițerii de față și salutat de o salvă trasă de trupă, precum și slujit de un predicator evanghelic de campanie din armata M-ții sale.

7 În dimineața următoare m-am dus cu vreo 40 de soldați la Nistru după furaj, și mai întîi în satul Holercani[60] [2] și apoi în ziua cealaltă
8 la Malovata[61] nu departe de Dubăsari[62] și de Jagorlik[63].

12 De aici am trimis un subofițer cu soldați mai departe în sus spre Văscăuți[64].

p. 130 Și după cîtva timp m-am dus iar cu toți oamenii înapoi la Furceni.

19 După cîteva zile am fost iarăși cu tot atîția soldați pînă la Nistru,
23 în satul Stodolna[65] [2], în ziua următoare am rămas pe loc, apoi m-am
24 dus iar înapoi, ceva mai la dreapta spre Orhei în satul Vorotet[66] [1]. Și
25 apoi m-am dus iarăși și m-am întors peste rîul Răut la cvartirul nostru
26 de la Furceni (2).

Februarie.

M. Sa obținuse de la Poartă și de la domnul Moldovei[67] ca să ni se dea pentru toată Divizia niște „cvartire de subsistență“, și întrucît locurile cele mai populate și cultivate din țară sînt dincolo de rîul Siret, spre hotarul unguresc și transilvănean, ne-au fost atribuite acestea, și noi
10 am pornit cu toții într-acolo am trecut în marș peste rîul Răut, apoi prin Orhei și pe valea Cula pînă în satul Săseni (3).

---

[58] Adică moldovenii față de sultan. Încercare de justificare a acestor acte.

[59] *Sessany* la V. de Orhei.

[60] *Horlikan* pe Nistru.

[61] *Molowata,* pe Nistru la E. de Orhei.

[62] *Neu Dubusar.*

[63] *Jaorlik, Neu Dubusar,* amîndouă pe malul stîng al Nistrului în dreptul Orheiului.

[64] *Wiskowicz,* pe Nistru la N.E. de Orhei.

[65] *Stotolnie,* tot pe Nistru, la N. de Văscăuți.

[66] *Worodecz* la V. de Stodolna.

[67] Nicolaie Mavrocordat în a doua domnie (1711—1713).

A doua zi am urmat tot timpul această vale pînă am ieşit din ea lîngă marele codru de fag, numit în moldoveneşte Codru[68] — iar în ruteană şi polonă „bucovina" pînă în satul Dereneu[69] [2]. *11*

Mai departe, pe sub pădure este un mic sătuleţ: Sîneşti[70] (3). Dimineaţa am mers spre stînga peste un munte apoi pe drumul spre Iaşi, o bucată prin pădure, pe la Zagaranccea, care acum este doar un han, apoi peste rîul Prut şi între acesta şi rîul Jijia[71] am poposit noaptea în nişte case pe sub pămînt (= bordeie) (4). *12* *13*

În ziua următoare am mers neîncetat de-a lungul Jijiei pînă într-un sătuleţ devastat[72] (?) „Kotul Krocsawy"[73] [7], cum ai zice Colţul cel urît[74] [1/2]. *14*

După ce s-a făcut ziuă am mers cu o trupă de soldaţi mai departe, spre Roman pentru a lua în primire de la Comisar, cvartirele desemnate, şi am mai mers în ziua aceea, pînă la sătuleţul sau mai degrabă fortificaţia înaintată Larga[75] [2 1/2]. *15*

Două mile mai jos de Iaşi trecusem în ajun Bahluiul peste podul de piatră Podul Iloaiei, prin orăşelul Tîrgu Frumos (în l. moldovenească), în cea ruteană Krasne (!) Torg (Oraşul frumos), şi peste rîul Siret, pe după satul situat în apropiere numit Răchiteni[76] [5]. *16*

Şi de aici mai departe, spre oraşul Roman aşezat pe rîul Moldova, aproape de locul unde se varsă în Siret — [2]. Aici am primit de asemenea şi biletele de încartiruire[77] şi am mai mers pînă în cvartirul de subsistenţă atribuit suedezilor: satul Săbăoani[78], cît şi Teţcani aşezat în pădure, nu departe de rîul Moldova, şi aici locuiesc mulţi unguri, de multe sute de ani în ele. În ziua următoare au venit toate trupele la Roman, şi în dimineaţa următoare au venit mai întîi trupele noastre la mine. Noi mai aveam, pe lîngă aceste sate, şi alte cvartire date nouă, spre care m-am dus după proviant, adică la satele Heleşteni[79] şi Giurgeşti dincolo de Siret, mai înapoi [2 1/2], dar m-am dus, înapoi la cvartirul de reşedinţă după luarea acestor măsuri. Ni s-au mai dat şi alte locuri de subsistenţă spre graniţa muntenească şi transilvăneană, spre care am pornit iar cu soldaţi, proaspăt rînduiţi mergînd în ziua aceasta la Roman [2], dimineaţa peste rîul Moldova, lîngă Bacău pe rîul Bistriţa, prin oraşul Bacău [5] spre satul Fărăoani, aşezat mai jos de pădurea de fagi, pe lîngă care mai aveam şi alte sate aşezate sub pădure ca Trebiş[80], Fântînele „Walkowo"[81]. *17* p. 131 *18* *19* *21*

---

[68] *Koder.*

[69] *Terreniowa,* la S. de Valea Culei.

[70] *Sineszty* la V. de Dereneu, lîngă Corneşti.

[71] *Sisze.*

[72] *Zeŗlegenes.*

[73] De citit: Cotul grozav.

[74] Oare e localitatea de mai tîrziu: Cotul lui Ivan la E. de Icuşeni, pe Jijia? (jud. Iaşi).

[75] *Larga*... (la S. de Movileni), jud. Iaşi.

[76] *Rokiteno*, la N. de Roman, jud. Neamţ.

[77] Nahm ich auch dito *die Palletes ab* (cf. p. 54): „wurden uns Pollette auf die versprochene Quartiere gegeben". Corect: *Bollette.*

[78] *Sebawany* (jud. Neamţ) idem: *Steckany.*

[79] *Helesztain* şi *Dziurdeszty* (azi Giurgiu) la N. şi N.V. de Tîrgul Frumos, jud. Iaşi.

[80] *Terebesz* şi *Fontenell* în jud. Bacău.

[81] Neidentificat.

Martie.

8 [E chemat la Roman și trimis de aici în Transilvania pentru a face rost de echipament].

12 După cîteva zile am pornit, dar nu cu cai proprii ci călărind pe cai de olac, și am trecut din nou pe acest drum amintit și cum îmi era în cale am poposit noaptea în satul Fărăoani [5].

Nu departe de aici este hotarul Țării Românești și al Moldovei și orașul de graniță Focșani care e pe jumătate muntenesc. În regiunea aceasta se produce vin pe pămîntul ambelor țări, în așa mare belșug că poate fi căpătat pe nimica toată. La Focșani se plătește la o cîrciumă sau într-un loc unde se poate avea numai vin, două parale turcești de p. 132 cap de om pe o zi și o noapte, și poate să bea atît cît vrea, și în monedă imperială face cît un groș imperial și jumătate, este destul de ieftin. Și mai sînt aici și masive de sare, și cînd țăranul are nevoie de sare, merge la munte în dosul casei sale, rîcîe puțin pămîntul și își cioplește cu toporul atîta sare cîtă vrea.

13 De aici am luat cu mine doi dragoni încălecați tot pe cai de olac: pe Iacob Thüring și pe Chrisof Hoffmann, și m-am îndreptat spre hotarul Transilvaniei prin orășelul Trotuș spre orașul Ocna[82].

Și aici se sapă de asemenea fără prea mare trudă bolovanii de sare.

14 În dimineața următoare am apucat iar prin orășelul Trotuș și apoi și pe rîul Trotuș drept spre munți. În satul moldovenesc Grozești[83] stăteau posturile de pază ce vegheau și apărau trecătoarea, iar la intrarea în munți pe rîul Oituz[84] este un han pe lîngă care s-a făcut un corp de gardă și o barieră cu o poartă păcătoasă, unde stau avanposturile și supraveghează trecerea din Transilvania în țara aceasta. Am trecut de locul acesta și a trebuit să petrec noaptea în munți într-o stînă făcută din nuiele unde stau țăranii să-și păzească vitele pe care le pășunează pe munte [4].

După aceea a trebuit să merg tot mereu printre și peste munți și să trec mai mult de 30 de ori rîul Oituz, dar totuși era foarte bine că nu se topise încă zăpada de pe munții aceia, și măcar că rîul era dezghețat, apa era totuși limpede și putea fi trecută cu bine, măcar și printre stînci și pietroaie primejdioase. Eu veneam trecînd prin vechiul castel imperial ruinat, pe unde hotarul era despărțit printr-un zid și trebuia neapărat ca trecerea să se facă pe poartă. Aici era un post de pază imperial de unguri[85], dincolo de care am trecut, și apoi mai era unul tocmai după obîrșia Oituzului sus pe munte lîngă un blockhaus nou care era ocupat de un post de infanterie de al imperialilor: de aici mai departe pînă în cîmpia netedă unde în satul Brețcu[86] este o întăritură a imperialilor cu o garnizoană prin care aceștia țineau ocupat și blockhausul. ⟨Trecînd⟩ prin rîul Negru[87] pînă la satul Lațfalău[88] [6].

16 Și apoi în ziua următoare la orașul Brașov [4]. După ce am dus
20 la îndeplinire cele ce-mi fuseseră poruncite, și-mi trimisesem încă din

---

82 Tîrgu Trotuș și Tîrgu Ocna.
83 *Kroszezte* (jud. Bacău).
84 *Eytosz.*
85 *ein Keysserliche ungarische Wache.*
86 *Perecz* (jud. Covasna).
87 în text: Schwatr (= Schwartz).
88 *Lice falu* (jud. Covasna).

ajun caii de rezervă[89], şi-mi luasem din nou slobozirea de plecare de la comandantul imperial, domnul general Fabris[90], am pornit înapoi, şi în ziua dintîi am ajuns pînă în primul sat german Rîşnov[91]. Pe semne că tovarăşii mei de drum şi dragonii ce-mi fuseseră daţi sub ordine[92] se săturaseră de pîinea turcească, de aceea noaptea s-au făcut nevăzuţi cu caii şi armele, lăsîndu-mă absolut singur într-o călătorie atît de periculoasă, fără să le pese de binele ce li-l făcusem sau de primejdia ce mă ameninţa de aproape, etc.... ci mi-au mai furat încă pe deasupra şi lucrurile ce le cumpărasem pentru mine la Braşov. Dar nu-mi păsa de nimic mai mult ca de primejdioasa călătorie de întoarcere ce-mi stătea în faţă. Mi-era cu neputinţă să mă întorc şi să-i caut pe hoţi, căci trăsurile mele o porniseră încă dinainte spre Moldova, şi voiam mai degrabă să păstrez ce e în mînă decît să vînez vrabia de pe gard. Totuşi am scris la Braşov rezidentului regal suedez, D. căpitan Strahlemberg (ce purta mai înainte numele de Tabbert, — dar care a fost acum înnobilat de M.S.) — ca să pună să fie căutaţi[93] dezertorii dacă era lucrul cu putinţă. Eu am plecat mai departe spre graniţă şi am fost să vorbesc în satul Laţfalău cu colonelul trupelor de pază imperiale, d. Sautner din regimentul „Brauner“ şi i-am cerut şi lui concursul în chestia dezertorilor, concurs pe care mi l-a făgăduit împreună cu D. căpitan Grünberg. Cel mai mult îmi păsa de cai căci ... erau cai de olac[94] care erau din Târgu Ocna[95], şi pe care trebuia să-i plătesc la întoarcerea mea, întrucît îi luasem din acel loc pînă la Braşov. Seara am sosit în Tîrgu Secuilor[96]. În ziua următoare m-am înapoiat pe drumul de mai sus, şi am rămas noaptea cu carele între munţi în dosul vechiului castel: La miezul nopţii m-au ajuns din urmă doi husari unguri şi mi-au adus o scrisoare de la d. comandant Sautner împreună şi cu cei doi cai, dar pe dezertori *nu*, scuzîndu-se că au scăpat fugind pe jos. Totuşi a fost destul de frumos că mi-a trimis caii chiar peste graniţă, şi după aceea au pornit înapoi husarii cu o scrisoare din partea mea [4]. Măcar că la dus trecusem destul de bine apa cea primejdioasă a Oituzului, pentru că nu era încă în întregime desgheţată, trebuia acuma să întîmpin din partea sa primejdii de zece ori mai mari. Înainte fusese limpede şi putuse fi trecută călare, dar acuma trebuia de fiecare dată să înnot în cel mai mare pericol, de la început şi pînă la sfîrşit, şi chiar dacă nu este lată, este însă cu atît mai primejdioasă, căci aleargă ca săgeata, are cascade între stînci şi cară cu sine pietroaie îngrozitoare ce nu puteau fi văzute acuma din cauza marei tulburări a apei. Cu caii mei nu aş fi putut niciodată să răzbesc prin ea, dar caii aceştia erau obişnuiţi cu drumul şi m-am dus — slavă Domnului — cu bine prin apă şi în cursul zilei am fost în orăşelul Trotuş [4].

p. 133 | 22 | p. 134 | 23

Dimineaţa am rămas în pădure, dincoace de Bacău [3] şi în ziua următoare am mers pe acelaşi drum spre Roman, iarăşi prin pădure [4], şi în ziua din urmă chiar pînă la Roman, [3]. 24 25 26

---

89 *Die Vorspann den Tag vorauss fortgeschiket.*
90 În text: *Fabrig.*
91 *Rosenau.*
92 *Commandierten Dragunern.*
93 *Aussfragen.*
94 *Nicht commis sondern Aulak.*
95 *Okno.*
96 *Marckflechen Wascherell.*

31 Nu mult după aceea am primit poruncă să merg la Iași și am plecat în chiar ziua aceea peste Siret pînă în satul Miclăușani[97] [2].

Aprilie

1 ... Și am ajuns în ziua următoare la Iași. De aici trebuia să iau orz și făină și proviant de tot felul, dăruit de Poartă maiestății sale. Căci era același proviant pe care poruncise generalul Rönne[98] în anul precedent să fie adunat din Moldova[99] (!) dar fusese silit să-l lase în urmă. Consta din multe mii de banițe de făină, de orz și din mai multe mii de boi.

11 De aici li s-a dat proviant și cazacilor și polonilor precum și nouă. Dar erau adunate la două mile de oraş în pădurea de fag, în mănăstirea Bîrnova[100] de unde, din partea mea am pus să fie luate 900 de banițe de orz și duse cu caii mei de rezervă la oraş, și apoi o parte la Roman: 600 de banițe am vîndut[101] dregătorului domnesc cu aprovizionarea, Krupenski[102], pentru că nu puteau fi duse mai departe și am rămas pînă la sfîrșitul lunii în acest oraș.

Mai

9 În sfîrșit am pornit înapoi spre Roman la oamenii noștri și am
10 mers de asemenea pînă la tîrgușorul Tîrgu Frumos [4]. În ziua următoare peste Siret la Roman unde intraseră oamenii noștri venind din sate.

[La 16 mai pleacă din Roman starostele de Rava, Grudzinski împreună cu un grup, de poloni și cazaci în număr de 4 000 de oameni pentru a-i răscula pe polonii din Polonia în urma nesocotirii clauzelor tratatului de către Moscoviți]. Cum acuma aproape că sosise vara, iar caii noștri fuseseră la păscut destulă vreme, ni s-a poruncit să ne apropiem
17 din nou de Bender. Am luat deci proviant pentru mai multe săptămîni, precum și cai de rezervă cu noi și am pornit iarăși pe acel drum înapoi, am trecut în ziua aceea Siretul, care era foarte umflat și nu putea fi trecut călare — și chiar pe sub satul Răchiteni — și am rămas noaptea în tabără de partea cealaltă a sa [2].

18 În ziua următoare am mers pînă dincolo de Tîrgu Frumos [3].

19 În dimineața următoare am luat-o înainte spre Iași, dar trupa a rămas în tabără îndată după Podul Iloaei [4].

20 Aici am rămas două zile, în timp ce trupa împreună cu polonii mergea în marș sub comanda colonelului Bazyl Juskewicz pînă la Jijia[103] și în dimineața următoare pînă la Prut.

21 Apoi am venit iar la ei și ne-am așezat în lagăr lîngă Zagarancea[104]
22 peste Prut și în apropierea sa, unde am mai stat pe loc o zi [2].

---

[97] *Mikloszaine* (jud. Iași).

[98] General al lui Petru cel Mare în campania din 1711. A condus expediția contra Brăilei.

[99] *Wallachey* (Aici = Țara Românească).

[100] *Pirnau* (jud. Iași).

[101] Tranzacție puțin cam ciudată !

[102] *Den fürstlichen Hof proviantmeister Grupinski* (= marelui Jicnicer).

[103] *Sirze.*

[104] *Seyarancze.* Pe malul stîng al Prutului.

În ziua următoare am reluat iar drumul de mai sus și am mers pînă mai jos de Sinești lîngă Codru[105] [3]. Iar dimineața pînă sub Săseni[105bis] [6] și în continuare pînă sub satul PuținteI[106] [1]. 24 25

Aici am rămas pe loc cîteva zile și apoi am pornit spre Orhei, și am mers în tabără, în locul unde stătuseră polonii în iarna precedentă, pe sub satul Lucașevca[107], unde am stat locului un timp [2] .... etc. [Expediția lui Grudzinski — etc. Suedezii primesc ordinul să treacă în Polonia și să sprijine retragerea lui]. 26 p. 136 p. 137

... 20 iunie. Am primit bani de drum și am pornit spre granița polonă. În seara din ajun pornisem însă mai înainte cu colonelul Kowalewski spre Iași să mai cumpărăm ceva arme, trupa însă ... a pornit spre Prut și de-a lungul apei prin stepa numită Cele 100 de movile[108] către „Slyzanowca"[109], iar eu am sosit în ziua aceea la Iași [12]. Aici am rămas șapte zile, am adunat arme împreună cu colonelul, căci moldovenii luaseră în anul precedent de la moscoviți așa multe carabine, flinte și alte arme, și mai găsiseră și atîtea lăsate în urmă, încît toată țara era plină de ele. Pe acestea le-am cumpărat acum pe un preț foarte ieftin, și am pornit apoi spre graniță și chiar în acea zi spre satul Șipotele[110], nu departe de rîul Jijioara[111], și ne-am așezat la Focuri[112] [4]. p. 138 21 27

În ziua următoare am mers pînă la orașul Botoșani [6], în ziua următoare am rămas noaptea în codrul de fag (Bukovina) [6] de acolo am mers mai departe prin orășelul Cernăuți și dincolo de el peste Prut pînă după satul Lujeni[113] [4] unde am dat iar de trupe. La două mile de acolo este orașul și castelul Snyatin ... 28 29 30

... [În urma unei acțiuni nereușite pe teritoriul Poloniei, trupele suedeze și polone se retrag iar în Moldova]. //

Septembrie p. 156

În dimineața următoare am trecut în dreptul satului Serafinești[114] granița spre Moldova și ne-am îndreptat spre lagărul nostru polon de la Lujeni /5/. /E chemat la Bender să raporteze regelui Carol al XII-lea/. Am plecat în aceeași seară cu comisarul Müller, mergînd peste Prut prin Cernăuți pînă în tîrgul Dorohoi[115] /6/. În dimineața următoare am continuat drumul cu cai de poștă prin Botoșani pînă în satul Sipote *8*/. Apoi prin orașul Iași, apoi peste Prut în Codrul de fag[116] pînă în satul Rezina ...[117] /*8*/. 9 11 12

În ziua următoare spre orașul moldovenesc de graniță către tătarii din Bugeac: Chișinău[118] [8] și în sfîrșit pînă la Bender. [5]. 13 14

[Acolo raportează regelui despre cele petrecute și rămîne în așteptare la Varnița].

---

105 *Sineszte an den Koder* (jud. Iași).
105bis În Orhei.
106 *Pucentell.* Pe rîul Cula, la V. de Orhei.
107 *Lukaczewke*, la sud de Orhei.
108 La Dim. Cantemir: *Centum monticuli*, lîngă Avrămeni, în stînga Prutului.
109 Desigur: Stepanovca = Ștefănești, pe dreapta Prutului.
110 *Szebotti*, pe rîul Miletinul, jud. Iași.
111 *Dem Flüsslein Sisze.*
112 În textul publicat: Phohutrij (= Phokuhry). Pe Jijioara, aproape de obîrșie, jud. Iași.
113 *Luszany* pe valea Prutului, la V. de Cernăuți.
114 Pe Prut la V. de Văscăuți.
115 *Den Flecken Dorhuy.*
116 Urmează în paranteză: (Koder) (Bukowine).
117 *Rosine* la E. de Ungheni.
118 *Kischanowo.*

p. 157 *Octombrie*

[Descrierea ramazanului].

. . . Seara, atîrnă pe toate minaretele de jur împrejur nenumărate lanterne și lămpi aprinse împodobite cu tot felul de chipuri și acolo unde sînt multe minarete e o priveliște nespus de frumoasă.

p. 160 [Trece un trimis oficial al regelui Poloniei, August[119], spre Poartă cu o escortă de 300 de oameni printre care 40 de grenadieri. El trece Dunărea la Galați. Dar îi ia înainte un trimis tainic al regelui exilat Stanislav Lesczynski, care călărește de zor cu o mică ceată și trece Dunărea la Chilia].

p. 171 *Decembrie*

[Știri din Constantinopol despre măsurile luate în vederea unui război iminent cu Rusia].

6 A venit un capugiu de la sultan[120] la Bender care a adus conform înțelegerei 1 200 de pungi și scrisori de ale sultanului către rege. N.B. O pungă conține 500 de taleri imperiali.

7 În ziua următoare a avut audiență la cancelarul curții Müller, și
8 în dimineața următoare a fost primit în audiență de rege cu cere-
p. 172 monialul următor . . . etc. [Descrierea ceremonialului].

. . . .

p. 173 . . . Acum au fost trimiși ofițeri în Țara Românească, Moldova și țara tătarilor pentru a cumpăra cai pentru M.S. . . . etc.

25 În ziua următoare am trecut prin orășelul Onițcani . . .[121] ce ține de hanul tătarilor[122] și peste rîul Răut la Orhei . . .

26 În ziua următoare am rămas locului și am mers apoi spre Iași prin
27 valea Culei la Ghetlova . . .[123] [3]. Apoi mai departe pe vale pe sub
28 pădure mai încolo pînă după satul Hirjauca[124] [5] pînă la Zagarancea[125] peste Prut și Jijia la Iași [6].

Anul 1713

p 174 *Ianuarie*. După ce am rămas aici cîteva zile am pornit ca să merg
3 spre graniță pînă la Divizie și am mers chiar în această zi pînă în satul
4 Șipote [4]. În dimineața următoare pînă în orașul Botoșani [5]. Apoi mai
5 departe pînă în codrul de fag[126] în satul Tarnauca[127] [5].

6 Apoi pînă în orășelul Cernăuți [3]. Aici am luat dispozițiile ce trebuia să le iau cu privire la trupele care se aflau pe aici, și m-am dus apoi în locul unde stăteau dragonii, și se aflau și caii mei, pe care nu-i
7 văzusem de la plecarea mea din Lujeni: am mers cu sania întîi prin codrul de fag în dreptul satului Volocineț, am trecut Siretul, apoi pe sub
8 oraș am trecut rîul Suceava mergînd în orașul Suceava [8].

Aproape tot ținutul Sucevei era ocupat de noi cu dragonii și ni s-au dat așa bune provizii și ca mîncare și băutură, și ca furaj pentru toți caii, ca și cum ne-am fi aflat în propria noastră țară, sau chiar într-o țară prietenă; și oamenii stăteau răspîndiți prin toată Moldova și se

---

119 August al II-lea de Saxa, rege al Poloniei (1697—1704; 1709—1733).
120 Ahmed al III-lea (1703—1730).
121 În textul publicat: Oriockan (vezi n. 44).
122 Devlet Ghirai al II-lea (1708—1713).
123 *Guttulowo*, între satele Săseni și Puțintei.
124 *Hirszeste* la V. de mănăstirea Răciula (în Lapușna).
125 *Pegarancze* (!).
126 *Buchenwalt*.
127 *Tarnowke* la S. de Herța.

bucurau toţi de acelaşi tratament, aşa cum îngăduise Poarta şi chiar şi domnul.

O divizie era staţionată între Nistru şi Prut, pînă sub Iaşi şi Orhei, cealaltă între Prut şi Siret, Moldova, Bistriţa şi pînă la graniţa ungară şi transilvăneană, şi pînă după Roman şi Bacău spre graniţa Ţării Româneşti. În această regiune se aflau şi servitorii mei cu caii.., etc.... 11 şi am fost şi eu acolo în satul Rotopăneşti[128] [2] dar m-am întors în ziua următoare iar în oraş [2]. 12

Toate pregătirile se făceau pentru pornirea noastră iminentă, şi nu p. 175 se mai aşteptau decît doar ultimele porunci şi restul de plăţi, şi recrutam oameni şi la graniţa polonă, cu toată rîvna pentru a mai pregăti încă nişte companii înainte de pornire, celelalte însă în vremea aceasta stăteau în bună pace în toată ţara şi o duceau bine. Dar mai înainte de a se putea prevedea ceva, s-a produs o răscoală în toată ţara, din partea boierilor şi a ţăranilor, din porunca domnului Moldovei[129], împotriva oamenilor noştri care se aflau atît de risipiţi în lung şi în lat; şi, mai înainte ca mulţi din ei să poată bănui ceva, s-au trezit prinşi de moldoveni, jefuiţi, ferecaţi în lanţuri şi butuci[130] (!) şi duşi pe sus pretutindeni pînă la mai marii ţării:[131] la pîrcălabi, sau la serdari, sau la căpitani. Alţii însă care erau oameni hotărîţi şi cu ochii în patru s-au retras împreună, şi-au croit drum prin rîndurile moldovenilor şi au mers spre Cernăuţi unde era cartierul general.

În prima zi a acestei răscoale au venit la noi mai mulţi poloni care ne-au dat de veste de ce pătiseră şi de ce mai văzuseră că se întîmplă şi cu alţii. Noi am crezut la început că vor fi făcut polonii prin locurile acelea unele samavolnicii, după cum le e obiceiul, şi că ar fi stîrnit pe ţărani prin propria lor purtare, şi că noi care păzeam ordinea nu aveam a ne teme de nimic în această privinţă. Cum însă din tot locul veneau atîtea veşti despre răscoală şi despre purtarea îngrozitoare a moldovenilor împotriva oamenilor noştri, ne-am închipuit uşor că trebuie să mai fie şi alte urzeli pe dedesubt, căci fără voia Porţii n-ar fi îndrăznit nimeni în deobşte să ne aducă vreo vătămare. De aceea am început să ne trimitem trupele noastre din ţară şi să le adunăm laolaltă.

Pe cînd dădeam încă din colţ în colţ, şi nu ştiam încotro să ne întoarcem, fiind lipsiţi de instrucţiuni, dar trimisesem pe unul din ai noştri la Cernăuţi după ştiri, am primit ordin de la Bender... etc... să ne adunăm în grabă, să ne aprovizionăm bine cu proviant şi cai şi să pornim spre Cernăuţi.

Purtarea grozavă a moldovenilor împotriva polonilor noştri şi ordinele urgente şi repetate nu ne-au lăsat să mai stăm pe gînduri, ci chiar p. 176 în acea noapte ne-am adunat toată trupa fără o singură pierdere sau lipsă şi în ziua următoare am pornit în bună rînduială şi în linişte, 29 luînd cu noi proviant, şi am trecut Siretul şi am străbătut codrul de fag 30 (Bukovina) pînă la Cernăuţi [3] unde am şi aflat totul în mare nelinişte şi am văzut cum se adună împreună oamenii (= soldaţii).

Cauza acestei nenorociri va fi arătată mai încolo: căci de scurtă vreme prinseseră ofiţerii noştri, în urma denunţului unui evreu, pe un

---

128 *Rotebaneszte* la V. de Fălticeni (jud. Suceava).
129 = Nicolae Mavrocordat.
130 *In Holtz und Fissen(!) geschmiedet.*
131 *Die ältesten dess Landes, die Burkulawen, oder Sardaren, oder capitains.*

spion trimis de domnul Sieniawski[132] din Polonia în orăşelul Cernăuţi, şi s-au găsit multe scrisori asupra lui adresate hanului-seraskier (= Ismaîl Paşa) şi altor măriri, scrise de duşmanii noştri, şi îndată ce ele au fost trimise şi înmînate maiestăţii sale, au început toate să meargă ca racul, şi despre pornirea la luptă nu mai voia nimeni să mai ştie, măcar că mai înainte se afla totul în plină mişcare ... etc. [40 000 de tătari şi cîteva mii de turci aşteptau să-l însoţească pe rege ... etc. Acesta bănuind că va fi predat în mîinile duşmanilor refuză să mai plece ... turcii şi tătarii vor să-l constrîngă prin foame] ... Toţi evreii şi turcii ce făceau negoţ cu mărfuri şi alimente la Varniţa (lagărul regelui) au primit poruncă să meargă cu mare zor la Bender cu tot ce aveau[133]. Îndată şi-au desfăcut toate dughenele şi s-au retras cu toţii în suburbia de la Bender, precum şi în cetate ... etc. [Regele este totuşi aprovizionat în taină de ieniceri, atît din sentiment, cît şi de dragul cîştigului ...

p 177 p 178 E descris calabalîcul de la Bender].

... Pe cînd se întîmplau acestea Seraskierul şi hanul au poruncit domnului Moldovei să atace la iuţeală cu călăraşi şi cu ţărani toate trupele regale[134] ce se aflau răspîndite în toată ţara şi să-i ia în prinsoare pe toţi într-o singură zi, ceea ce le-a reuşit întrucîtva — căci oamenii se aflau destul de risipiţi, după cum s-a mai spus — dar nu le-a reuşit chiar după chef. Între munţii de la hotarul Transilvaniei, pe lîngă Neamţ, Bacău etc. au ridicat mulţi oameni, i-au jefuit pînă la cămaşă şi i-au adus prinşi la Iaşi. Alţii însă, care au prins de veste la timp şi care s-au adunat cîtva împreună, au rămas neatacaţi. Şi chiar dacă nu se retrăgeau decît zece oameni împreună, nu se încumetau moldovenii să se dea la ei, măcar că erau de zece ori mai tari, şi era în stare un soldat hotărît să se salveze dacă avea numai puţin timp la îndemînă. Dar alţii au fost legaţi în patul lor de către gazdă şi ţărani, ceea ce este un exemplu memorabil că soldatul nu trebuie să se socoată niciodată în siguranţă ... etc.

p. 180 ... Nouă tuturor nu ne-ar fi mers desigur prea bine dacă nu ar fi avut moldovenii mai mult respect pentru tunicile noastre scurte şi lungile noastre spade şi flinte decît de domnii poloni, dar ne păzeam şi noi mai bine ... etc.

Dar ne puteam lesne închipui că dacă aşa se petrec lucrurile cu membrele inferioare ale trupului, nu putea să-i meargă prea bine nici capului, căci pînă şi dragonii rînduiţi prin toată ţara pînă în Transilvania pentru nevoile poştei, şi de asemenea şi echipamentul ce venea tocmai de la Braşov, şi caii pe care îi cumpărase locotenent-colonelul Koschkull în ţară pentru M.S. au fost ridicaţi şi duşi la Iaşi la domn.

Şi a mai spus domnul ca Locotenentul-colonel împreună cu rezidentul regal, căpitanul Briant, şi cu toţi oamenii pe care îi aveau la ei să fie încercuiţi de moldovenii lui şi să fie ţinuţi sub pază de jur împrejur în cvartirul lui[135], unde se retrăseseră împreună, ca nici aceştia să nu afle ce s-a întîmplat cu M.S., dar totuşi le era îngăduit să cumpere cu bani alimente din oraş dar să nu umble liberi afară din cvartir.

Această nenorocire nu a trebuit să lovească aici numai pe regele Suediei împreună cu noi toţi, ci a avut parte de ea şi regele Poloniei Sta-

---

[132] Adam Nicolaie, palatin de Belz. În slujba regelui August al Poloniei, duşmanul lui Carol al XII-lea.

[133] *Mit Sack und Pack.*

[134] Ale lui Carol al XII-lea.

[135] Al rezidentului suedez Briant.

nislav, care tocmai în timpul acelei răscoale sau „calabalîc“ cum spun turcii, intra în ţară împreună cu D. general Smigielski, şi au **fost şi ei** amîndoi prinşi ca nişte vinovaţi de către moldoveni şi duşi apoi la Iaşi, şi ţinuţi acolo sub pază straşnică în mănăstirea Trisfetitele[136] de către oamenii principelui sau domnului Moldovei, deşi la început nu a ştiut domnul cine erau aceştia doi, dar a aflat în curînd şi i-a tratat cu ceva mai multă cinste, dar paza era menţinută cu şi mai multă atenţie de către cei trei sute de oameni ce împresurau mănăstirea. Domnul însuşi s-a dus să-l viziteze pe rege, dar pe tăcute şi neştiut de alţii, doar că se mirau moldovenii cum de arată domnul lor [aşa mare respect unui colonel suedez, lucru nemaiîntîmplat vreodată,] căci regele călătorise sub numele unui colonel suedez şi venise astfel prin Bucureşti şi Ţara Românească pînă în Moldova[137]. p. 181

În timpul acesta noi ne adunaserăm cu toţii împreună din toată ţara în acel orăşel Cernăuţi şi aşteptam ce se va mai întîmpla, căci nu mai aveam nici cea mai slabă ştire de la Bender, în afară de ultimul ordin să rămînem strînşi laolaltă şi să nu ne lăsăm cîtuşi de puţin înfricoşaţi de moldoveni, ci să ne apărăm mai vîrtos de ei. Cînd au înţeles moldovenii că nu ne-am lăsat surprinşi şi că ne-am şi întărit cu toţii într-un loc, au văzut că nu mai era rost de succes în chipul lor hoţesc şi s-au strîns de aceea în cete din toată ţara în diferite locuri, în deosebi pe la Botoşani şi la graniţa polonă, şi voiau să ne captureze cu forţa, pentru care lucru se socoteau ⟨totuşi⟩ prea slabi, şi au căpătat deci de la han o companie din garda sa (de seimeni), şi un steag de lipcani sub Aga numit Ali, şi de la seraskier, un Ali paşa, împreună cu alţi turci care trebuiau să întărească şi să facă mai arătoase cetele moldoveneşti.

Februarie.

A fost numai bine că ne-am putut aduna la un loc şi chiar cu aşa de puţine neajunsuri, căci binefăcătorii noştri de pînă atunci voiau acum să ne alunge din casă, şi zi de zi ne strîngeau mai deaproape după cum ne aduceau ştirea cei trimişi de noi în recunoaştere.

Pe ziua de 4 a venit la noi un tătar trimis de comandantul turc — aga — şi de boierii moldoveni cu aceste veşti şi complimente. p. 182

Că voinţa şi porunca sultanului şi a hanului este aceasta. Că după ce domnii poloni au stat destul de mult ca musafiri în această ţară, să se înapoieze acum în ţara lor, şi chiar fără de împotrivire, şi chiar curînd şi în pace. Acel ce s-ar împotrivi va fi alungat cu sila sau va fi şi închis.

Acum era mare nevoie de o bună chibzuială. La nici una din aceste porunci nu se putea pleca cineva căci pe noi adică trupele regulate, pretindeau ca să ne ducă prizonieri la Bender, de la M. S. nu puteam primi nici o poruncă şi nici cea mai mică veste, şi ca să trimitem într-acolo pe cineva nu era cu putinţă, căci toate drumurile şi trecerile erau ocupate. Totuşi, acest trimis a îngăduit ca să fie îndreptat odată cu el un ofiţer la Botoşani, la cartierul general al taberii lor, şi în ziua următoare a şi plecat căpitanul Fabian Rossen, dar îndată ce a sosit acolo, l-au ţinut tătarii arestat la ei. 5

---

[136] *Szwientie tritile (Heilige dreyfältigkeit)*, adică Trei Ierarhi.

[137] Întrevederea lor a fost povestită de Voltaire în *Istoria lui Carol al XII-lea* unde sînt redate primele cuvinte schimbate între ei. Regele pribeag al Poloniei care se da drept un simplu ofiţer, a declarat „major sum“, la care Mavrocordat a replicat „Immo maximus es!“.

În aceeaşi zi a fost trimis din Polonia căpitanul de cavalerie Gustav Rossen cu vreo douăzeci de călăreţi ca să-şi croiască drum sau să se strecoare şi să meargă la Bender la M. Sa, dar a găsit, că lucrul nu era cu 6 putinţă şi s-a întors în ziua următoare fără a fi făcut ceva.

Comandanţii noştri nu se puteau uni în păreri asupra hotărîrii ce 7 trebuia luată. Unii propuneau să-şi croiască drum şi să pornească cu toţii de-a lungul Nistrului pînă la Bender, alţii să rămînă pe loc şi să aştepte criza[138] după cum s-a şi făcut, şi a venit mai întîi lipcanul Ali 8 aga cu vreo şaizeci de tătari pînă sub oraş pe Prut, şi l-a adus cu el şi de căpitanul Rossen şi ni l-a predat.

Strajnicul polon Sayvoyski şi mulţi ofiţeri de la noi au mers călare cu noi pînă la Prut, în timp ce ceilalţi stăteau de pază — şi el (=Ali aga) a repetat cererile sale dinainte, dar a mai dat şi această hotărîre de la el; ca lipcanii comandantului, împreună cu colonelul Rzezovski să rămînă în slujba starostelui Powrinski, dar polonii, de la cel mai mare pînă la cel mai mic să se întoarcă la ei în ţară, iar moldovenii care erau în slujba maiestăţii sale să meargă acasă la ei, iar pe p. 183 noi aveau să ne conducă la Bender la M. S. aşa cum s-a mai spus ... etc.

[Este o manevră a lui Sapieha (Starostele Powrinski) pusă la cale cu trimisul polon de la Adrianopol[139], pentru a trage pe toţi polonii de partea sa din ură faţă de Carol al XII-lea].

Cei ce se declarau acum în slujba sa, nu mai erau siliţi să meargă în Polonia, şi deci s-au hotărît toţi polonii să aştepte cel puţin încheierea acestei situaţii. Toţi coloneii şi ceilalţi ofiţeri precum şi „tovarăşii"[140] au plecat împreună cu lipcanii spre cvartirul hotărît de agă, şi doar Strajnicul Sayvoyski a vrut să arate că el rămîne credincios regelui şi rămîne cu noi, deşi voiau moldovenii şi tătarii să-l ia pe sus şi să-l ducă în Polonia, cum făcuseră mai înainte cu domnul Bazyl Juskewicz, colonelul ienicerilor regelui Poloniei, pe care l-au prins, l-au desbrăcat cu totul, l-au tratat în mod infam şi l-au bătut şi apoi l-au dus ferecat în butuci pînă la Snyatin ...

Chiar de la început se hotărîse el (Sayvoyski) ca şef al întregii divizii să se apere împreună cu noi pînă în pînzele albe. Dar după ce a văzut că îl părăsesc lipcanii lui şi polonii lui pînă la unul şi trec la Sapieha, trebuia să aştepte cu spaimă şi înfiorare cum avea să-i meargă alături de noi. Ne-am tras cu toţii împreună, în cîteva case şi curţi unde aveam de gînd să ne apărăm împotriva unui atac grabnic.

9 În ziua următoare au venit Agalele cu seimenii lor şi cu alţi tătari în oraş, şi ce întîlneau în cale luau cu ei în prima furie, iar apoi îi slobozeau.

Cum aceştia erau cei ce conduceau întreaga acţiune, comandanţii p. 184 noştri au folosit calea obişnuită şi foarte plăcută acelor turci, şi au mituit cu cîteva sute de ducaţi pe cei mai însemnaţi din acei turci şi tătari, în aşa fel că după aceea consimţeau la toate pretenţiile noastre, şi măcar că boierii moldoveni nu-şi daseră încuviinţarea la aceasta, noi tot ştiam ce putem realiza dacă îi vom avea pe aceia de prieteni, şi chiar de ocrotitori, pe care ni-i dobîndiseră bănuţii noştri galbeni. Şi ne-au mai învăţat şi cele mai bune căi de urmat împotriva moldovenilor, şi

---

[138] *Die Extremität erwarten.*

[139] Stanislaus Chomentowski, palatin de Mazuria, trimisul regelui August al Poloniei la Constantinopol.

[140] *„Towarsziszen"* voluntarii nobili.

ne-au lăsat să-l ținem la noi pe domnul Strajnic, și să nu-l predăm cîtuși de puțin moldovenilor.

În ziua următoare au venit și boierii moldoveni cu hatmanul lor[141] și cu cîteva mii de moldoveni călări în marș în sunet de surle și țimbale, și mai erau acolo și cîteva mii de țărani pe jos cu tot felul de flinte care ne pîndeau și voiau să se despăgubească pentru pîinea care fusese mîncată de noi, căci cu acest scop și fuseseră ei chemați sub arme din toată țara de către domn, dar banul care este mut îndreaptă tot ce este strîmb, și noi nu ne prea temeam de ei odată ce turcii și tătarii erau pavăza noastră. [De la poloni nu mai aveau turco-tătarii nimic de pretins, căci aceștia trecuseră de formă în slujba lui Sapieha, și acesta obținuse de la Han, de la seraskieri și de la domn ca întreaga divizie să rămînă incartiruită în țară sub protecția tătarilor]. 10

Acuma ne-au cerut domnii boieri ca să li-l predăm pe d. Strajnic și Colonel Pekiercki sau să-l trimitem în Polonia, și apoi cu toții să plecăm spre Bender fără de arme și pe cheltuiala noastră. Dar noi nu ne-am tocmit mult cu ei, ci am refuzat răspicat și le-am înfățișat pretențiunile noastre, fără împlinirea cărora nu aveam de gînd să ne urnim din loc: pe Strajnicul și Colonelul Pekiercki îl luăm cu noi la Bender, provizii și cai de rezervă trebuiau să ne dea ei în tot timpul marșului, sau vom rămîne pe loc pe cheltuiala noastră pînă la noi porunci din partea regelui. Ei nu au vrut să încuviințeze nici una din aceste cereri și s-au ținut foarte dîrz, dar noi le-am dat a înțelege hotărîrea noastră, precum că nu vom pleca de acolo dacă ne vor fi refuzate, și că dacă ar încerca să ne ia cu sila ne vom apăra pînă la ultimul om. Cum nu puteau face acest lucru, și nici nu puteau scăpa de noi în alt fel, au trebuit pînă la urmă să consimtă la cererile noastre. Au făcut rost îndată de provizii și cai de rezervă, și în dimineața următoare am pornit înainte cu escortă și gardă de tătari, cu toate cele cerute de noi și am mers în ziua aceea pe mîna dreaptă înspre Siret, căci acolo mai puteam încă găsi aprovizionarea cea mai bună, iar pe drumul ce mergea de-a dreptul fusese totul stins, și am mers pînă la satul Cuciurul Mare [2] la intrarea în Codrul de fag („Bucovina"). p 185

În ziua următoare am străbătut codrul de fag, ajungînd în satul Cîndești[142] lîngă Siret [3]. 12

În ziua următoare a mers comandantul la Costești[143], eu însă cu compania mea și ⟨cea a⟩ căpitanului Schönssberger și Slucki am rămas la Mircești[144] [5] și apoi am pornit și noi la comandament în satul Costești [1/4]. După aceea am trecut împreună Siretul în satul Heci[145] [4] și apoi iar înapoi peste rîu, apoi prin orășelul Tîrgu Frumos pe dreapta în satul Prigoreni[146] [4]. 13 14 16

În ziua următoare a plecat de la noi locotenent colonelul Schultze cu încă doi căpitani și doi locotenenți, spre Iași, pentru a afla tot ce s-a mai întîmplat; însă domnul i-a reținut pe toți împreună la el, în castelul său sub pază, dar nu a lăsat să li se facă vreo altă supărare. 17

Noi aveam de gînd să pătrundem cu forța în mănăstirea Tresfetitele și să-l scoatem de acolo pe regele Stanislav, dar planul acesta nu

---

[141] = Ioan Buhuș, hatman, nov. 1711—1714. A murit în 1716.
[142] *Kindincze* (pe Siret la S.E. de Mihăileni jud. Botoșani).
[143] *Kosteszte* (sau Costinești) ambele jud. Botoșani.
[144] *Mirszeste*, (jud. Iași).
[145] *Hecz*, la V. de Hîrlău (jud. Botoșani).
[146] *Grzegorany* (jud. Iași).

a fost urmat. Şi au mai trimis moldovenii iar la noi ca să ne depunem cu toţii armele, cum ar fi făcut chiar M. S., dar noi nu am vrut să ne învoim la aceasta, şi pentru că aici era un palat frumos, bine înzestrat cu palisadă tare de stejar, ne bizuiam că ne vom apăra bine, dar ei ne-au luat cu binişorul ca să ne convingă să trecem în slujba lui Sapieha, la care nici de astădată nu au aflat nici o ascultare din partea noastră, măcar că de îndată ne-a şi părăsit unul din Agale cu seimenii săi, dar celălalt cu tătarii săi a rămas alăturea de noi ca escortă şi totodată ca pază. Faţă de han el îşi făcea slujba ca şi cum ne-ar fi dus

p. 186 prizonieri la Bender, împotriva moldovenilor ne apăra, ca şi cum ar fi escorta noastră, iar nouă ne era foarte bine şi pe de altă parte îi pria

18 şi lui la pungă. El ne-a poruncit să ne grăbim, şi am trecut Bahluiul pe lîngă Podul Iloaei şi am mers pînă la satul Totoeşti[147] [3].

19 În ziua următoare am lăsat Iaşii pe dreapta, lăsîndu-l şi pe hatman să se depărteze în marş, şi am trecut rîul Jijia mergînd spre Prut la Icuşeni[148] [4].

20 După aceea am mers prin Zagaramcea peste Prut la dreapta pe sub codru pînă la satul Rezina[149] [2] şi acum abia am aflat ce se întîmplase cu M. S. şi în nenorocirea noastră mai ne simţeam încă fericiţi.

21 În ziua următoare am trecut prin codrul de fag pînă în satul Călăraşi[150] [5].

22 Două zile am stat aici pe loc şi colonelul Pekierski a mers înapoi

24 la Iaşi la regele Poloniei Stanislav, care mai era încă prizonier, iar noi am pornit şi am mers de-a lungul rîului Bîc pînă în sătuleţul Rîşca Nouă[151] /4/.

25 Şi în dimineaţa următoare am mers pînă în satul Chişinău şi am stat aici pe loc cîteva zile, şi în timpul acesta a venit şi locotenent colonelul Schultz împreună cu ceilalţi ofiţeri din Iaşi din arestul lor, şi a venit iar şi colonelul Pekierski, şi amîndoi s-au dus la Bender. De

27 aici am pornit iar la primirea ordinului, apropiindu-ne de Bender pînă în satul Bulboaca[152] aşezat pe rîul Bîc [3 1/2].

[Urmează relatarea celor întîmplate regelui cu prilejul aşazisului Calabalîc de la Bender].

... [După încăerare]. Minunata tabără şi satul Varniţa semănau

p. 195 acum a pustie. Palatul regelui, şi celelalte palate, şi toate casele ce fuseseră clădite de noi erau arse pînă la pămînt şi prefăcute în ruine şi-ţi era mai mare jalea să le priveşti ... etc.

p. 197 ... [După schimbările de la Adrianopol regele Poloniei e pus în libertate şi trimis escortat de cîteva companii de călăraşi ai domnului la Bender unde e primit cu onoruri militare].

Martie.

Mă aflam şi eu atunci la Bender, dar chiar în seara aceea m-am

p 198 înapoiat la compania mea [3].

6 După cîteva zile am mai venit acolo pentru anumite treburi, şi apoi în curînd iarăşi, am revenit, [3] fiind de faţă la intrarea hanului în ce-

---

147 *Totogeszte* (la N. de Podul Iloaei, jud. Iaşi).
148 *Jukszain* la S. de Sculeni.
149 *Rosine* (la E. de Ungheni).
150 *Kalerasch* (pe valea Bîcului).
151 *Rühzkanowo*, la N. de Chişinău.
152 *Bolubog* la N.V. de Bender.

tate. Apoi am pornit de acolo cu compania mea și am mers în satul alăturat [1/4] „Pilipyn“[153]. 9

Chiar în ziua aceasta a trecut generalul Smigielski pe aici mergînd la Bender la M. S. În ziua următoare am primit porunca împreună cu mulți alți ofițeri să mergem împreună cu d. Saywoyski străjnicul, spre granița polonă să reluăm comanda diviziei intrate în slujba domnului Sapieha, și am plecat chiar în acea după amiază pînă în orășelul Onițeani[154] [3] și în dimineața următoare pînă la Orhei [4]. 10 11

Cînd a văzut Sapieha că lucrăturile sale puteau să-i aducă o răsplată neplăcută, a vrut să fugă ... în Polonia la dușmanii noștri. Acest lucru l-am aflat azi pe drum cînd l-au văzut cîțiva din ofițerii noștri dînd hrană calului într-un sat nu departe de drumul mare prin pădure, și pornind-o din nou călare. Deci a luat locotenent colonelul și Strajnicul Silbergren vreo douăzeci de cai și oameni odihniți și s-au dus pe urmele lui, cu gîndul să i-o ia înainte, sau să-l ajungă din urmă, măcar că nu aveau ordine pentru aceasta. Au dat de el dînd nutreț calului lîngă o fîntînă numită „Capite jeho“[155] și l-au adus înapoi cu ei ca prizonier tratat cu cinste, și abia seara am primit poruncă de la Bender să ne punem în urmărirea lui, dar era lucru gata făcut. În ziua următoare am pornit mai departe pînă în satul „Obrizan“[156] [4] unde am găsit peste tot divizia gata pregătită pentru a o lua din loc cu Sapieha la primul său semn, dar noi i-am luat înainte ... etc.

După aceea am mers de-a lungul Nistrului prin satul Vîrtejeni[157] unde se afla colonelul Ulan și am mers pînă în orașul Soroca, unde m-am încartiruit și am întîlnit și unele steaguri de ale diviziei. În aceste două locuri cărau țăranii multe mii de funți de gheață la gropile făcute anume pentru a fi folosite de turci în viitoarea lor campanie. 13

În ziua următoare a venit generalul Smigielski de la Bender la Vîrtejeni. [Cînd află de capturarea lui Sapieha merge iar la Bender după instrucțiuni. Se întoarce cu ceva bani pentru trupă și cu vestea că la 19 a sosit un capugiu al sultanului în capitala tătarilor din Bugeac — Căușani — să-l ridice pe han și să-l ducă la Adrianopol la sultan]. 14 p. 199

Aici a trebuit din lipsă de furaj să ne lăsăm caii la cîmp, dar cum a venit strajnicul a făcut pregătiri pentru a merge cu toții iar spre granița Pocuției, însă rămînînd în cvartir tot în Moldova, și au și început unele steaguri să pornească într-acolo. 30

Aprilie

Deși era 1 aprilie am pornit totuși cu toții și am mers în ziua aceasta spre satul Clocușna[158] prin cîmpiile pustii pe lîngă niște fîntîni pînă la tabără [3]. 1

În dimineața următoare am continuat marșul pînă după Clocușna /4/. 3

Apoi mai departe pînă în satul Sulița[159] (?) /3/. 3

Apoi în satul Moșăneți[160] așezat la Nistru /2/. În ziua următoare am rămas aici pe loc: după aceea se puteau zări dincolo de Nistru în Podolia cetatea Camenița și întăriturile ⟨fortului⟩ „sfintei Treimi“ aflate 4 5 6

[153] *Pilipyn* (tot acolo).
[154] *Onickany*, la N.E. de Chișinău, în Orhei.
[155] *Capite jeho*, neidentificat.
[156] *Obriszan*. Poate Obreja, la S.E. de Bălți.
[157] *Vertiszan* pe Nistru (Orhei).
[158] *Klokuczno* între Gara Secureni și halta Hădărăuți (în Soroca).
[159] *Nowoselicze* (Sulița sau Seliștea) ambele la E. de Hotin.
[160] *Muszenica* la E. de Hotin.

la vreo milă jumătate depărtare, și am mers de-a lungul Nistrului prin satul Părcăuți[161] și Dărăbani[162] de-a lungul „bucovinei“[163], lăsînd în urmă orașul și cetatea Hotin și apoi pînă în satul Grozinți[164], unde am poposit noaptea.

7 În ziua următoare ne-am urmat marșul pînă în marele sat To-
8 porăuți[165] /1/, și de aici s-a împrăștiat întreaga divizie în cvartirele distribuite, strajnicul a mers spre satul Coțmani[166] eu însă am ajuns aproape de granița Pocuției, la 1/4 de milă doar de Snyatin și am fost încartiruit în satul Orășeni[167] /1/. Aici se țin de obicei bîlciurile de vară turcești.

p. 200 [Urmează încheerea unui armistițiu cu polonii din Snyatin. Autorul e la Snyatin la 11 aprilie și apoi iarăși la 17 mai, căutînd mijloacele de a ocupa acest oraș pentru regele Stanislav al Poloniei, ce trebuia să primească ajutor de la turci].

22 Apoi au venit generalul Smigielski și Pekierski de la Bender la Cernăuți și apoi și la Coțmani și au mers în ziua următoare înapoi la Cernăuți. [Autorul mai merge odată la Snyatin, după ce s-a înțeles cu Smigielski].

Iunie

2 ... Am mers la Cernăuți la generalul Smigielski și în ziua urmă-
3 toare am venit iar înapoi /4/.
4 În ziua următoare am fost iar la Snyatin și iar înapoi la Cernăuți /3/.
5 Apoi iar la Snyatin și am rămas acolo... [Se trag acolo de către
p. 201 garnizoană salve în cinstea capturării generalului suedez Steinbock de către danezi în Holstein].
6 Apoi m-am dus iar la Orășeni, și gîndul nostru era să mai întunecăm bucuria domnilor din Snyatin. [Urmează relatarea atacului dat noaptea cu trei sute de oameni asupra Snyatinului. Din cauza nerăbdării
p. 202 polonilor, garnizoana prinde de veste și atacul dă greș]...
10 După cîteva zile am mers la Cernăuți și apoi iar înapoi. ...
11

Acum s-a pornit toată divizia și ⟨ceilalți⟩ au mers pînă la Lujeni[168],
19 iar în dimineața următoare au trecut Prutul și s-au dus dincolo de Cer-
20 năuți în tabără /2/, noi însă am rămas locului în oraș.

Iulie

1 Prințul Wisniowieski a venit de la Bender într-un sat la o milă ⟨de aici⟩ și noi am mers cu domnii generali și mulți alți ofițeri în întîmpinarea lui peste rîul Derhelui pînă la Lucavița[169] și Măria sa a ve-
10 nit cu noi înapoi pînă la Cernăuți și a rămas acolo pe loc /2/. După aceea am pornit cu toții cu tabăra și am trecut Prutul înapoi la Lujeni în lagăr /2/.
14 Curînd după aceea am primit poruncă să rînduesc posturi ⟨de cai de olac⟩[170] de la tabără pînă la Bender pentru nevoile poștei, am luat

---

[161] în text: *Piskowce*, la S. de Mosănești.
[162] *Toraban*, la S. de Hotin.
[163] *länger der Bukovine*, (deci = Codrul de fag).
[164] *Kroszowice*. La jumătate drum între Hotin și Cernăuți.
[165] *Toporowca*, la N.E. de Cernăuți.
[166] *Kuczman* (numit și Cozmeni).
[167] *Orszowiecz* (pe Prut, la granița Polonă).
[168] Pe Prut, la N. de Mămăești.
[169] *Lukowiecz* la S. de Prut, între Cernăuți și Herța.
[170] *Die Postierung*.

vreo douăzeci de cai cu mine și i-am postat acolo unde am găsit că e nevoie, iar eu m-am dus spre Iași ca să rămîn acolo atît pentru ⟨asigurarea⟩ poștei și corespondenței, cît și pentru a pune să se facă acolo niște articole de echipament și am mers chiar în acea zi la Cernăuți /2/. p. 203

În ziua următoare am trecut peste Derhelui, prin Codrul de fag prin satul Ibănești[171], Dorohoi[172] pînă la Botoșani /8/. Și în ziua următoare am trecut de satul Stroești[173] pînă la satul Șipote 6/ și apoi mai departe pînă la Iași /4 . 15 16 17

[Trec spre Bender Wisniowieski și Pekierscki pentru consfătuirea pe care trebuie să o țină regele Stanislav cu noul han Caplan Ghirai[174]. La 26—27 se întorc iar de la Bender. Se pregătește o expediție în Polonia. La Bender așteaptă șase mii de turci sub Apti Pașa și 12 000 de tătari sub hanul lor]. 20 p. 204

Armata cea mare a și trecut în cea mai mare parte Dunărea ... și ar număra peste o sută de mii de oameni. Ei mai aduceau cu ei și toată muniția și peste două sute de tunuri mari și mici. Cai, unelte pentru fortificații și tot felul de lucruri pregătite pentru expediție au fost aduse din Moldova și Țara Românească ... căci trebuiau totodată întărite și cetatea și orașul Hotin la Nistru ... 29

August

Expediția a pornit de la Bender cu Apti Pașa și Hanul tătarilor, și au purces așa de încet că abia la 14 au ajuns la Zagarancea pe Prut, spre care loc înainta pe zi ce trece armata mare de la Dunăre. Și toată tabăra a fost așezată în fața Zagarancei, la Tuțora, un mic sat, dar hanul cu tătarii săi s-a dus ceva mai sus pe Prut ... [Perfidia și corupția turcilor ce se lasă mituiți] etc. p. 205

... Chiar în ziua aceasta a venit de la Adrianopol cu poșta un capugiu de al sultanului cu porunca să fie pornit iar înapoi la Bender M. Sa ⟨Regele⟩ împreună cu toții ... Și a trebuit să se lase dus înapoi la Bender sub o escortă puternică, împreună cu toți domnii poloni ... etc. ... Polonii care veneau la graniță să-l aștepte pentru a porni în Polonia s-au întors foarte mîhniți. 15 17—19

Cum primeam diverse scrisori de la graniță, și nu le puteam nicidecum trimite din cauza turcilor care ne opreau toată corespondența, m-am dus însumi la hanul tătarilor ca să primesc de la el un firman sau o escortă în acest scop; și am trecut Jijia — unde au făcut moldoveni un pod — în tabăra moldovenească, apoi pe lîngă Zagarancea am trecut Prutul pe niște luntre și am mers prin tabăra turcească în cea tătărească pînă la han, și apoi iar înapoi [4]. 20 21

Cum pînă în cele din urmă nu am căpătat firmanul, am mers iar la han și la d. conte Darlo, rămas singur din partea M. S. pe lîngă han, și după ce am căpătat firmanul mi-am trimis poșta la Bender cu acele scrisori, și m-am înapoiat iar la Iași [5]. 23 p. 207 24

Abia mă întorsesem și am primit niște scrisori pe care trebuia să le înmînez eu însumi contelui Darlo[175], și am pornit iar călare pe drumul arătat mai sus în tabăra tătărască și de acolo înapoi [5]. 25 26

---

171 *Lubaneszte* (jud. Botoșani).
172 *Dohuy.*
173 Stryeszte la N. de Hîrlău la mică depărtare de Valea Miletinului (jud. Botoșani).
174 = Kaplan Ghirai I (1713—1716).
175 corect = Tarlo, Colonel polon din garda regelui Stanislaw.

29–30 Cînd au sosit turcii cu cîteva sute de corăbii şi luntre cu tot felul de provizii şi alimente la Tuţora pe Prut ⟨venind⟩ de pe Marea Neagră şi Dunăre, am mers călare acolo să-i văd şi eu şi m-am întors în ziua următoare în oraş [4]. Şi se rînduise acuma întreaga armată şi erau cam o sută de mii de oameni ce se pregăteau să pornească mai departe spre Hotin.

Septembrie

6, 7—8 Am fost cu locotenent colonelul Koschkul la Bender cu anumite treburi însemnate şi am ajuns acolo în ziua de 8/18/.

9, 10—11 În dimineaţa următoare ... am pornit iar înapoi şi am ajuns a treia zi la Iaşi [18].

14 Din nou cu alte prilejuri am trecut prin Tîrgul Frumos, peste Siret şi la Roman [8].

16 După îndeplinirea misiunii am mers iar la Iaşi [8].

Octombrie

7, 8, 9, 15 Au sosit căpitanul Drigalee[176] ... şi căpitanul Dähnel, şi cu aceştia trebuia să mă duc şi eu la Bender pentru nişte dispoziţii necesare, dar am rămas la o milă ⟨de oraş⟩ pe rîul Bîc într-un sat Bulboaca /17/, deoarece în vremea aceasta bîntuia o ciumă îngrozitoare în Bender, şi am rămas aici la d. Grudzinski, dar am fost nevoit totuşi să mă reped călare pînă la Bender şi iar înapoi /2/.

p. 208 De cealaltă parte a suburbiei, spre Căuşani[177] bîntuia ciuma grozav, şi acum a început să se lăţească şi pe partea aceastălaltă, încît era o stare îngrozitoare şi în oraş şi afară din oraş, şi mai trebuia să cumpărăm şi toate ale mîncării de la turci, şi în timpul ciumii turcii nu se feresc cîtuşi de puţin unii de alţii, şi nu se păzesc nicidecum, vînd hainele celor morţi de ciumă şi le îmbracă şi ei, şi nu au credinţa ca aceasta le-ar putea aduce o vătămare, şi spun că cine trebuie să moară nu poate fugi de moarte.

30—31 Am pornit înapoi şi am mers la Chişinău şi Călăraşi[178] /11/.

Noiembrie

Şi apoi m-am întors iar la Iaşi /7/.

[La fortificarea cetăţii Hotin lucrau zilnic mai bine de douăzeci de mii de oameni (sîrbi, bulgari, bosniaci, munteni şi moldoveni) cu o mie de căruţe şi multe sute de meseriaşi.

Lucrul se termină în scurtă vreme măcar că a trebuit în unele locuri să se spargă stîncile şi să se dea jos pădurea.

Armata se retrage peste Dunăre şi rămîne doar Apti paşa cu 12.000 de oameni].

[Ultima menţiune a anului 1713, din 26 decembrie e urmată de descrierea moldovenilor]. Jurnalul îşi reia apoi firul întrerupt.

p. 247 *Ianuarie* /1714/

[Cei mai de seamă poloni din suita lui Stanislav Leszczinski temîndu-se să nu fie predaţi de turci regelui August al Poloniei se hotărăsc să fugă

---

[176] Căpitan în slujba regelui Stanislaw.

[177] *Kauscha.* Este doar indicată *direcţia suburbiei Benderului* atinsă de ciumă.

[178] La S.V. de Orhei.

prin Polonia în Germania pînă la reîntoarcerea regelui. Autorul pornește și el împreună cu contele Kryszpin [179]].

...Am pornit la drum împreună cu excelența sa a doua zi de Anul 2
Nou spre granița polonă și am mers tot așa pînă la Șipote /4 .

În ziua următoare pînă la Botoșani /6/ și apoi prin satul Cuco- 3
zeni (?)[180] pe sub codrul de fag în satul pustiu Ibănești[181] /4/. Apoi prin 6
pădure pînă la Cernăuți 4/. În ziua următoare peste Prut în satul Coțmani unde se afla măria sa prințul Wisniowiecki /3/.

Peste cîteva zile am cerut și eu să-mi văd caii ceilalți, și pe rîn- 9 p. 248
dașul care rămăsese la domnul general Smigielski tot timpul cît am stat la Iași, și am mers prin .Orășeni, peste Prut și Ceremuș pînă în 10
satul Văscăuți unde se afla și d. general /2/. În ziua următoare am 11
mers iar îndărăt la Coțmani /3/ și în dimineața de după aceea peste 12
graniță, pînă în orașul Horodenka[182] și apoi iar înapoi /3/. Am mers 17
iar pînă la Orășeni și în ziua următoare la Văscăuți /2/. 18

Lîngă acest sat este un mic rîu, care scoate aburi de căldură în timpul iernii și nu îngheață niciodată. Cum excelența sa avea de gînd să poposească după această apă în vederea unei mai bune subsistențe, am pornit călare în această direcție să cercetez locul și am mers așa pînă la satul Bănila[183] spre munți și spre orașul Kossow[184] /2 . În ziua următoare ⟨am fost⟩ la Milewo[185] și Spassy și iar înapoi prin Wilawce, Karapozny și Barbowce pînă la Văscăuți [3] și apoi în dimineața urmă- 20
toare pînă la Coțmani unde am mai rămas locului toată luna 2/. Aici locuia un țăran în vîrstă de o sută treizeci de ani, al cărui fiu avea mai mult de o sută de ani, și la fiul acestui fiu care era de optzeci de ani am stat eu în cvartir. Fără a mai vorbi de ceilalți descendenți, bătrînul de o sută treizeci de ani era mai zdravăn decît fiul de o sută de ani. Mai avea ochi frumoși, dar nu mai putea să vadă, dar altminteri umbla sprinten și singur cu un toiag.

Februarie

Acest sat[186] se află între Nistru și Prut, la 6 mile de Hotin, 3 de Cernăuți și 1 1/2 de Snyatin, însă la 3 mile de Horodenka. Aici stătuse strajnicul Saywoyski în anul precedent cînd înaintea ⟨lui și⟩ a încă mulți alții s-a petrecut următoarea minunăție.

Cînd mergi spre Hotin, chiar dincolo de sat, peste lac și mlaștină este o pădure rară de stejar pe o înălțime. Din această pădure au început într-o anumită zi, de partea dreaptă a drumului să joace și să salte stejarii, au mers către...[187] și s-au închinat unii în fața celorlalți, și au jucat iar în felul arătat mai sus. Și aceasta a ținut, sub ochii unui număr așa de mare de oameni, cîteva ore. Și de partea cealaltă spre Horodenka și între ⟨aceasta și⟩ satul Suchowerke a jucat tot p. 249

---

179 Mare hatman al coroanei și paharnic de Lituania. Nu trebuie confundat cu tînărul conte Kryszpin trimis al regelui Stanislaw la Constantinopol în nov. ca să neutralizeze misiunea lui Chommenthowski, trimisul regelui August al Poloniei la Poartă.

180 *Kokoczani*, jud. Suceava. La V. de Botoșani, la cotitura drumului mare spre Valea Siretului.

181 Vezi mai sus n. 171.

182 În Polonia la N. de Sniatyn.

183 Bannilowo, Bănila pe Ceremuș.

184 Kossowo în Polonia la N.V. de Vijnița.

185 *Milewo* și următoarele patru localități aparțineau atunci Poloniei.

186 = Văscăuți.

187 Astfel în textul publicat.

atunci muntele cu tufişurile şi copacii săi, şi apoi s-au oprit cu toţii odată, şi acest semn îl cunoaşte singur Dumnezeu. S-a aflat de la anumite persoane că înainte de ultimul război cu turcii s-a putut vedea acelaşi lucru lîngă Cernăuţi, care fără nici o îndoială şi cu toată siguranţa era un cutremur de pămînt. Astfel la numai o jumătate de milă de aici lîngă satul Ivankowce[188] şi Habielowce spre Snyatin au fost văzuţi oameni ieşind din munţi cu flamurile fluturînd, ca dintr-un castel, care apoi s-au făcut nevăzuţi.

[Expiră termenul de trei luni lăsat polonilor. Autorul împreună cu generalul Smigielski lăsînd să se creadă că merge la Bender trece noaptea granița şi lăsînd în urmă Horodenka îşi urmează drumul în Polonia].

p. 210

SCURTĂ DESCRIERE A ŢINUTURILOR MOLDOVENE[189]

/Descrierea Moldovei. De unde se trage numele său. Unde se află. Rîurile/.

p. 211

FERTILITATEA PĂMÎNTULUI

Această ţară are pămîntul cel mai minunat şi cel mai mănos, şi nu ar fi mai prejos nici de Ungaria, nici de Podolia dacă un asemenea pămînt ar fi stăpînit de alţi locuitori şi muncitori mai buni, cu puţină muncă şi osteneală el produce cele mai frumoase şi mai bune grîne cît şi zarzavaturi şi bucate. Pădurile de fag ce sînt fără seamăn (numite pe româneşte „Codru" Koder, iar pe slavoneşte „Bukowina") străbat ţara de-a lungul şi de-a latul, şi comoara de poame şi fructe ce cresc în ele nu poate fi nici socotită cu mintea şi nici secată vreodată. ⟨Codrul⟩ începe la Nistru, mai jos de oraşul tătărăsc Dubăsari şi merge spre Chişinău, Iaşi, Bîrlad pînă la graniţa Transilvaniei, apoi de-a lungul acesteia spre Neamţ, Suceava pînă ce o ia din nou de-a curmezişul pe sub Cernăuţi şi Hotin pe Nistru. Şi mai sînt încă pe lîngă acestea, şi alte păduri frumoase. Nu este nici o altă esenţă de lemn în această pădure decît fag, împreună cu stejari şi tei, ⟨şi mai cresc⟩ cei mai frumoşi meri, peri, pruni, cireşi, nuci, aluni, „Hornussbaum", şi alţi asemenea pomi fructiferi. Mai creşte aici şi multă viţă sălbatică şi de aceste poame se folosesc mai mult porcii care sînt îngrăşaţi cu ele, decît

p. 212

oamenii. Locuitorii mai ţin în această pădure multe milioane de albine, mulţumită cărora ţara este plină de miere, şi ca să spun astfel într-adevăr, prin ea curge lapte şi miere[190]. Albinele se înmulţesc atît de mult cum nu am mai văzut în viaţa mea. Zece stupi bătrîni se înmulţesc peste vară pînă la cel puţin 50—60 măcar că la vremea obişnuită locuitorii

[188] Acest sat şi cel următor aparţineau Poloniei.
[189] Această descriere este cuprinsă în text între sfîrşitul lunii decembrie 1713 şi 1 ianuarie 1714.
[190] Pe margine adăogat: Wein (= vin).

le scot (=albinele) cu sila (?) separă mierea de ceară şi fiecare nu lasă pentru anul următor decît atîta cît are chef[191].

Podgorii sînt aici cu prisosinţă, mai ales în spre Ţara Românească, şi deşi în ţară se folosesc puţine alte băuturi, totuşi vinul se poate găsi la un preţ atît de ieftin, cum abia s-ar putea cumpăra berea — sau chiar nici măcar aceasta — în ţara noastră. Cei mai buni pepeni dulci şi cei numiţi harbuzi[192] cresc aici din belşug. Tufişuri mici de cireşi, unele abia de o şchioapă acoperă, în multe locuri, tot pămîntul şi cînd cresc cireşele, pămîntul este acoperit peste tot cu cireşe negre, şi ele sînt din soiul cireşelor amare; într-un cuvînt aici nu se duce lipsă de nimic decît de oameni harnici şi cinstiţi.

SUVERANITATEA

Odinioară vechii romani au avut ţara sub stăpînirea lor, apoi veneţienii[193]; şi a mai fost cîrmuită de domni proprii. Au stăpînit-o iarăşi polonii (!), dar acum de o bucată de vreme aparţine sultanului, (este desemnată sub vechiul titlu de Dacia)[194] dar este cîrmuită de către un domn creştin numit în limba lor „hospodar“ şi „Vodă“ iar pe turceşte „Bogdan Bey“ care dă sultanului un tribut anumit. Pe de altă parte Poarta poate să-l pună sau să-l scoată din scaun după bunul ei plac, numai doar ca domnul să fie mereu un creştin. Domnul de acum este Nicolae Mavrocordat şi el a mai ocupat acest scaun încă odată: tatăl său[195] era ⟨dragoman⟩ la tratatul de la Carlowitz, iar fratele său este dragomanul[196] sultanului de acum; el este, ca şi înaintaşii săi, de religie ortodoxă, un domn impunător şi foarte deştept, care ştie multe limbi şi înţelege regulele politice ale statelor creştine, dar totodată în treburile sale se poartă cu lipsa de credinţă grecească.

PUTEREA ŞI AUTORITATEA DOMNULUI

p. 213

Orice domn, atît timp cît domneşte, este tot atît de suveran cît poate fi un principe din Europa, numeşte în dregătorii şi scoate iarăşi pe cine vrea şi cînd vrea, el aşează dările atît cît găseşte cu cale, şi suge sîngele băştinaşilor pînă la ultima lor picătură, numai ca să plătească în acest chip Porţii suma stabilită dinainte. Aceşti dregători de acuma ai statului şi ai curţii sînt cei mai mulţi conaţionali de ai săi şi sînt greci curaţi. Dar dacă vine la domnie un moldovean, atunci acesta îi scoate iar şi pune în locul lor pe alţii, care să fie băştinaşi. Domnii mazilişi sînt datori cu toţii să stea la Constantinopol ca să nu

---

191 *Dahero man sie auch mit Bereuen und allen zu gewöhnlicher Zeit ausnimmet Honig und wachs von einander scheidet*... etc. Nu cumva Bereuen greşit în loc de: berauchen, avînd în vedere procedeul folosit îndeobşte?

192 *Harpasi genannt.*

193 Greşeală evidentă.

194 Paranteză introdusă stîngaci în text şi care întrerupe şirul arătînd raporturile dintre sultan şi domn. Includerea sa aparţine desigur ultimei faze de elaborare a textului în vederea unei eventuale publicări. Se subînţelege că autorul se referă la istoricii şi eruditii ce desemnează această ţară sub numele cunoscut în antichitate.

195 Alexandru Exaporitul.

196 Ioan Mavrocordat (1709—1716).

poată face intrigi, dar ei au nădejdea de a ajunge din nou la domnie. Fără plocoane nu e îngăduit nimănui de la cel mai mare pînă la cel mai mic să înfățișeze cea mai neînsemnată plîngere, sau să se ducă înaintea justiției, căci se spune pe drept: *Munera, credo mihi, placant homines-que deosque*[197].

SOSIREA DOMNULUI

Cînd nu este nici un domn, țara este cîrmuită de un caimacam turc. Caimacam este oricine ține locul altuia („ad interim"). Așadar cînd sosește noul domn el este întîmpinat la o jumătate de milă, și chiar mai mult, de oraș de către cîțiva turci de seamă, cît și de către boerii cei mai mari din țară, în deosebi de către hatman cu mai multe steaguri de călărași și seimeni, și este dus la palat; printre alții se află în chip ciudat în alai și țiganii cu muzica lor, și cîntă mergînd în fruntea alaiului pînă înăuntru în palat, cînd sînt slobozite și cele patru tunuri vechi care zac ruginite și fără afeturi. Toți seimenii stau acolo gata pregătiți de acțiune. La poarta palatului se așează pe o masă o oală cu apă care îi este înfățișată cînd intră călare, și care trebuie să-și aibă înțelesul său propriu[198].

p. 214

ÎMPĂRȚIREA ȚĂRII ÎN ȚINUTURI[199]

După cum țara este împărțită în trei părți de către rîurile principale pomenite mai sus, tot astfel este împărțită în trei ținuturi principale sau stăpîniri.

PRIMUL ȚINUT

Primul ținut se află între Nistru și Prut și este cîrmuit de un serdar sau căpitan de ținut așezat de domn. Sub el în fiecare oraș se află pîrcălabii, primarii și la sate vătafii sau șoltuzii.

Cele mai remarcabile localități din acest ținut sînt: orașul Orhei care seamănă mai degrabă cu un sat sărăcăcios decît cu un oraș; este așezat pe rîul Răut la două mile de Nistru și de orașul tătărăsc Dubăsari. Aici ⟨se zice că⟩ ar fi trăit în exil poetul Ovidiu, dar el este înmormîntat la Cetatea Albă[200].

Soroca, așezată pe Nistru, este un oraș sărăcăcios, totuși mai înainte se afla aici o cetate puternică unde, pe vremuri, s-au apărat vitejește, mai multă vreme, polonii împotriva turcilor.

Hotinul este și el tot pe Nistru, așezat la două mile de Camenița Podoliei; este tot o localitate păcătoasă și are un castel vechi, pe care castel și oraș au început să le întărească turcii, și să facă din el o cetate de margine, după cum s-a mai amintit în Jurnal.

Ștefănești[201] este o localitate încă și mai neînsemnată, așezată pe Prut. În acest ținut se mai poate observa și marea cîmpie pustie numită

[197] Darurile, crede-mă, îmblînzesc pe oameni și pe zei.
[198] Il întîmpină cu plin.
[199] *Oberherrsehaften.*
[200] *Bialograd,* legendă menținută și în sec. al XVIII-lea.
[201] *Stepanowce.*

Valea Lăpuşna[202]. În fața acesteia sînt și acele „o sută de movile"[203] sau Sto moghili, adică cele ridicate în locul unde și-au îngropat polonii morții lor în vremea cînd purtau lupte sîngeroase cu turcii și au ridicat asupra lor aceste movile înalte, care se mai află încă în ființă din acea vreme în tot acel ținut ce a rămas pustiu și nelocuit. Trebuie de asemenea, pomenită și valea Cula[204] prin care a trecut armata rusă cu țarul și cu Şeremetev acum un an și jumătate.

AL DOILEA ȚINUT

Al doilea ținut este între Prut și Siret; aici mai întîi se află capitala întregii țări și reședința domnului, Iași. Este o așezare foarte mare și întinsă, situată, pe rîul Bahlui și la o jumătate de milă de Jijia și Prut. Casele sînt clădite pe niște dealuri și risipite și pe locuri netede, fără ulițe, fără nici o rînduială, și de n-ar fi atîtea biserici și mănăstiri, p. 215 care cu totul trec bine de cincizeci, ar aduce mai curînd a sat mare decît a oraș, din cauza lipsei sale de rînduială, măcar că numără peste șase sute de locuințe. Şi poate oricine intra prin toate colțurile și capetele, cînd și pe unde vrea, căci nu au fost duse împrejur ziduri și șanțuri, ca la toate celelalte orașe. În mijlocul orașului sînt vreo două, trei ulițe adevărate, unde locuiesc negustorii, dar afară de acestea nu mai sînt altele, și numai în aceste locuri recunoşti că trebuie să fie un oraș, și deci sînt puține lucruri vrednice de luare aminte în el. Vom observa totuși palatul și reședința domnească: este într-adevăr, o clădire de zid, dar mai bine de jumătate din ea este devastată și ruinată, și este o clădire, bătrînească și pe jumătate fără acoperiș, și mai are un zid păcătos dus în jurul ei, și de altminteri arată la fel ⟨de ruinat⟩ peste tot. Se află în jos de oraș în spre rîul Bahlui.

În mijlocul orașului se află măreața și mîndra mănăstire Golia care aparține călugărilor greci; această mănăstire este mult mai arătoasă și mai apărată decît palatul însuși, are de jur împrejur un zid puternic și înalt cu multe turnuri joase și numai o poartă și două portițe. Negustorii cei mai de seamă își au înăuntrul incintei dughenele (?)[205] cu mărfuri, plătesc chirie pentru ele călugărilor greci deoarece sînt bine apărați aici de foc și de furturi. Dealtminteri și în alte mănăstiri întărite își țin negustorii prăvălioarele cu mărfurile lor. Biserica dinăuntrul mănăstirii este cea mai frumoasă din tot orașul, construită din cele mai bune și mai alese lespezi de piatră de talie, iar pe dinăuntru este minunat împodobită și zugrăvită după felul ortodox; totuși, ca toate celelalte cu ferestre mici și deci destul de întunecoasă.

Biserica Trei Sfetitele[206] este de asemenea frumoasă și bine întărită, are clopotele cele mai mari și se mai poate vedea acolo înăuntru fostul colegiu al academiei de odinioară, care însă acum a murit cu totul. În această mănăstire a fost ținut închis maiestatea sa regele Stanislaw pe vremea „calabalîcului" cu turcii. Se mai pot vedea aici mănăstirea Sf. Sava și multe alte biserici și mănăstiri frumoase, atît grecești și românești cît și armenești, dar bisericile parohiale obișnuite sînt cele mai multe sărăcăcioase și făcute numai din lemn..

---

[202] *Lopuczna Toline.*
[203] *Sutle* (!) *oder Sto mogilli.*
[204] *Kula*, între Orhei și Sculeni.
[205] *Gewohne.*
[206] Trei Ierarhi.

p. 216 În fiecare din bisericile socotite cele mai de seamă, își are domnul (dar în afară de el aproape nimeni) strana sa proprie deosebită, mai ridicată, și cînd purcede călare și vine la biserică sau pleacă, se trage întotdeauna un anumit clopot și aceasta ține de

CEREMONIALUL DOMNULUI

Domnul își asumă și pretinde totodată rangul de principe creștin și suveran care i se recunoaște de toți monarhii. În toată țara, de la lucrurile cele mai mici pînă la cele mai mari, stau toate sub porunca lui absolută. La curtea lui ține tot personalul care se cuvine unui principe, marele postelnic de acum este socrul domnului[207], totuși îl servește zi de zi, stînd în picioare la audiențele oficiale și la cele secrete, cu bastonul de mareșal în mînă, are sub conducerea lui 12 postelnici mici, care îl înconjură pe jos pe domn cînd purcede călare prin oraș, iar acesta îl însoțește călare sau mai degrabă merge călare înaintea lui ca și hatmanul pe lîngă alți ⟨boieri⟩ dintre cei mai de seamă. Cum domnul este grec el are mai ales dregători de curte greci, încolo curtea domnească este destul de impunătoare, datorită boierimii de țară. El ține o gardă călare de 150 de oameni care locuiesc, cei mai mulți, la palat, îmbrăcați în verde în felul arnăuților. Altminteri face zilnic de strajă la palat garda de pedestrași orășenești (seimeni) care e cam de 6 000 de oameni. Aceștia cutreeră tot orașul împreună și cu aga orașului, patrulînd atît ziua cît și noaptea, și cînd domnul iese călare îl însoțesc tot timpul, alături de gardă și cîteva steaguri de călărași, și muzica turcească îl însoțește de asemenea. În fiece săptămînă, ține de două ori divan (sfat public) și împacă el însuși mai toate pricinile însemnate în prezența miniștrilor celor mai de seamă. Cînd dă audiență cuiva în camera de audiențe, șade pe un scaun mai înalt, îmbrăcat într-adevăr ca un principe cu o mantie ca mantiile de principe elector, cu capul acoperit, ca totdeauna de altfel cu o cușmă de samur. Lîngă el este o sofa (bancă turcească): conform ceremoniilor prescrise ne așezăm întotdeauna pe ea, iar după aceea bem de cele mai multe ori împreună cu el o ceașcă de cafea sau șerbet. În curtea interioară a palatului nu are voie să intre călare nici un ministru sau boier al țării[208], ci trebuie totdeauna să descalece în piața din afară a palatului și să meargă pe jos pînă la palat. Noi însă am făcut întocmai ca turcii de vază, și am venit călare p. 217 pînă în curtea dinăuntru, ceea ce ⟨nu⟩[209] este totuși îngăduit altora. Cînd merg la curte miniștrii (dregătorii) sau alți fruntași ai țării, atunci stăpînul purcede singur călare prin tot orașul pînă la palat și toți servitorii pe care îi are, merg pe jos cu toții pe lîngă el sau înapoia lui, doi țin tot timpul scara șeii, totul e după obiceiul turcesc. Cu careta nu vezi pe nimeni, căci și caretele lor sînt foarte rele, aproape ca trăsurile noastre de țară, și sînt gătite pe dinăuntru după averea fiecăruia.

Domnul ia masa cu tot fastul domnesc, dar întotdeauna deoparte și singur, chiar dacă are musafiri, și deși postelnicul său de acum este socrul său (!), cu toate acestea el nu stă niciodată cu el la masă, în așa

---

[207] *Reichsmarschall, Portelnik (!) Mare.* Confuzie cu situația din vremea lui Mihai Racoviță, al cărui mare postelnic era socrul său, Dediul.
[208] *Landes Vasall.*
[209] Omis în text.

fel ca lucrul acesta să fie văzut sau să fi fost văzut de vreun străin.

În acest ținut se află orașul Bîrlad de puțină însemnătate.

Tîrgu Frumos, a putut să fie numit astfel mai înainte, dar acum seamănă foarte mult cu un sat urît, e numit „krasne targ" pe rusește.

Botoșani este mult mai mare și mai bun, are cîteva biserici și mănăstiri de zid și aici locuiesc mulți negustori, cei mai mulți armeni; mai sînt de asemenea aici, ca în toate celelalte orașe, mulți evrei, de altfel orașul ca și toate celelalte este deschis ca un sat.

Cotnari este tot un orășel păcătos, dar mulțumită vinului său minunat este renumit, căci aici se produce cel mai bun vin din toată țara și cînd reușește bine, se apropie destul de mult de cel unguresc[210], totuși trebuie să ajute mult și faptul că aici viile sînt bine lucrate și că locuitorii trebuie să fi venit odinioară aici din Transilvania și să fi fost germani. Ei muncesc cu mai multă silință decît românii, căci în toată țara viile sînt lucrate cum dă Dumnezeu, nu sînt aproape niciodată săpate, sau și altminteri bine sădite, ci se află uneori prin lunci sau prin cîmpii sterpe[211].

Fiecare oraș își are pîrcălabul său, dar divanul de judecată[212] se ține la Iași.

Chișinău, la 5 mile de Bender este de asemenea păcătos și a fost ars de tătari, aproape în întregime acum doi ani; ține de primul ținut.

Cernăuți așezat pe Prut, la patru mile de hotarul Pocuției, este și el un oraș păcătos și este cîrmuit împreună cu întregul ținut de un staroste pentru că se află prea departe de Iași. p. 218

ȚINUTUL AL TREILEA

Între Siret și Transilvania, aproape de Maramureș este așezat districtul al treilea, și acest district este cel mai bine populat și cultivat fiindcă la granița ungurească sînt oameni ceva mai muncitori[213]. Acest district le întrece de asemenea pe celelalte în rodnicie, în vinuri și în poame. Apoi cursuri de apă, lemn și sare se găsesc din belșug în toate colțurile. La granița Țării Românești este mai întîi orașul Focșani, pe jumătate muntenesc iar cealaltă parte este mai puțin însemnată și mai proastă, de aceea este și mai puțin vrednică de amintit, numai doar că aici este vin din belșug. Cînd vin aici străini și călători, dă omul pentru băutură, pe o zi și noapte, două parale turcești, adică 1 1/2 groși împărătești și pentru acești bani poate să bea cît vrea și cît poate. Mai sînt în aceste locuri mulți munți de sare, astfel că în diferite locuri de la poalele acestor munți, țăranul se duce în spatele casei sale la munte, scormonește puțin pămîntul de deasupra și taie atîta sare cîtă îi trebuie. Totuși nu are voie să o care de acolo și să o vîndă. El dă 10 parale pe an pentru sarea folosită pentru casa sa.

Teritoriul de care ține orașul Focșani este cîrmuit de un staroste, întocmai ca orașul Cernăuți, iar întregul ținut e cîrmuit aparent[214] de

---

210 Adică de vinul de Tokay.

211 *erst in Wiesen oder Caiden (= Heiden) stehn.*

212 *das Obergerichte.*

213 Acea regiune fusese mai puțin expusă jafurilor și incursiunilor tătarilor, cazacilor, polonilor etc.

214 *in specie.*

un serdar, dar fiecare oraş împreună cu teritoriul ce-i aparţine îşi are pîrcălabul său.

⟨Tîrgu⟩ Ocna se află sub jurisdicţia unui cămăraş al domnului şi a unui pîrcălab; primul mai e însărcinat şi cu inspectarea ocnelor de sare care se află acolo, căci sarea, extrasă aici cu puţină trudă este transportată în toată ţara, cît şi în ţările înconjurătoare; de altfel oraşul nu este mare, dar este aproape cel mai ales din toată ţara, după Iaşi; este aşezat pe sub munţi, la o milă şi jumătate de intrarea în trecătoare spre Transilvania, Breţc şi chiar pe rîul Trotuş. Şi mai izvorăşte în această

p. 219 regiune un fel de păcură[215] ca dintr-un izvor şi este transportată în toată ţara precum şi în alte ţări vecine. Este mai groasă decît uleiul şi este folosită la unsul roţilor, la prelucratul pieilor şi la altele de acest fel. Aceste izvoare îi revin de asemenea domnului.

⟨Tîrgu⟩ Trotuş se află numai la 1/4 de milă de acolo, dar este ruinat cu totul, pe aici trece rîul Trotuş.

Bacău e aşezat pe rîul Bistriţa; odinioară a fost un oraş mare comercial; dar acum arată ca vai de el şi este slab populat.

Roman e aşezat pe rîul Moldova, şi între acesta şi Siret; are o biserică frumoasă episcopală[216] şi alte mănăstiri şi biserici frumoase; este locuit mai mult de negustori, în deosebi armeni, care au acolo o biserică frumoasă; de altfel este şi aici o regiune nespus de frumoasă şi este o vale roditoare care se întinde pînă mai jos de Suceava şi pînă în Ţara Românească. Neamţ[217] a fost odinioară un oraş vestit, în cetatea care se află pe un munte, s-au apărat foarte bine polonii în tot timpul războiului trecut cu turcii şi nu l-au predat pînă la încheierea tratatului de pace; acum se află într-o stare foarte proastă; se mărgineşte cu Maramureşul.

Baia[218] arată ca un sat păcătos, mai degrabă decît ca un oraş; asemenea orăşelului Siret aşezat pe rîul Siret.

Suceava a fost probabil odinioară un oraş minunat, cum se poate vedea după mănăstirile şi bisericile mărețe şi minunate, din care unele s-au ruinat iar altele s-au mai păstrat încă într-o stare destul de bună. Aici mai sînt încă două cetăţi: una este castelul clădit pe o stîncă pe rîul Suceava, în afara oraşului[219], dar acum ruinat, cealaltă ⟨cetate⟩[220] au făcut-o polonii în războiul trecut[221] pentru a stabili legătura cu Neamţul şi au întărit o mănăstire în apropierea oraşului şi pe aceasta au predat-o turcilor după încheierea păcii, împreună cu Neamţul şi Hotinul; dar acum ea stă goală.

Oraşul este aşezat într-un loc frumos şi vesel pe un deal mănos, de sub care curge apa Suceava. Este locuit de mulţi negustori armeni; altfel e destul de ruinat ca şi celelalte.

De asemenea mai sînt şi colo şi dincolo, prin toată ţara mănăstiri multe şi frumoase de care nu este nevoie să pomenim; aici, aşadar s-au arătat toate oraşele.

---

[215] *Teer.*

[216] Biserica Sf. Paraschiva.

[217] *Niemiecz.* Apare oarecare confuzie cu Cetatea Neamţ. Pentru războiul polonilor, vezi *Călători* VII.

[218] *Boyanow* (!)

[219] = Cetatea de Scaun.

[220] = Cetatea Zamca.

[221] In 1690 Suceava a fost ocupată de poloni şi în 1691 regele Ioan Sobieski a ocupat Cetatea Neamţului, după un asediu de patru zile.

ARMATA[222]

Armata lor nu e regulată cum ar fi una care ar sta cu o soldă adevărată şi plătită obişnuit şi de aceea este şi foarte păcătoasă, şi nici nu poate fi socotită ca o oaste de soldaţi (în afară de garda domnului) şi e alcătuită din infanterie şi cavalerie, dacă pot de altfel fi numite astfel. În nici un loc decît la Iaşi nu se mai găsesc pedestraşi din cei numiţi seimeni, şi pot fi ca la 6 000 de oameni cei mai mulţi sînt recrutaţi din orăşeni; locuiesc acolo şi au şi soţie şi copii. Ce-i drept, ei primesc lunar puţin lucru ca soldă, iar dările le plătesc la fel cu ceilalţi locuitori şi fac de strajă, deşi nu prea des, la fel cu ostaşii. Nici cavaleria numită „călăraşi" nu are mai multe privilegii, numai doar că, aproape toţi călăraşii, asemenea celorlalţi locuitori, locuiesc şi ici şi colo prin toată ţara, ei nu fac de strajă, ci sînt folosiţi la diferite trimiteri de porunci, la strîngerea dărilor şi la alte asemenea însărcinări. Nici aceştia şi nici aceia nu au echipament[223] de la domn, ci ei se îmbracă pe socoteala lor, după voinţa şi starea lor. Armamentul lor este: sabia, arcul cu săgeţi, de asemenea suliţa, puţini sînt cei care au pistoale sau o puşcă. Seimenii poartă şi o sabie şi ienicerii şi alţii (?) puşti[224]. Totuşi, cînd domnul merge cu ei la război sub comanda turcilor, ei nu sînt folosiţi îndeobşte la nimic altceva decît la facerea podurilor, la repararea drumurilor şi la munci asemănătoare. Peste această armată întreagă este un comandant numit de domn şi care se chiamă în limba lor hatman şi care locuieşte mai mult la Iaşi. Pe lîngă acesta mai sînt un căpitan mare peste întreaga infanterie — este tot ca un comandant superior — şi alţi căpitani ai lor; bulibaşi (= locotenenţi) stegari[225] şi alţi seimeni, dar căpitanii mari ai cavaleriei locuiesc la ţară, în ţinuturile care le sînt atribuite anume, şi cei care se află sub ei, adică la rîndul lor căpitanii lor, bulibaşii etc. sînt toţi asemenea celorlalţi locuitori, plătesc şi dări deopotrivă şi au o soldă proastă, trebuie să-şi facă rost de cai şi să şi-i întreţină din banii lor, totuşi pentru că sînt cu toţii gospodari, nu le vine prea greu. Din această cauză domnul cu toată această armată nu ar putea face mare ispravă[226], căci nu poţi găsi la ei nici organizare bună, nici armament bun, nici bani, nici conducători şi nici subordonaţi destoinici, şi de aceea turcii nu-i folosesc la luptă, ci la muncă; dealtfel în toată lumea nu este o asemenea organizare ca la turci, şi prin aceste mijloace toate şoselele şi drumurile sînt în stare bună. Mai ales acolo pe unde trece armata este tot drumul neted ca o masă, şi nu este nici un şanţ de lăţimea unui pas, în asemenea locuri, peste care să nu se facă un pod sau să nu fie gropile umplute şi netezite. Armaşii sînt folosiţi ca agenţi de execuţie[227] sau soldaţi ai curţii care aduc la îndeplinire toate sentinţele capitale sau duc ordinele pentru acestea şi fac arestări, cînd trebuie[228] (?), dregătorii din fruntea lor se numesc armaşi mari.

p. 221

[222] *Die Milice.*
[223] *Mondour,* adică o uniformă dată de dom. Cf. cuvîntul rom. mondir care înseamnă tunică militară.
[224] *Janitscharen und andere Flinte.*
[225] *Stigaren (Fendrichss)* = Fähnrich.
[226] *Wenig Hunde aus dem Offen locken.*
[227] *Einspänger.*
[228] *Wo es etwas rechts.*

Aşa cum acest neam este aplecat spre toate relele (!), tot astfel are şi o pornire firească sau o îndemînare înăscută de a-şi putea însuşi şi ceva bun: acestor oameni nu le vine greu să înveţe limbi străine şi arte, numai să nu le lipsească o îndrumare bună; din ei poţi scoate printr-o disciplină şi o îndrumare bună ostaşi tot aşa de însufleţiţi şi viteji ca în oricare alt neam din lume, după cum s-a putut vedea la aceia care au fost în slujba maiestăţii sale în tot timpul războiului şi care, deşi erau veniţi de jos[229] au cîştigat prin vitejia lor, multă avere şi mare cinste.

Trebuie să se ştie că odinioară au fost deci bărbaţi viteji căci ei au apărat destul de mult, sub domnii lor, această ţară, au purtat războaie multe şi grele cu polonii — iar cu turcii au dus războaie şi norocoase şi nenorocoase timp de 18 ani întregi, fără întrerupere, fără cea mai mică alianţă sau cel mai slab ajutor din partea puterilor străine, pînă cînd ei, datorită propriei lor neuniri şi neîncrederi cît şi necredinţei (căci ţineau cînd cu acesta, cînd cu acela, unii cu polonii şi alţii cu turcii) s-au desbinat atît de ruşinos, încît ţara a fost prin aceasta sfîşiată şi pustiită şi ei înşişi s-au făcut supuşii şi sclavii turcilor, care ştiu bine să pescuiască în ape turburi; iar ei nu vor mai putea în vecii vecilor să se smulgă din robie, căci turcii le taie într-atît aripile prin mari contribuţii la care-i supun, încît este cu neputinţă ca să se mai poată răscula. De atunci încoace a rămas ţara aproape fără locuitori, căci chiar în clipa de faţă se află 30 000 de sate pustii, care fuseseră foarte

p. 222 bine populate mai înainte, printre ei se aflau 20 000 de trupe regulate care primeau o adevărată soldă, 40 000 de oaste de ţară[230] şi mai erau şi 40 000 de străji[231] care ar fi fost desigur în stare să apere ţara dacă Dumnezeu nu ar fi voit să-i pedepsească cu lipsa lor de unire, şi în felul acesta să pustiiască ţara şi de atunci înainte numai doar arbitrii soartei lor, turcii, au tras de aici folosul, cel mai mare.

p. 222 [Urmează: *Cîteva lucruri curioase, Originea locuitorilor*]

LIMBA

Temeiul limbii este din limbile italiană şi franceză (!) şi prin urmare din limba latină, şi restul este luat de la ruşi (!), totuşi ea poate fi socotită acum, cu adevărat o limbă bogată şi frumoasă şi celui ce înţelege limbile latină şi italiană îi este plăcută auzului şi totodată lesne de învăţat, şi măcar că îşi are dialectele ei, totuşi în capitală (Iaşi) se vorbeşte cel mai frumos; în Ţara Românească limba nu mai este aşa de elegantă şi curată[231bis].

Literele seamănă mai mult la formă cu cele greceşti şi sînt aproape la fel cu cele ruseşti, şi au întocmai ca acestea 40 de semne în alfabet.

BOIERIMEA

[. . .] Se găseşte printre ei şi o nobilime care se bucură de mare precădere şi mare respect din partea celorlalţi şi sînt numiţi cu toţii laolaltă boieri, dar cei mai cu vază asemenea baronilor sînt numiţi

---

229 *Von schlechten Herkommen.*
230 *Land Milice.*
231 *Schützen.*
231bis Afirmaţie nefondată întrucît autorul nu a fost în Ţara Românească.

boieri mari[232]. Totuşi s-au strecurat aici şi mulţi greci care, datorită banilor lor s-au făcut pe sine boieri şi acum nu au mai rămas decît puţine dintre vechile familii moldoveneşti.

FIREA, MORAVURILE LOR

În privinţa sîngelui şi a virtuţiilor sînt şi nobilii şi ţăranii tot una, ca şi cînd ar fi fost făuriţi pe acelaşi calapod. [Urmează aprecieri negative cu privire la furturile de cai[233], îndeosebi la hotarul cu Polonia (Pocuţia)].

Mai jos de Horodenko[234] se află un sat Serafineşti[235] de cîteva mii de case locuite de asemenea oameni[236]. Nu am văzut niciodată în toată ţara să fi fost spînzurat vreun hoţ, căci nicăieri nu stă vreo spînzurătoare ridicată, măcar că se prind aşa puţini hoţi şi de cum se întîmplă aşa ceva şi ei lasă să fie prins vreunul, se găsesc boieri care să răscumpere pe hoţ şi dacă e un meşter iscusit, este folosit pentru asemenea slujbe şi mai departe.

Mulţi sînt atît de îndrăzneţi încît merg pînă la Constantinopol şi mînă cai de acolo, căci cele mai mari hoţii se fac cu caii aceia.

Justiţia în privinţa hoţiilor de cai. Dacă i se fură ceva unui străin sau unui boier, sau dacă a pierdut ceva sau dacă a fost ucis cineva, atunci păgubaşul pretinde despăgubire de la acel om sau sat sub a cărui cîrmuire sau pe al cărui teritoriu s-a întîmplat fapta. Dacă aceştia pot dovedi că urma a trecut peste teritoriul lor spre alt hotar, atunci pîrîtul trebuie să se ţină de capul acelora unde se pierde urma aceea şi apoi trebuie să plătească acela fie el vinovat sau nevinovat. Totuşi în felul acesta foarte adesea ne-am găsit caii noştri sau ne-au fost plătiţi.

În ţară, hoţii se cunosc foarte bine între ei şi acolo unde se depune o presiune mai mare, ei se denunţă unii pe alţii.

COMERŢ[237]

Dar în acele oraşe se mai găsesc şi negustori cinstiţi; însă cei mai mulţi sînt greci şi armeni; mai trăiesc acum în ţară mulţi turci şi evrei. Ţara însăşi produce: miere, ceară, vin, cînepă, de asemenea are vitele cele mai frumoase, boi, cai şi oi apoi sare, minerale şi păcură. p, 225

NU SE MĂNÎNCĂ VIŢEII

Ca şi în Pocuţia şi în Ungaria, nici aici nu se mănîncă viţeii, şi de aceea sînt atîtea vite, căci atunci cînd taie viţelul, vaca nu mai dă lapte; cînd noi voiam să mîncăm carne de viţel atunci trebuia să cumpărăm şi vaca, de altfel aici le poţi cumpăra împreună cu trei taleri imperiali. Dacă a murit viţelul, atunci se umple pielea cu paie şi aşa o duc înaintea vacii. Dar cînd vaca bagă de seamă acest lucru în cele din urmă, nu mai dă lapte.

---

232 *Mare Basari* (!) greşit în loc de: mari boieri.

233 E vorba evident de dibăcia la furatul cailor, după cum reiese din restul capitolului, pînă la cel intitulat *Comerţ*.

234 *Horodenko,* localitate în Podolia R.S.S.U.

235 *Seraphince* = Serafineşti, sat raion Storojineţ, reg. Cernăuţi (R.S.S.U.).

236 *Dergleichen Gesinde.*

237 *Handel und Wandel.*

OI ALESE

În această țară oile sînt dacă nu toate, dar cele mai multe, de o rasă cu totul deosebită; au coarnele și coada mare, numai de seu curat, care dă mai multă grăsime decît de la noi o întreagă ciosvîrtă de miel. Cînd se îngrașă bine ele nu-și mai pot trage coada, ci o duc pe două roate mici, ca pe un cărucior mic, ceea ce e nostim de văzut; și în țara tătărască sînt multe oi de acestea, dar nu cu coada atît lungă cît rotundă.

Adesea am pus de s-a cîntărit o asemenea coadă și am găsit că atîrna cinci, șase ocale turcești care fac cît 15 funți de Nürnberg. Seul este întrebuințat în loc de unt și este mult mai sănătos decît acela al oilor noastre.

ANIMALE ŚĂLBATICE

În această țară este un belșug nemaiauzit de tot soiul de sălbăticiuni: elani, cerbi, căprioare, urși și mistreți umblă prin țară în turme ca oile. Sînt de asemenea foarte multe dropii, potîrnichi, potîrnichi de cîmp, găini de munte[238], rațe, gîște, becaține și alte păsări. Dar sînt puțini oameni care vor să le prindă sau să le vîneze, și dacă ar avea plăcere să o facă, ar putea locuitorii să se hrănească chiar și numai cu acest vînat. Căci cel mai umil țăran este slobod să prindă și să vîneze în orice loc și orice colț, așa cum vrea și unde vrea, întocmai ca și domnul însuși. O căprioară se cumpără cu șase sau opt groși imperiali și tot restul pe prețuri de nimic.

LOCUINȚE

p. 226 Boierii și alți oameni de seamă mai au încă cei mai mulți case frumoase și palate clădite din lemn, dar tîrgoveții și țăranii au niște colibe proaste; cei mai mulți dintre aceștia cînd vor să-și clădească o casă, bat cîțiva pari în pămînt, îi împletesc apoi cu nuiele ca un gard și ung acea împletitură cu lut pe dinăuntru și pe dinafară, iar pe deasupra pun niște căpriori proști, învelesc acoperișul cu iarbă sau cu stuf și astfel casa e gata alcătuită numai dintr-o *odaie și* o *polată* care slujește și de cămară[239], totul este însă curat și văruit deși are o temelie atît de șubredă și s-au folosit de procedee învechite. Mai au în odaie în loc de sobe, cuptoare, întocmai ca în Rusia, iar deasupra este un hogeac prin care iese îndată fumul de la flacără și se poate foarte bine coace în cameră și găti bucate.

Și măcar că țăranul șade în pădure unde — ca și celorlalți locuitori și oameni din toată țara — lemnul îi stă la îndemînă fără nici un ban, el are totuși o colibă sărăcăcioasă, și cînd le este cu putință ei locuiesc cu toții prin păduri, ca atunci cînd se așează dările sau cînd sînt luați oamenii la oaste, să se poată ascunde cît mai repede, sau să o ia la sănătoasa, căci el (= țăranul) se sinchisește prea puțin de casa lui și se mută în alt loc, clădindu-și din nou o alta, cu mîna lui, fără nici o piedică și fără mari cheltuieli, acolo unde vrea și cînd vrea, și pe aceasta

---

[238] *Trappen, Rel (= Reb) — Feld-und Brick* (= Berg) huhne.
[239] *Aus einer Stube und Varhausse, biss weilen auch Kammer darbey bestehend.*

o părăsește din nou după cum vrea, și de aceea se pot vedea puține sate pe șosele. Totuși în țară se iau măsuri bune pentru ca drumul să fie reparat, să se facă poduri pretutindeni și pe toate șoselele și drumurile se sapă și se ridică cele mai frumoase și mai sănătoase fîntîni care sînt de mare folos călătorilor. Și ei socotesc că este o faptă bună să faci fîntîni pe drumuri.

La Iași este o fîntînă frumos zidită și vestită, Păcurari, de unde ia apă aproape tot orașul și este destulă, de se și vinde în oraș.

AGRICULTURĂ ȘI GOSPODĂRIE

p. 227

[...] Nici un țăran nu are pămîntul lui propriu și bine hotărnicit, ci acolo unde vrea și cînd vrea, se apucă de arat, el înjugă 5 ba chiar 6 perechi de boi la plug, apoi merge cu ei la cîmp și încearcă mai întîi în mai multe locuri deosebite unde i se pare lui (că este) mai bine și unde pămîntul este mai bun, și după aceea el ară și seamănă (căci nu se ară decît odată) cît îi place, și acesta este apoi pămîntul lui cît timp stau bucatele pe el; peste un an el poate să are iar alt pămînt mai bun, într-un alt loc mai bun, și fie că ară cîmpii sau fînețe — ei fac numai o singură arătură — ei pot semăna orz sau grîu, porumb[240], mei etc. chiar dacă mai înainte iarba fusese aici de înălțimea omului. Și în multe locuri, cînd merg prin iarbă caii și boii abia pot fi zăriți (prin ea), sau chiar deloc, ci trebuie că văcarul acestor vite să și le păzească stînd călare ca să le vadă, căci altfel le-ar putea pierde. Dar ca să nu se obosească prea mult, țăranul ară în tot timpul anului abia cîteva zile, și pentru acestea îi cresc bucate așa de multe încît poate hrăni cu ele 12—15 inși. El nu năzuiește să aibă din cale afară de mult, sau măcar de prisos, cu toate că este slobod să semene și o mie de banițe și chiar mai mult. Și nici nu face munci pentru curtea domnului, căci în fața domnului sau a sultanului prețuiește tot atît de mult ca și boierul, însă și unul și altul trebuie să contribuie proporțional și fiecare trebuie să se îngrijească de sine însuși.

LE E DRAGĂ TRÎNDĂVIA[241]

[...] Țăranul nu strînge fîn, sau strînge prea puțin, cu toate că ar putea face o mie de stoguri, căci la munca cîmpului, atît la arat cît și la cosit se spune că cel care ajunge primul la moară, acela macină mai întîi; totuși ei sînt la fel cu toții și munca e dușmanul lor[242]. Cînd strîng bucatele de pe cîmp

---

[240] *Weitzen*. Cum mai sus a fost vorba de grîu (Korn) aici e foarte probabil vorba de porumb (= *türkische Weizen*).

[241] Asupra acestui punct vezi discuția din notița introductivă.

[242] *Doch sind sie alle gleicher Arth und der Arbeit seine Feind.* Cam din această parte a textului se accentuează mai mult pornirea autorului contra țăranilor (și boierilor) din Moldova, ca urmare a necazului pricinuit de „calabalîcul" poruncit de fapt de turci. Așa cum s-a arătat în Introducere tonul din partea finală a *Descrierii* este mult schimbat față de cel din capitolele ce preced partea de umplutură care începe cu „Cîteva lucruri curioase".

EI TREIERĂ CU CAI

p. 228 ⟨Omul⟩ răzuieşte puţin pămîntul de deasupra, de pe cîmp sau de pe drum, face adică acolo o arie şi treieră chiar acolo cerealele cu caii, fără să bage de seamă că în felul acesta se pierde foarte mult iar paiele le lasă pe loc sau le arde.

Toată zestrea gospodăriei lor constă din cîteva strachini, oale, linguri de lemn şi căni păcătoase, în afară de acestea puţin mai găseşti la ei.

Nu au nici paturi, şi este rar să vezi ceva perne; ei dorm pe pămîntul gol sau pe vatră, pe scînduri sau pe rogojini, cu ţoală proastă aşternută deasupra, şi cu una ca aceasta se şi învelesc. Pe dedesubt nu pun fîn sau paie, deşi îşi frîng oasele în acest chip; adeseori bolnavilor li se fac găuri în şolduri din statul culcat în felul acesta.

MÎNCAREA ŞI BĂUTURA LOR

Acel ce munceşte puţin şi nu are mare lucru, acela şi mănîncă şi bea puţin şi prost. Cei mai mulţi dintre ei nu mănîncă nici măcar pîine, ci macină mei din care coc în spuză caldă sau în cuptor plăcinte sau terci[243] pe care îl mănîncă cu lapte sau cu brînză şi sînt mulţumiţi. Toţi au rîşniţe de mînă în casele lor: ei macină în fiecare zi făină proaspătă atît cît le trebuie pe o zi. Această gospodărie sărăcăcioasă nu e pentru că nu le-ar place să mănînce sau să bea ceva mai bun, ci pentru că nu le au sau nu le pot plăti din cauza leneviei lor[244]. Totuşi au cu toţii destule (vite) cu care se hrănesc cel mai mult. Băutura lor este braga[245], întocmai ca la tătari; este şi vin puţin, cine îl poate plăti, măcar că e de o ieftinătate de batjocură, dar cei mai mulţi beau numai apă şi aceasta atît din cauza lenei cît şi din obişnuinţă, deşi ţara produce, cu puţină muncă şi arătură, cereale din belşug şi după cum s-a spus, acestea cer puţină muncă sau arătură.

RELIGIA

Aşa după cum sînt originea, firea, obiceiurile şi moravurile lor, tot astfel este şi credinţa şi religia lor, deşi ei se socotesc creştini şi anume de rit ortodox.

p. 229 Totuşi la oamenii de rînd, noţiunile despre creştinism nu merg mai departe decît că ei ştiu că au fost botezaţi, că ar exista Sfînta Treime, îngerii şi satana şi că ar fi o viaţă veşnică şi osîndă veşnică. Despre cuvîntul domnului[246] şi despre Biblie nu au nici o cunoştinţă, iar puţinii lor preoţi au foarte puţine cunoştinţe, căci nu ştiu mai mult decît doar să citească, iar mulţi din ei nici nu ştiu să scrie. Ce este o predică nu ştie nimeni în toată ţara. Popa cîntă cîntările şi psalmii rituali numai din obişnuinţă, pe lîngă popă enoriaşii nu sînt în stare nici să înţeleagă bine şi nici să tălmăcească cele auzite (la nici un mirean nu se găseşte

---

[243] E vorba de mămăliga de mei înlocuită apoi cu cea de mălai.

[244] Judecată discutată de noi în notiţa introductivă, şi dealtminteri infirmată chiar de unele declaraţii ale autorului însuşi.

[245] *Braha.* Afirmaţie ce trebuie limitată la regiunea vecină cu tătarii.

[246] Noul Testament. Autorul luteran consideră că baza slujbei trebuie să fie cuvîntul evangheliei şi predica preotului.

o carte de rugăciune sau vreo altă carte). Înaintea icoanelor, atît cele din biserică, cît și cele pe care trebuie să le aibă orice gospodar în casă, și pe care ei le folosesc în locul cărților sfinte sau chiar ca un idol, ei cad la pămînt ca și cum icoana ar fi sfîntul însuși, sau chiar Dumnezeu. Ei ar vrea și ei să se roage, dar nu știu nici o rugăciune, chiar „Tatăl Nostru" îl știu foarte puțini oameni din toată țara. Ei cad doar în genunchi, înaintea icoanelor dimineața și seara, mari și mici, și în loc de rugăciune fac atîtea cruci cîte vor și nu spun decît cuvintele rusești: „Hospodi pomilui"[247]. Mulți nu știu să rostească în întregime nici măcar aceste cuvinte; se apleacă și își fac semnul crucii de 20—30 de ori; cad în genunchi, sărută pămîntul și cît ține această ceremonie mormăesc mereu: „hospodi, hospodi" și aceasta este rugăciunea atît a celor bătrîni cît și a celor tineri. Boierii, care învață unii din ei să scrie și să citească în școli, înțeleg ceva mai mult. Sfîntul cel mai cunoscut și ocrotitorul țării pe care îl cinstesc și îi țin icoana în fiecare casă și îl invocă este Sf. Niculaie, și omul de rînd povestește multe despre el. Ei nu rabdă chipuri albe în biserică și nici acasă, ci numai icoane zugrăvite. De sărbători ei fac mai multe mătănii și cruci decît în timpul săptămînii. Aceasta este ⟨singura⟩ deosebire dintre rugăciune și slujba bisericească.

POSTUL

Totuși, ca să arate că sînt creștini adevărați și că pe deasupra ei mai aparțin singurei religii adevărate, ei se fălesc cu postul și în fapt și postesc foarte mult și aspru, și mănîncă în aceste zile totul gătit numai cu untdelemn, ca rușii și moscoviții. Postesc îndeobște miercurea și vinerea. Iar cei ce țin tipicul de altădată[248] mai postesc și lunea și mănîncă sîmbăta carne. Înainte de Crăciun e post mare, de Sfîntul Filip ei țin post strict sau trei săptămîni, de Sf. Petru și Pavel 4 sau 6 săptămîni, iar femeile măcar că aproape nu știu nimic despre cuvîntul lui Dumnezeu, țin totuși morțiș la post și la ceremoniile lor, deși ele se duc puțin, și multe din ele chiar deloc, la biserică. Iar fete și flăcăi nu vezi deloc la biserică, decît doar dacă se duc la nunți sau intră de curiozitate, căci nici preotul nu vrea să-i rabde în biserică. Despre păcatele mai ușoare[249] ei nu cred și nu știu să fie într-adevăr păcate, ci numai cele „actuale" (?). Mi-a spus odată un țăran pe cînd îl îndemnam să se ducă la biserică și să se roage acolo: „Ce să fac eu (erau cuvintele sale) la biserică, sau pentru ce să mă rog, căci eu nu am nici un păcat, nu am ucis pe nimeni și nici nu am furat. Soldații voștri însă sînt oameni păcătoși și au de ce să se roage; eu însă nu"[250].

p. 230

---

[247] = Doamne miluește. Weismantel se referă evident aici la rutenii din marginea țării, confundîndu-i nu odată cu moldovenii, ortodocși și ei.

[248] *Die verehligten*, de la rădăcina *ehe*, *eher* = mai înainte.

[249] *Peccatum veniale* glauben und wissen sie gar nicht dass es eine wurkliche Sunde sei, sondern nur *actuale*. (Să fie cumva o greșeală: *actuale* în loc de *mortale*, fiind știut că păcatele se împart în *veniale* și mortale).

[250] Urmează adaosul: N.B. Înainte de a trece la postul cel sever, ei țin „Maslenița" sau *săptămîna untului* în care mănîncă totul gătit cu unt, *ca să nu-și vateme stomacul cu un post prea strict* (!).

Crăciunul, Paştele, Rusaliile, în deosebi zilele sfinţilor, şi toate celelalte sărbători, ei le ţin, dar după calendarul iulian. În biserică ei fac să răsune clopotele, dar mai bat oricînd toaca pe o scîndură de lemn cu un ciocan de lemn care este atîrnat în biserică sau la uşile acesteia. De paşte bat toaca şi trag clopotele de două ori mai mult, de bobotează purced afară cu alai, Domnul şi mitropolitul şi binecuvîntează apa. De zilele mari de sărbătoare, precum şi ale apostolilor şi sfinţilor, îşi duc mai toată mîncarea lor la biserică spre a fi sfinţită, şi adesea sînt bisericile aşa de pline de blide, că nici nu se poate trece din cauza lor, şi aceasta are loc în partea de mijloc a bisericii. Căci fiece biserică e împărţită în trei părţi: o parte în spatele altarului[251], unde ar trebui să fie sfintele sfinţilor, apoi acea în care se află altarul, (!) şi apoi încă una unde stau femeile, bărbaţii însă stau la mijloc. Între Paşti şi Rusalii ei merg în toate joile cu prapuri // în procesiune la cîmp, şi popa binecuvîntează cîmpul, ca să dea bucate bogate. Dar ca să mai rostească şi rugăciuni, în această materie, ei nu au nici o ştiinţă şi nici o putinţă, şi au dreptate polonii în zicala lor: „Poduri leşeşti, posturi nemţeşti şi liturghii[252] moldoveneşti, nu sînt decît sminteli".

p. 231

De Paşti cînd se întîlnesc între ei se sărută rostind cuvintele „Hristos a inviat"[253] (= Hristos s-a sculat din morţi) şi aceasta o ţin într-una pînă la Înălţare şi nu mai rostesc nici un cuvînt drept salutare sau cînd închină paharele decît doar singur în loc de „Bună dimineaţa" sau: „să fie de bine" *(prosit)*... etc. ... „Hristos a înviat". Iar celălalt răspunde: „Adevărat a înviat!". Şi ei mai dăruiesc ouă roşii şi se stropesc bine cu apă în zilele de paşti şi mai fac tot felul de pozne şi caraghioslîcuri, ba chiar şi aruncă în zilele acelea pe popii lor în apă (?) sau trebuie ca aceia să se răscumpere de la ei cu un ospăţ bun.

DESPRE TAINELE BISERICEŞTI

În toate acestea ei se ţin aproape numai doar de ruşi, iar pe noi nu ne socot creştini: pentru că mîncăm carne în zilele lor de post, nu ne facem cruce înaintea icoanelor lor, şi îndeobşte nu urmăm eresurile lor. Tineretul nu se spovedeşte, ci numai doar cei bătrîni şi foarte puţini şi dintre aceştia, şi ei ştiu că botezul şi cuminecătura sînt taine bisericeşti. Pîinea sfinţită la ei nu este ostie[254], ci pîine adevărată, tăiată în bucăţele mici de către popă şi împărţite celor ce se împărtăşesc. Ei le numesc: „prescuri" şi le trimit prin cîte un mirean peste cîmp bolnavilor, sau le dau şi ⟨oamenilor⟩ să le ia acasă. Cînd am stat la Furceni, lîngă Orhei, s-a îmbolnăvit gazda mea, gata să moară, în sat însă nu era nici un popă, ci numai doar în oraş. O femeie de-a casei a plecat într-acolo ca să aducă popa la bolnav, pentru ca să-i dea împărtăşanie. Acesta poate că nu a avut chef să meargă, ci i-a dat femeii într-un pahar vinul binecuvîntat şi într-o basma prescurile tăiate, pe care le-a

---

[251] Confuzie a autorului întrucît nu există nici o despărţitură a bisericii în spatele altarului, ci acesta se află în porţiunea despărţită de naos prin tîmplă sau iconostas.

[252] *Gottesdienst*.

[253] Pe ruseşte în text ca şi răspunsul.

[254] *Hostia* (adică din pîine nedospită).

adus acasă, şi amestecîndu-le într-o lingură // le-a dat bolnavului, spre uimirea mea care eram de faţă şi am întrebat de toată această purcedere. p. 232

La armenii lor am văzut de asemenea la sărbătorile Crăciunului cum se împărtăşeau noaptea în biserică, alături de părinţii lor, copii de doi pînă la trei ani.

NU VOR SĂ LASE SĂ FIE ÎNGROPAŢI MORŢII NOŞTRI ALĂTURI DE AI LOR

Cu acest creştinism aşa de grozav al lor, ei dispreţuiesc religiile noastre, şi sînt aşa de îndărătnici că nici nu lasă nicidecum de voie bună să îngropăm pe morţii noştri alături de ai lor, sau măcar numai în aceleaşi cimitire, chiar dacă în cele din urmă s-au încredinţat şi lămurit că eram şi noi creştini, măcar că nu ţineam posturile lor, în a căror ostentaţie se mărginea toată religia lor creştină. Cînd am pus la Furceni să fie îngropat răposatul maior Radeker, nu au vrut să mă lase cîtuşi de puţin să-i sap groapa în, sau lîngă cimitir, ci a trebuit să pun să o facă mai de o parte, ceea ce ei au făcut siliţi sub paza dragonilor puşi anume acolo, şi aşa a umblat vorba printre ei că vor dezgropa trupul, care însă a rămas apoi bine îngropat. Oamenii nerozi ziceau: „La învierea morţilor nu o să-l cunoască băştinaşii noştri de aici, şi apoi o să iasă de acolo mare ceartă între ei: şi pentru a împiedeca aceasta l-aţi putea îngropa în cîmp“ — şi era cu neputiţă să-i urneşti de la această ideie. În Varniţa s-a făcut un cimitir deoparte pentru ai noştri, măcar că răposatul colonel Ribbing a fost îngropat în cimitirul moldovenesc. Cînd moare la ei un sărac şi nu are cu ce să fie înmormîntat, atunci ei culcă mortul pe o scîndură şi o scot pe uliţă ca trecătorii să dea ceva pentru îngroparea lui.

MĂNĂSTIRI ŞI PREOŢI

p. 232 Toată ţara e plină de mănăstiri care sînt clădite în oraşe, dar multe la ţară, şi în parte despărţite de satele lor, şi sînt mănăstiri de bărbaţi şi mănăstiri de femei. Cei mai mulţi din ei ⟨călugări şi călugăriţe⟩ nu mănîncă toată viaţa lor carne în acele mănăstiri şi ţin posturi severe. Dar slujba lor bisericească şi evlavia lor e cu atît mai slabă, şi ei mai umblă încoace şi încolo unde au chef. etc. [Urmează aprecieri nega- p. 233 tive inspirate de protestantismul combativ al autorului].

. . . .

[...] IERARHIA DUHOVNICEASCĂ p. 234

Peste popi sînt puşi în districte protopopii, ca nişte superintendenţi şi peste toţi aceştia împreună, ca şi peste călugări şi călugăriţe, sînt vlădicii, episcopii care îi consacră pe toţi popii, protopopii, călugării şi călugăriţele, şi primesc de la ei veniturile lor, pe lîngă celelalte bunuri ale lor. Preoţii trăiesc mai mult din venituri întîmplătoare şi din agricultura proprie, căci în afară de ce primesc la botezuri, nunţi, înmormîntări, parastase, li se dă şi lor puţin din bucatele care se aduc la biserică. Mai marele peste biserică din toată ţara sau primul episcop este mitropolitul (arhiepiscopul) şi toţi aceştia recunosc drept şef suprem

al întregii biserici ortodoxe pe patriarhul de la Constantinopol, de care ascultă şi căruia trebuie să-i trimită contribuţia lor. Acesta[255] a venit în timpul şederii mele de la Constantinopol în Ţara Românească şi în ţara aceasta (= Moldova) ca să facă inspecţia bisercilor şi a clerului.

PORTUL ŞI ÎMBRĂCĂMINTEA LOCUITORILOR

Îmbrăcămintea şi portul băştinaşilor constă din căciuli purtate pe capul pe jumătate tuns şi din straie („*mondour*") făcute după moda veche polonă, şi care şi acuma se deosebesc prea puţin de ea. Acelaşi port este şi în Ţara Românească. Femeile însă se îmbracă într-un chip cu totul neobişnuit; şi dacă ar fi adusă vreuna din ele în ţara noastră, oamenii s-ar minuna cu toţii de ea ca de o ciudăţenie de pe altă lume[256]. Îmbrăcămintea turcoaicelor cu şalvarii lor, este mult mai cuviincioasă decît a acestora, peste măsură de provocatoare.

PORTUL FEMEILOR ŞI AL FETELOR

Fetele poartă pe cap doar părul lor împletit ca să se deosebească de neveste sau de femeile stricate. Cînd ies din casă pe frig sau pe soare arzător, îşi leagă un tulpan cu cusături pe cap şi peste faţă, aproape ca turcoaicele, încît abia dacă li se văd ochii şi nasul; însă cînd ajung acolo unde se duc îşi scot tulpanu ca să se vadă că sînt fete. Dacă o fată greşeşte şi este dovedită[257] ca desfrînată, sau chiar are un copil din

p. 235

flori, atunci este tunsă sau trebuie să umble ca femeile cu capul acoperit. Chiar din ziua nunţii femeile nu-şi mai lasă niciodată părul sau cozile să fie văzute de vreun bărbat, şi cînd se împletesc sau se despletesc se ascund într-un loc mai retras şi mai singuratec ca să nu le vadă nimeni: dacă ar veni cumva în grabă vreun bărbat şi ele nu ar avea timpul să şi-l împletească, atunci se acoperă cu o broboadă şi se ruşinează mult că au fost văzute pe neaşteptate. Ele spun că nu se cade, acum cînd nu mai sînt fecioare să-şi mai arate părul, care trebuie să fie acoperit cu broboada.

De altfel în toate celelalte privinţe portul[258] este la fel la femei şi la fete. La gît poartă mărgean roşu şi de tot felul, iar în urechi poartă

---

[255] Confuzie cu patriarhul Ierusalimului Hrisant Nottara, care venise în vremea aceasta în ţările române.

[256] *Wie ein Miracul.* Fraza aceasta şi cu cea următoare, precum şi aprecierile autorului pe marginea descrierii portului ţărancelor din Moldova din capitolul următor, reprezintă o fază a textului posterioară elaborării sale dintîi, mult mai obiectivă în care sînt desigur şi erori, dar involuntare. Această fază ulterioară vădeşte un spirit peiorativ ce transpare în diferite paranteze introduse în text, ca cea de pildă despre catrinţa strînsă tare pe trup, şi care mai este chipurile şi fluturată de vînt, oferind acea pretinsă privelişte necuviincioasă, asupra căreia se opreşte autorul cu o deosebită stăruinţă.

[257] *Ertappet,* (adică prinsă asupra faptului). Mai departe: *ein Bankbein bekomt* (cf. Bankert = copil din flori).

[258] Spre deosebire de portul bărbaţilor din paragraful precedent, care se referă în general la *locuitori* şi nu anume la ţărani, descrierea portului femeilor şi fetelor din paragraful de faţă, se mărgineşte la elementele portului *ţărănesc*, fără a se face însă o deosebire între cel de sărbătoare şi cel de toate zilele. Autorul nu pomeneşte decît de cel dintîi, cu cămaşa (de borangic) cusută cu mătase şi fir de aur şi argint, ba consideră şi fota ca fiind ţesută tot din mătase (!)

nişte cercei mari. Pe trup au o cămaşă subţire cusută pe o lăţime de un deget şi mai bine cu fel de fel de mătăsuri şi cu aur şi argint în patru dungi, în faţă şi în spate, de sus şi pînă jos la tivul care ajunge pînă la picioare.

Mînecile sînt lungi de cîţiva coţi şi cusute, şi ele le înfăşoară şi le întorc . . . înăuntru şi în sus pe braţ. Pe trup în loc de cingătoare, poartă un brîu de mătase —, uneori şi lucrat cu aur — numit în limba lor „pru" (= brîu). Nu poartă fuste sau „camelocă"[259], ci în locul acestora se înfăşoară de jur împrejur cu o ţesătură de mătase (!) care se chiamă „fotă". Această „fotă" este albastră sau roşie, cu dungi mari, altele sînt ţesute cu aur, şi nu trec de trei coţi (?) în lungime şi lăţime (?) ele o înfăşoară pe jumătate sau pe de-a întregul îndoită[260], sau şi neîndoită, în jurul lor, aşa cum pun la noi femeile şorţul, dar o trag de la spate în faţă şi în sus în brîu una peste alta, şi atît de întinsă cît e cu putinţă pe şolduri şi pe picioare (căci cu cît este mai întinsă cu atît li se pare că le stă mai frumos, ca să se poată recunoaşte bine coapsele) iar în faţă este — aşa cum s-a arătat — deschisă ca un şorţ. Iar cămaşa, ba chiar trupul de sub ea — cînd cămaşa este subţire cum este de obicei — poate fi văzut grozav de bine cînd bate vîntul şi depărtează marginile fotei. O asemenea privelişte nu poate să nu încălzească tot sîngele tinerilor căci ele ⟨= femeile şi fetele⟩ mai au şi o figură lipsită de sfială, dar de cele mai multe ori frumoasă la înfăţişare. În picioare nu poartă ciorapi, ci numai cisme galbene cu tocuri înalte şi ascuţite potcovite cu fier şi cîteodată ciorapi şi pantofi de safian (= marochin), multe umblă cu picioarele goale în papuci turceşti care se poartă fără tocuri. Pieptul este slobod sub cămaşă, la ele nu vei afla polcuţe[261]; rare ori o bundă care ajunge numai pînă la genunchi şi pe care o aruncă cu nepăsare unde le e cheful, peste umeri, şi adesea într-o casă întreagă toate femeile şi fetele din casă nu au decît una, şi cea care iese din casă, şi-o cere, şi o aruncă pe umeri.

p. 236

Boieroaicele se îmbracă şi ele cu toatele în felul acesta[262], dar poartă o haină de deasupra sau „chameloke"[263] ce ajunge pînă la pămînt, după moda turcească aproape de aceeaşi lărgime peste tot şi care nu este croită pe trup.

Toate femeile urmează obiceiul de a nu trece drumul tăind calea unui bărbat, chiar dacă acela ar fi la o depărtare de bătaia unei puşti, sau dacă ar fi un cerşetor, ci ele stau pe loc pînă ce trece, dînd ca

---

albastră sau roşie (?), uneori şi cu fir de aur... etc. Nu se indică nici portul femeilor în vîrstă cu ştergarele lor albe de pînză deasă şi bătută. Cămaşa subţire (de borangic) de care este vorba este continuată de la mijloc în jos pînă la glezne de poale lungi de pînză deasă ce constituie o adevărată fustă, peste care este încins brîul lat de lînă menit a strînge bine mijlocul, ţinînd oarecum locul pieptarului sau corseletei ţărăncilor din occident. Peste acest brîu este înfăşurată „fota" sau catrinţa, legată de nişte bete lungi şi înguste ce înconjură mijlocul de mai multe ori, şi pe care autorul le confundă cu brîul.

259 *Unterrock* oder *Chameloka,* e vorba de două articole deosebite: o fustă de dedesubt şi o haină de deasupra, menţionată şi mai departe în legătură cu portul boieroaicelor, ceea ce arată limpede că e vorba de un termen general.

260 E vorba desigur de îndoirea celor două margini de sus ale fotei ce se petrec mult în faţă. Adîncimea acestor cute e determinată de raportul dintre dimensiunile fotei şi ale persoanei. Felul cum sînt petrecute împiedică depărtarea lor, măcar că şi aşa poalele cămăşii de pînză groasă sînt perfect opace.

261 *Oberrock,* cf. n. 257, unde Chameloka = Unterrock.

262 Afirmaţie greşită. Portul lor diferă total de al ţărăncilor.

263 Nume dat aici unui fel de anteriu.

motiv că sînt datoare să arate bărbaţilor toată cinstea, respectul şi atenţia. Femeile de rînd umblă iarna cu picioarele goale prin zăpadă, e drept că nu merg prea mult pe afară cînd este frig. Păzesc curăţenia şi măcar că nu au rufe prea multe, le ţin curate, şi chiar dacă nu au decît o cămaşă, o spală şi o calcă în taină ca să nu ajungă niciodată murdară.

STATURĂ ŞI ÎNFĂŢIŞARE[264]

Bărbaţii şi femeile sînt cei mai mulţi de o statură mijlocie, şi la tinereţe toţi arată foarte bine, dar îmbătrînesc foarte repede, căci bărbaţii lasă să le crească barba la vîrsta de 30 de ani, şi aceasta îi poceşte de îndată. Printre flăcăii lor se găsesc mîndri vlăjgani şi aceasta nu este de mirare, căci în toată ţara femeile sînt peste măsură de frumoase, au părul negru, cum e cărbunele, ochii şi sprîncenele la fel de negre iar faţa lor este ca laptele şi sîngele, şi ochii lor ca rubinele. Pielea de pe tot trupul lor este albă şi subţire şi la multe din ele afli cele mai frumoase mîini. La ţară şi chiar şi la ţărani găseşti fete şi femei atît de desăvîrşit de frumoase, cum nu se află nici cînd la noi în Germania, cu toate că sate întregi sînt locuite de familii nobile, şi nu sînt puţine fetele de ţăran în stare a face de ruşine prin înfăţişarea şi frumuseţea lor din cap pînă în picioare, pe cele mai alese dintre boieroaice. Acest p. 237 dar îl au ele din naştere, după cum au şi trîndăvia. Bărbaţii muncesc puţin, iar femeile şi mai puţin, şi nu poţi avea în toată ţara un zilier, în schimb poţi avea leneşi destui. Tot anul îşi cos femeile cîteva cămăşi şi basmale şi le înfloresc, şi altminteri nu fac nimic decît să mai găţească ceva şi să deretice, şi le place mai bine să sufere cu totul de foame decît să muncească, şi este foarte greu să găseşti un servitor, iar fetele nu vor de loc să intre în slujbă, oricît sînt ele de sărace.

Ei locuiesc în pădure şi îngheaţă uneori în odaie pentru că nimeni nu vrea să spargă lemne (!)

Vînatul aleargă pe lîngă ei şi chiar intră în casele lor, (!) dar ei nu-l prind ... etc.

PRIN TRÎNDAVIE VIN TOT FELUL DE VIŢII

[Acuzări generale de trîndăvie, stricăciune, beţie, etc., deduse din faptul că şi femeile merg la cîrciumă]. Atît femeile cît şi fetele nu ar face altceva decît să cînte, să joace şi să sară etc.

... Dealtfel ele mai cîntă în tot locul, şi chiar cu plăcere, cîntece sensuale, (!) ce repetă întotdeauna în refren cuvîntul *doina*[265] care se

---

[264] Titlul capitolului e depăşit de conţinutul său, întrucît la tema anunţată a mai fost adăugată şi una constînd din diferite variante despre trîndăvia, atribuită locuitorilor din Moldova. Se observă aceeaşi contradicţie dintre redacţia iniţială şi adaosul ulterior în spirit destul de răuvoitor. De pildă deprecierea activităţii casnice a femeilor din acest adaos este anulată de sublinierea elogioasă a harniciei şi pasiunii pentru curăţenie dintr-un capitol anterior. Necazul cel mare e că aceşti oameni preferă să moară de foame decît să se bage slugi. Refuz care trezeşte un ecou personal în mărturisirea: „E foarte greu să găseşti un servitor". Un alt necaz — curios desigur — e că locuitorii nu se dedau trup şi suflet vînătoarei (!). Ogarii ocupă un loc principal în rechizitoriul contra trîndăviei oamenilor, unde ei apar ca exemple de urmat. Ei merg singuri pe cîmp şi aduc iepurele acasă! Alţii prind singuri de tot cîte o căprioară! În sfîrşit, dovedind o necunoaştere adîncă a realităţilor vremii, autorul nu înţelege de ce locuitorii nu se îndeletnicesc cu vînătoarea cu şoimi!!

[265] *Daynam.* Explicaţie fantezistă, unică în felul său. Naivitatea ei e de o seamă cu calificarea doinelor drept cîntece sensuale!

aude pe toate potecile și în toate casele și care se spune că vine de aici. Un oarecare domn sau voievod avea un cîine numit „doina". Acest cîine s-a pierdut și cum îi era foarte drag și de mare preț s-a dat poruncă strașnică în toată țara ca locuitorii să caute cîinele și să i-l aducă domnului, căci altfel va fi rău de cei vinovați de aceasta dacă nu va fi găsit. Atunci s-a ridicat toată țara, tineri și bătrîni, căutînd cîinele prin cîmpii și păduri și chemînd într-una „Doina, Doina" și de atunci se strigă în toată țara Doina-Doina.

EDUCAȚIA TINERETULUI

La această viață desfrînată și vițioasă (!) a contribuit mult și reaua creștere dată copiilor, căci părinții în deobște nu prea își strunesc copiii ca să știe de frică și de vargă.

Cînd sînt mici și numai de cîțiva ani nu vor părinții să-i bată, spunînd că sînt prea mici și că nu ar înțelege nimic și astfel ar face deci un păcat cel ce i-ar pedepsi. Și dacă se fac mari, atunci părinții înșiși se tem de ei, și se plîng că acum sînt prea mari și puternici și de aceea nu pot nici chiar ei să-i silească sau să-i pedepsească. p. **239**

Despre niște școli ale lor nu se știe în toată țara nimic, afară de Iași, Roman și Botoșani. Tineretul crește întocmai ca animalele sălbatice, și de aceea află prilejuri destule pentru blestemății și desmăț, și chiar ei înșiși între ei trăiesc ca sălbaticii fără a se duce pe la prieteni și pe la rude, și fără a-i ține în seamă, a-i cinsti, ajuta sau prețui. Ba chiar părinții, cînd au nevoie de bani și nu se pot salva altfel își iau copiii și îi amanetează turcilor și tătarilor[266] în schimbul a 10—20 sau 30 de taleri, și acești copii trebuie să rămînă în robie pînă cînd îi pot răscumpăra părinții, iar în caz contrar dacă nu pot să-i răscumpere la sorocul hotărît atunci rămîn sclavi sau trebuie să se turcească.

BOTEZURI DE COPII ȘI NUNȚI

Cum ei totuși (!) se botează, ei poftesc și pe unii ⟨care să le fie⟩ cumetri[267], dar cum toate prieteniile lor nu țin mult, tot astfel uită foarte curînd și de cumetrie.

Cînd fac nunți atunci pe lîngă rude vine mai ales tineret, numai doar de dragul jocului.

La țară, cînd mirele și mireasa se duc la biserică, îi urmează tot alaiul cu muzica, alcătuită din unul-doi sau mai mulți țigani, după starea lor materială, cu niște viori făcute dintr-un băț cu trei strune și o scîndură proastă, căci altfel de lăutari nu sînt de găsit în toată țara; aceștia cîntă din vioară și din gură și joacă totodată și ei împreună cu nuntașii, și atunci nuntașii joacă în fața bisericii tot timpul cît face preotul slujba cununiei. Înaintea altarului se află un covor pe care vin să-și ia locul mirele și mireasa pe lîngă încă un bărbat și o femeie care trebuie să le fie martori (= nuni); mireasa are fața întreagă acoperită cu niște pînze subțiri. După aceea preotul ia un șnur de mătase, îi leagă împre-

---

[266] Afirmație mult prea generală. Din context ar rezulta că acest fel de zălogire avea loc în regiunile aflate sub tătari, sau eventual sub turcii de la Camenița, unde fuseseră chemați să se așeze și români în slobozile înființate.

[267] *Weil sie doch getauffet werden, so bitten sie auch Gevattern.* Prezența acelui *doch* s-ar explica printr-o referire la turcirea copiilor menționată în fraza precedentă.

ună pe toți patru ce stau la mijloc și pune cîte o cununie pe capul mirelui și al miresei, iar la acei care au mai fost căsătoriți le pune o coroană de paie, și după aceasta își începe ceremoniile cu citirea evangheliei despre nunta de la Cana, în limba rusă ⟨= slavonă⟩, îl întreabă pe mire dacă vrea să ia, să păstreze, să cinstească și să hrănească pe această mireasă, întrebare care se pune și miresei în ce privește partea dintîi, la care trebuie să se răspundă „Da“ . . . etc.

p. 240 [Urmează reminiscențe cu privire la ruși și ruteni fără legătură cu moldovenii].

Cei care țin de regiunile stăpînite de turci sau de tătari, și sînt totuși creștini, au îngăduința de a se putea despărți dacă una din părți cere aceasta, numai să plătească voievodului adică dregătorului tătar 3 taleri imperiali și preotului cîțiva gologani[268] și atunci pot fi socotiți despărțiți și se pot reînsura și de zece ori, dar în Moldova este ceva mai greu.

Și femeile nu vor aici nici în ruptul capului să se mărite cu unul care are vreo schilodire, fie chiar numai a unui deget de la mînă, ci se trag înapoi cu scîrbă de la așa ceva, și de aceea nu afli decît foarte rar aici vreun om cocoșat sau cu picioarele strîmbe, pocit din naștere sau ciuntit în altfel de natură, de felul cărora în alte țări vezi un număr destul de mare.

După săvîrșirea cununiei religioase și cît sînt încă în biserică se sărută mirele și mireasa cu nașii lor, se duc apoi la altar și sărută icoanele, și în acest timp — așa cum s-a arătat — nuntașii joacă înaintea bisericii, și după terminarea slujbei joacă toți nuntașii împreună și cu mireasa, mergînd de la casa ei la casa mirelui, și tot alaiul e rînduit într-un șir: în frunte ca vătaf merge de cele mai multe ori un om bătrîn cu un toiag mare împodobit cu basmale cusute; după ei urmează mireasa și apoi toți ceilalți nuntași, după rang, în general tot tineret care se ține de mînă, tot cîte unul și cîte una, și chiar dacă ar umbla un sfert de milă ei tot joacă cu toții pe un rînd, cum s-a spus și s-a arătat, ceea ce nu se obișnuiește nici în țara noastră și în nici o altă țară. Apoi mai au obiceiul și după aceea, și la alte petreceri să facă un cerc mare[269] și toți cîți sînt să se țină împreună de mînă; țiganii stau în mijlocul cercului, cîntă din strună și din glas tot felul de cîntece înfocate, și mai joacă și ei după cum le este obiceiul, încît pămîntul se cutremură, și dacă aș fi silit să stau cu ei și să rabd mult așa ceva, aș vrea mai bine să fac orice altă muncă grea decît să mai joc înainte cu ei. Dar ei o pot duce înainte ceasuri întregi, și pot răbda chiar o jumătate de zi fără să simtă oboseala. În dimineața de după nuntă, dacă mirele s-a însurat cu o fată, atunci prietenii și oaspeții stau cu ochii în patru ca să vadă dacă mirele e mulțumit și a găsit pe mireasă fecioară neatinsă, și el trebuie atunci să scoată la iveală binișor cămașa miresei sau să o înfățișeze cu cea mai mare bucurie soacrei și celor de față. Dar acest obicei a mai căzut în părăsire, fiindcă mai înainte ei imitau în totul pe ruși.

[Urmează descrierea obiceiurilor acestora ce nu își au locul aici].

p. 242 La boieri și la cei de seamă este mică deosebirea în această privință a obiceiurilor, numai că ei își țin soțiile și fiicele mai strașnic închise, aproape chiar după felul turcilor.

---

268 *Groschen.*

269 E descrisă hora.

Sînt mulți care locuiesc la granița turcească și pe pămînt turcesc care își mărită fetele cu turci măcar să capete un ban pentru aceasta[270].

Chiar un străin care vrea să stea mai multă vreme în Turcia poate să se însoare pentru un an sau mai mulți cu o nevastă pe care apoi să o părăsească fără frică, după bunul său plac, sau să o lase altuia numai să-i plătească ei sau părinților ei suma cuvenită.

Copiii pe care îi are el cu ea, îi rămîn ei, dar în afară de aceasta ei poartă numele tatălui, de pildă un diplomat dintr-o țară creștină sosește și rămîne aici mai multă vreme și vrea să trăiască cu o femeie; atunci caută la greci sau la alți creștini o femeie nemăritată, vorbește cu ea și cu părinții ei, și declară că vrea să trăiască un an cu ea, și pentru aceasta ar vrea să dea 20 de taleri imperiali. Apoi merge la cadi (judecătorul turcesc) dă arvună și lasă să fie înscris cu ea, după aceea merg amîndoi la popa ortodox care le dă binecuvîntarea (!) după care pot și sînt slobozi să trăiască împreună ca niște soți adevărați, și rămîn așa și mai departe împreună precum s-a spus, atîta timp cît are chef bărbatul și cînd vrea poate să o lase iarăși cu condițiile de mai sus. p. 243

DESFRÎUL ȘI ADULTERUL SÎNT RĂU PEDEPSITE

Desfrîul și adulterul vădit se pedepsesc și la ei, dar nu cu viața. Dacă o femeie necăsătorită are un copil din flori atunci ea trebuie să dea ⟨dacă stă⟩ la Iași 12 taleri imperiali, iar la țară doar pe jumătate, sau încă și mai puțin. Îndată ce plătește acești bani nu mai are a se teme de nici o altă pedeapsă, chiar dacă ar mai avea zece copii din flori unul după altul, ci numai să plătească oricînd această sumă. Femeile măritate dovedite de adulter sînt despărțite de bărbat de către vlădică și rămîn despărțite după voia acestuia[271], dar nu sînt supuse la altă pedeapsă decît numai în bani. Dar și fetele care sînt ademenite și au fost dovedite în chip vădit sînt închise, dar după plata amenzii sînt iar slobozite. Cele însă care o fac așa boacănă și nu pot plăti ca cele amintite mai sus, sînt așezate goale deandoasele pe un măgar a cărui coadă trebuia s-o țină cu mînă și plimbate prin tot orașul și toate ulițele și mai este uneori și bătută cu nuiele de țigani[272] și apoi izgonită. Ei nu au călău și ajutor de călău ci această slujbă o împlinește orice țigan care pică atunci . . . etc.

/Cum își pedepsesc turcii nevestele lor . . .

Aga din Iași este mai mare peste toate prostituatele și lui îi plătesc ele destule contribuții, dar el hotărăște asupra lor cum vrea, după cheful lui.

MONEDA ȚĂRII

Nu se bate nici o monedă în această țară, ci au doar guldeni de ai lui Ferdinand, taleri venețieni, timpfi poloni de ai lui Sigismund[273] și

---

[270] Afirmație generală aruncată în același spirit ca aceea despre amanetarea copiilor creștini unor turci (vezi mai sus n. 267). Este drept că se adaugă acum că acestea s-ar petrece la granița turcească și pe pămînt turcesc, (și deci nu s-ar referi la Moldova). Dar făcînd un pas mai departe autorul asimilează oarecum acest pretins măritiș cu o practică a diplomaților de la Constantinopol, aflată de baronul Fabrice la prima sa vizitare a orașului în mai 1711, venind de la Bender, și descrisă de el într-o scrisoare din 14 mai ca o curiozitate. Iată ce spune: „Sînt două mijloace foarte lesnicioase pentru cei ce nu s-ar putea lipsi de femei: 1 Să cumperi o roabă și să o revinzi cînd nu o mai vrei. . . . 2 Să te însori temporar. . . .

[271] A bărbatului.

[272] Afirmație fantezistă.

[273] *Sigismundus Tümpfje,* după numele arendașului monetăriei Andreas

polturaci ungureşti[274]. Un taler valorează la ei 33 de groşi imperiali, un florin[275] 22 ⟨de groşi⟩ şi se numeşte ⟨la ei⟩ zlot, talerul imperial se numeşte leu. Ort numesc ei timpful care are cam 7 1/2 groşi imperiali — Costanda valorează doi groşi germani, polturacul 1/2 gros imperial, bani merg cîte patru la un gros imperial, dar „şalăi", cîte opt. Sînt şi ducaţi străini şi valorează patru florini imperiali, sau cinci de Boemia, uneori mai mult, uneori mai puţin. Moneda turcească nu s-a primit aici mai demult, dar acum de cînd au întărit Hotinul trebuie să fie şi ea primită.

[Urmează două paragrafe de mîntuială, unul intitulat *Ei prind pe robii ⟨fugiţi⟩ şi îi dau înapoi păgînilor* introdus doar pentru a vorbi de purtarea minunată a-nagîţilor din stepă, care cînd văd pe robii fugiţi şi ascunşi în iarba înaltă, de unde nu pot fi văzuţi de tătari, se rotesc deasupra lor scoţînd ţipete ascuţite ce dau de veste păgînilor, şi al doilea intitulat *Sînt neprietenoşi şi nepoliticoşi cu străinii*, din care se poate reţine declaraţia: „La început nici nu voiau să ne primească în casele lor, la urmă însă i-am făcut să fie atenţi de tot, şi chiar în aşa măsură că ne pofteau apoi chiar ei la ei"[276].

[. . .] Cînd îşi urează unul altuia bună ziua sau se întîlnesc, întrebarea lor obişnuită este: *„Ce faci dumneata? Eşti sănătos?"*[277] Şi apoi întreabă de asemenea despre soţie şi copil, *precum şi despre boi, viţei şi bivoli, cai, cîini şi pisici*[278] *dacă sînt „Sanatos"*, şi *cînd închină paharele unul altuia, auzi tot timpul: „Senatos-Senatos" (!)*

PROHODURI SAU ÎNMORMÎNTĂRI

p. 245 [. . .] Pe bolnavi îi spală încă înainte de a muri, şi scot şi atunci şi după ce au murit un ţipăt şi bocet aşa de îngrozitor, încît nu este lucru creştinesc, cu atît mai mult cu cît a zecea oară nu mai izbucneşte din suflet ci din obişnuinţă. Adesea se vaetă laolaltă toţi ai casei, tineri şi bătrîni împreună, *măcar că la cîteva mile depărtare nu se poate vedea nici apă şi nici mîncare*[279]. Şi atunci ei îşi smulg părul din cap, fetele se despletesc, bărbaţii merg cu capul gol şi scot din pieptul lor cu toată puterea vaetul lor: Văleu, Văleu! Îndată ce un om a murit, şi chiar în timp ce trage să moară ei ard de jur împrejur lumînări de ceară după putinţa fiecăruia de a le plăti. Şi mai şi plătesc femei din afară care sînt datoare să bocească, stînd tot timpul lîngă mort, şi pînă la groapă şi tot timpul cît stă în coşciug în casă ele nu contenesc să plîngă cînd mai e cineva de faţă. Îndată ce nu mai e nimeni lîngă ele, se aşează jos în toată tihna şi sorb cu mulţumire o duşcă de vin. Îndată ce

---

Tymff. Moneda are efigia lui Sigismund al III-lea Vasa. Sînt frecvente la noi în ţară. Valorează 30 de groşi poloni.

[274] 1 1/2 gros.

[275] Redăm textul original: *22 Sloti genant; Reichsthaler, Lew gen: Ort. ist der Tymff so viel als 7 1/2 Keyser Groschen. Constante: 2 teutsche Groschen: Polturak 1/2 Keysser Groschen, Pan: (sic) gehn 4: Schillutis aber 8 auff einen Keisser Groschen. Ducaten sind auch ausländische und Gelden 4 keyserliche Florinen 5 böhm, bald auch mehr bald etwas weniger.*

[276] Recunoaştere îndată *întunecată* de comentariul acru cum că aceasta s-ar datora doar *„banilor noştri lucitori"*, atenuat de urmarea *„şi faptului că noi îndeobşte îi tratăm cu cinste"*.

[277] *Cze facze Duimita, Sanatos es?*

[278] Caricatură evidentă care ilustrează modul în care a fost redactată descrierea amplificînd şi denaturînd textul iniţial ce transpare totuşi pe alocuri.

[279] Paranteză fără sens logic în frază.

se vede apărînd vreun străin de departe, se scoală iute şi îşi iau locul lîngă mort şi strigă iar „Văleu" şi încep din nou să plîngă ... încît s-ar putea spune pe bună dreptate despre ele că şi-au învăţat ochii ca să plîngă.

Popii (acolo unde pot fi bine plătiţi) stau şi ei cu rîndul — adică ziua şi noaptea, cel puţin trei zile întregi, pînă la îngropare — la căpătîiul mortului, iar la picioare şi alăturea lăutarii şi ţiganii, şi cîntă într-una din instrumente, iar popa îşi îngînă psalmii lui anume, pînă ce apoi împreună cu tot alaiul bagă mortul în pămînt. La boieri este dus întotdeauna în fruntea alaiului un cal cernit.

Cînd îngroapă mortul în pămînt îi dau pîine şi vin sau apă (!) şi uneori şi ceva bani cu el în mormînt, pentru ca — după cum motivează ei — să nu moară cumva de foame pe drum în lunga lui călătorie după viaţa veşnică; şi pentru ca să poată vedea şi noaptea îi dau o lumînare în mînă, şi mai aduc la sfîrşitul nopţii tăciuni aprinşi pe mormînt de la care să-şi poată aprinde lumînarea. Şi chiar dacă nu îi găseşti pe toate mormintele, îi găseşti totuşi pe multe morminte proaspete, căci morţii nu se pismuiesc, ci fiecare mort în cursul lungei călătorii p. 246 îl lasă bucuros pe celălalt să-şi aprindă lumînarea la nevoie, pînă ce ajung împreună la locul şi odihna ⟨căutată⟩, şi după credinţa lor la viaţa veşnică. Apoi pentru hrana sufletului răposat se face la îngropare un ospăţ strălucit, chiar dacă ar costa jertfa ultimei vaci rămase, şi se dă de pomană mîncare săracilor, şi toate acestea sînt închinate binelui şi hranei mortului. Patru săptămîni după aceea şi apoi un an după aceea mai repetă din nou aceste pomeni şi atunci trebuie să fi sosit în sfîrşit mortul în cer, oricît de lung îi va fi fost drumul. Oaspetele meu din Furceni m-a poftit şi pe mine la acest banchet zicînd: „Ei domnule, să mănînce şi domnia ta cu noi ca un creştin pentru sufletul fiului meu, pentru ca să aibă în lungul său drum ceva de mîncare", superstiţie de la care nu mi-a fost cu putinţă să-l abat.

Ei mai întreabă şi pe morţi de ce au murit, dacă le-a lipsit cutare sau cutare lucru, dacă cineva i-a duşmănit sau le-a făcut aşa mare durere; şi îndeosebi şi înaintea tuturor celorlalţi, pot mai bine şi mai jalnic să bocească femeile, cînd întreabă pe bărbaţii lor morţi care mai sînt încă în coşciug, ba chiar şi în groapă: *„Văleu, văleu drăguţă, pentru ce ai murit tu, ŋ-ai avut tu ce de boi, ce de oi* ... etc". Doliul bărbaţilor constă în faptul de a merge şase săptămîni întregi după înmormîntare, precum şi la înmormîntare cu capul descoperit fie frigul cît de mare. Femeile merg un timp cu basmale negre. Pentru pomenirea şi mîntuirea mortului pun să se facă de către popii lor de mai multe ori slujbe bisericeşti, să se cînte psalmi, să se ardă lumînări pentru care trebuie să plătească, mai trimit şi mîncare la biserică pentru ei: prescuri, grîu fiert şi cu miere[280], stafide, nuci. Pe acestea le împarte popa la biserică şi la groapă celor de faţă, o parte ia şi el din acest prinos pentru el acasă, şi acestea le mănîncă cu toţii pentru sufletul răposat şi ţin aceasta ca o faptă grozav de bună şi creştinească[281]. Şi aşa dar creştinismul lor de suprafaţă şi toată viaţa lor are un început păcătos precum şi o urmare tot astfel şi încă pe deasupra un sfîrşit asemănător.

---

[280] = Coliva.

[281] Urmează şi aici la încheiere, ca la începutul capitolului, aprecieri negative asupra „creştinismului de suprafaţă" al locuitorilor, vădind aceeaşi intervenţie ulterioară de critică intolerantă într-un tot iniţial scris într-un spirit mai liber şi mai înţelegător.

ANTON MARIA DEL CHIARO

(1669 — p. 1727)

Cel care se iscălea în 1717 *Anton Maria del Chiaro, fiul răposatului Signor Simon din Florența, dascăl de limba italiană și latină pe lîngă domnul Țării Românești*, s-a născut în 1669 dintr-o familie israelită, Teglia, din Florența, el însuși primind numele de David. Convertirea sa la catolicism a avut loc după moartea tatălui său și strămutarea familiei la Livorno, cînd era în vîrstă de 14 ani, la 17 decembrie 1683. El însuși a rămas la Florența sub protecția călugărilor capucini din oraș. Botezul a avut loc în baptisterul vestit din Florența, naș fiind un gentilom bogat și influent, Leone Battista del Chiaro, de la care și-a luat și numele. Se pare că totuși el își mai vedea familia de la Livorno, deoarece superiorul capucinilor din acest oraș s-a îngrijit de înscrierea sa la colegiul San Salvadore din Florența unde a studiat 5 ani științele umaniste și latina. Ulterior a audiat la Universitatea din Padova cursurile de anatomie și medicină ale vestitului profesor Antonio Vallisnieri, prieten bun cu Apostolo Zeno din Veneția, unde se va strămuta și tînărul del Chiaro, ajungînd secretarul eruditului filozof și lingvist Bernardo Trevisano. Biblioteca acestuia era vestită. S-ar părea că și-a însoțit patronul în călătoriile acestuia în Franța, traducînd poate cu acel prilej, și la sugestia lui, din limba franceză în cea italiană tratatul medicului Saint Hilaire, *L'anatomie du corps humain avec ses maladies* (Trattato de' rimedi per le malattie del corpo umano), publicat de el în 1709. Mai înainte tipărise tot la Veneția un compendiu al vieții protomartirului Ștefan. Intrat în cercul de erudiți și literați strînși în jurul poetului și dramaturgului Apostolo Zeno, care scotea periodicul „Giornale de' letterati d'Italia", ce se bucura de mare prestigiu și în afara Italiei, Antonio Maria se împrietenește cu el și se bucură de sprijinul său. Pe vremea aceea se afla la Veneția și agentul lui Constantin Brîncoveanu, aromânul din Ianina, Nicolae Caragiani. S-ar părea că acesta a avut un rol în hotărîrea lui del Chiaro de a părăsi Veneția prin februarie 1710 spre a intra în slujba domnului Țării Românești. Luînd drumul de uscat prin Sarajevo și Belgrad, el ajunge la București către sfîrșitul lui aprilie, sau începutul lui mai și ocupă funcția de secretar pentru limba latină, pe care o păstrează și sub domnii următori: Ștefan Cantacuzino și Nicolae Mavrocordat, bine văzut de ei, cît și de învățatul Stolnic, și de cărturarii mai mult greci atrași de posibilitățile oferite de centrul cultural ortodox de la București. Din declarațiile sale ulterioare ar rezulta că a fost și dascălul de latină și italiană al fiilor lui Ștefan Cantacuzino. Funcția lui de secretar al domnului încetează după capturarea lui Nicolae Mavrocordat și ducerea lui la Sibiu în decembrie 1716. Del Chiaro a însoțit și el convoiul acestuia, obținînd de la șeful corpului expediționar imperial favoarea de a fi cuprins și el în coloana ce-l escorta pe fostul său stăpîn. Nu, desigur dintr-un devotament deosebit pentru acesta, dar pentru că în panica și haosul pricinuite de ridicarea domnului și de valul de ură contra grecilor și străinilor de la curte, ilustrată de altminteri prin uciderea în împrejurări necunoscute

a fraţilor Hrisoscoleos, verii domnului, o călătorie sub escorta imperială pînă în Transilvania era mult mai sigură decît aşteptarea catastrofelor posibile la Bucureşti, sau rătăcirea grozavă pe drumuri ca atîţia alţii fugind de teama turcilor şi a tătarilor. Cu domnul captiv el o dusese destul de bine în scurtul interval al domniei acestuia pînă atunci. Dar felul cum judecă acţiunile lui în *Istoria revoluţiilor...* arată limpede că sentimentele sale pentru el sînt lipsite de orice căldură. La Sibiu l-a putut vedea pe domn, căruia i se lăsa destulă libertate, fiind tratat cu toată consideraţia. Rămas fără slujbă, nu-i mai rămînea fostului secretar decît să se înapoieze la Veneţia. Drumul său de astă dată trecea prin Viena. Aflase el cumva că acolo o va întîlni pe Doamna Păuna, împreună cu cei doi fii, foştii săi elevi? După fuga acestora din Constantinopol pe un vas englez care i-a dus la Neapole, au ajuns cu toţii în cele din urmă la Roma, unde Doamna a solicitat protecţia papii Clement al XI-lea pe lîngă împăratul Carol al VI-lea spre care se îndrepta cu cereri stăruitoare. Era vorba de o pensie pentru ea, invocînd devotamentul lui Ştefan Cantacuzino faţă de împărat, precum şi de recunoaşterea de candidat la domnie a fiului mai mare Radu Cantacuzino în previziunea momentului cînd împăratul învingător va anexa Ţara Românească în întregime. Lucru realizat în curînd doar în parte prin obţinerea Olteniei în 1718 prin pacea de la Passarowitz (Pożarevac). Dar la Viena avea de întîmpinat piedici serioase, mai întîi pentru că Habsburgii aveau anumite obligaţii faţă de fiul lui Şerban Vodă, stabilit încă din 1690 la Sibiu sub protecţia împăratului, ceea ce anula planul ambiţios întrevăzut pentru Radu, apoi pentru că protecţia papii era condiţionată înainte de toate de trecerea făţişe la catolicism, făgăduită în taină de Doamnă şi greu de dus la îndeplinire. Apariţia lui del Chiaro în acest moment putea fi folosită, cel puţin în credinţa nunţiului papal de la Viena, arhiepiscopul de Cesareea, care urmărea executarea instrucţiunilor papii privind abjurarea publică a Cantacuzinilor pribegi. Se ţese o mică intrigă, în care del Chiaro pare să fi avut un rol pur pasiv. Este probabil că la sosirea sa la Viena el s-a dus să solicite ajutorul nunţiului pentru repatrierea sa şi poate să-şi ofere serviciile, şi că acesta a pomenit de el în raportul său către Curia papală. A urmat o a doua fază cînd nunţiul, bizuindu-se pe influenţa pe care credea că ar fi avînd-o fostul dascăl asupra elevilor săi, a vrut să-l înroleze în campania sa de prozelitism. Acesta, asigurîndu-l că va face totul pentru a-i dispune la pasul acesta, a adăugat fără entuziasm că „un anume grec schismatic, venit cu aceştia de la Constantinopol şi care este «servitore antico della lor casa» ar constitui piedica principală pe care ar întîmpina-o, cu atît mai mult că are influenţă asupra spiritului principelui prim născut, lucru nicidecum pe placul principesei mame, care se gîndeşte la vreun mijloc de a-l îndepărta, dar aceasta trebuie să se facă cu oarecare îndreptăţire aparentă *(con qualche titolo)* ca să nu fugă principele cu el, aşa cum se teme mama lui". Informaţie întărită de altfel de către un negustor din Viena care se bucura de toată încrederea lor. Din toate părţile i se confirmă nunţiului că Doamna Păuna va şi începe să meargă la biserica catolică pentru a asculta liturghia, (I. Minea în „Cercetări Istorice", 1929—1931, pp. 365—66). Dar se mai pune poate întrebarea cum era privit del Chiaro de către aceşti Cantacuzini, avînd în vedere favoarea de care se bucurase pe lîngă Mavrocordat, aprigul lor persecutor.

Cum nu exista nici o posibilitate de a-şi afla un rost la Viena, del Chiaro nu a mai zăbovit să ia drumul Veneţiei, unde s-a apucat de redactarea finală a materialului despre Ţara Românească, silindu-se la cercetări erudite, pînă ce maldărul de amintiri proprii (sau şi informaţii de primă mînă privind evenimente cu puţin anterioare venirii sale în Ţara Românească) şi-au impus propria lor arhitectură, într-o viziune nouă a sensului lucrării pornite la cererea prietenilor

într-o direcţie pe care o părăseşte acum. Lăsînd altora studierea unor probleme savante, cum ar fi a mărturiilor antice despre originea neamului românesc, el se axează pe urmărirea frămîntărilor şi schimbărilor din vremea sa, intitulîndu-şi cartea *Istoria delle moderne revoluzioni della Valachia.* Pînă la sfîrşitul lui noiembrie 1717, cînd îl întîlneşte pe medicul Gheorghe Trapezuntinul, venit ca procurator al Brîncovenilor pentru stabilirea drepturilor copilului Constantin, nepotul de fiu al domnului asupra fondurilor depuse la Veneţia, şi compare ca martor al spuselor acestuia, el terminase 114 pagini, din cele 254 cît va avea volumul la încheiere. Lucrarea va fi gata în februarie 1718. În prima fază el avusese ajutorul grupului erudit de cărturari ce-i ofereau diverse cărţi rare putînd fi de folos. În faza finală nu a mai cerut nimic cărţilor, ci numai amintirilor celor văzute şi auzite de el. Manuscrisul comunicat lui Apostolo Zeno, a fost prezentat de acesta înainte de tipărire într-o dare de seamă foarte elogioasă din „Giornale de'i letterati d'Italia". S-ar crede că această publicare a Istoriei sale ar fi putut să-i deschidă calea spre nişte rosturi stabile. Dar curînd după aceasta el pleacă să-şi încerce norocul aiurea. Nu se cunosc motivele plecării sale la Londra, şi nici a răcirii raporturilor sale cu Apostolo Zeno. Acesta se mutase la Viena fiind numit poet al Curţii imperiale şi bucurîndu-se de o favoare pe care ştia să o cultive, cu preţul multor oboseli şi alergături. La 31 decembrie, scriind lui Vallisnieri, fostul magistru al lui del Chiaro, de la Padova, Apostolo Zeno spune între altele: „Mi s-a spus şi mi s-au scris lucruri foarte ciudate (des choses fort curieuses) despre domnul A.C. ... Ar fi încă şi mai rău dacă s-ar duce să se instaleze în Anglia. Nu vreau nici să spun, nici să cred aşa ceva". Tonul pare destul de acru. Iniţialele ar corespunde la numele Anton (Maria) del Chiaro. Intenţia de a pleca în Anglia se potriveşte şi ea cu identificarea lui cu domnul A.C. Calificativul de *ciudate* sau *curioase* are implicaţii nefavorabile. Ce s-a întîmplat în intervalul dintre elogiile din semnalarea cărţii şi implicaţiile dubioase de acum? Peste opt ani numele lui reapare sub pana lui Apostolo Zeno. Într-o scrisoare din 23 martie 1726 către fratele său, Pier Caterino Zeno pomeneşte de o scrisoare primită de la Anton Maria del Chiaro. „El îmi scrie că se află în cea mai mare mizerie şi că ar vrea să vină la curtea aceasta (= din Viena). Dar eu i-am răspuns că dacă vrea să moară de foame, nu are decît să facă această călătorie. Atîta îmi mai lipseşte, *să am pe acest om în preajma mea.* În toată viaţa mea nu am cunoscut o persoană mai ne la locul ei şi imprudentă. Dacă nu-mi va da crezare, va fi convins de către Faustina, căreia i-am vorbit îndeajuns despre aceasta." Faustina Bordoni (1695—1781) era o mezzo soprană veneţiană, care după ce a cîntat cu succes la Viena, se pregătea să meargă pentru o serie de reprezentaţii la Londra. Se pare că del Chiaro era hotărît să plece din Anglia. Peste mai bine de un an de la 10 mai 1727 Apostol Zeno îi scrie fratelui său că l-a recomandat pe del Chiaro unui gentilom al marelui duce de Toscana, secretar al Academiei „delle Crusca", prin care obţine postul de „maestro publico d'umanità" la şcoala din Portoferraio. Era o coajă de pîine pentru autorul Istoriei la vîrsta de 58 de ani. Din exilul său el tipăreşte la Pisa în februarie 1727 o plachetă de versuri ocazionale cu prilejul căsătoriei ducelui de Guastala, Antonio Ferdinando de Gonzaga, cumnatul împăratului Carol al VI-lea, acelaşi căruia îi dedicase *Istoria Revoluţiilor*... în 1718. Această dată reprezintă ultimul jalon al biografiei sale. Nu se ştie nici data precisă a morţii sale. (Pentru această parte vezi articolul lui C. Boroianu: ***Nouvelles données sur del Chiaro*** în „RESEE" 1972, no. I, pp. 43—63).

Portretul său fizic a fost înfăţişat de N. Iorga în Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea, ed. II, vol. I, n. 100. El îl numeşte „sfătosul şi bunul del Chiaro, care înveselea pe boieri prin roşeaţa neobişnuită a figurii lui ce făcuse a fi poreclit: curcanul. El era furios de această poreclă şi se plînse în Divanul

lui Ştefan Vodă cerînd oprirea injuriosului calificativ. Aceasta se făcu, dar prigonitorii italianului imitară atunci nearmoniosul cîntec al acestei zburătoare". Ca şi medicul domnului, contele Ferrati, el purta un costum semi oriental, descris pentru acesta din urmă de către un călător anonim: o haină lungă blănită încinsă cu o cingătoare pestriţă de mătase, ciubote mici cu potcoave, şi o perucă şi o pălărie nemţească împodobită cu un galon de aur. Portretul său moral e mai complex: Bun şi sfătos, adică sociabil şi comunicativ, ştiind să lege prietenii şi să se apropie de oamenii cei mai diverşi, el ascundea sub jovialitatea sa de suprafaţă o curiozitate nesfîrşită pentru tot ce-l înconjura. Prieten cu toţi, îi judeca în adîncul cugetului în care coexistau admiraţia pentru stolnic şi bănuiala destul de vie că acesta şi-ar fi otrăvit fratele. Tratat cu favoare şi cordialitate de Ştefan Cantacuzino, el notează în minte actele de neomenie faţă de tot neamul lui Brîncoveanu şi poate că se amestecă şi un resentiment nemărturisit în faţa distrugerii sinagogii din Bucureşti. El pomeneşte cu aceeaşi recunoştinţă de darurile de zile mari primite de la Doamnele Marica Brîncoveanu şi Păuna Cantacuzino, dar lasă să se întrevadă încotro mergeau preferinţele sale. Atitudinea sa faţă de Nicolae Mavrocordat e mai bine definită, poate pentru că raporturile cu el erau mai formale, noul domn ţinînd cu ifos la distanţă atît pe boieri cît şi pe slujbaşi. În faţa unor acte de cruzime ce nu puteau fi ignorate, del Chiaro se mărgineşte a fi doar un martor al acuzării de mai tîrziu. Este sugestivă scena în care domnul, ordonînd în greceşte marelui armaş să execute pe un boier, traduce el însuşi pentru del Chiaro sensul poruncii sale fără vreo reacţie din partea acestuia. Sînt totuşi împrejurări cînd reuşeşte să aibă un rol activ, de pildă cînd se îngrijeşte de salvarea lui Abramios, e drept că după capturarea lui N. Mavrocordat. S-ar părea deci că atitudinea lui de-a lungul „revoluţiilor" trăite în „Valahia" era de o extremă prudenţă. Şi totuşi Apostolo Zeno îl califică mai tîrziu de om nespus de imprudent şi „impertinent" în sensul de a nu păstra rezerva necesară în vorbă şi purtări. Aceasta pare interpretarea cea mai potrivită a termenului care poate însemna şi: ofensator, jignitor. S-ar putea ca supărarea lui Zeno să se datoreze unor veleităţi ale lui del Chiaro de a ajunge şi el un pensionat al curţii, folosind poate în acest scop dedicarea *Istoriei* sale ducelui de Guastalla, cumnatul împăratului, sau ca portretul lui Mavrocordat din Istorie să fi părut inoportun la Viena mai tîrziu, cînd Zeno, scriind lui Schendos în polemică violentă cu Mavrocordat, îi atrage atenţia că au sosit ecouri la curtea imperială unde Mavrocordat este considerat un principe înţelept şi drept, şi că îl roagă să nu-i mai scrie în această chestiune (iunie 1723). Aceeaşi trebuia să fie situaţia şi în 1726 cînd Zeno nu îl vrea pe del Chiaro la Viena. Dar şi la Veneţia del Chiaro continuase să fie prudent. Criticele sale sînt adesea indirecte, folosind o formulă comodă: „Mulţi au început să creadă că... S-a pornit un murmur... Se zice că..." Se abţine de la acuzări exprese, mulţumindu-se să noteze desfăşurarea faptelor şi lăsînd concluzia cititorului. Cînd pomeneşte de intrigile contra lui Brîncoveanu purtate de proprii lui boieri la Poartă, el se fereşte să-i arate pe nume. Tot astfel uneltirile Cantacuzinilor nu sînt denunţate făţiş, ci sînt subînţelese. Face excepţie o aluzie mai sumbră la intrigile lui Mihail Cantacuzino. Despre Doamna Păuna el se abţine de la orice aluzie la criza de demenţă ce a cuprins-o la Mănăstirea dintr-un lemn în chiar ziua de 15 august cînd a pierit de mîna călăului Constantin Brîncoveanu cu cei patru fii ai săi. În schimb denunţă fapta predicatorului grec Maiota încărcat de daruri de Brîncoveanu şi care îl ponegreşte la Poartă. El are admiraţia cea mai mare pentru figura aproape legendară a lui Şerban Vodă şi pentru urmaşul său Constantin Brîncoveanu, însemnînd însă şi cîteva umbre uşoare la chipul rămas luminos în slavă şi în nenorocire. Dar explică fiscalitatea prin nevoia de a avea cu ce sătura lăcomia turcilor, şi lipsa de prevedere de la urmă prin prea marea încredere în cei din

jur. Acestea fiind sentimentele sale, surprinde judecata sa, făcîndu-l răspunzător de înfrîngerea țarului la Prut, cînd experiența faptelor a demonstrat cît de imprudentă a fost pornirea campaniei fără a ține seama de primejdia tătarilor rămasă tot atît de actuală în 1711 ca în 1686, și de inegalitatea de forțe absolut zdrobitoare pe care nu ar fi putut-o îndrepta alăturarea lui Brîncoveanu. În contrast curg laudele pentru Toma Cantacuzino, pentru moscoviți, pentru Dimitrie Cantemir și Petru cel Mare. Scriind acestea, oare se gîndea să pornească și el spre acel refugiu nordic spre care se va îndrepta și Doamna Păuna cu fiii săi, dar doar pentru o clipă, neaflînd nici acum vreun rost stabil? Dar dacă el nu a ajuns pe malurile Nevei, Istoria sa a adus acolo ecoul „revoluțiilor" din Țara Românească. Venirea Doamnei Păuna și difuzarea posibilă a cărții lui del Chiaro deschideau pentru D. Cantemir, oricît de lăudat de autor, perspective nedorite Sporirea Cantacuzinilor, reprezentați pînă atunci prin Toma, risca să-i știrbească din poziția sa proprie. În același timp trebuia exploatat contrastul dintre atitudinea sa și a lui Brîncoveanu ce apare în Istorie. În sfîrșit, conținutul cărții trebuia filtrat pentru a nu lăsa din ea decît ce putea conveni scopurilor sale. În sensul acesta a fost înjghebat pe marginea Istoriei lui del Chiaro comentariul virulent intitulat *Evenimentele Cantacuzinilor și Brîncovenilor* în parte copie textuală a părții de istorie din lucrarea lui del Chiaro la care a adăugat completări cu tîlc. (Vezi N. Iorga, *Istoria Literaturii române în secolul al XVIII-lea,* ed. II, vol. I, pp. 258—265, și discuția amănunțită din studiul lui I. Minea: *Despre Dimitrie Cantemir,* Iași 1926, pp. 239—265). În aceeași ordine de idei, oare laudele la adresa lui Gheorghe Cantacuzino, fiul lui Șerban, adăugate la evocarea acestuia, ar putea indica o orientare spre acest presupus candidat al imperialilor? În orice caz este clar că elogiul Trapezuntinului a fost prilejuit de reîntîlnirea cu el la Veneția în nov. 1717.

Care e valoarea mărturiei lui del Chiaro? Începînd din primăvara anului 1710 el e martor ocular al evenimentelor pe care le povestește. Informația sa e fie directă, fie luată de-a dreptul de la cîte un martor ocular vrednic de încredere. Nu odată informația vine chiar de la domn, sau de la stolnic, sau de la domnițe, în sfîrșit pentru drumul de la Adrianopol chiar de la medicul domnului, Pylarino, ce l-a însoțit în acel drum. E probabil că acest episod a fost notat de del Chiaro încă din timpul șederii în Țara Românească. Toate amănuntele sînt prea precis redate pentru a fi fost reținute în memorie pînă la redactarea finală din 1717. Tot astfel istoria domniei lui Șerban Vodă, încheiată cu un sfert de veac înainte de venirea sa la curtea domnească în calitate de secretar și redată cu atîta relief, pune problema momentului redactării sale. De observat că pentru această reconstituire el nu invocă nici o mărturie, dar pomenește cu alt prilej de niște cronici boierești, însă în mod mai mult general, în legătură cu conștiința istorică pe care a putut-o întîlni aici. Este surprinzător și spațiul larg acordat acestui capitol situat în anii 1678—1688. În sfîrșit darea de seamă atît de dramatică a mazilirii lui Constantin Brîncoveanu a fost scrisă chiar atunci, după cum reiese din bogăția de amănunte și din comparația cu relatarea paralelă a lui Bartolomeo Ferrati a cărei dată se cunoaște. Deosebirile dintre ele se datoresc faptului că textul lui Ferrati avea un scop precis: acela de a omite orice ar fi putut desvălui rolul noului domn în prăbușirea lui Brîncoveanu. Ferrati era informatorul comandantului imperial al Transilvaniei și era amestecat de mai multă vreme în intrigile Cantacuzinilor, ceea ce a determinat și disgrația sa de la sfîrșitul domniei lui Brîncoveanu. Așadar o parte din lucrare a fost redactată fie în întregime, fie în linii mari în timpul șederii în Țara Românească. Tot atunci au fost scrise foarte probabil, printre primele, paginile despre situația catolicilor și a misionarilor franciscani din țară, și poate cele despre atitudinea binevoitoare a românilor față de străini. Descrierea modului de viață, a obiceiurilor, ospețelor și ceremoniilor so-

lemne, a putut să implinească împreună cu capitolele amintite numărul de 114 pagini redactate pînă în noiembrie 1717 cînd a avut loc șocul reîntîlnirii cu trecutul reînviat de reîntîlnirea cu Gheorghe Trapezuntinul, căruia îi consacră o pagină elocventă, lăudînd devotamentul său pentru familia lui Brîncoveanu. Acesta a trebuit să fie momentul fixării lui del Chiaro asupra sensului necesar al cărții sale. Dacă în lunile precedente a alergat după documente și mărturii privind începuturile obscure ale neamului românesc, el recunoaște acum zădărnicia căutărilor sale: „întrucît era cu neputință să se găsească cea mai măruntă rămășiță *antică* într-o țară frămîntată ca aceasta, într-o vreme unde în răstimp de trei ani s-au schimbat trei domni, din care doi au fost uciși de turci, iar al treilea e prizonier al imperialilor", și că dimpotrivă, aceste frămîntări și răsturnări la care a fost martor, erau cele ce trebuiau să constituie obiectul Istoriei sale, intitulată de aceea *Istoria delle moderne revoluzioni della Vallachia.* Termenul de „revoluție" indică întoarcerea roatei norocului, temă frecventă a literaturii încă de la Petrarca cu ale sale *De Remediis utriusque Fortunae.* Accentul cade acum pe partea istorică ce inspiră titlul ce nu se mai potrivește cu cea descriptivă situată într-un prezent continuu, putînd fi reprezentat printr-o linie dreaptă nesfîrșită, spre deosebire de „revoluțiile" ce se rotesc în cerc. Istoria „revoluțiilor"... întrunește calitățile necesare de autenticitate, realitate și veracitate. Poate că autorul nu spune însă tot ce știe. Pentru unele informații citează proveniența lor. Alteori precizează că era de față domnul, sau o persoană citată pe nume. Cîte odată mai notează și momentul în care scrie. De pildă despre uciderea lui Brîncoveanu el precizează că acea bucată a fost așternută pe hîrtie în noiembrie 1717, adică în luna revederii Trapezuntinului. Atunci se înnoadă firul povestirii ce va urma neîntrerupt pînă la capturarea lui N. Mavrocordat. Del Chiaro caută să fie imparțial, păstrînd față de desfășurarea dramelor evocate o atitudine de moralist mai mult decît de memorialist. Simțul critic nu apare întotdeauna în mod egal. Nu lipsesc exemple de credulitate aproape copilărească, alături de deducțiile unei minți agere. Izvoarele istorice folosite sînt acceptate tale quale. Sînt considerați pe același plan Enea Silviu, Bonfiniu și Bocignoli. Dar acesta, împreună cu harta stolnicului anexată la volum au fost acum cuprinse în circuitul istoriei noastre și sînt de o valoare netăgăduită. În timiditatea sa, del Chiaro așteaptă de la cenaclul din Veneția o judecată autorizată asupra hărții! Istoria lui del Chiaro a avut un răsunet întîrziat. Este drept că D. Cantemir a folosit-o intensiv în *Evenimentele* sale, însă fără a cita nici cartea, nici pe autor! Abia peste vreo jumătate de secol este comentat și citat de Grisellini, Șincai, Sulzer, etc. Cartea sa e o adevărată mină, de o bogăție neobișnuită și care a oferit puncte de plecare pentru cercetări în diferite direcții. De la el au mai rămas ca semne vizibile ale prezenței sale actul de căsătorie redactat de el pentru contele Ferrati și soția sa contesa Agnes Kalnoki întocmit la București la 12 mai 1710, și traducerea din limba franceză în cea italiană a unui text tradus apoi în greaca vulgară de predicatorul de curte Ioan Abrami, profesor la Academia brîncovenească din București și tipărit în 1713 de Antim Ivireanu cu cheltuiala lui Mano Apostolo într-o dublă versiune, românească și grecească sub titlul *Pildele filosofești* (cel italian fusese Le Massime degli Orientali), cu unele alterări de sens cu care nu s-a prea împăcat. Despre Antim Ivireanu, cărturarul și artistul, vorbește cu mare admirație, dar deplînge amestecul său în arcanele politicii care i-a adus și pieirea. În felul acesta se ocolește chestiunea răspunderii lui N. Mavrocordat pentru uciderea lui în condiții rămase obscure, dar sugestive.

Istoriografia română modernă și-a arătat toată prețuirea pentru opera lui del Chiaro. În 1914, cu prilejul comemorării a 200 de ani de la uciderea lui Constantin Brîncoveanu, Nicolae Iorga a publicat o nouă ediție însoțită de note și indice. Toți marii noștri istorici de la începutul veacului și mai ales Nicolae Iorga

au recunoscut valoarea unică a mărturiei sale în care se împletesc evocări de locuri, de stări, de evenimente și mai ales de oameni. Căci la del Chiaro nu întîlnești probleme ci oameni așa cum au fost și cum vor rămîne în filele istoriei. De asemenea și cercetătorii influenței italiene în țările noastre, Ramiro Ortiz în *Per la Storia della cultura italiana in Rumania*, Bucarest, 1916, și M. Ruffini în *L'influsso italiano in Valacchia nell'epoca di Constantino-Voda Brîncoveanu* (1688—1714) în „Acta historica", München, XI (1974), i-au subliniat meritele. Pentru preocupările etnografice ale lui del Chiaro, vezi Octavian Păun, *Anton Maria del Chiaro și folclorul românesc* în „Analele Universității București", seria Științe sociale — Filologia, XIII (1964), pp. 93—98. Lucrarea a cunoscut o primă traducere românească, datînd din 1863 și necunoscută pînă astăzi. Figurează doar în catalogul lui Dimitrie Iancu, *Biografia chronologică română sau catalog general de cărțile române imprimate de la adoptarea imprimeriei, jumătatea secolului XVI și pînă astăzi (1550—1837)*, (ed. II-a), București, 1874, p. 100, *Istoria revoluțiunilor moderne ale României*, de A. del Chiaro, Florentinul (tradusă de un român). Autorul pare să fie publicistul pașoptist și unionist Dimitrie Ciocîrdia-Matila (1798—1860). Din această traducere publicată postum nu s-a aflat pînă acum nici un exemplar. Amănunte la M. N. Rusu, *„Istoria" lui del Chiaro tradusă la 1863* în „Săptămîna culturală a Capitalei", seria nouă, nr. 167 din 15 februarie 1974, p. 3 și nr. 168 din 22 februarie, p. 5. În afară de această primă versiune românească, inexistentă de fapt, a apărut în 1929 o alta intitulată *Revoluțiile Valahiei de Anton Maria del Chiaro, Fiorentino*, Iași, „Viața Românească" datorată lui S. Cris-Cristian, destul de defectuoasă, care este pe alocuri mai mult un rezumat decît o traducere integrală. Trebuie deci utilizată cu prudență. O a treia traducere rămasă pînă acuma în manuscris a fost prezentată de C. Boroianu ca anexă la teza sa de doctorat netipărită încă *„Istoria" lui del Chiaro, principal izvor extern pentru cunoașterea epocii lui Brîncoveanu* (București, 1971) din care a publicat articolele *Anton Maria del Chiaro*, în „Studia bibliologica", București, vol. III, 1969, pp. 115—132, și *Nouvelles données sur del Chiaro* în Revue des Études sud-est européennes, X (1972), nr. 1, pp. 43—63, în sfîrșit *Les sources de l'Histoire de del Chiaro* (ibidem, nr. 2, pp. 323—334).

[DESCRIEREA ȚĂRII ROMÂNEȘTI][1]

(DESPRE RODNICIA ȚĂRII)

p. 22 Din Transilvania se trimit în pășunile din Țara Românească cirezile de cai și turmele de porci și de oi. Din Țara Românească se aprovizionează Veneția cu ceară, și carne, precum și bucătăria sultanului cu unt și miere în mare cantitate.

Stupi se găsesc în Țara Românească din belșug, și trebuie puși în anumite locuri depărtate, dar în poziții cît mai plăcute, unde să nu bată un vînt puternic, și să fie expuși la soare. Timpul hotărît pentru scoaterea lor este după jumătatea lui martie, numai să nu fie o duminică. Pe la sărbătoarea „Înălțarea Domnului" încep să se nască noile albine, care, părăsindu-și mamele, ies afară și intră în stupii noi, anume făcuți pentru ele, din acei care sînt pregătiți pentru asemenea treabă și pe care îi stropesc cu apă sărată pentru ca noile albine, ce au fost atrase

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian din: *Istoria delle moderne revoluzioni della Valachia... composta da Anton Maria del Chiaro Fiorentino*, în Venezia, MDCCXVIII, — ediția N. Iorga, București 1914.

în ei, să rămînă acolo. Cînd albinele au roit a treia oară, îngrijitorul lor taie fagurele ‹din stup› și astfel albinele acelea nu mai fac miere, și sînt lăsate astfel pînă la 8 septembrie. Cînd stupii sînt plini de faguri, stăpînul pune să omoare albinele, păstrînd totuși cîte 30 pînă la 35 de albine de (fiecare) stup; și aceștia sînt lăsați afară pînă la 25 octombrie, apoi sînt puși din nou într-un loc mai cald, adică în pivniță sau în altă parte, unde să nu sufere de frig peste iarnă.

Toamna, negustorii cumpără această miere, care se vinde cu o măsură ce pe românește se cheamă vadră, și această măsură este, după socoteala noastră italiană, de 48 de libre[2] de apă. Prețul numitei măsuri este de un real sau cel mult de un real și un sfert, de vadră. Negustorii prelucrează apoi acea miere, separînd ceara, etc.

În sfîrșit, cea mai mare parte a Transilvaniei se aprovizionează ‹de aici› cu foarte bune vinuri albe și roșii, cît se poate de alese la gust și bune pentru stomac.

Caii din Țara Românească sînt foarte căutați, nu numai de ofițerii nemți din Transilvania, ci și de negustorii care sînt trimiși din Polonia să cumpere ‹cai›. Și ei ies apoi foarte buni, dacă sînt dresați, ceea ce nu se face în locul de baștină, unde sînt de obicei sperioși și cu multe alte cusururi. Cei ce îndrăgesc vînătoarea, își pot împlini pofta în țara aceasta, unde se găsesc din belșug mistreți, capre sălbatice, cerbi, căprioare, lupi, urși, vulpi, etc., sînt apoi o mulțime de păsări, atît sălbatice, cît și domestice. Am observat cu cea mai mare curiozitate, că berzele, la începutul primăverii apar în stoluri mari în văzduh unde se rotesc ca și cînd ar cerceta locul ales pentru a-și face cuibul. După aceea își împart locurile (care de cele mai multe ori sînt aceleași unde și-au făcut cuibul în anul trecut) și astfel perechi-perechi, bărbătușul și femeiușca merg să se adăpostească în anumite sate îmbietoare și departe de zgomot, și pe vîrful caselor țărănești își refac vechile cuiburi sau își fac altele noi. E vrednic de observat, ceea ce am văzut eu însumi nu o dată, ci de mai multe ori, anume că barza aruncă afară pe unul din puii săi, de îndată ce a ieșit din găoace. Ceilalți sînt crescuți cu mare grijă pînă au învățat să zboare, și atunci, adică în luna lui septembrie, se duc să găsească o climă mai temperată pentru iarnă.

Mi-au povestit țăranii din Țara Românească un lucru care, dacă ar fi adevărat, ar fi din cele mai minunate, și anume că odată cu berzele, pleacă și rîndunelele și că atunci cînd le obosesc acestora aripile de prea mult zbor, sînt ajutate de berze, care poartă pe spinarea lor pe rîndunelele pînă cînd acestea își pot relua zborul. Nu afirm că acestea sînt adevărate, neîndrăznind să dau drept lucru sigur ceea ce mi-a fost povestit în mai multe rînduri.

Cît despre rodnicie, trebuie știut că în Țara Românească, pămîntul se ară de două ori toamna și apoi se seamănă grîul care crește de o jumătate de palmă pînă la căderea zăpezii: după ce vine apoi zăpada, dispare acela, și primăvara începe din nou să crească pînă la maturitate. Meiul se seamănă primăvara și se culege în iulie. Porumbul sau grîul turcesc se seamănă de asemenea primăvara și se culege în august. Vița se îngroapă după sfîrșitul culesului și se lasă în pămînt pînă îi vine vremea de a fi legată pe araci și tăiată.

p. 23
p. 31

---

[2] O libră = cu un pfund, pound, sau livră, ceva sub 500 gr.

(LOCUITORII)

p. 24 Își zic în limba lor, români și numesc patria lor, adică Valahia, Țara Românească, (iar) limba lor limba românească, și de fapt, dacă mai sînt de cei care s-ar îndoi că națiunea română modernă se trage din romanii care s-au stabilit aici în colonii, să observe cu atenție limba lor, și vor recunoaște că limba românească nu este altceva decît pur și simplu o deformare a limbii latine.

...Nesfîrșitele asupriri au împins o bună parte dintre ei la hotărîrea deznădăjduită de a-și părăsi cuibul propriu și a-și găsi un refugiu unii în părțile Turciei dincolo de Dunăre, unii în Transilvania, unde, știu cu p. 25 siguranță, că numărul românilor e mai mare ca în // Țara Românească. Și dacă ar întreba cineva cum de-i așa de ușor de a ieși din Țara Românească pentru a trece în alte țări, îi răspund că acest lucru nu e nicidecum greu pentru cine cunoaște mai ales cîteva trecători din munți, care duc în Transilvania, păzindu-se însă de grăniceri (pe care românii îi numesc plăieși), deoarece căderea în mîinile lor, fără un pașaport de la domn, ar însemna o primejdie sigură de a-și pierde viața. Toată Țara Românească este o țară deschisă, fără cetăți, fără castele, fără orașe închise cu ziduri.

(ORAȘELE)

București, acum reședința obișnuită a domnului, e așezat în loc foarte jos și mlăștinos și fără îndoială ar fi cu neputință a se umbla prin el cînd e noroi mare, dacă străzile sale principale n-ar fi prevăzute cu bîrne mari de stejar, dintr-o parte pînă în cealaltă, în chip de pod. Casele cele mai de seamă în Țara Românească nu au împrejmuire de zid în jurul lor, ci un gard de trunchiuri groase și rotunde de stejar, înalte de șase pînă la șapte brațe, și atît de bine îmbinate între ele, că pot dura treizeci și chiar patruzeci de ani.

Numai curtea domnului[3] are împrejmuire de zid: a fost terminată de principele Brîncoveanu cu puține luni înainte de mazilirea sa.

Curtea de la Tîrgoviște are o împrejmuire cu un terasament destul de vechi. Amintiții stîlpi de stejar sînt numiți de români: „bolovani".

Orașul București e de formă aproape rotundă, întinderea sa e desigur destul de mare; dar numărul locuitorilor nu răspunde la mărimea orașului, deoarece casele sînt răslețe și depărtate una de alta, avînd fiecare casă curtea ei cu bucătărie și grajd, și deosebit, grădina ei cu diferiți pomi, ceea ce-i dă o înfățișare veselă și încîntătoare. ⟨Însă⟩ nu s-a întîmplat vreodată, nici chiar în vremea petrecută de mine aici, ca să aibă mai mult de 50 000 de locuitori. Nu sînt fîntîni și puținele puțuri ⟨cîte sînt⟩ au apa tulbure și rea: această lipsă este însă împlinită p. 26 de Dîmbovița // care, împărțită în două brațe scaldă Bucureștii și ale cărei ape sînt foarte ușoare și sănătoase. Acest rîu își are obîrșia în munții Rucărului, aproape de hotarul Transilvaniei, și în apele sale cristaline, care scaldă poalele acelor munți, se găsesc păstrăvi foarte gustoși. /.../ Nu exista palat boieresc la țară să nu-și aibă lacul său dătător de

---

[3] = Curtea Veche din București.

peşte pentru zilele de post, care sînt destul de multe la români, cum vom arăta la locul său. Din Dunăre se aduc în Bucureşti mari cantităţi de peşte, şi anume cegă şi morun, şi aceştia de mărime neobişnuită: aici se găsesc din belşug icrele care, mîncate de nobilii români, proaspete şi pregătite cu ulei, piper şi zeamă de lămîie, sînt socotite ca un fel foarte ales.

(MUNŢII, BOGĂŢIILE LOR)

Minele de aur, de argint şi de alte metale stau adînc îngropate sub pămînt, ca să nu bată la ochi (stîrnind) lăcomia turcilor. E de ajuns să spun că în fiecare an ⟨cam în preajma Crăciunului⟩ obştea ţiganilor din Ţara Românească e datoare să ducă doamnei, în loc de bir, cam 15 funţi de aur, cules din nisipul rîului Argeş, dînd un funt şi armaşului ca administrator; şi acest aur trebuie să fie în valoare de 2 reali dramul, şi dacă se întîmplă ca în vreun an să nu se fi cules ⟨aur⟩ în cîtimea hotărîtă, ţiganii sînt datori să-l cumpere, aşa după cum, dacă strîng mai mult, ⟨prisosul⟩ le rămîne lor. Minele de aramă sînt foarte însemnate, şi locul ⟨exploatării⟩ se numeşte *madàn*, cuvînt turcesc care înseamnă mină, ⟨şi⟩ de asemenea se mai văd şi minele de fier pe drumul ce duce de la Brădiceni la Tîrgovişte. p. 27

Dar să ne întoarcem la Bucureşti să aruncăm o privire asupra clădirilor mai de seamă, palate şi biserici, deşi, în privinţa arhitecturii, nu găseşti nimic deosebit. Palatul domnului (în întregime de piatră şi cu scara principală de marmoră), este de mărime destul de însemnată. Are săli mari boltite, dintre care prima are în mijloc un rînd de coloane, dar destul de scunde, a doua sală slujeşte pentru a se ţine în ea divanul (adică pentru împărţirea dreptăţii) şi în ea obişnuiesc să se dea mese la zile mari, altele sînt săli sau odăi de audienţă, din care se intră apoi în apartamentul domnului şi de acolo în odăile doamnei, care de fapt se reduc doar la două şi o odăiţă; de aceea Domnul Ştefan Cantacuzino a clădit, în cîteva luni, un mic palat frumos cu opt încăperi, luînd pentru această clădire un colţ de grădină. Această grădină, vorbind drept, este destul de frumoasă, de formă patrată şi desenată după bunul gust italian; // în mijlocul ei domnul Constantin Brîncoveanu a clădit o frumoasă loggia pentru a prînzi acolo şi a se odihni după prînz în timpul verii, în parfumul florilor diferite, aşezate împrejur în straturi. p. 28

Toate clădirile din Ţara Românească au acoperişul din şindrilă, neobişnuindu-se ţigla. Dintre bisericile din Bucureşti, trei sînt aşezate pe vîrful cîte unui deal şi anume, biserica şi mănăstirea Mitropoliei, cea a lui Radu Vodă şi cea a lui Mihai Vodă. Sînt vrednice de văzut, în Bucureşti, două hanuri mari şi frumoase. Hanul este o incintă din ziduri puternice şi înalte făcut în felul unui mare cloaşter de al călugărilor noştri, iar împrejur sînt prăvăliile, clădite cu boltă, pentru mai multă siguranţă împotriva primejdiei focului, şi aceste prăvălii sînt ţinute de negustori creştini sau turci, ce plătesc o sumă oarecare pe lună, drept chirie; pentru care scop sînt paznici care trebuie să mai aibă grijă să încuie în fiecare seară porţile hanului şi să vegheze la siguranţa şi liniştea negustorilor. Primul (din cele două) hanuri poartă numele lui Şerban-Vodă, cel care l-a clădit şi care a dăruit veniturile acestui han mănăstirii Cotroceni, ridicată de el la o milă şi jumătate de Bucureşti; iar al doilea han, clădit de susnumitul domn Brîncoveanu, se cheamă

hanul Sf. Gheorghe, fiindcă are la mijloc o foarte frumoasă biserică (ridicată) în cinstea acelui sfînt mucenic, și veniturile lui aparțin patriarhului din Ierusalim... Tîrgoviște a fost mai demult reședința domnului, în vremea cînd nu le era așa de teamă de turci, dar pe urmă au început să locuiască la București, ca fiind un oraș mai aproape de hotarul
p. 29 cu turcii și de Dunăre. Cu toate acestea, domnul Constantin // Brîncoveanu obișnuia să stea în Tîrgoviște cel puțin șase pînă la șapte luni pe an, nu însă fără murmurul nobililor, negustorilor și supușilor, care trebuiau să urmeze curtea — cu mare osteneală pentru ei — și nu fără bănuiala turcilor, care socoteau Tîrgoviște mai aproape de munții Transilvaniei, decît de malul Dunării.

După o zi de drum de la Tîrgoviște spre hotarul Transilvaniei, se vede Cîmpulungul, oraș vestit, deoarece în fiecare an, la mijlocul lui iulie se ține aici un mare tîrg la care vin negustori din multe părți. Întorcîndu-ne jos, la cîmpie, dăm de Pitești, renumit pentru vinurile sale deosebit de bune, albe și dulci; de acolo se poate merge la Rîmnic, care e reședința episcopală. Mai este și un alt Rîmnic, aproape de Buzău. Craiova este un oraș mare între Cerneți, cel dintîi oraș din Țara Românească[4], și București și acolo își are reședința banul, care deține cea dintîi demnitate după cea a domnului. Mai însemnat, acolo, este un han mare, clădit într-un loc minunat, acum doisprezece ani, de către starețul mănăstirii Hurez și veniturile anuale ale numitului han aparțin aceleiași mănăstiri. Buzăul este, de asemenea, reședință episcopală și și-a luat numele de la rîul Buzău, amintit mai sus. De acolo, mergînd mai departe, se ajunge la Focșani, prin mijlocul căruia trece rîul Milcov, care desparte Țara Românească de Moldova și de fiecare parte a hotarului, pe podul de peste rîul Milcov amintit mai sus, se află un loc de vămuire. Așadar, orașele mai însemnate, în care se trimite cîte un nobil drept căpitan, sînt următoarele: Tîrgoviște, Cerneți, Focșani, Ploiești, Gherghița, Rușii de Vede.

(OCNELE DIN RÎMNIC, TELEGA ȘI SLĂNIC)

p. 30 [Loc de osîndă, arendă, vămile de la Cîmpina și Dragoslavele, tîrgul de la Cîmpulung în iulie, privilegiul franciscanilor observanți, etc. Bisericile catolice din Țara Românească]. Cele din Tîrgoviște și Cîmpulung, sînt biserici propriu zise cu mai multe altare și cu clopote și cloaşter în chip de mică mănăstire. În Tîrgoviște mai e încă și o orgă care trezește mult curiozitatea românilor neobișnuiți în bisericile lor cu asemenea orgă, sau vreun alt fel de instrumente muzicale.

(OBICEIURILE ROMÂNILOR)[5]

p. 37 Românii au un temperament bun și o constituție bună și de aceea sînt zdraveni și răbdători la oboseală, cu care încă de copii încep a se obișnui, mai ales la călărit, și în legătură cu aceasta îmi amintesc că de multe ori vedeam cu cea mai mare uimire trecînd prin fața ferestrelor mele turme întregi de cai care mergeau la rîu pentru adăpare, dimineața și seara și n-aveau de cele mai multe ori alt conducător decît un

[4] Adică cel dintîi oraș de care dă cineva venind de la apus spre răsărit.
[5] *Valachi*, adică Românii din Țara Românească.

băiețandru de șapte sau opt ani, călare, și ceea ce mă făcea să rîd era că, dacă uneori vreun cal, părăsind tovărășia celorlalți, o lua pe alt drum, atunci băiatul văzînd că degeaba îl cheamă, îl înjura cu cuvinte urîte, începea să plîngă, continuînd totuși să înșire un lung pomelnic de înjurături din cele mai necuviincioase, pe care le învățase ușor mai înainte să ajungă la vîrsta de a cunoaște înțelesul lor ... În cei șapte ani cît am // stat în Țara Românească, nu-mi amintesc să fi auzit vreodată că ar fi fost pedepsit cineva pentru înjurături, fie de tribunalul domnului, fie de acela al arhiepiscopului[6], nu știu prin ce fel de nepăsare. Într-un cuvînt, putem spune cu siguranță că unii români sînt stăpîniți de puțină pietate și încă și mai puțină cucernicie. Pe de altă parte sînt foarte grijulii să facă mereu la cruci, cînd trec prin fața vreunei biserici sau icoane, și țin cu atîta străşnicie posturile lor, încît nu vor să audă nici măcar de scutirile canoanelor lor sfinte pentru prilejuri de boală sau de vreo altă nevoie ... p. 38

(OSPITALITATEA FAȚĂ DE STRĂINI)

În Țara Românească nu se găsesc ospătării, dar cu toate acestea, dacă un drumeț ajunge, mai ales noaptea, în vreo cîrciumă de la țară, este bine primit de stăpînul casei și, deși aceasta este de obicei o cocioabă, el îi dă cu dragă inimă străinului patul său, îi servește ceva de mîncare (dacă are), se îngrijește de cai și, în sfîrșit se mulțumește cu o plată modestă pentru vin și fîn, fără a pretinde nimic pe deasupra pentru pat sau pentru altceva. Cînd ajunge apoi străinul în oraș, // — și cu atît mai mult dacă e vorba de reședința domnului — e primit cu toată cinstea, potrivit cu rangul lui, chiar dacă n-are scrisori de recomandare, dîndu-i-se găzduire fără plată, aducîndu-i-se de vreunul din nobili, pîine, vin și talere cu mîncare, și aceasta tot timpul cît rămîne acolo. Și dacă această ⟨ședere⟩ ar fi pe un timp mai lung, și străinul ar dovedi oarecare pricepere, mai ales pentru limba italiană, latină, germană etc., atunci i se dă o slujbă la vreun nobil[7] pentru a instrui copiii acestuia. Cu atît mai vîrtos cînd străinul merge în Țara Românească anume chemat, fie de către domn, fie de către vreun nobil de rangul întîi; este primit cu toată atenția cuvenită de căpitanul de graniță, căruia i s-au trimis dinainte ordine în această privință; i se dă o călăuză (care se cheamă țimir)[8], adică un soldat grănicer, care poartă o placă de argint în care e săpată *stema Țării Românești;* acestuia trebuie să i se dea ascultare nețărmurită, în toate orașele și satele în care ajunge cu străinii încredințați lui, cărora li se dă îndată tot ce le trebuie, adică locuință, hrană, cai și căruțe pînă la alt sat, și așa, de la un loc la altul, pînă ajunge în orașul de reședință al domnului, care dă ordine pentru găzduirea străinului, dîndu-i-se îndată tainul zilnic de carne, pîine și luminări; apoi după rangul persoanei se obișnuiește să i se mai dea pîine și vin de la Curte, și o sumă lunară de bani de la vistierie, adică din casa publică. Pe lîngă diferitele daruri pe care obișnuiește să le facă domnul la zile mari, îndeosebi străinilor care sînt atunci în slujbă p. 40

---

[6] = Mitropolitului.
[7] = Boier.
[8] *szimir* (numele vine de la ung. cimer — (cit. țimer) — care înseamnă stemă.

la Curte, se mai dăruieşte fiecăruia din ei, de Paşti, o bucată de postav şi una de atlas ca să-şi facă o haină şi vestă de vară, fiind mai bine ca străinul să umble îmbrăcat după obiceiul ţării, pentru a nu bate
p. 41 la ochii turcilor, care zilnic vin în Ţara Românească // şi care nu privesc cu ochi buni porturi şi obiceiuri deosebite de ale lor.

(PORTUL STRĂINILOR ŞI AL ROMÂNILOR)

Cu toate acestea patru sau cinci dintre noi, străini care aveam atunci slujbă la Curtea domnului, măcar că ne îmbrăcam după portul românesc, purtam perucă şi pălărie, cravată şi baston de bambus[9]. Aşadar îmbrăcămintea românilor[10] este, întru totul aceeaşi cu a turcilor, afară doar de căciulă, care este făcută după moda polonă, adică tivită de jur împrejur cu blană neagră de miel cu părul creţ[11], lată de patru degete sau ceva mai mult, şi dintre pieile de felul acesta sînt mult preţuite acelea care se aduc de la Moscova, şi care, fiind mai scumpe, sînt purtate de boieri. Însă aceia care ţin marile dregătorii obişnuiesc să poarte o căciulă cu blană de samur. Toţi (locuitorii) poartă părul scurt, şi, dimpotrivă, preoţii şi călugării îl poartă lung, după datina bisericii greceşti. Cei mai mulţi dintre români poartă barbă (ţinută în aşa mare cinste la popoarele orientale), iar ceilalţi îşi lasă mustăţi. Portul femeilor este un amestec de haine ⟨făcute⟩ după moda grecească şi după cea turcească, dar nu umblă cu faţa acoperită. Cele măritate îşi învelesc capul cu o maramă albă adusă pe sub bărbie; cele două capete ale aceleiaşi marame sînt lăsate să atîrne pe după umeri, aproape pînă la şira spinării. Încep să poarte această maramă a doua zi după noaptea în care au dormit pentru întîia dată cu soţul. Fetele îşi gătesc capul cu părul lor, pe care-l împletesc în cosiţe şi apoi făcîndu-l colac, îl prind cu ace de păr lungi. În zilele de sărbătoare ies îmbrăcate bogat şi cu giuvaeruri scumpe, purtînd pe piept atîrnată o salbă de bani de aur de mărimi deosebite, pînă la valoarea de zece florini ungureşti unul. Fetele mai de rînd poartă salbe de argint, după cum le dă mîna. Jupînesele obişnuiesc să umble în oraş în carete cu doi cai, şi aceştia au atîrnînd pe piept un fel de pieptar de stofă lat de un braţ, de culoare verde
p. 42 sau azurie, dar nu roşie //, dat fiind că această coloare e lăsată pe seama numai a familiei domnului. Vizitiul nu şade pe capră, în faţă, ca la noi, ci călare pe calul din stînga. În trăsură (cînd nu e făcută după moda nemţească) nu sînt jilţuri sau altceva pentru a şedea, dar acestea se înlocuiesc uşor aşezînd covoare şi perne mari acoperite cu catifea sau altă stofă. Slujnica, ce însoţeşte pe jupîneasă şi este de obicei o femeie bătrînă, nu are pernă, ci şade pe podeaua trăsurii, în faţa stăpînii. Boierii umblă în oraş călare, cu o suită de slugi, după rangul lor, şi la intrarea în curtea palatului descalecă, şi înainte de a urca scara Curţii, pun să li se scoată cizmele, şi în locul lor încalţă nişte cipici, pe care îi numesc cu un cuvînt turcesc *papuci;* aceeaşi ceremonie sau dovadă de respect se obişnuieşte şi atunci cînd se merge în vizită la vreun boier, şi aceasta din cauză că, dacă cel care face vizita e un supus de seamă al vreunei ţări orientale, este poftit să şeadă pe divan, dîndu-i-se locul

---

[9] *canne d'India* = bambus.
[10] Autorul se referă la portul boierilor şi nu la al ţăranilor.
[11] = Astrahan.

de cinste, adică la capul divanului, unde se aşează cu picioarele încrucişate, după obiceiul orientalilor şi cu spatele rezemat de perini care sînt aşezate anume pentru aceasta, de-a lungul peretelui, cît e divanul de lung. Acesta nu poate fi mişcat din loc ca ale noastre, ci este prins de perete la capăt şi la margine. Nu se ţine desfăcut decît în timpul nopţii pentru dormit, aşa încît saltelele (care sînt umplute cu bumbac) şi plapumele sînt întinse frumos şi îndoite la cap, unde formează o masă patrată şi înaltă, acoperită cu o pînză albă şi foarte subţire, cu diferite înflorituri de mătase, culmea acestui edificiu moale terminîndu-se cu perne acoperite cu aceeaşi pînză; aşa încît ziua se vede divanul[12] acoperit pînă la pămînt de un covor mare, peste care se află o saltea umplută cu bumbac şi îmbrăcată cu damască, cu catifea sau // cu altfel de îmbrăcăminte aleasă, indiană sau turcească. p. 43

Fiecare odaie îşi are „soba" ei, care e un fel de cămin cu o mică uşiţă ovală, prin care se bagă lemnele: din el pleacă fumul, iar focarul dinainte răspîndeşte căldura prin unul sau două turnuleţe de obicei rotunde sau pătrate, şi de cele mai multe ori împodobite cu stuc, care încălzesc toată odaia. Tapiserii de perete sau alte podoabe nu se obişnuiesc în Ţara Românească decît doar vreo icoană atîrnată foarte sus, pe o bucată de damasc sau de brocart, şi care ca mărime şi formă seamănă foarte mult cu ceea ce numim noi *velo da calice*[13]. Măsuţa (cînd nu-i făcută din vreun fel de lemn rar) e totdeauna acoperită cu un covor: locul ei este într-un colţ al odăii. Deoarece românii nu obişnuiesc să folosească scaune sau scăunaşe, toţi pereţii sălii ca şi ai odăilor sînt ocupaţi de nişte bănci prinse de zid, şi acestea sînt acoperite cu postav (care numai la curte este roşu), şi care este întins pe perete pînă la o înălţime potrivită pentru a servi de reazim celor care şed pe bănci. Masa pentru mîncare se pune de obicei în odaia numită de ei *„casa mare"*. Toate casele boiereşti au de obicei un fel de pridvor sau foişor, cu o privire încîntătoare jos în grădină, şi acolo obişnuiesc să mănînce în timpul verii, la răcoare. Masa pe care se mănîncă seamănă cu acelea din trapezele călugărilor, ⟨căci⟩ românii nu folosesc mese ovale sau rotunde în mijlocul odăii. Comesenii şed de o parte şi de alta a mesei cît ţine lungimea ei. În acest scop se pune o bancă cu spătar şi care la ospeţe se acoperă cu un covor. Stăpînul casei şade pe scaunul cu spătar, locul din capul mesei fiind lăsat stăpînei casei // sau vreunei persoane de vază. Faţa de masă este de pînză după obiceiul ţării, adică din bumbac foarte fin, ca şi şervetele; cînd acestea nu ajung pentru numărul comesenilor, se foloseşte un fel de faţă de masă de o lăţime ceva mai mică de un braţ, care cuprinde masa de jur împrejur şi cu care se acoperă de obicei toate tacîmurile şi farfuriile; fiecare din comeseni îşi prinde o bucată din ea la brîu. Pînă cînd se aduc mîncările la masă, invitaţii îşi petrec timpul stînd de vorbă cu stăpînul casei în odaia lui, unde se obişnuieşte să se dea fiecăruia, la rînd, *rachiu*[14], după care se aduce apă pentru mîini, şi apoi fiecare îşi scoate anteriul[15] şi-l prinde numai de gît, lăsînd mînecile lungi să atîrne pe spate; şi acesta este un act de bună cuviinţă, care trebuie neapărat săvîrşit de invitaţi. p. 44

---

[12] *Il piano dei letto.* E vorba de treapta de lemn pe care se aşterne apoi salteaua.
[13] = Acoperămînt de potir.
[14] *Rosolino.*
[15] *La veste lunga.*

Cînd e de față preotul (care de obicei nu lipsește niciodată), el spune „tatăl nostru" pe grecește sau slavonește, apoi binecuvîntează masa. Fiecare se așează după rang, și după ce preotul a muiat o bucată de pîine în vreo mîncare, toți ceilalți (făcîndu-și mai întîi cruce și o plecăciune, înclinîndu-și ușor capul spre stăpînul casei), încep să mănînce. Dacă e zi de sărbătoare, obișnuiesc să-și ureze unul altuia sănătate și pentru la anul, iar stăpînul casei, după ce-și face cruce, repetă urarea, cînd bea primul pahar de vin. La români nu este obiceiul să ceară să li se dea de băut, ci fiecare trebuie să aștepte cheful stăpînului casei, după care paharul trece din mînă în mînă la alții și astfel un singur pahar e folosit pentru toți; este o apucătură cu care greu se poate deprinde un străin învățat cu obiceiurile civilizate din părțile noastre.

Mîncărurile lor sînt foarte îmbelșugate, dar nu sînt bine gătite, p. 45 și ceea ce-i și mai rău, se mănîncă // reci, dat fiind că în Țara Românească bucătăria se află într-un colț al curții și deci foarte departe de casă. Românilor le este scîrbă să mănînce broaște, broaște țestoase și melci; de curînd au început să se obișnuiască cu aceștia din urmă și-i mănîncă cu atîta plăcere (mai ales în postul paștilor), încît la Tîrgoviște sînt trimiși soldați în grădina părinților franciscani să caute melci pentru bucătăria domnului. După terminarea mesei, comesenii se întorc în aceeași odaie unde au băut rachiul, și aici li se aduce apă ca să se spele pe mîini și cu acest prilej, ei obișnuiesc să-și spele și gura (pentru care lucru, ei folosesc lighiane făcute, după moda turcească, din aramă cositorită, cu capacul găurit, lucrat cu multă măiestrie îndeosebi în orașul Serai din Bosnia, unde m-am oprit două săptămîni, în luna lui martie 1710, în călătoria mea spre Belgrad și de acolo în Țara Românească). După ce s-au spălat toți, se aduce cafeaua; înaintea căreia mai obișnuiesc unii să mai bea un pahar de vin, și dacă cineva dorește o lulea de tutun în timp ce-și bea cafeaua, i se aduce îndată. În sfîrșit, după ce își îmbracă ⟨cu toții⟩ anteriile și aduc mulțumirile cuvenite, fiecare încalecă și se duce acasă ca să se culce, lucru obișnuit în Țara Românească nu numai vara cînd zilele sînt lungi, ci chiar și iarna. Boierii obișnuiesc să bea destul de mult și vinurile lor ajută desigur la somn, dar nu îngreunează capul.

(SUPERSTIȚII)

p. 46 Atunci cînd pătrunde în Țara Românească vreo boală molipsitoare, se adună un număr anumit de femei și acestea în timp de douăzeci și patru de ore torc, țes și cos o cămașe de cînepă și apoi o ard în mijlocul unei curți și cred că în felul acesta odată cu cămașa a fost nimicită și ciuma.

Copiii sînt îmbăiați în fiecare zi, pînă la vîrsta de șapte sau opt ani. Doicile au totdeauna grijă să facă un semn negru pe fruntea copilului, după ce l-au îmbrăcat și împodobit mai întîi. Rostul acestui lucru este după cum spun, că oprindu-se de la început ochiul asupra acelui semn negru, nu mai e așa de mare primejdia ca să fie deochiat copilul. Folosirea leagănelor, așa cum sînt pe la noi, le este cu totul necunoscută doicilor din Țara Românească, dar folosesc un gherghef pătrat, de fundul căruia este prinsă din toate părțile o pînză tare, avînd deasupra o stofă frumoasă roșie pe care pun salteluța, pernele, învelitorile etc. Acest gherghef este prins de fiecare colț cu cîte o sfoară (îmbrăcată în

postav roșu) și capetele acestor patru sfori sînt strînse în formă de piramidă, și printr-un nod tare prinse de o grindă din odaia lăsată doicii, care din patul ei, legănînd în acest fel leagănul, de cîte ori se trezește copilul, îl adoarme ușor din nou. Românii se mîndresc cu o mare curățenie, mai ales în casele lor și, într-adevăr, este o adevărată plăcere să intri în acele odăi, în care sînt împrăștiate peste tot, tot felul de ierburi mirositoare, ca pelin, rută, salvie, izmă grecească, cimbrișor și altele de felul acesta, care răspîndesc un miros pe cît de plăcut, pe atît de sănătos. Ei resping cu atîta dispreț obiceiul acelor națiuni care țin în odăile lor vase de noapte, încît chiar și în toiul iernii ies din căldura odăii și se duc la umblătoarea ce se află într-un colț depărtat al casei //, cu primejdia vădită de a se îmbolnăvi, ceea ce se întîmplă adeseori. Nu e mai mică aversiunea cu care se ridică împotriva obiceiului de a deschide cadavrele sau a face pe ele anatomie; deci chirurgii, care au venit de curînd în aceste părți, trebuie să fie cu multă băgare de seamă cu privire la acest punct, asupra căruia românii sînt foarte grijulii, ba chiar deosebit de atenți, încît un asemenea chirurg ar fi numit de ei, în limba lor: spurcat și toată lumea s-ar feri să-l folosească, fie chiar și în împrejurări ce nu îngăduie zăbavă, ca luarea de sînge sau vreo altă treabă de chirurg. Românii (și mai ales femeile) se mîndresc cu cunoașterea buruienilor și a virtuților lor, astfel încît la o boală știu cum să le folosească, și chiar și în ciuda medicului, asupra căruia aruncă apoi toată vina, dacă bolnavul moare. Însă oamenii cu judecată, țin seama de medic. Dintre aceștia, medicul prim este foarte bine plătit de țară, adică de vistierie, cu frumoasa leafă de două mii de reali pe an, în afară de îmbelșugatele tainuri zilnice, de pîine pentru slugile sale, de carne, de lumînări, atît de seu cît și de ceară etc. în afară de bogatele și desele daruri care îi sînt trimise din toate părțile; și mai ales, dacă vreun boier bolnav își recapătă sănătatea sa dinainte, medicul poate fi sigur că va primi o bună răsplată, atît în bani cît și în dăruirea unui cal bun și frumos. Românii sînt așadar recunoscători pentru binele ce li se face mai ales din partea străinilor, dar pe de altă parte sînt grozav de răzbunători cînd sînt jigniți, neputînd nici chiar după trecerea îndelungată a timpului (care mistuie totul) să șteargă din amintirea lor nedreptățile ⟨suferite⟩, fără a fi opriți de faptul că ar fi vorba chiar de rude ale lor; așa cum am văzut în timpul din urmă[16].

p. 47

(ÎNDELETNICIREA OBIȘNUITĂ A FEMEILOR)

Îndeletnicirea mai obișnuită a femeilor din Țara Românească este țesutul. Războaiele de țesut se află în bordeie, de aceea pînza e foarte îngustă, nu trece în lățime de trei sferturi ⟨de cot⟩ și din ea fac cămăși (care se poartă lungi pînă la pămînt) și izmene, de care nu se lipsește nimeni și le țin pe ei (împreună cu cămașa) și în pat în toate anotimpurile, și se leagă cu un brîu lat cam de o palmă, ale cărui capete sînt cusute cu flori de mătase în culori deosebite. Fiecare jupîneasă ține roabe țigănci și alte fete, și toate acestea trebuie să lucreze necontenit, de cele mai multe ori în aceeași odaie cu stăpîna, la năframe, din care unele sînt lucrate cu flori de mătase și altele cu fir de aur. Acestea servesc pentru a fi dăruite cu prilejul sărbătorilor sau a

[16] Aluzie desigur la dușmănia ascunsă a rudelor lui Brîncoveanu. Vezi mai jos p. 387.

unei vizite de seamă, făcută mai ales de o faţă bisericească unei jupînese, şi aceasta îi întinde năframa în acelaşi // timp cît îi sărută mîna. Vorbind de năframele brodate nu trebuie să trec sub tăcere un alt obicei (după părerea mea şi acesta tot superstiţios) de la care nu se dau în lături nici catolicele noastre născute în Ţara Românească; anume, vinerea (românii numesc ziua de vineri „Sfînta" Vinere), se abţin de la orice lucru care se face cu acul, în schimb se ocupă de orice altă treabă.

p. 49

(ÎNDEMÎNAREA ROMÂNILOR)

Cît despre neamul romînesc în general, e de ajuns să-l cunoşti pentru a-ţi da seama limpede că românii sînt înzestraţi cu foarte multă pricepere şi sînt în stare // să reuşească în orice meserie de care s-ar apuca, numai să o fi învăţat. Sînt din fire ageri la călărit, îndemînateci în mînuirea săbiei şi a arcului, şi dacă ar fi instruiţi în arta militară, ar face bună treabă. Cît despre alte îndeletniciri meşteşugăreşti le duc la capăt minunat de bine. Învaţă tot ce văd, şi nu este lucru de mînă, fie de modă turcească, fie după obiceiul nostru, pe care să nu-l poată imita foarte bine. Mi-aduc aminte că am văzut pe un tînăr servitor al familiei Cantacuzino care învăţase aşa de bine să deseneze cu pana, că desenele făcute de el păreau gravate în aramă. Un altul (fratele unui negustor cunoscut aici în Veneţia de unii din aceia care fac negoţ cu negustorii români) pictează atît de bine, încît a copiat cu multă exactitate cîteva picturi bisericeşti în Veneţia şi, întorcîndu-se apoi în Ţara Românească, a făcut acolo diferite picturi, între care un Sf. Francisc în genunchi primind stigmatele, care se vede în biserica noastră din Tîrgovişte în altarul lateral, la dreapta, cum mergi spre altarul cel mare.

p. 50

(FABRICI DE STICLĂ)

Cît despre fabricile de sticlă, se află una la o depărtare de două mile bune italiene de susamintita Tîrgovişte, şi sticla de acolo este foarte străvezie şi curată, cu toate că-i de culoare albăstrie. Se aduce din Polonia ⟨sticlă⟩ de culoare mai albă, dar fiind plină de pete şi alte cusururi, nu se poate asemui cu cea fabricată în Ţara Românească. Boierii însă, ca şi străinii de altfel, cărora le dă mîna să cheltuiască mult, cumpără cristaluri de tot felul, aduse de la Veneţia prin Constantinopol, şi din Boemia, de unde sînt aduse, de obicei de două ori pe an (împreună cu diferite alte articole) de negustori care vin de la Lipsca.

Dar, ca să ne întoarcem la îndemînarea românilor, repet că ei pot imita tot felul de lucru de mînă //, nu numai cele de modă turcească ci şi (de modă) italiană, nemţească, franţuzească etc. Am văzut gravuri în lemn cît şi în aramă, pentru nevoile tiparniţei pe care o conducea în vremea mea, monseniorul Antim[17], arhiepiscopul metropolitan al Ţării Româneşti, georgian de felul său, care, în ciuda soartei nedrepte, care l-a făcut să ajungă rob în copilărie, totuşi înmulţind cu pricepută sîrguinţă talentele dăruite lui de Prea înaltul, s-a ridicat pe treapta cea mai de sus a demnităţilor bisericeşti în Ţara Românească, de pe care

p. 51

[17] Antim Ivireanul, episcop de Rîmnic (1705—1708), apoi mitropolit (1708—1716).

s-a prăbușit apoi într-o clipă... Tiparnița care se găsește în mănăstirea Arhiepiscopiei sau a Mitropoliei Țării Românești, are litere bune și frumoase: arabe, grecești, românești și slavonești. Lucrătorii tipografi sînt români de neam, și au deprins meseria de la persoane care au fost învățate în ea de acel arhiepiscop[18].

Se va mira poate oricine... negăsind aici istoria domnilor acelei țări, care ar fi putut fi dată atît de ușor la lumină pe calea lesnicioasă a tiparului, dar trebuie știut că fiecare boier are un manuscris cu viețile domnilor din trecut, dar este aît de mult schimbat adevărul[19] (care trebuie să fie singura temelie pe care să se sprijine o istorie exactă, sinceră și nealterată) încît fiecare boier român păstrează la sine și păzește cu grijă acel manuscris, în care viața domnilor e descrisă, atît în bine cît și în rău, după cum acel domn a fost cu bunăvoință sau cu dușmănie față de acel neam.

Unii ⟨boieri⟩ pun cea mai mare silință pentru ca fiii lor să fie pătrunși de mici de asemenea istorii, astfel încît să li se întipărească în minte cît mai puternic, și cu timpul ele devin o tradiție de netăgăduit.

(RITURI DUPĂ ANOTIMPURI: JOCURI DE COPII, PETRECERI — SARBĂTORIREA PAȘTILOR, SCRÎNCIOBUL, DARURILE DOMNULUI ȘI DOAMNEI ȘI DISTRIBUIRILE DE BACȘIȘURI, ETC.)

p. 55

... Dar, de vreme ce am vorbit de bacșișurile ce se dau altora de Paști, se cuvine să spunem și ceea ce se primește din dărnicia domnului. Fiecare boier cu slujbă[20] primește, obișnuit, o blană de samur pentru a căptuși o haină, apoi niște postav, adică patru coți și jumătate după măsura din Țara Românească și zece coți de atlas sau tafta sau mătase fină[21]. Străinilor cari au slujba de secretar sau de dascăl de limbi ai fiilor domnului, nu li se dă blana, li se dă însă postavul, atlasul și o sumă oarecare de bani: unuia 25 de reali, altuia 30, altuia 40 pînă la 60; și pe acestea obișnuia să le dea domnul Ștefan Cantacuzino, chiar cu mîna lui, cu zece sau douăsprezece zile înainte de Paști, pentru ca să se poată îmbrăca fiecare[22]. Doamna trimetea dascălului fiilor săi o cămașe de modă turcească, adică lungă pînă la pămînt, cusută cu flori de mătase albă, o pereche de nădragi, cu legătura sau mai bine zis cu brîul lor, împodobit la cele două capete cu flori sau arabescuri în diferite culori, precum și o basma de modă turcească, lucrată de asemenea cu flori de aur sau de mătase. Doamna Maria Brîncoveanu, soția răposatului domn Constantin, decapitat acum trei ani la Constantinopol, obișnuia să pună în basma cîțiva ughi de aur, mai mulți sau mai puțini, după calitatea și vrednicia persoanei. Jupînesele, la care merg să le

---

[18] Urmează o listă a tipăriturilor din Țara Românească pentru care vezi notele la textul lui del Chiaro, ed. Iorga, pp. 227—228.

Printre tipărituri sînt menționate și Panegiricele compuse de Maiota Candiotul pentru primii doi fi ai lui Brîncoveanu.

[19] Autorul se referă desigur la atitudinea diametral opusă din cele două cronici principale: A Cantacuzinilor și a Bălenilor după **care au trebuit să existe** unele variante în măsura în care priveau diferite familii mari boierești.

[20] *Nobile titolato*

[21] *Raso o ermicino, o bella cosa.* Belacoasa era o mătase fină.

[22] În legătură, desigur, cu obiceiul de a întîmpina ziua de Paști cu haine noi, obicei foarte răspîndit în toate straturile societății.

facă urări de Paşti cei ce sînt primiţi la ele în casă, obişnuiesc să dea o basma şi două ouă ciudat încondeiate cu flori de aur (lucru în care româncele sînt neîntrecute) şi acest lucru se obişnuieşte reciproc şi între rude şi prieteni. Socot că aş face un act de nedreptate şi de nerecunoştinţă faţă de ei, dacă aş trece sub tăcere marea atenţie pe care o arată străinilor, şi îndeosebi acelora care ocupă vreun post mai însemnat şi au ştiut să-şi cîştige unele merite în slujba boierilor. Afară de plocoanele pe care le trimit aproape zilnic străinilor, de la masa lor, mai trebuie notat că la Paşti obişnuiesc să trimită acestor străini un miel sau un ied frumos, viu, toamna o bute de vin, şi la Crăciun un porc viu, găini vii şi ceva vînat, aşa că un străin pripăşit în acea ţară poate uşor să-şi pună de o parte provizii bune pentru masă, şi cu tainul zilnic de carne şi celelalte ce i se dau, poate trăi în belşug şi fără multă cheltuială.

(OSPĂŢUL DE PAŞTI AL DOMNULUI ŞI CEL AL DOAMNEI)

[Închinări întru slava lui Dumnezeu, întru sănătatea împăratului, întru sănătatea domnului, iar patriarhul închină în sănătatea boierilor.]

...Domnul Constantin Brîncoveanu obişnuia să bea în cinstea maiestăţii sale împăratul, fără a rosti acest lucru deschis, dar se dădeau obişnuitele salve de tunuri şi moschete. La 1 ianuarie (sărbătoare la ortodocşi, fiind ziua Sf. Vasile), dacă vreunul din comeseni strănută la masă, i se aduce îndată un pahar de vin şi pe deasupra i se dă o bucată de postav fin şi una de atlas ca să-şi facă anteriu şi haină de desubt: strănutul trebuie să fie firesc, nu stîrnit anume cu tutun sau altceva, căci dacă ar fi aşa, în loc să primească daruri, acel boier ar fi luat în rîs de toţi ceilalţi; dar dacă strănută domnul, atunci marele vistier este silit să-i dăruiască un brocard de aur pentru o haină. În aceeaşi zi se mai obişnuieşte a se face şi o altă ceremonie foarte curioasă, care aduce multă veselie nu numai domnului ci şi comesenilor lui. Pentru încheierea ospăţului este adusă o plăcintă mare făcută din foiţe de aluat şi în care au fost băgaţi cu meşteşug, în locuri diferite cincizeci de ughi sau ţechini şi încă şi diferite bilete, asemănătoare cu cele de loto, avînd scrise pe ele cîteva cuvinte arătînd un semn bun sau rău în acea zi de început de an. Şi astfel, cînd domnul împarte plăcinta, unuia îi cade vreun ban de aur, altuia vreun bilet al cărui cuprins trebuie să fie citit cu glas tare de boierul căruia i-a căzut din întîmplare, ca de pildă: *beţie, îngîmfare, prefăcătorie sau făţărnicie, pretenţii la tron etc.* // şi aceasta îi înveseleşte nespus de mult pe toţi, cu atît mai mult cu cît domnul se foloseşte de acest prilej pentru a spune vreo vorbă de duh ca să sporească veselia. Aceleaşi ceremonii se petrec şi la masa doamnei, unde, cum am mai spus, se află soţiile boierilor comeseni ai domnului. După ce s-au sfîrşit închinările solemne şi salvele de tunuri şi moschete, soldaţii pleacă, fiecare companie urmîndu-şi steagul pînă la casa stegarului său. Masa însă urmează cu tot mai mare veselie, sporită mereu de belşugul vinurilor celor mai bune (între care, în timpul domnului Constantin Brîncoveanu se serveau din belşug cele mai alese băuturi pe care le produce întreaga Europă). Mîncările sînt foarte multe şi bine gătite după moda nemţească, franţuzească sau italienească. Era un foarte vechi obiceiu ca la banchetele solemne de la Curte, ca şi la nunţile boiereşti, să nu se ridice farfuriile de pe masă, cînd se schimbau felurile de mîncare, ci se puneau una peste alta, cît era masa de lungă, încît se făcea un

p. 64

edificiu de farfurii așa de înalt, că boierii comeseni, chiar stînd în picioare (cu prilejul închinărilor de care am amintit mai sus), nu se putea vedea dintr-o parte în alta a mesei. Dar acest obicei a fost părăsit în vremea mea, pentru a înlătura orice neplăceri. Am observat, cu mare înălțare a sufletului, că nu era zi în care domnul să nu trimită de la masa sa vreun fel de mîncare celor cărora le voia binele și mai ales străinilor, care, pe lîngă aceasta, mai primeau și altele de la alți boieri, precum și cîteva sticle de vin bun.

[Urmează în ordinea anotimpurilor paparudele, călușarii (pe care autorul îi crede țigani (!), Drăgaica, și Cloanța și Unchiașul, și apoi în capitolele următoare *Sărbătoarea nunților la români* și *Înmormîntările la români*].

(ÎNMORMÎNTĂRILE LA ROMÂNI)

În anul 1716, vineri înaintea duminicei Rusaliilor, în faptul zilei, a murit la București, (ca lăuză) cîteva zile după naștere, doamna Profira[23], născută la Constantinopol, care fusese luată ca soția a doua[24] de către Nicolae Alexandru Mavrocordat, fost în două rînduri domn al Moldovei[25] și apoi al Țării Românești[26] și care acum se află prizonier de război // la nemți în orașul Sibiu din Transilvania. Prin bătaia tuturor clopotelor s-a dat de știre că a murit doamna. În același timp au fost deschise temnițele și sloboziți toți cei închiși, atît pentru pricini civile cît și pentru crime, și acest lucru se obișnuiește la moartea oricărei rude apropiate a domnului, pentru ca acești nenorociți să aibă prilejul să se roage lui Dumnezeu pentru sufletul ei. Același lucru a făcut și domnul Ștefan[27] la moartea contelui Radu Cantacuzino, fratele său (în februarie 1715), care era spătar adică generalul cavaleriei. Leșul doamnei, îmbrăcat fastuos, a fost ridicat pe o masă mare, acoperită cu covoare într-una din sălile de primire, avînd în jur patru făclii aprinse. Avea pe piept o icoană, unde era zugrăvit chipul Sfintei Fecioare, cu copilul în brațe. Îndată ce s-a răspîndit vestea morții, toate jupînesele de rangul întîi s-au dus la curte pentru a petrece la groapă pe răposata lor doamnă; ședeau de jur împrejur în acea sală falnice și nemișcate într-o tăcere adîncă și jalnică. Sosind dimineața de sîmbătă, s-au pregătit toate cu cel mai mare fast cu putință pentru înmormîntarea care a avut loc în biserica Mitropoliei din București, în chipul următor: Pe la orele 12 toată garda seimenilor care erau înșirați în acest scop pe două rînduri în marea curte a palatului, a început să pornească pe jos, doi cîte doi, fiecare cu o lumînare și fără arme. Urmau după aceia alți soldați, numiți cazaci, în același chip; după ei veneau toate breslele de meșteșugari și în urma acestora corpul constituit al stărilor. Au luat parte toți parohii bisericilor din București, purtînd patrafire și de asemenea stareții mănăstirilor, fiecare cu prapurele desfășurat al bisericii sale. În acel timp a fost ridicat trupul neînsuflețit al doamnei ce a fost pus mai întîi într-un // sicriu căptușit în întregime cu atlas roșu, ca și capacul său ce era purtat pe umăr de un căpitan de soldați îndată după coșciug.

p. 79

p. 80

p. 81

Acesta era purtat de șase dintre primii dregători ai țării care sînt: ma-

---

[23] *La principesa Profira.* Cunoscută sub numele de Pulcheria Ciuki din Constantinopol.

[24] Prima soție a lui Nicolae Mavrocordat fusese Casandra Cantacuzino.

[25] Noiembrie 1709—noiembrie 1710 și septembrie 1711—decembrie 1715.

[26] Decembrie 1715—noiembrie 1716. Ulterior martie 1719—septembrie 1730.

[27] Ștefan Cantacuzino (1714—1715), domn al Țării Românești.

rele ban, marele vornic, marele logofăt, marele spătar, marele vistier şi marele clucer. Aceşti boieri erau apoi schimbaţi cu alţii care le luau locul. Cînd a început să coboare pe scară, domnul a ieşit dintr-o încăpere unde stătuse de vorbă cu patriarhul Alexandriei[28], care se afla la dreapta sa, a mers pe jos în urma răposatei doamne îmbrăcat în roşu, ca şi fiul[29] său (singurul fiu de la prima sa soţie). Venea apoi marea boieroaică[30] cu faţa acoperită de o glugă lungă de zăbranic negru, apoi toate jupînesele ţării urmate de paisprezece sau cinsprezece roabe îmbrăcate în portul grecesc şi despletite, care îşi boceau cu atît amar stăpîna lor moartă, încît într-adevăr te cuprindea mila. La urmă de tot veneau caretele doamnei, trase de şase cai albi. În sunetele tuturor clopotelor, cortegiul de înmormîntare a ajuns la biserica Mitropoliei unde a început trista slujbă bisericească, încheiată cu rugăciunea de înmormîntare ce a fost rostită de arhiepiscopul mitropolit al Ţării Româneşti[31] (care din cauza podagrei nu putuse urma cortegiul). După aceea cei mai înalţi ierarhi, şi mai întîi amintitul patriarh, s-au dus să sărute acea icoană aşezată pe pieptul adormitei doamne. După ierarhi a venit şi domnul, urmat de fiul său, pentru a-şi lua ultimul rămas bun; acesta a fost însoţit de atîtea strigăte şi bocete, încît urechile îţi erau asurzite şi mintea zăpăcită. În sfîrşit sicriul

p. 82

cu rămăşiţele pămîneşti ridicat de cei şase mari dregători // a fost dus la groapă şi acolo a fost acoperit cu capacul despre care am vorbit, căptuşit tot cu atlas roşu ca şi coşciugul. După ce acesta a fost coborît în groapă, patriarhul ţinînd în mînă o sapă, a luat puţină ţărînă din patru părţi în formă de cruce şi a aruncat-o peste sicriu, cîntînd psalmul al XXIII-lea care începe ⟨astfel⟩: „Al Domnului este pămîntul şi tot ce este pe pămînt" etc. Atunci şi domnul îngenunchind a luat un pumn de ţărînă şi l-a aruncat jos, ceea ce a făcut şi fiul său, urmaţi apoi de alţii pînă s-a umplut groapa cu pămînt. După terminarea slujbei s-a dat fiecărui ierarh cîte o basma frumoasă de vreo 4 pînă la 6 ţechini una, şi înfăşurate în ea se aflau cîteva monete de aur, potrivit cu rangul fiecăruia. Apoi domnul a încălecat şi urmat de toţi boierii, s-a întors la curte unde se şi făcuseră toate pregătirile pentru pomenile bogate de împărţit săracilor pentru sufletul răposatei... Atunci cînd se face înmormîntarea vreunei feţe bisericeşti, jupînesele sînt duse într-o caretă, într-un sicriu, aşa cum am spus mai sus, şi acest obicei al sicriului este răspîndit la toţi fără deosebire pentru orice fel de persoană. În Ţara Românească obiceiul este ca toate rudele să însoţească pe mort pînă la groapă, dar nu, ca în alte ţări, în haine negre făcute anume, căci ei nu-şi fac haine noi, ci boierii vopsesc în negru alte haine vechi, nu numai pentru ei ci şi pentru servitorii lor. După ce s-a sfîrşit înmormîntarea, se întorc acasă unde îşi petrec timpul ospătînd pe toate rudele şi prietenii pentru a se mîngîia unul pe altul. Se împart bogate pomeni pentru sufletul mortului.

Zilele hotărîte pentru a face aceste pomeni sînt a treia, a noua şi a patruzecea, apoi luna a treia, a şasea şi a noua şi un an după moarte. În fiecare din aceste zile ei trimit la biserică un colac mare, o lumînare de ceară şi o farfurie mare cu grîu fiert în apă din care apoi fiecare ia cîte o lingură, spunînd aceste cuvinte în limba română: „Dumnezeu

---

[28] Samuil, patriarh al Alexandriei (1710—1723).
[29] Scarlat Mavrocordat.
[30] *La maggior-donna* — poate Băneasa Mare. Marele Ban era socotit cel mai mare boier din Ţara Românească.
[31] Mitrofan (1716—1720).

să le ierte sufletul"[32]. Aceste cuvinte sînt mereu în gura acelor săraci cărora li se împarte o lumînare, o pîine albă în chip de colac, o căniță cu vin, cîte ceva de mîncare cu pîine și ceva bani după putință etc. Acest fel de milostenie se numește la ei „pomană" și este un cuvînt slav, cuvînt care în limba noastră italiană înseamnă pomenirea morților. În afară de aceasta se pune să se slujească de către vreun patriarh, arhiepiscop sau episcop o liturghie la patruzeci de zile care se numește de aceea sărindar, de la cuvîntul grecesc *saranda* care înseamnă patruzeci, deoarece *sarandar* nu înseamnă altceva decît cîte patruzeci, iar acelui prelat i se dă apoi o pomană bogată (potrivit cu starea celui care slujește și a celui care pune să se slujească), constînd dintr-un număr de unghi de aur care sînt înfășurați de obicei într-o basma scumpă și frumoasă. Cei săraci fac și ei după puterea lor, și vorbind de aceasta îmi amintesc că pe cînd mă aflam eu la Tîrgoviște, casa mea se învecina cu o biserică în cimitirul căreia era înmormîntat preotul acelei biserici, și în fiecare dimineața, de vreme, venea biata lui soție să ardă tămîie în jurul mormîntului și punea o lumînare aprinsă în partea unde era capul mortului și șezînd pe pămînt, cînta // o povestire lungă și plicticoasă spre lauda soțului ei răposat, povestindu-i viața, într-un fel de cîntec tăiat de suspine și plînsete și această lugubră cîntare de dimineața a ținut un an întreg, mai ales în zilele de sărbătoare și ea povestea tot ce obișnuia să facă într-o astfel de zi soțul ei pentru întreținerea familiei sale. Iar persoanele mai nevoiașe care nu pot cumpăra lumînări nici tămîie, obișnuiesc un an întreg să meargă cu capul gol pe ploaie, pe ninsoare și pe arșița soarelui, încredințați că o astfel de pătimire poate bucura sufletele morților lor. p. 84

Acestea sînt cele ce îmi amintesc să fi văzut cu privire la riturile românilor, cu care aș putea să și închei, dacă nu aș socoti vrednic de curiozitatea cititorilor să înfățișez purtarea lor față de nenorociții care sînt osîndiți la spînzurătoare.

Locul hotărît pentru spînzurătoare este acela numit de români „Tîrgul din afară"[33] pentru că într-adevăr se află în afară de oraș, la o jumătate de milă și acolo se ține tîrg de două ori pe săptămînă, miercurea și sîmbăta. Așadar cînd este careva osîndit la moarte, trebuie să străbată pe jos toată acea cale și tuturor celor pe care îi întîlnește în drum, el le zice cu glas tare aceste cuvinte: *„Iertați-mă fraților"* la care fiecare îi răspunde: *„să fii iertat"*. Dar frumusețea lucrului stă în faptul că la fiecare crîșmă pe lîngă care trece, toate femeile de acolo îi ies în cale cu căni pline de vin, îndemnîndu-l să bea voios ca să nu-l cuprindă teama de moartea apropiată. Am întrebat într-o zi pe un prieten, care este pricina, iar el mi-a răspuns că Solomon în Parabole, cap. 31 verset 6 grăiește astfel: „Date sinceram moerentibus et vinum his qui amaro sunt corde". Însă un lucru e mai uimitor că însăși mama sau soția osînditului care îl însoțesc (și asistă la moartea lui) îl îndeamnă să bea, astfel încît acel biet // nenorocit, amețit de vin își încheie zilele fără a-și da seama de ce moarte piere. p. 85

Apoi acei care pentru delictele săvîrșite sînt osîndiți la biciuire, merg legați de braț doi cîte doi goi de la mijloc în sus și trecînd prin

---

[32] *„Doamne D-zeu să le jerte suffletul"* che in nostra lingua vengono a significare *Domeneddio perdoni alla di lui anima.*
[33] *Tirgo da Fora cioè mercato di fuori.* Cam în dreptul oborului.

ulițele mai umblate, unde se află dughenile negustorilor și se adună mai multă lume, sînt siliți cu biciul să strige tare aceste cuvinte: „Așa pățește cel ce fură“, trebuind ei înșiși să-și mărturisească felul delictului săvîrșit și pentru care sînt biciuiți în fața tuturor de mîna gîdelui.

p 87 [RELIGIA ROMÂNILOR — CEREMONII RELIGIOASE DE BOBOTEAZĂ (LA TÎRGOVIȘTE), DE JOIA MARE, DE ÎNVIERE, etc.]

p 109 ... Cît privește celelalte neamuri de religie deosebită de a românilor și romano-catolicilor, sînt multe familii de evrei. Trăiesc destul de greu, îndeletnicindu-se cu vînzarea rachiului și cu altele pentru a-și cîștiga traiul. În afară de limba română, vorbesc și nemțește și poloneza. Nu le este îngăduit să poarte haine de altă culoare decît neagră sau vînătă și nu se pot încălța cu conduri galbeni sau roșii, ci numai negri.

Mai sînt apoi cîteva familii de sași transilvăneni de religie lutep. 110 rană, din care o // parte exercită meseria de argintari și alții țin dughene de frînghii și pînzeturi de rînd și văsărie de bucătărie ce sînt trimise din orașul Brașov (în limba germană Kronstadt) din Transilvania. Supușii sași ca și ungurii calvini nu au voie să aibă biserică sau vreun alt loc de adunare pentru a-și face rugăciunile. Mai vin de asemenea cîte odată negustori armeni, dar numai în trecere. Numărul cel mai mare de negustori, mai ales la București, este alcătuit din greci și chiar turci, dintre care unii sînt foarte bogați. Vînd diferite feluri de mărfuri ca untdelemn și diferite alte lucruri de băcănie care nu se fac în țară ca de pildă: cafea, zahăr, mirodenii și altele; și de asemenea și postavuri, mătăsuri, covoare persane și alte mărfuri pe care le aduc în cea mai mare parte venind din Constantinopol. Acești turci stau în Țara Românească cu multă îngrădire și mai degrabă ca străini decît ca stăpîni ai țării. În procesele civile și penale sînt și ei supuși judecății divanului, adică sfatului domnesc. Dar în unele chestiuni religioase sînt judecați de acela care are slujba de Beșli aga, și dacă lucrul este de o mai mare însemnătate pricinașii merg la cadiu, adică la judecătorul dintr-un loc vecin cu Țara Românească.

PARTEA A II A

[În această parte istorică, după capitolele remarcabile despre: Șerban Vodă, înscăunarea lui Brîncoveanu, momentul critic din 1703 cu drumul la Adrianopol, încheiat cu sporirea haraciului și consecințele pentru Brîncoveanu a înlocuirii sultanului Mustafa al II-lea prin Ahmed al III-lea, impunînd nevoia unor cheltuieli enorme pentru darurile cuvenite la Constantinopol, autorul comentează situația].

A poruncit să fie puse unele biruri în întreaga țară, dar cu așa de bună rînduială încît supușii să fie tulburați cît mai puțin cu putință. În această privință îmi amintesc că am auzit pe români spunînd că domnul Constantin Brîncoveanu știa să jumulească găina fără să o facă să țipe. Punctual și nelăsător în toate treburile sale, nu numai de acasă ci și străine, întreținea mai mult ca oricînd o corespondență prin scrisori cu feluriți potentați, în care scop ținea cu lefuri bune, mai mulți secretari pentru limbile italiană, latină, germană și polonă (pe lîngă cea greacă și turcă). La toată această corespondență nu numai că-l făcea

părtaş pe contele Constantin Cantacuzino, unchiul său, ci îi şi lăsa lui toată grija şi diriguirea în legătură cu răspunsurile şi celelalte, potrivit însemnătăţii negocierilor, astfel că toţi secretarii amintiţi aveau poruncă de la domn să le ducă pînă la încheiere cu acela. Şi totuşi, după cîte se vedea pe faţă, era ca un fel de neîncredere între familia lui Cantacuzino şi aceea a lui Brîncoveanu. Cine era devotat unuia nu era prea bine văzut de celălalt. Cei care întreţineau aceste dezbinări şi nemulţumiri păreau să aibă drept scop să-şi atragă, separat una de alta, favoarea acestor două familii, dar experienţa de mai apoi a arătat că singurul lor gînd era să le vadă nimicite cu totul cum s-a şi întîmplat. E neîndoios că domnul Constantin dădea întotdeauna celor din neamul Cantacuzinilor slujbele cele mai însemnate şi că păstra o preţuire respectuoasă faţă de cei doi bătrîni Cantacuzini, unchii săi: Constantin şi Mihai, fraţii domnului Şerban, şi care au pierit în ⟨anul 1716⟩ jalnic **p. 158** sugrumaţi, primul la Constantinopol şi al doilea la Adrianopol.

Din aceste nepotriviri de păreri a ieşit apoi un mare prejudiciu pentru moscoviţi, cînd în 1711, odată ajunşi la hotarele Ţării Româneşti, s-au văzut înşelaţi în speranţele pe care le nutreau de a căpăta proviziile de alimente făgăduite din această ţară. Cu acest prilej i s-a poruncit domnului Brîncoveanu să pornească la război cu oştile sale. A ales ca loc pentru tabăra sa o cîmpie frumoasă la opt ore de mers de Tîrgovişte. Dregătoria de spătar sau general al cavaleriei era ţinută de contele Toma Cantacuzino[34] (fiul unui frate al susnumitului domn Şerban), tînăr de mare talent şi de tot atîta vitejie, la care se adăugaseră unele cunoştinţe pe care a ştiut să şi le dobîndească mulţumită limbii latine şi italiene pe care le posedă desăvîrşit.

Locul taberei pomenite mai sus se numea Gura Urlaţilor[35]. Acolo după multe şi nesfîrşite dezbateri şi sfaturi ţinute de domn cu boierii săi cu privire la trimiterea de provizii moscoviţilor, în cele din urmă le-a trimis răspuns că aceasta nu se putea face nicidecum, decît numai doar dacă ei ar înainta atîta încît să poată împiedeca trecerea duşmanilor, să apere ţara şi să o ferească de armatele turceşti care ar ucide şi arde totul dacă ar putea afla că i-au trimis ajutoare duşmanilor lor[36]. Trebuie să mărturisim adevărul şi să recunoaştem dreptatea moscoviţilor care dacă ar fi fost aprovizionaţi (cum sperau ei) cu alimente, ar fi cîştigat probabil o victorie glorioasă împotriva otomanilor, în loc de a fi siliţi, din lipsă de alimente[37], să încheie pacea cum puteau mai bine. Moldova voia dar nu putea să-i ajute. Cu toate acestea domnul ei, Dimitrie Cantemir, părăsind acea domnie şi scuturînd jugul turcesc, a luat frumoasa hotărîre de a se uni cu partida maiestăţii sale // ţarul. **p. 159** Acelaşi lucru a făcut şi susnumitul conte Toma Cantacuzino, general al cavaleriei Ţării Româneşti. Acesta sub cuvînt că se duce să petreacă noaptea ⟨cum făcea deseori⟩ în conacul său aşezat în vîrful unui deal frumos, a lăsat ordinele obişnuite ofiţerilor săi, şi părăsindu-şi propria

---

[34] Toma Cantacuzino, fiul lui Matei Cantacuzino, m. spătar (1706 sept. 1—1711 iunie 2).

[35] *Gura Orlazzi*, la Albeşti.

[36] Pasajul ce urmează pare a fi fost introdus după redactarea textului iniţial. El întrerupe firul expunerii care e reluată cu „Poate oricine să-şi închipuie". Asupra sensului acestei interpolări vezi discuţia din Introducerea la volumul de faţă.

[37] În realitate, aşa cum rezultă din mărturiile participanţilor la acea campanie, cauza reală a fost disproporţia numerică a forţelor adverse.

lui soție, căreia i-a dat instrucțiunile necesare, a plecat în timpul nopții în mare taină, în tovărășia unor prieteni ai săi pentru ca să se ducă în slujba moscoviților, fiind bine primit de ei și dăruit cu o slujbă de seamă de către acel suveran, care (după obiceiul lui) a vrut să arate cu ce fel de răsplată recompensa faptele vitejești. Poate oricine să-și închipuie ce consternare, ce zăpăceală a fost în ziua următoare în tabăra românilor. Domnul Brîncoveanu, care nu ar fi crezut niciodată un asemenea lucru din partea contelui Toma, fremăta de indignare și plîngea de durere gîndindu-se ce vor spune turcii, obișnuiți de altfel să împovăreze țara. Acesta a slujit de pretext principal[38], în afară de boala sa, pentru a face ca agenții săi pe lîngă Poartă să capete, mulțumită unor cheltuieli foarte mari voia pentru el să meargă la Tîrgoviște, unde a ajuns în ajunul Sf. Petru[39], după calendarul vechi.

Aceste condiții dezastruoase ale vremurilor și ale împrejurărilor l-au făcut să se gîndească mai cu luare aminte ca oricînd, la împrejurările sale și mai ales la găsirea unui loc de adăpost sigur, unde să poată trăi cuviincios împreună cu numeroasa sa familie, cînd ar fi silit să fugă din Țara Românească. Avea și investite anumite sume de bani în băncile din Viena și Veneția. A cumpărat în Transilvania diferite sate (dintre care două se numeau Sîmbăta[40]) unde începuse să-și clădească un palat frumos. Pe scurt, totul părea să tindă la singurul scop de a fugi, dar nu se putea hotărî la aceasta. În suflet i se întipărise adînc amintirea din anul 1703, cînd fusese // chemat la Adrianopol. Pe de altă parte, cît i se părea de crud și de greu să părăsească domnia, patria, marile venituri din averile sale părintești, pentru a merge să trăiască în țări străine, cu greaua povară a unei familii numeroase, adică soția[41], patru fii[42] și șase fete[43], toate măritate, afară de cea dintîi care era văduvă[44]. Măcar și așa ar fi putut înfrunta toate greutățile acestea dacă ar fi avut sfetnici mai buni și un număr mai mic de dușmani, atît în preajma sa cît și mai departe, ale căror lucrături tindeau toate la pieirea lui care a și urmat în cele din urmă.

p. 160

El avea o fire atît de blîndă încît nu credea niciodată că ar putea fi trădat. Am băgat de seamă cu cea mai mare uimire că la curtea lui nu se știa ce înseamnă să se păstreze o taină. Dacă veneau curieri de la Constantinopol, mai înainte ca aceștia să descalece pentru a duce domnului scrisorile, se știau prin dughene știrile chiar cele mai tainice; astfel că mulți își îngăduiau să le scrie prietenilor și corespondenților lor în țări străine. Îmi amintesc că am citit eu însumi (la Tîrgoviște[45] unde se afla atunci domnul) într-o gazetă din 1713, tipărită la ...[46],

[38] Autorul nu lămurește cum de plecarea lui Toma a putut sluji de pretext principal (pe lîngă boală) pentru a obține de la turci voia de a merge la Tîrgoviște (?). Aceeași lipsă de logică aparentă se manifestă și în declarația cu privire la prejudiciul pricinuit moscoviților de nepotrivirile de păreri dintre Brîncoveanu și Cantacuzini, adică mai bine zis Stolnicul. Din acea declarație ar rezulta că Brîncoveanu ar fi fost frînat de stolnic în acțiunea proiectată.

[39] = 28 iunie.

[40] Sîmbăta de Jos și Sîmbăta de Sus, lîngă Făgăraș.

[41] Maria, fiica lui Neagoe postelnicul.

[42] Constantin, Ștefan, Radu și Matei.

[43] Fuseseră șapte: Stanca, Maria, Ilinca, Safta, Ancuța, Bălașa și Smaranda, dar Maria, soția lui Constantin Duca, domnul Moldovei, murise în 1697.

[44] Stanca, era văduva lui Radu beizadea, fiul lui Iliaș Alexandru.

[45] Cînd a asistat probabil la slujba de Bobotează descrisă de el.

[46] Lacună.

aceste cuvinte întocmai: „Scriu ⟨unii⟩ din Ţara Românească că la Constantinopol, etc., etc.". Par să fie lucruri de puţină însemnătate, dar urmările lor tragice au arătat ce mare caz făceau turcii cărora li s-a trimis un exemplar din acea gazetă de către duşmanii lui Brîncoveanu. Dar acesta era un nimic faţă de atîtea alte capcane mai mari care îi erau întinse de unii şi de alţii, care ca nişte viermi rodeau rădăcinile acelei plante, de teamă că dacă creşte, să nu le facă lor prea multă umbră [...] S-a aflat ca un lucru sigur, de la persoane vrednice de crezare, că îndată după încheierea păcii cu moscoviţii din anul 1711, sultanul într-un gînd cu marele vizir[47] a rostit osîndă barbară şi îngrozitoare *de a nimici în întregime cele două familii: cea a Brîncovenilor şi cea a Cantacuzinilor*, şi că ţinea scrise pe o listă numele tuturor celor care trebuiau să piară, ca rebeli faţă de Poarta otomană. Bogăţiile mult lăudate ale lui Brîncoveanu şi cunoscuta diplomaţie mult iscusită a Cantacuzinilor îl făceau să se teamă de vreo piedică pentru campaniile sale, în războiul pe care plănuia, în cea mai mare taină, să-l pornească în curînd mai ales împotriva veneţienilor. Ştia că între aceste două familii se strecurase o neînţelegere tainică, dar nu era prea sigur dacă era adevărată sau prefăcută ... Nu a fost prea greu pentru priceputul vizir să-şi ajungă scopul, deoarece a găsit persoane care l-au pus în măsură să afle încă mai mult decît nădăjduia. *Străvechea uşurinţă la vorbă şi nestatornicie a românilor a rămas aproape ereditară în unele familii care dăinuiesc pînă în ziua de astăzi şi al căror nume din respect pentru ele nu trebuie să-l dau în vileag.* p. 163

Vizirul aştepta să fie sigur // că s-au readus în Ţara Românească (pentru pregătirea nunţii[48] amintite mai sus) toate acele scule mai de preţ care fuseseră trimise pentru mai mare siguranţă de către domn şi de mulţi boieri în Transilvania, de teamă ca să nu facă turcii şi tătarii vreo incursiune cu prilejul apropierii trupelor ruseşti. Rîvnea mult să pună mîna pe această pradă bogată, fiind informat că era de mare preţ. p. 164

Acel care a dat toate aceste ştiri vizirului era o persoană foarte de sus, se refugiase în Transilvania deoarece împrejurările din acea vreme nu îi îngăduiau şederea în propria sa ţară. Nu era român[49] şi numele său îl trec sub tăcere[50]. El primea din Ţara Românească toate instrucţiunile necesare pentru a urzi pînza mişeleştei sale trădări[51]. A pus să se sculpteze sub cuvînt că ar fi avut însărcinarea (pentru aceasta) cîteva peceţi de ale boierilor cei mai de seamă din Ţara Românească, de care s-a slujit mai tîrziu pentru a adeveri capetele de acuzare împotriva bietului domn Brîncoveanu.

---

[47] Ali paşa.

[48] A lui Radu, fiul al treilea al lui Brîncoveanu.

[49] Adică din Ţara Românească.

[50] Este vorba de hatmanul Dumitraşcu Racoviţă, ginerele spătarului Mihail Cantacuzino, care uneltea împotriva lui C. Brîncoveanu pentru a pune în scaun pe fratele său Mihai Racoviţă, fost domn al Moldovei (1703—1705; 1707—1709) care se afla la Constantinopol.

[51] În *Istoria Ţării Româneşti de la octombrie 1688 pînă la martie 1717* (ed. C. Grecescu, p. 113—114), se spune: „Şi fiind Dumitraşcul hatmanul, fratele lui Mihaiu Vodă, pribeag în Ardeal, la Braşov, fiind ginerele lui Mihai spătarul Cantacuzino, la dînsul au trimis de au făcut toate peceţile boierilor Ţării Româneşti şi le-au trimis aici la socru-său, Mihai spătarul, de au făcut arzuri despre ţară pîrînd pre domnul că este hain şi bogat şi alte vorbe viclene de ale lor şi acelea trimiţîndu-le Dumitraşco hatmanul la fratele său Mihai Vodă, le-au dat turcilor carii ... i-au făgăduit domnia lui Mihai Vodă".

[Înștiințat în mare taină de către doctorul Correa, de la Constantinopol de cele urzite contra sa, Brîncoveanu nu-i dă crezare]... Domnul avea oarecare motive să nu-i dea crezare, căci nu primise nici o coroborare de la Constantinopol, *de la vreunul din agenții săi care îi erau într-adevăr dușmani*... Chiar în acele zile de nehotărîre, adică după Miezii-păresii, a ajuns în pragul morții, fiica cea mai mare a domnului, numită Stanca.

p. 169

Aceasta, aflîndu-se în agonie, a început să tremure și să cheme pe doamna, mama ei și pe surorile ce se aflau de față, și le-a spus că ea vede un mare număr de turci care voiau să-l apuce de gît pe domnul tatăl ei și să-l ducă la Constantinopol. S-au silit în tot felul s-o liniștească spunîndu-i că nu vedeau pe nimeni, și ea peste cîteva ceasuri a murit.

Această *întîmplare mi-a fost povestită chiar de domnițe,* surorile moartei și aceasta *înainte de a se întîmpla mazilirea.* S-a mai întîmplat alt fapt vrednic de luare aminte în ziua în care s-a făcut cu mare strălucire înmormîntarea domniței în biserica mitropoliei din București. Aceasta e așezată pe culmea unui deal frumos. La poalele lui se vede palatul familiei Brîncoveanu. În fața porții se află o cruce de piatră albă unde se scrie cu slove cirilice că în acel loc tatăl domnului[52] a fost tăiat în bucăți într-o răscoală a soldaților care se numesc dorobanți[53]. Deci cînd domnul Constantin cobora călare de la mitropolie, cu tot alaiul boieresc și se afla aproape de acea cruce, i-a zburat pe braț o găină, ceea ce a fost îndată socotit ca un semn rău, mai ales de către acele persoane dedate superstițiilor, care sînt încredințate că pînă și întîmplările pur și simplu accidentale sînt efecte misterioase ale Providenței.

[MAZILIREA[54] ȘI UCIDEREA LUI BRÎNCOVEANU, ȘI INTRIGELE RUDELOR APROPIATE].

[După uciderea lui Brîncoveanu], Doamna Maria se găsea închisă cu nepoțelul, cu nora și cu ginerii ei la Fornetta. Cîțiva binevoitori ai familiei Brîncoveanu au umblat pentru a căpăta eliberarea acestor nenorociți... A fost hotărîtă plata de 50 000 de galbeni pentru răscumpărarea lor. Banii s-au luat cu împrumut cu dobînda uriașă de 30 la sută. I s-au plătit marelui vizir. Dar... neîmpăcații lor dușmani din Țara Românească, născocind mii de minciuni și de pîri închipuite, au dat aceluiași vizir 40 000 de galbeni pentru ca să zădărnicească actul de hărăzire a libertății cumpărate cu bani, astfel că au fost trimiși pe neașteptate în surghiun într-un loc numit Kutahia unde au stat vreo trei ani, de unde au fost apoi eliberați și trimiși din nou în Țara Românească, cîteva luni după ce Ali pașa, mare vizir, a murit ucis de nemți în bătălia de la Petrovaradin.

p. 183

[52] Papa, postelnicul, din Brîncoveni. Crucea fusese ridicată mai întîi din lemn, de Preda Brîncoveanu în amintirea morții fiului său Papa, sugrumat „lîngă gardul tatălui său" de seimenii răzvrătiți împotriva lui Constantin Șerban (1655). Constantin (fiul mai mare al lui Brîncoveanu) o înlocuise cu cîteva luni mai înainte, prin una de piatră cu o inscripție care a fost publicată de N. Iorga în *Inscripții* I, p. 245, nr. 550.

[53] *Darabanzi* — confuzie a autorului care folosește acest termen în locul aceluia de seimeni.

[54] Cum în volumul de față a fost inclusă versiunea lui Ferrati, destul de asemănătoare în multe privințe cu cea a lui del Chiaro, nu are rost să o redăm și pe aceasta.

Dar să ne întoarcem și noi în Țara Românească pentru a cerceta purtarea domnului Ștefan Cantacuzino.

Puțin după ce a fost ridicat în domnie el a trimis la Constantinopol doi boieri mari[55] ca agenți (capuchehaie) ai săi pe lîngă Poarta otomană pentru a căpăta întărirea ⟨în domnie⟩ mulțumită unor plăți foarte mari. A căpătat-o și și-a făcut intrarea solemnă cu surgiucul mare de pene pe cap și cu celelalte însemne obișnuite într-o asemenea împrejurare, ce a pus să-i fie trimise din Turcia, în ziua solemnă a Sf. Gheorghe după calendarul ortodox și îmi amintesc că a fost într-o vineri dimineață.

A dat mult de gîndit multora care căutau să afle din ce cauză domnul Ștefan alesese drept unul din agenții săi (capuchehaie) pe un boier dintr-una din *acele familii*[56] care (după cum am spus mai sus) au lăsat moștenire urmașilor lor un duh de răutate față de orice domn, precum și de dezbinare și de nestatornicie. Poate că împrejurările politice din acele vremuri l-au îndemnat să facă această alegere pentru a grăbi (după cum cred mulți) pierea Brîncovenilor la care acel boier nu a lipsit să-și îndeplinească rolul.

Pe de altă parte, Cantacuzino dorea să-și înceapă domnia cu o ispravă de seamă, care să dea prilej poporului să o pomenească multă vreme, dînd uitării bănuiala sinistră nutrită de toți împotriva lui cu privire la mazilirea lui Brîncoveanu. A poruncit deci ca în a treia duminică după Paști să se adune la mitropolia din București toată boierimea // p. 184 tot clerul mănăstiresc și de mir și tot norodul. După liturghie s-a dat un hrisov prin care, sub strașnice afurisenii (întărit de patriarhul din Constantinopol și de arhiepiscopul mitropolit al Țării Românești) se punea oprelişte oricărui domn în viitor de a mai putea pretinde darea numită pe românește văcărit, mai intrînd sub același blestem și chiar și cel care va mai cuteza să propună așezarea acestei dări... Pe deasupra a mai scutit pe toți preoții din țară de orice dare, cu îndatorirea însă de a sluji în fiecare an cîte o liturghie pentru el. ... În afară de aceasta a pus să fie dărîmată sinagoga evreilor, măcar că se afla într-un loc îndepărtat, poruncind cu străşnicie ca aceștia să nu se mai adune împreună pentru a-și face rugăciunile.

S-a arătat și foarte binevoitor față de părinții noștri franciscani, pînă într-atît încît într-o dimineață, cînd aveam cinstea de a fi la masă cu el (ceea ce mi se întîmpla ori de cîte ori lua masa în particular) mi-a declarat gîndul său hotărît de a da toate materialele de care era nevoie pentru a reclădi la București bisericuța noastră ce este să se năruie (numai să nu-i ridicăm clopotniță ca să nu sară în ochii turcilor).

Obișnuia cel puțin odată pe săptămînă să meargă la stolnicul Constantin, tatăl său, cu care stătea mult la sfaturi tainice, care țineau uneori pînă aproape de miezul nopții. Purta corespondență cu nemții, cu moscoviții și polonii și aceasta din porunca expresă a marelui vizir care se amăgea că poate prin acest mijloc, să afle mersul politicii a celor trei puteri. p. 185

A oprit ⟨pe toți, dar⟩ mai ales pe noi străinii, sub strașnice pedepse să scrim prietenilor noștri sub orice cuvînt. Nu se puteau căpăta gazete

---

[55] Banul Constantin Știrbei și marele logofăt Radu Dudescu cumnatul domnului Ștefan Cantacuzino. Const. Știrbei se semnalase prin nenumărate jafuri, abuzuri și chiar furturi și sub Șerban Cantacuzino și sub Brîncoveanu, fiind aspru dojenit de către acesta și scos (un moment) din funcție.

[56] Și Radu Știrbei, tatăl lui Constantin, uneltise împreună cu fiii săi contra lui Brîncoveanu.

tipărite pentru a afla întîmplările din lume şi, ceea ce e mai ciudat, nu era îngăduit nici măcar să aduci de la Veneţia un calendar, instigaţie duşmănoasă a unui creer tulburat şi pervers (al unuia) care se dădea drept om de stat, dar toată politica nu avea alt scop decît un cîştig mîrşav prin tălmăcirea gazetelor din limba italiană în limba greacă, mai amestecînd după cheful său toate acele amănunte care, deşi false, ar fi putut cum credea el face impresie asupra celui care citea minciunile sale...

[Turcii cer sume uriaşe pentru războiul lor din Moreea]. De la începutul domniei sale, numitul domn pusese să închidă pe toţi vechilii

p. 186 şi pe ceilalţi slujbaşi care administraseră // imensele venituri ale domnului mazilit Brîncoveanu şi prin bătaie la tălpi şi alte cazne izbutise să le stoarcă o mare cantitate de bani; dar aceasta neajungînd să împlinească cererile neîncetate ale turcilor, s-a hotărît să cheme la felurite împrumuturi care trebuiau neapărat acoperite atît de boieri cît şi de negustori; astfel că mulţi pînă în ziua de astăzi sînt creditorii unor mari sume de bani, fără speranţa de a le mai putea recăpăta, căci domnul Ştefan se apropia de ultima perioadă şi a domniei sale şi a vieţii sale.

p. 187 [Protectorul lui Ştefan Cantacuzino e pîrît de marele vizir Ali că şi-ar fi însuşit din giuvaerele lui Constantin Brîncoveanu, împreună cu Ştefan Cantacuzino la facerea catagrafiei poruncite de Poartă, şi e sugrumat. Soseşte ştirea aceasta în Ţara Românească fără a inspira vreo

p. 188 teamă lui Ştefan] cu toate că un prieten al său i-a spus fără înconjur (şi eram şi eu de faţă) că astfel de împrejurări trebuie să-i slujească de învăţătură pentru ca să se îngrijească de ce are de făcut...

...Cîteva din rudele cele mai apropiate[57] ale domnului Ştefan şi dintre boierii de seamă din Ţara Românească, lucrau pe sub mînă pentru Mihai Racoviţă fost domn al Moldovei şi apoi mazilit.

[Aceleaşi rude apropiate zoresc pe marele vizir să-l ucidă. Şi noul domn, Nicolae Mavrocordat[58] pune la cale plîngeri din ţară contra lui Ştefan. Se mai adaugă tălmăcirea cu rea credinţă a unor scrisori ale generalului imperial Stainville din Transilvania]. A fost folosită munca unei anumite persoane care la tălmăcirea lor a mai adăugat atîtea lucruri pe de lături şi de aşa fel încît marele vizir citindu-le a trimis îndată poruncă caimacamului de la Constantinopol să pună să sugrume pe domn şi pe tatăl său.

[Prigonirea sălbatecă a Cantacuzinilor de către N. Mavrocordat. Confiscări, bătăi, ucideri. Înlătură dregătorii şi împarte dregătoriile lor unor rude şi prieteni de ai săi de la Constantinopol — Confiscă vitele transilvănenilor învoite la păşunat în Ţara Românească, determinînd astfel incursiuni în Ţara Românească şi dînd prilej la panica din 4 septembrie şi la fuga domnului peste Dunăre].

p. 195 [FUGA LUI MAVROCORDAT DE LA BUCUREŞTI SPRE DUNĂRE]

S-a poruncit unui locotenent al unui regiment de al imperialilor să treacă fluviul Olt cu două companii de infanterie şi să ocupe Cîinenii,

---

[57] Adică în primul rînd Mihai Cantacuzino, fratele lui Şerban şi al Stolnicului, şi Radu Dudescu, propriul cumnat al lui Ştefan. Amîndoi vor fi executaţi foarte curînd.

[58] În *Istoria Ţării Româneşti de la oct. 1688 pînă la martie 1717* (ed. Grecescu p. 127) se spune că a dat 1 000 de pungi de bani vizirului de au *tăiat* capul (!) lui Ştefan Vodă şi al tătîne-său, lui Constantin Stolnicul.

un sat ținînd de Țara Românească, unde era vama și prin urmare locul de ⟨trecere al⟩ hotarului pentru a merge la Sibiu. Nemții au ocupat cu succes acest post, fără să întîmpine cea mai mică împotrivire. Vestea despre acest fapt a mers, crescînd atît de mult pe bucata de drum care este de la Cîineni pînă la București, încît a atins proporții uriașe pînă la curtea domnului Mavrocordat.

Vineri 4 septembrie, cu un ceas înainte de asfințitul soarelui, s-a pornit pe neașteptate un zvon în tot Bucureștiul, unde lumea alerga ca nebună pe ulițe strigînd: nemții, nemții. Domnul, înspăimîntat și tremurînd, a pus să i se strîngă catrafusele și încălecînd cu toți ai săi, a fugit repede spre Giurgiu, cetate turcească, așezată pe malul Dunării la o depărtare de cinsprezece ore de drum de București (după cum se poate vedea mai ușor din harta geografică).

Către miezul nopții pentru a mai lăsa puțin caii să răsufle, Mavrocordat s-a oprit într-un sat numit Odaia[59]. Intrînd într-un mic bordei, a poruncit // să i se aducă de băut. Puțin mai înainte rugase stăruitor pe arhiepiscopul Antim[60], mitropolitul Țării Românești, să nu se întoarcă la București ci să-și urmeze mai departe drumul împreună cu el. Ierarhul și-a cerut iertare, spunînd că nu poate cu nici un preț să-și părăsească turma, mai ales în aceste împrejurări nenorocite, care ar putea da naștere la vreo răscoală nebunească a norodului, cînd s-ar vedea părăsit de domnul său și încă și de (arhi) păstorul său. În timp ce schimbau aceste cuvinte, arhiepiscopul a fost chemat afară din odaie. I s-a înmînat o scrisoare prin curieri de la București. A citit-o și intrînd din nou acolo unde se afla domnul, s-a apropiat de el și i-a șoptit la ureche aceste cuvinte întocmai „Măria ta, nu mai este timp să te oprești mai mult aici: vine domnul Gheorghe, fiul răposatului domn Șerban Cantacuzino, din Transilvania, cu 12 000 de nemți pentru a ocupa Țara Românească".

p. 196

Mavrocordat, cuprins de mare spaimă, a început să strige ca să se pregătească de îndată caii. Din nou l-a îndemnat pe arhiepiscop să-l urmeze, amenințîndu-l că se va căi dacă se va întoarce, deoarece o asemenea întoarcere, sub cuvînt că nu-și părăsește turma, era de fapt pentru ca să-l înscăuneze pe noul domn; că peste cîteva zile el (= Mavrocordat) se va întoarce cu un număr de turci și de tătari ca să pustiiască toată țara ca rebelă față de Poarta otomană. Toate aceste amenințări nu au folosit la nimic, deoarece arhiepiscopul Antim s-a întors la București încredințat pe deplin că Mavrocordat nu va mai revedea niciodată Țara Românească. În dimineața următoare, care era o sîmbătă, către răsăritul soarelui, a sosit domnul la Giurgiu. Turcii de acolo, mirați de o faptă atît de ciudată și de neașteptată, au crezut că nemții se află la mică depărtare. O parte din ei s-au retras în cetate, iar alții temîndu-se că nici acolo nu s-ar afla în siguranță, au fost îndemnați de frică să // treacă Dunărea; fiecare sporea teama celorlalți; s-au îmbulzit unul cu altul pentru a fi cei dintîi care treceau pe partea cealaltă, astfel încît, răsturnîndu-se mai multe bărci, s-au înnecat vreo douăzeci și trei sau treizeci dintre ei. Cei care au avut norocul să ajungă cu bine la Rusciuc au dus panica acolo. A sosit și domnul Nicolae cu toți oamenii săi și cu multe care cu lucruri de preț pe care le-a trimis îndată spre Constantinopol. Au mers să-l vadă cadiul de Rusciuc, mullahul[61] și ceilalți turci de seamă ca să afle cauza acelei fugi grabnice.

p. 197

---

[59] *Oddàja* = Daia (?), sat în jud. Giurgiu.
[60] Antim Ivireanul.
[61] *mullāh* = titlu dat doctorilor în teologie și jurisprudență musulmană.

La Giurgiu, au sosit curieri din Bucureşti care au declarat că nu se ivise acolo nici un singur neamţ; dar totuşi domnea acolo o spaimă ce nu poate fi arătată în cuvinte, căci tot poporul şi-a căutat adăpost, care la Hanul lui Şerban Vodă, care în acela de la Sf. Gheorghe, şi în sfîrşit care la mănăstirea Cotroceni, temîndu-se de venirea tătarilor.

... Domnul avea la el o poruncă sau firman care-l declara seraschier al ţărilor vecine cu // Ţara Românească. A dat aşadar un ordin să i se trimită în mare grabă cîteva sute de tătari. A trecut din nou Dunărea şi s-a îndreptat spre Bucureşti, unde a ajuns joi, 10 septembrie, însoţit de mulţi turci. Două ceasuri înainte de a sosi, s-a oprit într-un loc numit Fîntîna lui Radu Vodă şi acolo a pus să fie tăiat în bucăţi un mare boier numit Brezoianu[62] sub cuvînt că în timpul lipsei lui s-a adunat la mitropolie cu alţi boieri[63] pentru a fi ales domn. Au fost cuprinşi cu toţii de o spaimă de nespus, şi mai ales acei boieri care nu-l urmaseră ⟨în fuga sa⟩. De îndată ce s-a înapoiat la curte, a trimis să-l cheme pe arhiepiscopul Antim. Acesta nu a vrut să se ducă, dar a trebuit să se supună împotriva voinţei sale, spre a nu fi ajuns de vreo lovitură cumplită din partea turcilor care ⟨măcar şi aşa⟩ cînd l-au văzut coborînd din caretă pentru a sui scările palatului erau gata-gata să-l ucidă. A fost dus nu în faţa domnului, cum credea el, ci într-o cameră ce i-a fost dată drept închisoare, sub pază straşnică. A fost întemniţat şi preotul Giovanni Abrami[64], veneţian de rit ortodox, predicator al curţii din Ţara Românească, pentru a fi scris arhiepiscopului acea scrisoare prin care îl vestea venirea principelui Gheorghe Cantacuzino, după cum am spus mai înainte.

În acelaşi timp turcii veniţi în urmă cu domnul, au fost împărţiţi în corpurile de gardă de la curte. Au fost scoase 14 tunuri, tocmai acelea aduse de domnul Şerban Cantacuzino (de la asediul Vienei, cum s-a arătat mai sus) şi au fost aşezate cîte şapte, la cele două porţi ale palatului. Peste cîteva zile au mai sosit încă 500 de tătari care se porneau uneori în felurite raite prin ţară pînă la hotarele Transilvaniei. Acest lucru a dat nemţilor un motiv întemeiat de a fi cu ochii în patru, cu atît mai mult cu cît Mavrocordat // părea că voia să-i adoarmă cu felurite făgăduieli de bune relaţiuni ⟨de vecinătate⟩. Trimisese în acest scop pe părintele Michel Javich, minorit Observant pe atunci gardianul bisericii din Bucureşti pentru a duce tratative cu generalul Stainville, comandantul Transilvaniei şi cu serenisimul principe Eugeniu[65] care atunci se afla tocmai la asediul Timişoarei. Dar susnumitul părinte Michele nu s-a mai arătat (şi nimeni nu putea să ştie din ce cauză, care apoi a fost dată pe faţă cu timpul).

În cancelaria de război a marelui vizir, care a căzut în mîinile imperialilor, împreună cu tot calabalîcul turcilor în bătălia de la Petrovaradin[66], au fost găsite multe scrisori şi memorii trimise de Mavrocordat acelui vizir, împotriva intereselor imperialilor; în afară de aceasta s-au mai prins alte scrisori scrise de el către doi vestiţi răsculaţi unguri cu care întreţinea o corespondenţă continuă, dintre care unul se numea

[62] *Brasojano.* E. Pătraşcu vel vornic 1715, apr. 21—1716, mart. 4; apoi m. ban 1716, ctitorul bisericii Brezoianu din Bucureşti. Era cuscrul stolnicului.

[63] Mavrocordat a mai decapitat în alte împrejurări şi pe boierul Barbu Bălăceanu şi pe Lupu Costachi. Fiii lui Radu Dudescu au fugit în Transilvania.

[64] Ioan Abramios, grec din Veneţia, predicatorul curţii. Despre el vorbeşte pe larg Vanderbech (Skendos) vezi Engel.

[65] Eugeniu de Savoia.

[66] = 5 august 1716.

Ferencz Horvath și celălalt Iános Pápai[67]. În acest timp, bieții români fuseseră împinși pînă la ultima treaptă a prăpădului. Tătarii pe de o parte, husarii imperiali pe de alta, se întreceau în jefuirea acelei țări.

Dregătorii domnului puneau după placul lor dări extraordinare atît asupra boierilor cît și a negustorilor: cel care nu plătea banii la sorocul hotărît, era osîndit la temniță și la bătaie. Un băiețaș micuț, fiul răposatului conte Radu, fratele domnului Ștefan Cantacuzino, în vîrstă de opt ani (mă înfior scriind ceea ce eu însumi am văzut) a fost smuls cu sila din brațele propriei sale mame[68], la mănăstirea numită Mihai Vodă, unde fusese închisă și cu iataganul gol în mînă a fost amenințată să i se taie copilul sub ochii ei dacă nu va plăti cît de curînd suma de cinci pungi, care fac 2 500 de reali. Toată țara se afla cufundată într-o stare de consternare groaznică și chinuitoare. Nu era om care să nu se teamă pentru propria lui viață. Lucrurile întrecuseră orice măsură. // Un boier p. 200 din familia Bălăceanu, supus celor mai grele chinuri pentru că nu plătise îndată suma de bani la care fusese supus, a izbucnit în aceste cuvinte: „Rog pe Dumnezeu să vină odată nemții pentru ca sărmana noastră țară să scape odată de un jug atît de aspru!“ Ele au fost raportate domnului Mavrocordat care a poruncit îndată să i se taie capul, ceea ce s-a îndeplinit fără nici un fel de milă, bietul boier neputînd căpăta altă favoare decît aceea de a avea cîteva clipe pentru a se spovedi și apoi de a fi îngropat ca ceilalți boieri cînd mor de moarte bună.

Eu mă aflam în camera domnului atunci cînd a dat sentința și cum vorbise grecește cu armașul său, mi-a tălmăcit-o pe latinește, adăogînd apoi că deși mă aflam în Țara Românească de șase ani, cu toate acestea nu cunoașteam îndeajuns firea ticăloasă a românilor.

[Autorul se miră de cruzimea domnului, dar o atribuie influenței unor răi sfetnici (!), vrînd să dovedească mai apoi că domnul nici nu știa de unele prigoniri ale marelui armaș (!)] Tot astfel vorbind de soarta cruntă a mitropolitului Antim pe care îl lăuda pentru măiestria lui și măreața sa ctitorie, adaugă ca un fel de justificare a domnului „Iată sfîrșitul nenorocit al acestui arhiepiscop de ale cărui uneltiri politice *mulți multe spun*“.

Grozăvia cu arhiepiscopul ucis (pe care toată lumea îl credea surghiunit la Muntele Sinai) a aruncat întreaga Țară Românească într-o consternare îngrozitoare. Preotul Giovani Abrami, venețianul de care am vorbit mai înainte, se aștepta și el să fie ucis. Mavrocordat pusese să-l închidă într-o temniță întunecoasă la mănăstirea numită Snagov, unde cel care e condamnat piere de cele mai multe ori gîtuit ca vai de el și în cea mai mare taină. Dar Dumnezeu a vrut să-l ajute, căci mai aflîndu-se încă în viață cînd a fost luat prizonier Mavrocordat de către husari, și eu însumi găsindu-mă cu aceștia la Tîrgoviște, am stăruit pe lîngă comandantul lor, domnul Dettin[69], și era de față noul mitropolit Mitrofan[70], astfel că la rugămințile mele stăruitoare pentru prietenul meu, i s-a redat vechea libertate de care începuse el însuși să se în-

---

[67] Vezi biografia sa în volumul de față.

[68] = Stanca Brezoianu.

[69] *Dettin* = Ștefan Dettin zis Pivoda, comandantul german al unui detașament sîrbesc al trupelor imperiale din Transilvania, era în înțelegere cu unii boieri ca Ștefan Bujoreanu vornicul, Ilie Știrbei vistierul, Grigore Băleanu care voiau să scape de dominația otomană.

[70] Mitrofan, mitropolit al Ungro-Vlahiei (august 1716—1720).

doiască. În afară de amintitul preot Abrami, mai erau mulți boieri închiși, sub pază strașnică la curtea din București, unii dintre ei fiind osîndiți la plata unor mari sume de bani, iar alții se aflau în primejdia ⟨cea mai⟩ vădită de a-și pierde capetele, ceea ce s-ar fi întîmplat cu adevărat dacă domnul nu ar fi avut alte preocupări de cea mai mare însemnătate.

[Trecerea hanului tătar[71] spre Timișoara cu 15 000 de tătari și venirea în sens invers a lui Ion Mavrocordat, abia scăpat din dezastrul de la Petrovaradin].

DOMNUL MAVROCORDAT ESTE PRINS DE SÎRBI ȘI DUS PRIZONIER ÎN TRANSILVANIA

p. 205 ⟨Sîrbii⟩ au apărut la București în dimineața zilei de miercuri 25 noiembrie 1716, în număr de 1 200, sub comanda domnului Dettin, de neam bavarez. Marșul a urmat în cea mai mare taină. Băștinașii[72] le-au dat tot ajutorul, ba chiar li s-au alăturat, cum a mai făcut aproape toată călărimea română, care a trecut cu propriile sale steaguri sub ascultarea împăratului.

În noaptea din ajun au ajuns într-un loc numit Herăstrău, loc nu prea depărtat de București. Acolo poposiseră în tabără 400 de tătari care dormeau fără grijă, astfel că o bună parte din ei au fost uciși; ceilalți puțini la număr au scăpat printr-o fugă grabnică. Sîrbii au avut un p. 206 prilej foarte prielnic de // a-și folosi armele de foc în acea noapte, care fiind ultima din cîșlegi la români — întrucît a doua zi începea postul Crăciunului — ei obișnuiau să o petreacă în chefuri și veselie, cu descărcări de archebuze și pistoale. Ajungînd așadar sîrbii dis de dimineață în București, s-au împărțit în trei corpuri: unul a mers să ocupe locurile cele mai însemnate din oraș, al doilea o pornit în căutarea caselor și dughenelor turcilor (dintre care mulți au fost tăiați în bucăți, despoiați și aruncați goi în drum) și în sfîrișt al treilea corp a intrat la Curte, fără să întîmpine vreo împotrivire, cu atît mai mult cu cît acele paisprezece tunuri de care am vorbit mai sus fuseseră puse din nou la păstrare în magazii cu cîteva zile mai înainte.

Mavrocordat, zăpăcit cu totul, văzîndu-se încolțit de dușmani cu pistoalele în mînă, pe cînd se afla în haină de casă, și era pe cale de a se duce să se ascundă, a început să spună că nu este el domnul, dar văzînd că printre soldați se aflau cîțiva boieri români, dintre cei care fugiseră în Transilvania, a condamnat cu dîrzenie necredința lor, etc... În acest timp, alte cete de sîrbi care nu au stat cu mîinile la brîu, mergeau, căutînd peste tot unde știau că s-ar (putea) face vreo pradă bună, astfel încît, în scurtă vreme, întreaga curte a fost prădată în întregime p. 207 de / tot ce era bun, fără să cruțe nici măcar cele două[73] biserici, de sus și de jos.

Boierii greci constantinopolitani, sfetnicii domnului, au fost cuprinși atunci de cea mai mare consternare. Unii s-au ascuns; alții au luat-o la fugă spre Dunăre; alții au fost uciși, printre care portarul sau dregătorul care primea pe străini precum și pe funcționarii turci; Beșliaga, Divan-Effendi și un agă de seamă, care fusese trimis de sultan în Țara Românească cu cîteva zile mai înainte pentru treburi de mare însemnătate;

[71] Kara Devlet Ghirai al III-lea (1716—1717).
[72] *Paesani.*
[73] Paraclisele Curții domnești.

în sfîrşit alţii care n-au găsit vreo altă scăăpare, s-au văzut nevoiţi să-l urmeze pe domnul prizonier. Norodul răscolit şi zăpăcit de o faptă atît de nemaipomenită, nu ştia dacă să nutrească nădejdea de a vedea ţara în puterea creştinilor, sau teama de a o vedea nimicită de tătari şi de turci. Fiecare a început să se gîndească la soarta sa şi cumpănind între cele două rele, l-au ales pe cel mai mic care a fost acela de a părăsi Ţara Românească şi de a se îndrepta spre Transilvania în tovărăşia sîrbilor. Au plecat chiar în aceeaşi zi la asfinţitul soarelui; însă domnul cu întreaga sa familie a fost scos din Bucureşti cam la amiază[74].

Teama că ar putea veni tătarii (cu iuţeala lor obişnuită) i-a făcut să-şi grăbească plecarea, astfel că mulţi au trebuit să-şi lase tot ce aveau prin case, pentru a-şi scăpa viaţa sau cel puţin pentru a se mîntui de primejdia robiei. Nu se putea găsi nici chiar cu oricît de mulţi bani căruţe şi cu atît mai puţin cai; astfel că era o privelişte jalnică să vezi oameni săraci cu copii în braţe, mergînd pe jos vreme de patru zile şi patru nopţi, fără să găsească nimic de mîncare; încît s-a întîmplat ca unii să moară pur şi simplu de foame şi de oboseală. Noi care aveam cai am ajuns după două zile la Tîrgovişte, unde a sosit după cîteva ceasuri şi // domnul Dettin cu domnul prizonier şi cu cei patru copii ai acestuia[75], dintre care doi fiind de vîrstă fragedă şi vremea fiind friguroasă, acel domn a obţinut favoarea ca restul drumului să o facă ziua, cu mici popasuri. A ajuns aşadar în oraşul Sibiu în dupăamiaza zilei de luni 7 decembrie, escortat de o companie de panţiri, care fusese trimisă în întîmpinare din ordinul domnului Stainville, generalul comandat al Transilvaniei. I s-a dat o locuinţă în piaţa unde era corpul de gardă, de unde sînt trimise sentinelele; una a fost pusă la poarta din stradă, cealaltă în josul camerei şi în sfîrşit alta în uşa camerei unde stătea domnul. Oricine se putea duce în voie să-l vadă; membrii familiei sale mergeau prin oraş după cum ar fi putut face şi domnul însuşi, dar el se mulţumea numai să se ducă din cînd în cînd să ia prînzul cu generalul Stainville care s-a purtat cu el, ca şi toţi ceilalţi dregători germani, cu toată cinstea şi cu toate onorurile; şi se poartă tot astfel pînă în ziua de astăzi. p. 208

Înainte de a părăsi Transilvania şi a lua drumul spre Viena, am avut de mai multe ori cinstea de a merge la domn, care a binevoit să mă primească cu obişnuita sa bunăvoinţă. M-a întrebat stăruitor despre cei doi fraţi Hrissoscoleu, anume Dimitrie şi Ioan verii săi după mamă şi i-am răspuns că nu ştiu nimic. [S-a aflat ulterior că au fost ucişi în timpul fugii lor].

---

[74] La 25 noiembrie 1716.

[75] Adică cei patru copii în viaţă: Scarlat, care a murit în 1722, Constantin şi Ioan, viitorii domni, şi Marioara.

BARTOLOMEO FERRATI

(? — a. 1749)

La curtea lui Constantin Brîncoveanu se afla, încă din 1707, în slujba de proto-medic al domnului, contele italian Bartolomeo Ferrati. El venea de la Smirna, unde activase în calitate de consul al Veneției, fiind înlocuit mai tîrziu în acest post cu un alt fost medic brîncovenesc, Iacov Pylarino. Prezența lui Ferrati este atestată la București la 1 noiembrie 1707 cînd era recomandat de Brîncoveanu primatului Ungariei, cardinalul conte Leopold Kollonić, în termeni foarte elogioși (Ioan Ardeleanu, *Istoria diecesei romane greco-catolice a Oradiei Mari* I, Gherla, 1883, p. 151); în această scrisoare Ferrati era numit *conte*, de unde rezultă că nu Brîncoveanu i-a obținut acest titlu prin intervențiile sale pe lîngă imperiali, așa cum s-a afirmat eronat într-unele studii mai vechi. În 1708 proto-medicul intervine pe lîngă congregația „De Propaganda Fide" pentru numirea călugărului franciscan observant Benigno da Miglionico, unchiul său, ca arhiepiscop de Sofia („Diplomatarium Italicum" I, pp. 144—145). Locuia la București în casele dăruite de domn, pe marginea Dîmboviței, lîngă podul lui Haidîm (Br. George Negulescu — Dr. N. Vătămanu, *Casa din București a doctodului Bartolomeo Ferrati proto-medic al lui Brîncoveanu*, București, 1940, 14 p.). Sprijinit de Constantin Brîncoveanu, Ferrati se căsătorește în 1710 cu contesa Agnes Kálnoki (Gh. Șincai, *Hronica românilor*, ed. Fl. Fugariu, București, III, 1969, pp. 291—292), sora lui Adam Kálnoki, însurat cu Maria Antonia Mamuca della Torre, din familia cunoscuților dragomani în serviciul Austriei la Poarta otomană. Dar cu toate onorurile primite inițial, Ferrati cade în disgrație spre sfîrșitul domniei lui Brîncoveanu, după cum rezultă din scrisoarea trimisului suedez Hyltéen din 19 august 1713 (Hurmuzaki, IX/1, p. 512). Cauza acestei schimbări de atitudini poate fi atribuită atît corespondenței sale confidențiale cu generalul imperial baronul Karl von Tige, pe care-l informa despre evenimentele de la curtea munteană, cît și legăturilor sale cu Cantacuzinii.

În aprilie 1714 a asistat la arestarea și ridicarea lui Brîncoveanu cu întreaga lui familie și la înscăunarea lui Ștefan Cantacuzino.

A rămas medicul noului domn de care era foarte bine văzut (Hurmuzaki, VI, p. 147).

Trecînd în Moldova după mazilirea lui Ștefan Cantacuzino (25 decembrie 1715), Ferrati a ajuns medicul lui Mihail Racoviță (25 dec. 1715—25 sept. 1726) care îi arăta o deosebită prietenie („Diplomatarium Italicum", I, p. 149). În 1720 a cumpărat moșia Coțofenești pe apa Trotușului în ținutul Putnii (Ghibănescu, *Ispisoace și Zapise*, IV/2, Iași, 1915, p. 116), pe care a stăpînit-o și după ce a părăsit Moldova, în timpul domniei lui Grigore Ghica (26 sept. 1726—april. 1733). În 1731 s-a retras în Transilvania, pe moșia de la Tinoasa (în Secuime) unde soția lui întemeiase o reședință pentru misionarii catolici din Moldova care își găseau acolo adăpost în timpul năvălirilor tătare. Ferrati folosea în slujba informării imperialilor pe franciscanii slujind propagandei catolice în principate, avînd, oarecum,

sub ordinele lui pe prefectul misiunilor din Moldova, R. Cardi (Hurmuzaki, Supl. I₁, p. 480, doc. DCCII). A murit înainte de 1749 („Diplomatarium Italicum", II, p. 462) lăsînd un fiu, contele Mihály Ferrati, care a continuat pînă în 1760 să încaseze veniturile moșiei Coțofenești (Ghibănescu, *op. cit.*, p. 129). Contesa Kálnoky-Ferrati, soția lui Bartolomeo, a lăsat prin testament 40 de piaștri pentru restaurarea bisericii catolice (Bărăția) din București (cf. Fr. Pall, *Date noi despre istoria Bucureștilor la mijlocul secolului al XVIII-lea* în „Materiale de istorie și muzeografie", Muzeul de istorie a orașului București, IV, 1966, pp. 31—32).

Bartolomeo Ferrati este autorul unei scrisori din 11 aprilie 1714 prin care informa pe Tige despre cercetările întreprinse de turci pentru a descoperi averile lui Constantin Brîncoveanu, A fost publicată în colecția Hurmuzaki, IX/1, p. 535.

Tot lui Ferrati i se datorește relatarea mazilirii și arestării lui Constantin Brîncoveanu, păstrată fără indicația autorului, sub titlul *Brevis Descriptio fatalis casus Principis Valachiae Constantini Bassaraba de Brancovan, anno 1714, die vero quarta mensis Aprilis, Bukurestini executa*, în trei côpii aflate astăzi la Arh. St. Cluj, Col. major, XXII/7; Arh. St. Sibiu, Ms. Varia III/33 și Arh. Bis. Negre Brașov, Tq. 81. După copia clujană, relatarea a fost publicată de N. Iorga în *Socotelile Sibiului* („Analele Academiei Române", M.S.I., seria a II-a, tomul XXI, 1898—1899, pp. 299—301); cf. și Adolf Armbruster, *Dacoromano-saxonica*, București, 1980, pp. 255—256. O copie a traducerii în limba italiană a acestui raport, cu mici modificări, sub titlul *Succinta relazione dell'accidente sinistro occorso al Principe di Vallachia Costantino Bassaraba di Brankovan nel di 4 Aprile 1714 in Bucoreste;* a fost publicată în Hurmuzaki, IX/1, pp. 533—534. În sensul atribuirii acestui text lui Ferrati pledează identitatea de stil cu fragmentul din scrisoarea proto-medicului, redat în continuare în raportul trimis dogelui de ambasadorul venețian de la Viena, Vettor Zane, text despre care se arată expres că provine de la generalul Tige, informat de Ferrati asupra evenimentelor de la curtea munteană. (Cf. și N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, vol. I, București, 1901, p. 40 și nota 9; P. Cernovodeanu, *Precizare* în „Săptămîna culturală a Capitalei" nr. 313 din 3 dec. 1976, p. 3). Ulterior, legăturile sale cu autoritățile militare din Transilvania au suferit o eclipsă. A fost suspectat de generalul Stainville, comandantul Transilvaniei, căruia îi oferea informații sub forma unei corespondențe susținute, fiind invitat de acesta să părăsească Brașovul unde se afla în martie 1716 (C. Giurescu, *Material pentru Istoria Olteniei sub austrieci*, I, p. 10, 11). Aceasta desigur, din cauza situației sale pe lîngă Mihai Racoviță, precum și a legăturii tainice ce urma a fi stabilită de imperiali cu un rákóczyan cîștigat de ei — anume Thalaba — care trebuia să întrețină o corespondență extrem de secretă cu generalul Stainville. Mai tîrziu însă și-a reluat rolul de informator al imperialilor. În 1732 generalul Wallis îi trimite instrucții să nu rămînă în Moldova în cazul deslănțuirii unui război austro-turc.

Bartolomeo Ferrati mai este și autorul unei scrisori din 15 martie 1708 prin care își manifestă îngrijorarea pentru scăderea numărului catolicilor din Țara Românească datorită atît căsătoriilor acestora cu romànce cît și neregulilor practicate de misionari („Diplomatarium Italicum", I, p. 144—145). Se mai păstrează de asemenea o scrisoare din 7 februarie 1715 prin care Ferrati comunica tot generalului Tige știri despre pregătirile de război ale turcilor (Hurmuzaki, VI, p. 147, doc. LXXIII). La el se referă, sub numele de contele Frati (!) amintirile reale sau fictive ale unui german anonim, ajuns după multe aventuri la București unde intră în slujba acestuia ca valet. Contele era „un bogat cavaler, care însă nu părea a fi nici prea mult în grațiile principelui său și nici a primi stipendii prea mari, măcar că era înzestrat cu calități deosebite, așa cum o dovedea și prin firea sa prea cumpătată, etc. Îmbrăcămintea sa de vară consta dintr-o lungă blană polo-

neză peste care era încins cu o legătură de mătase multicoloră. Purta cizmulițe mici poloneze, galbene sau negre, cu potcoave mici. Pe cap avea o perucă cu două cozi, peste care purta o pălărie nemțească, ornată cu galon aurit" *(Sehr merkwürdige Begebenheiten eines Teutschers*... Frankfurt u. Leipzig, 1774, pp. 239—249. Text cam fantezist în general).

De Bartolomeo Ferrati s-au ocupat I. C. Filitti, *O pagină din istoria medicinei în Muntenia* în „Revista Științelor Medicale" februarie 1929, p. 9 (extras); Idem, *Arhiva Gh. Gh. Cantacuzino,* București, 1919, p. XXIX; Dr. Pompei Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul românesc,* I (1382—1775), Călărași-Ialomița, 1938, pp. 108—109; Dr. Nicolae Vătămanu, *De la începuturile medicinei românești,* București, 1966, pp. 188—192 și *Dohtori și pătimași (pînă la 1800),* București, 1974, pp. 154—158; Mario Ruffini, *L'influsso italiano in Valacchia nell'epoca di Costantino Vodă Brîncoveanu (1688—1714)* în „Acta Historica", München, XI (1974), pp. 203—204.

SCURTĂ RELAȚIE[1] ASUPRA GROAZNICEI NENOROCIRI ÎNTÎMPLATE DOMNULUI ȚĂRII ROMÂNEȘTI, CONSTANTIN BASARAB BRÎNCOVEANU LA 4 APRILIE[2] 1714 LA BUCUREȘTI

1714

La 3 aprilie a sosit la București un capugiu[3] al sultanului[4] (în acea limbă Kapudgi bași)[5], dar ⟨acesta⟩ ascunzîndu-și titlul de Kapudgi a spus că este un slujitor obișnuit al vizirului[6] și că venea trimis și îndreptat către domn pentru a hotărî cu el asupra trimiterii la Hotin[7] a 1 200 de lucrători ca să curețe rîul Zbrucz[8]. În ziua următoare adică la 4 ⟨aprilie⟩ susnumitul domn a trimis un cal și soldați seimeni[9] pentru ca să-l aducă cu cinste pe acel turc la curtea sa. De cum a sosit acolo împreună cu vreo 30 de turci, abia a salutat pe domn și i-a spus: „Sultanul a hotărît să fii mazilit, adică scos din scaun și trebuie să vii cu întreaga ta familie, cu fiii tăi și cu ginerii tăi la Constantinopol. Îmi pare rău de nenorocirea ta și sînt mîhnit că a trebuit să aduc o poruncă și o veste atît de nenorocite". După ce a spus aceste cuvinte, a pus pe un secretar turc al domnului care se afla acolo, să citească decretul sultanului care se numește hatișerif ⟨și care avea⟩ următorul cuprins: „Deoarece noi am descoperit că tu, Constantin Brîncoveanu ești nedemn și necredincios, că ai adus ruși la Brăila[10] și că le-ai dat provizii, că ai

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de N. Iorga în „Analele Academiei Române", M.S.I., seria a II-a, tom XXI, 1898—99, pp. 299—301, coroborat cu traducerea italiană publicată în Hurmuzaki, IX/1, pp. 533—535, doc. nr. 681.

[2] Se folosește stilul nou. Mazilirea a avut loc la 24 martie stil vechi.

[3] *Aulae Supremi Sultani comerarius* = **Camerier del Gran Sultano.** Era Mustafa aga un vechi prieten al lui C. Brîncoveanu.

[4] = Ahmed al III-lea (1703—1730).

[5] *Kapiscci Bassa* = **Kapischgi Bassà.**

[6] Damad Ali pașa, mare vizir (1713—16).

[7] **Holdini** (!) = Omis în textul Latin.

[8] **Brusch** = *Pruth* (!) E vorba de rîul Zbrucz din Ucraina ce se varsă în Nistru la nord de Hotin.

[9] *Selymenones* = **Seimanores.**

[10] Aluzie la ajutorul dat de spătarul Toma Cantacuzino rușilor la asediul cetății turcești Brăila (1711).

pus în țară biruri noi și că prin acestea ai sărăcit-o (și) că nici nu te-ai mulțumit cu reședința pe care noi ți-o hotărîsem, ci că ți-ai făcut după voința ta o altă ⟨reședință⟩ // în care ședeai mai adesea, de aceea pentru p. 300 aceste lipsuri și multe altele, te scoatem din domnie și îți poruncim să vii aici la noi cu întreaga ta casă și familie; în acest scop ți-am trimis pe capugiul nostru".

După ce s-a sfîrșit de citit acest decret capugiul turc a strigat: „*Boiorlar, boiorlar*"[11] adică a convocat pe boieri, sau pe nobili cărora, după ce s-au adunat le-a tălmăcit din nou decretul sultanului ⟨și⟩ le-a spus: „Vreți voi să luați pe seama voastră și pe răspunderea voastră pe domnul vostru și pe fiii ⟨și⟩ ginerii lui, astfel ca nici unul să nu ⟨poată⟩ fugi pînă ce se va hotărî asupra ⟨soartei⟩ lor; sau trebuie să trimit poruncă tătarilor care s-au pregătit ca să vină și să prade această țară?" Ei, boierii au răspuns că voiau să fie chezași pentru domn, și atunci turcul a cerut un legămînt scris, pe care acei boieri i l-au dat. Și după ce l-a primit, turcul a adăugat că mai avea încă poruncă de la // sultan să așeze un domn nou; la aceasta, boierii au răspuns că nu p. 534 vor să aibă alt ⟨domn⟩ și că erau gata să se înfățișeze cu domnul de față înaintea sultanului și să dezvinovățească pe domn de pîrîle neîntemeiate de care era învinovățit. Cînd turcul a înțeles acest fel de vorbire, deși avea în scris cauțiunea boierilor, a pus pe doi din turcii săi să-l păzească pe domn iar el împreună cu ceilalți rămași a alergat la Cămară[12] și la vistierie[13] și a sigilat odăile domnului; și a pus străji la toate ieșirile, a prînzit acolo și apoi s-a dus în locul unde locuise (la locuința sa) din ajun și a dat seamă de ceea ce făcuse imbrohorului[14], care sosise împreună cu 200 ostași turci din serhaturi.

În ziua următoare adică la 5 ⟨aprilie⟩, aflînd boierii că acel imbrohor sosise în satul vecin numit Văcărești, au mers cu toții în întîmpinarea lui și l-au primit cu muzică și cu un alai prea strălucit și l-au dus la locuința pe care i-o pregătiseră la București, unde în fața tuturor a pus să se citească un alt hatișerif[15], al sultanului cu următorul cuprins: „Deoarece noi am poruncit mazilirea lui Constantin Brîncoveanu pentru faptele lui necredincioase, am dat, pe de altă parte, depline puteri imbrohorului nostru ca să confirme ca domn pe acela, fie străin, fie din țara voastră, pe care voi boieri ai Țării Românești îl veți alege pentru a îndeplini cu credință slujba de domn". Atunci acei boieri au strigat cu toții că nu vor ca domn al lor un străin, ci pe unul din mijlocul lor; atunci imbrohorul le-a spus să meargă să prînzească și să se sfătuiască pe cine vor să aleagă și să se întoarcă apoi după ce îl vor fi ales. Astfel au și făcut și înapoindu-se la acel imbrohor lîngă care era și suszisul capugiu[16] au strigat cu toții laolaltă că au ales ca domn al lor pe marele spătar al Țării Românești Ștefan[17], și cînd acest Ștefan a auzit aceasta a vrut să fugă, dar a fost împiedicat și dus cu sila înaintea acelor dregători ai sultanului, dintre care primul a vorbit astfel: „Dacă tu te împotrivești la alegerea // făcută de țară, te arăți neascultător față de p. 301 voința sultanului nostru; de aceea trebuie să știi că dacă nu te învoiești,

---

[11] Adică: boieri, în limba turcă.
[12] **Camara** = *Camera*.
[13] **Cassa** = *Casta*.
[14] *Supremum Stabuli Magistrum imperatoris* = **Cavallerizzo maggiore**.
[15] *Hattscheriff dictum*.
[16] *Kanpischei Bassam* = **Cameriere**.
[17] Ștefan Cantacuzino, domn (1714—1715).

eu am aici pregătiți 6 000 de soldați din serhaturi, și alți 4 000 de tătari; în afară de aceştia am mai trimis poruncă hanului tătarilor să mă ajute cu 40 000 din oamenii săi ‹cît› și pașalei de Sofia ca să vină repede cu 12 000 de oameni pentru ca să prade această țară, dacă aș găsi cumva cea mai mică împotrivire față de voința sultanului nostru". Atunci boierii au strigat din nou spunînd: „Noi l-am ales pe acest Ştefan: pe acesta îl vrem, și rugăm ca acesta să fie confirmat".

Atunci susnumitul imbrohor a îmbrăcat pe Ştefan Cantacuzino, cu caftanul[18] deși acesta tot nu voia și în numele sultanului său l-a numit domn al Țării Românești și toți cei de față sau strigat: „Să trăiască, să trăiască!"

Apoi imbrohorul a poruncit ca acel Ştefan, astfel îmbrăcat să iasă călare pe un cal frumos împodobit și însoțit tot astfel de cei doi dregători turci, unul la dreapta și celălalt la stînga și urmat de un mare alai de boieri, a fost dus pînă la palat; acolo domnul Ştefan s-a dus mai întîi la biserică pentru a mulțumi celui Prea Înalt și apoi a trecut în palat ‹unde› a fost înscăunat de către acei dregători, cu voia, din nou, a tuturor boierilor, potrivit obiceiului fiind salutat în semn de bucurie de trei descărcări de tunuri și salve de pușcă a vreo mie de soldați; toți l-au aclamat: „Trăiască domnul Ştefan!"

După ce s-au îndeplinit aceste ceremonii, susnumiții dregători turci au făcut cunoscut domnului mazilit că trebuie să plece în ziua următoare, adică la 6 ‹aprilie› la prînz împreună cu cei patru fii[19] ai săi și cei trei gineri[20], trimițîndu-și înainte fiicele[21], cum s-a și întîmplat, căci l-a luat în paza sa susnumitul capugiu, și l-au însoțit cam o leghe două companii de soldați din țară, și pînă la Dunăre trei boieri care apoi s-au întors.

În ziua de 7 ‹aprilie›[22] a ajuns la Giurgiu pe Dunăre: acolo a rămas în ziua de 8 ‹aprilie› și la 9 ‹aprilie› a trecut Dunărea la Rusciuk și și-a urmat drumul spre Constantinopol.

Susnumitul imbrohor s-a oprit la Bucureşti pentru a face inventarul tuturor bunurilor mișcătoare și nemișcătoare ale domnului. Ce va urma după aceasta, o știe numai Dumnezeu. În clipa de față a rămas numai ‹faptul că› au fost arestați toți administratorii bunurilor domnului și de asemenea cîțiva dintre favoriții săi.

Copie a unei scrisori scrisă la 11 aprilie[23] 1714 din București de domnul conte Ferrati, medicul obișnuit al domnului mazilit al Țării Românești, către domnul general baron von Tige.

...Imbrohorul a ridicat pecetea pe care o pusese la vistierie, dar după ce a cercetat lăzile (cu bani) nu a găsit mai mult de 4 050 taleri, pe care i-a lăsat domnului în funcție; a găsit apoi în cămara particulară (a domnului) 12 000 de galbeni ungurești; dar valoarea vaselor de argint, șeilor, hainelor căptușite cu blănurile cele mai de preț și podoabelor cailor care s-au găsit, e neprețuită; s-a făcut un inventar al tuturor (acestor lucruri) de către trei secretari.

---

[18] *kofftam = La veste imperiale, in turco (kofftan).*
[19] Constantin, Ştefan, Radu și Matei.
[20] Radu Crețulescu, Băleanu, Nicolae Rosetti.
[21] Ilinca, Safta, Ancuța și Smaranda.
[22] 27 Martie stil vechi. În același fel trebuie înțelese și celelalte date.
[23] E folosit stilul nou. Data corespunde la 1 aprilie stil vechi. Scrisoarea a fost trimisă exact o săptămînă după mazilire.

După porunca susnumitului imbrohor a mai fost reținut aici vistierul[24] domnului mazilit, rudă a domnului Emmanuele[25] și a fost întrebat, sub amenințări, unde se află tezaurul acelui domn; el a răspuns că domnul avea o parte la el, o parte o lăsase aici, o parte era depusă la Brașov, parte la Veneția, parte în Olanda, și în Anglia*.

---

[24] = *Șerban Bujoreanu,* vistier.
[25] = Manolachi Lambrino, soțul domniței Bălașa.
* Acest text trebuie neapărat comparat cu acela paralel al lui del Chiaro (op. cit., II, cap. 8), martor ocular al mai multor scene din cursul mazilirii. La el apar amănunte impresionante omise de Ferrati, de pildă gestul simbolic al capugiului, scoțînd din sîn năframa neagră a mazilirii, și acela brutal, cu care a împins de o parte pe domn care, doborît de cele auzite voia să se așeze pe jețul său, zicînd că acela nu mai era al său! Deosebirea devine flagrantă la descrierea desemnării noului domn. La del Chiaro boierii discută pe cine să aleagă dintre ei. „Au început lucrăturile boierilor pentru a face domn pe unul din ei. Mulți nu au fost pe placul imbrohorului, care în cele din urmă s-a întors către boieri *și a întrebat care din ei este Ștefan Cantacuzino, mare spătar*... și punîndu-i o mînă pe umăr, l-a declarat domn al Țării Românești!“ Urmează reflecția impersonală că *mulți au început să creadă* că totul fusese pregătit de Cantacuzini în Țara Românească și la Constantinopol. La Ferrati aflăm un scenariu construit pe trei momente: a) Răspunsul boierilor că nu vor pe alt domn decît pe Brîncoveanu... b) După citirea hatișerifului sultanului ei au strigat că nu vor un domn străin... c) Lăsați să se sfătuiască pînă după prînz, ei îl cer într-un singur glas pe Ștefan Cantacuzino! Acesta nu consimte (!) dar imbrohorul amenință toată țara cu prăpădul tătarilor (!) apoi are loc declarația unanimă a boierilor și îmbrăcarea lui cu caftanul de învestire, cu toată împotrivirea sa (!). La această atitudine se referă în termeni sibilini del Chiaro, observînd că în aceeași clădire se aflau în același timp doi domni, „unul mazilit, celălalt *(după cum spun toți și în Țara Românească și aiurea)* (?) pus cu sila!“ Paranteză foarte sugestivă, asociată mai ales cu reflecția amintită mai sus: *„Mulți au început să creadă*... etc.“ Ferrati nu pomenește de atitudinea lui Brîncoveanu față de Ștefan, cînd acesta caută să se lepede de această desemnare a sa, și apoi cînd îl petrece pe fostul domn pînă în josul scării la plecarea lui spre Poartă. Ea diferă. Cuvintele din urmă mărturisesc o bănuială amară și conțin un avertisment profetic.

BARONUL FREDERIC-ERNEST DE FABRICE

(? — p. 1727)

Baronul Frederic-Ernest de Fabrice aparținea unei familii de diplomați. El însuși era în slujba ducelui de Holstein, iar fratele său în a Electorului de Hanovra, viitorul rege al Angliei, George I, fiind trimis de acesta ca ministru plenipotențiar al său la congresul pentru afacerile electoratului. În vara anului 1710 baronul Frederic-Ernest a fost numit ministru plenipotențiar și reprezentant al ducatului de Holstein, aliat cu Suedia, pe lîngă regele Carol al XII-lea care se afla la Bender după înfrîngerea de la Poltava (iunie 1709). Trebuie lămurit că ducele de Holstein era propriul nepot de soră al regelui și moștenitorul prezumptiv al acestuia. Fiind minor, el se afla sub tutela unchiului său, fratele tatălui său, care purta titlul de duce administrator de Holstein și episcop de Lübeck. Episcop nu în sensul canonic al cuvîntului, ci de deținător al autorității supreme pe teritoriul acelei episcopii. Politica Holsteinului era legată de a Suediei, și hotărîrile sale puteau influența poziția Suediei, chiar peste deciziile regenței instaurate în acea țară pe timpul absenței regelui. Misiunea încredințată baronului Frederic-Ernest era temporară, dar prin forța lucrurilor și dorința regelui ea s-a prelungit din iunie 1710 pînă în sept. 1714. Corespondența lui Fabrice era adresată ducelui administrator de Holstein și mai adesea ministrului acestuia, vestitul baron de Görtz. Ea a continuat și după plecarea din Bender, puțin după „calabalîcul din Bender" în februarie 1713, tot timpul șederii regelui în preajma Adrianopolului, pînă la plecarea prin București și Transilvania, Viena etc. spre Suedia în sept. 1714. Călătoria lui Fabrice la venirea sa urmase prin Germania, Austria și Ungaria la Belgrad, unde s-a îmbarcat pe Dunăre pînă la Silistra, apoi pe uscat prin Țara Românească și Bugeac, sosind la Bender, la curtea austeră a regelui-soldat, a cărui unică distracție consta în plimbarea călare de două ori pe zi, mai alternînd cu instrucția militarilor suedezi ce îl însoțiseră acolo. Prezența lui Fabrice era bine venită. Tonul glumeț, stilul de viață al unui om de curte cu cîini de vînătoare și cai de rasă, cu o sociabilitate atestată de relațiile cordiale stabilite cu oameni atît de diferiți ca generalii Sparre și Hardt, Cancelarul von Mullern, Stanislaw Poniatowski, englezul James Jeffries, și franco-englezul Aubry de La Motraye adus de el de la Constantinopol, precum și — în alt fel bine înțeles — cu pașa de Bender și cu hanul tătarilor, sau la Constantinopol cu negustorul englez Cooke, și cu ambasadorii de la Poartă, fie al Franței, sau ai „puterilor aliate" (împotriva lui Ludovic al XIV-lea), și în sfîrșit un tact desăvîrșit bazat pe o cunoaștere adîncă a firii regelui cu rezervele și ciudățeniile sale, pe care știa să le menajeze, apoi și unele servicii pe care le-a putut face regelui, i-au asigurat un loc deosebit în favoarea acestuia. Dar nu fără anumite sacrificii. De pildă, deși nu avea intenția să prindă rădăcini la Bender, a pus să i se construiască un bordei, pe care l-a sporit în curînd cu alte adăugiri necesare unei vieți nelipsite de rafinament. Despre tendința spre oarecare lux și ostentație avem mărturia lui La Motraye care pomenește despre stilul în care

își organizase reședința la două mile de Adrianopol și nouă de reședința regelui de la Demotica, într-o casă de agrement unde „trăia ca un prinț, cu o caretă trasă de șase cai, cu alți șase cai de călărie, cu o haită de 20 de cîini de vînătoare pentru a vîna iepuri în locul cel mai frumos de pe lume, cu masă bună și societate aleasă..." Aceasta în faza care a urmat după șederea la Bender. Dar același martor pomenește de asemenea și de mesele pe care le dădea la Bender îndată după calabalîc, cînd el și Jeffries țineau masă întinsă pentru 15—16 persoane, la care se mai adăugau 7—8 musafiri suplimentari, pentru ofițerii răscumpărați de la turci și tătari din însărcinarea regelui. Și tot La Motraye amintește de masa bună gătită la Mogoșoaia în fostul palat domnesc de bucătarul lui Fabrice care își însoțea stăpînul în călătoria de înapoiere în patrie. Șederea la Bender era socotită de suedezi cam scurtă. Dar cum depindea de politica Porții, foarte șovăitoare, plecarea lui Fabrice spre patrie, pe care el o credea iminentă a tot fost amînată, atît la cererea lui Görtz, cît și la rugămintea regelui. Abia dacă a putut obține de la acesta voia să meargă la Constantinopol cu condiția a se înapoia la 4 mai. Dată depășită în realitate pînă la începutul lui iunie, cînd a putut vedea pornind la drum oastea marelui vizir ce se îndrepta spre Polonia (!) contra moscoviților lui Petru cel Mare. La Constantinopol, în casa primitoare a bogatului negustor englez, Thomas Cooke, cu afaceri întinse și cu sediul principal la Hamburg, fruntaș al conaționalilor săi din capitala otomană, deținînd calitatea de „trezorier al *națiunii* engleze" (adică a coloniei respective organizată în „națiune"), Fabrice leagă cunoștință cu Aubry de La Motraye, francez de naștere, englez de adopțiune, hughenot de tradiție, dar fără îngustimea intolerantă a protestanților, avînd un orizont foarte larg în spațiu, mulțumită multiplelor sale călătorii în toată lumea, începînd încă din 1696, iar în timp datorată interesului viu pentru antichitate, monumente arheologice și în deosebi medalii. La acestea se mai adăuga o mare doză de curiozitate pentru ținuturile nevăzute încă, de pildă ale tătarilor crîmleni și nogai, precum și pentru desfășurarea campaniei vestită de turci și pusă în mișcare oficial prin ieșirea sultanului de la Constantinopol în fruntea oastei (pînă la primul popas, gest necesar dar simbolic, sultanul neîndrăznind să lipsească din capitală de teama unei răscoale datorate nepopularității sale). Răspunzînd dorinței sale, Fabrice l-a poftit să-l însoțească la Bender, unde l-a găzduit la el si l-a prezentat regelui care s-a întreținut cu el despre Troia. După scurta campanie de la Prut, ale cărei ecouri ajungeau la Bender din tabăra turcească și care a fost urmărită mai de aproape de către noul oaspete chiar din acea tabără, după declarațiile sale, el înapoindu-se la Bender la 19 iulie, a găsit curtea regelui strămutată la Varnița în urma unei inundații catastrofale care a distrus locuințele improvizate ale suedezilor de sub cetatea turcească. Despre acea inundație și despre încăpățînarea regelui de a nu consimți să se retragă din casă decît în ultima clipă, cînd a trebuit să iasă din ea înnotînd, și despre reflecțiile valabile apoi și pentru atitudinea regelui la rezistența sa ulterioară de la Varnița în timpul Calabalîcului, au scris atît Fabrice, cît și colegul și prietenul său, rezidentul englez pe lîngă Carol al XII-lea, căpitanul James Jeffries. Dar scrisorile lor lămuresc încă și mai bine momentul de după pacea precipitată a marelui vizir, războiul rece dintre acesta și Carol al XII-lea, izolarea acestuia și a curții sale tăind orice posibilitate de a comunica cu Poarta, sistarea tainului și toate vexațiile tinzînd la îndepărtarea lui cît mai grabnică. În aceste împrejurări, Fabrice obține de la noul său prieten, La Motraye, aproape prin surprindere ca acesta să meargă la Constantinopol și să ducă scrisori de ale regelui, în ciuda blocadei marelui vizir, mai tratînd și cu Thomas Cooke un împrumut pentru rege în condițiile cele mai bune. Plecat la 8 septembrie, el reușește în misiunea sa și se

înapoiază în noiembrie la Bender (Varnița), de unde pornește spre Crimeia și Circasia, în vreme ce Carol al XII-lea și cei din jurul său așteaptă cu nerăbdare depunerea marelui vizir, a cărui plecare spre Poartă fusese precedată de o încercare de normalizare a raporturilor sale cu regele, tradusă prin revenirea la vechea situație, primită cu indiferență de acesta. Incertitudinea care a rezultat la sfîrșitul anului din cauza manevrelor franceze de o parte și moscovite de alta, folosind atît influența favoritului sultanului, cît și intervenția ambasadorilor Angliei și Olandei la începutul lui 1712, au determinat călătoria a doua a lui Fabrice la Constantinopol, care a avut loc la începutul lui februarie, șederea sa în capitală prelungindu-se pînă spre sfîrșitul lui iulie 1712. Acest drum din inițiativă personală, dar cu asentimentul regelui, trebuia să permită și un contact oarecum neutru ca mediatorii „voluntari", Sutton și Colyer, și, într-o nouă fază, cu trimisul regelui August al Poloniei, generalul Golz, în vederea trecerii lui Carol al XII-lea prin Polonia, conform cu promisiunea sultanului mai mult formală decît reală. De fapt Fabrice își dădea seama de imposibilitatea acestei soluții, și căuta mai degrabă să pună la cale o negociere între acesta și regele suedez, folosind informația ambasadorului Sutton, căruia von Golz îi comunicase dorința de pace a regelui său. În această fază de restabilire a păcii dintre Poartă și țar, înapoierea lui Carol al XII-lea prin Polonia, conform cu voința acestuia, nu părea posibilă fără o pace cu Danemarca, pusă la cale de Görtz, și una cu regele August, pe care o credea posibilă cu condiția ca inițiativa ei să nu vină din partea Suediei. Speranță zadarnică, atît din cauza nesincerității lui August al II-lea, cît și din a intransigenței lui Carol al XII-lea, mult mai mare decît a ocrotitului său, regele Stanislaw, care era gata a se înțelege cu regele rival, cum avea să reiasă curînd din călătoria întreprinsă de el la sfîrșitul anului spre Bender pentru a se pune de acord în această privință cu regele suedez.

În iulie Fabrice credea că înapoierea lui Carol al XII-lea este iminentă, și deci anunța propria sa plecare din Bender ca foarte apropiată. În loc de aceasta a fost martorul consternat al evenimentelor ducînd în mod inevitabil la rezistența inutilă a regelui la Varnița. Încercările sale pe lîngă pașa de Bender și a hanului tătarilor, a cărui situație critică el o înțelege, nu pot opri cursul lucrurilor. Rămas deoparte, la Bender, împreună cu colegul James Jeffries și cu La Motraye înapoiat din Circasia la timp pentru a asista și el la această epopee, el e însărcinat de rege să răscumpere pe suedezii luați în robie de tătari, fondurile pentru aceasta fiindu-i asigurate de o recunoaștere iscălită de rege. Acesta i-a mai cerut să caute să-l întîlnească pe regele Stanislaw, reținut la trecerea sa incognito prin Iași și îndreptat apoi de turci cu tot respectul spre pașa de Bender, în preajma pornirii lui Carol al XII-lea spre Adrianopol, și să-l abată de la orice tratative de pace cu August al II-lea. Misiune primită de Fabrice cu ferma hotărîre de a acționa din toate puterile lui la încheierea unei atare păci. El se și laudă apoi de ascendentul căpătat asupra lui Stanislaw, și de propria sa campanie de măgulire și persuasiune în acest sens, convins că turcii vor exploata pur și simplu prezența lui Stanislaw acolo, spre a-i smulge concesii fără nici un folos pentru el sau Carol al XII-lea. În realitate pregătirile militare în sprijinul, chipurile, al lui Stanislaw, s-au soldat doar cu instalarea permanentă a unui pașă turcesc la Hotin, în fața Cameniței jinduită de ei.

Așadar, după ce Fabrice a purces împreună cu La Motraye la căutarea și recuperarea prizonierilor suedezi, au pornit tot împreună la o interceptare a lui Stanislaw în stil conspirativ, expediție despre care Fabrice nu dă amănunte, și nu-l pomenește pe La Motraye, în vreme ce acesta din urmă nu uită să descrie pretinsa vînătoare în zori de zi slujind de pretext pentru acea întîlnire, cît și deghizarea în port tătărăsc (!) la care ar fi recurs ei.

În sfîrșit îi regăsim tot împreună călătorind prin Țara Românească și Tran-

silvania cu prilejul înapoierii lui Carol al XII-lea în patrie. Este interesant de văzut cum apare fiecare din ei în scrierile celuilalt. Fabrice vorbește de La Motraye în termenii cei mai elogioși cu privire la rolul său după calabalîc. În timp ce în cursul acțiunii, Fabrice și Jeffries stăteau deoparte și așteptau de la diferiți emisari știri despre desfășurarea ei: „un domn de La Motraye pe care îl adusesem cu mine de la Constantinopol și care era un călător încercat și interesat de evenimente, încălecase deghizat în tătar ca să vadă această acțiune, și venea din cînd în cînd să ne informeze, ultima oară dîndu-ne de știre despre rămînerea în viață a regelui și despre felul cum a fost primit de pașă." ... După asediu, e relevat rolul său în recuperarea suedezilor luați în robie. „D. de La Mottraye, care mi-a fost de mare ajutor în mai multe negocieri importante de la Constantinopol și care cunoștea foarte bine și țara și dispoziția turcilor, printre care a viețuit continuu timp de 14 ani, nu mi-a fost de mai mic folos în această împrejurare. A eliberat el însuși un mare număr de prizonieri de primul rang și a descoperit pe diverși alții, cărora m-am îngrijit să le procur libertatea". Acesta fiind tonul din scrisorile relatînd pe larg incidentul dramatic al asediului de la Varnița, surprinde atitudinea aroganto-indulgentă față de La Mottraye din scrisoarea și apostila din 13 iulie 1713 către baronul Görtz, căruia acesta din urmă îi aducea o scrisoare extrem de confidențială privind planul negocierii de pace bazată pe cel inițial al lui Stanislaw, ce trebuia coordonat cu acțiunea lui Görtz: „Aducătorul celor de față, d. de (!) Motraye, negustor englez, merge în Anglia pentru afacerile sale. Cum cunoaște foarte bine curtea otomană, și pe aceea a Suediei, vă va putea raporta verbal împrejurările și ale uneia și ale alteia, care nu vă vor fi poate indiferente. Ne-a adus niște servicii considerabile, atît regelui, cît și mie, și deci vă rog să-i acordați la nevoie protecția D.V. *C'est un petit drôle intrigant, hardi et fidèle"*... Iar în aceeași scrisoare, într-o apostilă ceva mai tîrzie: „Dacă veți voi să dați un mic prezent aducătorului acestora d. de la Motraye de vreo 200 de scuzi, sau cam pe acolo, în contul curții, pentru osteneala sa de a merge pînă la Hamburg spre a vă înmîna în propriile mîini scrisorile ce i le-am încredințat, va fi un lucru bun, căci c'*est un fort bon garçon, intrigant et fidèle* qui m'a rendu plusieurs bons services dans ce pays. *C'est un petit drôle qui ne manque pas d'esprit et qui pourra vous dire quantité de circonstances assez plaisantes de tout ce qui est arrivé ici quoique d'ailleurs ce soit une petite figure assez extraordinaire et qui surtout fait de fort plaisantes révérences.*" Desigur că „intrigant" trebuie înțeles în sensul de descurcăreț, dar expresiile de „petit drôle, bon garçon, petite figure assez extraordinaire" nu pot avea drept scop decît de a stabili oarecare distanță între diplomatul plin de ifos și negustorul englez, tovarăș bun în Levant, dar reașezat la locul lui în lumea civilizată a occidentului. Această scrisoare nu a fost cunoscută de principalul interesat, căruia Fabrice i-a comunicat acele citate mai înainte și cuprinse în apendicele volumului II al Călătoriilor acestuia. Printre cei care participă la această ediție din 1727 apare și baronul F.-E. de Fabrice, dovadă a menținerei raporturilor cordiale dintre ei. La rîndul său La Motraye amintește de amabilitatea lui Fabrice, de ospitalitatea sa la Bender și Varnița, etc. menționează conversația sa spirituală cu regele și intimii acestuia, dar lasă să se citească printre rînduri că plecarea sa la Constantinopol spre a obține un împrumut pentru rege, la 8 sept. 1711 i-a fost impusă prin surprindere de Fabrice. Despre acesta nu uită să declare că [Fabrice] „lucra pe sub mînă la pacea cu [regele] August, pentru a cărei urmărire *fusesem însărcinat de către contele Welling,* care se înțelesese cu d. baron Görtz asupra unor condiții foarte avantajoase pentru regele Suediei". Declarație care nu se potrivește prea bine cu rolul său de simplu aducător al scrisorii din 13 iulie 1713 de mai sus. Afară doar dacă *după aceea* a putut primi acea însărcinare ce pare

destul de surprinzătoare în împrejurările date, mai ales după caracterizarea lui din acea scrisoare. Rolul lui Fabrice însă în legătură cu baronul Görtz reiese destul de clar. Amîndoi lucrau pentru o pace îndeosebi în favoarea Holsteinului. Fabrice îi filtra regelui, din știrile primite, doar cele care l-ar putea dispune pentru aceasta. Se ajunge chiar la proiectul de căsătorie al tînărului duce de Holstein cu nepoata țarului, Ana Ivanovna (Ulterior ea se va realiza cu fiica țarului Ana Petrovna). Pertractări mai mult în interesul Holsteinului decît al Suediei. Pînă în ce grad fusese informat Fabrice de această învoială? În scrisoarea sa către Görtz din 4 sept. 1714 în care menționează faptul că regele a primit informații din Suedia ce ar putea fi în detrimentul administratorului Holsteinului, dar cu asigurări liniștitoare, pentru viitor, el adaugă: „Totuși aici mi se tot bagă vină că nu am împărtășit regelui (nous n'avons pas fait confidence au roi) niște propuneri cu care am voit să-l amăgim pe țar, după cum am fi trebuit să facem, întrucît nu mai știm în clipa de față cum stăm (oú l'on en est). La înapoierea lui Fabrice în patrie, s-a întîlnit în Transilvania cu baronul Görtz, care în scurtă vreme va ajunge ministrul atotputernic al lui Carol al XII-lea, pînă la moartea acestuia, cînd va fi judecat și executat ca trădător. Despre acea întîlnire pomenește La Motraye căruia îi datorăm informațiile asupra lui Fabrice după plecarea lui de la Adrianopol cu care se încheie volumul acestuia de corespondență publicat la Hamburg în 1760 sub titlul: *Anecdotes du séjour du roi de Suède à Bender ou lettres de M. le Baron de Fabrice pour servir d'éclaircissement à l'histoire de Charles XII*", Hambourg, chez Chrétien Herold, 1760, 343 p. Scrisorile oferă pe alocuri indicația unor tăieturi, semnalate prin ...... Este vorba poate de pasaje cifrate.

[ȘTIRI PRIVIND RĂZBOIUL RUSO-TURC DIN 1711]
SCRISOARE[1] CĂTRE A.S.S. DUCELE ADMINISTRATOR[2]

Din Bender 28 iunie 1711

p. 67 ... Cît despre știrile oficiale am onoarea de a face cunoscut alteței voastre serenimise că marele vizir[3] se află acum cu întreaga sa armată în apropierea podului pe care l-a construit pe Dunăre la 36 de ceasuri distanță aproximativă de aici și la 4 ceasuri[4] de Ismail. În această săptămînă întreaga armată ar fi trebuit să fie completată și este necesar să se pună neapărat în mișcare spre a veni aici. Generalul Poniatowski[5], care a fost aici cîteva zile, pentru a lua măsurile necesare cu majestatea sa[6] s-a întors alaltăieri la tabără. El ⟨ne⟩ asigură că armata este în mod efectiv alcătuită din 10 000 de ieniceri și de aproape tot atîția spahii și

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez publicat în „*Anecdotes..... du séjour du roi de Suède à Bender*"..., Hamburg, 1760, pp. 67—68 și urm.

[2] Christian-August, administrator al Holsteinului și episcop de Lübeck, unchiul moștenitorului prezumtiv al lui Carol al XII-lea.

[3] = Baltagi Mehmed pașa, mare vizir (1710 aug. 17—1711 nov. 13).

[4] În imperiul turcesc distanțele se măsurau în ceasuri.

[5] Comandant în oastea polonă a regelui Stanislas I Lesczynsky, cf. relatarea lui în volumul de față.

[6] Carol al XII-lea, regele Suediei.

altă cavalerie[7] și că însuși marele vizir n-a crezut că numărul trupelor va fi atît de mare. Au mai mult de 400 de tunuri cu ei și provizii pentru șase luni, ceea ce este foarte necesar în raport cu cantitatea înspăimîntătoare de cai, cămile, catîri și boi pe care-i cară armata după ea. Tătarii în număr de 100 000 de inși vor însoți această armată și se vor așeza la aripele ei[8], hanul tătarilor[9] va fi mîine pe lîngă marele vizir. p. 68

Moscoviții, de partea lor, fac diferite mișcări și se pretinde că infanteria lor de 50 000 de oameni, s-a așezat la Braclav[10] la 20 de leghe de aici, dar că cea mai mare parte a cavaleriei lor, alcătuită din 12 000 de călăreți, a trecut Nistrul și Prutul, sub comanda tînărului Șeremetev[11], pentru a determina pe moldoveni, și pe munteni să scuture jugul turcilor și să li se alăture lor, ceea ce ar putea să se întîmple, dar n-ar avea nici o urmare reală. Nu ar avea de profitat decît tătarii, pentru că ar fi lăsați să prade aceste două țări. Unii cred că intenția țarului este de a veni pînă aici spre a se întîlni cu armata otomană și a se lupta cu dînsa.

SCRISOARE CĂTRE BARONUL DE GÖERTZ[12]

p. 71

Din Bender ... iulie 1711

... De la ultima mea scrisoare din 28 iunie, tînărul sultan Ghirai fiul hanului tătarilor, a avut fericirea de a snopi strașnic o trupă de 2 000—3 000 de moscoviți la o leghe de tabăra lui Șeremetev de partea Iașilor[13]; au făcut vreo 400 de prizonieri, printre care se află un locotenent-colonel german și un căpitan francez, care sînt vînduți ca robi. Acești prizonieri au spus, că armata lui Șeremetev este de aproape 12 000 de oameni toți de cavalerie, exceptînd două regimente, care au totuși și ele cai, însă că pîinea și furajul sînt atît de rare, încît oamenii și

---

[7] Listă a armatei turce în anul 1711 (n.a.).

Cavaleria		Spahii	20 000
		Silihdari („Sylekfar")	20 000
		Topraccii („Toprakschi")	12 000
		Bosniaci	10 000
	Turcmeni sau turci în total		62 000
	Steaguri arabe 100 companii a 300 cai compania		30 000
	Arabi, tătari, circazieni		100 000
Infanteria		*Ieniceri*	40 000
		Gebegii? („Schetetzi")	10 000
		Topcii	8 000
		Arnăuți	20 000
		„Miserhzo" (?)	6 000
			84 000
Artilerie		Mortiere	50
		Tunuri de cîmp	200
		Tunuri grele	100

[8] *sur les ailes.*

[9] Devlet Ghirai al II-lea, hanul tătarilor din Crimeea (1708—1713).

[10] *Braclau* (pe Bug).

[11] Eroare! Nu este vorba de tînărul conte Mihail Borisovici Șeremetev, ajuns mai tîrziu ostatec în tabăra marelui vizir și apoi la Constantinopol, ci de tatăl său, mareșalul Boris Petrovici Șeremetev. (1652—1719) numit de țar comandant al armatei ruse în campania de la Prut.

[12] Georg Heinrich von Schlitz, baron de Göertz (1668—1719), ministru de stat al ducatului de Holstein.

[13] *Jaszé.* E vorba de așazisul atac al pichetului pomenit în Jurnalele de campanie ale lui Șeremetev și Allard și cu oarecari deformări de Moreau de Brasey.

caii de abia pot să meargă, şi ⟨oamenii⟩ să se apere. Aceste veşti au împins pe han să vină cu armata sa din Crimeea în număr de 40 000 de oameni, aceea a fiului său de aproape 20 000 de oameni, 5 000 de turci comandaţi de un paşă cu două tuiuri şi 3 000 de poloni, pe care i-au urmat contele Tarlo, palatinul de Kiev, generalul Daldorff şi generalul Zülich pentru a ataca această oaste moscovită. Se aşteaptă cu nerăbdare veşti de la această expediţie. Este sigur că dacă Şeremetev nu s-a retras, îşi va asuma riscul de a fi complet distrus. Unii cred că ţarul a trecut Nistrul spre a-l ajuta; dacă aşa stau lucrurile, ⟨atunci⟩ tătarii îl vor amăgi[14] pînă la venirea marelui vizir şi atunci bătălia este de neînlăturat. ⟨Vizirul⟩ s-a pornit de la Isaccea, unde este podul peste Dunăre, şi va putea fi aici, sau la Iaşi, în 8 sau 10 zile. Baronul Grothusen[15], care s-a întors alaltăieri de la marea armată, unde a fost trimis de către rege, ne-a spus, că sînt într-adevăr mai mult de 200 000 de oameni în tabără şi că sosesc mereu alţii în fiecare zi; că sînt oamenii cei mai chipeşi din lume şi că de abia aşteaptă să dea piept cu moscoviţii; că au hotărît să nu tragă nici un foc ⟨de armă⟩, ci să atace pe duşmani după chipul suedezilor adică cu sabia în mînă. Vor fi lăsaţi 40 pînă la 50 000 de oameni pentru a apăra podul restul va merge drept asupra duşmanului. Mă îndoiesc foarte mult ca ţarul să se expună la riscurile unei bătălii în toată legea[16], pe lîngă faptul că armata sa nu are decît cel mult 60 sau 70 000 de oameni, care sînt foarte obosiţi şi în stare precară. Este sigur că pierderea bătăliei este decisivă împotriva lui, în timp ce nu e acelaşi lucru pentru turci.

Vom afla pînă în 8 zile ceea ce se va fi întîmplat. Dar este sigur că ţarul n-a crezut ca forţa turcilor să fie aşa de considerabilă şi că a intrat în Moldova, în parte, ⟨în urma⟩ stăruinţelor domnului[17] şi în parte spre a trezi răsunet în lume şi pentru a da aliaţilor săi o înaltă ideie despre forţele sale şi despre această campanie; dar, după toate aparenţele, îi va merge tot atît de rău, ca şi suedezilor în Ucraina. În aşteptare, hărţuelile merg bine şi aproape că nu trece o zi, în care cazacii şi tătarii să nu aducă prizonieri şi mai ales un mare număr de cai...

(marginal: p. 72 at "tătarii îl vor amăgi"; p. 73 at "renţele")

SCRISOARE CĂTRE ACELAŞI
DIN BENDER 31 IANUARIE 1713.

/Ştiri privind tabăra de la Varniţa/

[În urma, somaţiei paşei de Bender, Iusuf, şi a hanului tătarilor, Devlet Ghirai al II-lea, urmată de refuzul lui Carol al XII-lea de a se supune ultimatului turco-tătar şi de a părăsi Varniţa, turcii şi tătarii trec la măsuri de constrîngere].

---

[14] *Distraire.*

[15] Christian Albert, mort în 1714, general suedez, însoţitor al lui Carol al XII-lea la Bender.

[16] *une bataille rangée.*

[17] „Dimitrie Cantemir, înscăunat în locul lui Mavrocordat* ⟨ca⟩ domn al Moldovei şi depus de sultan** în anul trecut. El a făcut să creadă pe ţar că turcii construiseră mari magazii de cealaltă parte a Prutului (!) pe care le-ar fi putut lua foarte uşor" (n.a.).

* *Mauro-Cordat.* Este vorba de Nicolae Mavrocordat domn al Moldovei (1709 noiembrie 6—1710 noiembrie 23).

** Ahmed al III-lea sultanul Turciei (1703—1730).

...Primul lucru // pe care îl făcu pașa la întoarcerea sa în acest p. 166 oraș după un consiliu cu hanul și buyuk-imrauș, a fost acela de a porunci tuturor ienicerilor să părăsească tabăra și să se ducă în oraș; dintre acești ieniceri o parte alcătuia garda care fusese dată regelui Suediei la sosirea sa în Turcia, pentru a-l cinsti și a-i asigura paza; cealaltă ne procura, din mici prăvălioare ce umpleau satul și tabăra, alimentele de care aveam nevoie zilnic. Această poruncă a fost îndeplinită cu multă grabă chiar în acea noapte. A doua zi a fost desființat tainul maiestății sale, adică alimentele care-i fuseseră procurate în fiecare zi de la venirea sa și care constau în bani, pîine, carne, vin, păsări, miere, ulei, orez, cafea, zahăr și furaj, ceea ce revenea la 500 de scuzi pe zi. Ca urmare, toți locuitorii suedezi și poloni care locuiau în satul Varnița[18] au fost goniți de acolo; primii s-au retras pe lîngă rege și ceilalți sub protecția turcilor, pentru a-și păstra tainul pe care Poarta îl acorda de asemenea pentru subsistență. În același timp tătarii, în număr de cîteva mii, au venit nu numai să ocupe casele acestora din sat, dar au început chiar să se adune în mici grupuri pentru a încercui întreaga tabără, la oarecare distanță și a tăia orice aprovizionare, spre a sili pe rege să capituleze prin foame.

Pentru a vă face o idee mai clară despre toate acestea, trebuie să vă vorbesc de situația a ceea ce numesc eu tabără. Ați văzut din ⟨scrisorile⟩ mele precedente, că regele, odată cu cea dintîi venire la Bender și-a întins cortul la piciorul zidurilor acestui oraș, într-un fel de cotitură, pe care o formează rîul ⟨constînd⟩ dintr-un mare covor de verdeață împodobit cu // mai mulți arbori mari, și ⟨mai apoi⟩ venind iarna, re- p. 167 gele și-a adăpostit mai întîi cortul sub un acoperiș de scînduri și l-a înconjurat cu un fel de zid din cărămizi, în așa fel încît cortul a devenit pe nesimțite casă. Toți ofițerii și miniștrii, atît acei ai regelui cît și cei străini au făcut la fel; așadar, în puțină vreme a răsărit un fel de mic oraș, destul de ciudat însă, deoarece cea mai mare parte a locuitorilor trăiau sub pămînt în bordeie făcute în grabă. M-am găsit în prima iarnă într-o asemenea situație, dar în anul următor toată lumea a început să-și construiască acolo case destul de bune în raport cu locul, timpul și banii noștri, dar o revărsare a rîului, care s-a întîmplat în luna iulie a anului 1711, a forțat întreaga suită să părăsească acest loc destul de plăcut, unde regele locuia de mai bine de doi ani, și să se mute la o depărtare de acolo de un sfert de leghe mică germană, pe o înălțime în apropiere de satul moldovenesc numit Varnița. Îmi amintesc că regele a rezistat ultimul și că ne-am salvat aproape înnotînd, domnul Grothusen și cu mine, alături de el. Maiestatea sa și-a întins cortul, destul de aproape de o biserică ortodoxă, care se află la o mică depărtare de sat. Toți ceilalți ofițeri ai regelui s-au mutat în sat și fiecare s-a găzduit cum a putut mai bine în casele țăranilor, care sînt moldoveni și de religie ortodoxă. După aproape trei luni, regele a început să construiască acolo o casă de piatră cu ziduri destul de groase, poate dintr-o presimțire spre a susține un fel de asediu și destule locuințe pentru o garnizoană de o mie de oameni; n-a ridicat această casă decît cu un etaj, cu o mare sală de mîncare, alta pentru serviciul religios, o cameră de audiențe // și o alta pentru patul maiestății sale cu depen- p. 168

---

[18] Reședința regelui și a curții sale, după inundațiile care îl siliseră să părăsească Benderul.

dințe și cămări[19], precum și un apartament de patru camere pentru domnul Duben, mareșalul curții, toate acestea la același nivel. Ceea ce era mai neobișnuit pentru regele Suediei, este ⟨faptul⟩ că și-a mobilat cu multă măreție toate aceste camere, unele cu postav, altele cu damascuri, cu sofale turcești, cu brocarturi de aur, perne de mătase și covoare bogate. În afară de această casă, regele a construit la o mică distanță de acolo, barăci pentru un batalion de 500 de oameni, parte din ei, rămășițe ale armatei de la Poltava, cu care își făcea plăcerea să facă exerciții în fiecare zi de la sosirea sa în Turcia. Miniștrii săi, cancelarul Müller, domnul Feiff și favoritul, domnul Grothusen și-au construit de asemenea diferite locuințe, printre care casa regelui era ⟨întocmai⟩ ca centrul unui cerc. Acesta este locul care se numește tabăra și care se află între Nistru și satul Varnița. Aveam, dinspre partea mea, două camere într-o casă din sat, unde mă culcam din cînd în cînd, cînd rămîneam mai tîrziu în tabără; dar în afară de aceasta, de cînd cu inundația, aveam o casă întreagă numai pentru mine într-o mahala a Benderului, între oraș și tabără, pentru servitorii și trăsurile mele și unde m-am retras de îndată ce tătarii au înconjurat satul Varnița, spre a nu fi închis în tabără cu suedezii, unde se locuia în mare strîmtoare, neexistînd decît cinci sau șase case și barăcile amintite. Stăteam destul de bine cu regele pentru a putea spera să obțin una din cele mai bune locuințe, dar fără a mai vorbi de încurcătura și neajunsurile pe care le-aș fi suferit acolo, îmi pusesem de gînd încă de la prima impresie de ceartă, să fac pe mediatorul între turci și acest // principe. Din această cauză în loc să mă închid cu el, m-am instalat în casa mea din mahala...

p. 169

[Urmează o descriere amănunțită a „calabalîcului" de la Bender, capturarea lui Carol al XII-lea și trimiterea sa forțată la Constantinopol (pp. 169—213)].

[19] *garderobes.*

BORIS PETROVICI ŞEREMETEV

(1652—1719)

Mareşalul Boris Petrovici Şeremetev aparţinea unei familii vestite încă din sec. al XIV-lea, înrudită mai apoi şi cu Romanovii şi stăpînind moşii întinse. A fost unul dintre generalii cei mai de seamă ai lui Petru cel Mare şi totodată un diplomat iscusit. A luat parte la încheierea „păcii veşnice“ cu Polonia în 1686. În anii 1697—1698 a făcut o călătorie oficială în Polonia, Austria, Italia şi Malta, descrisă de el în jurnalul său de călătorie. Ca militar s-a distins la Azov (1695—96), apoi în războiul nordic la Narva în 1700 (unde însă ruşii au suferit o înfrîngere) la Erestfera în 1701, unde a repurtat o victorie de seamă şi a dobîndit titlul de feldmareşal, precum şi într-o serie de alte lupte din anii 1702 şi 1704. În 1706 după lichidarea răscoalei din Astrakhan a primit titlul de graf sau conte. În timpul campaniei lui Carol al XII-lea în Rusia a comandat împreună cu Menşikov armata rusă (1708). La Poltava comanda centrul armatei ruse. A fost comandantul principal al expediţiei de la Prut în 1711. Tratativele păcii de la Prut s-au purtat în numele său. După încheierea păcii — pentru care a fost trimis ca ostatec la Constantinopol pe lîngă cancelarul Şafirov şi fiul feldmareşalului — el a fost contra reînceperei războiului în anii imediat următori. Asupra acestei atitudini se pot afla lămuriri şi în Letopiseţul lui Ioan Neculce. În 1715—1717 a comandat oştile ruseşti în campania din Pomerania şi Mecklemburg.

De la el a rămas un jurnal al călătoriilor făcute la Cracovia, Veneţia, Roma şi Malta în legătură cu negocierile păcii de la Carlowitz, şi un bogat material din care fiul său a publicat în anii 1774—1779 cinci volume de corespondenţă cu Petru cel Mare. „Jurnalul său de campanie“ a fost publicat în 1898 de către A. Z. Mîşlaevski ca anexă la lucrarea sa: *Războiul cu turcii din 1711. Operaţiunea de la Prut*, Petersburg, 1898. O traducere selectivă pentru partea privind operaţiile din Moldova a fost dată de C. Şerban în 1957: *Jurnalul feldmareşalului B. P. Seremetev despre campania de la Prut* (1711), publicată în „Relaţii românoruse în trecut. Studii şi conferinţe“ Bucureşti 1957, pp. 72—95, după care a fost întocmit cu completările necesare textul ce urmează, confruntat şi cu originalul rus dat de Mîşlaevski. Valoarea acestui jurnal este nepreţuită cu toate lacunele ce pot fi observate, din care cea mai importantă este desigur golul lăsat între data de 25 iunie (dată următoare sosirii ţarului la armată) şi 7 iulie, dată cînd începe nenorocita acţiune militară de la Prut. Redactarea sa e adesea obscură, putînd uneori da loc la confuzii. Mai sînt şi unele inexactităţi, ca de pildă datarea însemnărilor din ziua de 7 iulie ca fiind de la Stănileşti, cînd în realitate e vorba de un moment anterior petrecut la gura Pruteţului, ţarul cu oastea sa neîntorcîndu-se la Stănileşti decît în ziua următoare. De asemenea se observă şi unele reticenţe, ca în ultimele însemnări ce preced lacuna 25 iunie—7 iulie, şi care sînt desigur în legătură cu disgraţia temporară a mareşalului înainte de criza din zilele de 7—12 iulie, pentru faptul că l-a aşteptat pe ţar şi nu a pornit de-a dreptul spre

Dunăre conform instrucțiunilor primite. De observat că acest jurnal nu pomenește nimic de o acțiune încercată in extremis, în care ar fi căzut și generalul Wietman în fruntea trupelor despre care vorbește numai Ioan Neculce, marele hatman al Moldovei, și de care nu se amintește nimic nici în jurnalul de campanie al generalului Allard.

JURNALUL DE CAMPANIE PE MAI—AUGUST 1711[1]

p. 7 [17 mai, Manifestul de la Vroțlav către poporul moldovenesc. Lefurile ce se vor da ostașilor ce se vor înrola. 22 mai. Știrile culese de paharnicul Ivanenko trimis cu un lot de moldoveni sub zidurile Benderului. Promisiunile hanului Crimeei pentru eventuali ostași călări. Știri de la Dunăre și de la Bender.

24 mai, știri despre podul de la Rașkov — vin tătari, poloni și moldoveni ca să-l strice.

25—26 mai — apar mulți tătari — observă trecerea căruțelor. Intervenția pîrcălabului de Soroca pe lîngă Șeremetev.]

p. 8 ...(Ca răspuns la scrisorile venite de peste Nistru de la pîrcălabul Afendik din primul tîrgușor moldovenesc, Soroca, s-au trimis, cu locotenent colonelul Rîm, 300 de dragoni și 30 ⟨de infanteriști⟩ și li s-a poruncit să intre în acea cetate și s-o apere de venirea dușmanilor și i s-a dat acelui locotenent-colonel o patentă semnată de mîna proprie a măriei sale țarul, prin care se aducea la cunoștința populației de acolo cum să pornească împotriva turcilor și cum să scape de robie, patentă ce a fost înmînată feldmareșalului de către consilierul de curte Raguzinski[2].

Ziua de 27, duminică.

La ora 1 p.m. a sosit la generalul feldmareșal, ⟨care staționa⟩ lîngă șanțul de piatră, pîrcălabul Semion Afendik cu fiul său, din acel tîrgușor Soroca. Și după convorbirea cu acesta și în urma consfătuirii cu principele Dolgoruki[3] și cu domnul Raguzinski s-a poruncit să nu fie duși atîția oameni, așa precum se hotărîse ieri, ci să intre (în cetate) căpitanul Mavrin și să aducă numai 150 de oameni.

Apoi generalul feldmareșal, cu întreg detașamentul său, a plecat la ora 2 p.m. și au sosit după amiază la Rașkov, localitate situată pe malul fluviului Nistru. Și după sosirea sa, feldmareșalul a plecat să

p. 9 inspecteze podul construit și pozițiile locului, iar cele trei regimente de grenadieri și artileria au și trecut de partea cealaltă a Nistrului înainte de sosirea feld mareșalului. Și a fost la generalul Ianus[4], și după ce s-a

---

[1] După versiunea din limba rusă publicată de C. Șerban sub titlul *Jurnalul feldmareșalului B. P. Seremetev despre campania de la Prut (1711)* în „Relații româno-ruse în trecut“ București, 1957 pp. 72—95 cu unele completări și reduceri. Astfel firul jurnalului rezumat de la 7 mai este reluat la 26 mai În privința numelor unor generali străini, s-a păstrat întocmai forma din original: Weid în loc de Weyde, Brius pentru Bruce etc. Însemnarea marginală a paginilor e făcută după extrasul ce ne-a stat la îndemînă pp. 5—26.

[2] Simion Sava din Raguza, negustor cu legături în lumea creștinilor din împărăția turcească, ajuns ministru al țarului și folosit pentru diferite misiuni la aceștia.

[3] General rus cu gradul de general-maior al armatei și locotenent-colonel al gardei imperiale, Vasile Vladimirovici Dolgoruki (1667—1746).

[4] Comandantul cavaleriei Lebrech Janus, nobil din Turingia, ajunge feld mareșal. Moare la 1718.

întors de peste Nistru la marele său cartier general, după masa de prînz s-a poruncit regimentelor de Inghermanland și Astrahan și convoaielor acestora să treacă Nistrul în tot cursul nopții și să stea în locul ce-l va indica generalul Ianus.

Ziua de 28, luni.

La aceeași dată s-a poruncit prin ucaz generalului Alard ca el, cu întreaga sa divizie să meargă de la Șargorod la susnumitul tîrgușor moldovenesc Soroca, și el a construit pe Nistru un pod, și trecînd în acel orășel, a așezat în cetate oameni din infanterie după apreciere, iar pe dragonii care fuseseră introduși înainte de sosirea sa, i-a trimis să-l urmeze pe feldmareșal și despre această sosire a sa a scris generalului Weid.

Domnului general Weid i s-a ordonat ca el cu restul infanteriei, să nu meargă spre Rașkov, ci către acel tîrgușor Soroca, întrucît după sfatul ținut aici în conferință, au judecat că e bine să meargă în acel tîrgușor, și s-au arătat toate foloasele care decurg de aici; și proviziile, strînse de către generalul locotenent cneazul Galițîn[5], să fie în întregime luate și duse tot la Soroca, cu căruțe și cu boi adunați de asemenea ‹în acest scop›.

Ziua de 28, luni.

Generalul feldmareșal a fost de partea aceasta a Nistrului. Și s-a ordonat podul pe Nistru mai la vale de Rașkov ‹și› un alt pod pentru vad (?)[6], iar pe primul au trecut convoaiele regimentului și alte convoaie (de căruțe) ofițerești.

Pe data de astăzi s-a primit scrisoarea de la Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei, scrisă în ziua de 20 mai, în care el scria:

„Pentru numele lui Christos, de cum veți binevoi a primi această scrisoare a mea, binevoiți a trimite îndată 3 000 de ostași de cavalerie bună la Iași, deoarece suedezul[7] prin susținătorii săi a sugerat sultanului[8] turcesc că eu sînt de partea dvs., și dvs. înșivă binevoiți a vă grăbi cît se poate de mult, deoarece toată oastea principală turcească a și plecat din Adrianopol acum 10 zile, de la Adrianopol pînă la Dunăre sînt în total numai 25 de conace (sau etape, opriri). Pentru Dumnezeu, binevoiți a-mi da mijlocul de scăpare din pericolul meu, binevoiți a-mi trimite, de asemenea și ceva bani".

Și cu privire la acea scrisoare a domnului, generalul feldmareșal contele Șeremetev a ținut conferință cu generalul maior și locotenent-colonelul gărzii imperiale, cu consilierul de curte Raguzinskii, în care s-au sfătuit să trimită înainte la Iași pe dl. brigadier Kropotov, cu trei regimente de grenadieri, ale lui Polonskii, Kropotov, Roppov și s-a notat mai jos ce să facă el în această misiune.

Ziua de 29, marți.

De la primul său mare cartier general, de la Rașkov, și de la primul pod, care se află lîngă niște dealuri înalte, generalul feldmareșal

---

[5] Mihail Mihailovici Golițîn (1675—1730).
[6] În altă redacție: *au început să construiască un alt pod mai la vale (jos) pe Nistru.*
[7] Carol al XII-lea.
[8] Ahmed al III-lea (1703—1730).

cu statul său major au trecut la celălalt pod și au petrecut acolo noaptea, deoarece acel pod peste Nistru a fost construit pe data de azi în prezența feldmareșalului.

Brigadierul Kropotov, în urma scrisorii domnului Moldovei, a fost trimis la Iași, nu cu regimentele de grenadieri, cum se sfătuiseră înainte, ci cu regimentele de dragoni din Kazan, Nijni-Novgorod, din Azov și cu 2 companii de grenadieri.

[Urmează instrucțiunile date lui Kropotov căruia i se recomandă urgență și mare prudență pe drum, apoi la Iași misiunea de a convinge pe domn să se alăture oștirii moscovite. El va fi primit în tabără cu toată cinstea. Trupa să aibă o purtare bună față de întregul popor moldovean.

— Să obțină de la domn provizii pe bani.

— Se trimit în acest scop 10 000 ruble.

p. 11 //Cu Kropotov a fost trimis întregul regiment moldovenesc al lui Apostol Kighici[9].

Drumul pînă la Iași pentru întregul corp[10], în stînga, taie drumul brigadierului Kropotov:

De la Nistru	*mile*		*data*
pînă la Prișanț[11]	1	apă	30 din luna mai
pînă la Dobruș[12]	2	apă de fîntînă	31 „ „ „
pînă la Răut	2 1/2	rîu destul de mare, spre a satisface nevoia de apă în drum	1 din luna iunie
pînă la Cula	4	apă de heleșteu și de fîntînă	2 „ „ „
pînă la Sinești[13] — Cula.	4	fîntîni, eleșteu în dreapta peste deal	3 „ „ „
pînă la Prut	4	În fața punctului Țuțora mai jos de Iași 2 mile depărtare de Iași.	
În total	17 1/2		

[9] Pentru aceasta vezi I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei,* ed. 1955 p. 269.

[10]

[11] Oare Priscărești? la N. de Sîrcova.

[12] *Dubros.*

[13] Sinești — Cula (= Sinești la sud de rîul Cula).

Drumul pînă la Iaşi, pe care va înainta în marş brigadierul Kropotov, în dreapta:

	mile			
Pînă la Unchiteşti[14]	2		data din mai	
Pînă la Răut	2	campament	29	mai
Răut pînă la Gheigolod[15]	2	„	30	„
Pînă la Mohorăni[16]	4	„	31	„
Pînă la Prut	4	Va ajunge pe punctul Zagarancea, mai sus de Iaşi pe rîu, vreo jumătate de milă	1	iunie
Total	13 1/2	⟨mile⟩		

. . . .

. . . ⟨Mai⟩, ziua 30, miercuri, în ziua naşterii măriei sale Ţarul, generalul feldmareşal, conte Seremetev a trecut Nistrul peste pod de pe această parte, cu întregul său detaşament [. . .] şi, după trecerea Nistrului, au luat masa pe mal şi la prînz au fost: generalul Ianus, generalul-maior cneazul Dolgoruki, cneazul Volkonski, Vidman, Weisbach, brigadierii Cirikov şi Cernţov.

În seara acestei zile a fost trimis aghiotantul colonel Andrei Veliaminov spre codrul Orheiului, unde se află domnul serdar[17] cu moldovenii aşa cum s-a hotărît, iar cu el, cu Veliaminov, au fost trimişi toţi cazacii de la Don.

Ziua de 31, joi.

Generalul feldmareşal a parcurs de la primul campament de pe Nistru 2 mile, a petrecut noaptea cu detaşamentul în punctul Dobruşa, lîngă un rîu mic.

Nu au avut nici un fel de ştiri. //

Pe data de astăzi li s-au înmînat d-lor generali Ianus şi Enberski[18] **p. 12** instrucţiunile şi ordinea de bătaie cum să execute marşul acesta . . . pe teritoriul moldovenesc spre Iaşi şi spre Dunăre; etc . . . şi ce măsuri de prevedere să se ia, şi comandanţii să instituie pichete şi schield — wacht-uri[19], etc . . .

Iunie

Ziua de 1, vineri. Mergînd de la punctul Dobruşa 3 mile, generalul feldmareşal cu detaşamentul au petrecut noaptea lîngă rîul Răut; şi mai mult nu au putut merge pentru că dealurile sînt mari şi convoaiele peste tot au întîrziat din cauza dealurilor.

La această dată au primit vestea de la locotenent-colonelul Veliaminov, trimis în grup cu cazacii de la Don, cum că în ziua de 31 mai el cu oamenii săi au sosit în codrii Orheiului[20] unde se află domnul serdar Donici; şi dintre forţele duşmanului nu au găsit pe nimeni, şi nu fusese la el nimeni; numai că oamenii duşmanului au fost la trei mile depărtare de ei în alt codru, al Lăpuşnei, şi au luat şi mînat 1 000 de vite la Bender. Despre regele Suediei spun că de la Bender a plecat la Ce-

---

14 Utiteşti.
15 Neidentificat.
16 Oare Măgureni?
17 Darie Donici, mare serdar al Moldovei în 1711, a fost polcovnic în armata rusă. Mai tîrziu logofăt în Moldova.
18 = Enzberg.
19 = Străji.
20 *Do Argheiskoi Zaseki.*

tatea Albă, avînd cu el cazaci zaporojeni; voievodul Kievului[21], voia să-l urmeze; numai spun ‹ei›, că a fost reținut de turci la Bender. Acum e reținut în acel codrul pentru faptul că acel domn „Doson" (=Donici?) pînă la sosirea sa ... a aflat că hoarda se adună la rîul Botna (?)[22], dar unde au ei de gînd să meargă, acest lucru nu îl știe, și de aceea a trimis în special un moldovean în acele locuri să se afle încotro are de gînd să se îndrepte hoarda.

Ziua de 2, sîmbătă.

Generalul feldmareșal de la rîul Răut a mers cu detașamentul în jos, de-a lungul aceluiași rîu Răut, o milă, și a petrecut noaptea lîngă același rîu, pentru că dealurile sînt înalte și convoaiele nu au putut merge repede peste dealuri.

Pe data de astăzi, ‹se înseamnă că› brigadierul Kropotov a scris la 1 iunie[23] generalului feldmareșal de la rîul Prut că la 1 iunie a sosit cu regimentele trimise la domnul Moldovei, și acesta în persoană, a venit la regimente, însoțit de 300 de oameni și, traversînd rîul, a trecut în revistă regimentele, care l-au salutat după ucaz, cum este prescris în instrucții, și a primit acest salut cu foarte mare mulțumire și, trecînd înapoi rîul Prut, el, domnul, i-a poruncit lui, brigadierului, să staționeze cu regimentele la o jumătate de milă depărtare de Iași, și de aceea el se va duce acolo. El[24] a primit cele 10 000 de ruble, și a pus banii luați sub lacăt, sub paza noastră și a sa, și, în ceea ce privește proviziile, acel domn își dă toată osteneala, numai că provizii pregătite nu sînt și nu are de unde să le ia în scurt timp.

Despre inamic, el, domnul, i-a declarat lui, brigadierului, că regele Suediei și voievodul de Kiev se află la Bender și că la Bender nu este multă oaste turcească: s-a construit un pod peste Dunăre și vizirul cu un corp turcesc vine spre Dunăre.

După sosirea sa, a brigadierului, moldovenii i-au adus la cunoștință că ei așteaptă cîțiva oameni în drumul lor din Polonia spre Bender. Și el, brigadierul, a trimis de la el 40 de moldoveni, și cînd moldovenii au dat peste acei oameni, aceia au început lupta și moldovenii noștri au prins 9 oameni, iar doi au fugit în pădure. La cercetare prinșii au spus că ei fac serviciul pe lîngă panul Urbanovici și că, în ultimele zile ale lunii aprilie de curînd trecute, panul Urbanovici a plecat de la moșiile sale din Tekotin la regele Suediei și lor le-a poruncit să vină după el, și ei plecau după el la Bender, iar despre plecarea lor din Polonia nu știa nimeni.

Iar în scrisoarea domnului și voievodului Moldovei Dimitrie Cantemir e scris că el a primit cu mare bucurie scrisoarea de la generalul feldmareșal prin brigadierul Kropotov, și a venit cu un oarecare număr de oameni la Prut, și ‹acesta› trecînd Prutul, va merge mai aproape de Iași.

La 1 iunie el[25] a primit scrisori de la trupele turcești, din care au aflat că oștirile nu au sosit încă la Dunăre, și pînă la Dunăre le-a rămas numai 7 conace (sau campamente) și ar fi vrut totuși să zăbovească

---

[21] Iosif Potoçki, palatin de Kiev, comanda forțele polone de sub Carol al XII-lea.

[22] *Botîn.*

[23] Scrisoarea de la *1 iunie* a fost primită a doua zi *2 iunie* de feldmareșal.

[24] = domnul.

[25] = Cantemir.

în acel loc vreo două zile; spahiii și multe pașale nu au venit încă; și se spune că pînă nu vor veni ei vizirul nu va trece de partea aceasta a Dunării; va trece numai aga ienicerilor cu infanteria pentru paza podului; ei au 500 de tunuri, 200 au rămas în urmă, iar 300 ușoare trase de cîte // 2 cai au rămas cu 2 conace în urma vizirului, iar infanteria merge cu 2 conace înaintea lui; și îi pare foarte rău că turcii vor ajunge la pod înaintea trupelor măriei sale țarului; „iar dacă noi am ajunge înaintea lor la pod, atunci ei văzîndu-ne, ar fugi cu toții și sînt gata să-mi vărs sîngele, și de aceasta să nu vă îndoiți și să dea dumnezeu să putem face în curînd joncțiunea cu excelența voastră", așa cum îi e dorința. p 13

Ziua de 3, duminică.

Generalul feldmareșal, străbătînd cu detașamentul „o jumătate de treime de milă" de la rîul Răut pînă la punctul Cula, a petrecut noaptea acolo; de cu seară a fost ploaie mare, care a durat toată noaptea.

Pe data de astăzi au fost prinși de către moldoveni doi poloni, șleahtnici din Polonia... care mergeau din Polonia de la Sapieha, starostele din Bobrinsk, la Bender, unde se afla regele suedez, și aceștia au fost cercetați și răspunsurile lor au fost trimise M.S. țarului și miniștrilor, deoarece cele declarate de ei la interogatorii sînt de un mare interes fiind contra măriei sale țarului; iar acei doi oameni sînt cei doi poloni, despre care pomenea brigadierul Kropotov că au scăpat.

Ziua de 4, luni.

Generalul feldmareșal, străbătînd cu detașamentul 4 mile de la susamintitul punct Cula, a petrecut noaptea în stepă, aproape de punctul Sineștii Culei[26], unde peste deal în dreapta se află un eleșteu și niște fîntîni. Dimineața, înainte de pornirea trupelor. cei trei zaporojeni care fuseseră aduși pe data de ieri au fost împușcați în punctul amintit Cula.

Aghiotantul Veliaminov, care fusese trimis cu echipa pe data de 30 mai, s-a întors cu bine pe data de astăzi.

Ziua de 5, marți.

Generalul feldmareșal, îndepărtîndu-se cu detașamentul de punctul Sinești cu 5 mile, au ajuns în amurg la rîul Prut la punctul Țuțora și aici au petrecut noaptea. Ziua a fost o ploaie mare.

Ziua de 6, miercuri.

Dimineața, la domnul general feldmareșal conte Șeremetev au venit domnii generali cneaz Dolgoruki, cneaz Volkonski, Widman, Weissbach, brigadierii Cirikov, Cerntov și, aflînd că domnul Moldovei Dimitrie Cantemir vine din Iași la oastea măriei sale țarului peste rîul Prut, generalul feldmareșal a plecat îndată cu sus pomeniții domni întru întîmpinarea domnului Moldovei. Și l-au întîmpinat înaintea taberei, toate regimentele stăteau de paradă cu drapelele desfășurate și i s-a dat onorul în bătaia tobelor. Și au sosit ei, generalul feldmareșal cu domnul Moldovei, călări la marele cartier general a feldmareșalului și, intrînd în cort, s-au așezat la masă: la dreapta mesei domnul Moldovei, lîngă el — consilierul de curte Raguzinski, la stînga, în fața mesei — generalul feldmareșal, la dreapta feldmareșalului, domnul general al cavalerie Ianus, la stînga feldmareșalului, generalul-maior și locotenent-colo-

[26] În text: *Sinisticule.*

[27] Era obiceiul, păstrat pînă la prăbușirea țarismului ca gradele din garda imperială să corespundă gradelor superioare din armată. Între locotenent colonel și general maior sînt de fapt două grade.

nel din garda[27] imperială, cneazul Dolgoruki, la masă brigadierul Cirikov, şi au ţinut sfat despre treburile măriei sale ţarului. Ceilalţi domni generali şi brigadieri au stat într-un cort deosebit.

După terminarea consiliului, domnul Moldovei cu generalul feldmareşal şi cu generalii Ianus, Dolgoruki, Volkonski, Widman, Weissbach, brigadierii Cirikov, Cernţov, după ce au băut vodcă, au mîncat în cortul feldmareşalului.

Cu domnul Moldovei, erau din slujba sa aceştia ce urmează:

Hatmanul Ioan ⟨Neculce⟩.

Constantin — mare paharnic, fiul lui Iordachi[28] marele Vornic.

5 oameni: polcovnici sau rotmiştri.

1 locotenent.

p. 14 slugi domneşti — 8 oameni, //

precum şi alţi numeroşi moldoveni şi slujitori ai acestuia; feldmareşalul le-a făcut tuturor acestora daruri în blănuri de samur şi altele, cumpărate de la negustorii din Siberia.

Spre seară, domnul a plecat din tabără la Iaşi.

Ziua de 7, joi, Generalul feldmareşal a stat cu detaşamentul la rîul Prut, în punctul Ţuţora.

Pe data de astăzi, feldmareşalul a aflat de la un detaşament de moldoveni, trimis cu polcovnicul Ivanenko, că hoarda vine de-a dreptul asupra taberei spre rîul Prut, şi, îndată pentru a da alarma, s-a tras odată din tun, la care semnal toţi caii au fost aduşi îndată în tabără şi înşeuaţi, şi s-au făcut pregătiri ca de luptă. Apoi polcovnicul Ivanenko a fost trimis din nou în recunoaştere contra acelor tătari, şi acel polcovnic, atacîndu-i pe tătari, a prins 2 limbi, şi ei fiind întrebaţi, au spus că ei tocmai fuseseră trimişi în recunoaştere cu 200 de călăraşi, iar hoarda se adună toată; că regele Suediei şi voievodul Kievului, şi zaporojenii cu trădătorul Orlik[29] se află la Bender şi nu au auzit că aceştia să fi pornit undeva vreo campanie. În această noapte, caii au fost ţinuţi în tabără, din cauza alarmei.

Ziua de 8, vineri.

Dimineaţa, toţi generalii au fost la dl. general feldmareşal şi pe la amiază a venit de la Iaşi Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei, şi a stat la conferinţă cu feldmareşalul, precum şi cu generalul-maior cneaz, Dolgoruki şi consilierul de curte Raguzinski.

În conferinţa ţinută cu domnul Moldovei s-a propus şi s-a adus la cunoştinţă la această dată măriei sale Ţarului că la 6 al acestei luni, cînd a sosit domnul Moldovei la oastea măriei sale ţarului, generalul feldmareşal a avut cu dînsul o lungă conferinţă şi el şi-a manifestat credinţa faţă de înaltele interese al M. S. ţarului, şi a promis să-şi adune oastea la 15 ale acestei luni, şi s-a trimis un „universal" pentru strîngerea acesteia sperînd să adune 10 000. [numai că doreşte de la ei potrivit promisiunii, bani pentru oaste] şi despre acţiunile duşmanilor a declarat că vreo 40 000 de oameni din oastea turcească se află la Dunăre şi crede că o mare parte a şi trecut de partea aceasta a Dunării pentru paza podului, iar peste 10 zile puterea ei poate fi de 50 000 de oameni; se vor aduna de asemenea, mulţi oameni din hoarda tătarilor din Bugeac şi,

---

[28] = Iordachi Ruset.
[29] Succesorul lui Mazeppa.

de aceea, a propus ca, eu feldmareşalul împreună cu oastea care se află cu mine să nu plec la Dunăre fără a avea un număr mare de infanterie, şi anume de cel puţin 15 000 de oameni. Şi cu privire la aceasta feldmareşalul cu generalii au ţinut consiliu, şi după deliberări, s-a amînat hotărîrea pînă la sosirea ucazului M. S. ţarului; iar între timp s-a hotărît ca de-a lungul acestor locuri, să se facă mici marşuri pe Prut la vale şi să nu se îndepărteze, şi să se adune pentru hrana detaşamentului de aici, şi în parte pentru infanteria ce urmează, vite cîte se pot aduna[30]; iar el, domnul Moldovei, a promis să dea în cursul acestor zile vreo 15 000 de berbeci, 4 000 de boi, iar grîne se găsesc foarte greu, deşi feldmareşalul îşi dă multă osteneală în această privinţă, şi i-a propus ⟨domnului⟩ să adune ⟨măcar⟩ cît de puţine cereale pe bani, iar el a răspuns că nu poate aduna cereale pentru armată, nici pentru trei zile. Nu ne este cu putinţă ca el, feldmareşalul[31], să meargă cu oastea la Hoarda din Bugeac; în primul // rînd, că se poate îndepărta prea mult de infanterie, în al doilea — că duşmanul turc va fi în faţă, iar tătarii în spate şi pot să ne despartă de corpul principal şi să ne obosească trupele prin dese atacuri şi să ne taie legătura; pe deasupra se arată un mare pericol, că acum nu avem provizii, fapt pentru care în trupa mea aici, din cauza lipsei tot mai mari de pîine au început să mănînce carne; şi toţi au socotit că este bine să se supună M. S. ţarului această propunere, şi nu ca o indicaţie ci ca un lucru ce se cuvine să-l raportăm, să mergem adică cu infanteria în marş forţat şi să acţionăm cu forţa şi cu arme puternice ca să obţinem provizii lîngă Dunăre şi în Bugeac, dacă intenţia M. S. este să dăm lupta contra duşmanului la Dunăre, căci fără de aceasta nu se va putea atunci cînd vom începe marşul cu armata de aici spre Dunăre. p. 15

Am staţionat în aceeaşi tabără lîngă rîul Prut.

Ziua de 9, sîmbătă.

Dimineaţa la generalul feldmareşal au fost toţi domnii generali; apoi, la ora 9 a.m. a sosit domnul Moldovei şi după ce au ţinut sfat, au plecat feldmareşalul cu el, (=domnul), şi cu generalii prin tabără pentru inspectarea regimentelor, care stăteau toate în front apoi domnul a plecat iarăşi la tabăra lui.

Am stat în vechea tabără la Prut.

Ziua de 10, duminică.

Generalul feldmareşal a stat cu detaşamentul pe acelaşi loc la rîul Prut. A fost o ploaie mare.

Ziua de 11, luni.

Generalul feldmareşal, a stat cu detaşamentul la rîul Prut. După amiază a fost mare căldură, iar spre seară — ploaie şi grindină. De la domnul Raguzinski, care a plecat din tabără la Iaşi, am aflat că domnul Moldovei i-a declarat: că mai multe mii de tătari s-au adunat mai la vale pe rîu, la 12 mile depărtare şi cîţiva au trecut Prutul.

---

[30] Pieriseră multe vite de molimă; cf. I. Neculce, *op. cit.*, cap. XIX, p. 261.

[31] Aici se trece la pers. a III-a cînd se discută propunerea de a se merge contra hoardei în Bugeac şi se aduc argumente puternice contra ei. Totuşi ideea revine cînd se întrevede posibilitatea obţinerii de provizii lîngă Dunăre şi în Bugeac (?). Avem aici într-o formă confuză dezbaterea din consiliul ţinut cu generalii şi cu D. Cantemir, cu privire la calea de urmat. În concluzie se aşteaptă hotărîrea ţarului.

Ziua de 12, marți.

Generalul feldmareșal împreună cu detașamentul s-a depărtat cu o jumătate de milă de rîul Prut, de la punctul Țuțora și s-a cantonat tot pe rîul Prut.

Ziua de 13, miercuri.

Generalul feldmareșal, cu detașamentul, a staționat pe rîul Prut, la o depărtare de jumătate milă de primul campament. S-au primit ucazurile M. S. țarului: în primul, trimis de la Bar, din 6 iunie, cum că M. S. țarul își va grăbi sosirea cît se poate de mult; iar generalului Weid i s-a scris să se grăbească a sosi cît se poate mai iute, la mareșal, fără a-l aștepta pe M. S. țarul; iar în celelalte privințe ca el, feldmareșalul să facă tot ce poate ca să nu piardă timpul, dar mai ales să se grăbească să ajungă, dacă se poate, la Dunăre, înaintea turcilor; și M. S. țarul îl felicită pentru alăturarea domnului Moldovei, iar în cel de-al doilea ucaz scris de la 2 mile depărtare de Vrațlav la 9 iunie, scrie că M. S. țarul a plecat ieri în marș cu regimentele gărzii de la Vrațlav și a petrecut noaptea străbătînd, două mile, iar apoi se va grăbi, cu ajutorul lui Dumnezeu, pe cît va fi cu putință ca să vină spre el, spre feldmareșal; iar generalului Weid i s-a scris să se grăbească cu infanteria pe cît e cu putință, să vină la mareșal, fără a-l aștepta pe M. S. țarul.

La data de azi, 13 iunie, tătarul Mehmed, prins de detașamentul nostru de recunoaștere, a fost trimis la hoarda din Bugeac cu scrisori scrise în limba tătărească[32] și i s-a hotărît sorocul să se întoarcă tot în iunie, pe ziua de 19.

Am stat cu detașamentul în același loc la rîul Prut. Ca urmare a consiliului ținut cu domnii generali, potrivit raportului brigadierului Cernțov înaintat pe ziua de astăzi prin căpitanul regimentului Tverski, au fost trimiși în orășelul moldovenesc Iași 2 locotenenți din regimentele p. 16 Volodimirsikî și Sibirski, și un subofițer (?) și din cele 12 regimente de dragoni, 1 subofițer, 1 pisar, 1 toboșar 172 de dragoni pe cai slabi și prăpădiți, iar 28 de dragoni fără de cai, cu totul 200, iar împreună cu ofițerii și subofițerii — 206; și în seara acestei zile s-a hotărît ca maiorul Selivanov să fie comandant la Iași.

(Seara generalul feldmareșal cu generalul Ianus, cu Dolgoruki, cu Raguzinski, cu brigadierul Cirikov au plecat pentru consiliu peste rîul Prut, la domnul Moldovei și au stat în consiliu pînă după miezul nopții, au sosit înapoi cu 2 ore înainte de a se face zi).

Ziua de 14, Joi.

Generalul feldmareșal a staționat cu detașamentul pe vechiul loc, lîngă rîul Prut, la o jumătate de milă depărtare de punctul Țuțora, și a așteptat sosirea în tabără a domnului Moldovei, dar acesta nu a sosit din tabăra sa la ora hotărîtă. De aceea, generalul feldmareșal cu domnii generali Ianus, Dolgoruki, cu consilierul Raguzinski au mers din tabără peste rîul Prut, în tabăra lui domnească, și acolo s-au sfătuit cu privire la împrejurările războiului de acum, și au stat acolo două ore după miezul nopții, apoi au venit iarăși în tabără.

În orașul Iași a fost numit comandant maiorul Selivanov.

Ziua de 15, vineri.

Dimineața pe la ora 2, furajorii noștri, trimiși din tabăra de pe rîul

---

[32] Pentru această scrisoare cf. I. Neculcea *op. cit.* p. 272.
[33] În text: „vreo jumătate 3 000 oameni“ (!).

Prut, au fost atacați de tătarii care erau vreo 3 000 (?)[33] de oameni, și au luat dintre ai noștri un grenadier, ordonanțe dispărute sînt 4; apoi un căruțaș, au omorît o ordonanță, o ordonanță este rănită, iar dintre curieri nu au apărut 2, este omorît unul dintre ofițeri, cu totul 11 oameni, dintre care 2 morți. Și în același moment, în tabără s-a tras o salvă de tun[34] drept alarmă în urma căreia caii au fost îndată aduși în tabără; apoi s-a poruncit totodată polcovnicului Isupov să ia ofensiva cu oastea neregulată contra acelor tătari, iar cu cea regulată să plece locotenent-colonelul Solnțev din pichetul principal al regimentului Riazanskii; apoi, adunînd de pe la Feld-Wachte pe toți cei din oastea regulată și fiind cu aceștia brigadierul Kropotov, li s-a poruncit să fuzioneze cu locotenent-colonelul Solnțev și să pornească după tătari ca să-i caute. Și din aceștia, ostașii neregulați au dat o luptă, în care au fost omorîți trei oameni dintre tătari și mulți au fost răniți, iar cei din armata regulată nu au dovedit să ajungă din cauza dealurilor mari, dar văzîndu-i tătarii au luat-o la fugă. De aceea, ai noștri seara s-au întors cu toții nevătămați și teferi.

Staționăm pe Prut la o jumătate de milă depărtare de punctul Țuțora.

Ziua de 16, sîmbătă.

Generalul feldmareșal cu detașamentul a străbătut de dimineață pînă la ora trei, o milă și a stat tot la Prut, pe un deal înalt, toată ziua. A fost o zi foarte călduroasă.

Ziua de 17, duminică.

Generalul feldmareșal a stat cu detașamentul, în același loc, pe dealul înalt, unde am sosit ieri.

La această dată a sosit, pe la amiază, un moldovean care acum cîtva timp fusese prins de turci, și a spus că el, din captivitate a plecat în felul acesta, că a omorît pe tătarul care-l păzea. În ceea ce privește știrile ne-a declarat că în hoarda din Bugeac sînt vreo 20 000 de oameni cu sultanul fiul hanului, și cu aceștia sînt vreo 15 000 de spahii turci care se află la 6 mile depărtare de acest loc, și voiau în una din aceste zile să atace oastea M. S. țarului. Regele Suediei a fost peste Dunăre la vizir și, după întrevederea cu acesta, s-a întors la Bender. // p. 17

La această dată, în urma sfatului generalilor, a fost trimis un detașament condus de locotenentul-colonel Davîdov și de Kighici[35] la punctul Fălciu[36], în care loc se află ⟨niște⟩ boieri moldoveni[37] și împreună cu acesta au fost trimiși 900 de soldați din oastea neregulată, inclusiv 50 de cazaci, iar din oastea regulată au fost trimiși un subofițer și un caporal cu 25 de dragoni.

S-a poruncit acelui locotenent-colonel să caute a-i aduce pe acei boieri cu el în convoi cu toată graba; și de va găsi dușman în stare să împiedice această măsură a lui, să trimită în recunoaștere; iar de va fi dușmanul mai puternic ca el, să se retragă în tabără. De asemenea, să li se propună acelor boieri să cedeze un număr oarecare de vite pentru aprovizionarea trupelor M. S. țarului.

---

[34] În text: *lozan*, termen necunoscut.

[35] *Kighici*. Cf. I. Neculce, *op. cit.*, p. 274. E vorba de polcovnicul Chigheciu trimis cu 300 de moldoveni pe lîngă alți 200 de dragoni sub comanda unui „căpitan“ (probabil tocmai acest detașament al locotenent-colonelului Davîdov).

[36] *Falten*.

[37] *Ibidem*. E vorba de boierul Lupu Costache care se baricadase în mănăstirea Bursuci, „împreună cu alte rude ale sale și cu cîteva gloate“.

Tot pe data de astăzi, feldmareşalul a propus domnului Moldovei ca, pe lîngă detaşamentele trimise de el mai înainte, să-i trimită astăzi încă un detaşament de 200 de moldoveni sau, cîţi va crede de cuviinţă, pentru cercetarea duşmanului, deoarece au avut ştiri că turcii au venit la acele puncte şi au luat la ei un boier[38], care le-a promis să ţină partea turcilor.

Ziua de 18, luni.

Feldmareşalul cu detaşamentul a stat pe acelaşi deal.

A fost ⟨aici⟩ domnul Moldovei, şi, după ce l-a vizitat pe feldmareşal, domnul a plecat, iar feldmareşalul cu generalii au luat masa la generalul Ianus. O zi foarte călduroasă.

Ziua de 19, marţi.

Dimineaţa pe la ora 7 după miezul nopţii de pe dealurile din faţa taberei, au venit tătarii, care erau vreo 30 000 cu sultanul, fiul hanului Crimeii, şi au făcut o incursiune contra furajorilor noştri în flancul stîng; apoi regimentele de dragoni şi ostaşii neregulaţi au fost îndată rînduiţi de luptă şi au pornit roată împrejur şi s-au dat în multe locuri numeroase lupte, în care ai noştri au luat drapelul roşu al tătarilor şi au căzut de asemenea mulţi tătari apoi tătarii, cam la vreo 4 000, au atacat puternic pe locotenent-colonelul Pit, care se afla în flancul stîng, păzind pe furajori şi, fiindcă aceştia nu s-au putut retrage la timp, locotenent-colonelul a fost învălmăşit de mulţime şi el, precum şi 2 căpitani şi 103 dragoni au fost omorîţi. Apoi toate regimentele de dragoni au pornit în front contra tătarilor, pe dealurile de unde veneau, şi aceştia au plecat [iar cu privire la cîţi au fost omorîţi — urmează mai jos raportul], şi pentru aceasta s-a ordonat să se facă cercetare, şi în comisie au fost numiţi general-maior cneazul Grigore Volkonski, brigadierul Kropotov, şi 2 colonei.

Ziua de 20, miercuri. Am stat la Prut pe un deal înalt.

Pe la amiază s-a dat din nou alarmă din cauza tătarilor, dar s-a constatat din recunoaşteri că nu e nimic, veniseră vreo 10 oameni ⟨tătari⟩.

Unul din drapelele tătăreşti care a fost adus în tabără la satul Vertkovo — lat de 5 fîşii de tafta, pe la margini cîte una verde, lîngă ele 2 roşii, la mijloc una galbenă — a fost dat locotenentului de artilerie, celălalt, capturat în acţiunea de la Prut la 19 iunie, roşu, din 2 bucăţi de tafta, cu o fîşie albă lîngă mîner, a fost dat aceluiaşi locotenent.

Ziua de 21, joi. Feldmareşalul cu detaşamentul a plecat de pe dealul înalt, străbătînd 2 verste şi s-a oprit tot pe malul rîului Prut, în vale sub poalele dealurilor. //

p. 18 Ziua de 22, vineri. Generalul feldmareşal a stat cu detaşamentul în acelaşi loc pe şesul de lîngă rîul Prut. Ziua a fost foarte călduroasă, dar cu vînt. Pe la amiază l-a vizitat pe mareşal domnul Moldovei.

În aceeaşi zi, oastea domnului Moldovei a trecut rîul Prut [peste un pod construit] şi s-a alăturat trupelor M. S. ţarului.

Ziua de 23, sîmbătă. Feldmareşalul a stat cu detaşamentul în acelaşi loc.

---

[38] Se referă desigur la acelaşi Lupu Costache care era în corespondenţă cu vizirul, fără însă a părăsi tabăra sa de la Bursuci.

Pe data de astăzi au fost trimise contra tătarilor, care staționau în Valea Sărată[39], toate trupele noastre neregulate și moldovenii domnului Moldovei cu hatmanul[40] și li s-a poruncit să-i atace.

Ziua de 24, duminică, feldmareșalul a stat în același loc.

Trupele noastre neregulate, trimise în recunoaștere contra tătarilor, s-au întors, deoarece, din cauza numărului mare, al acestora nu puteau fi atacați, și, pe deasupra, tătarii îi văzuseră și începuseră să tragă.

Tot în această zi, locotenent-colonelul Davîdov, trimis în misiune cu un detașament la boierii moldoveni din punctul Fălciu, care se afla la 8 mile depărtare de lagăr, a revenit sănătos și a adus cu sine pe boierii moldoveni — Solomon Clucerul și Constantin Comisul[41], care erau sub bănuială.

Astăzi s-a primit ucazul M. S. țarului, scris la Prut, în ziua de 24 iunie, în care binevoiește a vesti că măria sa a sosit la Prut în noaptea de 23 iunie, generalul Weid și artileria vor sosi astăzi la 24, generalul Repnin — peste 3 zile, iar însuși M. S. țarul va fi la Iași la 25 iunie[42].

Ziua 25, luni. Feldmareșalul cu detașamentul său au stat în aceeași vale, întrucît s-a poruncit, prin ucazul M. S. țarului, de a nu pleca nicăieri pînă la joncțiunea cu infanteria.

. . . .

. . . . Iulie

Iulie, 1711, în ziua de 7, sîmbătă. Am petrecut ziua în susmenționatul punct Stănilești[43].

Astăzi s-au primit știri autentice de la generalul Ianus, care și-a continuat marșul înainte, că vizirul cu forțele turcești a sosit la punctul Fălciu, la o distanță de 6 mile de tabăra noastră actuală și că tătarii și hanul Crimeii au făcut joncțiunea cu ei.

Apoi, spre seară, am primit știri de la același Ianus prin locotenent-colonelul Fast, că între tabăra noastră și a lui Ianus s-au construit 2 poduri, iar un al treilea pod îl termină tătarii și au început să-l treacă, și au trecut împreună cu 2 000 de ieniceri și au tras din tunuri asupra lui Ianus, asupra corpului său de trupă, dar nu i-au pricinuit mari stricăciuni; și acel locotenent-colonel Fast a fost iarăși trimis la generalul Ianus, și tătarii atacîndu-l pe acel Fast în drum l-au omorît, împreună cu ordonanța lui. Iar după primirea știrilor de mai sus, s-au

---

[39] = Părîul Sărat.

[40] = Ioan Neculce.

[41] Neidentificați. I. Neculce arată că Lupu Costache făcînd pe bolnavul a rămas, dînd chezași pe alți membri ai familiei sale.

[42] La sosirea țarului la Iași a venit în grabă să-l salute, domnul care se afla la tabăra lui Șeremetev, îndată ce a aflat de sosirea țarului în oraș. Împreună cu el a venit și feldmareșalul care însă *nu a luat parte* la ospățul dat de domn în cinstea țarului în ziua următoare. Motivul invocat atunci a fost nevoia de a se întoarce în tabără pentru a fi de veghe. Dar pare mai probabil că acest fapt se datora nemulțumirii țarului în urma neexecutării planului inițial de înaintare spre Dunăre. Faptul că jurnalul feldmareșalului se întrerupe brusc îndată după aceea și nu își reia firul decît cu începere de la 7 iulie, cînd au loc ciocnirile cu dușmanul, pledează în sensul acesta.

[43] După I. Neculce corpul de trupe al lui Șeremetev la care se afla și țarul s-ar fi unit mai întîi cu detașamentul lui Ianus (înapoiat din expediția lui la Gura Sărății) și anume la balta Prutețului, și numai după venirea grupului lui Repnin la Stănilești s-ar fi tras acolo. Dar în jurnal se folosește la data de 7 iulie denumirea de Stănilești pentru desemnarea locului taberei țarului din ziua aceea. De asemenea se arată că diviziile lui Weid și Repnin au sosit după țar la Stănilești.

trimis ordine generalilor, adică lui Weid, cneazului Repnin, „Brius" (Bruce) ca aceştia cu diviziile şi artileria să se grăbească, pe cît e cu putinţă, şi să se apropie.

p. 19 Apoi, M. S. ţarul a binevoit a trimite în timpul nopţii pe aghiotantul său Şestemirov, căruia i s-a poruncit să spună generalului Ianus, că din cauza trecerii duşmanului pe partea noastră a Prutului el, Ianus să se retragă şi să se apropie de corpul de infanterie. Şi acel Şestemirov a sosit la M. S. ţarul în zorii zilei de 8 iulie şi a declarat că Ianus şi-a început retragerea la 3 ore după plecarea sa.

Ziua de 8, duminică. Dimineaţa, pe la ora 6, a fost prins nu departe de tabără, în punctul Stănileşti, de către moldovenii din patrula regimentului moldovenesc Tanski, un tătar din Hoarda din Bugeac, care a declarat că vizirul turcesc vrea să dea lupta cu trupele M. S. ţarului pe la 10 ale acestei luni şi, de aceea, toţi trec pe partea rîului Prut unde se află Iaşul şi cîteva mii au şi trecut cu tunurile. Şi trupele turceşti cu vizirul au: 60 000 de ieniceri, 40 000 de spahii şi hoardele lor de tătari din Bugeac şi Crimeea în număr de 40 000 cu totul 140 000; şi ei tătarii se află acum toţi prin păduri. În timpul interogării acelui tătar, a sosit generalul Ianus, căruia i-a fost trimisă în ajutor divizia lui Ensberch. Şi, în acele ore, au apărut pe partea Prutului, pe care se află Iaşul, un mare număr de spahii şi s-au postat în faţa taberei noastre în apropiere, pe dealuri.

Atunci garda ţarului, regimentele de Inghermanland şi Astrakhan şi divizia lui Allard au fost rînduite în ordine de bătaie, s-au înconjurat de părcane şi au început să bată tare cu tunurile contra forţelor inamicilor şi trupele neregulate luptau, şi a fost capturat de la ei un spahiu, greu rănit, care a declarat că au şi venit cam 30 000 de spahii.

Apoi au sosit în grabă diviziile lui Weid şi Repnin şi au luat poziţie în faţa aceluiaşi deal, unde se afla duşmanul, şi au tras şi ei mult cu tunurile, în urma cărui lucru aceia s-au ridicat mai sus pe deal. Şi în acel loc, Stănileşti, au petrecut noaptea trupele M. S. ţarului, şi deasemenea şi cavaleria turcească în faţa lagărului nostru pe deal, şi în ambele oşti în tot timpul nopţii au fost focuri, la o depărtare de o verstă sau ceva mai puţin.

Apoi M. S. ţarul a poruncit să fie părăsite toate convoaiele grele şi lucrurile netrebuitoare să fie arse, ceea ce s-a şi făcut. Şi pe la miezul nopţii, au fost expediate convoaiele şi, din cauza locului strîmt, armata s-a retras de la Stănileşti, şi în avangardă mergeau diviziile generalului Repnin, apoi a lui Weid, artileria şi divizia lui Ensberch, şi cavaleria lui Allard, iar în spate garda ţarului, regimentele Preobrajenskii şi Semionovskii, în urmă cele de Inghermanland şi Astrakhan, oastea fiind apărată de duşman din ambele flancuri prin părcane, pe care le duceau soldaţii cu ei, iar convoaiele mergeau la mijloc.

Şi cu vreo două ore înainte de a se face ziuă, văzînd trupele tătărăşti acea retragere, au făcut numeroase incursiuni contra cărora ne-am apărat cu salve de tun şi cu focuri de puşcă, iar de la ora unu au început să se adauge şi trupele turceşti începînd o puternică ofensivă, din care cauză unele bagaje, precum şi vite, ne-au fost răpite de duşman. Dosarele cancelariei de război s-au pierdut odată cu căruţaşul în timpul trecerii şanţului.

Ziua de 9, luni. Cînd am trecut de prima tabără de la Stănileşti şi am ajuns pe şes în dreptul dealurilor, întreaga armată a luat poziţie de

luptă înconjurîndu-se cu părcane; atunci forțele turcești și tătărești au început ofensiva și lupta contra armatei M. S. țarului încă de la începutul retragerii; și se trăgea neîncetat contra lor din tunuri și din arme mărunte. Și, astfel, retrăgîndu-ne peste o milă, oastea a ajuns în valea rîului Prut, unde locul este larg și deschis; acolo înconjurată mereu de părcane, s-a dat o luptă mare cu inamicul ziua întreagă, abia cu vreo 2 ore înainte de a se însera a încetat focul puștilor. Apoi, un număr oarecare de turci călări, care trecuseră de partea cealaltă, înaintea sosirii armatei pe malul Prutului, s-au oprit pe deal, în fața lagărului nostru, cu 22 de drapele desfășurate. După potolirea din acele clipe, au început iarăși salve puternice de tun din partea trupelor noastre și descărcări de puști, deoarece în ajutorul spahiilor turci veniseră și ienicerii, și trupele lor sporeau neîncetat, și au început ai lor să tragă, mai întîi din 2 tunuri de ambele părți ale frontului nostru; apoi, cu o jumătate de oră înainte de a se însera, au venit turcii, și tătarii, și spahiii la părcanele noastre, de unde li s-a ținut piept trăgîndu-se din toate tunurile și din armele mici (puștile), și ei iarăși au fost respinși, cu mari pierderi. Și după aceea, toată noaptea, spre data de 10 (iulie), pînă în zori, s-au tras neîncetat focuri din ambele părți, și în repetate rînduri au venit turcii cu forțe puternice, la linia noastră de părcane, fiind respinși de numeroase salve.

Ziua de 10, marți... În zorii zilei am aflat că și restul de ieniceri și spahii s-au apropiat cu artileria de linia noastră de părcane și a venit însuși vizirul turcesc, și au făcut șanțuri în ambele părți ale taberei noastre și a liniilor de părcane din apropiere, în care au pus, conform informațiilor, 310 tunuri [mari și mici], iar din partea trupelor M. S. țarului nu erau în afara liniei de părcane nici un fel de întărituri. Și în această noapte, cu cîteva ore înainte de a se lumina de ziuă, a fost o mare tragere din tunuri și din arme mărunte din care cauză, în convoiul nostru, au fost vătămați numeroși oameni și cai. Și această luptă a continuat pînă la ora 2 p. m., fără întrerupere. Și în această bătălie au fost omorîți general-maiorul Widman[44], locotenent-colonelul Pulst, locotenent-colonelul Rott, maiorii Lunin și Kolțev; au fost răniți dl. general Allard, generalul maior cneazul Volkonski și colonelul Zimburch.

De ceilalți morți și răniți și dispăruți fără știre s-a întocmit un tabel, potrivit căruia, din întreaga armată au fost omorîți, răniți și dispăruți fără de veste și au murit de răni 2 856 oameni.

În timpul acestei bătălii, M. S. țarul a poruncit să se trimită scrisori de la Departamentul afacerilor străine, pentru a se ajunge la o înțelegere, lucru știut[45] de Departamentul afacerilor străine, dar nu a avut răspuns curînd. Apoi, M. S. țarul a binevoit să trimită pe dl. cancelar baronul Petru Pavlovici Șafirov pentru a încheia tratat cu turcii și i s-a dat o scrisoare, în care fusese adăugată de mîna M. sale declarația[46] că orice tratat va încheia acel baron între ambele state, M. S. țarul îl va păzi neclintit. Iar între timp toți se pregăteau pentru lupta

---

[44] La I. Neculce, *op. cit.* el ar fi căzut în fruntea armatei în cursul unei mișcări de ofensivă, care ar fi și început să determine panică în rîndurile turcilor.
[45] Adică de competența acelui departament.
[46] Întrucît armistițiul era cerut de către Șeremetev în calitate de comandant suprem al armatelor în luptă.

principală şi să pornească contra întăriturilor făcute de turci. Şi domnul baron Şafirov a trimis un locotenent care fusese expediat la el, şi care a declarat că dl. Şafirov, a poruncit să raporteze M. S. ţarului că turcii nu prea înclină spre o înţelegere, şi ⟨ca ruşii⟩ să fie foarte precauţi, căci primejdia este foarte mare. Drept care, în lagărul nostru au început pornind de la rîu, să facă şanţ şi în faţa oastei neregulate pentru ⟨cei din⟩ convoaie.

Apoi a trimis iarăşi domnul Şafirov să spună că am început tratativele de pace cu turcii, din care cauză spre seară salvele tunurilor au încetat din ambele părţi. Şi noaptea întreagă turcii au făcut şanţuri, deşi se hotărîse să nu se efectueze nici un fel de lucrări. Ai noştri nu au făcut nimic[47], au stat doar în front, fiind gata de luptă în orice moment.

La aceeaşi dată, vizirul turcesc şi-a exprimat dorinţa ca pentru întărirea hotărîrii de pace, să aibă ostatec pe fiul feldmareşalului Mihail Şeremetev. Şi noaptea a trecut fără nici o luptă.

Ziua de 11, miercuri. Toată ziua nu s-a tras, din ambele părţi, iar convoaiele noastre făceau, în mare grabă, pregătiri pentru retragere.

La această dată generalii au ţinut două consilii.

I-iul consiliu.

În care au hotărît ca ultimă măsură, şi toţi au fost de acord — că dacă inamicul nu va fi mulţumit cu condiţiile care au fost comunicate vizirului şi va dori să ne predăm la discreţia lui şi să depunem armele, să se retragă de-a lungul rîului Prut[48]. Au semnat cu mîna proprie generalii: Adam Weid, cneazul Repnin, Allard, Ensberch, Brius, cneazul Galiţîn, Osten, cneazul Vasile Dolgoruki, contele Golovkin, feldmareşalul Şeremetev.

Al II-lea consiliu.

Din lipsă de timp, nu s-au anunţat pe larg motivele, dar mai jos urmează punctele enunţate.

1. A merge în sus de-a lungul rîului Prut. În vederea acestui fapt, a ne pregăti îndată de marş; ar fi o cantitate suficientă şi de obuze şi de cartuşe, şi să se raporteze, cîte din acestea posedă fiecare divizie; iar din cauza neîndestulării gloanţelor, să fie tăiat fierul drept alice; şi toate acestea să fie gata pregătite pe data de astăzi, la orele 4 p.m.

2 A se lua numărul indicat de căruţe, şi anume;

pentru un general plin...	6
„ „ general-locotenent de artilerie	5
„ „ general-locotenent	4
„ „ general-maior	2
„ „ brigadier	2
„ „ locotenent-colonel	1

Pentru ceilalţi, samare. La aceste căruţe să se înhame cei mai p. 22 buni cai.

3 Feldmareşalul şi miniştrii săi să aibă căruţe şi cai cum se cuvine unor oameni de seamă.

4 Generalii să aibă cîte o caleaşcă, iar din ceilalţi să nu aibă, nimeni; cei cu soţii să meargă călare[49], şi să fie lăsat tot ce e de prisos; iar caii să fie întrebuinţaţi pentru soldaţi şi pentru ofiţerii săraci.

---

[47] Pentru amănunte cf. fragmentul din jurnalul generalului Allard.
[48] În text: „să meargă în derivaţie".
[49] Lăsînd adică trăsura pentru soţie, şi fără a pretinde o a doua trăsură.

5 Caii de artilerie buni, să fie luați, iar cei răi, nu numai de la artilerie, ci și toți ceilalți, să fie omorîți, iar carnea lor să fie friptă sau fiartă, și să se facă aceasta cît mai repede.

6 Tunurile grele, precum și cele șubrede, să fie făcute bucăți și aruncate în apă.

7 Cu ghiulelele și lucrurile secrete să se purceadă la fel.

8 A se împărți proviziile în mod egal, pe regimente, și atît proviziile, cît și carnea, să fie purtate de fiecare ins asupra lui. Și, bineînțeles, din lipsă de vite, să nu pregete la cai și să nu disprețuiască pe cei slabi, ca să fie provizii pentru o săptămînă:

9 (Comisarilor Bestujev, Novosilțov, Masalski, care au banii în seama lor, li se ordonă să fie pe lîngă artilerie, pentru o mai bună pază, și împreună cu comisarii să fie însărcinat cu supravegherea locotenent-colonelul Zibir, iar banii să fie încărcați în căruțe mici, de cele care sînt acum la artilerie, și de nu vor fi de ajuns aceste căruțe mici, să fie împărțiți în genți și saci ⟨ce se vor transporta⟩ pe cai, și să fie, pe lîngă fiecare din ei cîte doi cai, și un al treilea de rezervă.

Brigadierilor, coloneilor, tuturor să li se ia declarații scrise de mîna lor, că au auzit ucazul și că vor pregăti totul pentru ora arătată.

Aceste ordine au fost împărțite generalilor Weid, Janus, cneazului Repnin, Allard, Ensberch, Brius, cnezilor Golițin și Dolgorukii.

Și după terminarea acestui consiliu și după ce au fost date domnilor generali, la amiază a venit din tabăra turcească la M. S. țarul dl. baron Șafirov și a declarat că el a îndeplinit la vizir cele poruncite prin ucazul măriei sale și a făcut pacea, și a plecat îndată iarăși acolo. Totodată el a declarat că și colonelul Șeremetev să meargă cu el la turci. Iar ce s-a convenit cu turcii, aceasta se știe la Departamentul afacerilor străine.

La aceeași dată, măria sa țarul l-a înălțat pe Mihail Șeremetev de la gradul de polcovnic la acel de general-maior, și i-a poruncit să fie ostatec la turci și să plece la Țarigrad și acel general-maior Șeremetev a plecat îndată după domnul Șafirov, și i s-a conferit portretul cu diamante înfățișînd persoana măriei sale țarului în valoare de 1 000 de ruble; și pentru toate lunile de serviciu pînă la data de 11 iunie i s-a dat salariul de polcovnic, iar de la data de 11 iulie, pentru un an întreg de general-maior și polcovnic.

Cu generalul-maior a fost trimis și polcovnicul Pavlov din regimentul de Azov.

Generalul feldmareșal a trimis în dar vizirului turcesc 2 puști bune, aurite, 2 perechi de pistoale bune, 40 de blăni de samur în valoare de 400 de ruble.

Și noaptea, spre data de 12, am petrecut-o cu bine în vechea tabără de lîngă Prut.

Și contrar (hotărîrii) consiliului dinainte, explodarea tunurilor grele a fost amînată. p. 23

Ziua de 12, joi. Întreaga armată strîngînd tabăra din locul unde au fost luptele, s-a retras cu bine și au petrecut toți noaptea lîngă rîul Prut, parcurgînd 3 zile și jumătate.

Ziua de 13, vineri. Am efectuat marșul cu armata și, parcurgînd 2 mile și jumătate, am petrecut noaptea între păduri, în apropierea rîului Jijia.

Ziua de 14, sîmbătă. Trecînd rîul Jijia, garda imperială și cu ea M. S. țarul și feldmareșalul au petrecut noaptea pe rîul Prut, după ce au străbătut 2 mile **și jumătate.**

Ziua de 15, duminică. Străbătînd de la tabăra de pe Prut 3 mile și jumătate, am petrecut noaptea tot lîngă Prut, în dumbravă, nu departe de rîu de partea stîngă a acestuia. Celelalte divizii urmau încet, deoarece mulți cai din lipsă de hrană, nu mai puteau merge.

Ziua de 16, luni. Am petrecut ziua tot acolo, unde am sosit la data de 15.

Ziua de 17, marți. M. S. țarul, garda imperială cu 4 regimente și feldmareșalul după ce au străbătut 3 mile și jumătate de la tabără au petrecut noaptea lîngă rîul Prut.

La această dată s-a poruncit să se treacă regimentul de Rostov, din divizia generalului Weid, în divizia generalului cneaz Repnin, iar în locul regimentului de Rostov să treacă în divizia lui Weid regimentul de Schlusselburg, și s-au trimis decretele (ucazurile) către generali.

Ziua de 18, miercuri. Parcurgînd de la tabăra unde am făcut popas pe data de 17, vreo patru mile, am petrecut noaptea lîngă rîul Prut. La această dată s-a ordonat trimiterea pontoanelor de vase de la artilerie și construirea unui pod peste Prut, lîngă punctul Ștefănești.

S-a fixat drumul pe care să meargă armata din Țara Moldovei de la rîul Prut mai departe pînă la Ștefănești, unde este pod peste Prut 6 mile, pînă la Moghilău 8 mile . . .

Ziua de 19, joi. Am parcurs de la tabăra veche 3 mile și am petrecut noaptea cu garda imperială la Prut.

Ziua de 20, vineri. După amiază, M. S. țarul cu garda, miniștrii și feldmareșalul, străbătînd 3 mile au sosit la tîrgușorul Ștefănești pe Prut unde s-a început construirea podului, la o jumătate de milă depărtare și aici am petrecut noaptea.

În ziua de 21, sîmbătă M. S. țarul cu garda, miniștrii și feldmareșalul au petrecut ziua la Ștefănești deoarece peste rîul Prut se construia podul.

p. 24 La această dată a scris din Soroca polcovnicul Hlopov că în ziua de 17 iulie a venit în apropiere de tîrgușorul Soroca oastea dușmană, vreo 3 000 de turci, și au atacat tîrgușorul cu cavaleria și infanteria, cu care s-a dat lupta. Și acel inamic s-a retras cu pierderi destul de mari, lăsînd vreo 50 de cadavre sub zidurile tîrgușorului, și acolo, unde au fost incartiruiți după retragere, au fost, de asemenea, îngropate numeroase cadavre, iar alte cadavre au fost aruncate în apă, după mărturia oamenilor trimiși de polcovnic. Pe lîngă turci erau vreo 6 străini și (sînt) recunoscuți drept ofițeri; iar în privința celor morți și răniți din partea noastră — este anexat raportul. Podul de pe Nistru de lîngă Soroca, din cauza apei mari care a venit, este stricat tot și dus de apă, și astăzi e mare revărsare a apelor din care cauză nu a fost cu putință a se păstra acel pod . . . [urmează lista pierderilor] . . .

La toate acestea, i s-a răspuns polcovnicului Hlopov să strîngă toate, să fie gata de plecare și să construiască iarăși podul peste Nistru.

Ziua de 22, duminică. Generalul feldmareșal a plecat de dimineață, din tîrgușorul Ștefănești, care se află pe rîul Prut, și trecînd Prutul pe un pod de vase, s-a oprit pe mal, la vreo verstă depărtare de rîu, lîngă un mic eleșteu, în dumbravă.

Apoi M. S. țarul, miniștrii și cele 4 regimente de gardă au trecut pe același pod și M. S. țarul, după ce a luat masa la feldmareșal, a binevoit a sta pînă în seară.

Ziua de 23, luni, M. S. țarul și garda și feldmareșalul au petrecut ziua după trecerea Prutului, la o distanță de cca 1 verstă de rîu.

Pe data de azi au traversat rîul Prut, pe podul plutitor de vase, divizia generalului cneaz Repnin, artileria și divizia generalului Ensberch; au petrecut noaptea în apropiere de garda imperială. A fost o ploaie mare care a ținut multe ore.

8 regimente de cavalerie și divizia lui Weid au rămas încă dincolo de Prut, deoarece nu au reușit să-l traverseze.

Ziua de 24, marți. Diviziile generalului cneaz Repnin, artileria lui Ensberch au pornit în marș la ora 4 după miezul nopții și au petrecut noaptea la 2 mile depărtare de Prut, în punctul Seliștea, pe rîul Ciugur[50], în stepă într-un loc fără pădure. Feldmareșalul a plecat la amiază și, ajungînd la diviziile menționate, a petrecut acolo noaptea. M. S. țarul cu garda au mers în urmă și au petrecut noaptea la o milă depărtare de feldmareșal. A plouat și marșul a fost foarte greu. La această dată, p 25 ceilalți 3 turci[51], au fost lăsați să plece la oastea turcească și i s-a scris domnului Șafirov.

Ziua de 25, miercuri. Dimineața a sosit la generalul feldmareșal M. S. țarul și contele Golovkin și domnii generali, și iarăși și-au reluat drumul la cvartirele lor cu garda imperială. Feldmareșalul a dormit în tabăra amintită unde sosise pe data de 24; și diviziile generalului cneaz Repnin, artileria, divizia lui Ensberch și-au petrecut această zi în apropierea rîului Ciugur.

La această dată s-au primit de la domnul general Ren, trimis în Țara Românească la 30 iunie, o scrisoare scrisă din „mănăstirea Ibrail"[52] la 19 iulie, în care scrie către generalul feldmareșal contele Șeremetev, că el a primit abia la data de 16 iulie în apropiere de Brăila ucazul M. S. țarului scris din convoi la data de 12, cu privire la încheierea păcii cu măria sa sultanul Turciei, și, potrivit acelui ucaz, trupele M. S. țarului au fost oprite. Iar înainte de primirea acelui ucaz ei (= rușii) au venit la Brăila și au atacat la data de 12 suburbia, au asaltat la data de 13 castelul (cetatea), au primit prin capitulare menționa a cetate la data de 14 iulie, cu condiția ca Daud-Pașa, cu toți oamenii, în afară doar de persoana lui, vor pleca fără arme și echipaj, predîndu-le și potrivit acestei înțelegeri, acei turci așa au și făcut: și pe data de 17, la retragerea din Brăila, pașa Daud a fost iarăși chemat și i s-a dat înapoi acel oraș cu tunurile care erau acolo. Iar în timpul atacului, moldovenii au luat cai și vite de ale munteanului, și o parte oarecare din acestea există și astăzi în oastea generalului care pot fi găsite în afară de acelea pe care le-au luat moldovenii și muntenii[53]. Astăzi a fost îndreptat spre el (= Ren) un pașă trimis de vizir ca escortă sigură, cu care, după putință, va merge curînd la Iași spre a se alătura armatei principale.

---

[50] *Sugol.*

[51] Care comandaseră escortă turcească dată împotriva unor eventuali hărțuitori tătari.

[52] Adică mănăstirea Măxineni din apropierea Brăilei.

[53] Adică din prada făcută de moldoveni în Țara Românească o parte se mai află în mîinile generalului rus, restul fiind probabil împărțit între trupele de moldoveni și cele de munteni, adică aderenții lui Toma Cantacuzino.

Ziua de 26, joi. Din punctul Seliştea, generalul feldmareşal cu diviziile generalilor cneaz Repnin şi Ensberch cu artileria au străbătut 3 mile, au traversat rîul Ciugur şi au petrecut noaptea la obîrşia[54] aceluiaşi rîu Ciugur, unde se află numai o fîntînă şi aveau lipsă de apă, deoarece în rîu nu era apă de fel.

La acea fîntînă a stat M. S. ţarul cu garda şi după sosirea feldmareşalului a plecat mai departe.

Ziua de 27, vineri. Generalul feldmareşal cu cele 2 divizii ale lui Repnin şi Ensberch şi cu artileria au străbătut 4 mile de la obîrşia rîului Ciugur şi au ajuns la Nistru, la tîrguşorul Moghilău, dar mai înainte sosise M. S. ţarul cu garda şi escadronul de gardă călare şi au petrecut noaptea pe malul Nistrului. A fost o ploaie mare care a ţinut vreo jumătate de oră.

Divizia lui Allard e în urmă ca şi regimentele de dragoni; divizia lui Weid şi alt regiment de dragoni e şi mai în urmă, şi merge după acea divizie a lui Allard.

Seara au fost la feldmareşal M. S. ţarul şi contele Golovkin.

p 26 Ziua de 28, sîmbătă. Divizia generalului Allard şi cavaleria şi divizia lui Weid au sosit la Nistru pe data de astăzi şi au ajuns astăzi la Moghilău pe Nistru. Pontoanele au fost aduse tot pe data de astăzi.

Ziua de 29, duminică. M. S. ţarul şi întreaga armată au stat la Moghilău, care se află pe fluviul Nistru, pentru că se făcea podul. Este o zi foarte călduroasă. [M. S. ţarul şi cu el contele Golovkin şi generalul au luat masa la feldmareşalul Şeremetev].

Ziua de 31, luni. M. S. ţarul şi întreaga armată au stat la Moghilău pe Nistru, întrucît podul nu fusese terminat. M. S. ţarul a binevoit a-l vizita pe mareşal la amiază şi seara.

Ziua de 31, marţi. Podul pe fluviul Nistru lîngă Moghilău este gata pe deplin pentru traversare şi M. S. ţarul examinînd personal podul, a binevoit a hotărî trecerea şi la parolă a fost ordinul:

Ca dimineaţa, adică de ziua de 1 august, după ce va trece garda să meargă convoaiele cu căruţe apoi regimentele Preobrajenskii, Semionovsckii, Inghermanlandskii, Astrakhan, după aceasta, generalul cneaz Repnin. Ziua e senină şi călduroasă.

---

[54] *Verşina.*

GENERALUL LUDWIG NICHOLAS ALLARD

(? — 1728)

Generalul L. N. Allard era german din Saxonia. În campania de la Prut el a făcut parte din pleiada de ofiţeri şi tehnicieni străini din slujba lui Petru cel Mare. Înainte de a intra definitiv în slujba acestuia în 1706, el a servit mai multă vreme în Ungaria ca ofiţer tehnician (inginer militar). Ulterior la Narva (1700) unde comanda artileria rusă, a dat dovadă de vitejie şi sînge rece cu prilejul dezordinelor unor unităţi ruse demoralizate de lipsa ţarului şi răsculate contra ofiţerilor străini, pe care voiau să-i omoare. În această campanie comanda şi generalul Weide pe care îl regăsim în 1711 la Prut. Căzut prizonier la suedezi în urma înfrîngerii de la Narva, generalul Allard a fost răscumpărat de regele Poloniei August al II-lea, care era şi Elector al Saxoniei, şi trimis ca ambasador extraordinar şi reprezentant al său în Rusia (în 1706). Curînd după aceea el a intrat definitiv în slujba ţarului, comandînd o divizie de infanterie la Poltava şi apoi în campania din 1711. Mai tîrziu a comandat un corp de trupe aliate ruso-polono-daneze la Stralsund (1713). Îndepărtat de la comandă la intervenţia atotputernicului Menşikov, a obţinut apoi să fie repus în slujbă. În 1721 a comandat oastea din Ucraina. Dar sub Ecaterina I (1725—1727), aflată cu totul sub influenţa lui Menşikov, a trebuit să se retragă. S-a pensionat aşadar, şi a murit în 1728. Primise în cursul carierii sale titlul de baron. Începuse să scrie o istorie a lui Petru cel Mare din care tomul I manuscris se păstra odinioară în Muzeul Ermitaj.

Jurnalul său de campanie din timpul expediţiei de la Prut scris în limba germană a rămas inedit pînă în 1892 cînd a fost tradus parţial în limba rusă. După un an el a fost publicat în original în 1893 cu prilejul editării Jurnalului călătoriei şi şederii în Rusia a danezului Just Juel în anii 1709—1712. Scris (în limba daneză) el cuprinde la data respectivă şi textul german datorat lui Allard. Viitorul viceamiral danez Just Juel fusese trimis de regele Danemarcii Frederic al II-lea ca ambasador extraordinar pe lîngă ţar cu o misiune confidenţială. El s-a bucurat de încrederea ţarului pe care l-a însoţit în multe călătorii. În iulie 1711 a plecat de la Bar în Polonia spre Mohilew unde a ajuns după încheierea campaniei nenorocite din Moldova pe care o urmărise de departe cu mult interes.

Cam acum trebuie situată clipa cînd a intrat în posesia Jurnalului de campanie al lui Allard. Căci la sfîrşitul anului ambasadorul danez era rechemat în ţară. Din Rusia a plecat în februarie 1712. Aceste date nu sînt lipsite de interes, căci atestă calitatea de *document* imediat, nealterat ulterior, a Jurnalului de campanie al lui Allard. E posibil ca această comunicare să fi urmărit un scop precis, anume fie informarea indirectă a ţarului asupra rolului lui Allard în acea campanie, într-un moment cînd se desfăceau contractele multor generali străini într-un mod destul de neplăcut, aruncînd asupra lor răspunderea înfrîngerii suferite, fie

punerea la îndemînă lui Juel a unui material de natură a folosi la o eventuală angajare a lui Allard în armata daneză. Probleme de acestea se puneau pentru mulți din comandanții țarului. Peste tot se căutau țapi ispășitori pentru cumplita neizbîndă. Față de toți, și mai ales de cei din afară, țarul arunca vina pe Brîncoveanu și pe ceilalți creștini din împărăția turcească ce nu s-au răsculat atunci. Dar în privința operațiilor îl făcea răspunzător pe Șeremetev că nu a pornit de-a dreptul la Dunăre să împiedice (!) trecerea turcilor. Iar în versiunea oficială a Jurnalului lui Petru cel Mare redactată mai tîrziu este învinuit generalul Ianus că nu a împiedicat trecerea Prutului de către turci și pe deasupra că raportul său că turcii ar fi și trecut Prutul era fals (!) și în sfîrșit că nu s-a purtat ca un om de ispravă! Acuzație tîrzie, ce lipsește din broșura cancelarului Golovkin, întocmită chiar îndată după campanie. Aceasta reprezină prima formă a versiunii oficiale ulterioare amplificate în Jurnalul lui Petru cel Mare. Dintre mărturiile directe asupra operațiilor campaniei din 1711, cea mai exactă și completă este cea a lui Allard, căci Jurnalul lui Șeremetev, acordă mai multă atenție elementului politic, se întrerupe brusc la 25 iunie și nu reia firul decît la 7 iulie, în sfîrșit, caută să aducă argumente justificînd linia adoptată în dezacord cu instrucțiunile inițiale, iar versiunile lui Moreau de Brasey, Bruce și Tiepolt oferă mai mult o serie de aventuri personale, uneori de pură fantezie, proiectate pe fundalul evenimentelor reconstituite din crîmpeie adesea disparate. Ca să dăm un exemplu de asemenea falsificări gratuite, ce sînt contrazise hotărît de Jurnalul lui Allard, este și afirmația uluitoare a lui Moreau de Brasey că generalul Janus care comanda divizia de cavalerie l-ar fi rugat pe generalul Allard, comandantul unei divizii de infanterie, să preia el comanda cavaleriei întrucît el însuși suferea rău de gută.

Jurnalul de campanie al lui Allard este precis și concis, dar nu lipsit de anumite reticențe ce lasă să se citească între rînduri o critică neexprimată: cf. menționarea retragerii prea rapide a diviziei lui Repnin care a permis dușmanului pătrunderea în sistemul de apărare a coloanei, fără însă a trage expres și concluziile firești, apoi redarea pe un ton oarecum neutru, dar totuși semnificativ a schimbării diametrale a hotărîrii țarului, renunțînd la încercarea unui ultim atac, pentru care se și dăduseră anumite dispoziții, în sfîrșit sublinierea presiunii exercitate asupra unghiului format din divizia lui Allard, regimentul de grenadieri și regimentul Kazanski, fără ca să se fi înlocuit o parte din aceste trupe cu altele mai puțin încercate din cursul retragerii indică o viziune lucidă a situației expusă însă fără comentarii.

De asemenea cererea de armistițiu este relatată fără acele artificii vădite folosite în expunerile lui Golovkin, Șeremetev și în Jurnalul țarului.

Jurnalul lui Allard a fost publicat *parțial* în traducere rusească în „Russkii Archiv" din anul 1892, de unde a fost folosit de istoricii campaniei de la Prut. Textul german din cuprinsul Jurnalului lui Just Juel *En Reise til Rusland under Tsar Peter*, Copenhaga 1893, a fost rezumat de N. Iorga în *Istoria românilor prin călători*, II, pp. 123—124. O prezentare integrală a sa este abia cea de față în versiune românească după originalul german.

JURNAL DE CAMPANIE[1]

1711

17 28 iunie a plecat generalul Allard[2] cu divizia sa, apoi generalul von Ensberg[3] din Soroca împreună cu cîteva sute de cazaci și a înaintat în mers 13 mile pînă la rîul și satul Cainar[4]. p. 406

M. sa țarul a trecut / Nistrul la aceeași dată cu ⟨regimentele de⟩ Gardă, apoi cneazul Repnin[5] și generalul Weyde[6]. p. 407

18/29 iunie. M. S. țarul a sosit la Soroca cu cîteva sute de cazaci și a înaintat în marș 3 mile pînă la Cainar, iar generalul d'Allart a mers 3 mile pînă la rîul Răut *(Rehut).*

19 31 iunie. Generalul Allart și-a continuat marșul cu două divizii de-a lungul rîului Răut o milă și jumătate. Însă M. S. țarul a păstrat o zi de odihnă.

20 iunie/1 iulie. Gen. Allart a înaintat în marș 5 mile cu acele 2 divizii din cauza lipsei de apă și fără nici o înlesnire de a săpa puțuri s-a tăbărît în satul Gîrla *(Gerla),* la 2 mile de fluviul Prut.

Iar M. S. țarul a trecut cu cei din gardă și cu alte 2 divizii de infanterie pînă la Răut. Apoi a adus un curier știrea că la trei mile de Iași 15 000 de tătari au venit asupra taberei domnului general feldmareșal conte Șeremetev, au atacat pichetul cavaleriei, au ucis circa 280 de dragoni *[bei 280 dr. ... niedergemacht]* apoi au luat prizonier pe d. locotenent-colonel Pets[7] ca și pe un căpitan de dragoni. Și după ce d. general feldmareșal a pus să fie urmăriți de 1500 de călăreți, dușmanul a pierdut de două ori mai mulți ⟨oameni⟩, iar tătarii au luat-o la fugă și s-au retras înapoi cu 2 mile pînă la Lăpușna *(Laputzkin).*

21 iunie/2 iulie. Gen. Allart a păstrat zi de odihnă. M. S. țarul de asemenea a executat un scurt marș.

22 iunie/3 iulie. Gen. Allart a înaintat în marș pînă la Prut, la 2 mile de Iași. Iar M. S. țarul pînă la Gîrla. p. 408

23 iunie/4 iulie. Gen. Allart a coborît în marș de-a lungul Prutului o milă și s-a oprit la o milă și jumătate de Iași. Iar M. S. țarul a păstrat o zi de odihnă.

24 iunie/5 iulie. Întrucît gen. d'Allart a primit ordin din partea domnului feldmareșal să nu grăbească prea mult marșul[8] și totodată să ia și o cantitate *de sare (Steinsalz)* de la Iași, s-a păstrat deci zi de odihnă. M. S. țarul a înaintat pînă la Prut pentru a pune să se facă un pod spre a trece Prutul. Totodată furajul este foarte neîndestulător, deoarece lăcustele l-au distrus aproape de tot în această regiune.

---

[1] Traducerea s-a făcut după fragmentul german intitulat *Continuatio Diarii* cuprins în textul Jurnalului de campanie al vice-amiralului Just Juel în limba daneză, publicat sub titlul *En Reise til Rusland under Tsar Peter,* Copenhaga, 1893. Jurnalul lui Allard ocupă paginile 406—418.

[2] Numele e ortografiat în diferite feluri: Allard, Allardt, Allart, d'Allart, Hallart, ceea ce în ortografia rusească dă Gallart.

[3] Alteori Enzberg. General străin în slujba Rusiei.

[4] *Kaimar* (!) și apoi *Kajnar.*

[5] Cneazul Anikita Ivanovici Repnin (1668—1726) ajunge general feldmareșal și președinte al colegiului de război.

[6] Apare astfel în mai multe dări de seamă, dar în Jurnalul lui Șeremetev este dată forma Weyd.

[7] Pentru forma Pets vezi Tiepold și Moreau de Brasay.

[8] Indicație ce nu apare în altă parte.

25 iunie/6 iulie. Gen. Allart a înaintat 2 mile în jos de-a lungul Prutului și s-a oprit la 3 mile de Iași în regiunea Țuțora *(Zatzora)*. Iar M. S. țarul a trecut Prutul împreună cu garda, apoi două divizii de infanterie și cu artileria mare de cîmp.

26 iunie/7 iulie. Gen. Allart împreună cu divizia sa și cu cea a domnului gen. v. Ensberg s-a unit cu ⟨trupele⟩ domnului gen. feldmareșal conte Șeremetev la 4 mile de Iași, și după ce s-a efectuat această joncțiune s-a mai înaintat în marș o milă în josul Prutului, și d. general feldmareșal a plecat la M. S. țarul.

27 iunie/8 iulie. S-a sărbătorit în toată tabăra cu cîntări solemne *(Tedeum)*, cu o descărcare o singură dată de tunuri și muschete pentru victoria de acum doi ani de la Poltava, și după ce s-au săvîrșit acestea, a poftit d. gen. Allart pe toți domnii generali la dejun. Tot în această zi a venit în tabără și un polcovnic român[9] împreună cu 8 companii cu știrea că vor mai urma încă trei companii. Atunci au revenit în tabără cele 8 grupe de recunoaștere (?)[10], raportînd că au ajuns pînă la Lăpușna *(Lapunin)* 2 mile și încă și mai departe. Tătarii însă s-ar fi îndreptat spre Bugeac, și ar fi stricat și spurcat toate puțurile din acea regiune. Atunci s-a început să se facă podurile peste Prut.

p. 409 28 iunie/8 iulie. S-a început facerea și a unui alt pod peste Prut pentru a se transporta cu atît mai potrivit furajul din partea cealaltă, și pentru a se putea trece Prutul la caz de nevoie.

29 iunie/10 iulie. A fost serbată ziua de nume a țarului cu descărcare o singură dată a tunurilor și a puștilor, și după slujba religioasă toți generalii au fost poftiți la d. general Ianus[10bis].

În noaptea aceasta a sosit în lagăr și d. gen. feldmareșal.

30 iunie/11 iulie. D. gen. feldmareșal cu o parte din cavalerie au trecut Prutul, și apoi au urmat bagajele armatei.

1/12 iulie. Și o parte din infanterie a trecut Prutul, iar generalii Allart și Ianus au comandat ariergarda. Apoi a fost detașat generalul Renne[11] cu 9 regimente de cavalerie spre „Moldova"[12] și i s-au dat și 4 tunuri de cîmp de la infanterie.

2/15 iulie. În zori s-a ivit o partidă de tătari, de cîteva sute de călăreți dar nu s-a întîmplat nimic important, însă după amiază s-au arătat vreo 3 000 de oameni, dar după ce au împușcat pe un căpitan ungur, care este mult regretat pentru vitejia lui, deoarece a înaintat prea mult în mijlocul dușmanilor cu 24 de oameni, ca și doi dintre cazacii noștri, și după ce au căzut și ceva tătari în acea încăierare ⟨tătarii⟩ s-au retras după amiază înapoi spre „Lubaskow"[13]. Din partea noastră însă s-a continuat cu trecerea bagajelor pe cele două poduri peste Prut.

3/14 iulie. A trecut toată cavaleria cu generalul Ianus, și în cele din urmă gen. d'Allart cu infanteria a încheiat ⟨trecerea⟩, și au fost stricate *(abgebrochen)* amîndouă podurile după ce a rămas un locotenent colonel cu 500 de oameni și trei tunuri în ariergardă pînă ce au fost

[9] *Wallachischer Obrister.*

[10] *Parteyen.*

[10bis] Generalul Lebrecht Janus, nobil originar din Turingia ajunge feldmareșal și moare în 1718.

[11] Sau: Rönne, baron Carl Edward von, dintr-o familie nobilă din Curlanda. A fost succesiv în slujba suedeză, polonă și rusă.

[12] *Moldaw*, dar aici în sensul de Țara Românească, numită de Poloni Multanien.

[13] Neidentificat.

cu totul stricate și distruse podurile. După amiază a ajuns M. S. țarul p. 410
cu garda în tabără, pe care l-a urmat infanteria cealaltă.

4/15 iulie. A sosit toată infanteria și a trecut peste rîul Bahlui *(Balkur)* ce vine de la Iași și ne-am tăbărît parte lîngă Prut, parte lîngă rîul susnumit, și gen. Janus cu cavaleria forma avangarda, după care urma garda ⟨țarului⟩, apoi divizia d-lui general d'Allart, după aceea a domnului general Weyde, și ultima cea a cneazului Repnin, și s-au tăbărît pe detașamente.

5/16 iulie. A pornit toată armata și a înaintat în marș 3 mile de-a lungul Prutului în jos și s-a tăbărît pe detașamente în regiunea Movila Răbîii *(Mogula Dorogoluja).*

6/17 iulie. S-a înaintat încă 3 mile în josul Prutului și s-a așezat tabăra la Gîrla.

7/18 iulie. S-a stat pe loc, însă gen. Janus a înaintat o milă și jumătate cu o parte de cazaci, și spre seară a adus locotenent-colonelul Feit, trimis de d. gen. Janus M. sale țarului, știrea pozitivă că marele vizir s-ar afla în fața sa, doar la un sfert de milă depărtare, în regiunea *„Gura Strîmbii ⟨și⟩ Sărății" (Gura Strambizeretzin)*[14], și a durat 2 poduri pe Prut și ar fi trecut ⟨pe ele⟩ 3 000 de ieniceri și cîteva tunuri. Îndată a fost trimis înapoi suszisul locotenent-colonel la gen. Janus ca să se reîntoarcă neîntîrziat cu detașamentul său în chiar acea noapte.

8/19 iulie. Dis-de-dimineață s-a ținut consiliul de război la M. S. țarul, pentru că din cauza terenului nu s-a socotit cu cale să așteptăm pe dușman, întrucît dealurile din fața noastră erau toate în avantajul dușmanului, în timp ce s-a aflat că el avea cu sine 40 000 de ieniceri și 400 de tunuri mari și mici; și așadar s-a făcut recunoaștere pe o milă în urma noastră, dar aceasta nu s-a dovedit în // avantajul nostru și cînd s-a p. 411 întors din nou în tabără, au sosit și bagajele cavaleriei la galop, și s-a găsit cu cale — pentru a face cît mai sigură retragerea cavaleriei — ca domnul general Ensberg cu 6 regimente de infanterie, fără bagaje, să înainteze în marș o jumătate de milă în întîmpinarea generalului Janus, după cum s-a și întîmplat, că au făcut joncțiunea în ciuda urmăririi de către dușman și se retrăgeau spre noi în bună ordine în hărțuială continuă, fără pierderi, deși dușmanul îi urmărea neîncetat cu tătarii și spahiii în număr de 15—16 mii de oameni; de altminteri ei nu se apropiau mai mult de 2—3 sute de pași iar din cînd în cînd se trăgea de cîteva ori cu tunul, ceea ce s-a întîmplat pe la orele două după amiază.

A hotărît însă M. S. țarul să se îndrepte spre dușman: așadar dispoziția trupelor a fost aceasta, ca ⟨regimentele de⟩ gardă să înainteze contra dușmanului împreună cu divizia generalului Allart ca să facă față dușmanului și să se așeze în forma unui ⟨Regimentele din⟩ garda ≪ au înaintat în fund contra dușmanului, și generalul Allart cu divizia sa a înaintat pe înălțime pe flancul său drept formînd un careu[15]. Dar dușmanul s-a retras după ce s-a tras cu tunul asupra sa și a fost hărțuit și s-a ajuns la orele 6 după-amiază fără a se realiza ceva important, și în cele din urmă s-a hotărît să se restabilească iar rîndurile la fund, în parte pentru a apăra tabăra, și să ⟨le⟩ dispună în alt loc, și a defilat cavaleria în urma noastră împreună cu divizia generalului Ensberg, și s-au așezat între divizia generalului Allart și cea a generalului Weyde, pentru a se putea odihni la mijloc ⟨între acestea⟩ căci cavaleria obosise

---

[14] Gura Sărății.
[15] *„Bataillon quarré".*

în cursul întregii nopții precedente și a zilei de azi. Pe locotenent-colonelul Feit l-au găsit la o jumătate de milă în fața taberei noastre, împreună cu cei din preajma sa, adică omul său de servici și cîțiva cazaci, răpuși de sabie, așa că el nu a ⟨putut să⟩ predea generalului Janus ordinele sale. Între timp dușmanul înainta din toate părțile (?) p. 412 *[auf alle Höffe]* în fața frontului nostru cu multă cavalerie // și s-au acoperit foarte tare de cavalerie toate înălțimile din jur, dar către seară s-a hotărît în consiliul de război, să se înceapă retragerea în noaptea următoare; măcar că unii generali îndemnau[16] s-o înceapă la lumina zilei, și aceasta pentru multe motive importante, spre a evita dezordinea; totuși s-a preferat ca ea să fie efectuată noaptea, cum s-a și făcut, și s-a luat dispoziția să se înainteze paralel în marș cu 4 batalioane pe amîndouă flancurile și printre linii să înainteze artileria și bagajele, și s-a găsit — așa cum s-a spus — că această ordine ar fi cea mai bună, și că toată (formația) să înainteze în marș înconjurată de părcane[17] făcînd front pe toate părțile.

Cei din garda	Infanteria gen. Allart	Cav. gen. Ianus	Infanteria generalului Ensberg	Infanteria generalului Weyde	Infanteria generalului Repnin

Dar dușmanul a tras multe focuri asupra frontului nostru și a stat în fața noastră, și a început deci pornirea noastră pe la 11 noapte și a continuat pînă, devreme, la 9/20 iulie în formațiunea de mai sus. Iar cînd s-a făcut ziuă, întrucît generalul Repnin înaintase prea iute cu aripa dreaptă, așa fel că între trupele generalului Allart și cele ale gărzii se produsese un gol *(eine Öffnung)* pentru că aceia tocmai s-au vîrît (?) într-un defileu, și s-au răsturnat căruțele cu bagaje din cauza drumurilor rele și s-a pricinuit oarecare întîrziere, atunci s-au năpustit turcii asupra unei părți din bagaje cu așa mare iuțeală, încît generalul Allart a fost nevoit să formeze un nou flanc și a așezat regimentul de „Nisigrod"[18] și regimentul de dragoni-grenadiri al lui Rap în flanc pentru a împiedica pe dușman să mai pătrundă între cele două linii; din care împrejurare chiar unii dintre oamenii și soldații noștri, în parte și dintre servitori și căruțași[19], profitau și ei și ajutau la jefuirea multor căruțe. În acest timp însă a pus generalul Allart să înainteze cîteva plutoane p. 413 între // căruțe, care împreună și cu cîteva lovituri de tun au împiedicat pe turci și tătari, de la treaba începută, și pe mîna dreaptă s-a făcut haltă pînă cînd (cei din) gardă s-au unit din nou cu corpul domnului gen. feldmareșal, iar apoi în timpul zilei, în ciuda faptului că dușmanul ne ataca de jur împrejur [în aceste șarje a fost rănit la umărul drept d. gen. locotenent v. Osten[20], dar ⟨a fost⟩ numai o contuziune, și d. gen. maior Dolgoruki a fost zdrelit la brațul drept, și s-au tras cîteva împuș-

[16] Afirmație în sensul versiunii unora din participanți că generalii străini aveau puncte de vedere diferite de cele ale ofițerilor ruși.

[17] *Spanische Reutern.*

[18] *Nisigrod*, probabil Nijniinovgorod.

[19] În text: aus *Denschiken: ere Laqueyer, oder Dieners und Führleute.*

[20] Gen. maior Christian Georg von Osten (1674—1735). Era danez, intrat în slujba rusească în 1709. După 1719 va fi trimisul Electorului Palatin la curtea de Hanovra.

cături] dar totuşi marşul nostru a continuat în cea mai bună ordine, pînă ce s-a ajuns cu flancul drept în regiunea „Pagunluk"[21] la fluviul Prut, unde s-a oprit din nou cneazul Repnin, astfel că grosul trupei[22] a rămas rezistînd pe suprafaţa întinsă şi numai flancurile şi o treime *vom andern treffen* (?) s-au alăturat Prutului. Însă ne-am postat cît am putut mai bine şi am folosit în avantajul nostru tufişurile ce se mai aflau acolo, şi le-am împănat cu infanterie. De cealaltă parte a Prutului se putea vedea pe înălţimea dinspre noi tătari şi poloni dintre oamenii ⟨palatinu⟩lui de Kiev[23]. Atunci a pus M. S. ţarul să fie chemaţi toţi generalii la el, şi în timp ce se întîmpla aceasta a început duşmanul să tragă de departe asupra alor noştri din patru mici tunuri, şi s-a rînduit în ordine de bătaie, de unde s-a bănuit că infanteria duşmană a trebuit să fi sosit şi ea. Atunci a încălecat îndată M. S. ţarul, ca şi generalii, şi s-a grăbit fiecare la postul său, căci duşmanul — întrucît terenul *und die Reviers (?)* se potrivea la aceasta şi divizia generalului Allart constituia un fel de flanc, deoarece dragonii formau un fel de intrătură — trăgea cu tunul asupra acestora. Dar după ce generalul Allart a pus să fie aduse în acest loc mai multe piese de artilerie împreună cu cîteva ⟨tunuri⟩ de calibrul 8 (?)[24], duşmanul s-a lăsat de astădată de atacul început şi s-a retras din nou cu 100 de paşi în afara ⟨bătăii⟩ tunurilor. Spre / seară însă pe la orele 7 a înaintat duşmanul din nou cu toată forţa ienicerilor şi spahiilor contra acestui unghi ascuţit, şi au atacat pe generalul Allardt cu foc de tunuri şi de puşti, care toate au întîmpinat rezistenţă, şi s-a rezistat cu vigoare, şi nu s-a cedat nici un pas, măcar că duşmanul înaintase pînă la părcane, şi în cele din urmă a fost silit să se dea înapoi cu 50 de paşi, căci s-au aşezat după (?) *(gegen)* o mică ridicătură unde nu le puteam pricinui nici o vătămare importantă. Atunci a venit D. gen. feldmareşal Şeremetev şi a poruncit unui căpitan de grenadieri să iasă cu 80 de grenadieri ca să alunge pe duşman cu grenade de mînă. Dar cum din cauza umezelii (a ceţii?) aproape că nu se mai putea vedea, duşmanul s-a dat înapoi cu vreo 30 de paşi. Dar cînd grenadierii noştri s-au retras din nou după terminarea acţiunii lor, i-au urmărit ienicerii pînă la părcanele noastre, dar duşmanul a fost respins de salve puternice cu pierderea multor oameni, şi s-a postat deci după ridicătura amintită şi s-a continuat de ambele părţi să se hărţuiască. În acest schimb de focuri a fost rănit gen. d'Allart la braţul drept de un glonte de muschetă, aproape de cot, şi pentru că nu mai era în stare să mînuiască spada, a predat comanda acestui post generalului-locotenent v. Osten, cu ordinul *sein bestes zu machen* şi a mers călare la M. S. ţarul rugîndu-l să fie trimise cîteva alte regimente ca să înlocuiască regimentul de grenadieri şi reg. Kazanski — căci aceste regimente, nu numai că erau extenuate şi slăbite, dar duceau şi lipsă de cartuşe şi majoritatea ofiţerilor lor fuseseră răniţi şi ucişi —, şi să fie trimis acolo un alt general spre a menţine acest post, căci duşmanul îl va ataca din nou în mod neapărat, în vreme ce el însuşi se va retranşa după acea ridicătură, cum s-a şi întîmplat.

p 414

Atunci a fost rănit şi generalul maior cneaz Volkonski.

În acea noapte au venit // M. S. ţarul în două rînduri cu toţi generalii la gen. Allardt şi au ţinut împreună consiliul de război şi s-a hotărît

p. 415

[21] Neindentificat.
[22] *Das Corps.*
[23] = Iosif Potocki.
[24] În text: 8 *diger* = 8 pfundiger.

să fie atacat duşmanul în acea noapte cu cîteva mii de oameni, spre a-l scoate din posturile ocupate, şi dacă aceasta ar reuşi, ar putea fi capturate tunurile lor, şi ar putea fi atacat duşmanul cu întreaga armată la ivirea zorilor, obţinînd victoria de la Dumnezeu. Dar deşi s-au luat asemenea hotărîri salvatoare şi s-au dat chiar dispoziţii în acest sens, totuşi M. S. ţarul a fost înduplecat ca să nu se purceadă astfel, pentru ce, vor şti ei mai bine. Mai apoi în aceeaşi noapte duşmanul a atacat acest post cu multe focuri şi strigăte, au venit şi pînă la părcane, dar au fost din nou respinşi de statornicia şi vitejia ofiţerilor şi soldaţilor ruşi şi s-au retras iarăşi în posturile lor de mai înainte, iar la ivirea zilei de 10/21 iulie s-a văzut că duşmanul se întărise în şanţuri şi îşi ridicase baterii înalte. Iar duşmanul a atacat în repetate rînduri cu tunuri şi cu focuri de armă în acest colţ, precum şi o parte din linii, dar a întîmpinat o rezistenţă care nu i-a îngăduit să pătrundă înăuntru, şi în sfîrşit a şi renunţat şi s-a retras din nou în posturile sale şi a început cu putere să ridice baterii şi întărituri înalte şi să ne asedieze din toate părţile. În această luptă a fost ucis de un glonte de falconetă în frunte d. gen. maior Weidemann[25]. Şi cum şi caii, ca şi oamenii, erau sleiţi de puteri de 3 zile şi 3 nopţi, şi de asemenea era peste tot lipsă de muniţii şi de hrană, s-a ţinut iar un consiliu de război la M. S. ţarul şi s-au luat două feluri de hotărîri: să se propună marelui vizir o suspendare de arme spre
p. 416 a încheia o pace cu marele sultan, şi în caz că acela nu ar consimţi // la aceasta, atunci urma din partea noastră să fie arse şi distruse toate bagajele de prisos, din rest să se facă o tabără de care, ocupată de români şi cazaci şi întărită cu cîteva mii de oameni din infanterie, iar cu restul armatei să fie atacat cu disperare duşmanul şi să se aştepte toţi la soluţii extreme, fără a se da cuiva sau a se primi cruţare *(Quartier)*. Şi s-a trecut la prima ofertă prin trimiterea unui gornist la marele vizir. Şi după ce a avut loc o deliberare de cîteva ore la marele vizir, cu chemarea lui Ienicer Aga[26], a seraschierului şi a paşalelor, marele vizir a făcut cunoscut că, da, el consimte să acorde un armistiţiu de 48 de ore şi să audă propunerile, să li se trimită plenipotenţiari, la care a binevoit măria sa ţarul după o grea hotărîre să-l trimită pe d. vicecancelar baron Şafirov cu împuterniciri precise la marele vizir — cum s-a şi făcut — şi nu numai că armistiţiul a fost vestit în amîndouă armatele, dar susnumitul domn vicecancelar a fost trimis acolo cu cîţiva ofiţeri ca să aibă pe cine să expedieze din timp în timp M. S. ţarului ca să-i dea de ştire despre negocierea sa. Deci s-a tras de partea cealaltă armata regelui Suediei rînduită „en bataille" cu o parte de turci şi tătari şi oameni de-ai palatinului de Kiev, care s-au instalat pe înălţimi, şi la noi au fost aşezate în faţa liniei nişte căruţe de bagaje acoperite cu pămînt, ceea ce văzînd duşmanul s-a întărit şi el puternic, şi în consecinţă generalul-maior Bonn[27] a fost trimis în calitate de „Quartier maister" ca să vorbească cu duşmanul, adică cu paşa care avea acelaşi post cu el, că asemenea întărituri ar fi în contradicţie cu armistiţiul. Cu această ocazie el a vorbit chiar cu ienicer paşa în tranşee *(„in Re-*
p. 417 *trenchements")* care a declarat că // s-a băgat de seamă că se făceau întărituri *(retranchements)* la noi şi deci făceau şi ei la fel, pe deasupra

---

[25] Gottlieb Ernst Ludwig v. Wiedemann.

[26] Iusuf Paşa, care va ajunge mare vizir după Baltagi Mohamed marele vizir din timpul campaniei.

[27] Hermann Jensen Bonn (1672—1743).

l-a rugat că ceea ce voim să facem din partea noastră să facem fără zăbavă, căci turcii sînt hotărîți la orice, și l-a lăsat să plece cu politețe, după ce l-a tratat cu cafea și dulceață după obiceiul lor. După ce s-a vestit suspensiunea de arme, au devenit turcii foarte *familiari* cu ai noștri, se învîrteau călare de jur împrejurul nostru și chiar pînă la părcane, și intrau în vorbă cu oamenii noștri, încît în cele din urmă a trebuit să punem sentinele la 50—60 de pași înaintea frontului, ca să nu mai vină călare așa de aproape, și cum ei dăruiau sentinelelor noastre tutun și pesmet, straja noastră dădea în dar turcilor apă, căci aceștia erau departe de apă.

11/22 iulie. După-amiază a venit iar domnul vice-cancelar Șafirov de la marele vizir la M. S. țarul, raportînd despre tratativele sale și a adus punctele proiectului de acord, și atît cît se poate bănui, acestea ar consta în esență în următoarele ⟨puncte⟩: să se încheie o pace veșnică, să se restituie Azovul în starea în care se află acum, iar portul maritim Taganrog va trebui dărîmat ca și în parte niște mici orașe fără importanță deosebită, și să se lase regelui Suediei liberă trecere spre regatul său Suedia, să se facă schimbul tuturor prizonierilor, și drept ostateci marele vizir îi cerea chiar pe d. vicecancelar Șafirov și pe tînărul conte Șeremetev. Pe toate acestea le-a primit M. S. țarul și l-a făcut pe tînărul conte Șeremetev general maior, și i-a dăruit portretul său cu diamante în valoare de 2 000 de Reichstaler (*R.D.*[r]), și amîndoi domnii ostateci au fost îndată echipați și trimiși în tabăra marelui vizir întrucît aveau să rămînă așa multă vreme la el și în Constantinopol pînă la împlinirea totală a acordului. Apoi a fost vestită pacea ambelor armate.

12/23 iulie. Au fost întărite de ambele părți cu peceți punctele acordului și s-a făcut schimb reciproc de documente și dușmanul ne-a făcut loc la aripa noastră dreaptă și așa dar după-amiază ne-am tras înapoi de la dușman ⟨rînduiți⟩ „en bataille" în ordinea arătată mai înainte. Totuși marele vizir a pus să ne prevină să ne ferim de tătari, că sînt hoți de cai și de oameni, și dacă am prinde asupra faptului pe careva dintre ei să-i pedepsim după cheful nostru *„am Leib und Leben"*. Și în ciuda întregii prudențe folosite din partea noastră, ei ne-au înhățat și cai și oameni și pe ici și pe colo, și printre ⟨victime a fost⟩ și inginerul locotenent colonel Taison, care vrînd să le vîndă niște pistoale, deodată un tătar apucă un pistol și o ia la fugă, el atunci ia celălalt pistol și vrea să tragă asupra tătarului, dar un alt tătar îl străpunge din spate cu sulița, încît a căzut mort la pămînt. S-a trimis imediat reclamație la marele vizir cu privire la această purtare nepermisă, după care în ziua următoare a trimis după noi un pașă cu o mie de călăreți spahii, ca să alunge pe toți tătarii și să-i oprească, spre a ne putea urma marșul pînă la trecerea Prutului, iar noi am înaintat în marș nu numai în noaptea asta, ci după ce ne-am oprit vreo două ore la miezul nopții, am continuat marșul și în ziua următoare . . . . . .

13/24 iulie. Pînă la amiază ⟨cînd⟩ din lipsă de furaj, cum ne și aflam la 4 ore de dușman ne-am așezat tabăra, după ce am făcut o haltă de cîteva ore la amiază am mers mai departe pînă la 2 mile de Iași, unde turcii și-au luat rămas bun de la noi.

RAPORT CĂTRE ȚAR[28]

19 iunie 1711, de pe rîul Răut.

Măriei voastre prea supus îi raportez că am sosit pînă în acest loc, după ce eu, în ziua de 17 am mers în marş de la Soroca pînă la rîul Cainar trei mile mari, iar în ziua de 18 am mers spre (?)[29] Răut-Bălţi de asemenea două mile mari, şi astăzi pînă la acest loc, Răut Bălţi, două mile mici; mîine, de va voi Dumnezeu, voi staţiona la Ghermiz Creniţa[30], care se află la 3 mile bune de aici. Şi astăzi am şi trimis oameni înainte pentru săparea de fîntîni. Nou nu e nimic, decît că puţinătatea apei ne pricinuieşte multă tulburare. Generalul feldmareşal ar fi făcut în marş 4 mile pe Prut în jos. Eu l-am înştiinţat despre marşul meu încă din ziua de 17 din convoi de lîngă Cainar şi astăzi voi mai trimite încă un curier şi-l voi înştiinţa despre marşul meu...,

---

[28] Traducerea s-a făcut după textul rus al raportului publicat în lucrarea lui A. Z. Mişlaevski, *Războiul din 1711 cu turcii,* St. Petersburg, 1898, p. 132.

[29] În text: pînă la (go) — care însă e în contradicţie cu urmarea frazei. E probabil că se indică aici doar direcţia iar a doua oară punctul de sosire.

[30] Creniţa înseamnă: fîntînă. Locul nu a fost identificat. Probabil că nu e vorba de un sat.

AMIRALUL JUST JUEL

(1664—1715)

Amiralul danez Just Juel s-a născut în 1664 la Viborg (Finlanda). A studiat în țară și apoi (1681) la Academia din Kiel un an si jumătate. Neputînd căpăta o slujbă la Copenhaga el pleacă (1683) în Țările de Jos, unde în 1684 este primit cu gradul de „Adelsbors" (literalmente = tînăr nobil) prima treaptă în marina olandeză și daneză. În 1688 se reîntoarce în Danemarca și e numit locotenent și apoi (1691) căpitan. Comandant succesiv al mai multor fregate, el efectuează transporturi de trupe în Anglia și Franța. În 1694 are un duel cu o fregată engleză din care iese învingător. Profitînd de acalmia din 1697—1699 călătorește în Anglia, unde studiază matematica și limbile străine, apoi în Franța pentru un timp. Înapoiat în țară primește diferite însărcinări. Servește și sub ruda sa, amiralul Jens Juel. Cînd e bombardată Copenhaga de către flota suedeză unită cu cea anglo-olandeză, el comandă o escadră de fregate avînd misiunea de a împiedica apropierea corăbiilor de bombardament dușmane. În 1704 comandă yachtul regal „Kronen" care îl duce pe rege în Norvegia și îl readuce în țară. În 1709 el primește misiunea de trimis extraordinar în Rusia pe lîngă țarul Petru cel Mare. A rămas vreo doi ani și jumătate și l-a însoțit pe țar în călătoriile sale prin împărăția sa. Calitățile sale de om de lume și firea sa deschisă, ca și comportarea sa de apărător ferm al intereselor Danemarcei, cunoștințele sale deosebite în domeniul marinei militare i-au cîștigat prietenia țarului. În 1711 el are prilejul să-l întîlnească îndată după retragerea din campania de la Prut, la popasul din urmă, pe malul Nistrului ce urma să fie trecut în cursul zilelor următoare. El ascultă acolo confidențele și meditațiile țarului asupra mersului campaniei sortite insuccesului, și ecourile înfiorate ale participanților la acea dramă, si reține printre hîrtiile sale și paginile din Jurnalul generalului Allard, care au fost astfel păstrate pentru posteritate.

În 1712 înapoiat în Danemarca, e numit viceamiral și comandant al escadrei din Marea Baltică. În mai 1715 preia comanda avangardei flotei și nu mult după aceea e ucis de o ghiulea în lupta navală de la Rugen. A lăsat un Jurnal al șederii sale în Rusia în care este vorba și de campania de la Prut, pe care o judecă critic. Imprudența colosală a pornirii ei în condițiile știute, i se pare o greșeală de neînchipuit, pe care doar o minune, tot atît de neînchipuită — anume hotărîrea vizirului de a încheia acea pace salvatoare, orbit de mita primită — a putut-o îndrepta. Asupra realității acelei mituiri el nu are nici o îndoială, ci socotește că de ea s-a lăsat convins și sultanul (adică sultanul tătar, fiul hanului, dacă nu cumva însuși hanul). Spiritul critic este prezent și atunci cînd comentează refuzul întîmpinat de el la cererea de a lua cunoștință de textul recentului tratat de pace. Dar în concluzie el laudă vitejia soldatului rus și declară că o victorie a țarului în acea campanie (cu totul imposibilă) tot nu ar fi pus capăt războiului cu turcii, ci ar fi amînat la infinit pe cel cu Suedia. Este ideea pe care o va adopta și țarul în Jurnalul său, în care declară chiar că *a fost mai bine așa* (!) pentru a putea continua lupta din nord. Șederea lui Juel în tabăra mosco-

vită, menţinută în stare de alarmă pînă la trecerea Nistrului, a fost foarte scurtă. Starea sa de sănătate, destul de precară de cîtva timp, s-a înrăutăţit şi a trebuit să fie transportat într-o ambulanţă rusească în urma ţarului care se îndrepta spre Polonia. Cu mare greutate a obţinut o escortă de zece dragoni, fapt subliniat de el cu nemulţumire. De aceea poate se vădeşte oarecare acreală în reconstituirea unor scene mai puţin edificatoare, ca de pildă certurile dintre ofiţeri pentru obiectele lor pierdute şi regăsite la alţii după părăsirea lor, sau gestul tarinei de a-şi relua giuvaerele împărţite de ea ofiţerilor şi servitorilor înainte de armistiţiu. Jurnalul lui Juel despre şederea sa în Rusia a fost publicat de G. L. Grove sub titlul *En Reise til Rusland under tzar Peter*, Copenhaga, 1893. Paginile redate în volumul de faţă au fost traduse în acest scop de către Lydia Löwendal-Papae, care a tradus şi fişa biografică din Lexiconul biografic Danez, vol. XII, Copenhaga, 1937, din care am reţinut datele folosite de noi în notiţa de faţă.

AUGUST 1711[1]

p. 418 Aici e anexată o schiţă[2] a dispozitivului armatelor ţarului în zilele de 20 şi 21 iulie cînd a avut loc cel mai puternic atac al turcilor. Această schiţă mi-a rămas de la generalul Allard şi mulţi generali m-au asigurat că planul este corect şi real.

— [Planul cu explicaţiile respective].

p. 419 — Apoi ţarul mi-a spus că dacă nu l-ar fi trimis pe generalul Renn [— Ronne] cu 9 000 de călăreţi în expediţia din Muntenia / sau[3] Moldova, nu ar fi intrat niciodată în tratative cu inamicul, dar cum avea în total doar 36 000 de oameni şi era lipsit aproape cu totul de cavalerie, nu putea să îndrăznească angajarea unei lupte cu turcii, care aveau o forţă de peste 100 000 de oameni, şi în majoritate cavalerie[4].

Mi s-a povestit de către cei care se aflaseră de faţă că ţarul pe cînd era înconjurat de armata turcească, era atît de disperat încît alerga ca nebun încolo şi încoace prin tabără, lovindu-şi pieptul, neputînd scoate o vorbă, încît cei mai mulţi credeau că va avea un atac. Gemetele şi plînsetele nu mai conteneau printre soţiile de ofiţeri în mare număr, deoarece după părerea generală erau de aşteptat o serie de nenorociri, şi dacă Dumnezeu în această situaţie atît de grea n-ar fi făcut ca vizirul p. 420 turc să se lase convins şi mituit[5] pentru a face pace, ar fi // fost cu neputinţă ca să fi scăpat măcar un singur om de acolo, deoarece pe de o parte armata rusă era asediată de cea turcească, mai bine de 3 ori mai puternică decît cea a ţarului, în spate curgea rîul Prut şi de cealaltă

[1] Traducerea s-a făcut după textul danez aparţinînd memoriilor lui Just Juel, publicate sub titlul *En reise til Rusland under Tsar Peter* (O calătorie în Rusia sub ţarul Petru I) de G. L. Grove la Copenhaga în 1893.

[2] Pe lîngă această schiţă este inclusă şi o gravură reprodusă la p. 421, cu indicaţia: Pehr sc(ulpsit).

[3] Acest „sau" se datoreşte faptului că polonii şi ruşii obişnuiau să numească Moldova „Valahia", ceea ce dădea loc la confuzii cu Ţara Românească. Aici evident este vorba de expediţia contra Brăilei.

[4] Ţarul n-a exagerat, avînd în vedere ce spune Soloviev ...... XVI, p. 82, că turcii aveau 119 665 oameni, şi în plus circa 70 000 de tătari, în timp ce ruşii aveau doar 38 246 oameni (N.Ed.).

[5] În orice caz Şafirov a fost împuternicit de către Petru de a-i promite 150 000 ruble, în afară de alte sume pentru alţi ofiţeri superiori (Sol. *op. cit.*, p. 84) (N.ed.).

parte a rîului erau 20 000 de cazaci, tătari, turci, poloni și suedezi; și, deoarece rîul trecea printre munți abrupți și înalți (!), era cu neputință ca vreun om să poată înainta acolo, încît chiar un copil cu un băț ar fi putut să-l doboare. Acesta a fost un exemplu vădit, cum atotputernicul Dumnezeu poate să-i ia mintea celui mai înțelept om, cînd vrea dînsul, și iar să facă așa, încît cea mai mare slăbiciune să-i poată fi de folos omului. Deoarece cine putea să-și închipuie vreodată, că un domnitor ca țarul, atît de conștient și experimentat în atît de multe campanii împotriva unor dușmani pricepuți, ar fi putut face această greșeală să înainteze într-o țară (pustie) cum era Moldova[6] în care nu se putea obține nici un mijloc de trai de nici un fel, fără a avea cunoștințe despre puterea sau sosirea dușmanului, înainte ca toată armata să se afle în apropiere la o jumătate de milă, și astfel să-l trimită pe generalul Ronne de lîngă dînsul cu 9 000 de cavaleriști. În schimb nimenea nu s-ar fi așteptat vreodată, ca o armată turcească, avînd pe un creștin în mînă, să-i dea drumul să plece liber, în care împrejurări trebuia să se oblige să încheie pace, după cum s-a întîmplat aici. E probabil că banii au fost dați amîndurora atît sultanului[7] cît și marelui vizir, Azovul a fost cedat, și toate condițiile pe care le dorea Poarta otomană, au fost aprobate. Dar cît de neînsemnate sînt toate acestea față de o salvare atît de mare, cînd persoana țarului și toată armata s-a aflat în pericolul de a cădea de vii în mîinile dușmanului, întrucît chiar și numai foamea și setea trebuiau să-i oblige să se predea. Dar chiar dacă țarul i-ar fi bătut pe turci, ceea ce nu era de sperat, războiul tot nu s-ar fi sfîrșit prin aceasta, dar ar fi continuat mult timp, și prin aceasta proiectul îndreptat împotriva Suediei trebuia retras sau amînat din lipsă de forțe.

Armata țarului s-a purtat cu nespusă dîrzenie în greaua încercare la care a fost supusă. Țarul mi-a povestit că a văzut el însuși cum țîșnea sîngele din nasul, ochii și urechile soldaților din cauza setei, mulți, de îndată ce au ajuns la apă au băut atîta dintr-odată, încît au murit, alții de foame și sete și-au luat viața, astfel încît starea lor jalnică nu se putea descrie. Judecînd după situația care mi-a fost povestită, nici o armată din lume n-a fost într-o situație mai tragică.

Am făcut toate demersurile atît la țar, cît și la consiliul său, pentru a putea vedea tratatul de pace, pentru a ști, întru cît a fost inclus regele Suediei în acest tratat. Între timp am primit ca răspuns, că această negociere de pace a fost doar un fapt singular, care nu privește întreaga coaliție nordică și nimic nu se stipulează acolo în avantajul regelui Suediei sau în dezavantajul Danemarcei. Poate se sfiau să lase ca lumea să vadă acea greșeală pe care au comis-o și acea pierdere de care au avut parte, deși aceasta nu se poate scuza, întrucît o atare cerere nu s-ar cuveni să fie refuzată unui ambasador al unui ALIAT și prieten, pentru care nici un lucru n-ar trebui să fie secret.

Cu ocazia acestei negocieri, majoritatea mijloacelor de transport și lucruri ale ofițerilor au fost jefuite și duse de tătari, după cum am comunicat mai înainte. Cele ce au mai rămas, au trebuit să fie părăsite din lipsă de cai, deoarece toți caii ori au fost uciși ori au pierit de

---

[6] Afirmația valabilă pentru așa zisele „ținuturi pustii" îndată după trecerea Nistrului. Lipsa de hrană și din restul țării se datora lăcustelor, secetei, și trecerii necontenite a polono-suedezilor încă din vara anului precedent.

[7] Nu poate fi vorba aici de sultanul otoman, ci de sultanul tătar care a participat la încheierea păcii.

foame, astfel încît mai apoi fiecare a luat hainele altuia, (ceea ce plăcea — părea bun) și cînd apoi au ajuns la NISTRU, toți ofițerii se certau: unul susținea că acest (obiect) sau celălalt îi aparținea lui, altul răspundea, că deoarece el, ca proprietar, și-a lăsat acest (obiect) acolo la Prut, neputînd să-l ducă cu sine, el (proprietarul) și-a pierdut dreptul asupra aceluia ca BONA DERELICTA[8]. Țarina și-a donat toate pietrele prețioase și podoabele, în timpul bătăliei, tuturor servitorilor și OFIȚERILOR îndatoritori dar, cînd bătălia s-a terminat și pacea era încheiată, și le-a luat înapoi, spunînd, că le-a dat doar în păstrare[9]. Pe scurt: totul era în dezordine, fără ca eu să pot afla majoritatea faptelor care s-au petrecut de teamă.

Despre țarină e de observat, după cum am comunicat mai înainte din cele auzite la Moscova, că în seara în care țarul a plecat din Moscova, el a declarat-o pe ea drept viitoarea sa soție. Cînd, pentru ca să nu fac greșeala de a pierde din vedere de a-i da onorurile ce i se cuvin, m-am informat la marele cancelar, dacă este așa, după cum mi se povestise la Moscova, și dacă maiestatea sa țarul ar dori ca dînsa, să fie întîmpinată ca viitoarea sa soție și ce titlu trebuie să-i fie dat; Marele cancelar mi-a răspuns, că ăsta era adevărul, care mi se spusese la Moscova, că țarul și-a ales țiitoarea să-i fie soție, și că de aceea ea trebuie să fie denumită maiestate, la ceea ce eu m-am și conformat, pentru a nu mă face neplăcut, cu toate că niciodată nu i s-a cuvenit unei principese logodite cu un rege, înainte ca nunta să fi fost celebrată. După o asemenea înălțare, pomenita maiestate n-a devenit cîtuși de puțin trufașe, întrucît atunci cînd am dorit s-o felicit în cortul țarului, ea era, ca și mai înainte, politicoasă și volubilă, mi-a oferit chiar cu propria-i mînă, rusește, mie și altora un pahar cu vin pe o farfurie, cînd am luat masa cu țarul.

Eu mi-am petrecut toată noaptea în tabără, deși am pus să fie întinse corturile mele de cealaltă parte a rîului, întrucît am fost sfătuit să purced astfel de către marele cancelar, deoarece la Moghilev toată armata trebuia să se retragă îndată ce va fi gata podul care se construia pe pontoane peste rîu. Pentru aceasta s-a lucrat cu toate forțele, căci mai exista pericolul ca turcii să se răzgîndească. Toate regimentele stăteau cu părcanele lor în față, nici unul cu corturi întinse, gata oricînd a întîmpina pe dușman. Pentru a preveni un atac al tătarilor au fost trimise posturi și pichete la mare depărtare.

În ziua de 11. M-am înapoiat pe acel pod, în mare parte terminat, construit pe pontoane peste Nistru.

În ziua de 13. Regimentele au trecut Nistrul, unul după altul și s-au așezat de partea cealaltă. Viteaz popor, deși sleit pînă la capătul puterilor de foame. Eu din cauza unei boli de care am zăcut o lună întreagă, am căzut la pat, încît am călătorit tot timpul ce a urmat într-o ambulanță rusească. Această stare s-a agravat din cauza obligației pe care mi-am luat-o eu însumi, de a merge călare în tabără pentru a vorbi cu țarul.

---

[8] = Bunuri părăsite... N.T.

[9] E posibil ca acea împrejurare, care a condus la cunoscuta poveste despre faptul că Ecaterina a dat la Prut giuvaerele ei și banii personali, adunați de dînsa, soldaților, pentru a-l corupe pe Marele Vizir, după cum se spune acum, ar fi lipsită de orice temei: pentru comparație vezi Schuyler I, pag. 247 observațiile și textele originale în legătură cu acest eveniment, inclusiv Istoria Rusiei de Soloviev (N.Ed.).

Orașul Moghilev, care e așezat pe partea aceasta a fluviului Nistru chiar lîngă malul fluviului, e cu totul pustiu, dar acolo se află încă diferite case. A fost înainte un oraș mare și puternic cu valuri duble de jur-împrejur, mai mult decît atît, el e înconjurat și de un mare șanț cu apă, astfel ca să nu poată fi atacat, dar acum totul e pustiu și ruinat, doar fundația se mai vede din vechile valuri, ziduri și turnuri. Acesta a fost ridicat de către un domn VALAH[10] Moghila.

În ziua de 14: Datorită lipsei mele îndelungate de sănătate, mi-a fost imposibil să ies, să-mi iau rămas bun de la țar, pentru care fapt l-am trimis pe secretarul regal de legație Peder Falk, ca să-i prezinte țarului preasupusele mele scuze, ca și marelui cancelar Golovkin, pentru a cere o bună „SALVEGUARDE"[11] pentru asigurarea mea prin Polonia, unde trebuia să-l urmez pe țar. Cu mare greutate am reușit atîta lucru încît să primesc în sfîrșit 10 dragoni care să mă însoțească.

---

[10] = Moldovean.
[11] Escortă.

BARONUL TIEPOLT

(? — p. 1711)

Despre baronul Tiepolt, colonel în armata imperialilor, știm doar că este autorul unei interesante relatări asupra campaniei de la Prut adresată vestitului comandant habsburgic prinţul Eugeniu de Savoia. Din spusele sale pare să rezulte că a venit din Bar în Polonia ca observator neoficial la tabăra ţarului în Moldova, bizuindu-se pe raporturile cordiale ce le putea avea cu generalii nemţi din armata acestuia. Avea scrisori de recomandaţie la comandanţii de divizie și la generalul Ianus, comandantul cavaleriei. Din convorbirile ce încearcă să le aibă cu cancelarul (Golovkin) și din aluziile ce le strecoară la „ţelul său ascuns" *„bemanteltes dessein"* rezultă că în aparenţă cel puţin el umbla să stabilească niște legături, mai strînse poate, de eventuală colaborare cu forţele ţarului împotriva turcilor. Așa numai se explică întrebările directe pe care le pune cu privire la efectivele rusești. E probabil că în eventualitatea unor succese ale ţarului împotriva Porţii, imperialii s-ar fi alăturat și ei campaniei victorioase. Dar scopul principal al prezenţei sale e acela *de a culege informaţii* atît asupra mersului campaniei cît și a intenţiilor ulterioare ale ţarului. Atitudinea sa este critică și oarecum bănuitoare. Semnalează stăruitor nemulţumirile ofiţerilor străini adică germani din armata rusă și lipsurile ce vădesc o insuficientă organizare a campaniei. Relevă de ex. lipsa pontoanelor ce se face simţită la înapoiere la trecerea Prutului și a Nistrului, etc.

Ambiguitatea situaţiei sale reiese din faptul că nu poate obţine nici o posibilitate de a-și expedia rapoartele sale întrucît nu se dădeau „pașapoarte" de către moldoveni decît celor ce obţinuseră în prealabil „pașapoarte" rusești. Trebuie avută în vedere această împrejurare la folosirea elementelor aduse de relatarea sa, care este făcută *după încheierea campaniei* dar e totuși bazată cel puţin în aparenţă pe un jurnal de campanie scris chiar în timpul campaniei. Se strecoară însă unele inexactităţi, întrucît, pe lîngă observaţiile directe asupra celor întîmplate chiar sub ochii autorului, se mai adaogă o serie de relatări indirecte ale unor fapte întîmplate într-un sector mai depărtat. De asemenea mai avem o serie de completări ulterioare la însemnările succinte ale jurnalului iniţial. În felul acesta se explică unele nepotriviri — cum e de exemplu greșita situare a capturării locotenent-colonelului Pitz de către tătari la joncţiunea corpului de cavalerie al generalului Ianus cu divizia lui Enzberg la gura Pruteţului, întîmplată în ziua de 8 iulie, cînd din jurnalul lui Șeremetev aflăm că acest ofiţer fusese omorît cu vreo 20 de zile mai înainte la 18 iunie la atacul tătarilor asupra pichetului din preajma taberei de la Ţuţora.

Informaţiile lui Tiepolt le completează pe cele ale jurnalelor lui Șeremetev și Allard, care din consideraţii de oportunitate omit cu bună știinţă acele amănunte care ar scoate la iveală anumite trăsături negative. Am văzut că ele trec sub tăcere de exemplu lipsa condamnabilă a pontoanelor. Tot astfel nu pomenesc de un fenomen de masă petrecut în armata încercuită și anume de jefuirea bagajelor din tabără în două rînduri, anume o primă dată după atacul de la

Gura Prutețului, și a doua oară chiar în tabără în ajunul încheierei armistițiului. Asadar relatarea de față ar putea fi prețioasă pentru controlarea veracității datelor din celelalte izvoare mai cunoscute, de exemplu în privința gradului de intensitate a intervenției tătarilor în ziua de 2 iulie la trecerea Prutului de către grupul din stînga sa. Ea cuprinde și cîteva caracterizări, fugitive despre aspectul orașului Iași, despre impresia produsă asupra autorului de către domn și așa mai departe.

Dar o citire atentă a textului trezește unele bănuieli. Autorul său prea stăruie asupra strădaniilor sale zadarnice de a organiza un serviciu de poștă spre a informa pe imperiali de mersul campaniei (informîndu-i doar după ce aceasta a dat greș). El își oferă serviciile cancelarului Golovkin. Dar în ce calitate? Se laudă că s-a întreținut pe latinește cu Dimitrie Cantemir pe care l-a găsit la Divan (!), că a fost în preajma țarului în momente cruciale, etc. De observat că apar și unele puncte comune la el și la Moreau de Brasey, de pildă asemănarea de text privind portretul lui Dimitrie Cantemir, și altele. S-ar putea ca să existe și o asemănare de situație, și că întocmai ca Moreau, el să fi venit în calitate de „soldat de fortune" (mercenar) și numai după lichidarea de către țar a acestor ofiteri „voluntari" în urma eșecului de la Prut, și a năruirii speranțelor inițiale să se fi gîndit să ofere informațiile culese în campanie imperialilor, stăruind asupra intențiilor ostile ale țarului ce s-ar gîndi la o campanie viitoare contra lor. În acest scop el se înfățișează acum ca simplu *observator* oficios al campaniei în folosul imperialilor.

Această relatare al cărui manuscris se află la Kriegsarchiv din Viena a fost publicată în Colecția Hurmuzaki, VI, pp. 98—106. Ea a fost menționată de N. Iorga în comunicarea sa *Carol XII, Petru cel Mare și țările române*, An. Ac. Rom. t XXXIII, fără a stărui asupra ei.

[RAPORT DESPRE CAMPANIA DE LA PRUT][1]

1711, august 23, Lemberg p. 99

... De la Bar[2] am fost singur pînă la Soroca unde se făcuse un pod de lemn[3] foarte rău și îngust. De partea polonă era un mic cap de pod, de partea cealaltă însă un turn pătrat de zid care fusese întărit de jur împrejur cu fașine și pămînt. Mai se afla încă aici divizia lui Repnin[4] și trebuia să pornească spre apus la 3 iulie[5].

Evreii de la Soroca mi-au spus că moscoviții erau foarte obosiți și flămînzi, pînă în trei săptămîni se va vedea ce se va întîmpla, întrucît turcii au oameni mai zdraveni și mai bine echipați. Am pornit iar înaintea diviziei, iarăși singur și am umblat trei zile numai prin dealuri și coclauri, unde abia la trei mile mari se mai putea găsi o băltoacă unde să se sape pentru ‹a se da de› apă. Cînd am ajuns în sfîrșit la divizia lui Weide și m-am dus la d. general Burgholtz[6] am dat de adjutantul

[1] Traducerea s-a făcut după textul german publicat în Hurmuzaki, VI, pp. 98—106

[2] *Baar* (în R. P. Polonă).

[3] *Mit pfeihl und Holtz.*

[4] *Die Rebeinische division.*

[5] = 22 iunie stil vechi.

[6] Cf. mai departe și Burckholtz. Unul și același cu generalul „Brecols" de care amintește în repetate rînduri Moreau de Brasey. Avea grad de general-locotenent și făcea parte din divizia comandată de Adam de Weide.

general al lui Enzberg, d. Smigelski, care știa de mine și mi-a oferit cvartiruire în numele generalului său. Am rămas deci cîteva zile la această divizie. Aici era și artileria și în ziua de 5 iulie[7] spre seară au pornit înainte pe batalioane, fiecare batalion își avea bagajele sale ⟨purtate⟩ înaintea sa. Pe la ora 1 noaptea am ajuns la tabără pe Prut, un rîu pe jumătate navigabil[8] (?) foarte greu de trecut, și care are o apă rea plină de mîl. Este năvalnic și adînc, formează o vale deosebit de mănoasă[9] dar slab locuită. Țarul s-a oprit aici cîteva zile cu regimentele de gardă, ca Preobrajenski[10], Semeonovski, Astrakanski și Engermanlandski, împreună cu escadroanele lor. În ajun a plecat țarul cu miniștrii săi la Iași, unde sosise și feldmareșalul Șeremetev, și au rămas acolo două zile. Domnul ⟨Moldovei⟩ a primit portretul ⟨țarului⟩ cu un lanț de aur, ofițerii au cerut voie ca după întoarcerea țarului să trimită la Iași să cumpere provizii, ceea ce li s-a încuviințat. Au rămas cîteva zile pe loc, și s-au trimis cîteva sute de butoaie cu apă de la Prut, înaintea diviziei lui Repnin. În ziua de 8 ⟨iulie⟩[11] s-a sărbătorit aniversarea luptei de la Poltava; divizia și regimentele de gardă au pornit în marș și după slujba bisericească s-a tras o salvă de către infanterie și artilerie. Țarul a dat un ospăț și au trebuit să apară toți ofițerii comandamentului. Domnul a stat ⟨la ospăț de partea cealaltă a mesei chiar⟩ în fața țarului, între cancelar[12] și Șeremetev. Va aduce cu el la armată 6 000 de oameni. El vorbește bine latinește „und ist ein guter Greeg"[13] (?) Pînă ce s-a ajuns la Prut se făceau întotdeauna marșurile spre seară, pentru a scăpa de arșița cea mare, totuși au rămas tot timpul mulți în urmă. Ba chiar odată un regiment întreg s-a pierdut ⟨de ceilalți⟩ și a rămas în urmă la Prut, s-a înviorat bine, și nu vedeai peste tot decît soldați ⟨scăldîndu-se⟩ în rîu. La această divizie erau mulți ofițeri germani nemulțumiți întrucît de șase luni nu primiseră nici un ban ⟨din leafa lor⟩.

Domnul a pus să se trimită vin pentru această divizie.

S-a făcut apoi peste Prut un pod din 16 pontoane legate împreună și a trecut divizia lui Weide împreună cu artileria în ziua de 10 iulie[14]. M-am dus la Iași, un oraș după felul rusesc, alcătuit din multe căsuțe mici: reședința domnului este un castel clădit ca în vechime, cu o incintă bună de zid, cum au dealtminteri și toate mănăstirile. În celelalte privințe orașul aduce mai mult a sat. Am fost la domn, dar cum era în divan, l-am salutat pe latinește, limbă pe care o vorbește cu un accent desăvîrșit. Este un om de statură mijlocie[15], scund, alb roșcat, purtînd barbă după felul rușilor, îmbrăcat după portul polon, cum umblă toți leșii, nu dă nici un pașaport[16] decît numai dacă este ⟨și⟩ unul de-al țarului. Am încercat de n-ar fi vreo putință de a căpăta vreunul pentru a trimite corespondența în chip sigur la Camenița, dar nu a fost cu

---

7 = 24 iunie st.v.

8 *Halb Schiefreichen Fluss.*

9 *Macht einer* (sic) *Stätigen fruchtbaren aber übel bewohnten Thail* (sic).

10 În text greșit: *Zebergerki.*

11 = 27 iunie.

12 = Contele Golovkin.

13 = Și este un grec priceput (?)

14 = 29 iunie st. v.

15 *Er ist ein mittlmessiger Statuer, untersetzt, weisz roth, Bärtisch nach russischer Art.* De comparat cu descrierea lui Moreau de Brasey.

16 După sens ar fi vorba de un permis pentru expedierea poștei.

putință, căci toți se temeau să nu fie prinși (?)[17] de moscoviți. Înainte încă de a fi trecut Prutul m-am înfățișat la cancelar[18], care s-a minunat să mă vadă, dar cînd a auzit de gîndul meu ascuns, mi-a spus că vrea să vorbească cu domnul Donel, de la care am și aflat că această armată ar avea cam 65 000 de oameni, pe lîngă care ar mai fi 20 000 la Azov și Chiev împreună cu 70 000 de calmuci și cazaci, pe care nu a vrut țarul să-i aibă în armata aceasta regulată ca să nu se creeze neregulă. Turcii se căiau rău, și nu știau cum să se descurce, și ar fi fost bucuroși să se tragă înapoi, dar țarul vrea mai degrabă să le dea acuma o lovitură pentru a căpăta apoi o pace mai bună din partea lor și să arate ⟨apoi⟩ curților[19] germane ca unora ce nu se țin de cuvînt (?)[20] că el se poate așeza în Marea Baltică și împotriva voinței lor. La Petersburg țarul are pînă la 24 000 de oameni de armată regulată cu recruții ce vin din Siberia prin Archangel[21]. Mai vin din Germania 300 de ofițeri la trupele acelea din Livonia, și pînă acuma au fost concediați mulți, pentru că nu sînt destoinici, ceea ce s-a dat de înțeles în taină. În ziua de 12 iulie[22] am venit la d. general Enzberg tocmai cînd se începea să se treacă Prutul. Domnul general Rönne trecuse mai înainte cu opt regimente de dragoni pe care le avea sub comanda sa, avînd poruncă să meargă în Țara Românească spre Dunăre, așa cum a și pornit în ⟨acea⟩ după-amiază și s-a îndreptat într-acolo. Restul cavaleriei, constînd din încă șase regimente, era sub comanda d-lui general Ianus, cele două divizii ale lui Allard și Enzberg au trecut de asemenea foarte anevoie, întrucît fuseseră acoperite cu fașine două mici poduri făcute din luntre (?)[23] proaste, ⟨de aceea⟩ au trebuit trei zile ⟨pentru trecere⟩. În timpul acesta au început în ziua de 13 ⟨iulie⟩[24] să se ivească tătari pînă la vreo 3 000, pe o ceață groasă cu ploaie. Cazacii moscoviți au format o linie, infanteria a rămas pe posturile sale de pe deal, cavaleria o sprijinea și au trecut pe îndelete toate ⟨trupele⟩: a fost din cînd în cînd un schimb de focuri cu acei cazaci care își slobozeau și ei pistoalele sau flintele pînă la 600 de pași. Erau acolo și vreo 50 de husari (al căror căpitan numit Constantin era un sîrb, care a slujit sub imperiali și a trebuit să se retragă de teamă să nu fie dat de gît[25] de d. general Palffi[26]), și care ⟨husari⟩ au rămas morți; tătarii au luat ceva prinși și s-au retras după ce au stat patru ore: nu a fost trimis nimeni după ei, totuși cazacii au adus un cap. Au fost spînzurați doi spioni pe care i-au ciopîrțit tătarii[27]; o ordonanță ce mergea în urma d-lui general Rönne a fost prinsă, și s-a observat că dușmanul se arată și de partea astălaltă ⟨a Prutului⟩ totuși se mîngîiau cu speranța că domnul Țării

p. 101

---

[17] *Attrapirt* (sau cumva: luați la zor).
[18] = Golowkin, marele cancelar al țarului.
[19] În text: *den teutschen Höfen* (adică în rîndul întîi imperialilor ...).
[20] *Als einen maynäudigen* (= meineidigen).
[21] În textul publicat se citește că ei vin din Germania (în Rusia) prin *Arhangel* (!) Am făcut îndreptarea cerută de traducere.
[22] = 1 iulie st. v.
[23] *Schlechte Kändel.*
[24] = 2 iulie st. v.
[25] *Beym Kopf genommen zu werden.*
[26] Din slujba imperialilor.
[27] *Esz wurden zwey Spiones Gehenkt, welche die Tartarn abgehauet haben.* Traducere probabilă textul fiind destul de enigmatic

Româneşti sau munteneşti[28] se va alătura ⟨şi el⟩ cu douăzeci de mii de oameni de trupe regulate, şi că armata va găsi mai multă ⟨hrană⟩ ca aici, unde nu se poate căpăta nimic şi trebuie soldaţii să moară absolut de foame: în ziua de 14[29] am predat scrisoarea lui Ianus. Mi s-a făgăduit să se rînduiască totul, dar nu s-au prea făcut pregătiri şi a trebuit să rămîn la Enzberg, căci celălalt trebuia să meargă tot mereu cu o jumătate de milă înainte, şi nici nu mi-a oferit nimic, pe cînd acestălalt da.

Ţarul a sosit aici azi după amiază, a stat puţin la feldmareşal, unde au venit toţi generalii; spre seară a trecut după cîteva verste peste rîul numit „Iaas"[30] peste care fuseseră aruncate vreo 20 de poduri cu faşine; am predat şi lui Waysbach scrisoarea, mi-a oferit toate serviciile sale; în ziua de 15[31] au trecut toţi această apă şi s-a făcut haltă; un sfert de oră după aceea, divizia lui Weide şi cea a lui Repnin au rămas de asemenea în apropiere, d. general Allard a luat parte împreună cu acei ruşi la o consfătuire cu ţarul şi avea o mică schiţă (?)[32] a acestui district unde ne aflam, şi d. general Enzberg a raportat că vor mai fi încă trei marşuri fără de furaj.

La 15 s-a înaintat în marş pe cea mai mare arşiţă, ţarul cu garda mergînd mai înainte. S-a ajuns tîrziu la tabără, şi nu era furaj de loc. La 17 a ţinut ţarul consiliu de război, a poruncit ca toţi generalii să meargă la feldmareşal, despre aceasta nu ni s-a comunicat nimic, dar nu s-a întîmplat nimic deosebit. A sosit timpul audienţei mele la vicecancelar[33], de aceea a trimis d. general Enzberg după mine şi am şi sosit îndată; însă d. vicecancelar mi-a spus să vin la el ⟨altă dată⟩, acum nu avea timp; după amiază s-a înaintat tot timpul de-a lungul Prutului, dar erau mereu nişte gropi mlăştinoase care nu îngăduiau să se pună tabăra chiar la Prut, aşa că s-a pus tabăra pe lîngă aceste ⟨bălţi⟩. În ziua de 19[34] era totul pregătit de marş pentru a se porni la prînz: totuşi s-a aflat că duşmanul nu era departe şi-şi făcea nişte poduri peste Prut, ceea ce a raportat şi Ianus. Acest general avea numai şase regimente de dragoni, care erau în număr de vreo 4 000 de oameni şi duşmanul ar fi trecut în cea mai mare parte pe sub tunurile[35] sale cînd a primit el poruncă să se tragă înapoi, dar pentru că forţele turcilor presau tot mai tare şi mai tare, s-a raportat din nou acest lucru ţarului, care a poruncit îndată să-i iasă înainte divizia lui Enzberg, ceea ce s-a şi executat de cum s-a făcut ziuă: în timpul acesta Ianus[36] şi-a pierdut majoritatea bagajelor şi toţi ofiţerii superiori şi alte feţe importante şi le-au pierdut, şi unii au fost ucişi şi prinşi. Adjutantul său general şi locotenent-colonelul acelor grenadiri ai lui Rap (?)[37], d. Pitz[38] a căzut prizonier atunci cînd s-au unit amîndoi generalii. În ziua de 19 s-au oprit

---

[28] *Wallachischer oder moltauischer* (aici probabil de cetit: *oder moltanischer*, adică muntenesc. E vorba de Brîncoveanu).

[29] = 3 iulie st. v.

[30] Adică: Iaşi, deci desigur Bahluiul.

[31] = 4 iulie st. v.

[32] În text: *declination* probabil: **delineation.**

[33] Baronul Şafirov.

[34] = 8 iulie st. v.

[35] *Und wäre des Feind schon meistens unter seiner Stüken passiret.*

[36] *Indessen hat Ianus die meiste Pagage und alle hohe Officiern und andere Ehre verloren.*

[37] *Von deren Rapischen (?) Granadier.* Oare Ropische, adică din regimentul lui Roop? Cf. şi Moreau de Brasey, textul din dreptul notei 45.

[38] Cf. Jurnalul lui Seremetev în care e menţionată *uciderea lui Pit* în încăierarea „de la pichet", din ziua de 19 iunie st. v.

puțin, dragonii și-au făcut tot serviciul ca pedestrași din lipsa și istovirea cailor, și au tras tot mereu asupra turcilor care s-au adunat mereu grămadă pe înălțime; țarul a pornit însuși afară cu garda pe care a format-o în careu, și a tras tot mereu. Eu eram prezent în careul său. El a sprijinit pe Ianus și pe Enzberg pînă ce au putut să se retragă cu totul, nestingheriți. În timpul acesta stăteau bagajele diviziei Enzberg cu totul descoperite, țarul și le avea pe ale sale acoperite de trupele ce le comanda (?)[39]; diviziile Repnin și Weide care trebuiau să dea acoperire acestor bagaje, nu veniseră încă cu artileria. Un căpitan din acei dragoni, numit Fürstenberg, de fel din Curlanda, trecuse la turci (!), s-a pornit din nou din tabără, dar Enzberg a primit porunca să se așeze la poalele dealului, precum și pe după deal; armata moscoviților a stat însă pe cîmp unde locul era foarte strîmt. La prînz au sosit cele două divizii și s-a poruncit ca în bezna nopții să se facă retragerea și Enzberg să comande ariergarda, dar el s-a dus la țar și a protestat, zicînd că retragerea trebuia să se facă întocmai așa cum se aflau trupele, altminteri s-ar deschide goluri mari dacă ar trebui să-i lase pe ceilalți să-i treacă înainte și s-ar pierde și toate bagajele, după care s-a și poruncit să se reducă bagajele și să se facă retragerea întocmai așa cum se aflau trupele. În timpul nopții nu se vedea nimic la trei sute de pași în fața taberei turcești, nimic pe munte, trebuiau trecute niște defilee în timpul nopții, ceea ce a dat loc la mare larmă, și turcii au reușit ⟨desigur⟩ să audă o parte sau toate mișcările noastre și totuși a fost liniște deplină pînă la 20[40] în zori cînd niște bagaje printre care și acelea ale ... translaturei (?)[41] și ale vicecancelarului s-au pierdut căzînd în mîinile tătarilor, și au jefuit tot: ar fi putut face mare pagubă dacă nu ar fi venit niște moscoviți ca să le apere, dar să le și jefuiască, și care le-au jefuit de tot pe cele rămase și puțini sînt ofițerii care nu au pierdut ceva cu acest prilej. Cînd a răsărit soarele s-a format mai întîi un batalion pătrat în mijlocul căruia stăteau toate bagajele și s-a înaintat în marș cu acele părcane[42], întrucît atunci turcii atacau din toate părțile și trebuiau mai întîi să fie alungați, ⟨iar⟩ în urmă o ducea greu ariergarda și trebuia să se facă opriri la fiece 10—15 pași, pe flancuri continua să fie alarmă, și în timp ce se retrăgeau așadar trupele încet, s-au adunat turcii pe înălțime care nu putea nicidecum fi ocupată și nici nu era îngăduit ⟨a o face⟩ de teamă să nu se piardă legătura cu apa. Pe la orele două după amiază s-a intrat în tabără, și se mersese abia o milă cînd turcii au coborît de pe munte, și au sosit tunurile ienicerilor și toate cele trebuincioase. În timpul acesta ⟨cei din tabără⟩ se mai învioraseră ceva, luînd apă și dispunînd posturile, cînd s-a adunat de partea cealaltă ⟨a Prutului⟩ pe munte, un corp întreg de 20—30 de mii de tătari, printre care erau și regele ⟨Suediei⟩[43] și voievodul ⟨Chievului⟩[44], pe care putea oricine să-i vadă și să-i recunoască cu ochianul din tabăra moscovită, dar care rămîneau locului nemișcați la posturile lor. Pe la orele patru sau șase s-au năpustit turcii contra moscoviților cu mare strigăt, din toate părțile, dar îndeosebi asupra aripei stîngi, cu toate puterile lor și a fost foc mare de arme atît din

---

[39] *Durch die commandirte.*
[40] = 9 iulie st. v.
[41] *Auch der Translotiers (!) und Vice Cantzlers entwischte.*
[42] *Spanischreitern.*
[43] Inexact. El se afla la Bender.
[44] Iosif Potocki numit mare hatman de regele Stanislau Lesczynski. Pentru rolul său vezi și Weismantel.

tunuri cît și din armele mărunte, dar nu s-au apropiat turcii niciodată pînă la părcane ca să le dărîme. Focul a ținut într-una pînă în noaptea întunecoasă cînd au început ienicerii să-și sape întărituri[45] și să-și așeze bine tabăra, în timp ce la moscoviți totul era învălmășeală și nu se p. 103 putea vedea nici un cort. Trupa[46] era foarte inimoasă și foarte doritoare să lupte, ofițerii nemți au rînduit toate bine, căci altminteri rușii ar fi pierdut totul. În clipele acelea triste vedeai și dregătorii foarte întristați și unii plîngînd, dar la timp nepotrivit. Planul cel mai bun era să se retragă cu orice preț (?)[47] dar atunci ⟨dacă ar fi⟩ să părăsească toate bagajele ⟨ar însemna⟩ să înainteze în marș vreo 30 de mile fără provizii printr-o țară pustiită, ceea ce ar fi mult prea greu pentru o armată chiar și acum slăbită și flămîndă, și fără cavalerie, căci dușmanul nici nu ar trebui să mai atace sau să se lase atacat, ci doar să tulbure marșul sau retragerea. În felul acesta ar pieri toată armata, și chiar dacă ienicerii sau turcii ar fi bătuți, ar trebui doar ca tătarii și spahiii să meargă necurmat de-a lungul lor și ar cîștiga... căci ⟨ceilalți⟩ ar pieri[48]. Noaptea vin pe furiș ⟨tîrîndu-se⟩ pe pămînt pînă la douăzeci ⟨de oameni⟩ dau o salvă și se retrag. Turcii împresuraseră tabăra moscovită de o parte a apei așa că formau un semicerc, de partea cealaltă erau tătarii, așadar erau închiși cu desăvîrșire.

La 21[49] cu ivirea zilei a reînceput iar focul, și au venit iar turcii tot cu strigătele lor obișnuite, și își puseseră baterii și trăgeau cu multă putere. Totuși au fost trimiși vreo 50 de dragoni să gonească pe niște ieniceri din niște gropi, ceea ce au făcut cu succes, dar curînd s-au retras. Turcii aveau multe gropi mici în care puteau sta bine apărați. Trebuia întotdeauna să se detașeze ⟨forțe⟩ din aripa dreaptă către cea stîngă unde era tot atacul, pentru că dragonii erau ⟨acolo⟩ fără părcane. După ce țarul a ținut din nou sfat și a găsit că nu e cu putință să scape atît de ușor, s-a hotărît să se trimită la turci ca să-și arate și să-și lămurească intențiile, după care a fost trimis un gornist al generalului Ianus și a sunat apelul, și a fost îndată prins de niște turci și dus la vizir, pînă într-o jumătate de oră s-a adus o țidulă de la turci și s-a făcut armistițiu[50]; atunci a fost trimis vicecancelarul la vizir ⟨după ce⟩ primise instrucțiile de la țar care l-a îmbrățișat zicîndu-i: „Fă tot ce poți". În timpul armistițiului au trebuit să vină toți comandanții la țar și să iscălească o declarație cum că în cazul că nu ar urma o bună pace vor alerga la mijloacele extreme, luptînd pînă în pînzele albe. Țarina a îndemnat tot mai mult pentru pace și femeile și doamnele pricinuiau cea mai mare confuzie. S-a făcut un mic retranșament cu pămînt moale aruncat peste carele cu bagaje pentru ⟨soția⟩ țarului, armata a început și ea să pună în urma[51] sa niște care acoperite cu pămînt, dar erau puține unelte de săpat și era o mare duhoare în tabără, de nu o puteai răbda.

S-a dat poruncă diviziilor să mai micșoreze numărul bagajelor rămase, ca un general să aibă 6 căruțe, un general-locotenent 5, un gene-

---

[45] *Zu retranschirn und ihr völliges Laager aufgeschlagen* (= aufzuschlagen?)
[46] *Die gemeinen.*
[47] *Vor keine Mitte* (?)
[48] *Hetten eben gewunnen als verloren gangen.*
[49] = 10 st. v.
[50] Pentru informații în contradicție cu această afirmație cf. relația tălmaciului Chiouzy din tabăra turcească, în volumul de față.
[51] *Hinter sich.*

ral-maior 3, un brigadier 2, un colonel 1, iar restul numai cai, dar acest ordin nu s-a executat ușor, deși în ziua de 22[52] au început chiar soldații, și au jefuit în mijlocul taberei multe căruțe, după cum se întîmplase și în zilele precedente în timpul acțiunii; altminteri era așteptat cu înfrigurare vicecancelarul care era încă de 24 de ore la marele vizir, la care se spunea că va merge și regele Suediei, pînă ce în sfîrșit la orele 3 după prînz a sosit, aducînd cu el tratatul de pace pe care l-a ratificat îndată țarul. Erau la țar generalii Ianus, Enzberg și Burkholtz cînd l-a adus vicecancelarul și a trebuit ca ei să iasă, de au rămas numai cei ai curții[53]. Apoi a plecat iar cancelarul cu tratatul și a dus vizirului 200 000 de ducați și a rămas ca ostatec împreună cu celălalt Șeremetev, și el general-maior rus, și cu secretarul Barka. Spre seară țarul a făcut cunoscut acelor generali că a încheiat o pace veșnică cu turcii și că trebuie totuși să fie reduse bagajele. În timpul armistițiului au venit turcii cu grămada pînă la frontul ⟨rușilor⟩ din partea rușilor puțini au procedat la fel, dar în cele din urmă au trebuit să rămînă la o depărtare de 20 de pași ⟨de tabără⟩.

În privința efectivelor rămase la moscoviți nu a vrut și nici nu a putut nimeni să-mi dea o listă, precum și o situație completă a armatei, dar totuși atîta se poate înțelege că ar fi pînă la 3 000 de morți și răniți, generalul-maior Wiedeman a murit ucis de un glonte de falconet, generalul Allard a fost rănit la braț, Osten la umăr, dintre colonei și ofițerii de stat major sînt mulți răniți și unii uciși. Pierderile turcilor au fost socotite de moscoviți la vreo 7 000, ceea ce nu este de crezut, ci doar pe jumătate. În ce constau punctele tratatului de pace nu a putut afla nimeni ... ⟨Se înșiră totuși punctele principale⟩.

Ziua aceasta s-a încheiat așadar, în parte cu bucurie pentru că este pace și se poate fiecare înapoia, și în parte cu amărăciune pentru că cei mai mulți au fost jefuiți și prădați. În ziua de 23[54] a fost totul pregătit de marș, s-a mai trimis de mai multe ori la vizir și vicecancelar; s-a făcut schimbul prizonierilor de ambele părți.

[Teama autorului că ostatecii țarului ar putea lucra contra imperialilor la Constantinopol unde des Alleurs este foarte activ. Trebuie multă atenție la Constantinopol unde au și fost trimiși vicecancelarului mai mulți curieri a căror întoarcere a fost așteptată la Nistru. E sigur că se urzește ceva contra Casei imperiale căreia i se atribuie vina acestui insucces].

Azi după amiază a fost rînduită armata în careu și țarul a trecut-o în revistă la pornirea diviziilor, el a trecut foarte aproape de tabăra turcească ⟨însoțit⟩ de cîteva persoane, și nimeni dintre ai lui nu a avut voie să-l salute[55]. Bagajele toate au fost închise în mijlocul careului cu cazacii și polonii. Turcii își strînseseră toate trupele împreună, și au fost însărcinați cam 1 000 de oameni ⟨de ai lor⟩ să însoțească pe de lături armata țarului pentru ca să nu o atace tătarii, sau să facă un neajuns armatei. S-a înaintat pe timp de ploaie (care a ținut chiar mai multe zile) pînă tîrziu noaptea, și voia țarul să meargă înainte în marș toată noaptea, dar Enzberg a cîrtit[56], ceea ce auzind țarul a poruncit să

---

[52] = 11 iulie st. v.
[53] *Die Hofleuth.*
[54] = 12 iulie st. v.
[55] Din cauză că se tăgăduise prezența sa în tabără (!).
[56] *Schmälte.*

se facă oprire pînă ce s-ar lumina de ziuă, cînd s-a reluat iar marşul pînă la prînz, după aceea a mers ţarul în frunte cu garda, şi diviziile s-au împărţit şi ele pentru a înainta mai uşor, şi a găsi în sfîrşit şi ceva hrană pentru cai, care nu căpătaseră nimic de 8 zile. În ziua de 26[57] s-a mers abia o jumătate de milă. Ieri au luat cazacii şi moldovenii vitele şi prada ce le ridicaseră tătarii şi le aduceau de la Iaşi, unde jefuiseră; m-am dus la Ianus ca să găsesc un mijloc de a trimite toate ştirile, dar nu putea fi găsită nici o ocazie, şi eu însumi aş fi plecat şi m-aş fi dus în persoană de îndată pentru a da toate informaţiile.

La 26 la Iaşi am umblat iar pentru a găsi un mijloc de a trimite ⟨veştile⟩ fie în Tansilvania şi mai departe, fie în Polonia, dar totul era în învălmăşeală şi nu ştiau oamenii dacă ei trebuiau să mai rămînă cu această schimbare a lucrurilor. Domnul se pregătea şi el de drum pentru a pleca cu toate ale sale[58]. Turcii îi ceruseră pe el şi pe Sava, dar s-a tăgăduit că ar fi ⟨în tabără⟩. La 27[59] am mai rămas la Iaşi, căci armata înainta foarte încet şi ca să capăt ceva provizii ce sosiseră aici. Trebuia să plec chiar azi cu d. general Allard, dar a venit la mine predicatorul[60] ţarului ca să fie găzduit la misiune, şi am rămas ca să aflu ceva, dar nu am putut iscodi nimic, decît că acest om intenţionează să pună în circulaţie nişte scrieri prin care să dovedească drepturile ţarului asupra Imperiului de răsărit şi ⟨faptul că⟩ războiul e legitim. În ziua de 28[61] am mers împreună cu domnul pînă la Prut unde a fost aşteptat ţarul, care a sosit la 29 şi a înaintat tot mereu de-a lungul Prutului spre Ştefăneşti[62]. Ţarul a căutat locul şi a aşezat singur tabăra. În zilele de 30 şi 31 am rămas tot timpul pe lîngă ţar, dar nu era nimic de aflat[63], aşa că m-am dat puţin îndărăt ca să văd ⟨ce e⟩ la Enzberg, care mă socotise pierdut şi aruncase patul meu ce îmi mai rămăsese ...

p. 105

... La 1 august s-au adunat toate diviziile la Ştefăneşti şi s-a rămas pe loc 2 zile pînă ce s-a făcut iar podul peste Prut la o jumătate de milă mai departe, şi nu ajungeau cele 18 pontoane, pentru că apa crescuse foarte mult de ploile neîntrerupte. Unii generali au stăruit şi aici să-şi dea demisia, ca ⟨de pildă⟩ Allard, pe care nu vrea de loc să-l lase ţarul să plece, totuşi îi dă condiţiile lui Ianus şi Enzberg. Ianus care încă de cîteva săptămîni e indispus şi-a cerut şi el slobozirea. Cancelarul a vrut să meargă la el, şi a trimis pe secretarul Osterman care discuta (?) („sehr gallisirt") (= verbalisirt?) tocmai cînd am trecut pe acolo, m-am retras şi nu l-am mai revăzut pînă la Nistru, unde nici acolo nu s-a petrecut nimic, decît doar că ţarul, voia să-l satisfacă pe deplin la Nistru înainte de a părăsi armata[64], dar după trecerea Prutului regimentul de gardă a primit porunca să se îndrepte cu general-locotenentul „delhourute"[65] peste „Schwantz" (= Zwaniec?) şi Cameena, şi să rînduiască poştele pînă la Iaroslav, şi a fost trimis un loco-

---

[57] = 15 st. v.
[58] *Mit Sack und Pack.*
[59] = 16 st. v.
[60] *Prediger.*
[61] = 17 st. v.
[62] *Stepanoff.*
[63] *Zu vornehmen* (mai probabil *vernehmen).*
[64] *Als das des Czar am Niester als vor seiner Quittirung der Armee richtig machen wollte.*
[65] Probabil transcrierea numelui *Dolgoruki* al locotenent-colonelului regimentului de gardă care purta şi gradul de general-maior al armatei.

tenent să poruncească luntre la Iaroslav ca să se meargă pe apă pînă la Thorn şi ca toată armata să meargă de acolo cu poşte anume rînduite mai departe în Germania, lucruri pe care le ştiuse toate Ianus, dar nu-mi spusese nimic, pentru a le afla eu mai întîi cu această împrejurare şi a putea da toate informaţiile.

Îndată ce a sosit ţarul la Nistru la Moghilew a pus să fie trecute bagajele sale cu bacul şi apoi să se înceapă a se face podul, dar pontoanele nu ajungeau nici pînă la jumătate. Au început şi toţi ofiţerii mari şi mici să-şi înmîneze plîngerile lor ţarului pentru a-şi căpăta măcar banii, care nu s-au plătit nici unui ofiţer pe motivul porţiunilor consumate în Polonia, pînă la lichidare[66], lucru care a tulburat mult pe toţi străinii, şi cei mai mulţi sînt hotărîţi să plece pentru că armata îşi îndrepta marşul spre Ucraina... etc. (şi unităţile ar urma să fie întreţinute de provinciile lor respective. E vorba să fie reorganizată cavaleria, cumpărîndu-se chiar cai din Germania). Şi în acest scop Ianus ar fi fost angajat din nou pentru toată durata războiului suedez, şi în acest scop i s-a făgăduit o autoritate sporită, şi i s-a mărit leafa şi i s-a atribuit o pensie de 4 000 de taleri imperiali asupra oraşului Breslau, ceea ce se pare că ar fi exact.

La plecarea mea de la armată nu primise Enzberg încă nici un răspuns la cererile sale, dar totuşi „Jeschon"[67], m-a asigurat că a primit concedierea împreună cu familia sa, ca şi Osten care a pierdut totul şi generalul-maior de artilerie Günter şi mulţi colonei şi alţi ofiţeri pe care i-a concediat de asemenea ţarul pentru că vor să-l constrîngă să-i înainteze şi să le plătească banii lor, sau să-i slobozească, şi el nu vrea să fie legat. După această schimbare a lucrurilor unii şi-au mai sporit întîmpinările lor, sau le-au înfăţişat cu mai multă moderaţie. Este drept că în clipa de primejdie ţarul a poruncit să fie aruncate toate bagajele şi că voia să dea despăgubire, şi apoi iată că nu plăteşte nici lefurile. „Ieschon" a primit portretul şi solda lui, dar nu a cerut (?) să fie înaintat, e foarte bine văzut. Mi-a spus că ar fi cu putinţă să se încerce ceva contra Germaniei, ceea ce totuşi nu se va întîmpla în timpul acestei campanii, căci trupele merg în cazarmă şi mai mult de jumătate se slobozesc şi că cele patru divizii, anume a lui Weyde cu 8 regimente, Repnin cu 9, Allard cu 6 şi Enzberg cu 6, nu ajung nici (măcar) la 20 000 de oameni, iar garda are 4 000 şi dragonii 8 000, aşa că armata care fusese de 50 000 de oameni, acuma nu mai trece de 30 000 şi mai sînt încă mulţi haiduci (?) unguri care stau destul de aproape de Cameniţa şi nu au trecut Nistrul, şi sînt cu totul 600 de husari şi 80 de tălpaşi[68]. Am plecat de la armată în ziua de 13 ca să mai trimit de acolo un ⟨curier⟩ expres la Lemberg dar totul era în zadar şi a trebuit să plec cu foarte mare greutate împreună cu alţi cîţiva. p. 166

[Ţarul în drum spre Iaroslav e întîmpinat de Bercheny, aşteptat de Rákoczy, escortat la fiecare poştă de 20 de husari pe lîngă dragonii săi etc. Sînt rînduite poşte pînă la Germania...]. Nu se poate şti chiar

---

[66] *Wegen Genossenen Portionen in Pohlen bis zur Abrechnung.*

[67] = Ieschov (Geshov) cf. în Jurnalul lui Petru numele generalului însărcinat cu aprovizionarea din Ucraina şi rămas în urmă la Soroca.

[68] Text neclar *vills Marodeurs die Ungern so unweit Camineca stehn seind den Neister nicht passirt, sein ungefehr in allen 600 Hussaren und 80 Talpatschen.*

de loc la ce băi va merge țarul. D. general Ianus merge și el la băi. „Ieschon" are și el concediu... Dacă s-ar porni ceva contra Germaniei, este sigur că toți nemții ar părăsi serviciul, dar Ianus *„excipirt diesen casum"* (?)[69].

[Nu a putut scrie în liniște și nici expedia vreo corespondență...] De la operații încoace mi-am părăsit „jurnalul" din lipsă de ocazii potrivite, și au rămas multe puncte mai puțin exacte, uitate în mare grabă... [Țarul se lasă convins de dușmănia Curții de la Viena față de el... etc.].

[69] = Ar face excepție.

[MOREAU DE BRASEY]

(1663—1723)

Asupra acestui autor al cărui nume se ascunde sub niște inițiale nu avem nici un fel de amănunte sau date biografice decît cele pe care le dă el, în cursul unor memorii pe care el însuși le califică de „amuzante". Pînă și titlul ce și-l atribuie în cursul memoriilor: Moreau de Brasey *comte de Lion en Beauce* este destul de îndoielnic.

În realitate numele său era Jacques Moreau de Brasey, sub care a publicat o continuare foarte mediocră a parodiei cunoscute a lui Scarron, „le Virgile travesti", care a fost tipărită împreună cu aceasta în 1706 la Amsterdam și dedicată principelui Elector al Bavariei. Autorul apare ca Messire Jacques Moreau, chevalier, seigneur de Brasei... etc., căpitan de cavalerie în regimentul cuirasierilor spanioli ai contelui de Louvignies. Ulterior va adopta titlul de conte de Lion. Tot sub numele de Jacques Moreau de Brasey a publicat în 1690 *Journal de la Campagne du Piémont.*

De la relatarea propriilor sale experiențe din cursul campaniei de la Prut, care deschide șirul „memoriilor", firul reminiscențelor începe să șerpuiască în chipul cel mai capricios, autorul făcînd o serie de excursii în trecut și pomenind de diverse lupte la care ar fi participat, lăudîndu-se chiar că ar fi luat parte la 14 asedii. Data cea mai depărtată în trecut pentru asemenea isprăvi ostășești pare să fie anul 1691 cînd a luptat după spusa sa în asediul de la „Montmelian". Cum calitatea ce și-o arogă îi este contestată, tot după declarația lui, de un răuvoitor care apare sub inițialele P. B. și care afirmă că pretinsul brigadier Moreau de Brasey nu ar fi decît un actor din trupa teatrului Electorului Bavariei, alungat din Namur în 1709 pentru motive puțin onorabile, autorul înfățișează niște date care trebuiau să facă dovada că a servit sub acest nume cu gradul de ofițer în Franța, de unde a plecat cu toate stăruințele depuse pentru a-l reține în slujbă. Cum fusese acuzat că ar fi un simplu fiu de țăran din Champagne, el aduce în sprijinul nobleței sale niște versuri scrise de consilierul Etienne Moreau al Parlamentului din Dijon cu prilejul înălțării unei statui regelui Ludovic al XIV-lea în acest oraș, afirmînd că acest consilier este chiar părintele său. Cît privește titlul adoptat de el: „Comte de Lion en Beauce", se poate afla din volumele următoare de memorii că acesta fusese titlul *soțului dintîi al soției sale,* care și după căsătoria ei cu el (= Moreau) purta proces cu ceilalți moștenitori pentru posesiunea nobiliară corespunzînd acestui nume.

Soția autorului apare și ea cu un rol activ în memorii. Supusă persecuțiilor în urma abjurării ei de la protestantism, e silită să părăsească Olanda unde această pereche aventuroasă făcuse un popas mai lung. O vizită la Berlin la rudele ei cu funcții înalte la curte, duce la alte pretinse vexațiuni și persecuții pentru amîndoi soții. În cele din urmă autorul, lăsîndu-și soția la Danzig se duce la Riga să-și ofere serviciile țarului care tocmai ocupase această capitală. De aici avea să pornească la drum autorul, potrivit spuselor sale, cu o escortă de 20 de dragoni, ca să se ducă să-și ia în primire regimentul de Kazan a cărui

comandă i se dăduse. După încheierea campaniei de la Prut și concedierea sa de către feldmareșalul Șeremetev la Șargorod, (pe Nistru?), el avea să-și regăsească soția („sa chère moitié“) la Danzig de unde va porni în noi peregrinări în Lorena, la Dresda și la Berlin, în timp ce soția sa ajunge „Grande Gouvernante“ a soției țareviciului (!) fiind apoi alungată în urma unor intrigi complicate (!)

Dar după o nouă eclipsă soții se află iar împreună la Danzig, bucurîndu-se de protecția „Contelui Kery“, ruda principelui „Ragotzy“, dar autorul e iar fără slujbă și așteaptă știri de la ducele de Villars care l-ar fi rechemat în Franța oferindu-i să servească iar în armata franceză.

Îmbarcați la 19 iulie 1714, ei ajung după o lună de furtuni grozave la Amsterdam la 30 august. Acolo însă nu mai primesc nici o știre de la Villars și află totodată că bancherul lor a dat faliment! Aici se opresc „memoriile“ în cursul cărora se pomenește de trecerea autorului prin armatele franceză, spaniolă, imperială, rusească etc. Episodul cel mai lung îl constituie desigur expediția de la Prut. Urmează foarte curînd în acelaș volum I descrierea carnavalului de la Dresda, cu înfățișarea festivităților, focurilor de artificii, reprezentațiilor teatrale etc. poruncite de regele August al Poloniei în cinstea favoritei momentului.

Restul textului din cele trei volume de „memorii“ e un amestec de versuri, adesea licențioase, de comedii alcătuite în bună parte din plagiate și de pseudo reminiscențe constînd cele mai adesea din flecăreli și invenții în jurul unor pretinse legături cu persoane de seamă uneori reale (!). (Volumul din urmă mai e completat de editor cu o serie de poezii de circumstanță, epigrame, epistole etc.)

Sînt înfățișate scrisori schimbate de pildă cu baronul Huyssen, fostul preceptor al țareviciului, acelaș care va fi ca un fel de reprezentant oficios al țarului pe lîngă noua Academie de științe de la Berlin, care va trata cooptarea lui Dimitrie Cantemir de membrii acesteia, cerîndu-i contribuția ce avea să devină *Descriptio Moldaviae*. În mod destul de surprinzător (dacă în adevăr scrisorile redate de Moreau de Brasey sînt reale), baronul s-a arătat încîntat de imitația dubioasă a lui Scarron *(Le Virgile travesti continué)*, ceea ce nu s-ar explica decît prin admirația excesivă pentru tot ce era francez. Sînt redate de asemenea niște dialoguri glumețe în versuri destul de grosolane, schimbate cu persoane cunoscute în mod destul de onorabil din țările baltice, dar mai puțin cu conaționali de ai săi.

Tot contextul relatării din 1711 lipsit de orice interes real, este totuși revelator pentru caracterizarea autorului care apare într-o lumină destul de suspectă

„Memoriile“ de care ne ocupăm au apărut sub titlul. *Mémoirea politiques, amusants et satiriques*, fără nume de autor, acesta fiind înlocuit prin inițialele greșite: I.N.D.B.C. de L. de pe pagina titlului care apar însă corect pe pag. 1 a textului: M.D.B.C.D.L. adică Moreau de Brasey Comte de Lion, unde se citește bine litera M greșit redată în titlu prin IN ceea ce a prilejuit unora citirea Jean Nicolas sau Jean Nicole.

Locul de apariție e redat sub forma glumeață de *Veritopolie*, iar editorul a arătat a fi *Jean disant vrai*. Aceste indicații puse în legătură cu calificativul de memoires... *amusants* arată spiritul în care au fost compuse. Locul de apariție „Veritopolie“ e tălmăcit îndeobște prin Amsterdam, iar anul este arătat ca fiind 1716. Ca un răspuns imediat la insinuările și implicațiile autorului a apărut foarte curînd o scrisoare de 11 pagini datată din *Dresda, 1716*, fără nume de autor dar datorată baronului P. Weber, intitulată: *Lettre du Sieur de... a M. de... au sujet d'un livre intitulé Mémoires politiques, amusants...*, etc. 4°, 11 pages — Același a mai publicat: *Caractères des historiens satiriques de notre tems, ou Remarques sur les Mémoires amusants... etc.... du Sieur Brasey á Veritopolie*, 4°, 63 pages (cu un frontispiciu gravat). În sfîrșit în prefața volumului: *Mémoires, anecdotes d'un ministre étranger résidant à Saint Pétersbourg*, con-

cernant les principales actions de Pierre le Grand, empereur de Russie, etc., etc. tipărit la Haga în 1729, la p. XI el declară că autorul francez n-a văzut niciodată Petersburgul, și s-a încrezut prea mult în spusele soției sale, care a avut neplăceri în acele locuri, condamnînd apoi *minciunile sale grosolane* „contre des personnes de toute condition", complăcîndu-se în calomnii („libelles diffamatoires"). În schimb îi concede unele adevăruri cu privire la campania contra turcilor (!) Tot de la Weber provine și o frază redată de Waliszewski in *Pierre le Grand,* despre soția lui Moreau de Brasey, care ar fi fost foarte mult „gustată" (dégustée!) în cercurile înalte, ceea ce confirmă faptul că ea a avut o poziție oarecare (nu știm cît de ambiguă) în lumea pestriță din jurul curții improvizate a noii țarine impuse atenției oficiale prin 1710. Trebuie spus că fragmentul privitor la campania de la Prut scos din contextul său dubios, s-a bucurat de o atenție deosebită, începînd cu marele poet Pușkin, care apreciind pitorescul și verva sa l-a tradus în limba rusă și l-a publicat în revista Sovremennik (Contemporanul) în 1835.

El asemăna pe autor cu celebra figură de „Miles gloriosus" creată de Walter Scott sub numele lui Dalgetty, mercenar încărunțit, fost în slujba multor potentați de pe continent. Această versiune rusească a lui Pușkin a fost la rîndul ei tradusă în limba română de A. Donici, care a început publicarea ei în foiletonul ziarului Viitorul (Iași, 1861, nr. 33 și urm.), care a fost însă întreruptă brusc foarte curînd fără a se lămuri cauzele acestui fapt.

În 1924 Virginia Vericeanu la îndemnul lui G. Pascu a publicat în Arhiva, pp. 53—59 un articol: *Insemnări la Pușkin despre noi și războiul ruso-turc din 1711,* în care înfățișează un rezumat și niște extrase traduse după versiunea lui Pușkin.

Autorul mai este menționat într-o scurtă notă din „Arhiva Iași", VI, 1895 sub numele de: Marsan J. de Brassey. După aceste însemnări a fost redactată și mențiunea din lista bibliografică dată de A. Boldur pe lîngă articolul său: *Expediția de la Prut din 1711 și jurnalul lui Petru cel Mare ca izvor de informație pentru istoria românilor* (în „Studii și cercetări istorice", vol. XIX, Iași, 1946, pp. 47—100), unde apare ca I. Marsan de Brassey, comte de Léon). Se adaugă greșit că vol. I ar fi tradus în Arhiva Iași, VI, 1895, pp. 7—8 unde se află doar citat. E folosit și de I. Minea în lucrarea sa: *Despre Dimitrie Cantemir* (Iași, 1926) care îi consacră și o notă la p. 381... și de P. P. Panaitescu în *Cantemir* (București, 1958) și de C. Șerban în articolul: *Un plan inedit privitor la campania de la Prut (1711)* publicat în „Studii și Materiale de Istorie Medie" IV (1960). Dintre istoricii străini, e folosit de Waliszewski în *Pierre le Grand* (Paris, 1897) care îl citează la p. 364 ca Brassey de Lyon (!) Mai recent Semenova în articolul său *Din istoria relațiilor româno-ruse,* publicat în „Analele româno-sovietică" Seria Istorie, 2 (26) din 1959, pp. 109—133 amintește de Jean Nicolas de Brassey... mercenar francez în armata rusă, care a dat cel mai vechi plan al dispoziției trupelor din lupta de la Prut. Vezi în această privință observațiile noastre critice. În sfîrșit în Ocerki Istorii, CCCP, XVIII B (primul sfert)... e citat și folosit ca *izvor* fără nici o rezervă, reproducîndu-se între altele după el și cifrele listei de ofițeri ⟨străini⟩ concediați din armata rusă după încheierea operațiilor campaniei Prutului. De asemenea în materialele publicate de Academia de Științe din URSS sub titlul: *Pisma i Bumagi Imperatora Petra Velikogo,* t. XI, 1, este reprodus (no 4553, pp. 563—564) drept document neîndoios conținutul așa ziselor instrucțiuni transmise de țar generalului Ianus prin Moreau de Brasey, la pornirea cavaleriei, datate de editori ca din 4—6 iulie. Tot acolo (no. 4565) este invocată, tot după Moreau de Brasey, pretinsa declarație admirativă a unuia dintre cei trei comandanți turci trimiși să escorteze oastea rusă în retragere, declarație al cărui context e analizat mai jos în ***Observațiile critice*** la textul lui

Moreau de Brasey. De remarcat că încă din 1872 au fost enunțate unele rezerve serioase cu privire la „memoriile" lui Moreau de Brasey. Cf. R. Mînțlof în: *Peter Velikii v. inostranoi literature po materialii Grafo Korfa*, S. Peterburg 1872, unde semnala faptul că nici un ofițer superior cu vreunul din numele acestea (= Jean Nicole de Brasey, Comte de Lion) nu a servit în armata lui Petru cel Mare, dar că s-ar putea totuși ca el să fi servit în campania de la Prut ca *simplu voluntar*, întrucît el asuma aerul unui martor ocular. Cartea sa conține și unele detalii despre curtea prințesei Charlotte, soția țareviciului, care nu sînt lipsite de interes. El pretinde că le-ar fi aflat de la soția sa, care ar fi îndeplinit cîtva timp funcțiile de „grande gonvernante" pe lîngă aceasta, ceea ce este încă o ficțiune — căci nici numele de Brasey, și nici de Lion nu se află pe listele persoanelor de la curte, așa cum nu se află nici al său în rolurile regimentelor de atunci. Fără a fi fost el însuși la Petersburg, el redă unele particularități care nu par a fi fost cu totul inventate. Poate că ele provin de la baronul Huysen fostul preceptor al țareviciului, și care apare în aceste memorii ca ministru de război, și ca un mecena al talentului poetic al autorului. Cea mai mare parte a lucrării se compune din glume pipărate („grivoises") nici măcar originale și din indiscreții cu privire la curtea galantă a Saxoniei, în urma cărora și-a atras critici umilitoare, în două broșuri contemporane — [E vorba de cele ale lui Weber menționate mai sus] —

Întrucît M. de B, a participat la campania de la Prut, deși nu în calitatea declarată de el, relatarea sa a fost cuprinsă în volumul de față, reducînd unele lungimi și însoțind afirmațiile din text de un comentariu critic, atît în josul paginii, cît și în *Observațiile critice* care analizează contribuția sa integrală din punctul de vedere al realității, autenticității și veracității. Versiunea românească a fost dată după textul francez publicat în volumul: *Mémoires politiques amusants et satiriques*... etc. (Véritopolie... 1716), t. I, pp. 9—114.

[CAMPANIA DE LA PRUT DIN 1711][1]

p. 9 p. 13 p. 16 [Autorul merge în toamna anului 1710 la Riga unde se afla Petru cel Mare pentru a-și oferi serviciile. În urma ultimatumului turcesc se fac pregătiri pentru campania contra Porții. La 24 februarie 1711 divizia cneazului Repnin aflată pe lîngă Revel și Pernau pornește spre Podolia unde era punctul de întîlnire al întregii armate].

Generalul baron Allard, unul din cei mai iscusiți generali ai m-ții sale țarului, a cărui divizie se afla în Lituania, a pornit de asemenea, ca și cea a generalului de Weide și a generalului baron de Ensberg.

p. 17 Cum avusesem cinstea să fiu numit colonel al regimentului de dragoni Cazanski și brigadier al armatelor m-ții sale țarul, am primit ordinul să mă duc la regimentul meu și la Brigada mea, care se afla la iernat în Rusia polonă, luînd cu mine atîția dragoni cîți aș găsi de cuviință pentru ca să-mi slujească de escortă și să-mi facă rost de proviziile necesare pentru hrana mea și a celor din echipajul meu în timpul unui marș atît de lung ... pînă la Nistru spre părțile Moldovei unde s-a făcut adunarea întregei armate ... [Autorul a pornit doar cu 20 de dragoni

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez publicat sub titlul: *Mémoires politiques (amusants et satiriques) de Messire I.N.D. B.C. de L.* colonel du régiment de dragons de Casanski et brigadier des armées de Sa Majeste Czarienne (à Varitopolie (!), 1716), vol. I, pp. 9 — 114.

călătorind prin Mittau, Wilna, Novogrodek, Slusko, Davidogrodek, lîngă care, la o distanță de șase leghe a trecut Pripetul („le prepice") sau Borystenul (!) ... și prin Pollonnoe Ostrog „Masibouche" (?), Lvov, Zamosk, Tarnopol, „Satanope" (= Satanow?) ajunge la Șargorod unde găsește armata[2].]

Generalul feldmareșal conte Șeremetev, a găsit la sosirea sa, potrivit ordinelor care le dăduse, întreaga cavalerie adunată la Brodi în Rusia polonă, unde o adunase generalul Janus care o comanda, și a pornit cu ea și cu regimentele Inghermanland și Astrakhan care îl escortaseră de la Riga pînă la Moghilev[3] unde a trecut Nistrul în trei puncte deosebite, și a mers să se stabilească în Moldova pentru a avea în mînă pe domnul[4] acestui stat tributar Porții, al cărui jug l-a și scuturat. El a făcut act de supunere mareșalului și i-a dat pe mînă vreo 5 000—6 000 de moldoveni constituind o cavalerie slabă, cei mai mulți fiind înarmați cu săgeți (!)[5] și sulițe mici cum au cazacii și de asemenea mari hoți în general.

p. 18

Divizia generalului Allard a ajuns cea dintîi, din toată infanteria, pe malurile Nistrului, și a fost urmată în aceiași zi de general-locotenentul Bruce[6] și de general-maiorul Günther[7] cu toată artileria și trupele hotărîte a-i sta sub ordine și a-i sluji de gardă. Baronul Allard s-a folosit de pontoanele sale ca să treacă împreună cu trupele de partea cealaltă a Nistrului pentru a ocupa o cetate[8] foarte bună care se afla la Soroca. Lucrul s-a făcut fără altă cheltuială de forțe decît silința de a o ocupa împotriva așteptării turcilor, și fără nici o împotrivire din partea cuiva.

p. 19

[Amintește de un asediu zadarnic din partea turcilor cu patruzeci și cinci de ani mai înainte].

Generalul baron Allard a găsit acolo subterane bune (?)[9] cîteva săbii, cîteva mii de ....[10] de pulbere dar foarte puține alimente. A poruncit să fie făcute unele lucrări exterioare, pe care le-a desenat el însuși, precum și un pod peste Nistru care să aibă însuși castelul drept cap de pod și doi clești dubli la capătul celălalt ... etc. În timp ce el punea să se execute aceste lucrări, generalul maior Bruce și-a trecut artileria de partea cealaltă a fluviului și și-a așezat parcul în stînga cetății Soroca pe un fel de peninsulă formată de rîu.

p. 20

La 30 mai[11] divizia generalului Adam de Weide s-a postat pe înălțimile (!) Nistrului, la o jumătate de oră de Soroca, într-o cîmpie fru-

---

[2] Autorul nu arată în ce loc anume a dat în sfîrșit de regimentul și brigada sa. Itinerariul însemnat aici înfățișează o serie de ciudățenii mai ales în partea sa finală.

[3] Inexact. Trecerea s-a făcut la Rașkow. Autorul omite să arate că trecerea lui Șeremetev cu grupul cavaleriei a avut loc cu 17 zile înainte de trecerea grosului armatei.

[4] Dimitrie Cantemir.

[5] Pentru situația reală a forțelor de care dispunea D. Cantemir în acel moment, vezi declarațiile lui I. Neculce.

[6] *Brousse.*

[7] *Guintre.*

[8] *Château.* Afirmația e inexactă. Soroca nu a fost „ocupată" de generalul Allard. Încă înainte de trecerea lui Șeremetev pîrcălabul de Soroca a cerut și obținut un corp de ostași ruși pentru paza cetății de atacurile suedezilor și tătarilor.

[9] *De bons souterrains*

[10] Cuvîntul e omis în text.

[11] Aceasta e data trecerii lui Șeremetev. Pentru data exactă cf. Jurnalul lui Petru cel Mare și Jurnalul generalului Allard.

moasă[12] unde generalul baron Ensberg s-a alăturat în aceeaşi zi cu divizia sa, şi a doua zi — 31 mai generalul cneaz Repnin s-a aşezat în stînga.

[Ţarul, plecînd de la Moscova, a fost la Iaroslav în Polonia unde regele August a adunat dieta senatorilor pentru a hotărî alăturarea forţelor Poloniei la campania anti-turcească. Dar dieta se pronunţă contra

p. 81 acestei propuneri]. // După neisbînda[13] planului său, ţarul a pornit spre armata sa însoţit de generalul Rhenne[14]. Acest general primise porunca să rămînă în apropiere de Iaroslav cu ceva cavalerie pentru siguranţa m-ţii sale care a sosit la 2 iunie stil vechi[15] pe ţărmul Nistrului împreună cu ţarina, cu miniştrii săi, cu tezaurul, cu ⟨regimentele⟩ Preobrajenski şi Semeonovski folosite drept gardă şi care, deşi aparţin infanteriei, urmează marşul întocmai ca o trupă de cavalerie, călări cu ţimbale //,

p. 82 trîmbiţe şi stindarde ... dar în tabără sau în oraşe îşi reiau tobele.

La 3 iunie ţarul şi-a trecut în revistă infanteria dimineaţa şi a fost după-amiază să viziteze podul, care era gata datorită grijei generalului baron Allard, ca şi *noile fortificaţii ale cetăţii Soroca* (!), de care a părut foarte mulţumit, şi a trecut să inspecteze artileria şi s-a întors în tabără.

La 4 s-a ţinut un mare consiliu de război cu toţi generalii armatei ce puteau fi de faţă, şi de pe urma acestui consiliu s-au tras tristele evenimente ale campaniei, datorită hotărîrii greşite luate de ţar la îndemnul miniştrilor săi şi a generalilor săi ruşi, şi care s-ar fi putut evita, dacă s-ar fi dat o atenţie serioasă stării în care se afla armata, situaţiei ţării în care se aflau ei atunci şi a celei în care aveau să păşească, în sfîrşit dacă ţarul ar fi ascultat de părerile generalilor săi nemţi ...

[Situaţia armatei]. Armata aceasta nu avea hrană nici pentru opt zile, şi dacă nu putea găsi alimente în Moldova, era în primejdie a fi biruită de foame mai degrabă decît de duşman. [Toată lumea cunoştea această stare de lucruri, chiar şi ţarul care trimisese comisari în Ungaria pentru a cumpăra boi şi în Ucraina pentru a aduce oi şi făină].

Consiliul ţinut de ţar pe ţărmul Nistrului, şi care trebuia să fie hotărîtor pentru toată campania, era alcătuit din Contele Golovkin, mare

p. 84 cancelar, din baronul Şafirov[16] şi din domnul Sava[17], toţi trei sfetnici de taină — adică ceva asemănător cu miniştrii în Franţa — din generalul Rhenne, din cneazul Repnin, din Adam şi Weid, din cneazul Dolgoruki, din Bruce, toţi generali, în ce priveşte pe ruşi, din generalii baronul Allard şi baronul Ensberg, de generalii-locotenenţii, baronul de Osten şi Brecols[18], în ce priveşte pe generalii nemţi. Deosebire ce trebuie făcută

---

[12] „Se posta sur ***les hauteurs*** du Niester ... dans une ***belle plaine***“ (!).

[13] Inexact. Ţarul a primit asigurările cele mai pozitive din partea polonilor

[14] Corect Rönne.

[15] În realitate la 12—13 iunie st.v. Toate datele care urmează sînt greşit redate şi trebuie să fie rectificate după izvoarele ce ne stau la îndemînă.

[16] Vicecancelarul.

[17] Sava din Raguza, zis Raguzinski, despre care vorbeşte şi I. Neculce. Autorul face o confuzie între consiliul ce ar fi fost ţinut de ţar la Nistru, *unde a ajuns la 12 iunie st. vechi* şi aşa-zisa conferinţă ţinută de Şeremetev la *27 mai st.v.*, tot pe malul Nistrului după primirea apelului urgent al lui D. Cantemir. (Vezi Jurnalul lui Şeremetev). Raguzinski a participat la această conferinţă în care s-au discutat măsurile de luat în urma chemării trimise de domn. El nu ar fi putut fi cu ţarul la Nistru la 12 iunie, căci pînă să ajungă acesta acolo, Raguzinski se şi afla la Iaşi.

[18] Redare deformată a numelui de Bergholtz sau Burgholtz.

deoarece rușii înșiși o fac .... (Aprecieri părtinitoare asupra unora față de ceilalți ... Tema discuției: ce e de făcut? Nu se aude nimic despre vreo mișcare a turcilor sau a tătarilor).

În tabăra noastră[19] domnea cel mai desăvîrșit sentiment de siguranță ... La fel și în tabăra mareșalului Șeremetev, așezată lîngă Iași în mijlocul Moldovei. [Punctul de vedere al generalilor nemți: armata să fie lăsată pe țărmul Nistrului în așteptarea desfășurării planurilor otomane, pentru a-i da răgaz să se odihnească după marșul obositor pînă la Nistru și pentru a-i asigura hrana. Să fie atacat și luat de la suedezi Benderul apoi întărit și aprovizionat. Țarul păstrîndu-și astfel trei puncte de intrare în Moldova prin Soroca, Bender și Mohilău] „care sînt singurele puncte de trecere ale acestui rîu". p. 27 Căci, dacă țarul s-ar apuca să intre în Moldova, în starea în care se afla armata sa, se expunea să o piardă cu desăvîrșire și să-și primejduiască gloria, întrucît potrivit spuselor locuitorilor din Soroca trebuiau cel puțin cinci zile de mers grăbit pentru a trece dincolo de pămînturile nelocuite, unde nu se poate găsi nici măcar o picătură de apă și încă și mai puține alimente, iar țara dincolo de acele pustietăți nu era populată și nu avea belșug de grîne căci în acea parte a Moldovei nu mai era nici măcar cît trebuie pentru hrana locuitorilor, deși în număr foarte mic.

Și chiar dacă ar mai fi fost ceva la Iași și în partea din dreapta acestui oraș, cavaleria noastră așezată acolo de trei săptămîni a trebuit să-l fi și cunoscut ... etc.

[Punctul de vedere al generalilor ruși înfățișat de generalul Rhenne, de fel din Curlanda]: că provinciile creștine de sub turci, se vor răscula p. 29 de cum vor intra trupele țarului în imperiul turcesc[20] ... că armata va avea hrană asigurată pînă la Dunăre, după spusele Mareșalului Șeremetev, și că ar fi rușinos lucru să cheltuiască bani ca să facă magazii de alimente, cînd acestea pot fi capturate chiar de la dușman. Că trebuie să se pătrundă în țară ... etc. ... că trupele care l-au înfrînt pe regele Suediei îi vor înfrînge și pe turci ... Acest punct de vedere era cel al miniștrilor și al generalilor ruși, și cum măgulea vederile ambițioase ale monarhului, a fost adoptat bucuros și s-a hotărît împotriva părerii sănătoase a nemților să se treacă Nistrul[21] și să se intre în ți- p. 30 nuturile pustii. [Impresia străinilor era că „miniștrii țarului îngrijorați de o campanie mai lungă voiau să-l încurce pe acesta punîndu-l în fața unui insucces ca să-l lecuiască de această pornire războinică, firească la el, și să-l silească, împotriva voinței lui, la repaus"][22].

La 6 iunie[23] diviziile generalilor baroni Allard și Ensberg au pornit în marș de cum s-a luminat de ziuă ca să intre în ținuturile nelocuite.

---

[19] Tabăra *noastră*, care se deosebește de a lui Șeremetev, desemnează aici tabăra țarului, în ciuda faptului că autorul în primele fraze ale „Memoriilor" sale afirmă că a obținut comanda regimentului *Kazanski* (și al unei brigade!), iar regimentul Kazanski se afla în corpul lui Șeremetev, de unde a fost trimis cu încă alte 2 regimente în frunte cu Kropotov la Iași, la D. Cantemir. Așadar surprinde atît echivocul cu tabăra *noastră*, cît și declarația (vezi n. 25) că țarul i-ar fi poruncit *să preia comanda cavaleriei aduse de gen. Rönne* (!) și să-l urmeze.

[20] Adică de fapt în Moldova.

[21] Dar autorul arătase mai sus că divizia lui Allard și artileria lui Bruce au și trecut Nistrul cu mai bine de cinci zile înainte, iar diviziile de infanterie cu vreo trei-patru zile. Ultima venită, a lui Repnin, ajungînd și ea la 31 mai (!).

[22] Afirmație absurdă.

[23] În realitate la 17 iunie.

La 7 ⟨iunie⟩[24] M.S. țarul împreună cu regimentele Preobrajenski și Semeonowski, cu miniștrii săi și cu suita sa au constituit avangarda și au intrat în locurile pustii, urmați de general-locotenent Bruce și de artileria sa, în timp ce divizia generalului Adam de Weide forma ariergarda *cu cavaleria pe care generalul Rhenne o adusese din Iaroslav, în fruntea căreia mi-a poruncit M.S. să trec eu și să-l urmez*[25].

Divizia cneazului Repnin a fost lăsată la Soroca pentru a desăvîrși noile lucrări ce se făceau la cetate și a aștepta alimentele ce poruncise M.S. să fie aduse[26].

Generalii Allard și Ensberg, ieșind din ținuturile pustii s-au dus la tabăra Feldmareșalului general[27] care înaintase la trei mile mai sus de Iași, pe rîul Prut pe un teren foarte prielnic.

M.S. nu a zăbovit prea mult prin ținuturile nelocuite și mergînd zi și noapte s-a îndreptat spre o frumoasă cîmpie scăldată de Prut unde p. 32 și-a așezat tabăra cu spatele la rîu. Prima sa grijă de cum și-a rînduit tabăra, a fost să trimită butoaie pline cu apă trupelor[28] în marș prin deșert, cu propriile sale căruțe și ale ofițerilor din suita sa. Dar acest ajutor le-a făcut mai mult rău decît bine, căci au băut cu atîta nesaț, încît unii au și murit din această cauză. Am pierdut mulți soldați din lipsa de apă în timpul marșului, căldura fiind peste măsură de mare în aceste locuri, unde nu se vedea decît întinsul nisipurilor (!) încinse, care formează ⟨un fel de⟩ munți fără copaci, fără locuințe și fără apă.

Divizia lui Adam de Weide și artileria, după șase zile de marș prin aceste grozave deșerturi s-au alăturat taberei m-ții sale împăratul și aceasta s-a întîmplat la 12 iunie[29]. În ziua de 13 țarul a fost să inspecteze tabăra feldmareșalului[30] general și să primească închinarea domnului Moldovei, neavînd drept escortă decît escadronul său din gardă compus din trei sute de gradați[31]. Țarul i-a dăruit domnului portretul său p. 33 împodobit cu diamante, care mai apoi a ajuns un dar foarte scump ⟨plătit⟩ pentru acest tributar al Porții. În aceeași seară M.S. s-a întors la tabăra sa[32] unde a doua zi a pus să se pornească lucrul la două poduri peste Prut.

Acolo am rămas cu toții în liniște deplină, ca și cum am fi fost în pacea cea mai desăvîrșită, de la 12[33] pînă la 29 iunie, așteptînd proviziile ce trebuia să le aducă și să le trimeată din porunca m-ții sale prin-

---

[24] =18 iunie.

[25] Pură invenție a autorului în contradicție cu spusele sale anterioare.

[26] În realitate pentru a face triajul bolnavilor și a-și face rost de provizii; cf. Jurnalul lui Petru cel Mare.

[27] la Țuțora pe stînga Prutului.

[28] Cf. și relația lui Tiepolt, în volumul de față.

[29] Inexactitate flagrantă. Cf. n. 15.

[30] Țarul a sosit la Iași pe neașteptate în seara de *23 iunie*. Departe de a merge la tabăra feldmareșalului și de a primi acolo închinarea domnului Moldovei, țarul a mers de-a dreptul la Iași, unde au venit de cum au prins de veste feldmareșalul împreună cu domnul care se afla și el la tabăra de la Țuțora.

[31] *Composé de trois cents maîtres.*

[32] Inexact. A rămas 2 zile la Iași. Cf. Tiepolt și I. Neculce.

[33] = 23. Se observă că datele ce urmează nu mai sînt în urmă cu 11 zile ca pînă acum, ci sînt arătate corect după stilul vechi. Se vede bine că autorul căuta să reconstituie din știri fragmentare acest moment al venirii lui Petru cel Mare. Redactarea e făcută pe bucăți care nu au fost puse de acord între ele. De aici rezultă acel ciudat interval de 12—29 iunie ce nu corespunde cu realitatea.

țul Repnin[34]. La 26[35] a venit feldmareșalul cu domnul Moldovei să **vizi**teze pe M.S. Trupele care formau tabăra ‹țarului› erau în ordine de bătaie. Au fost trecute în revistă și el însuși în fruntea ‹regimentului› Preobrajenski le-a salutat cu spada ca general-locotenent al armatei.

Fuseseră poftiți la o sărbătorire pe care a rînduit-o M.S. și o ține în toți anii, oriunde s-ar afla, în amintirea vestitei bătălii de la Poltava[36] purtată la 27 iunie stil vechi.

În ziua de 27, toți generalii se aflau în jurul m-ții sale, veniți încă de dimineața să-l felicite și să-l însoțească la capela artileriei[37] unde hotărîse să asculte slujba și unde capelanul său a ținut un logos care a durat mai bine de o oră și jumătate, cu privire la această zi norocoasă.

p. 34

Trupele erau sub arme și formau cele trei laturi ale unui batalion pătrat, a patra fiind alcătuită din artilerie. După slujbă a început salva din dreapta artileriei, trecînd apoi la trupa care trăgea pe rînd pe măsură ce se apropia ‹linia› focului de ea. A fost ca o singură ‹salvă› neîntreruptă după care toți generalii l-au urmat pe țar în corturile sale în care se făcuse din pămînt[38] o masă de o lungime imensă la care am numărat 110 tacîmuri de fiecare parte. (!).

M.S. țarul stătea la capul mesei[39], avînd în dreapta sa pe domnul Moldovei și în stînga pe contele Golovkin: miniștrii baronul Șafirov și Sava erau la cele două colțuri ale mesei din spre M.S., apoi veneau generalii, generalii-locotenenți, generalii-maiori, brigadierii, coloneii, și fiecare se așeza potrivit cu slujba sa, la această masă la care nu am găsit nimica bun în afară de vinul din Ungaria care era minunat, ‹servit doar› pînă la locul meu, se înțelege căci coloneii care erau mai jos de mine au fost serviți cu altfel de băutură, după cum și căpitanii cu altfel de băutură decît coloneii și locotenenți-coloneii, ceea ce mi s-a părut o calicie care nu se potrivea unui împărat. Căpitanii ‹regimentelor› Preobrajenski și Semeonowski serveau vinul, fiecare avînd șase persoane de ajutor și trei valeți pentru a clăti paharele și a aduce sticle noui[40] ... etc. [despre libațiile generoase care] la ruși constituie o virtute și șefii înșiși dau pilda, luîndu-se după aceea a stăpînului.

p. 35

În altă parte[41] împărăteasa ospăta pe doamnele din armată care au vrut să vină. Aproape toți generalii străini care erau însurați își aduseseră soțiile și copiii lor, pentru că nu sînt niciodată siguri că se pot regăsi decît multă vreme după ce s-au despărțit și nefiind și nici o poștă organizată, nu se pot primi niciodată știri de la unii la alții.

p. 36

---

[34] Inexact. Cel însărcinat cu aceasta era generalul Gheșov; cf. Jurnalul lui Petru cel Mare.

[35] De aici încolo este folosit corect stilul vechi. Data de 26 pare a se confunda cu cea de 27 cînd are loc banchetul povestit cu multe amănunte fanteziste.

[36] Un ecou al festivității apare și în corespondența lui Kaiserling. Vezi Acte și Fragmente I p. 322.

[37] *L'église de l'artillerie.* Pentru amănunte reale vezi I. Neculce. Capela se afla sub un cort. Iar predica a fost făcută de mitropolitul Ghedeon.

[38] *on avait pratiqué dans la terre une table*... etc. Vezi I. Neculce. Masa se întindea sub 6 corturi unite împreună.

[39] *le centre du fond de la table.*

[40] Amănunte speciale menite a dovedi prezența autorului la acel ospăț.

[41] Unde? Întrebare firească. În cronica lui I. Neculce e menționată masa dată de doamna lui D. Cantemir, împărătesei la Iași în *casa cea mică,* spre deosebire de „cea Mare" în care Domnul îl cinstea pe țar în ziua de 24 iunie. Am crede că acest ospăț al țarinei la care au venit doar două soții de ofițer (!) este o invenție gratuită.

Puţine doamne se aflau la ospăţul împărătesei: doamna general Allard, doamna general-maior Günther au fost singurele care au venit şi au fost primite cu mare bunăvoinţă.

Ospăţul ⟨ţarului⟩ a ţinut toată ziua, şi nimeni, oricine ar fi fost, nu a avut voie să se scoale de la masă decît după orele zece seara. S-a băut în adevăratul înţeles al cuvîntului, cu această deosebire că orice alt vin m-ar fi băgat în mormînt, dar acesta // care era Tokai adevărat, din cel de care bea însăşi M.S. mi-a dat viaţă. p. 37

Pe la orele cinci după amiază a venit un aghiotant al generalului cneaz Repnin cu scrisori către M.S. prin care o vestea că îi trimite 4 000 de boi, 8 000 de oi şi 300 de căruţe mici leşeşti, trase fiecare de cîte un cal şi încărcate cu grîu, făină şi ..., M.S. a făcut distribuirea cantităţilor chiar pe loc ... etc.[42]

La 28 iunie[43] podurile peste Prut fiind gata, a început artileria să defileze pe podul destinat Curţii, iar divizia lui Weide a trecut în timpul nopţii pe acela destinat trupelor şi s-a cantonat în tabăra desemnată de pe cîmpia Iaşilor, la două mile depărtare de tabăra pe care o părăsise.

La 29 iunie, sărbătoarea Sf. Petru — care pentru noi era ziua de 10 iulie, căci ruşii ţin mai departe stilul vechi — fiind ziua ţarului, am urmat şi eu puhoiul şi am fost cu toţi generalii să-l salutăm pe ţar ... etc. (sînt reţinuţi la ospăţ). p. 38

Pe la orele cinci, feldmareşalul general conte Şeremetev mi-a spus[44] să-mi trimit aghiotantul care se afla în spatele meu să poruncească trupelor mele de cavalerie să încalece şi să pornească cu echipajul meu pentru a merge spre tabăra ⟨feldmareşalului⟩, că mie nu-mi trebuiau decît caii mei şi că voi pleca cu el şi el mă va conduce ... etc.

p. 39 Se aflase din ajun că se încinsese o mică luptă la tabăra feldmareşalului. Douăzeci de mii de tătari apăruseră în zori şi atacaseră în dezordine pichetul[45] înaintat de la capătul taberii, compus din 600 de călăreţi comandaţi de locotenent-colonelul regimentului de grenadieri călări din brigada mea, de Roop. Ei au risipit trupa, cu toate sforţările comandantului de a o ţine adunată, a învins numărul şi această trupă a fost împresurată din toate părţile. Un căpitan de fel din Lorena s-a distins prin minuni de vitejie pînă ce a căzut ucis ... etc.

Locotenent colonelul a fost capturat şi au fost pierduţi 250 de călăreţi. Toate acestea s-au făcut sub ochii brigadierului Cernţov[46] care era pus acolo cu un corp de 2 500 de călăreţi ca să-l susţină şi care nu s-a urnit nicidecum din loc.

Generalul Janus care avea comanda supremă în lipsa feldmareşalului, a făcut în această împrejurare tot ce poate face un general pentru a îndrepta această pierdere şi a preveni altele // mai mari. A pus p. 40

[42] Toată această informaţie pare de-a dreptul inventată. Divizia lui Repnin era aşteptată să vină două zile după ţar, iar misiunea de a face rost de provizii nu-i fusese încredinţată generalului Repnin ci generalului Gheşov.

[43] Cf. Jurnalul lui Allard, care aminteşte la această dată de construirea celui de al doilea pod.

[44] Toată expediţia aceasta povestită pe larg e de domeniul fanteziei. Vezi mai sus textul ce corespunde notei 25 pentru o invenţie similară.

[45] Autorul foloseşte aici un fapt real care însă se petrecuse în ziua de *19 iunie* st. v. Cf. pentru amănunte relaţia din jurnalul lui Şeremetev.

[46] *Chensof*. Nici o menţiune despre el la acea dată în acest sens în Jurnalul lui Şeremetev unde în schimb el este menţionat la 13 iunie în legătură cu trimiterea a 200 de soldaţi şi ofiţeri pentru asigurarea pazei oraşului Iaşi.

să încalece patru regimente de grenadieri călări și nu și-a precupețit nici străduința, nici îndemnurile pentru a-l sili pe brigadierul Cernțov să se arate măcar, dar a fost în zadar. Acest ofițer i-a răspuns că nu a fost însărcinat decît să păzească tabăra și nu să meargă în căutarea dușmanilor. Regimentele noastre de grenadieri călări au risipit pe acești nenorociți și au scăpat de ei extremitatea înaintată a taberei. Niciodată nu mi-a vorbit generalul Janus despre această manevră a brigadierului ⟨Cernțov⟩ decît înfuriindu-se în timp ce-mi descria cu de-amănuntul această acțiune.

[Atitudinea Țarului și a Feldmareșalului în fața unor plîngeri sau reclamații ale comandanților străini].

[Puterea și numărul trupelor ce alcătuiau armata].

Feldmareșalul general conte Șeremetev avea comanda supremă a armatei. M.S., în timpul acțiunii nefiind decît general-locotenent al armatei. p. 41

Divizia lui Weide compusă din opt regimente de infanterie, din care fiecare avea 1 400 de oameni, număra cu totul 11 200 de oameni comandați de generalul Weide, de generalul-locotenent Brecols[47], de generalii-maiori Goloccin și „de Bouche“ și de brigadierii conte de Lambert și Boë.

Divizia lui Repnin compusă din tot atîtea regimente, numărînd tot atîți oameni, avea drept generali pe cneazul Repnin, pe generalul-locotenent cneaz Dolgoruki, pe generalii-maiori Alfendal și Borne și brigadierii „Bouche“ și Galiccin[48].

Divizia baronului Allard, în totul asemenea celorlalte, era comandată de generalul baron Allard, generalul-locotenent baron de Osten și de brigadierii, Staf și Lessé.

Divizia baronului de Ensberg, asemenea celorlalte trei era comandată de generalul baron de Ensberg și de baronul de „Remquinque“, ginerele și brigadierul său.

Trebuie observat că cei doi generali ruși își aveau numărul complet de ofițeri generali, și că cei doi generali nemți nu-l aveau, mai ales baronul de Ensberg... etc. ca urmare a sentimentelor dușmănoase ale feldmareșalului care neiubind pe străini fie ei de orice neam, nu le dădea nici un ajutor, pentru ca ei să greșească și să-i dea prilej să-i bage vină m-ții sale de aplecarea pe care acest principe o avea pentru străini...

⟨Regimentele⟩ Preobrajenski, Semeonowski, Inghermanland și Astrakhan, cu 15 batalioane, numărînd 15 000 de oameni cu totul erau comandate de M.S. țarul, ca general, de prințul Galițin, ca general-locotenent, și de contele Șeremetev fiul, ca brigadier, în afară de un regiment de tunari de 1 500 de oameni și unul de bombardiere de tot atîția.

Divizia generalului Janus, compusă din 8 regimente de cavalerie de 1 000 de călăreți fiecare, avînd deci 8 000 de oameni era comandată de acest general, de generalii-maiori cneazul Volkonski, rus și Weissbach, și de brigadierii Moreau de Brasey conte de Lion și Cernțov.

---

[47] Corect Burgholtz; cf. relația lui Tiepolt, mai departe Galițin și Busch (pentru ortografiere vezi Jurnalul lui Petru cel Mare).

[48] Avem aici o repetare evidentă a acestor două nume din urmă. Este drept că Galițin apare întîi ca general-maior în divizia lui Weide și apoi ca brigadier în divizia lui Repnin, iar Busch este și el general-maior în divizia lui Weide și brigadier în divizia lui Repnin. Dar rămîne de văzut dacă existau de fiecare dată două persoane deosebite cu același nume.

Divizia lui Rhenne, cu acelaşi număr de regimente şi deci de călăreţi sau dragoni, era comandată de generalul Rhenne, de generalii-maiori Witteman şi Cirikov, rusul cel mai politicos, mai blînd, mai amabil pe care l-am cunoscut şi de doi brigadieri ruşi.

Mai era încă un regiment de dragoni de gardă ai cneazului Menşikov care nu a însoţit armata ci care a rămas cu 2 000 de puşcaşi aleşi la Iaşi în timp ce înainta armata în Moldova.

Escadronul de gardă a M.S. ţarul de 300 de gradaţi, dar nefăcînd nici o pază şi nici o altă slujbă decît de a-l urma pe acest principe în drumurile sale.

p 44 Toate aceste trupe ajungeau[49] cu totul la un efectiv de 79 800 de oameni ⟨la venirea⟩ pe malul Nistrului, fiecare regiment fiind completat cu recruţii ce fuseseră aduşi.

Artileria era compusă din 60 de tunuri cu ghiulele de 12 funţi pînă la 4 funţi, de 16 pontoane pe carele lor şi de 200 de căruţe de muniţii şi artificii fără a mai număra cele cu ghiulele şi bombe.

Pe lîngă această artilerie fiecare regiment, atît de infanterie cît şi de cavalerie şi de dragoni, avea patru tunuri mici cu ghiulele de 2 şi 3 funţi, care merg întotdeauna în urma regimentelor cu micile lor cărucioare de muniţii pentru ele şi cu ofiţerii de trebuinţă, care poartă numele de „copiii unităţii".

Fiecare regiment are de asemenea nişte mici chesoane în care sînt muniţiile necesare într-o zi de luptă, ceea ce e o regulă foarte bună şi lăudabilă.

Aceasta era puterea armatei în care nu am cuprins pe cei zece mii p. 45 de cazaci şi 6 000 de moldoveni care nu sînt potriviţi decît să devasteze un ţinut ca şi tătarii[50]. Această armată ar fi fost îndestulătoare, cu vîrf şi îndesat, pentru a-i alunga departe pe turci, dacă ar fi fost bine comandată, dacă s-ar fi intrat în ţară pe îndelete şi nu ar fi fost distrusă o parte din ea după cum se va vedea.

La 29 iunie ţarul a stat la masă pînă la orele 7 seara şi nu s-a sculat decît pentru a ţine un consiliu de război[51] în care generalul Rhenne a propus să despartă un corp de 15 000 de oameni care să meargă să supună Ţara Românească — ţară mănoasă unde era belşug de alimente şi de unde s-ar putea asigura subsistenţa armatei zicînd că domnul Ţării Româneşti fiind grec[52] şi de aceeaşi lege cu vecinul său, domnul Moldovei, nu se va împotrivi să se supună sau, să-şi unească trupele cu cele ale m-ţii sale şi să ne dea alimente.

General-locotenentul Brecols, care era singurul neamţ la acest conp. 46 siliu s-a opus din răsputeri la această împărţire a armatei ... etc. ... // dar tot ce a spus el a fost în zadar, s-a hotărît alcătuirea acestui detaşament care trebuia să fie comandat de generalul Rhenne *întrucît el fusese cel ce făcuse acea propunere* (!).

Pe lîngă aceşti 15 000 de oameni ce erau rupţi ⟨din grosul armatei⟩ mai trebuiau să mai rămînă şi la Soroca 4 000 de oameni pentru a ne asigura retragerea şi pentru a escorta proviziile de alimente, presupunînd cazul că armata noastră ar fi rămas în Moldova, apoi 2 000 la

---

[49] Nu corespunde cu cifrele cunoscute. Vezi şi I. Neculce.

[50] Autorul uită să arate ce teritorii au fost devastate de aceştia.

[51] Consfătuirea în care a fost hotărîtă expediţia la Brăila se ţinuse la Iaşi în zilele precedente. Propunerea fusese făcută de Toma Cantacuzino. Amănuntele ce se dau aici sînt fanteziste.

[52] = Ortodox.

Mohilău pentru a păzi această trecere pentru a se putea reveni la nevoie (?)[53] şi trei mii la Iaşi pentru siguranţa Moldovei şi pentru a o ţine în respect.

Feldmareşalul general a încălecat la orele nouă şi m-a poftit să încalec pentru a merge la tabăra sa, lăsînd pe / domn cu M.S. ţarul. p. 47 Acest domn era un prinţ de o statură mijlocie, foarte bine proporţionat, chipeş şi cu înfăţişarea cea mai plăcută pe care am văzut-o eu vreodată[54]. Era afabil, prevenitor, atent, iar în convorbire era blînd, politicos şi nestingherit, vorbind foarte bine latineşte, ceea ce era un prilej bun pentru cei ce vorbeau şi ei această limbă şi-şi făceau o bucurie a sta de vorbă cu acest principe.

Am ajuns din urmă corpul meu de cavalerie la o milă de tabăra feldmareşalului şi am sosit acolo la patru dimineaţa. Acolo am văzut eu mai întîi lăcuste zburînd prin văzduh. Aerul era întunecat, atît de multe erau adunate împreună şi nu mă mir că secătuiesc tot ţinutul prin care trec, deoarece am văzut în Moldova o baltă uscată în care fuseseră trestii foarte tari pe care le roseseră pînă la două degete de la pămînt.

Restul taberei[55] m-ţii sale a trecut la 30 iunie peste cele două poduri din care unul a fost desfiinţat de cum a trecut ţarul cu suita sa şi nu a mai fost lăsat decît unul sub paza a 500 de grenadieri pentru trecerea diviziei cneazului Repnin ce era aşteptată // ... etc. ... p. 48

Feldmareşalul, după înapoierea sa în tabără, l-a chemat pe brigadierul Cernţov şi i-a spus tot ce merita pentru purtarea sa, pe care i-o raportase la sosirea sa un colonel din brigada mea[56]. A poruncit maiorilor din brigadă să dea douăzeci de oameni de brigadă pentru paza celor două poduri din dosul taberei sale, pentru ca atunci cînd va voi să ridice tabăra pentru a se alătura maiestăţii sale, să o poată face la momentul potrivit. Acest lucru nu s-a putut face fără trudă, căci aceste poduri se sprijineau doar pe mici bărci făcute din cîte un trunchi de copac adunate de-a lungul Prutului. Pontoanele de aramă rămăseseră la armata m-ţii sale pentru folosinţa sa.

În aceeaşi zi 30/11[57] generalul Rhenne s-a dus la tabăra feldmareşalului şi a adunat trupele ce trebuiau să pornească sub comanda sa spre Ţara Românească la 1/12 iulie la ivirea zorilor ...

Au rămas ⟨cu toţii⟩ în inacţiune în tabăra m-ţii sale şi în a feldmareşalului pînă la 7/18[58] iulie (!). Dar în ziua aceea sosind ordinul către feldmareşal de a-şi muta tabăra încetul cu încetul, punînd rîul (pe care îl avea în spatele său) înaintea[59] micii sale armate, a vestit prin ordinul său din aceeaşi zi, la întoarcerea sa de pe cîmp unde fusese p. 49

---

[53] *en cas de décadence* (?)

[54] *d'une taille médiocre, fait au tour, bel homme, posé et d'une phisionomie aussi heureuse que j'en aye veu de ma vie.*

[55] Vezi mai sus n. 43 despre trecerea artileriei şi a diviziei lui A. de Weide care avusese loc la 28 iunie. Cf. Jurnalul lui Allard care arată că trecerea s-a făcut pînă în ziua de 3 iulie inclusiv.

[56] De confruntat cu textul corespunzînd notei 45 în care Moreau afirma că detaşamentul din brigada sa aflat la pichet era sub comanda unui locotenent-colonel anume de Roope, căzut prizonier cu acel prilej.

[57] Observăm aici o datare simultană după ambele stiluri. După Jurnalul lui Petru cel Mare, el a plecat la 30 iunie.

[58] Datele sînt iarăşi greşite; cf. Allard.

[59] Exprimarea absurdă. Odată ce era vorba de a se trece rîul, trebuia ca rîul din faţa sa să ajungă în dosul său, şi nu invers.

să însemne locul taberei de pe partea cealaltă a rîului, că trupele vor porni pe rînd regiment cu regiment, pentru a nu da naştere la confuzia ce s-ar putea ivi la poduri dacă toată tabăra ar porni deodată.

Generalul Ianus care fusese însărcinat să pună în execuţie acest ordin l-a luat pe brigadierul Cernţov, pentru a avea un motiv, în cazul că s-ar produce hărţuieli la mutarea taberei, să nu folosească serviciile unui ofiţer general pe care ştia că nu se putea bizui. L-a postat la pod împreună cu doi maiori de brigadă şi 20 de dragoni pentru a pune să se execute ordinele cu toată precizia.

La 8/19 (!)[60], în zori, au trecut echipajele baronului Ensberg şi ale diviziei sale împreună cu cîteva regimente pe podul destinat infanteriei, în timp ce echipajele generalului Janus începeau să defileze pe podul cavaleriei, dar feldmareşalul găsind de cuviinţă să-şi ridice tabăra el însuşi, a pus să treacă echipajele sale, fără a vrea să îngăduie să treacă echipajele ce mai rămăseseră ale generalului Janus, pînă ce nu vor fi trecut regimentele de Inghermanland şi Astrakhan. Mortificare pe care feldmareşalul era bucuros să o pricinuiască generalilor străini în această privinţă ca în toate celelalte.

La 9/20[61] echipajele şi trupele au început, de cum s-a luminat să defileze. Trecuseră foarte puţine, cînd s-au ivit tătarii în capătul taberei în număr de mai bine de treizeci de mii (!)[62]. Trupele au fost îndată oprite din mers şi rînduite în formaţie de luptă după părcane[63]. Au fost readuşi în tabără caii ce erau la păscut[64] şi din porunca generalului Janus au fost rînduite două batalioane de grenadieri pe cele două flancuri pentru a le apăra, şi în această poziţie s-a aşteptat în linişte apropierea tătarilor de tabăra noastră, pentru a-i bucura cu slobozirea a vreo treizeci de tunuri încărcate cu ghiulele (!)[65]. Feldmareşalul, generalul Ensberg, general-locotenentul de Osten şi brigadierul Remquinque, care se instalaseră din ajun în noua tabără, au alergat în ajutor şi feldmareşalul a părut foarte mulţumit de măsurile luate de generalul Janus pentru ferirea taberei vechi de un atac neaşteptat. El a trimis înapoi pe baronul Ensberg şi pe brigadierul ginerele acestuia, pentru a păzi tabăra nouă, nelăsînd decît pe baronul general-locotenentul de Osten sub ordinele generalului Janus, pentru a sprijini cu trupele ce se mai aflau acolo tabăra ameninţată. Erau destul de numeroase pentru a nu se teme de îndoitul numărului tătarilor.

Cum aceştia sporeau în număr, departe de a scădea, feldmareşalul a poruncit cazacilor şi moldovenilor care se aflau în noua tabără să-i fugărească.

p. 52 Au pornit cu o repeziciune uimitoare care s-a încetinit pe măsură ce se apropiau. Totul din partea lor ca şi din a tătarilor s-a petrecut în demonstraţii equestre[66].

---

[60] Dată greşită. Cf. Jurnalul lui Allard pentru datele exacte. Şeremetev a trecut la 30 iunie, Janus la 3 iulie.

[61] Corect: 3 iulie.

[62] După relaţia lui Tiepolt ar fi fost 3 000.

[63] *chevaux de frise*. Obstacole mobile numite şi *spanische Reiter* în relaţiile campaniei.

[64] *On fit rentrer le piquet.*

[65] *chargées à cartouche.*

[66] *se passa en caracolles.* Asupra întregului acest episod cf. textul relaţiei lui Tiepolt, din dreptul trimiterii la nota 24.

Un căpitan ungur[67] — care, ca mulţi oameni de ispravă ai naţiei sale, venise să ceară slujbă M.S. ţarului după compromiterea situaţiei alteţei sale prinţul Rákóczi şi care mai luînd pe lîngă el vreo 12 unguri, pornise împreună cu ei pînă la tabără în speranţa trezită de M.S. de a putea fi folosiţi — a îndemnat o trupă de cazaci să-i sprijine pentru a le dovedi acestora că tătarii nu erau aşa greu de a fi ajunşi cum credeau ei. Cazacii făgăduindu-le să nu-i părăsească nicidecum, căpitanul ungur în fruntea celor 12 compatrioţi ai săi s-a aruncat pe neaşteptate în mijlocul tătarilor şi a făcut mai întîi un măcel uimitor, croindu-şi drum prin tot locul şi semănînd spaima şi moartea pe unde treceau compatrioţii săi. Dar fiind părăsiţi de cazaci au fost copleşiţi de numărul duşmanilor, căci tătarii strîngîndu-se în jurul lor, au pierit toţi 13, dar vînzîndu-şi totuşi scump viaţa, deoarece au lăsat pe acest cîmp de luptă pe care au rămas şi ei înşişi, mai bine de 65 de tătari // din care 14 leşuri cu capetele tăiate. Cel cu mai puţine răni, din aceşti viteji unguri, fusese lovit în 14 locuri. Toţi cei care au fost ca mine, martorii vitejiei lor zadarnice, au deplîns moartea lor, chiar şi grenadierii noştri călări — măcar că ruşi — adică mai oţeliţi la suflet, voiau să încalece ca să alerge în ajutorul lor, dar generalul Janus nu a voit să-şi ia răspunderea unei asemenea acţiuni.

p. 53

În timp ce tătarii ne ţineau în încordare, generalul Janus prevăzînd că vom putea fi tulburaţi de un număr mai mare de tătari, sau chiar şi de turci în timpul retragerii noastre, a poruncit să treacă toate echipajele corpurilor, toţi caii cavaleriei şi ai dragonilor şi echipajele ofiţerilor care trebuiau să mai treacă, pentru a se putea retrage mai uşor în noua tabără prin defileurile care duceau la pod — ceea ce s-a şi executat în restul zilei şi în cursul nopţii.

Dar tătarii văzînd că nu se face nici o mişcare în tabăra noastră unde trupele rămăseseră mai departe în poziţie de luptă după părcane, aşteptîndu-i fără şovăire, s-au retras pe la orele două după-amiază, după ce şi-au rotit bine caii la galop încoace şi încolo, şi i-au îngăduit generalului Janus la 10/21[68] să se retragă în siguranţă în noua tabără unde nu a intrat decît ultimul.

A poruncit să fie desfăcute podurile şi să fie păstrate vasele de partea noastră a rîului sub paza unui căpitan de grenadieri şi două sute de oameni, spre a putea fi folosite la nevoie.

În aceeaşi zi feldmareşalul a comandat ca două sute de oameni de fiecare brigadă să facă poduri de faşină peste un rîu mare şi adînc numit Pruteţul[69] aflat la o sută de paşi de capătul taberei noi, pentru a putea porni cu tabăra pe toată lăţimea[70] cînd s-ar da porunca.

Aceste poduri au fost gata în ziua de 11/22[71] la amiază.

La orele cinci seara un adjutant general al M.S. a adus poruncile sale către feldmareşal, dispunînd ridicarea taberei la 12/23[72] pentru a merge la o milă depărtare de tabăra noastră, unde am găsit pe M.S.

---

[67] S-ar părea că e vorba de căpitanul *sîrb*, Constantin, provenind dintre curuţi (ibidem, n 25). Povestirea lui Tiepolt mai sobră e mult mai verosimilă.

[68] Dată greşită. De acum încolo datele pornesc de la stilul *nou* confundat cu cel vechi, la care se mai adaugă încă 11 zile pentru cel nou! Observaţie valabilă şi pentru datele următoare.

[69] *le petit Pruth.*

[70] *de décamper de front*

[71] Dată greşită.

[72] Dată greşită.

cu tabăra așezată și unde toată armata s-a adunat și s-a așezat tot astfel pe o singură linie. Țarul, regimentele Preobrajenski, Semeonowski, Inghermanland și Astrakhan erau în stînga extremă, și deci în avangardă.

Diviziile lui Allard, Ensberg, Janus cu toată cavaleria rămasă, Bruce cu artileria și Weide erau la dreapta cu fața spre munte și spatele la Prut.

La 13/24[73] armata așa cum era așezată, luînd-o la stînga s-a pus în mișcare, echipajele formînd o a doua coloană de-a lungul Prutului. Am străbătut trei mile pînă în noapte, și ne-am pus tabăra, făcînd la dreapta (?)[74]. Terenul aflat între rîu și cîmpie nu ne îngăduia să ne desfășurăm în lărgime și să formăm două linii. Ne-am tăbărît așa cum ne aflam și în ajun și cum umblasem toată ziua.

La 14/25[75] am mai înaintat încă trei mile prin țară fără a da nici de orașe, nici de tîrguri și nici de sate, ci doar de mici colibe risipite prin colțuri de pădure care ni s-au părut niște biete locuințe sărăcăcioase. Ne-am mirat mult să vedem pe hărțile noastre cum rîul Prut apărea mărginit de orașe și sate și să-l aflăm aievea lipsit de orice locuințe. Ne-am tăbărît tot așa cum ne tăbărîsem în cele două zile precedente.

La 15/26[76] armata a mai străbătut trei mile, dar defileul format de un munte foarte abrupt (!) aflat în calea noastră pe malul rîului, a ținut mult în loc armata care nu a ajuns decît la trei noaptea în locul desemnat pentru tabără. Am văzut în ziua aceea pe cîmp dincolo de defileu un mormînt vechi[77] al unui principe al Moldovei, în formă de piramidă pătrată, mult mai lat la bază decît înalt... Moldovenii care urmau și ei în marș armata noastră și printre care erau și unii care vorbeau bine latinește, ne-au povestit astfel istoria piramidei în timpul marșului.

Ne-au spus că suveranul sau principele care odihnea în acel mor- p. 57 mînt era un mare războinic, dar fără noroc în tot ce pornea, și că atrăgînd în țara sa pe un dușman pe care fusese să-l atace în țara lui, cele două armate s-au întîlnit în acea cîmpie unde au dat o luptă sîngeroasă, care a ținut două zile, în care a rămas învingător principele Moldovei în urma înfrîngerii totale a armatei dușmane, nimicite și căzute în robie.

Dușmanul său a fost găsit printre morți cu trupul străbătut de 11 săgeți; dar în timp ce domnul mulțumea lui Dumnezeu pentru biruința ce i-o dăduse, a murit de o rană pe care nu o simțise în fierbinţeala luptei, și cum nu avea copii, oastea și-a ales un principe dintre comandanţii ei, și acesta... a poruncit de îndată tuturor soldaților din oaste, precum și robilor și tuturor locuitorilor din Moldova, să aducă fiecare în locul acela un coș de pămînt de o înălțime de trei picioare, și că din acest pămînt a pus să fie ridicată acea piramidă în mijlocul căreia se afla o încăpere boltită în care a înmormîntat trupul predece- p. 58 sorului său peste trupul dușmanului său, umplînd acea încăpere cu prăzile cele mai alese și mai bogate luate asupra dușmanilor învinși El a pus să fie zidită ușa acelei încăperi și să fie terminată acea piramidă peste care era o platformă, întocmai cum se mai vedea și acuma,

---

[73] Dată greșită.
[74] *En faisant à droit.*
[75] Dată greșită.
[76] Idem.
[77] = Movila Răbîia.

deasupra căreia a înălțat un trofeu din armele morților, distrus apoi de trecerea anilor. Ne-a mai spus că s-a băgat de seamă că toți domnii care au mai domnit după aceea, care au vrut să pătrundă în acea încăpere au murit pe loc înainte de a fi putut scoate o singură piatră din cele care zideau deschizătura ei. Ni s-a părut că acea piramidă era foarte bine îngrijită, ceea ce ne-a îndemnat să-l întrebăm dacă îngrijeau oamenii de ea întrucît arăta ca și cum ar fi fost toată îmbrăcată în iarbă verde. Același moldovean ne-a răspuns că locuitorii de pe o rază de trei zile din jurul acestei piramide veneau regulat în lunile martie și septembrie să tundă iarba cu niște foarfeci ca acelea cu care se tunde merișorul de prin grădini, și a mai adăugat că atunci cînd ar lipsi de la această datorie nu s-ar face bucate pe cîmp. El a încheiat asigurîndu-ne că de cînd s-au înverșunat lăcustele asupra țării, locuitorii au avut de pătimit din partea lor în tot cuprinsul țării, afară de bucata aceasta pe raza de trei mile de care ele nu s-au apropiat, măcar că au fost și dincolo de ea și prin toate părțile. p. 59

Noi nu am dat crezare decît la ce am binevoit din această poveste, deși cel care ne-o povestise se fălea că este de viță nobilă și cu blazon.

La 16/27[78] țarul a dat ordin de pornire unei trupe de o mie de grenadieri călare, comandați de colonelul Roop, și avînd două călăuze date chiar de domnul Moldovei, care era în suita țarului împreună cu toată curtea sa moldovenească. Acest colonel avea porunca de a cerceta locurile de pe stînga armatei, de-a lungul Prutului pentru a vedea dacă nu puteam fi surprinși din spate. S-a întors seara și ne-a informat că acel căpitan de grenadieri care comandase grupul de două sute de oameni destinat apărării pontoanelor ce alcătuiseră cele două poduri ale taberei feldmareșalului și care mersese întotdeauna de rînd cu armata, fusese ucis împreună cu cei 200 de oameni ai săi, că niște locuitori de acolo pe care îi găsise în timpul marșului său îl duseseră p. 60 la două mile de tabără unde a văzut urmele măcelului, că aceiași locuitori i-au spus că tătarii în număr de mai bine de zece mii de oameni, trecuseră rîul ținîndu-se de cozile cailor lor și veniseră să atace pe acel căpitan într-un defileu unde nu se aștepta să-i vadă și unde a căzut împreună cu oamenii săi.

Acest accident l-a silit pe țar să dispună de-a lungul rîului plutoane de grenadieri care să comunice între ele din distanță în distanță ... etc.

În aceeași zi generalul cneaz Repnin venit în marș forțat, s-a așezat pe aceeași linie formînd ariergarda sau acoperirea din dreapta. Armata noastră care toată împreună — fără însă a socoti pe cazaci și pe moldoveni — ajungea la 79 800 de oameni, și care, după formarea detașamentelor pentru Țara Românească precum și pentru paza la Soroca, Mohilău și Iași trebuia să se ridice la 55 000 de oameni, nu mai era decît de 47 000 la 17/28[79] cînd a fost trecută în revistă cu toată atenția din ordinul țarului. Și aceasta din cauza mortalității pricinuite de oboselile neîncetate îndurate de trupă, infanteria fiind în marș continuu cu începere p. 61 de la 24 februarie stil nou. Norocul a vrut ca această mortalitate să nu se abată în cea mai mare parte decît asupra recruților care se topeau văzînd cu ochii. Ceea ce pot dovedi prin tabelele ce le-am păstrat — e că

[78] Dată fantezistă ca și pretinsa misiune a miticului colonel Roope prins de tătari după spusa autorului încă de la 29 (!) iunie.

[79] Confuzie. În realitate numărătoarea s-a făcut *după încheierea campaniei*, la Nistru, la 28 iulie *stil vechi*.

brigada mea compusă din patru regimente cu un efectiv de patru mii de oameni, la acea revistă avea 724 de oameni lipsă din care nu fuseseră uciși în încăierarea „Pichetului“ decît 56 de oameni[80].

La 17/28[81] generalul Janus a primit porunca să fie gata de pornire la ivirea zorilor, împreună cu toată cavaleria rămasă cu armata și cu generalii ce o comandau, și să treacă o oră înainte de a se face ziuă pe la cortul M.S. pentru a primi ordinele cu privire la acest marș[82].

Cum avusesem cinstea să-i duc ordinul și cum mă duceam în toate p. 62 serile să-l întreb dacă nu mai are ceva de adăugat pentru brigadă, am fost a doua zi la el să-l iau, cum mă rugase, cu o oră jumătate înainte de a se lumina de ziuă ca să-l însoțesc la țar ... etc. ... care i-a înmînat generalului instrucțiile sale și cum nici el nici eu nu vorbeam rusește, a pus să ni se *explice ordinul pe nemțește și pe franțuzește, și ni l-a dat scris pe rusește și pe verso pe latinește* (!)[83].

Ordinul prevedea de a urma rîul Prut pînă la o depărtare de opt mile — care fac 16 leghe[84] — într-un punct unde turcii după informațiile cercetașilor și spionilor săi, trebuiau să-și construiască podurile. Dacă generalul îi afla pe turci trebuia să-i atace (!) și să distrugă lucrările începute, afară doar dacă le-am putea păstra, și să-l vestească îndată prin patru dragoni încălecați pe caii cei mai buni, pe care să-i trimită din jumătate în jumătate de oră. Dacă turcii nu s-ar afla cumva la depărtare de opt mile trebuia să înainteze pînă la Dunăre, să așeze tabăra acolo, și să dea de asemenea de știre.

După ce am înțeles și am priceput bine ordinul, am luat măsurile de executare, nu fără a rîde, generalul Janus și cu mine, de faptul că erau folosiți dragoni și numai cavalerie pentru atacarea unor capete de pod.

p. 63 Am ieșit din tabără la orele cinci și am mers pe o linie — escadron cu escadron, — echipajele noastre alcătuind o a doua linie de-a lungul Prutului. Am pus să călărească mult înaintea noastră doi grenadieri în recunoaștere cu armele la îndemînă pentru a ne feri de orice atac neașteptat, și după ei alți șase cu un subofițer, sprijiniți de două sute de „gradați“ pentru a face față la primul foc în caz de întîlnire, și să ne îngăduie să șarjăm cu folos. În felul acesta ne-am urmat drumul nestingheriți și cu destulă ușurință atît pentru noi cît și pentru echipajele noastre. La orele 11 dimineața străbătusem poate cel mult două mile, egale cu patru leghe franceze (!), cînd ne-am aflat deodată și fără ca terenul să ne fi pregătit la aceasta, în gîtuirea unui defileu foarte îngust, p. 64 rîul îngustîndu-se în spre muntele (!) de-a lungul căruia tot mersesem. Generalul Janus, generalul-maior Witteman și cu mine ne-am dus la grenadierii ce precedau în recunoaștere coloana și care se opriseră pentru a ne raporta că terenul se tot îngusta pe măsură ce înaintau. Generalul dînd ordin de oprire am fost să recunoaștem terenul ... cînd ne-am suit pe un fel de rampă formată din pămînt și am ajuns sus, am văzut

---

[80] În flagrantă contradicție cu afirmația din dreptul notei 45 că ar fi pierdut acolo 250 de dragoni.

[81] În realitate = 6 iulie st.v.

[82] Aici începe o nouă invenție a autorului, care folosind înaintarea corpului de cavalerie a generalului Janus denaturează redarea faptelor pentru a-și atribui un rol de prim plan. Toate afirmațiile sînt absolut fanteziste.

[83] Invenție plină de absurditate, însă și mai evidentă din expunerea conținutului acelui pretins ordin.

[84] Echivalență ce pare greșită, întrucît leghele sînt mai mari decît milele, și nu invers.

în fața noastră, o cîmpie frumoasă care ni se părea absolut netedă și în depărtare o sumedenie de creste albe rotindu-se pe această cîmpie în galop ușor și nestingheriți, ceea ce ne-a hotărît să ne și furișăm deîndată pe după arborii deși de pe stînga noastră ce se aflau pe malul rîului. Am înaintat astfel cît am putut destul de aproape pentru a recunoaște două capete de pod întărite și împrejmuite cu întărituri semicirculare[85] păzite de o infanterie numeroasă pe care am recunoscut-o apoi după bonetele oamenilor că e compusă din ieniceri, și avînd în spatele lor două poduri terminate și *gata cu totul, pe care trecea necontenit cavaleria la trap*[86] mergînd să se unească cu cea de pe cîmpie. p. 65

După ce a fost totul observat și bine cercetat de generalul-maior Witteman și de mine, amîndoi împreună și fiecare în parte, ne-am reluat drumul la trap de-a lungul acelorași copaci și ne-am înapoiat la trupă, unde ne-am sfătuit între noi trei[87] asupra hotărîrii ce trebuia luată, generalul Janus neavînd nici o încredere în cneazul Volkonski și în Weissbach, amîndoi generali-maiori, și încă și mai puțină în brigadierul Cernțov[88]. Cum nu era timp de pierdut, am hotărît să punem cavaleria noastră să descalece și să o rînduim în careu, punînd echipajele la mijloc, ceea ce am executat pe dată, în timp ce generalul scria m-ții sale. După executarea acestei mișcări, ne-am transportat mica noastră artilerie atît la ariergardă cît și pe cele două flancuri, și am așezat-o între rîndul al treilea și al patrulea, fiind la al patrulea rînd în adîncime (?)[89]. Am poruncit ofițerilor care erau afectați acestui fel de artilerie să o încarce „a cartouche", iar grenadierilor călări care formau ariergarda, sau altminteri zis frontul careului prelung // dinspre partea p. 66 turcilor, să nu tragă orice s-ar întîmpla fără a primi poruncă pentru aceasta și să se culce cu burta la pămînt la primul ordin. După ce ne-am dispus astfel cele 32 de tunuri ale noastre, am scos din rînduri pe călăreții și dragonii cei mai puțintei la trup, care erau aproape toți recruți, ca să țină în respect caii cavaleriei care erau închiși și ei la mijloc ca și echipajele. Am încredințat avangarda cneazului Volkonski, flancul drept al avangardei lui Weissbach, cel mai mare fricos din toată Germania, și flancul stîng lui Cernțov, generalul Janus vrînd să ne aibă pe Witteman și pe mine lîngă el.

N-am văzut niciodată trei ofițeri mai încurcați decît cei trei generali ai noștri de la avangardă, îngrijorarea lor ne distra la locul nostru din ariergardă și ne făcea chiar o adevărată milă, atît erau ei de pierduți cu firea.

În această formație[90] ne-am pornit iar, pentru a ne înapoia de unde venisem, ceea ce a speriat încă și mai mult pe eroii noștri din avangardă.

---

[85] *fraisées et palissadées en forme de „demilunes"*.

[86] Asupra acestui punct cf. atît Jurnalul generalului Allard cît și la Jurnalul lui Petru cel Mare.

[87] Toate amănuntele ce urmează în contradicție hotărîtă cu mărturiile directe existente arată clar că avem și aici o povestire fabricată ca și aceea a expediției nocturne din 29 iunie st.v.

[88] Regăsim un procedeu constant al autorului de a denigra pe anumiți generali pentru a justifica propriul său rol imaginar.

[89] *à quatre rangs de hauteur*. Autorul transformă astfel cavaleria lui Janus în acel batalion în formă de careu, adoptat după joncțiunea lui Janus cu oastea țarului și își atribuie meritul acestei măsuri.

[90] Un desen la p. 66 a volumului I înfățișează acest patrulater în marș. Pentru restabilirea adevărului cf. celelalte relații ale campaniei din volumul de față și analiza critică a acesteia din notița biografică.

p. 67 Iar noi mult ne minunam // între noi: generalul Janus, Witteman și cu mine cît era de bine informată M.S. de către spioni, întrucît noi aflăm la două mile de tabără niște poduri făcute și întărite pe care noi trebuia să le aflăm abia începute și încă nu chiar sigur ‹tocmai› la vreo opt mile ... cînd deodată, călărețul lăsat de noi înadins la vreo sută de pași în urmă, a tras ca să ne dea de veste și a venit spre noi. Noi am pus ariergarda să facă stînga împrejur, și printr-o mișcare spre dreapta și spre stînga a flancurilor am făcut front pe cele patru laturi. Abia fusese executată această mișcare și am și văzut venind spre noi două grupuri mari de turbane adevărate, care, rînduite într-un fel de triunghi[91] și strigînd ca nebunii ‹se porniră asupra noastră› siguri că ne vor face praf, dar cînd au ajuns în bătaia tunului, primul nostru șir de grenadieri s-a culcat cu burta la pămînt și am slobozit asupra lor focul a douăsprezece tunuri din artileria noastră în miniatură, care a impus respect vioiciunii lor, le-a încetinit zelul și i-a lipsit de un număr apreciabil din camarazii lor.

Acest început nu le-a tăiat cheful: ei ne-au înconjurat, dar aflînd p. 68 / cine să le răspundă din toate părțile și văzînd că era lucru primejdios să vină prea aproape, s-au mulțumit să ne hărțuiască de departe folosind armele lor de foc precum și săgețile.

[Urmează rodomontade asupra celor 14 asedii ... și 6 bătălii la care a luat parte autorul ... care la început se cam temea de săgeți, pînă a constatat aici ineficacitatea lor].

Era ora două după-amiază la ceasurile noastre cînd s-au apropiat turcii[92] de noi și ne-au salutat. Din această clipă și pînă la ora zece din seară, am avut mai bine de cincizeci de mii pe capul nostru, fără însă p. 69 ca să îndrăznească // să încerce să ne atace sau să ne nimicească[93]. Singurul avantaj pe care l-au avut asupra noastră, a fost că ne-au încetinit mersul și ni l-au întrerupt atît de des, încît de la orele două după-amiază și pînă la orele zece seara nu am umblat decît cel mult un sfert de milă. Au făcut totuși o greșeală esențială în timpul nopții și de care ne-am folosit, ca unii ce nu aveam chef să pierdem prilejul de a ne înapoia la centrul nostru, care era armata noastră. Ei s-au retras cu toții la lăsarea nopții, mergînd fără excepție într-acolo de unde veniseră. Văzînd acest lucru generalul și-a trimis aghiotantul pe calul cel mai bun ce-l avea, spre M. S. ca să-i dea de știre de ce se mai petrecuse de la scrisoarea pe care avusese cinstea să i-o scrie, și s-a luat hotărîrea să se pornească în marș cu cea mai mare grabă cu putință în timpul nopții, ceea ce am și făcut, căci am străbătut mai bine de o milă cu destulă ușurință și fără a fi tulburați. Recunoașteți și d-voastră că dacă domnii cu bonetele albe ne-ar fi tăiat calea, făcînd să treacă înaintea noastră o trupă a cavaleriei lor ca să ne oprească și postînd p. 70 cam tot atîția în spatele // nostru, am fi fost siliți să stăm locului toată noaptea, și poate nu am mai fi fost în stare să ne întoarcem la armata noastră a doua zi, și am fi fost nevoiți să cedăm oboselii dacă nu forței.

---

[91] Autorul împrumută aici amănunte valabile pentru luptele din ultima zi dinaintea armistițiului, cf. relația lui Chiouzi.

[92] În realitate: *tătarii*.

[93] *sans qu'ils ozassent tenter de nous forcer et de nous entamer*. În realitate corpul de cavalerie a staționat pur și simplu în așteptare pînă noaptea cînd s-a retras. Numai după aceea au fost trimiși tătarii în urmărire. cf. relația lui Poniatowski care făcea parte din tabăra turcească.

Turcii s-au apropiat iar de noi de cum s-a luminat și erau mai mulți ca în ajun, dar tot fără infanterie și fără artilerie. Ei ne hărțuiau printr-un tir neîncetat, iar la orele cinci dimineața, în ziua de 19/30[94] am văzut o trupă de infanterie venind în ajutorul nostru, și care cu mersul său mîndru și nezorit a impus respect săltăreților[95] noștri. Era generalul baron Ensberg, care primise porunca să vină cu divizia sa să ne ajute să ne putem retrage. El și-a unit trupa sa cu a noastră, a înlocuit pe grenadierii noștri călări care susținuseră singuri ariergarda în retragere cu cele două batalioane ale sale de grenadieri și a arătat dușmanilor printr-un foc continuu și superior tragerii lor că nu era lucru ușor să ne stea împotrivă și să ne împiedice să ne întoarcem la armata noastră.

Armata m-ții sale țarul, nu se așteptase, la plecarea noastră, că noi // îi vom aduce așa mulți și așa mîndri musafiri, ceea ce am făcut spre marea noastră părere de rău: și abia intrați în tabără am și văzut muntele pe care îl aveam în față acoperit tot de trupe. p. 71

Feldmareșalul a pus să se tragă trei salve de tun ca semnal pentru ca tot șirul trupelor să se rînduiască de luptă, ceea ce s-a executat într-o clipă. Cum turcii veneau din stînga, regimentele Preobrajenski, Semeonovski, Inghermanland și Atrakhan au avut de întîmpinat cel mai puternic foc al dușmanilor și au avut puțină odihnă tot restul zilei[96]

Cum nu vă vorbesc de pierderile suferite în retragerea noastră, vă închipuiți poate că nu am avut nici o pierdere: ar fi prea frumos după norocul de a nu fi pierit sub strădania a cincizeci de mii de oameni aflați în fața a mai puțin de opt mii. Am pierdut un colonel secund, doi căpitani, trei locotenenți și două sute douăzeci și șase de călăreți sau dragoni, nu am avut răniți decît un locotenent-colonel, maiorul regimentului // meu, doi locotenenți și trei sute și ceva de călăreți și dragoni, cei mai mulți cu răni ușoare. Generalul baron Ensberg a pierdut un colonel de infanterie foarte regretat, șapte sau opt ofițeri răniți, o sută șaizeci de soldați uciși și două sute patruzeci și șase de răniți, și aceasta în mai puțin de două ore și jumătate[97]. p. 72

Este neîndoios că am fi pierdut toată trupa dacă ne-ar fi zărit ei mai întîi, dar cum nu au făcut-o, ne-au dat răgazul să ne formăm batalionul nostru în careu, ceea ce ne-a ajutat și ne-a ferit de moarte și de robie.

Pe la orele cinci seara, în ziua de 19/30 (!), M.S. țarul a pus să fie adunați generalii săi pentru a ține sfat cu privire la hotărîrea ce avea să fie luată. Generalii Janus, Allard, Ensberg, generalii-locotenenți baronul de Osten și Brecols se aflau acolo, dar nu se vedea nici-un rus și nici-un ministru de al m-ții sale. Feldmareșalul el însuși lipsea. *Cum generalul Janus mă luase cu el*[98], am fost martor la cele ce s-au spus și s-au făcut și acesta a fost prilejul cînd generalul s-a plîns țarului de lipsa de atenție arătată generalilor nemți și străini ce nu erau con-

---

[94] Dată greșită. Vezi mai sus n. 68. În realitate 8/19 iulie.

[95] *Nos caracoleurs* = călăreților dușmani ce le dădeau tîrcoale în goana cailor.

[96] Pentru restabilirea faptelor, vezi descrierea lui I. Neculce în care e pomenită și acțiunea încercată de D. Cantemir cu moldovenii săi. Nu se pomenește de asemenea nimic despre panica dușmanilor din acea noapte auzind vuietul carelor rusești în retragere.

[97] Cum atacul celor 50 000 de oameni contra coloanei de cavalerie nu corespunde adevărului, nici cifrele pierderilor nu aparțin acestui moment.

[98] Procedeu constant al autorului pentru a-și explica prezența în locurile cele mai neașteptate.

sultaţi decît atunci cînd treburile erau aduse în stare disperată, că era de neînchipuit ca el care era comandantul întregii cavalerii şi primul general al armatei să nu fi avut nici o cunoştinţă a mişcărilor plănuite pentru campanie. A expus apoi lipsa de consideraţie a miniştrilor şi generalilor ruşi şi a încheiat declarînd maiestăţii sale ţarului că era acum treaba celor ce l-au băgat în acest labirint în care se afla, să-l scoată din el[99].

Nu a fost acolo nici un general străin care să nu fie încîntat ascultîndu-l pe generalul Janus, căruia ţarul i-a arătat atenţii nenumărate şi l-a rugat cu atîta consideraţie să-l ajute cu sfaturile sale, încît s-a hotărît serios să pună să se aducă îndreptare stării de confuzie în care avea să se afle armata.

Un turc ce se apropiase prea mult de flancul nostru stîng în retragerea noastră, a fost prins de şase grenadieri călări şi adus generalului Janus care a pus să fie păzit cu mare grijă şi l-a trimis îndată
p. 74 ce ne-am alăturat taberii, m-ţii sale//[100].

Acest turc a declarat la întrebările ce i s-au pus că armata era compusă din o sută cincizeci de mii de oameni, adică o sută de mii de călăreţi şi cincizeci de mii de oameni de infanterie, că pînă seara va fi sosit toată cavaleria şi va fi trecut podurile, dar că infanteria care aducea o sută şaizeci de tunuri nu va putea, orice ar face, ajunge decît a doua zi spre amiază.

[Se decide retragerea în formă de careu apărat pe margini cu părcane şi avînd în mijloc echipajele; caii cavaleriei pedestrite şi artileria.
p. 75 Se dau ordinele în sensul acesta]. // şi s-a mai adăugat un ordin către toţi generalii şi ofiţerii armatei, de a reduce pe cît se va putea echipajele lor, şi să ardă tot ce nu vor putea lua cu ei.

Cînd s-a lăsat seara, ţarul, ţarina, miniştrii şi suita curţii, au făcut stînga împrejur ... şi din ariergardă s-au prefăcut în avangardă ... În timpul acesta ... muntele pe care era răspîndită cavaleria turcească ni s-a părut că arde din cauza multelor focuri făcute acolo de spahii la ivirea nopţii ... A fost o noapte de haos şi de confuzie. Turcii fuseseră
p. 76 observaţi pe acel munte înaintînd apoi întorcîndu-se fără a putea ca noi să înţelegem planul lor ... //. [Autorul e postat foarte aproape de generalul Allard şi de generalul de Osten în faţa muntelui ocupat de inamic. Împreună ei încearcă să înţeleagă] care era scopul tuturor acestor marşuri şi contramarşuri observate înainte de a se lăsa noapte. Am judecat că ei voiau să încercuiască armata pentru a o ataca din toate părţile, ceea ce reieşea din faptul că trupele se întorceau de unde veniseră pentru a ne învălui pe stînga şi ca să se întindă în timpul nopţii de-a lungul rîului Prut, de unde se avusese grijă să se ridice toate punţile.

Era mai uşor pentru duşmanii noştri să-şi dea seama de mişcările noastre, căci ei ne dominau de sus şi tabăra noastră era luminată ca în plină zi prin numărul nespus de care şi de căruţe puse pe foc potrivit cu ordinul dat.

---

[99] Pentru hotărîrile acelui consiliu de război, vezi Allard textul dinaintea notei 16. S-a discutat modul în care avea să se efectueze retragerea în faţa inamicului, ziua sau noaptea întrucît au fost susţinute două puncte de vedere, rămînînd valabil ultimul, şi *s-a adoptat acum* rînduirea armatei în formaţie de careu apărat de părcane pe margini. Versiunea autorului nu merită nici o atenţie.

[100] Cf. Jurnalul lui Şeremetev la data de 8 iulie unde sînt menţionate declaraţiile unui tătar prins de *o patrulă a regimentului moldovenesc Tanski*.

În noaptea aceea nu am înaintat mai mult de un sfert de milă. Abia cînd s-a luminat de ziuă am putut să ne dumirim și am văzut primejdia în care ne aflam. Au fost luate în grabă măsurile de îndreptare, de către fiecare la postul său. Nu s-a săvîrșit decît o greșeală / esențială p. 77 făcută de generalul cneaz Repnin[101] și care nu a putut fi îndreptată decît mai bine de șase ore după ce s-a făcut ziuă.

Acest general comanda la capătul flancului drept al batalionului format în careu, și fără a se gîndi că oricît de încet ar înainta capul unei trupe, trebuie ca cei din coadă să alerge la trap și la galop pentru a-l putea ajunge sau urma, a mers cît a putut mai iute crezînd că singurul lucru ce se cere e să ajungă cît mai departe, și a rupt flancul unde s-a făcut un gol ce se mărea pe măsură ce înainta.

Echipajele închise în centru, lăsate mai libere în timpul mersului s-au întins pe un spațiu mai mare, crezîndu-se că ele mai sînt înconjurate de părcane pe terenul aflat înaintea lor, și s-au întins așa de bine că o mare parte a ieșit din careu și mergea pe cîmp fără acoperire.

... Turcii observînd această neglijență și că echipajele formau un cot fără nici un fel de acoperire, s-au strecurat de-a lungul flancului drept și l-au despărțit de partea închisă în careu ... // Au fost capturate p. 78 mai bine de 2 500 de carete, trăsuri, căruțe mari și mici ... Acolo am pierdut careta mea și toate căruțele mele cu caii înhamați la ele, nepăstrînd decît o mică trăsurică în care erau rufele mele și o haină mai îngrijită și pe care o țineam la îndemînă pentru a avea schimbul de rufe pentru noapte.

Au fost și doamne, soții de ofițeri, măcelărite cu copiii lor în caretele lor. Printre ele a fost și soția locotenent-colonelului de grenadieri călări Roop (care fusese capturat în încăierarea pichetului) împreună și cu cei trei copii ai ei. Aproape toți rîndașii carelor care însoțeau echipajele sau care se aflau întîmplător acolo au avut aceeași soartă.

S-a luat seama, dar prea tîrziu, de greșeala cneazului Repnin, și pentru a o îndrepta i s-a trimis un aghiotant al țarului cu porunca să se oprească, în timp ce se așeza artileria în golul din flancul drept pentru p. 79 a împiedica dușmanul să pătrundă. Cinci ore întregi au fost folosite pentru repararea acestei lipse de atenție de neiertat la un general. Turcii care ne împresurau din toate părțile și care ne hărțuiau de cum se luminase, și-au întețit focul în timpul acestei lungi opriri, ceea ce a avut drept urmare că infanteria și artileria turcească ne-au ajuns în cursul zilei.

Generalul baron Allard a fost rănit ușor la braț, locotenent-colonelul Lienrot, ginerele său a fost rănit de moarte lîngă el, ca și general-maiorul Volkonski. Erau tustrei la flancul stîng lîngă unghiul din frontul ariergardei. Generalul-locotenent de Osten care ocupase postul generalului Allard a primit un glonte în umărul drept pe care i l-a străbătut, ceea ce nu l-a împiedicat să vegheze la paza postului său unde tragerea a fost nemaipomenită cînd ne-a ajuns infanteria turcească.

Pe la orele cinci seara frontul batalionului nostru în careu aflîndu-se la Prut s-a oprit din porunca țarului și ne-am pus tabăra[102]. Ariergarda făcînd dreapta împrejur // a devenit frontul, stînga a ajuns dreapta p. 80 și dreapta stînga. Abia executasem această mișcare necesară cînd turcii s-au sprijinit cu dreapta și cu stînga de rîu și ne-au învăluit din trei

---

[101] Vezi Jurnalul lui Allard, ziua de 9/20 iulie.
[102] *On prit poste.*

părți cu o linie dublă în formă de semicerc. Puțin după aceea munții (!) aflați de partea cealaltă a rîului au fost ocupați de suedezi, de polonii palatinului de Kiev și de tătarii din Bugeac.

Închiși în careul nostru și făcînd față în toate părțile am ridicat pămînt peste părcane și în timp ce o parte din trupă muncea ca să ne bage în pămînt[103], cealaltă trăgea necontenit asupra dușmanului care se întărea și el de partea lui cum făceam și noi din a noastră.

Pe la orele șapte, în timp ce raportam generalului Janus, care comanda la flancul drept, unde se afla postul meu, despre executarea unei însărcinări ce-mi dăduse, am fost rănit lîngă el de un glonț la brațul

p. 81 drept, dar destul de ușor pentru a nu-mi / părăsi postul, unde era un prăpăd neobișnuit printre călăreții noștri, artileria dușmanului negreșindu-și niciodată ținta. La orele opt seara aveam trei tunuri demontate în postul meu.

Țarul venind aici ca și la toate celelalte posturi, m-a pus să le reașez în timpul nopții și a mai dat un tun cu ghiulele de 12 funți ... Țarul nu se cruța mai mult ca cel mai viteaz soldat din armata sa. Se ducea peste tot, vorbea cu generalii, cu ofițerii și cu soldații cu blîndețe și prietenie, întrebîndu-i adesea să-i spună ce se petrece la postul lor.

La căderea nopții ni s-au împărțit de fiece regiment 800 de cuțite de factură nouă care aruncate cu putere la pămînt ⟨se înfigeau⟩ înălțînd în sus o lamă ca un brici tăioasă pe trei părți[104], și totodată ni s-a poruncit să nu le aruncăm decît atunci cînd ar vrea armata turcă să ne atace sau să ne dea ghes. Dușmanii nu au făcut decît două încercări în noaptea aceea. Una cu focuri de artificii la postul baronului de Osten ... și cealaltă la postul generalului-maior Bouche (= Busch). Au fost respinși în amîndouă locurile, și nu s-au mai apropiat de noi pînă în zori cînd s-au manifestat prin descărcarea continuă a celor o sută șaizeci de tunuri ale lor, care nu au încetat să ne tulbure și care erau susținute de slobozirea necurmată a armelor infanteriei și cavaleriei lor.

[Urmează lauda generalilor străini Janus, Allard, Ensberg, Osten, „Brecols“, Witteman, Bouche, „Remquingen“ și critica celor ruși. Generalii amintiți] erau tot timpul în mișcare, ziua pentru a da sprijin trupelor în postul lor, iar noaptea pentru a repara spărturile făcute de focul inamic, dînd odihnă soldaților celor mai obosiți ce erau înlocuiți cu

p. 83 alții aflați în locuri mai puțin expuse // ...

... Țarul le datorește salvarea sa și a țarinei, deoarece dintre toți generalii ruși nu s-a distins decît cneazul Galîțin și dacă cneazul Volkonski a fost rănit, aceasta a fost mai degrabă urmarea nenorocului decît a vitejiei.

Dacă noaptea care trecuse ni s-a părut foarte scurtă pentru că nu fusesem hărțuiți, dimineața de 21/1[105] ni s-a părut foarte lungă din cauza rapidității focului lor continuu, care ne-a secerat multă lume, cel puțin am avut pierderi considerabile în flancul nostru drept dinspre front. Cei ce erau în apropierea rîului nu sufereau de loc.

---

[103] *À nous enterrer;* cf. Șeremetev.

[104] *qui jettez en terre de force montraient une lame trancheante de trois côtez comme un rasoir.*

Cum asupra acestei arme secrete nu avem nici o altă mărturie, e probabil că ne aflăm în fața unei alte mistificări.

[105] Data greșită (= 10/21 iulie).

Pe la orele nouă dimineața, țarul care știa bine că generalii nemți erau salvarea armatei sale, a pus să-i cheme în centrul parcului de echipaje, unde își avea cortul. Generalul Janus care fusese chemat în chip deosebit // împreună cu baronul de Osten, mi-a făcut cinstea să mă ducă și pe mine[106] în fața m-ții sale care mi-a spus multe cuvinte bune despre rana mea care mă îngrijora mult, căci nu putusem decît doar să o spăl eu însumi cu vin la postul general-maiorului Bouche, care a avut bunătatea să-mi dea vin, deoarece eu nu aveam nici o picătură, căruțele mele cu bagaje fiind printre cele capturate de turci. p. 84

M.S. țarul, Janus, generalul-locotenent baronul de Osten și feldmareșalul au avut o lungă convorbire între ei. Ei s-au apropiat cu toții de generalul baron Allard, care se afla în careta sa din cauza rănii sale, și acolo între careta acestui general și aceea a doamnei baroane de Osten, în care se afla doamna Bouche, s-a hotărît ca feldmareșalul să scrie o scrisoare marelui vizir pentru a-i cere o suspensiune de arme spre a putea lucra în siguranță la pacificarea celor doi împărați.

Un trîmbițaș al generalului Janus a fost trimis cu acea scrisoare, și noi așteptam // răspunsul la posturile noastre unde ne duseserăm cînd ni s-a vestit moartea generalului maior Witteman[107] ... etc. ... El aparținea de fapt diviziei generalului Rhenne și ar fi și trebuit să plece cu el în Țara Românească, dacă nu ar fi fost desemnat printr-o distincție specială a țarului ca să rămînă la armata lui. Nu trecuseră nici două ore de la plecarea trîmbițașului cînd l-am văzut că se întoarce cu un agă de ieniceri care a spus locotenentului general Brecols ce se afla la postul unde a sosit, vorbind în limba „francă“[108], pe care acest general o înțelegea și o vorbea bine, că marele vizir[109] ne acordă suspensiunea de arme cerută, așadar să încetăm focul și ei vor face la fel, și să se trimită comisari care să lucreze la încheierea păcii. p. 85

Nu am mai așteptat porunca feldmareșalului / pentru a înceta focul, fiecare la postul său s-a îngrijit de acest lucru, și într-o clipă a fost liniște și de o parte și de alta. p. 86

Nu trecuseră nici două ore de cînd fusese acordată și anunțată suspensiunea de arme și de cînd plecase baronul Șafirov din tabăra noastră la aceea a marelui vizir în calitate de comisar însărcinat să trateze pacea, cînd am și aflat toată oastea turcească ce se înghesuia la părcanele noastre și venea să ne viziteze și să ne admire în cușca noastră. Ei s-au apropiat așa mult de noi că generalii noștri s-au alarmat, îndeosebi generalul Janus care a trimis pe domnul de Brecols la marele vizir să-l roage să poruncească armatei sale să se întoarcă în tabăra sa, și să pună sentinele (?)[110] ca să-i oprească pe turci, după cum și noi aveam să punem sentinele ca să-i oprească pe rușii noștri.

Generalul-locotenent Brecols s-a întors cu același agă de ieniceri, care dintr-un cuvînt a trimis înapoi toată armata sa în tabără. A pus apoi sentinele dinspre armata turcă, și noi dinspre armata noastră. p. 87

---

[106] Vezi mai sus n. 97. Toată scena e de domeniul fanteziei.

[107] I. Neculce atribuie un rol activ acestui general într-o ultimă încercare de ofensivă a rușilor, despre care însă nu se pomenește nimic nici în Jurnalul lui Șeremetev și nici în al lui Allard, sau în ale altor martori contemporani.

[108] Limbă artificială folosită în orient pentru a se putea înțelege orientalii cu latinii.

[109] Baltagi Mehmed Pașa (1710—1711).

[110] *Des vedettes.*

După aceea a fost îngăduit şi unora şi altora să se plimbe ziua şi noaptea în locul rămas gol între paznici şi sentinele fără nici o tulburare sau teamă.

[Descriere pitorească a armatei turceşti şi a spectacolului format de ea „dans une plaine unie, faisant un croissant autour de nous"].

p. 88 Cînd am văzut că într-adevăr se pune la cale pacea, ne-am lăsat în voie schimbînd rufele şi hainele şi în mai puţin de trei ore toţi din armata noastră, începînd cu ţarul, căci avuserăm mai mult aerul unor coşari cu feţele mînjite de sudoare, de praf şi de pulbere ... etc. ... nu s-a mai arătat decît în fireturi în ce priveşte ofiţerii — fiecare îmbrăcînd hainele sale cele mai bogate[111].

La 22 2[112] seara s-a aflat de la baronul Şafirov, întors la tabără pentru a lămuri cu ţarul anume puncte rămase în litigiu, şi care a pornit iar la tabăra marelui vizir o oră după aceea, că totul mergea bine şi că vom avea cu siguranţă pace.

... Un act de prudenţă[113] care ne-a umplut de stimă pentru naţiunea turcă. Un spahiu sau călăreţ turc — căci e unul şi acelaşi lucru — a trecut peste îngrădirile hotărîte şi a venit la postul meu unde mă plimbam cu fiul baronului de Ensberg, colonel de al doilea în regimentul Bialazerki, şi cu generalul Weisbach. Acest spahiu, ţinînd sabia în

p. 89 mînă şi gesticulînd cu ea // se adresa dragonilor cantonaţi în dosul părcanelor crezînd pesemne că puteam înţelege ce îndruga el. Ofiţerul ⟨turc⟩ care îşi făcea inspecţia în jurul taberei ... i-a făcut semn să se retragă în tabăra sa, vorbindu-i cu hotărîre. Dar după ce i-a vorbit în două rînduri fără ca spahiul să-i dea vreo atenţie, ofiţerul turc s-a apropiat de el fără un cuvînt şi cu o lovitură de sabie i-a retezat braţul cu cotul, care a căzut la picioarele noastre cu sabie cu tot, şi reluîndu-şi calea cu aceeaşi linişte cu care îi vorbise, ne-a părăsit salutîndu-ne cu mîna sa la turban. Spahiul nu a mai cerut vreo altă socoteală ci a luat-o din loc în goana calului lăsînd braţul şi sabia la picioarele baronului de Ensberg, fiul.

Această acţiune a unui necredincios este un exemplu ... care să le arate creştinilor ... cu ce străşnicie trebuie ţinut cuvîntul dat măcar şi unor duşmani.

[22/2 şi 23/3[114] în aşteptarea păcii. Situaţia critică a armatei].

p. 90 Armata era fără alimente, de 5 zile cei mai mulţi ofiţeri rămăseseră fără pîine, şi cu atît mai mult trupa ... Caii erau şi ei tot de atunci „la pichet"[115] afară de acei ai unor generali care aveau în căruţele lor cîţiva saci cu ovăz cu care îi mai întremau, dar caii din restul armatei lingeau pămîntul şi ajunseseră atît de sleiţi de puteri că oamenii se sfiau să-i mai încalece sau să-i înhame cînd era nevoie.

În seara de 23 iulie, stil vechi, brigadierii au primit ordinul să ia înapoi cele 800 de cuţite de factură nouă ce fuseseră distribuite de fiecare regiment şi să pună să fie aruncate noaptea în Prut de nişte ofiţeri si-

p. 91 guri[116]. S-a // aflat că şi la parcul de artilerie fuseseră îngropate o mul-

---

[111] Amănunt inventat. Pentru îngrijorarea tuturor din tabără în acest interval cf. jurnalul lui Şeremetev.

[112] (= 11/22 iulie)

[113] Povestire pur fantezistă.

[114] (= 11/22 şi 12/23)

[115] *au piquet*, adică lăsaţi să pască pe loc.

[116] Invenţie pură.

ţime de bombe, ghiulele şi grenate precum şi de arme ce fuseseră sfărîmate.

În sfîrşit la 24/4[117] am văzut trecînd o trăsură a curţii în care se aflau 200 000 de ducaţi[118] sau obiecte în valoarea aceasta, pe care baronul Şafirov îi făgăduise vizirului în dar, iar la amiază M.S. a pus să se comunice prin aghiotantul său general tuturor generalilor că a încheiat o pace solidă, trainică şi veşnică cu Poarta, punîndu-le în vedere să comunice aceasta ofiţerilor, soldaţilor, călăreţilor etc. şi dragonilor din armată ... p. 92

La ora 1 după amiază turcii au pus să se vestească pacea între cele două armate şi aproape în acelaşi timp feldmareşalul a dat ordinul cu dispozitivul de plecare.

[Pierderile suferite, abia 4 800 de soldaţi ucişi în timp ce turcii pierduseră 8 900 de oameni după mărturisirea lor] (!).

[Plecarea la 24[119], la orele şase seara. În frunte generalul Ensberg, generalul-maior Alfendal şi brigadierul Moreau de Brasey (!), conte de Lion en Beauce].

Un genist francez numit Terson[120], om foarte cumsecade, preţuit de ţar şi de naţiunea rusă, prieten cu toţi, m-a convins în cursul acestui marş că sînt unii oameni care îşi presimt cu siguranţă moartea. Acest francez se împrietenise cu mine încă de cînd l-am cunoscut la Riga, şi regăsindu-ne împreună după şase luni din cuprinsul aceluiaşi an, îmi făcea adesea cinstea să vină pe la mine şi să se mulţumească cu supa mea. În ziua cînd ne-am întors în tabără aducînd şi duşmanii în urma noastră, a venit să mă felicite de glorioasa noastră retragere // şi de mulţumirea ce-i arătase generalul Janus de a mă fi avut alături de el în această împrejurare (!) ... p. 95

Cum muream de foame şi mîncam cu poftă ce mai găsisem de mîncare în bagajele mele, mi-a ţinut tovărăşie. Stînd cu mine la masă mi-a mărturisit ca unui prieten că nu va ieşi viu din Moldova, ci că-şi va lăsa oasele pe acolo. Am încercat să-l lecuiesc de această boală, dar în zadar. După încheierea păcii, în timpul marşului a venit la mine la postul meu şi a stat mult de vorbă cu mine. L-am luat la rost asupra presimţirilor sale, vrînd să-i dovedesc netemeinicia lor în urma încheierii păcii. Mi-a răspuns că generalul Janus căruia îi făcuse aceeaşi mărturisire ... îi argumentase la fel ... etc. ... dar că nu a părăsit încă Moldova, şi că va fi timp să-şi rîdă de el // după ce armata va fi trecut Nistrul. M-a părăsit puţin după aceea şi a plecat să-l găsească pe generalul Janus, care în urma unui atac de gută era dus în careta lui de-a lungul flancului drept la o sută de paşi cel mult de frontul coloanei. A stat un timp de vorbă cu el apoi l-a părăsit, grăbit de oarecare nevoie. S-a depărtat cu cel mult 30 de paşi de părcanele de pe acea parte a flancului .... p. 96

---

[117] = 13/24

[118] Cf. şi Tiepolt pentru arătarea acestei sume. Acest punct este omis din Jurnalele oficiale ale lui Petru cel Mare sau Şeremetev. Dar oricum este puţin probabil că trimiterea acelor bani să se fi făcut într-un mod atît de flagrant. Avem un nou exemplu al omniprezenţei autorului la toate momentele importante ale campaniei.

[119] = 13 iulie.

[120] În relaţia lui Allard acest incident este povestit cu totul altfel. Numele victimei e redat acolo ca Taison.

Un tătar din cei care se luaseră după armata noastră în scopul de a mai ciupi ce ar mai găsi la îndemînă, trecînd spre el i-a înfipt sulița în trup, lăsîndu-l mort pe loc, fără a-i lua măcar pălăria. Generalul Janus care a fost încunoștiințat a trimis aghiotantul lui să mă cheme (!) și mi-a arătat cadavrul lui cald încă ce pusese să fie adus de grenadieri lîngă batalionul rînduit în careu ...

p 97 Feldmareșalul a trimis un trîmbițaș la marele vizir pentru // a reclama împotriva acestei călcări a păcii. Trîmbițașul s-a întors noaptea cu ordinul (sic) către feldmareșal, să spînzure pe toți tătarii pe care i-ar prinde că se iau după armata noastră. Noaptea M.S. țarul a poruncit oprirea batalionului nostru, ceea ce am executat aliniindu-ne pe cît am putut mai bine. Am petrecut la bivuac această noapte care a fost foarte scurtă și foarte ploioasă.

[Despre suferințele doamnelor care însoțeau armata].

Închipuiți-vă că se aflau în mijlocul grozăviilor unei bătălii care a durat patru zile și unde au avut de înfruntat aceleași primejdii ca și noi, caretele lor fiind străpunse de gloanțe, fărîmate de ghiulele de

p. 98 tun ... etc. ... etc. ... // Știu bine că doamna general-maior Bouche, trei săptămîni după aceea, nu-și revenise încă de spaima ei din timpul încăierării noastre cu turcii.

... Armata pornise în marș de cum s-a luminat de ziuă. Noi înaintam avînd echipajele reduse cu cel puțin 2/3 de cum fuseseră la intrarea noastră în țară. La prînz eram în dreptul defileului care ne ținuse atîta în loc cînd am înaintat în Moldova și care ne-a reținut mult mai puțin acum. Cum eram unul din generalii avangardei, sau al frontului batalionului nostru în careu, pentru care se primise porunca să fie dez-

p. 99 articulat înainte de a se intra în defileu, spre / a se ușura trecerea echipajelor, am ajuns primii în cîmpia ce se află la ieșirea defileului și care era o mică luncă plăcută cu arbori stufoși, mărginită pe stînga de munți înalți (!) presărați de copaci așezați acolo pentru desfătarea ochilor, și pe dreapta de rîul Prut, ce răspîndea răcoarea sa pe malurile sale și care ne-a și îndemnat să o folosim[121]. Generalul-maior Bouche a fost primul care mi s-a alăturat și apoi generalul-locotenent baron Osten, aceşti doi ca și mine nefiind lipsiți de poftă de mîncare. Careta doamnei Bouche nu era departe, soțul ei a trimis un valet s-o întrebe dacă putea să ne dea ceva de mîncare ... ne-a trimis o sticlă de vin de Tokay, patru pui fripți, niște pîine puțin cam tare, dar era totuși pîine, și noi alegînd un teren favorabil la primirea acestor ajutoare ne-am luptat toți trei cu aceeași aviditate. Sticla de vin neajungîndu-ne, am trimis înapoi după noi mijloace de întărire, care ne-au fost

p. 100 date cu aceeași amabilitate /. Tocmai terminasem masa cînd feldmareșalul aflîndu-ne acolo, ne-a rugat să ținem tovărășie la trei pașale trimise de marele vizir țarului, pînă ce ar fi el în stare să le dea răspunsul său. Ne-am dus la aceștia dintre care unul vorbea bine nemțește, și mai bine latinește, care a căzut în lotul meu, căci îl luasem pe seama mea încă de la început, iar un altul dintre cei doi rămași, vorbind numai nemțește a fost prea destul pentru cei doi prieteni ai mei. Cît mai schimbam primele complimente, servitorii feldmareșalului au întins în grabă pe cîmpie un cort de al său, așternînd pe jos un covor oriental (!) unde am poftit pașalele să ia loc, și ei s-au așe-

---

[121] Urmează o scenă de comedie inventată de autor care deține și aici un rol de prim plan.

zat cu picioarele încrucişate sub ei şi au pus să li se aducă ciubuce cu ţeava foarte lungă pentru ca să poată să stea capătul ciubucului proptit de pămînt.

Stînd astfel ne-am întreţinut cîtva timp cu toţii împreună: ne-au spus că veneau din partea marelui vizir să-i ofere ţarului 2 000 de spahii care să alunge pe tătarii ce ne urmăreau şi din care fuseseră prinşi / în noaptea precedentă şase, fără a mai socoti vreo 20—30 care fuseseră ucişi de grenadierii noştri călări. *Paşa care vorbea latineşte* (!) m-a tras spre el de cum a aflat că eram francez ... etc. ... [Explică motivele ce i-au îndemnat să trateze pacea] ... Dîrzenia noastră îi uimise ... Ei au avut 8 900 de oameni ucişi în luptă şi 8 000 de răniţi ... etc. ... etc. ...

p. 101

p. 102—104

[Acesta îi comunică în particular şi condiţiile păcii recunoscînd şi darul de 200 000 de ducaţi făcut marelui vizir].

Mi-a spus apoi că o oră după ridicarea taberei noastre, regele Suediei a trecut Prutul într-o mică barcă făcută dintr-un trunchi de copac[122], lăsînd calul său să treacă înnot şi că se dusese cu încă cinci însoţitori în tabăra marelui vizir căruia i-a vorbit foarte de sus.

Noi ne urmam convorbirile noastre de o parte, cînd a venit feldmareşalul să spună că ţarul acceptă amabila propunere[123] a marelui vizir. Paşalele şi-au luat rămas bun şi au luat cu ei pe cei şase tătari ce li se aduseseră şi pe care i-au trimis legaţi şi ferecaţi marelui vizir pentru ca acesta să-i pedepsească exemplar ...

p. 105

[Descrierea paşalelor. Cel cu care s-a întreţinut avea 63 de ani dar părea de patruzeci şi cinci de ani. Dispoziţia corpurilor de trupă după trecerea defileului ... Ţarul ... Generalul-locotenent „Brousse" cu artileria l-a urmat pe ţar împreună cu divizia lui Repnin ... Generalul baron de Ensberg ... // ... *generalul baron Allard ... cu cavaleria ... gen. Janus neputînd să o comande, fiind copleşit de gută* (!). Şi divizia lui Adam de Weide a rămas la ieşirea defileului acolo unde el se deschide asupra cîmpiei].

p. 106

Cei 2 000 de spahii s-au despărţit în trei cete, una s-a postat la ariergardă, iar celelalte două s-au aşezat pe laturile (?)[124] armatei noastre care în ordinea aceasta şi păstrînd mereu aceleaşi distanţe se îndrepta spre Iaşi unde se nădăjduia că se vor găsi alimente pentru a putea trece din nou prin deşerturi. Am sosit după şase marşuri de patru mile fiecare şi am poposit acolo patru zile[125], îndestulîndu-ne cu ce am putut afla acolo.

Aş fi suferit rău în acest drum dacă generalul baron Allard nu mi-ar fi dat cu mărinimie o căruţă şi patru cai care să o tragă, cît şi un cort frumos împreună cu marchiza sa, ştiind că îmi pierdusem bagajele, şi cum împreună cu rufele mele şi haina mea îmi regăsisem şi patul meu fără nici o lipsă pe acea „Paloube" ⟨amintită mai înainte⟩ / eram ... cel mai fericit dintre oameni.

p. 107

După ce M.S. a folosit aceste patru zile[126] pentru întremarea armatei şi strîngerea de alimente pentru traversarea deşertului, şi-a îndreptat marşul de-a lungul Prutului pînă la „Stanope" (Ştefăneşti) acest drum nefiind nici aşa de lung prin deşerturi şi nici aşa de anevoios ca

---

[122] Amănunte fanteziste pentru a da mai mult pitoresc faptelor.
[123] *L'offre honnête*
[124] *Sur les blancs de la marche de notre armée.*
[125] Armata nu s-a dus la Iaşi ci numai domnul cu ai săi. Cf. şi Tiepolt.
[126] Ţarul a mers direct pe Prut în sus fără o asemenea oprire la Iaşi.

cel de la Soroca. Am mai stat patru zile la „Stanope“ din cauza podului pe care trebuia să defileze armata, M.S. nepunînd să fie construit decît unul singur pentru toată armata.

Aici am părăsit pe cele trei paşale cu spahii lor. Am avut adesea cinstea în timpul acestei retrageri să stau de vorbă şi să mănînc chiar odată cu ei la generalul-locotenent baron Osten, căruia i-au cerut orez cu lapte din care au mîncat o cantitate nemaipomenită, turnîndu-i la zahăr cu nemiluita (!).

Dar nu am putut, cu toate stăruinţele să-i facem să bea vin unguresc. S-au mulţumit cu cafeaua pe care o făceau în felul lor şi cu care s-au îndulcit în tot timpul drumului.

p. 108 De la „Stanope“ armata a venit în patru zile // pînă la Mohilău pe Nistru unde venise şi garnizoana de la Soroca, după ce a distrus podul şi fortificaţiile exterioare ale cetăţii. Podul cel nou ce a trebuit construit pe Nistru ne-a mai reţinut încă opt zile (!) în această tabără unde tătarii din Bugeac s-au apucat să ne hărţuiască (!) [Au fost atraşi în cursă, unde au pierit 160 dintr-odată]. Şi au fost prinşi şase pe care feldmareşalul a pus să fie spînzuraţi de acelaşi copac, pe muntele cel mai înalt din apropiere pentru a înfricoşa pe cei care s-ar încumeta să mai vină să ne tulbure cît eram în tabără sau în expediţiile noastre după furaj, aşa cum făcuseră cu începere de la „Stanope“ (!).

[Trecerea armatei pe pod se face în trei zile]. Şase batalioane de grenadieri au rămas ca ariergardă pentru toată armata din tabără, de teamă ca tătarii care se aflau în munţi să nu atace ultimele trupe rămase încă în tabără ... //

p. 109 [Efectivele ţarului, pierderile suferite] ... Din efectivul de 79 800 de oameni cîţi fuseseră la intrarea în Moldova, lăsînd deoparte cei 15 000 pe care îi avea cu el generalul de Rhönne în Ţara Românească, trebuiau să rămînă 64 800 de oameni, care s-au redus la 37 515 de oameni[127], ceea ce a fost tot ce a mai scos ţarul din Moldova, restul de 27 000 (!) de oameni a rămas în această ţară aridă pentru a-i îngrăşa pămîntul, parte din ei ucişi de focul inamicului, dar cei mai mulţi de dizenterie care cuprinsese grosul armatei, cît şi din lipsa de hrană...

[Împărăteasa pleacă ... apoi pe Vistula la Thorn pentru a naşte acolo] ...

p. 112—113 [Lista ofiţerilor concediaţi ... Discuţii etc. ...].

LISTA OFIŢERILOR GENERALI PE CARE M.S. ŢARUL I-A LICENŢIAT SAU CARE AU PĂRĂSIT SERVICIUL SĂU FĂRĂ SLOBOZIRE ÎN ANUL 1711[128]

— Feldmareşalul general-locotenent Gols a plecat fără slobozire, rămănînd neplătit de o sumă de mai bine de 60 000 de scuzi datoraţi din leafă.

— Generalul Janus a plecat fără slobozire pentru aceleaşi motive.

— Generalul baron Ensberg a fost eliberat cu slobozire de plecare.

— Generalul-locotenent baron de Osten a fost eliberat cu slobozire de plecare.

---

[127] Cifrele nu concordă cu cele date de autor mai înainte; cf. şi cifrele date de Tiepolt.

[128] Trebuie observat că aici e vorba şi de unii generali care au comandat în războiul nordic, nu numai de cei care au luat parte la campania din Moldova.

— Generalul-locotenent Brecols a fost eliberat cu slobozire de plecare.

— Generalul-locotenent Nostis comandant al Elbingului a plecat fără slobozire după ce şi-a luat 50 000 de scuzi ce pretindea ca i s-ar fi cuvenit.

— Brigadierul conte de Frise a plecat fără slobozire.

— Brigadierul Moreau de Brasey, „conte de Lion en Beauce" a fost eliberat cu slobozire de plecare.

— Brigadierul Boé a fost eliberat cu slobozire deplină.

— Brigadierul baron de „Remquinque" a fost eliberat cu slobozire de plecare.

— Brigadierul conte de Lamberty a fost şi el eliberat cu slobozire de plecare.

— Baronul de Ensberg, colonel de cavalerie a fost şi el eliberat cu slobozire de plecare, şi *în anul următor* — generalul baron Allard şi generalul-locotenent Flugen au fost şi ei eliberaţi cu slobozire de plecare.

— Colonelul de infanterie Meerops a fost şi el eliberat cu slobozire de plecare.

— 14 colonei străini au fost eliberaţi cu slobozire de plecare, dintre care o parte au plecat de-a dreptul.

— 22 de locotenenţi colonei au fost de asemenea eliberaţi cu slobozire de plecare ... etc.

— 156 căpitani au fost şi ei eliberaţi cu slobozire de plecare sau au plecat de-a dreptul fără slobozire.

Feldmareşalul nu a scos mulţi bani la slobozirea ofiţerilor pe care i-a licenţiat, deoarece nu a plătit pe nici unul, şi mi se datoresc încă 13 luni din leafă a 130 de ruble pe lună, rubla fiind de 5 livre franceze, şi anume 70 de ruble drept brigadier, 40 drept colonel şi 20 drept căpitan (!).

Generalul baron Ensberg a avut o grozavă discuţie[129] cu feldmareşalul privind lipsa de bani, dar care nu a dus la nimic. Cum nu era // nimic de făcut am răbdat şi unindu-ne împreună generalul baron Ensberg, locotenentul general de Osten şi cu mine, am pornit împreună prin „Stanope"[130], Tarnopol ... [unde a venit detaşamentul lui Rhenne] şi Zamosk la Lvov ... [unde stă o lună, apoi merge la Varşovia şi Dantzig . . .]. p. 114

[Autorul cu Ensberg şi d'Osten pleacă împreună] prin „Stanope", Tarnopol, unde am găsit trupele detaşamentului generalului de Rhenne care se întorceau pe atît de bogate din Ţara Românească pe cît ne înapoiam noi de calici din Moldova . . . la Lwov].

[Urmează descrierea serbărilor carnavalului de la Curtea Poloniei . . . etc.].

OBSERVAŢII CRITICE

Caracterul fantezist al *Memoriilor amuzante* publicate sub un anonimat oarecum relativ, justifică cercetarea ***realităţii, autenticităţii şi veracităţii*** lor. Dacă asupra realităţii autorului şi a identificării sale nu mai e nici o îndoială (vezi discu-

[129] *Une terrible difficulté.*

[130] Altă localitate decît Stanope-Ştefăneşti. Aici este vorba probabil de loc. „Satanope" (Satanov) .... la S.E. de Tarnopol.

ția din notița biografică), rămîne chestiunea autenticității „memoriilor" ca atare, cu referire la descrierea campaniei de la Prut. O serie întreagă de inexactități și invenții flagrante ridică problema participării reale a autorului la acea expediție. Dar mărturia rezidentului francez Baluze, prezent la Varșovia la trecerea unui însemnat număr de generali și ofițeri străini concediați de țar după ieșirea din Moldova, este formală. Raportul pe care îl trimite regelui la Versailles se întemeiază pe informațiile pe care i le dă „un brigadier francez purtînd numele de conte de Brasaz (!), care *venind să mă vadă*, mi-a povestit mizeriile campaniei pe care a făcut-o în Moldova, marile riscuri și primejdii întîmpinate de țar și de întreaga armată, din care au scăpat mulțumită înlesnirii *(facilité)* pe care au găsit-o din partea turcilor ca să contribuie la pace...". Urmează lista lefurilor rămase neplătite: Generalului „Hinsberg" (= Ensberg) 11 000 de ruble, generalului „Ost" (= van Osten) 8 000, lui însuși mai bine de 800 ... etc. precum și altor ofițeri... „și chiar sume rămase din urmă, destul de considerabile fiind lăsat mai mult ca ceilalți fără a fi fost plătit." Ca și în „memorii" sînt expuse pe larg nemulțumirile generalilor străini, generalul Janus [care nu fusese concediat] cerînd voie să meargă la băile de la Carlsbad, țarul încearcă să-l rețină în slujba sa. Generalul promite să se întoarcă, dar cere „une nouvelle capitulation" (= condiții noi de angajare) care i s-au acordat îndată, după care a cerut plata sumelor datorate din trecut, și a obținut de la cancelarul Golovkin un ordin de plată pentru mai multe mii de ruble, care a fost anulat de un ordin expres al țarului trimis printr-un curier după plecarea sa, și că generalul Janus, păgubit astfel, a plecat în Germania pentru a nu se mai întoarce. În raportul lui Baluze persistă o notă prudentă de îndoială. Spusele referitoare la lefurile neplătite au fost precedate de lămurirea „/il/ m'a assuré que" ... etc. — Acum apare o altă formulă anume: „dacă este să-i dăm crezare *(Si on en croit le sieur Brassaz* (!)) generalul van Osten ar dori să intre în slujba regelui Franței". Spre deosebire de ceilalți generali care vor trece „en Allemagne" (în Imperiu?) von Osten se va îmbarca la Danzig unde îl însoțește și contele de Brassaz, spre a se înapoia în Franța împreună cu soția sa și cu un amplu jurnal a tot ce s-a întîmplat în Moldova unde *zice că ar fi fost rănit*. Toți sînt foarte scîrbiți de serviciul pe care l-au părăsit etc. Generalul „Chinsberg" (= Ensberg) care a fost angajat trei ani în slujba țarului, și-a irosit 7 000 de scuzi din bani săi! va trece cu fiul și ginerele său, ofițeri și ei, în slujba împăratului. În concluzie spune că armata țarului a suferit atîta, încît nu va putea fi restabilită decît după cîțiva ani. Regăsim pe autorul „memoriilor" cu toate procedeele sale. Oferta indirectă a lui van Osten de a trece în serviciul regelui soare, era foarte probabil un balon de încercare pentru propria sa solicitare nemărturisită în acest sens. Reținem mai întîi faptul că M. de B. se așezase la remorca lui van Osten, cu care călătorise din Moldova pînă la Varșovia, precum se vede, și cu care avea legături mai vechi. Căci fusese anume la el la Mittau pentru a se angaja în armata moscovită (vezi *Mémoires*... t. II p. 193). Pînă în cele din urmă nu a mai plecat de la Danzig în Franța cu soția, ci lăsînd-o pe ea ca să ajungă ulterior „grande gouvernante" (?) a soției țareviciului după cum se pretinde în „*Mémoires*... a colindat prin Lorena, Saxonia (= Dresda) și Prusia (= Berlin) dar *fără a trece în Franța* (!) vreo 2 ani de zile, înainte de a se duce la Danzig să-și regăsească soția cu care se îmbarcă la 19 iulie 1714, ajungînd la Amsterdam la 20 august 1714. Grija constantă cu care evită de a merge în Franța după declarația sa făcută lui Baluze în nov. 1711 că va pleca într-acolo e destul de suspectă. Al doilea punct de reținut din raportul lui Baluze este menționarea *amplului jurnal al campaniei* ca fiind deci gata redactat în acel moment. Lucru normal dacă ar fi fost vorba de un adevărat *jurnal* de campanie, adică de însemnare zilnică a celor întîmplate în cursul desfășurării ei. Dar tot M. de B. declară în t. II al „Memoriilor"

sale că războiul dintre ruşi şi turci descris de el a fost dat publicului în *1713 (La guerre du turc et du russe que jé donnai au public en 1713!)*. Cum textul a fost tipărit abia în 1716, e probabil că expresia *donnai au public* nu trebuie luată *ad litteram* ca indicînd tipărirea „memoriilor", ci terminarea redactării acestei părţi. Aşadar între *amplul jurnal* din 1711 şi textul din t. I al memoriilor prelucrat în 1713 s-a scurs un interval destul de lung ca să explice o parte din greşelile ce pot fi observate în expunere; (Bineînţeles, dacă vom lua de bază data apariţiei în 1716, intervalul acesta ar fi încă şi mai lung).

Este vorba aici de greşeli involuntare ce nu trebuie să fie confundate cu inexactităţile şi invenţiile acumulate în „memorii" pentru a le face *amuzante* şi senzaţionale. Aceste greşeli se observă la mai toate datele calendaristice însoţind notarea evenimentelor succesive şi provin din faptul ca avînd la îndemînă nişte date, şi *neştiind că ele sînt după stilul vechi*, el *mai scade încă 11 zile din acele date*, crezînd că le aduce astfel la stilul vechi!. Sînt mutate în consecinţă o parte din evenimente într-un mod cu totul ireal, afirmîndu-se de pildă că ţarul ar fi ajuns la Nistru la 2 iunie st.v. în loc de 13 iunie. Această datare eronată se menţine de-a lungul întregii relatări a sosirii diviziilor ce veneau odată cu ţarul sau la diferenţă de o zi — două. În schimb înaintarea primului corp de trupe, acela al lui Şeremetev, este menţionată fără vreo precizare de date. Toate datele amintite mai sus, de la 30 mai (!) la 12 iunie (!) privesc exclusiv grupul al doilea ce gravita în jurul ţarului. Dar iată că deodată autorul foloseşte o dată reală cea de 26 iunie (st.v.) cînd vine Dimitrie Cantemir să-l viziteze pe ţar în tabăra acestuia. Această dată a scăpat de confuzie afectînd celelalte date semnalate mai sus, pentru că putea fi raportată la două date bine cunoscute care figurau cu siguranţă în textul iniţial şi anume 27 iunie st.v., aniversarea victoriei de la Poltava, şi 29 iunie, sărbătoarea Sf. Petru, patronul ţarului celebrate amîndouă prin ospeţe strălucite. Dar ce este cu totul remarcabil, este faptul că din apropierea datei greşite de 12 în loc de 23 iunie, cu cea corectă de 29 iunie autorul ajunge la concluzia că ţarul a rămas liniştit în preajma Iaşilor *17 zile!*

În partea a doua a relatării, ce începe cu sosirea ţarului la Iaşi, aflăm procedeul invers. Autorul avînd de astă dată la îndemînă date după stilul nou — şi *crezînd că sînt după cel vechi*, le-a mai adăugat 11 zile, afirmînd de pildă că plecarea armatei ruse după încheierea păcii de la Prut s-a făcut la 24 iulie/4 august în loc de 13/24 iulie. În felul acesta intervalul de la sosirea ţarului la Nistru pînă la începerea retragerei după Stănileşti se lungeşte cu 22 de zile. Dar unde apare cu prisosinţă falsificarea adevărului este în transpunerea acţiunii reale din 19/30 iunie la data de 29 iunie/10 iulie (unde însă mai observăm o eroare de o zi, diferenţa de stil trebuind să fie de 11 nu de 10 zile). În adevăr aşa zisa „afacere a pichetului" menţionată în Jurnalul lui Şeremetev la 19 iunie st.v. este folosită de autor în construirea episodului inventat pe de-a întregul al expediţiei sale nocturne în tovărăşia feldmareşalului la tabăra acestuia la 30 iunie (!), *a doua zi după atacul tătarilor* (!), după cum credea el, atac care avusese loc de fapt cu zece zile mai înainte. Cum că întregul episod amintit mai sus este o invenţie pură şi simplă, şi nu poate fi invocată nici o eroare involuntară, rezultă din faptul că la 19 iunie, data reală a atacului „de la pichet" autorul după spusele sale nici nu se afla în apropiere, ci dincolo de Nistru împreună cu trupele ţarului, care i-a poruncit să preia el comanda cavaleriei aduse de generalul Rönne şi să-l urmeze (!).

Dar lăsînd de o parte elementele fictive, ce concluzii se pot trage din erorile involuntare de datare, care să lumineze redactarea pseudo jurnalului campaniei de la Prut? Mai întîi că nu a existat un adevărat jurnal, căci acesta presupunea o notare precisă şi imediată a evenimentelor cu datele lor. În al doilea rînd că transformarea textului iniţial în jurnal a necesitat completarea mate-

rialului brut cu *date, care au fost luate de aiurea.* Numai așa se înțelege posibilitatea unor asemenea erori. În sfîrșit datele au fost luate din mai multe locuri diferite, și de aceea au și fost supuse unor ajustări diferite. După un prim lot *la care s-au scăzut 11 zile din data corectă a stilului vechi*, urmează datele corecte de 27 și 29 iunie st.v. apoi două date arătate în mod simultan după cele două stiluri (este vorba de data plecării expediției generalului Rönne) și apoi, după apariția unor date complet greșite (8/19 iulie în loc de 3 iulie de pildă), se ajunge la o serie de date greșite în sens diametral opus celor dintîi, adăugîndu-se la stilul nou încă 11 zile! (vezi notele 68, 71—73, 75, 76, 80, 93, 104, 111, 113, 116, 118 care corespund la ultima fază începînd cu retragerea generalului Janus și pînă la plecarea din tabără după încheierea păcii).

Rămîne de urmărit *veracitatea* autorului. Mai întîi în ce privește rolul său în cursul campaniei și gradul său. Încă de la început el asumă gradul de comandant de regiment, anume al regimentului Kazanski, și totodată și de comandant de brigadă. De observat că atunci cînd își reclamă drepturile, el pretinde a fi plătit cu o leafă întreită: de căpitan, de comandant de regiment și de comandant de brigadă! În ultimele pagini ale relatării sale, el afirmă că acea brigadă făcea parte din divizia de cavalerie a generalului Janus, cealaltă brigadă fiind comandată de un ofițer rus „Chensof" (= Cernțov) pe care îl declară fricos, nepriceput, etc. În realitate regimentul Kazanski aparținea corpului condus de mareșalul Șeremetev, care *preceda cu vreo două săptămîni* oastea lui Petru cel Mare, și a și făcut parte din grupul trimis urgent la Iași sub generalul Kropotov, pentru a asigura paza lui Dimitrie Cantemir la cererea lui stăruitoare. Dar, dacă autorul comanda regimentul Kazanski, care ajunge la Iași la 3/14 iunie, cum de se mai afla la 18—19 iunie la Nistru odată cu țarul, care îi poruncește subit (!) să ia el comanda acelei cavalerii și să-l urmeze? (Pură ficțiune, bineînțeles). Dealtminteri, deși vorbește de înaintarea în Moldova a lui Șeremetev și apoi a țarului, el nu destăinuie nicidecum căruia din aceste corpuri aparținea. În ce privește pretinsa inspecție făcută împreună cu Șeremetev la 29/30 iunie la locul „pichetului" despre care a mai fost vorba, ficțiunea își dă frîu liber. În seara ospățului de Sf. Petru din tabăra țarului, feldmareșalul Șeremetev îl invită pe autor să-l însoțească la fața locului în propria sa tabără. Ei pornesc călare la 9 seara și ajung la 4 dimineața cînd văd lăcuste zburînd prin aer. Autorul afirmă că trupa care avusese de întîmpinat atacul tătarilor, fusese chiar brigada sa! Dar — lucru și mai uimitor — vinovat de pierderi era camaradul comandant al brigăzii celeilalte, „Chensof" (!) care nu se urmise cum ar fi trebuit. Concluzie destul de curioasă, întrucît precum știm (dar nu de la autor) acel „Chensof" fusese *detașat la Iași*, și deci nu se putea afla în același timp la pichetul cu pricina. Autorul nu spune de ce nu se aflase chiar el la postul său, și venea abia acum să constate faptele și să stabilească răspunderile. Dar o restabilire a datelor adevărate spulberă întreaga construcție pur fictivă.

Așadar pînă acum el a fost invitat de țar să-i comande cavaleria, poftit de feldmareșal să-l însoțească într-o inspecție confidențială. De acum încolo îl vom afla pe lîngă generalul Janus ca auxiliar prețios. El îl însoțește în zori de zi la cortul țarului să ia instrucțiunile acestuia la pornirea în marșul de-a lungul Prutului, instrucțiuni scrise pe rusește și cum *nici M. de B. nici Ianus nu știau rusește țarul a pus să le fie explicate pe nemțește și pe franțuzește, și să le fie date în scris pe rusește, și pe verso pe latinește* (!!). Dar și instrucțiunile acelea sînt foarte ciudate și neverosimile. (Vezi și textul). Cînd se ivesc în depărtare tătarii, și se impune o retragere, care — cum știm din toate izvoarele celelalte, s-a putut efectua nestingherit pînă în faza finală a joncțiunii cu trupa moscovită venită în întîmpinare, această retragere firească și fără complicații se transformă printr-un fel de scamatorie ingenioasă în retragerea oastei dispuse în careu,

care a fost valabilă pentru stilul retragerii *întregii oşti din faza următoare*. Dar autorul declară că dispunerea oastei în careu este realizată *acum* şi este opera sa, iar hărţuielile neîncetate ale inamicului *din faza ulterioară* sînt acum revendicate de autor pentru momentul acesta, cu precizarea că numărul hărţuitorilor era de 50 000 de oameni (!), dînd şi o listă de pierderi apreciabile (!). Autorul îşi continuă rolul de vedetă. Rănit la braţul drept (afirmaţie primită cu oarecare scepticism de Baluze la Varşovia) tocmai cînd raporta generalului Janus împlinirea unei misiuni ce-i încredinţase, el nu şi-a părăsit postul. La 8 seara ţarul îl găseşte lucrînd la repunerea în funcţiune a trei tunuri şi îi mai dă unul bun... Este apreciat de ţar... etc., lăudat de Janus, şi aşa mai departe. În cursul luptelor noaptea, observînd împreună cu generalii Allard şi van Osten mişcările inamicului, descoperă planul acestuia de învăluire.

O altă trăsătură constantă a sa este omniprezenţa sa la toate momentele cruciale. La consiliile de război la care nu erau chemaţi decît comandanţii principali, pretinde că a asistat şi el (!) adus chipurile de către unul sau altul dintre aceştia. Astfel poate destăinui discuţiile purtate în contradictoriu în faţa ţarului, încă de la Nistru (!) între generalii ruşi şi cei străini. El este martorul unic şi senzaţional al unei serii de consilii militare, despre care însă nu avem alte ştiri, omiţînd în schimb să amintească de cel de la Iaşi, sau de cele două consilii ce precedaseră în scurt încheierea păcii şi despre care amintesc Şeremetev, Allard, Tiepolt etc.

. O notă distinctivă a acelor pretinse consilii militare amintite de autor e tendinţa de a scoate în relief superioritatea ofiţerilor străini — ideie fixă ce revine la orice prilej. Cît priveşte autenticitatea lor, observăm că încă la primul din ele, ţinut, chipurile de ţar, pe malul Nistrului, apar unele ciudăţenii tulburătoare. Din relaţie reiese că acel aşa zis consiliu ce trebuia să hotărască trecerea sau nu a Nistrului s-a ţinut după ce trecuse o bună parte din armată. Totodată printre participanţii la acest pretins consiliu sînt pomeniţi cneazul Dolgoruki şi Sava Raguzinski, *care nu se aflau acolo* şi nici nu făceau parte din grupul condus de ţar, ci din cel de cavalerie al lui Şeremetev, care ajungînd la Nistru cu mai bine de două săptămîni mai înainte, a ţinut *înainte de trecerea* acestui fluviu două consilii cu *cneazul Dolgoruki* şi cu *Sava Raguzinski*, primul (25 mai) pentru a hotărî în privinţa cetăţii Soroca, şi al doilea pentru a lua în cercetare apelul urgent al lui Cantemir (28 mai), care a şi fost soluţionat prin trimiterea grabnică a detaşamentului lui Kropotov.

Tot astfel, el este adus de generalul Janus la consiliul de război din 8 iulie st.v. la care nu s-au înfăţişat generalii ruşi, sau miniştrii ruşi (!) şi la care amintitul general ar fi adresat o adevărată filipică, plîngîndu-se că generalii germani şi străini nu au fost niciodată consultaţi şi ascultaţi iar acum, cei ce au făcut încurcătura nu au decît să o descurce şi să iasă din acel labirint! La toate acestea ţarul ar fi încercat cu tot felul de cuvinte blînde să-l îmbuneze, rugîndu-l să-l ajute cu sfaturile sale ... etc. Scenă de pură fantezie. Pentru cele doua consilii de război ţinute atunci *cu toţi comandanţii principali* şi pentru hotărîrile luate, avem mărturia lui Şeremetev şi a generalului Allard, şi iscăliturile participanţilor. În alt loc el subliniază procedeele neamicale ale lui Şeremetev faţă de generali străini, şi în speţă a lui Janus. Dar omniprezenţa lui M. de B. se manifesta fară încetare. În momentele dramatice ale dilemei în care se afla întreaga armată, el e prezent la pretinsele consultări ale ţarului cu generalul Allard, stînd rănit în careta sa, alături de cea a baroanei de Osten, în care *se* află şi doamna Busch *(Bouche)*, avînd drept urmare cererea de armistiţiu a lui Şeremetev. *El a văzut* şi căruţa încărcată cu giuvaiere şi bani în valoare de 200 000 de ducaţi trimisă marelui vizir. El a vorbit latineşte cu Dimitrie Cantemir, şi tot astfel cu unul din cele trei paşale ce însoţeau oastea moscovită în retragere. În sfîrşit a

fost de față cînd a fost ucis de tătari un francez Terson sau Taison cu care avusese o lungă convorbire și care îi repetase laudele entuziaste ale generalului Janus pentru glorioasa retragere efectuată de el! ... etc. ... Pe lîngă acest gen de falsificări, apar altele pur gratuite: de pildă afirmația că abia două ore după trimiterea trîmbițașului cu cererea de armistițiu acesta a și fost primit, sau că țarul la înapoierea sa ar fi rămas 4 zile în Iași etc.

Fără a mai vorbi de înflorirea realității cu invenții senzaționale sau pitorești. De exemplu distribuirea acelor cuțite ce trebuiau înfipte în pămînt pentru a opri pe urmăritori și care au fost ulterior aruncate în apa Prutului (!), sau scena picnicului improvizat în plină retragere chinuitoare cu pui fripți, vin din belșug, pîine (doar puțin cam uscată), narghilele etc., întinzînd și un frumos covor oriental în cinstea celor trei pașale ce însoțeau oastea în retragere... Un alt procedeu al autorului, menit să aducă dovezi categorice ale afirmațiilor sale este invocarea unor *tabele* ale efectivelor brigăzii sale păstrate chipurile de el și ale pierderilor suferite (vezi textul ce corespunde la n. 79) care sînt contrazise de propriile sale declarații (vezi mai sus textul corespunzînd notelor 45 și 46). În afacerea pichetului din 19 iunie (dată reală) sînt date cifre (pierderea a 250 de călăreți) ce sînt contrazise de cele declarate ulterior (=56 de oameni).

Autorul invocă o numărătoare a efectivelor făcută la 17/28 iulie (!) (de citit 6/17 iulie) adică în realitate în chiar ziua pornirii în marș de-a lungul Prutului (!) cînd acea numărătoare a avut loc — cum era și firesc — *după încheierea campaniei*, la Nistru în ziua de *28 iulie stil vechi*. Tot în legătură cu „afacerea pichetului", expusă pe de rost în Jurnalul lui Șeremetev autorul dă o variantă originală potrivit căreia ar fi fost capturat de tătari nu locotenent-colonelul Pitz, ci locotenent-colonelul de Roop. În mod surprinzător e mai apoi vorba de misiunea dată de țar la 16/27 iulie (!) (de citit 5 iulie st. vechi), *colonelului de grenadieri* Roop de a cerceta linia de-a lungul Prutului, și care raportează distrugerea pontoanelor rusești de către tătari. De observat că despre acest ofițer vorbește și Tiepolt, dar în legătură cu capturarea de către tătari a soției și fiicei sale în cursul retragerii. *Lista diviziilor și brigăzilor* împreună cu numele comandanților respectivi este dată pe larg alcătuind un capitol întreg, introdus chiar în mijlocul povestirii pseudoinspecției confidențiale a lui Șeremetev cu M. de B. la locul „pichetului" care și aceasta alcătuiește un fel de episod independent ce ocupă paginile 38—40 din textul original, și apoi paginile 47 și 48. Între ele se află lista amintită, la paginile 41—45 la care a fost atașată o pretinsă redare a discuției din consiliul de război ce ar fi hotărît trimiterea expediției generalului Rönne.

Dar și lista diviziilor și a efectivelor este întocmită artificial pentru a-l trece pe M. de B. ca brigadier în divizia lui Janus. Se observă că și în divizia lui Weide și în cea a lui Repnin apar simultan generalii Galîțin și Busch (*Goloccin* și *Bouche)*, ceea ce este cel puțin curios. În sfîrșit parada de documentare culminează la sfîrșitul relatării cu tabelul generalilor licențiați din serviciu după retragerea din Moldova. Este foarte probabil că în forma sa inițială *amplul jurnal* căuta să exploateze interesul pentru cifre și pentru aprecierea valorii combative a trupelor rămase după pierderile suferite de oboseală și boală în urma marșurilor neîntrerupte încă din 24 febr. (1711), și că fără a renunța la diferite ficțiuni în favoarea rolului autorului, nu apăruseră încă diferitele anecdote și invenții gratuite menite a-l transforma într-o introducere la niște memorii *amuzante* și *satirice* care să atragă pe cititor prin ecourile de scandal și aventură ce umplu cele trei volume.

PETER HEINRICH BRUCE

(1692—1751)

Posesorul acestui nume de consonanță pe jumătate germană, pe jumătate scoțiană rămîne o figură destul de problematică în ciuda faptului că amănuntele autobiografice abundă în *Memoriile* apărute sub numele său mai bine de trei decenii după moarte. Potrivit cu acestea, el ar fi fost scoțian de origine, dar născut în Prusia dintr-o familie emigrată din Scoția cu două generații mai înainte și cu ramificații și în Rusia, unde s-a ridicat unchiul lui, vestitul James Daniel Bruce (1670—1735) mare maestru al artileriei lui Petru cel Mare și sfetnic prețuit al său, în sfîrșit negociatorul tratatului de la Nystadt (1721). Autorul afirmă că a cutreierat lumea. În memoriile amintite predomină elementul anecdotic. Intrat de tînăr în armată, el ar fi servit în Flandra sub prințul Eugeniu de Savoia. În 1711 chemat de unchiul său, a părăsit serviciul prusian (!) pentru a intra în cel rusesc, luînd chiar parte — după spusa lui — la campania de la Prut (!). În 1722 a participat la expediția contra Persiei. A fost însărcinat cu misiuni și la Poartă. Încă din 1724 s-a retras în Scoția. În 1740 a ajuns și în America unde a fost trimis să repare fortificațiile coloniilor engleze. A murit în 1751. Memoriile sale scrise mai întîi în limba germană au apărut la Londra mai bine de 30 de ani după moartea sa, în versiune engleză, sub titlul: *Memoirs of P. H. Bruce containing an account of his travels in Germany, Russia, Tartary, Turkey, the New Indies, as also several very interesting private anecdotes of the czar Peter I* (London, Printed for the author's widow and sold by Payne and son, Newsgate and all other booksellers, ed. in 4°, 6+446 pp., 1782). O traducere germană a acestei versiuni engleze a apărut după doi ani. Autorul este arătat ca fost ofițer în armatele prusiene, rusești și britanice. Titlul este: *Nachrichten // von seine Reisen // in Deutschland, Russland, die Tartarey, Türkey, Westindien u.s.f. nebst // geheimen Nachrichten // von // Peter dem Ersten // Czar von Russland // Aus dem Englischen übersetzt* ... Leipzig // bey Iohann Friedrich Iunius 1784, 8°, 2+524 pp. Putem adăuga și ediția de la *Dublin, printed by J. and R. Byrn 18 Sycomore Alley for Messrs Sheppard* [etc. etc.] 1783, 8°, XV + 527 pp. Traducerea românească a textului nostru s-a făcut după această versiune.

Partea din memorii privitoare la campania de la Prut a fost folosită de istorici mai vechi, ca Waliszewski de pildă, fără o cercetare critică a afirmațiilor cuprinse în ea sau o subliniere a nepotrivirilor flagrante ce pot fi observate. La noi nu a fost cercetată pînă acum. S-ar impune o cercetare a autenticității textului. În adevăr, acesta pare compus din împrumuturi din alte texte, de pildă din *Călătoriile* lui La Motraye unde e povestită în termeni aproape identici întrevederea lui Carol al XII-lea cu marele vizir după încheierea armistițiului cu Rusia, sau din Jurnalul lui Petru cel Mare, apărut în traducere franceză în 1773 la Berlin și în versiune engleză încă și mai devreme, și care circulase și mai înainte în manuscris, fiind comunicat și lui Voltaire pentru istoria lui Petru cel Mare ce-i fusese comandată. Alături de știri serioase împrumutate de la alții, aflăm o mare abundență de elemente anecdotice și pitorești. De pildă însoțirea armatei ruse, tot

timpul înaintării ei în Moldova, de un nor de lăcuste contra cărora s-ar fi tras zadarnic cu tunul și ar fi explodat praf de pușcă (!). Cea mai mare confuzie poate fi observată atît în relatarea faptelor cît și în redarea datelor. Se pomeneste gratuit de o acțiune victorioasă a unui corp de *30 000 de dragoni* (!) trimiși să atace un depozit turcesc de pe Nistru ceva mai sus de Bender (?) și rămas apoi în așteptare pînă la înapoierea armatei, cînd au putut fi văzuți de pașa ce însoțise oastea pînă la Nistru (!) și care a declarat că dacă ar fi fost și aceia la Prut, soarta războiului ar fi fost cu totul alta! În realitate, turcii au părăsit armata rusă la 2 mile după Iași (vezi Jurnalul lui Allard).

Se afirmă că din fericire nu sosise artileria turcească la Prut, cînd lucrul e cu totul fals, și de asemenea că armata rusă nu mai avea decît trei încărcături atît pentru tunuri cît și pentru puști ... etc. Se afirmă că țarina ar fi pus pe Șeremetev să pornească tratative de pace cu marele vizir, *fără știrea Țarului* (!). Tot atît de fanteziste sînt cuvintele atribuite generalului Allard într-un consiliu de război, ținut chipurile la trecerea Nistrului de către armatele țarului — și de care nu se pomenește nimic în jurnalul de campanie al acestui general. Despre Cantemir se afirmă că „atît trupele moldovenești *cît și cele muntenești* (?) îl părăsiseră de teama turcilor". Dar chiar alcătuirea oastei rusești e redată cu multă fantezie. Pe lîngă cei 30 000 de dragoni amintiți mai sus, mai erau așteptați calmuci, tătari și cazaci care trebuiau să sporească efectivele rusești (!) pînă la 130 000 de oameni. Sînt exploatate unele elemente senzaționale ca de pildă capturarea soției și fiicei colonelului Pit, ajunse apoi în haremul sultanului unde acesta caută zadarnic să dea de ele. E de observat că un locotenent-colonel cu nume foarte asemănător (Pits) a fost omorît de tătari în acțiunea pornită de aceștia contra taberei rusești de pe dealul Țuțorei în ziua de 19 iunie, cu vreo trei săptămîni înainte de acea capturare.

Dar inexactitatea datelor e încă și mai sugestivă. Autorul pretinde că ar fi ajuns la Prut în ziua de 18 iunie, l-ar fi trecut a doua zi spre Iași și ar fi continuat marșul de-a lungul Prutului pînă în ziua de 21 cînd au apărut lăcustele și au însoțit armata pînă în ziua de 27 iunie cînd aceasta a dat, pe neașteptate de oastea turcească. Dar această întîlnire a avut loc, în realitate, în ziua de 7 iulie st.v. iar din jurnalul lui Șeremetev se poate afla că trupele sale au stat pe loc un oarecare timp, înainte de a porni pe Prut în jos, lucru ce pare necunoscut autorului. Tot astfel sînt arătate greșit și datele începerii retragerii (2 iulie în loc de 12) și ajungerii mai întîi la Prut (11 iulie în loc de 20) și apoi la Nistru (14 în loc de 23). Trecerea s-ar fi făcut la 15 iulie cînd în realitate podul nu a fost gata pînă la 31 iulie. Toate aceste elemente îndreptățesc bănuiala că avem de-a face cu pretinse memorii care poate nici nu-i aparțin autorului aparent, fiind poate compuse după moartea lui pe baza apariției unei literaturi întregi privind pe Petru cel Mare și campania de la Prut. Amintim că pe la 1743 a apărut în versiune engleză *Istoria Imperiului Otoman* a lui Cantemir în care se povestește de asemenea acea campanie. De asemenea pot fi observate o serie de împrumuturi mai mult ori mai puțin importante făcute lui La Motraye precum și destule puncte comune foarte sugestive cu invențiile cele mai senzaționale ale lui Moreau de Brasey.

În sfîrșit, simpla citire a „Memoriilor" constînd dintr-un șir nesfîrșit de aventuri incredibile și de fapte diverse senzaționale este edificatoare. Fără a mai vorbi de faptul că în 1711 tînărul P. H. Bruce în vîrstă de 19 ani avea în urma lui o activitate militară în Flandra sub Eugeniu de Savoia, și încă alta în serviciul prusian!

MEMORII[1]

[CAMPANIA DE LA PRUT]

1710 ... În iarna acestui an, m-a poftit generalul Bruce care era inspectorul general al artileriei ruse[2] şi un strănepot al lui James Bruce care părăsise Scoţia odată cu bunicul meu — să intru în slujba rusească dacă aş găsi cu cale să părăsesc pe cea prusiană [îi urmează îndemnul şi pleacă din Dornick la 25 martie 1711, de unde merge prin Rotterdam ... etc. ... la Amsterdam unde se îmbarcă pentru a merge la Königsberg. La Elbingen găseşte pe generalul Bruce plecat, fiind chemat urgent de ţar .... aleargă după el şi călătoresc împreună pînă la Varşovia]. p. 38 p. 39 p. 40

În ziua de 17 am ajuns la Varşovia şi la 29 la Iaverow[3] unde ţarul s-a însurat în taină cu ţarina, fiind de faţă şi generalul ⟨Bruce⟩ care cu acest prilej a fost numit inspector general al artileriei ... şi acum mi-am primit ⟨şi eu⟩ decretul de căpitan de artilerie şi de geniu. De aici m-am dus la Lwow pentru a mă echipa cu uniforma noului meu corp de trupă ... etc. ... Cînd m-am întors la Iaverow a pornit armata şi noi am călătorit în suita ţarului pînă la Soroca pe Nistru unde ne-am alăturat armatei ruse. Localitatea se află la 600 de mile (engleze) de Elbingen. p. 42

[Despre organizarea unităţilor militare ruseşti. Divizia ţarului compusă din patru regimente ... etc. despre cifrele efectivelor, culoarea uniformelor]. Armata spre care ne îndreptam la Soroca consta din cinci divizii, fiecare din şase mii de oameni, comandate de feldmareşalul Şeremetev. Prima divizie era propria divizie a ţarului, a doua a generalului Weyd, a treia a cneazului Repnin, a patra a generalului Allard şi a cincea a generalului Rentzel[4]; cu totul erau treizeci de mii de infanterişti, pe lîngă care se afla şi o artilerie numeroasă. Armata era destinată unei acţiuni contra turcilor. Mai trebuiau să ni se alăture treizeci de mii de dragoni care fuseseră trimişi să atace un depozit turcesc[5] de pe Nistru, ceva mai sus de Bender, ceea ce au şi făcut şi au bătut acolo pe turci (?) dar au fost împiedicaţi să vină pînă la noi, care dealtminteri nici nu am mai aşteptat reîntoarcerea lor. În afară de aceştia, mai erau cincizeci de mii de calmuci şi tătari (?) // şi douăzeci de mii de cazaci care se îndreptau în marş susţinut spre noi şi cu aceste întăriri ajungeam la cifra de o sută treizeci de mii de oameni[6] (?) p. 42—43 p. 45

Cum ţarul era hotărît acuma să pornească, fără a mai aştepta restul forţelor, s-a dat poruncă să fie trimise înapoi toate soţiile de ofiţeri ce se aflau cu armata. Dar ţarina a venit cu cererea stăruitoare că vrea să-şi însoţească soţul, ceea ce i s-a încuviinţat, şi atunci generalii au primit aceeaşi îngăduinţă pentru soţiile lor, ca să poată fi în suita ţarinei,

[1] Traducerea textului de faţă s-a făcut după textul german publicat în 1784 la Leipzig sub titlul „Nachrichten // von seine Reisen // in Deutschland, Russland die Tartarey, Turkey, Westindien u.s.f. // nebst geheimen Nachrichten // von // Peter dem Ersten // Czar von Russland // aus dem englischen übersetzt, pp. 38—55

[2] *Russischer Feldzeugmeistes.*

[3] Iawarow fusese reşedinţa lui Sobieski.

[4] Nu apare în dările de seamă ale celorlalţi participanţi la campanie.

[5] *Türkisches Magazin.* Această informaţie nu se mai găseşte nicăieri şi e în contradicţie cu datele Jurnalului lui Şeremetev şi cu cele ale Jurnalului ţarului.

[6] Cifrele sînt fanteziste.

ceea ce au obținut de asemenea. Celelalte soții de ofițeri au crezut acuma că aveau și ele acest drept ⟨de a rămîne⟩ și au rămas la armată fără a mai ține seama de ordin. Deși prin aceasta ne-au fost mult sporite bagajele armatei, pînă în urmă această împrejurare ne-a fost de foarte mare folos.

Se pare că venirea noastră subită fusese provocată de înțelegerea secretă cu Brîncoveanu, domnul Țării Românești, care nu făgăduia numai să treacă la noi cu toate forțele sale, dar să ne și îndestuleze din plin cu alimente și furaj, făgăduieli pe care nu le-a putut ține. Căci îndată ce a fost înștiințat sultanul de răzvrătirea lui, l-a scos din domnie și a dat-o lui Cantemir, domnul Moldovei, cu porunca să-l prindă pe Brîncoveanu și să-l trimită la Constantinopol. Totodată i se punea în vedere să facă un pod peste Dunăre, pentru a ușura turcilor trecerea peste

p. 46 acest fluviu cînd voiau să pornească împotriva noastră. Dar turcii // au fost tot atît de înșelați în socotelile lor ca și noi, căci cum unii din comandanți l-au primit foarte rău pe Cantemir, a încetinit și el facerea podului în loc de a o grăbi și a trimis în acest timp un ofițer la țar rugîndu-l să vină la el cu cea mai mare grabă cu 30 000 de oameni, crezînd că aceste forțe împreună cu propriile sale trupe ar fi în stare să împiedice pe turci de a trece Dunărea. Cum țarul fusese tocmai înșelat de Brîncoveanu (care a făcut din aceasta un titlu la recunoștința turcilor) nu s-a încrezut la început în principele Cantemir, și după aceea a fost prea tîrziu ca să mai împiedice trecerea[7].

*

În ziua de 14 (!) iunie[8] a trecut armata noastră Nistrul și atunci țarul a chemat un consiliu de război care s-a ținut în cortul generalului Bruce unde a fost citită îndată scrisoarea principelui Cantemir. Țarul era de părere să se meargă înainte fără a mai aștepta trupele celelalte, și toți generalii au aprobat, în afară de generalul Allard[9] care tăcea. Țarul observînd tăcerea lui, i-a poruncit să-și dea părerea vorbind deschis.

... El a spus că se miră că nu s-a tras nici un învățămînt din soarta regelui Suediei. Acest monarh fusese atras într-o cursă de trădătorul

p. 47 Mazeppa // și el socoate că armata rusă se află acum în împrejurări asemănătoare: „Domnul Țării Românești, a zis el, ne-a înșelat și domnul Moldovei poate să facă la fel. Și chiar dacă are gînduri bune, poate să fie lipsit de putere ca să ne servească, deoarece ar exista temerea ca trupele sale care s-au obișnuit de atîta timp cu stăpînirea turcească, să nu împărtășească părerile sale". Și așa s-a și întîmplat întocmai.

Totuși a fost hotărît marșul, și am pornit chiar în acea noapte pentru a scăpa de arșița mare din timpul zilei. Ne-am continuat marșul trei nopți printr-o stepă pustie și uscată unde în tot timpul drumului nu am găsit o picătură de apă, ceea ce a istovit cu totul atît oamenii cît și animalele. În ziua de 18 am ajuns la Prut unde am pierdut mulți din caii noștri de tracțiune, care au băut apă cu prea mare lăcomie. În

---

[7] Pornind de la niște elemente reale apar confuzii inexplicabile din partea unui participant direct la campanie.

[8] Cf. și Jurnalul lui Petru cel Mare. Trecerea a fost terminată la 18 iunie.

[9] De observat că în Jurnalul lui Petru cel Mare nu se pomenește de un asemenea consiliu de război la Nistru. Nici în Jurnalul lui Allard nu se face vreo aluzie la un atare discurs.

ziua de 19[10] am trecut rîul în dreptul Iaşilor — capitala şi reşedinţa domnului Moldovei. Aici a venit la noi principele Cantemir singur[11] de tot şi doar cu o suită foarte redusă, în timp ce atît trupele moldoveneşti, cît şi cele munteneşti (?) îl părăsiseră de teama turcilor[12]. Ne-am continuat marşul nostru de-a lungul Prutului pînă în ziua de 21 cînd am dat de un roi îngrozitor de lăcuste[13], care cînd s-a ridicat a întunecat toată armata ca un nor. Ele nu mîncaseră numai toată iarba de pe cîmpii ci şi frunzele şi coaja fragedă a copacilor. Aici, am mai pierdut un alt rînd de cai de tracţiune din lipsa de furaj. Era un lucru ciudat că lăcustele nu au părăsit nici o clipă armata noastră, şi cum ne aşezam corturile se lăsau jos şi acopereau întreaga tabără. Noi am tras cu tunul şi cu puşca şi am presărat pulbere pe pămînt şi i-am dat foc ca să le alungăm, dar totul a fost zadarnic[14]. Ne-au însoţit în marşul nostru de-a lungul rîului pînă în ziua de 27[15] cînd am descoperit armata turcească care tocmai voia să treacă rîul. Generalul Janus fusese chiar trimis cu un corp de trupă şi cu 12 tunuri[16] ca să le împiedice trecerea. Dar era prea tîrziu, căci jumătate din armată apucase să treacă rîul înainte de a putea el să ajungă şi astfel a socotit că e mai cuminte să se tragă înapoi spre armată. Era de-a dreptul uimitor[17] ca noi să nu fi avut mai înainte nici cea mai mică ştire despre o armată aşa de numeroasă constînd din nu mai puţin de două sute de mii[18] de oameni, pînă nu i-am avut înaintea ochilor.

p. 48

Armata noastră s-a rînduit în ordine de bătaie la oarecare depărtare de rîu, în speranţa de a ajunge la o luptă. Dar ⟨duşmanii⟩ rămîneau la o depărtare mai mare ca bătaia tunului şi îşi desfăşurau armata lor nesfîrşită pentru a ne împresura şi a ne despărţi de rîu. Am stat sub arme pînă tîrziu noaptea, şi cînd am observat scopul lor, ne-am tras înapoi în mare învălmăşeală pentru a nu pierde legătura cu rîul, din care cauză s-au despărţit în întuneric toate diviziile noastre unele de altele, şi cum duceam acum mare lipsă de cai, am dat foc la o parte din căruţe ca să nu cadă în mîinile duşmanului. E de mirare că turcii nu au observat, la lumina focurilor făcute de noi în timpul nopţii, învălmăşeala noastră, care le-ar fi dat cel mai bun prilej să nimicească toată armata noastră, ceea ce s-ar fi putut duce la îndeplinire cu o mică parte doar din oastea lor. Dar spre norocul nostru se pare că turcii erau mai atenţi la siguranţa lor decît la pieirea noastră, căci s-au îngrijit atît de mult ca să se înconjure de şanţuri, că nu se mai gîndeau la noi în timpul acela. Cînd s-a luminat de ziuă trupele noastre împrăştiate s-au aşezat iar în ordine şi s-au rînduit într-un patrulater bine încheiat din care rîul alcătuia una din laturi, ceea ce ne oferea înlesnirea

p. 49

---

10 Dată în contradicţie cu Jurnalul lui Şeremetev.

11 Adică fără trupe (?)

12 Afirmaţie fantezistă.

13 Nici o menţiune, cît de fugară, despre acestea în Jurnalul lui Şeremetev la acea dată. Lăcustele trecuseră mai înainte, lăsînd cîmpul gol.

14 Amănunt fantezist.

15 În realitate la 7 iulie st.v.

16 Amănunt în contradicţie cu cele arătate în Jurnalul lui Şeremetev şi cu faptul că marşul lui Janus era un marş de *recunoaştere* executat cu cavaleria, şi nicidecum o operaţie militară pentru a opri trecerea Prutului. Dar ideea unei asemenea operaţii a rezultat din invenţia cuprinsă în Memoriile lui Moreau de Brasey.

17 *Es war in der That erstaunlich*, cf. şi la Moreau de Brasey exprimarea unui sentiment identic.

18 Cifră fantezistă.

de a putea întinde mai mult în lungime patrulaterul nostru. Trăsurile noastre au fost așezate la mijloc pentru apărarea doamnelor[19].

De partea cealaltă a rîului și chiar în fața noastră stăteau tătarii din Crimeea printre care își așezase cortul și regele Suediei[20] pentru a observa mișcările trupelor noastre. Tătarii ne atacau foarte rău de cîte ori mergeam la rîu după apă, dar îndată ce puneam să mai joace ceva tunuri, se mărgineau să stea ceva mai departe. Armata noastră era înconjurată de părcane, care erau singurul mijloc de apărare ce aveam. Armata turcească ne-a împresurat din toate părțile cu gîndul să ne silească prin foame să ne predăm, și ar fi realizat acest plan foarte p. 50 curînd // dacă nu ar fi fost prea nerăbdători să ne atace, ceea ce au făcut în timp de trei zile și trei nopți. Dar spre norocul nostru ei atacau de fiecare dată numai o latură a careului nostru, ceea ce ne îngăduia să mai lăsăm trupele noastre sleite de puteri să se mai odihnească, după cum era și nevoie și să folosim artileria noastră numeroasă care le-a cășunat dușmanilor mari pierderi, și din fericire nu le sosise încă artileria lor (!)[21].

În ziua a patra cînd a aflat țarul că mai avea trei încărcături atît pentru tunuri cît și pentru puști[22], a poruncit ca toți ofițerii din întreaga armată, în afară de un număr de persoane specificate, să încalece și să-l urmeze. Gîndul lui era ca în timpul nopții să-și croiască drum prin armata turcească și să treacă prin Transilvania în Ungaria[23]. Dar cînd a aflat țarina de această hotărîre disperată și a prevăzut atît primejdia în care s-ar arunca soțul ei, cît și nenorocirea care s-ar fi abătut asupra întregei armate, a găsit din fericire un mijloc mai bun care ne-a salvat pe toți de la pieire. A adunat toți banii, vasele de argint și giuvaerurile ce se aflau în întreaga armată și a dat o adeverință în numele ei pentru ele, cum că va da despăgubire proprietarilor lor. Cu acest dar însemnat l-a înduplecat pe marele vizir ca să fie înclinat spre pace. Lucrul a fost în curînd dus la împlinire de feldmareșal fără ca să știe țarul // chiar nimic despre aceasta, în timp ce voia tocmai să-și înceapă primejdioasa expediție la care se opunea de acum înainte țarina, făcîndu-i cunoscut că marele vizir ar fi fost dispus să încheie pacea în condiții mai ușoare.[24] Acest exemplu de înțelepciune femeiască a fost însoțit de cea mai punctuală împlinire a făgăduielii sale, la întoarcerea sa, cînd a plătit corect banii împrumutați, giuvaerurile etc. Cele mai însemnate condiții de pace ce ne priveau erau restituirea din partea noastră a Azovului, Taganrogului și a Cameniței (!)[25], retragerea trupelor noastre din Polonia, pentru garantarea cărora au fost predați ca ostateci vicecancelarul Șafirov și generalul-maior Șeremetev. Mai cuprindeau și obligația de a le preda pe domnul Moldovei, principele Cantemir, dar s-a răspuns că el părăsise tabăra ceea ce credeau și cei mai mulți din armata noastră, căci de cum a fost vorba de negocieri de pace, l-a ascuns țarina în propria ei trăsură, și nu știa nimeni nimic despre aceasta, decît doar servitorul care îi aducea să mănînce. Țarul a prețuit mai

---

[19] = soțiile de ofițeri amintite la început.

[20] Inexact.

[21] Afirmație în contradicție flagrantă cu faptele.

[22] Afirmație gratuită.

[23] Pentru o asemenea sugestie, v. declarația lui Ion Neculce cu privire la întrebarea, în acest sens, făcută de țar.

[24] Versiune romanțată.

[25] Confuzie între Kamenka ce-i aparținea țarului și Camenița ce aparținea Poloniei! (Conform *anonimului din tabăra turcă*, din vol. de față, p. 509, el cerea dărîmarea fortăreței Kamenka).

apoi foarte mult pe principele Cantemir și i-a dat diferite domenii atît în Rusia cît și în Ucraina, cu un venit anual de 20 000 de ruble.

Îndată ce a aflat regele Suediei despre pace, a venit cu hanul tătarilor[26] — cu care era atunci în legăturile cele mai strînse — la marele vizir și l-a întrebat[27] ce l-a determinat să încheie o pace atît de pripită cînd ar fi putut // să captureze pe țar împreună cu toată armata sa. p. 52 Vizirul a răspuns că sultanul îi dăduse puteri depline să facă război și să încheie pace și astfel nu a putut să le refuze rușilor pacea odată ce primeau condițiile care erau atît de glorioase pentru sultan și prin care se cîștiga mai mult decît s-ar fi putut aștepta vreodată. Regele a răspuns că dacă l-ar fi dus pe țar prizonier la Constantinopol acesta ar fi fost silit să consimtă la tot ce i s-ar fi putut cere, și a declarat că dacă i-ar da vizirul numai douăzeci de mii de oameni din trupele sale cele mai bune, va face așa fel ca să readucă prilejul pierdut. Marele vizir a replicat „Să ne ferească dumnezeu ca noi să călcăm fără motiv pacea, după ce am și primit chezași pentru îndeplinirea condițiilor!". Poniatowsky, un general polon din partida lui Stanislaw care era de față și a băgat de seamă că regele tăcea acum, a spus: „Mai este un mijloc fără a călca pacea, și acesta constă în a da regelui douăzeci sau treizeci de mii de oameni din trupele cele mai bune cu care să-l poată ataca pe țar și constrînge la condiții mai bune de pace". Vizirul a obiectat: „Aceasta ar fi totuși o știrbire indirectă a condițiilor păcii prin care s-a căzut la învoială că regele se va putea reîntoarce în țara sa trecînd prin țara rusească cu o numeroasă escortă turcească, și atunci dacă are chef va putea să-și încheie el singur pacea sa cu țarul". Regele s-a uitat batjocoritor la vizir și i-a rîs // în față, fără a mai răspunde p. 53 și cînd a fost ca să plece s-a întors atît de brusc că a agățat cu pintenul și a tras spre el poala hainei marelui vizir. A încălecat și a plecat supărat peste măsură. A făcut tot felul de planuri cu hanul să ne atace cu tătarii în cursul drumului și cînd a aflat marele vizir acest lucru ne-a întărit[28] cu treizeci de mii[29] de spahii care ne-au însoțit pînă la Nistru (!); vizirul ne-a trimis și mai multe care cu alimente ca dar către armată.

Cum se ajunsese la împăcare, am pornit la 2 iulie[30] în rînduială desăvîrșită și am înaintat în sunetul muzicilor și cu steagurile fluturînd. Tunurile și bagajele își urmau drumul între noi și rîu, iar între noi și turci erau purtate parcane *(Spanische Reiter)* fiecare de către doi oameni, ca să fie la îndemînă dacă ar încerca cumva tătarii să ne atace. Am mers toată ziua sub privirile armatei turcești. Cînd am pornit a avut colonelul Pitt[31] nenorocirea să-și piardă soția și fiica, o tînără foarte frumoasă, datorită faptului că li s-a rupt o roată la trăsură, și au rămas așa de departe în urmă că au fost capturate[32] și luate de acolo de tătari. Colonelul s-a adresat îndată marelui vizir care a poruncit cu toată străș-

[26] Devlet Ghirai al II-lea (1708—1713).

[27] Toată această scenă pare scoasă din relația lui La Motraye publicată în l engleză în 1722 și în versiunea franceză în 1727.

[28] *Verstärkte*, cf. și relația lui La Motraye.

[29] Cifră nereală.

[30] În realitate, 12 iulie.

[31] De observat că în Jurnalul lui Șeremetev e vorba de uciderea de către tătari a locotenent-colonelului Pits în tabăra de pe dealul din dreptul Țuțorei în ziua de 19 iunie în cursul atacului dat de fiul hanului Crimeei cu 30 000 de oameni.

[32] Întîmplare senzațională pe de-a întregul inventată.

nicia să se cerceteze faptul, dar n-a ieşit nimic de acolo. Cînd a aflat colonelul că au fost duse amîndouă la Constantinopol şi predate sulta-
p. 54 nului şi-a făcut rost de un paşaport // şi a mers la Constantinopol să le caute. Cunoştea acolo pe un medic evreu care era medicul seraiului şi care i-a spus că fuseseră aduse de curînd în Serai două persoane aşa cum le descria el, dar a adăugat că atunci cînd intră o femeie acolo, nu mai e lăsată niciodată să plece. [El cere cel puţin soţia şi stăruie atîta încît este închis şi apoi scos cu greu din temniţă la stăruinţa unor soli. Medicul evreu i-a spus mai tîrziu că amîndouă ar fi murit de ciumă].

[Bucuria sultanului de încheierea păcii, daruri etc.] Din lipsa de cai, marşul nostru a fost atît de încet încît am sosit tocmai la 11 iulie la Ştefăneşti[33] unde am trecut Prutul şi la 14[34] am ajuns iar la Nistru. În ziua următoare ⟨= 15 iulie⟩[35] am trecut acest rîu şi am ajuns la tabără unde am găsit pe dragonii, cazacii şi tătarii (?) noştri care s-au bucurat
p. 55 de întoarcerea noastră // şi care aflaseră între timp de tristele noastre păţanii. Cînd paşa care ne însoţise pînă acolo a văzut trupele acestea, a spus că dacă le-am fi avut cu noi am fi fost superiori armatei turceşti (!). Armata noastră s-a despărţit acum şi a apucat căi diferite. Ţarul a mers în Germania[36] şi l-a luat pe generalul Bruce cu el, dar a scris mai întîi noi instrucţiuni către baronul Şafirov şi m-a trimis în chip de curier expres la Constantinopol, astfel că m-am întors cu paşa care ne însoţise pînă acuma şi care nu mai avea pe lîngă el decît două mii de oameni, căci ceilalţi plecaseră de cum s-au îndepărtat tătarii. În acest timp, sultanul a călcat de două ori pacea[37] la instigaţiile regelui Suediei şi a reînnoit-o cu tot atîta uşurinţă de cuget. Ţarul se temuse de aceasta şi redactase instrucţii în această privinţă pe care trebuia să le duc eu . . . etc.

---

[33] În Jurnalul lui Şeremetev — la 20 iulie.
[34] *Ibidem*, la 23 iulie.
[35] *Ibidem. Podul a fost gata la 31 iulie.*
[36] În realitate, în Polonia.
[37] De înţeles: a declarat de două ori război. Pretinsele instrucţiuni trebuiau să justifice pretinsa călătorie a autorului la Constantinopol, pretext pentru acesta a-şi spori cartea cu o descriere a oraşului, a obiceiurilor etc. Lămuririle pe care le dă cu privire la oscilaţiile politicii Porţii faţă de ruşi, sînt atribuite acelui îndatoritor paşă care a însoţit retragerea de la Prut (care însă precum s-a văzut a părăsit oastea înainte de Iaşi!). Bruce soseşte la Adrianopol la 2 august! şi găseşte acolo pe Şafirov şi Şeremetev fiul, care merg cu el la Constantinopol, unde ajung la 25 august. (Sosirea la Adrianopol la 2 aug. cînd ţarul a trecut Nistrul la 1 aug. este o adevărată performanţă). Ei sînt întîmpinaţi de contele Tolstoi, eliberat din Cele 7 Turnuri. Informat de acel paşă autorul trece în revistă pacea de la 16 aprilie 1712, apoi noua ruptură, care coincide cu venirea soliei lui Chometowski, şi pomeneşte de rolul lui Ali Cumurgi, favoritul sultanului (pp. 75—77) mituit de ruşi şi ajunge la pacea (de la Adrianopol din iulie 1713). În cele din urmă soseşte înapoi la Petersburg în ziua de 13 . . . dar nu dă nici luna nici anul!

RELATARE ANONIMĂ FRANCEZĂ A CAMPANIEI DE LA PRUT, DIN TABĂRA MOSCOVITĂ

(1711)

Unul din participanții francezi ai campaniei de la Prut, neidentificat pînă acum, care se afla în tabăra moscovită, a lăsat o relatare a greutăților din cursul retragerii din Moldova, sub formă de scrisoare, care a ajuns nu se știe cum în arhivele Ministerului de afaceri străine de la Paris, unde se păstrează sub cota Correspondance politique, Russie, vol. *IV*, pp. 333—334, unde a fost descoperită de C.C. Giurescu, care a publicat-o în „Mélanges d'histoire générale", I, Cluj, 1927, pp. 129—132, precedînd-o de o scurtă notiță (pp. 125—128).

Această dare de seamă cuprinde o serie de detalii reale privind lipsa de alimente și de muniții din armata lui Petru I, stăruind și asupra sfaturilor pe care le-ar fi dat Dimitrie Cantemir țarului în vederea aprovizionării trupelor ruse. Alături de acestea apar însă și exagerări, de pildă în cifrele pierderilor și unele amănunte fanteziste subliniate acum în notele din subsol.

Anumite particularități de ton și de stil ar îngădui bănuiala că acest text ar putea fi atribuit lui Moreau de Brasey, constituind deci o primă versiune a neajunsurilor încercate în acea campanie, peste care s-a așternut apoi țesătura unei fantezii bogate cu care se deschide volumul I al Memoriilor politice, satirice și amuzante.

[RELATARE DESPRE CAMPANIA LUI PETRU CEL MARE ÎN MOLDOVA][1]

1711, august 8

p. 129

Sînt sigur că veți fi foarte mulțumit de a avea o mică relatare precisă a luptei noastre cu domnii turci care sînt oamenii cei mai cinstiți din lume și care s-au purtat ca niște adevărați creștini și nu ca ⟨niște⟩ barbari. Vă voi spune mai întîi că ne-am adunat la Iași, capitala Moldovei, de unde am plecat în ciuda sfaturilor domnului acestei țări care voia ca mai înainte să avem magazii cu provizii: dar măria sa țarul[2] nu a vrut să urmeze decît pornirea sa care îl îndemna să meargă să-și caute dușmanii pe care — în paranteză — ⟨chiar⟩ și dacă i-ar fi învins, nu ar fi putut să ne împiedice de a muri de foame, întrucît eram lipsiți de orice mijloace de trai. Aceia (= Turcii) aveau 200 000 de oameni și 250 de tunuri cu care au bătut necontenit armata. Plecînd noi în grabă de la Iași am înaintat cale de patru zile de mers după care am și dat

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez publicat de C.C. Giurescu în „Mélanges d'histoire générale", Cluj, 1927, p. 129 și urm.

[2] Petru cel Mare.

de mai mulţi tătari care veneau să atace cu focuri de carabine şi pistoale precum şi cu mulţime de săgeţi pe românii şi cazacii noştri.

A doua zi, o parte din oştirea turcă a venit să se cantoneze în faţa taberei noastre, şi noi văzînd că ne aflăm într-o poziţie foarte nefavorabilă, am ridicat tabăra pe la miezul nopţii pentru a ocupa un post mai prielnic, într-o cîmpie mare unde ⟨de cum⟩ am ajuns am rînduit mai întîi întreaga noastră oştire într-un careu[3] şi am înaintat toată ziua aceea în această ordine de bătaie, am fost nevoiţi să ne oprim în acea cîmpie; a doua zi ne-am trezit înconjuraţi din toate părţile de oştirea turcească. În răstimp au fost hărţuieli groaznice de o parte şi de alta. Ostaşii noştri erau foarte doritori să lupte, dar toţi ofiţerii erau mai mult decît pe jumătate morţi.

p. 130 Oştirea era împărţită în patru divizii care alcătuiau acel careu[4]. Aceea (= divizia) a generalului Allard a suferit aproape tot focul. Ţarul a pierdut aproape cinci sau şase mii de oameni ucişi şi trei mii răniţi; şi culme a nenorocirii, la lipsa de apă şi de hrană s-a mai adăogat o gravă dizenterie[5] ce s-a răspîndit în oştire din care cauză a murit o mare mulţime de ostaşi, atît de această boală cît şi de foame şi pe deasupra nu aveau nici gloanţe. S-a dat ordin să se ia toate fiarele de la căruţe pentru a le tăia spre a sluji drept gloanţe. Caii au stat timp de cinci zile şi cinci nopţi fără să bea sau să mănînce altceva decît să roadă lemnul şi pielea de la căruţe, unii din ei au mîncat ⟨şi⟩ slănină. Se poate vedea de aici cît era de mare prăpădul. S-a dat ordin să fie tăiaţi caii pentru a hrăni pe ostaşi, dar nu a fost ucis nici unul, pentru că a venit un contra-ordin. S-a poruncit mai întîi tuturor ofiţerilor să-şi arunce toate bagajele şi să nu mai păstreze decît ce era strict trebuitor. Vă las să vă închipuiţi consternarea întregii oştiri, să piardă mai ales nişte echipamente atît de frumoase şi de numeroase. Marele vizir[6] văzînd starea de neorînduială în care ne aflam, a pus să se facă linii de împresurare[7]. În sfîrşit măria sa ţarul văzînd că se află în pragul dezastrului s-a hotărît să trimită un gornist marelui vizir. Răspunsul pe care l-a primit nu a fost prea plăcut pentru el, de vreme ce primul lucru pe care i l-a propus, a fost să se predea ca prizonier de război, el şi cu întreaga lui oştire. Auzind aceasta ţarul i-a răspuns că era în stare să mai lupte şi că mai degrabă şi-ar pierde şi viaţa şi coroana, decît să primească propuneri atît de ruşinoase. În acelaşi timp a dat ordin întregii sale oştiri să se pregătească de luptă. A hotărît chiar ordinea de bătaie şi a poruncit tuturor ofiţerilor să-şi lege de braţ o batistă albă care are acelaşi rost aici ca în Franţa cocarda[8]. Nu vă voi da amănunte asupra groaznicei consternări care cuprinsese pe toţi, erau numai plînsete şi gemete ale femeilor lor care îşi blestemau nenorocirile. În sfîrşit ţarul a trimis un al doilea gornist pentru a înştiinţa pe marele vizir de ultimile sale hotărîri; acesta a ţinut un consiliu de război. S-a hotărît să se ajungă la o înţelegere pentru că ienicerii, ⟨auzind⟩ de intenţia ţarului au declarat făţiş că nu vor să se lupte[9].

---

[3] *en bataillon carré.*
[4] L'armée estoit partagée en 4 divisions qui faisoit le bataillons quatre (!) (= quarré).
[5] *un fleux de sang terrible.*
[6] Baltagi Mehmed Paşa.
[7] *des lignes de circonvallation* = tranşee.
[8] Afirmaţia fantezistă.
[9] Exagerare flagrantă neconfirmată de martori.

A răspuns deci că era gata să se înțeleagă. În acest scop s-a vestit un armistițiu și țarul a trimis delegați pentru a trata pacea. Iată con- p. 131 dițiile: țarul va înapoia două cetăți care sînt Azovul și încă alta (!) și va despăgubi pe marele vizir pentru o parte din pregătirile de război, dîndu-i 100 000 de ducați, sumă care i-a fost dată pe loc, și va lăsa liberă trecere regelui Suediei și îi va da chiar escorte din trupele sale pentru a-l duce în acel loc din regatul său, pe care-l va dori acesta, iar în lipsa acestora, marele vizir va da din trupele sale, că de acum înainte, țarul nu se va mai amesteca în afacerile Poloniei și că nici un moscovit nu va putea ierna, nici rămîne și nici merge în Polonia. Asupra acestui punct a stăruit domnul palatin de Kiev[10] și el a fost primit. Așadar iată-i pe domnii poloni liniștiți în privința aceasta. Cît despre celelalte clauze eu nu le cunosc, dar ce este sigur, este că ele costă mult pe țar. Domnii Șeremetev[11] fiul feldmareșalului și Șafirov[12] rămîn la turci ca ostateci pînă la îndeplinirea tratatului. Totul s-a semnat de o parte și de cealaltă și ne-am retras pînă la Nistru însoțiți de turci pentru ca tătarii să nu ne atace în retragerea noastră. Vă las să vă închipuiți în ce stare de foamete ne aflam de vreme ce aruncasem toate bagajele și toate merindele; am stat opt sau zece zile murind absolut de foame și de sete; la care se adăuga, în chip groaznic, dizenteria continuă. Am numărat împreună cu ofițerii generali ai acestei oștiri oamenii care au pierit de la începutul campaniei, atît uciși cît și morți de boală; sînt pierderi de aproape 50 000 de oameni și aproape 80 000 de cai. Generalul Weidman a fost ucis, generalul Allard a fost împușcat în braț și țarul i-a mărit solda cu 200 de ruble pe lună pentru că ⟨acela⟩ voia să-l părăsească. Principele Volkonski, general-maior, a primit un glonte care i-a străbătut trupul, dar se nădăjduiește că va scăpa. Țarul a fost foarte mulțumit de străini, dar foarte nesatisfăcut de moscoviți. Aproape toți ofițerii își cer slobozirea și foarte mulți pleacă în fiecare zi, fiind foarte nemulțumiți de această slujbă, căci au mii de neplăceri. În armată au rămas acum 30 pînă la 25 de mii de oameni; eu i-am numărat, după listele date maiestății sale[13], regiment după regiment, care se duc drept spre Kiev[14] și țarul a intrat în Polonia pentru a lua legătura probabil cu marii generali, și unii cred că regele August va veni și el. Nu are cu el p 132 decît 2 500 de oameni . . .

În tabără, la 8 august 1711.

---

[10] = Iosif Potocki.
[11] *Mrs. Jacheremetow* (!).
[12] *Echafirauf.*
[13] = Țarul.
[14] *Kiouf.*

ANONIM FRANCEZ DIN TABĂRA TURCĂ

(1711)

Numeroaselor relatări privitoare la campania de la Prut, li se mai poate adăuga și o altă mărturie păstrată astăzi la Arhivele naționale din Franța sub cota 1352, no. 66, ms. 1068; este vorba de manuscrisul intitulat *Relation de ce qui s'est passé entre l'armée des Turcs et celle des Moscovites pendant l'année 1711*, descoperit de cercetătorul Gheorghe Bulgăr care l-a publicat cu un scurt comentariu în „Revue roumaine d'histoire", VIII (1969), nr. 1, pp. 103—114 *[Un manuscrit français inédit sur la bataille de Stănilești (1711)]*.

Mărturia provine de la un anonim aflat chiar în tabăra marelui vizir instalată în apropierea Prutului în timpul campaniei turco-ruse din vara anului 1711 deoarece autorul ei evocă evenimentele la care a asistat (ciocnirile dintre trupele ruse și cele turco-tătare, tratativele de pace purtate cu plenipotențiarii țarului, discuțiile contradictorii dintre Mehmed Baltagi și generalul Poniatowski, sosirea intempestivă a lui Carol al XII-lea de la Bender ș.a.). După toate aparențele, relatarea s-ar datora unui ofițer atașat corpului polon al lui Poniatowski, dar o identificare este hazardată în lipsa oricărui amănunt de ordin autobiografic furnizat de autor. Relatarea este interesantă fiindcă aparține unui martor ocular ce se dovedește bine informat de cele ce se petrec în tabăra turcească, dar nu de unele amănunte privind pe Cantemir și relațiile sale cu rușii, în contradicție cu celelalte izvoare. Versiunea indirectă transmisă de tătari (vezi textul ce urmează în dreptul n. 6) este o denaturare a declarațiilor lui Cantemir către Șeremetev. Vezi Jurnalul acestuia la data de 8 iunie. Cifrele se referă la trupele sosite la Dunăre, și nu la totalitatea trupelor marelui vizir și la zăbava lor probabilă la Adrianopol încă 40 de zile. Tot atît de neîntemeiată e și pretinsa lui declarație că va merge la Dunăre să-i oprească pe turci cu acei 25—30 000 de oameni ceruți moscoviților. Nu se cunoaște data redactării textului ce urmează.

p. 109

RELATARE DESPRE CELE ÎNTÎMPLATE ÎNTRE OASTEA TURCEASCĂ ȘI CEA A MOSCOVIȚILOR ÎN ANUL 1711[1].

Marele vizir Baltagi Mehmet Pașa a pornit de la Constantinopol în ziua de 9 aprilie și a ajuns la Adrianopol pe data de 19 a aceleiași luni; și-a urmat apoi drumul mai departe cu începere de la 23 mai, îndreptîndu-se către Dunăre unde, între 18 și 29 ale lui iunie i s-au alăturat trupele venite din Asia și Egipt. Oastea întreagă care număra acum 180 000 de oameni, fără a socoti și pe tătari, a trecut fluviul peste

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez editat de Gh. Bulgăr în „Revue roumaine d'histoire", VIII (1969), nr. 1, p. 109 și urm.

un pod înălțat în apropiere de Isaccea.[2] (*Notă marginală:* de față fiind marele vizir, hanul tătarilor și generalul Poniatowski care luaseră loc într-un chioșc improvizat la capătul podului).

Călărimea moscovită, cam în jur de 12 000 inși sub comanda mareșalului Șeremetev[3] și a generalului Janus trecuse de-acum Nistrul și poposise pe malul rîului Prut pentru a-i lua cu dînșii pe moldoveni și pe munteni[4], care într-adevăr nu au întîrziat să li se alăture în număr de cîteva mii avînd în frunte pe Dumitrașcu[5] Cantemir, prințul Moldovei.

*

La 6 iunie venise vestea din partea unor moscoviți că tătarii aflaseră că domnul Moldovei adresase țarului[6] o scrisoare în care își înfățișa dorința de a fi de partea lui, dar că nu o putea face decît dacă i se trimetea în ajutor o oaste de 25 pînă la 30 000 de oameni și că nu avea a se teme de vizir și de trupele lui ce nu depășeau 40 000 de ostași și care avea să mai rămînă la Adrianopol încă vreo 40 de zile; așa că, de îndată ce-i vor fi sosit întăririle cerute, el îi va împiedica pe turci să treacă Dunărea[7]. În vremea aceasta se putea începe asediul Benderului precum și înfăptuirea altor isprăvi făgăduite de domnitor. Încrezător în spusele acestuia, însuși țarul pornise în fruntea trupelor sale; după ce lăsase în Polonia vreo 40 000 de oșteni pentru a ține populația în stavilă, el sosi în Moldova unde l-a întîmpinat de îndată Cantemir. Prea mult a zăbovit însă țarul în aducerea în fapt a celor plănuite de domnitorul moldovean, deoarece mesajul acestuia îi parvenise cînd se mai afla încă în Ucraina și cu siguranță că moscoviții nu s-ar fi avîntat întru atîta fără asigurările date de Cantemir cu privire la efectivele reduse ale forțelor turcești[9].

*

După aceea, țarul a trecut mai întîi Nistrul cu pedestrimea și trupa de dragoni comandați de generalul Rönne[10], iar mai apoi rîul Prut, ajungînd din urmă pe Șeremetev care i-o luase înainte. Generalul Rönne și dragonii lui s-au îndreptat spre fruntariile Țării Românești unde au cucerit și pîrjolit orașul Brăila[11] pe Dunăre; cu armata moscovită el nu a mai reluat contactul decît după înapoierea acesteia în Polonia.

De îndată ce a trecut Dunărea, oastea otomană și-a continuat înaintarea de-a lungul Prutului pînă în ziua de 18 iulie cînd a poposit pe malul rîului la o depărtare de nu mai mult de 3 leghe de tabăra dușmană. // p. 110

În aceeași zi, generalul Janus în fruntea a cîtorva mii de dragoni a purces la o cercetare a taberii turcești, în vreme ce mareșalul Șere-

[2] *Jakché*
[3] *Scheremet*
[4] *Valaques*
[5] *Dimitrasko*
[6] Petru I
[7] La 26 mai/6 iunie sosise în tabăra rusească de la Moghilev un curier de la domnul Moldovei, cerînd o grabnică intervenție militară din partea trupelor țarului.
[8] Aluzie la partizanii lui Stanislaw I Leszczynski, ostili țarului.
[9] Versiune tendențioasă pusă în circulație de cercurile din jurul țarului pentru a-și scuza eșecul de la Stănilești.
[10] *Renne*
[11] *Brahilou.*

metev care îl urma cu o bună parte din călărime s-a postat la o jumătate de leghe în spatele său; la rîndul ei, pedestrimea moscovită pornită în direcția turcilor s-a oprit la o oarecare depărtare de trupele lui Șeremetev.

În 19 ale lui iulie, după amiază, trei pașale* au primit poruncă să treacă Prutul, pe trei poduri înjghebate peste noapte de cîteva mii de spahii, pentru a se alătura hanului tătar Devlet Ghirai[12]. De cu o seară mai înainte, acesta se afla de acum pe celălalt mal împreună cu grosul forțelor sale de mai bine de 40 de mii de oameni și stabilise contactul cu generalul Janus, retras puțin în cursul nopții și cantonat într-o pădure. Atacul a fost pornit împotriva unui corp de dragoni alcătuit din vreo 2 000 de călăreți, aflat la numai 200 de pași de obstacolele de apărare, cu care prilej mulți moscoviți și-au pierdut viața sfîrtecați sau au fost luați prizonieri.

În zorii zilei de 20 iulie, în urma stăruințelor generalului Poniatowski, marele vizir a poruncit ca întreaga oștire să treacă rîul în urmărirea dușmanului; s-au scurs astfel multe ceasuri pînă cînd lucrul să fie adus la îndeplinire, podurile fiind folosite pe partea dreaptă de ieniceri iar pe cea stîngă de spahii.

Palatinul de Kiev[13] lăsase cîteva mii de spahii, tătari și un detașament polon sub comanda mareșalului conte Laslo, pentru supravegherea mișcărilor moscoviților și împiedicarea lor în cazul în care ar fi încercat să revină din nou pe malul celălalt al rîului.

După ce se desprinsese iarăși de inamic în cursul nopții, în direcția pozițiilor ocupate de mareșalul Șeremetev, pentru ca împreună cu acesta să ralieze grosul trupelor aflate sub comanda țarului, oastea generalului Janus a fost ajunsă pentru a doua oară din urmă de către tătari în zori, care au hărțuit și au înghesuit atît de tare pe moscoviți încît aceștia s-au văzut siliți a pune să descalece călăreții lor, a folosi stănoage cu țepi[14] și a se strînge laolaltă în retragere spre a nu se lăsa copleșiți de tătari. Ceea ce a fost însă în zadar, căci tătarii i-au pus pe fugă, luîndu-le pradă un mare număr de cai și în jur de 4 000 de care cu efecte și echipament[15].

De îndată ce Șeremetev și Janus și-au reunit pedestrimea, armia moscovită dispusă în careu și numărînd între 30 și 40 000 de oșteni a pornit să se replieze, urmărită și atacată de jur împrejur de către tătari și unități răzlețe de spahii, pînă cînd țarul s-a văzut silit să se oprească în dezordine într-o regiune îngustă și neprielnică în apropierea Prutului.

În vremea aceasta, grosul forțelor turcești se tot apropia; sute de ieniceri mai iuți la pas porniră de-acum la atac, trăgînd focuri de armă și folosind iataganele, avîntîndu-se în mai multe rînduri pînă la linia de obstacole cu țepi. Cu acest prilej au pierit mai multe sute de ostași de-o parte și de alta. Dar începuse să se înnopteze, astfel că puhoiul de ieniceri care năvălea fără stavilă n-a mai putut să întreprindă vreo acțiune din pricina întunericului, oprindu-se pe poziții împrejurul taberii dușmane, uneori la o depărtare de numai 150 de pași. Focurile de armă nu au contenit însă în tot cursul nopții și pierderile moscoviților

---

* Într-o *notă marginală*, sînt indicate numele lor — însă necitet.

[12] *Desslet (!) Guirai*

[13] Iosif Potocki

[14] *chevaux de frise*

[15] *bagages*

au fost cu atît mai grele cu cît ei nu se putuseră adăposti decît în spatele unor dîmburi de pămînt nisipos ridicate în grabă şi care nu depăşeau jumătate din statura unui om.

După ce îşi amplasaseră bateriile în cursul nopţii, turcii au dezlănţuit atacul în zorii zilei de 21 folosind între 30 şi 40 de guri de tun; soseau mereu noi unităţi de artilerie constînd în 4 000 de guri de foc printre care şaizeci cu ţevi de calibru 80[16].

A trimis atunci ţarul pe un căpitan precedat de un gornist, cu o scrisoare întocmită în limba latină din partea lui Şeremetev către marele vizir, prin care cerea să capituleze; după o oră de aşteptare fără să fi primit // vreo veste, a fost trimis un al doilea ofiţer să afle ce se întîmplase cu cel dintîi şi să insiste pe lîngă marele vizir să poruncească încetarea focului, întrucît el era dispus să-i primească toate condiţiile. p. 111

Contele de Raffa a fost cel de-al treilea emisar care avea să confirme cele transmise de ceilalţi doi şi să dea asigurări cum că ţarul dorea să facă pace nu doar cu Poarta, dar şi cu suedezii. Abia atunci s-a oprit tirul artileriei şi cancelarul ţarului, pe nume Şafirov[17] a mers la marele vizir escortat de mai mulţi ofiţeri spre a-i înfăţişa dorinţa stăpînului său să încheie pace. După ce a aflat Şafirov care erau pretenţiile vizirului, el le-a transmis ţarului printr-un mesager care s-a înapoiat în a doua zi, aducînd cu sine mai multe care încărcate cu bani şi giuvaeruri împreună cu tînărul Şeremetev pe care turcii îl ceruseră ca ostatec odată cu însuşi Şafirov. Înduplecat de preţioasele daruri ale moscoviţilor şi de docilitatea şi elocvenţa cancelarului, marele vizir s-a declarat dispus să accepte propunerea de pace în următoarele condiţii:

Mai întîi de toate —

Ca ţarul să înapoieze cetatea Azovului[18] împreună cu toate acareturile, adică întocmai aşa cum o luase de la turci.

2) Ca fortăreţele Taganrog[19], Kamenka[20] şi Samara care fuseseră reclădite, să fie rase de pe faţa pămîntului şi ca artileria care se mai afla la Kamenka să fie restituită Porţii; asemenea ca pe viitor, nici turcilor nici moscoviţilor să nu le fie îngăduit să mai zidească fortăreţe în acele locuri.

3) Ca ţarul să nu ridice vreo pretenţie cu privire la cazacii şi polonii care se află sub oblăduirea hanului, ci dimpotrivă, să le asigure mai departe privilegiile şi libertatea de care s-au bucurat mai înainte.

4) Să nu le fie îngăduit neguţătorilor moscoviţi să călătorească la Constantinopol decît pe uscat, şi ca ei să nu cumva să ceară să aibă acolo vreun ambasador.

5) Turcii aflaţi în captivitatea moscoviţilor să fie liberaţi pe dată.

6) Ca regele Suediei, ca aliat al Porţii, să se poată înapoia în patrie pe unde îi va fi placul, împreună cu toţi oştenii lui.

7) *(Notă marginală:)* Acest articol priveşte pe moldoveni.

---

[16] ***80e de balle***
[17] ***Schafffirof***
[18] ***Azak***
[19] ***Taigan***
[20] ***Kaminca***

Ţarul să nu întreţină legături şi nici să facă vreun schimb de mesaje cu supuşi ai Porţii. Aşa fiind, marele vizir va interveni pe lîngă luminatul Padişah să dea uitării trecutul.

Noi, în calitate de plenipotenţiar al marelui sultan...

În tabăra de la Huşi[21], pe malul Prutului, la 23 iulie 1711.

*

După ce moscoviţii au avut o seamă de conciliabule cu reprezentanţii Porţii fără ca generalul Poniatowski să se fi putut interpune, el s-a dus la marele vizir şi plecîndu-se în faţa lui i-a spus: „Luminăţia voastră ştie desigur cu acest război a fost pornit doar pentru regele, stăpînul meu", la care vizirul i-a răspuns „... şi va fi mulţumit"; dar generalul Poniatowski a mai adăugat: „în tratatul pe care l-aţi încheiat, nu se pomeneşte nimic de regele Suediei, ca şi cînd nici n-ar fi pus piciorul pe pămîntul împărăţiei". I-a replicat atunci vizirul: „am primit din partea moscoviţilor propuneri care sînt avantajoase atît pentru regele vostru cît şi pentru marele sultan"; şi a mai spus el: „legea ne opreşte să nimicim un adversar care-şi cere iertarea şi se dă plecat în faţa noastră".

Azi 23 iulie 1711.

*

Către ceasurile 11 ale dimineţii, regele Suediei a sosit în tabăra turcilor, mai înainte ca să fi plecat moscoviţii; aflînd de venirea lui, marele vizir a încălecat pe dată împreună cu hanul tătarilor şi s-a dus să-l întîmpine la vreo 20 de paşi. Regele a trecut printre dînşii, privindu-i cu oarecare semeţie. După ce vizirul şi hanul tătar l-au salutat din cap, suveranul a descălecat în faţa pavilionului vizirului şi intrînd în cort a luat // de îndată loc pe sofa, la dreapta; s-a aşezat pe urmă hanul la stînga şi apoi a venit şi vizirul. Acesta a început prin a ura bunvenit regelui Suediei şi l-a întrebat ce se întîmplase cu moscoviţii şi dacă nu căpătase deplină satisfacţie. Regele i-a răspuns că nu venise ca să discute chestii politice ci că era doar în trecere pe acolo. L-a mai întrebat atunci vizirul dacă intervenise ceva care să-l fi nemulţumit, şi în acest caz să-i spună şi lui despre ce era vorba. La care regele a răspuns că deoarece dînsul — adică vizirul — nu ştiuse să rezolve problemele, se va duce la Constantinopol să se sfătuiască cu sultanul Ahmed[22]. Oarecum descumpănit, vizirul a cerut din nou măriei sale să-i lămurească din care pricină era necăjit. Prinţul i-a răspuns pe dată: „de ce nu aţi reţinut pe ţar ca zălog pentru garantarea tratatului semnat?" La care, bietul vizir spuse: „dar cine ar fi condus ţara dacă nu l-am fi lăsat slobod?". La aceste vorbe, regele a ieşit din cort fără a mai spune vreun cuvînt şi a mers în pavilionul generalului Poniatowski (*notă marginală:* tare s-au mirat turcii văzînd cum regele suedez se aşezase pe sofa cu cizmele pline de noroi!). După care regele s-a ospătat şi a petrecut noaptea acolo, iar a doua zi a mers la hanul tătarilor unde a stat cîteva ceasuri după care a încălecat şi a pornit spre Bender.

p. 112

Pe ziua de 23, moscoviţii au primit încuviinţarea să părăsească lagărul cu steagurile desfăşurate şi în ropotul tobelor.

---

[21] *Auch* (!)
[22] *Hamed*

O mare parte din dragoni înaintau pe jos, puținii cai ce le mai rămăseseră, fiind istoviți după trei zile cît durase încercuirea — neavînd drept hrană decît frunze și scoarțe de copaci.

Din cele 140 de tunuri cu care era înzestrată artileria moscovită la începutul expediției, doar 42 mai erau în ființă, o parte din ele fiind trase de pedestrași, în lipsă de cai. Mari pierderi se dovedeau și în carele cu echipament și bagaje.

Pe întinsul lagărului zăceau de-a valma leșuri de oșteni și de cai fără a mai socoti pe cei ce fuseseră aruncați între timp în rîu.

Țarul a cerut marelui vizir o escortă turcească pentru a acoperi retragerea trupelor sale și a le feri de orice incidente sau atacuri din partea tătarilor, așa că două pașale au primit poruncă să ocrotească cu unitățile de sub comanda lor retragerea armatei moscovite pînă dincolo de Prut.

Au pierit însă mulți oșteni și animale pe acest drum de întoarcere, încît putem spune că, socotind și pe cei bolnavi și istoviți de nemîncare ce n-au mai putut urma convoiul, oastea moscovită a pierdut cel puțin 20 000 de oameni pe meleagurile din preajma fruntariilor împărăției otomane.

AUBRY DE LA MOTRAYE

(1674—1743)

Celebrul călător francez Aubry de la Motraye născut pe la 1674, dintr-o familie de protestanţi, moare la Paris în martie 1743. Deşi francez, a locuit puţin în ţara sa natală. Persecuţiile religioase, deslănţuite de Ludovic al XIV-lea, l-au silit să-şi părăsească patria. Se stabileşte în Anglia, de unde pleacă în 1698 la Constantinopol.

Timp de peste douăzeci şi cinci de ani a făcut lungi călătorii prin Europa, Asia şi Africa. A cunoscut îndeosebi diferite ţări din cuprinsul Imperiului otoman. Ne dă informaţii scurte, dar preţioase despre toate provinciile ţării noastre; prin călătorii repetate a cunoscut Ţara Românească, Moldova, Transilvania, ca şi teritoriile aflate încă sub administraţia turcească: Banatul, Dobrogea, raialele de la Dunăre, Bugeacul.

A stat între 1711—1714 în slujba regelui Suediei Carol al XII-lea, care, după înfrîngerea de la Poltava, se stabilise sub Bender, apoi la Varniţa. A intrat în legătură cu el de la prima călătorie făcută în ţara noastră şi i-au fost încredinţate din partea regelui mai multe misiuni.

Această primă călătorie a făcut-o în 1711. Venea de la Constantinopol cu baronul Fabrice şi, în drum spre Bender — unde avea să fie prezentat lui Carol al XII-lea — a străbătut toată Dobrogea şi partea de sud a Basarabiei. Trimis de rege într-o misiune la Constantinopol face acelaşi drum în sens invers pînă la Chilia, de unde îşi continuă călătoria pe apă. Cu ocazia altor misiuni, la hanul tătarilor în Crimeia, cunoaşte satele moldoveneşti de pe Nistru, aşa numitele sate hăneşti.

A doua călătorie în ţara noastră o face în 1714. În drumul său din Londra la Constantinopol, se abate din calea obişnuită, care trece prin Belgrad — căci ţine să cunoască Timişoara — trece astfel prin Banat, apoi pe valea Dunării în jos, alternativ, pe apă şi pe uscat, pînă la Isaccea şi de-acolo prin Dobrogea pînă la Varna, unde se îmbarcă spre a merge la Constantinopol.

A treia oară trece prin ţara noastră în acelaşi an, toamna, cînd Carol al XII-lea se întoarce din Turcia în ţara sa. După ce însoţeşte pe rege pînă la Rusciuc, primind o nouă misiune, o ia înainte prin Ţara Românească şi Transilvania, apoi prin Ungaria şi Germania spre Stralsund.

Obosit în cele din urmă, de călătorii, se reîntoarce în Anglia, unde primeşte o pensie de la regele George I şi aşternînd pe hîrtie observaţiile adunate în cursul acestor călătorii, le publică în două volume, în folio, cu următorul titlu: A. De La Motraye's *Travels through Europe, Asia, and into Part of Africa: with proper cutts and Maps, containing, A great Variety of Geographical, Topographical, and Political Observations on those Parts of the World, especially on Italy, Turky (!), Greece, Crim and Noghaian Tartaries, Circassia, Sweden, and Lapland. A curious Collection of Things, particularly Rare, both in Nature and Antiquity; such as Remains of antient Cities and Colonies, Inscriptions, Idols, Medals, Mines, &c. With An Historical Account of the most considerable Events*

which happen'd during the Space of above 25 years; such as a great Revolution in the Turkish Empire, by which the Emperor was depos'd; the Engaging of the Russian and Turkish Armies on the Banks of the Pruth; the late King of Sweden's Reception and Entertainment at Bender; his Transactions with the Porte, during his Stay of above four Years in Turky; his Return into his Dominions, Campaigns in Norway, Death, &c His Sister, the Princess Ulrica's Accession to the Throne, her generous Resignation of it to her Consort the present King; and, in fine, all the chief Transactions of the Senate and States of Sweden, &c, London, Printed for the Author, in the Year MDCCXXIII (= 1723). Lucrarea ilustrată cu hărţi şi gravuri, a fost tradusă în extenso în franceză şi tipărită la Haga tot în două volume la 1727 iar în 1783 şi în germană, la Berlin şi Stettin, dar într-o formă prescurtată.

La Motraye a mai publicat tot la Londra în 1732 în text bilingv călătoriile sale din Europa centrală şi răsăriteană sub titlul *Voyages en Anglois et en François d'Aubry de la Motraye en diverses provinces et places de la Prusse Ducale et Royale, de la Russie, de la Pologne,* &c., 480 p. + 7 pl. cu gravuri dintre care 12 aparţin celebrului grafician şi pictor William Hogarth.

În prima lucrare amintită, autorul, cum arată şi în titlu, ne face cunoscute toate ţările, popoarele, curţile, oraşele pe care a avut prilejul să le vadă în timpul călătoriilor sale şi povesteşte lucruri interesante despre oamenii celebri ai epocii sale cu care împrejurările l-au adus împreună.

La Motraye doar trece prin regiunile noastre, nu stă un timp mai îndelungat, de aceea şi însemnările despre ele — aflate în cuprinsul volumului al II-lea al lucrării — sînt sumare. Dar informaţia ce ne dă este foarte preţioasă pentru cunoaşterea situaţiei din ţările române la începutul secolului al XVIII-lea — şi mai ales din cetăţile de la Dunăre, care se aflau sub stăpînirea turcească. Găsim amănunte interesante despre războiul din 1711, atitudinea domnilor români, viaţa lui Carol al XII-lea în lagărul de la Bender etc.

Cartea a fost comentată de N. Iorga în *Istoria românilor prin călători,* vol. II (ed. a II-a), pp. 117—122. Unele fragmente au fost reproduse de Tulceanu, *Relaţiunile unui colecţionar de monete antice* în „Arhiva Dobrogei", I (1916), pp. 92—100 şi de N. C. Istrati, *Cărţi străine vechi despre Brăila* (II) în „Analele Brăilei", VI (1934), nr. 1, pp. 17—20.

[CĂLĂTORIA ÎN ŢĂRILE ROMÂNE, ÎN 1711[1], 1714]

1711

. . . Am ajuns apoi la Bazargic[2] . . . al cărui menzilgiu[3] (şeful de poştă) era un moşneag de o sută cinci ani[4], după cîte ne-a spus el. Era înalt de statură şi drept, bun zdravăn şi arăta venerabil datorită bărbii lui albe şi lungi. Avea dinţi minunaţi de albi şi egali, nu-i lipsea decît o măsea. Îngropase trei soţii, îşi căsătorise mai mulţi copii, şi cumpărase de mai puţin de un an două odalisce[5], şi le îngreunase pe amîndouă,

---

[1] Traducerea s-a făcut după *„Voyages du Sr. A. de la Motraye en Europe, Asie et Afrique . . .",* vol. II, Haga, 1727, p. 9 şi urm.

[2] *Pazargi.*

[3] *Menzildgy.*

[4] E probabil să fie aici oarecare neprecizie rezultînd din faptul că anii la turci nu au durata egală cu anii calendarului creştin, fiind simţitor mai reduşi.

[5] Servitoare, după sensul propriu deşi în limba franceză a căpătat şi sensul de cadîne.

după cum ne-a asigurat el, cînd i-am arătat mirarea noastră de a-l vedea așa de zdravăn și cu dinți atît de frumoși la o vîrstă așa de înaintată. Nu există țară — cel puțin din cîte am văzut eu — după cum am mai spus-o și în altă parte, în care oamenii să sufere mai puțin de boală, ca în Turcia. Am cumpărat de la unul din băieții lui paisprezece medalii[6], pe care le găsise în grădină... După ce am petrecut acolo o bună parte din noapte, ca să ne odihnim, a doua zi dis-de-dimineață, am ajuns din urmă pe ienicer-aga[7], în fruntea infanteriei sale... Ne-am urmat drumul cît am putut goni caii de iute, trecînd prin Carașu[8], un sat mare, unde am cumpărat de la un grec două medalii... apoi prin Alibeikioi[9], alt sat mai mic; prin Cogealac[10], care nu-i mai mare; toate trei cu case proaste; și prin Babadag[11], tîrg mare și frumos, care are multe case bune. Unii socotesc acest din urmă loc drept vechiul Tomis, unde pretind că ar fi fost exilat Ovidiu, de către August, cu toate că depărtarea lui de la Marea Neagră nu se potrivește cu această părere p. 10 a lor și nici vechiul oraș numit astfel, ale cărui rămășițe se mai văd încă pe țărmul acestei mări, la cîteva leghe de acolo, și despre care voi vorbi în altă parte. Oricum, eu am cumpărat de la un grădinar al șefului de poștă, trei medalii din Tomis... și altele... pe care un giuvaergiu mi le-a vîndut pe un preț întrecînd cu foarte puțin valoarea lor intrinsecă.

De la Babadag, lăsînd la stînga drumul spre Isaccea[12], am mers la Tulcea, sat așezat pe un deal, la poalele căruia se găsește un mic fort cu șapte turnuri (așezat) chiar pe unul din brațele Dunării, care înconjură din această parte, una din cele mai mari insule pe care le formează acest fluviu înainte de a se vărsa în Marea Neagră. Am străbătut această insulă călare, după ce am pus să se aducă acolo cai odihniți. Ea poate să aibă trei leghe în lățime și patru în lungime. Este înfrumusețată de numeroase grădini de zarzavat și de pomi roditori și produce multă cînepă. După ce am străbătut o altă insulă mai mică, ne-am îmbarcat într-un caic spre a merge la Ismail. Acesta este un oraș destul de întins, cu o frumoasă moschee, clădită de Ismail, kislar-aga[13] al sultanului din urmă[14], căruia, acest suveran, i-l dăduse ca apanaj[15]. Cea mai mare parte din locuitorii lui sînt (români) munteni și moldoveni. Ei plătesc haraciul direct la Poartă, și par să prefere stăpînirea ei nemijlocită, aceleia a voievozilor pe care aceasta îi dă țării lor. Am străbătut apoi un deșert de 25 pînă la 30 de leghe, unde începe Tataria de la Cetatea-Albă[16]. Am numit acest loc deșert din cauză că n-am întîlnit în cuprinsul său decît două sau trei colibe, făcute pentru cei însărci-

---

[6] Autorul pasionat numismat și mare colecționar, cumpără monede antice pretutindeni unde pot fi găsite, specifică totdeauna ce monede a cumpărat și pe cele mai interesante le descrie, sau le prezintă în planșe deosebite.

[7] Armata turcească era în marș spre Moldova, contra lui Petru I al Rusiei. Va fi numit mare vizir după depunerea lui Mehmed Baltagi Pașa.

[8] *Carasou* = Medgidia de mai tîrziu.

[9] *Alibeikioi* = sat în jud. Constanța.

[10] *Codgiali* (jud. Tulcea).

[11] *Baba.*

[12] *Saccia.*

[13] Kislar aga, sau șeful eunucilor negri. Pentru lipsa oricărei legături între numirea de Ismail a orașului și numele acelui Kislar aga, cf. N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, II, p. 118.

[14] Sultanul Mustafa al II-lea (1695—1703).

[15] Fusese un „vacuf" atribuit celor două orașe sfinte: Meca și Medina. Vezi Evlia Celebi și Cornelio Magni în *Călători VI* și *VII*.

[16] *Tartarie d'Akerman.*

nați cu paza cailor, pe care i-am văzut în turme mari, păscînd iarba în tot locul. Am ajuns în 9 iunie, destul de devreme la Căușani, un orășel deschis, care este capitala acestei Tatarii. Stă sub ascultarea hanului: cei mai mulți dintre locuitorii lui sînt munteni și moldoveni, ca și la Ismail. Și aceștia sînt mai bucuroși să trăiască sub stăpînirea acestui principe[17] căruia nu-i plătesc decît un bir[18] de un scud[19] și un sfert, de cap ‹de om› decît sub aceea a voievozilor ‹amintiți›. Acest oraș n-are mai mult de trei sute de case și ele sînt atît de prost clădite încît Căușanii nu arată decît ca un sat mare. În aceeași zi am plecat spre seară la Bender, care se află doar la o depărtare de trei leghe mici. Se poate vedea așezarea tuturor acestor cetăți în Harta B[20] unde este însemnat drumul nostru. Toată această regiune este mănoasă, și atrăgătoare. Domnul Fabrice[21] avea casa ce poartă nr. 10 pe planul Benderului[22] și așezată pe malul Nistrului, care era una dintre cele mai frumoase clădiri într-un fel de orășel, pe care îl vom numi, dacă vreți, Carlopolis, din cauză că l-a construit, pe de-a întregul, regele Suediei ‹Carol›, cu oamenii săi, așa cum este reprezentat, cu casele principale numerotate, în același plan. În această casă mi-a dat o cameră bună și peste două zile mi-a făcut cinstea de a mă prezenta maiestății sale... [urmează o descriere a regelui Carol al XII-lea și a felului său de viață la Varnița].

...În vremea aceasta, moldoveanul Cantemir, care fusese numit voievod al Moldovei cu puțin mai înainte, s-a alăturat cu șase sau șapte mii de oameni țarului, pe care l-a atras în țară cu o oaste de șaizeci pînă la șaptezeci de mii de oameni, după ce îi înfățișase această țară ca un grînar îmbelșugat de bucate și alte alimente trebuitoare pentru hrana unei armate numeroase; iar pe moldoveni ca fiind gata să se răscoale și să se adune sub steagurile lui și să-l recunoască drept suveranul lor. Maiestatea sa țarul a fost încîntat de acest frumos început și nu se aștepta la mai puțin din partea domnului Țării Românești și a muntenilor, dar el și-a făcut socoteala, cum se spune, fără a ține seama de cel cu care avea a face în această privință, și s-a dovedit în curînd că și Cantemir se înșelase pe sine tot atît cît îl înșelase pe țar etc. Generalul Janus (este trimis) în țară cu un detașament de opt pînă la zece mii de oameni, în scopul de a face magazii pentru subzistența armatei[23] — ceea ce ar fi trebuit făcut mai înainte de a se fi intrat (în țară), — și pentru a provoca o răscoală a tuturor locuitorilor. Dar și de data aceasta nu s-a ținut seama de cei cu care aveau de a face. Moldovenii nu s-au mișcat decît ca să fugă de acei ce se apropiau și să ducă turcilor, de a căror răzbunare se temeau, proviziile[24] pe care le pregătiseră pentru ruși deși li se făgăduise că vor fi bine

p. 14

---

[17] = Hanul, pe atunci Devlet Ghirai al II-lea.

[18] *Capitation.*

[19] *Écu.*

[20] Harta B. se află în vol. I, p. 472.

[21] Fabrice. Nobil din Holstein, confidentul și favoritul lui Carol al XII-lea; cf. relația sa în volumul de față.

[22] Se găsește în vol. II. pp. 110—111 și e intitulat: A. A. *A doua tabără a regelui Suediei.*

[23] Pentru o expunere mai exactă, cf. Jurnalul lui Petru cel Mare, precum și al lui Șeremetev în volumul de față.

[24] Aici e o confuzie cu proviziile strînse de cei din Țara Românească.

plătiţi. Pe de altă parte, generalul Rönne[25], a fost trimis în Ţara Românească, cu un detaşament de nouă mii de oameni, pentru a atrage de partea Rusiei pe voievodul Constantin Basarab[26]... Dar acest voievod nu se gîndea decît cum să-l amăgească prin complimente, prin mărturii aparente ale marelui său zel pentru slujba ţarului şi prin făgăduieli deşarte de a şi-l dovedi de îndată ce va putea-o face în siguranţă. Într-un cuvînt s-a comportat faţă de ţar aşa cum făcuse în ultimul război cu împăratul[27], pe care-l amăgise ca şi pe sultan, nefiind mai sincer faţă de unul decît era de credincios faţă de celălalt. Astfel încît generalul obosind bine trupele sale, ca şi ceilalţi, şi fiind înştiinţat că vizirul înainta ca să treacă Dunărea, el părăsi malul nordic ⟨al fluviului⟩ după ce a ars, drept rămas bun, orăşelul deschis Brăila[28] şi a luat un număr oarecare de vite. Şi-a dat toată silinţa să ajungă la grosul armatei, dar n-a izbutit. În acest timp, vizirul se grăbi să treacă Dunărea pe un pod de bărci, pe care l-a făcut peste acest fluviu la Isaccea, un tîrguşor cu un castel vechi, aşezat în locul unde cei vechi aşezaseră podul lui Darius...

[Autorul este curios să asiste la întîlnirea dintre cele două armate — a ţarului obosită de marşuri şi de lipsă de hrană, şi a vizirului proaspătă şi odihnită].

Am plecat de la Bender în ziua de 7 iulie şi aflînd care era drumul armatei turceşti, am ajuns-o pe ţărmul sudic al Prutului, unde sosise abia de cîteva ore. Turcii o socoteau ca fiind alcătuită din 200 000 de oameni... Dar nu părea să aibă mai mult de 150 000 de oameni, şi nici nu erau cu toţii luptători, căci mai trebuia scăzut un număr de cel puţin 50 000 de oameni constînd din slugi — de care vizirul şi paşalele au o mare mulţime în suita lor — precum şi din vivandieri şi din alţi oameni ce nu sînt datori să se bată.

Cortul mare[29] al vizirului... [Nr. 1] era acelaşi pe care îl văzusem **p. 16** la Constantinopol şi Daud Paşa... etc. Hanul îşi avea tabăra [la nr. 13] cu seimenii sau străjerii săi şi cu tătarii în număr de vreo 35 000 de oameni, Chihaia beiul său era la (no. 16) şi un mîrzac la (no. 17). Toate aceste trupe erau trupe ⟨de tătari⟩ de elită, şi nicidecum neregulate. Ele formează de obicei avangarda, şi pornesc în recunoaştere, şi sînt folosite pentru a hărţui pe duşman în marşurile sale. Aceşti tătari au cei mai mulţi corturi şi tainuri date de Poartă. Ei stau întotdeauna pe lîngă han şi sînt cei mai supuşi poruncilor sale, căci ceilalţi nici nu primesc de la el nici armele şi nici caii lor şi singurul cîştig al lor din război îl constituie prada şi robii pe care îi iau de la duşman, şi mai trebuie să mai dea şi a zecea parte hanului... Ei îi urmăreau acum din spate pe moscoviţi după ce trecuseră rîul înnot cu caii lor, după cum le e obiceiul. [Autorul cunoscîndu-l de mult pe paşa de Bosnia care se afla în tabără, este bine primit şi găzduit de acesta...] ...A doua zi de la

---

25 *Rhonne.* Este generalul care, împreună cu Toma Cantacuzino, a atacat şi ocupat oraşul Brăila la 14 iulie 1711.

26 Brîncoveanu. Autorul vădeşte o judecată foarte superficială.

27 = Iosif I (1678—1711). Războiul e cel terminat în 1699. În realitate diplomaţia înţeleaptă a domnului a scutit ţara de prăpădul războaielor.

28 Autorul nu cunoaşte misiunea lui Rönne, care nu era trimis ca să-l atragă pe domn, ci ca să ocupe cetatea Brăila şi să captureze totodată şi magaziile de grîne din Ţara Românească. Nu poate fi vorba nici o clipă de „arderea orăşelului deschis Brăila".

29 *Le pavillon.* Urmează însemnarea locurilor ocupate de diferitele corturi pe planul II cuprins în volum.

sosirea mea a apărut generalul Janus cu un corp de vreo opt mii de oameni, în cîmpia numită pe turcește *Hoeste-Guesty* și care se întinde între țărmul nordic[30] al Prutului și un șir de munți puțin înalți. Venea pesemne să facă recunoașteri în privința turcilor. A dat impresia că vrea să-și așeze o tabără acolo, și noi am crezut că un alt corp de trupe pe care îl vedeam doar în zare era armata moscovită: ceea ce ne-a îndreptățit credința că țarul avea de gînd să împiedice pe vizir de a trece rîul. Atunci zece mii de tătari l-au trecut înnot după cum le e obiceiul, ca să meargă să-i întărească pe ceilalți ce-l și urmăreau din spate pe dușman și îl hărțuiau în timpul marșului, jefuindu-i carele din convoi cu succesul de care am pomenit mai înainte. Au depus mai întîi mare sîrguință turcii ca să facă podurile pentru trecerea armatei, nelăsîndu-i ⟨pe moscoviți⟩ să-și execute planul, și patru poduri au și fost gata la orele opt dimineața. Hanul fără a mai aștepta ca să fie gata toate podurile, a trecut însoțit de Kihaia-bei al său pe primul pod, de cum a fost încheiat în zorii zilei, după ce a poruncit seimenilor sau gărzii sale și celorlalți tătari să treacă înnot așa cum făcuseră cei dintîi, ca să meargă să caute detașamentul pe care îl văzusem în ajun, dar care se retrăgea în loc să se tăbărască, așa cum se credea că va face în ajun. Acești noi tătari sub conducerea hanului și chehaiei sale s-au grăbit atîta încît l-au ajuns pe generalul Janus și l-au atacat cu atîta succes, încît au ucis un mare număr din călăreții lui și au prins un număr încă și mai mare[31]. În timpul acesta ceilalți tătari se măsurau cu celălalt detașament, iar alții vînau convoaiele sau dădeau tîrcoale armatei hărțuind-o, luîndu-i prin surprindere multe din bagajele sale. O trupă de Poloni, i-a răpit și ea // treizeci și opt din pontoanele sale, pe care le păzeau patru sute de soldați, pe care i-au risipit și i-au alungat. p. 17

Dar hanul nu a putut să împiedice reunirea acestor două(!) detașamente cu grosul armatei, și măcar că a primit pe de o parte întărire de la două pașale care au trecut podurile, fiecare în fruntea unui detașament însemnat de spahii, pe de alta era stingherit de succesul chiar al tătarilor săi rătăcitori și împărțiți în diferite grupuri răslețe mult unele de altele. Și nu pentru că moscoviții ar fi doborît un mare număr în apărarea lor, ci pentru că aceia dintre tătari care adunaseră pradă și robi, se retrăgeau îndată, fără vreun ordin sau vreo slobozire cu prada lor (singurul cîștig sau răsplătire a armelor lor: săbii, sulițe, săgeți etc.) mergînd spre Cetatea Albă sau Bugeac pentru a și-o împărți și a o pune în siguranță la ei sau la prietenii lor: ⟨Acesta fiind⟩ neajunsul acestei trupe voluntare și neregulate, despre care va fi vorba mai pe larg în capitolul despre ținutul tătarilor...

Așadar țarul, sau mai degrabă generalul Șeremetev sub care acest suveran... comanda în subordine[32], văzîndu-și trupele ostenite de aceste hărțuieli și slăbite din cauza lipsei de alimente, precum și caii din lipsă de furaje, și socotind că dușmanul era odihnit și părea să se pregătească a-l lovi cu toate forțele lui, căci acestea nu duceau lipsă de nimic, s-au gîndit că ar fi prudent să-și asigure retragerea, dar nu a putut să apuce această cale decît cu mare primejdie, și noi pierderi, pricinuite de turci uniți cu tătarii ce mai rămîneau pe lîngă han, și această ⟨retragere a moscoviților nu se putea face decît⟩ stricînd ordinea și rupîndu-și rîndurile, în așa fel că îndată ce vreunii ⟨din ei⟩ se depărtau cît de puțin

[30] De observat că autorul vorbește de malul *nordic* sau *sudic* al Prutului.
[31] Exagerare ce nu concordă cu datele cunoscute.
[32] *faisoit le personage de lieutenant.*

— spre a respinge de pildă hărţuiala unui pluton de spahii, un alt ⟨grup⟩ de tătari se năpustea asupra bagajelor armatei, pînă chiar în centrul acesteia unde fuseseră puse pentru a fi mai bine păzite, şi lua cu sine întotdeauna cîte o parte din ele.

Generalul ⟨Şeremetev⟩ pentru a pune capăt acestor turburări şi acestor pierderi a pus să descalece călăreţii şi să poarte pe umeri părcane şi cum nici acest mijloc nu a adus rezultatul dorit, a înconjurat şi a închis toată armata rînduită în careu... de o îndoită şi o întreită linie de părcane de acestea. Aceasta într-adevăr, dădea mai mult de lucru şi ⟨oferea⟩ mai puţine prilejuri favorabile duşmanului, dar înaintarea careului era mult mai înceată. Hanul observînd că îşi îndreaptă marşul spre o pădure..., depărtată cu vreo 3—4 leghe... şi socotind că voia să ajungă acolo, după cum era şi cu cale în timpul nopţii, pentru a aştepta acolo momentul cel mai prielnic pentru retragere, a trimis să stea de pază un detaşament de tătari cu două mii de lipcani şi cîteva sute de poloni. Totodată a trimis să-l vestească pe vizir care trecuse rîul şi se aşezase la un sfert de leghe dincolo de poduri, în cîmpie, să trimită pe aga ienicerilor să-l gonească din urmă sau pe chehaia lui cu un corp însemnat de infanterie, şi un altul de cavalerie pe flancul lui stîng, pentru a-l închide între linia lor şi rîul Prut. Această mişcare a fost executată cu atît succes pentru ei şi cu urmări atît de nenorocite pentru moscoviţi încît aceştia — obosiţi peste măsură atît de căldură, cît şi de aceste pierderi şi de desele hărţuieli ce întîmpinaseră de dimi- p. 18 neaţă pînă atunci la orele 11 sau 12 şi de roiurile de tătari care începeau să trimită asupra lor o grindină de săgeţi atît dinspre pădure cît şi din locul unde fusese aşezat cortul hanului, şi unde chehaia lui stătea în aşteptare cu un număr însemnat de tătari — s-au aruncat ca mînaţi de desnădejde într-un fel de fundătură alcătuită de o îndoitură a mersului şerpuit al Prutului. Ei s-au şi apucat să se întărească în cea mai mare grabă şi pe cît au putut mai bine, înfigîndu-şi părcanele în pămînt şi rămînînd căruţele în spatele lor, după care au început să tragă de după aceste întărituri improvizate asupra cavaleriei turceşti, care nu încetase să-i hărţuiască cu ploaia săgeţilor, cu focul muschetelor şi cu iataganele. Şi culmea nenorocului, caii lor, lipsiţi de furaj cădeau morţi ca muştele iar cei care mai rămîneau în viaţă ajunseseră să roadă coaja sălciilor sau a altor copaci ce mărgineau acest mal al Prutului. Oamenii nu erau nici ei mai puţin flămînzi, şi, după spusele unor dezertori, încă de patru zile ofiţerii nu avuseseră pîine, ceea ce îngăduia să se bănuiască starea în care se aflau soldaţii.

În timpul acesta grosul armatei otomane înainta spre tabăra moscoviţilor, şi spre orele şase seara nu se mai aflau decît la o bătaie de tun de ea. Ienicerii sprijiniţi de spahii s-au rînduit în semilună, şi observînd că moscoviţii nu aveau decît întărituri improvizate, au înaintat cu iataganele în mînă scoţînd strigăte puternice şi repetate de Alah, Alah, ceea ce este semnul de ⟨pornire la⟩ luptă al turcilor.

Tătarii neîncetînd să-i împroaşte cu săgeţile, atacul a fost deosebit de puternic, dar împotrivirea nu a fost mai prejos, căci cei ce atacau au fost respinşi de trei ori, şi au fost cel puţin tot atît de încercaţi ca duşmanii lor, din lipsa unui număr îndestulător de spahii care să le sprijine atacul. Însă venirea nopţii sau domolirea duhului războinic al

ienicerilor, i-a îndemnat să aştepte sosirea artileriei şi lumina zilei pentru a reîncepe atacul cu mai multă putere, după cum spuneau ei.

Au făcut nişte şanţuri de apărare[33] în faţă şi de cum s-a luminat de ziuă topciii au aşezat douăzeci de tunuri de campanie pentru paza acestei întărituri. Pe la orele cinci dimineaţa artileria mijlocie, constînd din două sute de tunuri a sosit în punctul 4[34], unde Vizirul şi-a pus tabăra împreună cu paşa topciiiilor şi aga ienicerilor şi trei paşale, într-un fel de oval înconjurat de căruţe, printre care a fost aşezată artileria, care a intrat în joc pe la orele şase şi jumătate împotriva duşmanului, care i-a răspuns cu a sa. Vizirul, auzind şuieratul unor ghiulele pe care le-a socotit cam prea aproape de cortul său, şi nefiind obişnuit cu aşa muzică, a pus să fie mutat mai departe. Iar cei care nu prea admirau neînfricarea lui au povestit că înainte de acestea el a întrebat cu multă naivitate dacă o să mai ţină mult tragerea. Oricum, pierderile erau cam deopotrivă şi la unii şi la alţii şi nu treceau de cinci sute de oameni, cînd s-a apropiat artileria grea destul de mult pentru a putea fi văzută din tabăra moscoviţilor fără ajutorul unui ochean. Erau mai bine de trei tunuri dintre care cele mai mari abia puteau fi trase de cîte treizeci şi şase de bivoli mari. Ienicerii şi spahiii nu aşteptau, după cum se spunea, decît sosirea acestora / pentru reînceperea atacului cu o putere reînnoită. Nu ştiu dacă pregătirile lor în vederea atacului şi apariţia acestor guri de foc au înspăimîntat pe moscoviţi, dar ei şi-au încetat tragerea şi au ridicat steaguri albe pe întăriturile lor. Am văzut din cortul oaspetelui meu ... un gornist ieşind din tabără cu un ofiţer şi mergînd drept la cortul vizirului unde s-au dus fără să-i împiedice nimeni. Apoi după ce s-au întors la tabăra moscoviţilor au mai venit încă doi alţii, şi o clipă după sosirea lor la vizir s-a şi vestit printre turci o suspensiune de arme de către treizeci de ceauşi. Ultimii soli ai moscoviţilor abia s-au întors în tabăra lor şi am şi văzut cinci persoane, printre care şi baronul Şafirov, îndreptîndu-se spre cortul vizirului. p. 19

Iar ienicerii şi o mulţime de spahii, în loc să arate cea mai mică nemulţumire de tratatul ce-şi închipuiau bine că se încheia, şi de pierderea unor împrejurări atît de favorabile de luptă şi de izbîndă, au mers de capul lor, şi fără să aştepte încheierea tratatului, ca să ducă moscoviţilor în tabăra lor, prisosul lor de provizii, pe care li-l vindeau numindu-i cu numele duios şi paşnic de „Cardaşi" sau fraţi.

Nişte suedezi, luaţi prizonieri la Poltava şi trecuţi apoi în slujba ţarului, au folosit acest prilej ca să dezerteze şi ne-au spus apoi că M.S. ţarul văzînd că armata turcă era odihnită, numeroasă şi pe atît de bine înzestrată cu toate cele de trebuinţă pe cît de puţin era a sa, a părut deosebit de tulburat şi a spus: „Iată-mă tot atît de ... strîmtorat[35] ca fratele meu Carol la Poltava", şi că a intrat atunci în cortul său... poruncind să nu fie lăsat nimeni să intre pînă la el, avînd sau prefăcîndu-se a avea un acces al unei boli convulsive de care suferea. Că în timpul acesta generalii săi au ţinut un consiliu de război[36] şi, cum li se păruse

---

[33] Un retranchement.

[34] Însemnat pe planul autorului (t. II, pl. 2) la o mică distanţă de tabăra rusească.

[35] „Me voici aussi mal..." etc. Frază pseudo istorică ce nu a fost rostită niciodată.

[36] Pentru aceasta vezi versiunea total diferită a participanţilor la consiliu.

că ienicerii şi spahiii şovăiau să se întoarcă la atac cu iataganul ca în ajun şi că după toate semnele frica înlocuise vitejia, se luase hotărîrea de a ieşi din întărituri şi de a-i ataca cu cea mai mare îndîrjire mai degrabă decît de a se lăsa copleşiţi de număr sau înfometaţi şi aduşi la cheremul lor, susţinînd că şi dacă nu s-ar cîştiga o victorie deplină, se putea spera cel puţin să-i pună în învălmăşeală, pe care ar fi folosit-o pentru a-şi asigura retragerea; dar că atunci cancelarul Şafirov a obiectat că aceasta era o măsură desperată care trebuia păstrată pentru extremitatea din urmă, adăugînd că părerea lui e să se ceară vizirului o suspensie de arme în vederea capitulării şi că sugestia lui a fost primită; că ţarina fiind singura persoană care nu era cuprinsă în opreliştea ţarului, a fost rugată să ia asupra sa sarcina de a-i face această propunere, pe care a îndeplinit-o cu succes şi cu prudenţă ... etc. ...

Unii moscoviţi pe care i-am văzut de atunci încoace, povesteau lucrurile cu totul altfel, şi susţineau că ţarul arătase o bărbăţie şi o statornicie superioare situaţiei nenorocite în care se afla; că a prezidat consiliul de război ce s-a ţinut chiar în cortul său şi că după ce şi-a dat mai întîi părerea în acelaşi sens cu generalii săi,[37] s-a unit mai apoi părerii baronului Şafirov, ca fiind mai pe placul ţarinei ... care luase parte la consiliu. Oricum, pacea a fost încheiată în mai puţin de şapte ore în ciuda tuturor intervenţiilor generalului Poniatowski pe lîngă chehaia vizirului şi chiar pe lîngă vizir.

[Urmează textul tratatului]

p. 22 .... Tratatul odată încheiat şi subscris de amîndouă părţile, s-a vestit p. 23 pacea // în ziua următoare în zorii zilei de către ceauşi în toată armata otomană, iar la moscoviţi în sunetul trîmbiţelor de către doi secretari ai cancelariei imperiale care ţineau locul de crainici. Cancelarul Şafirov şi fiul generalului Şeremetev au rămas ca ostateci pe lîngă marele vizir care a pus să li se pregătească două corturi frumoase. El a trimis ţarului patru mii de chintale de pesmet şi cîteva chintale de pîine proaspătă, două de orez, o mie de ocale de cafea ... etc.

Trei paşale, fiecare cu cîte o mie de călăreţi au fost trimişi în aceeaşi zi pe lîngă ţar ... ca să-l însoţească şi să-l păzească de tătari ce nu încetau de a le da tîrcoale călare, cu toţi ceauşii şi ordinele pe care vizirul îl silise pe han — nemulţumit dealtminteri de această pace — să li le dea.

În ziua de 12 dis-de-dimineaţă, armata moscovită a pornit în bătaia tobelor cu steagurile fluturînd şi în sunetele oboiurilor şi a trîmbiţelor şi alte instrumente de muzică ostăşească, ceea ce adăugat la acea a paşalelor, dădea acestui marş un aer triumfal. Dar cum mai multe mii de tătari, cu toate poruncile hanului şi ale celor trei paşale au început să se dedea la hărţuieli înverşunate, generalul Şeremetev a pus să fie înconjurată armata de părcane purtate de soldaţi, aşa cum făcuse şi la venirea în locul acela. Această armată forma un adevărat triunghi, cu cîte un paşă pe cele două flancuri, şi al treilea în fruntea armatei. Ea părăsea în tabără un mare număr de căruţe, din lipsă de cai de tracţiune, lucru de care s-au bucurat destul tătarii rămaşi acolo, ca şi caii ce nu mai erau în stare să urmeze armata sau să facă vreo treabă, neputînd decît abia să se tîrască doar pe ei. Pe cei mai tineri i-au mîncat iar pe ceilalţi i-au întremat dîndu-i la iarbă.

---

[37] Vezi jurnalul lui Allard în acest sens.

Nu cred că pierderile de oameni, atît uciși cît și prizonieri de amîndouă părțile să fi ajuns la zece mii de oameni de la trecerea podurilor de către turci și pînă la pace. Dar armata moscovită era aproape înjumătățită, atît de hărțuielile tătarilor și atacurile amintite, cît și de ostenelile și lipsa de provizii, de la intrarea ei în Moldova pînă ce a ieșit în felul norocos arătat acum.

[Autorul primind o misiune din partea lui Carol al XII-lea care își avea reședință la Varnița pleacă la Constantinopol]. p. 33

Am plecat în ziua de 8 septembrie, la orele trei dimineața spre Chilia, de unde îmi făceam socoteala să-mi urmez călătoria mai de grabă pe apă decît pe altă cale, în cazul cînd aș găsi vînt prielnic — căci se găseau corăbii care să meargă la Constantinopol, mai ales în acea vreme — sau în caz contrar, să trec Dunărea la Ismail, un orășel la șase leghe mai sus, pe unde trecuserăm în drumul nostru de la Constantinopol la Bender, și de a ne urma apoi mai departe călătoria pe uscat.

Spre seară, am sosit la Chilia, care se află la 28 de leghe de Bender. Este un oraș destul de mare spre gurile Dunării, la opt leghe de locul unde aceasta se varsă în Marea Neagră. Este bine populat de turci, evrei, greci și cîțiva armeni: are un castel vechi și încăpător fără garnizoane și n-are nimic deosebit. La sosire ne-am informat de starea vîntului și dacă se găsea vreo corabie gata de plecare spre Constantinopol, care se afla la o distanță de circa 240 mile pe apă. Mi s-a spus că erau vreo două sau trei corăbii și că deși vîntul nu este prea prielnic, ele vor pleca totuși a doua zi. M-am dus apoi la aga, care comanda aici: i-am spus că mi-am încheiat treburile la Bender și că mă întorceam la Constantinopol, unde eram gata să-l servesc. El însă a răspuns la început: *Olmas* (nu se poate); mai adăugînd apoi că vizirul a interzis cu desăvîrșire de a lăsa să treacă cineva din suita regelui Suediei[38]. I-am răspuns că eu nu eram suedez, că eu n-aveam nici un amestec în certurile dintre vizir și acest principe și că treburile mele, care mă silesc să mă întorc îndată, nu pot suferi nici o întîrziere. [Ofițerul turc se lăsă mituit].

După două ceasuri m-am îmbarcat pe un caic turcesc, care în aceeași zi a coborît pînă la vărsarea Dunării în mare. Am ancorat în acest loc și în ziua următoare am pornit mai departe cu un vînt din cele mai potrivite.... p. 34

*

[1711, noiembrie] [Întors de la Constantinopol[39], autorul pleacă de la Bender spre Crimeea]. p. 38

Avînd un pașaport de la hanul (tătar) ... și cerînd încă unul de la pașa din Bender, care mi-l și dădu, am plecat în 14 noiembrie spre Tataria, însoțit de un lipcan[40], pe care contele de Tarlo, nobil polon, numit de regele Stanislaw[41] mare mareșal al Coroanei, îl trimitea în Crimeea,

---

[38] Pentru a împiedica să ajungă la Poartă reclamațiile lui Carol al XII.-lea.

[39] Unde reușise să împrumute niște bani pentru Carol al XII-lea.

[40] Mahomedan lituan: purta acest nume ca cei din Camenița și împrejurimile ei, care nevoind să rămînă sub stăpînirea polonilor după ce aceștia au luat numita cetate de la turci, se stabiliră la Bender și împrejurimile sale (n.a.) Lipcanii se găseau și în slujba domnilor români folosiți ca stafete sau curieri.

[41] Stanislaw Lesczynsky, fostul rege al Poloniei (1704—1712) sprijinit de Carol al XII-lea ...

la Cepherza-Myrza, unul din prietenii săi, ca să-i cumpere cîțiva cai circasieni.

Am trecut prin mai multe sate[42] de lîngă Cetatea Albă, locuite de moldoveni și munteni, fugiți, care, ca și cei din Căușani preferau să plătească un tribut potrivit hanului, decît să trăiască sub stăpînirea domnului de aceeași credință cu ei, pe care, li-l dă Poarta ca să-i cîrmuiască, și fără a ne opri, decît doar pentru a bea puțin lapte fiert și foarte amar, cum este pretutindeni la Cetatea-Albă, în împrejurimile Benderului etc. ... (din cauza pelinului foarte îmbelșugat pe aici cu care se hrănesc vitele), am ajuns în ziua de 15, într-un fel de tîrg, pe care localnicii îl numesc Palanca[43], și care are un castel fără garnizoană, așezat pe o mică ridicătură lîngă Nistru. După ce am schimbat caii și am luat proviziile trebuitoare pentru a străbate deșertul de 30 pînă la 40 de leghe, ce se întinde de la acest rîu pînă la Oceacov[44], am mers de-a lungul rîului și l-am trecut pe un vas, cinci leghe mai la vale, într-un loc de unde îl vedeam vărsîndu-și apele în Marea Neagră, care nu-i prea departe. Ne-am urmat călătoria — fără alte întreruperi decît pentru a ne odihni, a mînca și a lăsa caii să pască și să se întremeze — prin deșertul amintit, care era cunoscut odinioară sub numele latin de *Solitudo Getarum,* pustiul geților, și este cuprins astăzi sub numele general de Tataria de la Cetatea-Albă, care se întinde de la nord-vest de Ismail pînă la Oceacov...

p. 39

p. 123

... Un ienicer, omorînd un moldovean la Chilia, văduva acestuia s-a plîns pașei de Bender. Acesta porunci să fie arestat ucigașul și-l condamnă să fie înjunghiat cu pumnalul chiar de către văduvă, ceea ce ea a executat cu toată îndîrjirea...

[În călătoria sa de la Londra la Constantinopol, în 1714, autorul trece prin Olanda, Germania și Ungaria; aici vizitează Buda și Seghedinul, apoi continuă drumul spre Timișoara].

p. 202

... Trecînd Tisa, am găsit pe malul ei la răsărit un emin,[45] care lua vamă după mărfurile ce treceau pe acolo. Acest slujitor contrar obiceiului turcilor, care nu răscolesc niciodată cuferele călătorilor, sau cel puțin care nu le-au controlat pe ale mele pînă acum, mi le-a răscolit; și găsind cîteva ceasuri de aur, ce-i drept nu le-a confiscat, dar mi le-a cerut la un preț cam la trei la sută din valoarea lor. După aceea mi-a dat un servitor de al său, ca să mă ducă cu luntrea la un sat tributar Porții, așezat la vreo două mile mai la vale, unde am închiriat o căruță și cai ca să mă ducă la Timișoara, nemai găsindu-se alte sate, după cît mi s-a spus, între acel sat și orașul amintit. Într-adevăr, n-am întîlnit în cale decît cocioabele[46] a două sate, ale căror biserici erau, firește, pustii.

N-am ajuns la Timișoara decît la 3 mai[47]. Am fost dus mai întîi de un ienicer din garnizoană, în fața pașei, care m-a primit foarte bine. Tălmaciul lui voia să locuiesc la el; dar a doua zi am fost prins de

---

[42] = Satele hănești.

[43] Este așezat aproape de vărsarea Nistrului în liman.

[44] *Ozakow.* Oraș întărit și reședință a seraschierului, pe țărmul Mării Negre, aproape de vărsarea rîului Bug în mare.

[45] Inspector vamal, sau arendaș al vămii.

[46] *Masures.*

[47] Sau 22 aprilie, după stilul vechi, pe care-l voi relua, cînd voi fi pe pămîntul Turciei (n.a.).

nişte friguri[48], cum mai avusesem între Cipru şi Jaffa. Am rămas în Timişoara cinci sau şase zile şi în intervalul cînd mă lăsau frigurile, am putut să vizitez oraşul şi împrejurimile. Această cetate şi-a luat numele de la rîul Timiş, care curge prin şanţurile ei (înconjurătoare). Acest rîu, împreună cu terenul mlăştinos care se întinde în jurul cetăţii pe care îl inundă, împiedică apropierea duşmanului de aceasta // apărînd-o cu mult mai bine decît întăriturile destul de neînsemnate (construite) în parte după moda veche, şi în parte după cea modernă. Casele sînt în general păcătoase şi prost clădite; oraşul are un „ciarşî“ sau o piaţă, destul de mare, după obiceiul turcesc; dar nu poate fi numit un oraş frumos, pe lîngă faptul că este clădit într-un loc lăsat şi mlăştinos, mai are şi străzile foarte murdare. Cel puţin, atunci aşa erau, căci, ne mai văzîndu-l după ce l-au luat germanii de la turci, nu pot spune nimic despre starea lui de acum. Am spus că numele îi vine de la rîul Timiş, contra părerii unor geografi, care dat fiind că n-au călătorit sau n-au citit cu atenţie istoria scrisă chiar de Ovidiu despre locul lui de exil, socotesc acest oraş drept vechiul Tomis, (care ar fi fost numit Temiswara[49] de locuitorii lui de azi) care este aşezat între Constanţa[50] (vechea Constanţa) şi Varna[51], cum vom arăta mai departe. Guvernămîntul Timişoarii cuprindea altădată tot teritoriul care se întinde între Tisa şi Transilvania, şi de la Dunăre pînă la Oradea Mare inclusiv(!). Sultanul l-a stăpînit de la 1552 pînă la 1716, cînd i-a fost luat de împărat, căruia înălţimea sa i l-a lăsat prin pacea de la Passarowitz. Deoarece frigurile mele se înteţeau în loc să scadă, tălmaciul paşei voia să mă oprească acolo pînă ce mă voiu fi însănătoşit; dar am invocat nişte treburi care mă rechemau grabnic la Constantinopol. Văzînd că voiam să plec neapărat m-a sfătuit să mă duc la Vidin să-mi continui apoi calea pe Dunăre, pe o corabie ce trebuia să transporte nişte baloturi pe care paşa de Timişoara le trimitea la Ismail, iar de acolo voi putea merge la Chilia să mă îmbarc pe primul caic ce va pleca la Constantinopol. p. 203

Am urmat sfatul din urmă; dar cum căruţa paşei încărcată cu pachetele lui, mi se părea prea împovărată pentru ca să pot sta în voie în locul pe care mi-l oferea căruţaşul, am închiriat o altă căruţă cu doi cai, şi la 1 mai am sosit la Vidin, Viminacium sau Colonia Viminacea din vechime. Este un oraş mare, bine populat, cu opt sau nouă moschei destul de frumoase, două hanuri bune şi un castel, cu slabe mijloace de apărare, păzit de două companii de ieniceri. Cît priveşte casele, acestea sînt de lemn, ca în aproape toate celelalte oraşe din Turcia . . .

[Se plimbă prin piaţă şi găseşte la giuvaergii nişte medalii antice].

Cum vasul pe care se îmbarcau baloturile paşei de Timişoara nu era încă gata de plecare, şi eu nu voiam să mai întîrziu pe drum cu frigurile mele, m-am înţeles cu alt corăbier ce pleca a doua zi la Rusciuc.

Mă găseam prea aproape de locul unde se pretinde a fi fost faimosul Pod al lui Traian, ca să nu caut a-l cunoaşte. Aşadar am închiriat o barcă în intervalul pe care mi-l lăsau frigurile. Dar n-am descoperit decît rămăşiţele unui zid bine legat pe malul de miazăzi al Dunării, putînd p. 204

---

[48] *Fievre tierce*. Friguri de baltă cu accese alternînd regulat cu cîte o zi de răgaz între ele.

[49] Se face confuzia, şi nu numai de către autor, între Tomis şi prima parte a numelui Timişoarei (Temesvar) Vezi mai departe şi n. 74: Tomişovara.

[50] *Kustangi*

[51] Cf. harta de la p. 472 (vol. I), de unde se vede că autorul confundă poziţia oraşului Tomis cu aceea a Mangaliei.

tot așa de bine să fie ruinele vreunui fort clădit altădată în acest loc, ca și al vreunui arc al acestui pod. Cum n-am găsit nici un fel de inscripție pentru a mă lămuri am rămas în aceeași nesiguranță ca mai mainte. Cît despre ceea ce numesc turcii Demir-Capi[52], care nu-i prea departe de aceste ruine, aceasta este o strîmtoare pe unde Dunărea — sugrumată aici între stînci prăpăstioase își rostogolește apele repezi cu vuiet grozav. Aceste stînci pot foarte bine să facă parte din lanțul de munți cu același nume, care deschide un defileu la poarta lui Traian, și un altul în Țara Românească, numit și el tot la fel...

p. 205 [Plecînd cu o corabie de la Vidin, sosește în 6 mai la Nicopole, și a doua zi la Rusciuc].

... Am părăsit aici vasul pe care venisem și am trecut la Giurgiu. Acesta este un mic tîrg, pe celălalt mal al Dunării, cu o cetate înconjurată de șapte turnuri, avînd ca garnizoană o companie de ieniceri. Nu se află acolo nimic mai vrednic de luare aminte, căci // casele sale seamănă mai mult cu ale unui sat decît cu altceva. M-am îmbarcat pe un vas pentru a merge la Silistra. Acest oraș este cu mult mai mic decît Rusciucul, dar față de acesta, este cel puțin tot atît de bine populat de turci, greci, armeni și evrei...

Dar cum vîntul sufla tare tocmai în direcția contrară celei dorite m-am hotărît împreună cu un negustor moldovean din Ismail, să închiriem cai în primul sat de partea cealaltă a Dunării și să ne urmăm drumul pe uscat. Am pornit împreună în ziua de 21 mai dis-de-dimineață; și după ce am străbătut numeroase cîmpii acoperite cu grîu, orz și alte cereale aproape coapte, și din loc în loc vii și grădini de pomi fructiferi, am sosit în 22 la Brăila, care se reclădea destul de încet. Era un oraș mic, pe care moscoviții îl arseseră în 1711 și din care n-au cruțat decît cetatea înconjurată cu șapte turnuri, ca și cea de la Giurgiu, dar mai mică. Generalul Rönne, după cum mi se spuse, s-a retras aici cu trei sute de oameni după ce a alungat de acolo vreo sută de ieniceri, și de acolo trimetea în toate părțile soldați după aprovizionare[53], și aceștia luau cu sila vitele românilor[54] care, în loc să le dea provizii cu plată potrivit asigurărilor secrete ce se pretinde a fi fost date de domnul Țării Românești Constantin Basarab[55], fugeau de ei de cum se apropiau, așa cum am arătat, în altă parte, că făceau moldovenii.

Unii care se lăudau că-l cunoșteau bine pe acest domn, m-au asigurat că făgăduielile lui n-aveau alt scop decît să-l încînte pe țar, cum îl încîntaseră pe împărat, în războaiele precedente, prin frumoase speranțe, și de a-și scăpa țara de contribuții. În orice caz, credința lui față de Poartă, ajungînd a fi bănuită, Poarta l-a mazilit și a pus în locul lui pe Ștefan Cantacuzino. Ea îl ținea închis și supravegheat foarte de aproape împreună cu soția și copiii, un ginere și clucerul său[56], în cămări deosebite sub paza lui bostangi-bași din Constantinopol, căruia îi poruncise să-i pună să dea socoteală strictă și exactă de toți banii, giuvaerurile și celelalte lucruri pe care ar fi putut să le ascundă, într-un cuvînt de marile averi de care avea faima că le strînsese în timpul lungii lui domnii...

---

[52] = Poarta de Fier.
[53] Pour fourager (verb avînd și sensul de a face expediții de jaf).
[54] *Valaques.*
[55] *Constantin Bassarabas* = Brîncoveanu.
[56] Son maître d'hotel: Ienache Văcărescu, m. clucer 5 martie 1711—13 ianuarie 1714.

Am dormit la Brăila şi ne-am urmat drumul pe uscat; în ziua de 22 mai[57] am străbătut o mare întindere de pămînt tot aşa de bogată şi de plăcută în varietatea sa ca şi în ajun, şi am mai trecut şi un mic rîu foarte repede, numit de localnici Argeş[58]. (!), care desparte în acel loc Ţara Românească de Moldova (!). Ne-am dus să dormim la Galaţi, oraş mare, clădit foarte // neregulat; are cinci mănăstiri mari, cunoscute sub numele de Panaghia, Sf. Ioan, Sf. Nicolae, Sf. Dumitru şi Sf. Arhanghel Mihail, ocupate de un număr mic de călugări care trăiesc din mila negustorilor şi a altora care trag acolo în trecere. De altfel, acest oraş nu este deloc bine populat. L-am părăsit în ziua de 24 mai înainte de a se lumina de ziuă, şi am trecut Prutul, pe la orele 10, în vecinătatea unui sat mic numit Giurgiuleşti[59]. Acesta (= Prutul) este rîul Hyerasus (!)[60], din antichitate. Am prînzit la Giurgiuleşti şi am ajuns înainte de a se înopta, la Tomarova[61], sat mare, bine populat, care ar putea fi socotit oraş, dacă n-ar fi casele lui foarte păcătoase şi locuite de ţărani. Acolo, am fost găzduiţi la un preot, cunoştinţă a tovarăşului meu de drum, care ne-a ospătat cît a putut de bine ... [Cumpără monede vechi]. Auzind, în acest sat, că la Constanţa se aflau mai multe corăbii care aşteptau doar vîntul prielnic pentru a merge la Constantinopol, m-am despărţit de negustorul moldovean, şi am trecut la Isaccea, oraş mic cu o cetate slabă cu şapte turnuri aşezată în acea parte a Dunării unde cei vechi situau podul lui Darius. Am vorbit mai înainte de acest oraş, în descrierea călătoriei mele la Bender. De acolo am mers la Babadag, pe care unii geografi îl socotesc drept Tomis, cum cred că am mai spus, în altă parte, întemeindu-şi această părere pe un lac din apropiere al cărui nume vechiu de Uviduvo[62] li se părea a fi în legătură cu acel al lui Ovidiu. Turcii îl numesc azi Babasu[63], adică apa lui Baba. Această fantezie nu-i cu nimic mai temeinică decît a altora, care au situat acest oraş[64] la Timişoara fără a ţine seamă că depărtarea de Marea Neagră, la care se află şi oraşul acesta şi celălalt e în contrazicere cu cele ştiute despre exilul acestui poet. Acelaşi lucru îl voi spune şi despre aceia care îl aşează, cu tot atîta temei la un sat din apropierea gurilor Boristenului[65], numit Ovidowa[66]. Este adevărat, că Ovidiu descrie ţara şi barbaria geţilor şi sarmaţilor, care locuiau în vecinătatea acestui rîu în Elegiile sale şi în Scrisorile sale pontice[67] etc., dar el lasă peste tot să se înţeleagă că vestitul oraş Tomi, locul exilului său, se găsea pe ţăr-

p. 207

---

[57] Greşit în loc de 23, căci sosirea la Brăila fusese în ziua de 22.

[58] În text Argeş. Autorul face aici o confuzie destul de neaşteptată căci este vorba de Siret, care nu putea fi asemuit cu un rîu mic Pentru confuzia numelui de Argeş, cf. confuzia din Dicţionarul istoric-geografic al lui Loius Bouillet unde numele antic al Siretului e redat ca *Ordesses* sau Ararus (!)

[59] *Gurgulitz*, pe malul stîng al Prutului, la vărsarea rîului în Dunăre.

[60] *Hyerasis*. În realitate Hierasus sau Ierazus, este numele vechi al Siretului.

[61] *Timoruum*. (= Tumarova) este numele slav al tîrguşorului Reni.

[62] *Ouviduvo*.

[63] *Babason* (greşit, în loc de *Babasou*).

[64] Autorul se referă aici în mod confuz la Tomis (vezi n. 50) deşi depărtarea de mare invocată acum pentru *amîndouă oraşele*, indică pentru acestea Timişoara şi Babadagul. Asemenea suprapuneri mai apar şi în alte locuri.

[65] *Niprul*.

[66] Amănunte în E. Vîlsan. *Pămîntul românesc şi frumuseţile lui*, Bucureşti, 1940, p. 132 şi urm.

[67] Elegii scrise în timpul exilului la Tomis, intitulate de *Ponto*, adică „de la *Marea ⟨Neagră⟩*".

murile din aceste părţi ale Mării Negre, unde Dunărea, pe care el o numeşte Istrul, cum era numită de toţi în vechime, îşi varsă apele. Aceşti geţi şi sarmaţi, cunoscuţi astăzi sub numele de moldoveni, munteni[68], tătari şi cazaci erau răspîndiţi pe malurile Dunării şi ale Boristenului şi se întindeau pînă dincolo de Tanais, cum fac acum tătarii şi cazacii.

Aflînd de la un grec care se întorcea din Constanţa că toate corăbiile de acolo plecaseră, şi că n-aş putea găsi vreuna în nici un loc mai aproape decît Ismail sau Chilia, şi nefiind încă tămăduit de friguri, călătoria pe uscat mi s-a părut prea obositoare. M-am hotărît deci să caut să mă îmbarc în unul sau altul din cele două oraşe. Negăsind nimic în cel dintîi, am luat un vas pentru a merge în cel de al doilea, (= Chilia) unde am ajuns în şapte sau opt ore. Locuiam la un preot grec[69], unde fusesem şi mai înainte. Acest preot, aducîndu-mi pe reis-ul[70] unui caic gata de plecare, m-am îmbarcat, împreună cu el, şi am pornit pe Dunăre în jos. Dar abia am ajuns în largul mării, că vîntul a început să bată în sens contrar, înteţindu-se tot mai mult, şi reis-ul găsind că puteam să ajungem ziua la Constanţa şi-a întins pînzele în acest scop şi am sosit acolo cu puţin înainte de noaptea din 30. Acest oraş, care este vechea Constanţia, este astăzi puţin lucru: casele lui sînt scunde şi mai potrivite pentru un sat, decît pentru un oraş, chiar şi de mîna a doua, în afară doar de casele cîtorva turci. Circumferinţa sa nu e mai mare de o milă, pe cînd vechi ruine şi unele urme de ziduri, care se mai văd încă ici şi colo, dovedesc că altădată ea era de patru mile cel puţin. [Cumpără monete antice, între care „cinci sau şase bătute pentru vechile oraşe Tomi şi Kalatis"] ....

Vîntul fiind şi mai departe neprielnic iar eu simţindu-mă aproape scăpat de friguri, sau amăgindu-mă o curiozitate foarte mare, m-am hotărît să urmez coasta mării pe uscat, pentru a vedea urmele vechilor oraşe, Tomi, Kallatis, Bizone[71], Dyonisopolis, Apollonia, Marcianopolis, Mesembria, în ordinea în care sînt aşezate în harta mea purtînd litera B[72]. Socoteam să merg măcar pînă la Varna, unde îmi ziceam că voi putea găsi vîntul prielnic în acest port, care este atît de cercetat încît nu lipsesc niciodată corăbii care să meargă spre Constantinopol. Am închiriat în acest scop doi cai, unul pentru mine, al doilea pentru o călăuză, şi plecînd de dimineaţă, am ajuns pe la nouă seara la Tomi numit de turci Pangala[73], de moldoveni Tomisovara[74] şi de greci numai Panglicara (Oraşul vechiu)[75]. Cum încercasem adesea ospitalitatea preoţilor greci, am tras la preotul din localitate, pe care călăuza mea îl cunoştea. Buna primire pe care mi-a făcut-o a răspuns la aşteptarea mea născută din experienţă. I-am pus diferite întrebări despre această localitate şi despre ruinele ei: dar răspunsul lui nu mi-a fost de alt folos decît să mă convingă de neştiinţa lui. Întrebîndu-l ce credea despre poetul Ovidiu, mazilit, odinioară de August în acel loc, mi-a spus zîmbind, ca şi cînd ar fi fost destul de cunoscător al nenorocirilor lui, pentru a mi le împărtăşi şi mie. „Ştiu ce vreţi să spuneţi; este un sfînt romano-catolic care a suferit martiriul pentru credinţa sa. Vă voi arăta mîine

p. 208

[68] *Valaques.*
[69] În înţelesul de ortodox.
[70] *Reys* = Căpitan de vas, la turci.
[71] Pe locul Cavarnei de azi.
[72] Vol. I, p. 472.
[73] Confuzie cu numele Mangaliei.
[74] *Tomisovara.* Vezi mai sus n. 50.
[75] Autorul caută deci vechea Tomi la Mangalia.

ruinele unde a fost închis". În loc să-i explic greşeala, mă arătai şi mai neştiutor ca el // al vieţii acestui poet, şi am adăugat că totdeauna am auzit că nu era creştin. El a răspuns că am fost greşit informat, dar că, de fapt, nici grecii[76], şi nici armenii nu-l recunosc de sfînt, cum nu recunosc nici pe mulţi alţii canonizaţi de papa de la Roma. Mi-a mai ţinut şi multe alte logosuri de felul acesta, în timp ce soţia lui, care era foarte frumoasă, pregătea masa de seară. De îndată ce a fost adusă mîncarea pe masă, o fată, care era încă şi mai frumoasă, din cauza tinereţii ei, neavînd decît cinsprezece ani, a adus un ulcior de vin minunat, şi după ce am mîncat şi băut de ajuns, ne-am dus la culcare. A doua zi dimineaţa i-am amintit de făgăduiala lui şi ne-am dus să vedem pretinsele ruine ale turnului lui Ovidiu; mi s-au părut fără însemnătate şi nu se deosebeau prin nimic de altele, pe care eu le socotesc a fi ruinele bastioanelor şi zidurile cu care pare să fi fost înconjurat vechiul Tomi şi n-am găsit acolo nici o inscripţie. Am rugat pe această călăuză a mea să trimită cîţiva dintre şcolarii săi, căci el preda la copiii din localitate scrisul şi cititul, să caute pentru mine, pe la locuitori, monede vechi, făgăduind să dau un preţ bun pe ele, şi să le răsplătesc osteneala. Ceea ce a şi făcut, apoi m-a întrebat ce voiam să fac cu ele, adăugînd că ei nu vor găsi decît monete de aramă, deoarece cine găsea monete de aur şi argint, le ducea îndată la giuvaergiii de la Babadag sau Varna, căci le topeau pentru lucrările lor. I-am răspuns că le păstram din curiozitate, şi că mi-era tot una din ce metal erau. După amiază, îndată ce ne-am sculat de la masă, am văzut venind la el trei băieţi cu mîinile pline de medalii, cele mai multe latine şi prea comune pentru a le înfăţişa în planşe [urmează înşirarea monetelor] . . .

p. 209

Cum mă simţeam prea slăbit pentru a-mi urma călătoria călare, am închiriat o căruţă cu doi cai pentru a merge la Varna, unde am ajuns a doua zi seara . . .

Vîntul fiind mai departe neprielnic, am luat o altă căruţă ca să mă duc la Kallatis[77], pe care o lăsasem la stînga, căci nu consultasem harta cînd am trecut pe acolo; dar n-am găsit acolo nici un fel de antichităţi şi nici // măcar medalii. Nu este decît un sat păcătos, locuit de greci[78], în cea mai mare parte moldoveni şi bulgari. Nu m-am oprit acolo decît pentru a prînzi şi m-am întors la Varna, aşteptînd ca vîntul să devină prielnic, pentru a-mi urma călătoria. Preotul pe care îl rugasem ca pe cel de la Tomi să-mi facă rost de monede vechi a trimis în căutare pe cîţiva băieţi care mi-au adus printre o sumedenie de monede comune şi patru medalii . . . etc. [Urmează plecarea şi sosirea la Constantinopol]

p 210

. . . .

Constantinopol. *Executarea domnului Ţării Româneşti* ⟨În ziua de 15 august⟩ sultanul[79] merse la unul din chioşcurile sale de pe ţărmul mării; şi poruncind să fie aduşi în faţa lui domnul Ţării Româneşti cu cei doi fii[80] ai săi, cu ginerele şi cu clucerul său, ţinuţi în închisoare de două luni, pentru acuzaţii pe care le-am arătat în altă parte, a poruncit să fie decapitaţi într-o mică piaţă din faţa

p. 212

[76] Adică ortodocşii.
[77] Mangalia de azi.
[78] În sensul de ortodocşi cum arată şi contextul.
[79] Ahmed al III-lea (1703—1730).
[80] În realitate cei patru fii ai săi.

acelui chioşc; ceea ce s-a făcut, sub ochii lui, în chipul următor, şi în mai puţin de un sfert de ceas.

Gîdele i-a pus pe toţi să stea în genunchi la o oarecare depărtare unul de altul şi să-şi scoată căciulile din cap; şi după ce le-a îngăduit să facă o scurtă rugăciune, a tăiat, mai întîi dintr-o singură lovitură de sabie capul clucerului, apoi al ginerelui, şi apoi al fiului mai mare[81]. Dar cînd ridică sabia ca să taie capul celui mai tînăr[82], în vîrstă de şaisprezece ani, acesta cuprins de frică, ceru să i se cruţe viaţa, primind în schimb să se facă musulman; atunci tatăl său, dojenindu-l şi îndemnîndu-l mai bine să moară de o mie de ori, dacă s-ar putea, decît să se lapede de Isus Cristos, numai pentru a trăi cu cîţiva ani mai mult pe pămînt, acesta spuse gîdelui: „vreau să mor creştin, loveşte:“, şi îndată gîdele îi reteză capul, ca şi celorlalţi. În sfîrşit îl decapită şi pe

p. 213 tată; după aceea trupurile lor au fost aruncate în mare, iar capetele // duse şi expuse în faţa porţii celei mari a seraiului şi au rămas acolo timp de trei zile. Aşa s-a sfîrşit acest principe nefericit, după ce a cîrmuit Ţara Românească douăzeci şi şase de ani . . .

[Autorul porneşte din Constantinopol în oct. 1714 cu suita lui Carol al XII-lea pe care, o lasă în urmă la Rusciuc în Bulgaria, primind o nouă misiune şi împreună cu baronul Fabrice se îndreaptă spre Ţara Românească].

p. 217 D. Fabrice îşi lăsă toţi servitorii în suita regelui, păstrînd doar trei dintre ei, şi am plecat în aceeaşi zi ⟨12 oct.⟩ din acest oraş (Rusciuc), trecînd la Giurgiu, un oraş mic, despre care am vorbit în altă parte. Am dormit aici, apoi ne-am urmat călătoria în chipul următor. Luînd cai de aici, ne-am dus în 14 oct. la Bucureşti. Ne-am oprit acolo cîteva ceasuri, în care timp eu am vizitat oraşul. D. Fabrice, după ce s-a odihnit a făcut o vizită noului domn[83], care-i dădu un ordin pentru cai de poştă şi totodată un om care să ne însoţească pînă la primul oraş de frontieră din Transilvania.

Oraşul Bucureşti e foarte întins; este astăzi capitala Ţării Româneşti, e bine populat, dar murdar şi rău clădit. Palatul domnului e mai degrabă mare şi încăpător decît frumos. Portul muntenilor se deosebeşte puţin de al grecilor. Acela al femeilor se aseamănă în general destul de mult cu cel de pe nr. 6 pe planşa XXV[84]. Cele de rangul întîi, ca de pildă soţia domnului, fiicele lui şi ale boierilor poartă haine lungi îmblănite ca turcii, cu un calpac sau căciulă rotundă de samur aproape la fel cu a bărbaţilor. Acest lucru se potriveşte şi pentru moldoveni. Portul femeilor din popor seamănă tot astfel cu acela din figura 6, amintită mai sus, cu deosebirea că aşezarea părului, este aceeaşi pe care pictorii vechi o dau înfăţişării fecioarei Maria. Am părăsit acest oraş pe la ceasurile cinci după amiază, şi pe la şapte, am trecut pe lîngă o clădire destul de mare şi de măreaţă. Am întrebat pe călăuza noastră, ce era: ne-a răspuns că era un palat care se numea Mogoşoaia[85] şi care fusese clădit de ultimul domn al Ţării Româneşti[86]. Am avut curiozitatea de a intra

---

[81] Constantin.

[82] Matei. Autorul nu ştie de existenţa celorlalţi doi fii Radu şi Ştefan. Pentru ordinea execuţiilor lor, vezi şi Del Chiaro în vol. de faţă.

[83] = Ştefan Cantacuzino (1714—1715).

[84] Vezi vol. I, pp. 388—389.

[85] *Mogochou*

[86] Brîncoveanu.

înăuntru pentru a-l vizita: l-am găsit clădit cu multă simetrie după moda europeană, împodobit pe dinăuntru cu plafoane bogat sculptate și cu picturi bune; dar mobilele fuseseră ridicate de slujitorii Porții pe vremea mazilirii nefericitului său stăpîn. Era transformat acum în han, pentru adăpostirea călătorilor. Cum D. Fabrice, își ia bucătarul cu el, l-a pus să ne gătească o masă bună cu vînat, din care e belșug în țară și pe care-l cumpărase, și cu niște pește, pe care ni l-a scos paznicul dintr-un eleșteu aflat într-o grădină frumoasă care ține de această casă și dintr-un rîuleț[87] ce curge pe lîngă zidurile ei. După ce am luat masa și ne-am odihnit cîteva ceasuri, am încălecat din nou, pentru a ne urma drumul în restul nopții care era foarte senină. A doua zi, pe la orele trei după amiază, am ajuns la Tîrgoviște, fără a ne fi oprit decît în patru sate pentru a schimba caii. Acest oraș este foarte vechiu, pe vremuri fusese cu mult mai întins decît astăzi, judecînd după urmele zidurilor. Casele sînt scunde și mici; are un castel clădit după moda veche[88] și nu este făcut ca să placă, afară doar de niște apartamente clădite de ultimul voevod[89], — care se retrăgea aici din cînd în cînd, — cu o biserică destul de frumoasă, ale cărei picturi de modă greacă sînt bune, spre deosebire de cele întîlnite deobicei în bisericile ortodoxe. După ce ne-am oprit aici ca să prînzim și am văzut astfel doar din fugă orașul acesta, am încălecat pe cai odihniți, care s-au dovedit cei mai buni din cîți avuseserăm pînă atunci. Cîmpia, care fusese pînă aici destul de netedă, mănoasă și atrăgătoare, a fost înlocuită cu munți, care n-aveau aproape nimic din toate acestea: după ce am trecut prin trei sate mari numite „Crisonlitz (!), Scala (!) și Rosnau (!)[90], am ajuns la Rucăr, cel din urmă oraș al Țării Românești, ale cărui case nu sînt mai grozave ca cele din satele numite. Aici am luat masa și am părăsit călăuza, pe care D. Fabrice a cinstit-o cu dărnicia sa obișnuită, după ce ne-a făcut rost de cai pentru a merge la Brașov, cel dintîi oraș al Transilvaniei în părțile acestea. Ne-am odihnit cîteva ceasuri și am încălecat apoi. Înainte de a ajunge la acest oraș așezat într-un șes foarte frumos a trebuit să trecem peste un lanț de munți grozav de înalți, pe care turcii îl numesc Demir-Capi[91], Poarta de Fier, și care cred că face parte din munții Carpați[92]. Cînd ne aflam pe vîrful cel mai înalt și mai prăpăstios, am dat peste un pustnic catolic într-o colibă păcătoasă, care ne-a cerut și a primit pomană de la noi. Am trecut apoi la coborîre printr-un mic fort cu garnizoană germană[93], care desparte, de fapt Țara Românească de Transilvania. Curînd după aceea am coborît în cîmpia frumoasă care se întinde în împrejurimile Brașovului, unde am sosit devreme în dimineața zilei de 8, stil vechiu. Acest ⟨oraș⟩ este vechiul Corona sau Stephanopolis[94].

---

[87] = Colentina.

[88] Din timpul lui Matei Basarab.

[89] Constantin Brîncoveanu.

[90] E probabil o confuzie de fișe ale autorului care avînd de așezat numirile însemnate de el în cursul drumului, sau mai probabil după aceea, pomenește de Crețulești (unul din popasurile lordului Paget în 1702) dar situat înainte de Tîrgoviște, apoi de „Scala“ neidentificabil, și în sfîrșit de Rîșnov *(Rosenau)* de lîngă Brașov!

[91] *Demir-Capi.* Pare să fie o confuzie cu Poarta de Fier dinspre Hațeg.

[92] *Mont Carpat.*

[93] = Castelul de la Bran.

[94] Stephanopolis este traducerea grecească a numelui german de *Corona*. Autorul a folosit Chorographia lui Reicherstorffer la care se află această numire. Vezi Călători I.

Este bine întocmit, foarte populat de unguri, de sași care se trag din germani și de ceva români și bulgari fugiți[95].

[Guvernatorul și magistrații orășenești sînt foarte surprinși aflînd de hotărîrea regelui Suediei de a trece peste tot incognito fără nici un fel de primire sau măcar recunoaștere]. D. Fabrice a avut la locuința noastră vizita solemnă a notabilităților orașului, venite să întrebe de motivul unei asemenea hotărîri și să-și arate sentimentul de dezamăgire. Pe străzi poporul se ținea după noi și ne încuraja la tot pasul, poate și datorită prezenței unui tînăr grec care îl însoțea pe D. Fabrice ca fecior și care umbla în portul său grecesc. Am părăsit orașul Brașov în 18 (oct.) foarte devreme, și ne-am îndreptat spre Sibiu. La Sibiu vin deasemeni notabilitățile orașului cu aceleași întrebări și aceeași părere de rău de a nu-și putea arăta respectul pentru un principe pe care îl socotesc ca un al doilea Gustav Adolf, sau ca una din principalele coloane ale religiei protestante (Acestea au fost chiar cuvintele lor).

Trebuie observat că în Transilvania catolicii sînt cu mult mai puțin numeroși, decît în Ungaria, și că deci conducerea celor mai multe orașe din această țară se află în mîinile luteranilor sau calvinilor. În Sibiu este totuși un fel de vice-guvernator sau comandant regal catolic, dar acesta nu exercită decît o umbră de autoritate. Acest oraș e mai mare decît Brașovul, dar întăriturile sale sînt mai puțin regulate; bisericile sînt destul de frumoase și casele destul de bune, dar clădite după moda veche.

Am petrecut noaptea aici. [A doua zi se duce să-l întîlnească pe baronul Görtz[96] la trei poște depărtare de Sibiu apoi pleacă spre Alba Iulia]. A doua zi spre seară am ajuns, cu o căruță de poștă, la Alba Iulia[97]. Acest oraș e numit de germani Weissenburg, iar de localnici Gyula „Feriwar“. Este Alba Iulia din antichitate[98]. Este așezată pe o mică înălțime, scăldată de rîul Ompoi de unde are perspectiva asupra unei cîmpii întinse, frumos învîrstate de lanuri cultivate, de fînețe și de petece de păduri. Orașul este mai prejos decît Sibiul în privința întinderii și a frumuseții caselor, și a străzilor, dar îl întrece ca forță și ca simetrie a întăriturilor. Lucra atunci la ele o mulțime de lume, mărindu-le și modernizîndu-le pe cele vechi. Fusese pe vremuri reședința voievozilor sau principilor țării, iar astăzi este reședința guvernatorilor. Cum luam peste tot cai de poștă, am călătorit iute și am mers să luăm masa în ziua de 21 la Cluj.

Acest oraș se numea la început Potaissa[99], după unii geografi, și apoi, după alții, Claudiopolis, deoarece împăratul Claudius a pus să-l repare în primii ani ai domniei sale. Se vede destul de bine că numele lui de acum este o formă coruptă a acestuia din urmă (!). Oricum, este un oraș mare și slab populat și de aceea casele, care nu sînt clădite frumos, sînt în cea mai mare parte neîngrijite sau ruinate. Are patru biserici în formă de cruce latină, și anume una unitariană, care e cea mai mare, una luterană, una reformată[100], care sînt prea mari pentru

---

[95] *Valaques et Bulgares transfuges.* Autorul se referă doar la orașul propriu zis, unde nu aveau voie să se așeze românii.

[96] Pentru planurile îndrăznețe ale acestuia care căuta să schimbe situația participanților la războiul nordic, distribuind provincii în vederea unor alianțe în favoarea lui Carol al XII-lea vezi Voltaire, *Histoire de l'Empire russe*, t. II.

[97] *Wissembourg.*

[98] De fapt în antichitate purta numele de Apulum.

[99] *Patruissa (!)*

[100] = Calvină.

locuitorii acestor două confesiuni, şi una catolică, aceasta fiind cea mai mică: de aici se vede că libertatea conştiinţei n-are atît de suferit în ţara aceasta, cum voiau nemulţumiţii să se creadă. De altfel aceste biserici n-au nimic deosebit; pe o piatră prinsă într-un zid vechiu, din apropierea primei biserici se citesc aceste resturi de inscripţie: N A S C E N ... X T O. M.II.H.23. Biserica romano-catolică fiind cea din urmă clădită[101], este cea mai simetrică, se vede destul de bine că şi celelalte au fost la început catolice: şi au încăput sub alt stăpîn în urma prefacerilor politice şi religioase.

Ţara este pretutindeni roditoare şi frumoasă, înfăţişînd vederii o bogată varietate de dealuri, cîmpii, pajişti, păduri etc., dacă lăsăm la o parte unele tîrguri şi sate distruse pe ici pe colo de furia războiului. Continuîndu-ne drumul prin localităţile „Corrad“[102] Petrindul[103], Zimbor[104], „Major Egm“[105], „Bred“[106], Zalău[107], Camăr[108], Ghida[109], „Shombis“[110], „Strale“[111], Marghita[112], Leta, Paly, am ajuns în 23 ⟨oct.⟩ la Debreţin.

---

101 — Catedrala catolică din Alba Iulia datează din secolul al XIII-lea!
102 Probabil Gîrbău (jud. Cluj).
103 *Perrend*. Sat (jud. Cluj).
104 *Samber*. Sat (jud. Sălaj).
105 Neidentificate.
106 Neidentificat.
107 *Siloy* (jud. Sălaj).
108 *Kermer*. Sat (jud. Sălaj).
109 *Deda*. Sat în (jud. Bihor).
110 Neidentificate.
111 Neidentificat.
112 Marghita (jud. Bihor. Localităţile următoare sînt în Ungaria.

STANISLAW PONIATOWSKI

(1676—1762)

Contele Stanislaw Poniatowski, s-a născut în 1676 la Dereczyn în Lituania, ca fiu al nobilului Francisc Poniatowski (1640/50—1691/93) şi al Elenei Niewiarowska. De tînăr a îmbrăţişat cauza condusă de puternicul clan aristocratic al familiei Sapieha, în frunte cu principele Ioan Cazimir (1637—1720), mare hatman al Lituaniei, ostil Rusiei ce sprijinea pe regele August al II-lea de Saxa. Aderarea tînărului Stanislaw la politica acestui partid a fost atribuită, fără temei, zvonului că ar fi fost fiul natural al hatmanului Sapieha şi al unei evreice şi apoi adoptat de Francisc Poniatowski. În realitate el a fost al doilea fiu al acestuia şi a mai avut un frate şi o soră mai tineri.

Stanislaw a luat parte ca partizan al regelui Stanislaw I Leszczynski la războiul nordic urmînd pe protectorul său, Carol al XII-lea, în expediţiile acestuia în Curlanda, Polonia şi Ucraina cu începere din 1701. La Poltava i-a scăpat viaţa şi i-a înlesnit retragerea, urmîndu-l la Bender. Pentru bravura arătată cu acest pri lej, Poniatowski a fost înaintat la gradul de general în armata suedeză.

În timpul şederii regelui Suediei la Bender, a fost trimis în mai multe misiuni la Poartă ca reprezentant al său şi al regelui Stanislaw I Leszczynski, conlucrînd acolo cu emisarul oficial al lui Carol anume Martin Neugebauer. În prima sa călătorie la Constantinopol, la sfîrşitul lunii septembrie 1709, Poniatowski a dus un memoriu al regelui către sultan. El a reuşit să fie primit de marele vizir şi de alţi înalţi dregători otomani, şi să obţină pentru suedezo-poloni şi pentru rege găzduirea în cele mai bune condiţii posibile la Bender precum şi promisiunea obţinerii unei escorte militare turceşti pentru a străbate Polonia spre a se putea uni cu partizanii lui St. Leszczynski. Ulterior ei şi-au schimbat planurile urmărind să atragă pe turci şi tătari în războiul pe care-l purtau împotriva Rusiei lui Petru cel Mare. Poniatowski a fost trimis a doua oară la Poartă în februarie 1710 spre a negocia încheierea unei asemenea alianţe dar pînă la căderea marelui vizir Ali Ciorlu paşa, adept al păstrării neutralităţii, nu a izbutit să facă nimic. Deşi în relaţii foarte bune cu succesorul lui Ali, anume Numan paşa Köprülüzadé, emisarul polon n-a dobîndit succes în planurile sale, deoarece, deşi ostil Rusiei, înaltul dregător turc cunoştea slăbiciunea Imperiului otoman şi nu dorea să-l antreneze într-un război cu perspective nesigure. De abia după victoria partidei războinice de la Constantinopol, avînd în fruntea ei pe Mehmed Baltagi paşa, numit mare vizir, Turcia a declarat război Rusiei şi Poniatowski a fost delegat să reglementeze cooperarea militară cu forţele otomane.

Ataşat pe lîngă armata marelui vizir, el a însoţit-o în campania acesteia din Moldova, adresînd din tabăra turcească rapoarte lui Carol al XII-lea, cancelarului coroanei, von Müller şi ambasadorului Suediei la Constantinopol, Thomas Funck, cu privire la mişcările de trupe şi desfăşurarea marşului la nord de Dunăre. Cînd armata ţarului se găsea într-o poziţie critică, şi Petru cel Mare, l-a pus pe Şeremetev să adreseze vizirului Mehmed o cerere de pace, atunci, în mare grabă a scris regelui Carol al XII-lea la 11 iulie despre neaşteptata situaţie, din pricina

emoţiei greşind şi data (1710 în loc de 1711); scrisoarea a fost trimisă la Bender printr-un curier expres, căpitanul Busquet. Carol s-a deplasat în grabă în tabăra turcească dar s-a străduit în zadar să-l convingă pe Baltagi să continue ostilităţile; acesta semnase pacea cu ţarul şi nu se arăta dispus a revoca tratatul semnat cu plenipotenţiarii ruşi. Cum regele Suediei a socotit insuficiente prevederile acordului ruso-turc privind asigurarea înapoierii sale în patrie trecînd prin Polonia, singurul lucru care a mai rămas de făcut lui Poniatowski a fost de a adresa plîngeri la Constantinopol spre a fi aduse la cunoştinţa sultanului prin ambasadorul Funck. După pace Baltagi socotind inoportună şederea în continuare a lui Poniatowski în tabăra turcească, acesta a fost nevoit să se retragă la Varniţa pe lîngă suveranul suedez, de unde a perseverat în trimiterea de scrisori la Poartă, protestînd şi denunţînd atitudinea lui Baltagi. Pînă la urmă, datorită întîrzierii ruşilor de a preda fortăreţele promise turcilor prin tratatul de la Prut, a raportului hanului tătar despre purtarea nedemnă a marelui vizir şi nu mai puţin a celui de al doilea memoriu al regelui adus de Poniatowski, sultanul a demis din funcţie pe Baltagi. Poniatowski a mai rămas pe lîngă Carol al XII-lea, pînă la asediul de la Varniţa în 1713, întovărăşindu-l apoi la Poartă.

La întoarcerea regelui în Suedia în 1714, a primit de la el sarcina de guvernator al ducatului Zweibrücken (Deux-Ponts) din palatinatul Bavariei de sus. După moartea lui Carol al XII-lea în 1718 s-a întors în Polonia, împăcîndu-se cu regele August al II-lea şi obţinînd din partea acestuia cele mai mari dregătorii. A fost mare trezorier (1724), feldmareşal, palatin (voevod) de Mazovia (1731).

După moartea lui August al II-lea (1733), Poniatowski a sprijinit pe fostul rege Stanislaw I Leszczynski, dar prins de ruşi la Danzig s-a raliat regelui August al III-lea care i-a încredinţat slujba de staroste de Lublin (1740), iar mai tîrziu cea mai înaltă dregătorie a regatului, anume cea de castelan al Cracoviei (1752). În sfîrşit prin a doua căsătorie a sa cu Constanţa Czartoryska el ajunge unul din şefii puternicului partid al familiei Czartoryski, înlesnind mai apoi prin aceasta alegerea fiului său, Stanislaw al II-lea Poniatowski ca rege al Poloniei. A murit la Ryki (în provincia Lublin), la 3 august 1762.

Din timpul şederii sale la Bender şi în Turcia între 1710—1714, pe lîngă Carol al XII-lea, Poniatowski a lăsat *o corespondenţă bogată*, care se păstrează astăzi în arhivele din Stockholm (Riksarkivet, *Turcica*). Din cele 135 de scrisori adresate monarhului suedez (în germană) şi cancelarului Müller (în franceză), a fost publicată în original doar cea din 10/21 iulie 1711 de către A. Quennerstedt, *Vid. Prut* în „Karolinska Forbun. Arsbok" (1916). Profesorul A. Stille a folosit colecţia scrisorilor lui Poniatowski în studiile sale relative la şederea lui Carol al XII-lea în Turcia (cf. Samuel E. Bring, *Charles XII*, Stockholm, 1918). În sfîrşit, se mai păstrează în acelaşi fond arhivistic şi un alt lot de 16 scrisori ale demnitarului polon trimise ambasadorului Suediei la Poartă Thomas Funck între 4 mai şi 29 octombrie 1711.

Scrisorile lui Poniatowski sînt importante pentru perioada şederii lui Carol al XII-lea la Bender, şi lîngă Adrianopol, la Demotica şi pentru campania de la Prut cînd autorul lor se afla în tabăra otomană. Din totalul scrisorilor lui Poniatowski datînd din această perioadă, istoricul turc Akdes N. Kurat a selectat doar şapte, cuprinse în intervalul 11 iulie—4 octombrie 1711 şi adresate regelui Carol (1), cancelarului Müller (2) şi ambasadorului Funck (4) cu privire la campania şi pacea de la Prut, pe care le-a publicat în studiul *Letters of Poniatowski on the Pruth Campaign, 1711*, în „The Slavonic and East European Review", vol. XXVI (1947), nr. 66, pp. 239—258. Din aceste scrisori redăm extrasele cele mai interesante pentru noi.

Un alt raport adresat de Poniatowski regelui Stanislaw I Leszczynski a fost publicat de La Motraye în *Călătoriile* sale. Îl redăm după versiunea franceză a

lucrării citate *Voyages du S(ieu)r A. de La Motraye en Europe, Asie et Afrique*, La Haye, 1727, vol. II, pp. 25—27.

Cuprinde, de asemenea, o descriere a luptei de la Prut văzută din lagărul turcesc, stăruind asupra încercărilor lui Carol al XII-lea și ale sale de a obține prin reținerea țarului ca ostatec, un tratat mai favorabil atît pentru Poartă cît și pentru Suedia și Polonia. Textul a fost totodată parafrazat de La Motraye și în relația sa proprie după cum rezultă din comparația textelor.

Mult mai tîrziu după împăcarea cu regele August al II-lea și întoarcerea sa în Polonia, Poniatowski și-a scris „Memoriile" care au rămas neterminate și se referă doar la începuturile șederii sale în Turcia. Ele se păstrează la Cracovia, Biblioteca Czartoryski, *Poniatowski* N 937 și au fost publicate de Serge Goriainow sub titlul *Le journal d'un frère d'armes de Charles XII* în „Revue contemporaine", St. Petersburg, 1910, nr. 1, 3—5, după ce o traducere a lor în suedeză fusese editată de E. Carlson, *Stanislaus Poniatowski's berättelse* în „Historisk Tidskrift" încă din 1890.

În sfîrșit, în afara corespondenței și a memoriilor relative la activitatea sa în Imperiul otoman, Poniatowski pare a fi autorul și a acelor *Remarques d'un seigneur polonais sur l'Histoire de Charles XII par Voltaire* (Haga, 1741), scrise multă vreme după întoarcerea sa din Turcia și conținînd unele confuzii și erori. Tot el, în calitate de partizan al reformei constituției polone, și-a expus programul în scrierea intitulată *Scrisoarea unui agricultor* (1744).

Viața și activitatea lui Poniatowski au fost evocate în monografia lui Klemens Kantecki, *Stanislaw Poniatowski, kasztelan krakowski ojciec Stanislawa Augusta*, vol. I—II, Poznan, 1880, iar legăturile sale cu Carol al XII-lea au fost analizate de Rolv Laache, *Karl XII og hans trofaste grev Poniatowski*..., Oslo, 1959, 250 p.

[RAPORT CĂTRE REGELE STANISLAW-LESZCZYNSKI][1]

...Îmi îngădui să aduc la cunoștința m-ții voastre ciudata purtare a vizirului[2] care a lăsat să-i scape cel mai strălucit prilej de a aduce cu fală pe țar prizonier la Sultan[3]. Acest prilej ne-a fost oferit în ziua de 18 iulie, cînd armata noastră numărînd 120 000 de oameni în afară de tătari și de poloni, am văzut spre seară de cealaltă parte a Prutului pe generalul Ianus cu vreo opt mii de moscoviți care nu se vedea decît în zare[4]. A dat impresia că vrea să-și așeze tabăra acolo dar și-a schimbat gîndul, dacă l-o fi și avut, cînd a văzut pe urmele sale sumedenie de tătari care trecuseră mai înainte rîul înnot.

Noi am făcut patru poduri pe acest rîu, și de cum a fost gata primul, pe la orele patru sau cinci dimineața, a trecut hanul[5] după ce a poruncit unui detașament de 25 000 de tătari să treacă înnot ca să urmărească și să hărțuiască detașamentul moscovit, ca și grosul armatei, de la care au capturat diverse convoaie, nenumărate bagaje și mulți prizonieri. Toate podurile fiind gata pe la orele opt, au trecut patru pașale

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez publicat de La Motraye în versiunea franceză a lucrării sale *Voyages*... (La Haye 1727) t II, pp. 25—30. Aici este redat doar un fragment mai semnificativ.

[2] Baltagi Mehmed Pașa.

[3] Ahmed al III-lea.

[4] *Qui ne paroissoit qu'à perte de vue.*

[5] Devlet Ghirai al II-lea.

cu două detașamente de cavalerie pentru a merge să-l sprijine pe han, care a obținut mari succese asupra celor două detașamente inamice, îndeosebi asupra celui al generalului Ianus, căruia i-a ucis sau i-a capturat mai bine de două mii de oameni, fără însă a-l putea împiedica de a se uni cu grosul armatei moscovite, pe care hanul a continuat s-o hărțuiască, cu ajutorul pașalelor. Atunci generalul Șeremetev, care era comandantul suprem, a pus să descalece călăreții și să poarte părcane cu care a înconjurat armata întreagă formată în careu, punînd bagajele și artileria sa la mijloc. Măsură de apărare care nu a scutit-o de pierderi însemnate și i-a încetinit mult mersul, pe care și-l îndrepta spre o pădure aflată la cîteva leghe de locul unde se afla atunci. Înțelegînd noi, cînd s-a apropiat mai mult, că avea de gînd să ajungă acolo pentru a se retrage, l-am îndemnat stăruitor pe vizir, care trecuse de partea cealaltă a rîului dar care se oprise la un sfert de leghe de mal și stătea în inacțiune, să meargă să-l atace. Dar el s-a mulțumit să trimită niște detașamente de spahii și de ieniceri pentru a-l ajuta pe han să-i taie retragerea spre pădure. Au reușit totuși. Tătarii au dat atacul, hărțuind ⟨armata⟩ dintr-o parte și turcii de cealaltă. Chiar și polonii noștri s-au distins cu acest prilej mult peste așteptări, avînd în vedere micul lor număr... Au împins-o în sfîrșit într-o fundătură[6] formată de rîul Prut, unde s-a fortificat cum a putut cu părcanele și căruțele sale. Istovită de oboseală și de lipsa de hrană pentru oameni și pentru cai care abia mai puteau să se tîrască, părea că nu mai are nici un mijloc de scăpare de acolo. Ienicerii, împotriva părerii Agăi Ienicerilor de a aștepta pînă a doua zi pentru a da un atac în toată regula, cînd toată armata turcească va fi la îndemînă în preajma taberei moscovite, s-au năpustit asupra ei cu spahiii, cu iataganele în mînă, dar nefiind sprijiniți de un număr destul de mare, au fost respinși după ce au ucis sumedenie de moscoviți. La venirea nopții au ridicat înaintea lor un mic parapet, hotărîți să reînceapă atacul a doua zi și cu mai multă putere și înverșunare, la sosirea celorlalți tovarăși ai lor și a întregii armate. Aceste trupe au sosit și s-a început din zori să se tragă cu tunul asupra dușmanului. Moscoviții au suferit ceva pierderi în această acțiune. Puțin după aceea țarul a prevenit atacul pregătit de ieniceri, făcînd să înceteze focul alor săi ridicînd steagul alb în vederea unei capitulări. Și a trimis vizirului printr-un ofițer o scrisoare pe care generalul Șeremetev o scrisese în propriul său nume[7] în acest scop. Vizirul a primit pe aducător cu oarecare ifos, dar mai venind și alții puțin după aceea ca să ceară o suspensiune de arme și spunînd că va veni și un plenipotențiar din partea țarului cu depline puteri[8] pentru a trata, acest vizir care spre nenorocul nostru este un om fără experiență și sărac cu duhul, și-a lăsat deoparte tot ifosul și și-a dat încuviințarea. Cancelarul Șafirov s-a dus la el și într-o cuvîntare din cele mai supuse și cu propuneri măgulitoare a reușit în curînd să-l facă să uite toate făgăduielile frumoase pe care mi le făcuse adesea de a nu încheia nici un tratat fără a mă întreba, căci în loc să impună acestui principe condițiile cele mai avantajoase pentru Poartă și pentru noi, pe care le-ar fi putut impune așa cum ar fi vrut, s-a mulțumit să ceară pentru Poartă Azovul, dărîmarea

---

[6] *cul de sac.*

[7] Amănunt în acord cu faptul că Șeremetev avea comanda armatei, și nu țarul.

[8] *Carte blanche.*

(fortificaţiilor de la) Taganrog, Samara şi Kamena[9], predarea artileriei grele de cîmp a moscoviţilor şi reaşezarea cazacilor Zaporojeni în vechile lor privilegii, şi pentru Polonia ca ţarul să-şi retragă trupele din ea şi să nu se mai amestece în treburile acesteia. Şi că pe deasupra va preda sublimei Porţi pe rebelul Cantemir împreună cu unul Sava, raguzan de neam[10] şi-i va plăti o sumă cît un an din veniturile Moldovei pentru pagubele ce i le pricinuise.

Cei mai mulţi dintre paşale precum şi alţi ofiţeri pe care îi cunoşteam, au rămas foarte miraţi de purtarea lui, şi credeau ca şi mine că va cere ca ţarul să rămînă prizonier de război împreună cu principalii săi ofiţeri, aşa cum îl sfătuisem. Cum ştiau că el arătase la început multă consideraţie părerilor mele, m-au rugat să-l fac atent să-l reţină cel puţin pe ţar, pînă la ducerea la îndeplinire a tratatului pe care voia să-l facă cu el. Şafirov luînd cererile în scris a plecat să le ducă ţarului. Am folosit acest prilej pentru a face noi obiecţii[11] vizirului, atît în această privinţă cît şi în legătură cu regele Suediei care ni se părea neluat în seamă, împotriva făgăduielilor ce ni se făcuseră şi în pofida stării în care se afla ţarul, şi care nu i-ar fi îngăduit să refuze nici o cerere. Mi-a făgăduit multe, dar a uitat totul la întoarcerea lui Şafirov, care a ştiut chiar să-l facă să renunţe la cererile sale privind artileria de cîmp, veniturile Moldovei, predarea lui Cantemir şi Sava; a cerut numai pentru regele Suediei ca ţarul să nu se împotrivească nici direct nici indirect la trecerea lui, ceea ce i s-a îngăduit, şi tratatul a fost întocmit şi subscris pe aceste baze. Această purtare fiind o dovadă neîndoioasă a lipsei unor intenţii bune, sau mai degrabă a neghiobiei desăvîrşite[12] a vizirului, i-am spus de faţă cu multă lume care se afla în cortul său tot ce puteau să-mi dicteze raţiunea omenească şi mînia mea împotriva unui asemenea fel de a se purta. La care neştiind ce să-mi răspundă m-a trimis la chehaia lui, ca să ne sfătuim împreună, precum zicea, la mijloacele pentru a face ceva mai mult pentru M. S. dar nici acesta nu mi-a dat nici el nici un motiv de satisfacţie. [Urmează discuţia lui în această privinţă].

... Dar ce am putut spune nu folosea la nimic: erau hotărîţi să-l lase pe ţar să plece, şi a ieşit într-adevăr a doua zi din tabăra sa cu toate onorurile şi îndestulat de noii săi prieteni de tot ce ducea lipsă pentru subzistenţa armatei sale prăpădite.

Regele Suediei ce fusese anunţat cu două zile mai înainte printr-un curier expres trimis de mine de situaţia de atunci a venit aici, şi a fost nespus de surprins să vadă această schimbare la faţă[13]. M. S. regele a mers drept la cortul vizirului, unde am avut cinstea să-l însoţesc. El i-a făcut toate mustrările ce le merita pentru greşeala pe care o săvîrşise şi i-a propus un mijloc de a o mai îndrepta, care era de a-i da 20 sau 30 000 din trupele lui cele mai bune, cu care regele garanta să i-l aducă prins pe ţar pentru a face cu el un tratat mai bun pentru Poartă şi pentru noi, şi să-l reţină pînă la împlinirea condiţiilor. Dar el a adus obiecţii atît de puţin întemeiate la această propunere, că M. S. l-a părăsit

p. 27 / p. 28 (margin)

---

[9] *Kamienska* — Nu trebuie confundată cu Cameniţa care aparţinea Poloniei, nu Moscoviţilor.

[10] Raguzinski, consilierul ţarului.

[11] *Remontrances.*

[12] *Extrême sottise.*

[13] *Ce changement de scène.*

destul de brusc, pentru a se întoarce la Bender, unde voi merge și eu peste puține zile... etc.

[La Motraye este invitat de gen. Poniatovski să-l însoțească la Bender la regele Suediei. Amîndoi pornesc împreună în ziua de 16 iulie]. p. 30

SCRISOARE CĂTRE TH. FUNCK[14]

1711 iulie 24.

Deși marele vizir aflase prin toți prizonierii moscoviți ce au fost capturați că armata lor nu era decît de 50 sau 60 000 de oameni, că toți soldații erau fie bolnavi, fie muribunzi, fiind lipsiți de pîine de trei săptămîni, și că nu aveau în tabăra lor decît 44 de tunuri, în pofida acestor înștiințări eu afirm că țarul s-ar fi retras cu armata sa, cu toate hărțuielile necontenite ale tătarilor și ale cîtorva voluntari turci, dacă în cele din urmă, la insistentele stăruințe în vederea succesului cauzei comune, el [marele vizir] nu ar fi luat hotărîrea de a porni spre inamic. La 19 (iulie) seara am ajuns în fața lor. Înflăcărarea ienicerilor nu le-a îngăduit să mai aștepte pînă a doua zi, și au atacat pe moscoviți, dar în dezordine, și fără a fi susținuți, iar moscoviții și-au menținut poziția în spatele părcanelor. Pierderile lor au fost totuși foarte mari, și au fost uciși mulți ofițeri și generali de ai lor. Venirea nopții a împiedicat darea ordinelor necesare pentru a profita de acest fericit început. A doua zi ⟨20 iulie⟩ țarul văzîndu-se împresurat din toate părțile de o armată nenumărată, după ce a încercat să tragă cîteva lovituri de tun, a scris o scrisoare marelui vizir, care i-a fost dusă de un ofițer, prin care îi cerea pace, și îl rugă să permită trimiterea la el a unui reprezentant avînd împuternicirea de a trata pacea. În acest interval țarul a mai trimis patru ofițeri care să ceară să nu se mai tragă asupra taberei sale, și să anunțe că și el își trimite îndată plenipotențiarii. p. 246

Tragerile sînt oprite de amîndouă părțile, și după un sfert de oră a sosit în tabăra ⟨vizirului⟩ Șafirov, ministrul țarului pentru a face propuneri ⟨de pace⟩. I se explicase chehaiei marelui vizir că acela trebuia să-l primească cu ifos, dar departe de a se urma acest sfat salutar pentru cauza comună, l-au primit pe Șafirov cu toate demonstrațiile de prietenie cu putință, care constituiau pentru el tot atîtea semne prevestitoare ale succesului tratativelor sale. I se dăduse mînă liberă, și deci nu trebuia decît să se ceară pentru a se obține, dar marea slăbiciune a vizirului unită cu reaua sa voință față de regele Suediei, l-au oprit de a cere tot ce era în drept a pretinde. Cu două ore mai înainte i se atrăsese atenția ministrului (= vizirului) să-și amintească faptul că regele Suediei nu voise să facă pace decît dacă în aceasta ar fi fost inclusă și Poarta, deși pacea îi fusese oferită cu condiții foarte favorabile, și că se speră deci că se va purcede la fel față de acest principe, după cum i s-a și făgăduit de către Poartă, și că se cereau trei zile pentru a-l vesti pe regele Suediei despre tot ce se întîmplă, și că în acest răstimp moscoviții vor suferi și vor fi obligați să cedeze tot ce li se va cere sau altminteri să se predea ca prizonieri de război. Vizirul a răspuns că nu

---

[14] Traducerea s-a făcut după textul francez al scrisorilor publicate de Akdes N. Kurat: *Letters of Poniatowski on the Pruth Campaign* în „The slavonic and East European Review", vol. XXVI (1947), nr. 66, p. 245 ș. u.

fusese întreprinsă această mare campanie decît pentru a-i complace regelui Suediei, şi că nu trebuie să-şi închipuie cineva că el ar putea fi trecut cu vederea. Totuşi urmarea a arătat că intenţiile marelui vizir nu erau conforme făgăduielilor sale, şi că în loc de a pune ca această pace să fie tratată de nişte oameni luminaţi, el a vrut să o facă el însuşi. Iată propunerile sale: (ale vizirului) ca Azacul (= Azovul) să fie restituit, Taganrog, Kamenka şi Samara să fie rase la pămînt, cazacii să rămînă în prima lor stare, fără a se lămuri în ce fel, moscoviţii să nu se amestece în treburile Poloniei, să fie predat domnul Moldovei, şi să fie plătit Porţii venitul unui an al acestui principat, întrucît ei (= moscoviţii) l-au adus în stare să nu poată plăti tributul său obişnuit. Să fie predat şi un oarecare Sava (= Raguzinski) supus al sultanului, să nu se împotrivească la trecerea regelui Suediei în ţara sa, să predea toate tunurile şi toate muniţiile ce se aflau în tabăra lor. Aceste propuneri au părut atît de uimitoare ministrului regelui Suediei, încît acesta nu s-a putut împiedica de a spune că nu era acesta chipul în care ei (= moscoviţii) trebuiau să fie incluşi în acest tratat, spre a putea formula mai apoi propunerile lor, că această grabă de a ajunge la o concluzie nu era de loc necesară, ci dimpotrivă era foarte prejudiciabilă intereselor Imperiului otoman, şi că trebuia să facă propuneri mai avantajoase. Dar departe de a-i da ascultare, marele vizir a stăruit în continuare în primele sale sentimente, şi după ce Şafirov şi-a înfăţişat deplina sa împuternicire (= plenipotenţa sa) el a răspuns la propunerile marelui vizir în chipul următor: Că ţarul va restitui Azacul în aceeaşi stare în care fusese cînd a fost ocupat de acest principe, această concesie a bucurat nespus de mult pe marele vizir, care nu vedea că această grabă îndatoritoare (empressement) manifestată de ţar nu rezulta decît din teama şi primejdia în care se afla. El nu s-a putut împiedica de a-l lăuda pe Şafirov şi de a declara că era un om de ispravă *(bon homme)*. Acest plenipotenţiar a admis ca Taganrog, Kamienk şi Samara să fie rase la pămînt, întrucît împăratul său avea multe oraşe şi nu-i păsa de acestea, că şi cazacii se vor bucura de vechea lor libertate şi că moscoviţii nu se vor amesteca în treburile Poloniei, afirmînd că nici nu ar fi făcut vreodată aşa ceva, dacă regele Suediei nu s-ar fi amestecat. La care marele vizir nu a răspuns nimic. Şafirov a adăugat că domnul Moldovei nu se afla în mîinile lor şi că a fugit de patru zile că nu cunoşteau pe nici un Sava, şi că întrucît ei n-au scos nimic din Moldova, ei nu puteau restitui nimic, a îngăimat nişte scuze slabe[15] în privinţa tunurilor şi muniţiilor cerute, şi a declarat în sfîrşit că regele Suediei va putea trece [spre ţară] în toată libertatea. Marele vizir a părut mulţumit de toate acestea, nevrînd să-şi dea seama că Şafirov se grăbea să semneze celelalte articole pentru a-şi scoate împăratul din locul în care se afla. I s-a arătat marelui Vizir ⟨de către ministrul regelui Suediei⟩ marea nedreptate ce i se făcea regelui Suediei, şi că nici duşmanii lui nu au putut vreodată să-i facă mai mult rău decît îi pricinuia acest tratat, şi că acest „eveniment" era cu totul contrariu făgăduielilor ce i se făcuseră, şi că era greu de înţeles de ce nu voia să deschidă gura spre a cere pacea pentru suedezi, cum o cerea pentru ei înşişi, deoarece aceasta nu l-ar fi costat decît un cuvînt. Că ţarul era într-o situaţie în care nu putea refuza nimic şi că el era bucuros a face ⟨pace⟩ şi cu regele Suediei, deoarece primii ofiţeri moscoviţi ⟨trimişi pentru armistiţiu⟩ declaraseră pe

[15] În sensul de motivări ale unui refuz nemărturisit.

față că țarul îi trimisese pentru a cere pace Porții și regelui Suediei. Toate aceste protestări nu l-au zdruncinat pe marele vizir. S-a stăruit ⟨de către ministrul⟩ suedez în rugămintea ca să ceară țarului ⟨să încheie⟩ pace cu regele Suediei, ca fiind bunul prieten și aliat ⟨al turcilor⟩, dar în zadar. A fost întrebat apoi ce garanție (assurance) avea pentru acest nou tratat, și a răspuns că țarul dădea ca ostateci pe plenipotențiarul Șafirov și pe fiul lui Șeremet, și că Anglia și Olanda vor fi chezașii săi. I s-a obiectat că această precauție nu era îndestulătoare pentru faptul că la începutul acestui război țarul a trimis un ambasador regelui Suediei ca să-l asigure de prietenia lui, și totodată a pus să treacă 80 000 de oameni pe un alt drum spre a ocupa provinciile sale, și că s-ar putea întîmpla ca țarul să dea ostateci numai pentru a se salva din primejdia vădită în care se afla. Că englezii și olandezii nu-l vor putea sili pe țar să execute acest tratat, că el l-ar putea lua pe țarul însuși drept ostatec și că atunci doar ar fi în stare a face ca tratatul să fie executat. I s-a mai propus vizirului să ia drept chezași ai tratatului pe regele Suediei și pe regele Stanislaw, ca interesați în această chestiune, și că ei ar putea să-l constrîngă pe țar cu armele în mînă, dacă acesta ar zăbovi executarea tratatului. Că țarul acceptînd pe acești doi principi p. 248 drept chezași, va fi obligat să facă pace cu ei și să satisfacă dreptele lor pretenții. Dar toate aceste discursuri, și acelea ale hanului tătarilor au fost date deoparte, fără a se ști de ce. Marele vizir nu le accepta. Pornindu-se zvonul că venea regele Suediei, marele vizir a fost rugat să nu purceadă mai departe și să binevoiască să aștepte două ore, dar el nu a așteptat. Sosind în tabără regele Suediei, acesta s-a îndreptat spre cortul marelui vizir spre a-i arăta paguba pe care acela (= vizirul) o făcea împăratului stăpînul său. El i-a cerut să oblige pe moscoviți să mai rămînă o zi în tabăra lor pentru a se putea face propuneri de pace. Toate aceste argumente nu l-au putut îndupleca mai mult ca celelalte, pe marele vizir, ca să acorde ce i se cerea fără a se putea pricepe cauza acestui refuz ....

— ACELAȘI CĂTRE CANCELARUL SUEDEZ V. MÜLLER —

25 iulie ...... P. S. Spuneți-i maiestății sale că cele două pașale care escortează pe moscoviți, au raportat aici că prăpădul *(la misère)* din mijlocul trupelor inamicului nici nu se poate exprima și că de cînd au părăsit tabăra au murit mai bine de trei mii de oameni pe drum. Dacă Dumnezeu ne-ar trimite 12 000 de oameni din trupele noastre acuma, înainte ca să ajungă ei la Kiev, am putea prinde un prilej pe care turcii l-au lăsat să le scape.

CĂPITANUL JAMES JEFFRIES

(? — p. 1715)

Căpitanul englez James Jeffries a luat parte ca militar în armata suedeză la campania din Ucraina din 1708, fiind prezent şi la lupta de la Poltava. Înapoiat în Anglia, el a fost folosit de guvernul englez al reginei Ana Stuart, ca emisar pe lîngă regele Suediei Carol al XII-lea, aflat la Bender, de care era cunoscut personal, în vederea obţinerii asentimentului său la Actul de Neutralitate al Puterilor aliate (împotriva lui Ludovic al XIV-lea), valabil pentru tot cuprinsul imperiului, la care au fost asociate Polonia şi Iutlanda. Ajuns la Bender la 27 aprilie 1711, el e primit de cancelarul von Müller şi de rege, care au obiectat că acel Act de Neutralitate este în favoarea regelui August al Poloniei şi pune pe suedezi în inferioritate, oprindu-i de a-l ataca în Saxonia, cum ar fi firesc. A rămas la Bender ca rezident al curţii engleze, pe care o informa despre negocierile sale privind acel Act, precum şi despre alte două puncte ce îi fuseseră încredinţate: o încercare de a pune la cale o mediere de pace cu ţarul Petru şi cu August al Poloniei, eventual şi cu regele Danemarcei, şi recunoaşterea libertăţii comerţului englez cu oraşele din Marea Baltică ocupate de ţar. Perseverenţa sa s-a izbit de refuzul regelui, nemulţumit de puterile aliate, care în loc să-l ajute în nenorocirea sa, voiau să-i impună hotărîrile lor.

Atitudinea lui Jeffries faţă de rege este destul de complexă. Pe de o parte el urmăreşte ţelurile şi interesele propriului său guvern, şi condamnă îndărătnicia lui Carol al XII-lea, pe de alta, are pentru el un sentiment de admiraţie şi exasperare totodată, şi o dorinţă de a-l ajuta, fără a uita că obiectivele Puterilor aliate erau în opoziţie cu cele ale suveranului pribeag. El încearcă totuşi să sugereze guvernului său posibilitatea unei satisfacţii ce i s-ar putea da, renunţînd la alianţa cu August al Poloniei care a recurs la sprijinul francez pentru negocierile purtate de solul său la Constantinopol. El urmăreşte cu atenţie raporturile lui Carol al XII-lea cu Poarta, relaţiile cu paşa de Bender şi cu hanul tătarilor, trataţi de rege cu o răceală orgolioasă, cît şi reacţiile suedezilor din jurul lui. Duelul dintre el şi marii viziri ce se succed din 1711 pînă în 1713 / 1714 este expus cu claritate şi completează şi confirmă cele spuse de Weismantel în Jurnalul său de campanie.

Jeffries a sosit la Bender puţin înainte de campania de la Prut, ale cărei ecouri sînt notate cu interes. Unele din ele completează datele mărturiilor directe ale participanţilor, de pildă cele relative la locotenent colonelul Pitz, fără însă a lămuri definitiv această chestiune. (Vezi în volumul de faţă Jurnalul de campanie al lui Şeremetev, memoriile lui Moreau de Brasey, darea de seamă a lui Tiepolt). Judecata sa asupra oamenilor şi evenimentelor este influenţată de informarea sa indirectă. Cea asupra lui Cantemir, care l-ar fi convins pe ţar că cea mai mare parte a trupelor turceşti ar fi folosite contra Azovului şi că el va avea de întîmpinat doar 50 sau 60 000 de oameni, este infirmată de Şeremetev în Jurnalul său de campanie. Tot atît de neîntemeiată este şi părerea că ţarul ar fi putut ieşi învingător dacă ar fi înaintat de-a dreptul către podul peste Dunăre şi s-ar fi făcut stăpîn pe el împiedecînd trecerea turcilor, sau ar fi ocupat Benderul. Amîndouă

aceste ocazii ar fi fost pierdute, zăbovind prea mult în Moldova, etc. Este curios că amîndouă aceste concluzii, adică informarea inexactă atribuită lui Cantemir și posibilitatea unei victorii oarecum sigure a țarului, (care nu rezistă la dovezile concrete aduse de mărturiile directe ce pot fi urmărite în volumul de față) sînt și cele oferite de broșura de propagandă a cancelarului Golovkin, care încerca să arunce răspunderea insuccesului pe alții decît pe țar, temă reluată peste zece ani în Jurnalul oficial al lui Petru cel Mare. Și broșura și jurnalul au fost redactate sub inspirația țarului.

Însemnările lui Jeffries înfățișează filmul vieții zilnice de la Bender, conflictul tot mai acut cu marele vizir, drumurile lui Poniatowski la Constantinopol, pentru a stărui la reluarea războiului cu rușii, vestea depunerii marelui vizir, care nu influențează însă în bine situația regelui, lipsa de bani, lipsa de ecou la plîngerile adresate Porții. Însăși problema adăpostului de la Bender era acum legată în mod ingenios de către manevrele lui Șafirov, de neexecutarea de către ruși a condițiilor tratatului de la Prut. Schimbările diametrale ale politicii turcești se traduc prin aruncarea în închisoarea de la cele șapte turnuri ba a solilor moscoviți ba a celor suedezi. James Jeffries a fost martor ocular al „calabalîcului de la Bender“ cu rezistența îndărătnică a regelui la Varnița și pornirea sa ca un fel de prizonier într-un car cu boi escortat de ofițeri suedezi dezarmați într-o procesiune jalnică. El însuși a rămas la Bender la rugămintea regelui pentru a căuta să răscumpere pe suedezii luați ca robi de către tătari. După împlinirea acestei misiuni (pentru care cere și sprijinul englez) el trece la Adrianopol, păstrîndu-și calitatea de trimis pe lîngă rege aflat la o jumătate de milă de acest oraș. Vestea apariției lui Stanislaw Leszczynski la Iași, și a trimiterii lui la Bender, unde turcii vor să-l folosească pentru a smulge concesiuni teritoriale lui August al Poloniei, concentrează tot interesul asupra acestui punct. În acest sens este văzută și preluarea Hotinului de către turci.

Lipsa de bani, apelul la ambasadorul francez din Constantinopol și la un grup de negustori de acolo pentru un împrumut care să acopere cheltuielile drumului înapoi spre patrie, și irosirea unor sume importante pentru fastul deșert al înfățișării unui sol oficial al regelui la Poartă, care va merge în această calitate și la Viena, sînt notate de Jeffries cu același amestec de sentimente sincere pentru rege și de dezaprobare lucidă a extravaganțelor sale.

După plecarea lui Carol al XII-lea din Turcia, Jeffries îl va urma ca ministru plenipotențiar pe lîngă el. Ultimele depeșe ale sale sînt din 28 decembrie 1715 și se referă la situația de după înfrîngerea de la Stralsund. Comunicările sale pe tot intervalul mai 1711 — dec. 1715 se află în arhiva Ministerului de Externe britanic (Foreign Office Papers Poland, vol. 21) de unde au fost publicate de Ernst Carlson la Stockholm în 1897 sub titlul: / *Kapten Jefferyes* / *Bref* / *Till Engelska Regeringen från Bender och Adrianopel 1711—1714 från Stralsund 1714—1715* // Jeffries apare la un moment dat și în depeșele agentului suedez de la Iași, de Briant, ale cărui bănuieli sînt trezite de propunerea pe care i-o face acesta, venit la Iași fără autorizare de la seraschierul de la Bender, de a favoriza trimiterea tainică a unor scrisori prin curierul regal suedez (probabil prin Brașov) fără știrea cancelarului von Mullern. Propunere respinsă cu indignare de agent, care informează de acest lucru atît pe domn, în mod indirect, cît și pe cancelar. Acesta îl privea cu bănuială din cauza politicii Angliei, care se opunea hotărît soluției dorite de suedezi la Poartă, anume declararea de război moscoviților. Dar mediația anglo-olandeză *in extremis* răstoarnă toate planurile de revanșă ale lui Carol al XII-lea, al cărui resentiment se întoarce împotriva ambasadorilor acestor puteri la Constantinopol, îndeosebi Sir Robert Sutton, față de care Jeffries avea un sentiment

firesc de solidaritate. Are loc şi o explicaţie destul de acră între cancelar şi Jeffries, cu participarea indirectă a regelui. Asemenea suspiciuni se vor ivi şi ulterior, după faza de la Bender, cînd pe tronul Marei Britanii se va urca George I de Hanovra, duşman al regelui şi al suedezilor, umbrind relaţiile dintre Jeffries şi rege. Rapoartele lui Jeffries dau o imagine vie a reflectării evenimentelor de la Poartă la Bender, secvenţă ce constituie fundalul mobil pe care se proiectează prezenţa regelui, impasibil în faţa evenimentelor şi elementelor, „erou al tuturor anotimpurilor", cum notează cu un fel de ironie nelipsită de o nuanţă de înţelegere Jeffries, care va fi martorul înfiorat al eroismului inutil al rezistenţei zadarnice de la Varniţa.

Mărturia lui Jeffries a fost utilizată de N. Iorga în strălucita sa reconstituire intitulată: *Carol XII, Petru cel Mare şi Ţările române* „An. Ac. Rom., m.s.ist. t. XXXIII 1911—1912." Cît priveşte judecăţile sale asupra evenimentelor, am văzut că ele sînt influenţate de gradul său de informare ce nu e la adăpostul unor exagerări evidente.

DEPEŞE DIPLOMATICE DIN BENDER (ŞI ADRIANOPOL)[1] *(1711—1714)*

p. 1 *1711, mai 18, Bender*

În ziua de 27 (apr.) am ajuns la Ismail *(Smil)* unde am părăsit corabia pe care o folosisem, parcurgînd mai bine de 200 de mile germane. De acolo am călătorit pe uscat prin ţara tătarilor de Bugeac pînă la Căuşani (care e la o depărtare de 27 de mile de Ismail, şi numai trei de Bender), de unde am expediat pe unul dintre servitorii mei la Bender cu o scrisoare către d. von Müllern[2], informîndu-l că am venit în aceste părţi, dorind ca el să-mi obţină din partea m-ţii sale autorizaţia să purced mai aproape. În ziua următoare s-a întors servitorul cu răspunsul, şi am pornit într-o caretă ce mi-o trimisese d. von Müllern, şi am ajuns la Bender în aceeaşi seară. M-am dus îndată să-l vizitez pe d. von Müllern, care şi-a exprimat marea sa satisfacţie să vadă aici pe un ministru al m-ţii sale (britanice) şi după oarecare convorbire mi-a spus că pot avea audienţă la rege în ziua următoare dacă îmi convine, la care mi-am dat asentimentul şi am plecat. În ziua de 29 l-am vizitat din nu pe d. von Müllern, care m-a condus de-a dreptul la apartamentele m-ţii sale unde am fost primit în audienţă. Am exprimat regelui sentimentele m-ţii sale (regina Ana) în chiar termenii instrucţiunilor mele, încheind că M. S. i-ar fi trimis un ministru mai de mult, dacă nu ar fi fost oprită de aşteptarea înapoierii M-ţii sale şi de incertitudinea locului unde putea fi găsit. După ce am terminat i-am înmînat scrisorile de acreditare ale m-ţii sale, adăugînd totodată că întrucît împăratul şi Statele (Olandei) nu au deocamdată un ministru rezident pe lîngă M. S. (Carol al XII-lea), mi-au dat scrisori de acreditare, pe care de asemenea i le-am înfăţişat cu toată supunerea. După aceea regele m-a întrebat de starea sănătăţii (reginei) la data cînd am părăsit Anglia şi dacă ea suferă des de gută.
p. 2 Apoi mi-a mai pus cîteva întrebări // despre (partidele) Whig şi Tory, şi ce înseamnă aceste cuvinte, precum şi despre ducele de Marlborough[3]

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul englez al depeşelor publicate de Ernst Carlson la Stockholm în 1897 sub titlul *Kapten Jefferyes Bref Till Engelska Regeringen från Bender och Adrianopel 1711—1714, från Stralsund 1714,5.*

[2] Era cancelarul regelui.

[3] John Churchill duce de Marlborough (1650—1722), comandantul forţelor engleze pe frontul de apus.

şi eu am încercat să-l satisfac cu privire la toate acestea. După ce s-a întreţinut cu mine mai bine de o oră, M. S. s-a retras în camera sa şi d. von Müllern s-a scuzat că nu are timp ca să discute acum... şi că se teme că nu va avea nici a doua zi şi ne-am înţeles să ne întîlnim în ziua de 1 mai, la orele 8 dimineaţa. [La data fixată Jeffries discută cu cancelarul clauzele Actului de Neutralitate fără a putea ajunge la o înţelegere în această privinţă. Suedezii din jurul regelui ar dori ca acesta să consimtă la Actul de Neutralitate care ar constitui primul pas spre o pace cu Danemarca] — Dar regele (după cum am fost informat) este nemulţumit pentru că găseşte că a fost dat uitării de aliaţi, care în loc să-l ajute în nevoile sale, au folosit acest prilej ca să-i impună hotărîrile lor. Acest lucru el nu îl poate suferi şi toate argumentele mele ... nu l-au putut convinge. Şi nici nu văd alt mod de a înlătura acest sentiment *(this jealousy)*, decît procurîndu-i o pace cu Danemarca, iar regele August, care a intrat în aşa bună înţelegere cu Franţa încît să se folosească de mediaţia sa şi de bunele sale oficii într-o negociere pornită de el la Constantinopol, nu se va putea plînge de a fi fost lăsat în drum de aliaţi.

p. 3

1711, iunie 15, Bender

p. 4

[Jeffries vrea să obţină o promisiune de la rege că nu va întreprinde nimic împotriva Saxoniei. Aceasta este una din condiţiile prealabile unei păci cu Danemarca, dar regele, deşi nu are nici o intenţie de a se alia cu Franţa, refuză să dea asemenea asigurări.]

p. 6

Regele Suediei este în momentul de faţă perfect sănătos. Rana primită la Poltava este aşa de bine tămăduită, încît nu a lăsat nici o urmă în mers. Toată recreaţia m-ţii sale este împreună cu ofiţerii săi care sînt mai numeroşi ca soldaţii de rînd. El porneşte călare de două ori pe zi pentru a lua aer.

Marele vizir a ajuns la Dunăre, peste care turcii au ridicat un pod la Isaccea *(Satsia)*, dar nu se ştie bine care e numărul trupelor aduse de el, unii socotindu-le la 100 000, alţii la 150 000, iar alţii la 200 000. D. Poniatowski care a sosit aici venind de la marele vizir, ne asigură că ienicerii singuri vor fi în număr de peste 100 000. Dar avînd în vedere că turcii arareori, sau chiar de loc, nu pornesc o expediţie înainte de a se fi adunat toate trupele, şi cele din Asia fiind încă foarte departe, această campanie nu va putea fi prea lungă şi nici cu vreun folos, dacă moscoviţii vor voi să evite lupta. Între timp însă aceştia au început să-şi adune o parte a armatei la Raskov, care se află pe Nistru, la 18 mile de aici, unde — ca şi în alte locuri cu vad — au trecut rîul în număr de 30 000, şi s-au instalat între acest fluviu şi Prut, de unde detaşează formaţii (îndreptate) asupra întregii Moldove şi Ţării Româneşti. Această măsură a avut un efect atît de puternic asupra locuitorilor Moldovei, încît domnul împreună cu principalii boieri ai ţării s-au şi declarat pentru moscoviţi şi trebuie să bănuim că şi domnul Ţării Româneşti i-a urmat, sau îi va urma exemplul. Dacă vizirul se va hotărî să-i alunge (pe moscoviţi) cu trupele pe care le are cu el, vom afla în curînd, dar se crede în general aici că moscoviţii se vor retrage cînd vor vedea că armata turcească a trecut Dunărea, şi că tot gîndul lor a fost să supună ţara la contribuţii şi să consume proviziile şi furajul[4].

---

[4] Opinie greşită.

p. 7 *1711, iulie 2, Bender*

Hanul tătarilor, fiind informat că feldmareşalul Şeremetev cu 12 000 de moscoviţi s-au cantonat lîngă Iaşi, reşedinţa domnului Moldovei, a trimis un detaşament puternic de tătari din Bugeac, sub comanda fiului său cel mai tînăr sultanul Memet Gery (Mehmed Ghirai) ca să-i observe mişcările. Pe data de 18 din luna trecută (= 18 iunie), 7 sau 8 000 dintre aceştia au atacat o partidă de furajori moscoviţi ce erau păziţi de o gardă de 500 de călăreţi sub comanda locotenent colonelului Pits. Furajorii au avut timp ca să încalece şi să se rînduiască în defensivă înainte ca tătarii să poată veni asupra lor. Dar îndată după descărcarea puştilor asupra tătarilor, aceştia s-au năpustit cu sabia în mînă şi cu suliţele lor scurte, ceea ce a pus pe moscoviţi în aşa mare confuzie, încît cei mai mulţi au fost sau ucişi, sau făcuţi prizonieri. Colonelul Holland, care a fost trimis cu 500 de călăreţi în ajutorul lor, a fost şi el respins în acelaşi fel şi urmărit chiar pînă la tabăra feldmareşalului. Pierderile moscoviţilor se urcă la 2 000 de oameni. Colonelul, locotenent-colonelul şi 20 sau 30 de ofiţeri au fost făcuţi prizonieri, dar cîţi dintre soldaţii de rînd nu se poate şti[5]. Această încăierare a avut loc la 2 mile de locul unde se afla feldmareşalul cu armata ce era cantonată la o milă dincoace de p. 8 Iaşi[6], între Prut // şi Nistru. Corpul de trupe de sub comanda sa consta, înainte de această încăierare, din 10 regimente de cavalerie şi 2 de infanterie, cu generalii Janus, Weisbach, Weideman şi Volkonski, ca să-l asiste. El mai avea cu sine 12 sau 16 piese de artilerie. Ţarul, care avea pe lîngă sine cea mai mare parte a infanteriei, stătea atunci lîngă Soroca, un sat situat de partea aceasta a Nistrului, nu departe de Raskov. Dar îndată ce a auzit despre această acţiune şi că hanul împreună cu 30 000 de tătari şi 10 000 de turci şi cîteva mii de poloni şi cazaci, sub comanda palatinului de Kiev şi a hatmanului Ucrainei s-au pus în mişcare pentru a-i tăia comunicaţiile cu cavaleria, a înaintat cu toată armata şi s-a unit cu feldmareşalul lîngă Iaşi, iar acesta a trecut atunci rîul Prut cu cavaleria şi o parte din infanterie, lăsîndu-l pe ţar de partea cealaltă a fluviului, unde aflăm că îşi face şanţuri *(he entrenches himself)* aşa cum a făcut înainte de bătălia de la Poltava şi ridică magazii. Întreaga armată pe care o are ţarul aici constă din 40 000 de infanterişti şi 20 000 de călăreţi, cu un parc de artilerie de 160 de piese. El mai are detaşaţi 20 000 de oameni la Azov şi 12 000, pe lîngă cazaci şi calmuci, pentru o incursiune în Crimeia, ceea ce l-a obligat pe han să-i lase acasă pe tătarii crîmleni pentru a-şi păzi ţara.

[Marele vizir s-a tăbărît de partea aceasta a Dunării, în faţa Isaccei, unde sosesc zilnic trupe noi. Sînt pe drum trupele din Arabia şi Egipt, numai ieniceri sînt 80 000, foarte dornici de luptă] dar cum ţarul este prea prudent pentru a risca totul pe rezultatul unei lupte *(field-battle)*, mă îndoiesc mult ca hotărîrea turcilor să meargă pînă acolo, încît să-l atace într-o poziţie avantajoasă lui *(in his advantages)* şi ca în cazul acesta p. 9 ei / să fie în stare să susţină focul moscoviţilor din tunuri şi puşti.

1711, iulie 27, Bender [Amănunte despre înfrîngerea moscoviţilor] Domnul Moldovei, care a fost întotdeauna bănuit de a fi de partea moscoviţilor, convingîndu-l pe ţar că cea mai mare parte a armatei turceşti va fi folosită împotriva Azovului şi că el va avea de a face în aceste

---

[5] Este vorba de atacul „de la pichet". Cifrele sînt mult exagerate.

[6] Adică faţă de Bender.

părţi cu 50 sau 60 000 de turci, cel mult, ţarul s-a hotărît să intre în Moldova spre a-i avea pe locuitorii din acea ţară de partea sa, a trecut Nistrul în acest scop fără a fi împiedecat, şi dacă ar fi înaintat de-a dreptul cu armata sa, ar fi putut — fie să se facă stăpîn pe podul pe care îl au turcii pe Dunăre, şi astfel să împiedece trecerea lor — fie să fi supus cu forţa postul acesta (= Cetatea Bender). Dar el a pierdut amîndouă aceste prilejuri, irosindu-şi vremea în Moldova *(by amusing himself in Moldavia)* ... etc. [sînt amintite: atacul pichetului, înaintarea cavaleriei lui Janus, retragerea sa şi a corpului principal al ţarului, apropierea marelui vizir, atacul celor 20 000 de ieniceri, bombardarea de către turci ... etc. // Se încheie pace.] Ţarul acceptînd condiţiile puse, armata moscovită iese din acea închisoare a sa în ziua de 14, după-amiază, în marş, cu săbiile scoase din teacă, în bătaia tobelor şi cu steagurile fluturînd cu tunurile şi bagajele lor, avînd două paşale cu 1 500 de oameni pentru a-i conduce la graniţă (*to the Boarders* (!)). Dar armata era într-o stare atît de rea, încît cei mai mulţi călăreţi mergeau pe jos, iar marşul cel mai lung de care erau în stare, nu trecea de 2 ore, adică o milă pe zi. [Pierderile lor ar fi de 20 000 de oameni şi 40 000 de cai. // ... Venirea regelui la cortul marelui vizir ca să protesteze contra încheierii atît de grabnice a păcii ... etc. şi plecarea lui bruscă ... dezamăgirea suedezilor ... convingerea lor că s-a lăsat mituit ... Ei mai speră că sultanul nu va ratifica pacea] ... dar armata vizirului a început să se debandeze şi i s-au adresat regelui propuneri ca să se înapoieze în regatul său, ceea ce după umila mea părere este o dovadă limpede că turcii s-au săturat de el şi că nu mai are decît prea puţin de aşteptat de la o alianţă cu aceştia.

p. 11

p. 12

1711, august 12, Bender

[Suedezii nu mai speră o ruptură a păcii cu ruşii, dar trag nădejde să fie ajutaţi contra lui August al Poloniei, bizuindu-se pe acea escortă făgăduită de 10 000 de spahii şi 15 000 de tătari care să-l conducă pe rege prin Polonia spre ţara sa ... etc. // Regele a primit o scrisoare puţin cuviincioasă din partea marelui vizir, cerîndu-i să plece şi a trimis un expres la Constantinopol cu plîngerea sa către sultan.]

p. 13

Acum 8 sau 10 zile s-a umflat Nistrul pînă la un nivel atît de înalt încît regele şi toată curtea (care se instalase oarecum pe malul acestui fluviu) au fost siliţi să-şi părăsească locuinţele şi să se adăpostească lîngă un sat, la o jumătate de milă engleză de Bender. Acesta fiind un accident foarte neobişnuit în acest anotimp, deşi se repeta în fiecare primăvară, sau la strîngerea bucatelor, mai înainte de venirea regelui, a fost socotit de suedezi (care în marea majoritate a lor ar da jumătate din tot ce au pentru a pleca din această ţară) ca un semn bun al eliberării lor de aici. Nu trebuie să omit faptul că regele nu şi-a părăsit locuinţa decît atunci cînd apa a ajuns atît de sus încît a trebuit să înoate pînă să ajungă la uscat.

1711, octombrie 6, Bender

p. 14

[Vizirul a interceptat scrisorile regelui în care i se aduc acuzări. El vrea să-l silească să plece şi îi taie tainul, sechestrează în tabăra sa pe reprezentantul regelui, d. Funck, ameninţă să-l trateze pe rege ca pe un duşman, regele răspunzînd că va purcede la fel ... etc. În sfîrşit marele vizir a părăsit tabăra de la Dunăre, plecînd spre Constantinopol. Turcii ar fi bucuroşi să scape de Carol al XII-lea. Ei îl consideră un obstacol la îndeplinirea condiţiilor de pace de către ruşi. Suedezii se tem

p. 15

că turcii ar putea chiar să lase pe moscoviţi, care au trupe în apropiere, să-l ia prizonier prin surprindere împreună cu suedezii ce sînt pe lîngă el. Regele nu e preocupat decît de duşmănia sa cu marele vizir. ... În concluzie interesele Suediei sînt altele decît ale regelui. Va trebui tratat cu regenţa şi nu cu regele.]

1711, noiembrie 10, Bender

p. 16 [Suedezii sînt fără bani şi perfect izolaţi. Lucrăturile lui Şafirov, care p. 18 opreşte Poarta de a da bani pentru plecarea regelui. Ar fi o primejdie pentru aliaţi dacă ar pleca regele însetat de răzbunare cu o armată de bandiţi (!)]. Sîntem acum foarte ocupaţi îngrijindu-ne de întîmpinarea anotimpului rece care se apropie cu iuţeală. Toţi îşi construiesc case, afară de rege, care continuă şi mai departe să locuiască în cort. Din partea noastră noi cunoaştem foarte bine motivul, ca să arate că avem un rege care ţine piept la orice fel de vreme şi care este un erou în toate anotimpurile. Dar nu îi putem împiedeca pe turci să creadă că aceasta se datoreşte lipsei de bani, ceea ce este în detrimentul reputaţiei noastre şi merge împotriva zvonului pe care l-am răspîndit printre locuitori înainte de redeschiderea comunicaţiilor că aşteptăm din Germania o mare sumă de bani ce este pe drum.

1711, noiembrie 20, Bender

p. 20 [Zvonul despre depunerea vizirului]. D. Poniatowski s-a întors din nou la Constantinopol pentru a-l ajuta pe d. Funck să aţîţe iar focul disensiunii, aşa că nu va fi vina noastră dacă nu vom arunca în flăcări această parte a Europei. [Din cauza inundaţiilor regele şi suita sa s-au mutat în satul Varniţa *(Wernitza)*]. Aici suedezii au pus temeliile unei case mari pentru M. S., care fiind lucrată de meşteri suedezi, cu bani suedezi, va întrece cu mult în măreţie şi glorie locuinţa dinainte.

1711, decembrie 25, Bender

[Tăcere absolută de la Poartă. Ştirea că mareşalul Şeremetev s-ar afla doar la trei zile depărtare cu 8 — 9 regimente de dragoni de elită de-ai p. 21 ţarului inspiră teama că se plănuieşte ceva. // Obiectivele urmărite de Poniatowski la Poartă împreună cu Funck: Problema banilor, datoriile ce trebuie să fie achitate, chestiunea duşmăniei marelui vizir contra p. 22 suedezilor] // Moscoviţii au continuat neîncetat de la încheierea păcii să lungească termenul de predare a Azovului şi trimit neîncetat la Constantinopol daruri bogate de blănuri şi bani care ar putea să orbească într-atît pe dregători, încît să le asigure (ruşilor) o partidă în Divan. Dar dacă se consideră faptul că hanul tătarilor (care pătrunde intenţiile moscoviţilor şi care prin situaţia ţării sale este mai aproape de foc) este în mod absolut pentru o ruptură, este probabil că va găsi mijloacele să stîrnească printre oamenii de rînd un aşa mare tumult (cînd vor afla că moscoviţii nu vor preda Azovul, sau dărîma celelalte cetăţi) că vor pune pe împărat în primejdia de a pierde coroana şi sceptrul.

*

1712, februarie 30 (!) Bender

p. 22 [Sosirea hanului tătar la Bender. Vizita sa la rege. Aduce răspunsul Porţii dar nu se pomeneşte de bani. O scrisoare a sa către Sieniavski e interceptată de suedezi şi dă naştere la bănuielile cele mai grave.] ....

p. 23 [Suedezii sînt convinşi de o ruptură iminentă. Dar mediaţia anglo-olandeză la Constantinopol provoacă furia lui Carol al XII-lea.]

p. 24 *1712, martie 3 Bender* // Sînt perspective de război, condus chiar de sultan!

1712 martie 16, Bender. Hatmanul Orlik bănuit că vrea să supună pe cazaci turcilor. // P.S. [E vorba de subsidii pentru Carol al XII-lea, anume de 500 de taleri pe zi. S-a schimbat calendarul, luna februarie are 30 de zile.] p. 25

Aprilie 18, [Înțelegerea moscoviților cu Poarta e aproape încheiată. Regele mai cere răgaz înainte de plecare] p. 26

Iunie 17 [A sosit o scrisoare foarte binevoitoare din partea sultanului. Se fac pregătiri pentru plecarea regelui. A fost dată poruncă lui Poniatowski și Funck, care își ard hîrtiile. Au fost interceptate niște scrisori ale ambasadorului francez către Iosif Potocki, palatinul de Kiev care a cerut 400 de taleri ... // Jeffries e bănuit de von Müllern. Este rău văzut de suedezi, ca și ambasadorul Sir Robert Sutton.] p. 27 p. 28 p. 31

Sept. 14 [Rușii și polonii ar împiedeca trecerea lui Carol al XII-lea pe la ei. Promisiunile de bani ai ambasadorului francez nu se materializează. Lipsă de bani Turcii nu vor plăti decît dacă pleacă regele.]

Oct. 24 [Despre ancheta în Polonia a lui Salahor Ahmet aga. Au fost retrași cei 8 000 de spahii pregătiți pentru plecarea regelui. Jeffries vizitează pe han. Emisari prusieni propun o înțelegere antirusească, dar cu menținerea lui August în Polonia. Plecarea supărată a lui Sapieha, candidat la hătmănia Lituaniei ...] p. 32

În ziua de 11 trecut a sosit la Iași d. Comentowski, palatin de Mazovia el merge la Poartă ca ambasador extraordinar al republicii polone. De cum a fost informat regele Suediei de acest fapt, a și expediat pe un nobil polon la Constantinopol cu un protest subscris și iscălit de toți polonii de aici declarînd că d. Comentowski nu poate fi considerat ca ambasadorul întregii republici, întrucît o parte din ea se află aici și nu consimte la aceasta. p. 34

Nov. 10 [Știri despre depunerea vizirului. Moscoviții, contele Lopuhin, Șeremetev (fiul) și Șafirov sînt la Edikule.]

Nov. 17 [Convorbire cu hanul tătar. E gata să-l escorteze pe rege. Acesta nu se va amesteca în treburile polonilor. Plecarea fixată aproximativ la 15 dec.]

1712, decembrie 2, Bender p. 38

Ultimele știri pe care le-am avut de la Constantinapol spun că domnii Șafirov și Șeremetev au fost închiși la 20 de yarzi sub pămînt, că ambasadorul moscovit era tratat ceva mai bine fiind închis în Cele șapte turnuri unde i se aduc lucrurile necesare, și că palatinul Mazoviei și d. Golz sînt arestați la Adrianopol pentru că au purtat corespondență cu moscoviții. Toți servitorii ostatecilor moscoviți au fost trimiși la galere, și ofițerii moscoviți sînt întemnițați oriunde sînt găsiți. Printre aceștia este unul locotenent-colonelul Pitz, care se dă drept scoțian și care venind încoace ca să-și răscumpere soția și 5 copii de la tătari, a fost el însuși arestat.

1713, febr. 3, Bender [Sosește capugiul la 30 ianuarie cu hatișeriful sultanului pentru alungarea lui Carol al XII-lea. E descris „calabalîcul". Venirea lui Stanislaw Leszczynski la Bender. Jeffries rugat de Carol al XII-lea se va ocupa de eliberarea suedezilor robiți de tătari. .. El pleacă spre Adrianopol la 27 febr. și sosește la 19 martie.] p. 39

Urmează însemnări despre depunerea marelui vizir şi a hanului tătar, apoi despre gîtuirea noului vizir şi incertitudinea raporturilor cu moscoviţii. Turcii declară că vor să-l reinstaleze pe Stanislaw în Polonia, dar este un şantaj faţă de August. — Dispoziţiile paşnice ale lui Stanislaw la sosirea sa la Bender ar duce la o pace cu August al II-lea? Turcii sînt la Hotin, iar hanul tătar va sta în Bugeac.... Turcii vor să profite de cearta dintre Sieniavski şi August şi cer o parte din Ucraina polonă. Ei refuză audienţa cerută de Poniatowski. Se fac pregătiri pentru plecarea lui Carol XII prin Bucureşti. Este menţionat un proiect de căsătorie al ducelui de Holstein cu sora ţarului.

TĂLMACIUL CHIOUZY

(1711)

Chiouzy a fost tălmaciul turc al generalului Stanislaw Poniatowski, partizan al regelui pribeag al Poloniei Stanislaw Leszczynsky şi participant la lupta de la Stănileşti dată între armata ţarului Petru cel Mare şi oştirile turco-tătare.

Relatarea lui Chiouzy este interesantă deoarece prezintă o versiune a bătăliei din lagărul turcesc. Pentru izvoarele turceşti şi martorii oculari, aflaţi în tabăra marelui vizir Baltagi Mehmed paşa, anume Ahmed bin Mahmud şi Hasan Kurdî, care descriu evenimentele din 1711, a se vedea Mustafa A. Mehmet, *Cronica lui Mehmed Razid ca izvor pentru campania de la Prut (1711)* în „Studii", XIV (1961), nr. 4, pp. 920—933, Akdes Nimet Kurat, *Der Prutfeldzug und der Prutfrieden von 1711* în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", X (1962), nr. 1 (April), pp. 13—66 şi I. E. Vodarski, *По поводу работы турецкого историка о Прутском походе 1711* în „История СССР", VII (1963), nr. 6, pp. 207—212.

[RELATARE ASUPRA ACŢIUNII DE LA PRUT][1]

18 — 21 iulie ⟨st. n⟩ 1711[2]

La 18 iulie ⟨st.n⟩ armata otomană s-a tăbărît lîngă Prut. Se zăreau p. 305 totodată de partea cealaltă a acestui rîu 6 regimente de cavalerie şi unul de infanterie ce fuseseră desprinse din armata moscovită pentru a ne observa: cîtiva tătari au trecut Prutul înot şi au hărţuit această trupă pînă la apusul soarelui. În timpul nopţii s-a lucrat la construirea podurilor pe acest rîu fără să se aducă nici o împotrivire. Două au fost gata pînă a doua zi de dimineaţă cînd s-a luminat de ziuă. Această trupă observîndu-le[3] nu s-a mai îngrijit decît de retragerea sa la tabăra sa, care era la o depărtare de cinci ore de acolo. Marele vizir a trimis după ⟨moscovit⟩ pe Ali Paşa cu trupele sale (?), a mai trimis acolo 5 000 de serdenghegii sau haiduci (?)[4] şi un mare număr de tătari. Au ucis sau au prins vre-o sută de moscoviţi. Din partea turcilor nu au fost p. 306 decît 80 de morţi şi răniţi. În ziua de luni, 20, marele vizir a trecut Prutul şi s-a dus să-şi aşeze tabăra la trei ore de acolo. I s-a raportat

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez publicat de Teodor Holban în „Cercetări istorice", 1940, pp. 305, într-o prezentare intitulată „*Noui ştiri despre luptele ruso-turce din 1711*, după originalul din Arhiva Ministerului Afacerilor Străine de la Paris.

[2] Textul este extras dintr-o scrisoare a lui Chiouzi, tălmaciul generalului Poniatowski, adresată unui prieten din Constantinopol.

[3] Text defectuos *Ce corps s'en etonna* (= étant) *apperçu.*

[4] *enfants perdus.*

că tabăra moscoviților era pornită din loc. Chehaia marelui vizir l-a rugat pe D. general Poniatowski să meargă în recunoaștere și am avut cinstea să-l însoțesc. După ce am mers o oră am sosit la tabăra pe care tocmai o părăsiseră moscoviții, am găsit acolo 5 000 de care, patru tunuri, cîțiva bolnavi și o mulțime de cai ce nu mai puteau fi folosiți. Tătarii și cîțiva călăreți turci au ridicat o pradă considerabilă. Am mai umblat o oră și am zărit armata moscovită tăbărîtă lîngă satul unde ne aflăm așezați acuma. Gîndul lor era să meargă la Iași, dar numărul tătarilor și al călăreților turci ce tot sporea mereu i-a împiedecat să și-l împlinească. Moscoviții văzînd că nu-și puteau urma planul, și că sînt lipsiți de apă[5] fiind hărțuiți neîncetat de cavaleria turcă și de tătari, s-au rînduit de luptă și au înaintat spre Prut. D. general Poniatowski observînd că inamicul căuta să se retragă, a alergat în goană la marele vizir, afirmîndu-i că dacă nu înaintează cu armata, moscoviții s-ar putea retrage în cursul nopții. Armata a primit ordinul să pornească de îndată și s-a aflat față în față cu dușmanul cu vreo două ore și jumătate înainte de a se face noapte. Infanteria era grozav de obosită de marș și de sete. Ienicerii, arnăuții și boniacii au fost îndreptați ⟨pînă⟩ în fața moscoviților. Chehaia marelui vizir și d. general Poniatowski au mers împreună la aga ienicerilor pentru a se sfătui și a hotărî unde se vor așeza bateriile. Cum în acest timp moscoviții au executat niște mișcări de trupe, ienicerii crezînd că ei vor să fugă, s-a desprins din ei un grup[6] însemnat care a înaintat în neregulă asupra inamicului cu iataganele în mînă, cu toată opreliștea agalei lor, și a atacat cu multă vitejie de șase-șapte ori și s-a retras apoi dincolo de bătaia tunului, după ce a luptat pînă la orele nouă seara. În timpul nopții turcii au făcut întărituri de pămînt[7] după obiceiul lor și au instalat cîteva baterii de tunuri care au început tragerea a doua zi dimineața — la 21 în zori.

Cîteva ore mai tîrziu generalul Sheremet[8] a trimis o scrisoare marelui vizir prin care îi cerea pace în numele țarului, apoi au fost trimiși alți ofițeri ca să ceară să se oprească tragerea, ceea ce s-a făcut de o parte și de alta la orele douăsprezece, și Șafirov sosind la tabăra ⟨turcească⟩ cu depline puteri[9] și împuternicirile necesare, tratatul de pace a fost încheiat între el și marele vizir în foarte scurtă vreme.

Moscoviții au lăsat mai bine de opt mii de morți în tabăra lor și printre alții pe generalii Ianus[10] și Vidman. Au lăsat în fiecare zi în urma lor cinzeci-șaizeci de bolnavi. Din partea turcilor nu au fost decît o mie opt sute de morți și cinci-șase sute de răniți.

Dacă marele vizir ar fi știut să folosească prilejul ce i se oferise ar fi silit pe țar împreună cu toată armata să se predea ca prizonieri pentru că nu mai aveau pîine și intrase și boala în tabăra lor. Țarul avea cu el pe țarină, soția sa. Soția[11] domnului Moldovei se afla și ea acolo[12]. Mîine marele vizir va merge la Bender neputînd rămîne aici din cauza duhoarei hoiturilor.

---

[5] Textul defectuos: manquaient d'en (= d'eau) parecejac (= parce que) ... etc.
[6] *gros corps.*
[7] *retranchements.*
[8] ≒ Feldmareșalul Șeremetev.
[9] *Carte blanche.*
[10] Inexact.
[11] Casandra (1681—1713), fiica lui Șerban Vodă Cantacuzino al Țării Românești.
[12] Inexact. Ea se afla la Iași — după cum relata cronicarul — Ioan Neculce.

CANCELARUL GAVRIIL IVANOVICI GOLOVKIN

(1660—1734)

Cancelarul Gavriil Ivanovici Golovkin, sfetnic devotat al țarului și fost tovarăș din vremurile eroice ale venirii la cîrmă a lui Petru cel Mare, l-a însoțit în campania din Moldova fiind martor al întregii sale desfășurări. Dar *Jurnalul Adevărat al celor întîmplate atunci* ... etc. trimis sub formă anonimă fiului său acreditat la Curtea Prusiei, două luni după încheierea păcii de la Prut, spre a fi publicat în Germania, este departe de a fi o relatare personală, ea fiind dimpotrivă o versiune oficială întocmită în scop de propagandă și scrisă sub inspirația directă a țarului. Trebuiau înfățișate lucrurile în așa fel încît să reiasă concluzii necesare: și anume, 1 că planul inițial al împăratului de a se opri la Iași pînă la o perfectă organizare și aprovizionare a fost schimbat la îndemnul lui Dimitrie Cantemir și al moldovenilor și la asigurările primite că turcii *departe de a fi trecut Dunărea, nu se adunaseră încă pînă atunci*, 2 că în urma informațiilor categorice referitoare la depozitele de alimente din Țara Românească, îndeosebi în jurul Brăilei, el a desprins din armata sa corpul încredințat generalului Rönne trimis asupra acestui obiectiv, urmînd că după atingerea lui să se reunească toată armata la Galați, spre a-l căuta pe inamic, 3 că aflarea de către generalul Ianus a trecerii Prutului de către turci a impus schimbarea tuturor dispozițiilor, 4 că în cursul luptelor ce au început la 8/19 iulie, turcii au fost respinși, *nereușind să dea peste cap un singur batalion moscovit* (!), și că dacă țarul ar fi avut atunci la îndemînă trupele generalului Rönne, turcii ar fi fost zdrobiți! Această minimalizare a situației reale, de fapt cu totul deznădăjduită, culminează cu felul, 5 în care este înfățișată încheierea păcii ca fiind făcută la stăruințele lui Castriota (!) care mai repetă o dată propunerile de pace ale turcilor, comunicate de el țarului la intrarea acestuia în Moldova, dar care au rămas atunci fără răspuns.

Cu aceeași ingeniozitate se caută a se da un caracter de reciprocitate și condițiilor de pace, printre care aceea ca *sultanul să nu se mai amestece în treburile regelui Suediei* (!) Tot astfel, pornirea ostatecilor, Șafirov și tînărul Șeremetev la Poartă, se transformă în trimiterea lor de către țar *spre a ratifica pacea!* În sfîrșit este subliniat succesul militar al expediției lui Rönne la Brăila.

Nu am dat aici decît unele din ideile principale ale acestui „Jurnal" manuscris trimis de cancelar fiului său (acreditat pe lîngă regele Prusiei) și predat de acesta spre tipărire la Hamburg unde a apărut la 11 septembrie 1711.

Ne aflăm așadar în fața unei broșuri de propagandă destinată guvernelor din Germania și din nord coalizate contra Suediei. Vom vedea că într-o nouă fază această temă va fi reluată cu și mai mare vehemență în „Jurnalul" lui Petru cel Mare, în care se trece de la atitudinea defensivă la cea ofensivă, și de la dezvinovățiri tacite la acuzări fățișe.

Titlul sub care a apărut broșura este:

„Warhafftiger Journal und Relation von demjenigen was zwischen der Armee von Se. Czaaris. Majest. und der Türckischen Seit dem 30 Maii [st.v.] 1711 passiret. Von denen Bataillen welche zwischen beyden Armeen vorgegangen und von dem Frieden welcher mit denen Türcken geschlossen worden ...“

Această broșură reprezintă cel dintîi izvor tipărit referitor la războiul ruso-turc din 1711. Se face o prezentare succintă a desfășurării întregii campanii, inclusiv acțiunea generalului Rönne de cucerire a Brăilei, înfățișîndu-se unele cifre semnificative ale efectivelor și armamentului celor două armate beligerante,

precum și a pierderilor înregistrate de ambele părți. (Vezi și în Anexă *Relatarea anonimă germană din tabăra turcă*).

O versiune franceză a primei părți a textului pînă la acceptarea condițiilor de pace inclusiv, și a unei mențiuni despre ocuparea Brăilei se află publicată în Hurmuzaki, *Documente, Supliment* I, 1, p. 411—412. O versiune germană e publicată fragmentar de N. Iorga în *Acte și Fragmente* I, pp. 313—314.

Importanța broșurei de la Hamburg a fost relevată în istoriografia noastră de C. Șerban, *O publicație contemporană referitoare la campania de la Prut (1711)* în „Studii", XIV (1961) nr. 5, pp. 1227—1233 în legătură cu conjunctura politică a războiului nordic.

JURNAL[1] ADEVĂRAT ȘI RELAȚIUNE DESPRE CELE CE S-AU PETRECUT ÎNTRE ARMATA M.S. ȚARULUI[2] ȘI A TURCILOR DE LA 30 MAI 1711, STIL VECHI. DESPRE LUPTELE DESFĂȘURATE ÎNTRE CELE DOUĂ ARMATE ȘI DESPRE PACEA CARE S-A ÎNCHEIAT CU TURCII. DE ASEMENEA DESPRE ATACUL ȘI CUCERIREA CETĂȚII NUMITE BRĂILA DE CĂTRE ARMATA M.S. ȚARULUI DE SUB COMANDA GENERALULUI RÖNNE[3].

Acestea au fost comunicate de excelența sa contele de Golovkin[4] mare cancelar al M.S. țarului fiului său domnului conte de Golovkin[5] trimis extraordinar al M.S. țarului la Berlin și date la tipar prin ordinul domnului rezident moscovit[6] la Hamburg la 11 septembrie 1711.

p. 1 La 30 mai domnul feldmareșal Șeremetev[7] a trecut rîul Nistru cu cavaleria moscovită și a trimis pe brigadierul Kropotov la Iași în întîmpinarea domnului Moldovei[8] spre a-l convinge să treacă de partea țarului.

La 3/14 iunie numitul domnitor s-a dat pe față de partea M. S. țarului, iar la 6/17 s-a dus în tabără cu căpeteniile din țara sa.

La 18/29 s-a adunat toată infanteria moscovită într-un corp, în apropiere de rîul Nistru, nu departe de orașul Soroca.

La 19/30 iunie ea a trecut acest rîu, dar generalul-maior Gheșov a fost lăsat în urmă de cealaltă parte cu un corp de cavalerie spre a procura alimente pentru depozit.

La 23 stil vechi ale aceleiași luni, moscoviții au sosit la Iași, feldmareșalul a intrat în oraș, ceea ce au făcut și generalii corpului de cavalerie, care se afla la distanță de 6 leghe și forma avangarda; acolo se

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul german tipărit la Hamburg în 1711.

[2] Petru cel Mare. Vezi Jurnalul său în volumul de față.

[3] Karl Evald von Rönne (1663—1716) general de cavalerie în armata rusă.

[4] Gavriil Ivanovici Golovkin (1660—1734) sfetnicul favorit al țarului. Din anul 1709 cancelarul său.

[5] Mihail Gavrilovici Golovkin (1699—1755).

[6] Neidentificat.

[7] Boris Petrovici Șeremetev (1652—1718). Cf. Jurnalul său de campanie în vol. de față.

[8] În text: *Von der Valachei*. În întreaga broșură numele celor două țări românești este inversat. Prin Țara Românească (Wallachey) trebuie să se înțeleagă Moldova, iar prin Moldova (Moldau), Țara Românească. Aici este vorba de Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei (1710—1711).

aflau domnul Moldovei şi trimisul ⟨Gheorghe⟩ Castriotul[9] din partea domnului Ţării Româneşti[10]. Acesta a făcut cunoscut moscoviţilor că vizirul[11] s-a adresat domnului, prin mijlocirea patriarhului de Ierusalim[12], ca să afle de la ţar dacă cumva el nu ar avea înclinare spre război şi că în cazul acesta vizirul ar avea poruncă de la sultan[13] să-i facă îndată propuneri de pace. ⟨Moscoviţii⟩ au ascultat la început toate acestea, fără să le ia cîtu-şi de puţin în consideraţie. După aceea au ţinut un consiliu de război în care s-a hotărît să rămînă în Iaşi şi acolo să organizeze depozite bune înainte de a continua marşul într-o ţară pustiită şi pîrjolită. Însă cum moscoviţii au fost informaţi că turcii, departe de a trece Dunărea, nu s-au adunat încă, din această pricină şi la îndemnul stăruitor al domnului Moldovei[14] şi al căpeteniilor din aceeaşi ţară şi-au schimbat planul lor iniţial, care era să rămînă în Iaşi şi au hotărît să o ia înaintea vrăjmaşului şi să meargă drept spre Dunăre. Şi cum aceşti domni mai dădeau asigurări că pe rîul Siret s-ar afla mari depozite pline de provizii, pe care turcii pun să le strîngă din Ţara Românească în mare cantitate, şi pe lîngă acestea ar mai fi de găsit provizii în mare cantitate în satele de lîngă oraşul Brăila, ceea ce confirmau de asemenea trimişii domnului Ţării Româneşti conţii Cantacuzino[15] şi Castriotul, M. S. ţarul a hotărît deci să lase întreaga sa armată să înainteze cu multă prevedere pînă la localitatea numită Fălciu[16] şi s-a tras spre dreapta pe rîul Prut întrucît rîul acesta se afla între ea şi turci; iar mai jos de localitatea menţionată, Fălciu, nu se putea trece rîul din cauza mlaştinelor întinse. Planul ⟨moscoviţilor⟩ consta în aceea ca să-şi continue marşul prin păduri pînă la rîul Siret, şi aceasta s-a făcut pentru că ţarul trimisese înainte pe generalul Rönne cu jumătate din întreaga sa cavalerie, cu ordinul de a strînge şi a aduce cît mai multe provizii îi va fi cu putinţă, urmînd ca după aceea să se unească iar la Galaţi[17] cu grosul armatei. După aceea se pregăteau moscoviţii să-l caute pe inamic şi să dea lupta. Dar au fost tare uimiţi cînd au aflat prin scrisori din 7/18 iulie de la generalul Janus (care înainta cu cavaleria precedînd cu vreo două mile infanteria) că turcii şi trecuseră Prutul, datorită cărui fapt toate dispoziţiile ⟨moscoviţilor⟩ au fost schimbate, iar generalul Janus s-a văzut obligat a se retrage sub protecţia infanteriei sale. Cum turcii însă le-o luaseră înainte şi tăiaseră în acest fel comunicaţia trupelor pe care le comanda generalul Rönne cu grosul armatei, M. S. ţarul a luat aşadar hotărîrea să înainteze în marş spre dreapta spre rîul Siret pentru a face joncţiunea cu generalul Rönne. Dar s-a constatat în cursul drumului că acest plan e cu neputinţă de a fi îndeplinit din pricina munţilor înalţi şi a lipsei de apă de care suferă această regiune.

p. 2

p. 3

La 8/19 iulie turcii înaintaseră atît de aproape de moscoviţi încît trebuia să se dea o luptă, şi au năvălit la 9/20 iulie cu mare furie şi

---

[9] *Castriota*, cunoscutul diplomat grec în slujba lui Brîncoveanu.
[10] În text: *„von der Moldau"*. De fapt Constantin Brîncoveanu, domnul Ţării Româneşti (1688—1714).
[11] Baltagi Mehmed paşa, mare vizir (1710—1711).
[12] Hrisant Notara, patriarh al Ierusalimului (1707—1731).
[13] Ahmed al III-lea sultan al Turciei (1703—1730).
[14] În text: *von der Wallachey*.
[15] Toma Cantacuzino, mare spătar, nepot al domnului Constantin Brîncoveanu.
[16] *Falz*.
[17] *Galoz*.

larmă îngrozitoare asupra ariergardei moscoviţilor, ceea ce a dat prilejul unei încăierări generale între ambele armate, din toate părţile şi a durat pînă seara. Şi deşi turcii — în număr de 57 862 pedestraşi şi 61 803 călăreţi, în afară de 70 000 de tătari au atacat pe moscoviţi cu
p. 4 toată puterea, totuşi aceştia // cu ajutorul lui Dumnezeu au respins în întregime pe păgîni din toate părţile, aşa încît turcii n-au putut să dea peste cap nici un singur batalion moscovit, ba dimpotrivă erau toate semnele că turcii ar fi putut fi zdrobiţi cu desăvîrşire, dacă moscoviţii ar fi dispus de corpul de sub comanda generalului Rönne.

Cum noaptea a despărţit pe combatanţi, turcii s-au întărit pînă în gît şi au înaintat spre părcanele moscoviţilor cu lucrări pregătitoare de apropiere[18] şi cu aşezări de baterii puternice. Cum aveau cu ei o artilerie numeroasă de 84 de tunuri, în afară de 360 piese de cîmp, moscoviţii au fost întîmpinaţi de o canonadă îngrozitoare, la care însă ei au răspuns în acelaşi fel.

Cum în timpul acestor operaţii contele Castriota a repetat din nou propunerea sa pentru o pace cu Poarta, în sfîrşit M. S. ţarul i-a dat ascultare şi ea a fost încheiată după oarecari negocieri din ambele părţi; cele mai importante condiţii ale acestei păci sînt ca M. S. ţarul să înapoieze toate cuceririle făcute asupra turcilor, iar sultanul de partea sa, să nu se mai amestece în treburile regelui Suediei[19]. Cum însă vizirul a cerut stăruitor M. S. ţarului ca să dea voie acestui rege să treacă în siguranţă prin ţara lui, M. S. a aprobat aceasta din mărinimie, dar nu din obligaţie.

La 13/24 iulie moscoviţii au pornit în marş spre a ajunge la graniţele Poloniei, iar turcii de partea lor, au făcut acelaşi lucru spre a trece înapoi Dunărea. M. S. ţarul a trimis la Poarta otomană pe vicecancelarul său domnul baron de Şafirov[20] şi pe domnul general-maior Şeremetev[21], un fiu al feldmareşalului Şeremetev spre a ratifica pacea.

La 25 iulie stil vechi s-a primit ştire de la generalul Rönne că a ocupat oraşul Brăila, fapt despre care urmează darea de seamă de mai jos.

Specificarea trupelor turceşti şi tătăreşti şi cea a armatei moscoviţilor şi a artileriei lor.

Cavaleria turcilor şi slujitorii paşalelor	20 170	4 corpuri de spahii	17 773
		O unitate de gardă	2 046
Ziameturi şi timare	17 873	Întreaga cavalerie	57 862

p. 5 *Despre infanteria turcilor*

Ieniceri	20 000	Ieniceri din Egipt	3 403
Gebegii şi cuirasieri	10 000	Bosnieci şi arnăuţi	2 000
Tunari	7 000	Totalul infanteriei	61 803
Pionieri	1 400		

În total cavaleria şi infanteria cu tătarii hanului Crimeii[22] 189 665

Artileria turcilor

Tunuri mari	84	Mortiere	25
Piese de cîmp	360		

[18] mit *„formellen Approchen"*.
[19] Carol al XII-lea
[20] Piotr Ivanovici Şafirov, auxiliarul lui Golovkin, ajunge vicecancelar la numirea superiorului său drept cancelar.
[21] Contele Mihail Borisovici Şeremetev.
[22] Devlet Ghirai al II-lea, han al tătarilor din Crimeea (1708—1713).

Din partea moscoviților

Cavalerie	6 692	Infanterie	31 554
		În total	38 246

Artileria moscoviților

Tunuri de metal	2	Tunuri cu ghiulele de 8	
Tunuri cu ghiulele de 12 pfunzi	8	și 3 pfunzi	18

Mortiere de metal

Cu ghiulele de 40 de pfunzi	2	De 6 pfunzi	12

De fier

Cu ghiulele de 6 pfunzi	1	De 20 de pfunzi	1

Tunuri care erau la regimente

De 3 pfunzi	69
De partea turcilor: uciși, în afară de răniți	6 000
Dar după cum au mărturisit turcii, cifra este în realitate mai mare.	

Dintre moscoviți au fost uciși

General maior Wideman		1
Dintre ofițerii superiori și inferiori		44
Soldați		707
	În total	752

Prizonieri și dispăruți

Dintre ofițeri		3
Dintre subofițeri, dragoni și soldați		729
	Împreună	732

Dintre răniți

Generalul Allard[23]	1	Subofițeri, dragoni, soldați	1 253
Generalul maior Volkonski	1		
Ofițeri superiori și subalterni	93		
În total, cu omorîți și răniți, prizonieri și dispăruți			2 872

p. 6

Dare de seamă despre atacul orașului Brăila

După ce generalul Rönne a primit la mănăstirea Măxineni[24] știrea că turcii care se aflau în număr de 3000 de oameni la Brăila au început să facă întărituri în jurul cetății, moscoviții și-au lăsat bagajele în susnumita mănăstire, iar la 11/22 iulie au plecat în marș spre Brăila unde au ajuns a treia zi. După aceasta trupele au fost așezate în ordine de bătaie, permițîndu-se trupelor neregulate să cutreiere țara, ceea ce au și făcut, hărțuindu-se curînd cu inamicul cînd ici, cînd colo. Puțin după aceea i s-a poruncit colonelului Rojenov să iasă cu un regiment de grenadieri și să se fortifice chiar acolo. S-a trimis împreună cu acest colonel regimentul de călăreți Simbirski spre a tăia legăturile între oraș și Dunăre. Susnumitul colonel a executat tot ceea ce i s-a poruncit. După aceea turcii s-au retras în întăriturile pe care le făcuseră în jurul cetății și au stat în defensivă.

Generalul Rönne a făcut imediat, fără a pierde vremea, o recunoaștere a locurilor dimprejurul fortificațiilor și a cetății și a crezut nimerit să atace întăriturile, spre a izgoni pe inamic, precum și a tăia

[23] L. N. Allard (m. 1738). Vezi Jurnalul său de campanie în vol. de față.
[24] *St. Maxime*, mănăstire, ctitorie din 1638 a lui Matei Basarab.

legătura dintre cetate şi Dunăre. În sfîrşit, a primit informaţia că în cetate ar fi lipsă de apă.

La 13/24 iulie a început atacul, care s-a executat spre orele 10 seara, împuşcăturile continuînd toată noaptea, însă turcii erau mult mai tari decît s-a crezut şi s-au apărat vitejeşte toată noaptea în întăriturile lor.

În dimineaţa celei de a treia zi pe cînd trupele îşi continuau asal- p. 7 tul cu vigoare, // au ieşit din cantonamente celelalte regimente şi anume cele din Vladimir, Pleskov, Nijni-Novgorod, Sibir şi Tver, atacînd în acelaşi timp suburbiile oraşului, unde se dusese şi generalul Rönne. În sfîrşit detaşamentul de sub comanda colonelului Şirikov a cucerit susnumitele întărituri, şi după ce a pus pe fugă pe turci, trupele care intraseră în întărituri au fost adunate spre a fi ferite de focul din cetate.

Regimentele din Moscova şi din Jusan (?) care erau sub comanda brigadierului Şirikov şi se aflau pe malul Dunării, sprijineau pe locotenent-colonelul Solovţov.

În sfîrşit la 14/25 iulie paşa a trebuit să capituleze şi a predat cetatea cu condiţia ca turcii să iasă din cetate fără arme şi bagaje, ceea ce turcii au şi făcut. Însă la 17/28 iulie moscoviţii au primit poruncă de la M. S. ţarul să restituie oraşul Brăila turcilor, ceea ce s-a şi făcut, iar oraşul a fost din nou predat lui Daud paşa.

În timpul atacului, dintre moscoviţi în număr de 5 600 oameni
au fost ucişi 100
şi răniţi 300

Din partea turcilor, după cum a mărturisit însuşi
paşa generalului Rönne, au fost ucişi 700
şi răniţi aproximativ 100

JURNALUL LUI PETRU CEL MARE

Jurnalul lui Petru cel Mare, care începe în anul 1698 și merge pînă la 1721 (pacea de la Neistadt), a fost scris din porunca lui și revăzut de el personal.

Jurnalul, care cuprinde versiunea oficială a evenimentelor petrecute în timpul acestei domnii, prezintă un mare interes și pentru istoria românească. Relatarea expediției din 1711 de pildă, completează și confirmă în multe privințe știrile cronicarilor români și în deosebi ale lui Ioan Neculce care a fost un martor ocular fidel.

În afară de relatarea campaniei de la Prut, Jurnalul mai cuprinde și unele informații cu privire la participarea românilor ca mercenari la luptele dintre țar și regele Suediei, Carol al XII-lea, ce se adaugă la știrile pe care le avem asupra activității moldovenilor și muntenilor înrolați în armatele străine.

A fost publicat în limba rusă de Mihail Șcerbatov sub titlul: *Jurnal, ili podennaia zapiska, blajenniia i vecinodostoiniia pameati gosudarsea imperatora Petra Velikogo s 1698 goda, daje do zakliuceniia Neistatskogo mira* (Jurnalul sau notele zilnice ale împăratului autocrat Petru cel Mare preafericit și preadestoinic spre pomenire din anul 1698 pînă la încheierea păcii de la Neistadt) 2 volume, Petersburg 1770, 1772 (Academia imperială de științe).

Jurnalul a fost tradus în limba franceză sub titlul: *Journal des campagnes contre la Suède, 1698—1712*, 2 vol. Londra 1773, și la aceeași dată la Berlin sub titlul: *Journal de Pierre le Grand l'année 1698 jusqu'à la conclusion de la paix de Neustadt.*

În istoriografia română, Jurnalul lui Petru cel Mare a fost menționat de N. Iorga: *Carol al XII-lea, Petru cel Mare și țările noastre (1709—1714)* în An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist. vol. XXXII, 1910, p. 34, n. 3; în *Istoria românilor prin călători*, vol. II, ed. II, pp. 116—117 și în *La place des Roumains dans l'Histoire Universelle*, vol. II, București, 1935, pp. 186—188. A fost citat de I. Minea în: *Despre Dimitrie Cantemir. Omul, scriitorul, domnitorul*, Iași, 1926, p. 398, n. după articolul lui Alexandru G. Mavrocordat, *Stănilești*, în „Arhiva" XVI, Iași 1905, p. 371 și folosit de Șt. Ciobanu în lucrarea *D. Cantemir în Rusia*, București 1925, și de P. P. Panaitescu în *Dimitrie Cantemir, viața și opera*, București 1958.

Fragmentele referitoare la țările noastre au fost traduse de A. Boldur în articolul *Jurnalul lui Petru cel Mare ca izvor pentru istoria românilor* în „Studii și Cercetări istorice" XIX, 1946, pp. 89—98, și de Gh. Bezvicone în *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, Buc., 1947, p. 87, însă nici una din aceste versiuni nu este cu totul completă, traducătorii lăsînd la o parte ceea ce nu li s-a părut esențial. Am fost deci nevoiți să dăm o nouă traducere integrală a părții privind expediția

în Moldova după ediția rusă. În felul acesta se va putea confrunta textul Jurnalului lui Petru cel Mare cu acela al lui Șeremetev sau al lui Allard, precum și cu alte mărturii contemporane, în special cu broșura tipărită de Golovkin la Hamburg în 1711, din care jurnalul a luat foarte multe date. Trebuie observat că s-au strecurat și unele inexactități semnalate de noi în notă la traducerea noastră: de ex. data plecării generalului Allard din Soroca, sau afirmația că țarul *însuși* ar fi mers cu divizia lui Ensberg în întîmpinarea generalului Ianus, lucru inexact, după cum rezultă din jurnalul lui Șeremetev. De asemenea trebuie ținut întotdeauna seama de spiritul în care a fost scrisă relația campaniei de la Prut. Se face o distribuire a răspunderilor pentru insuccesul întregii expediții. Sînt arătați ca vinovați C. Brîncoveanu și printre alții și generalul Janus. Se știe că țarul atribuia o parte de răspundere și feldmareșalului Șeremetev care nu s-ar fi ținut de planul inițial. Totodată prezența moldovenilor în tabăra sa e arătată ca mai degrabă o povară decît un ajutor. Nicăieri însă nu se arată hotărît cauza principală a insuccesului, și anume disproporția numerică dintre efectivele rusești și turcești pe de o parte și starea de oboseală a unei părți din armata rusă adusă tocmai din părțile Balticei unde mai bîntuise și ciuma. Fără a sublinia greșeala evidentă a slăbirii forțelor la îndemînă prin detașarea grupului lui Rönne trimis asupra Brăilei. Dar eroarea inițială a fost aceea că, pornind în această campanie, țarul se bizuia în primul rînd pe forțele altora, anume pe ale moldovenilor, muntenilor, sîrbilor etc. și polonilor, și nu a cunoscut situația reală din Moldova: lipsa catastrofală de vite, grîne, furaj, datorită molimii recente și invaziei de lăcuste, precum și secătuirii pricinuite de staționarea și trecerile continue ale soldaților lui Carol al XII-lea: suedezi, poloni, cazaci și de pretențiile hanului tătar, aliatul acestuia. Ar fi interesant de stabilit data exactă a redactării acestui jurnal. O citire atentă surprinde existența a două etape: prima din ele corespunde redării campaniei propriu-zise, ce se încheie cu fraze privind pe ostatecii, Șafirov și Șeremetev — fiul. Ea coincide cu faza broșurii lui Golovkin. Ulterior a fost adăugată partea a doua constînd din reflecțiile țarului asupra campaniei, reflecții ce oscilează între o autocritică destul de blîndă privind temeritatea acțiunii și o denunțare a „trădării" lui Brîncoveanu, scrisă după uciderea acestuia la 15 august 1714. Tot în etapa a doua, a fost introdusă și în descrierea inițială a campaniei, acuzația atît de gravă și de nedreaptă contra generalului Ianus. Acesta era și el un țap ispășitor. Se constată că versiunea oficială a campaniei suferă o serie de schimbări. Dacă Golovkin s-a mulțumit să atenueze înfrîngerea, trecînd sub tăcere anumite fapte, acum se adaugă nume noi și răspunderi noi. Cărui moment corespunde această fază? Dacă vom socoti că la vremea încoronării țarinei în 1723, țarul evocînd rolul ei important în cumpăna din 1711, dă o cifră a oastei sale de atunci, mult inferioară (abia 20 000 de oameni) celei declarate în Jurnal (31 550), lucru subliniat cu tot dinadinsul de Voltaire în *Histoire de l'Empire russe sous Pierre le Grand*, atunci trebuie conchis că între redactarea finală a Jurnalului și evocarea meritelor țarinei, a trebuit să se scurgă 2—3 ani. Dar îndată se ivește un nou jalon: reactualizarea campaniei și a rolului lui Brîncoveanu prin memoriul lui D. Cantemir (*Evenimentele Cantacuzinilor* etc.) după apariția *Istoriei lui Del Chiaro în 1718* — ca un fel de subliniere veninoasă a rolului lui Brîncoveanu. Dacă se mai ține seama și de amănuntul semnificativ că această parte, a doua, a Jurnalului începe cu o frază în care e amintită în mod pozitiv trimiterea de vite de către Cantemir pentru hrana armatei (în contrast cu atitudinea lui Brîncoveanu) se va putea situa data aproximativă a Jurnalului lui Petru cel Mare, în forma sa actuală, în intervalul 1719—1721.

PETRU CEL MARE

[JURNAL][1]

[30 Mai] [Țarul se află la Jaroslawl în Polonia]. p. 312

În acea zi de 30 s-a primit știrea că mareșalul conte Șeremetev a ajuns cu cavaleria la Nistru la granița Moldovei și, deși acolo era un număr destul de mare de tătari inamici, el, mareșalul a trecut totuși fluviul pomenit lîngă tîrgul Rașkow, fără a întîmpina nici o împotrivire, și respingîndu-i[2] ⟨pe dușmani⟩, a ajuns pînă aproape de Iași, reședința domnilor Moldovei, unde a trimis pe brigadierul Kropotow cu un detașament însemnat, pentru a-l întîmpina[3] pe domnul Moldovei, principele Dimitrie Cantemir, care cu puțin înainte, ca un creștin adevărat recunoscuse pe M. S. drept suveranul său și i se închinase printr-un trimis anume.

[La 1 iunie țarul și țarina au ajuns la Vrațlav].
Acolo se aflau cele două regimente de gardă iar generalul cneaz Repnin[4] cu divizia sa a pornit spre Nistru cu o zi mai înainte ...

În aceeași zi mareșalul conte Șeremetev a scris că a sosit cu cavaleria la rîul Prut și că a avut acolo o întrevedere cu amintitul domn moldovean, care s-a și declarat fățiș supus al maiestății sale și i-a jurat credință împreună cu toți boierii mari ai țării, și că ⟨domnul Moldovei⟩ i-a spus acelui mareșal că, chipurile, mai bine de 40 000 de turci au și trecut Dunărea și că mai treceau și alte trupe ... // În ziua de 12 iunie ⟨împăratul⟩ a ajuns la malul Nistrului cu regimentele de gardă care s-au unit acolo cu diviziile de infanterie ale generalilor Weid și Allard, iar generalul Repnin făcînd două poduri pe fluviu, a început să treacă întreaga infanterie. p. 313 p. 314

Pînă la data de 17 toate trupele au traversat Nistrul și au staționat toată noaptea cu convoaiele lîngă un oraș moldovenesc, numit Soroca, aflat spre granița Poloniei. Și astfel, s-a unit întreaga infanterie pe malul celălalt al Nistrului în ziua de 18 iunie. Divizia lui Allard a rămas acolo pînă la 20 iunie[5], cea a lui Weid și a cneazului Repnin pînă la 22 s-au hrănit cu pîine ce se cocea acolo, îngrijindu-se bolnavii care au fost adunați din toate diviziile și lăsați la Soroca după ce aceasta a fost prevăzută cu o linie de întărire[6]. Generalul maior Geșov[7] cu patru regimente de dragoni a fost lăsat la granița Poloniei ca să pregătească și să trimită provizii.

Acest marș de la Nistru încolo a fost nespus de greu din cauza lipsei de apă; arșița peste măsură de mare și o sete chinuitoare au fost

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul rusesc: al cărui titlu în original e redat la p. 557 (Jurnalul sau notele zilnice ale împăratului autocrat Petru cel Mare preafericit și preadestoinic spre pomenire, din anul 1698 și pînă la încheierea păcii de la Neiștadt), Partea I-a, Sanctpetersburg, 1770, pp. 312—325.

[2] În versiunile lui Boldur și Bezvicone se citește: *bătîndu-i*.

[3] Cu toate semnele de cinstire prescrise de Șeremetev.

[4] Anichita Ivanovici Repnin (1668—1726).

[5] Această dată este în contradicție cu Jurnalul lui Allard și raportul lui din 19 iunie redate în volumul de față.

[6] *Tranșamentom* (= retranșament).

[7] General-maiorul Geșev Anton Antonovici.

cauza că mai mulți soldați au vărsat sînge[8]. Unii mureau de îndată, alții au fost salvați luîndu-li-se sînge.

În ziua de 23* a sosit la Iași, unde se afla feldmareșalul conte Șeremetev[9] (regimentele de dragoni comandate de el erau la șase mile depărtare de Iași). Acolo a sosit domnul Moldovei însoțit de mai marii țării, în întîmpinarea măriei sale și i s-a închinat ca supus al său. Tot atunci a sosit și solul domnului Țării Românești, Constantin Brîncoveanu, (anume comisul Gheorghe) Castriotul[10], care după ce a salutat pe M. S., i-a adus la cunoștință că marele vizir[11] poruncise patriarhului de Ierusalim[12] ca acesta să se intereseze prin mijlocirea domnului muntean dacă M. S. ar avea vreo înclinare spre pace, pe care ar putea-o trata patriarhul din porunca sultanului[13]. Însă nu i s-a dat nici o crezare, cu atît mai mult cu cît nu au voit să-i primească propunerea, pentru a nu da prilej de îmbărbătare sau însuflețire dușmanului. Apoi s-a ținut un consiliu de război despre felul în care trebuia să se purceadă în această campanie, și mai mult s-a vorbit despre provizii deoarece nu se găsea aproape nimic în acea țară Moldovenească pustiită. S-a hotărît deci să fie ținută armata pe lîngă Iași și să se facă magazii. Dar între timp a aflat că încă nu toți turcii au trecut Dunărea, și de aceea // domnul și marii dregători ai țării au rugat pe M. S. să întîmpine pe dușman la Dunăre, arătîndu-i totodată că de cealaltă parte a rîului Siret se află depozite mari de alimente adunate de turci pe pămîntul Țării Românești în satele din jurul Brăilei și că stau aceste provizii fără nici un fel de pază. Acest lucru l-a întărit și Castriotul[14] solul domnului Țării Românești și contele Toma Cantacuzino[15]. [Acest conte din credința creștinească și-a părăsit dregătoria sa de spătar sau comandant al trupelor domnului Țării Românești, precum și marile sale moșii ca să intre în slujba m-ții sale, unde a fost numit general-maior].[16] Măcar că acceptarea rugăminții lor nu era fără de primejdii, totuși pentru a nu desnădăjdui pe creștinii care implorau ajutorul m-ții sale, s-a recurs la această cale primejdioasă din cauza lipsei proviziilor, și după multe desbateri s-a ajuns la încredințarea că i se poate lua înainte dușmanului la Dunăre, și ca urmare s-a luat hotărîrea ca toate trupele să înainteze pe dreapta Prutului, pentru ca acest rîu să fie mereu între noi și turci, pînă

p—315

---

[8] Cf. mărturia directă a lui Petru cel Mare reprodusă de danezul Iust Iul: țarul a văzut el însuși soldați sîngerînd pe nas, ochi și urechi din cauza setei excesive.

* Corect: 25.

[9] Inexact; cf. I. Neculce, Cantemir împreună cu feldmareșalul au alergat din lagărul de la Țuțora la Iași aflînd de sosirea țarului acolo.

[10] Folosit de Brîncoveanu în misiuni secrete, ca cea din 1697—1700 la Moscova în preajma păcii de la Carlowitz. La I. Neculce apare sub numele de Machidon, comisul.

[11] = Baltagi Mehmet Pașă.

[12] = Hrisant Nottara. Legăturile sale cu Rusia datează dinainte de a fi patriarh.

[13] = Ahmed al III-lea (1703—1730).

[14] Este probabil că această confirmare a fost dată în alt spirit de către Castriotul, — trimisul lui Brîncoveanu, care probabil confirma faptul că domnul se îngrijise de proviziile făgăduite, — și de către Toma Cantacuzino, care stăruia pentru o expediție la Brăila pentru a-l discredita pe Brîncoveanu, și a-și cîștiga preferința la domnia țării în urma victoriei scontate a țarului.

[15] Pentru caracterizarea acțiunii sale și a pîrilor sale și ale lui D. Cantemir contra lui Brîncoveanu, vezi I. Neculce, *op. cit.*, pp. 28—281. El era fiul lui Matei aga Cantacuzino.

[16] Text redat ca notă originală în versiunea franceză.

la locul numit Fălciu (duşmanul neputînd trece de partea astălaltă din cauza bălţilor mari care se aflau mai jos de acest loc). De acolo a fost trimis generalul Renn[17] cu jumătate din cavalerie prin nişte păduri, spre rîul Siret pentru a captura proviziile despre care a fost vorba mai sus, urmînd ca după aceea să se unească cu restul trupelor lîngă Galaţi, şi aşezînd mai întîi o magazie acolo, să meargă în întîmpinarea duşmanului. Şi astfel, ne-am apucat de înaintare, care a continuat pînă la 7 iunie. În aceeaşi zi, pe seară a sosit vestea neaşteptată de la generalul Ianus*, care împreună cu cavaleria preceda infanteria cu două mile, cum că duşmanul a şi trecut Prutul, drept care a primit ordinul să se retragă spre infanterie. Dar acest raport ulterior s-a dovedit a fi fals, căci turcii nu trecuseră atunci încă rîul, ci se aflau de partea cealaltă şi Ianus ar fi putut să-i împiedice dacă s-ar fi purtat ca un om de ispravă.[18] Dar el s-a retras spre infanterie şi a dat prin aceasta îndrăzneală turcilor[19] care după ce au trecut Prutul l-au urmărit cu cavaleria uşoară de elită. Cînd însă M. S. a mers în persoană[20] în întîmpinarea generalului Ianus în fruntea unei părţi din infanterie, turcii au fost imediat respinşi şi aceasta a îngăduit generalului să se unească cu infanteria fără nici o pierdere. În felul acesta duşmanul ne-a luat înainte în planul nostru de a ocupa locul numit Fălciu, şi a trecut Prutul cu toate trupele sale. Prin aceasta el tăia legăturile dintre armata principală şi generalul Renn, şi ca urmare M. S. a hotărît să-şi îndrepte marşul său spre dreapta, spre rîul Siret[21], dar din cauza munţilor mari şi a lipsei de apă nu s-a putut duce acest lucru la îndeplinire. Pe deasupra mai erau şi toţi caii armatei ruseşti grozav de slăbiţi din cauza lipsei de furaj, căci toată iarba de pe cîmp fusese mîncată de lăcuste pînă la rădăcină. În plus, diviziile generalilor Weid şi Repnin erau rămase în urmă. De aceea s-a ţinut o consfătuire militară pentru a vedea ce e de făcut în aceste împrejurări neprevăzute, şi s-a luat hotărîrea să se facă o retragere pînă ce toate trupele se vor putea uni, pentru a da bătălia cu duşmanul într-un loc favorabil. În aceeaşi seară mai întîi echipajele, apoi şi regimentele s-au pus în mişcare şi noaptea tîrziu s-au unit cu cele două divizii din urmă ale generalilor Weid şi Repnin.

p. 316

În ziua de 9, de dimineaţă turcii au atacat ariergarda noastră cu cavaleria şi infanteria lor. În această ariergardă nu era decît regimentul de gardă Preobrajenski, care în timpul retragerii a susţinut o luptă de aproape cinci ore şi nu a lăsat să fie tăiat de corpul principal al armatei.

---

17 Numit în alte texte Rhenne, Rönne, Rönn, etc. Corect: Karl Evald von Rönne (1663—1716).

* Ianus, în alte locuri Ianîş: Corect: Johann von Eberstadt Lieberecht-Gottfried.

18 Acuzaţie gravă, cu totul neîntemeiată, menită a arunca asupra lui răspunderea înfrîngerii. Dar Jurnalul lui Şeremetev, care în multe puncte stă la baza aşa zisului Jurnal al lui Petru, arată clar ce anume a raportat Ianus, determinînd ordinul de retragere dat de ţar.

19 Cf. relaţiile martorilor din tabăra turcească-cuprinse în volumul de faţă, care infirmă această acuzare.

20 Formulare echivocă. De fapt în întîmpinarea lui Ianus a fost trimisă divizia lui Enzberg. Ţarul la venirea cavaleriei a ieşit afară din tabără cu regimentele de gardă formate în careu şi a tras asupra urmăritorilor, înlesnind intrarea cavaleriei în tabără. Pentru contribuţia moldovenilor la această acţiune, cf. I. Neculce, *op. cit.* p. 286 şi. urm. şi Dimitrie Cantemir, ***Istoria Imperiului Otoman.***

21 Se încearcă o justificare a faptului de a nu fi pornit pe Siret la vale. Problemă mai mult retorică, ce a preocupat în 1686 si pe Sobieski.

p. 317 Apoi toate trupele noastre au pornit în marş, // iar turcii, care între timp tot sporeau în număr, se ţineau după armata noastră.

În aceeaşi zi la amiază, din cauza arşiţei mari şi a oboselii trupelor, înconjurate de inamic şi hărţuite mereu, şi mai ales a regimentului de gardă Preobrajenski într-o situaţie grea, a trebuit să se facă oprirea tuturor trupelor lîngă Prut pentru a se odihni şi a lua apă. Era un număr destul de mare de moldoveni care se aflau în mijlocul carelor pentru a fi mai în siguranţă[22] şi care ne provocau mai mult confuzie[23] decît ne erau de folos, la fel ca cercaşii sau cazacii din Ucraina. Turcii în acest timp s-au adunat cu toată armata lor, la care s-a mai adăugat un număr de trupe suedeze, polone şi căzăceşti, pe care le luaseră ei la Bender. Atunci generalii suedezi Sparre[24] şi Poniatowski[25] s-au dus la marele vizir Mehmet Paşa, şi l-au întrebat ce vrea să facă. El le-a răspuns că vrea să atace un duşman care se retrage, dar ei l-au rugat să-şi mute gîndul, ci hărţuind permanent armata rusă din toate părţile, şi ţinînd-o pe malul rîului, va putea astfel să captureze fără bătălie această armată flămîndă şi obosită. La care vizirul le-a răspuns că nu avea nici un motiv să tărăgăneze aşa de mult lucrurile şi cum sînt puţini, a zis el „îi vom putea bate". Dar ei au spus că nu trebuie să se oprească la faptul că sînt puţini, că ei îi cunoşteau, că erau trupe regulate şi că turcii nu vor putea înfrunta focul lor, şi din această cauză îşi vor pierde nădejdea şi nu vor putea săvîrşi nimic. Vizirul atunci s-a mîniat şi a respins propunerea lor cu acrime. După aceea şi-a adunat ienicerii împreună cu toată infanteria, ce ajungea — după spusele lor — la 100 000 de p. 318 oameni, şi cavaleria, fără tătari pînă la 120 000 de oameni[26]. // Turcii au întreprins, la trei ore înainte de apusul soarelui, un atac înspăimîntător împotriva armatei ruse. Atacul s-a făcut în chipul următor. Frontul primului rînd de infanterie nu era decît de trei-patru sute de oameni, dar adîncimea acestei coloane se întindea pe o milă aproape, fără nici un fel de rînduială: totuşi s-au apropiat pînă la vreo 30 de stînjeni, şi lupta înfocată a ţinut trei ore şi mai bine, pînă seara. Acest unghiu s-a abătut asupra diviziei generalului Allard şi cavaleria turcească asemenea unor lăcuste era răspîndită de jur împrejur şi ataca din toate părţile. Numai cîţiva călăreţi, puţini la număr, s-au apropiat mai mult, ceilalţi nu atacau decît cu strigăte şi de departe. Dar infanteria turcă amintită, deşi în dezordine s-a luptat cu multă îndîrjire, şi numeroasă cum era, dacă ar fi atacat din faţă şi din toate părţile deodată, primejdia ar fi fost desigur mare, căci ea întrecea cu mult în număr trupele noastre (care constau doar din 31 554 soldaţi de infanterie şi 6 692 de cavalerie regulată, din care cea mai mare parte era fără cai). Dar cum ne-au atacat doar într-un singur loc, din partea noastră am putut sprijini acest punct cu trupe proaspete. Pe deasupra am mai adus aici opt tunuri de cîte opt funţi, şi cîteva tunuri de cîmp căci se vedea că ei nu porneau la atac în alte locuri. Tunurile au fost puse în acţiune îndată şi încărcate cu cartuşe duble, adică în afară de ghiulea mai erau încărcate şi cu

[22] Formulare destul de ambiguă, tradusă de G. Bezvicone în *Călători ruşi*... prin: „pentru paza carelor.

[23] Aprecierea nedreaptă. Pentru amănunte cf. I. Neculce, *Letopiseţul*...

[24] Generalul suedez Axel Sparre, rămas lîngă Carol al XII-lea la Bender şi Varniţa, l-a însoţit în drumul său de înapoiere în Suedia.

[25] Cf. versiunea lui, precum şi parafrazarea ei în textul lui La Motraye.

[26] Cifre exagerate.

schije[27], au provocat împreună cu focul muschetelor un prăpăd grozav în acest unghi (căci şi cel mai slab tunar nu ar fi putut să nu nimerească, atît de strînse erau rîndurile inamicilor). Turcii înşişi au mărturisit mai tîrziu[28] că în această acţiune ei au pierdut în jur de şapte mii de oameni. În chipul acesta, din mila domnului, ei au fost respinşi şi dacă ar fi fost urmăriţi[29] s-ar fi putut cîştiga o biruinţă deplină. Dar nu s-a putut face acest lucru, căci nu fusese timp să se sape şanţuri pentru carele cu provizii şi era prea mare primejdia să fie lăsate astfel expuse, căci cavaleria ⟨duşmană⟩ ar fi putut pătrunde în tabără şi am fi putut pierde toate proviziile din care şi aşa aveam insuficiente. Apoi turcii şi-au săpat şanţuri în aceeaşi noapte din spre partea de unde ne atacaseră şi au făcut lucrări pregătitoare de apropiere[30] ⟨şi-au aşezat⟩ baterii. Cît despre ai noştri, ei nu aveau decît părcane şi nici măcar destule pentru a înconjura toate trupele. Şi pe dasupra inamicul mai avea de partea cealaltă a Prutului, pe deal un mare număr de trupe şi de baterii din care se trăgea în trupele noastre, împiedecîndu-ne să scoatem apă din rîu. p. 319

În dimineaţa de 10 vizirul a dat noi ordine să fie atacate trupele ruseşti, dar ienicerii (deoarece erau înfricoşaţi de focul din ajun) nu mai doreau ⟨să atace⟩[31], ci au continuat doar să tragă cumplit cu tunurile. Cînd ai noştri au observat că întîrzie atacul duşman, şi au luat seama la numărul nemaipomenit al turcilor, şi la puţinătatea trupelor pe care le aveam noi, faţă de ale duşmanului, şi îndeosebi la starea cavaleriei noastre, nu ne-am încumetat orbeşte la o bătălie, nu numai pentru că erau în primejdie cele mai bune trupe ale Rusiei, chiar în prezenţa însăşi a majestăţii sale, ci ar fi fost primejduită fericirea întregei împărăţii ruseşti. S-a hotărît aşadar la consiliul ţinut să fie trimis la vizir un subofiţer din gardă, Şepelev, cu o scrisoare din partea feldmareşalului conte Şeremetev, amintindu-se de misiunea lui Castriot şi de celelalte oferte de pace făcute mai înainte din partea turcilor prin mijlocirea Angliei şi a Olandei, şi li se făcea cunoscut că dacă mai aveau aceleaşi gînduri puteau să trateze despre pace[32]. Totodată, s-a dat poruncă moldovenilor şi cazacilor să-şi apropie carele unele de altele şi să se întărească pe cît vor putea mai bine, pentru ca — în cazul în care turcii ar respinge pacea, — să se poată porni împotriva lor (lăsînd bagajele apărate în chipul acesta). Dar focul bateriilor // duşmane sporea, deşi fără a ne pricinui pagube prea mari, şi noi nu mai puteam nici să dăm înapoi, nici să rămînem locului, neavînd nici provizii nici furaj, aşa că trebuia sau să biruim sau să murim. După aceea, cum întîrzia răspunsul la acea scrisoare, li s-a trimis vorbă cerîndu-le să declare pe scurt dacă vor sau nu să primească pacea, căci nu se mai putea aştepta. Apoi văzînd că răspunsul mai zăboveşte încă, s-a poruncit regimentelor să atace[33], şi cînd acest lucru s-a înfăptuit, iar trupele noastre au înaintat cîteva zeci de stînjeni, atunci turcii le-au trimis numaidecît vorbă p. 320

[27] *Karteci*, în versiune franceză: à mitraille.
[28] Nu se arată izvorul acestei declaraţii.
[29] Posibilitate pur retorică, avînd în vedere starea îngrozitoare a cailor şi extenuarea oamenilor. Fără a stărui asupra flagrantei inegalităţi numerice a combatanţilor.
[30] *Prigotovili aproşi.*
[31] Amănunt important ce nu apare îndestul în celelalte relatări.
[32] Vezi în acelaşi sens redarea convorbirii lui Şafirov cu marele vizir, de către I. Neculce.
[33] Versiunea oarecum răstălmăcită a realităţii.

să nu mai înainteze, deoarece acceptă pacea, şi că nu trebuie decît să se facă o suspensiune de arme şi să fie trimis cineva pentru tratative. Şi aşa s-a încheiat un armistiţiu.

În aceeaşi zi, spre seară a fost trimis să trateze vicecancelarul baron Şafirov, care după o convorbire cu vizirul însuşi a întocmit în ziua de 11 acel tratat de pace şi s-a întors în tabără pentru a raporta m-ţii sale ţarului. Apoi amintitul Şafirov, după primirea împuternicirei, a fost trimis din nou în tabăra turcilor, şi în ziua de 12 a încheiat tratatul în condiţiile următoare: de a înapoia turcilor oraşul Azov după ce va fi fost evacuat[34] şi să dărîme[35] celelalte fortăreţe ridicate de curînd, după care ei nu au mai stipulat nimic pentru regele Suediei decît trecerea sa slobodă pînă în ţara sa. Astfel din îndurarea lui Dumnezeu şi prin înţeleapta purcedere a m-ţii sale împărăteşti au fost prevenite urmările acestui eveniment nenorocit şi neprevăzut, deşi nu fără oarecare pierdere: căci maiestatea sa, ca un regent şi monarh înţelept a socotit că e mai bine să cedeze ceea ce cucerise mai înainte şi să lase să fie dărîmate unele fortăreţe, decît să se avînte cu disperare într-o bătălie ⟨cu rezul-
p. 321 tate⟩ îndoielnice, sau cu atît mai mult să se expună lungilor osteneli şi pustiiri ce i-ar fi fost pricinuite de aceste trupe barbare neregulate.

După încheierea şi schimbul tratatului, regele Suediei a ajuns sau mai degrabă a gonit în galop de la Bender pînă la tabăra turcească. Vizirul a fost să-l primească afară din tabără, ca şi cum ar fi venit pentru vreo altă treabă şi s-a întors cu el în cortul său. Acolo regele Suediei a început să-l acuze de ce a încheiat fără el pacea cu monarhul Rusiei căci chipurile sultanul nu începuse acest război decît pentru el: la care vizirul i-a răspuns că nu ştia una ca asta, dar că avea porunca sultanului de a purta acest război pentru interesele Porţii, şi că a încheiat acea pace după ce a obţinut pentru rege libera trecere spre regatul său din partea monarhului Rusiei. Regele i-a răspuns că vizirul ar fi putut captura toată armata rusă şi chiar acum dacă i-ar da lui trupe, el îi va ataca şi înfrînge. Dar vizirul i-a spus: Tu pe ei i-ai încercat, iar noi acum i-am văzut, şi dacă vrei să te măsori cu ei atacă-i cu trupele tale, dar noi nu vom călca pacea încheiată[36]. Regele supărat a părăsit tabăra şi s-a dus la hanul Crimeei[37]; la plecarea sa a fost însoţit de cuvinte aspre[38] din partea vizirului şi armatele s-au despărţit în aceeaşi zi. Armata rusă s-a întors pe acelaşi drum urmînd cursul Prutului, şi au fost lăsaţi în tabăra turcească drept ostateci pînă la împlinirea tratatului vicecancelarul Şafirov şi generalul-maior Şeremetev[39], fiul feldmareşalului conte Şeremetev.

În tot timpul acestui marş de-a lungul Prutului nu aveau pîine aproape de loc, astfel că acele regimente ⟨începînd încă⟩ de la Nistru
p. 322 n-au avut nici măcar un pesmet, ci // se hrăneau cu carnea vitelor trimise de domnul Moldovei, Cantemir.

Acest marş contra turcilor fusese făcut cu foarte mare temeritate, şi mai mult pentru a-l linişti pe domnul Ţării Româneşti care l-a determinat pe monarh prin rîvna chipurilor creştinească, făgăduindu-i spri-

[34] Este omisă condiţia expresă să fie predat în starea în care se află, şi tot astfel sînt trecute sub tăcere clauzele privind neamestecul în Polonia, Ucraina etc.

[35] = Să fie rase la pămînt Taganrog, Kamanka şi Samara.

[36] Pînă aici textul Jurnalului urmează întocmai povestirea lui Poniatowski.

[37] Devlet Ghirai (1708—1713).

[38] Amănunt ce nu apare la Poniatowski.

[39] Pentru înaintarea sa în grad vezi jurnalul lui Şeremetev.

jinul nu numai al propriului său popor, dar şi pe acel al trupelor din Serbia şi alte ţări, mai încredinţîndu-l pe deasupra că în însuşi interiorul împărăţiei turceşti ar avea facţiuni şi că ar putea să provoace printre creştini revoltă, promiţînd, de asemenea, că va asigura provizii pentru trupele ruseşti. Dar toate făgăduielile sale, şi toate rugăminţile sale nu erau decît cuvinte de ale lui Iuda:[40] căci el dădea de veste turcilor (!) despre toate răspunsurile ce le primea, şi tărăgăna spre paguba noastră, dar dreptatea dumnezeească... a săvîrşit într-adevăr o minune în această împrejurare, mîntuindu-ne de această primejdie de neocolit în care ne băgasem numai pentru că doream din suflet slobozirea şi binele acestor creştini, iar toţi trădătorii au fost pedepsiţi cu o moarte jalnică[41].

Noi dealtminteri socotisem pe duşman puţin numeros, şi măcar că nu este iscusit în arta războiului, totuşi după ce am ajuns atît de departe fără a avea provizii, marea sa superioritate numerică ne-ar fi pricinuit pieirea fără doar şi poate dacă el s-ar fi luat după sfaturile regelui Suediei. Este adevărat că situaţia prin care am trecut a fost foarte tristă şi primejdioasă, dar dacă am fi obţinut o victorie asupra inamicului, atuncea am fi înaintat şi mai departe, şi am fi dat o crezare şi mai mare acelui Iuda de care s-a mai vorbit şi fără îndoială că ar fi ieşit şi mai rău (!)

În toată această acţiune, potrivit cu cele spuse miniştrilor noştri de către marele vizir, el însuşi, şi de către paşale, // turcii aveau 220 000 de oameni (!) adică. p. 323

(trupe de) cavalerie ...	120 000
„ „ infanterie	100 000
tătari	50 000
În total	270 000
Artileria:	
Tunuri mari şi de campanie	444
Mortiere	25

De partea noastră ... (era) cavaleria

doar 6 692

(Numărul acesta mic se datora faptului că generalul Renn fusese trimis la Brăila în fruntea a 7 000 de oameni, fără a socoti pe cei lăsaţi la frontierele Poloniei la dispoziţia generalului maior Geşev).

Infanterie	31 554
total	38 246
Artilerie	
Tunuri de bronz de 12 funţi	2
„ „ „ „ 8 „	8
„ „ „ „ 3 „	18
În total	28
Mortiere de bronz de 40 de funţi	2
„ „ „ „ 6 „ „	12
„ „ „ „ 6 „ „	9
În total	23

[40] Acuzările aduse lui Brîncoveanu au de scop să scuze imprudenţa întregii campanii de la Prut, aruncînd asupra lui vina înfrîngerei.

[41] Rezultă că acest Jurnal a fost compus după pieirea lui Brîncoveanu!

Obuze de bronz, unul de 40 de funţi şi altul de 20 de funţi. În cadrul regimentelor erau 69 de tunuri de 3 funţi.

// Duşmanii au avut ... 7 000 de morţi în afară de răniţi.

Noi am avut ucişi

Generalul maior Widman	1
Ofiţeri de stat major şi ofiţeri superiori	44
Subofiţeri şi soldaţi	707
În total	752

Prizonieri sau dispăruţi fără oaste

Ofiţeri superiori	3
Subofiţeri şi soldaţi	729
În total	732

Răniţi

Generalul Allard	1
Generalul-maior Wolkonski	1
Ofiţeri de stat major şi ofiţeri superiori	93
Subofiţeri şi soldaţi	1203
În total	1388

Total ucişi, luaţi prizonieri, răniţi şi dispăruţi fără veste:	2872

M. M. Lor au sosit cu trupele la 19 iulie în micul orăşel Ştefăneşti, şi la 20 au trecut Prutul.

La 22 au părăsit malurile Prutului şi la 23 la prînz au ajuns la Nistru.

La 25[42] generalul Renn i-a scris monarhului că el la 11 a lunei curente s-a apropiat cu corpul său de armată de Brăila şi a atacat suburbiile, şi că la 13 a asaltat cetatea care s-a şi predat prin capitulare cu condiţia acordării ieşirei slobode lui Daud paşa şi tuturor trupelor sale, fără arme şi echipaje, şi lucrul a fost executat potrivit acordului.

p. 325 / Dar cum la armata principală se şi încheiase pace cu turcii, i s-a trimis generalului Renn un ordin să predea acel oraş şi să vină să se unească cu armata principală.

Dînd urmare acestui ordin, generalul Renn a pus să fie chemat Daud paşa căruia i-a predat oraşul şi a sosit la armata principală.

Din partea noastră au luat parte la acea operaţie: 7 000 de dragoni din care 100 au fost ucişi şi 300 răniţi.

Din partea turcilor, aşa cum a declarat însuşi paşa generalului Renn, au fost ucişi 800 de oameni şi răniţi cîteva sute. Garnizoana era de mai bine de 3 000 de oameni.

Această frumoasă acţiune i-a adus generalului Renn ordinul Sf. Andrei.

La 3 August monarhul şi ţarina au părăsit malurile Nistrului cu armata principală ....

[42] Data de 25 iulie este evident cea a primirii de către ţar a raportului lui Rönne.

SCRISORILE ȘI PORUNCILE LUI PETRU CEL MARE DIN CAMPANIA DE LA PRUT

(iunie 1711)

Mărturiile despre campania de la Prut nu pot fi complete fără textele esențiale publicate în volumul de *Scrisori și acte* ale țarului, precum și fără acela al *Jurnalului oficial al țarului*, a cărui dată este posterioară anului 1721. Acest punct este discutat în notița introductivă a acestuia. Redăm atît Jurnalul, cît și Scrisorile într-o versiune directă după original, făcută de colegul L. Démeny la cererea noastră. Vom stărui aici asupra scrisorilor, care aparțin momentului însuși al campaniei, spre deosebire de Jurnal care este mult mai tîrziu. Scrisorile și Jurnalul se completează și se controlează reciproc. Căci apar și unele contradicții ce nu pot fi trecute cu vederea.

În drum spre Nistru țarul e nemulțumit că schema cronologică întocmită de el (în mod teoretic) pentru campanie este depășită de trecerea timpului. Nu este prea clar ce plan de campanie anume fusese hotărît de el. Un singur lucru însă era avut în vedere: sosirea la Dunăre înaintea turcilor și împiedicarea acestora de la traversarea ei. Dar greutățile drumurilor și oboseala marșurilor extenuante împreună cu deficiențele aprovizionării, încetineau venirea trupelor și le reduceau potențialul de luptă. Pentru toate aceste piedici erau făcuți răspunzători generalii, mai întîi Dolgoruki, apoi Șeremetev însuși, comandantul suprem al oastei. Acesta aflînd de la D. Cantemir de apropierea turcilor de Dunăre și de trecerea lor iminentă, se vede în fața unei situații neprevăzute. Așadar așteaptă sosirea țarului, sau primirea de noi instrucțiuni. Informațiile și sfaturile lui D. Cantemir erau prudente, dar nu mergeau în sensul planului (teoretic) al țarului. În scrisorile lui Petru apar treptat și celelalte probleme, cea mai însemnată fiind aceea a aprovizionării. El trimite porunci în sensul acesta, dar și aici timpul își impune ritmul său. La un moment dat e întrevăzută și problema tătarilor, dar încă nu în toată gravitatea ei. Și în sfîrșit sosește clipa cînd țarul adoptă la rindul său, punctul de vedere al lui Șeremetev (pe care mai apoi îl va face răspunzător de nereușita planului inițial). De un interes real sînt știrile date de Raguzinski din Iași, atît cu privire la starea de spirit a domnului, cît și la venirea lui Toma Cantacuzino și la raporturile sale cu Castriotul, de care pare să se ferească. Sînt adunate aici toate elementele a căror convergență a dus la hotărîrea fatală a detașării corpului de cavalerie al lui Rönne, și a pornirii necugetate pe Prut în jos. Și doar nu erau decît douăzeci de ani de la încercarea tot atît de imprudentă a lui Sobieski de a înainta spre Dunăre, făcînd abstracție de tătari. Dar în privința lor țarul mai avea și experiența proaspătă a atacului de la „pichet“, efectuat, este adevărat, puțin înainte de sosirea sa.

Din citirea scrisorilor se poate urmări trecerea de la planul inițial, anulat de condițiile existente, la soluțiile empirice între care avea să se facă alegerea

cu un fel de fatalism optimist în steaua ce strălucise atît de viu cu doi ani mai înainte, la Poltava.

Scrisorile redate de noi aici au fost publicate în colecţia *Pisma i bumagi imperatora Petra Velicovo*, vol. XI/1, Moscova, 1962, pp. 285 ... 305 şi 545 ... 562.

SCRISOARE CĂTRE B. P. ŞEREMETEV.*

La trei mile de la Nistru, 1711, iunie 12.

p. 285 Răspund la scrisoarea pe care am primit-o ieri de la tine[1]. Întîrzierea voastră mă miră peste măsură, căci iniţial aţi vrut să porniţi de la Braclav (aşa cum mi-aţi scris din Iavorov) la 16 mai[2], astfel încît să ajungeţi [la Nistru] în patru zile, adică pînă la data de 20. Dar voi aţi trecut [Nistrul abia] la data de 30, şi astfel s-au pierdut zece zile, şi în plus spre Iaşi [aţi făcut] un ocol. Iar dacă aţi fi procedat conform poruncii, aţi fi fost, fără îndoială, la Dunăre înainte de turci, deoarece de la Nistru pînă la Dunăre sînt doar zece sau cel mult treisprezece zile de mers. Acum [aud] însă vechile voastre poveşti şi explicaţii, lucru la care nu mai ştiu ce fel de porunci să vă trimit, din moment ce au fost date despre toate suficiente porunci. Ce-mi poţi răspunde [la toate p. 286 acestea?] În ce priveşte proviziile, // să faceţi rost de ele de unde puteţi şi cum puteţi, pentru că atunci cînd vom aduce trupele, n-o să avem ce să le dăm de mîncare şi pe dumneata o să te dăm să te mănînce. De la sine înţeles că noi vom ajunge azi la Nistru, şi deîndată ce îl vom putea traversa, vom înainta spre voi, iar trupele care îl vor fi traversat deja, le vom trimite înainte.

---

* Traducerea s-a făcut după publicaţia: *Pisma i bumagi imperatora Petra Velicovo.* (Scrisorile şi actele împăratului Petru cel Mare) vol. XI/1, Moscova, 1962, p. 285—288, 290—291, 298—300, 301, 303—305 (aparatul ştiinţific referitor la aceste scrisori se găseşte la paginile 545—550, 555—557, 558 şi 559—562.)

[1] În scrisoarea sa, expediată lui Petru I la 8 iunie 1711 din Ţuţora, B.P. Şeremetev anunţă că a ajuns la Prut, la două mile la sud de Iaşi, că la 6 iunie a avut o întrevedere cu Dimitrie Cantemir cu care „am avut o lungă convorbire". Domnul moldovean i-a comunicat lui Şeremetev că va strînge o oaste de zece mii de oameni pentru data de 15 iunie, aşteptînd însă „aşa cum i s-a promis" să i se trimită bani pentru oaste. Cantemir i-a mai spus lui Şeremetev că oastea turcească într-un număr de circa 40 000 de oameni a şi trecut Dunărea, iar peste zece zile această oaste va atinge numărul de 50 000 de oameni, la care mai trebuie adăugat şi numărul însemnat de tătari din Bugeac. Prin urmare, Cantemir nu sfătuieşte ca turcii să fie atacaţi fără o infanterie suficientă. Ţinîndu-se consiliul comandanţilor, scrie Şeremetev, s-a hotărît ca detaşamentul lui să poposească în părţile Iaşilor, pe malul Prutului pînă la noi dispoziţii din partea ţarului. Va strînge — raporta el lui Petru I — provizii şi animale pentru hrana trupelor, Cantemir l-a asigurat că va strînge 15 000 de oi şi 4 000 de boi, dar grîne nu se găsesc nici pentru bani. După părerea lui, în astfel de împrejurări, ar fi imprudent să pornească împotriva tătarilor din Bugeac, întrucît numai atacul întregii armate va putea asigura înaintarea spre Dunăre, capturînd, în mers, magaziile turceşti cu provizii, dar în acest caz bătălia cu turcii la Dunăre va fi inevitabilă. Şeremetev a trimis ţarului, o dată cu această scrisoare şi hotărîrile luate la consiliul comandanţilor. Din hotărîri rezultă că detaşamentul lui Şeremetev număra 14 873 de oameni pe cînd turcii aveau o oaste de 60 000 de oameni plus 20 000 de tătari. Neavînd provizii şi nici din Moldova nu e chip să se strîngă, s-a decis să fie aşteptat grosul armatei ruse. Se propune ţarului un nou plan de acţiune militară.

[2] În ediţia scrisorilor lui Petru I se spune că ar fi vorba de 16 *aprilie*, ceea ce, cunoscînd cronologia acţiunilor militare, este cu neputinţă.

SCRISOARE CĂTRE ACELAŞI

De pe Nistru, 1711, iunie 12[3]

În acest moment am ajuns cu regimentele la Nistru, unde se află întreaga infanterie. Podul va fi gata în trei zile. Între timp continuă trecerea şi în curînd toate oştile îl vor fi trecut. Numai să ai în vedere că nu avem pîine. Allard[4] de cinci zile nu mai are nici pîine, nici carne. Aşteptăm să ni se aducă aici în curînd şase mii de batali, pe care-i vom împărţi [trupelor] şi vom putea înainta, numai că această [hrană] nu ajunge pentru mult timp. Să-mi daţi de ştire precis: Cînd vom ajunge la voi, vor avea soldaţii ce mînca? Noi însă nu avem provizii, nici carne, decît doar pentru zilele de drum pînă la voi. În această privinţă aştept un răspuns urgent, [aprovizionarea armatei] fiind lucrul cel mai important, căci altfel [totul] este imposibil. p. 286

SCRISOARE CĂTRE V. V. DOLGORUKII

La trei mile de la Nistru, 1711, iunie 12

Domnule colonel-maior, p. 287

Sînt foarte mirat de faptul că acţionaţi atît de încet în treaba pentru care aţi fost trimis acolo[5]. Dacă aţi fi procedat aşa cum vi s-a poruncit, de mult aţi fi fost la Dunăre. Eu am avut mari nădejdi în dumneata, iar azi văd că şi tu te-ai molipsit[6]. În ce priveşte referirea la scrisoarea lui Savin[7], la ea a răspuns contele Golovkin[8]. La cererea dumitale în privinţa unor dispoziţii noi, eu nu mai ştiu ce să vă scriu, căci au fost date porunci în toate privinţele. În ce priveşte chestiunea muntenească, voi scrie şi despre ea încă azi de la Nistru prin Constantin[9]. [Să ai grijă] ca atunci cînd vom ajunge la voi, soldaţii să nu moară de foame.

SCRISOARE CĂTRE B. P. ŞEREMETEV[10]

Soroca[11]*, 1711, iunie 13.*

Domnule general feldmareşal, p. 287

Cînd am ajuns cu corpul de gardă aici, am găsit foarte puţine provizii şi anume abia pentru cinci zile. De aceea rugăm să ne înştiinţaţi

---

[3] Nota aceasta a fost ataşată la scrisoarea de mai sus din aceeaşi zi, ea fiind scrisă de Petru I ulterior. Pe original se află nota: „Primită la 14 iunie în tabăra de pe malul Prutului.

[4] Generalul Allard, sosit cu divizia sa la Soroca. Pentru generalul Allard, vezi Jurnalul său de campanie din volumul de faţă.

[5] V. V. Dolgoruki a fost trimis lîngă B. P. Şeremetev pentru a urgenta înaintarea cavaleriei ruse spre Dunăre.

[6] Petru I se referă la poziţia lui Şeremetev, care a întîrziat înaintarea cavaleriei ruse la Dunăre şi astfel turcii le-au luat înainte, putînd face trecerea fără a întîmpina rezistenţă din partea armatei ruse.

[7] Referire la scrisoarea lui S. L. Vladislavici-Raguzinski din 4 iunie 1711, în care îl informa pe cancelarul Golovkin că este imposibil ca armata rusă să ajungă mai repede la Dunăre decît cea otomană.

[8] Răspunsul contelui Golovkin, după cum menţionează editorii corespondenţei lui Petru I, nu s-a găsit.

[9] Neidentificat.

[10] Scrisoarea a fost primită de Şeremetev la data de 15 iunie „pe malul rîului Prut“, prin căpitanul Priskorski.

[11] Deşi scrisoarea lui Petru I este datată din Soroca, din jurnalul de campanie şi din însemnările zilnice rezultă că ţarul Rusiei cu corpul de gardă a

urgent şi anume în trei zile (de la data de azi): neavînd pîine, aveţi măcar suficientă carne pentru toată infanteria pentru şase săptămîni? O vom avea, chiar dacă acum nu există încă, sau speraţi cumva pînă la urmă să o puteţi obţine? Şi cînd vom primi aceste [provizii], deîndată
p. 288 vom porni spre voi. În caz că nu puteţi să obţineţi [hrană] pentru toată infanteria, să ne daţi de ştire pentru ce număr de soldaţi veţi putea dobîndi [provizii]. Vă vom expedia infanterie conform cu acest număr, pentru a nu-i expune pe oşteni să moară de foame. Rog un răspuns cît mai repede, căci nu putem rămîne aici, neavînd nimic [de mîncat]. Am auzit că în Bugeac există suficiente animale şi grîne. Dacă acest lucru este adevărat, ar fi mai bine să mergem acolo (dacă în Moldova nu sînt [provizii]) şi să ne daţi de ştire şi despre acest lucru.

SCRISOARE CĂTRE ACELAŞI

Soroca, 1711, iunie 16

p. 290 Domnule general feldmareşal,

Mai înainte v-am scris prin Priskorski[12] despre lipsa de provizii şi v-am cerut să ne înştiinţaţi dacă puteţi face rost de oriunde şi chiar cu forţă armată de provizii sau de carne pentru întregul nostru corp [de armată]. Şi azi vă confirmăm aceeaşi rugăminte, căci din această cauză întîrzie campania noastră. Acuma dispunem doar de atîtea provizii cît să ne ajungă pentru drumul pînă la Iaşi. Să stăruiţi să obţineţi [provizii] pentru timpurile ce vor urma. Pentru acest lucru credem că trebuie să plecaţi cu toţii, sau să trimiteţi măcar jumătate din cavaleria regulată şi două treimi din cea neregulată în Bugeac[13], unde toată lumea spune că există multe grîne şi carne şi să porunciţi să se străduiască
p. 291 să captureze şi să strîngă cît este posibil şi să-l împiedicaţi pe inamic să dea foc [la grîne] şi să gonească animalele. De acest lucru depinde întreaga noastră acţiune[14]. Noi sperăm să ajungem acolo unde vă aflaţi în [ziua] de 20 sau 21.

SCRISOARE CĂTRE S. L. VLADISLAVICI—RAGUZINSKI

Pe rîul Căinari? 1711, iunie 20.

p. 298 Din scrisoarea trimisă contelui Golovkin am înţeles că domnul moldovean are serioase îndoieli în două chestiuni: prima în ce priveşte pe ungur, a doua în privinţa mitropolitului. În amîndouă chestiunile poţi

---

trecut Nistrul abia la 17 iunie şi că la 18 iunie întreaga infanterie se afla la Soroca. La 13 iunie 1711 Petru I se afla la Elanţ la nord de Soroca, unde a rămas pînă la 17 iunie, aşteptînd construirea podului de trecere peste Nistru.

[12] Priskorski. Vezi mai sus n. 10. Acesta a dus lui Şeremetev scrisoarea ţarului din 13 iunie 1711.

[13] La scrisoarea cu acelaşi conţinut adresată de Petru I lui V. V. Dolgorukii, acesta din urmă răspunde ţarului că s-a sfătuit cu Dimitrie Cantemir, care a spus că nici în Moldova nu există provizii. În ce priveşte expediţia din Bugeac pentru procurarea de animale, domnul Moldovei şi-a exprimat părerea că o asemenea încercare ar fi periculoasă şi fără rezultat, deoarece tătarii s-au apropiat de turcii de la Dunăre, luînd cu ei animalele. Scrisoarea nedatată a lui Dolgorukii conţine informaţii şi cu privire la contradicţiile dintre Cantemir şi o parte a marii boierimi moldovene.

[14] În privinţa procurării de provizii Petru I i-a scris şi lui Dimitrie Cantemir tot în ziua de 16 iunie 1711.

să-l liniştești că nimic deosebit nu există în cele două [chestiuni], căci ungurul este trimis de Rákóczi nu pentru ⟨a propune⟩ pacea, ci pentru propriile lor treburi. Despre acest lucru, cu ajutorul lui Dumnezeu, eu personal îl voi înștiința ⟨pe domn⟩, pînă atunci însă rețineți-l pe el [= trimisul ungur] și nu-l lăsați să plece nicăieri. În ce privește pe mitropolit[15] și el a trimis [un emisar al său] la noi la Iavorov, care a cerut să-i trimitem pe cineva care să-l conducă pînă acolo, dar cum noi am plecat de acolo, și nici el nu a fost acolo, nu știu unde ar fi el acuma. Iar despre tratate [de pace] nici prin gînd nu ne-a trecut așa ceva.

Ne scrieți că la voi nu este chip să facem rost de provizii decît la Dunăre. Nu ne scrieți însă în ce loc la Dunăre putem face rost de ele, în care anume oraș sau în ce sate (ori chiar în tabăra turcească, dacă va fi cu voia lui Dumnezeu). Între timp noi ne grăbim pe cît putem spre voi și nădăjduim ca în trei zile să ajungem de aici la Prut, iar Allard, nădăjduiesc, mîine sau nu mai tîrziu poimîine va fi la Prut. Despre toate acestea să-l înștiințezi pe domnul [Moldovei] și mulțumește-i din partea noastră pentru faptele lui bune, felicitîndu-l.

// P.S. Să te interesezi dacă în Moldova se poate cumpăra suficientă pînză pentru corturile de soldați. p. 298

SCRISOARE CĂTRE B. P. ȘEREMETEV

Din tabăra de lîngă rîul Răut, 1711, iunie 21

Domnule general feldmareșal, p. 299

Deoarece noi din știrile primite de la dumneata ne dăm seama că este periculos și fără folos să înaintați fără a vă uni cu noi[16], considerăm mai bine ca dumneata cu corpul tău [de armată] să nu mai înaintezi, ci oprindu-vă la un loc potrivit [pe malul] Prutului, să ne așteptați, iar noi, în marșul nostru, ne grăbim, pe cît este cu putință ca să [ajungem] la voi. Între timp să trimiteți de la voi un detașament de trei mii din cavaleria regulată și [un număr] suficient [din cavaleria] neregulată cu un comandant de nădejde în Țara Muntenească și trimiteți și o scrisoare din partea noastră. Totodată cereți-i lui Sava[17] să scrie și el în unire cu voi către domnul muntean și către Cantacuzini[18], chemîndu-i ca,

---

[15] Mitropolitul Ghedeon al Moldovei.

[16] Oare știrea atacului tătăresc asupra pichetului corpului de armată al lui Șeremetev a ajuns și la Petru I, și a determinat acest ordin? sau este aici un ecou al spuselor lui D. Cantemir către Șeremetev?

[17] = S. L. Vladislavici — Raguzinski.

[18] Petru I a poruncit și el lui S. L. Vladislavici — Raguzinski să scrie lui Constantin Brîncoveanu și Cantacuzinilor cerîndu-le să se unească cu oastea rusească. Toma Cantacuzino cu un grup de boieri munteni potrivnici domnului au părăsit tabăra turcească, iar Toma Cantacuzino s-a dus la Iași. Șeremetev, după primirea poruncii țarului, la 22 iunie comunica lui Petru I următoarele: „Toma Cantacuzino în persoană a sosit aici tocmai cînd scriam această scrisoare, numai că eu nu am avut cu el convorbiri mai amănunțite căci el dorește să vadă în persoană pe măria ta împărătească. Fără să dau indicații ⟨vă informez⟩ că trebuie să se deslușească din acțiunile lui dacă cumva el nu tratează în interesul său personal, pentru ca să nu supărăm cumva pe domnul muntean. A sosit cu el și un altul, Gheorghe Castriotul care are instrucțiuni din partea domnului ⟨muntean⟩, numai că el încă nu a fost la noi pentru o convorbire mai amănunțită; observăm însă că parcă ei se feresc unul de altul. Ne comunică însă împreună că ei sînt dispuși să slujească interesele înalte ale măriei tale împărătești. Detașamentului pomenit îi voi porunci ca trecînd în Țara Românească să nu se grăbească, întrucît Toma

așa cum au promis, să treacă de partea noastră. Totodată, poruncește-i [comandantului respectiv] să cumpere provizii. În caz că nu va putea nicicum să procure provizii, să cumpere măcar animale pe un preț nu prea mare pentru întreaga armată pe două săptămîni, sau pe cît va fi posibil. În acest scop să trimiți cu el bani. În cazul în care muntenii

p. 300 // vor încerca să dea înapoi [spunînd] că nu se pot uni cu noi, să se arate că noi în aceasta vom vedea un act de dușmănie din partea lor. Să porunciți în acest caz acelui comandant trimis acolo să ia din Țara Muntenească grîne și animale cît poate și fără bani, numai să nu jefuiască nimic altceva.

SCRISOARE CĂTRE A. I. REPNIN

p. 301 *Din tabără, de la 3 mile de rîul Bălți în ziua de 23 iunie, 1711*

Domnule general,

Deoarece am primit știrea prin scrisoarea domnului Feldmareșal Șeremetev, că de la Bender a fost trimisă o unitate inamică de 6 000 de oameni spre Soroca, să fiți vigilent, poruncind în acest sens și comandantului de la Soroca (și dacă ați plecat, s-au v-ați retras de la Soroca, atunci trimiteți-i o scrisoare) ca să fie și el vigilent, dînd de știre atît celor care se află în drum dintr-o parte sau alta a Sorocăi. Totodată să-l înștiințați pe generalul Maior Gheșev, și pe colonelul Baltin și Hlopov de acel lucru, ca în caz de nevoie să asigure paza Sorocei. Ori poate că ar fi acum mai bine să întărim din timp șanțurile de ambele părți ale podului, trimițînd acolo o unitate de dragoni și vreo 300—400 de cazaci.

Petru

P.S. De asemenea să i se dea poruncă comandantului: ca în momentul în care va observa din partea acelora [= a inamicilor] desfășurarea atacului, să dea atunci poruncă să fie incendiate construcțiile din jurul cetății.

p. 302 Noi am trimis poruncă colonelului de dragoni Hlopov, ca să fie el acel comandant, poruncă despre care vă trimitem și vouă o copie, împreună cu care trimit și ucazul în original, pe care după ce îl vei pecetlui, îl vei trimite lui Hlopov din partea dumitale avînd să ne înștiințezi despre aceasta.

SCRISOARE CĂTRE S. L. VLADISLAVICI—RAGUZINSKI

De la Prut, 1711, iunie 24

p. 303 Am primit acum scrisoarea ta[19] din care constat cu uimire că eu aș fi scris mitropolitului despre găzduire, ceea ce nu s-a întîmplat nici

---

m-a rugat ca după ce va fi de față cu persoana măriei tale împărătești, să poată comunica cu acel detașament. În momentul în care Toma va porni la drum la măria ta împărătească voi trimite cu el un convoi de nădejde, pentru a-l feri de primejdii. În ziua de azi a sosit un român din Bender și spune că pe lîngă Bender turcii au făcut un pod, că șase mii [dintre ei] intenționează să treacă de partea cealaltă a Nistrului și să meargă la Soroca".

[19] Scrisoarea lui Raguzinski, a fost trimisă lui Petru I la 23 iunie 1711 din tabăra de lîngă Prut. Iată textul:

Mult slăvite împărate. În momentul de față prea luminatul domn Dimitrie Cantemir mi-a adresat cu lacrimi în ochi o scrisoare, cum că înălțimea voastră,

prin scris, nici prin grai. Şi chiar dacă s-ar fi întîmplat să lipsească domnul [Moldovei], noi am fi scris în această chestiune sau ofiţerului nostru, ori omului care a fost lăsat de domn, dar nu mitropolitului, despre care azi am aflat pentru prima dată că este la Iaşi. Cît priveşte sosirea voastră împreună cu domnul şi cu alţii şi unde anume trebuie să fiţi, vă precizez să fiţi la Iaşi mîine după masă [la orele] unu sau două. Eu însă voi pleca de aici la Iaşi în seara aceasta.

SCRISOARE CĂTRE A. I. REPNIN

De lîngă Prut, în ziua de 24 iunie 1711 p. 303

Domnule general,

Vă înştiinţăm că noi am sosit aici la Prut ieri seara tîrziu împreună cu regimentele. Va sosi aici astăzi şi Weid cu divizia sa şi cu artileria. Vă trimitem alăturat extrasul din Jurnalul nostru cu privire la etapele pe care le-am parcurs, ⟨la locurile⟩ unde nu se găseşte, sau unde se găseşte apă foarte proastă, ca o adevărată otravă. Să aveţi grijă, căci de apă o să aveţi mare nevoie. Astfel, dacă va fi cu putinţă, e necesar să luaţi apă cu voi pentru a nu expune pe soldaţi la sleirea puterilor lor.

[Urmează indicaţia etapelor cu distanţele respective]

SCRISOAREA CĂTRE A. D. MENŞIKOV
(fragment)

De la Prut, 1711 iunie 30

Despre lucrurile de aici vă comunic că noi am ajuns aici la Prut în ziua de 23 a lunii curente. Marşul nostru a fost nespus de greu din cauza căldurii şi a lipsei de apă, despre care vă va informa Polianski al dv. trimis aici, care a fost martorul acestui drum. El vă va relata şi primirea foarte bună făcută nouă de către domnul moldovean şi de alţi [locuitori] ai ţării. Hatmanul muntean, Cantacuzino a sosit aici cu aceleaşi promisiuni cum că ei toţi sînt pregătiţi, numai să trimitem şi la ei ceva oaste, precum am trimis domnului [moldovean.] Fără a zăbovi am trimis acolo pe generalul Ren [= Rönne] cu acel hatman. Turcii au trecut Dunărea în partea aceasta, iar noi sperăm să fim la Dunăre peste circa zece zile. Cred că la mijlocul lui iulie totul se va clarifica: va avea loc sau nu bătălia? Doamne arată-ţi mila faţă de cei ce sînt îndreptăţiţi la ea. Despre turci se spune că nu prea ar vrea acest război, p. 305...

---

ocolindu-l pe el, aţi scris la Iaşi, mitropolitului să pregătească o reşedinţă în Iaşi pentru venirea înălţimii voastre, ⟨pregătire⟩ pe care ar fi făcut-o el însuşi ⟨domnul⟩ cu bucurie, împreună cu întreaga sa familie, pentru a vă putea vedea şi să nu fie înălţimea voastră la cheremul călugărilor, care nu numai că nu sînt de folos pentru înălţimea voastră, ci prin multă vorbărie sînt chiar o piedică. Eu, cu cea mai mare smerenie rog pe înălţimea voastră ca, în cazul în care veţi binevoi să vă abateţi prin Iaşi, să nu vă opriţi nicăieri, ci numai la curtea luminatului domn, şi să nu trataţi cu nimeni treburile înălţimii voastre decît doar prin domnul Moldovei însuşi, care rîvneşte să slujească înălţimii voastre cu trupul si sufletul cu toată stăruinţa, Aceasta pentru a nu-l supăra, căci prin el pot fi promovate interesele înălţimii voastre cu folos. De asemenea aştept răspunsul înălţimii voastre, unde şi cînd va porunci înălţimea voastră ca să ne înfăţişăm înaintea sa: eu, Contele Toma Cantacuzinul şi Gheorghe Castriotul.

Sava Vladislavici din tabăra de la Prut, 23 iunie 1711.

Dumnezeu va arăta care este adevărul. Ei au o artilerie puternică și anume cinci sute de tunuri. Cu patru zile în urmă noi ne-am veselit mult, mulțumind domnului pentru cele trecute și rugîndu-ne pentru viitor[20], nu am uitat nici de sănătatea celor sărbătoriți de ziua onomasticii[21]. Să dea Dumnezeu ca în iulie să trăim la fel cum am trăit în iunie. După acestea vă las în paza lui Dumnezeu.

SCRISOARE CĂTRE A. A. GHEȘEV[22]

De la Prut, 1711, iunie 30

p. 305 Înainte[23] de aceasta v-am mai scris vouă despre cumpărarea de pînză pentru corturile trupei, lucru despre care vă amintesc din nou. Și să ne dați de știre dacă puteți cumpăra sau nu cantitatea de pînză din aceea, cît puteți cumpăra și cu ce preț cotul. Aceasta pentru a ști ca în caz că voi nu puteți procura cantitatea necesară, sau ar fi mai scump decît pînza noastră, să nu zăbovim și să scriem la timp la Kiev ori

p. 306 la Moscova[24]. De aceea vă cerem să ne răspundeți neîntîrziat // Dacă proviziile vor fi aduse în curînd din Polonia, ar fi mai bine ca regimentul de gardă să aștepte cu trecerea Nistrului. Și Flivert a primit poruncă să meargă acolo cu două regimente și să se unească cu regimentul pomenit mai sus, pentru a se îndepărta de inamic în siguranță.

---

[20] La 27 iunie în tabăra lui Petru I a fost sărbătorită aniversarea a doi ani de la victoria obținută la Poltava.

[21] Sărbătoarea Sf. Petru din 29 iunie.

[22] Lăsat în urmă la Nistru pentru aprovizionarea armatei și grija soldaților zăcînd de boală, extenuați de greutățile marșului.

[23] La 28 iunie îi poruncea să caute pînză de cort la Lvov.

[24] Gheșov răspunzînd la porunca din 28 iunie, raportează că nu se găsește asemenea pînză nici la Lvov, nici în locurile din jur.

AGENTUL SUEDEZ DE BRIANT

(? — p. 1714)

Agentul suedez la Iași, de Briant, cu atribuții de rezident al regelui Carol al XII-lea (stabilit la Bender în intervalul 1709—1713), era căpitan în armata suedeză. El apare ca *Adam* de Briant în documentele colecției Hurmuzaki, vol. IX, 1, unde sînt redate rapoartele sale din Iași, iar în indicele Jurnalului de campanie al lui Weismantel (Dagbok), numele său e redat ca *David* de Briant... El se ocupa în primul rînd cu expedierea corespondenții regelui de la și spre Bender, făcînd legătura cu occidentul prin Brașov. Comunicările sale din Iași privesc mai ales această latură a atribuțiunilor sale. Rapoartele sale erau adresate cancelarului suedez von Müllern, la Bender. Prezența sa în capitală oferea un punct de întîlnire pentru suedezii și polonii ce colindau prin țară și un mijloc de cules informații diverse, putînd influența politica regelui, și bine înțeles a cancelarului. Corespondența sa redă o serie de imagini prinse în zbor din perioada de înveninare a raporturilor dintre oaspeții suedezo-poloni și administrația domnului, a cărui poziție era destul de precară, avînd a-i mulțumi și pe aceștia ca ocrotiți ai Porții (deocamdată), și a stăvili jafurile și abuzurile, rechizițiile și pretențiile acestora de a fi întreținuți pe seama țării secătuite. Așa cum a mărturisit Nicolae Mavrocordat lui Briant, el se afla între două focuri: suedezo-polonii umblînd cu reclamații la Poartă și el însuși neinformînd, chipurile Poarta, aceasta nevrînd să știe de nici un fel de reducere a posibilității de achitare a tributului în aceste împrejurări atît de grele. Dialogul dintre domn și Briant este redat cu un umor inconștient ce răzbate din schimbul de fraze ascuțite (în limba latină) în momentele cele mai critice. Domnul era foarte bine informat de situația de la Poartă, numai că aceasta se schimba de la o zi la alta. Se asistă la o politică de basculă, determinată de mituirile masive ale cîrmuitorilor turci de către solii oficiali și secreți ai țarului, hotărît să împiedice o nouă declarare de război a Porții pentru neîndeplinirea condițiilor păcii de la Prut. Declarație de război, pe care căuta să o provoace cu tot dinadinsul ambasadorul francez, des Alleurs, în vreme ce ambasadorii Angliei și Olandei ai taberei opuse se străduiau să o frîneze, invocînd calitatea lor de puteri mediatoare a păcii de la Carlowitz. Oscilațiile Porții se traduceau sau prin aruncarea în închisoare a ostatecilor ruși, precum și a ambasadorului țarului, sau prin luarea de măsuri de constrîngere contra suedezilor, și a reprezentanților regelui la Poartă. Cum acest joc a durat în tot cursul anului 1712, domnul nu putea ghici care partidă va ieși învingătoare, și deci se afla pe muche de cuțit... El trece de la declarații pline de ifos și hotărîre, la scrisori prea plecate către rege și cancelar, oferindu-și serviciile pe viitor, și amintind de ofertele din trecut, disprețuite atunci. Dialogul se încheie în faza sa dintîi cu arestarea lui Briant la domiciliu, pe vremea calabalîcului, și nu reapare decît în formă indirectă în raportul lui Hyltéen, care se laudă că a operat împăcarea dintre domn și Briant, și că aceștia în sfîrșit își vorbesc! Un ultim ecou al prezenței lui Briant la Iași este scrisoarea deznădăjduită pe care o scrie, văzîndu-se părăsit și izolat printre străini și neștiind dacă aceasta

s-ar datora unei disgraţieri datorate unor eventuale calomnii. Rapoartele sale ni-l arată ca un om conştiincios, a cărui optică e determinată de instrucţiunile primite, fară a face un efort ca să vadă şi realitatea cruntă a locuitorilor moldoveni, puşi să rabde samavolniciile unor soldaţi fără stăpîn şi fără frîu. Spirit bănuitor, el e gata să interpreteze în modul cel mai alarmant demersul lui Jeffries. Venirea la Iaşi a doi călători necunoscuţi ce vor să meargă la Bender îi sporeşte vigilenţa pînă ce află că era vorba de doi trimişi importanţi ai regelui Prusiei la Carol al XII-lea pentru nişte negocieri secrete, despre care pomeneşte şi Weismantel. În timpul captivităţii sale acasă a avut grijă să înfunde soba cu pachetele de scrisori ce se aflau la el, să le acopere cu paie şi să ţină în permanenţă un foc la îndemînă pentru a le preface în cenuşă în caz extrem. Cum acesta nu s-a produs, el a putut extrage pachetele corespondenţei pe care a trimis-o ulterior camaradului suedez însărcinat cu poşta regală din Braşov, căpitanul Strahlenberg, (acesta fiind numele primit la înnobilarea sa de către rege, el numindu-se mai înainte Tabbert). Despre episodul trecerii regelui Stanislaw prin Iaşi şi reţinerea sa la mănăstirea Trei Ierarhi din Iaşi el află în timpul sechestrării sale, dar nu se referă la el decît foarte alusiv şi misterios, deşi arde de nerăbdare de a-l comenta, ştiind bine că scrisorile sale erau citite de domn.

Rapoartele lui Briant se află în arhiva regală de la Stockholm, scrise în limba suedeză, de unde au fost publicate parţial în Colecţia Hurmuzaki, volumul IX, 1, însoţite de o versiune franceză a textului suedez. Scrisorile în limba germană şi cea franceză au fost redate în forma originalului. Ele au fost folosite de istoricii români, în deosebi de N. Iorga în comunicarea sa despre *Carol XII, Petru cel Mare şi Ţările române*, şi de V. Mihordea în comunicarea sa din 1943: *Carol al XII-lea la Tighina* din „An. Ac., m. s. ist. s. III, t. XXV, 1943." O completare a materialului fragmentar astăzi la îndemînă ar putea fi de un real interes apelîndu-se la fondul arhivei regale din Stockholm şi la lucrările suedeze despre şederea lui Carol al XII-lea la Bender şi despre odiseea suedezilor refugiaţi în Moldova în intervalul 1709—1713/4.

RAPOARTE DIN IAŞI CĂTRE CANCELARUL VON MÜLLERN, 1712—1714[1]

p. 466 *1712, februarie 26, Iaşi*

[A transmis domnului scrisoarea cancelarului, primită cu mari demonstraţii de devotament pentru rege... etc. Domnul se plînge de afronturile şi jignirile onoarei sale aduse de colonelul Urbanowitz *(Affronten und Verkleinerung seiner Honneur)*. Acesta a stors cu sila bani şi alte lucruri *(bahrschafften)*[2] bieţilor locuitori, şi deşi domnul ştie că toate acestea se săvîrşesc fără ştiinţa regelui, el se teme în gradul cel mai mare să nu ajungă cumva la cunoştinţa sultanului şi să fie tras la răspundere pentru tăcerea sa. Mai ales acuma după ce a fost predat Azovul şi s-a ajuns la un fel de echilibru[3]. Aşteaptă reparaţia onoarei sale din partea lui Urbanowitz, cu care nu ştie dacă mai poate sta de vorbă, precum şi restituirea banilor şi lucrurilor stoarse abuziv]

[1] Traducerea s-a făcut după textul rapoartelor reproduse în *Documentele* Hurmuzaki, IX, 1, p. 466 şi urm. în limbile germană şi suedeză.
[2] Textul în limba germană.
[3] Adică nu se mai întrevede perspectiva războiului contra moscoviţilor.

1712, martie 4, Iaşi p. 438

[Colonelul Urbanowitz i-a adus scrisoarea cancelarului. El pretinde că e nevinovat de cele imputate şi vrea să se explice cu domnul. Dar acesta i-a spus lui Briant că nu vrea să aibă nimic a face cu el.] În afacerea stoarcerilor de la Cosciugeni ... col. Urbanowitz a fost doar cîteva zile acolo, iar repartiţia a fost făcută de căpitanul Makeri care stă la Cernăuţi. El cere să fie pus un comisar care să facă o repartiţie nouă întrucît el are peste 1 500 de oameni. [Domnul spune că Makeri nu avea nici o dispoziţie pentru asemenea repartiţii. Poarta nu a dat alte dispoziţii de aprovizionare a polonilor şi cazacilor. Ei trebuie să se limiteze la proviziile lăsate de armata turcă. Ţara e secătuită. Polonii şi cazacii au pus pe fugă pe locuitori. El tot aşteaptă o îndreptare. Dacă nu va veni, va fi silit să raporteze faptele la Poartă.] Colonelul Urbanowitz propune să se facă o anchetă şi se declară gata a restitui banii storşi dacă lucrul p. 469 s-ar dovedi şi să pedepsească abuzurile. În cele din urmă din zel pentru rege şi avînd în vedere declaraţia lui Urbanowitz privind restituirea banilor, şi fiind bine înţeles că ţara nu poate să mai dea ceva peste ce a dat, domnul nu va refuza să stea de vorbă cu el, dar cu condiţia să ia măsuri pentru a împiedeca pe viitor asemenea fapte şi să dea o declaraţie scrisă în sensul celor promise. [La comunicarea de către Briant a acestui răspuns, colonelul Urbanowitz a hotărît să meargă călare să ducă acea declaraţie scrisă domnului. Dar a fost lăsat să aştepte în anticameră destul de mult, pînă ce mareşalul i-a spus că domnul are mult de lucru şi cu greu l-ar putea primi în audienţă, şi aşadar a plecat. Domnul îşi trimite seara secretarul la Briant ca să spună că mareşalul nu a procedat din ordinul său şi că îl aşteaptă pe colonelul Urbanowitz a doua zi de dimineaţă. Dar acesta s-a scuzat pe motivul plecării şi a unor treburi ce nu suferă amînare. L-a rugat pe Briant să stăruie la domn pentru trimiterea comisarilor pe care i-a cerut, reînnoind făgăduielile sale dinainte[4]].

1712, martie 6, Iaşi[5] p. 472

[Briant a transmis scrisorile cancelarului şi ordinele deschise (către tru- p. 473 pele polono-suedeze) pentru păstrarea disciplinei. Domnul este nemulţumit: nu s-au dat sancţiuni, şi nici despăgubiri, doar promisiunea unei discipline mai bune pe viitor. Şi se mai pretind provizii şi furaje!. Audienţa e întreruptă de venirea unui paşă de la seraschier şi Briant pleacă. Puţin după aceea vine la el un logofăt trimis de domn, care îi spune că domnului i se pare că ofiţerii au informat greşit pe d. cancelar. Domnul, încă mai puţin decît Poarta, nu a avut niciodată nici o intenţie de a aproviziona cu alimente scoase din ţară pe soldaţii regelui. Nu a fost încheiată nici o convenţie în acest sens. La început, cînd a venit starostele de Rawa (Grudzinski) el a cerut doar loc de cantonament, şi excepţional pentru cei mai săraci, puţin furaj. Domnul a numit comisari pentru încartiruire, dar după cît pretinde domnul musafirii s-au instalat cu de la sine putere unde au avut chef] trecînd dintr-un loc în altul, devastînd ţara şi săvîrşind atîtea ticăloşii şi rele, încît domnul nu mai poate păstra tăcerea de teamă că-şi pierde capul. El bate pentru ultima oar[ă] la poarta îndurării regeşti *(pro ultimo ad regiae suae Maiestatis porta[s]*

---

[4] La aceeaşi dată domnul scria cancelarului, plîngîndu-se că tot mai aşte[a]ptă satisfacţia cuvenită pentru abuzurile polonilor Urbanowitz şi Soltik.

[5] Textul în limba suedeză însoţit de o versiune franceză.

clementiae pulsat). El roagă să fie date ordine efective. Domnul nu poate
p. 474 arăta ofițerilor ordinele deschise primite întrucît în ele nu se pune capăt pretențiilor de aprovizionare, ci doar li se pune în vedere să nu ia mai mult decît strictul necesar! Și aceasta în ciuda ordinului Porții — după cum pretinde domnul — ca ei să se folosească doar de proviziile lăsate anume pentru ei la Iași de către armata turcă. [Briant obiectează că proviziile sînt la Iași, iar trupele în alte locuri. Domnul declară că nu poate da nici un mijloc de transport în starea actuală. Domnul trimite cancelarului] *un pașaport eliberat de un căpitan de cavalerie polon unui negustor,* pentru care i-a sustras mulți bani... [Răspuns diplomatic al lui Briant]... Domnul roagă să i se comunice cancelarului ultimele știri din țară. După ce și-au încasat banii stabiliți pe ultimă lună, polonii care abia sosiseră au pretins, sîmbăta trecută un spor de 5 scuzi de cal, precum și vite, gîște, curcani pui, etc. sub cuvîntul sărbătoarei de Paști care se apropie. Se băteau, jefuiau tot, siluiau femei și fete. Au fost săvîrșite și cîteva omoruri. Cei mai mulți locuitori de acolo au fugit în urma acestor excese. Restul refuză să mai plătească birul către împărat și amenință pe zapcii cu fuga lor totală dacă ar fi siliți la o plată oarecare... etc.

p. 477 *1712, martie 16*[6]*, Iași*

[Chemat de domn cu două zile înainte, acesta atinge în treacăt tot felul de subiecte: despre studii, istorie și orice. În sfîrșit intră în subiect. El se plîngea că ar fi avînd toate motivele să se teamă că intrigile dușmanilor săi l-ar lipsi de bunăvoința m-ții sale la care ține foarte mult. El ia pe Dumnezeu de martor că l-a servit pe rege și la Stambul, și în Moldova.] Domnul îmi spusese mai înainte în cursul conversației că a primit știri din Constantinopol despre continuarea negreșită a războiului, și mi s-a părut că s-a operat o mare schimbare în el de la ultima noastră întrevedere cînd părea foarte dispus pentru pace. [Briant îl încurajează... și îl îndeamnă, dacă i s-au interceptat scrisorile de către dușmani, să caute pe autorul interceptărilor, ca să poată da o relatare mai clară a faptelor. El înțelege că domnul are un motiv de teamă foarte precis, pentru care] acesta roagă pe cancelar să prevină mașinațiile ce tind la distrugerea sa și a familiei sale... oferind sub jurămînt să-l servească pe rege în tot ce nu ar fi contra Porții repetînd de mai multe ori cuvintele următoare, pe care mă ruga stăruitor să le raportez: Piară (și) Moldova, numai să mă pot bucura de îndurarea prea luminatului rege! *Pereat Moldavia, dummodo clementia serenissimi Regis gaudere possim...*[7]

1712, martie 22, Iași

p. 481 [A primit la 20 martie scrisoarea cancelarului, și a doua zi a fost la domn ca să-i comunice cuprinsul. Acesta declară iar tot ce a făcut pentru rege. E mîhnit de dezafecția provocată de dușmanii săi. A făcut tot ce a putut și a închis ochii la multe abuzuri. Ba a dat chiar poruncă să fie

[6] De semnalat că versiunea franceză poartă data de 13 martie, iar textul suedez data de 16 martie.

[7] Așa cum a dat a înțelege Briant, schimbarea de atitudine a domnului era leterminată de oscilările politicii Porții. În faza imediat precedentă, cînd se redea că se merge spre pace, regele Suediei devenea un indezirabil, și deci putea i trecut cu vederea. Cotitura spre război răsturna situația, și putea avea urmări g ave pentru domn.

date alimente trupelor, dacă se poartă bine. Nu el a fost cauza actelor de dușmănie comise. Soltik, care a adus aici trupele, nici nu a catadicsit să îndrepte vreo cerere spre el, lăsînd de o parte Iașul, și-a încartiruit trupele după cheful său. Refuzînd să admită repartiția făcută de comisarii domnului, a adus toată țara la cheremul său. Acestea erau propriile cuvinte ale domnului. El vede că și cancelarul dă crezare calomniilor dușmanilor săi. Dacă el s-a plîns Porții direct sau indirect, să-l ajungă răzbunarea dumnezeească în post! ... Dacă, așa cum a aflat, regele va trimite în anchetă asupra procedeelor polonilor, atunci roagă să aleagă suedezi, căci nu are încredere în poloni.] Cît eram ocupat cu scrierea acestei scrisori, domnul mi-a trimis pe logofăt, ca să-mi spună că d. Jeffryes, care este aici de ieri după prînz, a venit să-l consulte asupra mijloacelor de a face ca scrisorile să circule mai iute și mai bine. Domnul s-a scuzat că nu poate întreprinde nimic fără știrea și asentimentul Porții, deoarece cu excepția m-ții sale regelui și comisarii săi, nimeni nu avea acest drept. Logofătul[8] m-a întrebat ca de la sine ce cred, și cum ar fi primită această (ideie) de curtea regelui. Am răspuns printr-un compliment. Domnul ... atît de deștept va face desigur tot ce va fi în folosul împăratului (= sultanul) și al regelui. // D. Jeffryes, cu care vorbisem mai înainte, și de ale cărui reclamații *(griefs)* luasem cunoștință, nu mi-a ascuns marea sa dorință de a trimite scrisori, și aceasta mi s-a părut cu atît mai suspect cu cît încerca în tot chipul să mă convingă să mă însărcinez eu cu expedierea acelor scrisori. A spus că știe că regina Angliei e legată de M. S. prin cea mai mare afecțiune, și că voi face plăcere m-ții sale. Cancelarul curții nu trebuie să afle nimic. A avut absurditatea să mă asigure că totul s-ar petrece în tăcerea cea mai absolută. Am răspuns că era indecent să mi se facă o asemenea propunere. Ar fi o adevărată crimă de care nu aș fi iertat niciodată dacă aș face așa ceva ... [Briant trimite doar scrisorile cancelarului și cele în plicurile cancelarului. Deci să le trimită și el sub plicul cancelarului regal]. Ascunzîndu-și necazul, m-a întrebat sub diverse pretexte unde locuiește părintele franciscan. Pentru a preveni intențiile sale l-am întrebat pe logofătul trimis de domn, dacă acest franciscan nu ar putea să trimită scrisorile domnului Jeffryes fără știrea domnului [Toate scrisorile ce trec granița sînt expediate chiar de domn ... Franciscanul este un „cinstit bătrîn" care nu ar risca așa ceva. Mai tîrziu acesta îi pomenește de propunerile lui Jeffryes și de refuzul său, știind că domnul nu consimțise și că el însuși avea bănuieli contra lui Jeffryes pentru că acesta plecase de la Bender fără știrea seraschierului. Va supraveghea aceste mașinații.]

p 482

1712, martie 30, Iași

[Audiență la domn pentru a transmite asigurările de bunăvoință ale regelui, dacă va persevera în zelul său ... etc. Domnul se plînge de ura voievodului de Kiev. Roagă să i se comunice acuzările acestuia, ca să poată să se justifice]. Cît despre d. Jeffryes, am încercat să aflu după plecarea sa dacă a reușit în intențiile sale. (Se pare că nu), dar va putea cere prin ambasada de la Constantinopol autorizația de a trimite scrisori la Brașov prin Moldova.

p. 485

P. S. Domnul trimite pe logofăt să spună că d. Strajnik i-a raportat niște plîngeri contra unor boieri care s-ar fi pus în fruntea norodului pentru

[8] Este vorba probabil de logofătul al doilea.

a vătăma pe poloni. El a dispus să fie arestaţi acei boieri pe care îi va pedepsi cu moartea dacă se confirmă lucrul. El jură solemn că aceasta nu s-a făcut cu voia sau ştiinţa sa. Roagă pe cancelar să dea toate asigurările sale regelui.

p. 488 *1712, aprilie 12, Iaşi*
D. adjutant general Duvall, sosit în seara de 8 aprilie, mi-a adus scrisoarea d-lui cancelar. După plecarea adjutantului general la Roman... am fost în după amiaza zilei de 9 la domn şi i-am arătat că la cererea sa regele a trimis comisia des amintită, pentru ca împreună cu comisarii numiţi de domn să cerceteze aşa zisele plîngeri făcute aici. Rugam pe domn să-şi trimită grabnic delegaţii, şi i-am adresat şi alte cereri conform instrucţiunilor primite. O lungă tăcere a fost singurul răspuns al domnului. Cînd în sfîrşit m-am sculat ca să plec mi-a zis: „Fiecare e liber să facă ce vrea.“ Dar cum adjutantul regelui, Duvall nu a binevoit să vină la el, nici să-i comunice ordinele ce le aducea, domnul nu ştie de ce ar trimite comisari, deoarece, potrivit cu cîte i-am spus, s-ar părea că ordinele lui Duvall erau contrare celor primite de el de la seraschier, care chemau la Bender toate trupele cantonate în ţară: şi poloni şi lipcani şi cazaci. După o nouă tăcere, m-am sculat a doua oară, zicînd că îl voi anunţa pe d. Duvall că nu mai are rost să mai stea acolo unde se afla, adăugînd că voi aduce la cunoştinţa d-lui cancelar comportarea sa (= a domnului) în această împrejurare. Va produce o impresie pe care a tot căutat să o evite prin numeroasele sale protestări... [Domnul îl roagă să stea jos, vorbeşte iar de zelul său şi se plînge că se află între două focuri, căci — după cît spunea — Poarta l-a ameninţat grav pentru tăcerea păstrată cu privire la excesele polonilor din consideraţie pentru rege... şi pe de altă parte era acuzat că el le-ar fi desvăluit în scris, sau le-ar fi povestit... etc. Briant obiectează că au sosit rapoarte, deoarece seraschierul, care nu minte, a afirmat acest lucru. Răspuns: sultanul a putut să se informeze prin trimişii săi, fără nici un amestec al domnului. Ordinul e să meargă toţi la Bender. Domnul nu poate face nimic pentru cei ce ar rămîne, şi roagă să nu i se ceară aşa ceva, căci şi-ar primejdui capul. El nu se opune să-şi trimită comisarii la d. adjutant general Duvall, dar cum crede că trei luni nu ar fi de ajuns pentru a cerceta plîngerile, ar fi mai bine ca ei să-l ajute pe d. adjutant să conducă trupele la Bender, decît să facă acea anchetă. Briant pune la îndoială porunca seraschierului, de care cancelarul nu are nici o cunoştinţă, şi întreabă dacă domnul e dispus să alunge nişte oameni cărora Poarta le poruncise să se cantoneze în Moldova. La care domnul răspunde cu năduf: „Să alung? Să alung? Să mă ierte domnia voastră[9]“ zicînd adică cum că era prea mult. Briant explică sensul cuvintelor sale. Domnul tace. Cît despre voievodul de Kiev menţionat de cancelar, domnul îi taie vorba lui Briant cînd acesta îi rosteşte numele. Nu se teme de el, care nu are nici un drept a-i censura acţiunile. Dacă are ceva de spus, să se plîngă la Poartă!]

1712, aprilie 14, Iaşi
p. 491 [Primind scrisoarea cancelarului, a fost cu ea la domn]. Domnul a răspuns că nu putea furniza mijloace de transport, căci nici marele vizir, nici seraschierul nu-i dăduseră o asemenea poruncă. El a trimis 30 de

[9] ***Expellere, expellere, parcat mihi dominatio vestra.***

căruţe plătite din proprii săi bani, şi nu mai putea chinui pe bieţii ţărani aduşi în stare de sărăcie prin porunci de a da cai sau căruţe, mai ales într-un anotimp cînd trebuie să are pămîntul.] I-am răspuns că mi se părea ciudat că pe de o parte în plîngerile sale contra polonilor şi cazacilor domnul a repetat într-una că aceştia vor fi hrăniţi din proviziile lăsate aici de armata turcă, şi că pe de altă parte, acuma cînd, i se cere să transporte proviziile la Bender, el vrea din nou să se lase greu, ceea ce dovedea îndeajuns că el nu avea altă intenţie decît prăpădirea trupelor, intenţie care nu corespunde zelului său cu care se laudă atîta, pentru slujba m-ţii sale. I-am cerut deci un răspuns categoric dacă aceste provizii vor putea sau nu vor putea fi transportate. În caz contrar M. S. ar porunci cazacilor să vină să mănînce aici ceea ce le-a atribuit Poarta pentru subsistenţa lor. La aceasta domnul a răspuns că proviziile ar putea fi transportate la Bender, mai ales că în împrejurimile oraşului şi la Batchak (= în Buceag?) s-ar afla un număr îndestulător de căruţe de care s-ar putea face rost prin seraschier, care ştia bine că Moldova nu era în stare de a mai suporta ceva în plus, şi dacă M. S. va voi să trimită aici trupele, el va trebui să suporte aceasta fără a se plînge. Am mai primit o scrisoare de la d. Duvall spunînd că acei comisari trimişi // nu vor să facă vreo anchetă, zicînd că nu au fost trimişi aici decît pentru a conduce împreună cu el trupele la Bender... [Domnul declară că el e însărcinat cu executarea poruncii Porţii... etc. şi roagă pe poloni să se lase de excesele şi duşmăniile lor care, după el, s-ar repeta zilnic...]

p. 492

1712, iulie 17, Iaşi p. 494

[Briant a fost grav bolnav mai multe săptămîni. L-a vizitat pe domn la 15 iulie. Acesta se plînge pe un ton confidenţial că duşmanii săi au abătut de la el bunăvoinţa regelui... etc. El este mulţumit de purtarea trupelor suedeze, dar nu de poloni... etc.]

1712, septembrie 5, Iaşi p. 496

Au sosit aici ieri doi ofiţeri ce mergeau la M. S. la Bender. Unul îşi zice colonelul Eichstet, celălalt căpitanul Smit. După toate aparenţele ei ar fi vrut să-şi grăbească plecarea, dacă pretinsul colonel // nu ar fi fost chinuit de gută, ceeace îi va sili desigur să mai rămînă aici cîteva zile. Am încercat să-i fac să mărturisească cine sînt şi de unde vin, dar în zadar. Cum am recunoscut în colonel pe brigadierul Eosander şi în celălalt pe secretarul Brunel de la Berlin[10], voi căuta să favorizez cît voi putea plecarea lor.

p. 497

1713, februarie 2, Iaşi

[A transmis căpitanului Strahlenberg instrucţiunile cancelarului de a nu trimite scrisori înainte de a primi ordinul său. Nu a putut trimite toate scrisorile de aici care constau în 9 pachete şi doi saci mari, de teama riscurilor]. Iată de altminteri ce s-a întîmplat la noi. În dimineaţa de 12 ianuarie d. Colonel Schwerin ne-a adus vestea victoriei asupra danezilor şi saxonilor. A doua zi de dimineaţa m-am dus anume la domn şi i-am comunicat ştirea pentru a vedea expresia feţei sale. Îl cam bănuisem în ultima vreme şi nu m-am înşelat, deşi se silea să pară vesel, toată

---

[10] Ei veneau din partea regelui Prusiei să-i propună regelui o înţelegere pe care acesta nu a acceptat-o.

veselia sa era prefăcută. Seara d. locotenent-colonel Koskull şi d. căpitan Hamilton au venit la cvartirul meu, iar a doua zi, într-o miercuri domnul a trimis să mă cheme împreună cu ofiţerii ce tocmai veniseră. M-am dus singur. M-a tratat la început cu o politeţă rece şi m-a surprins printr-un discurs neaşteptat, cum că încă din tinereţe el a învăţat să înţeleagă *jura gentium et jura hospitalitatis* şi voia cu atît mai mult să mă asigure despre aceasta, cu cît îşi promitea să o dovedească şi celor mai mari duşmani şi prin urmare cu atît mai mult prietenilor săi. M-am prefăcut că nu înţeleg nimic, deşi puteam să văd încotro tindea. Am răspuns în puţine cuvinte: „Mi se pare ciudat acest discurs". *(Mirabilis mihi videtur discursus).* La care domnul a răspuns: „Şi încă lucruri mai ciudate va vedea d. Căpitan". (et plura mirabilia majora videbit

p. 503 dominus capitaneus), şi // s-a sculat deodată zicînd că nu avea timp să mai lungească convorbirea. După ce am părăsit castelul călare, am fost ajuns din urmă de servitorii care alergau după mine cu însărcinarea să mă cheme înapoi. M-au lăsat mai întîi să aştept cîtva în josul scării printre oamenii de rînd *(la canaille),* apoi am fost chemat la domn care mi-a spus „Domnule căpitan, să te porţi cu modestie şi să nu porţi vreo corespondenţă clandestină dacă nu vrei să cazi sub mînia prea slăvitului împărat" (= sultanul) *Domine capitaneus, modeste te geras, nec aliquam clandestinam correspondentiam geras nisi velis incurrere iram augusti Imperatoris.* În faţa a mai mult de o sută de nemernice *(coquins)* m-a întrebat cu gesturi necuviincioase, ce fel erau scrisorile ce trimisesem în acea dimineaţă (Nota Bene ele conţineau poruncile date polonilor de către generalul Zulich[11], şi pe care mă străduisem cît putusem ca să le trimit prin mesageri regali, şi care au ajuns fără piedică la destinaţie) şi cum de îndrăzneam să întreţin o corespondenţă secretă. Mi-a poruncit în numele împăratului şi cu ameninţări să-i spun tot ce era scris în scrisori. I-am răspuns că era adevărat că trimisesem nişte scrisori, şi că dacă voi mai primi şi altele de la regele meu, le voi expedia tot astfel. Făcîndu-l atent că nu depindeam decît de Dumnezeu şi de M. S., i-am declarat că procedeele sale mi se păreau foarte stranii, deoarece altă dată el însuşi a trimis destul de des scrisori regale (= a folosit calea corespondenţei regale suedeze) şi că acuma, fără nici o oprelişte prealabilă a împăratului (turcesc) el voia să mă dojenească. Cît despre mine nu voi omite să raportez cum se cuvine toată această chestiune. A răspuns: „Dacă nu vreţi să-mi spuneţi D. voastră, vă voi spune eu că în acele scrisori scrie că polonii să-şi apuce armele, ceeace nu îi sfătuiesc să facă, afară dacă nu vor ca să-i pedepsesc". Apoi m-a părăsit ameninţîndu-mă pe ocolite, ca să mă întorc acasă la mine, unde la sosirea mea am găsit locuinţa împresurată şi ocupată de 50 de oameni. Ei ne mai supraveghează încă destul de strict. Totuşi ne-am păstrat puştile, pe care în nici un caz nu ar fi fost în stare să ni le ia. Putem să trimitem personalul nostru sub pază în oraş ca să cumpere de-ale mîncării, dar nu vor să lase pe nimeni să vină la noi, din cauza corespondenţei pare-se. Tornskiold şi colonelul Bure, care trebuia să meargă la Bender cu maiorul Delavall, au fost duşi acum 8—10 zile într-o mănăstire din acest oraş, unde sînt păziţi cu severitate. Am încercat să obţin ca să fie aduşi

---

[11] Vezi Weismantel, *Dagbok*, p. 175, însemnarea din 27 ianuarie 1713: Pe cînd eram fără instrucţiuni încotro să ne îndreptăm... am primit poruncă de la Bender de la d. general Zulich şi de la comandanţi să ne adunăm în toată graba, luînd provizii şi cai şi să mergem spre Cernăuţi.

în cvartirul meu, dar cererea mea a fost respinsă, deşi toţi ceilalţi suedezi de la poştele de la Ocna şi Roman au fost aduşi la mine. Aş vrea să scriu mai multe, dar ora nu mi-o îngăduie, şi vremurile nu permit să se scrie deschis, căci sîntem supraveghiaţi în mod strict. Dacă ar vrea Dumnezeu ca să o fac fără risc, aş da o povestire mai explicită şi despre acea mănăstire şi despre oaspeţii domnului care trăiesc acum acolo, *Nota Bene* cu măreţie, şi despre toate, odată ajuns la Bender, va putea d. locotenent-colonel Koskull să povestească totul mai complet m-ţii sale însăşi.[12]

1713, februarie 22, Iaşi p. 504

. . . De opt zile a fost ridicată paza din casă şi putem merge prin oraş cu puştile noastre, oriunde vrem, măcar că puştile nu ne-au fost luate niciodată, ci le-am păstrat şi în timpul deţinerii noastre în arest. D. Koskull mai este aici cu ofiţerii pe care i-a avut cu sine, şi eu am la mine 14 oameni de la poştă, care cu siguranţă că îmi vor scoate peri albi [din lipsă de bani]. I-am plătit pe luna februarie cu nişte bani ce aparţin baronului Rolamb şi pe care i-am găsit în poşta din urmă, cînd am scos-o din sobă, întrucît la ruptură am aruncat toate scrisorile în sobă şi le-am acoperit cu paie şi timp de trei zile am tot păstrat la îndemînă un foc permanent pentru a le arde dacă s-ar ajunge într-un caz extrem. Cum după cîteva zile lucrurile nu mai păreau atît de primejdioase, am tras iar afară pachetele de scrisori bucată cu bucată, şi le-am trimis[13] pe toate la Bender cu d. locotenent Schultz. Am primit un bilet de la căpitanul Strahlenberg, care îmi dă de ştire că are multe scrisori la el. Dar nu îl pot sfătui să le trimită aici pînă ce nu voi primi ordine dacă să rămîn mai departe aici, căci mi s-a spus că d. Wallenstierna mi-a adus poruncă să merg la Braşov, dar cum nu am vorbit cu d. Wallenstierna, şi scrisorile sale către mine au fost arse (?) [*verbra* = verbrannt?], nu am putut să-mi părăsesc postul pe nişte cuvinte goale, ci m-am hotărît să rabd chiar cea mai mare sclavie decît să fug de la stăpînul meu prea îndurător ca un nemernic, măcar că din păcate a trebuit să aflu că la Bender s-a spus că aş fi fugit şi m-aş fi pus la adăpost în Transilvania . . .[14]

1714, aprilie 23, Iaşi

[Se plînge că a rămas la Iaşi uitat de toţi. De la „calabalîc" încoace nu a primit decît o singură scrisoare acum 11 luni. Nu îşi cunoaşte nici o vină, aşteaptă să afle dacă mai trebuie să mai rămînă pe loc. În cazul acela va trebui reînnoită scrisoarea sa de acreditare către domn pentru a-l pune în situaţia de a servi cu mai multă autoritate cînd i se va porunci ceva. Protestări de devotament.]

---

[12] Este vorba de reţinerea lui Stanislaw Leszczynski la Trei Ierarhi la trecerea sa incognito spre Bender tocmai pe vremea „calabalîcului".

[13] Declaraţie care infirmă afirmaţia lui Hyltéen privind rolul său în această chestiune.

[14] Scrisoare în limba germană, ca şi cea următoare.

STANISLAW CHOMETOWSKI

(?—1725)

Magnatul Stanislaw Chometowski, care a fost desemnat în 1711 ca mare sol al regelui August al II-lea al Poloniei la Poartă, a fost palatin sau voievod de Mazovia, şi apoi hatman de cîmp. Solia lui, care a trecut prin Moldova în octombrie 1712, şi s-a înapoiat tocmai peste doi ani în octombrie 1714, nu seamănă decît în aparenţă cu soliile strălucite ale lui Gninski şi Leszczynsky trimise pentru ratificarea solemnă a unor tratate punînd capăt unei stări de război (în 1676) sau unei expectative pline de nesiguranţă după nişte războaie pierdute, în aşteptarea unei limpeziri internaţionale (1699). De astă dată nu mai era vorba de graniţele Poloniei ci de consolidarea situaţiei personale a regelui August al II-lea, ameninţat de o acţiune la Poartă a rivalului său deposedat, Stanislav Leszczynsky, fiul fostului mare sol din 1700. Acesta fusese instalat ca rege de către Carol al XII-lea în 1704 în cursul războiului său victorios contra lui August al II-lea, care fusese iniţiatorul coaliţiei înjghebate pentru împărţirea posesiunilor coroanei suedeze. August al II-lea a avut în 1706 şi sprijinul ţarului Petru I, înfrînt şi el de tînărul Carol al XII-lea, care a impus prin tratatul din Altranstädt 1707 renunţarea totală şi definitivă a lui August la coroana polonă.

Aşadar Stanislaw Leszczynsky, avînd şi adeziunea unei părţi a nobilimii polone nemulţumite de intenţia vădită a regelui saxon de a transforma republica polonă a liberului veto într-un stat centralizat de strictă monarhie, s-a putut menţine atîta vreme cît a strălucit steaua ocrotitorului său. Este drept că la un moment dat ţarul Petru s-a gîndit să-i opună un rival, şi cum August al II-lea era legat de tratatul amintit, el a inventat un pretendent (foarte efemer) în persoana lui Francisc Rákóczy al II-lea, scontînd posibilitatea iluzorie pentru acesta de a obţine concursul Franţei, ştiind că Ludovic al XIV-lea avea pe lîngă Rákóczy un agent acreditat (în persoana marchizului des Alleurs). Ulterior ţarul s-a gîndit la Eugeniu de Savoia, dar în cele din urmă a trebuit să-l recunoască pe Stanislaw Leszczynski. După dezastrul de la Poltava August al II-lea a reocupat Polonia, iar ocrotitul lui Carol al XII-lea a trebuit să se retragă în Pomerania. Cum acesta fusese recunoscut de Poartă în august 1707, urma ca August al II-lea să facă demersuri pentru propria sa recunoaştere, care să o anuleze pe cea din 1707. În scopul acesta a fost hotărîtă misiunea lui Rybinski, maestrul de vînătoare al lui August al II-lea (1710). În vremea aceasta palatinul de Kiev, Iosif Potocki, trecut în Moldova în mai 1710 şi de acolo la Constantinopol, după o scurtă şedere la Bender la reşedinţa lui Carol al XII-lea care i-a dat instrucţiuni şi indicaţii — a susţinut la Poartă cauza lui Stanislaw Leszczynski. Tensiunea ruso-turcă şi campania din 1711 au întrerupt o clipă manevrele la Poartă ale celor doi regi ai Poloniei. Dar după pacea de la Prut, August al II-lea trebuia să-şi disocieze soarta de aceea a fostului său ocrotitor de pînă atunci, care era ameninţat cu un nou război din partea Turciei în urma neîmplinirii condiţiilor tratatului de la Prut. Aşadar, încă de la sfîrşitul anului 1711 se pune la cale trimiterea unui sol mare la Poartă în persoana lui Stanislaw Chometowski şi i se redactează instrucţiile, măcar că plecarea sa avea să mai

zăbovească. Scopul declarat al soliei avea să fie „întărirea păcii de la Carlowitz". La Constantinopol se dădea o luptă aprigă între agenţii ţarului, în frunte cu ambasadorul Tolstoi şi Şafirov, ostatecul foarte descurcăreţ şi acum ca şi la Nistru, şi trimişii lui Carol al XII-lea în frunte cu Poniatowski, avînd calitatea de general în armata otomană şi de denunţător al viciilor tratatului din 1711. Nepredarea Azovului şi menţinerea şi mai departe a fortificaţiilor specificate în tratat, au determinat Poarta să declare război ţarului în 1712 (nov.), spre satisfacţia ambasadorului francez, marchizul des Alleurs. Dar ajuns la acest punct, ţarul se grăbeşte să predea Azovul şi să strice fortificaţiile cu pricina, iar ambasadorii puterilor mediatoare din 1699, Anglia şi Olanda, mobilizaţi de Şafirov, care pune la bătaie o sumă de 84 900 de ducaţi, reuşesc în *august 1712* să obţină pentru moscoviţi o pace pe 25 de ani, prin acţiunea combinată a marelui vizir şi a Muftiului însuşi care a garantat pentru moscoviţi, împotriva voinţei sultanului de a se ajunge la război. Ţarul îşi va retrage trupele din Polonia şi va recunoaşte suveranitatea otomană asupra cazacilor dintre Bug şi Nipru. (Articol la care se referă scrisoarea lui Göltz către Chometowski, primită de el la Iaşi după 15 octombrie 1712).

Solul, cu o adevărată trupă de 400 de însoţitori şi 700 de cai înaintează fără o grabă excesivă, ba chiar zăbovind dinadins în aşteptarea unor informaţii sigure despre situaţia de la Poartă ce se schimba atît de iute, încît nu se putea şti niciodată ce va urma. De pe acum terenul se arăta foarte nesigur. Seraschierul de Bender îl poftea cu tot dinadinsul să treacă pe la el, dar domnul Nicolae Mavrocordat îl sfătuia să nu se ducă. Rugat de sol să-l informeze despre situaţia de la Constantinopol, el nu pare să-i fi dat informaţii, ci mai degrabă nişte „sfaturi, cu prudenţă şi înţelepciune" care seamănă mai mult a aforisme generale. La rugămintea de a-l recomanda marelui dragoman, Enache Mavrocordat, fratele său, precum şi altora, şi la aceea de a-i mijloci transmiterea corespondenţei în Polonia, el opune un refuz prudent. Îndemnurile sale confidenţiale „de a nu întîrzia într-o ţară supusă schimbărilor" coincid cu instrucţiunile trimise de vizir prin Kara Satîrgi Aga de a purcede la Poartă cît mai repede, dar cu un element în plus: aluzia la nişte schimbări posibile (ba poate chiar iminente), ceea ce implică o cunoaştere a manevrelor tainice ale vizirului, şi ale adversarilor săi.

Printre aceştia se număra şi seraschierul de Bender amintit cu oarecare rezervă de sol în darea lui de seamă, dar acuzat de iezuitul Gosciecki, în poema sa, de duşmănie şi socotit oarecum inspiratorul măsurilor luate contra membrilor soliei. Şi în relatarea înapoierii din oct. 1714, autorul pune în gura domnului declaraţia că el *nu a putut primi solia (în 1712) aşa cum ar fi vrut, ci aşa cum i se impusese de facţiunea de la Bender*. Prin aceste cuvinte era desemnat alături de seraschie. şi Carol al XII-lea. Acesta trimisese prin Poniatowski un memoriu către Poartă (al treilea după cele din 1709 şi 1710) prin care semnala menţinerea trupelor ţarului în Polonia împotriva tratatului din 1711. În Jurnalul lui Weismantel pp. 166 şi urm. este arătată întreaga manevră care a dus la prăbuşirea marelui vizir. Pentru constatarea concretă a faptelor sultanul şi-a trimis în taină propriul său comis *(Salahoram)* în Polonia însoţit de un agă, dat de seraschierul de la Bender şi de un mîrzac, dat de hanul tătarilor. Pe lîngă aceştia au mers ca însoţitori şi observatori doi ofiţeri suedezi unul în straie turceşti, celălalt în straie tătăreşti, vorbind bine limbile respective. Rapoartele întocmite de seraschier şi de han, ca şi acela al comisului, au fost trimise la Poartă dar interceptate de marele vizir. Cum cercetarea comisului la Lwow şi împrejurimi nu a rămas neobservată, de „saxonii" regelui August, acesta a hotărît ca solia sa la Poartă să dea explicaţii şi să caute totodată să uneltească împotriva lui Carol al XII-lea. Explicaţiile trebuiau să fie aceleaşi date şi de rezidentul ţarului la Lwow, anume că acele trupe se aflau acolo la rugămintea polonilor, de teama unei agresiuni suedeze. Solia pomenită de Weismantel este cea a lui Chometowski.

Neştiind ce-o aşteaptă solia pornind de la Iaşi la Dunăre s-a odihnit pe drum în ziua tuturor sfinţilor (1 nov.), zi de mare sărbătoare bisericească în ciuda zorului cerut de marele vizir. În acest timp însă pornesc de la Bender din preajma regelui Carol al XII-lea generalul polon Kryszpin „cel tînăr" expediat de urgenţă la Constantinopol pentru a contracara acţiunea lui Chometowski şi a susţine dimpotrivă drepturile celuilalt rege al Poloniei, Stanislaw Leszczynsky. În vreme ce solia purcedea mai greu din cauza numărului mare al însoţitorilor, Kryspin, folosind cai de poştă, şi trecînd Dunărea la Chilia, îl întrecea pe palatin. Dar acesta nici nu a mai ajuns la Constantinopol, fiind oprit în drum din porunca sultanului şi arestat împreună cu întreaga solie, îndreptată spre Adrianopol, unde a fost ţinut prizonier sub paza ienicerilor, în condiţii totuşi mai bune decît agentul lui August al II-lea la Poartă, generalul Göltz, staroste de Szreda, aruncat în închisoarea Edikule unde au mai fost închişi şi ambasadorul Tolstoi şi ostatecii Şafirov şi Şeremetev cel tînăr, iar subalternii lor trimişi la galere. Acestea erau consecinţele şedinţei dramatice a divanului din 10 noiembrie (1712) cînd a fost demascată îndrăzneala vizirului de a dosi rapoartele anchetei din Polonia şi iniţiativa muftiului de a garanta buna credinţă a contractanţilor păcii din luna august. Muftiul a fost silit să dea o hotărîre favorabilă declarării războiului, fără de care sultanul nu putea purcede mai departe, şi astfel se putea considera ca iminentă pornirea la luptă (fiind însă bine ştiut că turcii nu încep niciodată un război după luna noiembrie).

Dar foarte curînd se produce o nouă schimbare diametrală, datorată tot unor mituiri masive. Sultanul convins că ruşii sînt mai tari în Polonia decît adversarii lui August al II-lea pune în libertate pe solii lui August al II-lea şi ai ţarului şi îi cere lui Carol al XII-lea să plece înapoi în ţara sa! Însă pendulările politice continuă. În iunie 1713 marele vizir Ali pretinde tribut de la ruşi. Dar în iulie Şafirov mituieşte pe marele mufti şi la mediaţia „statelor maritime" (Anglia, Olanda, Danemarca etc.) adversare ale unei Suedii puternice ce ar stingheri comerţul lor maritim, se încheie pacea de la Adrianopol. De-a lungul acestor alternanţe de război şi pace, solii partidelor adverse erau aruncaţi pe rînd, ba unii, ba ceilalţi în închisoarea celor şapte turnuri.

Odată înlăturat spectrul războiului moscovit — care îşi proiecta umbra sa ameninţătoare şi asupra relaţiilor turco-polone, solul lui August al II-lea putea să-şi permită să ridice şi chestiunea raialei nou înfiinţate la Hotin, declarînd-o contrară păcii de la Carlowitz şi să protesteze împotriva ei. Prin instalarea unui paşă, la Hotin se anula în bună parte efectul restituirii Cameniţei, avanpost al tuturor atacurilor turceşti începînd chiar îndată după 1672.

Înainte de înapoierea soliei în Polonia, a avut loc la 15 August 1714 uciderea lui C. Brâncoveanu împreună cu fiii săi, eveniment care a zguduit adînc pe toţi cei prezenţi la Constantinopol. La înapoierea prin Moldova, solul l-a regăsit pe domnul Nicolae Mavrocordat, despre care însă nu mai pomeneşte mare lucru, preferînd să vorbească pe larg de primirea sa de către paşa de Hotin. Ca şi la venirea sa dintîi la Iaşi, marea sa preocupare fusese cea a ceremonialului despre care s-a arătat destul de satisfăcut ca şi autorul relatării anonime. În schimb iezuitul Gosiecki îi atribuie lui N. Mavrocordat scuze că la venirea soliei în 1712 el a fost frînat în dorinţa sa de a-l primi mai bine de către „facţiunea de la Bender".

Solia polonă din 1712—1714 a fost menţionată cu oarecare emfază de Axinte Uricarul, şi mai succint de Georgake Vtorilogofătul, în *Condica ce are întru sine obiceiuri vechi şi noi a prea înălţatului domn* (1762).

Despre misiunea lui Chometowski şi vicisitudinile ei pomeneşte şi un martor contemporan: ofiţerul suedez Erasm Weismantel în Jurnalul său (Dagbok) pp. 160, 166—169, 183, 209.

Vezi și la Hyltéen destăinuirile (?) iezuitului polon privind rolul solului în legătură cu o cesiune a Cameniței proiectată de regele August al Poloniei.

Textele manuscrise ale soliei sînt păstrate în biblioteca Czartoryski din Cracovia, și anume:

a) relatarea soliei intitulată: *Rellaciia z poselstva de Najji asmeszej Porty Ottomansky Chometowskiego, wojwodej Mazowieckiego* (Relatarea soliei către Sublima Poartă otomană, purtată de Chometowski, voievodul Mazoviei), care e scrisă chiar de acesta la persoana I și poarta nr. 200, p. 381 și urm. și

b) o relatare anonimă datorată probabil secretarului soliei, în stare destul de fragmentară, care poartă no. 613, pp. 235—239. Părțile privind țara noastră au fost publicate de P. P. Panaitescu în *Călători poloni în țările române*, București, 1931, însoțite și de o versiune românească. În ce privește a treia relatare a soliei în poema lui Gosiecki, întrucît este vorba de un text tipărit, nu a fost redat de P. P. Panaitescu originalul, ci doar versiunea românească.

RELATAREA SOLULUI

(Trecerea soliei prin Moldova)[1]

1712—1714
(oct.)

Am primit vestea că domnul Moldovei Mavrocordat[2] întrebase despre mine, pe ce drum voi apuca spre Poartă, căci primise porunca să pregătească cele de trebuință pentru sosirea și trecerea mea, după obiceiul solilor... p. 128

Am primit o scrisoare de la domn plină de curtenie, în care mă întreba de data plecării mele și de drumul pe care voi apuca. Îmi dădea de știre totodată că Ahmed bei capugibașî, (sau cămăraș împărătesc), și ajutorul său, subcomisul, un om de la curte sînt pe drum. Mi s-a părut că e mai bine să-l aștept, ca să pot avea lămuriri asupra intențiilor Porții pentru, ca să întreprind apoi noi negocieri.

...La 15 octombrie am trecut granița cu patru sute și cîțiva zeci de oameni și vreo șapte sute și ceva de cai. Abia trecusem pîrîul Ceremuș, care formează granița între țara măriei sale regelui și provincia Moldovei supusă țărilor otomane, și m-au întîmpinat două steaguri de oșteni trimise de domn și urările boierilor de frunte. Am plecat mai departe, la o jumătate de milă, am fost primit de hatmanul Moldovei[3] cu tobe, surle și muzici și cu un alai de zece steaguri de oșteni, fiecare în număr destul de mare. Toți aceștia m-au condus pînă la primul conac, la Cernăuți. Acolo am petrecut noaptea și după ce am făcut daruri boierilor trimiși în întîmpinarea mea și hatmanului, am pornit la drum mai departe spre Iași...

La două mile de Iași, după vechile exemple, am trimis pe Woytkowski din steagul oștenilor aparținînd fiului regelui[4] și cu tălmaciul curții ca să stabilească ceremonialul primirii mele după vechile obiceiuri. Am primit răspuns la scrisoarea mea că domnul ne va arăta nu numai onorurile obișnuite, ci și altele mai mari, pe cît îi va sta în putință,

---

[1] După P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930, p. 121—125 (text polon), pp. 128—132, (versiune rom.)

[2] Nicolae Mavrocordat în a doua sa domnie din Moldova (1711—1716).

[3] Ioan Buhuș.

[4] Viitorul August al III-lea (1733—1763).

recunoscîndu-se îndatorat să arate o deosebită venerație față de maiestatea voastră și de republică[5].

Cînd m-am apropiat călare cu suita obișnuită, m-a întîmpinat domnul cu un alai numeros de boieri și de seimeni pedeștri cu diferite muzici, însoțit de asemenea și de rezidenții turci din Iași cu un alai de tătari. M-a primit cu o urare în limba latină și mi-a dat locul din dreapta după vechile înțelegeri și apoi m-a condus pînă la o clădire construită după obiceiul lor, după ce trecusem prin mijocul unei mulțimi alcătuită din aproape toți locuitorii Iașilor pînă la cei mai mărunți. Ajunși la gazdă, domnul nu a descălecat, ci luîndu-și rămas bun, s-a întors la locuința lui. De acolo ne-a trimis daruri: zaharicale, lămîi, pești de mare și a primit de la noi în schimb catifele cusute cu fir de argint, brocarturi și cleștaruri. Deși după vechile obiceiuri se cuvenea ca a doua zi să-i fac o vizită, totuși ca să cîștig vreme pentru a putea primi vești de la Constantinopol, m-am scuzat, pretextînd că sînt bolnav, amînînd audiența pe a doua zi. Așadar, în acea zi domnul a trimis pe cei dintîi dregători ai curții sale cu un cal împodobit pentru mine și cu alți cai pentru ceilalți, cu un alai numeros, pedestrași și călări, ca să mă poftească la el. Astfel am încălecat și cînd am sosit la castel, m-a primit domnul la gangul din curte și m-a condus printr-o sală în care stătea patriarhul[6] și tot divanul Moldovei. Aceștia ne-au salutat ridicîndu-se și plecîndu-și capul. Apoi m-a condus în alte camere și în sfîrșit mi-a oferit un scaun, șezînd și el pe un altul în fața mea. Eu atunci i-am urat sănătate prietenește și i-am dat scrisoarea maiestății voastre.

A primit-o cu supunerea cuvenită și a întrebat cu simpatie de succesele și de sănătatea și de interesele maiestății voastre și ale republicii. Urmînd convorbirea, am căutat să-l ispitesc ca să aflu care e situația la curtea otomană, și mi-a dat sfaturi cu prudență dar cu înțelepciune, ca un vechi cunoscător al ei, mi-a spus totuși că nu mă îndeamnă să urmez drumul pe la Bender. A doua zi mi-a dat de știre că vrea să-mi întoarcă vizita. Mi-am așezat în ordine oamenii pentru a-l primi, ⟨adunați⟩ de o parte lîngă mareșalul curții mele și pe scări împreună cu secretarul soliei. La mijlocul coridorului l-am primit eu și l-am condus așezîndu-l în fața mea. Domnul a făcut de voie bună această vizită, căci îmi aducea și o veste bună (anume) că venea în întîmpinarea mea de la Constantinopol Karasatîr Aga trimis de vizir[7] cu doi ceauși, ca să mă ducă pe drumul cel mai scurt și cît mai repede la Constantinopol.

Domnul m-a sfătuit să nu întîrziu într-o țară supusă schimbărilor, ci să pornesc îndată în întîmpinarea lor. Abia plecase domnul, că a și sosit la mine numitul agă cu doi ceauși și cu scrisori. Mi-a dat scrisoarea generalului Goltz[8] în care îmi spunea să mă grăbesc, și că vizirul mă așteaptă cu multă bunăvoință. Îmi mai spunea că vestea adusă de Ahmet bei, cum că Ucraina[9] noastră va fi predată de Moscova Porții nu are nici un temei,

---

[5] Polonia.

[6] Oare mitropolitul Moldovei, Ghedeon de Agapia (1708—1723) sau cumva un patriarh din Orient? Această posibilitate pare mai verosimilă întrucît mitropolitul Ghedeon se compromisese cu moscoviții în cursul venirii țarului în Moldova.

[7] Iusuf pașa, mare vizir (13 nov. 1711 — 12 nov. 1712).

[8] Era agentul lui August al II-lea la Constantinopol. Pentru tratativele în curs vezi notița noastră introductivă. Zorul cel mare era datorat nevoii de a încheia negocierea înainte de o informare reală a Sultanului cu privire la prezența trupelor moscovite în Polonia.

[9] Totuși țarul a consimțit să renunțe la Ucraina dintre Bug și Nipru în favoarea Porții, grăbindu-se însă să o predea urgent polonilor!

este dezmințită atît de Poartă, cît de miniștrii moscoviți. Și Ahmet bei primise poruncă să nu se oprească la Bender, ci să meargă la Stambul, dar din nefericire el și pornise într-acolo. Nu voi da aici date, căci le-am lăsat pentru Jurnalul ceremonialului, dar chiar de a doua zi am poruncit carelor să pornească și încălecînd, am plecat și eu. La mijlocul orașului am fost întîmpinat de domn cu același ceremonial ca la sosire și m-a însoțit mai bine de un sfert de milă. Înainte de plecare, în aceeași zi trimisesem pe vistierul de Sandomir cu daruri la seraschier, iar pe polcovnicul Stawski la han[10]. Cerusem domnului două lucruri: întîi: să-mi dea scrisori de recomandație către fratele său[11] și către alții, dar a refuzat, apoi ca să-mi mijlocească transmiterea corespondenții în Polonia, dar și la această cerere mi-a răspuns că nu o poate îndeplini fără un firman în acest sens de la Poartă.

Deoarece pierdusem multă vreme cu ceremoniile plecării și cu trimiterea poștei în Polonia, am sosit destul de tîrziu la conacul foarte prost ce ne fusese hotărît. Acolo de dimineața a sosit, trimis de Seraschier capugiul Zan-Chehaia cu o scrisoare invitîndu-mă la Bender, ceea ce am înțeles din spusa lui. Am trimis atunci în taină la aga care mă călăuzea, spunîndu-i cauza sosirii aceluia și convingîndu-l cu un dar însemnat să poruncească plecarea carelor și a oamenilor mei, tratînd de inoportun pe acel care venise cu scrisoarea. Rezolvînd această chestie am plecat pînă la Galați, oraș așezat pe malul Dunării. Acolo am primit și un răspuns cu complimente de la han. Am trecut Dunărea pe o corabie trimisă anume de la Brăila, cu tunuri mici și steaguri și mi-am urmat drumul mai repede . . .[12].

(ÎNTOARCEREA)

(1714, oct.) . . . Am trecut Dunărea și am sosit cu bine la Iași, primit cu aceeași curtenie de domn ca și prima oară. După cîteva zile de odihnă am pornit mai departe, fiind însoțit un sfert de milă, afară din Iași. La primul conac după Iași mi s-au adus scrisorile prietenești ale pașei de Hotin și ale vistierului său prin ciohodarul lui, la care am răspuns îndată. La al doilea conac înainte de Hotin, am fost întîmpinat de un polcovnic cu cîteva sute de ulani lipcani, iar la ultimul conac înainte de Hotin, pisarul spahiilor Rumeliei m-a întîmpinat cu cîteva sute de călăreți. La o milă de Hotin, chihaia bașî însuși cu cîteva mii de spahii m-a întîmpinat cu complimente și urări de bun sosit și m-a condus, în timp ce spahiii făceau tot felul de exerciții de luptă cu lăncile. La un sfert de milă de Hotin m-au întîmpinat numeroase „oda“ de ieniceri și m-au condus în numele sultanului pînă la locuința mea, strigînd urări de pace fericită cu noi. Cînd am trecut pe lîngă seraiul nou clădit, artileria turcească a tras

---

[10] Devlet Ghirai (1708—1713) în a doua domnie.

[11] Ioan Mavrocordat, mare dragoman al Porții (1708—1714).

[12] Înainte de a putea ajunge la Constantinopol, solia polonă a fost oprită în drum, și membrii soliei arestați și trimiși la Adrianopol unde au fost ținuți sub paza ienicerilor. După rezolvarea crizei (vezi notița introductivă) cînd Chometowski este din nou considerat ca sol, el are prilejul să poarte unele discuții cu noul mare vizir Ali, și anume să protesteze contra creării raialei Hotinului. În darea sa de seamă, omisă aici, solul expune argumentele sale și răspunsul categoric al vizirului. În textul publicat nu se arată vreo dată, dar din menționarea uciderii lui Brîncoveanu, concomitent cu o a doua audiență care ar fi urmat „în curînd“ după prima, se poate deduce că a avut loc nu mult înainte de 15 august 1714.

patru salve foarte puternice şi a fost ridicat pe serai un cort mare cu un steag alb în semn de pace şi de prietenie... A doua zi am dăruit seraschierului o năframă şi am primit în dar un cal. I-am făcut o vizită sub cort, fiind bine primit.

Am trecut Nistrul spre ţara noastră la 17 octombrie.

RELATAREA ANONIMĂ

(Trecerea soliei prin Moldova)[13]

1712, octombrie 15

Trecînd rîul Ceremuş, [...], solul a fost întîmpinat de boierii de p. 132 frunte de la Iaşi, care descălecînd i-au urat bun sosit în numele domnului. După urări de o parte şi de alta, solul s-a oprit puţin pentru ca toate echipajele să vie din urmă, apoi a pornit înainte. După o jumătate de milă a fost întîmpinat de hatmanul Moldovei cu o numeroasă suită. Cu boierii cei dintîi nu veniseră decît două steaguri de oşteni, acum însă pe lîngă cîteva steaguri era şi insigna domnului, pe care o poartă în prezenţa lui, şi seimenii. Solul a fost primit în sunete de trîmbiţe, de muzici şi tobe moldoveneşti. Hatmanul Moldovei i-a dat o scrisoare a domnului plină de prietenie, apoi am plecat mai departe şi la asfinţit am p. 133 sosit la Cernăuţi (15 octombrie), primul conac. De aici înainte drumul nostru a fost foarte greu şi lung, unele din popasuri erau după mai bine de o zi de mers, şi noaptea stăteam în cîmp sub cerul liber, căci corturi nu aveam. Mai întîi solul a poposit pentru noapte la conacul numit Ibăneşti[14] în ziua de 16 a aceleaşi luni. De acolo pornind în ziua de 17, a sosit la Botoşani, unde a primit două scrisori, una de la domn, alta de la Ahmet bey[15], ca să se grăbească. De acolo a pornit la 18, şi a poposit noaptea în cîmp la conacul numit Stroeşti[16], la 19 noaptea în satul Şipote[17], unde a primit o scrisoare de la bey cu urare de bun sosit în cuprinsul hotarelor Porţii, adusă de un spahiu. Acelaşi lucru spunea şi domnul în scrisoarea adusă de hatmanul Moldovei. De acolo solul a trimis pe Woytkowski din steagul „craleviciului" August[18] cu o scrisoare către domn pentru întocmirea ceremonialului primirii, cerînd să fie primit cu aceleaşi onoruri ca răposatul general Wielkopolski[19]. De acolo pornind a poposit noaptea la conacul foarte incomod de la Mîrzeşti[20], la două mile mici de Iaşi. Acolo a primit răspuns de la Woytkowski cu scrisoare de la domn sub pecetie. Domnul declarase de altfel verbal lui Woytkowski că va primi pe sol nu numai cu onorurile arătate generalului Wielkopolski, dar chiar şi cu altele mai mari.

La 21 intrarea în Iaşi s-a făcut după chipul în care eram înţeleşi. Solul a pornit de la popasul de noapte şi după ce a străbătut mai mult de jumătate drum a fost întîmpinat de cămăraşul moldovean, care l-a

---

[13] Ibidem, pp. 126—127 (text polon), pp. 132—137 (versiune românească). Textul aparţine probabil secretarului soliei şi e destul de fragmentar.

[14] *Lubaneszte* = Ibăneşti, sat (jud. Botoşani).

[15] Kapugibaşi-ul trimis în întîmpinarea lui Chometowski.

[16] Stroineszte = Stroeşti pe Suliţa, (jud. Botoşani).

[17] *Sipote*, sat, (jud. Iaşi).

[18] Viitorul August al III-lea (1733—1763).

[19] Fostul mare sol din 1700, Rafael Leszczynski avea titlul de voievod Wielkopolski. Pentru solia lui, vezi volumul de faţă.

[20] *Murzeszte* = Mîrzeşti, sat inclusiv Tăuteşti, jud. Iaşi.

vestit că domnul pornise. Deci solul a încălecat şi a aşezat în ordine oamenii săi. Mai întîi mergeau „stanownicii" şi după dînşii toţi oamenii, voluntarii, nobilii, curtenii, compania moldovenilor, cîteva zeci de cai, după dînşii caii de povară, comişii cu caii de paradă ai solului frumos împodobiţi, apoi fruntaşii peicilor, doisprezece peici în veşminte noi şi de culori felurite, caii curtenilor şi ai voluntarilor nobili în număr de treizeci. După dînşii polcovnicul Stawski, stegarul Popiel, generalul Spigiel, cămăraşul Saski şi capelanii, apoi secretarul şi pe lîngă calul solului mergeau doi călăreţi şi în jurul calului patru valeţi îmbrăcaţi în fir de argint. Solul însuşi era pe calul său de paradă, pe şeaua sa cu pietre scumpe, îmbrăcat bogat într-un contăş nou albastru căptuşit cu blană de sobol. În urma lui mergeau treizeci de grenadieri bogat îmbrăcaţi, după ei căpetenia taberei înaintea caretei solului, după care urma tot restul taberei. La o jumătate milă distanţă ne-a întîmpinat domnul.

p. 133

(ÎNTOARCEREA)

1714

La 15 Octombrie abia ieşise solul din conacul numit Havîrna[21], îndată l-a întîmpinat Bali-başa cu o sută cincizeci de ulani călări dintre lipcani, dîndu-i de ştire că paşa, deşi nu a primit veste de la sol de sosirea lui, totuşi aflînd de la domnul Moldovei, l-a trimis în întîmpinarea lui, bucurîndu-se ca un bun prieten, de încheierea fericită a păcii şi întreabă de sănătatea solului.

Sosind deci la pădurea de la Hotin, ne-au mai întîmpinat încă două regimente de ieniceri cu ciorbagiii lor, precum şi o numeroasă gloată care ne-a urat bun sosit şi s-a arătat fericită de încheierea păcii salutîndu-ne, însuşi paşa de Hotin şedea lîngă castel, în cort ca să privească intrarea noastră . . .

[La 17 octombrie au ajuns la graniţa polonă].

[21] *Hawororz* = Havîrna, sat, jud. Dorohoi.

FRANCISC GOŚCIECKI

În 1712, părintele iezuit Francisc Gościecki, a însoțit în calitate de capelan pe Stanislaw Chometowski, voievod de Mazovia, trimis ca sol mare la Constantinopol.

Cu prilejul acestei solii Gościecki a străbătut Moldova la ducere în 1712 și la înapoiere în 1714. În timpul șederii sale la Constantinopol, care s-a prelungit peste așteptări datorită acțiunii susținute a partizanilor lui Stanislaw Leszczynski: Potocki, Visniowiecki și Tarlo, care au contribuit la demascarea marelui Vizir, Iusuf Pașa, fostul pașă de Bender din 1709, el a fost martor la executarea lui Constantin Brîncoveanu împreună cu fiii săi.

În urma stăruințelor lui Gościecki unite cu acelea ale preotului Martin Kiernoczycki din misiunea polonă din Moldova, Chometowski a izbutit să capete un firman (Saban 1126 H. = 12 aug.—9 sept. 1714) prin care sultanul Ahmed al III-lea, întărea privilegiile date de înaintașii lui cu privire la practicarea cultului catolic în Moldova.

După terminarea soliei lui Chometowski și încheierea convenției turco-polone, Gościecki a însoțit pe solul polon la întoarcerea acestuia în Polonia.

Gościecki a descris în versuri retorice călătoria sa prin Moldova, Dobrogea și Peninsula Balcanică, dînd amănunte bogate asupra primirii fastuoase a solului de către Nicolae Mavrocordat. Mai interesante sînt observațiile sale asupra traiului greu al populației creștine din Dobrogea sub dominația otomană. Merită toată atenția scena execuției lui Brîncoveanu cu fii săi. Pentru discutarea critică a șovăirii fiului mai mic, cf. A. Pippidi: *Brancovan, personnage de l'abbé Prévost*, 1970, cuprins în volumul *Hommes et Idées du Sud-Est à l'aube de l'âge moderne*, 1980, p. 182 și urm.

Relatarea sa, care o completează pe aceea a solului Chometowski, a fost publicată sub titlul: *Poselstwowielkie... Stanislawa* Chomentowskiego *wojwody Mazowieckiego od ... Augusta II Krola Polskiego, xiazecla Saskiego elektora y Pzeczy pospolitey do Achmeta III soltana Tureckiego ... przez lota 1712, 1713, 1714 od (Solia cea mare a lui Stanislaw* Chometowski, *voevodul Mazoviei, trimis de August II regele Poloniei, principe elector al Saxoniei și de republică la Ahmet III, sultanul turc în anii 1712, 1713, 1714)*, Lwow. Fragmentul privitor la călătoria prin Moldova și Dobrogea a fost tradus în limba română de P. P. Panaitescu în *Călători poloni în țările române*, București, 1930, pp. 134—146 pe care o reproducem mai jos.

1712 octombrie 15. [La Sniatyn solul polon Stanislav Chometowski a fost întîmpinat de un trimis al domnului Moldovei, Nicolae Mavrocordat, şi de un curier al hatmanului Buhuş care i-au urat bun sosit. La 15 octombrie 1712 solia polonă a trecut graniţa]. p. 134

De partea cealaltă de care ne desparte un mic pîrîu, erau înşirate pentru paradă trei // steaguri de oşteni moldoveni, care ne-au întîmpinat în sunetul vesel al trîmbiţelor, tobelor şi strigătelor. Hatmanul Moldovei îi trimisese înainte cu tot ce putuse găsi mai bun şi mai arătos ca oaste. [Urmează despărţirea solului de soţia sa ce-l urmase pînă la graniţă]. p. 135

Atunci solul cu o privire mai veselă salută şi pe ceilalţi însoţitori şi trece sărind cu calul micul pîrîu al graniţei. Un polcovnic moldovean iese din rînduri, îl primeşte pe oaspetele ales, urîndu-i cu cuvinte potrivite, bun sosit..., steagurile de oşteni au defilat în faţa solului. Pornind de acolo, am mers abia o jumătate de ceas şi Buhuş hatmanul a ieşit în calea solului pe un cal alb ager, urmat de două steaguri de oşteni. Ii urează bun sosit cu cuvinte grave dar puţine... Solul recunoscător îi mulţumeşte... După aceea hatmanul a pornit înainte, iar solul descălecînd s-a urcat în caretă şi au pornit înainte prin luncile frumoase ale Moldovei, lăsînd în urmă cîteva zeci de călăreţi poloni[2]. În sfîrşit către seară, am sosit la Prut, pe care l-am trecut fiecare cum am putut, unii prin vad, alţii pe plute nu tocmai bune, fiind formate mai mult din lemne subţiri, dar din fericire trecerea s-a făcut cu bine şi noaptea am sosit la Cernăuţi, unde ne-au împărţit pe la diferite gazde. Aici am avut prima dovadă a rîvnei moldovenilor, căci am fost primiţi cu toate cele de trebuinţă dinainte pregătite, atît pentru sol, cît şi pentru curtea lui. Era îndestulare de toate: mîncare, băutură, iar bucătăria noastră, care era gata şi aştepta, nu a suferit lipsă nici aici, nici mai încolo. Am avut de toate: vin, mied, carne, precum şi furaj şi alte lucruri mărunte şi toate fără nici o întîrziere. Numai vremea ne lipsea, căci nu am putut sta mult la conac, şi drumul în ziua următoare a ţinut zece ceasuri, fără oprire. Aşa că atunci cînd noaptea ne-a prins în drum, silindu-ne să ne oprim, servitorii nici nu mai ştiau ce să facă mai întîi, sau să-şi facă slujba sau să dea hrană animalelor nerăbdătoare... De la prima oprire porniseră înainte în zori carele încărcate, iar solul a pornit ceva mai tîrziu după ce a ascultat liturghia într-o colibă de nuiele, căci slujba o făceam sau sub cort sau în casă, // ori unde găseam loc mai potrivit, întrucît în toată Moldova sînt biserici catolice numai la Iaşi şi la Cotnari, aceasta din urmă goală şi fără preot, şi aproape în cîmp pustiu, căci nu are în apropiere nici o colibă. Biserici ortodoxe sînt însă multe dar sînt schismatice, sau mai bine zis eretice[3]. Şi acestea sînt în ruină sau se ruinează, căci nu e îngăduit sub pedeapsa de moarte să fie reparate[4]. Mergînd aşadar mai departe, am stat noaptea a doua în cîmp sub corturi, p. 136

---

[1] Ibidem, p. 134—146.
[2] Hatmanul adusese cu sine cinci steaguri de moldoveni, deci „am lăsat în urmă cîteva zeci de poloni". Aceştia, nu ştiau de ce şi-au aşezat sălaşurile într-un sat nenorocit (Nota autorului).
[3] Termen cu totul impropriu întrucît e vorba de două noţiuni cu totul diferite.
[4] Inexact.

iar cei care n-au avut loc în corturi au stat în colibe de nuiele împletite, acoperite cu fîn.

Acesta a fost dealtfel chipul cum am petrecut și nopțile următoare, dar Dumnezeu a fost milostiv și ne-a dat vreme bună. Apropiindu-ne de Iași, încă de la ultimul conac solul a trimis pe un curtean de frunte al său la domnul Mavrocordat cu închinăciuni, dîndu-i de veste că merge ca sol la sultan și că vrea să vadă și pe preavrednicul stăpînitor al Moldovei. Domnul recunoscător a poruncit mareșalului[5] său să întîmpine pe marele oaspete încă în conacul unde se afla și să-i spună cît de mult îl cinstește și cît se bucură că are norocul de a primi un oaspete atît de ales.

Abia răsărise soarele, și trîmbițașii au sunat de plecare. Deci toți au încălecat, de o parte șirul lung al soliei, de altă parte suita călare. Astfel pornind încet către Iași, întîlnim ștafete moldovenești care aleargă în galop, se întorc iară și transmit vești, făcîndu-și datoria către voievodul lor, ca și către sol. La o jumătate de milă de Iași vedem pe domn cu un alai destul de frumos. Un regiment de călăreți stă înșirat, înaintea lor este strălucitul cortegiu al boierilor de frunte, în cap cu însuși domnul, pe un mîndru cal turcesc, așteptînd cu fața veselă pe oaspetele său. Solul coborînd din caretă a încălecat pe un cal voinic și bine strunit. Atunci cînd oștile s-au alăturat, domnul s-a dat mai deoparte și astfel l-a salutat pe sol într-o latină aleasă, arătînd cît e de fericit să-l aibă ca oaspete. Fie că era sincer, fie că o făcea din politețe, el se arăta fericit și i-a dat solului locul la dreapta, iar el a stat la stînga. Muzicile moldovene ne înconjurau cîntînd din fluiere, surle, trîmbițe și tobe și ienicerii băteau în tact darabanele; scripce, țimbale, drîmbe și mandore discrete completau concertul dat de țigani... Cînd ne-am apropiat de Iași s-au tras tunurile de la castel și clopotele bisericilor au început să sune. Clopotele acestea stau numai de paradă, căci moldovenii nu // le trag decît dacă trece domnul sau dacă dă el poruncă pentru vre-o solemnitate publică. Pentru liturghie însă ciocănesc pe o scîndură sau pe o tablă de fier, ceea ce cere mai puțină muncă. Deci domnul, a condus pe sol la castel și a dat oaspeților din belșug toate cele de trebuință.

p. 137

A doua zi dimineața, după obicei, solul a fost în vizită la domn. Mai întîiu cei doi voievozi[6] au avut o convorbire intimă și prietenească, iar într-altă cameră mai mare însoțitorii solului stînd pe un divan au fost tratați cu cafea, rachiu și dulcețuri... După ce au terminat complimentele, ne-am întors acasă și apoi a sosit aga să-și preia însărcinarea. El era trimis de vizir[7] ca să însoțească pe sol și să-i facă rost de toate cele necesare pe drum de aici înainte.

Lucrul însă părea ciudat, căci acesta nu putea fi motivul adevărat al trimiterii lui din Stambul la Iași, deoarece nu se cuvine ca turcii să conducă ei pe soli prin țara Moldovei, ci moldovenii îi conduc în țara lor și îi dau în seama turcilor abia la Dunăre. Dar despre aceasta va fi vorba mai pe larg mai jos. Deoarece noi ocolisem în drumul nostru Benderul, unde se afla seraschierul ⟨Ismail Pașa⟩ și prin apropiere și hanul ⟨Caplan⟩, și cum nu aveam vreme să-i întîlnim, solul le-a trimis daruri, dar totuși ei i-au găsit pricină, așa cum s-a dovedit în curînd că țes

---

[5] Mareșal, adică mare postelnic, care era atunci Ramadan.

[6] Adică domnul și Chometowski care era voievod de Mazovia. Polonii căutau întotdeauna să creeze impresia în felul acesta că rangul domnului nu îl întrecea pe al unui palatin (voievod) polon.

[7] Iusuf Pașa, mare vizir (1711—1712) cîștigat de agenții moscoviți și care avea foarte curînd să fie depus și gîtuit din ordinul sultanului.

intrigi împotriva lui, dar fără izbîndă. Solul trimisese hanului şi seraschierului închinăciuni şi daruri alese, hanului prin polcovnicul Stawski podstolnic de Sawocz[8] şi seraschierului prin Chometowski castelan de Czechow, bărbaţi demni de această cinste. Solul le dăduse şi scrisori în care îşi arăta prietenia, şi ca daruri trimisese vase de aramă, oglinzi de argint, armuri, puşti de diferite forme, stofe ţesute cu aur, şi toate acestea pentru ca mai apoi ei să-l trădeze[9]. În timp ce trimişii pornesc pe calea lor, solul, nevrînd să zăbovească mai mult şi vrînd să se folosească de vremea bună, a pornit şi el din Iaşi spre Dunăre. Mai întîi a trimis un dar frumos domnului, mulţumindu-i pentru cinstea ce-i făcuse... Domnul a primit darul cu recunoştinţă şi deşi ar fi vrut să arate şi mai multă căldură s-a scuzat că nu poate face mai mult din cauza stării de secătuire în care se afla ţara lui, iar ceea ce a făcut pentru cinstirea solului, senator al regatului era puţin, dar izvorît din dragoste. S-a dat de ştire că solul pornise de la gazdă. Atunci domnul a încălecat şi el, urmat de curte, întocmai ca la sosire şi au stat înşiraţi în faţa castelului, aşteptînd să-şi ia ultimul rămas bun de la sol. Căpitanul care anunţase pe domn se cam grăbise şi-l făcuse să iasă prea de // vreme din castel, aşa că l-a silit să aştepte cîtva călare pînă s-a ivit solia. De aici mînia domnului, care a poruncit să i se taie capul[10] căpitanului (!): poruncă straşnică. Atunci cînd se va întoarce să nu-l mai găsească cu capul pe umeri. Călăii au apucat pe nenorocit, aici nu e chip de făcut vreo observaţie asupra asprei hotărîri. Bunurile celui executat se varsă la vistierie, iar dacă mai rămîne ceva, apucă cine poate, fie mireni, fie din cler. Despre sufletul lui nu-şi bate capul nimeni. Preoţii au această maximă prostească: mînia domnului este mînia lui Dumnezeu şi precum acesteia nu i te poţi împotrivi, nici faţă de aceea nu se cuvine să stai împotrivă... Astfel ar fi fost şi soarta acelui om, şi nu şi-ar fi scăpat capul de sub secure, dacă nu l-ar fi scăpat solul care a stăruit pe lîngă domn să-şi retragă hotărîrea. p. 138

Cînd solul s-a apropiat, domnul s-a îndreptat către dînsul cu cortegiul lui numeros de moldoveni, ca şi prima oară. Am ieşit din oraş îndreptîndu-ne spre cîmpia de la miazăzi şi urcîndu-ne apoi pe un deal, domnul şi solul şi-au luat rămas bun cu complimente de o parte şi de alta şi asigurări de dragoste, care va ţine şi după despărţire.

[Titlu marginal: Exemplu de grosolănie turcească].

Merită să fie amintit cu acest prilej un exemplu public al purtării turcilor. Domnul dăruise agalei[11] trimise din Constantinopol ca însoţitor al solului, un cal ca să călărească pe el în serviciul soliei. La început turcul a fost mulţumit, dar cînd a văzut caii de paradă ai domnului, jucînd în frîu în libertate[12] cu hăţuri aurite, şei bogat aurite, a început să-i tremure inima într-însul, şi nestînd mult pe gînduri, s-a dus la domn şi i-a spus cu îndrăzneală: „Ce mi-ai dat un stîrv de cal, de nu se ţine pe picioare? Dă-mi altul mai demn pentru o asemenea călătorie!“ Domnul roşeşte şi-i spune destul de împăciuitor: „De ce nu mi-ai spus la castel, om necuviincios? Acum nu-i nici vreme, nici locul să facem schimb de

---

[8] Sarvoch = Sawarg localitate în Polonia.

[9] Autorul pune pe seama acestora arestarea soliei care era însă datorată războiului ce urma să înceapă cu moscoviţii şi ocrotiţii lor.

[10] Exagerare evidentă.

[11] Vezi în textul lui Chometowski numele său: Karasatîr Aga.

[12] Adică fără călăreţi. Aceştia erau duşi de frîu de peici domneşti în marile alaiuri.

cai. Dacă acesta nu e bun, îţi voi trimite altul din urmă diseară. De nu ai respect pentru mine, să ai măcar pentru sol“. Dar aceste vorbe au fost în vînt, ca şi cum ai vrea să împaci un măgar cu cuvinte măgulitoare. Crudul turc se învîrte în jurul domnului pocnind din biciu şi strigă ameninţător: „Iată ai cai de paradă, pentru pompa ta, iar pentru mine nu ai!“ Domnul suspină şi neavînd încotro îi dă unul dintre caii de paradă şi întorcîndu-se către noi, spune: „Domnii mei, nici un ceas nu-şi
p. 139 poate el ascunde grosolănia!“.//

După ce ne-am luat rămas bun de la domn, am apucat drumul cel mai scurt spre Dunăre.

(Urmează enumărarea intrigilor seraschierului de la Bender[13], care vrea să silească pe sol să treacă prin acel oraş).

Nelăsîndu-ne influenţaţi, ne-am urmat drumul cu hotărîre prin regiuni pustii în cea mai mare parte, şi peste cîteva zile am sosit la Galaţi pe Dunăre, unde pîrcălabul ne-a primit destul de bine după putinţa lui. Ne-a ieşit înainte afară din oraş şi a urat bun sosit oaspetelui. Era însoţit de steaguri de oşteni şi muzică şi pregătise pentru sol o locuinţă cu toate cele necesare din belşug. Solul a fost aşezat în gazdă la curtea unui căpitan catolic, într-o clădire nouă, dar nu prea strălucită, însă cu frumoasă vedere pe Dunăre. Acolo ne-am odihnit o zi întreagă, căci a doua zi era sărbătoarea tuturor sfinţilor şi am asistat şi la slujba religioasă. Între timp moldovenii ne pregăteau mijloacele de trecere a fluviului.

Deoarece voiam să folosesc vremea frumoasă, şi cum eram grăbiţi, m-am îndreptat // spre Dunăre. De pe deal vedem pe mal şiruri de cegi mari, iar în apropierea grămezilor de peşte, stau în jur, ca în tabere, caii legaţi şi berbecii graşi. Cei mai răi sînt legaţi de coarne cu frînghii tari. Pe mal stau dese grămezile de ştiuci, crapi mari şi alte grămezi acoperite. Toţi peştii sînt morţi, ceea ce pescarii explică astfel: ei pescuiesc atît de mult peşte, încît dacă l-ar aduce viu pe corăbii, ar fi aruncat înapoi în Dunăre[14]. De aici ieftinătatea peştelui: un crap sau o ştiucă mare o poţi cumpăra pe un preţ mai mic de 20 de groşi[15]. Ieftinătatea peştilor e datorată şi faptului că moldovenii nu-i mănîncă în post. Alţi peşti ca bibanul sau şi alţii se dau de mîncare porcilor. Pentru prinderea peştilor, ei întrebuinţează ca la noi plase, iar cegele le prind cu undiţa şi anume întind o frînghie lungă cu plută şi atîrnă de ea undiţele. Astfel pornesc pe apă cu bărcile şi aruncă frînghia în locurile unde se afla cega, şi dacă vreuna atinge undiţa, îndată se vede după mişcarea plutei. Atunci pescarii ţinînd capătul frînghiei îndreaptă barca repede spre malul cel mai apropiat şi de acolo trag frînghia şi aduc peştele de cap pe uscat.

Tocmai cînd soseam la mal veniseră şi „ghimiile“ de la Constantinopol pline cu diferite bunătăţi pentru toate gusturile: curmale, smochine, castane, lămîi, portocale rumene. Toate au fost vîndute repede, căci erau foarte ieftine: puteai căpăta trei portocale sau lămîi pe un ban. Alte corăbii dintre acestea rămîneau de o parte, ascunse[16].

p. 140 După ce mi-am bucurat destul ochii şi gustul, m-am întors pentru a petrece noaptea în casa unde ne găzduisem. A urmat apoi ziua în care

---

[13] Ismail paşa. Pentru rolul său în demascarea marelui vizir Iusuf paşa, vezi notiţa introductivă la solia lui Chometowski.

[14] Pentru ca prin zvîrcolirile lor să nu scufunde corabia.

[15] *szostaka*.

[16] probabil pentru a face contrabandă.

trebuia să trecem Dunărea, şi cerul ne-a dăruit vreme frumoasă. Toate erau pregătite pentru trecere cînd au sosit de la Brăila corăbiile. Solul a trecut într-o corabie mică, frumoasă, acoperită cu covoare şi cu perne de fir de aur. La cîrmă fâlfîia un steag, la proră erau două tunuri scurte şi groase. Cîrmaciul cu marinarii, toţi îmbrăcaţi în stofă roşie, arătau feţe vesele. Carele stau în şir gata a fi trecute peste fluviu şi paznicii stau lîngă plute.

Fără întîrziere a şi început trecerea, care a ţinut mult timp din cauza lărgimii Dunării. Cele patru poduri plutitoare abia dacă au izbutit cu multă muncă din partea marinarilor să treacă toată solia pînă în seară. Solul a aşteptat pînă în prînz, cînd, îmbarcîndu-se, a pornit salutat de salve de focuri. Cîrmaciul l-a condus de la un mal la celălalt destul de repede. Cînd corabia a ajuns la malul celălalt, tunurile au bătut din nou, iar tinerii din solie stînd pe malul Dunării au intonat vechiul cîntec: „O! Polonie, sosind la Dunăre, nu te mîndri, ci de voie, de nevoie, împacă-te cu ţara străină!".

De acolo am pornit la conacul apropiat, unde ne-am adunat cu toţii a doua zi. Aceasta din pricină că trecerea fluviului ţinuse multă vreme şi gheţurile de pe margini, care au trebuit să fie sparte, împiedicaseră trecerea carelor. Acum am avut locuinţe mai bune ca în Moldova, deşi şi aici erau întinsuri sălbatece, dar satele sînt mai dese şi nu aşa de pustii, orăşelele sînt mai mari şi mai populate. Oamenii păreau nestatornici şi chiar creştinii aveau în ei ceva sălbatec, căci de cum este încvartiruit un străin într-o casă ca oaspete, toţi ai casei o părăsesc, luînd adesea cu ei şi mobilele. În aceasta ei urmează obiceiul turcilor, care nu rabdă pe un străin în camera lor, şi de aceea chiar cu bani rugau pe aga ce ne conducea să nu ne aşeze în case turceşti, spunînd: „Între aceşti pereţi nu se pot amesteca ghiauri cu mahomedani, chiar dacă e vorba de oaspeţi". Căci la dînşii „ghiauri", înseamnă păgîn, iar ei se socotesc doar pe ei ca drept-credincioşi şi nu numesc în alt fel pe străini cu care nu vor să se înţeleagă nicidecum, decît cu acest nume de ocară . . .

(Urmează descrierea obiceiurilor turceşti).

Deci, deoarece turcii nu ne primeau în gazdă, păzindu-se de oamenii noştri, am fost aşezaţi în casele creştinilor, sau în casele turceşti ale căror stăpîni nu se aflau acasă. Creştini sînt mulţi pe aici, dar într-o stare decăzută. După casele lor, după îmbrăcăminte şi înfăţişare, se vede că sînt în robie. Casa creştinului e mică şi joasă compusă dintr-o singură încăpere. În unele sate este compusă dintr-un acoperiş fără tavan deosebit, sprijinit pe patru stîlpi. Grajduri, staule sau hambare nu se găsesc în această ţară, căci nu e obiceiul să păstrezi pe lîngă case grîne sau animale. Roadele cîmpului sînt treerate în cîmp, vitele nu părăsesc cîmpul toată iarna. Cei care n-au loc în case se odihnesc în cîmp, chiar în timpul gerului de iarnă şi îndură noaptea întreagă chinurile frigului. Nici în case nu e mult mai bine, căci nu obişnuiesc sobe, ci numai cîte o vatră. Iar cînd cade zăpada desigur că pe acei care stau în aceste case cu haine uşoare îi răzbeşte frigul . . .

p. 141

Măcin a fost primul nostru conac, unde am sosit foarte obosiţi după trecerea Dunării şi spargerea gheţurilor de pe mal pentru căruţe, dar aici ni s-a dat puţină vreme de odihnă. Abia poposisem şi turcii ne-au pornit spre alt conac la opt mile distanţă. Aici însă nu se măsoară drumul în mile, ca la noi, ci în ceasuri, dar de astădată deşi drumul era bun am făcut tot atîtea ceasuri cîte mile erau. De observat că încă de la Dunăre moldovenii îşi luaseră rămas bun, şi de acolo, după vechiul obiceiu,

turcii singuri urmau să aibă grijă de solie, să pregătească gazdele și merindele...

[Urmează considerații despre ospitalitatea turcească].

De la scurtul popas de la Măcin am pornit la drum spre Bazargic, capitala țării Dobrogei, străbătînd o cîmpie roditoare. Și aici, ca și în Moldova sînt cîmpii foarte roditoare, acoperite cu grîne ca și în Polonia, pe care le adună gospodarii. Aici am străbătut mai multe mile timp de două zile, fără să vedem nici o locuință pe aceste șesuri mănoase, fie că satele sînt rare, fie că sînt puțini locuitori care să se ocupe cu munca cîmpului, ci îndată se duc la negustorie sau la meserie. Dealtfel oamenii aceștia se gîndesc mai puțin să facă pîine și „kașa“ decît să cultive harbuzi, pepeni și castraveți. Bere și rachiu nu se află, așa că turcii își astîmpără setea fără mare cheltuială, doar cu apă. Deși vinul este îngăduit creștinilor, totuși nici la ei nu vezi prea multă băutură, căci riscă să fie pedepsiți...

De toate au acei care economisesc banul și nu-l dau pe vin, dar aici creștinii, deși ar fi destul vin și ieftin, strîng orice ban din cauza foametei și a birului greu pentru haraci. Solul, deși bolnav[17] se grăbește, aflînd că dușmanii Poloniei fac intrigi[18] la Constantinopol.

p. 142 // [De la Bazargic]: După o odihnă de o zi, am ieșit din Dobrogea și am intrat în Bulgaria spre Coșlugea...

p. 144 [Constantinopol]. Duminică, 26 august[19], zi hotărîtă pentru primirea solemnă a solului suedez Grotus de către sultan..., înainte de primire am fost martorii unei scene demne de plîns, pedeapsa mult timp amînată a celui mai nenorocit dintre domni: Cantacuzin[20], domnul Țării Românești cu toată casa lui, din sîngele foștilor împărați de răsărit, acum rob nenorocit. Am spus în versurile de mai sus, cum Orlik[21] a trădat pe acest nenorocit domn, pe care l-a înșelat sultanul cîțiva ani de-a rîndul ca să-l poată prinde mai bine: cînd îi lăuda credința cunoscută de multă vreme, cînd își arăta bănuiala față de atitudinea trădătoare a cazacilor, care trădîndu-și stăpînul, nu puteau fi credincioși nici față de Poartă. Alte ori îi recomanda să se păzească din spre Ardeal să nu-i întindă nemții vre-o cursă. Cînd nenorocitul era liniștit și sigur, sultanul a pus mîna pe el. I-a scris că are vești sigure prin spionii săi că detașamente nemțești s-au apropiat de graniță în mai multe rînduri și că se pregătește ceva din acea parte. S-a poruncit deci să trimită oștenii la graniță și i-a mai poruncit și hanului[22] să trimită tot acolo cîteva mii de tătari din hoardă pentru pază și de va fi nevoie pentru mai multă siguranță să cheme și pe turci. Domnul înșelat era acum ca închis într-o rețea și sultanul a dat atunci un firman ca să fie prins de viu și adus la Constantinopol cu toată casa lui. Așa, s-a și făcut fără zăbavă și ei au așteptat multă vreme la Iedi-Kule o moarte groaznică, fiind între timp supuși la chinuri grele ca să-și mărturisească averile lor. În cele din urmă, aproape omorîndu-i, au izbutit să le afle. În sfîrșit astăzi au fost duși la locul de execuție. E o piață lîngă serai, în fața Galatei, unde se face

---

[17] Vezi textul lui Chometowski: boala nu era decît un pretext pentru a nu porni imediat.

[18] Solul nu pomenește în relatarea sa de o atare informație în acest stadiu.

[19] = 15 August st. vechi 1714.

[20] Confuzie a autorului: Constantin Brîncoveanu era Cantacuzin numai prin mamă.

[21] Filip Orlik (hatman al cazacilor după moartea lui Mazeppa) a trimis turcilor scrisori dovedind legăturile lui Brîncoveanu cu țarul. Partea aceasta din textul poemei nu a fost inclusă în fragmentul redat de noi.

[22] = Devlet Ghirai II (1708—1713).

de obicei execuția oamenilor de seamă. La margine este o galerie acoperită, în care stă sultanul să privească. În adevăr și cu acest prilej, sultanul Ahmet a fost de față; de jur împrejur piața era încinsă de șirurile ienicerilor și o mare mulțime alergase să vadă sîngerosul supliciu. La mijlocul pieții stătea tatăl, mama[23], trei[24] fii, fiicele (!)[25], ginerele (!) mareșal[26], toți în lacrămi și inimile tuturor spectatorilor acestui teatru de moarte băteau. Primul care-și pierdu capul sub sabie a fost mareșalul, ginerele (!) domnului, și în același chip pieriră în sînge doi fii. Mai rămînea al treilea, un băiețaș de doisprezece ani[27], care tremura înspăimîntat; cînd călăul îl apucă să-l taie ca pe cei dintîi, copilul strigă cît putu: „La vîrsta mea pot eu avea o vină așa mare, care să merite o moarte așa de crudă? Dacă vina e numai a părinților mei, de ce mă pedepsiți pe mine, mare sultan? Nu eu, ci alții au fost acei care m-au adus aici și care au fost împotriva ta, eu cu toată vîrsta mea copilărească m-am opus. Încearcă stăpîne! Dă-mi voie să-mi trăiesc tinerețea, vei vedea cu cîtă credință îți voi sluji. Dacă pe mine creștin mă vei slobozi cu iertarea ta, mă voi face musulman, dacă de asta ține iertarea mea. Vreau mai bine să fiu musulman decît să mor nevinovat, plătind greșelile părintești cu o pedeapsă atît de grozavă". Îndată aceste cuvinte au fost transmise sultanului și acesta a trimis vorbă lui Cantacuzino (!) întrebîndu-l: „Dacă el ca părinte, îngăduie fiului său să-și schimbe legea, ca să-și păstreze viața". Bătrînul a suspinat adînc și a simțit cu cruzime în inimă această nouă lovitură a vorbelor prostești ale copilului. Deși evlavia se lupta în el cu dragostea părintească, totuși evlavia a învins dragostea și cu glas limpede a spus: „Din sîngele nostru n-a mai fost nimeni care să-și piardă credința. Nenorocitul acesta, deși e fiul meu să-și plătească capul cu sîngele său dacă și-a pierdut cinstea prin prostia sa". Îndată a fost tăiat și acela și la urmă venerabilul bătrîn și-a plecat capul sub sabia călăului. Mama și fiicele, deși li se dăruise viața, au fost îndată vîndute ca roabe[28] . . .

p. 145

După urmarea acestei scene, Grotus și-a îndeplinit solia dată de stăpînul său la sultan. Mulți șopteau: De ce audiența lui a fost fixată în aceeași zi cu execuția? Nu se cuvenea ca oaspeții străini să vadă o scenă așa de înfiorătoare. Oricum, fie că a fost o simplă întîmplare, fie că lucrul era făcut dinadins, se spunea că l-au adus pe suedez ca să ia aminte: Cine are fericirea să-și mănînce pîinea din mila turcească trebuie să se poarte mai modest în țara lor[29].//

p. 146

// [Întoarcerea]. Din această țară [= Turcia] am trecut Dunărea în Moldova. Moldovenii voiau să ne primească cu mai multă cinste încă de cum ne primiseră la ducere, căci atunci cei de la Bender îi împiedicaseră să ne primească așa cum ar fi dorit ei. Acum ei au putut să-și arate pe

---

[23] Nici doamna Marica Brîncoveanu și nici domnițele nu au fost de față.

[24] Erau patru: Constantin, Ștefan, Radu și Matei.

[25] Ilinca, Safta, Ancuța și Smaranda.

[26] Se face o confuzie între presupusul ginere al domnului și marele clucer Enache Văcărescu, însurat cu o vară a Doamnei Marica Brîncoveanu, și care în adevăr a fost executat înaintea celorlalți.

[27] Matei. Autorul îi atribuie un discurs retoric, inventînd și restul scenei, cu întrebarea sultanului către Brîncoveanu și răspunsul acestuia. De asemenea e arătată greșit vîrsta lui.

[28] Inexact „Au fost trimise în exil, de unde s-au înapoiat sub Enache Mavrocordat. Pentru o redare mai aproape de adevăr, vezi textul lui La Motraye din volumul de față.

[29] Presupunere gratuită.

față sentimentele lor față de Polonia și domnul însuși a spus că întîia oară ne-a primit așa cum i se impusese, nu așa cum ar fi vrut, neîngăduindu-se de către facțiunea din Bender. Oamenii aceștia trăiesc aici ca pe o tobă [sic!] și cea mai mică greșeală o plătesc cu capul. Dacă din invidie se naște la Poartă o bănuială, ea poate aduce îndată pierderea capului și a averii și pedeapsa poate lovi la fel pe domn ca și pe moldoveanul simplu.

Cînd ne-am apropiat de Prut, ne-au ieșit înainte cîteva sute de ulani călări, care au urat în cîmp bun sosit solului în numele șefului lor, pașa de Hotin, arătînd totodată și bucuria cu care seraschierul ne aștepta la Hotin. Cum însă pînă acolo mai erau șase mile am rămas noaptea pe Prut la Kotary[30], împreună cu numeroși tătari, destul de prevenitori. A doua zi pornind spre Hotin, am găsit drumul păzit pe amîndouă părțile de șiruri de ieniceri, fără arme, însă în ordine și cu haine de sărbătoare. La stînga două mii de călăreți turci cu muzici, formau o oștire frumoasă. În fruntea lor stătea chehaia seraschierului cu curtea lui, cîțiva oameni aleși mai la o parte. Cînd solul s-a apropiat acesta s-a îndreptat spre el și i-a urat bun sosit, iar turcii cu o mișcare repede ne-au înconjurat împreună cu tătarii. Noi mergeam cu toată această mulțime printre ieniceri... [Urmează descrierea exercițiilor de luptă ale turcilor].

Astfel am mers aproape o milă întreagă. Tot mereu se adunau mai mulți turci pînă am intrat în Hotin și cum am sosit au slobozit tunurile din castel, iar pe ziduri cîntau muzicile. Însoțit de acest sgomot solul a fost condus pînă aproape de marginea castelului în seraiul destul de împodobit pe care și-l clădea acum vistierul, deși nu era încă terminat. Pentru însoțitorii solului se pregătiseră șapte corturi ridicate în curte, iar carele și caii au trebuit să stea pe lîngă gard, căci nu era chip să găsești un acoperiș în această așezare nouă, sau vreun grajd. Turcii aveau numai căsuțe mici, asemănătoare cu barăcile pe care le ridică negustorii la bîlciuri sau la bazare. Totuși ne-am simțit bine aici, căci bagajele grele și cu oamenii noștri fuseseră trimiși înainte peste Nistru la Zwaniec, în timp ce noi trebuia să mai așteptăm încă dincoace de rîu o noapte întreagă înainte de a vedea țara noastră...

[Urmează despărțirea de seraschier și intrarea în Polonia.]

---

[30] Neidentificat.

SECRETARUL SUEDEZ HYLTÉEN

(1713)

Fostul secretar de cancelarie Hyltéen apare la Iaşi în martie 1713 după „tumultul" din capitală care a corespuns „calabalîcului" de la Bender, cu însărcinarea primită de la consilierul de cancelarie, Feiff, din porunca regelui de a se informa despre starea suedezilor din Moldova, despre situaţia generală şi mai ales despre scrisorile sale oprite în drum din cauza evenimentelor. Nu cunoaştem nici prenumele lui Hyltéen, nici amănunte biografice. Ştim doar din scrisoarea baronului Fabrice din Bender din 19 iulie 1710, în care trimite salutări din partea unor persoane mai însemnate ca: generalii Sparre şi Hardt, şi cancelarul v. Müllern, că Hyltéen nu mai făcea parte din cancelarie. Menţionarea lui în acest context, îl aşează printre figurile mai cunoscute ale suedezilor din preajma cancelarului. Într-o scrisoare anterioară, din Viena din 31 mai, aflăm ştirea indirectă adusă la Viena de un aghiotant al regelui Stanislaw în trecere de la Bender, că regele a disgraţiat pe un secretar al său, pentru că acesta a trimis prietenilor săi din Suedia nişte ştiri de fapt destul de neimportante. Indiscreţia secretarului contravenea liniei adoptate de rege, care nu vedea cu ochi buni trimiterea unor scrisori de la Bender, fie direct la Constantinopol, fie indirect prin Belgrad. Chiar baronul Fabrice, care se bucură de favoarea regelui, este destul de încurcat cînd scrie la Constantinopol (fără ştirea acestuia). S-ar părea aşadar că indiscreţia este una din trăsăturile fostului secretar. Dar mai apar şi altele în mod flagrant în rapoartele sale. De pildă grandomania. El afirmă că a venit la Iaşi *incognito*, termen destul de pretenţios pentru un personaj aparţinînd oarecum în mod firesc anonimatului. El se grăbeşte să-şi adreseze rapoartele *direct regelui*, şi nu cancelarului von Müllern, care îl însoţise pe acesta la Adrianopol — Demotica şi era deci adresantul cel mai firesc al dărilor de seamă aşteptate de la Iaşi. Ba mai mult, la Iaşi el îşi atribuie merite care îi aparţin rezidentului Briant, căutîndu-şi un rost propriu mai întîi la Iaşi, apoi în Ţara Românească mult mai atrăgătoare, în sfîrşit îşi propune serviciile pentru un post diplomatic în afară, sau pentru unul în preajma regelui!

Din corespondenţa adresată de el în cursul misiunii sale, nu avem la îndemînă decît cinci scrisori, (ultima fiind de fapt mai degrabă un bilet) expediate din Iaşi, Bucureşti, Tîrgovişte şi din Transilvania, fără arătarea unei localităţi. Reiese însă din spusele sale că a trimis scrisori şi în intervalul aprilie—noiembrie 1713, adică între scrisoarea de la Bucureşti şi cea dintîi de la Tîrgovişte, care însă nu au fost reproduse în Colecţia Hurmuzaki, *Documente,* IX, 1 alături de cele amintite. Din materialul cunoscut poate fi reconstituită fizionomia sa morală. Lăudăros, împăunîndu-se cu meritele rezidentului Briant cu privire la aflarea în siguranţă a scrisorilor regelui, el subliniază lipsa de raporturi dintre acesta şi domn (în contrast cu marea trecere a sa pe lîngă el), şi marea sa realizare obţinînd ca ei să-şi vorbească! Se laudă cu marea simpatie pe care a inspirat-o domnului, pe care va pretinde apoi că îi ducea de nas! El se simte deci obligat să-şi prelungească şederea şi după îndeplinirea misiunii pentru care fusese trimis, ca să se insinueze

şi mai mult în graţiile acestuia, în folosul general, bineînţeles. El atestă purtarea binevoitoare a lui N. Mavrocordat faţă de suedezi în zilele critice din februarie, după declaraţiile acestora, şi repetă protestările de devotament faţă de rege ale domnului, darnic în confidenţe şi şoapte privind pe „trădătorul" Sapieha, pe interpretul Amira, ce desvăluia hanului tot ce îi putea fi de folos, etc. Numai că aceste destăinuiri veneau după scrisoarea lui Stanislaw Leszczynski către Hyltéen, cerindu-i să-l informeze pe domn despre arestarea lui Sapieha şi aflarea asupra lui a dovezilor participării sale la o manevră a lui August al Poloniei de a propune o alianţă Porţii împotriva ţarului *cu care era înţeles*. Domnul trebuia să transmită urgent această ştire la Adrianopol. Lucru ciudat, Hyltéen pe de o parte afirmă că domnul i-a vorbit de *conspiraţiile* lui Sapieha *înainte* de capturarea acestuia (!), pe de alta se întreabă retoric cîtă crezare se poate da la toate acestea? (Adică cu privire la Sapieha şi la Amira?).

Cum misiunea de la Iaşi se cam încheiase, el şi-a făcut rost de alta în Ţara Românească, după o trecere prin Transilvania, unde s-a echipat cu bani şi haine, (probabil din fondurile suedeze pentru poştă.) A avut grijă să ia contact cu comandantul imperial de la Braşov, Tige, asumînd probabil o calitate mai însemnată decît cea de simplu emisar. Faţă de rege el îşi justifică trecerea în Ţara Românească prin planul înjghebării unui serviciu poştal folosind sprijinul discret al medicului lui Brîncoveanu în Ţara Românească şi pe al rezidentului aceluiaşi domn la Viena. Ideia nu fusese a lui, dar a servit ca punct de plecare pentru altă soluţie, avînd în vedere disgraţierea medicului. De fapt întregul plan a fost lăsat deoparte şi totul s-a redus la obţinerea de la Brîncoveanu ca scrisorile regelui de la şi către Adrianopol să fie duse de curierii domnului împreună cu ale sale proprii. Consimţămîntul lui Brîncoveanu se explică prin conjunctura acelui moment. După „calabalîcul" de la Bender a urmat oarecare consternare la Poartă. Au fost luate măsuri contra hanului şi seraschierului făcuţi răspunzători de acel incident. Se putea deci deduce că steaua lui Carol al XII-lea strălucea iarăşi. Dar curînd s-a văzut că de fapt nu se schimbase mare lucru. Este deci firesc ca la un moment dat să se pună întrebarea dacă bunăvoinţa arătată unui ocrotit al Porţii de care aceasta voia acum să se scape, nu era plină de primejdie. Venirea lui Enache Văcărescu de la Poartă a adus răspunsul aşteptat, al cărui efect a fost imediat. El a sosit în ziua de 17 noiembrie, şi la 18, adică chiar de a doua zi este chemat Hyltéen la curte pentru a i se pune în vedere că folosirea curierilor stăpînirii pentru corespondenţa regelui a luat sfîrşit, şi că el însuşi trebuie să plece. Desigur că a tras în cumpănă şi faptul că el nu fusese acreditat de Carol al XII-lea şi aceasta pentru că el venise oarecum de capul lui, precum s-a văzut. Nu e de mirare aşadar ca să fi fost socotit un fel de spion. De altminteri iscodirile lui de la curte nu diferă prea mult de ale unui spion. Aflăm la el un spirit de intrigă, atestat de *cifrul* de care se foloseşte unul din informatorii săi de la curte care îi scrie în Transilvania după plecarea lui, cifru care bineînţeles îi fusese dat de el. Tot astfel apare şi acea comunicare făcută tîrziu seara de o persoană nenumită privind cele discutate în consfătuirea tainică a domnului cu sfetnicii săi în cursul acelei zile. Despre atmosfera de la curte şi despre „secretarul italian" (del Chiaro) a fost vorba în introducerea la volum. În sfîrşit e de reţinut sfatul pe care îl dă ofiţerului suedez Strahlenberg, însărcinat cu poşta regelui, de a-l mitui pe maestrul poştei domnului de la Braşov pentru a duce corespondenţa suedeză fără ştirea acestuia!

Cu toate exagerările înciudate contra curţii lui Brîncoveanu, chipul acestuia se impune prin măsura, prudenţa şi gravitatea sa recunoscute şi de martorul suedez plin de necaz. Plecînd de la Tîrgovişte, Hyltéen avea de gînd să se oprească la Sibiu ca să aştepte poruncile cancelarului, sau mai degrabă să-şi afle un rost care să-i convină. Ar fi fost bucuros să se poată reîntoarce în Ţara Românească, la

acea curte „grosolană și arogantă" în virtutea unei porunci *severe* a Porții către domn. Dovadă flagrantă de cît de puțin era informat de situația reală de la Poartă. În scrisoarea sa din Transilvania expediată în ianuarie 1714, el își oferă serviciile, fie pentru a merge la Adrianopol să participe la pregătirile plecării regelui spre țară, fie pentru a fi acreditat la vreo curte străină (!), ceea ce dă o idee a ambițiilor sale.

Rapoartele originale ale lui Hyltéen se află în arhiva regală de la Stockholm, de unde au fost extrase o parte și publicate în Colecția Hurmuzaki, *Documente*, IX, 1, pp. 507 și urm. însoțite de o versiune franceză. Ultima scrisoare, adică oferta de servicii este redată doar în limba franceză.

Mărturia sa a fost citată de istoricii noștri, îndeosebi N. Iorga în *Istoria Literaturii Române în secolul al XVIII-lea*, și în comunicarea din 1911 despre Carol al XII-lea menționată și mai sus, precum și V. Mihordea în comunicarea sa din 1943: *Carol al XII-lea la Tighnia.*

SCRISORI DIN IAȘI, BUCUREȘTI, TÎRGOVIȘTE ȘI TRANSILVANIA[1]

1713, martie 4, Iași p. 507

După ce am primit în timpul tumultului de la Bender, prin d. consilier al cancelariei Feif, ordinul m-ții voastre de a culege informații la Iași despre starea oamenilor (= a suedezilor), despre situație și în deosebi despre scrisorile m-ții voastre, am venit eu însu-mi aici *incognito*, înarmat însă cu scrisori de recomandare ale serdarului[2] obținute jumătate din prietenie, jumătate punînd la mijloc o sumă de bani, destul de însemnată pentru mine în situația mea de atunci. Am găsit aici lucrurile în felul următor: anume că suedezii, deși prizonieri, erau totuși tratați cu cruțare și bunătate, și că și-au păstrat puștile, și toți ofițerii suedezi declarau că nu au a se plînge de nici o rigoare deosebită din partea domnului.

Găsind deci prilejul potrivit pentru a mă folosi de scrisorile ce le aveam la îndemînă, am fost să-l salut pe domn[3], care a vorbit mult de respectul pe care îl poartă m-ții voastre, plîngîndu-se totuși că el însuși și serviciile oferite au fost odinioară atît de disprețuite, și că țara sa și supușii săi au fost tratați cu atîta asprime și rigoare. La cererea mea el a îndepărtat îndată pe cei puși să-i supravegheze pe suedezi, care erau ținuți închiși // în cîteva case. Nici una din scrisorile m-ții voastre p. 508 nu a fost capturată sau atinsă de domn, dar după sosirea mea scrisorile adunate și păstrate de d. Briant, au fost expediate în mîini sigure la Orhei, și de acolo la Bender, de unde vor fi mai apoi trimise m-ții voastre.

Colonelul Schwerin, care fusese pus sub aceeași pază, s-a dus la instigația mea la Bender, ca să meargă de acolo la M. V. Este un lucru poate și cunoscut acuma că zisul d. Schwerin a sosit cu un mesaj din partea ducelui de Mecklemburg, prin care pune la îndemîna M. V. pe toți soldații care sînt gata de acțiune, adică 3 000 de oameni, dar în schimb va beneficia de concursul și autoritatea M. V. ca garant al tra-

[1] Traducerea s-a făcut după versiunea franceză a textului suedez publicat în Hurmuzaki, IX, 1, p. 507 și urm. Această scrisoare este adresată direct regelui Carol al XII-lea.
[2] Al hanului tătarilor.
[3] Nicolaie Mavrocordat în a doua sa domnie în Moldova.

tatului de Westfalia, ca să termine după voia lui lungul conflict pe care îl poartă cu nobilimea ţării sale.

Nu este nevoie să pomenesc despre regele Poloniei[4], întrucît M. S. fiind condusă de o escortă turcească la Bender, unde va fi fost bine primită şi tratată, a trebuit să găsească o ocazie favorabilă de a informa pe M. V. M. V. ştie deja desigur că dd. Wallenstierna şi Roos au izbutit să ajungă în Germania. Cum am băgat de seamă că domnul începe să mă vadă cu ochi buni, nedisplăcîndu-i puţinătatea elocvenţei mele latine, am rămas aici pentru a mă insinua încă mai mult [în graţiile sale] şi a vedea dacă voi putea fi de folos interesului public şi supuşilor M. V. [lăsaţi aici]. Am obţinut de la domn ca să ordone serdarului să facă rost de provizii suedezilor din Orhei şi am fost în corespondenţă (în această privinţă) cu d. Silfwerhielm. În aşteptarea şi a altor dispoziţii, domnul a pus să fie date şi unele provizii mărunte celor mai săraci din Iaşi, care sînt nişte poloni. Oamenii M. V. sînt pînă acuma în stare bună şi cu toţii la un loc. Se pare că polonii de la frontieră în număr de vreo 2 000 de oameni vor fi siliţi să se supună M. V., şi se vor înapoia în slujba suveranului lor legitim[5], acuma cînd trădătorul Sapieha[6], vrînd să meargă la ei, a fost urmărit, capturat şi dus înapoi la Bender de către locotenent-colonelul Silfwerhielm fapt de care m-a informat regele Stanislaw într-o scrisoare, arătînd că s-au găsit asupra lui Sapieha scrisori, care dovedesc, în afară de alte uneltiri nevrednice, modul în care regele August propune Porţii otomane o alianţă cu ea împotriva Moscovei şi aceasta după o consultare secretă a ţarului, pentru a distruge prin asemenea prefăcătorie opera M. V. şi a cîştiga de partea sa Poarta otomană, şi a obţine aprobarea ei la manevrele sale. Regele Poloniei mi-a ordonat în mod expres printre altele să dezvălui domnului aceste procedee, şi să-l rog să prevină Poarta ca să se ferească de o asemenea înşelare. Ceea ce am şi făcut. Dar cum domnul a fost odinioară, după cîte se spune, în legătură strînsă cu duşmanii noştri, şi deşi acuma pare să voiască a se converti, ar fi totuşi necesar şi prudent ca tentativele criminale ale lui Sapieha şi ale regelui August să fie aduse la cunoştinţa Porţii şi pe alte căi mai sigure. Iată de ce repet şi aici ceea ce am scris şi regelui Poloniei. Domnul vorbeşte acum în termeni plini de duioşie şi de afecţiune despre persoana şi opera M. V. oferindu-şi serviciile şi concursul, precum şi pe acela al fratelui său, dragomanul împărătesc[7] şi al prietenilor săi de la Poartă, spunînd cu regret că ar fi fost mai bine poate ca asemenea oferte să nu fi fost odinioară atît de dispreţuite. Mi-a spus, chiar înainte de capturarea lui Sapieha, că prin conspiraţiile sale secrete cu alţi inamici ai M. V., el a fost cauza principală şi cel mai fatal instrument al tuturor nenorocirilor din urmă de la Bender. El mi-a mai spus de asemenea că în tot cursul tumultului de la Bender, dragomanul M. V., secretarul de cancelarie, Amira[8], a fost tot timpul înţeles şi în corespondenţă cu duşmanii îndîrjiţi ai M. V. şi în deosebi cu hanul tătarilor şi că în prejudiciul M. V. le-a destăinuit tot ce a crezut că poate să le fie de folos. Cîtă crezare se poate da la toate acestea ştie numai Dumnezeu şi

---

[4] Stanislaw Leszczynski, care venise la Iaşi în drum spre Bender tocmai în momentul „calabalîcului", şi a fost reţinut de domn pînă după aceea.

[5] Adică Stanislaw.

[6] Despre acestea vorbeşte pe larg Weismantel în *Dagbok*, pp. 182—185, 198.

[7] Enache Mavrocordat, mare dragoman al Porţii.

[8] Este Alexandru Amiras, autorul cronicii domniei lui Grigore Matei Ghica. Vezi N. Iorga, *Istoria Literaturii române în secolul al XVIII-lea*, I, p. 81 şi urm.

rămîne desigur numai la judecata M. V. Înarmați cu pașapoarte procurate de d. Fabrice[9] de la pașa de Bender, au trecut pe aici ofițeri și soldați // ducîndu-se în Germania, siliți să plece de boală, de lipsa de bani și de alte lucruri necesare. D. general Sparre declară și el într-o scrisoare către domn din 16/27 februarie că împreună cu toți oamenii M. V. va trece poate în curînd pe aici în drum spre Transilvania. [Hyltéen, în ciuda sănătății sale și a lipsei de bani va rămîne totuși mai departe la post] îndeosebi pentru că la sosirea mea am văzut că era o așa mare animozitate între domn și d. Briant, încît domnul nici nu a mai vrut să aibă vreo convorbire cu el, animozitate pe care totuși am reușit să o potolesc și am readus lucrurile pe calea cea bună, astfel că și azi ca altădată d. Briant se poate înfățișa domnului și îndeplini însărcinările M. V. [De cum nu va mai fi nevoie de el aici, va pleca să-și vadă de sănătate, dar se consumă de grijă pentru rege etc.] P. S. Caii M. V., care au fost cumpărați și aduși aici de d. Koskull[10], sînt ținuți la țară, la cîteva mile de aici pe cheltuiala domnului. p. 509

SCRISOARE CĂTRE REGE

1713 aprilie 10 București. [Amintește de scrisoarea sa din 4 martie] ... Văzînd că nu mai aveam nimic special de făcut la Iași, mai ales după ce am potolit animozitatea dintre domn și d. Briant, și după ce am fost informat de proiectul lui Stiernhök, de a încerca în cursul confuziei din Moldova de a face să treacă scrisorile cele mai urgente ale M. V. prin Țara Românească prin intermediul secret al domnului Bussi, rezidentul domnului Țării Românești la Viena, și al medicului din București, contele Ferrati[11]; aflînd că acest Ferrati era în disgrație și rău văzut, m-am temut că nu ar fi în stare să fie de folos în această treabă. De aceea am părăsit Iașii, și am apucat drumul prin Brașov, ca să-mi fac rost, pe cît am putut în grabă de puțini bani și de haine. Vă raportez cu supunere că mă aflu aici pentru serviciul M. V. și că aștept porunci. A expedia scrisori de aici la Brașov, pare lucru ușor, și domnul își va da tot concursul, dacă e să judec după bunele sale dispoziții potrivit cu toate asigurările de respect și devotament pe care le-a dat cînd am fost împreună cu d. Soldan[12] să-l vizitez. Dar nu am vrut să-i vorbesc încă de trimiterea scrisorilor înainte de a fi aflat de hotărîrea M. V. Cît privește locul unde se află M. V. și mijloacele de a face să ne ajungă de acolo scrisorile, acest lucru va trebui chibzuit și pus la cale chiar acolo. [Știri din Transilvania și din tot locul despre o conspirație împotriva regelui. Opinia comandantului militar din Brașov Tige[13] că drumul regelui cu escortă turcească este socotit absolut imposibil. Ar trebui împinși turcii pînă unde nu ar mai putea da înapoi înainte de încheierea unei păci generale în lumea creștină care ar speria pe turci]. p. 512

[9] Vezi relatarea sa din volumul de față.
[10] Anders Koskull, locotenent-colonel suedez.
[11] Vezi relatarea sa în volumul de față.
[12] Neidentificat.
[13] Acesta în corespondență cu contele Ferrati, care era informatorul său.

1713, noiembrie, 12, Tîrgoviște

... Am mai menționat ce am putut descoperi aici despre treburile M. V. am arătat cum intrigile și conspirațiile suveranilor vecini și ale dușmanilor M. V. se strecoară la Poartă trecînd prin acest loc și această curte. Nici una din aceste conspirații nu provin însă din Rusia, sau dacă se strecoară vreunele fără știrea domnului, sub plicuri austriece sau polone, ele sînt îndată toate respinse. O vie indignare s-a produs la curte acum cîtva timp împotriva unor boieri ale căror intrigi în favoarea rușilor au fost descoperite de domn //. Curtea nu mai poate de dragul afacerilor austriece, iar cele polone trec pe aici neîncetat încoace și încolo.

p. 519

Am descoperit adevărata misiune a trimișilor turci și tătari în Polonia și răspunsul pe care l-au primit, dacă aceasta poate lumina și călăuzi pe M. V. Cum după plecarea sultanului la Constantinopol și din cauza depărtării cartierului general de M. V. nu vor mai putea fi trimise scrisorile M. V. lucru de care am fost informat amănunțit de către cancelarul Curții[14], care a indicat și cauza, trimit deci această scrisoare prin Brașov și Bender. Dacă cumva, așa cum am propus, vor veni niște curieri de la cartierul general al M. V. ca să ridice de aici scrisorile, vreau să le încredințez un duplicat al acestei scrisori ca să fiu sigur că ajunge la M. V. Aflu tot mai mult că dușmanii noștri de aici caută să împiedice trecerea prin această țară a scrisorilor și efectelor suedezilor, despre care lucru l-am prevenit pe d. cancelar al Curții. Ei (= dușmanii) se întrețin continuu despre aceasta cu domnul pe care l-au și adus la dispoziții foarte rele. Aflu din cînd în cînd asemenea lucruri, și ce se spune despre acestea înaintea domnului, de la copiii lui și de la cei din preajma lui, cu care am legat cunoștință. Dușmanii s-au arătat foarte supărați de faptul că pînă acum am putut obține de la domn ca scrisorile M. V. să fie duse de curierii domnului. Ei au încercat să împiedece acest lucru și cunoscînd spiritul și slăbiciunea domnului și știind că el are în cel mai înalt grad defectul bătrîneții, anume un caracter bănuitor, ei i-au insinuat că eu nu aș fi aici decît pentru a spiona. Acum că M. V. și sultanul nu vă mai veți afla în același loc, ei au intenția să întrerupă orice comunicare poștală suedeză prin această țară, dar mai puțin în virtutea unei oprelişti sau interdicții oficiale, pe care le consideră de sigur de prisos, decît prin practici secrete. Ei și-au urzit atît de bine comploturile lor păcătoase, încît nu e cu putință de a găsi aici pe unii care să facă pe curierii spre Turcia. Ei au făcut planul că dacă ne-am sluji de curieri suedezi, aceștia ar putea fi jefuiți de români deghizați în turci, ceeace ar tăia cheful de a trece pe aici (!). Nu pot să spun cît de mult se urăște aici tot ce este suedez și tot ce privește pe M. V. Cît despre domn, care el însuși este împăciuitor și prudent și care ar fi destul de ușor de împăcat de nu ar fi înconjurat de asemenea ticăloși, au încercat cu succes (= dușmanii regelui) nu de mult să-i sporească ura, făcîndu-l să creadă că M. V. are puțină stimă pentru persoana sa, întrucît M. V. nici nu l-a onorat cu vreo scrisoare proprie. Aceste insinuări rău voitoare l-au influențat cu atît mai mult cu cît este orgolios din firea sa și se fălește cu titlul de principe al Imperiului Roman, cu averea sa frumoasă și cu marea sa trecere la curtea otomană. Din cauza vechei sale prietenii și a negocierilor frecvente cu Austria, el însuși și curtea sa au fost obiș-

---

[14] Este vorba de cancelarul von Mullern.

nuiți, cu un stil de viață cu totul princiar și numeroasele scrisori ale împăraților romani adresate lui au desvoltat gustul lui pentru asemenea dovezi de cinste, de care nu se socotește nevrednic nici din partea M. V. Așadar dacă M. V. va rămîne iarna într-un loc spre care și de la care ar fi posibil să treacă scrisorile M. V. prin această țară la dus și la întors, și ca aceasta să fie dorința M. V., ar fi îndeosebi nevoie să se observe următoarele: anume ca în primul rînd M. V. să binevoiască să scrie domnului și apoi ca să fie aleși acolo pe loc niște curieri turci și să fie trimiși o dată sau de două ori pe lună, după plăcerea M. V., ca să ia pachetele de scrisori care vor sosi aici. Am comunicat de două ori despre aceasta cu d. cancelar al curții. Lucrul pare ușor și mă voi conforma... la ordinele M. V. [Despre misiunea mesagerilor turci și tătari în Polonia. Misiunea lor era mai mult de a spiona cu care dintre cele două partide, a lui Stanislaw sau August ar avea mai mult folos Poarta ca să se lege. Ei au dus scrisori către regele August cu 6 cereri... etc. Se spune că a fost trimis din partea regelui Stanislaw contele Tarlow pentru a negocia cu regele August, de care ar fi fost bine primit, și că a fost prezent la audiența mesagerilor turci și tătari]... Aici la domn s-a mai vorbit de un zvon căruia i se dă destulă crezare, anume că țarul propunînd în manifestul său o nouă alegere de rege în Suedia, nu a avut nici un succes... și toți s-au înțeles să rămînă credincioși regelui lor legitim. Aceste zvonuri au fost date drept sigure... Domnul a vorbit cu admirație și multe laude despre credința și onestitatea națiunii suedeze față de rege de-a lungul unui lanț de rele și calamități, care au ruinat țara cu totul. Totuși aceste zvonuri nu au fost socotite vrednice a fi repetate față de curtea otomană, ceea ce indică bine dispoziția spiritului lor. Cînd am pătruns intențiile lor în această privință, considerînd aceste știri ca spre cinstea M. V. și a națiunii suedeze, am procedat în așa fel încît să fie menționate pînă în cele din urmă. [Zvonuri despre un armistițiu în Nord și convocarea unei adunări la Brunswick. Șoapte despre insurecția unor pașale din Asia și Arabia, care ar dispune Poarta la o împăcare cu rușii și polonii]. Domnul știe și prin informații (primite) de ce sultanul a putut pleca la Constantinopol fără a realiza în prealabil făgăduielile formale făcute de mult de a reconduce pe M. V. prin Polonia cu o escortă numeroasă. Și iată cauza. Cei care nu vor ca să fie îndeplinite aceste făgăduieli, l-au convins pe sultan că pacea se va încheia în mod inevitabil în nord în cursul iernei, ceea ce va îngădui M. V. să se înapoieze în țară fără nici o piedică. Așadar sultanul, mai zăbovind puțin, ar evita cheltuielile și riscurile escortării M. V. de o armată numeroasă.

A trecut pe aici un iezuit polon, venind din Polonia, misionar în Persia unde a trăit multă vreme și unde, după cum se spune, vrea să se întoarcă, ocolind prin Adrianopol și Constantinopol, ca sub pretextul acestei călătorii, să ducă mesaje către ambasada Poloniei[15]. Numele său este Iuda Tadeus Kruzinski și am avut aici o întrevedere cu el. Secretarul de legație Deringowski este protectorul sau patronul său, și după cîte am putut afla în cursul scurtei mele întrevederi cu acest călător, mi se pare că el este trimis îndeosebi la acest secretar. Mi-a spus că acest Deringowski a scris superiorilor săi în Polonia că [solul] Chomentowski își depășea instrucțiunile și uneltea contra așa-zisei lor Republici. M-a asigurat că pentru a nu pierde prietenia și sprijinul turcilor, regele

[15] Solia lui Chometowski; vezi p. 589 din vol. de față.

August le-a îngăduit speranța că le va ceda Camenița. În acest scop regele August și-a trimis omul, pe contele Lagnasco, ca să fie comandantul Cameniței, pentru ca acesta să poată preda cetatea turcilor în ciuda polonilor, atunci cînd va fi constrîns să-și execute acea făgăduială. Pentru aceasta regele August a pus să fie răspîndită și afișată pe ușile tuturor bisericilor din Polonia știrea că regele Stanislaw ar fi oferit turcilor Camenița, Podolia și Ucraina, pentru ca la momentul evacuării definitive, să se efectueze lucrul cu minimul de ură și blam posibil din partea polonilor față de regele August, care ar avea aerul de a nu ceda decît necesității de a aduce la îndeplinire oferta regelui Stanislaw și de a satisface lăcomia turcilor inspirată de acesta. Iezuitul mi-a spus totuși că hatmanul coroanei Sieniawski, nu numai că l-a împiedecat pe Lagnasco să intre în Camenița cu cei 2 000 de infanteriști saxoni și cu o droaie de ofițeri saxoni, dar a trimis acolo pe un alt comandant superior ca să-l observe pe Lagnasco. Iezuitul m-a asigurat în plus că adevărata cauză a captivității voievodului Ruteniei Jablonowski, nu trebuie căutată atîta în scrisorile regelui Stanislaw aflate asupra lui, cît mai degrabă în comploturile tainice ale ambasadorului Chomentowski, care se teme că din cauza marei treceri a regelui Stanislaw pe lîngă turci, p. 521 aceștia să-l captureze pe el // de aceea a vrut să se asigure de persoana unuia din cei mai de aproape ai zisului rege, sperînd astfel că va fi răscumpărat mai ușor redobîndindu-și libertatea.

SCRISOARE CĂTRE CANCELAR

1713, noiembrie 20, Tîrgoviște

Domnule baron și cancelar al curții, iată că a izbucnit ceea ce am văzut cum se pregătește treptat în anumite spirite ale curții și despre care am vorbit în scrisorile mele către d-voastră și chiar într-una din 12 curent pe care am trimis-o M. S. prin intermediul și sub adresa lui Strahlenberg. Un mic număr de prieteni ai Austriei prin multe insinuări șirete l-au împins pe domn la fapta nepoliticoasă *(malhonnête)* ce o voi descrie cu toate amănuntele. Un neamț, supus austriac, prim-secretar al domnului, și un român din stofa cea mai grosolană, mareșal al curții și ginere al domnului[16] — acesta aspru, grosolan și arogant, acela șiret și fals, și unul și altul dușmani de moarte ai tuturor suedezilor, l-au cîștigat în sfîrșit pe domn pentru scopurile lor pernicioase. Ei s-au străduit de mult să irite spiritul său bănuitor și vanitos, fără a putea totuși duce la capăt comploturile lor cele rele, căci informat de toate procedeele lor, i-am combătut cu ajutorul altor boieri mai înțelepți. Dar acești oameni rău intenționați, au căpătat un aliat în persoana rezidentului domnului la Adrianopol[17]. Acest personaj, care a sosit foarte de curînd, este de o stofă tot atît de grosolană ca mareșalul palatului, șiret, dușman al suedezilor, cumnat și favorit al domnului. Alaltăeri marele mareșal m-a chemat la curte pentru o convorbire dar eu, prevenit de prietenii mei de ceea ce avea să se întîmple, și de altminteri împiedecat de a ieși din casă de o durere în gît foarte supărătoare, frigul fiind și foarte mare, m-am scuzat, drept care secretarul italian al domnului a venit azi să mă vadă spre a-mi comunica din partea stăpînului

[16] = Șerban Greceanu.
[17] = Ianache Văcărescu.

său, că întrucît M. S. și-a schimbat locul de ședere, domnul ne mai avînd nici o ocazie de a-mi înlesni trimiterea scrisorilor M. S. prin curierii săi, și neputînd de altminteri permite de acum încolo ca afacerile suedeze să treacă prin această țară, întrucît nu a primit un ordin al sultanului, stăpînul său, în acest sens, și cum nici M. S. nici primul său ministru nu i-au scris un singur cuvînt pentru a-i cere acest serviciu și a-l informa despre persoana mea și a rolului meu în privința scrisorilor, spre a se da crezare afirmațiilor și spuselor mele, măria sa mă roagă deci să părăsesc țara și să mă întorc de unde am venit, deoarece nu mai aveam nimic de făcut aici. I-am răspuns că asemenea cuvinte mi se păreau foarte stranii, atît cu privire la afacerile M. S., pe care le-am purtat aici, cît față de persoana mea și de felul neobișnuit printre oameni civilizați de a trata astfel pe un străin, om de ispravă, chiar și dacă am sosit fără scrisori de acreditare. Măria sa știe bine că am rămas pentru treburile M. S. (și mai stau aici), întrucît măria sa a primit și trimis cu mîna sa proprie toate scrisorile regale și a văzut cu proprii săi ochi într-o scrisoare a domnului cancelar al curții că M. S. îmi poruncea să-i mulțumesc din partea sa și să-l asigur de prețuirea sa și de toată favoarea dacă s-ar ivi prilejul, că eu respect porunca domnului, fără a putea totuși să mă conformez ei, sau să mă mișc de aici, înainte de a fi scris M. S. și de a aștepta dispozițiile sale. Chiar și primisem o scrisoare care îmi poruncea să mulțumesc din nou // măriei sale și să o rog să binevoiască a îngădui curierilor săi să facă un ocol prin Adrianopol pentru a depune pachetele (de scrisori) M. S. Ceream deci ca o favoare ca domnul să binevoiască a mă informa de voința sa în scris, și dacă ar avea cumva vreo obiecție împotriva persoanei mele, să mă prevină pentru a putea să mă apăr, căci calomnia secretă, deși îl vatămă pe cel calomniat, nu onorează nici pe cel ce-i dă crezare fără dovezi. Secretarul a dus principelui răspunsul meu și s-a înapoiat ca să-mi spună din partea acestuia că nu avea nimic de zis împotriva persoanei mele și a comportării mele, că mă văzuse cu ochi buni, și nu mă alunga pentru vreo greșeală, dar cum eram un străin venit în țara sa fără scrisoare de acreditare și fără recomandări sau caracter (oficial), el avea motivele sale de a nu mai îngădui prezența mea, motive asupra cărora este permis oricărui domnitor ca să le păstreze pentru sine — și întrucît M. S. nu mai este în același loc cu sultanul, funcțiile ce le îndeplinisem pînă atunci nu mai există. Și dealtfel cine ar înmîna scrisoarea mea M. S.? Și cine mi-ar aduce răspunsul? Nimeni nu va mai trece de aici pentru a merge acolo și el nu ar putea să pună pe curierii săi să facă ocolul de patru zile prin Adrianopol. Voi fi deci silit să plec și domnul nu-mi dădea decît 4—5 zile cel mult ca să-mi revin puțin din indispoziția mea pe care o deplîngea și a-mi face pregătirile de drum! Secretarul care îmi comunica această hotărîre a domnului, *și care e prieten cu mine,* se văeta și se întrerupea tot timpul cu exclamația *Oh, che matto!* El mi-a spus că domnul nu l-a lăsat să repete răspunsul meu pînă la capăt, dar că rău dispus și nerăbdător, i-a tăiat vorba neîncetat prin *nu* și prin refuzuri, cicălitor ca o babă *(querellant comme une vieille femme),* zicînd: „Cel ce comandă aici este împăratul, și nu am primit de la el nici un ordin", mai stăruind încă cu vehemență și cu fața încruntată asupra faptului că stăpînul său, și chiar împărați romani l-au onorat și îl onorează în fiecare zi cu scrisorile lor, în vreme ce M. S. nu îl socotea vrednic de aceasta. Din toate acestea se vede cît de mult au trebuit cei răi intenționați să-l irite pe domn care este el însuși destul de

p. 527

blînd şi cu care uşor te puteai înţelege. In cele din urmă am declarat secretarului că trebuie să mă gîndesc puţin la răspunsul meu definitiv, pentru a avea un răgaz care să-mi îngăduie să-mi informez prietenii şi cunoştinţele despre cele întîmplate. Căci sînt aici cîţiva boieri înţelepţi şi învăţaţi, care au văzut lumea şi care ridică din umeri la asemenea prostii. Îndeosebi un unchi matern al domnului, contele Cantacuzino, un cinstit bătrîn care prin studiile şi călătoriile sale prin străinătate, a căpătat o mare experienţă şi o mare dibăcie. El, împreună cu cîţiva alţii a protestat împotriva îndepărtării mele de la curte şi din ţară. Chiar printre proprii fii ai domnului, printre ginerii săi şi cei de aproape, au fost mai mulţi care mi-au arătat şi-mi arată încă multă cinste, prietenie şi încredere. Unul din ei mi-a scris chiar acum cifrat despre situaţie, iar altul a venit să mă vadă tîrziu seara spre a-mi comunica ce s-a spus în particular înaintea domnului, cînd rezidentul întors de curînd [de la Poartă] a descris în culori negre starea actuală a afacerilor M. S. şi lipsa de trecere la curtea otomană, ai cărui miniştri îi sînt potrivnici, şi încă multe alte lucruri. Şi avînd în vedere că puteam fi tratat ca un străin fără caracter (oficial), despre care nici unul [din cei de faţă acolo] nu a zis un singur cuvînt de recomandare pentru mine domnului, şi că nimeni nu ar putea cere socoteală domnului că a jignit pe M. S. în persoana mea şi că toţi răuvoitorii erau de părere să bată fierul cît e cald, şi că pentru a reteza din scurt orice legătură suedeză în această ţară eram îndepărtat înainte de a fi putut scrie şi primi răspunsul, Moldova oferind un bun exemplu al comportării oaspeţilor suedezi, căci îndată ce ajung musafirii unei case străine, se fac stăpîni pe ea în scurtă vreme, pretinzînd să cîrmuiască după capul lor şi ţările şi principii, faţă de care ei nu au decît drepturile unui musafir. Dacă eu m-aş încăpăţîna să nu plec potrivit cu porunca domnului, se vor găsi mijloace ca să-mi dea aripi ... etc. ... Domnul a adăugat despre mine că suedezul linguşitor i-a smuls prin flecărelile sale făgăduiala de a trimite scrisorile regale, de care făgăduială s-a achitat definitiv. [Hyltéen este îngrijorat neştiind ce să facă şi cum să purceadă potrivit cu voinţa regelui. El se referă în mod destul de obscur la succesul (?) misiunii sale de la Iaşi, care dă mult de gîndit dacă se confruntă spusele sale de acum cu cele din scrisoarea sa din Iaşi]. Căci sînt foarte descurajat de tulburarea din Moldova, unde — procedînd cu cea mai mare înţelepciune, după părerea mea, potrivit cu împrejurările am reuşit să-l captez pe domn şi îl duceam de vîrful nasului, îndreptînd tot ce alţii stricaseră şi aducînd importante servicii intereselor şi oamenilor M. S., *dar toate sforţările mele nu au făcut decît să înrăutăţească lucrurile, şi Dumnezeu ştie cît am avut de suferit, cîte cuvinte clevetitoare şi scrisori jignitoare au fost îndreptate în Germania şi încă multe altele ce nu pot fi uitate de un om de onoare*. [Va trebui să plece pentru a nu compromite prin eventuala sa maltratare onoarea regelui ... etc. Se va opri în Transilvania spre a aştepta răspunsul şi ordinele ulterioare ale regelui trimise prin Bender şi Moldova. ... Ar dori totuşi să se poată răzbuna, întorcîndu-se în Ţara Românească înarmat cu un ordin al regelui, sprijinit de o scrisoare formală a sultanului către domn. Ea trebuie să fie formală şi *severă*, întrucît domnul crede pe bună dreptate că are destulă trecere pentru a proceda după bunul său plac, căci s-a menţinut în domnie 25 de ani prin banii şi artificiile sale, hotărînd după voia sa multe treburi mai importante. Avînd în vedere că domnul, care de mai multă vreme s-a gîndit la această schimbare şi la oprirea oricărui contact al suedezilor cu ţara sa,

nu şi-a îndeplinit totuşi gîndul înainte de întoarcerea rezidentului, cu care ştiu că a fost în corespondenţă în ultima vreme, şi că astăzi domnul este ferm hotărît să mă facă să plec de aici, nu este nici o îndoială că rezidentul // i-a arătat că procedeul său va avea aprobarea curţii otomane. [Desigur că de aceea paşapoartele date trimişilor regelui, Bassewitz şi Schwerin fixau drumul prin Belgrad, probabil la cererea tainică a domnului „ca să nu se obişnuiască suedezii să tot treacă prin ţara sa"... Trimite înapoi scrisorile primite de la Strahlenberg neputîndu-le trimite la destinaţie] Am de gînd să merg prin Sibiu, să aştept răspunsul M. S. spre a nu fi prea departe, şi pentru că acolo se află un medic bun care îmi va fi de mare folos.

SCRISOARE CĂTRE CANCELAR

1714, ianuarie/fără zi şi fără loc

[El repetă cele spuse mai înainte. A fost alungat din Ţara Românească. Îşi oferă serviciile, fie aici (?), fie la vreo curte străină.]

L-am sfătuit pe Strahlenberg să-l mituiască pe maestrul poştei de la Braşov, care este grec de neam, şi are multă influenţă şi trecere în Ţara Românească, ca să facă să treacă scrisorile din Creştinătate către D. voastră *pe căi secrete prin Ţara Românească fără ştirea domnului.*

BOGDAN TĂLMACIUL

(? — după 7 septembrie 1713)

Despre acest Bogdan nu se știe nimic în afară de raportul său privind misiunea ce i-a fost încredințată de comandantul cetății polone Camenița din fața Hotinului (unde turcii vor instala un pașă). El a mai apucat acolo pe pîrcălabul domnului.

În adevăr, conform hotărîrii Porții otomane de a transforma Hotinul în raia turcească, seraschierul Abdi-pașa a fost trimis în toamna anului 1713 să ia cetatea în primire; în urma lui venea domnul Moldovei, Nicolae Mavrocordat.

Neliniștit de așezarea unei garnizoane turcești la Hotin, în fața Cameniței, comandantul acestei cetăți generalul maior Rapp a trimis o scrisoare seraschierului Abdi-pașa prin tălmaciul Bogdan pentru a cere lămuriri asupra prezenței turcilor la Nistru. Bogdan tălmaciul și-a îndeplinit misiunea între 5 si 7 septembrie, ducîndu-se la Hotin, unde a întîlnit pe marele logofăt și pe fiul acestuia, și de acolo la Podul Lipcanilor unde a fost primit de seraschier care l-a asigurat că nu nutrește intenții agresive față de poloni. La înapoierea sa în Polonia, Bogdan a înaintat un raport asupra misiunei sale la Hotin și peste Prut, privind convorbirile sale cu marele logofăt al Moldovei, cu fiul acestuia și cu Abdi-pașa, stăruind îndeosebi asupra unor amănunte de ordin politic și militar. Această dare de seamă nu are nici o altă însemnătate și se păstrează în copie în ms. 613 al Bibliotecii Czartoryski din Cracovia (p. 209—211). A fost publicată de P. P. Panaitescu în lucrarea *Călători poloni în țările române*, București 1930, pp. 147—149, fiind însoțită de o traducere în limba română (pp. 149—151) pe care o reproducem cu unele mici modificări.

RAPORTUL LUI BOGDAN TĂLMACIUL[1] CARE A FOST TRIMIS CU O SCRISOARE A LUI RAPP CĂTRE ABDI-PAȘA SERASCHIERUL DE LA 5 LA 7 SEPTEMBRIE 1713 LA PODUL LIPCANILOR ȘI LA HOTIN

p. 149 Bogdan tălmaciul a pornit la 4 septembrie seara din Camenița cu scrisoarea generalului-maior Rapp, comandantul Cameniței către Abdi-pașa seraschierul. În timpul nopții a trecut Nistrul și s-a dus la pîrcălabul Hotinului; a doua zi, adică la 5 septembrie, pîrcălabul i-a dat o călăuză pînă la domn[2] care se afla încă peste Prut.

Cînd a sosit la amiază, domnul dormea, așadar l-au condus pe Bogdan la logofăt[3] adică mareșalul domnului, care l-a întrebat „Ce se

[1] După P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930, pp. 147—149 (text polon), pp. 149—151 (trad.)

[2] Nicolae Mavrocordat.

[3] Probabil Antiohie Jora care în *Dicționarul Dregătorilor* apare cu această dregătorie pe anii 1714—1716. Dar cum predecesorul său Nicolae Costin a murit în 1712, pare să fie vorba aici de A. Jora.

aude la voi?". A răspuns că: „bine". Pe urmă a întrebat: „Aveți mulți oameni la Camenița?". A răspuns: „Avem deajuns atît pedestrime cît și muniții. Regimentele sînt anume: garda regală, regimentul hatmanului // și ale altor mulți nobili". După aceea l-au dus într-un alt cort, la fiul logofătului[4]. El l-a întrebat: „Știi latinește?" A răspuns că nu.

p. 150

„Dar unde aveți oaste mai mare decît cea de la Camenița?". A răspuns că oastea cea mare și tabăra generală se află la Gliniani[5]. După aceea a mai întrebat: „Oare ați auzit că noi am sosit aici la graniță?" A răspuns că: „am auzit, dar ne mirăm pentru ce". La aceasta a răspuns însuși logofătul mai sus pomenit că „noi sîntem vechii voștri prieteni, dar nu știu dacă seraschierul, comandantul nostru vă este prieten". După aceea a întrebat despre rege[6] și despre hatmani, unde se află. Am[7] răspuns că nu știu. La urmă a întrebat despre moscovit[8], unde se află acum? A răspuns că e la granița lui la Wasilkov. Un al treilea boier a intrat atunci în cortul unde era fiul logofătului și a început și el să întrebe despre oastea polonă, garnizoana Cameniței, regele, hatmanii și Moscova și a răspuns Bogdan la fel ca celor dintîi. Ei scriau toate răspunsurile și le-au trimis și seraschierului, căci seraschierul a pus aceleași întrebări, citind o hîrtie.

După ce l-au scos pe trimis din cort l-au condus pînă la rotmistrul lipcanilor anume . . .[9] ca să-l ducă la seraschier. După aceea domnul Moldovei a trimis un căpitan de al său, care a luat pe trimis de la rotmistrul Hasa-Kary și l-a dus el la seraschier trecînd prin oastea turcească și tătărască. La Cekang[10] trimisul a văzut și tunurile așezate de jur împrejurul orașului, în număr de vreo șaizeci, pe lîngă tunuri erau și treizeci de bărci în niște care. Unele tunuri erau trase de 16 sau 17 perechi de bivoli, iar cele mai mici de 12 perechi. După aceea, acest căpitan domnesc l-a condus în ziua de 6 septembrie la Capugi-bași-ul domnului Moldovei, care a întrebat la fel ca și logofătul, și trimisul i-a răspuns la fel. Capugi-bași-ul luînd pe trimis, a mers cu el la seraschier. Cînd au sosit, seraschierul a poruncit tuturor celor care se aflau atunci la el să plece. Cînd au plecat toți, l-a întrebat pe trimis prin tălmaci de unde este. A răspuns că din Camenița și luînd scrisoarea i-a dat-o. A întrebat seraschierul: „De la cine e scrisoarea, oare e de la hatman?". Iar acela a răspuns: „Nu știu de la cine, știu numai că mi-a dat-o comandantul nostru". După aceea, seraschierul a întrebat: „Ce se aude despre rege, despre hatmani, despre oaste, despre Moscova? Polonii știu oare că eu am sosit aici?" Am răspuns: „știu, dar se miră de ce?". Și trimisul i-a răspuns la fel ca și logofătului. La urmă a întrebat dacă // ei[11] se țin de condițiile tratatului de la Carlowitz și ⟨polonii⟩[12] n-au dat nici un prilej turcilor să-l calce. La aceasta seraschierul a spus că „și eu am venit numai cu intenții bune și nu am alt scop decît să repar cetatea ⟨Hotinului⟩".

p. 151

[4] Nu știm care din fiii lui. A. Jora este desemnat în raport.
[5] Oraș în Polonia.
[6] August al II-lea.
[7] Se folosește aici persoana I, care mai revine o singură dată. Restul timpului raportul este la persoana a III-a.
[8] Petru cel Mare.
[9] Loc alb în textul polon.
[10] Neidentificat.
[11] Turcii.
[12] Întregire necesară.

De la seraschier l-au dus la tălmaciul seraschierului şi pe cînd acesta citea scrisoarea şi o transcria, trimisul[13] şezînd acolo l-a întrebat pe tălmaci: „Unde sînt acum Stanislaw[14] şi voievodul de Kiev[15], sînt ei liberi sau arestaţi?“. Tălmaciul a răspuns: „Înțelege ce vrei“. După scrierea scrisorii, au chemat pe trimis la seraschier. Acesta dîndu-i scrisoarea a spus: „Cum e Dumnezeu în cer, aşa jur pe capul împăratului meu că am venit cu gînduri bune şi nu voi îngădui să se facă nici cele mai mici stricăciuni ⟨polonilor⟩“. La acestea trimisul a răspuns, că „oamenii măriei tale nu ştiu aceasta“. Seraschierul a răspuns: „Am oprit ca cineva să treacă de partea cealaltă a Nistrului fără hîrtie de la mine, iar pe cei care vin cu scrisoare de la mine pentru a cumpăra provizii sau pentru alte treburi, numai pe aceia să-i lăsaţi. Din partea Poloniei de asemenea am poruncit să nu lase pe nimeni fără scrisoare“. În jurul paşei se aflau douăsprezece tunuri, dar de acelea ce puteau fi trase de doi cai. Joi seraschierul a plecat de la Podul Lipcanilor şi s-a dus la Hotin. În faţa lui mergeau 57 de pedestraşi bosniaci şi 29 de steaguri de oşteni bosniaci. Trimisul n-a putut băga de seamă cît de mare putea fi puterea oştirii turceşti, a văzut însă că erau forţe însemnate, atît turceşti cît şi tătăreşti. Oştile turceşti aşezate pe unele dealuri, iar cele tătăreşti pe alte dealuri se puteau socoti ca la o sută de mii de oşteni buni de luptă.

Seraschierul sosind la Hotin a poruncit să-l cheme pe trimis şi i-a poruncit să plece înapoi, spunîndu-i: „Asigură pe prietenul meu, comandantul Cameniţei, că am venit aici cu gînduri bune şi de nu va crede, să trimită hatmanului această scrisoare ce i-am scris-o“. Astfel, trimisul s-a întors vineri la Cameniţa.

---

[13] Adică Bogdan.

[14] Stanislav Leszczynski, regele Poloniei, instalat de Carol al XII-lea în cursul războiului său cu August al II-lea al Poloniei şi pribegind după Poltava. Prin februarie 1713 el era la Iaşi, venit în taină spre a-l regăsi pe Carol al XII-lea la Bender. Vezi şi Jurnalul lui Weismantel, în volumul de faţă.

[15] Iosif Potocki, voievod de Kiev, comandantul polonilor regelui Stanislav, trecuţi în Moldova şi al suedezilor regelui Carol al XII-lea.

SAMUEL KÖLESÉRI JUNIOR*

(1663—1732)

Samuel Köleséri junior s-a născut la Szendro (R. P. Ungară) la 18 noiembrie 1663. Tatăl său era Samuel Köleséri, preot reformat iar mama Ana Damian. Köleséri își începe studiile la colegiul din Debrețin iar în 1679, cu sprijinul material obținut din partea orașului, pleacă la studii în străinătate. La 17 februarie 1680 se înscrie la Universitatea din Leyden, unde în 1681 obține titlul de doctor în filozofie. De aici, avînd sprijinul principelui Mihail Apafi, trece la Universitatea din Franeker și la 20 mai 1682 se înscrie la Facultatea de teologie, unde după susținerea celor trei teze de doctorat (în anii 1682, 1683 și 1684) obține titlul de doctor în teologie. În primăvara lui 1685 se întoarce în patrie. Această reîntoarcere a fost însă vremelnică și probabil era legată de moartea tatălui său. Încă în 1685 pleacă, cu sprijinul cancelarului Transilvaniei, Mihail Teleki, la Universitatea din Leyden unde se înscrie la medicină. Obține aici cea de a treia specialitate. După studiile sale de medicină el pleacă în 1687 în Anglia pentru a-și perfecționa cunoștințele în acest domeniu precum și în cel al științelor naturii.

În 1688 S. Köleséri se întoarce definitiv și devine medicul personal al cancelarului Mihail Teleki, stabilindu-se la curtea acestuia din Gornești (județul Mureș). În jurul lui 1693 ajunge prim medic al guberniului, iar apoi este numit medic militar pe lîngă armata austriacă din Transilvania. La această dată se stabilește în Sibiu. Paralel cu activitatea sa de medic al guberniului și medic militar, el mai activează ca specialist în problemele de minerit, făcînd parte dintre consilierii apropiați ai principelui Mihail Apafi al II-lea. De la 1693 încolo el este legat strîns în toată activitatea sa de mineritul transilvănean, cunoscînd îndeaproape starea minelor de sare, dar în special a celor de aur. A ajuns să colaboreze foarte de aproape cu comisia numită Camera de Stat (Hofkammer) din Viena, care avea misiunea să preia din mîinile tezaurarului Ștefan Apor minele din Transilvania. Comisia condusă de Thavanat, îndeplinindu-și misiunea, îl numește pe S. Köleséri la 1 octombrie 1692 inspector al minelor din Transilvania. Numai peste șase ani, în 1705, obține ca schimbarea aurului și baterea monedei să fie puse sub controlul său. Are o mare influență în cercurile conducătoare. El este inițiat în treburile cele mai importante ale guberniului fiind unul din sfătuitorii cei mai apropiați ai guvernatorului Gheorghe Bánffi. În toată activitatea sa politică a fost un partizan convins al imperialilor și în timpul luptelor de eliberare desfășurate sub conducerea lui Francisc Rákóczi al II-lea a rămas devotat curții imperiale.

În 1713 se desparte de treburile minelor și astfel începe în viața lui S. Köleséri o altă perioadă, în care preocupările de ordin științific și cultural precumpănesc. În anul 1718 este ales membru al Academiei imperiale de științe ale naturii, iar în 1729 este numit consilier gubernial. În același an este ales și membru al Socie-

---

* La întocmirea notei de față ne-am folosit de prefața lucrării (păstrată în manuscris) *Corespondența lui S. Köleséri,* alcătuită de prof. univ. Zsigmond Jakó, căruia îi aducem mulțumiri și pe această cale.

tății regale (Royal Society) de la Londra. În funcțiile pe care le-a ocupat reușise sa adune o avere uriașă. Suferințe de ordin personal i-au umbrit, însă, ultimii ani ai vieții. Un divorț urmat de o căsătorie nerecunoscută de forurile eclesiastice i-au atras neplăceri din partea autorităților, Köleséri fiind chiar întemnițat la Sibiu A murit în închisoare la 24 decembrie 1732.

Încă de la începutul secolului al XVIII-lea Köleséri a stabilit legături de ordin științific și cultural cu stolnicul Cantacuzino și Constantin vodă Brîncoveanu, se pare, prin intermediul lui Marsigli, cunoscutul ofițer și diplomat imperial cu preocupări arheologice, lingvistice și istorice. Schimbului de scrisori i-au urmat chiar vizite și Köleséri s-a perindat de patru ori în Țara Românească la 1709 și în 1712, 1713 și 1714. Medicul sibian a procurat domnitorului muntean cărți rare pentru biblioteca sa în 1712 iar în ianuarie 1713 acesta l-a informat despre interesantul fenomen astronomic al căderii unor meteoriți în apropierea orașului Buzău, petrecut cu patru ani înainte, arătîndu-i și trei fragmente păstrate la curtea domnească. La începutul anului 1714 Köleséri a fost din nou invitat de Brîncoveanu spre a-i îngriji pe soția bolnavă, doamna Marica. Despre impresiile sale de călătorie în Țara Românească și unele observații științifice legate de aceste deplasări, el a întocmit însemnări reunite sub titlul *Curiosa Samuelis Köleséri Valachiam visitantis*, care, prelucrate, ar fi luat, desigur, calea tiparului; din nefericire ele s-au pierdut.

Naturalistul sibian a întreținut bune raporturi între 1716—1725 și cu Nicolae vodă Mavrocordat, mijlocindu-i nu numai procurarea de cărți pentru biblioteca de la Văcărești, dar punîndu-l în legătură și cu renumitul istoric Matia Bél din Bratislava.

S. Köleséri a purtat o vastă corespondență cu oamenii de știință din timpul său, atît cu cei din țară cît și cu cei din străinătate, cu personalități științifice din Londra, Paris, Petersburg, Constantinopol și alte centre de cultură din Franța, Germania, Austria, Italia etc. Era un om cu preocupări multilaterale, un entuziast strîngător de cărți și manuscrise. Biblioteca lui bogată cuprindea multe rarități, dar în același timp el urmărea sistematic și își procura orice noutate în domeniul tipăriturilor științifice.

Studiind atent „epidemia" de scorbut ivită la 1704 în munții Apuseni, provocată de foametea izbucnită în timpul răscoalei curuților lui Rákóczi, Köleséri a tipărit la Sibiu în 1707 lucrarea *De scorbuto Mediterraneo.*

Tot acolo a publicat în 1709 observațiile sale asupra ciumii introdusă în Transilvania, după părerea sa, din Moldova. Lucrarea poartă titlul: *Pesti Dacicae Anni MDCCIX scrutinium et cura.* Cibinii 1709, excudit Michael Heltzdörffer. În 16° Elzevir. Ea e deosebit de interesantă deoarece se înseamnă o serie de practici superstițioase ale românilor din județul Alba în legătură cu ciuma atribuită de popor strigoilor și vîrcolacilor.

În 1717 a încredințat tiparului, tot la Sibiu, lucrarea sa capitală *Auraria Romano-Dacica*. Cibinii MDCCXVII. Typis publicis in 8° — avînd pe foaia de titlu o stampă înfățișînd lucrul în minele de aur din Transilvania, unde se știe că băeșii erau mai toți români. Stampa este reprodusă în *Bibliografia romăno-ungară* a lui A. Veress, I, p. 161. Lucrarea a fost reeditată în 1780 de Johann Seifert care a publicat-o la Pojon (Bratislava) și Cașovia cu o prefață de G. Pray — alăturîndu-i lucrarea lui Michael Schendo Vanderbech: *Historico-phisico-topographico Valachiae Austricae subterraneae descriptio*, precum și o hartă a Olteniei, datorată lui Schwanz von Springfels.

Köleséri a mai publicat în 1722 în legătură cu dezvelirea lespedei monumentale a generalului Virmondt, fost comandant militar al Transilvaniei și Olteniei, un mic tratat despre frigurile contractate de acesta în „Valachia" (= Oltenia). Autorul mai dă și o descriere a autopsiei făcută de el trei ore după moartea lui

Virmondt. Titlul tratatului e: *Proteus febrilis novissima Wirmontiana affligens.* Cibinii Transilvaniae MDCCXXII Excudit Johannes Barth in 4°.

A mai publicat și la Cluj în 1717 *Tibullus Corvinianus.* În *Auraria Romano-Dacica* nu trebuie căutată o descriere a exploatărilor miniere ale aurului din vremea autorului, căci toată lucrarea, așa cum îi arată și titlul, se ocupă de exploatarea din *vremea romanilor.* Ea se împarte în cinci părți distincte 1) o istorie a exploatărilor romano-dacice 2) O expunere despre extragerea aurului 3) O expunere despre baterea monetelor 4) O trecere în revistă a diferitelor privilegii date orașelor miniere și oficiilor monetare 5) speculații științifico-filosofice despre originea, generația și proprietățile aurului 6) Despre aurul folosit de medicină. În cursul desfășurării textului se întîlnesc o serie de amănunte despre minele existente în Transilvania, dîndu-se și numele lor românesc. De asemenea exemplificarea descrierii diferitelor munci și metode ale exploatării aurului făcută de Plinius în *Historia Naturalis* cu descrierea procedeelor folosite în vremea lui Köleséri aduce lămuriri de cel mai mare interes. În sfîrșit, descrie ploaia meteoritică de la Buzău, dînd și informații privitoare la data și împrejurările producerii acestui fenomen în ianuarie 1709 după relațiile culese mai tîrziu direct de la Constantin Brîncoveanu. El a călătorit de patru ori în Țara Românească și ca atare a fost cuprins în vol. de Călători. De reținut că în cap. III din Auraria... este descrisă și medalia de aur bătută pentru Brîncoveanu în Transilvania, probabil în 1709.

În sfîrșit, din rîndul operelor lui Köleséri cu caracter filozofic se cuvine a mai cita *Axiomata juris naturae...* (Sibiu, 1723) și *Animi grati et ingrati character* (Sibiu, 1726).

Despre viața și activitatea lui S. Köleséri vezi *A Franekeri Egyetemen tanult magyarok* (Ungurii care au studiat la Universitatea din Franeker) în „Történelmi Tár" 1886, p. 797; „Századok" 1887, pp. 123—142; *Köleséri Sámuel naplója* (Jurnalul lui S. Köleséri) în „Történelmi Tár", 1890, pp. 48—49; Biró Vencel, *Apor István es kora* (Ștefan Apor și epoca sa), Cluj, 1935, p. 186 și urm.; C.D. Fortunescu, *Auraria romano-dacica* în „Arhivele Olteniei", Anul XVI (iulie-decembrie 1937), pp. 264—276; Bertók L., *Ifj. Köleséri Samuel könyvhagyatéka* (Moștenirea de cărți a lui S. Köleséri junior), Debrecen, 1955; C. T. Jiga, *Patru scrisori ale doctorului Samuil Köleséri către Constantin Brîncoveanu* în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", I—II (1958—1959), pp. 375—377; E. Bologa—C. T. Jiga, *Contribuții la cunoașterea personalității și operei doctorului Samuil Köleséri (1663—1732)*, în „Revista Medicală", Tg. Mureș, V (1959), nr. 4, pp. 449—452; Zsigmond Jakó, *Legăturile bibliofile și științifice cu Țara Românească ale lui Köleséri Sámuel* în vol. *Philobiblon transilvan*, București, 1977, p. 227—236 și József Spielmann, *Restituiri istorico-medicale. Studii de istoria științei și culturii*, București, 1980, pp. 186—191.

Interesante date bibliografice se mai află în A. Veress, *Bibliografia româno-ungară*, vol. I.

EXPLOATAREA AURULUI ROMANO-DACIC[1]

Pentru cel ce intră din Ungaria, toată regiunea muntoasă din partea dreaptă, începînd de la Hunedoara și Gilău, de la posesiunile familiei Banffy, atît către Dacia mediterană, cît și către Dacia Ripensă sau Ungaria, pînă la Mureș, este auriferă. Ea se întinde prin lanțul munților metaliferi // de la Deva, prin „Mons Aureus" al romanilor spre Marga, p. 38 p. 39

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin: Auraria Romano-Dacica ed. II Pojon, 1780, p. 38 ș.u.

dincoace şi dincolo de Dunăre, prin Passarowitz, ... etc. ... pînă la Munţii Balcani şi la Marea Macedonică. Şi iarăşi dinspre stînga, regiunea Rodnei şi locurile de munte Gurghiu, Ciuc, Odorhei şi Trei Scaune pînă în Bîrsa sînt metalifere. Munţii ce mărginesc Ţara Românească sînt secătuiţi în partea aceasta, în afară de porţiunea unde coboară spre Sebeşul săsesc şi pînă la partea de sud a Haţegului şi a Jiului, dar de partea cealaltă chiar şi rîurile dau aurul cel mai ales şi de o puritate aproape totală.

Iar apoi în Dacia aceasta transilvană, cercetarea atentă şi fidelă şi astăzi a rămăşiţelor[2] dovedeşte limpede şi marele inventar al exploatării şi mulţimea oamenilor ce se îndeletniceau cu extragerea metalelor. Cercetează zgura de la Rodna, priveşte ruinele minelor, numără movilele de pietre aruncate[3], lucrările pentru spălarea aurului[4], conductele de apă ale pîraelor de-a lungul culmilor şi adînciturilor munţilor, şi pînă la malurile şi marginile rîului „de aur“[5] (numit astfel de la aurul pe care îl poartă) şi pînă la satele de pe el: Bistra, Lupşa, Baia de Arieş[6], Sălciua[7], Poşaga[8] şi de pe teritoriul secuiesc pe care îl scaldă, p 40 şi de asemenea malurile celor două Someşuri, // ale Streiului şi Crişului şi Jiul[9], ⟨cu localităţile⟩, Bucova[10] şi Marga[11] şi dincolo de Caransebeş pînă la Orşova. Uite-te la oraşul „Auraria“ al romanilor, numit în limba de azi româno-valahică Awrud[12], o minune a naturii, cu satele vecine Cărpiniş[13] şi Bucium[14] şi cu valea numită ⟨valea⟩ *roşie*[15] după pîrîul roşu, precum şi în faţa muntelui nespus de înalt surpătura minei boltite[16] de odinioară, de o uriaşă capacitate, mărturie necontestată a celei mai frumoase opere romane, care chiar şi singură aduce dovada cea mai evidentă a măreţiei şi a exploatării metalelor în Dacia. Aici munţii de jur împrejur sînt atît de plini de belşugul tuturor bogăţiilor încît fac să crească în măruntaiele pămîntului rodnic, comori ce nu sînt nevrednice de tezaurele regilor: căci acolo se desprinde în bucăţi aurul nativ din vîrfurile desgolite ale munţilor, pe sub care prin văi aleargă rîuri limpezi şi cristaline, ce ies din acele culmi de munţi încărcate nu numai de nisip de aur, ci chiar — cum m-am încredinţat eu însumi —, de cinabru, în sfîrşit mulţi bulgări de aur[17] se găsesc în bogatele şi desele băi de aur[18], adică locuri de spălat aurul, după cum a observat mai de mult Reicherstorffer[19].

---

[2] *Ruderum.*
[3] *Egestos lapidum colliculos.* E vorba de grămezile de deşeuri străvechi care atestă vechimea exploatărilor.
[4] *Loturae labores.*
[5] *Aurati seu Crysoloris* = Arieşul.
[6] *Offenbanya*, jud. Alba ca şi localităţile imediat precedente.
[7] *Scholtzna*, (idem).
[8] *Potschaga*, (idem).
[9] *in Sil.*
[10] *Bukaua*, jud. Caraş-Severin.
[11] *Marga.*
[12] = Abrud, jud. Alba.
[13] *Kerpenes*, (idem).
[14] *Butsum*, (idem).
[15] = Roşia Montană, idem.
[16] *Cameratae ... fodinae.*
[17] *Chryso-lapides.*
[18] *Chrysoplisüs.*
[19] *In Chorographia Transylvaniae* unde reproduce la rîndul său cuvintele lui Taurinus cf. vol. I din colecţia de faţă.

Ia priveşte la capătul muntelui Bihor, decît care nu mai e altul mai vestit prin strălucirea aurului virgin ce se spală acolo. Şi de asemenea la pereţii prăpăstioşi ai muntelui Vulcan[20], numit după Vulcan, cu galeriile sale săpate cu multă trudă ce-i sfredelesc vîrful, şi cu puţurile ce pătrund adînc în jos. Ia seama la exploatările metalice de la Zlatna şi Brăzeşti[21] şi la cele vecine de la Almaş[22], Hărţăgani[23], Trestia[24], Crişcior[25], Ruda[26], Băiţa[27], Baia de Criş[28], Ţebea[29], şi ale multor altor locuri, printre care se remarcă şi colţul cu antimoniu solar cu micile sale pete roşii, şi care înfăţişează mai degrabă rămăşiţele hărniciei romane, decît semnele unei exploatări din zilele noastre; ca să las fără a le mai pomeni regiunile metalifere ale secuilor, şi atunci vei fi mai ispitit să crezi că pentru aflarea acestor „comori ale Daciei"[30] a adus Traian mulţumire zeilor, şi că a putut să o facă cu bună dreptate.

Că s-a depus atîta grijă şi atîta solicitudine, nu numai în scoaterea metalului, dar şi în transportarea sa în siguranţă în tezaurul de la Roma, prin coloniile Apulum, Ulpia, şi cea de la Cerneţii[31] de acum (din marginea Ţării Româneşti către Dunăre, mai jos de Orşova, foarte aproape de podul lui Traian) — şi nu între Sibiu // şi Braşov, cum a crezut Cellarius[32] în Geografia sa (antică) unde este (în realitate) Zărneşti[33] — nu se va mira cel care cunoscînd locurile amintite şi băile de spălat aur, va face măcar şi un calcul sumar al venitului lor. Dacă am presupune că au lucrat douăzeci de mii de mineri, săpînd şi spălînd aur, şi că au predat în fiece săptămînă strîngătorilor de aur tot atîţia „piseţi" (unitate de măsură pentru aur, un piset fiind 1/48 dintr-o marcă ... sau 1/96 dintr-o libră metalică de a noastră ...) pe lîngă toate celelalte predări de aur, drept impozit şi cens obligatoriu, vei vedea că s-au produs pe fiecare săptămînă doi „centenari"[34] şi opt libre, iar într-un an mijlociu, 54 de centenari cu o aproximaţie în plus sau în minus de opt libre. [Socoteală confirmată de mărturia lui Plinius privind producţia minelor din Dalmaţia din vremea lui Neron ... etc.].

p. 42

Şi această socoteală nu e infirmată de faptul că Dacia din zilele noastre[35] nu a îmbogăţit cu comorile sale subterane tezaurul ultimului principe al Transilvaniei[36] decît doar cu o sumă anuală ce abia trece de patruzeci de mii de mărci de aur şi // foarte puţine de argint. Şi faptul că aceasta nu trebuie pusă pe seama sleirii pămîntului — deşi el s-a depărtat mult de la bogăţia sa dintîi — ci delăsării în muncă,

p. 43

---

[20] *Wolcoi.* La V. de Abrud.
[21] *Brezanenses*, jud. Alba.
[22] *Almasienses*, (idem).
[23] *Herzoganenses*, jud. Hunedoara.
[24] *Trestianenses*, (idem).
[25] *Kritsorienses*, (idem).
[26] *Radenses*, (idem).
[27] *Baniczenses*, (idem).
[28] *Keresbanyenses*, (idem).
[29] *Czebeienses*, (idem).
[30] Aluzie la inscripţiile în acest sens pomenite de Reicherstorffer.
[31] *Zernetensem*, jud. Mehedinţi.
[32] *Cellarius* = Christoff Kellner, vestit filolog şi *geograf* german, 1638—1707.
[33] În text: *Zernetest*, azi înglobat administrativ în oraşul Braşov.
[34] *Centenarul* = 100 de funţi sau libre, adică 50 kg, sau un chintal vechi.
[35] = Transilvania.
[36] *Ultimi nationalis Principis*, înainte de anexarea de către Imperiali, adică Apafi.

feluritelor site[37] prin care a trecut, şi hoţilor ascunşi ai aurului, au demonstrat îndeajuns veniturile mult sporite ale tezaurului imperial sub o administraţie mult mai chibzuită din cei trei ani ce au precedat tulburările recente[38].

. . . .

p. 47 [Sînt aduşi germani din Saxonia şi alte părţi ale Germaniei, cu
p. 48 privilegii speciale, între altele şi pentru exploatări miniere //] ... ca dovadă sînt bisericile lor ... ce poartă insignele metalurgilor: ciocanul, tîrnăcopul şi grebla pentru spălarea aurului[39], dinţată şi încovoiată[40] (?) ce se văd bine pe zugrăvelile pereţilor şi ⟨stăruie în⟩ vestigiile riturilor, obiceiurilor şi drepturilor minerilor, şi de asemenea în termenii tehnici deviaţi din limbajul miner german în vorbirea maghiaro-română[41], ce s-au transmis pînă în zilele noastre şi în reînnoirile de documente.

Dacă laşi de o parte Rodna de lîngă Bistriţa de la graniţa Daciei spre Sarmatia[42], şi hotarul de azi al Moldovei sau preferi să o legi de minele de la Cavnic[43] şi Baia Mare[44]... poţi număra în Dacia Meridională patru oraşe miniere vestite pentru aur, în frunte cu Abrudul...

49—51 (E redat actul din 1525 privind conflictul dintre Abrudeni şi cei ce abat apele pîrîului Roşu[45], actul fiind emis de oraşele Baia de Arieş, Baia de Criş [45bis] şi Băiţa[46] aceste trei oraşe împreună cu Abrudul alcătuind cele 4 oraşe miniere amintite mai sus).

p. 51 ...După Abrud vine la rînd Baia de Arieş[47], numită poate astfel (= Offenburg) după cuptoarele de topire a minereului metalic. Aici metalele care nu pot fi fărîmate, sau care absorb în ele aurul sînt topite cu ajutorul focului. Acestei mine i-a pus capăt surparea puţului principal cu aproape toate lucrările miniere (?)[48] şi apoi sila de munca grea a minereului şi teama de primejdie. În sfîrşit vine Baia de Criş, în limba germană Altenburg, pe rîul Criş... cu galerii şi puţuri bine rînduite, ce se întind în adîncime, vestită prin aurul său „liber"[49] dar şi mai vestită prin vecinătatea sa cu băile de spălat aurul de la Ţebea. În sfîrşit Băiţa[50] care mai înainte se numea „baia cea Mică"[51] şi acum se numeşte astfel din cauza însemnatelor mineree de aramă, de care nu sînt lipsite şi de aur, a cărui culoare nu e mai roşie ca a celui din celelalte mine.

p. 52 [Metalurgii străini, majoritatea germani, descurajaţi de prea multele vicisitudini de aici, au fost nevoiţi să-şi caute adăpost în locuri mai sigure].

---

[37] *Variis cribris* (expresie figurată).
[38] *Nuperos tumultus*. Adică răscoala lui Rákóczy.
[39] *Ratrum lotorium.*
[40] *Incurve dentatum.*
[41] *Hungaro-Valachicum.*
[42] = Polonia.
[43] *Kapnik*, jud. Maramureş.
[44] *Rivuli dominarum*, (idem).
[45] cf. mai sus. n. 15.
[45bis] *Körösbanya* (idem)
[46] *Kisbanya* (idem).
[47] *Offumbanya, germ. Offenburg.*
[48] *Urburariis.*
[49] *Libero* adecă neamestecat cu alte metale.
[50] *Rézbánya*, jud Bihor — Alta decît Băiţa de la n. 46.
[51] *Kisbanya.*

Acum numai Abrudul mai e locuit de o populaţie de băeşi[52], unguri şi români, şi are o activitate înfloritoare, nu desigur prea îmbelşugată în ce priveşte extracţia din mine, dar destul de bogată în privinţa spălării aurului. Căci secătuiţi de vitregia vremurilor ei nu sînt în măsură să facă faţă construcţiei de galerii sau puţuri după cerinţele exploatării metalice, dacă nu vor fi ajutaţi cu mijloace de către tezaurul public. Din celelalte localităţi miniere a rămas doar umbra diafană a vechii lor stări. Băiţa prestează muncă iobăgească episcopiei de Oradea, Baia de Arieş de asemenea unei ilustre familii a Transilvaniei, mina de la Rodna este dependentă de conducerea orăşenească a Bistriţei.

Trebuie reamintită iniţiativa lăudabilă şi de folos binelui obştesc, luată de principii[53] Cristofor Bàthory, ocrotitorul minerilor, de Gabriel Bethlen şi ⟨Gheorghe⟩ Rakoczy I, din a căror grijă au fost scutiţi // de sarcinile provinciale şi ajutaţi de tezaur nu numai băeşii localnici, dar chiar şi cei veniţi de aiurea, îndeosebi minerii metalici mai pricepuţi aduşi din oraşele cu mine metalice ale Ungariei, şi puşi să se aşeze în localitatea regească Zlatna[54], unde pe lîngă exploatarea minieră au mai fost ridicate ateliere de topitorie[55], de calcinare[56] şi de separare a metalelor precum şi de tot ce poate fi de folos pentru exploatarea metalelor. p. 53

Şi nici nu a suferit exploatarea metalică din Dacia de cîteva veacuri încoace o vătămare mai mare şi o rănire mai grea decît sub guvernatorul Martinuzzi, atunci cînd se juca între părţi adverse soarta stăpînirei Transilvaniei, şi nu numai că planurile sale au fost socotite ca ale unui duşman al propriei sale soarte şi al liniştei statului, şi au primit un sfîrşit fatal din partea puterii arbitrare şi bănuitoare a lui Castaldi, dar chiar fără deosebire şi îndeobşte aşa cum aduce soarta luptei pedeapsă aheilor învinşi, tot astfel au păţit şi băeşii abrudeni — fie că se codeau sau zăboveau cumva să-şi plătească dările pentru aur — s-a trimis contra lor o trupă de valoni şi au fost nimiciţi, puţini doar dintre ei ascunzîndu-se în tainiţele minelor (au scăpat).

... cap. II. *Despre munca la aur.*

[Aurul se împarte *în aur liber,* adică neamestecat cu alte substanţe de care trebuie despărţit prin topire şi *aur redus* închegat ⟨prin topire⟩]. p. 56

Dacia este vestită prin aurul „liber" şi nu e mai prejos de nici o altă regiune din Europa, venind îndată după unele regiuni celebre din America şi Africa, în ce priveşte aflarea aurului nativ pur *(„obryzum")* virgin şi a nisipului aurifer. Cum că dacii ar fi fost numiţi de aceea încă din antichitate împreună cu Bessii „culegători de aur"[57], pentru că adunau aurul alegîndu-l, o dovedeşte limpede continuarea şi în zilele de azi a acestei munci. Dar poetul din Nola[58] îi numeşte şi *foarte pricepuţi* şi *ca şi întorşi cu totul spre aur:* despre culegătorii de aur de astăzi voi spune acelaşi lucru: asupra lor a trecut — împreună cu munca şi moştenirea priceperei — şi rîvna care e înrudită cu ele.

Acest aur liber se culege prin spălare, nu numai din rîuri, văi şi adîncituri, dar şi de pe culmile şi crestele munţilor şi adesea nici nu e p. 57

---

[52] *Habitatoribus urburariis.*

[53] Principi ai Transilvaniei în anii 1576—1582; 1608—1629; 1630—1648.

[54] *Zalaknae,* jud. Alba.

[55] *Officinae fusoriae.*

[56] *Excoctoriaei.*

[57] *Aurilegulos* (numire dată atît celor ce aleg aurul din rîuri sau care îl extrag din mină).

[58] *Nolanus.* Urmează citatul, Carmen 30: *Sed et callidos quasi in aurum conversos.*

nevoie de prea multă săpare, ci îndepărtînd doar brazda de pe dinafară și coaja ce acoperă minereul metalic, dai de el îndată pe neașteptate în chip de granule, sau de bucăți uneori de o greutate însemnată, și de pietrișuri de chipuri felurite.

A găsi aur în pietriș și în nisip, nu este un lucru atît de rar și de uimitor cît a-l găsi în bucăți solide, în afara măruntaelor pămîntului și a vinelor metalice, fără amestec cu nici o masă de pămînt sau de minereu metalic, ⟨lucru⟩ care nu se arată nicăieri mai des ca aici...

p. 58 [Autorul amintește după arhivele Transilvaniei de darul dus de Ioan Sigismund Zapolya sultanului Soliman Magnificul aflat în tabăra de la Belgrad: printre altele niște *„talere de aur curat pline cu grămezi de aur, unele cîntărind cîte doi pouzi și jumătate; iar o bucată de aur împărțită după varietatea dictată de capriciul naturii, înfățișa întocmai un arbust cu multe ramuri în jurul căruia curgea încet ca un rîu de miere"*.

În anul 1591... (sub Sigismund Báthory) ... a fost găsită în mă-

p. 59 runtaiele pămîntului o bucată de aur curat prelucrată de natură // în chip de coif, scobit pe dinăuntru și cîntărind opt sute de galbeni de aur[59], pe care acesta umplîndu-l cu drugi de aur scos din mine, l-a trimis în dar ducelui de Toscana[60], care l-a primit împreună cu alifii parfumate, actori, cîntăreți și dănțuitori plătiți...

Îmi amintesc că mi-a spus răposatul mareșal al curții principelui Transilvaniei, venerabilul bătrîn Ștefan Naláczi — mărturia sa fiind confirmată de iluștrii fii ce au rămas din acest neam — că s-a găsit în micul rîu ce vine din munți și se varsă în Mureș la trei mile mai jos de Alba, după o ploaie de vară, o bucată de aur solid întocmai ca o palmă omenească cu degete în greutate de o livră[61].

Am văzut eu însumi o bucată solidă de formă neregulată cîntărind șaisprezece lotoni[62] de cei de acum; am văzut alta în greutate de douăzeci și șase de ducați, alta de douăzeci și unu și jumătate, o alta în greutate de paisprezece ducați, fără nici un amestec în substanța ⟨sa⟩

p. 60 de pămînt sau de // piatră, iar mai mici foarte multe, uneori atît de lustruite, ca și cum ar fi fost frecate de mîna unui meșteșugar.

Tot astfel, de o prea frumoasă înfățișare și cîntărind o jumătate de marcă, a fost acum cîțiva ani și acel aur nativ[63] cu care popa român din comitatul Hunedoara a răscumpărat viața fiului său[64].

Mi-a spus mie un miner că nu chiar de mult s-a găsit pe malul rîului ce desparte Moldova de țara aceasta, mai departe de Bistrița, o bucată de aur curat, înfățișînd limpede un crucifix în greutate de vreo cinci ducați.

Nu este mult nici de cînd a fost găsit în rîul Iara mai sus de Turda, după niște ploi abundente, un silex străveziu ca un cristal de munte conținînd o bucată de aur curat de mărimea unei alune//.

p. 61 De asemenea îmi aduc bine aminte că mi s-a povestit că s-a găsit în fîneața de la Armeniș (?)[65] de către posesorul ei prea măritul conte

---

[59] *Aureorum.*
[60] *Hetruriae duci* = Ferdinand de Medici, duce de Florența (Toscana). Pentru legăturile sale cu Sigismund Báthory; și Campania de la Dunăre vezi Călători V.
[61] Adică un funt.
[62] Lotonii cîntăreau $\frac{1}{1}$ marcă.
[63] *Obryzum,* definit ca purissimus, virgineus etc.
[64] Nu cunoaștem împrejurimile legate de acest fapt.
[65] *Ormenyesensi.*

George Bánfy, fost în timpul vieții sale guvernator al Transilvaniei, un filament de aur crescut printre ramuri, din care el a posedat o parte de o lungime de mai bine de o jumătate de braț; o parte însă s-a pierdut, nefiind observată decît tîrziu — pînă la devastarea fatală a bunurilor sale făcută de proprii săi concetățeni (?) urmată de captivitatea tatălui său și apoi chiar de tăierea capului lui.

Dintre foarte multe cazuri similare nu vreau să pomenesc decît de acesta singur, care pe drept cuvînt dă mult de gîndit spiritelor înșelate de rîvna cunoașterii. Nu este lucru rar aici ca boabele de struguri să strălucească de picături, ba chiar de mici grăunțe de aur. Eu am văzut trei asemenea picături de consistența picăturilor de sirop la capătul pieliței unui bob de strugure dintr-un ciorchine, la prea măritul guvernator al Albei în anul 1701, adus din propria sa vie de la Vișea[66] de lîngă Bonțida. Am văzut un strugure împodobit cu niște puncte de granule de aur provenit din viile de la Gheorgheni[67] și care mi-a fost arătat de bunul meu prieten, posesorul acestora. Am mai văzut // la prieteni alți doi ciorchini strălucind frumos de picături aurii. Și e lucru cunoscut tuturor că se găsesc foarte multe în fiece an cam în tot locul. Dar în via familiei Naláczi de la Bobîlna[68], spun oamenii casei care au văzut aceasta cu ochii, că a fost găsit un sîmbure de aur a cărui strălucire străbătea prin carnea și pielea strugurelui. Că s-au găsit odinioară în viile de la Tokay sîmburi asemănători pătrunși de grăunțe de aur nativ mărturisesc Bekerus[69], Frankenstein și medicul principelui Sigismund Rákóczy, după cum se poate vedea în „Actele curioase"[70]. p. 62

⟨Mi-⟩a arătat și tezaurarul imperial de la Viena[71] o bucată mare de metal de aur crescută printre vrejurile unei vițe din aceleași vii: dovadă măreață a dublei rodnicii a naturei. //

. . . .

Sînt unele locuri argiloase care adesea produc un aur de mărimea ghindei, fărămicios, poros și prea puțin închegat[72]. Mîlul însuși este nisipos, sau huma — asemenea unei făini foarte subțiri — este încărcată de aur, care este mai ușor ca celălalt, de o culoare mai închisă și dacă nu e mînuit de un spălător priceput, se pierde ușor la spălare, nu fără asemănare cu un nisip ușor pe care ei îl numesc „scoarță"[73]. p. 63

În satul Țebea din Comitatul Zarand se găsește aur, ⟨fie⟩ de consistența tărîțelor, ⟨fie⟩ în foi prelungi într-un chip propriu al său. În rîuri și pe malurile lor, anume ale Crișurilor, ale Arieșului, ale Someșurilor, ale Jiului și Timișului se găsește de atîtea veacuri un aur mai mărunt și mai rotund . . .

Foarte adesea ⟨e⟩ asemenea unor foi subțiri sau unor așchii, sau unor flori, uneori ⟨e⟩ ca niște fire asemenea meiului trecut prin sită // și ⟨tot astfel⟩ în concentrarea vinelor metalice pe care minerii le numesc Cuib sau matriță — oricum i-ar fi înfățișarea lungă, lată, angulоasă, plană — iese la iveală aur. Eu însumi am văzut că la săparea în mina de la p 64

---

[66] *Vissaiensi*, jud. Cluj.
[67] *Gergelyfalva*, (idem).
[68] *Babolnensi*, jud. Hunedoara.
[69] Eresul aurului vegetal din Transilvania este mai vechi: cf. în *Călători*, I, pp. 168 169, scrisorile lui Fr. Massaro din 1520 și 1523.
[70] Ut videre est *in Actis Curiosis*.
[71] *Augustum Viennense Cimeliarchium*.
[72] *Leviter cohaerens*.
[73] *Scorze*.

Abrud s-a ivit într-un rînd aur grămadă în greutate de douăzeci de piseți[74], altă dată de optzeci de piseți și de curînd în mina de la Trestia în și mai mare cantitate.

[La întrebarea unor teoreticieni: dacă există mine adevărate de aur în care să predomine aurul? autorul invocă exemplul minelor din Transilvania]. Aceste prea frumoase mine chiar și din zilele noastre, de la Baia de Criș, Crișcior, Ruda, după Piatra[75], Igreni[76], Abrud, și îndeosebi Trestia, înlătură cu totul această îndoială. Și chiar dacă nu ar mai fi nici unele de acelea (sînt însă aproape nesfîrșit de multe mine neexploatate), este lucru bine cunoscut după experiența de fiecare zi că aici se scoate din filoanele metalice un aur curat și masiv *Gediegen Gold* ... etc.

p 65 Mină adevărată de aur trebuie numită aceea... la care... vinele metalice... merg lărgindu-se tot timpul... cum este mina de la Trestia.

p. 65 [La afirmația profesorului Stahl de la Halle în *Fundamenta Metallurgiae* că e lucru foarte rar să se găsească fărîme de aur de lățimea unui bob de grîu și măcar de jumătate grosime... și că specimenul contelui de Schwarzburg de lățimea unui bob de fasole și de o grosime mai mică e o adevărată raritate, autorul răspunde]. Dar este lucru comun, și cît se poate de cunoscut chiar țăranilor ce spală aurul că un număr de familii din Arieșul Mic trebuie să dea fiscului drept cens anual pentru exploatarea minieră bucăți de aur nativ în greutate de peste optsprezece piseți. În anul 1700 aurul de acesta în fărîme, care s-a predat fiscului regesc drept cens cîntărea o jumătate de livră de Viena, și fărîmele cele mai mici erau cît lintea și mazărea, iar cele mai mari ajungeau la greutatea unui ducat și chiar și mai mult. Și nu este lucru rar să găsești bucăți cît bobul de fasole, și acest lucru nu este propriu numai unui singur loc de spălare a aurului din Dacia, ci multora.

[Aplicarea la realitățile din Transilvania a textului lui Plinius (cartea XXXIV) despre exploatarea aurului].

p. 74 ... [Rîuri aurifere] ... Numai singură Dacia noastră mediterană nu-
p. 75 mără ⟨ca rîuri aurifere⟩. // Arieșul ce izvorește cu cele două brațe ale sale de la piciorul muntelui Bihor, Ampoiul, Geoagiul, Streiul, Crișul alb și cel repede, Mureșul ⟨aurifer⟩ de la vărsarea Arieșului, Jiul, Someșul mare și cel mic, Bistrița, Dîmbovița[77]. Dacia de peste munți sau Țara Românească de astăzi numără Oltul sau Aluta după ce iese din Dacia mediterană (= Transilvania), Argeșul, Ialomița și multe ⟨ape⟩ mai mici vestite prin aurul lor liber ce le e propriu.

p. 78 ... *Micas amplexus marmoris*[78] ... Este numit astfel un aur ⟨ca cel din mina⟩ „După piatră" și pe care îl găsești în stînca tare uneori și expus soarelui, răspîndit în fărîme mai mari sau mai mici.

... *Tellus ligneis columnis suspenditur*[79].

La săparea puțului de mină, trebuie să pui grinzi la anumite intervale și să înfigi căpriori, să întărești grinzile transversale și să le consolidezi cu pari. În galeriile și cavitățile săpate, săpîndu-se temelia de susți-

---

[74] Un piset este a patruzeci și opta parte dintr-o marcă. O marcă = 16 lotoni. Un loton = 4 *„quinti drachmae"*. O livră metalică = 2 mărci.

[75] *Dupa piatrae* (în jud. Hunedoara).

[76] *Igrensis*. Este dincolo de Roșia Montană (jud. Hunedoara).

[77] Greșit trecută printre apele din Transilvania.

[78] „Conținînd părticele de marmoră". Autorul comentează anumite afirmații sau aluzii din textul lui Plinius cu exemplificări luate din domeniul minelor și băilor de spălat aurul din Transilvania.

[79] „Pămîntul este susținut de stîlpi din lemn".

nere a pietrelor, e nevoie să susții cu stîlpi acoperișul pentru ca să nu fie îngropați sub dărîmături săpătorii, sau să fie oprită ventilația aerului.

Quod effossum est tunditur[80]. Aurul extras și scos din mină mai întîi se alege de pămînt, apoi dacă este fărămicios se zdrobește, cel care este tare se calcinează sau se arde[81], se stropește cu apă și ajunge fărămicios, ⟨apoi⟩ cu ajutorul rîșniței[82] se macină de ajunge pulbere. p. 79

Ad pilas cudunt[83]. Sînt niște mașini care mărunțesc minereul cu ajutorul unor șteampuri prevăzute cu un capăt de fier, astăzi, dar în vechime de piatră foarte tare, cum se mai întîmplă uneori și azi cînd vor să cruțe cheltuielile. Pentru zdrobire atît umedă cît și uscată se slujeau romanii de pive foarte mari săpate ⟨în piatră⟩ și cu capacitate de două „metrete"[84] de grîu. Am văzut la Abrud în valea Cornei[85] o atare pivă metalică, perforată transversal la cîteva degete de fund și cu fundul mai gros și proeminent. p. 82

Hos igne et aceto rumpunt[86]. Minereurile prea tari ce rezistă la ciocan // și tîrnăcop, sînt stropite cu oțet și în acest mod devin fărămicioase, și astfel pot fi separate mai ușor de legătura lor puternică cu pietrele. p. 83

Vapor et fumus strangulat[87]. Această operație e foarte primejdioasă la adîncimi foarte mari unde circulația aerului e foarte încetinită, nu atît pentru că focul arde cu mare greutate, ci pentru că datorită forței si agitației focului se înăbușe lucrătorii atît de fum, cît de vaporii de arsenic ce se ridică. De aceea în zilele noastre săparea ⟨cu tîrnăcopul⟩ a fost înlocuită mai precis, mai sigur și mai bine prin folosirea unor sfredele lungi iar fărămițarea prin forța elastică a prafului de pușcă[88]. E adevărat că de focul de lemne se folosesc și azi abrudenii, dar atunci cînd munca se face la lumina zilei.

... *Egerunt que humeris*[89]. În minele de fier de la Trăscău[90] se obișnuiește și azi ⟨acest mijloc⟩ iar în galeriile bine organizate se folosesc roabe (?) și în puțuri ⟨de mină⟩ vase speciale cu tracțiune.

Ictu repente[91]. În felul cum sînt scîndurile de brad atîrnate de zidul bisericilor și al turlelor românilor, sau tablele de fier agățate de lanțuri cu ajutorul cărora se vestește cu bătăi regulate, în loc de clopote, timpul cînd să vină la slujba bisericească.

In superciliis montium piscinae cavantur[92]. Un basin de acesta // sau rezervor pentru apa de ploaie nespus de folositor pentru băeși se vede ⟨și⟩ astăzi în partea de sus a văii numite a Roșiei spre Abrud, pîrîu care din vremea romanilor pînă în vremurile de azi a alimentat cu apă băile de aur la vreme de uscăciune, și de curînd a fost așa bine prevăzut cu p. 85

---

[80] „Aurul extras este zdrobit".
[81] *Uritur vel ustulatur.*
[82] *Per molam siccam.* Literalmente: moară fără apă.
[83] „Îl bat în șteampuri".
[84] Măsură romană pentru lichide.
[85] *Valle Corna* (lîngă satul Bucium, jud. Alba).
[86] „Cu foc și cu oțet le fărîmă".
[87] *„Aburul și fumul îneacă". ⟨pe lucrători⟩.* Este vorba de reducerea minereului prin foc chiar înăuntrul minei.
[88] *Pulveris pyrii.*
[89] Adică au scos minereul pe umeri.
[90] Azi Rimetea (jud. Alba).
[91] „La un semnal subit" [bătîndu-se toaca] minerii părăsesc lucrul la săpături înaintea năruirii pregătite porțiunilor ce rezistă mijloacelor obișnuite de exploatare.
[92] „Pe înălțimile munților se sapă basine".

o albie mult mai mare și cu canale de legătură (?)[93], încît chiar pe arșița și seceta cea mai mare a verii poate da apă destulă timp de mai multe săptămîni la o sută de mori zdrobitoare de pe întreaga vale. Sînt basine asemănătoare în Valea Cornei, Stănija[94], în Criscior, Trestia, Baia de Criș etc.

Agogas[95] *vocant*. Nici un fel de artă sau de meșteșug nu a fost lăsat deoparte de romani pentru scoaterea aurului, fie că l-ar fi aflat prin munți prăpăstioși sau prin văi și prin locuri netede; asemenea canale de scurgere se folosesc și azi la Țebea, pe Arieșul Mic, la Poiana, și în alte locuri. Decît doar că acuma nu se așterne nicăieri rosmarin[96] ci un țol de lînă.

Arrugia quaesitum statim suum est. Aurul nativ, îndeobște numit virgin care e găsit la piciorul muntelui Bihor, în Arieșul Mic la Țebea apoi în Bistrița, sub formă de mici fărîme, nu are nevoie să fie supus p. 86 nici unei amalgamări căci este curat, neamestecat // și ajunge uneori la 19—20 de carate.

Liberi auri. Aurul „liber" se culege și astăzi în stare naturală în Dacia prin spălare. Căci mîlul, nisipul sau pămîntul nisipos scoate la iveală prin această muncă brută, marcasită încărcată cu aur. Pe lîngă rîuri, acolo unde s-a recunoscut că este aur, se ridică un scaun de spălat aur, adică o tăblie, prelungă, cu un capăt mai ridicat și cu celălalt lăsat în jos sau povîrnit pe la jumătate´(?). La noi este mai scurtă și mai lată, dar în Țara Românească este de două ori mai lungă, împărțită în lățime de tăieturi de-a curmezișul, cu laturile dințate de amîndouă părțile. Aceasta se acoperă cu un țol ⟨fie⟩ mițos sau de cînepă, peste care se toarnă din coșuri și din cupe cu mîner nisipul aurifer odată cu apa. Munca se poartă în continuare pînă ce sînt luate părțile mai grosolane și mai pietroase, iar partea mai subțire împreună cu metalul e reținută de țol și îl acoperă. În sfîrșit acest țol este strîns și băgat în apă. După dese spălări sau afundări, este curățat de nisip și acesta e spălat cu aju- p. 87 torul albiei de spălat numită *Scheidtrog* sau *Sichertrog*. // În afara rîurilor se pun niște tăblii ce se întîlnesc cruciș[97] la marginea de jos. Peste acestea se întinde cu grebla[98] nisipul, pămîntul și mîlul aurifer, și turnîndu-se apă de la capătul celălalt, se spală, apa scurgîndu-se după cum hotărăște lucrătorul — împreună cu mîlul prin deschizătura de jos ce se întîlnește la mijlocul extremității și rămîne partea care este mai grea ca celelalte. În unele locuri se sapă canale, și după cum porțiunile de pămînt încărcate cu aur sînt cînd mai late, cînd mai înguste și mai adînci, din ele sînt luate cu o greblă de metal mai întîi pietrele și pămîntul mai consistent și la capătul canalului se trimite apa oprită de un mic ⟨canal⟩ (?)[99], rămînînd nisipul metalic care e curățat de mîl prin scurgerea[100] apei din canal.

La Țebea, în Arieșul Mic și în locurile unde se culege aur în granule sau fărîme sau foițe, acesta este modul de spălare al aurului.

---

93 *Retinaculis*.
94 *Stanisana* (jud. Hunedoara).
95 *Agogae*, jghiaburi de golire.
96 *Ulex*, în descrierea lui Plinius.
97 *Decussatim*.
98 *Rostratur* (oare rastratur? = se întinde cu grebla?).
99 *Retinaculo*. Vezi și n. 93. Aici mai degrabă în sens de zăgaz.
100 *Eluvio* — (corect: eluvie).

În chipul acesta dacă în răstimp de şase zile nu pot fi culese 2—3 pisete de aur, locul e socotit drept secătuit şi fără folos în privinţa exploatării //.

În acelaşi fel se spală şi aurul din mină: căci minereele metalice care nu rezistă la zdrobirea umedă, sînt prefăcute în mîl şi nisip, şi acesta este mînat de apa trimisă din albiuţele pivelor zdrobitoare printr-un mic canal la tăbliile aşezate mai jos de pive şi acoperite cu un ţol, aşa cum s-a arătat mai sus, apoi tot aşa după muncile arătate mai sus, este separat în jghiabul, sau coşul de spălare[101] numit *Scheid* sau *Sichertrog*. p. 88

Aceste coşuri sau jghiaburi sînt la noi mai lungi şi nu pătrate ca în localităţile miniere din Ungaria; la capătul prin care se scurge apa şi mîlul ele sînt mai late şi mai înclinate, iar în spate, acolo unde sînt cele două toarte (?)[102] de care, ţine băiaşul[103] coşul, ele sînt mai înguste şi totuşi mai înalte în părţi, şi au fundul puţin mai rotunjit pentru a reţine la mişcarea de clătinare marcasita încărcată cu aur împreună cu fărîmele negre, în majoritate.

... *Labor fodinalis:* Munca în mină e mai grea şi mai costisitoare decît acea care se face la suprafaţa pămîntului la lumina soarelui, sau pe malurile rîurilor, dar folosul său e mai mare, şi venitul său este de cele mai multe ori mai constant şi mai sigur. Această muncă se face sau adîncind în jos puţuri, sau săpînd galerii. Săparea de puţuri se face în vîrfurile, culmile şi spinarea munţilor a căror poziţie exterioară, precum şi anumite indicii surprinse, promit băieşilor o speranţă de cîştig. p. 89

Deoarece însă asemenea puţuri nu pot fi săpate pînă la mari adîncimi, atît din cauza marilor cheltuieli cît şi din năvălirea apelor şi din stagnarea aerului, s-au gîndit oamenii la galerii, mulţumită cărora se înlătură şi greutăţile ce apasă asupra muncii la puţuri şi se şi urmăresc mai liber prelungirile vinelor metalice.

[Vinele metalice nu au mers regulat, şi deci nu există planuri fixe şi invariabile pentru facerea săpăturilor].

Sînt instructive rămăşiţele mărunte[104] ale minelor din Dacia. Căci acolo unde s-a găsit o extindere constantă a vinelor metalice, sau un punct de întîlnire[105] mai însemnat, sau o pornire a metalului răspîndit în pirită şi în pietriş, se vede bine că s-a lucrat folosind galerii boltite[106], cum reiese din acea mare excavaţie a muntelui mai sus de Abrud spre care a fost tăiată o intrare în stînca tare, ale cărei trepte se mai pot încă vedea, precum şi cavitatea săpată cu o muncă uriaşă, iar aflarea de aur în fiece zi în pereţii şi ruinele sale oferă o mărturie unică... p. 94

... Asemenea lucrări se văd la Rodna (?)[107], la Hărţegani, la mina de fier de la Hunedoara, ⟨şi⟩ lîngă Mehadia, între Caransebeş şi Orşova. Astfel, începîndu-se de curînd, curăţarea unei galerii la Trestia s-au găsit trepte tăiate în stînca tare pentru înlesnirea minerilor, ceea ce nu s-a mai făcut de către săpătorii epocilor următoare, şi de aici reiese că aceştia îşi făceau galeriile în sens orizontal, şi aş crede că urcarea şi coborîrea se făceau folosind nişte scări de lemn, sau nişte funii cruţînd cheltuiala. p. 95

---

101 *Alveum seu corbem lotorium.*
102 *Auriculae.*
103 *Jactigator.*
104 *Ruinae metallicae.*
105 *Concursus.*
106 *Camerato cuniculari opere.*
107 *Rudna* (în jud. Bistriţa-Năsăud).

Şi nici nu au fost aşa de fanatici în măsurarea înălţimii şi lăţimii galeriei, cum se silesc azi cei mai mulţi să le facă după toate regulile artei, ci se mulţumeau cu folosul ce decurge dintr-o lucrare atentă, sigură şi necesară.

Apar multe indicii despre existenţa unor galerii după unele muncele ce tind să se unească[108], după văi ce se deschid, după prezenţa unor gropi încăpătoare, sau pietre îngrămădite ce pot fi văzute în mare abundenţă prin tot locul de-a lungul filoanelor metalice, precum se văd în munţii, mai sus de galeria numită după Sigismund, ca Vulcanul, Breaza, Hărţăgani, Caraci[109] şi alţii.

p. 96 Tot ce se extrage şi se adună astăzi ca minereu metalic, fie prin săpare de puţuri sau galerii sau — cum se spune în popor printr-o muncă făcută la lumina soarelui — se transportă la morile de zdrobire, în care se fărîmă în şteampuri întărite la capăt cu fier sau cu pietre solide pentru a rezista la lovituri puternice, şi mulţumită apei ce curge în cisterne, se preface în mîl şi mărunţindu-se de tot părţile de piatră şi de pămînt prin lovire şi acestea trecînd mai departe prin conducte ce se întind în lungime, metalul mai greu rămîne în jghiabul sau troaca de spălare.

Sînt însă unele locuri cu minereuri metalice mai refractare ca altele, ce nici nu scot la iveală aurul, şi nici nu pot fi zdrobite cu uşurinţă mai înainte de a fi fost puse la foc, după cum sînt minereele muntelui „Şatraş"[110] ⟨care⟩ după aceea încep să strălucească cu grăunţe în relief ca boabele de mei, şi frumoase la înfăţişare desfată ochii, iar minereele ajung fărămicioase şi se lasă zdrobite.

Morile de zdrobire care îşi aduc în fiecare săptămînă prinosul lor de aur schimbătorului împărătesc al aurului sînt frecvente atît pe teritoriul p. 97 regesc cît şi pe moşiile nobililor şi sînt prevăzute cu 6, 9, 12 pive, după // mijloacele celor ce plătesc urbură[111] şi după belşugul de apă ce acţionează pivele.

Auri liberi. Aceasta e ceea ce se poate spune despre aurul „liber". În ceea ce priveşte aurul „legat"[112], este amestecat şi incorporat altor metale şi mineree. Se găseşte însă în „Antimoniul solar" numit ⟨astfel⟩ din această cauză, ⟨care este⟩ cu dungi frumoase dar nu lungi şi cu puncte roşii, ⟨şi tot astfel⟩ amestecat cu cinabrul, dar care nu are culoarea vie[113] a miniului ci culoarea întunecată a ⟨produselor⟩ mercurului...

...Tot aurul aşadar, fie că ar fi din mină, sau de rîu, sau nativ p. 98 *(obryzum)* e amestecat cu argint, unul mai mult, altul mai puţin, totuşi cam pretutindeni o treime din aurul minelor // este alcătuită de fapt din argint, sau e socotită ca atare.

Cum că romanii s-au îngrijit de extragerea argintului, dovedesc cu hotărîre urmele rămase. Se mai văd încă mormane de zgură, ba se cunosc chiar unele de zgură petrificate[114]. Dacă întrebi: unde oare? se răspunde: În rămăşiţele de la Sălişte[115], Hărţăgani, Băiţa[116], Trăscău[117], Baia

---

[108] *Coeuntibus.*
[109] *Vulcanum, Brezanum, Herzoganum, Karats.*
[110] *Schatrasch* la est de Hărţăgani.
[111] *Urbura* = redevenţă pentru exploatare.
[112] *Ligatum.*
[113] *Altum.*
[114] *Lapidescentes.*
[115] *Schilistensibus.*
[116] Toate trei în jud. Hunedoara.
[117] *Toroczkaiensibus* (azi = Rimetea, în jud. Alba).

de Arieş, şi în întinsele mărturii rămase la Rodna. Pentru cine intră în Transilvania venind din Ungaria, regiunile bogate în argint se află pe stînga. Dar vei spune. „Care sînt motivele pentru ca să dai crezare acestui lucru“? Stau martore însăşi dovezile materiale: pot fi pipăite cu mîna şi încercate cu focul.

Azi numai doar bistriţenii scot puţin argint din minele de argint de la Rodna. Secuii, mari iubitori ai gliei lor se tem de ochii Fiscului invidios, şi mulţumindu-se cu ce le aduce munca cîmpului, nu-şi bat capul să sape vinişoarele scînteietoare ale minereului de argint...

[Despre regenerarea naturală a aurului şi a metalelor].

... În mina de fier de la Hunedoara, este obiceiul ca locurile părăsite ca fiind secătuite de minereu, să fie reluate în cercetare de săpători după scurgerea unui număr de ani, şi să fie găsite minereuri „fecundate de natură (!)“[118]

Şi în locurile aurifere ale Daciei urmărirea de aproape a culegătorilor de aur dovedeşte nu mai puţin adevărul acestui lucru. Valea auriferă a Abrudului prin // care curge Pîrîul Roşia, împreună cu extremitatea muntelui, au fost răscolite de sus în jos de sute de ani, şi dacă socoteşti doar vremea de la Traian încoace, ⟨atunci⟩ de o mie şase sute de ani de muncă neîntreruptă — şi ele totuşi aduc în fiecare an un venit bogat de cîteva mii de piseţi de aur. p. 236

Locuitorii satului Ţebea din comitatul Zarandului[119] sapă neobosiţi în fiece an pămîntul de pe şesul de lîngă munţii metaliferi pe o lungime de vreo mie de paşi şi o lăţime de abia trei sute de paşi, şi o adîncime de o „orgie“[120], respectînd dimensiunile măsurate ale fiecărei gropi, şi totuşi obţin prin spălare aurul cel mai frumos, aproape fără seamăn în toată ţara, în foiţe, asemenea tărîţii, pînă la 300, 400 şi 500 de piseţi.

Dacă cineva ar pretinde că acest ⟨aur⟩ se macină şi cade aici din munţii auriferi, adus de ploile de primăvară sau de vară, trebuie să-şi amintească de acest lucru: Că de la A la B, care este distanţa de la baza munţilor din vecinătate, pînă la extremitatea gropilor în care se greblează şi se spală aurul, nu se găseşte nici // un fir, ci doar de la B pînă la C, pe locul şes, şi din nou mai jos de C pînă la D nimic. Şi mai se adaogă marea deosebire între înfăţişarea şi calitatea acestui aur, căci acela este foarte uşor, asemenea la consistenţă cu făina, iar acesta este în foiţe şi e mai curat, precum ştiu bine cunoscătorii acestui loc. p. 237

Astfel, din zgura aruncată de vreo 60 de ani sau mai bine şi acoperită cu brazde de pămînt datorită lungimii timpului ce s-a scurs am constatat eu însu-mi nu odată că se scoate din nou aur. Desigur ştiu că zgura poate să mai reţină puţin metal, chiar şi la topire, totuşi m-am încredinţat că o cantitate mică de zgură de aceasta extrasă din pîrîul ce curge pe lîngă topitorie a dat aur în greutate de cinci ducaţi şi dacă ea ar fi fost atît de încărcată de aur desigur că topitorii mai vechi nu ar fi fost atît de neghiobi şi de nepăsători ca să le fi aruncat afară din topitorie.

---

[118] *Martiali foecundata* (= regenerate de la sine). Autorul amintind teoria despre generarea şi creşterea aurului întocmai ca a plantelor — ilustrate după părerea sa de experienţele lui du Clos de la Academie de Ştiinţe de la Paris, ale lui Boyle în Anglia precum şi ale altor învăţaţi în Germania, aduce în sprijinul ei exemple din Transilvania.

[119] Azi în jud. Hunedoara.

[120] *Orgia* = un braţ.

p. 149 [DESPRE MEDALIILE DE AUR BĂTUTE PENTRU BRÎNCOVEANU ÎN TRANSILVANIA]

Ca o amintire de familie au fost bătute de curînd[121] o sută cincizeci de piese de aur ale principelui Ţării Româneşti, care pe o faţă (= avers) redau efigia ⟨domnului⟩ cu capul acoperit după obiceiul neamului de o *„mitra preciosa"*, împodobită cu o halmidă atîrnînd de pe umeri, cu inscripţia circulară: *Constantinus Basaraba de Brancovan,* iar pe cealaltă (= revers) insignele Ţării Româneşti de care se folosesc principii în actele de cancelarie (căci în cele bisericeşti se folosesc de altele, adică de ⟨chipul⟩ lui Constantin şi al Elenei ţinînd la mijloc crucea). Sub *„mitra principalis"* este înfăţişat pe un scut, corbul bătînd din aripi, ţinînd în cioc o cruce simplă şi stînd pe ramura unui arbore, iar pe de lături, sus soarele şi luna cu inscripţia circulară: *D. G. Vajvoda et Princeps Valachiae Transalpinae.*

Mare nenorocire a pricinuit această medalie familiei Brîncoveanu după ce principele împreună cu ai săi a căzut jertfă barbarei tiranii.

p. 247 (1709) [Despre meteoritul de la Buzău]

. . . Această piatră meteorică a căzut din aer acum patru ani în mijlocul lui ianuarie în Ţara Românească pe lîngă oraşul Buzău[122], la o zi de drum de munţii cu acelaşi nume; are o poveste neobişnuită. *Iarna, pe zăpadă şi pe gerul cel mai mare, puţin înainte de amiază s-au văzut pe cerul senin venind de departe nori cu un vuiet surd ce s-a sfîrşit cu mare zgomot, cînd a căzut o masă parcă împinsă de forţa tunului, aceasta s-a desfăcut în multe bucăţi mai mari şi mai mici, cîntărind două, trei şi mai multe libre de Viena, care au topit zăpada şi au rămas nişte bulgări tari, solizi, de culoare întunecată, străbătuţi de vinişoare sau crăpături, şi cu miros de pucioasă.*

Trei din aceste ⟨bucăţi⟩ le-am văzut eu însu-mi, şi le-am pipăit cu mîna, şi mai păstrez încă nişte particule. Sînt încredinţat de adevărul acestei întîmplări pe care mi-a comunicat-o prea înălţatul Constantin Basarab din Brîncoveni, răposatul principe al Ţării Româneşti şi al Sf. Imperiu roman, vrednic de o soartă mai bună şi de un sfîrşit mai drept.

---

121 Cum autorul pomeneşte ceva mai înainte de medalia familiară bătută în 1709 pentru G. Bánfi, guvernatorul Transilvaniei, este foarte probabil că şi cea pentru Brîncoveanu să aparţină aceluiaşi moment.

122 Fenomenul s-a petrecut la 28 ianuarie 1709; „la 10 ceasuri den zi" după cum precizează logofătul Radu Greceanu în *Cronica* sa (ed. A. Ilieş, p. 173).

I

DESCRIERE „CURIOASĂ" A MOLDOVEI ŞI ŢĂRII ROMÂNEŞTI

(1699)

Această descriere este un fragment dintr-o broşură inspirată de situaţia politică din anul 1699. Cercetîndu-se posibilităţile ce se deschideau unor ţări aflate între marile puteri în luptă, adică Imperiul german şi Imperiul otoman şi discutîndu-se eventualitatea unei neutralităţi a ţărilor române, se ajunge la o scurtă descriere a lor.

Ea e făcută în parte, din elemente împrumutate de-a valma geografilor italieni: Anagni, Magini, Botero, cum ar părea să rezulte din numirile de „Terniz", „Trescortum" etc., cît şi lui Reicherstorfer (şi poate chiar şi Cosmografiei lui Sebastian Münster). Ca atare prezintă unele confuzii şi inexactităţi.

În partea istorică, autorul anonim a folosit informaţii din arhivele habsburgice şi din izvoare polone, luînd atitudine cu privire la figurile istorice prezentate, ca Mihai Viteazul, Aron Vodă şi Ioan Vodă, luptători dîrzi împotriva turcilor, pe cînd Basta este înfierat ca şi asasinii lui Despot, socotit „om de o vastă cultură".

Am redat în traducere numai partea de descriere a ţărilor române, ca un model de compoziţie artificială la sfîrşitul veacului al XVII-lea şi publicată în lucrarea *Curiose Beschreibung von der Moldau und Wallachey vorinnen derselben Zustand und Beschaffenheit, Graentzen, Lagen, Staedte und Schloesser der Inwohner Sitten, Religion und andere Ceremonien, vornämlich aber der Woywoden und Fürsten, Ihre Regierungs-Art, Gewalt und Macht zu Kriegs und Friedens-Zeiten, derselben Tribut so sie sonst an die ottomanischen Pforte geliefert; was sonderlich in diesem Seculo vor Versenderungen und Troublen unter diesen Fuersten vorgegangen seyn unstaedlich vorgestellt worden*, 1699 (f. 1.). (Adjectivul „curioase" are sensul de neobişnuit, vrednic de atenţie, singular, referindu-se la particularităţile acestor ţări).

De această descriere s-a ocupat Simion Mehedinţi în *Curiose Beschreibung von der Moldau und Wallachey 1699* în „Buletinul Societăţii Geografice Române" XVI (1895), t. I—II pp. 115—120 şi D. Ciurea în *O descriere a Moldovei şi Ţării Româneşti în anul 1699*, publicată în „Studii" XII (1959) nr. 6, pp. 111—114.

DESCRIERE „CURIOASĂ" A MOLDOVEI ŞI ŢĂRII ROMÂNEŞTI[1]

Cap. IV. Aceste ţări se găsesc între fluviile Dunărea şi Nistru[2] şi Pontul Euxin, sau aşa numita Mare Neagră şi principatul Transilvaniei, şi anume la apus se mărgineşte cu acest principat, iar la răsărit cu Marea Neagră.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul german al broşurei „*Curiose Beschreibung von der Moldau und Wallachey*... etc., 1699 (f. 1)

[2] *Tygros* (!) = Tyras.

Mai înainte aceste țări erau o parte din vechea Dacie și se numeau împreună Valahia. Apoi țara s-a împărțit în două părți: partea cea mai întinsă s-a numit Moldova, iar cea mai mică a fost numită Țara Românească.

Această parte mai mică este adevărata Valahie, care este numită de geografi Dacia Transalpina sau Montana sau Dacia Alpestris. Ungurii o numesc „Hawas alfold" sau „al feold" sau „Țara după munți". Căci ca să mergi acolo, din Transilvania, trebuie să treci niște munți înalți și să mergi pe un drum greu; după ce treci de munți, Țara Românească este o țară destul de întinsă, mănoasă și plană ca Polonia, se întinde pînă la Nicopol, la Dunăre și pînă la așa-numitul rîu Olt[3] iar spre miazănoapte pînă la voievodatul moldovenesc.

Alți geografi îi descriu hotarele în felul următor: că anume Țara Românească se întinde de la Dunăre pînă la Marea Neagră *și după aceea* se întinde în spre miazănoapte pînă în Rusia[4]; mai departe, această țară se mărginește în spre miază-zi cu Bulgaria și pe o parte cu fluviul Dunărea; la răsărit și — în parte — la miază-noapte, se învecinează cu rîul „Mysevo" sau Siret[5] care desparte Moldova de Țara Românească, iar spre apus cu Transilvania și cu rîul Alutha sau Olt (!).

În ce privește originea acestui nume și a locuitorilor, unii autori o trag de la legiunile și coloniile romane pe care le-au adus vechii împărați romani și mai ales Traian și ceilalți împărați în războaiele grele și îndelungate pe care le-au purtat în Dacia împotriva regelui Decebal, și deci numele a fost introdus în țară de acești osteni „latini"[6]; este așadar mai probabil că Țara Românească a fost denumită după acele cete de războinici și coloni italieni sau latini și nu după romanul Flaccus cum cred unii.

Limba de astăzi a românilor arată cine le-au fost strămoșii lor, și de unde își trag ei obîrșia, adică aceștia au fost italieni sau „latini" care au venit în această țară și locuitorii vorbesc pînă astăzi așa-zisa limbă italică[7], deși foarte stricată și deci greu de înțeles, — ceea ce nu este de mirare cînd te gîndești la vremurile grele de vecinătate cu popoarele barbare și a incursiunilor dușmănoase ale acestora, și îndeosebi ale turcilor, tătarilor, polonilor și ungurilor. Această origine se mai dovedește de asemenea și prin ruinele sau urmele podului de piatră pe care l-a construit împăratul Traian peste marele fluviu Dunărea cînd a trecut cu armata sa în Ungaria (!) și în Dacia pentru a se lupta în acele ținuturi și a le supune stăpînirii romane.

Locuitorii acestor țări se aseamănă apoi, în multe privințe, la moravuri și port, cu cei din Transilvania și din Ungaria, religia lor este însă mai apropiată de cea rusească sau de cea grecească . . .

Această țară nu are nici o cetate, căci după legile țării domnul nu poate clădi cetăți și nu poate întreține ostași, cît privește orașele cele mai însemnate sînt acestea: București[8], Tîrgoviște sau Terniz și Cîmpu-

---

[3] *Alt-Fluss.*

[4] Confuzie cu Moldova sau cu noțiunea de Valahia cuprinzînd amîndouă țările.

[5] *Zereth.* „Mysevo" e desigur Milcovul care împreună cu Siretul formează hotarul pe o anumită porțiune a acestor țări.

[6] *Wälschen.*

[7] *So genante Wälschesprache.*

[8] *Progrest... Ternovizza... Terniz...* Amîndouă aceste numiri din urmă se traduc prin Tîrgoviște.

lung, unde se țin în fiecare an iarmaroace mari; primele două sînt apărate numai de o împrejmuire puternică sau „palancă" dar totuși domnul își ține uneori la Terniz curtea și reședința[9].

Pe lîngă acestea se mai găsesc în aceste teritorii și cîteva tîrguri și orașe mai mici; dar cele mai multe sînt sate care îndeobște sînt rău întocmite afară de „Puchzetzt"[10] și Cerneți[11] care sînt socotite satele cele mai însemnate din Țara Românească după cum „Braisa"[12] (!) și „Trescortum" sînt cele mai însemnate tîrguri; se mai spune că în aceste țări se mai află și un templu vestit numit Argeș[13] care este vizitat de călugări români...

Cap. V... Cît privește cîrmuirea și starea politică a țării, această țară își are domnul său, care are o putere destul de mare asupra supușilor săi, căci cum zice sau poruncește el, așa rămîne — întocmai ca la turci. În această țară sînt și mulți nobili care se numesc boieri, după limba moscovită. Cei mai de seamă dintre ei poartă îmbrăcăminte aproape asemenea cu a turcilor, dar pentru cap folosesc portul maghiar. Au cai frumoși și cu cioltare de mătase cu fireturi de aur ca turcii. Femeile lor poartă legături de pînză subțiri înfășurate în jurul ⟨unui comanac⟩ înalt, rotund, și asemenea unui fund de putină[14], cele tinere își împodobesc urechile, părul și pieptul cu tot felul de podoabe ciudate din lănțișoare, bumbi de aur și pietre scumpe, și mai poartă și inele. Cît privește fetele, ele au aproape aceleași podoabe și mîneci largi, dar în loc de legături poartă pe cap galoane mari sau canafuri[15].

Cei lipsiți de avere sau cei săraci stau rău dar au același port și îmbrăcăminte; ei poartă lănțișoare de alamă și de cositor, bumbi de culori felurite și mărgele de sticlă. Își împodobesc părul de jur împrejur cu bumbi.

Cînd un român se îndrăgostește de o fată, ca să o ia de soție se duce cu cîțiva tovarăși sau prieteni buni, o răpește de la tatăl ei, și numai după cîteva zile se face nunta. Dacă însă în acel timp mireasa nu-i place și nu-i convine mirelui, el o trimite înapoi acasă.

La jocurile lor au mișcări și gesturi ciudate[16]. De altfel, deși sînt țărănuși neiscusiți și neînvățați, știu să-și potrivească bine cuvintele. Se arată binevoitori față de străini, mai ales cînd aceștia au o recomandație sau o scrisoare sau aduc vreun mic dar. Cîteodată ei oferă musafirului lor un cal frumos sau alte lucruri, pe lîngă toată găzduirea gratuită.

Cît despre religia acestei țări, ea se potrivește în punctele principale cu cea greacă și rusă, deși de altminteri a fost închegată din multe credințe[17]. Se apropie însă mai mult de cea romano-catolică după ceremoniile sale și obiceiurile sale exterioare. Ei practică botezul, ard lumî-

---

[9] *Aber hat der Fürst wechselsweise sonderlich zu Terniz seinen Hof und Residenz.*

[10] Neidentificat.

[11] *Czernetz.*

[12] = Brăila.

[13] *Argus* = Argeș, vestita mănăstire a lui Neagoe.

[14] *Die Weiber tragen hohe, rundte un gleich einem Boden (?) umbwundene Bünde von zarter Leinwand* (*Boden* înseamnă fund de putină, taler, vezi și n. următoare).

[15] *Grosse Borden oder Frantzen.* S-ar părea că e descris aici portul fetelor săsoaice. Pare valabilă această presupunere și cu privire la portul femeilor măritate, care purtau pe cap un fel de comanac înalt (vezi n. 14).

[16] *Bey ihren Tänzen haben sie seltsame Geberden und Gaukeleyen.*

[17] *Wie wollen sie sonst aus vielen Meynungen zusammengezogen.*

nări și candele, păzesc tot felul de sărbători și mai ales trei posturi care țin aproape două treimi din an.

Ei păzesc cu străşnicie aceste posturi, mănîncă numai usturoi, ceapă şi lucruri de acestea pe lîngă pîine goală, nu mănîncă nici brînză, nici ouă şi cu atît mai puţin carne. Preoţii[18] lor au femei şi copii şi se hrănesc — cei care trăiesc la sate — din munca cîmpului; ei seceră şi ară ca şi toţi ceilalţi ţărani. Se zice că preoţii lor sînt hirotonisiţi în Armenia[19] ceea ce nu pare adevărat, căci se găsesc în Rusia şi în Polonia armeni destui şi episcopi greci (= ortodocşi) pentru ca să nu aibă nevoie de a călători tocmai în Armenia pentru a fi hirotonisiţi.

După ce este hirotonisit, un preot de acesta, el lasă să-i crească părul de pe cap, pe care îl acoperă cu o tichie albastră peste care poartă o pălărie mare neagră pe care o scoate dinaintea oamenilor, şi se bate cu mîna pe piept dar tichia nu şi-o scoate dinaintea nimănui.

Cînd slujesc liturghia şi citesc evanghelia ei folosesc limba armeană[20] pe care o numesc sîrbească (!) şi pe care o înţeleg numai preoţii, căci doar puţini oameni din popor pot citi, şi încă şi mai puţini pot scrie, dacă laşi la o parte cumva pe domnii şi dregătorii curţii. Ba chiar oamenii de rînd nici nu se pot închina într-adevăr din motivele arătate mai sus, de aceea a ieşit zicătoarea: „Dacă treci de Braşov în Transilvania, s-a sfîrşit cu Tatăl nostru“[21], căci locuitorii lasă cele ale credinţei precum şi rugăciunea pe seama preoţilor, şi de aceea ei cred tot ce li se spune, chiar şi basmele şi minciunile cele mai vrednice de rîs, ei le socot drept lucruri sfinte. Înaintea oraşelor şi satelor lor, ei înalţă cruci ciudate şi duble[22]. Cît despre felul în care obişnuiesc ei să-şi îngroape morţii, se spune că înainte de înmormîntare sau de îngropare îşi plîng morţii şi îi bocesc, apoi îi duc la mormînt cu lumînări şi cu icoane[23] şi apoi îi îngroapă cu tot felul de păpuşării. Unii pun lîngă morţi ace, aţă, petece de postav şi de pînză şi un ban de drum, pîine şi altele de acestea, ca să aibă cu ce să-şi petreacă timpul în mormînt şi să poată ajunge la pretinsul rai.

În toate vinerile ei aprind o lumînărică la căpătîiul morţilor aşezaţi sub o piatră şi aduc la mormînt tot felul de bucate pe care le iau preoţii şi le mănîncă în numele morţilor şi a bietelor lor suflete. Ei îi jelesc pe morţi o jumătate de an cu capul gol, şi bărbaţii nu şi-l acoperă, mai ales ţăranii, nici la ploaie, nici la zăpadă, după cum arată cu mirare Leonhardt Jorecius[24] în descrierea acestei ţări, tipărită în anul 1578 la Basel...

---

[18] În text: Pfaffen (în loc de Pfahrrer).

[19] Autorul se referă poate aici la preoţii armeni despre care nu a fost vorba pînă atunci. Confuzia continuă şi în partea următoare a textului.

[20] *Armenischen Sprache* (în realitate — slavonă).

[21] *„Das Vater Unser hinter Cron-Stadt in Siebenbürgen ein Ende hat“*. Sensul adevărat al acestei afirmări priveşte aria de întindere a rugăciunii în limba germană (adică săsească).

[22] Troiţe, deci nu duble, ci triple.

[23] *Gemahlten Taffeln... Gaukelwerk...* expresii trădînd intoleranta religioasă a autorului.

[24] =Leonhardus Goreccius. Este citată probabil lucrarea lui Gorecki avînd ca adaos istoria lui Lasicius. Johann Lasicius *Walachischen Kriegs oder Geschichten wahrhaffte Beschreibung, so Ivonia der Landvogt oder Waywoden, über die Wallachei vom Türcken dahin gesetzt im Jahr 1574 ... von der Polen zug in die Wallachey in das Teutsch gebracht durch Nicolaum Hoeniger von Taulier.*

Această țară se mai numește, spre deosebire de cealaltă, și *Wallahia superior* (Valahia de sus) sau *major* (Valahia mare) și de asemenea *Wallahia Nigra* (Valahia Neagră) din cauza grîului negru[25] care crește din belșug acolo.

În ce privește hotarele sale, ea se întinde pînă la Marea Neagră și se mărginește cu Țara Românească, Podolia, Rusia și Ungaria de sus și atinge în lungime 64 mile. Geografii stabilesc granițele astfel: la răsărit se mărginește cu Basarabia și Marea Neagră, la miază-zi e despărțită de Țara Românească prin rîul Siret[26] sau Milcov; la apus e în hotar cu Transilvania și țara secuilor, iar la miază-noapte cu fluviul Nistru sau Tyras, care o desparte de Podolia.

Vechii locuitori erau numiți de armeni daci, mulți din ei trebuie să fie priviți ca valahi, care au fost aduși acolo pe vremea romanilor, cum s-a spus mai sus. Acum însă se mai găsesc în Moldova tot felul de neamuri și secte[27] dar mai ales: ruși, sîrbi[28] (?), armeni, bulgari, sarmați, transilvăneni, germani, tătari, țigani (fierari, potcovari, lăcătuși și lăutari) pe care îi folosește voievodul.

După cum sînt neamurile, așa și locuitorii au religii diferite; cei mai mulți sînt creștini și țin de ritul grecesc iar în multe alte privințe — limbă, port, arme, felul de cîrmuire, tribut, hrană și industrie — sînt la fel cu cei din Țara Românească, cu singura deosebire că moldovenii se apropie întrucîtva, în obiceiuri și vorbire, de poloni.

Fac mult negoț cu Transilvania. De aici treci în Moldova peste munții numiți „Pogan Haras" și de acolo ajungi la Trotuș unde este o vamă și un drum strîmt.

Cît despre tătarii[29] din această țară, ei își au așezările și sălașele lor deosebite, în număr de 500, din vremurile trecute. Și ei sînt legați prin jurăminte de voievod și trebuie la vreme de război să iasă la luptă la porunca domnului, chiar și împotriva tătarilor din afară. În această țară se mai găsesc multe mănăstiri și mulți călugări romano-catolici care trăiesc conform ordinelor și ceremoniilor lor.

În sfîrșit în ce privește așezările, orașele și satele, în Moldova puține sînt înconjurate cu ziduri sau întărite, sau chiar de loc, ci sînt numai tîrguri și sate; capitala este Suceava[30], azi numită Iași (!)[31] unde își are reședința domnul. A fost cucerită (!) și întărită (!) în 1686 de regele Ioan al III-lea al Poloniei[32]. Apoi (mai departe) se află Neamțul[33] care printre altele este înconjurat de ziduri, cu un castel numit Roman[34]. De

---

[25] Opinie eronată care apare la mai mulți autori din cauza unei apropieri fonetice între numele de Bogdania (Moldova) și denumirea de grîu negru.

[26] *Zereth . . . Misov.*

[27] Afirmație inspirată de *Chorographia Moldovei* (1540) în care Reicherstorffer exagerează diversitatea etnică și religioasă din Moldova pentru a sublinia toleranța religioasă a lui Petru Rareș.

[28] *Raitzen.*

[29] Pentru întregul aliniat vezi Reicherstorffer, *op. cit.*

[30] *Zuicavia oder Soscowa.*

[31] Confuzie între cele două capitale succesive ale Moldovei.

[32] = Ioan al III-lea Sobieski. Pentru restabilirea adevărului, vezi în Călători VII relatarea acelei campanii.

[33] *Nimietc oder Niemahiow* (probabil = Niemchiow)

[34] *Romanivivar.* Singura legătură între ele e că Sobieski în 1691 s-a înstăpînit în Neamț, dar nu a reușit tot astfel la Roman pe care se lăuda că l-ar fi ars!

asemenea mai sînt localitățile Vaslui, Trotuș[35], Bîrlad, Varna, Oceakov[36], Cotnari și Hotin.

Această țară, adică Moldova, are pînă astăzi ca și Țara Românească un voievod sau domn, care odinioară întreținea zilnic 3 000 de călăreți pentru curte și strajă și putea să scoată la război, în vremuri bune, 60 000 de călăreți, căci țara crește cai frumoși.

Cît privește această domnie și pe domn, el a fost sub ascultarea regilor Ungariei și le-a plătit tribut întocmai ca și domnii Țării Românești, apoi a trecut sub ocrotirea turcilor, deși în anul 1593 s-a eliberat de ei cu ajutorul principelui Transilvaniei[37] și s-a supus regelui Poloniei[38] . . . .

II

SCRISOARE ORIGINALĂ A LUI P. SCHREYER

Hermannstadt le 7/17 dec^re 1694

Mylord

J'ay dit dans la mienne du 29 Nov^re que je voulois partir de Boucarest la lendemain matin, mais cela ne se fit qus vers le soir quand Sig^r Constantin me fit conduire à un Couvent Grec à une demiheure de la ville, ou le 1 Dec^re à la pointe du jour mes Compagnons de voyage (un Ciaus avec un autre à cheval) me vinrent prendre. Il est vray que dans l'Eté on fait ce chemin dans 3 ou 4 jours, mais dans ce tems-cy nous ne le pouvions faire en moins que 6 1/2 jours. Outre les Civilités que j'ay receu à Bucarest Sig^r Constantin ajouta encore celle-cy que de commander au Ciaus de me défrayer par tout le chemin, dont je fus informé dans notre premier Conak quand il ne vouloit pas permettre que je payasse quelque chose; mais il semble que le Ciaus avoit son Tain, car quelquefois il me fit payer un ou 2 occas de vin que nous avions beu et qui peut être surmontoit le Tain, du reste il a fort bien exécuté ses ordres.

Je n'ay rien presenté au Secretaire, dont j'ay fait mention, qui est venu 5 ou 6 fois chez moy, quoiqu'il soit incom(m)odé de la goutte, & nos quartiers bien eloignés l'un de l'autre, c'est luy qui fait les paquets pour Votre Excellence (j'en ay veu arriver // (f.1.) un de Mr. Bruyninx, avec gazettes du 20 Nov^re lequel j'espère V.E. aure receu depuis) et j'ay sceu depuis qu'il est secrétaire de la langue italienne auprès de Son Altesse son nom est Giovanni Candido Romano. Si V.E. com(m)ande que je luy donne quelque chose à mon retour j'en pourrois recevoir ses ordres par lettres.

J'arrivay ce matin à 9 heures et descendis à la porte du Général Veterani lequel étant au lit, ses gens me firent attendre une grande heure dans l'antichambre; à la fin je vis entrer un officier de la garnison; je le priois de vouloir dire à S.E. qui j'attendois icy pour luy parler ce qu'il fit et d'abord je fus appellé; je luy rendis la lettre de V.E. et

---

[35] *Totror ... Barlav*

[36] *Ocazzovia.* Situarea fantezistă a localităților Varna și Oceakov în Moldova se datorește geografilor italieni de la sfîrșitul secolului al XVI-lea. Vezi *Călători* IV.

[37] Sigismund Báthory. Pentru amestecul lui în Moldova, vezi *Călători* III și IV.

[38] Sub Movilești.

aprés qu'il l'avoit leüe, il dit, que touchant Doria, il scavoit fort bien que c'atoit un frippon et qu'il ne valoit pas la peine d'en parler devantage et même il ne prit pas loisir de lire les papiers que je tanois prêts pour luy montrar.

Pour ce qui étoit de mon départ pour Vienne il dit, que V.E. ne luy en ecrivoit rien dans la lettre, neanmoins par ce qu'Elle, disoit qu'il pouvoit donner foy á ce que je disois, il étoit prêt a me faire continuer le voyage et commanda d'abord au dit Capitaine de Cavallerie qui m'introduit, qu'il parlât au Maître de poste pour me donner les chevaux nécessaires, ainsi je partirey demain s'il plait á Dieu.

Je rencontray (!) la première garde Impériale au passage de Rotenturn, d'où deux soldats, qui sont accoutumé á ce négoce, m'ont escorté jusques dans la maison du Général, // (f.2.) Je voudrois bien, m'élargir un peu d'avantage, mais les gens qui m'ont porté icy pressent leur retour & désirent mes lettres, c'est pourquoy il faut que je laisse le reste pour la première occasion. Je suis de V[tre] Excellence le trés humble et trés fidèle serv(iteur).

G. Schreyer

Le Général Veterani s'en va á Vienne aprés les fêtes. On a des nouvelles icy qu'une pertie de la garnison de Lippa a fait prisonnier un Aga de Jenissaires qui vouloit aller á Temesvar chez qui on a trouvé une grande somme d'argent.
(Library of the School, of Oriental & African Studies-Univ. of London Paget Papers, Bundle no. 47, (VI/281).

III

SCRISOAREA GENERALULUI CARL EWALD RÖNNE CĂTRE C. BRÎNCOVEANU

13 iulie, st. v. 1711, din tabăra din fața Brăilei.

/ A primit scrisoarea domnului din ziua de 2 a acelei luni / . Mie nu îmi este necunoscut tot ceea ce înălțimea voastră ați dat de veste cu privire la locurile aflate în mîinile dușmane, dacă aș ține seama numai de îngăduința pe care D. V. ați dat-o ... aceasta ar cîntări destul, văzînd că unirea dintre trupele m-ții sale, marelui țar cu miliția aflată în subordinele D. V. nu a mai fost amînată. Căci după părerea mea cred că a sosit timpul prielnic de a trage toate foloasele împotriva dușmanului ereditar al creștinătății ... etc. Prin scrisoarea de față se atrage încă odată luarea aminte a D. V. în numele m-ții sale, marele țar de a nu mai amîna sosirea în tabără, ci prin prezența personală de a aduce cauzei un deosebit interes al înălțimii voastre, punînd la cale împreună cu mine modul în care am acționa împreună împotriva dușmanului comun al creștinătății, cum și de a folosi interesul pe care M. S. marele țar îl poartă nu numai spre folosul acestei țări, ci și de a aduce cîștig și bucurie întregii biserici creștine, astfel încît D. V. prin aceasta vă veți dobîndi adevărata dragoste a întregii omeniri în mod efectiv, dînd totodată și prilej m-ții sale marelui țar pentru o reală recunoștință, cît și îndreptățite răsplătiri, atitudine însă care manifestată tardiv n-ar mai obține același efect, fiindcă ar produce dușmănie împo-

triva înălţimii voastre, dacă D. V. ar mai amîna sub un cuvînt oarecare unirea vorbită, văzînd şi că între timp şi în chip neîndoielnic Dumnezeu ar blagoslovi dreptele arme creştine, şi nu mi s-ar da şi mie prilej de amînarea luării măsurilor de altă natură pentru care eu am înaltă poruncă. Amabila ofertă referitoare la provizii am aflat-o de curînd şi pe altă cale. Rog însă, deoarece şi în această privinţă nu există ceva stabilit precis în mod pozitiv, ci numai în linii generale, mi s-a făgăduit asistenţă de către D. V. mai înainte vreme, să fiu înştiinţat în ce cantitate şi cum pot dispune de aceste provizii aflate cîndva în mănăstirea Măxineni, fiindcă acestea îmi lipsesc şi nu vreau să iau măsuri cu de la mine putere şi pentru că în sfîrşit în orice caz, pe baza motivelor arătate de D. V., chestiunea reunirii miliţiei înălţimii voastre nu va fi încă soluţionată, totuşi eu mai aştept încă sosirea personală a D. V. sau la mine în tabără, sau la Mănăstirea Măxineni spre a pune la cale toate cele trebuincioase, cum şi de a lua cunoştinţă de declaraţia categorică şi rezoluţia verbală a înălţimii voastre luînd în unanimitate măsurile necesare împotriva inamicului.

Urmînd a arăta în orice caz cum şi cu tot respectul, cît şi recunoştinţa cuvenită prieteniei, rămîn al

D. V.
prea supus slujitor
Carl E. Rőnne

P. S. După ce am încheiat scrisoarea de faţă a trebuit totuşi să adaug că noi am atacat noaptea trecută pe turci la Brăila, ocupînd cu puţine pierderi şanţurile înconjurătoare şi cetăţuia în care se afla duşmanul, înfrîngîndu-l cu ajutorul lui Dumnezeu, aşa că nu a scăpat un singur om. În afară de aceasta a sosit de la armata noastră principală o veste după care aceasta ar fi întîlnit duşmanul într-alt loc, l-ar fi înfrînt şi ar fi rămas stăpînă asupra cîmpului de bătălie. Se zice că ai noştri ar fi făcut şi o mare pradă. De îndată ce voi avea confirmarea acestei ştiri nu voi întîrzia de a o face cunoscută domniei voastre. În afară de această scrisoare germană aici prezentă, am dispus ca ea să fie tradusă şi în limba română; traducerea am alăturat-o în scop de a face ca D. V. să ia cunoştinţă de cuprinsul ei fără pierdere de vreme, iar eu să primesc un răspuns cît mai neîntîrziat. Carl E. Rőnne.*

RELATARE ANONIMĂ GERMANĂ A CAMPANIEI DE LA PRUT, VĂZUTĂ DIN TABĂRA TURCEASCĂ[1]

/ Pamflet publicat în Germania în 1711, probabil în conexiune cu apariţia pamfletului lui Golovkin din septembrie 1711. O gravură de Krieger reprezintă: *Adevărata înfăţişare a taberei ruseşti, încercuită*

* Originalul în limba germană se află la fostul Muzeu Româno-Rus din Bucureşti. Versiunea ce o dăm aici a fost publicată de Scarlat Callimachi în „Studii" III, 3, 1950, pp. 178—179.

[1] Text tipărit fără arătarea locului şi datei sau a tipografiei. Formatul *este 44 × 36,4*, publicat de Sc. Callimachi în volumul: *Din cărţi vechi, pagini privitoare la istoria românilor* (1946) sub titlul: O gazetă nemţească din 1711. A fost redată de noi versiunea românească a lui Sc. Callimachi, pp. 138—144.

cu dibăcie de regele suedezilor (!) și care s-a predat per accord în ziua de 15 iulie marelui vizir. Titlul textului este: *Traseul adevărat și reproducerea întocmai a taberei moscovite împresurate de turci și de tătari, împreună cu hărțuirile ce au avut loc acolo și în urma cărora oastea moschicească, după o mare foamete a fost silită să pășească la o pace neprielnică, toate cum s-au petrecut, precum s-au putut afla, pe scurt și nepărtinitor descrise.* /

În iulie marele vizir a trecut Dunărea pe la Isaccea (Saccia) cu o oștire de 200 000 de oameni și a primit vestea că generalii Șeremetev și Janus au înaintat cu 12 000 de oameni călărime pînă lîngă Iași (Yassi) pentru a face ca locuitorii moldoveni și valahi să se răscoale. În afară de aceasta a mai aflat că țarul în persoană cu toată pedestrimea și artileria a trecut atît Nistrul, cît și Prutul și că a iuțit mersul spre a tăbărî asupra dușmanului, oriunde l-ar găsi.

Tot prin firman împărătesc se puseseră în mișcare și tătarii sub căpetenia unui tînăr sultan mîrzac Mahomet Gherai, și au avut mai multe întîlniri cu dușmanul, între care una cu un corp de 1 000 de moscoviți // trimiși în acoperirea detașamentelor însărcinate cu strîngerea furajelor, pe care l-a atacat și l-a căsăpit.

La 18 iulie a înaintat generalul Janus cu 6 000 de cai pînă la Prut, așa încît a putut vedea întreaga oaste turcească tăbărîtă la poalele unui deal de partea aceasta a rîului *(diesseite des Stroms*[2]*)*. De îndată ce tătarii văzură acest lucru, au trecut rîul cu cîteva mii de turci și au atacat acest corp în mai multe rînduri, din diferite părți, făcîndu-i multe supărări.

La 19 iulie a trecut Prutul hanul tătăràsc însuși împreună cu tătarii și cu 6 000 de spahii, și au atacat pe loc pe generalul Janus care a fost silit să descalece și să se retragă ținînd tabăra legată întărită de părcane pînă în spre generalul Șeremetev care nu era prea departe de acolo. Întregul corp era însă așa îndeaproape strîns de către tătari, încît însuși țarul a trebuit să înainteze cu toată oștirea ca să-l ajute. Această mișcare nu i-a reușit decît în mică parte, astfel încît se văzu silit să se retragă cu întreaga oștire mai bine de două mile înapoi de la acest loc, dat fiind că îl urmăreau tătarii de aproape, și mai avînd în vedere că pedestrimea și călărimea erau lipsite de mobilitate, fiind cu desăvîrșire ostenite, cum și negăsindu-se nici un fel de pădure prin apropiere de care s-ar fi putut folosi, așadar a fost silit să se așeze drept pe Prut, ca în fundul unui sac. Urmărirea tătarilor nu a încetat cîtuși de puțin, dar din contra ea s-a generalizat pe toate părțile, strîngîndu-l pe țar astfel încît nici un om n-ar mai fi îndrăznit să iasă din tabără. În cursul acestor operațiuni s-au luat inamicului peste 4 000 de care și mulți cai.

La 20 iulie a trecut marele vizir cu întreaga oștire pe trei poduri rîul și s-a așezat astfel în fața taberei inamice, încît aceasta e cu desăvîrșire împresurată. În acest timp trupele polone, sub comanda lui Kiowski și a contelui de Tarlo, împreună cu cîteva mii de spahii, au ocupat o înălțime de pe care tabăra dușmană putea fi luată sub foc de anfiladă și astfel să fie rasă de pe suprafața pămîntului. Au mai capturat niște pontoane cu care inamicul ar fi putut la rîndu-i să facă poduri spre a scăpa. Astfel stînd lucrurile, armata moschicească, la care se afla și țarul cu noua lui soție, precum și alte cîteva sute de muieri era așa de împre-

---

[2] Prin raport la tabăra turcilor, pe malul stîng al Prutului.

surată încît era peste putință să scape cineva. Către seară au atacat 20 000 de ieniceri tabăra inamică. Fiind însă primiți cu focuri încrucișate, s-au mulțumit numai cu acest schimb de focuri care a ținut toată noaptea pentru a nu lăsa odihnă dușmanului, și a nu-i da timp nici măcar să mănînce. Inamicul era închis prin întărituri, și nu lipseau decît cîteva mii de pași pentru desăvîrșirea încercuirii, care era ajutată și de rîuri. Tabăra moscovită era înconjurată cu capre, cu țepi (spanischereuter), încurcate cu leșuri de cai.

În ziua de 21 iulie au fost așezate tunurile turcești și începu un schimb repede și ucigător de focuri. În acea zi fu ucis generalul moscovit Wiedemann, iar generalii Janus și Allart fură răniți. Țarul văzînd că el și toată oștirea lui erau sortiți pierzării, și ne mai putînd răbda nici mirosul îngrozitor al hoiturilor, nici lipsa de pîine, și neputînd sfărîma lanțul înconjurător, hotărî să trimeată un trîmbițaș călare la marele vizir, cerîndu-i pace. Marele vizir pretinse însă ca Șeremetev să vină în persoană, pentru a trata încheierea păcii. Între timp ostilitățile fură întrerupte //

În ziua de 22 iulie sosi în lagărul turcesc vice-cancelarul moscovit, Șafirov cerînd pace în numele țarului și oferind *carte blanche*. El știu să momească așa de bine pe vizir, cu vorba și cu darurile prețioase aduse din partea țarului, încît pacea fu semnată chiar în seara acelei zile în următoarele condiții: [Urmează cele 7 puncte privind predarea Azovului, dărîmarea cetăților „Taganroh, Camenasulon (!) și Sumara“, țarul să nu mai facă nici un rău polonilor și cazacilor din Ucraina, să fie lăsați să vină negustorii ruși la Constantinopol, țarul să nu mai aibă ambasador la Poartă, să se facă schimb de prizonieri, și țarul să nu împiedece înapoierea regelui Suediei și să caute să facă pace cu el.][3]

---

[3] De comparat cu versiunile lui Poniatowski, Chiouzy, și anonimul din tabăra turcă. Apar mai multe puncte comune, de pildă termenul de „carte blanche“ pentru depline puteri de a încheia pacea. În schimb nu mai întîlnim nicăieri atribuirea încercuirii oastei moscovite dibăciei lui Carol al XII-lea. Această subliniere, inexactă dealtminteri își avea rostul său într-un text german scris pentru principii germani și nordici în legătură cu iminenta soluționare — cum se credea — a războiului nordic.

REPERTORIU CRONOLOGIC

Iezuitul Antide Dunod vine în Transilvania în martie/aprilie 1685 și stă pînă la sfîrșitul lunii, plecînd înapoi la Viena. Reapare în octombrie și stă pînă în decembrie cînd se întoarce la Viena. În octombrie 1687 el este în Țara Românească, unde rămîne pînă în mai. Pleacă puțin înainte de 18 mai (s.v.).

Luigi Ferdinando Marsigli intră în Transilvania cu trupele imperiale în 1687, cercetează podul lui Traian în 1688, conduce expediția de la Brîncoveni în 1689/90, trece din Oltenia cu Ludovic de Baden, și iar în Țara Românească. Este la Orșova. După Zărnești stă în Transilvania și pleacă din Gurghiu la sfîrșitul lui februarie 1691. Trece de la Adrianopol la Viena. E în București în septembrie 1691, apoi în Transilvania (Sibiu, Lipova, Oradea, Sibiu) apoi iar București spre Poartă. După lupta de la Salankemen trece iar spre Viena prin București. Ia parte la campania din 1695. E bolnav la Timișoara, dar prezent la asediul ei (1696).

Osman Aga născut la Timișoara din părinți turci, cade prizonier la Lipova în 1688. După o închisoare de 4 ani, ajunge în serviciul unor comandanți imperiali, avînd și prilejul de a-i însoți în Bavaria, Italia și Ungaria. Eliberat la pacea de la Carlowitz (1699) se înapoiază la Timișoara unde e folosit ca tălmaci al divanului. În 1707 e trimis în misiune la Rakóczi în Transilvania. După căderea Timișoarei se refugiază la Belgrad, apoi din nou la Vidin și în cele din urmă la Istambul.

Mihail Nagy Lessenyei trece de la Vidin în Polonia prin București la 10 ianuarie 1689. E la Iași la 15 ianuarie. Înapoiat din misiune pornește iar prin București și Iași în Polonia în iunie 1689.

Antonio Giorgini vine în Moldova în 1679. Trece în Transilvania în 1682. Trimite informații din Trotuș, 26 februarie 1689, și Galați 26 martie 1689. Transmite lui Heissler declarația de adeziune la imperiali a lui Constantin Cantemir, 8 iulie 1689. Este denunțat de Renzi lui Beauquesne în aprilie 1690, la Iași.

Philippe Avril trece din Polonia spre Poartă prin Cîmpulung. Este la Iași după 8 iulie 1689. Stă o săptămînă și pleacă. E reținut 5 săptămîni la Babadag. Ajunge în sfîrșit la Constantinopol.

Francesco Antonio Renzi vine în Moldova odată cu Giorgini în 1679. E misionar la Huși, apoi la Iași, 1680—1686. În 1687 se află în Polonia la Lvov. E chemat la Roma la Propagandă, 1688. Pleacă înapoi la începutul lui 1689 și este în Moldova în iunie 1689. E misionar la Huși. Trimite un raport general al misiunilor în februarie 1691. În cursul acelui an, sau cel următor e închis de domn. În noiembrie 1692 e recomandat de Jablonowski, Propagandei. Este prezent la Iași în ianuarie 1693. Se bucură de favoarea lui Constantin Duca. Scrie la Roma 24 martie 1693. Atestare solemnă pentru el la Iași, iulie 1695. În februa-

rie 1696 e misionar la Galați. Închis de Antioh Cantemir (?) moare în împrejurări necunoscute, potrivit cu știri mult mai tîrzii și necontrolabile.

Georg Franz Kreybich trece în Țara Românească în 1691. În anul următor se duce la Oradea, Sibiu, Brașov, Baia Mare, 1692. În 1693 merge în Transilvania, în 1694 la Satu Mare, Cluj, Sibiu și înapoi acasă. În 1695 vine la Sibiu și Brașov. În 1696 e în Transilvania, în 1697 la Brașov, în februarie 1698 la nunta domniței, în 1699 în Transilvania. În 1700 e în Transilvania, Țara Românească și la Constantinopol. În 1701 iar în Țara Românească. În 1703 merge în Transilvania, în 1705 prin Timișoara și Caransebeș în Transilvania. În 1708 vine în Transilvania și Țara Românească. Tot astfel în 1709—1710, în Transilvania și Țara Românească (Cîmpulung). Din 1712 pînă în 1721 merge în fiecare an în Transilvania.

Philipp Schreyer vine în Țara Românească în noiembrie 1694, la București. Scrie din Sibiu în decembrie 1694. Trece prin Țara Românească în 1695, mergînd de la Constantinopol în Anglia.

Ioan Komaromy călătorește pe Dunăre în 1697.

Nicolae de Porta vine în Moldova cu noul domn Constantin Duca, 1693. Se mută în Țara Românească înainte de februarie 1694. Dar în noiembrie 1694 el este prezent la Iași (!). (În 1696 e la Constantinopol pe lîngă Constantin Duca). El își caută un rost la Viena. În 1697 adresează un memoriu cancelarului Kinski. Revine în Țara Românească. E folosit ca bibliotecar sub Brîncoveanu și Ștefan Cantacuzino. După 1716 trece în Transilvania la pretendentul Gheorghe Cantacuzino. E secretarul acestuia în Oltenia ocupată.

Abatele Simperto însoțește solia imperială ce călătorește pe Dunăre pînă la Siștov în drum spre Constantinopol pentru ratificarea păcii de la Carlowitz, decembrie 1699.

Solia lui Leszczynski trece din Polonia spre Poartă. Trece granița la 18 februarie 1700. Primirea la Iași, 26 febr., plecarea din Iași 2 martie E la Galați-Măcin la 7 martie, la Daia la 9, la Băltăgești la 12 și la Ghiverli la 15 martie. La înapoiere sosește la Galați la 30 august, la Iași la 7 septembrie. Pleacă din Iași la 11 și e la graniță la 19 sept.

Starețul Leontie sosește în Moldova la 17 februarie 1701, e la Iași la 19, apoi la Galați la 12 martie, pornește pe Dunăre la 16 și ajunge la gurile Dunării la 17 martie.

Edmund Chishull trece Dunărea la Oltenița la 20 aprilie, intră în București la 24 aprilie 1702, pleacă la 28. Este la Tîrgoviște la 30, trece în Transilvania la 6 mai. Este la Brașov la 7, la Sibiu la 14, la Alba Iulia la 20, la Cluj la 25, la Marghita la 1 iunie, și la Săcuieni la 2 iunie. Itinerar comun cu Paget.

Macarie și Silvestru intră în Moldova la 24 ianuarie, 1704, stau la Iași de la 28 ianuarie la 18 februarie. Pleacă spre Galați și Ismail unde ajung la 22 martie.

Istvan Daniel vine în solie la Constantin Brîncoveanu în 1705, trece în Moldova. În 1709 este refugiat în Moldova, de unde revine în 1711.

Janos Pápay trece prin Țara Românească la Constantinopol. Este la Craiova și Islaz în noiembrie 1705. Se înapoiază de la Poartă prin Țara Românească și Moldova în septembrie-octombrie 1708.
În 1710 se înapoiază din altă solie la Poartă, trecînd prin Dobrogea și Moldova la 6—25 septembrie. În 1711 trecînd din Polonia spre Poartă e reținut de Dimitrie Cantemir, dar ajunge totuși la Poartă. (În 1719 își află un rost la Hotin sub turci, apoi în anii 1720—1731 tot sub turci la Brăila. Moare la București în 1740).

Mihai Bay și Gaspar Pápay, în drum spre hanul tătarilor Gazi Ghirai al II-lea trec prin Maramureș (Coaș) în 1705 la 23 noiembrie și Moldova: Suceava, Iași

(12—21 dec), Galați 26 dec. etc., trec Dunărea la 28 dec. sînt la Babadag la 30, la Tulcea la 5 ianuarie 1706. La înapoiere sînt la Iași la 27 martie 1706 Pleacă la 29 aprilie și sînt la granița Poloniei la 7 mai.

Ieromonahul Vîșenski sosește în Moldova la 21 noiembrie 1707, e la Iași la 25 nov Pleacă spre București la 9 decembrie, trece prin Roman-Bacău-Focșani, 12—17 dec. și e la București la 24 dec. Pleacă din București spre Constantinopol la 13 ianuarie 1708.

Mihai Teleki și Janos Pápay sosesc la Timișoara la 28 febr. 1709, și pleacă la 3 martie.

Daniel Krmann e la Bender de unde pleacă la 20 august 1709. Sosește la Iași la 22 aug. pleacă la 23. Prin Suceava, Cîmpulung, 26 aug. sosește la Borșa în Maramureș, pleacă spre Sighet la 31 aug.

Iahann Wendel Bardili l-a însoțit pe Krmann în acea călătorie.

Michael Eneman sosește la Bender în octombrie, pleacă 25 oct. 1709 spre Ismail, Tulcea Babadag, Cobadin 5 dec.

Pal Raday sosește de la Huși la Sighet, 28 oct. 1709. Trece prin Borșa, Cîmpulung, Baia la Iași unde rămîne de la 10 la 13 noiembrie. La 17 nov. e la Bender.

Ștefan Lippay este la Ciubărciu înainte de 6 aug., și se mai află acolo în noiembrie 1709.

Vasile Vatatzes începînd din 1709 a călătorit de mai multe ori prin Moldova, 1709, Moldova și Țara Românească, 1712, (București) Tîrgoviște, 1713, apoi Transilvania.

Anonim suedez pleacă din Bender la 21 ianuarie 1710. Trece prin Căușani, Ismail, Tulcea la Babadag și în Dobrogea.

Pierre Puchot Des Alleurs trece din Franța în Ungaria răsculată. E la Timișoara la 3 nov. 1704. Merge la Marga, Clopotiva, Alba Iulia, Aiud, Cluj. E prezent la bătălia de la Jibău în 1705. Scrie din Tîrgu-Mureș la 3 aprilie 1707. Merge la Cluj. Numit la Constantinopol trece prin Maramureș și Moldova în martie 1710. Trimite scrisori din Iași la 12, 23 și 25 martie 1710. Apoi merge la Bender și Constantinopol.

Erasm Heinrich Weismantel trece pe pămînt românesc la 26 aprilie. E la Botoșani la 2 mai 1710. Se oprește un timp la nord de Iași. Cutreeră Moldova de mai multe ori și merge și în Transilvania. În intervalul șederii în Moldova mai 1710—ianuarie 1714 a lipsit o dată în 1711 (februarie—iunie) luînd parte la expediția din Ucraina și apoi în 1712 (iulie-sept.) la cea din Pocuția.

Antonio Maria del Chiaro sosește la București în aprilie/mai 1710. Stă la București și Tîrgoviște pînă în dec. 1716 cînd însoțește detașamentul imperial care îl duce pe N. Mavrocordat la Sibiu.

Bartolomeo Ferrati e medicul lui Brîncoveanu. Informează pe generalul Tige din Transilvania de mazilirea lui Brîncoveanu.

Baronul Friedrich-Ernst Fabrice sosește la Bender în iunie 1710, pleacă la Adrianopol în martie 1713.

J. Jeffries la Bender 1711—1713. O clipă la Iași.

Boris Petrovici Șeremetev comandă armata moscovită în campania de la Prut. E la Rașcov la 27 mai 1711, la Tuțora la 7 Iunie, la Stănilești la 7 iulie, la Moghilev la 29 iulie. Retragerea e terminată la 1 aug.

Ludwig Nicholas Allard participă la campania de la Prut. Prima mențiune din Jurnalul de campanie, la 17/28 iunie, ultima la 13/24 iulie la 2 mile de Iași.

Amiralul Just Juel întîmpină pe țar la Moghilev în august 1711, după terminarea campaniei.

Baronul Tiepolt participă la campania de la Prut. La 24 iunie/5 iulie e la Prut. Termină campania la Moghilev.

Jacques Moreau de Brasey a participat la acea campanie, dar datele sînt greşite. Nu arată clar dacă a sosit cu Şeremetev la 27 mai, sau cu ţarul peste 2 săptămîni.

Peter Heirich Bruce pretinde a fi participat la campanie călătorind în suita ţarului.

Anonim francez din tabăra turcă participă la campanie în limitele sale cronologice, fără a însemna vreo dată.

Anonim francez din tabăra rusă. Este la Dunăre cu armata marelui vizir Mehmed Baltadgi la 29 iunie (1711). Nu se cunoaşte data redactării textului.

Aubry de La Motraye în 1711 vine de la Constantinopol prin Dobrogea la Tulcea la sfîrşitul lui mai, adus de Fabrice. Trece prin Ismail şi Căuşani, 9 iunie, la Bender. La 7 iulie se duce să observe desfăşurarea campaniei şi se înapoiază la Bender. Pleacă cu o misiune a lui Carol al XII-lea spre Constantinopol prin Chilia la 8 septembrie. Înapoiat curînd se îndreaptă spre Crimeia prin Cetatea Albă la 14 noiembrie. În timpul „calabalîcului" se duce şi el în straie tătăreşti să observe desfăşurarea acţiunii de la Varniţa. În 1714 trece de la Seghedin la Timişoara, 22 apr./3 mai. E la Vidin la 1 mai, apoi prin Nicopol şi Rusciuk la Giurgiu. De acolo pe uscat la Brăila, 22 mai, Galaţi, Giurgiuleşti, Isaccea, Babadag, Constanţa, unde este la 30 mai, apoi Mangalia şi spre Constantinopol. În octombrie 1714 pleacă din Constantinopol spre Ţara Românească împreună cu Fabrice. E la Giurgiu la 12 oct., apoi la Bucureşti, Tîrgovişte, Rucăr, Bran şi Braşov. La 8/19 oct. e la Alba Iulia la 21 la Cluj şi la 23 la Debreţin.

Stanislaw Poniatowski este la Bender cu Carol al XII-lea. Merge la Constantinopol în septembrie 1709 unde rămîne pînă la sfîrşitul anului, cînd se înapoiază. În februarie 1710 se duce iar la Constantinopol. În campania din 1711 ia parte în tabăra turcă, fiind delegat să reglementeze cooperarea cu forţele otomane. După pacea de la Prut se înapoiază la Bender. În 1713, după, calabalîc îl însoţeşte pe rege la Adrianopol.

Gavriil Ivanovici Golovkin cancelarul ţarului Petru, îl însoţeşte în campania de la Prut. Este autorul broşurii din 11 septembrie 1711.

Jurnalul lui Petru pentru campania de la Prut foloseşte datele lui Şeremetev. Data redactării sale: după 1721.

Petru cel Mare Scrisori din 12 iunie la 30 iunie de la Prut.

Agentul suedez Briant e în Moldova din 1709. Sînt date rapoartele sale din Iaşi din feb. 1712—1713. Ultimul din apr. 1714.

Solia lui Chometowski întîmpinată la graniţă la 15 oct. 1712, trece prin Botoşani. E primită la Iaşi la 21 oct ... trece la Galaţi apoi prin Dobrogea spre Bazargic etc. La înapoiere, tocmai în 1714, este la graniţa Poloniei la 17 oct. după o trecere pe la Hotin, la paşa de Hotin.

Francisc Goscieski a însoţit solia tot timpul.

Emisarul suedez Hyltéen vine de la Bender la Iaşi, raport din 4 martie 1713. Este la Braşov în martie-aprilie. Trimite un raport din Bucureşti la 10 aprilie apoi din Tîrgovişte două rapoarte la 12 şi 20 noiembrie. Scrie din Transilvania în ianuarie 1714.

Bogdan Tălmaciul vine din Cameniţa la Hotin. Mai apucă pe pîrcălabul moldovan. Trece Prutul spre domn, care se îndreaptă spre Hotin, 5 sept. 1713. E primit de seraschier la Podul Lipcanilor, 6 sept. Înapoi la Cameniţa la 7 sept.

Koleséri Samuel a venit în Ţara Românească în patru rînduri în 1709, 1712 1713, 1714. Textul său privind aurul din Transilvania este mai tîrziu.

Anexă: *Descrierea curioasă a ţărilor române* e din 1699.

Pentru explicațiile generale privind fazele de elaborare a formei definitive a volumului de față, trimitem la cele din volumele precedente, îndeosebi la vol. III, p. 753. Trebuie amintită cum se cuvine prețioasa contribuție din faza I a colegilor dispăruți P.P. Panaitescu și I. Totoiu, atît prin ajutorul dat la îmbogățirea aparatului critic, la completările bibliografice, la revizuirile unor traduceri din volumele anterioare, cit și prin versiunile lor folosite în volumul de față.

P. P. Panaitescu

E prezent prin versiunile din *Călători Poloni* și anume:
Solia lui Leszczynski
Solia lui Chometowski
Descrierea lui Goscieckí
Relația lui Bogdan
și prin datele biobibliografice folosite în volumul de față.

I. Totoiu

E prezent prin traduceri din germană, italiană, franceză și maghiară, și anume prin următoarele texte și biografii în prima formă:

t.	I. W. Bardili, text german
t. b.	A. M. del Chiaro, text italian, parțial
t. b.	Aubry de la Motraye, text francez
t. b.	I. Komáromy, text maghiar
t. b.	M. Báy și G. Pápay text maghiar
t. b.	M. Teleki și J. Pápay, text maghiar
t. b.	P. Ráday, text maghiar
t. b.	Ștefan Lippay, text maghiar

Urmează lista colaboratorilor actuali:

M. Bulgaru

t. b.	L. F. Marsigli, traducere din italiană
t. b.	Osman aga, traducere din turcă și germană
t.	Phil. Avril, trad. din franceză, text parțial
t.	Nic. de Porta. trad. din italiană
	(Solia lui Leszczynski), aparat critic parțial
t. b.	M. Eneman, trad. din franceză . . . .
t. b.	Anonim suedez, trad. din franceză
t.	E. Weismantel, trad. din germană text parțial din Descriere
t.	A. M. del Chiaro, trad. din italiană, text parțial
t. b.	B. Ferrati, trad. din italiană

t. b.	Anonim francez din tabăra rusă, trad. din franceză
	(Solia lui Chometowski), aparat critic parțial
	(Fr. Gosciecki) idem

P. Cernovodeanu

t. b.	G. F. Kreybich, trad. din germană
t. b.	G. Ph. Schreyer, trad. din franceză
b.	(Nic. de Porta), biog. cu completări de M. Holban
b.	(Krmann)
b.	(Bardili) identificat cu anonimul german din 1709
	(B. Ferrati) confruntarea textului italian cu cel latin
t.	Baronul Fabrice, trad. din franceză
t. b.	Anonim din tabăra turcă, trad. din franceză
b.	(St. Poniatowski)
b.	(V. Vatatzes)
t.	Golovkin, trad. din germană
b.	(Chiouzy)
b.	(Kőleséri)
	A procurat textul inedit al călătoriei lordului Paget. A contribuit cu completări bibliografice la biog. lui del Chiaro. S-a ocupat de ilustrarea volumului. A revizuit prezentarea lui Marsigli.

L. Démeny

	A fost consultat în multe probleme de bibliografie și istorie maghiară și rusă. A revizuit, completat și dat forma definitivă la textele maghiare ale lui Báy și Pápay, Pal Ráday, Șt. Lippay și Komáromy. A tradus pe:
t. b.	Ianos Pápay din maghiară
	Scrisorile lui Petru cel Mare (de la Prut)
t.	trad. din rusă
t.	Jurnalul lui Petru cel Mare trad. din rusă

M. Holban

t. b.	A. Dunod, trad. din latină și obs. critice
b.	(Lessenyei, t. Veress) aparat critic
t. b.	A. Giorgini, trad. din italiană
t. b	A. Renzi, trad. din italiană, obs. critice
t. b	Phil. Avril, trad. din franceză, text parțial
t. b.	Simperto, trad. din germană
b.	(Solia lui Leszczynski), aparat crit. parțial
b.	(Leontie)
t. b.	E. Chishull, trad. din engleză
t. b.	Paget, trad. din latină
t.	István Dániel, trad. din latină
t.	Krmann, trad. din latină
t. b.	Des Alleurs, trad. din franceză
	E. Weismantel, trad. din germană, Jurnal, integr.
t. b.	Descriere, parțial
	(A. M. del Chiaro) selectarea textului,
b.	aparat critic
	(Șeremetev), aparat critic, completări
t. b.	Generalul Allard, trad. din germană
t. b.	Tiepolt, trad. din germană
t. b.	Moreau de Brasey, trad. din franceză; obs. critice

t. b. Bruce, trad. din germană
t. Poniatowski, trad. din franceză
t. b. J. Jeffries, trad. din engleză
t. Chiouzy, trad. din franceză
b. (Scrisorile lui Petru cel Mare)
b. (Jurnalul lui Petru cel Mare)
t. b. (Briant, trad. din germană și franceză)
b. (Chometowski)
t. b. Hyltéen, trad. din franceză
b. (Baronul Fabrice)
t. Kőleséri, trad. din latină

De asemenea completări critice la biografiile lui Nic. de Porta, Vîșenski, Ferrati, Juel, Anonimul din tabăra turcă, la Descrierea curioasă, aparatul critic, etc.

Revizuirea integrală a materialului în prima fază și coordonarea sa finală cu sporiri însemnate. Redactarea introducerii la volum. Întocmirea repertoriului cronologic, a listei autorilor, a tablei de materii, și a textului pentru clape.

Mai este de menționat prezența în volum a unora din *Călătorii ruși* ai regretatului G. Bezviconi, și anume Leontie, Macarie și Silvestru, Vîșenski împreună cu primele elemente ale biografiilor respective.

Tot astfel a fost folosită versiunea Jurnalului de campanie a lui Șeremetev, redată selectiv de C. Șerban și reîntregită de noi, în parte, în faza finală a volumului. Amintim cu acest prilej contribuția prețioasă a tovarășelor de muncă, E. Georgescu Tistu și A. Lazea la care s-a apelat într-o fază precedentă pentru textele rusești, așa cum ne-am adresat mai recent pentru traducerea unui text danez tovarășei Lydia Lowendal-Papae, căreia îi exprimăm mulțumirile noastre cele mai vii pentru versiunea fragmentului din memoriile lui Just Juel și pentru datele biografice respective. Includerea textului grecesc al lui Vatatzes din versiunea românească se datorează bunăvoinței lui M. Carataşu, pentru traducere, și lui P. Năsturel pentru procurarea lui. Le mulțumim la amîndoi. Recunoștință și tovarășului Eugen Denize, care ne-a ajutat la colaționarea textelor.

Indicele, ca și la vol. VII, a fost lucrat de tov. Lucia Taftă de la Institutul de istorie Nicolae Iorga.

INDICE*

A

Abdi pașa (Apti pașa), serasker venit la Hotin 337, 338, 594, 595; relații cu Bogdan tălmaciul, 612, 613, 614, cu Polonia 614.
Abrud („Auraria" la romani, Awrud), localitate (jud. Alba); abrudani, expl. auriferă 618, 620, 621, 624, 625, 629.
⟨*Ada-Kale*⟩ („insula Orșovei"), insulă pe Dunăre, azi scufundată pentru lucrările hidrocentralei de la Porțile de Fier 137.
Adam, mănăstire (jud. Galați) 225.
Adjud (Acidi), localitate în Moldova 246.
Adjuideni, sat pe Siret în Moldova (lîngă Roman), catolici la ~ 118.
Adrian, patriarh al Moscovei, coresp. cu ⟨Teodosie⟩, mitropolit al Țării Românești, 249.
Adrianopol, oraș 55, 60, 85, 88, 89, 90. 128, 301, 332, 334, 337, 386, 388, 389, 415, 502, 506, 507, 547, 589, 607, 609; coresp. din ~ a lui Marsigli din ~ 59, jurnal de călătorie la ~ al lui Wilhelm Paget 219—224; rezident al Țării Românești, la ~ Ianache Văcărescu 608; trimis al lui Thököly la ~ 84, trimiterea în arest a lui Chometowsky la ~ 589.
Aehrensköld, vicecaporal suedez 289.
Afendik Simion, pîrcălab la Soroca 414.
Africa, 621.
Agapia, mănăstire 588.
Ahmed, ceauș din suita lui Osman-aga din Timișoara 76.
Ahmed I (Ahmet), sultan otoman (1603—1617), 266, 267.
Ahmed II, sultan otoman (1691—1695) 58, 62; confuzie cu Ahmed III 289.
Ahmed III, sultan otoman (1703—1730) 289, 388, 396, 400, 410, 519, 534, 545, 547, 560, 564, 576, 588, 594, 606, 607, 609; și Bercsényi 76; și Constantin Brîncoveanu 400, 527, 528, 598, 599; trimis al ~ la Iași 259; și Dimitrie Cantemir 415, 498; și polonii și rușii 534 și Carol XII 328, 547; și Grothusen, sol suedez; și Orlik 598.
Ahmet bei (Ahmed bey), capugiu, 587, 589, 590.
Ahmet (Ahmet ⟨Celebi⟩), tălmaci turc la curtea lui Fr. Rákoczi II, 253.
Aisler v. *Heissler*, general.
Aiud (Enyed, Enyedinum), oraș în Transilvania 208; William Paget prin ~ 208, 209; școală și colegiu calvin; profesori: Ștefan Kolozsvari, Ștefan Enyedi, Fr. Pariz Papa, doctor Isaac Basire 209.
Akkerman (Akerman) v. *Cetatea Albă* 258.
Alba, comitat în Transilvania 212.
Alba Iulia (Fejervár, „Feriwar", Gyula, Meszter Feriwar, Apulum, Weissenburg, Wissembourg) 60, 80, 81, 208, 241, 530, 619, 623; dieta de la ~ din 6 iulie 1704 80; cancelarie la ~ 211; reședință episcopală 204; vestigii romane la ~ 209; biserică calvină, monumente funerare ale principilor Transilvaniei la ~, profesor din ~ Samuel Kaposi, episcop reformat la ~ Ștefan Veszpremi 204, 208—209.
Alba Regală (Fejervár), localitate în Transilvania 241.
Alberti, Elia, George, însoțitor al prizonierilor creștini (1699) 157.
Albești, localitate în Transilvania 241.
Alexandria, patriarh de ~ Gherasimi II „papa" 248, 249; Samuil 384.
Alexandru cel Mare (Macedon) 178.
Alexe Mihailovici ⟨Romanov⟩, țar; copii ⟨Sofia⟩, ⟨Ivan⟩ și Petru cel Mare 88.
Alfendal, general-maior în armata lui Petru I 469, 485.
Ali-aga, lipcan 331.
⟨*Ali-bey*⟩, însoțit de János Pápai 230.
Ali Cumurgi, favorit al sultanului Ahmed III 502.
Ali Ciorlulu, mare vizir (1706—1710) 233.
Ali pașa, mare vizir, căzut la Petrovarodin; 387, 390, 392, 394, 549; și Chometowski 589.
Ali pașa ⟨din Izmir⟩ (Ali pașa), agă al ienicerilor, muhafiz de Timișoara, apoi pașă de Belgrad 76; și curuții lui Francisc Rákóczi II 79.

* Indicele a fost intocmit de Lucia Taftă. Introducerea, biografiile, observațiile critice, precum și indicațiile bibliografice nu au fost incluse în acest indice.

Alibekioi (Alibeikioi), sat (jud. Constanța) 514.
Alică (Alîcea), sat (raionul Ismail R. S. S. Moldovenească) 303.
Alipelcen (probabil Alibeg chioi), sat dispărut astăzi 304.
Allard, Nicholas Ludwig (? — 1728) baron, general în slujba lui Petru cel Mare; biografie 433—434; text 435—442; expediția de la Prut din 1711 405, 444, 451, 452, 455, 456, 457, 462, 463, 464, 465, 466, 468, 474, 479, 480, 482, 483, 487, 489, 497, 498, 504, 505, 555, 559, 562, 566, 569, 571, 640; soție a lui ~ 468; ginere al lui ~ lt. col. Lienrot 481; brigadieri în divizia lui ~ Ștaf și Lessé 469.
Almaș, riu în Transilvania 210.
Almaș (Almaj, Almajienses), localitate (jud. Alba) 135, 619.
Aluta (Alutha, Alt-Fluss), v. Olt.
Alvinczi Petru, delegat transilvănean la comandamentul imperial Carol de Lorena 49.
America 621.
Amiraș Alexandru, secretar de cancelarie la suedezi 604.
Ampoiul (Ompoi, rîu în Transilvania) 530, 624.
Amsterdam, oraș 492.
Amudja pașa mare vizir otoman (1697—1702), 166, 176, 180, 181.
Ana, țarină a Rusiei 297.
Ana, regină a Angliei, fiica lui Iacob II Stuart 197, 542, 579.
Anglia 215, 216, 219, 403; rege al ~ v. *Henric VIII;* v. *Stuart Iacob II; Wilhelm III de Orania;* regină a ~ *Ana Maria;* cancelar al ~ *Malborough*, ambasador al ~ v. *William Paget; R. Sutton*, 539, 546, 563; și Bercsenyi 76; relații cu turcii și cu rușii 58, 163; studii în ~ S. Kaposi 208—209.
Aninoasa (Anginevasza), localitate (jud. Gorj) 230.
Anonim francez din tabăra rusă (1711); biografie 503; text 503—505.
Anonim francez din tabăra turcă (1711); biografie 506; text 506—511.
Anonim suedez (1711); biografie 303; text 303—304.
Antim ⟨Ivireanul⟩ (Antim), mitropolit al Țării Românești; tipar 380—381, și Mavrocordat 393, 395.
Antiohiam patriarh de ~ v. *Atanasie* 198.
Apaffi Mihail I, principe al Transilvaniei (1661—1690) 38, 41, 49, 50, 63, 84, 228, ministru al lui ~ M. Teleky 205, 222; și tratatul de la Blaj, și Sava Brankovici 50; și Blasiu Kiss 85; și habsburgii 619.
Apollonia, 526.
Apor, conte, tezaurar al Transilvaniei 209.
Arabia, trupe turcești din ~ 544, 607; dansuri arăbești 127.
Arad, oraș 67, 73, 74, 75, 76, 130.
aramă, în Țara Românească 373.
⟨*Aranca*⟩, afluent al Mureșului 253.
Aranyi Caterina, din Mifalău, roabă la Dodd-aga 296.
Aranyos v. *Arieșul*, confundat cu Crișul 209.
Ararus (!) v. Siret.
Archangel, soldați ruși din ~ 451.
Argeș, rîu 195, 220, 624.
Argeș, mănăstire 633; egumen de ~ Teodosie 248.
Argint, exploatări în Transilvania 215, 218, 629; în Țara Românească 373.
Arhipelag, 215.
Arieș (Aragus, Aranyos, Aranies, Aurati, Crysolas, Crysolons), rîu ~ exploatări aurifere pe albia ~ la Bistra,, Lupșa, Baia de Arieș, Sălciua, Poșaga 618; Tebea 626; 209, 623, 624, 626, scaun săsesc (Aranyosszék) 202.
Armenia, armeni 272, 527, 633; la Bender 268; negustori ~ la București 388; jefuiți de tătari lîngă Camenița 103; locuitorii din Chilia 521; negustori în Moldova 349, 635; la Roman 346; la Iași 343; la Botoșani 345.
Armenis (Ormenyesensi), localitate în Transilvania 622.
Arnolt, (corect Arnăut), pașa 296, 297.
Arrat, nume turcesc 58.
Asia Mică, trupe din ~ 110, 543, 607.
Astrahan (Astrakhan), regiment rus din ~ 415, 426, 432, 450, 463, 469, 472, 474, 479.
Atanasie, fost patriarh de Antiohia 198.
Athos, muntele, mănăstiri închinate ~ 248, 249.
Auch (!) v. *Hust*.
Augsburg, confesiunea de la ~ v. religie luterană 207.
August, împărat roman 513, 526.
August II, rege al Poloniei (Frederic August von Sachsen Wettin); (elector de Saxa (1670—1733); rege al Poloniei 1697—1706; din nou 1709—1733); fiul său v. *August III;* 61, 175, 338, 505, 526, 547, 604, 613, 614; ceartă cu Sieniavski 548; și dieta 464; relații cu Danemarca, cu Franța 543; și contele Tarlo 607; și contele Lagnasco 608; și Antioh Cantemir 168; și N. Mavrocordat 588; relații cu turcii 328, 548, 588; cu St. Leszczynski 174, 538, 607; și Göltz 588.
August III, rege al Poloniei 587, 590.
aur — mine și exploatări — în Transilvania 207, 209, 215, 223, 617, 618, 621, 623, 624, 625, 626, 627, 630.
Austria, austrieci v. Habsburgi, habsburgic.
⟨*Avramie Ioan*⟩ (Abrami, Giovani), predicator de curte la București, și M. Mavrocordat, și Del Chiaro 395, 396.

Avril, Philippe, misionar iezuit în Moldova (? — după 1694), biografie 92—102; text 102—110; relația lui ~ despre negocierile lui Constantin Cantemir cu imperialii 91; tovarăș de călătorie ~ Beauvollier 102; ~ și Jablonowski; ~ la Iași, la Cîmpulung Moldovenesc 104; și Constantin Cantemir; și M. Costin 105; și Mustafa Buikli pașa 107, 108, 109; călătorie pe Dunăre a lui ~ 110.
Azov (Azac), regiment de ~ 416, 429; Petru I și problema ~ 89, 441, 445, 451, 500, 505, 509, 535, 538, 544, 546, 564, 576.

B

Baba Huseyin, cîmpie lîngă Timișoara 68.
Babadag (Babba, Babbada, Balada), localitate 107, 207, 240, 290, 292, 293—294, 304, 525, 527; serasker, serdar de ~ Iusuf pașa 239, 240; v. și Mustafa Buikli pașa 90; evrei creștini la ~ 289; La Motraye la ~ 513, 514.
Babasu (Babason), lac, lîngă Babadag 525.
Bacău, oraș 246, 324, 326, 330; catolici la ~ 117; episcopie de ~ 168.
Baden, duce de ~ v. *Ludwig-Withelm*, regiment din ~ 73.
Bahlui, rîu în Moldova (Bahluiul Mare, Grosser Polichuy!) 165, 169, 174, 181, 239, 316, 343; 437, 452,; localitate pe ~ Podul Iloaiei 165, 317, 323, 334.
Bahluieț, ramificație a Bahluiului 317.
Bahna (Buno, Bahana) sat (jud. Bacău), catolici la ~ 118.
Baia, rîu în Moldova 165, 184.
Baia, oraș în Moldova 118, 165, 173, 174, 181, 184, 236, 293, 346.
Baia de Arieș (Offen banya, Offenburg) localitate, (jud. Alba) expl. auriferă la ~ 618, 620, 621, 628, 629.
Baia de Criș (Altenburg, Keresbanyenses), localitate (jud. Hunedoara) 619, 620, 624, 626.
Baia Mare (Körösbanya), oraș 60, 126, 620.
„Bajaluck" — v. *Cogealac*.
Balcani (Hoemus), munți 55, 60, 289, 618.
Bali-bașa 591.
Bálint, Sigismund, delegat transilvănean în (1687), 42, 49.
Baloska, Baloscha v. *Palozska, Andrei*.
Baltagi Mehmed pașa, mare vizir (17 aug. 1710—13 nov. 1711) 408, 410, 419, 425—428, 431, 437, 484, 501, 505, 506, 507, 508, 514, 516, 517—521, 537—539, 543, 544, 547—549, 561, 562; și Hrisant Notara și C. Brîncoveanu 553, 563 și Toma Cantacuzino și Gh. Castriotul și Sava din Raguza 520, 521, 553; și polonii 534; și Carol XII 501, 545, 546, 564, și Petru I 486, 487, 535—537; tratative de pace, soli, ostateci ruși la ~ 409, 429, 440, 441, 444, 446, 454, 455, 483, 485, 500, 504, 509, 510, 511, 518, 537, 550, 563, 564, 640.
Baltin, colonel în armata lui Petru I 572.
Bakciserai, reședință a hanilor în Crimeea 230.
Banat (Banatul Timișoarei) 52, 54, 63, 129, 253; orașe în ~ v. *Lipova, Timișoara*.
Bánffy, familia 617.
Bánffy, Gheorghe de ⟨*Lozoncz*⟩ (contele Bánffi), delegat transilvănean la (1687) 49; guvernator imperial al Transilvaniei (1691—1710); soție — Clara Bánffy 209; trimis al lui C-tin Brîncoveanu la ~ Radu Izvoreanu, ginere Sekely Ladislau 208; cumnat ⟨Nicolae⟩ Bethlen 223; vii la Vișea 623; tatăl guvernator al Albei ~ 623; și lordul Paget 209, 210, 223, 630.
Bánffy, Clara, soția lui Gh. Bánffy 209.
Banki Ioan, pastor 211.
Bar (Bear), oraș în Polonia 422, 449.
Barbowce, localitate în Polonia 339.
Bardili Wendel Johann, secretar al prințului Maximilian de Würtemberg, emisar al regelui Carol XII; biografie 264—265; text 265—285 (călătorie în Moldova).
Barka, secretar din tabăra lui Petru I. 454.
Barta ⟨*András*⟩ (Andrei Barta), refugiat în Moldova și Mikes 234.
Barthfeld, localitate în Ungaria 126.
Basarab Constantin v. *Brîncoveanu Constantin*.
Basarabia 110, 635.
Basel, localitate 633.
Basire, Isaac (1607—1676), fost canonic de Durnham în Anglia; stabilit la Aiud 209.
Bassewitz, emisar al lui Carol XII 611.
⟨*Basta*⟩, general imperial 143.
Batăr (Fekete Bator), locuitor din Transilvania 57.
Bathory (Bathorești), familia; ramuri; Ecsed și Somlyo 210.
Bathory. Cristofor, principe al Transilvaniei (1576—1582) 621.
Bathory Sigismund, principe al Transilvaniei 143, 621, 622, 628, 636.
Bavali Pietro, negustor catolic din Galați 117.
Bavaria, comandant militar din ~ v. Herbeville 80.
Báy Michály (— după 1705), călător ungur în Moldova și Dobrogea (1705—1706); biografie 237; text 237—243, și Antioh Cantemir și Gazi Ghirai II 239; Bay se îmbolnăvește în Moldova 243; v. și *Papay Gaspar*.
Bazargic (Bazarsilük), Passorski, Pazargi), oraș 171, 183, 290, 304, 513, 598.

Baziaş, localitate în Banat 153.
Bădeni v. *Puţeni*.
Băiceni (Boyca, Bajcsest), sat (jud. Iaşi) 181, 238, 239.
Băiţa (Baniczenses, Kisbánya), localitate (jud. Hunedoara) 619, 620, 628.
Băiţa (Rézbánya, Baia cea mică) localitate (jud. Bihor) 621.
Bălan (Balashava, Balasshaza) sat (jud. Sălaj) 210, 223.
Bălăceanu, familie de boieri din Ţara Românească, 395.
Bălăceanu Badea, mare vornic în Ţara Românească, tatăl lui Bălăceanu Constantin 51.
⟨*Bălăceanu Barbu*⟩ boier din Ţara Românească 394.
Bălăceanu Constantin (Balachiano, Báleziano), fiu al marelui vornic Badea Bălăceanu, agă, cumnat cu Gh. Cantacuzino 51 şi Heissler 144.
Băleanu (Băleni), familie 382.
Băleanu Grigore, vel vornic (praefectus-loci) la Tîrgovişte 221, 395; ginere al lui C-tin Brîncoveanu 402.
Băltăgeşti, localitate (jud. Constanţa) 171, 180, 183.
Bălţi, rîu în Basarabia 571.
Băneşti (Beneşti), sat (jud. Suceava) 238.
Bănila (Bannilowo), localitate pe Ceremuş 337.
Beauvollier, iezuit, l-a însoţit pe Ph. Avril în călătorie în Moldova 102, 104, 107, 110; audienţă la Constantin Cantemir 105, 107 şi ⟨M. Costin⟩ 105; în tabăra lui Mustafa Buikli paşa la Babadag 107, 108, 109.
Becicherec (Becicherecul Mare, Begkerek, Becskerök), oraş în Banatul iugoslav, azi Zrenjan; 61, 253; locuitori sîrbi ~ 254.
Bega, rîu 60, 61, 62.
Bekerius, 623.
Bekizi (Baskidia), masiv muntos în Carpaţii păduroşi, la graniţa dintre R. P. Polonă, R. S. S. Cehoslovacă şi U.R.S.S. 302.
Bekri Mustafa paşa, mare vizir otoman (2. II. 1688—10. XI. 1689), scrisoare lui C-tin Cantemir trimisă prin M. M. Lesşenyei 87; rel. cu Petru I, marele „duce al Moscovei" 87, 88.
Belceşti (Petzeşte!) sat în Moldova 316.
Belgrad, oraş pe Dunăre, 50, 52, 59, 60, 75, 76, 88, 126, 128, 130, 135, 155, 156, 231, 378, 622; căderea sub turci în 1690 53; 54; asediat de Heissler 135; asediat de Eugeniu de Savoia 130, seraskier de ~ 153, paşă de ~ v. Ali paşa din Izmir 76; c. Kodja Djaffer paşa 67; Ibrahim aga 75.
Belli comisar în slujba Habsburgilor 206.
Bender (Tighina, Tekin), cetate pe Nistru (R. S. S. Mold.) 103, 117, 222, 258, 262, 266, 267, 271, 273, 284, 287, 295, 319, 320, 321, 326, 329. 330 338, 340, 345, 408, 412, 414, 417—419, 423, 453, 465, 497, 507, 510, 516, 521, 522, 536, 537, 542, 546—548, 572, 580, 581, 582, 583, 588, 589, 599, 600, 603—606, 614; armeni, evrei la ~ 259, 268; cazaci la ~ 295; români la ~ 572; prădat de poloni şi cazaci 266, 267; ciumă la ~ 338; călătorie a lui A. de La Motraye la ~ 521, 525; M. Eneman la ~ 286, 287; corespondenţă a lui Fabrici din ~ 408, 410, 411; corespondenţă a lui Jeffries din ~ 543, 544, 545; P. Ráday la ~ 292, 295; Weissmentel la ~ 327; seraskier la ~ Ismail paşa 596; Iusuf paşa 274, 317, 410, 594; tabără a armatei suedeze la ~ 265—271, 276, 293, 294, 295, 303, 308, 316, 321, 322, 332, 410, 515, 562, 564; refugierea lui Bercsényi la ~ 76; Mustafa paşă de ~ 257, 260.
Berestk-Ujfalu — v. *Uifalău*.
Bercsényi, Nicolae (Miklós) (1664—1726) conte, prim sfetnic al lui *Fr. Rákoczi II*, secretar general suprem şi prim secretar al Consiliului gubernial, regent al Ungariei 76, 77; memorii, scrisori ale ~ şi Osman aga din Timişoara 76. şi Petru I 457.
Berlin oraş 581; trimis al ţarului Petru I la ~ M. G. Golovkin 552.
besii, culegători antici de aur în Transilvania antică 621.
Bestujev, ofiţer rus 429.
Bethlen, familie de nobili din Transilvania 62, 205, 206.
Bethlen, Gabriel, principe al Transilvaniei (1613—1629), monument funerar la Alba Iulia 208, 228, 621.
Bethlen Nicolae, conte, cancelar al Transilvaniei (1642—1716) 62, 63, 210, 223.
Bethlen Samuel conte, soţie ~ născută Bora Nagy ~ 209.
Bethlen ⟨*Wolfgang*⟩ (Farkas) (1639—1679), confundat în text cu N. Bethlen 62.
Béthune ⟨*François Gaston*⟩ marchizul de ~ ambasador francez în Polonia; biografie v. *Călători* VII 88; scrisori ale ~ 103, 108.
Bialazerski regiment, colonel în ~ Engsberg, fiul 484.
Biallis Francesco, comandant genovez la Şimlău 40, 48, 49.
Bihor, comitat în Transilvania 224; munţi 619, 624, 626.
Bilipin, sat neidentificat în Basarabia 320.
Bistra, sat pe Arieş 618.
Bistriţa, rîu 228, 246, 324, 346, 624.
Bistriţa ⟨*Năsăud*⟩, localitate în Transilvania 80, 234, 281, 301, 329, 620, 621, 626; bistriţeni ce exploatează argintul 629.
Bistriţa comitat 622 sau scaun săsesc 212.
Bistriţa (Bistritz), mănăstire (jud. Vîlcea), 51.
Bizonc — v. *Cavarna*.
Bîc (Buk), rîu, afluent al Nistrului 294, 295, 320, 334, 338.

Bîrlad (Barlav), oraş 117, 170, 172, 182, 183, 190, 225, 235, 240, 340, 630, 636; trecerea soliei lui Leszczynski St. prin ~ 172.
Bîrlad, rîu în Moldova 170, 179, 182.
Bîrnova (Pirnau), mănăstire (jud. Iaşi) 326.
Bîrsa (Bozza), munţi în Transilvania 203, 618.
Blaj (Blaustauna, Balásfalva), tabără imperială la ~ 49; tratatul de la 50, castel al lui M. Apaffi la ~ 223; W. Paget la ~ 208—209.
Blasiu Kis, venit cu scrisori la Bucureşti din partea lui Apaffy 85.
Bobîlna (Bobolnensi), localitate (jud. Hunedoara) 623.
Bobrinsk, staroste de ~ v. *Sapieha.*
Bocardo Pietro, pretins membru al familiei ilustre Doria 134, 637 şi Paget şi Veterani.
Boé, ofiţer în armata lui Petru I 469, 489.
Boemia 362, 380; mare cancelar al ~ 126, 141.
Bogdan tălmaciul (?— după sept. 1713); biografie 612; text 612—614; şi Abdi paşa.
Bogdana, rîu în Moldova 170.
Bogdania v. Moldova; Bogdan bey = drum al Moldovei 541.
Bogdăneşti, sat în Moldova, catolici la ~ 118.
Bonini, abate 61.
Bonne Jensen Hermann, general în campania de la Prut 440.
Bonţida, localitate în Transilvania 623.
Boreth (Bereths) v. *Poreci.*
Borystene v. *Nipru.*
Borne, general maior rus 469.
Borosnyai ⟨*Nagy Ioan*⟩, pastor calvin la Ocna Sibiului 207.
Borşa, localitate în Transilvania 236, 237, 238 (Borsch), 242, 262, 284, 293.
Bosfor (Canale de Mar Nero) 59, 110.
Bosnia, sangeac al ~ 74; regi străvechi 63; paşă de ~ 516; locuitori bosnieci, întîlniţi cu căruţele lor la lucrările de fortificaţie ale Hotinului 338, 614; oraşe: v. *Serai⟨evo⟩*, *Belgrad;* Ioan Petrovich, căpitan de margine al oraşului Fălciu, 117.
Botna, rîu în Basarabia 418.
Botoşani (Poltyszan), oraş 316, 327, 328, 331, 337, 339, 345, 359, 590.
Bouche (corect Busch), general maior în armata lui Petru I (469, 482; soţie doamna Bouche 483, 486.
Braclav (= Brazlav), localitate în Podolia, tabără rusă la 1711 la ~ 409, 469, 568.
braggio (= braţe) măsură de lungime de cca 62 m reprezentînd distanta dintre amîndouă braţele întinse 119.
Brandenburg, trupe din ~ 62.
Bran, localitate şi castel 203, 221, 529.
Branişte (Prnezko), sat (jud. Dolj) 231
Brankovic Gheorghe (Brancoyek serbiano) cronicar; agent diplomatic la Constantinopol, a complotat împotriva imperialilor în 1687 50, şi Ludwig-Wilhelm de Baden şi Şerban Cantacuzino 50.
Brancović ⟨*Sava*⟩ mitropolit al Transilvaniei 50.
Braşov (Corona, Kronstadt, Stephanopolis, Corona Stephanopolis) oraş 37, 49, 51, 54, 85, 126, 127, 129, 195, 203, 205, 212, 233, 301, 330, 388, 403, 529, 579, 583, 605—607, 611, 619, 628, 633, 634; descriere, bibliotecă, catedrală, religie 204; locuitori 529, 530; români la ~ 90; magistraţi, administraţie 127, 203, 530; comandant imperial la ~; Glockelsperg (Glychensberg) 203, 222; rezident regal suedez la ~ Strahlemberg 325; bătălia de lîngă ~ v. *Zărneşti.*
Braşov (Cronstadt, Brassoy-Szék), scaun săsesc 212.
Brăila (Brahilou, Braisa), 90, 91, 171, 180, 507, 524, 525, 553, 556, 589, 597, 633, 637; paşă de ~ v. Daud paşa 516, 556, 566; călătoria lui A. de La Motraye la ~ 526; expediţia propusă de Toma Cantacuzino Contra ~ şi înfăptuită de generalul Römne 444, 470, 507, 516, 524, 552, 556, 560, 565, 566; mănăstire lîngă ~ 431, 555, 638; v. şi *Rönne.*
Brăzeşti (Brezanenses) exploatare de metale la ~ (jud. Alba) 619.
Breaza (Brezanum), localitate 628.
Bred, localitate neidentificată în Transilvania 531.
Breslau, localitate 126, 127, 457.
Breţcu (Breţc? Perecz), sat (jud. Covasna) 324, 345.
Brezoianu ⟨*Pătraşcu*⟩, mare serdar al lui Brîncoveanu 195, 394; fiică Stanca 395.
Briant ⟨*Adam*⟩ de ~, agent suedez în Moldova (?—1714); biografie 575—576; text 576—583; rapoarte din Iaşi 293, 330, 570, 579, 580; şi N. Mavrocordat 578, 583, 603, 605; şi von Müller 576, şi Walenstierna 588.
Brădiceni, localitate în Muntenia 373.
Brieg, localitate 126.
britologii (britogalii), populaţie celtică 287.
Brîncoveanu, familie.
Brîncoveanu Constantin (Voyvoda et Princeps Valachiae Transalpinae), domn al Ţării Româneşti 51, 55, 88, 127, 143, 196, 248, 249, 250, 390, 403, 452, 470, 515, 516, 524, 564, 607, 630, 637; reşedinţe: v. *Bucureşti;* v. *Tîrgovişte;* palat la Sîmbăta de Jos 386; tipar 197; familie 249, 390, 400, 402, 598, 599; soţie Maria doamna (Marica) 381, 382, 386, 390, 599; fii: Constantin 198, 220, 249, 386, 390, 402, 527, 528, 599; Matei 197, 249, 386, 402, 527, 528, 599; Radu 197, 249, 386, 402, 527, 528,

599; Ștefan 197, 220, 240, 386, 402, 527, 528, 599; fiice: Ancuța 197, 386, 402, 589; Bălașa 197, 386, 403; Ilinca 127, 197, 386, 402, 599; Maria 386; Safta 386, 402, 599; Smaranda 386, 402, 599; Stanca 386, 390; gineri: ⟨Scarlat Mavrocordat⟩ 127; Radu Iliaș Beizadea 197, 220, 221, 280, 286; Grigore Băleanu 402, 403; Radu Crețulescu, ⟨Nicolae Rosetti⟩ 402; ⟨Manolachi Lambrino⟩ 403; Ș. Greceanu 608; secretari: Del Chiaro 388, 389, 403, 608; Ioan Romanul 133, 636; Andrei Wolff 88, 119, 120; ~ medic — v. *Ferratti Bartolomeo;* relații cu Cantacuzinii 144, 195, 387, 391, 553, 590, 610; și Gh. Banffy 208; și Blasiu Kiss 85 și Istvan Daniil 228 și alți confederați curuți 227 și Gherasim patriarh de Alexandria 248; și agenții suedezi 568, 605, 609, 610, 611 și Habsburgii și Thököly 56, 144, 516, 519; și generalii imperiali Ludwig de Baden 59; și Kreybich 128 și Marsigli 55, 56, 59, 60; și Fr. Rákóczi și agenții lui: M N. Lessenyei și contele Sandor 84; J. Papai 232, 233; și contele Oettingen 156; și lordul Paget 196, 197, 198, 219 și Petru I și D. Cantemir 498, 515, 543, 553, 571 și misiunea lui Hrisant Notara și Gh. Castriotul 553, 560; și generalul Rönne 637, 638; și Văcărescu 599; și Bussi 605; și mazilirea și uciderea lui și a fiilor săi 400—403, 498, 524, 527—528, 565, 598, 599; și medaliile lui ~ 250, 598, 599, 630.

Brîncoveanu Papa, tatăl lui Constantin Brîncoveanu 390; familie 349, 390.

Brîncoveanu Preda, bunicul domnului Brîncoveanu 390.

Brîncoveanu ⟨Stanca⟩, fiica postelnicului Constantin Cantacuzino 249.

Brîncoveni, moșie și palat la ~, localitate (jud. Olt) 51, 630.

Brodi, localitate în Rutenia 163.

Bruce, *James*, fratele lui P. H. Bruce 497.

Bruce, *Heinrich Peter* (Brousse) (1692—1751), general în armata lui Petru I; biografie 495—496; text 497—502; și campania de la Prut 426, 428, 429, 463, 464, 465, 466, 474, 487, 497, 502; pretinsa călătorie la Adrianopol, la Constantinopol 497, 502; frate James Bruce 497.

Brunacci, *Antonio Francesco* din Cremona, misionar în Moldova și Țara Românească (7 martie 1688) 119.

Brunel v. *Smit*.

Brunswich, localitate 507.

Brusch vezi *Zbruck*.

Bruyninx, *⟨Jacob Jon Hamel⟩*, diplomat olandez la Viena și W. Paget 133, 636.

Bucium (Butsum), sat (jud. Alba) 618.

Bucova (Bakaua), localitate (jud. Caraș-Severin) 618.

Bucovina, Codrul (Bukovina, Buchenwalt, codrul de fag, codru, foret des Boukovines, Koder) 103, 164, 173, 184, 323, 327, 329, 333, 336, 337, 340.

București (Bugeresch, Progrest, Bucarest 55, 56, 59, 84, 85, 50, 119, 120, 132, 157, 184, 189, 196, 220, 243, 247, 249, 251, 331, 400, 401, 528, 603, 605; palate: domnești: Curtea Veche domnească din ~ 372, 383, 390, 391, 393, 396, 397, 403, 548, 632, 636; Dealul Mitropoliei 196; hanuri: C-tin Șerban Vodă 198, 232, 394; Sf. Gheorghe; mănăstiri: Mihai Vodă 395; Sf. Sava 249, 301; Sf. Gheorghe Nou și Vechi 248, 249; ape, vezi ~ *Dîmbovița;* tipar ~ 197; mănăstiri lîngă ~ Cotroceni 132, 199; Plumbuita 248; Văcărești 196, 251, 401; călători prin ~ v. *Blasiu Kis*, *G. B. Schreyer*, *M. N. Lessenyei*, *Marsigli*, *Fabrice*, *Hyltéen*.

Buda = Budapesta în Ungaria 59, 63, 80, 522.

Budeni (Boden), sat (jud. Gorj) 231.

Budziakul rîu în Moldova 170.

Bug, rîu 522, 588.

Bugeac (Batchak, Buceag, Basarabia, Țara Tătărească, ținut tătărăsc, Tataria, Tantarie, Daidsiak, Tataria de la Cetatea Albă, Batchak) 85, 89, 90, 102—104, 164, 240, 246, 287, 296, 303, 321, 335, 420—423, 426, 436, 522, 542, 544, 548, 570, 581; sultan al ~ 239; capitală ~ Căușani 112, 242, 295, 542; port Ismail ~ 241; locuitori, tătari 89, 90, 119, 144, 174, 177, 327, 482, 488, 568, 570; Cantemir, mîrzac rebel din ~ v. *Cantemir*, *mîrzac*, ~ ars și prădat de cazaci la 1060 266, misiunea lui Constantin Postelnicul zis Ciobanul în ~ 89; campania polonă din 1686 în ~ 106.

Buhus Ioan (Bohus), mare logofăt, caimacam al Moldovei (1709—1710) 168, 294, 587, 590, 593.

Buhuș ⟨Lupasco⟩ mare spătar în Moldova, înnobilat de principele M. Apaffi la 1676 228.

Bujoreanu, *Ștefan*, vornic în Țara Românească 395.

⟨Bujoreanu Șerban⟩, vistier al lui C-tin Brîncoveanu 403.

Bulbouca (Bolubog), sat la N. de Bender 320, 334, 338.

Bulgaria, bulgari 60, 183, 528, 598, 632; localități: Lompalanka, Vidin 155; Coslugea, Provadia 304, călătoria lui Marsigli în 1691 prin ~ 55; (Karnobad); bulgari în Brașov 530; la fortificațiile Hotinului 338; ~ la Mangalia 527; în Moldova 635.

Bure, emisar suedez al lui Carol XII arestat de Mavrocordat 582.

Burgholz (Brecols, Buchholz, Bergholtz, Burgholtz), general în armata lui Petru I 316, 449, 455, 464, 465, 469, 470, 479, 482, 483, 489.
Burlo = Burila Mare, sat (jud. Mehedinți) 155.
Bursuri, mănăstire lîngă Fălciu 423, 424.
Burztyn — oare Bucium? localitate în Moldova 169.
Bussi, agent al domnului Brîncoveanu la Viena 605.
Butru (Bodoga), sat pe rîul Cogîlnic 303.
Buzău, rîu 247.
Buzău (passo di Bozza), pas în munții Carpați ~ 54.
Buzău, oraș 630; episcop de ~ Damaschin 247; tipar ~ 197; reședință episcopală 374.

C

Cacavelas ⟨*Ieremia*⟩, profesorul lui Dimitrie Cantemir în Moldova 168, 178.
Caiuți, sat (jud. Bacău) 89.
Calfa (Kaftan), localitate la N de Varnita 321.
calmuci, în armata lui Petru I 544, 551.
calvină, confesiune 207.
Camăr v. *Kermer*.
Camenița = Kamenek-Podolski în U.R.S.S. 88, 89, 102—104, 258, 266, 342, *352*, *359*, *366*, *457*, *500*, 521, *536*, 607; Bogdan tălmaciul și comandantul von Rapp de la ~ 612—614.
Campi deserti = cîmpiile deșerte dincolo de Nistru în Ucraina de sud 117.
Cantacuzino (Cantacuzini), familie boierească din Țara Românească și Moldova de origine bizantină 232, 248, 380, 387; cronica ~ 381; Constantin Brîncoveanu și folosirea emblemei bizantine 250, 598, 599.
Cantacuzino, *Constantin Stolnicul*, frați Iordache Spătarul, Matei aga și Șerban Cantacuzino 144, 195; soră Stanca, mama lui Constantin Brîncoveanu 249 și C-tin Brîncoveanu 195, 386, 389, 610 și S. Kalnocki 91, 204; și Chishull 391; conte al Sf. Imperiu romano-german și curuții 228, 233; hartă grecească a lui ~ 201; moșii la ⟨Filipeștii de Pădure, la Măgura⟩ 232; corespondența cu S. Kalnocki 91; Mihai Teleki 107 și Marsigli 56; și ⟨Paget⟩ 133, 197, 220; și Schreyer 132; ucis la Constantinopol în 1716 cu fiul său ~ v. *Ștefan Cantacuzino*; nepoți v. *Toma Cantacuzino*, ~ *C-tin Brîncoveanu*.
(Cantacuzino) ⟨*Drăghici*⟩ (zis Măgureanul), fiu: Șerban Cantacuzino mare paharnic 220.
Cantacuzino Gheorghe, fiul lui Șerban Vodă, adăpostit în Transilvania; pretendent susținut de imperiali în Țara Românească și Leopold împăratul 51, 144, 145, 195, 393, 394.
Cantacuzino Ilie mare comis în Moldova 176.
Cantacuzino Iordachi spătarul, frate cu Șerban Vodă 144.
Cantacuzino Maria doamna, soția lui Șerban Vodă, fiica lui Ghețea Rustea clucer, portret de ctitor la mănăstirea Cotroceni 199.
Cantacuzino Matei aga, frate al lui Șerban Vodă 144; fiu: Toma Cantacuzino 389, 560; portret la mănăstirea Cotroceni 199; relații cu Constantin Brîncoveanu 560; conte imperial 195.
Cantacuzino Mihai, vel spătar, conte al Sf. imperiu german, frate al lui Șerban Vodă 144, 196, 233, 389; ctitor al mănăstirilor Colțea, Zlătari din București, ⟨Sinaia⟩ și Titireciul și a bisericii din satul Fundeni 249; nepoți Toma Cantacuzino 195, 220; ginere D. Racoviță 387 și C-tin Brîncoveanu și imperialii și turcii, și N. Mavrocordat 392.
Cantacuzino Toma, mare spătar (1706 sept.-iunie 1711), fiul lui Matei aga 195, 389, 400; sol la Poartă 195; și Chishull 204; și lordul Paget 195, 197, 220, 221; și János Pápay 232; și Petru cel Mare 386, 389, 470, 516, 553, 560, 571, 572, 573; și expediția contra Brăilei 400, 470, 560.
Cantacuzino Radu, spătar, conte imperial, fiul stolnicului C. Cantacuzino, frate al lui ~, *Ștefan Cantacuzino* 382; soție, Stanca Brezoianu 395.
Cantacuzino Șerban, mai întîi vel spătar, apoi domn al Țării Românești (1678—1688) 56, 84, 143, 196, 389, 402, 403; fiu ~ v. Gheorghe Cantacuzino; frate Constantin stolnicul, Mihai spătarul; Matei aga, Iordachi spătarul; ginere Constantin Bălăceanu, soție Maria, relații cu boierii, cu turcii 144, 196; ctitor al mănăstirii Cotroceni 195, 199; fiică Casandra, soția lui Dimitrie Cantemir 467, 550; și Gh. Brankovic 50; și Sobieski 102.
Cantacuzino Șerban (Măgureanu), fiul lui Drăghici, mare paharnic ian. 5—iul. 12 și lordul Paget 196.
Cantacuzino Ștefan, fiul stolnicului; domn al Țării Românești (1714—1715) 249, 381, 401—403, 524, 528; frate Radu Cantacuzino, spătar 383, 395; soție ⟨Păuna⟩, fii 528; cumnat Radu Dudescu, mare logofăt 391; relații cu Gazi Ghirai II 239; și G. Papay și M. Bay 239.
Cantemir, mîrzac tătar rebel în secolul XVII 104, *164*.
Cantemir Antioh, fiul cel mare al lui Constantin Cantemir, domn al Moldovei (1695 dec. 8 — 1700 sept. 14),

(1705 febr. 12 — 1707 iul. 20), ostatec la turci 102, 107, 110; domn ~ 89, 172, 240; frate al lui Dimitrie Cantemir 177; soție a ~ Ecaterina doamna 165, 178; dregători ai ~ Lupul Bogdan, cumnat 165; și dregători 166, 167; 174; și solia lui St. Leszczynski 163—173, 176—178, 181, 182; și August II, regele Poloniei 167; Fr. Rákóczy II 233; și lordul Paget 196; și Hyltéen, medic al lui ~ *Likinios* 182.

Cantemir, Constantin, domn al Moldovei (1685 iunie 15 — 1693 martie), 175; **fiu — Antioh Cantemir** 102, 107; călătorie la Camenița 89; dregători ai lui Iordache Ruset vistier 89; Velici Costin, fost mare vornic 119; secretari ~ Kienarski 104 și Wolff Andrei 88, 104; tratat secret cu împăratul Leopold I 106; și regele polon Ivan Sobieski 102, 103; și Avril 103, 104, 105; relații cu polonii, cu turcii 102, 103, 105, 106, 107; scrisoare către marele vizir Bekri Mustafa trimisă prin M. N. Lessenyei 87, 88.

Cantemir Dimitrie, fiul lui Constantin Cantemir, domn al Moldovei (princeps von der „Wallachey") 168, 169, 319, 389, 499, 525, 553, 572, 573; frate Antioh Cantemir 177, 178; soție Casandra Cantacuzino 467, 550; profesor al lui ~ Ieremia Cacavelas 168; și Constantin Brîncoveanu 498, 560; Petru cel Mare la Iași ~ 425, 466, 467, 544, 559, 560, 573, 601; s-a alăturat cu oastea Moldovei armatei ruse 415, 419—422, 465, 503, 507, 515, 544, 561, 564; și Dolgoruki 570; trimis al țarului Petru I la ~ Kropotov 418, 554; scrisoare către Sava din Raguza 572; și feldmareșalul rus B. P. Șeremetev 410, 420, 424, 463, 464, 568, 571; cerut de turci ca rebel 410, 456, 536, 538.

Cantemir Ecaterina, (născută Ceaur), doamna, soția lui A. Cantemir 165.

Caplan Ghirai I han tătar (1713—1714) 594; și Stanislas Leszczinski 337.

Caprara (Silvio Enea) (1631—1701) conte, mareșal imperial 41, 42, 61, 62.

Caraci (Karats)? în Transilvania? 628.

„*Caraffa*" probabil Caratai, sat la N de Murfatlar 290.

Caraffa Antonio, comandant imperial în Transilvania, în Ungaria, 41, 42, 50, 72; și ocuparea Transilvaniei în anii 1687—1688 59; învingător la Lipova 69, 70, 71, 72.

Caransebeș (Sebeș), localitate în Banat 57, 62, 81, 129, 135, 137, 153, 618, 627.

Caraș („Cavasso"), rîu în Banat 52, 153.

Carașu, v. *Karasu*.

„*Carlopolis*", tabără lui Carol XII lîngă Bender, vizitată de La Motraye 514, 515.

Carlo, fort pe o insulă a Dunării, lîngă Orșova veche 53.

Carlowitz (Karlowitz), pacea (26 ian. 1699) de la ~ 58, 63, 74, 75, 78, 143, 166, 172, 176, 211, 560, 613; plenipotențiar al Porții la ~ Alexandru Mavrocordat 341; mediator, ambasadorul britanic lord Paget 219.

Carol (*de Louvris*) duce la Lorena, comandant imperial în Transilvania la 41, 48, 49, 50, 206; 311; și L. F. Marsigli 49; și tratatul de la Blaj 50 (oct. 1687).

Carol al VI-lea de Habsburg, anii de viață (1685—1740); de domnie (1711—1740) 130.

Carol al XII-lea, rege al Suediei, refugiat la Bender 265, 295, 308, 316, 321, 408, 418, 419, 423, 440, 441, 453, 455, 487, 501, 505, 509, 522, 528, 530, 537, 542, 561, 578, 580, 607, 608, 609, 611, 614; și Mustafa pașă la Bender 257 și Iusuf pașă de Bender 411; tabără militară la „Carlopolis" 514, 515; tabără militară la Varnița 521; și Bardili J. 276; și hanul tătar Devlet Ghirai 296, 510, 515, 546, 547, 564; relații cu Mazeppa, hatman al cazacilor 296, 498; predicator de curte al ~ M. Enemann 258, 287; cancelar al lui ~ v. *Müller von;* anturaj al lui ~ Klingstern; Theeben Olaf Hermelin; Duben; Teiff 412; generalul Grothusen ~ 410, general al lui ~ Axel Sporre 562; agenți ai ~ Bassewitz, Schwerin, Strohlemberg, Hyltéen 611; și ducele administrator de (Holstein) 408 și Constantin Brîncoveanu 606, 609, 610, 611; și D. Cantemir 415; și N. Mavrocordat 579; și D. Krmann la ~ 259 și Jeffries 543, 547; și La Motraye 515, 528; marele vizir Baltagi Mehmed pașa 501, 510, 538, 539, 545, 546, 554, 564; și Orlik, hatman al cazacilor 417, 420, 547, 581, și contele Sapieha 332 și Sienidwski 330; și Petru I, 519, 536, 538, 543, 554, 640; și Poarta 328, 521, 538; și Weissmentel 327; și ducele de Mecklemburg 605; și tratatul de la Westfalia 604; și trimiterea forțată la Constantinopol 412 și retragerea prin București 548.

Carolain (Lambgrad, Lom) v. *Lompalanka*.

Carpați (Mont Carpat, Carpetes, „Mons Aureus), munți 80, 89, 90, 190, 260, 529, 617; culmi ale ~ Țapul, Cîrlibaba, Găina, Glodul, Tîmpa; ape: Cibin, Cîrlibaba, Licov, Tătărcuța, Tatarca, Moldova 238; Carpații păduroși 228; izvoare ale Nistrului în ~ 258; izvoare ale Prutului în ~ 259; trecătoare în Transilvania 81; izvoare de ape minerale din Transilvania 293; Bardili trece prin ~ 282, 283; război polono-turc (1683—1699) între munții ~ și Siret 106.

Cartin (Kart), localitate (jud. Gorj) 230.
Casovia (Cașovia), azi Kosiće în R. S. Cehoslovacă) 126.
Castagnères, Pierre Antoine, marchiz de Chateauneuf, ambasador francez la Poartă (1689—1699); și Marsigli 59.
Castaldi, general imperial în Transilvania 621.
Castriotul Gheorghe (Castriota), Comisul Machidon după I. Neculce, diplomat, trimis de C. Brîncoveanu la Petru cel Mare la Iași cu propunerile de pace ale Porții 198, 498, 553, 554, 560, 563, 571, 573.
Cavarna (Bizone), oraș la M. Neagră 526.
Cavnic (Kapnick), localitate în jud. Maramureș 620.
cazaci, căzăcești 40, 88, 89, 106, 110, 186, 266, 270, 320, 418, 451, 455, 463, 526, 536, 544, 577, 580, 581; hatmani ai ~ v. *Hmelnițki; Mazeppa; Orlik;* aliați ai rușilor în campania de la Prut 90, 297, 437, 440, 451, 456, 470, 472, 473, 475, 504, 536, 540, 562, 572, 640; și suedezii 417—420, 445, 547, 581; ~ zaporojeni și tratatul din 1711 509, 538.
Cazanski, regiment rus, colonel în ~ v. Moreau de Brasšey 462.
Căinari (oare Kejnoar?, Kajmar) rîu și localitate în R. S. S. Moldovenească, scrisoare a lui Petru I de la ~ 435, 440, 570.
Călărași (Kalarasch) sat pe Valea Bicului 334, 338.
Călieni (Kuolin), sat (jud. Vrancea) 90.
Cărpiniș (Karpenes), localitate (jud. Alba) 618.
Căușani (Causian, Kauscha, Kautsian, Kassan) 243, 283, 295, 303, 321, 338, 522, 542; descriere, locuitori români la ~ 515; catolici la ~ 117; tătari la ~ 242; evrei la ~ 287; Raday la ~ 295.
Ceaur v. *Cantemir Ecaterina.*
Cele 100 de movile (Centum monticum, Sto Mogluli), stepă lîngă Avrămeni, în stînga Prutului 327, 342.
Cele trei turnuri (Tri Kulé), ruine de pe malul Dunării 136.
Celibikioi (Cselebikö), sat tătărăsc în Bugeac 241.
Cellarius = Keller, Christoff, cărturar german (1638—1707) 619.
Cekang, localitate neidentificată în R. S. S. Moldovenească, 613.
Cenad, cetate pe Mureș, ocupată de turci 61, 76.
Cenad (Csanad) = Cenadul Mare, comună (jud. Timiș) 73, 74, 75.
Cenad (Tsanad, Zanad) = Cenade, comună (jud. Alba), palat al lui Gh. Banffy la ~ 207, 208, 223.
centenarul, unitate de măsură = 100 de funți = 50 kg. 619.
Cepherza-Myrza, tătar din Crimeea, 521.
Ceremus (Scheremos), rîu 243, 259, 315, 339, 587, 590; localitate pe ~ v. Lujeni 164.
Cerna, rîu 137.
Cernăuți, oraș pe Prut, azi în R. S. S. Ucraineană 164, 184, 243, 327, 328, 329, 330, 336, 339, 340, 345, 577, 582, 587, 590; staroste de ~ v. *Turcul Constantin;* soția lui Leszczynski prin ~ 164, 173, 174.
Cerneți (Cernes, Czernetz, Zernelensem) localitate (jud. Mehedinți) 137, 374, 619, 633; tabăra austriacă (1688) la ~ 51; căpitanul de „haiduci" de la ~ (dec. 1699) 155.
Cernigov, arhiepiscop de ~ v. ⟨*Maximovici Iona*⟩ 245, 248.
Cernțov (Chensof), brigadier rus, trimis să asigure paza Iașului 417—420, 468, 469, 470, 471, 472, 477.
Cetatea Albă (Akkermann, Bielograd, Neszterfejervar) 191, 241, 258, 296, 303, 342, 418, 514, 517, 522; sate hănești lîngă ~ cu moldoveni și munteni fugiți 521.
cetverk = unitate de măsură 187.
Chateauneuf, v. *Castagnères, Pierre-Antoine.*
Chezdi — scaun secuiesc 212.
Chilia (Kilia, „Kia"), oraș la Dunăre 89, 90, 110, 191, 328, 522, 523, 526; locuitori: armeni, greci, evrei, turci la ~; la Motraye prin ~ 521.
chinezești, dansuri 127.
Chinski, v. *Kinsky Franz Ulrich.*
Chioar cetate în Transilvania, ocupată de imperiali 41, 49.
Chiouzy, tălmaciul turc al lui St. Poniatowski; biografie 549, text 549—550; 454.
Chishull Edmund, capelan în suita lordului Paget (1670—1733); biografie 192—194; text 195—216; călătorie în Țara Rom. și Transilvania 195, 198, 199, 208, 220, 221, și Toma Cantacuzino și Constantin Cantacuzino stolnicul 204; și Rabutin și Reisner la Sibiu 206; la Ocna Sibiului 207.
Chișinău (Kischanowo), azi capitala R.S.S. Moldovenească 310, 327, 334, 338; preot român la ~ 295; ars de tătari 245.
Chometowski, Stanislas, sol polon la Poartă; biografie 584—587; text 587—591; 547, 593, 598, 607, 608; si Nicolae Mavrocordat domnul Moldovei 547, 587—589, 594—596; și marele vizir Ali 589, și seraskierul turc 590; secretar de ambasadă al lui Deringowski 607; și Sapieha 332; suita sa 591.
Chrisof Hoffmann, ofițer suedez 324.
⟨*Christian August*⟩, duce administrator de Holstein și episcop de ⟨Lübeck⟩; și F. Fabrice 408; ministru ~ Göertz 408—409.

Cib (Ţibău) la V de Cîrlibaba (jud. Suceava) 236.
Cibin — Cibina, rîu în Transilvania 206, 207.
Cibo, Odoardo, secretar al ‹Congregaţiei de ~›; Propaganda ‹Fide› şi Renzi 117.
Cibou (Czibó), munte şi pîrîu între Maramureş şi Moldova 238, 293.
Cimbroslava (Zimbroslav), munte în Maramureş, lîngă graniţa Moldovei 293.
Cioaca Dăntus (Cisaca Tantusu), deal cu vii lîngă Lipova 69.
‹*Ciocîrlan Pavel*›, paharnic în Moldova (1696—1698; 1699—1700) 168.
Cipru 522.
circasieni, cai 521.
cirilic, alfabetul 63.
Cirikov, general rus în campania din 1711, 417, 419, 420, 470.
Ciubarciu (Csebercsik), localitate pe Nistru, catolici la ~ 117, 241; preot român la ~ 242; Ştefan Lippay, raport despre ~ 296, 298.
Ciuc, localitate în Transilvania 89; scaun secuiesc (Czik-szék) 53, 212; munţii ~ 618.
Ciugur, rîu în R. S. S. Moldovenească 431, 432.
Ciuki, Pulcheria (Profira) v. *Mavrocordat Profira*.
Cîineni, vama de la ~ 392—393.
Cîmpulung Moldovenesc (Cîmpulung, Campolongo, Campo Longa, Campulong, Kampolon) 234, 236, 238, 242, 260, 261, 280, 281, 283, 284, 294; vornic de ~ v. Hăbăşescu Vasile 174; negustori ruteni la ~ 260. Ph. Avril şi Beauvollier la ~ 103; Raday la ~ 293; ocupat de poloni în 1686 103, 118; şi tratatul secret cu imperialii din ~ 106, 118.
Cîmpulung ‹*Muscel*› (Comlung, Cîmpulung), oraş 632—633, bîlci anual la ~ 129; biserici catolice la ~ 374.
Cîndeşti (Kîndincze, Kind More = Cîndul Mare), sat pe Siret (jud. Botoşani) 316, 333.
Cîrlibaba (Kîrlibab, munte şi pîrîu în Carpaţii de NE 238.
Cîrtişoara, localitate în Transilvania, învoiala secretă de la ~ 38.
Cîşla Hanului, localitate la N Limanului Nistrului 241.
Cladova v. *Kladovo*.
Claudius împărat roman şi numele de Claudiopol 530.
Clisura Dunării 137.
Clocuşna (Klókuczno), localitate în ţinutul Soroca 335.
Cluj (Claudiopolis, Potaissa, Patruissa!, Zeugna, Kolosvar), oraş pe Someş 48, 127, 206; comitat 212; Marsigli la ~ 60; incendiat de turci 67; Osman aga la ~ 80, 81; Paget la ~ 210, 233; biserica romano-catolică, luterană, calvină la ~ 530; Colegiu unitarian la ~ 213; profesori din ~ Ştefan Stanizlo, S. Nemethi 210; şi imperialii la ~ 49; şi turcii şi tătarii (1690—1691) ~ 55.
Cobadin, sat (jud. Constanţa), 290.
Codlea (Feketeholm), biserica întărită; lordul Paget la ~ 204.
Codrul Cosminului, greşit identificat cu codrul Bucovinei 103, 104.
Codru (Codrul de fag, Koder, Bukovina), v. *Bucovina*.
Cogealac („Bajaluck", Codgiali, Kojaluk), sat (jud. Tulcea) 304, 513, 514.
Colaciu, pîrîu la hotarul de N al Moldovei 173.
Colentina, rîu, localitate pe ~ v. Popeşti 195, 196, 220; Mogoşoaia 529; mănăstire lîngă podul ~ poate ‹Plumbuita› 248.
Colyer, Jacob, ambasador al Olandei la Poartă 133 şi Marsigli 59.
Comana, mănăstire în Ţara Românească, 195, 196, 339.
Comăneşti, localitate în Moldova (jud. Bacău) 89.
Coniata oare (Cornet?) sat dispărut lîngă Goleşti (jud. Vrancea) sau ‹Răstoaca?› 247.
‹*Congregaţia sacră de*› *Propaganda* ‹*Fide*› (Propagandă), 120, cardinali ai ~ şi misionarii Giorgini şi Renzi 117 şi Volpone 119 — secretar al ~ Cibo.
Constantin, căpitan sîrb (în text ungur curuţ) în campania de la Prut 436, 451, 473.
Constantin, emisar al lui Petru I 569.
Constantin comisul, boier moldovean 425.
Constantin Postelnicul („Ciobanul") în Moldova şi Selim Ghirai 89, 102 şi Veterani 91.
Constantin Şerban, domn al Ţării Româneşti (1654—1658) 340.
Constantinopol (Istanbul, Stambul, Ţarigrad) 41, 50, 55, 63, 58, 60, 87—89, 102, 107, 110, 128, 172, 176, 177, 189, 190, 196, 225, 232, 247, 249, 268, 276, 302, 308, 319, 328, 349, 356, 361, 380, 383, 386, 387, 388, 389, 392, 393, 402, passim; Marsigli la ~ 51; Avril şi Beauvollier la ~ 103; Kreybich la ~ 128, ambasador englez, lordul Paget, olandez la ~ şi Colyer 133; contele imperial la ~ Adolf de Sintzendorf 154; ambasador francez la ~ v. Des Alleurs 235, 309; sol polon la ~ I. Gninski 166; patriarhi de ~ 202; J. Papay la ~ 231—234; G. Papay la ~ 234—236; Enemann la ~ 286; ciumă la ~233; carturi Galata 598; ~ împrejurimi Terapia 301; pretinsă călătorie a lui Bruce la ~; Chometowski

la ~ 502; 598; La Motraye la ~ 521, 522, 527, 528, trimis suedez la ~ Funck 537, 546; ~ Göltz reprezentantul lui August II ca elector al Saxoniei 588; solul suedez Grothusen la ~; si uciderea lui Constantin Brîncoveanu la ~ 527—528, 598.
Constanța (Constanția, Kustangi, Tomis) 523, 525; la Motraye la ~ 526.
Copanca (Kopanka), sat la S—E de Bender 321.
Copite Jeho, localitate neidentificată 325.
⟨*Corbea, Teodor*⟩, secretar și tălmaci al lui Constantin Brîncoveanu 232.
Corfu, grec din ~ v. *Likinios Andrei.*
Coroești (Gornyés), localitate (jud. Hunedoara) 230.
„Corrad" v. probabil Gîrbău (jud. Cluj) 351.
Corona v. *Brașov.*
Cosciugeni, localitate în Moldova 577.
Coslugea (Koslatza, Kozludja, „Köflische"), sat în Bulgaria, locuit de creștini 290, 304, 598.
Costa din Piemont, conte în slujba imperialilor în Transilvania 205, 206.
Costești sau Costinești (Kosteszte), ambele în jud. Botoșani 333.
⟨*Costin*⟩ *Miron* (Mironașcu) și Giorgini și Kalnoki 91; fiul său ⟨Nicolae⟩ 105; fratele său ⟨Velicico⟩, 106, 119.
⟨*Costin Nicolae*⟩, fiul lui Miron Costin 105, 106, logofăt 612.
Costin ⟨*Velicico*⟩, hatman al Moldovei, fost mare vornic al Țării de Sus a Moldovei 106, 119.
Cotenești (Cotenest, Cotonești) sat pe Valea Dîmboviței 120.
Cotnari, oraș în Moldova 593, 636; Rossi la ~ 118; catolici, A. Wolff din ~ 119; germani la ~; vin de ~ 345.
Cotroceni, mănăstire la ~ 132; descrierea mănăstirii 198—199.
Cotul lui Ioan, localitate la E de Icuseni pe Jijia (Cotul cel Urît) 323.
Cotmani (Cormani, Cozmani, Kuczman) sat numit și Cozmeni 336, 339.
Coțofeni (Kocefán), localitate (jud. Dolj) 230, 231.
⟨*Cozia*⟩, mănăstire 248.
Cracovia, oraș 126, castelan de ~ v. *Jablonowski.*
Craiova, reședința a banilor 137, 374; J. Papay la ~ 231.
Crasna, rîu 170, 211; ținut în Transilvania 212.
Cremona, localitate în Italia; Brunacci F. A. din ~ 119.
Crețulescu, Radu, boier, ginerele lui Constantin Brîncoveanu 402.
Crețulești (Chrystulest), sat în Ilfov, 200, 221.
Crețulești? (Crisoalitz), sat înainte de Tîrgoviște 599.
Crimeea, tătari din ~ 41, 90, 104, 117, 296, 409, 410, 414, 500, 521, 554, 564; reședință a hanilor în ~ Bacciserai 230; cazaci zaporojeni 297; mîrzacul rabel Cantemir 104; hani ai tătarilor: v. *Gazi Ghirai II, Gazi Ghirai III; Devlet Ghirai II;* fiu al hanului Devlet Ghirai ~ 409, 410, 501; rel. cu turcii 164, 426; Cepherza Myrza din ~ 521; ~ și Petru I 544; M. Bay și G. Papay în ~ 239, 241.
Cristorel (Erdicurestur, Ordu-Kerestur), sat (jud. Cluj) români la ~ 210, 223.
Crișana, ținut în Transilvania, călătorie a lui Osman aga în ~ 75, 284.
Crișcior (Kritsorienses, localitate (jud. Hunedoara), exploatare minieră la ~ 619, 624, 626.
Crișuri, rîuri în Transilvania 209, 618, 623; Crișul Alb, Crișul Repede 624; țara ~ 224, localitate pe ~ Baia de Criș 620.
Crivești, localitate pe Valea Siretului 236.
Cronstadt, v. *Brașov.*
Csàky Ștefan și pacea de la Nagy Szombat 40, 41, 76; și Paget 224.
Csonka Peter, prins de tătari 296.
Cula, rîu în nordul Moldovei 416, 419.
Curlanda, în Letonia 465.
curuți (confederati, Kuruczones, răsculați maghiari) 76, 80, 128, 130, 135, 261, 285; principe ~ v. *Fr. Rákóczi II,* fruntași curuți: Karoly Sandor, M. Bercsényi, Șt. Csáki, Șt. Lemnyei 76; refugiați în Moldova: David Petki, A. Barta, M. Mikes 234; sol ~ în Țara Rom., Istvan Daniel 227, 228 și Petru cel Mare la 1711 473.
Cuciurul Mare, sat în Bucovina 333.
Cucoreni (Kokoczani), sat (jud. Suceava) 339.
Cucuteni (Kakewelle) — probabil de citit „Valea Cucului" 317.
Culei, valea ~ v. *Valea Culei.*
Cunduc (Kondok) 303.
⟨*Cuzea Dumitrasco*⟩, mare spătar în Moldova și G. Papay 235.
Czap = *Țapul.*
Czechow, castelan de ~ Chometowski 595.

D

Dacia — exploatări miniere în ~ 618, 619, 620, 627, 629; dacii, „culegătorii de aur" 621; rege al ~ coloni „italieni" în ~ 632.
Dacia v. *Moldova* 341.
Dacia, adică teritoriul Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei 202.
Dacia = Valahia, în sensul de Moldova și Țara Românească 632,
Dacia transalpina, Montana, Alpestris, Dacia de peste munți, adevărata Valachie = Țara Românească 624, 632.

Dacia Mediteraneană, adică Transilvania, Dacia transilvană, 202, 617, 618, 619, 624.
Dacia Ripensis — se referă la Țara Românească și Moldova 202, 617.
Daia, (Doga Cheor, Daia Kior, Thaga Kioy) = *Dăeni* localitate pe malul Dunării 171, 180, 183.
Daciile = țările române 63.
Dalmația, mine din ~ 612, 619.
Damaschin, episcop de Buzău, apoi de Rîmnic 247.
Danemarca, *danezi* 336, 438, 445; și Suedia 543, 581.
Daniel István, nobil secui, sol în Țara Românească (1705), biografie 227; text 227—228; v. și 236.
Dániel ⟨Petru⟩ de ⟨Varghiș⟩, frate al lui Istvan, refugiat în Moldova 236.
Dantzig, oraș 489.
Darius, regele perșilor și expediția persană 288, 516; podul lui ~ 288, 289, 516, 525.
Darlo v. *Tarlow*, conte.
Darvai, Ferenc, vicecomite al Maramureșului 242 și Krmann 262.
Dașcova, localitate 320.
Davidogrodek, localitate în Polonia 463.
Davidov, ofițer rus 423.
Daud pașa, pașă de Brăila și expediția rusă din iulie 1711, 431, 516, 556, 566.
⟨Dălhăuți⟩, mănăstire lîngă Focșani 247.
Dărăbani (Torabani) sat la S de Hotin 336.
Dâhnel, căpitan 338.
Dealul, mănăstire lîngă Tîrgoviște 200.
Debreczin (Debrețin, Debrecen), localitate în Ungaria 40, 48, 76, 128, 296, 531.
Debreczeni, Foris Ștefan, pastor la Zalău 210.
Decebal, rege al Daciei 138, 632.
Deda (Ghida), sat (jud. Bihor) 531.
Dediul, mare postelnic în Moldova, socrul lui M. Racoviță) 344.
⟨Dej⟩ localitate în Transilvania 80.
Delavall, maior în armata suedeză, arestat de N. Mavrocordat 582.
Del Chiaro Maria Anton (1669—1727) secretar italian al lui Brîncoveanu; biografie 364—370; text 370—397; și I. Abrami 395; mazilirea lui C-tin Brîncoveanu 403; și Hyltéen 608, 609, 610.
Del Monte Giovanni Battista, misionar și Constantin Cantemir 103.
Demirkapu, Temür Kapu v. Poarta de Fier.
De Porta Nicolo, biografie 139—141; text 141—146.
Deratia, loc. neidentificată.
Dereneu (Terrenowe), sat la S de Valea Culei 323.
Derhelui, rîu 336, 337.
Deringowski, secretar al solului Șt. Arometowski 607.
Des Alleurs ⟨Pierre Puchot⟩, conte, apoi marchiz, trimis francez la Rákóczi II, ambasador al Franței la Poartă (1710—1717), călătorie în țările române, biografie 305—308; text 308—309; 235, 236, 455, 547 și Osman aga din Timișoara 78, 79; și răsculații unguri din Transilvania 235; scrisoare din Iași, raport din Bender și N. Mavrocordat și refugiații suedezi și poloni în Moldova 308, 309.
Dettin Ștefan (zis Pivoda); și capturarea lui N. Mavrocordat 395, 396.
Deva, oraș 42, 617.
Devlet Ghirai II (Devlet) han tătar în Crimeea (1699—1702), (1708—1713) 328, 409, 410, 501, 507—510, 516—518, 539, 543, 548, 554, 589, 598, 603; fiu al ~ Mehmed Ghirai, sultan și Antioh Cantemir 164 și Constantin postelnicul 89, 102; și Iusuf pașa de Bender 411; și turcii 517, 521, 548; și polonii 509, 534, 535 și muntenii și moldovenii 515; și Sieniawski și Carol XII 515, 546, 564; și Jeffries 547; și Amiras 604.
Dhaldorff (Daldorff, Thaldorff), general în armata polonă în 1711 320, 410.
Dîm, ofițer rus 414.
Dîmbovița, rîu 195, 198, 201, 249, 251, 372, 624, 641; ramificație Gîrlița în București 250.
Dobîca, localitate în Transilvania 212.
Dobrogea, ținut (Paese di Dobra); Marsigli în ~ 60; Bay și Papay în ~ 237; misiune suedeză în 1710 în ~ 303—304; localitate în Măcin 240, 598; tătari în ~ 183; Chometowski în ~ 593.
Dobroșolowski, polon din suita lui Șt. Leszuguski 171—172.
Dobroșești, localitate în Moldova 163, 165, 173, 174, 181, 183.
Dobrovăț (Dubrovăț), localitate și mănăstire (jud. Iași) 225.
Dobrowski, Sigismund (Dabrowski), chehaie a lui Șt. Leszczynski 169, 176.
Dobruș, Dobrușa, Dubros, localitate în R.S.S. Moldovenească 416, 417.
Docey Ferencz, curuț 128.
Docza Ladislau și trecerea lordului Paget 203.
Docolina, rîu în Moldova 170.
Dod-aga, tătar din Bugeac; roabă la ~ Aranyi Caterina 296.
Dolgoruki Vladimirovici Vasili (Delhourute), general al lui Petru I 414, 415, 417, 419, 420, 428, 429, 438, 456, 464, 469 și Petru I 569, 570; și D. Cantemir 570.
Dominicani (mănăstire de ~ la Sibiu 206.
Domnești, localitate pe Valea Siretului (jud. Bacău) 234.
Don (Tanais) 417, 526.
Donel 451.
Donici ⟨Daris⟩ (Doson), mare serdar și logofăt în Moldova la 1711 417, 418.
⟨Donici Nicolae⟩, mare logofăt și Leszcynski 166, 167, 176, 177, 181.

Doria, familia genoveză 133; pretins membru al ~ v. *Boccardo Pietro*.
Dorohoi (Dohuy, Dorhuy), localitate în Moldova 243, 327, 337.
Dornick, localitate în Scoţia 497.
Dracsini (Truxen), localitate (jud. Botoşani) 243.
Dragomireşti (Dragomir), sat (jud. Maramureş) 285, 293.
Dragoslava (Dragoslavele) = sat (jud. Argeş) 201, 374.
Drencova sat (jud. Caraş-Severin) 136.
Drigalea, căpitan în slujba lui Şt. Leszczynski 338.
Driwanis, localitate neidentificată lîngă Bazargic 183.
Dromichaites, rege al geţilor 288.
Dubăsari, oraş în R. S. S. Moldovenească 342, 340. (Alt Dubazar) 321; (Neu Dubazar) 320, 322.
⟨*Dubău Teodosie*⟩, mare logofăt al Molvei şi imperialii 91.
Duben, mareşal al curţii lui Carol XII 412.
Dubova, v. *Veterani, grota*.
Duca Constantin, domn al Moldovei (1700—1703) 187, 188, 190, 211; soţie ~ Maria, fiica lui C. Brîncoveanu 386; şi Leontie 189.
Dudescu Radu, mare logofăt în Ţara Românească, cumnat cu Ştefan Cantacuzino 391, 392, 394.
Dunăre (Istru), fluviu 40, 41, 50, 51, 52, 53, 60, 61, 62, 76, 85, 88, 107, 128, 137, 138, 154, 170, 171, 178, 180, 183, 195, 199, 219, 225; passim. Marsigli despre ~ 50; pod construit de imperiali la ~ 51; vestigii romane pe malurile ~ 52; 60; localităţi la: v. *Rusciuc, Giurgiu, Belgrad, Rahova, Nicopole, Şiştova, Chilia, Galaţi, Tulcea, Brăila;* guri, braţe ale ~ 110, 191, 514, 521; braţul Chilia 289 şi Sf. Gheorghe 304; ostroave şi insule: Ostrovul Golubăţ sau al Moldovei 135; ostrovul Ceatal 289; stînci şi grote: stînca şi peştera Prigrandu 136; grota Veterani şi insula Ada Kale 137; stînca Unchiaşului (Alt Vater) 153, 154. Porţile de la ~ 524, 525; expediţia lui Darius la ~ 516, 525; podul la ~ v. *Traian;* hotare 301; Avril şi Beauvollier la ~ 110; călătoria lui Oettingen pe ~ 142, 153; La Motraye la ~ 525.
Dunod Antide, iezuit (1640—1696); biografie 27—37; text 38—42; observaţii critice 43.
Durnham, canonic de ~ v. Basire, Isaac 209.
Du Teil, adjunct al ambasadorului francez Béthune în Polonia 88.
Duvall, general, adjutant al lui Carol XII 580.
Dyonisopolis, Balcic, oraş 526.

E

⟨*Ecaterina I*⟩ (Caterina) ţarină, soţia lui Petru I 297, 446, 454, 464, 467, 480, 500, 550, 559, 639; şi pacea de la Prut 446, 500, 520.
Ecaterina a II-a, ţarină şi cazacii din Secea 566.
Echapirauf v. Şafirov.
Ecsander, (Eichstet), emisar secret prusian, trimis la CXII la Bender 581.
Ecsed, ramură a familiei Bathory 210.
Edi-Kulė (Edicule, Iedikulé). Cele 7 turnuri, închisoare la Constantinopol; Ostateci ruşi la ~ 502, 547, 598.
Eger, (Agria) oraş în Ungaria 40, 50.
Egipt, trupe din ~ pentru armata turcă 500, 544, 554.
Elant, localitate la N. de Soroca 570.
Elbingen localitate 497; comandant al ~ Mostiş 489.
Eneman Michael (cca. 1675— după 1712) pastor suedez în trecere prin ţările române; biografie 286; text 286—290; predicator al lui Carol XII 258; Călătorie în Turcia de la Bender la Constantinopol 286—290.
Emmanuelle — v. ⟨*Lambrino Manolachi*⟩.
Engsberg, baron de ~ general al lui Petru cel Mare 417, 426, 428, 429, 431, 432, 435—437, 449—457, 462, 464, 466, 469, 472, 474, 479, 482, 485, 487—489, 561; fiu al lui ~ 484, 489; ginere a lui ~ v. *Remquinque*.
Enyedi, Ştefan, prof. la colegiul calvin din Aiud 209.
Eperies (Eperjes, Epeyes), localitate în Ungaria 76, 119, 126.
Erdicurestur — v. Cristorel (210).
Erdővidėk, scaun în Transilvania 212.
Ermsat (Ermstat) v. Sibiu.
Ester (Wester), localitate la NV de lacul Taşaul (jud. Constanţa) 290.
Eugeniu al IV-lea, papă (1431—1447) 290.
Europa 104, 107, 213, 341, 546, 621.
Evlia Celebi, relaţia lui ~ despre Lipova 68.
evrei 262, 266, 272, 276, 329, 349, 449; în Transilvania 213; la Bender 268, 259; la Dubasari 320; la Botoşani 345; în Ţara Românească 388; medic al Seraiului la Constantinopol 502; la Chilia 521.
Eytosz v. *Oituz*.

F

Fabrice, Frederic Ernest, baron de ~ (?—1727); biografie 404—408; text 408—412; 361, 515, 528—530, 605.
Falk, Peder, secretar regal suedez trimis la Petru I 447.
Famad Ali paşa, mare vizir (1713—1716) 400.

Fastov, localitate în Ucraina 188.
Făgăraș, oraș cetate în Transilvania 49, 53, 54, 127; palat al contelui Teleky la ~; pastor calvin, M. Rozgoni la ~ 205, lordul Paget la ~ 205, 222; Vatatzes la ~ 301.
Făget, expediție turcească la ~ 1717 76.
Fălciu, localitate pe Prut 423, 425, 553, 561; căpitan de seimeni Ionu Catolicul la ~ 90; catolici la ~ 117.
Fărăoani, localitate în Moldova 324; catolici și preot la ~ misionarul Rossi 118.
Fèif (Feiff), consilier suedez 603.
Feit, ofițer în campania de la Prut 437, 438.
Felnac (Fönlak), comună (jud. Arad) 73.
Feketeholm v. *Codlea*.
Ferrati, *Bartolomeo*, conte, medic al lui C. Brîncoveanu; biografie 398, 400; text 400—403; relația despre mazilirea domnului și înscăunarea lui Ștefan Cantacuzino 409; și comandantul imperial din Transilvania von Tige 402.
Ferriol Charles, de ~, conte, fost ambasador al Franței la Constantinopol, 235 și Des Alleurs 308, 309.
Fetislam (Vetislau) v. *Kladova*.
⟨*Feyzullah*⟩, muftiu și Ali pașa din Izmir 76.
fier, mine de ~ în Transilvania 625, 627, 629; în Țara Românească 375.
⟨*Filipeștii de Pădure*⟩, moșie a stolnicului Cantacuzino la ~ 232.
Filipsburg, cetate în Palatinat, cucerită de francezi în 1687 — 91.
Fischer, ofițer imperial și robia lui Osman aga (1688) — 73.
Fîntînele (Fontenelli) sat (jud. Bacău) 323.
⟨*Flaccus*⟩ și pretinsa derivare a numelui de Valah și Valahia 632.
Flivert și Petru I 574.
Flugen, general al lui Petru cel Mare 489.
Focșani, oraș dublu la granița dintre Moldova și Țara Românească 170, 233, 234, 243, 324; român (valacho) arestat la ~ 90; rîu la ~ Milcov 90, 246; mănăstiri lîngă ~ probabil ⟨Dălhăuți⟩ și ⟨Mîndrești⟩, biserici în ~ (Ioan Botezătorul, Șt. Nicolae Vechi, Domnească) 247; Mikes M. la ~ 233; staroste moldovean de ~ 345; vamă la ~ 374.
Focuri (Phohutrij, Phokukry), localitate (jud. Iași) 327.
Fodor Ferenc, nobil din Uifalău. 296.
Fornetta, închisoare din Constantinopol, ginerii lui Constantin Brîncoveanu închiși la ~ 390.
franciscani, mănăstiri ~ la Sibiu 206; în Moldova 579.
Frankenstein, medic al lui Sig. Rakoczy 623.
franca, *lingua*, limbaj diplomatic artificial al turcilor 483.
Franța 63, 84, 87, 104, 107, 127, 174, 269, 380, 382, 409, 464, 476, 504, 543; rege al ~ *Ludovic XIV;* ambasador în Polonia ~ Béthune 88, 108; ambasador la Poartă Castagnères 56, 59, 108, 109; călători francezi Avril și Beauvallier; războiul de la Rin în 1688 cu Leopold I 107; ambasadori francezi în Turcia: *Girardin; Ferriol; Des Alleurs;* francezi în serviciul imperialilor *Herbeville*, 80; *Rabutin*, 195, 196; francez în slujba lui Petru cel Mare *M. De Brasey*.
Frisse, conte, general al lui Petru I. 489.
Funck, *Th.*, emisar al lui Carol XII la turci 453, 537, 546, 547.
⟨*Fundeni*⟩, localitate, azi cartier în București, biserică, ctitoria lui Mihai Cantacuzino spătarul 249.
Furceni (Purceni), sat la V de Tecuci (jud. Galați) 235, 355.
Furceni (Furszany), sat pe rîul Răut la E de Orhei 322.
Fürstenberg, ofițer din Curlanda și turcii 453.

G

Galata, mănăstire lîngă Iași 259.
Galați (Galatz) 90, 91, 107, 117, 183, 189—191, 225, 240, 246, 328, 525, 553, 561, 589; negustori raguzani la ~ 117; misionari la ~ 118; 170; pîrcălab de ~ 171, 596; turci la ~ 226.
Galga sultan v. *Kalga*.
Galienus, împărat roman 201.
Gangain, în suita lordului Paget 208.
Gaspar, *Abels*, însoțitor al lui Kreybich 126.
Gaspar Sandor, conte, comandant în armata lui Thököly; misiuni la Paris 85; la tătari 85, 89, la turci 85.
Gazi Ghirai II, han al tătarilor din Crimeea (1704—1707) 239, 241.
Gazi Ghirai III, han al tătarilor din Crimeea (1716—1717) 241, 397; și Antioh Cantemir și emisari ai lui Rakoczi II 239.
Găina (Gajina), munți în Carpați 238.
Găureni, (Gaurea, Găurenii de Jos), sat pe rîul Botna 242.
Geoagiu, rîu 624.
Geoagiu, localitate în Transilvania 624.
genovez, comandant imperial la Șimleu 40, 48, 49, v. *Biallis Francesco*
genovezi 269.
Gergely, *Istvan*, solgabirău al comitatului Maramureș 293.
Germania, *germani* 339, 380, 382, 409, 457. 458, 477, 522, 546, 600, 605, 604, 610 635; limbă 57, 375, 388, 476; comerț 207 universități în ~ 63; ofițeri ~ în serviciul lui Petru I 450, 451, 454, 458, 464, 465, 469, 638; coloniști ~ în Transilvania v. *sași;* călători ~ v. Kreybich G.;

descriere ~ anonimă despre Moldova și Țara Românească 638—640; ~ v. *Habsburgi, habsburgi.*
geți, confuzie cu goții 287; strămoși ai românilor 525; rege al ~ Dromichetes 288.
Geyza II, rege al Ungariei 212.
Ghedeon de Agapia, mitropolit al Moldovei (1708—1723) 467, 570, 571, 572, 573, 588.
Gheigolod, localitate neidentificată 417.
Gherasim II, patriarh de Alexandria (1688—1710) și Constantin Brîncoveanu 248—249.
Gheorghieni (Gergelyfalva), localitate (jud. Cluj) 623.
Gherghița localitate în Muntenia, 374.
Gherla, cetate în Transilvania 49.
Gherman (Germani), sat pe Prut (RSSM), 245, 319.
Ghermiz Crenița, localitate neidentificată în R. S. S. Moldovenească, în text etapă de marș a generalului Allard 435.
Ghesev Antonovici Anton (Gesev, Gheșov, Jeschow), general rus în campania de la Prut din 1711, 457, 458, 467, 468, 552, 559, 565; și Petru I 572, 573, 574.
Ghetlova (Guttalowo), localitate între Săseni și Puțintei 328.
Ghețea Rustea (Ghencea) mare boier în Țara Românească, socrul lui Șerban Cantacuzino 144, 199.
Ghica Gheorghe, domn al Țării Românești (1659—1660) 200.
Ghica Grigore, domn în Țara Românească (1660—1664) (1672—1673) 248.
Ghida v. *Deda* 531.
Ghömli-Aga, turc din Timișoara 253.
Ghiverli (probabil Giurgenei), sat și conac la ~ 171.
„*Giberschi*" (coomatsch) = castelul Golubać 153.
Giezi Zsigmond, curuț refugiat în Moldova 243.
Gilău, localitate în Transilvania 617.
Giorgini Antonio (cca. 1660—1691), misionar catolic în Moldova; biografie 86—87; text 87—91; și tratatul secret al lui C. Cantemir 91 și Renzi 117.
Girardin Pierre, ambasador al Franței la Poartă 109.
Giurdgi Kar Ibrahim, muhafiz de Timișoara 67.
Giurgești (Dziurdeszty) azi Giurgiu sat (jud. Iași) 323.
Giurgiu (Giorszt), cetate, port la Dunăre 393—394, 401, 402, 524; Marsigli la ~ 55; mină la ~ 232; La Motraye și la ~ 528.
Giurgiulești (Gurgulitz) sat pe Prut 525.
Gîrla (Gerla), sat lîngă Prut 435, 437.
Gliniani, localitate în Polonia 613.
Glodul (Godul), culme în Carpați 238.
Glychensberg (Glockelsperg), general imperial în Transilvania și lordul Paget 203, 204, 221.
‹*Gninski Ioan*›, (voievod de Helm), sol polon în Turcia 165, 166, 175, 179.
Golițîn Dimitrie, cneaz (1665—1737) sol al Rusiei la Poartă 187.
Golițîn Mihailovici Mihail (1675—1730), cneaz, general în campania de la Prut 415, 428, 429, 469, 482.
Golovkin Ivanovici Gavril (1660—1734), cancelar al lui Petru cel Mare; biografie 551—552; text 552—556; 431, 432, 447, 450, 451, 464, 467, 554, 569, 570, 637; și Sava din Raguza 570.
‹*Golovkin Gavrilovici Mihail*›, fiul cancelarului Golovkin I. G. (1699—1755), diplomat al lui Petru I la Berlin 552.
Gols, feldmareșal în campania de la Prut 485.
Golubăț, cetate în Iugoslavia 135.
Gomotarci (Onotarch), localitate pe Dunăre în Bulgaria 155.
Gordieți (oare Gherghița? sau Urziceni?), tîrg 247.
Gornyes v. *Coroești?*
Gorreccius Leonhardus (Jorecius Lemhardt Gorecki) istoric, autor al unei descrieri a Țării Românești (1578) 633.
Gosciescki Francisc, iezuit polon, capelan al lui Chometowski, biografie 592; text 593—600.
goți, confuzie cu geții 287.
Göertz ‹*Georg Steindrich von Schutz*› (Görtz) baron de ~ (1668—1719) 588; și Carol XII și Fabrice către ~ 408, 409 și La Motraye 530.
Göltz, general, agent diplomatic la Poartă al lui August II, ca Elector de Saxonia 488, 588; arestat la Constantinopol 457.
Grabatitza, sat la Dunăre, 155.
Graven, ofițer imperial în Transilvania 203 și lordul Paget 206.
Greben (Creben), insulă în amonte de Orșova 52.
Grèceanu Șerban, ginere al lui Constantin Brîncoveanu, „mareșal al palatului" 608.
Grecia, *greci*, grecesc 42, 63, 144, 187, 188, 209, 289, 389, 392, 395, 530, 611; familii ~ v. *Cantacuzino*; v. *Mavrocordat* 311; v. *Rusetești;* boieri constantinopolitani în Țara Românească 392, 396; ~ rit ortodox 177, 202, 248, 470, 526, 527, 632, 635, ~ în Moldova 343, 349? la București 388; la Carașu 514; la Chilia 521; la Silistra 524.
Gribău (Corrad), sat (jud. Cluj) 531.
Grothusen ‹*Christian Albert*› (Grotus) general suedez, sol al lui Carol XII la Poartă 410—412, 598, 599.
Grozești (Kroszeszte!) sat (jud. Bacău) 118, 324.
Grozinți (Kroszowice) sat între Hotin și Cernăuți 336.
Grünberg, căpitan imperial 325.

Grudzinski, staroste de Rawna, 316, 318, 326, 327, 338, 577.
Gura Sărăţii (Gura Strîmbii), localitate la Prut 425, 437.
Gura Urlaţilor (Gura Orlasz), localitate lîngă Tîrgovişte 389.
Gurghiu (fortezza di Giorgino, Georgény), cetate în Transilvania 55.
Gurghiu, scaun secuiesc 212; munţi 618.
Gustav Adolf, rege al Suediei, 530.
Guttenstein, conte, comandant imperial la Lipova 59.
Gyula „Feriwar" v. *Alba Iulia* 530.
Günther (Guintre), general în campania de la Prut 457, 463, 468.
⟨*Gürdji Kör Ibrahim*⟩, paşa 67.

H

Hahielowce, sat lîngă Snyatis în Polonia 340.
Habsburgi, habsburgic, imperiu 50, 53, 54, 56, 58, 80, 81, 85, 88, 89, 91, 128, 129, 143, 144, 214, 234, 390, 393—395, 522, 606. 608; familie domnitoare în ~; Habsburg, casa de Austria 60, 61, 80, 81; împăraţi ~ v. *Iosif I*, *Leopold I*, *Carol VI;* generali v.: *Basta*, *Caprara*, *Caraffa*, *Heissler*, *Herbeville*, *Ludwig-Wilhelm*, *Savoia Eugeniu* de ~, *Veterani F.*, soli v. *Kinsky*, *Oettingen;* ~ şi Transilvania: lupte cu turcii 56, 59, 61, 62, 63, 65, 70, 75; supunerea ei de ~ 49, 211, 619; trupe ~ în 54—58, 62, 63, 67, 69, 195, 196, 205—207, 211, 223, 260, 324, 325, 523; inspector ~ al minelor v. S. Köleseri; ~ şi Thököly I. 53, 54, 85; ~ şi Fr. Rakoczi II 78, 79, 128, 233, 261; ~ şi turcii 78, 87, 88, 102—107, 127, 130; prizonier turc la ~ v. Osman aga, ~ şi tratatul de la Karlowitz 63, 78; ~ şi polonii 87, 88, 102—107; ~ şi Moldova 88—91; tratatul secret de la Iaşi 105—107; 635; şi Ţara Românească 56, 85, 145, 392—395; înnobilaţi de ~ v. *Cantacuzino*.
Hadrian, împărat roman 137.
Haghig, pod pe Olt la ~ 54.
Hagi Ali paşa din Merzifur, mare vizir (1692—1693), 59.
Hagider (Haster), sat pe rîul Caplaxie în Basarabia 303.
„*haiduci*" trupe de ~ în armata habsburgică 69, 70, 73, 156; şi a lui Petru I 457; şi la turci (serdenghengii) 549.
Halici, (Kalisz) ţara, ţinutul ~ 80, 258, 259. v. şi *Kalisz*.
(Halle) profesor de la ~ v. *Stahl* 624.
Haller ⟨*Ştefan*⟩, baron Haller de Hallerstein, conte 209.
Hamilton, ofiţer suedez 582.
Hanovra, 438.
Harom-szék v. Trei Scaune.
Harstalten, Giovanni Frederico von ⟨*Harstal*⟩, comandantul garnizoanei polone de la Zamca 118.
Harteneck, Sachs, von, jude regal al Sibiului şi ţinutului săsesc 207.
Hasa⟨n⟩kary, rotmeister al lipcanilor în armata moldo-turcă la 1714 613.
Hasan, ofiţer turc în slujba lui Francisc Rakoczi II 253.
⟨*Hasan*⟩, paşă de Timişoara 253, 254.
Haţeg, munţi şi ţinut 64, 230, 618; trecătoare în ~ Poarta de Fier 81, 529.
Havan-Balkány — v. *Vulcani*, munţi.
Havîrna (Hawororz), sat (jud. Dorohoi) 591.
Hayvas „alfeold", *alföld* v. *Ţara Românească*.
Hăbăşescul ⟨*Vasile*⟩, mare clucer şi vornic de Cîmpulung în Moldova; şi solul Rafael Leszczynski 164, 174.
Hărţăgani (Harţegani, Herzoganum, Herzoganenses) expl. metaliferă (jud. Hunedoara) 619, 627, 628.
Heci (Hecz) localitate (jud. Botoşani) 333.
Heciu (Hesz) localitate pe rîul Răut, la est de Bălţi 320.
Heissler ⟨*Donatus Johann*⟩, (Aisler, Aister, comandant imperial în Transilvania 51, 52, 62, 126, 135; şi expediţia duşmănoasă în Ţara Românească contra lui Brîncoveanu 144; înfrînt la Zărneşti (11/21 august 1690) 52, 56, 203, 205.
Heleşteni (Helesztani), sat (jud. Iaşi) 323.
Helm, voievod de v. ⟨*Gninski Ioan*⟩.
Henrik VIII, rege al Angliei 215.
Herăstrău, sat; azi cartier în Bucureşti, tabără de tătari la ~ 396.
Herbeville ⟨*Louis*⟩ *de* ~, general imperial în Transilvania (1705); în Bavaria (1707) 80.
Hermann, statuie a lui ~ 206.
Hermannstadt — v. *Sibiu*.
Hermelin Olaf, secretar al lui Carol XII 259.
Hîrlău (Herlow), localitate în Moldova 280.
Hlina — poate Hliniţa pe Prut? 243.
Hlopov, colonel rus al lui Petru cel Mare 430, 572.
Hmelniţki (Chmelniţki), hatman al cazacilor 297.
Holland, colonel în armata rusă 544.
Holercani (Horlikan), sat pe Nistru 322.
„*Hoeste-Guesty*", nume turcesc al cîmpiei de pe malul nordic al Prutului 517.
Holstein, duce administrator de ~ v. ⟨*Christian August*⟩; ministru v. *Göertz*, emisar la Carol XII din ~, v. *Fabrice Frederic;* căpitan din ~ Steinbeck 336
Holstein, duce (minor) de ~ şi proiectul de căsătorie cu sora lui Petru I 408, 548.
⟨*Holstein*⟩, prinţesă de ~ v. *Rabutiniana*
Horodenko (Horodenka), localitate în R.S.S.U. 339, 340, 349.
Horvath Ferenc (Horváth Ferenţ), curut, nobil secui din Ucea 222, 395.

Horváth Péter, rezident al lui Fr. Rakóczy II la ⟨Hasan⟩ pașa de Timișoara 253.
Hotin (Holdini), cetate 76, 337, 338, 339, 340, 342, 362, 400, 589, 591, 614, 636; moldoveni, bulgari și bosniaci la fortificarea cetății ~ 338; turci la ~ 548, 600; seraskier, pașă la ~ 589, 590, 600, 612.
Hrijanca (Hirszeste) sat în ținutul Lăpușnei 328.
Hrisoscoleu, Dimitrie, frate al lui Ioan, văr al domnului Nicolae Mavrocordat 397.
Hrisoscoleu Ioan, frate al lui ~ Dimitrie ~ 397.
Hrizea, vistierul, boier din Țara Românească, conac la Popești, pe Colentina 195, 196.
Hunedoara, comitat ~ 212, 617, 622; mine de fier 627, 629.
huni 212.
Hurez, mănăstire 374.
husari, trupe în armata habsburgică 53, 54, 57, 68, 70, 73.
Hust (Auch), localitate în Maramureș 262, 285, 510; dieta de la ~ (17 oct. 1709) 292.
Huși (Vise), localitate în Moldova 510; seimeni la ~ 90; catolici la ~ 117.
Hyeras, Ierasus, Hyerasis, numele vechi al Siretului, atribuit greșit Prutului 525.
Hyltéen, rezident suedez în țările române; biografie 601—603; text 603—611; 583; și Del Chiaro 608, 609 și von Müller și Brîncoveanu Constantin 608; și Carol XII 610 și Strahlemberg 611.
Hystaspe (Hystaspea) v. fiul al ~ Darius 288.

I

Iaas, rîu, este vorba de Bahlui 452.
Ialomița, rîu 247, 624.
Iamet Ghirai, han tătar din Crimeea 164.
Iampol, localitate 258.
Ianok Palanca, localitate lîngă vărsarea Nistrului în Liman 241.
Iara, rîu în Transilvania, 622.
Iaroslav (Jaroslawl), localitate în Polonia 456, 457, 464, 466, 559.
Iași (Jászvásár, Jaszé, Iassi, Forum Jassiorum), capitală a Moldovei 89, 90, 165, 174, 175, 183, 188, 189, 233, 235, 236, 238, 298, 240, 317, 320, 323, 326, 327, 328, 329, 330; passim; ~ confuzie cu Suceava 635; catolici la ~ 119, 593; iezuiți la ~ 120; biserică franciscană la ~ 173; palat domnesc la ~ 343; mănăstiri (Golia, Trei Ierarhi) la ~ 331; și iazigii 279; tratatul secret de la ~ 106; boieri la ~ I. Buhuș; Raday la ~ 294; secretar domnesc din ~ A. Wolff 119; descriere a ~ de către Krmann 259; agenți suedezi la ~ Briant 576—583; Hyltéen 610; rezidenți turci la ~ 588; soli străini la ~ Leszcynski 172, 173, 614; St. Chometowski 587, 589, 590, 594; regele Stanislas Leszcynski arestat mergînd la ~ 333, 334, 589; Petru I. la ~ 425, 453; Șeremetev la ~ și Dimitrie Cantemir 450, 465, 466, 467, 468, 470, 487, 544, 553, 559, 560; cvartiruri polono-suedeze la ~ 318; misiunea lui Gheorghe Castriotul la ~ 560, 571; Lessenyei la ~ 87; Avril la ~ 102, 104; M. Bay și S. Papay la ~ 239, 242, 243; Macarie și Silvestru la ~ 225; Des Alleurs la ~ 308.
Iavorov — v. *Javorow*.
iazigi 279.
Ibănești (Lubaneszte), sat (jud. Botoșani) 337, 339, 590.
Ibrahim aga, chehaie a vizirului Amudja pașa și Leszcynski 166, 176.
Ibrahim aga, kapiedji bași, tălmaci turc și delimitarea granițelor de după 1699; moare de ciumă la Timișoara 74.
Ibrahim pașa, mare sol la Viena (1 ian. 1700); muhafiz de Timișoara și Osman-aga, 75.
Ibrahim, vizir otoman 172.
Icușeni (Jukszani), localitate la S de Sculeni 334.
Idrici, afluent al rîului Bîrlad 170.
ienicer aga v. *Iusuf pașa*, mare vizir 410.
Ienikioy v. *Yenichioi*.
Ierusalim patriarh de ~ v. *Notara Dositei II* 198; *Notara Hrisant*.
iezuiți în Moldova 119, 120, 177.
Igreni (Igrensis), localitate (jud. Hunedoara) 624.
Ilanul, afluent al rîului Bîrlad 170.
Ilawce, localitate care a aparținut Poloniei 339.
Ilfov (Alfed!), rîu, ținut 200, 221.
Iliaș Alexandru, domn al Moldovei (1666—1668) 386; fiu al lui ~ v. *Iliaș Radu Beizadea*.
Iliaș Radu Beizadea (Radu Beizadea), fiul lui Alexandru Iliaș, căsătorit cu domnița Stanca, fiica lui Constantin Brîncoveanu 220, 280, 386 și Paget 197, 221.
imperiali v. *Habsburgi, habsburgic*.
inci = unitate de măsură 199.
Ineu (Jenu), localitate în Transilvania 56, 57, 58, 71, 72; turci la ~ 69.
Inghermanland, regiment rus de ~ 415, 426, 432, 450, 463, 469, 472, 474, 479.
⟨*Ioan*⟩ *Albert*, rege al Poloniei (1492—1501) și expediția din Moldova 164.
Ioan Corvin de Huniade (Ioan de Hunedoara) 208, fiu al lui ~ v. *Ladislau de Hunedoara*.

Ioan Catolicul (Giovanni Catholicus), căpitan de seimeni la Fălciu 90.
Ioan Romanul (Ioan Frîncul, Ioan Catolicul, Giovanni Candido Romano), secretar de limbă italiană al lui Constantin Brîncoveanu 133, 636.
Ioan Sîrbul (Giovanni Serbo), catolic și Giorgini 91.
Iosif I, împărat habsburgic (1705—1711) și Constantin Brîncoveanu 516; și Kinsky 141.
Isaccea (Saccia, Sactsia), localitate pe Dunăre 191, 226, 410, 514, 516, 543, 544, 639; La Motraye la ~ 525.
Ismail, localitate pe Dunăre 225, 241, 296, 303, 408, 521, 522, 523, 526; legenda numelui 514; viață portuară, campania ruso-turcă din 1711 și ~ 289; turci la ~ 226, pașă de ~ 288, 596; locuitori români la ~ 513, 514, 524; diplomatul Jeffries la ~ 542.
Ismail, Kislar-aga al sultanului Mustafa II 513.
Ismail, pașă, seraskier la Bender 330, 596.
Istanbul v. *Constantinopol.*
Istru v. *Dunăre.*
Isupov, ofițer rus 423.
Italia 163, 380, 382; unitate de măsură ~ rubbio 118; secretari pentru limbă ~ 133, 389 v. și *Del Chiaro, Ioan Romanul*, limbă ~ 375, 392; asemănare cu limba română 284, 348, 371, 632.
Iuliu Caesar, 178.
Iusuf, serdar de Babadag. 239, 240.
Iusuf pașa (Jusuf), serasker de Bender 274; și M. Racoviță 317; și Des Alleurs 308 și Carol XII 410, 411.
Iusuf pașa, mare vizir (13 nov. 1711 — 12 nov. 1712) 588, 594 și Ismail aga, serasker de Bender 596.
⟨Ivan⟩ țarevici, fratele lui Petru I 88.
Ivannenko, paharnic trimis cu un detașament de români în campania de la Prut 414, 420.
Ivankowce, sat lîngă Snyatin 340.
⟨Ivir⟩ mănăstire de la muntele Athos 249; v. și *Antim Ivireanul*, mitropolit.
Iza, rîu în Maramureș 283, 292.
Izlazi, sat la Dunăre 231.
Izmir (Smirna), pașă de ~ v. *Ali pașa* 76.
Izvoarele (Isvora), sat (jud. Dîmbovița) 201, 221.
Izvoranul Radu, stolnic în Țara Românească și lordul Paget 196 și C. Brîncoveanu și Gh. Banffy 208.

J

Jablonow, castel al familiei Jablonowski 103.
Jablonowski (Stanislaw), mare hatman al Poloniei, palatin al „Rusiei" 608; și castelan de Cracovia 166, 174, 181; lupte cu tătarii și Avril și Beauvollier 102, 103, 104, 105, 106; și Thököly și Lessenyei 88; și Constantin Cantemir 102.
Jadodina, localitate în Iugoslavia; Veterani și Marsigli la ~ 52.
Jaffa, oraș 522.
Jako Istvan din Uifalău, roabă la tătari 296.
Janus ⟨Johann Gottfried von Beastadt Lieberecht⟩, general în campania de la Prut 414—419; 424—426; 436—438, 451—453; 455—458; 480, 482, 483, 485—488; 507, 508, 515, 517, 534, 535, 544, 550, 553, 561, 639, 640; și Petru I 479, 480.
Jaorlik (Jagorlik), oraș pe Nipru 320.
Javarow (Javerov, Iavorov), localitate în Polonia; tabără rusă în 1711 la ~ 521, 566, 568, 571; reședință a regelui Sobieski; și căsătoria lui Petru I cu Ecaterina 497.
Javich Michele, preot observant la București și N. Mavrocordat și misiunea lui la generalii imperiali din Transilvania 394.
Jebel (Sibel), localitate (jud. Timiș), 255.
Jeffries James, diplomat englez pe lîngă Carol II la Bender; și campania din 1711; biografie 540—542; text 542—549; și cancelarul von Müller 542; și Carol XII și actul de neutralitate 543; și Devlet Ghirai II 547 și N. Mavrocordat, și Briant 579.
Jenu — v. *Ineu.*
Jerowski, sol al lui Leopold I în Moldova la Constantin Cantemir 105.
Jibou (Schibo, Zibo), localitate în Transilvania, înfrîngerea curuților la ~ 79, 80, 128.
Jijia (Sirze), rîu în Moldova 182, 187, 245, 319, 323, 326, 328, 334, 337, 343, 429, 430.
Jijioara (Flüsslein Sirze), pîrîu în Moldova 327.
Jiu (Sil), rîu, 618, 623, 624; Valea ~ 230.
⟨Jora Antiohie⟩, logofăt al Moldovei și N. Mavrocordat și Bogdan tălmaciul 612, 613; fiu al lui ~ 613.
Jusan, localitate neidentificată, regiment rus din ~ la asediul Brăilei în 1711, 556.
Juskewicz Bazyl, ofițer polonez 326.
Just Juel (1664—1715), danez în tabăra lui Petru I, biografie 443—444; text 444—447.

K

Kadikioi (Kadiko), sat tătărăsc în Bugeac 241.
Kajnoar v. *Căinari.*

Kalerasch v. *Călărași*.
Kalga Sultan (Galga), al 2-lea rang după han la tătari 103 și Gaspar Sandor 89.
Kalicz, Kaliski, pisar de ~ Dobrowski 169, 173, 176.
Kallati, Kallatis v. Mangalia.
Kalnocki, Samuel, căpitan al celor Trei Scaune și imperialii și Miron Costin și Cantacuzino stolnicul 91.
Kamenka (Camenca, Camenița (!), Camenasulon!), fortul de la ~ confuzie cu Camenița 500; și pacea din 1711 456, 498, 500, 509, 536, 538, 564, 640.
Kanizsa (Canija, Nagy Kanizsa), oraș în Ungaria; garnizoană turcă la ~ 60, 137.
Kapnick v. *Cavnic*.
Kaposzi ⟨*Juhasz*⟩ *Samuel*, profesor la Alba Iulia, și Ștefan Veszpremi 208, 209.
Kara Acz (Caraci) = Tufani (jud. Constanța) 183.
Kera Devlet Ghirai III, han tătar 395.
Karaman pașa 172.
Kara Mustafa, mare vizir otoman 78.
Karasu (Carasu = Medgidia) (jud. Constanța) 304, 514.
Karapozny, localitate în Polonia 339.
Karasatîr aga și Chomatowski 588, 595, 596 și N. Mavrocordat 595, 596.
Karlowitz v. *Carlowitz*.
Karnobad (Karnobat), localitate în Bulgaria 55.
Karoly Alexandru (Sandor) (1688—1743), comite suprem de Satu Mare, general al curuților lui Rákóczy II și Osman aga 76, 77, 84; și pacea de la Satu Mare (1711) **228**.
Karowski, tălmaci al lui St. Leszcynski 165, 167, 175, 177.
Kassan, Kauscha, Kautsian — v. *Căușani*.
Katona János, locuitor din *Debreczin* 296.
Kazan, Kazanski, regiment rus la 1711, 416, 439, 465.
Kečkement (Keckemet, Kecskemet), oraș în Ungaria 75, 76, 77.
Kellner Christoff (Cellarius), cărturar german (1638—1707) 619.
Keresztesi, nobil din Transilvania și lordul Paget 223.
Kermer (Camăr), sat (jud. Sălaj) 531.
Kienarski, secretar de limbă polonă a lui Constantin Cantemir 104.
Kiev, oraș 188, 302, 451, 482, 505, 539, 574, 629; palatin de ~ v. *Potocki I*; ustavnic din Frăția călugărilor de la ~ Teofan 251.
Kighici Apostol (Chigheciu), polcovnic moldovean în campania de la Prut 416, 423.
⟨*Kilia*⟩ „*Kia*" — v. *Chilia*.
Kind Mare, Kindincze v. *Cîndești*.
Kinsky Franz-Ulrich (Chinski) (1634—1699), ambasador imperial în Polonia 141.
Kirkilișe, localitate în Bulgaria 60.
Kirlibáb v. *Cîrlibaba*.
Kischanowo v. *Chișinău*.
Kladova (Cladova, Fetislam, Fetislau, Vetislau), localitate la Dunăre în Iugoslavia 50, 52, 137, 154.
Klingstern, asesor al lui Carol XII, 258, 259.
Klócuczno v. *Clocușna*.
Knappe căpetenie tătară (denumită în lb. germană) din satul Manzîr 288.
Kocefan — v. *Coțofeni*.
Kodja Djaffer pașa (Djaffer pașa, Kodja Huseyin pașa), muhafiz de Timișoara 67, 68, 75.
Kokoczani v. *Cucoreni*.
Köleseri, Samuel, inspector general al minelor din Transilvania (1663—1732); biografie 615—617; text 617—630; și E. Chishull 207, 214, 215 și C. Brîncoveanu 630.
Kolosvar v. *Cluj*.
Kolozsvari Ștefan, profesor la colegiul calvin din Aiud 209.
Kolțev, ofițer rus 427.
Komáromy Ioan, secretar al lui Fr. Rákóczy II; biografie 135; text 135—138.
Kondok v. *Cunduc*.
Königsberg, localitate 497.
Kopanka v. *Copanca*.
Köprülü ⟨*Fazil*⟩ *Ahmed*, mare vizir otoman (1661—1688), 53, 109; frate al ~ v. *Köprülü Mustafa Zadé*.
Köprülü Mustafa Zadé, mare vizir otoman (1689—1691) 57, 109.
Körffel, însoțitor al lui Kreybich 126.
Koschull, Koskull, ofițer suedez 319, 320, 583, 605; și Briant și N. Mavrocordat 582.
Koslatza, Kozludja v. *Cóslugea*.
Kossow (Kossowo), localitate în Polonia 339.
Kosteszte v. *Costești, Costinești*.
Kotary, localitate pe Prut neidentificată 600.
Kotul Krocsawy (Colțul cel Urît, cotul Grozav, oare Cotul lui Ivan?), localitate pe Jijia (jud. Iași) 323.
Kovacs, Andrei, din Uifalău, soție a lui ~ roabă la tătari v. *Caterina Aranyi* 296.
Kovin, localitate pe Dunăre 52, 53.
Kowalewski, ofițer polonez 327.
Krasne Torg (!) (Krasny Trag) v. ⟨*Tîrgu*⟩ *Frumos*.
Kreybich, Georg Franz (n. 1662 — m. 1729), biografie 125—126; text 126—130; însoțitorii săi 126; frate al lui ~ Elissei și C. Brîncoveanu 127; și Rabutin 128.
Krim-hodsa, sat tătărăsc neidentificat 241.

Krmann Daniel, la Carol XII; biografie 256—257; text 257—263; călătorie prin Maramureş 262; despre ~ 284; şi Samuel Pohorsky 257.
Kropotov, ofiţer rus trimis de Şeremetev la D. Cantemir 415—419, 423, 424, 465, 552, 553, 559.
Krupenski (Grupinski), dregător în Moldova 325.
Kruzinski (*Juda Tadeus*), iezuit polon misionar în Rusia 607, şi Hyltéen şi Müller şi N. Mavrocordat 608.
Kryszpin, mare hatman polon 339.
Kociuk Mehmed paşa, asediază împreună cu M. Apafi Clujul ocupat de imperiali (aprilie 1662) 49.
Kulcha, staroste de ~ v. *Szemet Cazimir*.
Kuczman v. *Coţmani*.
Kuolin v. *Călieni*.
Kustangi — v. *Constanţa*.
Kutahia, localitate, exilul Mariei Brîncoveanu la ~ 390.
Kuty (Kutu), localitate lîngă rîul Ceremuş 243.

L

La Brue, interpret al ambasadei franceze la Constantinopol 235, 236.
Ladislau de Hunedoara, fiu al lui Ioan de Hunedoara, confuzie cu I. Sigismund Zapolya 208.
Lagnasco, conte trimis de August II la Cameniţa 608.
Lamberg, emisar al lui Tiepolt 449, 457.
Lambert (Lamberty), baron, ofiţer rus în campania de la Prut 469, 489.
(*Lambrino Manolachi*) (Emmanuele), ginere lui C. Brîncoveanu 403.
La Motraye Aubry de (1674—1743), biografie 512—513, text 513—531; 537.
Larga, sat pe Prut 323.
Lasicius Johann 634.
Laslo, mareşal polon în tabăra turcă 508, 608;
latină, limbă 207, 215, 375, 474, 476, 487, 588, 613; secretar de ~ *Kienarski A. Wolff;* ~ şi limba română 348.
latini = Wälschen 632.
Laţfalău (Lice falu) sat (jud. Crasna) 325; colonel imperial din ~ v. *Sautner*.
Lavrentie, episcop de Roman (sf. 1706) 246.
Lăpuşna, localitate în N Moldovei 417, 435, 436.
Leczik, localitate în Polonia 173.
leghe, unitate de măsură franceză 476; suedeză 288.
Leghia, leşi, v. *Polonia, poloni*.
Leontie stareţul, biografie 185—186; text 186—191.
Leopold I de Habsburg (1640—1705), din 1657 împărat 41, 49, 50, 55, 56, 61, 62, 146, 197; răscoala sîrbilor din 1687—1688; cancelar al lui ~; Strattman 50; şi Constantin Brîncoveanu 56; emisar la Iaşi ~ Jerowski 105; şi Constantin Cantemir (tratatul secret) şi Polonia 106, 107, 128, ocupă Transilvania 211.
Leslie, ofiţer imperial 206.
Lessé, ofiţer rus 469.
Lessenyei Mihai Nagy (Michele Nagy), trimis al lui Thököly în Polonia şi Franţa, biografie 82—84); text 84—85; 87, 88, 89; frate cu „valahul" din Braşov 90.
Leszczynski Rafael, mare sol polon la Poartă (1650—1703), biografie 158—163; text 163—184; 157, 590 şi Antioh Cantemir 166, 167; tălmaci al lui ~ Karowski; fiu al lui ~ Stanislav Leszczynski, socrul lui ~ Jablonowski 166, şi Dimitrie Cantemir 169.
Leszczynski Stanislav, fiul lui Rafael Leszczynski, rege al Poloniei (1704—1712) 173, 174, 180, 328, 330, 331, 337, 408, 453, 507, 522, 539; căpitan al lui ~ Drigalea 338; general al lui ~ Poniatowski 408, 453, 501, 534—536; reţinut la Iaşi 333, 334, 583, 614; şi Cepherza Myrza 521; şi Carol XII 521, 547, 548, şi August II 607, 608.
Leta, localitate în Ungaria 531.
Leudeşti (!) greşeală pentru Cîndeşti 247.
libre de Viena, unităţi de măsură 371, 624, 630.
Licav, pîrîu în munţii Carpaţi 238.
Lienrot, ofiţer în campania de la Prut 481.
Liga creştină (Ligă sfîntă) şi turci 55; şi Polonia 174.
Likinios Andrei din Corfu, medic al lui Antioh Cantemir 182.
Lion, conte de ~ v. Moreau de Brasey 469, 485.
lipcani 102, 518, 521, 580, 589, 591, 613.
Lipova (Lippa), localitate în Transilvania 60, 61, 62, 67, 70, 73, 637; relaţia lui Evlia Celebi despre sangeacul de ~ 68; locuitori, fortificaţii 69; comandanţi imperiali la ~ F. Veterani 56; contele de Guttenstein 59; A. Caraffa 71, 72; garnizoană imperială la ~ 134; Marsigli la ~ 56, 58, 59.
Lipovăţ, rîu în Moldova 170.
Lippa 637.
Lippay Ştefan (? — după 1700); paroh catolic maghiar din Cuibărciu; biografie 289; text 289, 296, 298.
Lipsca — azi Leipzig 127, 380.
Lissimah 287.
Liszkai, însoţitor al lui P. Raday 296.
Lituania, lituanieni 362, 462; lupta (1655) împotriva tătarilor 103; hătmănia de ~ Sapieha 547; paharnic de ~ Kryszpin 339.

Livania, trupe din ~ în armata lui Petru I. 451.
Lompalanka (Carolain, Lambgrad, Lom), localitate pe Dunăre în Bulgaria 155, 156.
Londra, oraş 522.
Lopuhin, conte rus închis la Edicule 547.
Lorena 468, duce de ~, Carol de ‹Louvois› şi distrugerea oraşelor din Palatinat 41, 49, 91.
Lovrin (Loben), cetate (jud. Timiş) 253.
Lozoncz, conte de ~ v. *Gh. Banffy*.
Lubaneszte v. *Ibăneşti*.
Lubaskow, localitate neidentificată 436.
‹*Lübeck*›, episcop de ~ v. *Holstein*.
Lucaşevca, Lucaviţa (Lukáczevce, Lukokiész), localitate la S de Orhei 322, 327, 336.
Ludovic XIV, rege al Franţei 105; şi Avril şi Beauvollier 107, 108; şi M. N. Lessenyei 88; ambasadorii ai ~ la Poartă v. *Franţa*, şi capitulaţiile din 1672 — 177.
Ludwig Wilhelm, markgraf de Baden (principele Ludovic), general imperial (1655—1707), luptă cu turcii 57; şi Gh. Branković 50; şi Keissler 51, 52; tabără la Porţile de Fier 53; şi Thököly şi turcii 53, 54; şi Veterani, şi luptele pentru Cluj şi Oradea 55, 56 şi Marsigli 56, 58, supranumit „der Türkentouis" 72, 73.
Lugoj, oraş şi moartea lui Veterani la ~ 127.
Lujeni (Luszany), localitate pe Prut 164, 327, 328, 336.
Lunin, ofiţer rus 427.
Lupşa, sat pe Arieş 618.
Lupul Bogdan, hatman al Moldovei, cumnat al domnului Antioh Cantemir, şi R. Leszczynski 165, 166, 167, 169, 175, 179, 182.
Lupu Costache, boier moldovean şi D. Cantemir şi ruşii şi turcii 423, 424, 434 şi N. Mavrocordat 394.
luterană, confesiune ‹= Confesiunea de la Augsburg› 207.
Lvov (Liov), reşedinţă a lui Jablonowski 119, 489, 497, 574; Avril şi Beauvollier la ~ 102; Moreau de Brasey prin ~ 463.

M

‹*Mabillon, Jean*› (1632—1707), erudit francez 63.
Macarie (sf. sec. XVII — după 1704), pelerini ruşi în Moldova; biografie 225; text 225—226. v. şi *Silvestru*.
Machidon comisul, v. *Castriotul Gheorghe*.
maghiar, maghiară, maghiari v. *Ungaria, unguri*.
Mahomet Ghirai, sultan v. *Mehmed Ghirai*.
Major Egm, localitate în Transilvania, neidentificată 531.
Makeri, ofiţer din trupele polono-suedeze retrase de la Bender 577.
Makó (Macău, Makova), oraş în Ungaria 75, 76, 77, 253.
Malovata (Malowata), localitate pe Nistru 322.
Mangalia (Kallati, Kallatis, Pangala) 523, 526; moldoveni, bulgari; La Motraye la ~ 527.
Manzîr (?) (Mantgott), localitate la S de Căuşani 288.
Mara (Marus, „Maramarus"), rîu în Ma ramureş 284.
Maramureş, munţi în Transilvania 234, 238, 262, 283, 284, 285, 296, 302, 345, 346; localităţi în ~ 262, 293; comitat 259, 262, 288; confuzie cu Borşa 284; vicecomite al ~ Fr. Darvai 242, 262; solgabirău al ~ ist. Gergely 293; Krmann în ~ 257, 261; Des Alleurs prin ~ 309.
Marcianopolis (= Reka Devnia), localitate în Bulgaria 526.
Marea Adriatică 136.
Marea Baltică 451.
Marea Macedonică 618.
Marea Neagră (Pontul Euxin) 60, 89, 172, 180, 191, 226, 240, 247, 266, 287, 289, 321, 338, 525, 631, 535; rîuri şi fluvii care se varsă în ~ Bug 522; Dunărea 513, 521; teritoriu lîngă ~ Bugeac 522.
Marga, localitate în Transilvania 617, 618.
Marghita (Margarita), sat (jud. Bihor) 211, 224, 531.
Marghita, sat în Banatul iugoslav 255.
‹*Maria Cazimira*›, regină a Poloniei, mareşal al ~ v. R. Leszczynski 174.
‹*Maria*›, fiica lui Iaçob II Stuart, soţia lui Wilhelm III de Orania 195, 196, 197.
Marlborough, ‹*Churchill John*› (1650—1722), duce de ~ cancelar al Angliei, comandant englez pe frontul de apus 543.
Marsigli, Ferdinando Luigi (1658—1730); biografie 44—48; text 48—63; şi principele de Baden 52; şi Veterani 52, 56 şi Ticher 54; şi Thököly 54; ~ despre Dunăre 50; ~ în ţările române 55; ~ în Turcia 59.
Martinuzzi ‹*Gheorghe*›, guvernator în Transilvania 621.
Masalski, comisar în armata lui Petru I 429.
„*Masibouche*", localitate în Polonia 463.
‹*Matei Basarab*›, domn al Ţării Româneşti (1652—1654); palat la Tîrgovişte 529; ctitorie a ~ v. *Măxineni*, mănăstire.
Mavrin, ofiţer rus 414.

Mavrocordat, familie 311.
Mavrocordat Alexandru (Exaporitul), mare dragoman al Porții 127, 172, 235, 341.
Mavrocordat Ion (Enache), fiul lui Alex. Mavrocordat, mare dragoman la Poartă 235, 309, 319, 341, 604; domn în Țara Românească 589, 599.
Mavrocordat Nicolae, domn al Moldovei, (1709 dec. 6—13 nov. 1710) 235, 317, 319; (1711—1713) 329, 341, 410, 587, 590, 600, 612; domn al Țării Românești (1715 dec. — 1716 nov.) 394, 395; soții Casandra; Profira și înmormîntarea ei 383; copiii: Scarlat, Ioan, Marioara 397; și M. Mikes 235; și G. Papay 236; și Șt. Chometowski 547, 587—589, 591—596; și Des Alleurs 308, 309; și Potocki 319; și Jeffries 579; și Bogdan tălmaciul 612 și Antim Ivireanul mitropolit 393, 395 și relații cu Suedia 576, 578, 579, 582, 583, 603; și Gheorghe Cantacuzino și ~ și Karasatir aga 595, 596; ~ și Urbanowitz 576—577; prins de imperiali 396, 397.
Mavrocordat Profira, soția domnului Nicolae Mavrocordat 383. v. și *Ciuki Pulcheria*.
Mavrocordat Scarlat, fiul lui Alexandru Mavrocordat, ginere al domnului Brîncoveanu 127.
Maxim, călugăr și tiparul în vremea domnului Brîncoveanu 198.
⟨*Maximovici Iona*⟩ episcop de Cernigov; și Ipolit Vișenski 245, 248.
Mayerfeld Samuel, general 262, 263; și Krmann și Bardili 259; și M. Racoviță 260.
Mazeppa, hatman al cazacilor 319, 420, 598; și rușii și suedezii 295, 296, 297, 498, 544.
Mazovia, palatin de ~ Chometowski 332, 547, 594.
Măcin (Metzin), oraș în Dobrogea 171, 180, 234, 240, 597, 598.
⟨*Măgura*⟩ moșie a stolnicului Cantacuzino la ~ 232.
Mălăești (Malerasz), sat pe Nistru 320.
Mămăligă (Mamalyiga), sat în N Moldovei 242.
Mărgineni, moșie a lui Mihai Cantacuzino 233.
Măxineni, mănăstire lîngă Brăila 431, 555, 638.
Medeni, Giorgio, negustor raguzan la Galați 117.
Mecca, oraș 271, 272, 513.
Mecklemburg, duce de ~ 603.
Medgidia = *Carasu*.
Mediaș, oraș și scaun în Transilvania 54, 212.
Medici, Ferdinand de ~ și Sigismund Bathory 622.
Medina, oraș 41, 513.
Meerops, colonel în armata rusă 489.
Megy (probabil Magy) v. *Sînnicolaul Mare*.
Mehadia 627; lupte între turci și imperiali (1717) la ~ 76.
Mehmed, tătarul și tătarii din Bugeac și rușii 422.
⟨*Mehmed II Fatih*⟩, sultan, cuceritorul Constantinopolului 63.
Mehmed IV (Mehmet), sultan (1648—1687), frate cu Soliman II 90.
Mehmed Ghirai (Mahomet Cherai, Mahomet sultan), fiul lui Devlet Ghirai II și campania de la Prut 409, 410, 424, 501, 544, 639.
Mehmet-aga, capugiu al pașei de Silistra (1700), 171, 180.
Mehmet-aga, capugiu împărătesc (1706), trimis la Ianok-Palanca 241.
Mehmet Pașa — v. *Baltagi Mehmed Pașa*.
Menchen, baron, emisar al lui Rabutin 220.
Menșikov, A. A., comandant rus 470; și Petru I 573.
Messembria, oraș la Marea Neagră 526.
Mèszaroș, din Urvind, fiica lui ~ roabă la tătari 296.
Miclăușani (Mikloszaine), sat (jud. Iași) 326.
⟨*Micleșcu Gavrilaș*⟩, ginerele lui T. Dubău 91.
Miercurea ⟨*Ciuc*⟩, localitate 53; scaun 212.
Mihnea III, domn al Țării Românești (1658—1659) și turcii 200.
Mikes Mihail, conte, general în armata curuților 205, 228, și lordul Paget 203, 206, 221 și Poarta 234 și N. Mavrocordat și M. Racoviță 235; și N. Papay și Rakoczy II, refugiat la Focșani 233, 234.
Milcov (Melcaia, Mișov, Mysevo), rîu 90, 170, 246, 247, 632, 635.
mile, unitate de măsură; ~ engleze 497; ~ germane 285, 542; ~ italiene 118, 213; moldovenești 173, 179, 319; ~ unguresti 203, 208, 209, 210, 285.
Millewo (Milevo), localitate în Polonia 339.
Minshein, baron 195, 196.
Mircești (Mirszeste), comună (jud. Iași) 333.
Mittau, localitate în Letonia; M. de Brasey la ~ 463.
Mitrofan, mitropolit al Țării Românești (aug. 1716—1720) 284, 395.
Mîndrești, mănăstire lîngă Focșani 247.
Mîrzești (Murszkeste), sat (jud. Iași) 590.
Moesia 201.
Mogoșoaia, sat pe Colentina, palat brîncovenesc la ~ 200, 528, 529.
Moghilev (Mohilău pe Nistru), localitate 321, 430, 432, 446, 447, 463, 465, 471, 475, 488, 507.
Moghilă (= Movilă), domn din neamul ~ și originea orașului Moghilev 447.

⟨*Mohacs*⟩, lupta de la ~ (29 aug. 1526) 63.
Mohorăni (oare Măgureni), localitate 417.
Moişei (Moyszrin), sat (jud. Maramureş) 293, 295.
Moklatens v. *Urcheteşti*.
Moldova ⟨*Nouă*⟩, localitate (jud. Caraş-Severin 135.
Moldova, rîu 104, 105, 165, 173, 174, 238, 245, 246, 259, 261, 323.
Moldova, *moldoveni* (Bogdania, Dacia Ripensis, Wallachey, Ţara Volosea, Ţara Modovenească, Walahia Nigra Superior, ~ Neagră, ~ Mare 91, 128, 144, 165, 170, 231, 240, 259, 276, 277, 278, 285, 286, passim; referire la Ţara Românească 184, 189, 197; capitală v. *Iaşi;* localnici ai ~ 145, 171, 188, 233, 238, 239, 280, 283, 293, 320, 330, 333, 337, 338, 411, 470, 471, 474, 475, 525, 526, 545; locuitori de origină străină în ~ armeni, bulgari, germani, poloni, ruşi, sîrbi, tătari 635; evrei 276; greci 142, 143, 635; ţigani 317, 635; catolici în ~ 118, 593; franciscani în ~ 168; iezuiţi în ~ 119, 120, 177; moldoveni la Chilia 522; la Ismail 514, 524; la Căuşani 615; la Mangalia 527; la Varniţa 411; la Soroca 415; originea limbii în ~ 63, 284, 323, 348, 349; bogăţii naturale, meserii, comerţ 103, 104, 189, 328, 340, 341, 350, 351, 596, 605, 635; obiceiuri, port în ~ 352—356, 358—361, 388; religie în ~ 107, 279, 280, 322, 352—356, 362—363; lăcuste în ~ 118, 445, 499; hotare ale ~ 107, 283, 321, 325, 470, 559, 635; oraş dublu la hotarul cu Ţara Românească v. *Focşani;* munţi ai ~ 260, 261, 262, 280; trecători 55, 242; ape ale ~ 104, 165, 238, 242, 245, 246, 259, 261, 280, 293, 323, 334, 346; cetăţi în ~ 106, 300; localităţi în ~ 225, 236, 283, 293, 334; garnizoane polone în cetăţile ~ 106; garnizoană imperială la graniţa cu Transilvania 324; biserici şi mănăstiri în ~ 165, 225, 238, 254; autori atea domnului, organizare ad-tivă, ceremonial, armată 90, 142, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348; domni ai ~ v. *Iliaş Alexandru*, *Constantin Cantemir*, *Antioh Cantemir*, *Mihai Racoviţă*, *Nicolae Mavrocordat*, *Dimitrie Cantemir*, *Antonie Ruset;* mari dregători ai ~: logofeţi: v. *I. Buhuş* ⟨N. Donici⟩, ⟨M. Costin⟩, hatman: v. *Lupu Bogdan*, *I. Neculce*, *V. Costin;* vistier: *I. Ruset;* mari vornici: v. *Hăbăşescul V.*, *Teodosie Dubău;* mare comis: v. *I. Cantacuzino*; mare postelnic: *Constantin postelnicul* (zis Ciobanul); mare spătar: *D. Cuzea;* mare stolnic: v. ⟨I. Ţifescu⟩; staroste de Putna v. ⟨*Miron Costin*⟩, staroste de Cernăuţi v. *Turcul Constantin;* mitropoliţi ai ~ v. *Ghedeon;* secretari domneşti în ~ v. *A. Wolff*, *Kienarski;* relaţii cu tătarii 143, 164, 239; cu Thököly 54; cu polonii 102, 103, 106, 107, 174, 318, 319, 331, 332, 333, 577, 581, 600; mari soli poloni prin ~ 163, 164, 172, 587, 588, 589, 590, 591 v., şi *Gninski I.*, *Leszczynski R.*, şi *Chometowski St.*; şi imperialii 88—91; tratatul secret de la Iaşi 105, 106, 107; relaţii cu Suedia 327, 328, 578, 603, 610; agenţi suedezi în ~ v. *Hylteen*, misiunea lui Gh. Castriotul şi Hr. Notara la ~ 560; suzeranitatea otomană 201, 254; evenimente politico-militare: războiul ruso-turc din 1711 şi ~ 389, 409, 410, 415—423, 430, 450, 456, 462—475; 498; 499, 503—507; 515, 521, 536, 538, 548, 550, 559, 561, 562, 564, 570, 573, 603; curuţi în ~ v. *Petki David*, *Bay Michail*, *Papay Gaspar*, *Mikes Mihail;* profesor în ~ I. Cacavelas 168, 178; moldoveni la fortificarea Hotinului 338; descriere curioasă a ~ şi Ţara - Românească (anexa I (1699)) 631—633.
Moldoviţa, mănăstire 238.
monede; imperiale: groşi 245, 275, 324; taleri 119, 191, 457; olandeze (nemţeşti): ducaţi 275, 485, 629; guldeni 275; taleri 202; polone: quartul 202, 215; timpfi 361, 362; zloţii 189, 275; renane: florini 215, 217; ruseşti: ruble 416; grivne 189; copeici 187, 189, 275; săseşti: banii 202; turceşti: piaştri 74, aspri 74, akcei 68, 74; parale 275, 276, 345, 380; altin, başlîc, tult 275; ungureşti: galbeni 402; taleri 57, 119; veneţiene: taleri 202, sekin 245; muntene: leul 202.
Montaigne, însoţitor al lordului Paget 208.
Monticelli, general imperial 206.
Montecucculi, general imperial 206.
Moreau Jacques, *de Brasey*, pretins, ofiţer în armata rusă (1663—1723); biografie 459—462; text 462—489; observaţii critice 489—494.
Moreea, provincie grecească, 392.
morlahi 89.
Moros-szék v. *Scaunul Mureşului*.
Morsa Moldoveanul din Bender, poate Mîrza? 262.
Morsztyn, contele, mare vistier polon 173, 174.
Moscova, oraş, 190, 191, 302, 446, 464, 574; mănăstire în ~ (Fecioarei) 88, 89; patriarh de ~ 249; misiune a lui Gh. Castriotul (1697—1700) la ~ 560; regiment din ~ 556.
Moscova, rîu 187.
Moscova v. *Rusia*.
Mostişte, rîu 247.
Mosăneşti (Muszenica), sat pe Nistru 335.
Movila Răbîia, pe Prut 437, 474.

Movileşti, familie domnitoare în Moldova 636.
Muhzri oglu Ibrahim, prizonier turc la imperiali 73.
Müller, von (Müllern), cancelar al lui Carol XII 327, 328, 412, 538, 576, 577, 579, 580, 581, 606, 608; şi Poniatowski 539; şi Jeffries (actul de neutralitate) 542, 543, 547; şi Briant şi N. Mavrocordat 578.
Mulyko, emisar al lui Fr. Rakoczy II 253.
Munkács localitate în U.R.S.S. 76.
Munkácsi János, adept al lui Thököly, refugiat la Iaşi 243.
Muntenia, munteni v. *Ţara Românească.*
Muntenia (!), rîu în Polonia 280.
Mureşul, rîu 53, 56, 61, 73, 207, 208, 209, 253, 617, 622, 624; revărsarea ~ din 1702 223; afluent al ~ Aranca 253; cetăţi pe ~ Şoimuş, Lipova 68, 69; Cenad 76.
⟨*Mustafa*⟩, paşă de Bender; scrisoare a lui ~ către M. Racoviţă 260.
⟨*Mustafa Buikli paşa*⟩, seraskier al armatei turceşti de la Babadag 90; şi Avril 107, 108; şi Polonia şi Franţa 107, 108.
Mustafa aga, capugiu al lui Ahmed III şi mazilirea lui Constantin Brîncoveanu 400, 401.
Mustafa II, sultan otoman (1695—1703) 60, 74, 176, 184, 189, 197; lupte cu imperialii (1696) 62; Kislar aga al ~ Ismail 513.
Mustafa Zadé v. *Köprülü Mustafa-Zadé.*
musulmani v. *turci* 270.

N

Nagy Bora, soţia contelui Samuel Bethlen 209.
Nagy Szombat, tratativele de pace de la ~ 76.
Náláczi, familia de nobili din Transilvania 623.
Naláczi, Ştefan, principe al Transilvaniei 622, 623.
Neamţ, cetate şi campania lui I. Sobieski (1691) la ~ 635.
Neamţ v. ⟨*Tîrgul*⟩ *Neamţ.*
⟨*Neculce*⟩ *Ion*, hatman al Moldovei 420, 425, 464, 550, 562, 563.
Negru (Schwath, Schwartz), rîu în Transilvania 325.
Nemethi, M. B., profesor la Cluj 210.
Nemierova, cetate în Polonia, Vatatzes la ~ 300.
nemţi (imperiali) v. Habsburgi, imperiu.
Neszter Alba (Nester Fejervar) = Cetatea Albă şi sate împrejurul ~ 241, 266.
Nicolina, rîu în Moldova 169.
⟨*Nicomedia*⟩, oraş 243.
Nicopole, cetate la Dunăre 144, 156, 199, 524, 525, 632; paşă de ~; strada sîrbilor din ~; negustor grec la ~; J. Papay la ~ 231.
Nijni-Novgorod, („Misigrad") regiment rus din ~; la asediul Brăilei din 1711 416, 438, 556.
Nipru (Boristene), fluviu, guri ale ~ şi Ovidiu 525, 588; afluent al v. *Pripetul.*
Nistru (Niester, Tygros, Tayros, (Turda în turceşte), rîu, 117, 183, 186, 187, 225, 245, 286, 287, 296, 300, 320, 322, 329, 332, 335, 336, 339, 340; izvoare 258; şi Ovidiu 266; localităţi la ~ Cuibăreni 117; Moşăneşti 335; Hotin 337, 342; Ianok-Palanca 241, 522; Mohilău 488; Soroca 342, 497; Raskow 543, 544; tabără a lui Carol XII, lîngă Nistru ~ 257; depozit turcesc pe ~ 497; şi Petru I la ~ 464, 498; corespondenţa lui Petru I de la ~ 569; armatele ruse în 1711 la ~ 462, 463, 465, 470, 559.
Nis, oraş în Serbia, asediat de turci 52, 53.
Nola (Nolanus), oraş în Dalmaţia 621.
Notara, Dositei II, patriarh de Ierusalim (1669—1707); în Ţara Românească, . şi lordul Paget 198.
Notara Hrisant, patriarh de Ierusalim (1707—1730) 249, 250, 251; frate al lui ~ Neofit 248; şi I. Vişenski 245, 248; şi Baltagi Mehmed paşa şi mediaţia turco-rusă 553, 560.
Notara Neofit, călugăr la Athos 248.
Nostiş, general în armata lui Petru I 488, 489.
Novogrodek, localitate în U.R.S.S. 463.
Novo Osura, localitate lîngă Suceava neidentificată 316.
Novo Selo, (Satul Nou), Schanoba?, localitate lîngă vărsarea Timocului 155.
Novosiltev, ofiţer rus 429.
Numan Paşa 317.
Nymegen, pacea de la ~ (1676); plenipotenţiar la ~ Kinsky, F. Ulrich 141.

O

Obrizan (Obriszan), poate Obreja, localitate la SE de Bălţi 335.
ocale (turceşti) 350.
Oceakov (Oceacov, Ocazzovia, Ozakow, Ozu, Palanca), cetate pe ţărmul Mării Negre 245, 632, 636; paşalîc de ~ 239, 292; locuinţă a seraskierului la ~ 522.
Ocna — v. *Tîrgu Ocna.*
Ocna Sibiului (Salzburg, Vizakna), localitate; pastor luteran la ~ Borosnyai Nagy Ivan, transportul sării de la ~ în Turcia şi în Germania 207; saline 210; locuinţă a contelui Bethlen ⟨Nicolae⟩, la ~; lordul Paget la ~ 223.

Odaia (Oddaga = Daja?), sat în jud. Giurgiu 393.
Odobeşti, localitate 170.
Odorhei (Udvorud), localitate, tabără imperială lîngă ~ 53; scaun 212; bogăţii ale subsolului la ~ 618.
Oettingen, contele, plenipotenţiar imperial la Poartă; călătorie pe Dunăre 152, 153, 155.
Oituz (Eytosz), rîu în Moldova 324.
Okinkester v. *Urecheteşti*.
Olanda 233, 403, 542; stathuder al ~ Wilhelm III de Orania 56; ambasadori: v. *Bruyninx; Colyer; Bercsenyi* în ~ 76; studii în ~ 205, 206; La Motraye în ~ 522; mediatoare a păcii de la Prut din 1711 539, 546, 563, 564.
Olt, („fluviul“ Olt, Aluta, Alutha, Alt-Fluss) rîu 51, 53, 54, 204, 205, 222, 392, 624, 632; sat lîngă ~ Porumbacu 205, cetate pe ~ Făgăraş 301.
Olteniţa (Gulteaniţa), localitate pe Dunăre 195, 220, 251.
Ompoi v. *Ampoi*.
Onitcani (Onieckany, Oniökan, Oniczkan), localitate la NE de Chişinău 319, 320, 328, 335.
Onotarch (poate Gomotarci), localitate pe Dunăre în Bulgaria 155.
Oppeln, localitate în Polonia 126.
Oradea oraş 41, 49, 55, 56, 58, 523, 621; asediată de imperiali 56, 57; cucerită de generalul Heissler 126.
Orania, prinţ de ~ Wilhelm III, regele Angliei 56, 195. 209.
Orăşeni (Orszowiecz), localitate pe Prut 336, 339.
Orbai, scaun în Transilvania 212.
Orbeni, sat (jud. Bacău); curuţi refugiaţi la ~ 234.
Ordessos v. *Argeş:* confuzie cu Siretul 525.
Ordu-Kerestur v. *Cristorel*.
Orhei (Oriovo), localitate în R. S. S. Moldovenească 321, 322, 323, 327, 328, 329, 342, 417, 603, 604.
Orient, orientali 377, 588.
Orlik Filip hatman al cazacilor şi Carol XII 547; şi turcii şi Constantin Brîncoveanu 598.
Orşova port la Dunăre 51, 52, 53, 135, 137, 154, 618, 619, 627; loc. lîngă ~ Piska Bora 60; expediţie turcească din 1717 contra ~ 76.
Orta-Chioi (Ortakô), sat (jud. Tulcea) 240.
Osăki Andrei căpitan în oastea lui Francisc Rákóczy II 253.
Osman aga din Timişoara (1657 — după 1725): biografie 64—67; text 67—81; captivi la imperiali 73: tălmaci în comisia de delimitare a hotarelor turco-austriece în 1699 74.
Otsen ⟨*Georg Christian*⟩ von (1674—1735); general în armata lui Petru I 428, 438, 439, 455, 456, 457, 464, 469, 472, 479, 480, 481, 482, 486, 488, 489.
Ostrovul Ceatal, ostrov între braţele Chilia şi Sf. Gheorghe 289.
Ostrovul Golubăţ (Ostrovul Moldovei) insulă pe Dunăre 135.
otoman, otomană, otomani v. *Turcia*.
Ovidiu, poetul 289, 513, 523, 526, 527; despre geţii şi sarmaţii de lîngă Nipru 525; descrierea Nistrului antic 266.
Ouviduvo — v. *Uviduwo* 525.
Ovidowa, sat lîngă Nipru. 525.
Oziebowski, iezuit in suita lui Leszczynski în Moldova 178.

P

Paget de Beaudesert, *lord William* (1637—1713), ambasador britanic: biografie 217—218; text latin 219—224: călătorie în Ţara Românească şi Transilvania; v. şi *Chishull E.*, corespondenţa cu Schreyer 132—133; şi primirea in Ţara Românească şi Transilvania.
Pagunluk, provincie în zona Prutului 439.
Pahomie, episcop de Roman 246.
Palanca — v. *Oceacov* 522.
Palanka (Palanca), localitate pe Dunăre 52. 154, 155.
Palatinat, campania franceză (1687) în ~ 88, 91; elector ~ 438.
Palé, ofiţer rus 188.
Palffy, general imperial 451.
Pallavicini, cardinal în Polonia (1688) 119.
Palozska Andrei („Balosca". Andrei Spada). secretar de limbă maghiară in Moldova. cumnat cu Wolff 120.
Paly, localitate în Ungaria 531.
Pancevo (Panciova, Pancua), localitate în R.S.F. Iugoslavia 60, 75, 153, 255.
Pangala v. *Mangalia*.
Panglicara (Pangala!) v. *Tomis*.
Panonia, 201.
Papay Gaspar (? — după 1705). emisari curuţi în Moldova şi Dobrogea: biografie 236: text 237—243: misiune la Gazi Ghirai II 239: la Antioh Cantemir 239, 243. v. şi *Bay M.*
Pápay János (circa 1660—1740), emisar al lui Fr. Rákóczi II; biografie 229—230; text 230—236; 255; 395; la Craiova şi Nicopole 231; primit de C. Brîncoveanu şi M. Racoviţă şi C. Cantemir 233, 234; şi Barta şi Mikes 234; şi N. Mavrocordat 235, 236.
Pápai Janos, biografie 252; text 253—255; v. şi *Teleki Mihail*.
Paris, oraş 85, 169, 235.
Pariz, Papai Fr., profesor la Aiud 209.
Partium, partea de NV a Transilvaniei 224, 284.

Pasărea, **rîu în Muntenia 247.**
Passarowitz, localitate 618; pacea de la ~130, 523.
Pașcani, localitate 173.
Patak, azi Sárospatak, în R. P. Ungară 208.
Pavlov, ofițer rus 429.
Pawlowka, oare Păuleni? neidentificat.
Pazargi v. *Bazargic*.
Părcăuți (Peskowce), localitate la S de Moșănești 336.
Pekierski, ofițer polon în armata lui Carol XII 333, 334, 337.
Peninsula Balcanică, turci din ~ 69.
Perekop, localitate în Crimeea 245, 246.
Pernau, localitate în Letonia 462.
Persia, misionar în ~ Tadeus Kruzinski 607.
Perugia **localitate 118.**
Petersburg (Petrograd), oraș 302, 451, 502.
Petki David, refugiat curuț în Moldova 234.
Petre, cazac din Zaporoje 186, 187.
Petrindul (Perrend), sat (jud. Cluj) 531.
Petrovai (Perovan), nobil român din Maramureș, gazdă a lui Ráday 292.
Petroaradin (Petervaradin, Peter Varadino), localitate în Iugoslavia 75, 128; lupta din 5 aug. 1714 de la ~ 130, 394, 396.
Petrovich Ioan, din Bosnia la Fălciu 117.
Petru cel Mare, țar al Rusiei (1698—1725), biografie 557—558; text 559—566 (Jurnalul lui ~), biografie 567—568; text 568—574 (scrisorile și poruncile lui ~ în campania de la Prut 1711); familie 88; soție v. *Ecaterina I*; feldmareșal al lui ~ în campania de la Prut v. *Seremetev B. P.*, generali ai ~; v. *Allard*, *Burgholz*, *Bruce*, *Dolgoruki*, *Engsberg*, *Janus*, *Osten*, *Repnin*, *Volkonski*, *Weide*, regimente de gardă ale ~ 469, 561; ofițerii germani și ~ 468, 480, 483, 488; ofițeri ai ~ cu diverse misiuni: v. *Baltin*, *Flivert*, *Ghesev*, *Hlopov*, *Sepelev* sfetnici ai ~ v. *Golovkin*, *Șafirov*; și *Menșikov* 573, 574: și ducele de Holstein 548; și moldoveni în campania de la Prut v. *D. Cantemir* și *Moldova*, *moldoveni*, și Gh. Castriotul 198, 498, 554, 560; și expediția de la Brăila 470, 556, 566; și Sava din Raguza 465, 571, 573; și cazacii lui Mazeppa 297; și H. Notara 553, 560; negocieri la Varșovia 76; și Rákóczi II 457, 571; campania de la Prut, suedezii și pacea cu turcii 188, 343, 410, 414, 417—422, 426—428; 429, 432, 435—440; 444—447; 453, 456, 457, 463—488; 497—520; 534—538; 544, 545, 550, 561; 564, 566, 572, 574, 588, 613, 637, 639.
Peuce — v. *Tulcea*.
Phohutrij (Phokuhrý) v. *Focuri*.
Piatra (Neamț), **localitate 90.**
Piatra, sat (jud. Hunedoara) 624.
Piemont, contele Costa din ~ 205.
Pilipyn, sat lîngă Bender 335.
Pilz, însoțitor al lui Kreybich 126.
Pinsk, oraș polonez pe rîul Pripeț; evrei la ~ 271.
Piscu, (Pisz-Kuly), localitate (jud. Galați) 170, 172, 180, 182, 240.
Piscu, rîu 183.
piseți, de aur 629.
Piska Bara (Vinza Bara), localitate în amonte de Orșova 60.
Pitești, oraș 374.
Pits (Pitt, Pitz), ofițer în armata lui Petru I și atacul tătarilor la „pichet" 424, 435, 452, 501, 544, 547.
Pivoda v. *Dettin Ștefan*.
Pleșkov, localitate, regiment rus din ~ 556.
Plinius 279, 619, 624.
Ploiești, oraș 233, 374.
(*Plumbuita*), mănăstire lîngă București, pe Colentina 247, 248.
Poarta v. *Turcia*.
Poarta de Fier (Demirkapu), trecătoare între Hațeg și Caransebeș 54, 81; 525; 524 și confuzia cu Porțile de Fier; 529 și confuzia cu munții dintre Transilvania și Muntenia.
Pocuția, provincie 103, 335, 336, 345, 349.
Podoleni, localitate (jud. Neamț) 234.
Podolia, provincie poloneză 103, 184, 258, 266, 336, 340, 342, 462, 608, 635, invazie de lăcuste în ~ 118.
Podul Iloaiei (Podullu-loy), localitate pe Bahlui 165, 173, 175, 181, 317, 326, 334.
Podul Lipoanilor localitate în Basarabia 612, 614.
Podul Pitarului localitate (jud. Călărași) 195, 196, 220.
„*Pogas* (Haras)", munți 635.
Poiana (Polyan), sat (jud. Dolj) 230.
Poiana, sat în Transilvania 626.
Pohorsky, *Samuil*, însoțitor al lui Kreybich 257, 259.
Polianski, emisar al lui Menșikov 573.
Polonia, *poloni* (Lehia, republica, Sarmația) 38, 39, 80, 89, 126, 129, 275, 287, 301, 302, 320, 322, 329, 330 passim. regi ai ~ *Vladislav I (Jagello)*, *Jan Sobieski*, *August II*, *August III* (Kraleviciul!), *Stanislav Leszczynski*, regină ~ [*Maria Cazimira*], generali hatmani ai ~ v. *Jablonowski*, *Potocki*, *Poniatowski*, *Sieniawski*; mari soli la Poartă v. *Gminski I*, *Chometowski*, *Leszczynski R.*, agent ~ *Tarlow*, contele, comandant al Cameniței von Rapp 614; munțiu în ~ *Pallavicini* 119; ambasadori în ~ v. *Bethune*, *Kinsky*; graniță a ~ 262, 300, 331, 335, 339, 591, provincii în ~ v. *Pocuția*, *Podolia*, „*Rusia*" *roșie* (Rutenia); capitală v. *Varșovia*, rîu în ~ v. *Muntenia* (!), iezuiți în ~ 119; catolici re-

fugiați în ~ 117; lituanieni în armata ~ 103; cazaci aliați ai ~ 106; ~ și tătarii 88, 89, 103, 266 ~ și curuții 76, 87, 88, 89; relații cu Moldova: solii 165—168; 173, 177, 331—333, 587; campania lui J. Sobieski (1686—1689) 103 107; Șt. Leszczynski reținut de moldoveni 331—334, 583, 614; garnizoane polone 106, 118, 346; refugiul polonilor și abuzurile lor 308, 317, 318, 327, 577, 581; relații cu Țara Românească 102, 103; relații cu imperialii 87, 88, 102, 105; cu Franța 88, 108, 174, 543; cu turcii 88, 102, 103, 105, 106, 108, 168, 172, 332, 338, 343, 346; și campania și pacea de la Prut 505, 517, 518, 547, 562, 564, 598; și rușii și suedezii în campania de la Prut 410, 439, 445, 454, 505, 517, 534, 545—548, 598, 604—607, 639; monede ~ 189, 275, 361, 362; invazie de lăcuste în ~ 118; studii în ~ 260; secretari de lb. ~ în țările române v. *Kienarski* și *Wolff A.*
Pollnoe Ostrog („Masibouche"), localitate în Lituania 463.
Polonski, la Brusa 262; 415.
Polositești, poate transcrierea greșită a loc. Bălușești, în Moldova 233.
Poltava, luptă de la ~ 257, 293, 295, 296, 308, 407, 412, 436, 450, 467, 519—543, 544, 574, 614.
Poniatowski, *Stanislav*, hatman (1676—1762); biografie 532—534; text 534—539; 507, 508, 510, 520, 547, 548, 549, 550, 561, 562, 564; partizan al lui St. Leszczynski 408, 501; și La Motraye 537; și Funck 537, 546; și Carol XII 546; și Müller 539; tălmaci al lui ~ v. *Chiouzy*.
Pop Ștefan călăuză 237.
Popa, *Tudor*, călăuză 237.
Popești, localitate pe rîul Colentina; conac la ~ 195, 196, 220.
Popiel, în suita lui Chometowski 591.
Popovici Ioan călăuză 292, 295.
Poreci (Boreth, Bereths), insulă și sat pe Dunăre 136, 137, 154.
Porumbacu (Porumbac, Porumbaku), localitate (jud. Brașov), castel al lui M. Apaffy la ~; Paget la ~ 205, 222.
Porta Rosa v. *Turnu Roșu*.
Potaissa (Patruissa!) v. *Cluj*.
Potoki Iosif, palatin de Kiev 316, 319, 400, 410, 418, 420, 439, 453, 505—508, 544, 547, 579, 580, 614.
Porțile de Fier („Poarta de Fier", „Temür Kapu", defileu muntos la Dunăre 50, 52, 53, 292, 524, 529; descriere 137; Oettingen prin ~ 154.
Poșaga (Potschoga), sat pe Arieș 618.
Powrinski v. *Sapieha*.
Poznan, căminar de ~ Radzewski Francisc 163; voievod de ~ R. Leszcynski 173.
Preobrajenski, regiment de gardă al lui Petru I 426, 432, 450, 464, 466, 467, 469, 474, 479, 561.
Prescobara v. *Veterani*, *grota*.
Preuner, conte, din solia lui Oettingen 154.
Prigoreni (Grzegorany), sat (jud. Iași) 333.
Prigrandu („Stînca însîngerată") pe Dunăre 136.
Pripetul, afluent al Niprului 271, 463.
Priskorski, căpitan rus 569, 570.
Prișant, oare Prisăcărești? în Moldova 416.
Prnezko, v. *Braniște*.
Progrest — v. *București*.
Propagandă v. ⟨*Confederația*⟩ *de Propaganda (Fide)*.
Provadia (Pravda), oraș în Bulgaria 183, 290, 304.
Prusia, *prusieni* și ruși 547; emisari ai ~ la Carol XII în tabăra de la Bender 581.
Prut (Hyerarus!) rîu 90, 164, 173, 174, 181, 184, 187, 239, 242, 259, 279, 323, 327, 329, 334, 336, 337, 338, 339, 342, 343; passim; confuzie cu Zbruckul 400; confuzie cu Siretul 525; localități pe ~ v. *Fălciu; Cele 100 de movile, Țuțora, Cernăuți, Gherman, Ștefănești, Giurgiulești;* campania rusă din 1711 de la ~ v. *Petru cel Mare*.
Prutețul (le petit Pruth), rîu 425, 473, 474.
Ptolomeu 279.
Puchzetzt, sat neidentificat în Muntenia 633.
Pulst, ofițer rus 427.
Purceni v. *Furceni*.
Putna, staroste de ~ Miron Costin 91.
Puteni, poate Bădeni? sat (jud. Iași) 243.
Puțeni (Puczei), sat (jud. Galați), 170, 172, 180, 182, 183, 240.
Putești, sat în Muntenia, neidentificat 633.
Puțintei (Pucenteli), sat pe rîul Cula, la V de Orhei 327.

R

Raab, localitate lîngă Buda 80.
Rabutin ⟨*Jean Louis*, *conte de Bussy*⟩, comandant imperial al Transilvaniei 54, 80, 128, 153, 195, 196, 203, 211, 213; și Fr. Rakoczi II 80; și lordul Paget 205, 206, 207, 220, 222, 223 și Kreybich 218.
Rabutiniana, soția lui Rabutin 205, 207, 222.
Racoviță Dumitrescu, fratele domnului Mihai Racoviță; ginerele spătarului Mihai Cantacuzino; și C. Brîncoveanu 387.

Racoviță Mihai (Mihai Vodă), mare spătar 168, voievod al Moldovei (1704—1705), (1707—1709) 225, 226, 234, 246, 319, 387, 392 și curuții lui Rákóczi II 233—261 și Bardili 279; și Iusuf pașa de Bender 260, 293—294, 317; socru al ~ Dediul 344.
Raday Pál (1677—1733), nobil maghiar, călătorie în țările române; biografie 291—292; text 292—297.
Radeker, maior rus 322, 355.
⟨*Radu Leon*⟩, domn al Țării Românești (1664—1669) 248.
Radzewski Francisc, secretar al soliei lui R. Leszczynski 163.
Radzijoweski, cardinal al regatului polon și J. Sobieski 175.
Raffa, conte în campania de la Prut 509.
Raguza, raguzani negustori la Galați: Marco Tomaso, Pietro Bavali și Georgio Medeni 117; diplomat v. *Sava* ⟨*Raguzinski*⟩ din ~.
Rahova, localitate în Bulgaria 156.
Rákóczi, Gheorghe I, principe al Transilvaniei (1630—1648), 208, 621.
Rákóczi Francisc II, principe al Transilvaniei (1703—1711) și al Ungariei 55, 80, 230, 234, 235, 285, 292, 296, 473, 571; curuți, adepți ai ~ 261, 262, 285, și Bercsényi 76; și Osman aga din Timișoara 76, 77, 78, 79, 81, 88; și Des Alleurs 78 și turcii 78, 254, și Petru I 457, 571, agenți ai lui la ~; C. Brîncoveanu 227; (M. Racoviță) 233; N. Mavrocordat 236; *Gazi Ghirai II* 239; la [Hasan] pașa de Timișoara 253, 254.
Rákóczi Sigismund, principe 623.
Rama, localitate 52.
Ramadan, mare postelnic în Moldova 594.
Rapp, von, comandant la Camenița 612, 614.
Rasan, contele, însoțitor al lui J. Pápay 232, 235.
Raskov, (Rașcova), localitate pe Nistru 320, 414, 415, 463, 543, 544, 599.
rați, raitzen (rasiani) = sîrbi în Transilvania 40, 213, 635.
Rawna (Rava, Rawa), localitate în Polonia; staroste de ~ Grudzinski 316, 326, 377.
Razgrad, localitate în Bulgaria 128.
Răchiteni (Răchițeni, Rokiteno), sat (jud. Bacău) 118, 326, 329.
⟨*Răstoaca*⟩ v. *Coniata* 247.
Răut, rîu 322, 328, 342, 416, 417, 418, 419, 435, 442, 571.
Rabricea, rîu în Moldova 170, 179; confuzie cu Jijia 182.
Reisner George din Sibiu, studii în Olanda 206.
Remeți, sat (jud. Maramureș) 292.
Remquinque, (Remquingen), baron; ginerele lui Ensberg 469, 472, 482, 489.
Reni (Tomarova), port la Dunăre 191, 525.
Renzi Antonio Francesco din Știpite (? — 1697); misionar conventual în Moldova; biografie 111—116; text 117—120; observații critice 120, 125.
Rentzel, general în armata rusă 497.
Repedea, deal în Moldova 169.
Repnin Ivanovici Anichița (1668—1726), cneaz general rus al lui Petru I 362, 426—432; 435, 437—439; 449, 450, 452, 453, 457, 463, 464, 465, 466, 467, 469, 470, 471, 475, 481, 487, 497, 559, 561; corespondență cu Petru I 572—573.
Revel, localitate în Letonia 462.
Rezina (Rosine), sat lîngă Ungheni 294, 327, 334.
Rheter Andreas, jude la Brașov 203.
Ripping, colonel suedez 335.
⟨*Richter*⟩, jude la Borșa 284.
Rietzat, sat în Basarabia 303.
Rigu, oraș 462, 463.
Rimetea = Trascău 628.
Rin război franco-german (1687—1688) la ~ 88, 107.
Rîmna, rîu 247.
Rîmnic, ocne de sare la ~ 374; episcop de ~ Damaschin 247.
Rîșca Nouă (Ruhzkanowo), localitate la N de Chișinău 334.
Rîșnov (Rosenau), localitate 203, 325, 529.
Rodna (Rudna), localitate (jud. Bistrița-Năsăud) 69, 618, 620, 627, 629.
Rodosto, localitate 76.
Rahova (Rohove?) sat între Găureni și Iași 242.
Rojenov colonel rus 555.
Rolamb, baron 583.
Roma, oraș 107, 118, 119, 619, 527.
Roman oraș 90, 181, 323, 324, 326, 338, 359, 580, 583; biserică în ~ 346; episcop de ~ Pahomie, Lavrentie 246; cetățuie („vivar" ~) 635.
roman, romani 63, 201, 202, 206, 341, 372, 513, 603, 617, 618, 625; ~ Plinius 619; Flaccus 632; împărați ~: *August; Hadrian; Traian;* exploatarea metalelor în Dacia de către ~ 617—630, imperiu ~ 606, 630.
români, românesc (valahi, valaques) 50, 85, 90; 189, 436, 440, 513, 530; munteni 375, 379, 380, 381, 386, 388, 395, 633; moldoveni 279, 504, 515, 525, 526, 527; transilvăneni și relațiile cu „cele trei națiuni" 213.
Roope (Rap, Rapischen, Roppov), de ~ ofițer superior în campania de la Prut 415, 452, 458, 468, 470, 471, 475, 481, 614.
Roos, ofițer suedez 604.
⟨*Rosetti Nicolae*⟩, ginere al lui C. Brîncoveanu 402.
Rossen Fabian, căpitan suedez reținut de tătari 331.

Rossen Gustav, căpian suedez de cavalerie 332.
Rossi, misionar în Moldova 118.
Rostov, regiment de ~ 430.
Roşu, valea pîrîului = Roşia Montană 618, 620, 625, 629.
Rotenturm v. *Turnu Roşu.*
Rotopăneşti (Rotebaneszte), sat (jud. Suceava) 329.
Rott, ofiţer în campania de la Prut 427.
Rotterdam, oraş 497.
Rotunda, sat (jud. Olt) 231.
Rozgoni, Mihail, pastor calvin la Făgăraş şi Chishull 805.
Rönne Ewald Karl von ~ (1663—1716) (Renne, Rhemne, Renné) în campania din 1711, la Brăila 326, 431, 436, 444, 451, 464, 465, 466, 470, 471, 472, 483, 488, 489, 507, 516, 524, 552, 553, 554, 555, 556, 561, 565, şi Toma Cantacuzino 516 şi Constantin Brîncoveanu 637, 638 şi Petru I 566, 573, 637—638.
rubbio — măsură folosită în Italia 118, 282, 361, la Perugia 294, 491, la Roma 148.
Rucăr (Rucalo, Rukar), localitate lîngă munţii cu acelaşi nume 201, 221, 372, 529; vamă la ~ 301.
Ruda (Radenses), localitate (jud. Hunedoara) 619, 624.
Rumelia 74, 110, 589; Seglerbeg de ~ Ibrahim paşa 75.
Rusciuc (Rusciuk, Russik) = Russe, în Bulgaria 55, 60, 128, 143, 156, 157, 231, 393, 401, 402, 524, 528.
Rusia, ruşi (Moscova, moscoviţi) 118, 144, 174, 176, 226, 228, 287, 289, 296, 319, 320, 321, 326, 348, 360, 389; passim; comerţ 189, 376; ţari: v. *Alexe Mihailovici; Petru I;* armata ~ 410, 464, 476, 481, 484, 498, 506, 507, 511, 521; prizonieri ~ 437; şi cazacii zaporojeni 90, 297, 472, 473; şi polonii 89, 102, 174, 538, 588, 629 şi prusienii 547; şi Suedia 410, 502, 509, 546, 554, 607, 640; şi tătarii 90, 241, 409, 544, 549; şi ţările române (Dimitrie Cantemir şi Constantin Brîncoveanu); şi campania de la Prut. v. *Petru cel Mare* 546, 554; ~ veniţi în Transilvania 213, 214.
„*Rusia*“ *Roşie* (sau polonă, Rutenia), 266, 463; palatin de ~ Jablonowski 103.
Ruset Antonie, domn al Moldovei; frate Iordache Ruset 89.
⟨*Ruset*⟩ *Constantin*, mare paharnic în Moldova, fiul lui Iordache vistierul 420.
Ruset Iordache, vistier în Moldova (1685—1700) 89, 106, 119, 175; soţie ~ Cristina 294.
Buşeteşti, familie de boieri greci 106.
Ruşii de Vede, loc. 374.
Rutenia, ruteni 323, 360; voievod al ~ Jablonowski 608.

S

Sa'ban = luna iunie la turci 67, 73.
Saccia v. *Isaccea.*
Salahor Ahmet, aga şi ancheta Turciei în Polonia 547.
Salankemen, bătălia de la ~ 59, 109; schimb de soli la ~ 153.
(Salonic), paşă de ~ v. *(Hasan)*, paşa 253.
Salzburg v. *Ocna Sibiului* 207.
Samuil, patriarh de Alexandria 384.
Samara, cetate la Azov, în tratatul de pace din 1711 509, 535, 536, 537, 538, 564, 640.
Sanoreci, localitate în Podolia 184.
Sapieha (Powrinski), conte 332—334, 335, 419, 556, 604; şi Carol XII şi Chometowşki 332; şi hătmănia Lituaniei 547.
Sarai-köi = Sarichioi, sat (jud. Tulcea) 183.
sare, mine de ~ în Transilvania 207, 210; în Ţara Românească 247.
Sarî Ahmed, paşa şi Osman paşa 74.
Sarmaţia, sarmaţi, referire la Polonia şi poloni 620, 635. Ovidiu despre ~ 525.
Sandomir, vistier de ~ 589.
saşi, populaţie de origine germană din Transilvania 63, 222, 388, 530; scaune ~ 212.
Saski, în suita lui Chometowski 590, 591.
„Satanope“ (Satanow), localitate în Rutenia 463.
Satu Mare oraş 39, 40, 41, 55, 60, 67, 77, 127; tratatul de pace (1711) de la ~ 76, 228; comitat 126; comite supre, de ~ Károlyi Sandor 76.
Sautner, colonel imperial în Laţfalău 325.
Sava din Raguza (Raguzinski, Savin, S. L. Vladislovici), sfetnic al lui Petru cel Mare 414, 419; şi Golovkin 569; şi ţarul Petru 464, 467, 570, 571, 572, 573; şi Constantin Brîncoveanu şi Cantacuzini din Ţara Românească 571; şi D. Cantemir 415, 421, 572; rebel faţă de turci 456, 536, 538.
Sawocz (Sarvocs) = Sawarg, localitate în Polonia 595.
Savoia, Eugeniu, principe de ~ în slujba imperialilor 207; şi asediul Belgradului 130; şi asediul Timişoarei 394.
Sax Ioan, jude regesc din Sibiu 209.
Saxonia, saxoni (Saxa) 543, 581, 608; locuitori din ~ colonizaţi în Transilvania 620; elector de ~ August II (1694—1733) 61, 62, 174, principesă de ~ Sybille von Sachsen Lauenburg 51; şi actul de neutralitate şi Suedia 543.
Sayvoski, strajnic polon 332, 333, 335.
Săbăoani (Sebawany, Steckany) sat (jud. Neamţ) 118; suedezi la ~ 323.
Săcuieni, localitate în Bihor 49, 224.
Sălciua (Scholtzna), sat pe Arieş 618.

Sălcuța (Szalkocza), sat pe rîul Botna 242.
Săliște, localitate în Transilvania, exploatarea metalelor la ~ 628.
Săliști (Sziliski havasok), munți între Maramureș și Moldova 293.
Sărata (Szaritaj), localitate între Ismail și Cetatea Albă 241.
Săreni (Sessany), sat la V de Orhei 322, 323, 327.
Scala (!) sat lîngă Tîrgoviște, neidentificabil 529.
Scaunul Mureșului (Maros-szék), scaun secuiesc 212.
Schanoba (Satul Nou) v. *Novo Selo*.
„Schebes“, confuzie cu rîul Caraș 153.
Scheea, sat (jud. Iași) 246.
Schlusselberg, regiment de ~ 430.
Schönssberger, ofițer suedez 333.
Schreyer Philipp Georg, secretar al lordului Paget; biografie 131—132; text 132—134; v. și Anexa II p. 636—637; și stolnicul Cantacuzino și Bruyninx 133; și Veterani 133, 636.
Schultz, conte, general imperial; și Dunod 39, 331.
Schultz ofițer suedez 333, 334, 583.
Schwantz = Zwaniec în Polonia 456.
Schwerin ofițer al lui Carol XII 581, 603, 611.
sciți, expediția lui Darius (5241 e.n.), contra ~ 288; confuzie cu secuii 212.
Scînteia, sat lîngă Iași 170, 172, 179, 182, 183, 239.
Scoția 497.
Sean, conte, comisar imperial în Transilvania 205, 208, 209, 211, 222.
Sebeș v. *Caransebeș*.
Sebeșul săsesc, localitate 618.
Secea (Sies), reședință a hatmanilor cazaci; Petru I la ~ 297.
secui („sciți“, „sicambri“, seculi, Țara ~) 53, 91, 212—216, 222, 618, 629; scaune ~ 212; Thököly în țara ~ 53.
Sekely Ladislau (Sechel Lașlu) nobil din Transilvania, și Brîncoveanu C-tin; ginere al lui ~ Gh. Banffy 208 și lordul Paget 223.
Selim Ghirai I han al tătarilor (1684—1691) și Thököly la ~ 85; corespondență cu regele I. Sobieski prin M. N. Lessenyei; relații cu Petru „mare duce al Moscovei“ 88; relații cu regele Ludovic XIV 88; la Chilia 90.
Seliștea, localitate 432.
Selivanov, ofițer rus 422.
Semeonovski, regiment rus 426, 432, 450, 464, 466, 467, 469, 474, 479.
Semlin, localitate în Iugoslavia 153.
Sena, fluviu 104.
Sennyei Ștefan și pacea de la Nagy-Szombat 76.
Serafinești (Seraphnice), sat (R.S.S.U.) 327, 349.
Serai (= Sarajevo), oraș în Bosnia 378.
Serbia, sîrbi 136, 137, 155, 565; localități în ~ 52; 253, 254, răscoala sîrbilor și Gh. Brancović, mitropolit ~ Sava Brancović 50; ~ în țările române v. *rați* v. *Moldova* și imperialii v. *Ștefan Dettin* și Petru I; v. *Constantin sîrbul*.
Severin, cetate la Dunăre, banat de ~ 137.
Sfîntu Gheorghe (Giortz, György Szent Miklos), localitate în Transilvania 53.
Sf. Treime, fort în Podolia 336.
Siberia (Sibir, Simbovski), negustori din ~ 420; soldați, regiment din ~ 422, 451, 555, 556.
Sicambria, șicambrii și originea secuilor 216.
Sibel v. *Jebel*.
Sibiu, oraș 53 (Cibinum, Ermsat, Hermanstadt, Szeben), oraș și scaun săsesc 41, 49, 51, 53, 59, 67, 80, 119, 126, 203, 211, 212, 221, 223, 260, 393, 397, 530, 611, 619, 636; populație, religie, organizare ad-tivă 207; jude al ~ Ioana Sax, M. Apafi la ~ 49; palat al lui Rabutin la ~ 205; ciumă (1709) la ~ 129; refugierea soției lui Șerban Cantacuzino la ~ 144; Marsigli 636; Fabrice, La Mottraye la ~ 530; lordul Paget la ~ 205, 206, 207, 222; Schreyer la ~ 134.
Sieniawski ⟨*Nicolae Adam*⟩, hatman al regelui August II 330, 548; și Devlet Ghirai și suedezii 546; și Lagnasco 608.
Sieu (Sajó), sat în Maramureș 293.
Sighetul Marmației (Seketi), localitate 262, 285, 292, 301, 302.
Sighișoara (Silistora, Silistua, Segesvár) oraș 301; scaun 212.
Sigismund III Vasa, rege al Poloniei 362.
Silbergren, ofițer suedez 335.
Silezia, provincie 283.
Silfwerhielm, ofițer suedez 604.
Silistra, localitate la Dunăre 40, pașalîc de ~ 171, 180, 290; evrei, turci, greci, armeni la ~ 524.
Siloj v. *Zalău* 531.
Silvestru (sf. sec. XVII — după 1704), pelerin rus în Moldova; biografie 225; text 225—226. v. și *Macarie*.
Simonis, ofițer suedez 611.
Simperto, capelanul soliei lui Oettingen; biografie 146—152; text 152—157; 153.
⟨*Sinai*⟩, munte 395.
⟨*Sinaia*⟩, mănăstire 249.
Sineștii [*Culei*], localitate la S de rîul Cula 327, 416, 429.
Sinzendorf (Adolf) de (Zinzendorf), conte în suita lui Oettingen, la Constantinopol 154.

Sinzendorf Carl, Ludwig de (Zinzendorf) ~ conte, în suita lui Oettingen 154.
Siret (Ararus, Hyerasus, Ierazus, Ordesson, Zereth), rîu în Moldova 106, 118, 165, 174, 175, 183, 184, 247, 259, 323, 326, 328, 329, 338, 343, 345, 346, 525, 553, 561, 632, 635; confuzie cu Argeşul, cu Prutul 525; război polono-turc (1683—1699); între Carpaţi şi ~ 106; localitate pe ~ 118, 164, 170, 234, 238, 246, 333.
Sirze v. Jijia 323, 326.
Sîmbăta de Jos, palat al domnului Brîncoveanu la ~ 386.
Sînnicolaul Mare (Megy, Nagy Szentmiklós), localitate 253.
„Shombis", loc. neidentificată în Transilvania 531.
Slanathyen, localitate pe Dunăre 155.
slavonă, limbă 277.
Slănic, localitate; sare la ~ 374.
Slik, conte, ofiţer imperial 57.
Slucki, ofiţer suedez 333.
Slubko, localitate în Lituania (?) 463.
Slyzanowca v. *Ştefăneşti*.
Smederevo (Semendria), loc. în Iugoslavia 52, 136, 153.
Smigelschi, adjutant al lui Ensberg 450.
Smigielski, general polon 331, 335, 336, 339.
Smil v. *Ismail*.
Smit (Brunel), agent al Prusiei la Bender 581.
Snagov, tiparniţă la ~ 197.
Snyatin, localitate în Polonia 163, 164, 173, 184, 316, 327, 332, 336, 339, 340, 593.
Sobieski Jan, rege al Poloniei (1674—1696) şi cardinalul Radzijoweski 175 şi expediţia din 1689 în Moldova 102, 106, 346, 561, 635 şi Ludovic XIV şi Thököly; şi imperialii; şi turcii, şi tătarii 87, 88.
Sobrik, polonez 577.
⟨Sofia⟩, sora lui Petru I 88.
Sofia, paşă de ~ 402.
Soldan, neidentificat 605.
Solnoc, comitat în Transilvania 212.
Soliman I Magnificul (Suleiman) sultan (1520—1566) 621. 622; lupta de la Mohács şi capitularea Budei 63; şi Ioan Sigismund Zapolya 622.
Soliman II (Suleiman) sultan (1687—1691), 67, 90; frate al lui ~ v. *Mehmed IV*.
Solnţev, ofiţer rus 423.
Solomon clucerul, boier moldovean neidentificat 425.
Solovţov, ofiţer rus în expediţia de la Brăila 556.
Soltik, ofiţer polon 579.
Someş (Someşuri), rîu cu ramificaţii în Transilvania 80, 618, 623, 624; oraş pe ~ Cluj 210.
Somlyo, ramură a familiei Bathory 210.
Soroca, cetate pe Nistru 103, 186, 187, 225, 245, 300, 321, 335, 342, 414, 415, 430, 440, 444, 457, 462, 464, 465, 466, 470, 475, 488, 497, 544, 552, 559, 570, 571, 572, garnizoană polonă la ~ 106; Petru I la ~ 569.
„Spahig", probabil Speia, sat la NV de Gura Bîcului 321.
spanicleşti, drumuri 127.
Spada v. *Paloszka Andrei*.
Sparre Axel, general suedez la Bender 561, 605.
Spassy, localitate în Galiţia 339.
Spiegel, general în solia lui Chometowski 591.
Srzemski, castelan de ~ în solia lui R. Leszczynski 178.
Staf, general în divizia Allard 469.
Statfordshire, comitat în Anglia 219.
⟨Stahl⟩ profesor; ~ despre Transilvania 624.
Stahremberg Guidobaldo (Duido), von, conte (1657—1737), general imperial 61; şi luptele de la Belgrad (1688) 52.
Stainville (Etienne) de ~, conte, general imperial în Transilvania 205, 392, 397.
Stambul v. *Constantinopol*.
„Sto Moghili", v. *Cele 100 de movile*.
Stanizlo, Ştefan, pastor şi profesor unitarian 210.
Stanope v. *Ştefăneşti*.
Stawski, polcovnic, în suita lui Chometowski 591, 595; la Devlet Ghirai 589.
Stănileşti, localitate pe Prut 425, 426, 507.
Stanija (Stanişana), localitate (jud. Hunedoara) 626.
Steinbeck, general suedez 336.
Steinschönau, localitate în Boemia; Kreybich din ~ 126.
Stephanopolis v. *Braşov*.
Stezgnani (!) v. Teţcani.
Stiernhök, ofiţer suedez 605.
Stiria 129.
Stodolna (Stotolnie), sat pe Nistru 322.
Strahlemberg von (fost Tabbert), rezident suedez la Braşov 325, 581, 583, 608. 611.
„Strale", loc. neidentificată în Transilvania 531.
Strattman, Theodor Heinrich, cancelar imperial (1683) şi Marsigli în ~ şi sîrbii 50.
Streiul, rîu în Transilvania 616, 624.
Stroeşti (Stryeszte), sat (jud. Botoşani) 337, 590.
Stuart II Iacob, rege al Angliei 88, 197, 201, fiice v. *Ana şi Maria*, ginere v. *Wilhelm III de Orania*, 201.
Suceava (Soczava, Sosowa, Zincavia), oraş, fostă reşedinţă a Moldovei 164, 173, 174, 181—184, 261, 280, 283, 316,

328, 340, 346, 635; mănăstire lîngă ~ Zamca 165, 346; garnizoană polonă (1689) la ~ 106, 118; Krmann la ~ 281.
Suceava, rîu 173, 174, 181—184, 281, 328.
Suedia, suedezi 269, 270, 287, 294, 320, 321, 327, 463, 465; rege al ~ Carol XII 257, 297, 308, 316, 328, 330, 465, 498, 500, 502, 505, 530, 536, 543, 565; tabere militare la ~ „*Cadiopolis*" lîngă Bender; v. *Varnița;* cancelar ~ v. *Müller von* miniștri și generali ~ 412, 562; sol ~ la Poartă v. *Grothusen* rezidenți la Iași v. *Briant, Strahlemberg von;* la București *Hyltéen*, emisari ~ 537, 582; emisari străini la Carol XII v. *Jeffries* și Anglia 543; și Danemarca și Saxonia 581; și Olanda 542; și Polonia 545. și actul de neutralitate 543, 547; *Ecsander, Brunel*, relații cu cazacii 296, 420, 498, 547; cu turcii și rușii (campania de la Prut (1711) v. *Petru cel Mare;* refugiați în Moldova 323, 330—334, 577; retragerea ~ de la Bender prin București 548.
Sularius George (Schuler), păstor luteran la Șercaia 204, 205.
Sulița (Howoselicze) — Sulița sau Seliștea, sat la E de Hotin 335.
Sutton, Robert Sir, ambasador britanic la Poartă 547.
⟨Svinița⟩, localitate în Iugoslavia 136.
Szeged (Seghedin), oraș în Ungaria 62, 73, 75, 212, 522.
Szemet Cazimir, în suita lui Rafael Leszczynski 173, 183.
Szerdahely v. *Miercurea (Ciuc).*
Szombor = Kis Zombor, sat în Ungaria 253.
Szölösi Zsigmond, curuț; refugiat la Iași 243.

Ș

Șafirov ⟨*Piotr Ivanovici*⟩ (Schaffirof, Echapirauf), baron de ~ sfetnic al lui Petru cel Mare 464, 467, 502; însărcinat de Petru I cu medierea păcii din 1711 427—429, 431, 441, 444, 452, 454, 483, 485, 500, 509, 519, 520, 535, 536, 537, 538, 546, 550, 563, 564, 640; ostatec la turci 505, 520, 539, 547, 554.
Șargorod, localitate la Prut 415, 463.
Șatraș (Schatrasch), munte la est de Hărțăgani 628.
Șepelev, subofițer rus 563.
Șepsi, localitate în Transilvania 79; scaun secuiesc 212.
Șerbănești, localitate pe Siret în Moldova 170.
Șercaia, sat (jud. Brașov), pastor din ~ George Sularius; palat al lui M. Apafi la ~ 204.
Șeremetev Petrovici Boris (Seremetiev, Iacheremetow), (1652—1719); feldmareșal, comandant al armatei ruse în campania de la Prut (1711); biografie 413—414, text 414—432. (Jurnal al campaniei de la Prut 1711); 320, 343, 409, 410, 435, 436, 438, 439, 441, 450, 452, 463, 464, 465, 468, 472, 473, 479, 483—486, 488, 489, 497, 501, 507, 508, 509, 517, 518, 535, 546, 552, 554, 563, 639, 640; corespondență cu Petru I 483, 535, 550, 568, 569, 571, 572; și ofițerii străini ~ 468, 472; și D. Cantemir 463, 465, 467, 544, 559; și Ecaterina I 500.
Șeremetev Borisovici Mihail, conte, fiul feldmareșalul Șeremetev; ostatec la turci 409, 428, 429, 455, 469, 505, 509, 520, 539, 542, 547, 554, 564.
Șestemirov, aghiotant al lui Petru I 426.
Șieu, rîu în Transilvania 80.
Șimleu, cetate în Transilvania (jud. Sălaj) 40, 48, 49; pastor la ~ Zováry 210; lordul Paget la ~ 224.
Șoimuș, sat în Transilvania, cetate dispărută lîngă (Solymos) 68, 69.
Șipotele (Szeboth, Sipoze), sat (jud. Iași) 327, 328, 337, 339, 590.
Șirikov, ofițer rus la asediul Brăilei 556.
Șistov (Suisto, Sistova), localitate pe Dunăre 156.
⟨*Ștefan cel Mare*⟩, domn al Moldovei (1457—1504) 189.
Ștefănești, „Slyzanowca", „Stanope", localitate pe Prut 327, 342, 430, 456, 487, 488, 489, 502, 566.
⟨*Știrbei Constantin*⟩, ban al Țării Românești 391.
⟨*Știrbei Radu*⟩, tatăl lui C. Știrbei 391.
Știrbei Ilie, vistier în Țara Românească 395.

T

Taban, prizonier 172.
Tabbert v. *Strahlemberg.*
Taganog, cetate și pacea din 1711 441, 500, 509, 536, 538, 564, 640.
Tanais v. *Don.*
„*Tanski*", regiment de moldoveni în campania de la Prut 426.
„*Targumen*", (Tîrgul oare Dragomirești pe Iza), localitate 285.
Tarlow (Tarlo, Darlo), nobil polon 337, 338, 410, 521, 639.
Tarnauca (Warkowce), localitate la S de Herța, 328.
Tarnopol, localitate în Galiția 463, 489.
Tașbunar, Tarbunar, localitate (r. Ismail R.S.S.U.) 288.

Tatalia, neidentificat, presupusă a fi în zona Porților de Fier 52.
Tatarca (Tatárka), rîu în Carpați 238.
Tămășeni, sat (jud. Neamț) 118.
Tătărcuța, (Tatárkucza), rîu în Carpați 238.
tătari 41, 54, 55, 57, 58, 59, 63, 88—90, 108, 117—128, 143, 177, 178, 241, 245, 259, 262; passim; hani ai ~ v. *Devlet Ghirai II*, *Iamet Ghirai*, *Selim Ghirai I*, sultani ~ v. *Kalga*, *Mehmed*, *Ghirai;* alți ~ v. *Cantemir*, mîrzac *rebel*, *Cepherza-Myrza;* ținuturi ~ v. *Bugeac*, *Crimeea;* cetăți și localități ale ~ v. *Bender*, *Căușani*, *Dubăsari;* lupte cu imperialii 54, 55, 208; cu polonii în campania din 1685—1686 102, 103, 104; ~ în campania de la Prut (1711) v. *Petru cel Mare*.
Teherdar Mehmed pașa, (1710—1711) vizir otoman 321.
Teceu (Tecsö), sat pe Tisa (Ucraina subcarpatică) 292.
Teiff, curtean al lui Carol XII 412.
Tekotin, moșie în Polonia a lui Urbanowicz 418.
Telega, localitate, ocne de sare la ~ 374.
Teleki Mihail, conte, cancelar al lui M. Apaffi (1634—1690); biografie 252; text 253—255; 107, 205, 222 și imperialii 69; v. și *Papai Janos*.
Temür Kapu v. *Poarta de Fier* (Hațeg).
Teodosie, capuchehaie a Moldovei 90.
⟨*Teodosie*⟩, mitropolit al Țării Românești 248, 249.
Teofan, călugăr din Kiev 251.
Terapia, localitate lîngă Constantinopol 301.
⟨*Teres*⟩, localitate în Basarabia 303.
Terrenowe v. *Dereneu*.
Terson (Taïson), ofițer în armata rusă 485, 486.
Tețcani (Stezgnani), sat (jud. Neamț) 118, 323.
Thaga Kioy v. *Daia*.
Thaldorff — v. *Daldorff*.
⟨*Thaly Kálman*⟩, a publicat scrisorile lui Bercsényi 76.
Theeben, curtean al lui Carol XII 259.
Thököly, *Imre* (Tököli, Tekli, Tekely) (1657—1705), principe al Transilvaniei (1689), răsculat antihabsburgic 38, 53, 54, 85, 88—90; 118, 203, 243; partizani ai *lui* ~ *G. Sandor și M. N. Lessenyei* 84, 87; și Ludovic XIV 87, 88, și Jablonowski 88; și Constantin Brîncoveanu și turcii 56; și Marsigli 54, 59 și Selim Ghirai; munteni, moldoveni și tătari în armata lui ~ 54.
Thorn, localitate pe Vistula 457, 488.
Thüring Iacob, ofițer suedez 324.
Ticher, soldat în armata rusă 54.
Tiepolt, baronul de ~ (? p. 1711), observator imperial în tabăra lui Petru I la Prut; biografie 448—449; text 449—458.
Tige, von, baron, general și B. Ferratti 402.
Tighina v. Bender.
timpfi, monedă polonă 361, 362.
Timiș, rîu în Banat 60, 62, 63, 523, 623.
Timișoara (Temiswara, Temesvar, (Tomisovara), oraș 41, 52, 59, 60, 61, 62; passim; confuzie cu Tomisul 522, 523, 525; cîmpie lîngă ~ Baba Huseyin 68; pașă de ~ (Hassan); *Sarî Ahmed;* muhafizi de ~: v. *Ali pașa; Djurdji pașa*, *Djaffer Kodju pașa*, *Topul Huseyn*, *Ibrahim pașă;* asediat de Eugeniu de Savoia, 394; Osman aga la ~ 74, 75, 81; M. Teleki și J. Papay la ~ 253; La Mottraye la ~ 522.
Tisa, rîu 60, 61, 62, 262, 285, 522, 523; localități pe ~: 292.
⟨*Tismana*⟩, mănăstire 248.
Titel, sat pe Tisa 61.
⟨*Titireciul*⟩, mănăstire 249.
Tîrgoviște (Terniz, Ternovizza), oraș 200, 202, 203, 232, 233, 374, 380, 385, 386, 389, 397, 603, 606, 608; reședință domnească 200, 373, 374, 632; franciscani la ~ 378; călători la ~: lordul Paget 221; Vatatzes la ~ 301, La Mottraye la ~ 529.
Tîrgul Frumos (Krasny Trag), oraș în Moldova 165, 173, 174, 183, 184, 294, 323, 326, 333, 338, 345.
Tîrgu Mureș („Muroși", „Vasarheli", Maros Vasarhely), oraș 301.
[*Tîrgu*] *Neamț* (Namici, Neimecz), oraș în Moldova 90, 234, 330, 340; confuzie cu Cetatea Neamțului 346; catolici la ~ 118.
Tîrgu Ocna, oraș în Moldova 324, 325, 346, 588.
Tîrgu Secuiesc (Tg. Secuilor, Markflechen Wascherell) 325.
Tîrgul Siret, oraș în Moldova 164, 173, 174, 184.
⟨*Tîrgu*⟩ *Trotuș* (Trotor, Trotuș), localitate în Moldova 89, 90, 324, 326, 346, 636; catolici la ~ 118; ~ Giorgini la ~ 87.
Tîmpa, munte în Carpați 238.
Todorești (Fodorești), localitate pe rîul Bîc 294, 295.
Tohani, localitate în Transilvania 203.
Tokay, localitate în Ungaria 60, 126, 215, 345, 468, 486, 623.
⟨*Tolstoi*⟩, contele ~ închis de turci la Édikulé 502.
Tomaco Mario, *negustor din Galați 117.*
Tomarova v. *Reni*.
Tomis, azi Constanța 515, 523, 527; Ovidiu la ~ 289; confuzie cu Timișoara 523, 524; cu Babadag 513, 525; cu Mangalia 526.
⟨*Topal Huseiyn*⟩ *pașa*, muhafiz de Timișoara 67.
Toporăuți (Toporowca), sat la NE de Cernăuți 336.

Toraban v. *Dărăbani*.
Tornskiold, ofițer suedez 582.
Toscana, duce de ~ v. *Medici, Ferdinand*.
Totoești (Totogeszte), sat (jud. Iași) 334.
Tracia, rege al ~ Lisimah 288.
Traian, podul lui ~ 50, 137, 155, 201, 523, 619, 629, 632; poarta lui ~ 525, 624; placa lui ~ 137.
Transilvania (Ardeal, „Țara Ungurească", Dacia Mediterannea) 38, 39, 40, 48, 49, 50, 51, 53—56, 58—63, 71, 72, 75, 79, 81, 90, 117, 119, 126; passim; bogății, venituri 215, 216, 531, 617, 618, 621, 623, 624, 625, 628, 629, 636; locuitori 129, 212, 213, 372, 388, 635; religie 212, 530; comerț 260, 365, 370, 371; munți: v. *Carpați;* reședința episcopală v. *Alba Iulia*, cetăți în ~ *Bran, Brașov, Chioar, Făgăraș, Lipova, Secuieni, Șimleu, Oradea;* principi ai ~ v. *Ioan de Hunedoara, Ioan S. Zapolya, S. Bathory, G. Bethlen, Șt. Halàczi; Gh. Rakoczy;* cancelari ai ~ v. *N. Bethlen; N. Teleki*, guvernatori ai ~ *Gh. Banffy;* principele *I. Thököly* și partizanii lui; principele *Fr. Rakoczy II* și partizanii lui; *generali* imperiali în ~ *Glychensberg, Heissler, Ludwig-Wilhelm, Rabutin, Stainville, Veterani;* trupe imperiale în ~ 39, 40, 41, 49, 56, 91, 145, 260; refugiați curuți din ~ în Moldova și Țara Românească 233, 234, 235, 236, 294; retrași în ~ v. *Gh. Cantacuzino* și *Maria Cantacuzino; Dumitrașcu Racoviță;* turcii în ~ 67—72, 127, 211; călători în ~ 119; invazie de lăcuste din Moldova în ~ 118.
Trantzeni Francisc, comisar imperial în Transilvania 210.
Trascău (= Rimetea) (Toroczkaniensibus), localitate (jud. Alba), fier la ~ 625, 628.
Trebis (Terebesz), sat (jud. Bacău) 117, 324.
Trei Scaune (Harom-szék), scaun în Transilvania 212, 618.
⟨*Trencsin*⟩, bătălia de la ~ 76.
„*Trescortum?*", localitate în Țara Românească 633.
Trestia (Trestianenses), sat (jud. Hunedoara) 619, 624, 626, 627.
Trikulė v. *Cele trei turnuri*.
Trincen, conte ~ comisar imperial în Transilvania 224.
Traian = Valul lui ~; în M. Moldovei 164.
Trotuș, rîu în Moldova 246, 324, 346; munți și vamă la ~ 635.
Truchsess (Veit Truchsen), conte, general imperial 61.
Truxen v. *Dracsini*.
Tsanad v. *Cenade*.
Tudora (Thodora), sat (jud. Botoșani) 238.
Tulcea, oraș la Dunăre 191, 226, 240, 289, 303, 513.
Tulikuești, probabil Tulucești, sat (jud. Galați) 90.
Turcia (Imperiul otoman, împărăția turcească, Poartă) 38, 41, 42, 49, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 67, 68, 76, 85, 89, 90, 110, 127, 134, 136, 145, 146, 154, 155, 156; passim; obiceiuri, port 258, 273, 275, 633; religie 267, 268, 269, 270, 271, 272, 274; monede ~ 68, 74, 275, 276, 345, 380; comerț 207, 596; capitală a ~ v. *Constantinopol;* alte localități: *v. Adrianopol;* sultani v. *Ahmed I; Ahmed II, Mustafa II; Ahmed III, Soliman Magnificul, Soliman II*, mari viziri v. *Kara Mustafa, Koprülü Mustafa Zadė, Koprülü F. Ahmed; Baltagi Mehmed, Famad Ali, Ali Ciorlulu; Hagi Ali pașa* din Merzifur, capugiu Ahmed 587; dragomani ai ~ v. *Mavrocordat Alexandru; Mavrocordat Ion (Enache);* pașale, seraskieri, muhafizi: Ibrahim aga de Timișoara 67, 74; Iusuf seraskier la Bender 274, 317; Abdi pașa la Hotin 337, 614; Ahmed bei serasker de Măcin 59, 67, 75; Mustafa Buikli pașa, serasker la Babadag 107; Mustafa pașă de Bender 257, 260; ⟨Hasan⟩ pașă de Timișoara 253, 254; hatman turc v. *Osman aga;* efective militare ~ 53, 320, 409, 478, 484, 506, 519, 549; ambasadori străini la ~ v. *Girardin; Castagnères* 109; *Des Alleurs, Ferriol, Paget, Robert Sultan, Colyer*, mari soli în ~ v. *I. Gninski, R. Leszcynski*, v. *Chometowski; Golitîn D.;* relații cu Moldova 90, 103, 104, 141, 200, 279, 341, 349, 389, 418, 420, 436; cu Țara Românească 56, 84, 141, 200, 250, 251, 370, 387, 389, 391, 392, 393, 395, 400, 401, 402, 403, 415, 553—556, 598; război cu habsburgii 49, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 69, 71, 72, 74, 78, 127, 130, 211; relații cu: tătarii 164, 335, 486, 508, 517, 534, 548, 570; cu cazacii 266, 547, 581, 598; cu Polonia (războiul din 1685—1689) 87, 88, 89, 102, 103, 106, 332, 338, 342, 346, 548, 550, 598, 604, 607; cu Suedia 326, 409, 410, 412, 510, 521, 536, 547, 564, 578; și rușii și pacea de la Prut (1711) v. *Petru cel Mare;* ostatici ruși la ~ v. *Șafirov;* v. *Șeremetev M. B.;* și agenții lui Fr. Rakoczi II 76, 77, 78, 79, 234; și emisarii lui *Thököly* 84, 85, 87, 88, 89; greci în ~ 202; catolici refugiați în ~ 117; turci la Camenița 89; la Babadag 90; la Silistra 524; la Constanța 225, 526; la Galați, la Tulcea, la Ismail 226; țigani în ~ 208.
Turcul, pîrîu 203.
Turcul Constantin (Turculeț cel Mare), staroste de Cernăuți, și R. Leszcynski 164, 166, 167, 173—175, 177.

Turculeț cel Tînăr, fratele lui Constantin Turcul și St. Leszcynski 103, 163, 164, 165, 166, 174.
Turda, oraș 75, 77, 210, 223, 622; ocne de sare la ~ comitat ~ 212, lordul Paget la ~209.
Turi Gheorghe, curuț, 233.
Turi Sigismund, curuț 233.
Turnu Roșu (Porta Rosa, Rotenturn), fort între Țara Românească și Transilvania 56, 133, 637.
Turtucaia (Tutrecan), loc. pe Dunăre 195, 259.
Tver, regiment rus din ~ 422, 556.
Tyge von, baron, comandant imperial în Transilvania 402, 605.
Tyras, *Tyros*, *Turda* v. *Nistru* (266, 631, 635).
⟨*Tympff*, *Andreas*⟩, arendaș al monetăriei polone și timpfii 362.

Ț

Țapul (Czap), culme în Carpați 238.
Țara Românească (Dacia Transalpină, Dacia Alpestris și Moldova = Dacia Ripensis, „Hayvas alfeold", Moldau la poloni, Muntenia, Țara Muntenească, Țara Multenească, Tsera Romanesca, Ungrovlahia, Valahia, Wallachev, Zara romagnească), munteni, români 39, 40, 41, 48, 51, 52, 54, 55, 59, 60, 63, 137, 202, 231, 245, 285, 287, passim; limbă, obiceiuri, port, religie 63, 232, 262, 374—380, 388; 634; bogății și comerț 370—372, 635; istorici despre ~ v. *Gorecius* și *G. Lasicius;* monede în ~ 202; castel de pază între ~ și Transilvania, *Bran* 529; tipar în ~ 196, 197, 380, 381; domni ~ vezi *Matei Basarab, (Radu Leon), (Grigore I. Ghica), Constantin Brîncoveanu, Șerban Cantacuzino; Nicolae Mavrocordat*, mitropolit v. *Teodosie Varlaam, Mitrofan, Antim Ivireanul*, clerici străini în ~ v. *Atanasie de Antiohia, Dositei II Notara, Gherasim al Alexandriei, Hrisant Notara;* capuchehaie a ~ v. *I. Văcărescu*, emisari din ~ *Gh. Castriotul, Toma Cantacuzino;* secretari de limbi străine în ~ v. *A. Wolff, A. Del Chiaro, Ioan Romanul;* evrei turci în ~ 391, 395; relații cu: turci 142, 145, 201, 254, 387, 401, 560, 598, 636; cu rușii 387, 481, 498, 516, 553, 560, 638; relații cu imperialii 52, 56, 144, 156; în Suedia 111; v. și *Petru cel Mare*, campania de la Prut; refugiați curuți în ~ 227, 228; rezident la Viena v. *Bussi;* — descriere (Anexă) 631—640.
Țara Tătărească v. *tătari.*
Țara Ungurească, *unguri!* (confuzie) v. *Transilvania.*
Țara Voloscă sau *Țara moldovenească* v. *Moldova.*
Țarigrad v. *Constantinopol.*
Țebea (Czebejinses), localitate (jud. Hunedoara), exploatare auriferă la ~ 619, 620, 623, 626, 629.
(Țifescu Ilie), mare stolnic în Moldova; este Vulpea din „Istoria hieroglifică" a lui D. Cantemir 168.
țigani (Gypses) 246; în Transilvania, în Turcia 208; în Moldova 317, 635.
Țuțora, localitate pe Prut, tabără militară rusă în 1711 la ~ 337, 338, 416, 419, 420, 422, 423, 436, 502, 560, 568.

U

Ubrawa (oare Dumbrava?), localitate neidentificată în Moldova 181.
Ucea sat (jud. Brașov) 205, 222.
Ucraina 117, 118, 188, 300, 319, 410, 457, 501, 507, 548, 608; și rușii 297, 562, 640; și pacea din 1711 544, 564, 588.
Udvorud v. *Odorhei.*
Uifalău (Beretskujfalu), localitate (jud. Bihor) 296.
Uipalanca (Palanca Nouă), localitate lîngă Dunăre 153.
⟨*Ukraințov Ignatievici Emilian*⟩, ambasador rus 176.
Ulpia, (Ulpia Traiană) 206, 619.
Ulan, colonel suedez 335.
Unchiașul (Alt Vater), stîncă în Dunăre 153—154.
Ungaria, *unguri* (maghiari) 38—40; 42, 48, 54, 55, 58, 60, 63, 69, 70, 80, 91, 126—130; 144, 146, 207—211; 216, 224, 228, 235, 247, 275, 281, 283, 294, 296, 301, 308, 340, 345, 349, 464, 488, 571, 617, 627, 632—636; regent al ~ v. Bercsényi; regi ai ~ v.: *Geyza II, Vladislav I; Ioan S. Zapolya;* răscoala lui I. Thököly 53, 54, 58; Fr. Rákóczy II și partizanii săi 76, 78, 253, 395; catolici în ~ 530; ~ de sus, referire la Maramureș 302; referire la Transilvania 247, 301; ~ în Transilvania 125, 126, 216, 246, 323, 530, 621; relații cu Transilvania 63; cu Moldova, cu Țara Românească 636; pașalîc turcesc 63; mercenari „haiduci" din ~ 69; pașalîc turcesc ~ 63; trupe de mercenari („haiduci") din ~ 69. v. și *husari.*
Ungvar (Ungivar), azi Uzgorod în R. S Ucraina 76.
Urbanowitz, ofițer polon; abuzuri în Moldova 418, 576, 577.
Urchetești (Okinkester), Moklaténs) sat în Basarabia 320, 416, 417.
Urvind (Orvend), loc (jud. Bihor) 296.
Urziceni v. *Gordieți?*
⟨*Uzdin*⟩, domeniu în provincia Pancevo 75.
Uviduwo (Ouviduvo), numele antic al lacului Babasu 525.

V

Valahia (Wallachey, Valachia, Valahi, Valaques); referire la: români 189, 530, 632; la munteni 375, 639; la ardeleni 90; la moldoveni 526, 635.
Valachiae Transalpina v. *Țara Românească* 630.
Valea Cernei 626.
Valea Cornei localitate (jud. Alba) 625, 626.
Valea Culei localitate în Basarabia 323, 328, 343.
Valea Lăpușna (Lopuczna Toline), cîmpie în Basarabia 343.
Valea Sărată, tabără tătărască la ~ 425, 618, 625.
Valjova, (Voljova) localitate în Iugoslavia 61, 62.
Vama ⟨Moldoviței⟩, sat în Moldova 238.
⟨Varlaam⟩, mitropolit al Țării Românești 281.
Varna, localitate în Bulgaria 521, 523, 526, 527, 636; bătălia de la ~ (1544) 290, 297.
Varnița, localitate pe Nistru 321, 327, 330, 515; tabără suedeză la ~ 334, 355, 410—412, 521, 546, 561.
Varșovia, oraș 88, 489, negocieri la ~ 76, 102.
Vaslui, localitate 170, 172, 179, 182, 183, 189, 225, 235, 239, 636.
Varnaj, localitate 262.
Văcărescu Enache (Ianache), capuchehaie a domnului Brîncoveanu 524, 527, 599, 608, 610, 611.
Văcărești, sat azi cartier în București 251, 400, 401.
Vășcăuți, localitate pe Nistru 322, 339.
Vatatzes, Vasile (1694—după 1732) călător grec în țările române: biografie 299—300; text 300—302.
Veneția, venețieni 40, 133, 341, 380, 386, 392, 395, 403; război cu turcii între 1715—1718 130; comerț cu Țara Românească 370.
Varipotopolie, localitate imaginară 463.
Veliaminov, Andrei, aghiotant al feldmareșalului Șeremetev 417, 419.
Vertkovo, sat 424.
Veszpremi, Ștefan, episcop reformat în Transilvania 204, 208, 209.
Veterani, Federigo, general imperial 49, 52, 57, 60, 61, 62, 89, 127, 133, 134 și mackgraiul de Baden 52, 55, 56; și Marsigli 52, 60; și domnul Brîncoveanu 85; și Giorgini 90—91; și lordul Paget 133; și Schreyer 133, 636, 637.
Veterani, grota (Prescobara, Dubora), lîngă satul Dubova (jud. Mehedinți), pe malul Dunării 137, 154.
Vetislau v. *Kladova.*
Vidin, localitate pe Dunăre 74, 85, 155, 523, 524, 525.
Vidman v. *Wiedman.*
Viena, oraș 35, 50, 51, 52, 55, 59, 62, 75, 133, 134, 156, 207, 260, 386, 397, 605, 623, 624, 630, 637; curtea imperială din ~ 52, 208, 214; Kara Mustafa contra ~ 78; ambasador olandez la ~ Bruyninx 133.
Vijnița, localitate în Galiția 243.
Vinogradek, sat neidentificat în Basarabia 321.
Vinza Bara v. *Piska Bara.*
Vise v. *Huși.*
Vistula, localitate pe ~ Thorum 488.
Vișea, localitate (jud. Cluj) 723.
Visenski, Ipolit, călugăr rus (?—după 1708); biografie 244; text 245—251.
Vișeu, rîu în Transilvania 293.
⟨Vișeul de Sus⟩, localitate în Transilvania 237.
Vizakna — v. *Ocna Sibiului.*
Vîșnița, localitate în Iugoslavia 255.
Vîrtejeni, localitate pe Nistru 335.
Vladimir (Volodimirski) regiment rus din ~ 422, 556.
Vladislav I, rege al Ungariei (1440—1444), căzut la Varna 241, 296.
Vladislavovici S. L. v. *Sava din Raguza.*
Vlădeni, localitate în Transilvania 204, 222.
Volga 190.
Volhinia provincie 271.
Volkonski cneaz rus în gradul de general-major în divizia lui Janus, 417, 419, 420, 424, 427, 409, 439, 476, 477, 481, 482, 505, 544, 555, 566.
Volocinet (Wolszyniec) 316, 328.
Volponi G. B., misionar catolic în Moldova 119.
Vorotes, sat în Basarabia 322.
Vrațlav (Vroțlav), localitate 422, 559.
Vulcani (Havan Balkany, Wolkoi) 230, 619, 628.

W

Walahia (Wallahia, Superior, Nigra Wallachey) referire la Moldova 276, 284, 552, 553, 631, 635.
Walkowo sat în Moldova, neidentificat 324.
Walenstierna ofițer suedez și C. Brîncoveanu 583, 604.
Wallis de, baron, ofițer imperial 39—41.
Waplan negustor grec din Nicopole 231.
Wasilkov (Wasilow) localitate pe Nistru 183, 613.
Wällschen = latini 632.
Weber Peter, burgmeister la Sibiu (1702—1704) 207.
Weide, Adam de ~ general în campania de la Prut 415, 422, 425—432, 435, 437, 449, 452, 453, 457, 462, 463, 464, 466, 468, 469, 471, 487, 559, 561, 573.
Weismantel Heinrich Erasmus Schneider,

von, ofițer în armata lui Carol XII; biografie 310—315; text 315—363.
Weiss Samuel, locuitor din Sibiu 260.
Weissbach, general în campania de la Prut, 417, 419, 420, 452, 469, 477, 484, 544.
Weissenburg, *Weissenbourg* v. *Alba Iulia*.
Wesselényi (Vesseleni), baron, ginerele lui Gh. Banffy și Paget 210, 223, 224.
Westfalia, tratatul din ~ 603, 604.
Wiedman ⟨*Gotlieb Ernst*⟩, general în campania de la Prut 417, 419, 420, 426, 440, 455, 470, 477, 478, 482, 483, 505, 544, 550, 555, 566, 640.
Wielkopolski, voievod de ~ R. Leszcynski 590.
Wilhelm III de Orania, stathuder al Olandei și rege al Angliei (1689—1702) 56, 58, 209; soție: ⟨Maria Stuart⟩ 195—197.
Wilna, localitate în Lituania 463.
Wusniowiecki (Wisniowieski), principe polon 336, 337, 339.
Wester v. *Ester*.
Wlatowski, în suita lui R. Leszcynski 178.
Wolff Andrei, secretar al domnilor Cantemir și C. Brîncoveanu 88, 89, 104, 119, 120, 232.
Wolkonski v. *Volkonski*, *Andrei*.
Woytkowski, ofițer polon 587, 590.

Y

Yenichioi (*Ienichioi*, *Jenachioi*, *Enichioi*) azi Novoselko (raionul Chilia URSS) 183, 288.

Z

Zabaly localitate lîngă vărsarea Tisei 61.
Zabanius, Isaacus, pastor la Sibiu 206.
Zalău (Siloj), localitate (jud. Sălaj), 210, 224, 531.
Zagarancea (Pegarancze! Segarancze), sat pe Prut 323, 326, 328, 334, 337, 417.
Zamca mănăstire și cetate la ~ garnizoana polonă la ~ 165, 346; comandant la ~ von Harstalten 118.
Zamosk localitate în Polonia 463, 489.
Zamuyd localitate în Polonia 183.
Zan-Chehaia capugiu turc (1712) 589.
Zanad v. Cenad.
Zapolya, *Ioan II Sigismund*, principe al Transilvaniei, zis și rege al Ungariei 80, 621; mama a ~ Isabella; confundat cu Ladislau de Hunedoara 208; și Soliman Magnificul 622.
Zapolski în solia lui R. Leszcynski 178.
Zaporoje, 186, 187; zaporojeni 419 v. și *cazaci*.
Zarand comitat în Transilvania 623, 629.
Zărnești sat azi cuprins în Brașov 203, 619; lupta (11/21 aug. 1690) de la ~ 52, 56, 203, 205.
Zbruck, rîu în Ucraina, confuzie cu Prutul 400.
Zempalanca, ținut în Iugoslavia 135.
Zereth v. *Siret*.
Zernelensem — v. *Cerneți*.
Zeugna v. *Cluj*.
Zibir, ofițer în campania de la Prut 429.
Zidaczow staroste de ~; în solia lui Leszcynski 178.
Zimbor sat (jud. Sălaj) 531.
Zimborszlav v. *Cimbroslavo*.
Zimbruch, ofițer în campania de la Prut 427.
Zincavia v. *Suceava*.
Zlatna, localitate (jud. Alba) 619, 621.
Zovany, pastor la Șimleu 210.
Zrenjan, v. *Becicherec*.
Zülly, general polon 316, 410, 582.
Zwaniec, localitate în Polonia 600.

CUPRINS

Introducere 5
IEZUITUL ANTIDE DUNOD
biografie 27
text 36
Observații *critice* 41
LUIGI FERDINANDO MARSIGLI
biografie 44
text 48
OSMAN AGA
biografie 64
text 67
MIHAI NAGY LESSENYEI
biografie 82
text 84
ANTONIO GIORGINI
biografie 86
text 87
PHILIPPE AVRIL
biografie 92
text 102
FRANCESCO ANTONIO RENZI DIN STIPITE
biografie 111
text 117
Observații critice 120
GEORG FRANZ KREYBICH
biografie 125
text 126
GEORG PHILIPP SCHREYER
biografie 131
text 132
IOAN KOMÁROMY
biografie 135
text 135
NICOLO DE PORTA
biografie 139
text 141
ABATELE SIMPERTO
biografie 147
text 153
SOLI MARI POLONI LA POARTĂ
Notiță 158

Jurnalul soliei (Radzewski) 163
Relația solului Leszczynski 173
Descriere anonimă 181
STAREȚUL LEONTIE
biografie 185
text 186
EDMUND CHISHULL
biografie 192
text 195
LORD PAGET
biografie 217
text 219
MACARIE ŞI SILVESTRU
biografie 225
text 225
ISTVAN DANIEL
biografie 227
text 227
JANOS PÁPAI
biografie 229
text 230
MICHÁLY BAY ŞI GÁSPÁR PÁPAY
biografie 237
text 237
IEROMONAHUL VIŞENSKI
biografie 244
text 245
MIHAIL TELEKI ŞI JÁNOS PÁPAI
biografie 252
text 253
DANIEL KRMANN
biografie 256
text 257
JOHANN WENDEL BARDILI
biografie 264
text 265
MICHAEL ENEMAN
biografie 286
text 286
PÁL RÁDAY
biografie 291
text 292
ŞTEFAN LIPPAY
biografie 298
text 298
VASILE VATATZES
biografie 299
text 300
ANONIM SUEDEZ
notiță 303
text 303

PIERRE DES ALLEURS
biografie 305
text 308
ERASMUS HEINRICH WEISMANTEL
biografie 310
text 315
ANTONIO-MARIA DEL CHIARO
biografie 364
text 370
BARTOLOMEO FERRATI
biografie 398
text 400
BARONUL FR. E. FABRICE
biografie 404
text 408
BORIS PETROVICI ŞEREMETEV
biografie 413
text 414
LUDWIG NICHOLAS ALLARD
biografie 433
text 435
JUST JUEL
biografie 443
text 444
BARONUL TIEPOLT
biografie 448
text 449
JACQUES MOREAU DE BRASEY
biografie 459
text 462
Observaţii critice 489
PETER HEINRICH BRUCE
biografie 495
text 497
ANONIM FRANCEZ DIN TABĂRA RUSĂ
notiţa 503
text 503
ANONIM FRANCEZ DIN TABĂRA TURCĂ
notiţă 506
text 506
AUBRY DE LA MOTRAYE
biografie 512
text 513
STANISLAW PONIATOWSKI
biografie 532
text 534
JAMES JEFFRIES
biografie 540
text 542
TĂLMACIUL CHIOUZY
biografie 549
text 549

GAVRIIL IVANOVICI GOLOVKIN
biografie 551
text 552
JURNALUL LUI PETRU CEL MARE
biografie 557
text 559
SCRISORILE LUI PETRU CEL MARE
notiță 567
text 568
AGENTUL SUEDEZ DE BRIANT
biografie 575
text 576
SOLIA LUI STANISLAW CHOMETOWSKI
notiță 584
text 587
FRANCISC GOSCIECKI
biografie 592
text 593
EMISARUL SUEDEZ HYLTÉEN
biografie 601
text 603
TÂLMACIUL BOGDAN
biografie 612
text 612
SAMUEL KÖLESÉRI JUNIOR
biografie 615
text 617
ANEXĂ:
1 DESCRIEREA CURIOASĂ A MOLDOVEI ȘI ȚĂRII ROMÂNEȘTI
Notă 631
text 631
2 SCRISOAREA LUI SCHREYER
text 636
3 SCRISOAREA LUI CARL EWALD RÖNNE CĂTRE C. BRÎNCOVEANU . 637
Relatare anonimă germană 638
Repertoriu cronologic 641
Indice 649

Redactor: ELENA CURTOV
Tehnoredactor: ŞTEFANIA MIHAI

Coli de tipar: 43,25+16 pag. planşe
Bun de tipar: 02. 04. 1983.

Întreprinderea Poligrafică Cluj
B-dul Lenin nr. 146
Republica Socialistă România.
Comanda nr. 384